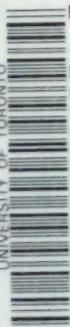

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00094571 7

402c

11

(71)

ब्रह्मवैवर्तपुराणम् ।

प्रथमोभागः

तत्र [ब्रह्मखण्डम्, प्रकृतिखण्डम्, गणपतिखण्डम्]

श्रीमहर्षिवेदव्यासविरचितम् ।

पि, य, अथाविधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण

संस्कृतम् प्रकाशितम् ।

कलिकाताराजधान्याम् ।

सरस्वतीयन्त्रे

सहितम् ।

इ' १८८८ ।

ब्रह्मवैवर्तपुराणे ब्रह्मखण्डस्य सूचीपत्रम् ।

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
अनुक्रमणिकाध्यायः	१	६
परब्रह्मनिरूपणम्	२	८
सृष्टिनिरूपणम्	३	१०
सृष्टिनिरूपणम्	४	१८
सृष्टिनिरूपणम्	५	२२
सृष्टिप्रकरणम्	६	२८
सृष्टिप्रकरणम्	७	३५
ब्रह्मनारदशापोपालम्भनम्	८	४०
ब्रह्मपुत्रकृत सृष्टिप्रकरणम्	९	४४
मत्स्यपुराणे कथनम्	१०	४६
दक्षकन्यानामुक्तिः	११	४८
दक्षमापेन बभ्रुस्य राजयक्षोत्पत्तिः	१२	५०
दक्षशिवसंवादकथनम्	१३	५१
वृताची विश्वकर्मसंवादकथनम्	१४	५५
महाराजात्पत्तिविवरणम्	१५	६१
सत्यत्वविनिर्णय कथनम्	१६	६५
विष्णुवैष्णवत्राण्य प्रशंसा	१७	६८
गन्धर्वराजस्य तपस्या	१८	७२
उपवर्हणनाम्ना नारदजन्म कथनम्	१९	७६
उपवर्हणभाष्यायाः मालावत्या विलाप कथनम्	२०	७७

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
विष्णुमालावतीसंवादः	१४	८५
मालावतीकालपुरुषसंवादः	१५	८१
चिकित्साप्रणयनम्	१६	८७
विष्णुप्रशंसा कथनम्	१७	१०५
सहापुरुषस्तोत्र प्रणयनम्	१८	११२
श्रीकृष्णकवचम्	१९	११७
श्रीशिवकवचम्	२०	१२०
श्रीशिवस्तवराजः	२१	१२१
कलावतीगर्भे नारदरूपेण उपवर्हणमन्त्र- स्योत्पत्तिः	२०	१२५
विष्णुमन्त्रः	२१	१३३
विष्णुध्यानम्	२२	१३५
नारदशापविमोचनम्	२३	१३६
अचेतसो जन्म	२४	१३८
दक्षस्योत्पत्तिः	२५	१४०
कर्दमोत्पत्तिः	२६	१४२
मरीच्युत्पत्तिः	२७	१४४
ऋत्वादीनामुत्पत्तिः	२८	१४६
ब्रह्मपुत्राणां नामव्युत्पत्तिः	२९	१४८
ब्रह्मनारदसंवादः	३०	१५०
नारदं प्रति दारपरिग्रहाय ब्रह्म- उपदेशः	३१	१५२
शिवनारदसंमिलनम्	३२	१५८

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
शिवोक्ताङ्गिकाचारः	२६	१५२
नराणां कर्त्तव्याकर्त्तव्य कथनम्	२७	१६०
ब्रह्मनिरूपणम्	२८	१६५
नारायणं प्रति नारद प्रश्नः	२९	१७१
श्रीनारायणकृतः स्तवः	३०	१७१

ब्रह्मवैवर्तपुराणे प्रकृतिखण्डस्य सूचीपत्रम् ।

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
प्रकृतिचरित सूत्रम्	१	१७७
देवदेव्युत्पत्तिः	२	१८१
विज्वनिर्णय वर्णनम्	३	१८८
सरस्वती पुजाविधानं मन्त्रश्च	४	२०७
सरस्वती मूलमन्त्रः	५	२०८
सरस्वती कवचम्	६	२१०
याज्ञवल्क्योक्तं वाग्देवीस्तोत्रम्	७	२१३
सरस्वत्युपाख्यानं सर्वासां कलहः	८	२१६
गङ्गां प्रति सरस्वत्याः श्रापः	९	२१८
लक्ष्मीं प्रति सरस्वत्याः श्रापः	१०	२२०
सरस्वतीं प्रति गङ्गायाः श्रापः	११	२२३
भक्तलक्षणम्	१२	२२६
कालकालेश्वरगुणनिरूपणम्	१३	२२७

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
पृथिव्युपाख्यानम्	८	२३८
पृथिवीपूजामन्त्रश्च	”	२४१
पृथिवी स्तोत्रम्	”	२४२
भूमिदानफलम्	९	२४३
दत्तभूमि हरणे पापम्	”	२४४
परकीय तडागेऽपि पङ्कोद्धारपूर्वकोत्सर्जन फलम्	”	”
भूस्वामिने पिण्डमदत्त्वा आद्वकरणे पापम्	”	”
भूमौ प्रदीप, शङ्खादिस्थापने पापम्	”	”
भूकम्पे ग्रहणे च भूमिखनन पापम्	”	२४५
भूम्यादि पर्यायानाम् व्युत्पत्तिः	”	”
गङ्गोपाख्यानं	१०	२४६
गङ्गापूजाक्रमः	”	२५४
गङ्गाध्यानम्	”	”
गङ्गास्तोत्रम्	”	२५५
गङ्गोत्पत्तिः	”	२५८
गङ्गारूपमोहितं कृष्णं प्रति राधाया उपालम्भः	११	२६३
गङ्गां प्रति कुपितया राधया गङ्गासलिल पानम्	”	२६८
गङ्गाया विवाहः	१२	२७५
तुलस्युपाख्यानम्	१३	२७७

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
तुलस्युपाख्यानं वेदवती प्रस्तावः	१४	२८३
वेदवतीं प्रति रावणस्य दौरात्म्यम्	„	„
वेदवती देहत्यागः	„	२८४
वेदवत्याः सीतारूपेण जन्म	„	२८५
धर्मध्वजपत्रां माधव्यां तुलस्या जन्म	१५	२८६
तुलस्यै वरप्रदानम्	„	२८७
तुलस्यै राधिकामन्त्रदानम्	„	२८८
तुलस्या सह शङ्खचूडस्य मेलनं		
कथोपकथनञ्च	१६	२८९
तुलस्या सह शङ्खचूडस्य विवाहः	„	२९०
शङ्खचूडवृत्तान्तः	„	२९१
गिवेन सह शङ्खचूडस्य युद्धार्थं पुष्पदन्त- प्रैरणम्	१७	२९२
शङ्खचूडेन सह दूतस्य कथोपकथनम्	„	२९३
तुलसीशङ्खचूडसन्भोगः	„	२९४
गिवेन सह युद्धार्थं शङ्खचूडस्य कथोप- कथनम्	१८	२९५
देवानां सह शङ्खचूडस्य युद्धम्	१९	२९६
कार्तिकेयेन सह शङ्खचूडस्य युद्धम्	„	„
कालिकया सह शङ्खचूडस्य युद्धम्	„	२९७
शिवशङ्खचूड युद्धम्	२०	२९८
शङ्खचूडवधः	„	२९९
तुलसीहृदस्य तत्पत्राणाञ्च माहात्म्यम्	२१	३००

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
अशुचिभूत्वा तुलसीवृक्षस्पर्शनात्		
पत्रचयनात् पापम्	२१	३४१
शालग्रामचक्रनिर्देशस्तद् गुणकथनञ्च	२२	३४२
तुलसीपूजाविधानम्	२२	३४३
तद्बीजमन्त्रः	२२	३४४
सावित्रीपाठ्यान्तम्	२३	३४५
सावित्रीजपफलम्	२३	३४६
जपमाला शोधनम्	२३	३४७
सन्ध्याहीनद्विजनिन्दा	२३	३४८
एकादशीविहीनद्विजनिन्दा	२३	३४९
शूद्रान्नादिभोजिनां निन्दनम्	२३	३५०
शवदाहजीवि-असिजीवि-मसीजीविनां निन्दनम्	२३	३५१
सावित्रीध्यानं पूजाविधानञ्च	२४	३५२
सावित्री स्तोत्रम्	२४	३५३
द्वितीय सावित्रीया जन्म विवाहा- द्युपाख्यानम्	२४	३५४
सावित्री यम संवादः	२४	३५५
कर्म्मविपाके कर्म्महेतुः	२४	३५६
कर्म्मविपाके सावित्री प्रश्नः	२४	३५७
कर्म्मविपाके कर्म्मानुरूपस्थानगमनम्	२४	३५८
शुभकर्म्मविपाके कथनम्	२४	३५९
सावित्रीकृत यमस्तोत्रम्	२४	३६०

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
अशुभकर्मविपाकजनरकवर्णनम्	२८	३८७
पापिनां नरक निरूपणम्	३०	३८८
पापिकुण्डनिर्णयः	३१	४०८
केन केनैव कर्मणा स्वर्गप्राप्तिः नरक-		
निवृत्तिश्च	३२	४१५
नरककुण्डलक्षणम्	३३	४१७
त्रीक्षणगुणकीर्तनम्	३४	४२७
लक्ष्म्युपाख्यानम्	३५	४३६
इन्द्रं प्रति दुर्वाससः शापः	३६	४४०
मुनीन्द्रसुरेन्द्र संवादः	३७	४४१
हरिगुणश्रवणादिन्द्रस्य ज्ञानप्राप्तिः	३७	४५५
मुनिभवनात् गृहं गत्वा स्वर्गपुरीं शत्रु विद्वत्तां		
दृष्ट्वा गुरुगृहे गमनम्	३७	४५५
पश्चि गुरुं दृष्ट्वा वृत्तान्तवर्णनम्	३७	४५६
वृहस्पतेरुक्तिः	३७	४५७
महालक्ष्म्युपाख्यानम्	३७	४५७
विष्णुभक्तस्य शुभकथनम्	३८	४५८
विष्णुभक्तिहीनस्य लक्ष्मीत्यागः	३८	४६०
लक्ष्मीचरित्रम्	३८	४६१
शुभकार्यालक्ष्मीस्थितिः	३८	४६२
लक्ष्मीनागात् पुनस्तत् प्राप्तये इन्द्रेण लक्ष्म्याः		
पूजनम्	३८	४६५
लक्ष्मी ध्यानम्	३८	४६८

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
लक्ष्मीमन्त्रः	३८	४६८
लक्ष्मी स्तोत्रम्	”	”
स्वाहोपाख्यानम्	४०	४७२
स्वधोपाख्यानम्	४१	४७८
दक्षिणोपाख्यानम्	४२	४८३
षष्ठ्यात्पत्तिः	४३	४८२
षष्ठ्यापाख्यानम्	”	”
षष्ठीध्यानम्	”	४८६
षष्ठी स्तोत्रम्	”	४८७
मङ्गलचण्डुपाख्यानम्	४४	४८८
मङ्गलचण्डी मन्त्रः	”	५००
मङ्गलचण्डी स्तवः	”	५०१
मनसादेव्युपाख्यानम्	४५	५०२
मनसा स्तोत्रम्	”	५०३
मनसा ध्यानम्	४६	५०५
मनसा मन्त्रः	”	”
मनसोत्पत्तिः	”	५०६
मनसा स्तोत्रम्	”	५१६
सुरभ्युपाख्यानम्	४७	५१८
राधिकाख्यानम्	४८	५२१
हरगौरीसंवादे राधोपाख्यानम्	४८	५२६
सुयज्ञोपाख्यानम्	५०	५३३
नृपमुनिसंवादः	५१	५३७

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
स्वदत्तां परदत्तां भूमिं हृत्वा पापम्	५२	५४०
नानाविधाकार्याणां फलम्	„	५४१
कृतघ्नानां कर्मफलम्	„	५४४
कर्मविपाकः	„	५४६
अतिथिपराभवे दोषः	„	५४८
सुयज्ञनृपतेर्ब्राह्मणसमागमः		
कथोपकथनम्	५३	५४८
सुतपत्नी ब्राह्मणस्य परिचयः	„	५५०
कश्यपपुत्रेण खट्वा पुष्करे तपश्चरणम्	„	„
विष्णोर्वरलाभः	„	„
विश्वगोलकवर्णनम्	५४	५५१
वैकुण्ठवर्णनम्	„	५५४
गोलोकवर्णनम्	„	५५५
कालमानम्	„	५५६
देवानां दिवादिमानम्	„	„
चतुर्दशमनुकथनम्	„	५५७
सप्तचिरजीविकथनम्	„	५६०
दैनन्दिन प्रलयः	„	„
तत्र लोकानामवस्था	„	„
विप्रपादोदक पानमन्त्रः	„	५६५
तस्य फलम्	„	५६५
सुतपत्नी सुयज्ञाय राधामन्त्रादि		
दानम्	„	„

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
सुयज्ञेन गोलोक दर्शनम्	५४	५६६
गोलोकदर्शन क्षमाः	”	५६७
तत्र विष्णोः रूपम्	”	”
राधापूजा पद्धतिः	५५	५६८
राधाकवचम्	५६	५७८
दुर्गोपाख्यानम्	५७	५८५
दुर्गादिशब्दव्युत्पत्तिः	५७	५८५
सुरथोपाख्यानम्	५८	५८८
चन्द्रोपाख्यानम्	५८	५८८
बुधोत्पत्तिः	”	”
चन्द्रस्य गुरुपत्न्या समागमः	”	”
चन्द्रं प्रति ताराया उपालम्भः	”	५८१
सतीत्वध्वंसेन चन्द्रे कलङ्कः	”	५८२
चन्द्रं प्रति शुक्रस्य तिरस्कारः	”	५८३
चन्द्रं प्रति शुक्रस्य अभिशापः	”	५८४
स्वभार्यां विहाय परस्त्रीसेवनदोषः	”	”
स्त्रीणां पुरुषाणाञ्च कर्मविशेषात् नरक- विशेष गमनम्	”	५८५
बृहस्पतेस्तारान्वेषणाय शिष्यप्रेषणम्	५८	५८८
चन्द्रेण ताराहरणे बृहस्पतेः शोकः	”	”
सूरीस्तहस्यति संवादः	”	”
बृहस्पतेः शिवपुर ममनम्	६०	६०६
शिवबृहस्पति कथोपकथनम्	६०	६०८

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
ब्रह्मणः शुक्रगृहे गमनम्	६१	६१६
ब्रह्म शुक्र संवादः	"	६१८
राज्ञः सुरथस्य वैश्यसमाधिश्च विवरणम्	६२	६२६
सुरथसमाधिमेधससंवादे प्रकृति- वैश्यसंवादः	६३	६३०
राज्ञा सुरथेन दुर्गापूजनम्	६४	६३४
दुर्गापूजाक्रमः	६५	६४३
ज्ञानकथनम्	६५	६४६
दुर्गा स्तोत्रम्	६६	६४७
दुर्गा कवचम्	६७	६५१

ब्रह्मवैवर्तपुराणे गणपतिखण्डस्य सूचीपत्रम् ।

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
हिमालये भगवत्या जन्म	१	६५२
गङ्गराशिवासमागमः	१	६५४
मौरीं प्रति अत्यासक्तस्य शिवस्य समीपे ब्रह्मादिदेवानां गमनं स्तुतिश्च	१	६५६
क्रीडाविरतेन शिवेन देवदर्शनम्	२	६५८
तत्रागतान् देवान् प्रति पार्वत्याः भाषः	२	६५८

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
ऋषां पार्वतीं प्रति शिवस्य प्रबोध-		
वाक्यम्	२	६५८
शिवं प्रति पार्वत्याः पुत्राभावदुःख		
कथनम्	२	६६०
पार्वतीं प्रति हरिव्रतकरणाय शिवस्यो-		
पदेशः	३	६६१
हरिव्रतस्य फलम्	३	६६२
शिवेन पार्वत्यै व्रतोपकरणकथनम्	४	६६५
तस्य विधानम्	४	"
व्रत माहात्म्य कथा	५	६७२
व्रतमाहात्म्यमभिधाय हरस्य तपसे		
गमनम्	"	६७५
पार्वत्या व्रतारम्भोद्योगः	६	६७६
शिवस्य विष्णुसमीपे वरप्रार्थनम्	६	६७८
व्रतान्नाग्रहणम्	६	६८०
हरेरादेशात् व्रतविधानम्	७	६८५
व्रतान्ते पुरोहितेन स्वामिदक्षिणा-		
याचनम्	७	६८६
तदाकर्ण्य पार्वत्या मूर्च्छा	७	६८६
तां मूर्च्छितां बोधयितुं ब्रह्मादिभिर्देवैः तत्समीपे		
शिवप्रेषणम्	७	६८६
पार्वतीं प्रति शिवस्य प्रबोधवचनम्	७	६८६
कर्मपालनाय तां प्रति विष्णोरुपदेशः	७	६८७

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
केनापि कारणेन धर्मलोपेऽफलम्	७	६८७
तदाकर्ण्य तान् प्रति पार्वत्या कथनम्,,		६८८
विष्णुना धर्मस्य प्राधान्यकथनम् ,,		६८९
पार्वत्या लोकाचारधर्मयोः श्रेष्ठत्व- कथनम्	,,	६९०
एतस्मिन् समये पुष्पकेन नारायणस्या- विर्भावः	,,	,,
सर्वान् प्रति नारायणवाक्यम्	,,	६९१
पार्वतीकृत श्रीनारायणस्तोत्रम्	,,	६९५
स्तवप्रीतेन कृष्णेन पार्वत्यै निजरूप- प्रदर्शनं वरप्रदानञ्च	८	६९८
गणेशोत्पत्तिः	,,	६९८
इन्द्रविप्रातिथिरूपेण विष्णोरगमनम्	८	६९९
इरी तिराहिते पार्वत्या ब्राह्मणा- न्वेषणम्	९	७०६
इत्यवसरे आकाशवाणी	,,	,,
पार्वत्या शिवेन च गणेशदर्शनम्	,,	७०७
सर्वस्यो बहुविधदानम्	१०	७०८
विष्णुप्रभृतिभिर्देवैः आशीर्वाद प्रयोगः,,		७११
तत्र शनैश्चरागमनम्	११	७१४
शिवदशनाय द्वारपालं विगालाच्च प्रति कथनम्	११	७१५
तं प्रति द्वारपालस्योक्तिः	,,	,,

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः
पार्वत्याज्ञां लब्ध्वा प्रविष्टमानतबदनं		
शनिं प्रति पार्वतीवचनम्	११	११
शनिपार्वतीसंवादः	११	११
शनिना बालक दर्शनम्	१२	७१८
दर्शनमात्रेण मस्तकलोपः	११	११
तद्वलोक्य देवैर्गजमस्तकमानीय तत्र		
संयोजनम्	११	११
विघ्नोपखण्डनम्	११	७२०
विष्णुस्तुतं गणेशस्तोत्रम्	१३	७२७
विनायकपूजाकवचकथनम्	१३	७२८
कार्तिकेय प्रवृत्तिप्राप्तिः	१४	७३२
शिवदूतैः कृतिकाभवनममनम्	१५	७३७
कार्तिकेयकनन्दिसंवादः	११	७३८
कार्तिकेयकागमनम्	१६	७४१
कुमाराभिषेकः	१७	७४६
विघ्नेशविघ्नकथनम्	१८	७४८
भास्करपूजनं स्तोत्रञ्च	१८	७५२
विघ्नकारण कथनम्	११	७५३
गजमुखयोजन हेतु कथनम्	२०	७५६
लक्ष्मीप्राप्तिः	२१	७६२
लक्ष्मीस्तोत्रम् कवचञ्च	२२	७६४
लक्ष्मी चरितम्	२३	७६८
गणेशस्य एकदन्तत्वे विवरणम्	२४	७७२

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
जमदग्नि कार्तवीर्यार्जुन युद्धोद्योगः २४		७७३
तयोर्युद्धम्	२५	७७६
पुनस्तयोः युद्धकथनम्	२६	७८१
तयोर्युद्धे विरामः	२७	७८३
राज्ञः सुसैन्यस्य मुनितपोवने		
पुनर्गमनम्	२७	७८४
तत्रत्यां कपिलां हर्तुमभिलापः	२८	७८५
तं कपिलाहरणपरं दृष्ट्वा मुनेर्युद्धो-		
द्योगः	२९	७८५
परस्परं युद्धम्	२९	७८६
कार्तवीर्यप्रयुक्तया शक्त्या मुनेर्देहत्यागः,,		७८६
मुनिं मृतं दृष्ट्वा कपिलाया रोदनम्	२९	७८७
स्वामिनमुपरतं श्रुत्वा तत्र रेणुकाया गमनं तं वक्षसि		
निधाय शोकः पुत्राह्वानञ्च	२९	७८७
परशुरामेण तत्रागत्य सर्वं ज्ञात्वा पित्रोश्चितानिर्माणम्		
मातृसमीपे जलियवधाङ्गीकरञ्च	२९	७८७
पितृघातकस्य वधाकरणे दोषः	२९	७८८
तत्र भृगुरागमनम्	२९	७८८
भार्गवं प्रति तस्य प्रबोधवचनम्	२९	७८८
ऋतोच्चतुर्योऽहनि स्त्रीणां शुद्धिः	२८	७८९
भृगुरेणुकासंवादः	२९	७८९
परशुरामस्य शिवसमीपे गमनं		
तपस्योद्योगञ्च	२८	७८८

विषयः

अध्यायः

पत्राङ्कः ।

शिवशिवा समीपे परशुरामस्य

वरप्रार्थनम्	३०	८०२
तुष्टेन शिवेन स्वकवचादि दानम्	३१	८०५
शिव स्तोत्रमन्त्रपूजाविधानम्	३२	८११
परशुरामस्य तपश्चरणम्	३३	८१८
गृहं गत्वा सुखप्लदर्शनम्	३३	„
स्वशिष्यैः पिंढशिष्यैश्च सह परामर्शः	„	८१८
परशुरामस्य युद्धयात्रा	„	„
गमनकाले बहुविध शुभदर्शनम्	„	८२१
परशुरामेण राजसमीपे दूतप्रेषणम्	३४	८२३
रामदूतकार्तवीर्ययोः कथोपकथनम्	„	„
राज्ञो नानाशुभदर्शनम्	„	८२४
राज्ञा सह मनोरमायाः		
कथोपकथनम्	„	८२७
राज्ञो युद्धयात्रा	३५	८३५
रणस्थले रामकार्तवीर्ययोः		
कथोपकथनम्	„	„
विष्णुना राज्ञे शिवकवचकथनम्	„	८३६
कार्तवीर्यप्रेरिताननेकान् राजवरान् व्यापाद्य सुचन्द्रेण		
नृपतिना सह रामस्य युद्धम्	३६	८४४
काल्या रामनिक्षिप्तानामस्त्राणां		
ग्रहणम्	„	८४५

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
निजास्त्रव्यर्थतां दृष्ट्वा रामेण		
कालीस्तोत्रम्	३६	८४५
कालीकवचम्	३७	८४७
सुचन्द्रं पतितं दृष्ट्वापरैः राजभिः सह		
युद्धम्	३८	८४८
तेषु नष्टेषु राज्ञा सहस्राक्षेण सह		
युद्धम्	,,	८५१
रामेण पाशुपतास्त्रग्रहणम्	,,	,,
इत्यवसरे विप्ररूपिणा विष्णुना रामसमीपे गमनं		
कथनञ्च	,,	,,
विष्णुना रामाय लक्ष्मीकवचकथनम्	,,	८५४
दुर्गाकवचम्	३९	८५७
सप्तवत्स्य सहस्राक्षस्य मरणात् कार्तवीर्यस्य		
युद्धागमनम्	४०	८५८
तयोस्तुमुलः संग्रामः	,,	८६२
पाशुपतास्त्रेण कार्तवीर्यस्य बधः	,,	८६५
क्रमेण त्रिःसप्तकत्वः क्षत्रियाणां बधः	,,	८६६
मर्त्त्या निक्षत्रियां कृत्वा भार्गवस्य कैलास-		
गमनम्	४१	८६८
कैलास वर्णनम्	,,	८७०
गणेश्वरसमीपे रामस्य शिवशिवादर्शन-		
प्रार्थनम्	४२	८७२
तयोः कथोपकथनम्	,,	८७३

विषयः	अध्यायः	पत्राङ्कः ।
ज्ञाननिरूपणम्	२२	८७५
गमनव्याघाते रामस्य गणेशेन सह		
वाग्युद्धम्	४३	८७८
गणेशं प्रति परशुनिक्षेपणोद्योगः	४३	८७८
कार्तिकेयेन परशुनिक्षेपणोद्यतस्य रामस्य		
निवारणम्	४३	८७९
गणेशं प्रति परशुनिक्षेपणोद्यतस्य रामस्य गणेशेन योवबलेन		
शुण्डेनाकर्षणं ब्रह्माण्डमध्ये भ्रामणम्		
	४३	८७९
गणेशदन्तभङ्गः	४३	८८१
गणेशं तादृशं दृष्ट्वा रामं प्रति गौर्या		
उपालम्भः	४४	८८४
रोषाद्वन्तुमुद्यतायां गौर्यां रामस्य		
विष्णुस्मरणम्	४४	८८५
विष्णु स्तोत्रम्	४४	८८७
गौरीं बोधयित्वा रामं प्रति गौरीप्रीतये तस्या गणेशस्य		
च स्तवादिकरणे विष्णोः उपदेशः	४५	८८१
दुर्गा स्तोत्रम्	४५	८८४
गणेशाय तुलसीदाननिषेध कथनम्	४६	८८८
तुलसी गणेश संवादः	४६	८८९

सूचीपत्रम् समाप्तम् ।

ब्रह्मवैवर्तपुराणम् ।

ब्रह्मखण्डम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गणेशब्रह्मेशसुरेशशेषाः

सुराद्य सर्वे मनवो मुनीन्द्राः ।

सरस्वतीश्रीगिरिजादिकाश्च

नमन्ति देवाः प्रणमामि तं विभुम् ॥

खूलात् सूक्ष्मतमां तनुं दधतं विराजं

विज्ञानि लोमविवरेषु महान्तमाद्यन् ।

सृष्ट्योन्मुखः शकलयापि ससर्ज सूक्ष्मां

नित्यां समेत्य हृदि यस्तमजं भजामि ॥

ध्यायन्ते ध्याननिष्ठाः सुरनरमनवो योगिनो योगरूढाः

सन्तः स्वप्नेऽपि सन्तं कतिकतिजनिभिर्पि न पश्यन्ति तद्वा ।

ध्याये स्वेच्छामयं तं त्रिगुणपरमहो निर्विकारं निरीहं

भक्तध्यानैकहेतोर्निरूपमरुच्चिरश्यामरूपं दधानम् ॥

वन्दे कृष्णं गुणातीतं परं ब्रह्माच्युतं यतः ।

आविर्बभूवुः प्रकृतिब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥

अमृतपरमपूर्वं भारतीकामधेनुं
 श्रुतिगणकृतवत्सो व्यासदेवो दुदोह ।
 अतिकचिरपुराणं ब्रह्मवैवर्तमेतत्
 पिबत पिबत मुग्धा दुग्धमक्षयमिष्टम् ॥

ओं नमो भगवते वासुदेवाय ।

ओं नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

ओं भारते नैमिषारण्ये ऋषयः शौनकादयः ।

नित्यां नैमिषिकीं कृत्वा क्रियाभूषुः कुशासने ॥ १ ॥

एतस्मिन्नन्तरे श्रौतिमागच्छन्तं यदृच्छया ।

प्रणतं सुविनीतं तं विनीतञ्च द्दुरासनम् ॥ २ ॥

तं सम्पूज्यातिथिं भक्त्या शौनको मुनिपुङ्गवः ।

पप्रच्छ कुशलं शान्तं शान्तः पौराणिकं मुदा ॥ ३ ॥

वत्सायासविनिर्मुक्तं वसन्तं सुखिरासने ।

संश्रितं सर्वतत्त्वज्ञं पुराणानां पुराणवित् ॥ ४ ॥

परं कृष्णकथोपेतं पुराणं श्रुतिसुन्दरम् ।

मङ्गलं मङ्गलार्हञ्च सर्वदा मङ्गलालयम् ॥ ५ ॥

सर्वमङ्गलबीजञ्च सर्वदा मङ्गलप्रदम् ।

कूर्वामङ्गलविघ्नञ्च सर्वसम्पत्करं वरम् ॥ ६ ॥

हरिभक्तिप्रदं शश्वत् सुखदं मोक्षदं भवेत् ।

तत्त्वज्ञानप्रदं दारपुत्रपौत्रविद्वज्जनम् ॥ ७ ॥

पप्रच्छ सुविनीतञ्च विनीतो मुनिसंसदि ।

यथाकाशे तारकाणां द्विजराजो विराजते ॥ ८ ॥

श्रीनका उवाच ।

प्रस्थानं भयतः कुत्र कुत आयासि ते शिवम् ।

किमस्माकं पुण्यादिनं वत्स ! त्वद्दर्शनेन च ॥ ९ ॥

वयमेव कलौ भीता विशिष्टज्ञानवर्जिताः ।

मुमुक्षुर्वा भवे सन्नास्तवेतुस्त्वजिहागतः ॥ १० ॥

भवान् साधुर्महाभागः पुराणेषु पुराणवित् ।

सर्वेषु च पुराणेषु निष्णातोऽतिक्रुपानधिः ॥ ११ ॥

श्रीकृष्णे निश्चला भक्तिर्यतो भवति शास्वती ।

तत् कथ्यतां महाभाग ! पुराणं ज्ञानवर्द्धनम् ॥ १२ ॥

गरीयसी या मीक्षाच्च कर्ममूलनिकृन्तनी ।

संसारसन्निवदानां निगडच्छेदकृन्तनी ॥ १३ ॥

भवदावाग्निदग्धानां पीयूषहृष्टिवर्षिणी ।

सुखदानन्ददा सौते ! शश्वच्चेतसि जीविनाम् ॥ १४ ॥

यत्नादौ सर्वबीजञ्च परब्रह्मनिरूपणम् ।

तस्य सृष्ट्योन्मुखस्यापि सृष्टेरुत्कीर्त्तनं परम् ॥ १५ ॥

माकारं वा निराकारं परमात्मस्वरूपकम् ।

किमाकारञ्च तद्ब्रह्म तद्वयानं किञ्च भावनम् ॥ १६ ॥

ध्यायन्ते वैष्णवाः किंवा किंवा सन्तश्च योगिनः ।

मतं प्रधानं केषां वा गूढं वेदे निरूपितम् ॥ १७ ॥

प्रकृतेश्च य आकारो यत्र वत्स ! निरूपितः ।

गुणानां लक्षणं यत्र महदादेश्च निर्णयः ॥ १८ ॥

गोलोकवर्णनं यत्र यत्र वैकुण्ठवर्णनम् ।

वर्णनं त्रिवलोकस्य यत्रान्यत् स्वर्गवर्णनम् ॥ १९ ॥

अंगानाञ्च कलानाञ्च यत्र सौते ! निरूपणम् ।

के प्राकृताः का प्रकृतिः क आत्मा प्रकृतेः परः ॥ २० ॥
 निगूढं जन्म येषां वा देवानां देवयोषिताम् ।
 समुत्पत्तिः समुद्राणां शैलानां सरितामपि ॥ २१ ॥
 के वांशाः प्रकृतेश्चापि कलाः का वा कलाकलाः ।
 तासाञ्च चरितं ध्यानं पूजास्तोत्रादिकं शुभम् ॥ २२ ॥
 दुर्गासरस्वतीलक्ष्मीसावित्रीणाञ्च वर्णनम् ।
 यत्रैव राधिकाख्यानमत्यपूर्वं सुधोषमम् ॥ २३ ॥
 जीवकर्मविपाकञ्च नरकाणाञ्च वर्णनम् ।
 कर्मणां खण्डनं यत्र यत्र तेभ्यो विमोक्षणम् ॥ २४ ॥
 येषाञ्च जीविनां यत् यत् स्थानं यत्र शुभाशुभम् ।
 जीविनां कर्मणो यस्मात् यासु यासु च योनिषु ॥ २५ ॥
 जीविनां कर्मणो यस्मात् यो यो रोगो भवेदिह ।
 मोक्षणं कर्मणो यस्मात्तेषाञ्च तन्निरूपय ॥ २६ ॥
 मनसा तुलसी काली गङ्गा पृथ्वी वसुन्धरा ।
 आसां यत्र शुभाख्यानमन्यासामपि यत्र वै ॥ २७ ॥
 शालग्रामशिलानाञ्च दानानाञ्च निरूपणम् ।
 अपूर्वं यत्र वा सौते ! धर्माधर्मनिरूपणम् ॥ २८ ॥
 गणेश्वरस्य चरितं यत्र तज्जन्म कर्म च ।
 कवचस्तोत्रमन्त्राणां गूढानां यत्र वर्णनम् ॥ २९ ॥
 यदपूर्वमुपाख्यानमश्रुतं परमाद्भुतम् ।
 कृत्वा मनसि तत् सर्वं साम्प्रतं वक्तुमर्हसि ॥ ३० ॥
 यत्र जन्मभ्रमो विश्वे पुण्यक्षेत्रे च भारते ।
 परिपूर्णतमस्यापि क्षणस्य परमात्मनः ॥ ३१ ॥
 जन्म कस्य गृहे लब्धं पुण्ये पुण्यवतो भुने ! ।

सुतं प्रसूता का धन्या मान्या पुण्यवती सती ॥ ३२ ॥

आविर्भूय च तन्नेहे क्व गतः केन हेतुना ।

गत्वा किं कृतवांस्तत्र कथं वा पुनरागतः ॥ ३३ ॥

भारावतरणं केन प्रार्थितो गोश्वकार सः ।

विधाय किं वा सेतुञ्च गोलकं गतवान् पुनः ॥ ३४ ॥

इतीदमन्यदाख्यानं पुराणं श्रुतिदुर्लभम् ।

दुर्विज्ञेयं सुनीनाञ्च मनोनिर्गलकारणम् ॥ ३५ ॥

स्वज्ञानाद् यन्मया पृष्टमपृष्टं वा शुभाशुभम् ।

सद्यो वैराग्यजननं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३६ ॥

मिथ्यपृष्टमपृष्टं वा व्याख्यानं कुरुते च यः ।

स सद्गुरुः सतां श्रेष्ठो योग्यायोग्ये च यः समः ॥ ३७ ॥

सीतिरुवाच ।

सर्वं कुशलमस्माकं त्वत्पादपद्मदर्शनात् ।

सिद्धचेलादागतोऽहं यामि नारायणाश्रमम् ॥ ३८ ॥

दृष्ट्वा विप्रसमूहञ्च नमस्कर्तुमिहागतः ।

द्रष्टुञ्च नैमिषारण्यं पुण्यदञ्चापि भारते ॥ ३९ ॥

देवं विप्रं गुरुं दृष्ट्वा न नमोदु यस्तु संभ्रमात् ।

स कालमूर्खं व्रजति यावद्धृदिवाकरो ॥ ४० ॥

हरिर्ब्राह्मणरूपेण शश्वदु भ्रमति भारते ।

सुकृती प्रणमेत् पुण्यात् ब्राह्मणं हरिरूपिणम् ॥ ४१ ॥

भगवन् ! यत्त्वया पृष्टं ज्ञातं सर्वमभीक्षितम् ।

सारभूतं पुराणेषु ब्रह्मवैवर्त्तमुत्तमम् ॥ ४२ ॥

पुराणोपपुराणानां वेदानां भ्रमभञ्जनम् ।

हरिभक्तिप्रदं सर्वतत्त्वज्ञानविवर्द्धनम् ॥ ४३ ॥

कामिनां कामदच्चेदं मुमुक्षूणाञ्च मोक्षदम् ।
 भक्तिप्रदं वैष्णवानां कल्पवृक्षस्वरूपकम् ॥ ४४ ॥
 ब्रह्मखण्डे सर्वबीजपरब्रह्मनिरूपणम् ।
 ध्यायन्ते योगिनः सन्तो वैष्णवा यत् परात्परम् ॥ ४५ ॥
 वैष्णवा योगिनः सन्तो न च भिन्नाश्च श्रौतक ! ।
 स्वज्ञानपरिपाकेन भवन्ति जीविनः क्रमात् ॥ ४६ ॥
 सन्तो भवन्ति सत्सङ्गाद् योगिसङ्गेन योगिनः ।
 वष्णवा भक्तसङ्गेन क्रमात् सद्योगिनः पराः ॥ ४७ ॥
 यतीद्भवश्च देवानां देवीनां सर्वजीविनाम् ।
 ततः प्रकृतिखण्डे च देवीनां चरितं शुभम् ॥ ४८ ॥
 जीवकर्मविपाकश्च शालग्रामनिरूपणम् ।
 तासाञ्च कवचस्तोत्रमन्त्रपूजानिरूपणम् ॥ ४९ ॥
 प्रकृतेर्लक्षणं तत्र कलांशानां निरूपणम् ।
 कीर्त्तिरुत्कीर्त्तनं तासां प्रभावश्च निरूपितः ॥ ५० ॥
 सुकृतीनां दुष्कृतीनां यद् यत् स्थानं शुभाशुभम् ।
 वर्णनं नरकाणाञ्च रोगाणां मोक्षणं ततः ॥ ५१ ॥
 ततो गणेशखण्डे च तज्जन्म परिकीर्त्तितम् ।
 अतीवापूर्वचरितं श्रुतिवेदसुदुर्लभम् ॥ ५२ ॥
 गणेशभृगुसंवादसर्वतत्त्वनिरूपणम् ।
 निगूढकवचस्तोत्रमन्त्रतन्त्रनिरूपणम् ॥ ५३ ॥
 श्रीकृष्णजन्मखण्डश्च कीर्त्तितश्च ततः परम् ।
 भारते पुण्यक्षेत्रे च श्रीकृष्णजन्म कर्म च ॥ ५४ ॥
 भुवो भारतावतरणं क्रीडाकीतुकमङ्गलम् ।
 सतां सेतुविधानश्च जन्मखण्डे निरूपितम् ॥ ५५ ॥

इदं ते कथितं विप्र ! पुराणप्रवरं वरम् ।
 चतुःखण्डपरिमितं सर्वधर्मनिरूपितम् ॥ ५६ ॥
 सर्वेषामीक्षिततमं सर्वाशापूर्णकारणम् ।
 ब्रह्मवैवर्त्तकं नाम सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ ५७ ॥
 सारभूतं पुराणेषु केवलं वेदसम्मितम् ।
 विवृतं ब्रह्मकात्स्न्यञ्च कृष्णेन यत्र शौनक ! ॥ ५८ ॥
 ब्रह्मवैवर्त्तकं तेन प्रवदन्ति पुराविदः ।
 इदं पुराणसूत्रञ्च पुरा दत्तञ्च ब्रह्मणे ॥ ५९ ॥
 निरामये च गोलोके कृष्णेन परमात्मना ।
 महातीर्थे पुष्करे च दत्तं धर्माय ब्रह्मणा ॥ ६० ॥
 धर्मेण दत्तं पुत्राय प्रीत्या नारायणाय च ।
 नारायणर्षिर्भगवान् प्रददौ नारदाय च ॥ ६१ ॥
 नारदो व्यासदेवाय प्रददौ जाङ्गवीतटे ।
 व्यासः पुराणसूत्रं तत् संव्यस्य विपुलं महत् ॥ ६२ ॥
 स ह्यं ददौ सिद्धवेत्रे पुण्यदे सुमनोहरम् ।
 मयेदं कथितं ब्रह्मन् ! तत् समग्रं निशामय ॥ ६३ ॥
 अष्टादशसहस्रन्तु व्यासेनेदं पुराणकम् ।
 पुराणकात्स्न्यश्रवणे यत् फलं लभते नरः ।
 तत् फलं लभते नूनमध्यायश्रवणेन च ॥ ६४ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे सौतिशौनकसंवादे
 ब्रह्मखण्डेऽनुक्रमणिका नाम प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

शौनक उवाच ।

किमपूर्वं श्रुतं सीते ! परमाद्भुतमीक्षितम् ।

सर्वं कथय संव्यस्य ब्रह्मखण्डमनुत्तमम् ॥ १ ॥

सीतिरुवाच ।

वन्दे गुरोः पादपद्मं व्यासस्यामिततेजसः ।

हरिं देवान् द्विजान् नत्वा धर्मान् वक्ष्ये सनातनान् ॥ २ ॥

यत् श्रुतं व्यासवक्त्रेण ब्रह्मखण्डमनुत्तमम् ।

अज्ञानान्यतमोर्ध्वंसि ज्ञानवर्त्मप्रदीपकम् ॥ ३ ॥

ज्योतिःसमूहं प्रलये पुरासीत् केवलं द्विज ! ।

सूर्यकोटिप्रभं नित्यमसंख्यविश्वकारणम् ॥ ४ ॥

स्वेच्छामयस्य च विभोस्तज्ज्योतिरुज्ज्वलं महत् ।

ज्योतिरभ्यन्तरे लोकत्रयमेव सनीहरन् ॥ ५ ॥

तेषामुपरि गोलोकं नित्यमीश्वरवद् द्विज ! ।

त्रिकोटियोजनायामविस्तीर्णं मण्डलाकृति ॥ ६ ॥

तेजःस्वरूपं सुमहद्वत्तभूमिमयं परम् ।

अदृश्यं योगिभिः स्वप्ने दृश्यं गम्यञ्च वैष्णवैः ॥ ७ ॥

योगेन धृतमीशेन चान्तरीक्षस्थितं वरम् ।

आधिव्याधिजरानृत्युशोकभीतिविवर्जितम् ॥ ८ ॥

सद्रत्नरचितासंख्यमन्दिरैः परिशीभितम् ।

लये कृण्युतं सृष्टौ पापगोपीभिरावृतम् ॥ ९ ॥

तदधी दक्षिणे सव्ये पञ्चाशत्कोटियोजनात् ।

वैकुण्ठं शिवलोकञ्च तत्समं सुमनोहरम् ॥ १० ॥
 कोटियोजनविस्तीर्णं वैकुण्ठं मण्डलाकृति ।
 लये शून्यञ्च सृष्टौ च लक्ष्मीनारायणान्वितम् ॥ ११ ॥
 चतुर्भुजेः पार्षदैश्च जरामृत्युगदिवर्जितम् ।
 सत्ये च शिवलोकञ्च कोटियोजनविस्तृतम् ॥ १२ ॥
 लये शून्यञ्च सृष्टौ च सपार्षदशिवान्वितम् ।
 गोलोकाभ्यन्तरे ज्योतिरतीवसुमनोहरम् ॥ १३ ॥
 परमाह्लादकं शश्वत् परमानन्दकारणम् ।
 ध्यायन्ते योगिनः शाश्वद् योगिन ज्ञानचक्षुषा ॥ १४ ॥
 तदेवानन्दजनकं निराकारं परात्परम् ।
 तज्जगतीरन्तरे रूपमतीवसुमनोहरम् ॥ १५ ॥
 नवीननीरदश्यामं रक्तपङ्कजलोचनम् ।
 शारदीयपार्वणेन्दुशोभातिलोचनाननम् ॥ १६ ॥
 कोटिकन्दर्पलावण्यं लीलाधाम मनोरमम् ।
 विभुजं मुरलीहस्तं सञ्चितं पीतवाससम् ॥ १७ ॥
 सद्रत्नभूषणैर्घनैर्भूषितं भक्तवत्सलम् ।
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं कस्तूरीकुङ्कुमान्वितम् ॥ १८ ॥
 श्रीवत्सवक्षःसंभ्राजत्कौस्तुभेन विराजितम् ।
 सद्रत्नसाररचितकिरीटमुकुटोज्ज्वलम् ॥ १९ ॥
 रत्नसिंहासनस्थञ्च वनमालाविभूषितम् ।
 तमेव परमं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम् ॥ २० ॥
 स्नेच्छामयं सर्वबीजं सर्वाधारं परात्परम् ।
 किशोरवयसं शश्वद्गोपवेशविधायकम् ॥ २१ ॥
 कोटिपूर्णेन्दुशोभाढ्यं भक्तानुग्रहकातरम् ।

निरीहं निर्विकारञ्च परिपूर्णतमं विभुम् ॥ २२ ॥

रासमण्डलमध्यस्थं शान्तं राक्षेष्ट्वरं वरम् ।

मङ्गल्यं मङ्गलार्हञ्च मङ्गलं मङ्गलप्रदम् ॥ २३ ॥

परमानन्दबीजञ्च सत्यमक्षरमव्ययम् ।

सर्वसिद्धीष्ट्वरं सर्वसिद्धिरूपञ्च सिद्धिदम् ॥ २४ ॥

प्रकृतेः परमीशानं निर्गुणं नित्यविग्रहम् ।

आद्यं पुरुषमव्यक्तं पुरुहूतं पुरुष्टुतम् ॥ २५ ॥

सत्यं स्वतन्त्रमेकञ्च परमात्मस्वरूपकम् ।

ध्यायन्ते वैष्णवाः शान्ताः शान्तं तत् परमायणम् ॥ २६ ॥

एवं रूपं परं बिभ्रद्भगवानेक एव सः ।

दिग्भिद्य नभसा साधं शून्यं विश्वं ददर्श ह ॥ २७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौतिशीनकसंवादे

ब्रह्मखण्डे परब्रह्मानिरूपणं नाम

द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

दृष्ट्वा शून्यमयं विश्वं गोलोकञ्च भयङ्करम् ।

निर्जन्तु निर्जलं घोरं निर्वातं तमसावृतम् ॥ १ ॥

वृक्षशैलसमुद्रादिविहीनं विवृताकृतम् ।

निर्मूर्त्तिकञ्च निर्धातु निःशस्त्रं निस्तृणं द्विज ! ॥ २ ॥

आलोच्य मनसा सर्वमेक एवासहायवान् ।

स्वेच्छया स्रष्टुमारभे सृष्टिं स्वेच्छामयः प्रभुः ॥ ३ ॥

आविर्बभूवुः सर्वादी पुंसी दक्षिणपार्श्वतः ।

भवकारणरूपाश्च सृष्टिर्निजकस्वयो गुणाः ॥ ४ ॥

ततो महानहङ्कारः पञ्चतन्मात्र एव च ।

रूपरसगन्धस्पर्शगन्धाद्यैवेतिब्रह्मकाः ॥ ५ ॥

आविर्बभूव तत्पश्चात् स्वयं नारायणः प्रभुः ।

स्यासौ युवा पीतवासा वनमाली चतुर्भुजः ॥ ६ ॥

शङ्खचक्रगदापद्मधरः क्षीरमुखाश्रुजः ।

रत्नभूषणभूषाढ्यः शार्ङ्गी कीलुभभूषणः ॥ ७ ॥

श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः श्रीनिधिः श्रीविभावनः ।

शारदेन्दुप्रभायुष्टसुखेन्दुसुमनोहरः ॥ ८ ॥

कामदेवप्रभायुष्टरूपलावण्यासुन्दरः ।

श्रीकृष्णपुरतः स्थित्या तुष्टाव तं पुटाञ्जलिः ॥ ९ ॥

नारायण उवाच ।

वरं वरेण्यं वरदं वराहं वरकारणम् ।

कारणं कारणानाञ्च कर्म तत्कर्मकारणम् ॥ १० ॥

तपसात्फलदं शस्त्रतपस्विनाञ्च तापसम् ।

वन्दे नववनस्यामं स्नात्कारामं मणोहरम् ॥ ११ ॥

निष्कामं कामरूपञ्च कामघ्नं कामकारणम् ।

सर्वं सर्वेश्वरं सर्वबीजरूपमनुत्तमम् ॥ १२ ॥

वेदरूपं वेदबीजं वेदोक्तफलदं फलम् ।

वेदज्ञं तद्विधानञ्च सर्ववेदविदां वरम् ॥ १३ ॥

इत्युक्त्वा भक्तियुक्तश्च स उवाच तदाश्रया ।

रत्नसिंहासने रम्ये पुरतः परमात्मनः ॥ १४ ॥

नारायणकृतं स्तोत्रं यः शृणोति समाहितः ।

त्रिसन्ध्यञ्च पठेन्नित्यं पापं तस्य न विद्यते ॥ १५ ॥

पुत्रार्थी लभते पुत्रं भार्यार्थी लभते प्रियाम् ।

अष्टराज्यो लभेद्भ्राज्यं धनं अष्टधनो लभेत् ॥ १६ ॥

कारागारे विपद्ग्रस्तः स्तोत्रेण मुच्यते ध्रुवम् ।

रोगात् प्रमुच्यते रोगी वर्षं शुक्ला तु संयतः ॥ १७ ॥

इति ब्रह्मवैवर्ते नारायणकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम् ।

सौतिरुवाच ।

आविर्बभूव तत्पश्चादात्मनो वामपार्श्वतः ।

शुद्धस्फटिकसङ्काशः पञ्चदक्तो दिगम्बरः ॥ १८ ॥

तप्तकाञ्चनवर्णाभजटाभारधरो वरः ।

ईषडास्यप्रसन्नास्यस्त्रिनेत्रश्चन्द्रशेखरः ॥ १९ ॥

त्रिशूलपट्टिशधरो जपमालाकरः परः ।

सर्वसिद्धेश्वरः सिद्धो योगिनाञ्च गुरोर्गुरुः ॥ २० ॥

मृत्योर्मृत्युरीश्वरश्च मृत्युर्मृत्युञ्जयः शिवः ।

ज्ञानानन्दो महान्नानी महान्नानप्रदः परः ॥ २१ ॥

पूर्णचन्द्रप्रभायुष्टसुखदृश्यो मनोहरः ।

वैष्णवानाञ्च प्रवरः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ॥ २२ ॥

श्रीकृष्णपुरतः स्थित्वा तुष्टाव तं पुटाञ्जलिः ।

पुलकाङ्कितसर्वाङ्गः साशुनेत्रोऽतिगद्गदः ॥ २३ ॥

महादेव उवाच ।

जयस्वरूपं जयदं जयेशं जयकारणम् ।

प्रवरं जयदानाञ्च वन्दे तमपराजितम् ॥ २४ ॥

विश्वं विश्वेश्वरिणश्च विश्वेशं विश्वकारणम् ।
 विश्वाधारश्च विश्वस्तं विश्वकारणकारणम् ॥ २५ ॥
 विश्वरजाकारणश्च विश्वघ्नं विश्वजं परम् ।
 फलवीजं फलाधारं फलञ्च तत्फलप्रदम् ॥ २६ ॥
 तेजःस्वरूपां तेजोदं सर्वतेजस्विनां परम् ।
 इत्येषां तां तं गत्वा पलसिंहासने वरे ।
 नानावर्णञ्च संभाष्य स त्वाप्त तदाज्ञया ॥ २७ ॥
 इति शशुक्तं स्तोत्रं यो जनः संयतः पठेत् ।
 सर्वमिदं भवेत्तस्य विजयश्च पटे पटे ॥ २८ ॥
 सन्ततं वदेते भित्तं धनमैश्वर्यमिव च ।
 यत्रुसेन्यं जयं याति दुःखानि दुरितानि च ॥ २९ ॥

इति ब्रह्मवैवर्ते शशुक्तं श्रीकृष्णस्तोत्रम् ।

सौतिरुवाच ।

आविवर्धय तत्पश्चात् कृष्णस्य नाशिपङ्कजात् ।
 महातपसी ब्रह्म कर्मण्डलुकरो वरः ॥ ३० ॥
 शुक्लवासाः शुक्लदन्तः शुक्लकेशश्च शुभ्रमुखः ।
 योगीशः शिष्यिनामीशः सर्वेषां जनको गुरुः ॥ ३१ ॥
 तपसां फलदाता च प्रदाता सर्वसम्पत्तयाम् ।
 स्वष्टा विधाता कर्त्ता च हर्त्ता च सर्वकर्मणाम् ॥ ३२ ॥
 धाता चतुर्णां वेदानां ज्ञाता वेदप्रसूपतिः ।
 शान्तः सरस्वतीकान्तः सुशीलश्च कृपानिधिः ॥ ३३ ॥
 श्रीकृष्णपुत्रतः स्थित्वा तृष्टाव तं पुष्टाञ्जलिः ।
 पुलकाद्वितसर्वाङ्गो भक्तिसम्प्राप्तकन्धरः ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कृष्णं वन्दे गुणातीतं गोविन्दमेकमक्षरम् ।
 अव्यक्तमव्ययं व्यक्तं गोपवेशविधायिनम् ॥ ३५ ॥
 किशोरवयसं शान्तं गोपीकान्तं मनोहरम् ।
 नवीननीरदश्यामं कीटिकन्दर्पसुन्दरम् ॥ ३६ ॥
 वृन्दावनवनाभ्यर्णे रासमण्डलसंस्थितम् ।
 रासेश्वरं रासवासं रासीक्लाससमुत्सुकम् ॥ ३७ ॥
 इत्येवमुक्त्वा तं नत्वा रत्नसिंहासने वरे ।
 नारायणेशौ संभाष्य स उवास तदाज्ञया ॥ ३८ ॥
 इति ब्रह्मकृतं स्तोत्रं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
 पापानि तस्य नश्यन्ति दुःखप्रः सुखप्रो भवेत् ॥ ३९ ॥
 भक्तिर्भवति गोदिन्दे पुत्रपौत्रविवर्द्धनी ।
 अकीर्त्तिः क्षयमाप्नोति सत्कीर्त्तिर्वर्द्धते चिरम् ॥ ४० ॥

इति ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम् ।

सौतिरुवाच ।

आविर्बभूव तत्पश्चात् रक्षसः परमात्मानः ।
 सस्मितः पुरुषः कश्चित् शृङ्गवर्णो जटाधरः ॥ ४१ ॥
 सर्वसाक्षी च सर्वज्ञः सर्वेषां सर्वकारणम् ।
 समः सर्वत्र सदयो हिंसाकोपविवर्जितः ॥ ४२ ॥
 धर्मज्ञानयुतो धर्मो धर्मिष्ठो धर्मदो भवेत् ।
 स एव धर्मिणां धर्मः परमात्मकलोद्भवः ॥ ४३ ॥
 श्रीकृष्णपुरतः स्थित्वा प्रणम्य दण्डवद् भुवि ।
 तुष्टाव परमात्मानं सर्वेशं सर्वकामदम् ॥ ४४ ॥

श्रीधर्म उवाच ।

कृष्णं विष्णुं वासुदेवं परमात्मानमीश्वरम् ।
 गोविन्दं परमानन्दमेकमक्षरमच्युतम् ॥ ४५ ॥
 गोपेश्वरञ्च गोपीशं गोपं गोरक्षकं विभुम् ।
 गवामीशञ्च गोष्ठस्थं गोवत्सपुच्छधारिणम् ॥ ४६ ॥
 गोगोपगोपीमध्यस्थं प्रधानं पुरुषोत्तमम् ।
 वन्दे नवघनश्यामं रासवासं मनोहरम् ॥ ४७ ॥
 इत्युच्चाय स मुत्तिष्ठन् रत्नसिंहासने वरे ।
 ब्रह्मविष्णुमहेशांस्तान् सम्भाष्य स उवाच ह ॥ ४८ ॥
 चतुर्विंशति नामानि धर्मवक्त्रोद्गतानि च ।
 यः पठेत् प्रातरुत्थाय स सुखी सर्वतो जयी ॥ ४९ ॥
 मृत्युकाले हरेर्नाम तस्य साध्यं भवेद् ध्रुवम् ।
 स यात्यन्ते हरेः स्थानं हरिदास्यं भवेत् ध्रुवम् ॥ ५० ॥
 नित्यं धर्मस्तं वटते नाधर्मं तद्रतिर्भवेत् ।
 चतुर्वर्गफलं तस्य शश्वत् करगतं भवेत् ॥ ५१ ॥
 तं दृष्ट्वा सर्वपापानि पलायन्ते भयेन च ।
 भयानि चैव दुःखानि वैनतेयमिवोरगाः ॥ ५२ ॥
 इति ब्रह्मवैवर्ते धर्मकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम् ।

सौतिरुवाच ।

आविर्बभूव कन्यैका धर्मस्य वामपार्श्वतः ।
 मूर्तिर्मूर्तिमती साक्षात् द्वितीयकमलालया ॥ ५३ ॥
 आविर्बभूव तत्पद्मात् मुखतः परमात्मनः ।
 एका देवी शुक्लवर्णा वीणापुस्तकधारिणी ॥ ५४ ॥

कीटिपूर्णेन्दुशीभाद्या शरत्पङ्कजलोचना ।

वक्त्रिभुजांशुकाधाना रत्नभूषणभूषिता ॥ ५५ ॥

सम्मिता सुदती श्यामा सुन्दरीणाञ्च सुन्दरी ।

त्रेष्ठा श्रुतीनां शास्त्राणां विदुषां जननी परा ॥ ५६ ॥

वागधिष्ठाहृदेवी सा कवीनामिष्टदेवता ।

शुद्धसत्वस्वरूपा च शान्तरूपा सरस्वती ॥ ५७ ॥

गोविन्दपुरतः स्थित्वा जगौ प्रथमतः सुखम् ।

तन्नामगुणकीर्तिञ्च वीरया सा ननर्त्त च ॥ ५८ ॥

कृतानि यानि कर्माणि जन्मे जन्मे युगे युगे ।

तानि सर्वाणि हरिणा तुष्टाव संपुटाञ्जलिः ॥ ५९ ॥

सरस्वत्युवाच ।

रासमण्डलमध्यस्थं रासोक्ताससमुत्सुकम् ।

रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ॥ ६० ॥

रासेश्वरं रासकरं वरं रासेश्वरीश्वरम् ।

रासाधिष्ठाहृदेवञ्च वन्दे रासविनोदिनम् ॥ ६१ ॥

रासायासपरिश्रान्तं रासराराविहारिणम् ।

रासोत्सुकानां गोपीनां कान्तं शान्तं जनोहरम् ॥ ६२ ॥

प्रणम्य तं तानीत्युक्ता प्रहृष्टवदना सती ।

उवाच सा सकामा च रत्नसिंहासने वरे ॥ ६३ ॥

इति वाणीकृतं स्तोत्रं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।

बुद्धिमान् धनवान् सीऽपि विद्यावान् पुत्तवान् सदा ॥ ६४ ॥

इति ब्रह्मवैवर्ते सरस्वतीकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम् ।

सौतिरुवाच ।

आविर्बभूव मनसः कृष्णस्य परमात्मनः ।

एका देवी गौरवर्णा रत्नालङ्कारभूषिता ॥ ६५ ॥
 पीतवस्त्रपरीधाना सज्जिता नवयौवना ।
 सर्वैश्वर्याधिदेवी सा सर्वसम्पत्फलप्रदा ।
 सर्गे च स्वर्गलक्ष्मीश्च राजतल्लक्ष्मीश्च राजसु ॥ ६६ ॥
 ना हरेः पुरतः स्थिता परमाज्ञानसीश्वरम् ।
 तृष्ठाव प्रणता साध्वी भक्तिनम्रात्मकन्धरा ॥ ६७ ॥

महालक्ष्मीरुवाच ।

मत्पुत्ररूपं सत्येशं सत्यबीजं सनातनम् ।
 सत्त्वाधारश्च सत्यशं सत्यमूलं नमाम्यहम् ॥ ६८ ॥
 इत्युक्त्वा श्रीहरिं जत्वा सा चोवास सुखासने ।
 तप्तकाञ्चनवर्णीभा भामयन्ती दिशो दश ॥ ६९ ॥
 आविर्बभूव तत्पद्मात् बुद्धेश्च परमात्मनः ।
 सर्वाधिष्ठातृदेवी सा मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ७० ॥
 तप्तकाञ्चनवर्णीभा सूर्यकोटिसमप्रभा ।
 वैष्णवास्त्यप्रसन्नास्वा शरत्पद्मजलोचना ॥ ७१ ॥
 रत्नावस्त्रपरीधाना रत्नाभरणभूषिता ।
 निद्रालम्बास्तुतिपात्राद्वायुवाजमादिकाः ॥ ७२ ॥
 तास्ताश्च सर्वशक्तीनामीशाधिष्ठातृदेवता ।
 भयङ्करी शतभुजा दुर्गा दुर्गतनाशिनी ॥ ७३ ॥
 आत्मनः शक्तिरूपा सा जगतां जननी परा ।
 त्रिशूलशक्तिसार्ङ्गश्च धनुःखड्गशराणि च ॥ ७४ ॥
 शङ्खचक्रगदापद्ममचमालां कमण्डलुम् ।
 वज्रमङ्कुशपाशश्च भुशुण्डीदण्डतीक्ष्णम् ॥ ७५ ॥
 नारायणास्त्रं ब्रह्मास्त्रं रौद्रं पाशपतं तथा ।

पार्जन्यं वारुणं वाक्लं गान्धर्वं विश्वती सती ।

ऋणस्य पुरतः स्थिता तुष्टाव तं मुदान्विता ॥ ७६ ॥

प्रकृतिरुवाच ।

अहं प्रकृतिरीशानी सर्वेशा सर्वरूपिणी ।

सर्वशक्तिस्वरूपा च मया च शक्तिमज्जगत् ॥ ७७ ॥

त्वया सृष्टा न स्वतन्त्रा त्वमेव जगतां पतिः ।

गतिश्च पाता स्रष्टा च संहर्ता च पुनर्विधिः ॥ ७८ ॥

परमानन्दरूपं त्वां वन्दे चानन्दपूर्वकम् ।

चक्षुर्निमेषकाले च ब्रह्मणः पतनं भवेत् ॥ ७९ ॥

तस्य प्रभावमतुलं वर्णितुं कः क्षमो विभो ! ।

भ्रूमङ्गलीलामात्रेण विष्णुकोटिं सृजेत्तु यः ॥ ८० ॥

चराचरांश्च विस्त्रेभु देवान् ब्रह्मपुरोगमान् ।

महिधाः कति वा देवीः स्रष्टुं शक्तश्च लीलया ॥ ८१ ॥

परिपूर्णतमं स्वीड्यं वन्दे चानन्दपूर्वकम् ।

महान् विराट् यत्कलांशो विश्वासंख्याश्रयो विभो ! ।

वन्दे चानन्दपूर्वं तं परमात्मनमीश्वरम् ॥ ८२ ॥

यच्च स्तोतुमशक्ताश्च ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।

वेदा अहञ्च वाणी च वन्दे तं प्रकृतेः परम् ॥ ८३ ॥

वेदाश्च विदुषां श्रेष्ठाः स्तोतुं शक्ता न लक्षतः ।

निर्लक्ष्यं कः क्षमः स्तोतुं तं निरीहं नमाम्यहम् ॥ ८४ ॥

इत्येवमुक्त्वा सा दुर्गा रत्नसिंहासने वरे ।

उवास नत्वा श्रीकृष्णं तुष्टुवुस्तां सुरेश्वराः ॥ ८५ ॥

इति दुर्गाकृतं स्तोत्रं कृष्णस्य परमात्मनः ।

यः पठेद्द्विनाकाले स जयी सर्वतः सुखी ॥ ८६ ॥

दुर्गा तस्य गृहं त्यक्त्वा नैव याति कदाचन ।

भवाध्वी यशसा भाति यात्यन्ते श्रीहरेः पुरम् ॥ ८७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौतिशौनकसंवादे
सृष्टिनिरूपणे दुर्गास्तोत्रं नाम तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

आविर्बभूव तत्पश्चात् क्षणस्य रत्ननाभतः ।

शुद्धस्फटिकसङ्काशा देवी चैका मनोहरा ॥ १ ॥

शुक्लवस्त्रपरीधाना सर्वालङ्कारभूषिता ।

विभ्रती जपमालाञ्च सा सावित्री प्रकीर्तिता ॥ २ ॥

सा तुष्टाव पुरः स्थित्वा परं ब्रह्म सनातनम् ।

पुटाञ्जलिपरा साध्वी भक्तिनव्वात्मकम्बरा ॥ ३ ॥

सावित्रीरुवाच ।

नमामि सर्वबीजं त्वां ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ।

परात्परतरं श्यामं निर्विकारं निरञ्जनम् ॥ ४ ॥

इत्युक्त्वा सन्निता देवी रत्नसिंहासने वरे ।

उवाच श्रीहरिं नत्वा पुनरेव श्रुतिप्रसूः ॥ ५ ॥

आविर्बभूव तत्पश्चात् क्षणस्य परमात्मनः ।

मानसाञ्च पुमानेकस्तप्तकाञ्चनसन्निभः ॥ ६ ॥

मनो मथ्नाति सर्वेषां पञ्चवाणेन कामिनाम् ।

नन्नाम सन्मथं तेन प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७ ॥

तस्य पुंसी वानपार्श्वीत् कामस्य कामिनी वरा ।
 बभूवातीवललिता सर्वेषां मोहकारिणी ॥ ८ ॥
 रतिर्बभूव सर्वेषां तां दृष्ट्वा सस्मितां सतीम् ।
 रतीति तेन तन्नाम प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ९ ॥
 हरिं सुत्वा तया सार्धं स उवाच हरेः पुरः ।
 रत्नसिंहासने रम्ये पञ्चबाणी धनुर्धरः ॥ १० ॥
 मारणं स्तम्भनञ्चैव जृम्भनं शोषणन्तथा ।
 उन्मादनं पक्षवाणात् पञ्चबाणी विभर्त्ति सः ॥ ११ ॥
 बाणांश्चिद्येप सर्वांश्च कामी बालपरीक्षया ।
 सद्यः सर्वे सकामाश्च बभूवुरीक्षरेच्छया ॥ १२ ॥
 रतिं दृष्ट्वा ब्रह्मवर्षे रेतःपातो बभूव ह ।
 ततः तस्यै महायोगी वक्ष्येणान्द्राय लजया ॥ १३ ॥
 वस्त्रं दग्ध्वा समुत्तस्यी ज्वलद्गमिः सुरिण्डरः ।
 कोटितालममाणश्च सगिण्डश्च समुज्ज्वलन् ॥ १४ ॥
 कणस्तर्ध्वनं दृष्ट्वा ससर्जोपः खलीलया ।
 निःश्वातवायुना सार्धं मुखविन्दुं समुद्गिरन् ॥ १५ ॥
 विष्णीवं प्रापयामास मुखविन्दुजलं दिज ! ।
 तस्य किञ्चिज्जलकणं वक्त्रिं शान्तं चकार ह ॥ १६ ॥
 ततः प्रभृति तेनाग्निस्त्रोवाग्निर्वाणतां ब्रजेत् ।
 आविर्भूतः पुमानेकस्ततस्तदधिदेवता ॥ १७ ॥
 उत्तस्यी तज्जलादेकः पुमान् स वरुणः स्मृतः ।
 जलाधिष्ठातृदेवोऽसौ सर्वेषां यादसाम्पतिः ॥ १८ ॥
 आविर्बभूव कन्यैका तदङ्गे वीमपार्श्वतः ।
 सा स्वाहा वक्त्रिपत्नीं तां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १९ ॥

जलेशस्य वामपार्श्वीत् कन्या चैका बभूव सा ।

वरुणानोति विस्थाता वरुणस्य प्रिया सती ॥ २० ॥

बभूव पवनः श्रीमान् विभोनिःश्वासवायुना ।

स च प्राणाश्च सर्वेषां निःश्वासस्तत्कलोद्भवः ॥ २१ ॥

तस्य वार्योवामपार्श्वीत् कन्या चैका बभूव ह ।

जायोः पत्नी सा च देवी वायवी परिकीर्तिता ॥ २२ ॥

कृष्णस्य कामवाणेन रेतःपातो बभूव ह ।

जले तद्विचनं चक्रे लज्जया सुरसंसदि ॥ २३ ॥

सहस्रवत्सरान्ते तड्डिड्वरूपं बभूव ह ।

ततो महान् विराट् यज्ञे विम्बोवाधार एव सः ॥ २४ ॥

यस्यैकलोमविवरे विश्वैकस्य व्यवस्थितिः ।

स्थूलात् स्थूलतमः सोऽपि महान्नान्यस्ततः परः ॥ २५ ॥

स एव षोडशंशोऽपि कृष्णस्य परमात्मनः ।

महाविष्णुः स विज्ञेयः सर्वाधारः सनातनः ॥ २६ ॥

महार्णवे गयानः स पञ्चपत्रं यथा जले ।

बभूवतुस्तौ द्वौ दैव्यौ तस्य कर्णजलोद्भवौ ॥ २७ ॥

तौ जलाच्च समुत्थाय ब्रह्माणं हन्तुमुद्यता ।

नारायणश्च भगवान् जघने तौ जघान ह ॥ २८ ॥

बभूव मेदिनी कृत्स्ना कात्स्त्रेण मेदसा तयोः ।

तत्रैव सन्ति विश्वानि सा च देवी बभ्रुवरा ॥ २९ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौतिशौनकसंवादे

सृष्टिनिरूपणे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

शौनक उवाच ।

गोगोपगोप्यो गोलोके किं नित्याः किं नु कल्पिताः ।
मम सन्देहभेदार्थं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

सर्वादिसृष्टौ ताः क्लृप्ताः प्रलये प्रलये स्थिताः ।
सर्वादिसृष्टिकथनं यन्मया कथितं द्विज ! ॥ २ ॥
सर्वादिसृष्टौ क्लृप्तौ च नारायणमहेश्वरौ ।
प्रलये प्रलये व्यक्तौ स्थितौ तौ प्रकृतिश्च सा ॥ ३ ॥
सर्वादौ ब्रह्मकल्पस्य चरितं कथितं द्विज ! ।
वाराहपाद्मकल्पौ द्वौ कथयिष्यामि श्रोष्यसि ॥ ४ ॥
ब्राह्मवाराहपाद्माश्च कल्पाश्च त्रिविधा मुने ! ।
यथा युगानि चत्वारि क्रमेण कथितानि च ॥ ५ ॥
सत्यत्रेतादापरञ्च कलिश्चेति चतुर्युगम् ।
त्रिंशतैश्च षष्ट्यधिकैर्युगैर्दिव्यं युगं स्मृतम् ॥ ६ ॥
मन्वन्तरन्तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ।
चतुर्दशसु मनुषु गतेषु ब्रह्मणो दिनम् ॥ ७ ॥
त्रिंशतैश्च षष्ट्यधिकैर्दिनैर्वर्षञ्च ब्रह्मणः ।
अष्टोत्तरं वर्षशतं विधेरायुर्निरूपितम् ॥ ८ ॥
एतन्निमेषकालस्तु कृष्णस्य परमात्मनः ।
ब्रह्मणश्चायुषा कल्पः कालविज्ञिर्निरूपितः ॥ ९ ॥

जुद्धकल्पा बहुतरास्ते संवर्त्तादयः स्मृताः ।

सप्तकल्पान्तजीवी च मार्कण्डेयश्च तन्मतः ॥ १० ॥

ब्रह्मणश्च दिनेनैव स कल्पः परिकीर्तितः ।

विधेश्च सप्तदिवसे मुनेरायुर्निरूपितम् ॥ ११ ॥

ब्राह्मवाराहपाद्माश्च त्रयः कल्पा निरूपिताः ।

कल्पत्रये यथा सृष्टिः कथयामि निशामय ॥ १२ ॥

ब्राह्मे च मेदिनीं सृष्ट्वा स्रष्टा सृष्टिं चकार सः ।

मधुकैटभयोश्चैव मेदसा चाक्षया प्रभोः ॥ १३ ॥

वाराहे तां समुद्धृत्य लप्तां मग्नां रसातलात् ।

विष्णोर्वाराहरूपस्य द्वारा चातिप्रयत्नतः ॥ १४ ॥

पाद्मे विष्णोर्नाभिपद्मे स्रष्टा सृष्टिं विनिर्ममे ।

त्रिलोकीं ब्रह्मलोकान्तां नित्यलोकत्रयं विना ॥ १५ ॥

एतत्तु कालसंख्यानमुक्तं सृष्टिनिरूपणे ।

किञ्चिन्निरूपणं सृष्टेः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १६ ॥

शौनक उवाच ।

अतःपरन्तु गोलोके शोलोकिशो महान् विभुः ।

एतान् सृष्ट्वा किञ्चकार तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १७ ॥

सौतिरुवाच ।

एतान् सृष्ट्वा जगामासौ सुरम्यं रासमण्डलम् ।

एतैः समेतो भगवानतीवकमनीयकम् ॥ १८ ॥

रम्याणां कल्पहजाणां मध्येऽतीवमलोहरम् ।

सुविस्तीर्णञ्च सुसमं सुस्निग्धं मण्डलाकृतम् ॥ १९ ॥

चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमैश्च सुसंस्कृतम् ।

दधिलाजशुक्लधान्यदूर्वापर्णपरिप्लुतम् ॥ २० ॥

पट्टसूत्रग्रन्थियुक्तनवचन्दनपल्लवैः ।

संयुक्तरश्मास्तम्भानां समूहैः परिवेष्टितम् ॥ २१ ॥

सद्वत्ससारनिर्माणमण्डपानां त्रिकोटीभिः ।

रत्नप्रदीपज्वलितैः पुष्पधूपाधिवासितैः ॥ २२ ॥

शृङ्गाराहभोगवस्तुसमूहपरिवेष्टितैः ।

अतीवललिताकल्पतल्लयुक्तैः सुशोभितम् ॥ २३ ॥

तत्र गत्वा च तैः सार्द्धं रासुवास जगत्पतिः ।

दृष्ट्वा रासं विस्मितास्ते बभूवुर्मुनिसत्तम ! ॥ २४ ॥

आविर्बभूव कन्येका कृष्णस्य वामपार्श्वतः ।

धावित्वा पुष्पमानीय ददावर्ष्पं प्रभोः पदे ॥ २५ ॥

राक्षे संभूय गोलोके सा दधाव हरिः पुरः ।

तेन राधा समाख्याता पुराविद्भिर्द्विजोत्तम ! ॥ २६ ॥

प्राणाधिष्ठात्री देवी सा कृष्णस्य परमात्मनः ।

आविर्बभूव प्राणेश्यः प्राणेश्योऽपि गरीयसी ॥ २७ ॥

देवी षोडशवर्षीया नवयौवनसंयुता ।

वक्त्रिशुभांशुकाधाना सस्मिता सुमनोहरा ॥ २८ ॥

सुकुम्भलाङ्गी ललिता सुन्दरीषु च सुन्दरी ।

वृहद्वितम्बभारार्त्ता पीनश्रीणीपयोधरा ॥ २९ ॥

बन्धुजीवजितारक्तसुन्दरोहाधरा वरा ।

सुक्तापंक्तिजिता चारुदन्तपंक्तिर्मनोहरा ॥ ३० ॥

शरत्पार्वणकोटीन्दुशीभामुष्टशुभानना ।

चारुसीमन्तिनी चारुशरत्पङ्कजलोचना ॥ ३१ ॥

खगिन्द्रचञ्चुविजितचारुनासा मनोहरा ।

स्वर्णगण्डूकविजिते गण्डयुग्मे च बिभ्रती ॥ ३२ ॥

दधती चारुकर्णे च रत्नाभरणभूषिते ।

चन्दनागुक्तकस्तुरीयुक्तकङ्कुमविन्दभिः ॥ ३३ ॥

सिन्दूरविन्दुसंयुक्तभुजपाला मनोहरा ।

सुसंस्मृत केयपाशं मालतीमालाभूषितम् ॥ ३४ ॥

सुगन्धकवराभारं सुन्दरं दधती सती ।

मलपद्मप्रभासुटं पादयुग्मञ्च विभ्रती ॥ ३५ ॥

गमनं कुर्वती सा च हंसखञ्जनगञ्जनम् ।

सद्रत्नसारनिर्माणां वनमालां मनोहराम् ॥ ३६ ॥

हारं हीरकनिर्माणं रत्नकेयूरकङ्कणम् ।

सद्रत्नसारनिर्माणं पाशकं कमनोहरम् ॥ ३७ ॥

अमृत्यवरत्ननिर्माणं कण्ठमञ्जीररञ्जितम् ।

नानाप्रकारचित्राढ्यं सुन्दरं परिबिभ्रती ॥ ३८ ॥

सा च सन्ध्याय गोविन्दं रत्नसिंहासने वरे ।

उवास सन्निता भर्तुः पश्यन्ती मुखपङ्कजम् ॥ ३९ ॥

तस्याश्च लोमकूपेभ्यः सद्यो गोपाङ्गनागणः ।

आविर्बभूव रूपेण वेशेनैव च तत्समः ॥ ४० ॥

लक्षकोटिपरिमितः शश्वत्सुस्थिरयौवनः ।

संख्याविद्विद्य संख्यातो गोलोके गोपिकागणः ॥ ४१ ॥

कृष्णस्य लोमकूपेभ्यः सद्यो गोपगणो मुने ! ।

आविर्बभूव रूपेण वेशेनैव च तत्समः ॥ ४२ ॥

त्रिंशत्कोटिपरिमितः कमनीयो मनोहरः ।

संख्याविद्विद्य संख्यातो वल्लवानां गणः श्रुती ॥ ४३ ॥

कृष्णस्य लोमकूपेभ्यः सद्यश्चाविर्बभूव ह ।

नानावर्णा गोगणश्च शश्वत्सुस्थिरयौवनः ॥ ४४ ॥

बलीवर्दाः सुरभ्यश्च वत्सा नानाविधाः शुभाः ।
 अतीवललिताः श्यामा बह्वश्च कामधेनवः ॥ ४५ ॥
 तेषामेकं बलीवर्दं कीटिसिंहसमं बले ।
 शिवाय प्रददौ कृष्णो वाहनाय मनोहरम् ॥ ४६ ॥
 कृष्णाङ्घ्रिनखरन्ध्रेभ्यो हंसपंक्तिर्मनोहरा ।
 आविवेभूव सहसा स्त्रीपुंवत्समन्विता ॥ ४७ ॥
 तेषामेकं राजहंसं महाबलपराक्रमम् ।
 वाहनाय ददौ कृष्णो ब्रह्मणे च तपस्विने ॥ ४८ ॥
 वामकर्णस्य विवरात् कृष्णस्य परमात्मनः ।
 गणः श्वेततुरङ्गानामाविर्भूतो मनोहरः ॥ ४९ ॥
 तेषामेकञ्च श्वेताश्वं धर्माय वाहनाय च ।
 ददौ गोपाङ्गनेशश्च संप्रीत्या सुरसंसदि ॥ ५० ॥
 दक्षकर्णस्य विवरात् पुंसश्च सुरसंसदि ।
 आविर्भूता सिंहपंक्तिर्महाबलपराक्रमा ॥ ५१ ॥
 तेषामेकं ददौ कृष्णः प्रकृत्यै परमादरम् ।
 अमूल्यवरमात्यञ्च वरं यदभिवाञ्छितम् ॥ ५२ ॥
 कृष्णो योगेन योगीन्द्रश्चकार रथपञ्चकम् ।
 शुद्धरत्नेन्द्रनिर्माणं मनोयायि मनोहरम् ॥ ५३ ॥
 लक्षयोजनमूर्ध्वं च प्रस्थे च शतयोजनम् ।
 लक्षचक्रं वायुरहं लक्षक्रीडागृहान्वितम् ॥ ५४ ॥
 शृङ्गारार्हभोगवस्तुतत्पासंख्यसमन्वितम् ।
 रत्नप्रदीपलक्षाणां वार्जभिश्च विराजितम् ॥ ५५ ॥
 नानाचित्रविचित्राढ्यं सद्गतकलसीज्वलम् ।
 रत्नदर्पणभूषाढ्यं शोभितं श्वेतचासुरैः ॥ ५६ ॥

वक्त्रिशुभांशुकैश्चित्रैर्मालाजालैर्विभूषितम् ।

मणीन्द्रमुक्तामाणिक्यहीराहारविराजितम् ॥ ५७ ॥

आरक्तवर्णरत्नेन्द्रसारनिर्माणकृतिमैः ।

पङ्कजानामसंख्यैश्च सुन्दरैश्च सुशोभितम् ॥ ५८ ॥

ददौ नारायणायैकं तेषां मध्ये द्विजोत्तम ! ।

एकं दत्त्वा राधिकायै ररत्न शेषमात्मने ॥ ५९ ॥

आविर्बभूव कृष्णस्य गुह्यदेशात्ततः परम् ।

पिङ्गलश्च पुमानेकः पिङ्गलैश्च वरुणैः सह ॥ ६० ॥

आविर्भूता यतो गुह्यात्तेन ते गुह्यकाः स्मृताः ।

यः पुमान् स कुबेरश्च धनेशो गुह्यकेश्वरः ॥ ६१ ॥

बभूव कन्यका चैका कुबेरवामपार्श्वतः ।

कुबेरपत्नी सा देवी सुन्दरीणां मनोरमा ॥ ६२ ॥

भूतप्रेतपिशाचाश्च कुसाण्डव्रज्वराक्षसाः ।

वेताला विकृतास्तस्याविर्भूता गुह्यदेशतः ॥ ६३ ॥

शङ्खचक्रगदापद्मधारिणो वनमालिनः ।

पीतवस्त्रपरीधानाः सर्वे श्यामचतुर्भुजाः ॥ ६४ ॥

किरीटिनः कुण्डलिनो रत्नभूषणभूषिताः ।

आविर्भूताः पार्श्वदाश्च कृष्णस्य सुखतो मुने ! ॥ ६५ ॥

चतुर्भुजान् पार्श्वदाश्च ददौ नारायणाय च ।

गुह्यकान् गुह्यकेशाय भूतादीन् शङ्कराय च ॥ ६६ ॥

द्विभुजाः श्यामवर्णाश्च जपमालाकरा वराः ।

ध्यायन्त्यरणाभोजं कृष्णस्य सन्ततं मुदा ॥ ६७ ॥

दास्ये नियुक्ता दामाश्चैवाध्यमादाय यत्नतः ।

आविर्भूता वैष्णवाश्च सर्वे कृष्णपरायणाः ॥ ६८ ॥

पुलकाङ्कितसर्वाङ्गाः साशुनेत्राः सगद्गदाः ।

आविर्भूताः पादपद्मात् पादपद्मैकमानसाः ॥ ६८ ॥

आविर्बभूवुः कृष्णस्य दक्षनेत्राङ्गयङ्कराः ।

त्रिशूलपट्टिशधरास्त्रिनेत्राश्चन्द्रशेखराः ॥ ७० ॥

दिगम्बरा महाकाया ज्वलदग्निशिखोपमाः ।

त भैरवा महाभागाः शिवतुल्याश्च तेजसा ॥ ७१ ॥

रुहसंहारकालाख्या असितक्रोधभीषणाः ।

महाभैरवखट्वाङ्गावित्यष्टौ भैरवाः स्मृताः ॥ ७२ ॥

आविर्बभूव कृष्णस्य वामनेत्राङ्गयङ्करः ।

त्रिशूलपट्टिशव्याघ्रचर्माम्बरगदाधरः ॥ ७३ ॥

दिगम्बरो महाकायास्त्रिनेत्रश्चन्द्रशेखरः ।

स ईशानो महाभागो दिक्पालानामधीश्वरः ॥ ७४ ॥

डाकिन्यश्चैव योगिन्यः क्षेत्रपालाः सहस्रशः ।

आविर्बभूवः कृष्णस्य नासिकाविवरोदरात् ॥ ७५ ॥

सुरास्त्रिकोटिसंख्याताः दिव्यमूर्त्तिधरा वराः ।

आविर्बभूवुः सहसा पुंसश्च पृष्ठदेशतः ॥ ७६ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौति-शीनक-

संवादे सृष्टिनिरूपणे ब्रह्मखण्डे

पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

— ०० —

सीतिरुवाच ।

अथ कृणो महान्तर्ज्मी सादरच सरस्वतीम् ।
 नारायणाय प्रददौ रत्नेन्द्रमालया सह ॥ १ ॥
 सावित्रीं ब्रह्मणे प्रादात्कृत्तिं धर्माच्च सादरम् ।
 रतिं कामाय रुपाय्यां कुबेराय अनोरमाम् ॥ २ ॥
 अन्याश्च वा वा अन्येभ्यो याव येभ्यः समुद्रवाः ।
 तस्मै तस्मै ददौ कृष्णभृतां तां रूपवतीं सतीम् ॥ ३ ॥
 ततः अङ्गरमाङ्गय सर्वेशो योगिनां गुरुम् ।
 उवाच प्रियमित्येवं शृत्वाण सिंहवाहिनीम् ॥ ४ ॥
 श्रीकृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य नीललोहितः ।
 उवाच भीतः प्रणतः प्राणेशं प्रभुमच्युतम् ॥ ५ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच ।

अभुजाहं न शृण्वामि प्रकृतिं प्राशन्ती यथा ।
 त्वद्वक्त्यै कव्यवहितां दास्यमार्गविरोधिनीम् ॥ ६ ॥
 तत्त्वज्ञानसमाच्छन्नां योगदारकपाटिकां ।
 मुक्तीच्छाध्वं सरूपाञ्च सकामां कामवर्द्धिनीम् ॥ ७ ॥
 तपस्याच्छन्नरूपाञ्च सहामोहकराण्डिकाम् ।
 भवकाराण्डहं धोरि दृढां निगडरूपिणीम् ॥ ८ ॥
 मन्त्राहं बुद्धिजननीं सद्बुद्धिच्छेदकारिणीम् ।
 मन्त्राहं भोगसाराञ्च विषयेच्छाववर्द्धिनीम् ॥ ९ ॥

नेच्छामि गृहिणीं नाथ ! वरं देहि मदीक्षितम् ।
 यस्य यद्वाञ्छितं तस्मै तद्ददाति सदोश्वरः ॥ १० ॥
 त्वद्भक्तिविषये दास्ये लालसा वर्द्धतेऽनिशम् ।
 तर्पितं जायते नामजपने पादसेवने ॥ ११ ॥
 त्वन्नाम पञ्चवक्त्रेण गुणञ्च मङ्गलालयम् ।
 स्वप्ने जागरणे शब्दज्ञायन् गायन् भ्रमाभ्यहम् ॥ १२ ॥
 आकल्पकोटिकोटिञ्च तद्रूपध्यानतत्परम् ।
 भोगीच्छाविषये नैव योगे तपसि मग्ननः ॥ १३ ॥
 तत्सेवने पूजने च वन्दने नामकीर्त्तने ।
 रुदीक्षितमितेषाञ्च विरती विरतिं लभेत् ॥ १४ ॥
 स्मरणं कीर्त्तनं नामगुणयोः श्रवणं जपः ।
 त्वच्चारूपध्यानं त्वत्पादसेवाभिवन्दनम् ॥ १५ ॥
 समर्पणञ्चात्मनश्च नित्यं नैवेदाभोजनम् ।
 वरं वरेश ! देहीदं नवधा भक्तिलक्षणम् ॥ १६ ॥
 साष्टिसालोक्यसारूप्यसामीप्यसाम्यलीनताम् ।
 वदन्ति षड्विधां मुक्तिं मुक्ता मुक्तिविदो विभो ! ॥ १७ ॥
 अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा ।
 ईशित्वञ्च वशित्वञ्च सर्वकामावसायिता ॥ १८ ॥
 सर्वज्ञदूरश्रवणं परकायप्रवेशनम् ।
 वाक्सिद्धिः कल्पवृक्षत्वं स्वष्टुं संहर्तुमीशता ॥ १९ ॥
 अमरत्वञ्च सर्वाग्रं सिद्धयोऽष्टादश स्मृताः ।
 योगास्तपांसि सर्वाणि ददानि च व्रतानि च ॥ २० ॥
 यशः कीर्त्तिर्वचः सत्यं धर्माण्यनशनानि च ।
 भ्रमणं सर्वतीर्थेषु ज्ञानमन्यसुरार्चनम् ॥ २१ ॥

सुरार्चादर्शनं सप्तद्वीपसप्तप्रदर्शितम् ।

ज्ञानं सर्वसमुद्रेषं सर्वस्वर्गप्रदर्शनम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मत्वञ्चैव रुद्रत्वं विष्णुत्वञ्च परं पदम् ।

अतोऽनिर्वचनीयानि बान्धुनीयानि सन्ति वा ॥ २३ ॥

सर्वीक्षितानि सर्वेश ! कश्चित्तानि च यानि च ।

तव भक्तिकलांगम्य कलां नाहन्ति वोढशीम् ॥ २४ ॥

शर्वेभ्य वचनं मुक्त्वा कृष्णकृतं योगिनां गुरुम् ।

प्रहृष्टोवाच वचनं सत्यं सर्वसुखप्रदम् ॥ २५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

सत्सिपां कुरु सर्वेश सर्वं सर्वविदांवर ।

कल्पकोटिशतं यावत् पूर्णं शश्वदहर्निशम् ॥ २६ ॥

वररूपस्त्रिणां त्वञ्च सिद्धानां योगिनां तथा ।

ज्ञानिनां वैश्वानराञ्च सुराणाञ्च सुरिज्वर ॥ २७ ॥

अमरत्वं लभ भव ! भव श्रुत्युच्चया सहान् ।

सर्वेशिष्ठिञ्च वेदाञ्च सर्वज्ञत्वञ्च मद्वशात् ॥ २८ ॥

असंख्यब्रह्मणां पातं लीलया बल ! द्रक्ष्यसि ।

अथ प्रभृति ज्ञानिन तेजसा वरुणा शिव ॥ २९ ॥

पराक्रमेण यशसा सहसा भक्तभी भव ।

प्राणानासधिकस्त्वञ्च न भक्तस्त्वत्परो मम ॥ ३० ॥

त्वत्परो नास्ति मे प्रेयांस्त्वं मदीयात्मनः परः ।

ये त्वां निन्दन्ति पापिष्ठा ज्ञानहीना विचेतनाः ॥ ३१ ॥

पचन्ते कालसूत्रेण यावच्चन्द्रदिवाकरी ।

कल्पकोटिशतान्ते च ग्रहीष्यसि शिवां शिव ॥ ३२ ॥

ममाग्र्यञ्च वचनं पालनं कर्तुमर्हसि ।
 त्वञ्च स्वाभिर्गतं वाक्यं करोमि नाधुनेति च ॥ ३३ ॥
 मदाक्यञ्च स्ववाक्यञ्च पालनं तत् करिष्यसि ।
 गृहीत्वा प्रकृतिं शम्भो दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ ३४ ॥
 सुखं सुमहत् गृह्णारं करिष्यसि न संशयः ।
 न केवलं तपस्वी त्वमीश्वरो मत्समी महान् ॥ ३५ ॥
 काले गृही तपस्वी च योगी स्वेच्छामयो हि यः ।
 दुःखञ्च दारसंयोगे यत्त्वया कथितं शिव ॥ ३६ ॥
 कुस्त्रो ददाति दुःखञ्च स्वामिने न पतिव्रता ।
 कुले महति या जाता कुलजा कुलपालिका ॥ ३७ ॥
 करोति पालनं स्नेहात् सत्पुत्रस्य समं पतिम् ।
 पतिवैभुर्गतिर्भर्ता देवतं कुलयोपपत्तः ॥ ३८ ॥
 पतितोऽपतितो वापि क्षपण्ये श्वरोऽयवा ।
 असत्कुलप्रसूता याः पितृदुःशीलमिश्रिताः ॥ ३९ ॥
 भुवं ताः परभोग्याश्च पतिं निन्दन्ति सन्ततम् ।
 आययोरतिरिक्त्व च या पश्यति पतिं सती ॥ ४० ॥
 गालोके स्वामिना साङ्गं कोटिकल्पं प्रमोदते ।
 भविता सा शिवा शैवा प्रकृतिर्ब्रह्मणी शिव ॥ ४१ ॥
 मदाज्ञया च तां साध्वीं ग्रहीष्यसि भवाय च ।
 प्रकृत्या योनिसंयुक्तं त्वत्सिद्धं तीर्थं गृह्यतम् ॥ ४२ ॥
 तीर्थं सहस्रं संपूज्य भक्त्या पञ्चोपचारतः ।
 सदक्षिणं संयतो यः पवित्रञ्च जितेन्द्रियः ॥ ४३ ॥
 कोटिकल्पञ्च गालोके मोदते च मया सह ।
 लक्षं तीर्थं पूजयेद् यो विधिवत् साधुदक्षिणम् ॥ ४४ ॥

न च्युतिस्तस्य गोलोकात् स भवेदावयोः समः ।

सृङ्गस्मगोशक्तत्पिण्डे तीर्थे वालुकयाऽपिवा ॥ ४५ ॥

कृत्वा लिङ्गं सकृत् पूज्य वसेत् कल्पायुतं दिवि ।

प्रजावान् भूमिमान् विद्वान् पुत्रवान् धनवांस्तथा ॥ ४६ ॥

ज्ञानवान् मुक्तिमान् साधुः शिवलिङ्गाचर्चनाद्भवेत् ।

शिवलिङ्गाचर्चनं स्थानमतीर्थं तीर्थमेव तत् ।

भवेत्तत्र मृतः पापी शिवलोकं स गच्छति ॥ ४७ ॥

महादेव महादेव महादेवेति वादिनः ।

पञ्चाद्यामि महावक्त्रो नामश्रवणलोभतः ॥ ४८ ॥

शिवेति शब्दमुच्चाय्ये प्राणांस्त्यजति यो नरः ।

कोटिजन्माजितात् पापात् मुक्तो मुक्तिं प्रयाति सः ॥ ४९ ॥

शिवं कल्याणवचनं कल्याणं मुक्तिवाचकम् ।

यतस्तत् प्रभवेत्तेन स शिवः परिकीर्तितः ॥ ५० ॥

विच्छेदे धनवन्धूनां निमग्नः गोकसागरे ।

शिवेति शब्दमुच्चाय्ये लभेत् सर्वशिवं नरः ॥ ५१ ॥

पापघ्ने वर्त्तते शिवश्च वच्च मुक्तिप्रदे तथा ।

पापघ्नो मोक्षदो नृणां शिवस्तेन प्रकीर्तितः ॥ ५२ ॥

शिवेति च शिवं नाम यस्य वाचि प्रवर्त्तते ।

कोटिजन्माजितं पापं तस्य नश्यति निश्चितम् ॥ ५३ ॥

इत्युक्त्वा शूलिने कृष्णो दत्त्वा कल्पतरुं मनुम् ।

तत्त्वज्ञानं सृत्युजयमुवाच सिंहवाहिनीम् ॥ ५४ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

अधुना तिष्ठ वत्से ! त्वं गोलोके मम सन्निधौ ।

काले भजिष्यसि शिवं शिवदञ्च शिवायनम् ॥ ५५ ॥

तेजःसु सर्वदेवानामाविर्भूय वरानने ! ।

संहृत्य दैत्यान् सर्वांश्च भविता सर्वपूजिता ॥ ५६ ॥

ततः कल्पविशेषे च सत्यं सत्ययुगे सति ।

भविता दक्षकन्या त्वं सुगीला शम्भुगेहिनी ॥ ५७ ॥

ततः शरीरं संत्यज्य यज्ञे भर्तुश्च निन्दया ।

मेनायां शैलभार्यायां भविता पार्वतीति च ॥ ५८ ॥

दिव्यं वर्षसहस्रञ्च विहरिष्यसि शम्भुना ।

पूर्णं ततः सर्वकालमभेदत्वं लभिष्यसि ॥ ५९ ॥

काले सर्वेषु विश्वेषु महापूजा च पूजिते ।

भविता प्रतिवर्षं च शारदीया सुरेश्वरि ! ॥ ६० ॥

ग्रामेषु नगरेष्वेव पूजिता ग्रामदेवता ।

भवती भवितेत्येवं नामभेदेन चारुणा ॥ ६१ ॥

मदाज्ञया शिवकृतैस्तन्त्रैर्नानाविधैरपि ।

पूजाविधिं विधास्यामि कवचं स्तोत्रसंयुतम् ॥ ६२ ॥

भविष्यन्ति महान्तश्च तवैव परिचारकाः ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां सिद्धाञ्च फलभागिनः ॥ ६३ ॥

ये त्वां मातर्भजिष्यन्ति पुण्यक्षेत्रे च भारते ।

तेषां यशश्च कीर्तिश्च धर्मैश्वर्यञ्च वर्द्धते ॥ ६४ ॥

द्रव्युक्ता प्रकृतिं तस्यै मन्त्रमेकादशाक्षरम् ।

दत्त्वा सकामबीजञ्च मन्त्रराजमनुत्तमम् ॥ ६५ ॥

चकार विधिना ध्यानं भक्तं भक्तानुकम्पया ।

श्रीमाया कामबीजाब्जं ददौ मन्त्रं दशाक्षरम् ॥ ६६ ॥

सृष्ट्यौपयोगिकीं शक्तिं सर्वसिद्धिञ्च कामदाम् ।

तद्विशिष्टोत्कृष्टतत्त्वज्ञानं तस्यै ददौ विभुः ॥ ६७ ॥

तयोदशाक्षरं मन्त्रं दत्त्वा तस्मै जगत्पतिः ।
 कवचं स्तोत्रसहितं शङ्कराय तथा हिज ! ॥ ६८ ॥
 दत्त्वा धर्माय तं मन्त्रं सिद्धिज्ञानं तदेव च ।
 कामाय वक्तव्यं चैव कुबेराय च वायवे ॥ ६९ ॥
 एवं कुबेरादिभ्यस्तु दत्त्वा मन्त्रादिकं परम् ।
 विविक्षावाचं सृष्ट्यर्थं विधातुर्विधिरिव सः ॥ ७० ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मदीयञ्च तपः कृत्वा दिव्यं वपस्सहस्रकम् ।
 सृष्टिं कुरु महाभाग विधे नानाविधां पराम् ॥ ७१ ॥
 इत्युक्त्वा ब्रह्मणे कृष्णो ददौ मालां मनोरमान् ।
 जगाम साङ्गं गोपीभिर्गोपैर्वृन्दावनं वनम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौति-शौनक-
 संवादे ब्रह्मखण्डे सृष्टिनिरूपणं
 नाम षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

तदा ब्रह्मा तपः कृत्वा सिद्धिं प्राप्य यथेप्सिताम् ।
 ससृजे पृथिवीमादौ मधुकैटभमेदसा ॥ १ ॥
 ससृजे पर्वतानष्टौ प्रधानान् सुमनोहरान् ।
 चुद्रानसंख्यान् किं व्रूमः प्रधानाख्यां निगमय ॥ २ ॥

सुमेरुश्चैव कैलासं मलयञ्च हिमालयम् ।

उदयञ्च तथाऽस्तञ्च सुवेलं गन्धमादनम् ॥ ३ ॥

समुद्रान् ससृजे सप्त नदान् कतिविधा नदीः ।

वृक्षांश्च ग्रामनगरं समुद्राख्यां निशामय ॥ ४ ॥

लवणेषुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलार्णवान् ।

लक्ष्यो जनमानेन द्विगुणांश्च परात्परान् ॥ ५ ॥

सप्तद्वीपांश्च तद्भूमिमण्डले कमलाकृते ।

उपद्वीपांस्तथा सप्त सीमशैलांश्च सप्त च ॥ ६ ॥

निबोध विप्र द्वीपाख्यां पुरा या विधिना कृता ।

जम्बुशककुशप्लक्षक्रीञ्चन्यग्रोधपौष्करान् ॥ ७ ॥

मेरोरष्टसु शृङ्गेषु ससृजेऽष्टौ पुरीः प्रभुः ।

अष्टानां लोकपालानां विहाराय मनोहराः ॥ ८ ॥

मूलेऽनन्तस्य नगरीं निर्माय जगतां पतिः ।

ऊर्ध्वे स्वर्गांश्च सप्तैव तेषामाख्यां निशामय ॥ ९ ॥

भूर्लोकञ्च भुवर्लोकं स्वर्लोकं सुमनोहरम् ।

जनलोकं तपोलोकं सत्यलोकञ्च शौनक ॥ १० ॥

शृङ्गमूर्ध्नि ब्रह्मलोकं जरादिपरिवर्जितम् ।

तदूर्ध्वे ध्रुवलोकञ्च सर्वतः सुमनोहरम् ॥ ११ ॥

तदधः सप्तपातालान्निर्ममे जगदीश्वरः ।

स्वर्गातिरिक्तभोगाढ्यानधोऽधः क्रमतो मुने ! ॥ १२ ॥

अतलं वितलञ्चैव सुतलञ्च तलातलम् ।

महातलञ्च पातालं रसातलमधस्ततः ॥ १३ ॥

सप्तद्वीपैः सप्तसर्गः सप्तपातालसंज्ञकैः ।

एभिर्लोकैश्च ब्रह्माण्डं ब्रह्माधिकारमेव च ॥ १४ ॥

एवञ्चासंख्यब्रह्माण्डं सर्वं कृतिममेव च ।

महाविष्णोश्च लोमाञ्चविवरेषु च शौनक ! ॥ १५ ॥

प्रतिविष्वेषु दिक्पाला ब्रह्मविष्णो हेश्वराः ।

सुरा नरादयः सर्वे सन्ति कृणुस्य मायया ॥ १६ ॥

ब्रह्माण्डमण्डानां कर्तुं न क्षमो जगतां पतिः ।

न शङ्करो न धर्मश्च न च विष्णुश्च के सुराः ॥ १७ ॥

संख्यातुमीश्वरः शक्नो न संख्यातुं तथापि सः ।

विश्वाकाशदिशाश्चैव सर्वतो यद्यपि क्षमः ॥ १८ ॥

कृतिमाणि च विश्वानि विश्वस्थानि च यानि च ।

अनित्यानि च विप्रेन्द्र स्वप्नवन्नश्वराणि च ॥ १९ ॥

वैकुण्ठः शिवलोकश्च नीलोकश्च तयोः परः ।

नित्यो विश्ववहिर्भूतश्चात्माकाशदिशो यथा ॥ २० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौतिशौनक-

संवादे ब्रह्मखण्डे दृष्टिनिरूपणं

नाम सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

ब्रह्मा विश्वं विनिर्मात्र सावित्र्यां वरयोषिति ।

चकार वीर्याधानञ्च कामुक्यां कामुको यथा ॥ १ ॥

सा दिव्यं शतवर्षे च धृत्वा गर्भं सुदुःप्रहम् ।
 सुप्रसूता च सुसुवे चतुर्वेदान् मनोहरान् ॥ २ ॥
 विविधान् शास्त्रसङ्गांश्च तर्कव्याकरणादिकान् ।
 षट्त्रिंशत्संख्यका दिव्या रागिणीः सुमनोहराः ॥ ३ ॥
 षट्प्रागान् सुन्दरांश्चैव नानातालसमन्वितान् ।
 सत्यत्रेतादापरांश्च कलिञ्च कलहप्रियम् ॥ ४ ॥
 वर्षं मासमृतुञ्चैव तिथिं दण्डक्षणादिकम् ।
 दिनं रात्रिञ्च वारांश्च सन्ध्यामुषसमेव च ॥ ५ ॥
 पुष्टिञ्च देवसेनाञ्च मेधाञ्च विजयां जयाम् ।
 षट्कृत्तिकाञ्च योगांश्च करणांश्च तपोधन ! ॥ ६ ॥
 देवसेनां महाषष्ठीं कार्तिकेयप्रियां सतीम् ।
 मातृकासु प्रधाना सा बालानामिष्टदेवता ॥ ७ ॥
 ब्राह्मं पाद्मञ्च वाराहं कल्पत्रयमिदं स्मृतम् ।
 नित्यं नैमित्तिकञ्चैव द्विपराङ्मञ्च प्राकृतम् ॥ ८ ॥
 चतुर्विधञ्च प्रलयं कालञ्च मृत्युकन्यकाम् ।
 सर्वान् व्याधिगणांश्चैव सा प्रसूय स्तनं ददौ ॥ ९ ॥
 अथ धातुः पृष्ठदेशाद्धर्मः समजायत ।
 अलक्ष्मीस्तद्वामपार्श्वोद्भूव तस्य कामिनी ॥ १० ॥
 नाभिदेशाद्विष्वकर्मा बभूव शिल्पिनां गुरुः ।
 महान्तो वसवोऽष्टौ च महाबलपराक्रमाः ॥ ११ ॥
 अथ धातुश्च मनस आविर्भूताः कुमारकाः ।
 चत्वारः पञ्चवर्षीया ज्वलन्ती ब्रह्मतेजसा ॥ १२ ॥
 सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ।
 सनत्कुमारो भगवांश्चतुर्थो ज्ञानिनां वरः ॥ १३ ॥

आविर्बभूव सुखतः कुमारः कनकप्रभः ।

दिव्यरूपधरः श्रीमान् सस्त्रीकः सुन्दरो युवा ॥ १४ ॥

जत्रियाणां वीजरूपो नान्ना सायम्भुवो मनुः ।

या स्त्रीः सा शतरूपा च रूपाद्या कमलाकला ॥ १५ ॥

सस्त्रीकश्च मनुस्तस्मै धात्राज्ञापरिपालकः ।

स्वयं विधाता पुत्रांश्च तानुवाच प्रहर्षितान् ॥ १६ ॥

सृष्टिं कर्तुं महाभागो महाभागवतान् द्विज ! ।

जग्मुस्ते च नहीत्युक्त्वा तप्तं कृष्णपरायणाः ॥ १७ ॥

चुकोप हेतुना तेन विधाता जगतां पतिः ।

कोपासक्तस्य च विधेर्ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ॥ १८ ॥

आविर्भूता ललाटाच्च रुद्रा एकादश प्रभो ।

कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता तेषामेकः प्रकीर्त्तितः ॥ १९ ॥

सर्वेषामेव विश्वानां स एव तामसः स्मृतः ।

राजसश्च स्वयं ब्रह्मा शिवो विष्णुश्च सात्विकौ ॥ २० ॥

गोलोकनाथः कृष्णश्च निर्गुणः प्रकृतेः परः ।

परमाज्ञानिनो मूर्खा वदन्ति तामसं शिवम् ॥ २१ ॥

शुद्धसत्वस्वरूपश्च निर्मलं वैष्णवाग्रणीम् ।

शृणु नामानि रुद्राणां वेदोक्तानि च यानि च ॥ २२ ॥

महान् महात्मा मतिमान् भीषणश्च भयङ्करः ।

ऋतुध्वजश्चोर्ध्वकेशः पिङ्गलाक्षो रुचिः शुचिः ॥ २३ ॥

पुलस्त्यो दक्षकर्णाश्च पुलहो वामकर्णतः ।

दक्षनेत्रात्तयाऽतिश्च वामनेत्रात् क्रतुः स्वयम् ॥ २४ ॥

अरणिर्नासिकारन्ध्रादङ्घ्रिराश्च मुखाद्रुचिः ।

भृगुश्च वामपार्श्वश्च दक्षो दक्षिणपार्श्वतः ॥ २५ ॥

द्यायायाः कर्दमो जातो नाभिः पञ्चशिखस्तथा ।
 वक्षसश्चैव वोढुश्च कण्ठदेशाच्च नारदः ॥ २६ ॥
 मरीचिः स्कन्धदेशाच्चैवापान्तरतमा गलात् ।
 वशिष्ठो रसनादेशात् प्रचेता अधरौष्ठतः ॥ २७ ॥
 हंसश्च वामकुक्षेश्च दक्षकुक्षेर्यतिः स्वयम् ।
 शृष्टिं विधातुं स विधिश्चकाराज्ञां सुतान् प्रति ।
 पितुर्वाक्यं समाकर्ण्य तमुवाच स नारदः ॥ २८ ॥

नारद उवाच ।

पूर्वमानय मज्जीष्ठान् सनकादीन् पितामह ।
 कारयित्वा दारयुक्तानस्मान् वद जगत्पते ! ॥ २९ ॥
 पित्रा ते तपसे युक्ताः संसाराय वयं कथम् ।
 अहो हन्त ! प्रभोर्बुद्धिर्विपरीताय कल्पते ॥ ३० ॥
 कस्मै पुत्राय पीयूषात् परं दत्तं तपोऽधुना ।
 कस्मै ददासि विषयं विषमञ्च विषाधिकम् ॥ ३१ ॥
 अतीवनिम्बे घोरि च भवाब्धौ यः पतेत् पितः ।
 निष्कृतिस्तस्य नास्तीति कोटिकल्पे गतेऽपि च ॥ ३२ ॥
 निस्तारवीजं सर्वेषां बीजञ्च पुरुषोत्तमम् ।
 सर्वदं भक्तिदं दास्यप्रदं सत्यं कृपामयम् ॥ ३३ ॥
 भक्तैकशरणं भक्तवत्सलं स्वच्छमेव च ।
 भक्तप्रियं भक्तनाथं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ३४ ॥
 भक्ताराध्यं भक्तासाध्यं विहाय परमेश्वरम् ।
 मनो दधाति को मूढो विषये नाशकारणे ॥ ३५ ॥
 विहाय कृष्णसेवाञ्च पीयूषादधिकां प्रियाम् ।
 को मूढो विषमश्नाति विषमं विषयाभिधम् ॥ ३६ ॥

स्वप्नवन्नखरं तुच्छमसत्यं नाशकारणम् ।

यथा दीपमिस्त्राग्रश्च कीटानां सुमनोहरम् ॥ ३७ ॥

यथा वह्निगमांसश्च मत्स्यापातसुखप्रदम् ।

तथा विषयिणां तात विषयं मृत्युकारणम् ॥ ३८ ॥

इत्युक्त्वा नारदस्तत्र विरराम विधेः पुरः ।

तस्यौ तात नमस्कृत्य ज्वलद्ग्निशिखोपमः ॥ ३९ ॥

ब्रह्मा कोपपरीतश्च शशाप तनयं द्विज ।

उवाच कम्पिताङ्गश्च रक्ताक्षः स्फुरिताधरः ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भविता ज्ञानलोपस्ते मच्छापिन च नारद ।

क्रोडाभृगस्त्वं साध्वश्च योषिहृन्धश्च लम्पटः ॥ ४१ ॥

स्थिरयौवनयुक्तानां रूपान्यानां मनोहरः ।

पञ्चाशत्कामिनीनाञ्च भर्ता च प्राणवल्लभः ॥ ४२ ॥

मृङ्गारण्यस्त्रवेत्ता च महामृङ्गारण्यलोपः ।

नानाप्रकारमृङ्गारणिपुणानां गुरोर्गुरुः ॥ ४३ ॥

गन्धर्वाणाञ्च प्रवरः सुस्वरश्च सुगायनः ।

वीणावादनसन्दर्भनिष्णातः स्थिरयौवनः ॥ ४४ ॥

प्राज्ञो मधुरवाक् शान्तः सुगीतः सुन्दरः सुधीः ।

भविष्यसि न सन्देहो नामतश्चोपवर्हणः ॥ ४५ ॥

ताभिर्दिव्यं लज्जयुगं विहृत्य निर्जने वने ।

पुनर्मदीयगपिन दासीपुत्रश्च तत्परः ॥ ४६ ॥

वत्स वैष्णवसंसर्गात् वैष्णवाञ्छिष्टभोजनात् ।

पुनः कृष्णप्रसादेन भविष्यसि ममात्मजः ॥ ४७ ॥

ज्ञानं दास्यामि ते दिव्यं पुनरेव पुरातनम् ।

अधुना भव नष्टत्वं मत्सुतो निपत ध्रुवम् ॥ ४८ ॥

ब्रह्मेत्युक्त्वा सुतं विप्र विरराम जगत्पातिः ।

रुरोद नारदस्तातमुवाच संपुटाञ्जलिः ॥ ४९ ॥

नारद उवाच ।

क्रोधं संहर संहर्त्तस्ताततात जगद्गुरो ।

स्त्रटुस्तपस्वीशस्याहो क्रोधीऽयमय्यनाकरः ॥ ५० ॥

शमेत् परित्यजेत् विद्वान् पुत्रमुत्पद्यगामिनम् ।

तपस्विनं सुतं शम्भुं कथमर्हसि पण्डित ॥ ५१ ॥

जनिर्भवतु मे ब्रह्मन् यासु यासु च योनिषु ।

न जंहातु हरिर्भक्तिर्ममिवं देहि मे वरम् ॥ ५२ ॥

पुत्रश्चेज्जगतां धातुर्नास्ति भक्तिर्हरेः पदे ।

शूकरादतिरिक्तश्च सोऽधमो भारते भुवि ॥ ५३ ॥

जातिक्षरो हरिर्भक्तियुक्तः शूकरयोनिषु ।

जनिर्लभेत् स प्रवरो गोलोकं याति कर्मणा ॥ ५४ ॥

गोविन्दचरणाश्लोभभक्तिमाध्वीकमीक्षितम् ।

पिबतां वैष्णवादीनां स्पर्शपूता वसुन्धरा ॥ ५५ ॥

तीर्थानि स्पर्शमिच्छन्ति वैष्णवानां पितामह ।

पापानां पापिदत्वानां क्षालनायात्ननामपि ॥ ५६ ॥

मन्त्रोपदेशमात्रेण नरा मुक्ताश्च भारते ।

परैश्च कोटिपुरुषैः पूर्वैः साङ्गं हरेरहो ॥ ५७ ॥

कोटिजन्मार्जितात् पापान्मन्त्रग्रहणमात्रतः ।

मुक्ताः शुद्धान्ति यत्पूर्वं कर्म निर्मूलयान्ति च ॥ ५८ ॥

पुत्रान् दारांश्च शिष्यांश्च सेवकान् बान्धवांस्तथा ।

यो दर्शयति सन्मार्गं सन्नतिस्तं लभेत् ध्रुवम् ॥ ५८ ॥

यो दर्शयत्यसन्मार्गं शिष्यैर्विश्वासितो गुरुः ।

कुम्भीपाके स्थितिस्तस्य यावच्चन्द्रदिवाकरो ॥ ६० ॥

स किं गुरुः स किं तातः स किं स्वामी स किं सुतः

यः श्रीकृष्णपदाम्भोजे भक्तिं दातुमनीश्वरः ॥ ६१ ॥

शमो निरपराधेन त्वयाऽहं चतुरानन ।

मया शतं त्वमुचितो घन्तं घृत्यपि पण्डिताः ॥ ६२ ॥

कवचस्तीक्ष्णपूजाभिः सहितस्ते मनुर्मनोः ।

लुप्तो भवतु सञ्ज्ञापात् प्रतिविम्बेषु निश्चितम् ॥ ६३ ॥

अपूज्यो भव विम्बेषु यावत् कल्पत्रयं पितः ।

गतेषु त्रिषु कल्पेषु पूज्यपूज्यो भविष्यसि ॥ ६४ ॥

अधुना यज्ञभागस्ते व्रतादिष्वपि सुव्रत ।

पूजनं चास्तु मामैकं वन्द्यो भव सुरादिभिः ॥ ६५ ॥

इत्युक्त्वा नारदस्तत्र विरसाम पितुः पुरः ।

तस्यै सभायां स विधिर्हृदयेन विदूयता ॥ ६६ ॥

उपवर्हेणगन्धर्वो नारदस्तेन हेतुना ।

दासीपुत्रश्च शपिन पितुरेव च शीनक ॥ ६७ ॥

ततः पुनर्नारदश्च स बभूव सहानृषिः ।

ज्ञानं प्राप्य पितुः पश्चात् कथयिष्यामि चाधुना ॥ ६८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे सौति-शीनक-

संवादे ब्रह्मखण्डे ब्रह्म-नारदगापोपलम्भनं

नाम अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

अथ ब्रह्मा स्वपुत्रांस्तानादिदेश च सृष्टये ।
 सृष्टिं प्रचक्रुस्ते सर्वे विप्रेन्द्र नारदं विना ॥ १ ॥
 मरीचिर्मनसो जातः कश्यपश्च प्रजापतिः ।
 अत्र नैत्रमखाञ्चन्द्रः क्षीरोदे च बभूव ह ॥ २ ॥
 प्रचेतसोऽपि मनसो गौतमश्च बभूव ह ।
 पुलस्त्यमानसः पुत्रो मैत्रावरुण एव च ॥ ३ ॥
 मनोश्च शतरूपायां तिस्रः कन्याः प्रजञ्जिरे ।
 आकूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिस्ताः पतिव्रताः ॥ ४ ॥
 प्रियव्रतोत्तानपादौ द्वौ च पुत्रौ मनोहरौ ।
 उत्तानपादतनयो ध्रुवः परमधार्मिकः ॥ ५ ॥
 आकूतिं रुचये प्रादात् दक्षाय च प्रसूतिकाम् ।
 देवहूतिं कर्दमाय यत्पुत्रः कपिलः स्वयम् ॥ ६ ॥
 प्रसूतां दक्षवीजेन षष्टिकन्याः प्रजञ्जिरे ।
 अष्टौ धर्माय प्रददौ रुद्रायैकादश स्मृताः ॥ ७ ॥
 शिवायैकां सतीं प्रादात् कश्यपाय त्रयोदश ।
 सप्तविंशतिकन्याश्च दक्षञ्चन्द्राय दत्तवान् ॥ ८ ॥
 नामानि धर्मपत्नीनां मत्तो विप्र निशामय ।
 शान्तिः पुष्टिर्धृतिस्तुष्टिः क्षमा श्रद्धा मतिः स्मृतिः ॥ ९ ॥

शान्तेः पुत्तश्च सन्तोषः पुष्टेः पुत्तो महानभूत् ।
 धृतेर्धैर्यश्च तुष्टेश्च हर्षदर्पो सुतो स्मृतौ ॥ १० ॥
 क्षमापुत्तः सहिष्णुश्च यज्ञापुत्तश्च धार्मिकः ।
 मतेर्ज्ञानाभिधः पुत्तः स्मृतेर्जातिस्मरो महान् ॥ ११ ॥
 पूर्वपत्न्याश्च सूर्त्तगाश्च नरनारायणावृषी ।
 बभूवुरेते धर्मिष्ठा धर्मपुत्ताश्च शौनक ॥ १२ ॥
 नामानि रुद्रपत्नीनां सावधानं निबोध मे ।
 कला कलावती काष्ठा कालिका कलहप्रिया ॥ १३ ॥
 कन्दली भीषणा बास्ती प्रमोचा भूषणा शुकी ।
 ऐतासां बहवः पुत्ता बभूवुः शिवपार्श्वदाः ॥ १४ ॥
 सा सती स्वामिनिन्दायां तनं तत्याज यज्ञतः ।
 पुनर्भूत्वा शैलपुत्ती लेभे च शङ्करं पतिम् ॥ १५ ॥
 काव्यपत्न्य प्रियाणाश्च नामानि शृणु धार्मिक ।
 अदितिर्देवमाता या देव्यमाता दितिस्तथा ॥ १६ ॥
 सपत्नानां तथा कद्रुर्विनता पत्निमूस्तथा ।
 सुरभिश्च गवां माता सहिष्णाणाश्च निश्चितम् ॥ १७ ॥
 सारमेयादिजन्तूनां सरमा सूत्रतुष्यदाम् ।
 दनुः प्रसूदनीयानामन्याद्येत्येवमादिकाः ॥ १८ ॥
 इन्द्रश्च हादशादित्या उपेन्द्राद्याः सुरा सुने ! ।
 काथिताश्चादितेः पुत्ता महाबलपराक्रमाः ॥ १९ ॥
 इन्द्रपुत्ता जयन्तश्च ब्रह्मन् शक्यामजायत ।
 आदित्यस्य सवर्णायां कन्यायां विश्वकर्माणः ॥ २० ॥
 शनश्चरयमौ पुत्तौ कालिन्दी कन्यका तथा ।
 उपेन्द्रवीर्यात् पृथ्व्यान्तु मङ्गलः समजायत ॥ २१ ॥

शौनक उवाच ।

कथं सीते स चोपेन्द्रान्मङ्गलः समजायत ।

वसुन्धरायां बलवान् तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २२ ॥

सीतिरुवाच ।

उपेन्द्ररूपमालोक्य कामार्त्ता च वसुन्धरा ।

विधाय सुन्दरीवेशमक्षता प्रौढयौवना ॥ २३ ॥

मलये निर्जने रम्ये चारुचन्दनपल्लवे ।

चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २४ ॥

तं सुशीलं शयानञ्च शान्तं सस्मितमीप्सितम् ।

सस्मिता तस्य तल्ये च सहसा समुपस्थिता ॥ २५ ॥

सुरम्यां मालतीमालां ददौ तस्मै वरानना ।

सुगन्धि चन्दनं चारु कस्तूरीकुङ्कुमान्वितम् ॥ २६ ॥

उपेन्द्रस्तन्मनो ज्ञात्वा कामि मन्त्रयपीडितम् ।

नानाप्रकारशृङ्गारं चकार च तया सह ॥ २७ ॥

तदङ्गसङ्गसंसक्ता मूर्च्छां प्राप सती तदा ।

मृतेव निद्रितेवासौ बीजाधानं कृते हरौ ॥ २८ ॥

तां विलम्बाञ्च सुश्रोणीं सुखसम्भोगमूर्च्छिताम् ।

वृहन्मुक्तनितम्बाञ्च सस्मितां विपुलस्तनीम् ॥ २९ ॥

क्षणं वक्षसि कृत्वा तां तदोष्ठञ्च चुचुम्ब ह ।

विहाय तत्र रहसि जगाम पुरुषोत्तमः ॥ ३० ॥

उर्वशी पथि गच्छन्ती बोधयामास तां मुने ! ।

सा च पप्रच्छ वृत्तान्तं कथयामास भूय ताम् ॥ ३१ ॥

वीर्यं संवरणं कर्तुं सा चाशक्ता च दुर्बला ।

प्रवालस्याकरे तस्मा वीर्यन्यासं चकार सा ॥ ३२ ॥

तेन प्रबालवर्णश्च कुमारः सम्पद्यत ।

तेजसा सूर्यसदृशो नारायणसुतो महान् ॥ ३३ ॥

मङ्गलस्य प्रिया मेधा तस्य षण्णेश्वरो महान् ।

व्रणदातिरिति तेजस्यो विष्णुतुल्यो बभूव ह ॥ ३४ ॥

दितेर्हिरण्यकशिपुर्हिरण्याक्षो महाबली ।

कन्या च सिंहिका विप्र सैहिकेयश्च तत्सुतः ॥ ३५ ॥

निर्ऋतिः सिंहिका सा च तेन राहुश्च नैर्ऋतः ।

शूकरेण हिरण्याक्षोऽप्यनपत्यो सृतो युवा ॥ ३६ ॥

हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो वैष्णवाग्रणीः ।

विरोचनश्च तत्पुत्रस्तत्पुत्रश्च बलिः स्वयम् ॥ ३७ ॥

बलिः पुत्रो महायोगो ज्ञानी शङ्करकिङ्करः ।

दितेर्वंशश्च कथितः कद्रुवंशं निबोध मे ॥ ३८ ॥

अनन्तं वासुकिश्चैव कालीयश्च धनञ्जयम् ।

ककोटकं तज्जकश्च पद्मसैरावतं तथा ॥ ३९ ॥

महापद्मश्च गङ्गुश्च गङ्गं संवरणन्तथा ।

धृतराष्ट्रश्च दुषेणं दुर्जेयं दुर्मुखं बलम् ॥ ४० ॥

गोचं गोकामुस्तश्चैव विष्णुपादीयं गौतमक ।

एतेषां प्रवराश्चैव यावत्यः सर्पजातयः ॥ ४१ ॥

कन्यका मनसा देवी कमलांशसमुद्भवा ।

तपस्विनीनां प्रवरा महार्तजस्विनी शुभा ॥ ४२ ॥

यत्पतिश्च जरत्कार्क्ष्णिरायणकलोद्भवः ।

आस्तीकस्तनयो यस्या विष्णुतुल्यश्च तेजसा ॥ ४३ ॥

एतेषां नाममात्रेण नास्ति नागभयं नृणाम् ।

कद्रुवंशो निगदितो विबलतायाश्च श्रूयताम् ॥ ४४ ॥

वैनतेयारुणौ पुत्तौ विष्णुतुल्यपराक्रमौ ।

तद्वभूवुः क्रमेणैव यावत्यः पक्षिजातयः ॥ ४५ ॥

गावश्च महिषाश्चैव सुरभिप्रवरा इमे ।

सर्वे वै स्मरमेयाश्च वभूवुः सरमासुताः ॥ ४६ ॥

दानवाश्च दनोर्वंशा अन्यासामन्यजातयः ।

उक्तः कश्यपवंशश्च चन्द्रास्थानं निबोध मे ॥ ४७ ॥

नामानि चन्द्रपत्नीनां सावधानं निशामय ।

अत्यपूर्वञ्च चरितं पुराणेषु पुरातनम् ॥ ४८ ॥

अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी तथा ।

मृगशीर्षा तथा द्रा च पूज्या साध्वी पुनर्वसुः ॥ ४९ ॥

पुष्याश्लेषा मघा पूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनी ।

हस्ता चित्रा तथा स्वाती विशाखा चानुराधिका ॥ ५० ॥

ज्येष्ठा मूला तथा पूर्वाषाढा चैवोत्तरा स्मृता ।

श्रवणा च धनिष्ठा च तथा शतभिषा शुभा ॥ ५१ ॥

पूर्वोत्तरभाद्रपदी रेवत्यन्ता विधुप्रियाः ।

तासां मध्ये च शुभगा रोहिणी रक्षिका वरा ॥ ५२ ॥

सन्ततं रसभावेन चकार शशिनं वशम् ।

रोहिण्युपगतश्चन्द्रो न यात्यन्याञ्च कामिनीम् ॥ ५३ ॥

सर्वा भगिन्यः पितरं कथयामासुरादृताः ।

सपत्नीकृतसन्तापं प्राणनाशकरं परम् ॥ ५४ ॥

दक्षः प्रकुपितश्चन्द्रं शशाप मन्त्रपूर्वकम् ।

द्रुतं श्वशुरशापेन यत्क्षम्यस्ती वभूव सः ॥ ५५ ॥

दिने दिने यत्क्षणा स क्षीयमाणश्च दुःखितः ।

वपुष्यङ्गं क्षीयमाणे शङ्करं शरणं ययौ ॥ ५६ ॥

दृष्ट्वा चन्द्रं शङ्करश्च क्लेशितं शरणागतम् ।

करुणासागरस्तस्मै कृपया चाभयं ददौ ॥ ५७ ॥

निर्मुक्तं यक्षणा कृत्वा स्वकपोले स्थलं ददौ ।

अमरो निभयो भूत्वा स तस्यो गिवशेखरे ॥ ५८ ॥

तं शिवः शेखरे कृत्वा बभूव चन्द्रशेखरः ।

नास्ति देवेषु लोकेषु शिवात् शरणपञ्जरः ॥ ५९ ॥

दक्षकन्याः पतिं मुक्तं दृष्ट्वा च क्रुद्धुः पुनः ।

आजग्मुः शरणं तातं दक्षं तेजस्विनां वरम् ॥ ६० ॥

उच्चैश्च क्रुद्धुर्गत्वा निहत्याङ्गं पुनः पुनः ।

तसूचुः कातरं दीना दीननाथं विधेः सुतम् ॥ ६१ ॥

दक्षकन्या ऊचुः ।

स्वामिसौभाग्यलाभाय त्वमुक्तोऽस्माभिरेव च ।

सौभाग्यमस्तु नस्तात ! गतः स्वामी गुणान्वितः ॥ ६२ ॥

स्थिते चक्षुषि हे तात ! दृष्टं ध्वान्तमयं जगत् ।

विज्ञातमधुना स्त्रीणां पतिरेव हि लोचनम् ॥ ६३ ॥

पतिरेव गतिः स्त्रीणां पतिः प्राणाश्च सम्पदः ।

धर्माद्येकात्मसौक्षाणां हेतुः सेतुर्भवार्णवे ॥ ६४ ॥

पतिर्नारायणः स्त्रीणां व्रतं धर्मः सनातनः ।

सर्वे कर्मे ह्यथा तासां स्वामिनां विमुखाश्च याः ॥ ६५ ॥

स्नानञ्च सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दक्षिणा ।

सर्वदानानि पुण्यानि व्रतानि नियमानि च ॥ ६६ ॥

देवाचनं चानशनं सर्वाणि च तपांसि च ।

स्वामिनः पादसेवायां कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ६७ ॥

सर्वेषां बान्धवानाञ्च प्रियः पुत्रश्च योषिताम् ।

स एव स्वामिनोऽंशश्च शतपुत्रात् परः पतिः ॥ ६८ ॥

असह्यप्रसूता या सा द्वेष्टि स्वामिनं सदा ।

यस्या मनश्चलं दुष्टं सन्ततं परपुरुषे ॥ ६९ ॥

पतितं रोगिणं दुष्टं निर्धनं गुणहीनकम् ।

युवानं चैव वृद्धं वा भजेत् न त्वजेत् सती ॥ ७० ॥

सगुणं निर्गुणं वापि या द्वेष्टि संत्यजेत् पतिम् ।

यच्चतः कालमृते सा यावच्चन्द्रदिवाकरी ॥ ७१ ॥

कीटैः शकुनतुल्यैश्च भक्षिता सा दिवानिशम् ।

भुङ्क्ते मृतवसामांसं पिबेन्मूत्रञ्च तृणया ॥ ७२ ॥

गृध्रः कीटिसहस्राणि शतजन्मानि शूकरः ।

श्वापदः शतजन्मानि सा भवेदन्धुहा ततः ॥ ७३ ॥

ततो मानवजन्मानि लभेच्चेत् पूर्वकर्मणः ।

विधवा धनहीना च रोगयुक्ता भवेत् ध्रुवम् ॥ ७४ ॥

देहि नः कान्तदानाञ्च कामपुरं विधेः सुत ।

विधाता सदृशस्त्वञ्च पुनः स्त्रष्टुं क्षमो जगत् ॥ ७५ ॥

कन्यानां वचनं श्रुत्वा दत्तः शङ्करसन्निधिम् ।

जगाम शम्भुस्तं दृष्ट्वा समुत्थायं ननाम च ॥ ७६ ॥

दत्तस्तस्याशिषं कृत्वा समुवाच कृपानिधिम् ।

तत्पाज कोपं दुर्बलं दृष्ट्वा च प्रणतं शिवम् ॥ ७७ ॥

दत्त उवाच ।

देहि जामातरं शम्भो मदीयं प्राणवल्लभम् ।

मत्सुतानाञ्च प्राणानां परमेव प्रियं पतिम् ॥ ७८ ॥

न चेद्दासि जामातर्मम जामातरं विधुम् ।

दास्यामि दारुणं शापं तुभ्यं त्वं केन मुच्यसे ॥ ७८ ॥

दक्षस्य वचनं श्रुत्वा तमुवाच कृपानिधिः ।

सुधाधिकाञ्च वचनं ब्रह्मन् शरणपञ्जरः ॥ ८० ॥

शिव उवाच ।

करोषि भस्मसाच्चैन्मां ददासि शापमेव च ।

नाहं दातुं समर्थश्च चन्द्रश्च शरणागतम् ॥ ८१ ॥

शिवस्य वचनं श्रुत्वा दक्षस्तं शप्तमुद्यतः ।

शिवः सस्मार गोविन्दं विपन्नोक्षणकारकम् ॥ ८२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे कृष्णो वृद्धब्राह्मणरूपधृक् ।

समाययौ तयोर्मूलं तौ तच्च नमतुः क्रमात् ॥ ८३ ॥

दत्त्वा शुभागिषं तौ स ब्रह्म ज्योतिः सनातनः ।

उवाच शङ्करं पूर्वं परिपूर्णतमो द्विज ॥ ८४ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

न चास्मनः प्रियः कश्चित् शवे ! सर्वेषु वन्धुषु ।

आत्मानं रज्ज् दत्त्वाय देहि चन्द्रं सुरेश्वर ! ॥ ८५ ॥

तर्पस्त्रिणां वरः शान्तस्त्वमेव वैष्णवाग्रणीः ।

समः सर्वेषु जीवेषु हिंसाक्रोधविवर्जितः ॥ ८६ ॥

दक्षः क्रोधी च दुर्द्वेषस्तेजवी ब्रह्मणः सुतः ।

दृष्टो विभेति दुर्द्वेषं न दुर्द्वेषश्च कश्चन ॥ ८७ ॥

नारायणवचः श्रुत्वा प्रहस्य शङ्करः स्वयम् ।

उवाच नीतिसारश्च नीतिबीजं परात्परम् ॥ ८८ ॥

शङ्कर उवाच ।

तपो दास्यामि तेजश्च सर्वसिद्धिञ्च सम्पदम् ।

प्राणांश्च न समर्थोऽहं प्रदातुं शरणागतम् ॥ ८९ ॥
 यो ददाति भयेनैव प्रपन्नं शरणागतम् ।
 तच्च धर्मः परित्यज्य याति शम्भा सुदारुणम् ॥ ९० ॥
 सर्वं त्यक्तुं समर्थोऽहं न स्वधर्मं जगत्प्रभो ! ।
 यः स्वधर्मविहीनश्च स च सर्ववहिष्कृतः ॥ ९१ ॥
 यश्च धर्मं सदा रक्षेत् धर्मस्तं परिरक्षति ।
 धर्मं वेदेश्वर त्वञ्च किं मां ब्रूहि स्वमायया ॥ ९२ ॥
 त्वं सर्वपाता स्त्रष्टा च हन्ता च परिणामतः ।
 त्वयि भक्तिदृढा यस्य तस्य कस्माद्भयं भवेत् ॥ ९३ ॥
 शङ्करस्य वचः श्रुत्वा भगवान् सर्वभाववित् ।
 चन्द्रं चन्द्रादिनिष्कृष्य दत्त्वाय प्रददौ हरिः ॥ ९४ ॥
 प्रतस्यावक्षेचन्द्रश्च निर्व्याधिः शिवशेखरे ।
 निजग्राह परं चन्द्रं विष्णुदत्तं प्रजापतिः ॥ ९५ ॥
 यच्छ्रवस्तच्च तं दृष्ट्वा दत्तस्तृष्टाव साधवम् ।
 पक्षे पूर्णं क्षतं पक्षे तं चकार हरिः स्वयम् ॥ ९६ ॥
 कृष्णस्तेभ्यो वरं दत्त्वा जगाम स्वालयं द्विज !
 दत्तश्चन्द्रं गृहीत्वा च कन्याभ्यः प्रददौ पुनः ॥ ९७ ॥
 चन्द्रस्ताष्ट परिप्राप्य विजहार दिवानिशम् ।
 समं ददर्श ताः सर्वास्तत्प्रभृत्येव कस्मितः ॥ ९८ ॥
 इत्येवं कथितं सर्वं किञ्चित् सृष्टिक्रमं मुने ! ।
 श्रुतञ्च गुरुवक्त्रेण पुष्करे मुनिसंसदि ॥ ९९ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौतिशीनक-

संवादे ब्रह्मखण्डे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

भृगोः पुत्रश्च च्यवनः शुक्रश्च ज्ञानिनां वरः ।
 क्रतोरपि क्रिया भार्या बालिखित्यानसूयत ॥ १ ॥
 तयः पुत्राद्याङ्गिरसो बभूवुर्मुनिरुत्तमाः ।
 बृहस्पतिरुतथ्यश्च सत्वरश्चापि शौनकः ॥ २ ॥
 वसिष्ठस्य सुतः शक्तिः शक्रतः पुत्रः पराशरः ।
 पराशरसुतः श्रीमान् कृष्णवैपायनो हरिः ॥ ३ ॥
 व्यासपुत्रः शिवांश्वश्च शुक्रश्च ज्ञानिनां वरः ।
 विश्वश्रवाः पुलस्त्यस्य यस्य पुत्रो धनेश्वरः ॥ ४ ॥

शौनक उवाच ।

अहो ! पुराणविदुषामतीवदुर्गमं वचः ।
 न ब्रुवं वचनं किञ्चिदनेशजस्रपूर्वकम् ॥ ५ ॥
 अधुना कथितं जन्म धनेशस्येश्वरादिदम् ।
 पुनर्भिन्नकर्म जन्म ब्रवीषि कथमेव माम् ॥ ६ ॥

सौतिरुवाच ।

बभूवुरेते दिक्पालाः पुरा च परमेश्वरात् ।
 पुनश्च ब्रह्मशापेन स च विश्वश्रवः सुतः ॥ ७ ॥
 गुरवे दक्षिणां दातुमुतथ्यश्च धनेश्वरम् ।
 यथाचे कोटिस्मरणञ्च यत्नतश्च प्रचेतसे ॥ ८ ॥

धनेशो विरसो भूत्वा तस्म तद्वातुमुद्यतः ।
 चकार भस्मसात् विप्र पुनर्जन्म ललाभ सः ॥ ९ ॥
 तेन विश्वश्रवःपुत्रः कुवेरश्च धनाधिपः ।
 रावणः कुम्भकर्णश्च धार्मिकश्च विभीषणः ॥ १० ॥
 पुलहस्य सुतो वात्स्यः शाण्डिल्यश्च रुचेः सुतः ।
 सावर्णिर्गौतमाज्जज्ञे मुनिप्रवर एव सः ॥ ११ ॥
 काश्यपः कश्यपाज्जातो भरद्वाजो वृहस्पतिः ।
 स्वयं वात्स्यश्च पुलहात् सावर्णिर्गौतमात्तथा ॥ १२ ॥
 शाण्डिल्यश्च रुचेः पुत्रो मुनिस्तेजस्विनां वरः ।
 बभूवुः पञ्चगोताश्च एतेषां प्रवरा भवे ॥ १३ ॥
 बभूवुर्ब्रह्मणो वक्त्रादन्या ब्राह्मणजातयः ।
 ताः स्थिता देशभेदेषु गोत्रशून्याश्च शौनक ! ॥ १४ ॥
 चन्द्रादित्यमनूनाश्च प्रवराः क्षत्रियाः स्मृताः ।
 ब्रह्मणो बाहुदेशाच्चैवान्याः क्षत्रियजातयः ॥ १५ ॥
 ऊरुदेशाच्च वैश्याश्च पादतः शूद्रजातयः ।
 तासां शङ्करजातेन बभूवुर्वर्णशङ्कराः ॥ १६ ॥
 गोपनापितभिलाश्च तथा मोदककूवरौ ।
 तान्बूलिखर्णकारी च तथा बणिकजातयः ॥ १७ ॥
 इत्येवमाद्या विप्रेन्द्र सत्शूद्राः परिकीर्त्तिताः ।
 शूद्राविशेषु कारणोऽम्बष्ठो वैश्याद्विजन्मनोः ॥ १८ ॥
 विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकार सः ।
 ततो बभूवुः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारिणः ॥ १९ ॥
 भालाकारकर्मकारशङ्ककारकुविन्दकाः ।
 कुम्भकारः कंसकारः षड्भेदे शिल्पिनां वराः ॥ २० ॥

सूत्रधारश्चित्रकारः स्वर्णकारस्तथैव च ।

पतितास्ते ब्रह्मशापाद्याज्या वर्णशङ्कराः ॥ २१ ॥

श्रीनक उवाच ।

कथं देवो विग्नकर्मा वीर्याधानञ्चकार सः ।

शूद्रायामधमावाञ्च कथं ते पतितास्त्रयः ॥ २२ ॥

कथं तेषु ब्रह्मशापो बभूव केन हेतुना ।

हे पुराणविदां श्रेष्ठ तन्नः संश्रितुमर्हसि ॥ २३ ॥

सीतिरुवाच ।

वृताची कामतः कामं वेशञ्चक्रे मनोहरम् ।

तां ददर्श विग्नकर्मा गच्छन्तीं पुष्करे पथि ॥ २४ ॥

आगच्छन्नुविलोकाच्च प्रसादीत्फुल्लमानसः ।

तां ययाचे स शृङ्गारं कामिन हृतचेतनः ॥ २५ ॥

रत्नालङ्कारभूषाभ्यां नवीवयवकोमलात् ।

यया षोडशवर्षायां शय्यत्सुस्थिरवीर्यवानाम् ॥ २६ ॥

हृहन्नितम्बभारार्त्तां मुनिमानसमोहिनीम् ।

अतिवैगकटाक्षेण लोलां कामातिपीडिताम् ॥ २७ ॥

तत्प्रीतिं कठिनां दृष्ट्वा वायूनां शुकसंहताम् ।

अतीवोच्चैस्तनयुगं कठिनं वर्तुणाहतम् ॥ २८ ॥

सन्निहतं चानवत्पञ्च शरच्चन्द्रविनिन्दकम् ।

पक्वविस्फलारक्तसोष्ठाधरं मनोहरम् ॥ २९ ॥

सिन्दूरविन्दुसंयुतं कस्तूरीविन्दुभिः सह ।

कपालमुज्ज्वलं शश्वत् कपोलं मणिकुण्डलम् ॥ ३० ॥

तमुवाच प्रियां शान्तां कामशास्त्रविशारदः ।

कामाग्निवर्धनोद्यागि वचनं श्रुतिसुन्दरम् ॥ ३१ ॥

विश्वकर्मावाच ।

अयि क यासि ललिते मम प्राणाधिके प्रिये ।
 मम प्राणांश्चापहृत्य स्थिता भव क्षणं शुभे ॥ ३२ ॥
 तवैवान्वेषणं कृत्वा भ्रमामि जगतीतलम् ।
 स्वप्राणांस्त्यक्तुमिष्टोऽहं तां न दृष्ट्वा हुताशने ॥ ३३ ॥
 त्वं यासीति कामलाकं श्रुत्वा रभ्यामुखेऽधुना ।
 आगच्छन्नहमेवाद्य चास्मिन् वर्त्मन्यवस्थितः ॥ ३४ ॥
 अहो सरस्वतीतीरे पुष्पोद्याने मनोहरे ।
 सुगन्धिसन्दशीतेन वायुना सुरभीकृते ॥ ३५ ॥
 रम कान्ते मया साङ्गं यूना कान्तेन शोभने ।
 विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ ३६ ॥
 स्थिरयौवनसंयुक्ता त्वमेव चिरजीविनी ।
 कामुकी कोमलाङ्गी च सुन्दरीषु च सुन्दरी ॥ ३७ ॥
 मृत्युञ्जयवरेणैव मृत्युकन्या जिता मया ।
 कुवेरभवनं हृत्वा धनं लब्धं कुवेरतः ॥ ३८ ॥
 वत्समाला च वरुणादायोः स्त्रीरत्नभूषणम् ।
 वज्रिशुद्धं वस्त्रयुगं वज्रेः प्राप्तञ्च वेतनात् ॥ ३९ ॥
 कामशास्त्रं कामदेवाद्योषिद्रञ्जनकारणम् ।
 शृङ्गारशिल्पं यत्किञ्चित् लब्धं चन्द्राच्च दुर्लभम् ॥ ४० ॥
 रत्नमालां वस्त्रयुगमं सर्वाणि भूषणानि च ।
 तुभ्यं दातुं हृदि कृतं प्राप्तन्तत्क्षण एव च ॥ ४१ ॥
 गृहे तान्येव संस्थाप्य चागतोऽन्वेषणे भवे ।
 विरामे सुखसन्भोगे तुभ्यं दास्यामि साम्प्रतम् ॥ ४२ ॥

कामुकस्य वचः श्रुत्वा घृताची सस्मिता मुने ! ।

ददौ प्रत्युत्तरं शीघ्रं नीतियुक्तं मनोहरम् ॥ ४३ ॥

घृताच्युवाच ।

त्वया यदुक्तं भद्रन्तत् स्त्रीकारोऽप्यधुनाऽपि च ।

किन्तु सामयिकं वाक्यं ब्रवीष्यामि स्मरातुर ॥ ४४ ॥

कामदेवालयं यामि कृतं वेशञ्च तत्कृते ।

यद्दिने यत्कृते यामो वयं तेषाञ्च योषितः ॥ ४५ ॥

अद्याहं कामपत्नी च गुरुपत्नी तवाधुना ।

त्वयोक्तमधुनेदञ्च पठितं कामदेवतः ॥ ४६ ॥

विद्यादाता मन्त्रदाता गुरुलक्षगुणैः पितुः ।

मातुः सहस्रगुणतो नास्त्यन्यत्कसो गुरुः ॥ ४७ ॥

गुरोः शतगुणैः पूज्या गुरुपत्नी श्रुती श्रुता ।

पितुः शतगुणैः पूज्या यथा माता विचक्षण ॥ ४८ ॥

माता सहितशृङ्गारि यावान् दोषः श्रुती श्रुतः ।

ततो लक्षगुणो दापो गुरुपत्नीसमागमे ॥ ४९ ॥

मातरिलोवशज्जेन याञ्च सभाषते नरः ।

सा मातुणा सत्येन धर्माः साक्षी सतामपि ॥ ५० ॥

त्वया सहितशृङ्गारि कालसूत्रं प्रयाति सः ।

तत्र घोरं वसन्तेव यावच्चन्द्रदिवाकरी ॥ ५१ ॥

माता सहितशृङ्गारि ततो दोषश्चतुर्गुणः ।

सा द्विञ्च गुरुपत्न्या च तल्लक्षगुण एव च ॥ ५२ ॥

कुम्भीपाके पतलेव यावद् वै ब्रह्मणो वयः ।

प्रायश्चित्तं पापिनश्च तस्य नैव श्रुती श्रुतम् ॥ ५३ ॥

चक्राकारं कुलालस्य तीक्ष्णधारञ्च खड्गवत् ।

वसामृतपुरीषञ्च परिपूर्णं सुदुस्तरम् ॥ ५४ ॥

शूलवन्त्रमिसंयुक्तं तममग्निसमद्रवम् ।

पापिनां तद्विहारञ्च कुम्भीपाकं प्रकीर्तितम् ॥ ५५ ॥

यावान् दीप्तो हि पंषाञ्च गुरुपत्नीसमागमे ।

तावाञ्च गुरुपत्न्याश्च तत्तैव कामुकी यदि ॥ ५६ ॥

अथ यास्यामि कामस्य मन्दिरं तस्य कामिनी ।

वेशं कृत्वा गमिष्यामि तत्कृतेऽहं दिनान्तरे ॥ ५७ ॥

घृताचीवचनं श्रुत्वा विश्वकर्मा रुषेताम् ।

शशाप शूद्रयोनिञ्च ब्रजेति जगतीतले ॥ ५८ ॥

घृताची तद्वचः श्रुत्वा तं शशाप सुदारुणम् ।

लभ जन्म भवे त्वञ्च स्वर्गभ्रष्टो भवेति च ॥ ५९ ॥

घृताचीत्येवमुक्ता च जगाम काममन्दिरम् ।

कामेन सुरतं कृत्वा कथयामास तां कथाम् ॥ ६० ॥

सा भारते च कामीक्या गोपस्य मदनस्य च ।

पत्नौ प्रयागी नगरे ललाभ जन्म शौनक ! ॥ ६१ ॥

जातिस्मरन् तत्प्रसूता बभूव च तपस्विनी ।

वरं न वत्रे धर्मिष्ठा तपस्यायां मनो दधौ ॥ ६२ ॥

तपश्चकार तपसा तप्तकाञ्चनसन्निभा ।

दिव्यञ्च शतवर्षं सा गङ्गातीरे सनोरमे ॥ ६३ ॥

वीर्येण सुरकारोश्च नव पुत्त्रान् प्रसूय सा ।

पुनः स्वर्लोकं गत्वा च सा घृताची बभूव ह ॥ ६४ ॥

शौनक उवाच ।

कथं वीर्यं सा दधार सुरकारोस्तपस्विनी ।

पुत्त्रान्नव प्रसूता च कुत वा कति वा दिनात् ॥ ६५ ॥

सौतिरुवाच ।

विश्वकर्मा तु तच्छापं समाकण्ठं रूपान्वितः ।
 जगाम ब्रह्मणः स्थानं ग्रीकेन हतचेतनः ॥ ६६ ॥
 नत्वा सुत्वा च ब्रह्माणं कथयामास तां कथाम् ।
 ललाभ जन्म ब्राह्मण्यां पृथिव्यामाज्ञया विधिः ॥ ६७ ॥
 स एव ब्राह्मणो भूत्वा भुवि कारुणभूव ह ।
 नृपाणाञ्च गृहस्थानां ज्ञानाशिल्पं चकार ह ॥ ६८ ॥
 शिल्पञ्च कारयामास सर्वाञ्च सदैतः सदा ।
 विचित्रं विविधं शिल्पमाश्चर्य्यं सुमनोहरम् ॥ ६९ ॥
 एकदा तु प्रयागे च शिल्पं कृत्वा नृपस्य च ।
 स्नातुं जगाम गङ्गाञ्च ददर्श तत्र कामिनीम् ॥ ७० ॥
 वृताचीं नवरूपाञ्च युवतिं तां तपस्विनीम् ।
 जातिस्मरां तां बुबुधे स च जातिस्मरो द्विज ! ॥ ७१ ॥
 दृष्ट्वा सकामः सहसा बभूव हतचेतनः ।
 उवाच मधुरं शान्तः शान्तां ताञ्च तपस्विनीम् ॥ ७२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

अहोऽधुना त्वमतैव वृताचि सुमनोहर ।
 मा मां स्मरांस रन्ध्रोरु विश्वकर्माऽहमेव च ॥ ७३ ॥
 शापमोक्षं करिष्यामि भज मां तव सुन्दरि ! ।
 त्वत्कृतंऽतिदहत्येव मनो मे स च मन्मथः ॥ ७४ ॥
 द्विजस्य वचनं श्रुत्वा वृताची नवरूपिणी ।
 उवाच मधुरं शान्ता नीर्तियुक्तां परं वचः ॥ ७५ ॥

गोपिकोवाच ।

तद्विले कामकान्ताहमधुना च तपस्विनी ।
 कथं दास्यामि शृङ्गारं गङ्गातीरे च भारते ॥ ७६ ॥
 विश्वकर्मानन्दं पुण्यं कर्मक्षेत्रञ्च भारतम् ।
 अत्र यत् क्रियते कर्म भागोऽन्यत्र शुभाशुभम् ॥ ७७ ॥
 धर्मी मोक्षकृते जन्म संलभ्य तपसः फलात् ।
 निबद्धः कुरुते कर्म मोहितो विष्णुमायया ॥ ७८ ॥
 माया नारायणीशाना परितुष्टा च यं भवेत् ।
 तस्मै ददाति श्रीकृष्णो भक्तिं तन्मन्त्रमीक्षितम् ॥ ७९ ॥
 यो मूढो विषयासक्तो लब्धजन्मा च भारते ।
 विहाय कृष्णं सर्वेशं स मुग्धो विष्णुमायया ॥ ८० ॥
 सर्वं स्मरामि देवाहमहो जातिस्मरा पुरा ।
 वृताची सुरवेश्याहमधुना गोपकन्यका ॥ ८१ ॥
 तपः करोमि मोक्षार्थं गङ्गातीरे सुपुण्यदे ।
 नात्र स्थलञ्च क्रीडायाः स्थिरस्त्वं भव कामुक ॥ ८२ ॥
 अन्यत्र कृतपापञ्च गङ्गायाञ्च विनश्यति ।
 गङ्गातीरे कृतं पापं सद्यो लक्षगुणं भवेत् ॥ ८३ ॥
 नत् तु नारायणक्षेत्रे तपसा च विनश्यति ।
 यद्येव कामतः कृत्वा निवृत्तश्च भवेत् पुनः ॥ ८४ ॥
 वृताचीवचनं श्रुत्वा विश्वकर्मा निराकृतिः ।
 जगाम तां गृहीत्वा च मलयं चन्दनालयम् ॥ ८५ ॥
 रम्यायां मलयद्रोण्यां पुष्पतल्ये मनोरमे ।
 पुष्पचन्दनवातेन सन्ततं सुरभीकृते ॥ ८६ ॥

चकार सुखसम्भोगं तया सह सुनिर्जने ।
 पूर्णं द्वादशवर्षञ्च ब्रुवधे न दिवानिशम् ॥ ८७ ॥
 बभूव गर्भः कामिन्याः परिवर्णेः सुदुर्वहः ।
 सा लुपाव च तत्रैव पुत्रान्नव मनोहरान् ॥ ८८ ॥
 कृतगिज्ञितगित्प्राञ्च ज्ञानयुक्ताञ्च शीनक ! ।
 पूर्वप्राक्तनतो युष्यान् बलयुक्तान् विचक्षणान् ॥ ८९ ॥
 मालाकारकर्मकंसगङ्गकारकुविन्दकान् ।
 कुम्भकारमूत्रधारस्वर्णचित्करांस्तथा ॥ ९० ॥
 ती च तेभ्यो वरं दत्त्वा तान् संस्थाप्य महीतले ।
 मानवीं तनुमुत्सृज्य जग्मनुर्निजमन्दिरम् ॥ ९१ ॥
 स्वर्णकारः स्वर्णचौर्यात् ब्राह्मणानां द्विजोत्तम ! ।
 बभूव पतितः सद्यो ब्रह्मशापेन कर्मणा ॥ ९२ ॥
 मूत्रधारी द्विजानान्तु शापेन पतितो भुवि ।
 ग्रीष्मञ्च यज्ञकाष्ठानि न ददौ तेन हेतुना ॥ ९३ ॥
 व्यतिक्रमेण चित्राणां सद्यश्चित्करस्तथा ।
 पतितो ब्रह्मशापेन ब्राह्मणानाञ्च कोपतः ॥ ९४ ॥
 कश्चिद्द्विग्विशेषश्च संसर्गात् स्वर्णकारिणः ।
 स्वर्णचौर्यादिदोषेण पतितो ब्रह्मशापतः ॥ ९५ ॥
 कुलटायाञ्च शूद्रायां चित्रकारस्य वीर्यतः ।
 बभूवाटालिकाकारः पतितो जारदोषतः ॥ ९६ ॥
 अटालिकाकारबीजात् कुम्भकारस्य योपिति ।
 बभूव कोटकः सद्यः पतितो गृहकारकः ॥ ९७ ॥
 कुम्भकारस्य बीजेन सद्यः कोटकयोपिति ।
 बभूव तैलकारश्च कुटिलः पतितो भुवि ॥ ९८ ॥

सद्यः क्षत्रियबीजेन राजपुत्रस्य योषिति ।

बभूव तीवरश्चैव पतितो जारदोषतः ॥ ८८ ॥

तीवरस्य तु बीजेन तेलकारस्य योषिति ।

बभूव पतितो दस्युर्लेटश्च परिकीर्तितः ॥ १०० ॥

लेटस्तीवरकन्यायां जनयामास यन्नरान् ।

सत्तमन्त्रं मातारश्च भङ्गं क्रीलं कलस्त्रम् ॥ १०१ ॥

ब्राह्मण्यां शूद्रवीर्येण पतितो जारदोषतः ।

सद्यो बभूव चण्डालः सर्वस्मादधमोऽशुचिः ॥ १०२ ॥

तीवरेण च चाण्डाल्यां चर्मकारो बभूव ह ।

चर्मकार्याश्च चण्डालान्मांसच्छेदो बभूव ह ॥ १०३ ॥

मांसच्छेद्यां तीवरेण कोचश्च परिकीर्तितः ।

कोचस्त्रियान्तु कैवर्त्तात् कर्त्तारः परिकीर्तितः ॥ १०४ ॥

सद्यश्चण्डालकन्यायां लेटवीर्येण शौनक ! ।

बभूवतुस्तौ द्वौ पुत्रौ दुष्टौ हड्डिडमौ तथा ॥ १०५ ॥

क्रमेण हड्डिकन्यायां सद्यश्चण्डालवीर्यतः ।

बभूवुः पञ्चपुत्राश्च दुष्टा वनचराश्च ते ॥ १०६ ॥

लेटास्तीवरकन्यायां गङ्गातीरे च शौनक ! ।

बभूव सद्यो यो बालो गङ्गापुत्रः प्रकीर्तितः ॥ १०७ ॥

गङ्गापुत्रस्य कन्यायां वीर्येण वेशधारिणः ।

बभूव वेशधारी च पुत्रो युङ्गी प्रकीर्तितः ॥ १०८ ॥

वैश्यास्तीवरकन्यायां सद्यः शुण्डी बभूव ह ।

शुण्ढोयोषिति वेश्यात्तु पौण्ड्रकश्च बभूव ह ॥ १०९ ॥

क्षत्रात् करणकन्यायां राजपुत्रो बभूव ह ।

राजपुत्रगान्तु करणादागरीति प्रकीर्तितः ॥ ११० ॥

क्षत्रवीर्येण वैश्यायां कैवर्त्तः परिकीर्त्तितः ।
 कलौ तीवरसंसर्गात् धीवरः पतितो भुवि ॥ १११ ॥
 तीवर्यां धीवरात् पुत्त्रो बभूव रजकः स्मृतः ।
 रजक्यां तीवराच्चैव कोयालीति बभूव ह ॥ ११२ ॥
 नापितात् गोपकन्यायां सर्वस्वी तस्य योषिति ।
 क्षत्राद् बभूव व्याधश्च बलवान् मृगहिंसकः ॥ ११३ ॥
 तीवरात् शुण्डिकन्यायां बभूवुः सप्तपुत्रकाः ।
 ते कलौ हड्डिसंसर्गात् बभूवुर्देस्यवः सदा ॥ ११४ ॥
 ब्राह्मण्यामृषिवीर्येण ऋतोः प्रथमवासरे ।
 कुक्षितश्चोदरे जातः कूदरस्तेन कीर्त्तितः ॥ ११५ ॥
 तदशीचं विप्रतुल्यं पतितो ऋतुदोषतः ।
 सद्यः कोटकसंसर्गाद्धर्मो जगतीतले ॥ ११६ ॥
 क्षत्रवीर्येण वैश्यायामृतोः प्रथमवासरे ।
 जातः पुत्त्रो महादस्युर्वलवांश्च धनुर्धरः ॥ ११७ ॥
 चकार वागतीतञ्च क्षत्रियेणापि वारितः ।
 तेन जात्याः सपुत्रश्च वागतीतः प्रकीर्त्तितः ॥ ११८ ॥
 क्षत्रवीर्येण शूद्रायामृतुदोषेण पापतः ।
 बलवन्तो दुरन्ताश्च बभूवुर्लज्जजातयः ॥ ११९ ॥
 अविद्वकर्णाः क्रूराश्च निर्भया रणदुर्जयाः ।
 शोचाचारविहीनाश्च दुर्दोषा धर्मवर्जिताः ॥ १२० ॥
 स्तेच्छात् कुविन्दकन्यायां जीलाजातिर्बभूव ह ।
 जीलात् कुविन्दकन्यायां शराकः परिकीर्त्तितः ॥ १२१ ॥
 वर्णसङ्करदोषेण बह्व्यं श्रुतजातयः ।
 तासां नामानि संख्याय को वा वक्तुं क्षमो द्विज ॥ १२२ ॥

वैद्योऽश्विनीकुमारेण जातश्च विप्रयोषिति ।

वैद्यवीर्येण शूद्रायां बभूवुर्बहवो जनाः ॥ १२३ ॥

ते च ग्राम्यगुणज्ञाश्च मन्त्रौषधिपरायणाः ।

तैश्च जाताः शूद्रायां ये व्यालग्राहिणो भुवि ॥ १२४ ॥

शौनक उवाच ।

कथं ब्रह्मणपत्न्यान्तु सूर्यपुत्रोऽश्विनीसुतः ।

अहो केन विधाकेन वीर्याधानञ्चकार ह ॥ १२५ ॥

सौतिरुवाच ।

गच्छन्तीं तीर्थयात्रायां ब्राह्मणीं रविनन्दनः ।

ददर्श कामुकः शान्तः पुष्पोद्याने च निर्जने ॥ १२६ ॥

तया निवारितो यत्नात् बलेन बलवान् सुरः ।

अतीवसुन्दरीं दृष्ट्वा वीर्याधानञ्चकार सः ॥ १२७ ॥

द्रुतं तत्याज गर्भं सा पुष्पोद्याने मनोहरे ।

सद्यो बभूव पुत्रश्च तप्तकाञ्चनसन्निभः ॥ १२८ ॥

सपुत्रा स्वामिनो गेहं जगाम व्रीडिता सदा ।

स्वामिनं कथयामास यन्मार्गे दैवशङ्कटम् ॥ १२९ ॥

विप्रो रोषेण तत्याज तच्च पुत्रं स्वकामिनीम् ।

सरिद्धभूव योगेन सा च गोदावरी स्मृता ॥ १३० ॥

पुत्रं चिकित्साशस्त्रञ्च पाठयामास यत्नतः ।

नानाशिल्पञ्च मन्त्रञ्च स्वयं स रविनन्दनः ॥ १३१ ॥

विप्रश्च ज्योतिर्गणनादितनाच्च निरन्तरम् ।

वेदधर्मपरित्यक्तो बभूव गणको भुवि ॥ १३२ ॥

लोभी विप्रश्च शूद्राणामग्रे दानं गृहीतवान् ।

ग्रहणे मृतदानानामग्रदानी बभूव सः ॥ १३३ ॥

कश्चित् पुमान् ब्रह्मयज्ञे यज्ञकुण्डात् समुत्थितः ।

स सूर्तो धर्मवक्ता च भूत्पूर्वपुरुषः स्मृतः ॥ १३४ ॥

पुराणं पाठयामास तच्च ब्रह्मा कृपानिधिः ।

पुराणवक्ता सूतश्च यज्ञकुण्डसमुद्भवः ॥ १३५ ॥

वेद्यायां सूतवोर्येण पुमान्को वभूव ह ।

स भट्टो ब्राह्मदूकश्च सर्वेषां स्तुतिपाठकः ॥ १३६ ॥

एतत्ते कथितं किञ्चित् पृथिव्यां जातिनिर्णयम् ।

वर्णसङ्करदीपेण ब्रह्माऽन्याः सन्ति जातयः ॥ १३७ ॥

सम्भवो येषु येषां यः सर्वजातिषु सवेतः ।

तत्त्वं ब्रवीमि वेदीकृतं ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥ १३८ ॥

पिता मातस्तु जनको जन्मदातरि वर्त्तते ।

अस्या माता च जननी गर्भस्थत्यां प्रसूरिति ॥ १३९ ॥

पितामहः पितृपिता तत्पिता प्रपितामहः ।

अत ऊर्ध्वं ज्ञातयश्च सगोत्राः परिकीर्त्तिताः ॥ १४० ॥

मातामहः पिता मातुः प्रमातामह एव च ।

मातामहस्य जनकस्तत्पिता वृद्धपूर्वकः ॥ १४१ ॥

पितामही पितुर्माता तत्पृथ्यूः प्रपितामही ।

तत्पृथ्यूश्च परिज्ञेया सा वृद्धप्रपितामही ॥ १४२ ॥

मातामही मातृमाता मातृतुल्या च पूजिता ।

प्रमातामहीति ज्ञेया प्रमातामहकामिनी ॥ १४३ ॥

वृद्धमातामही ज्ञेया तत्पितुः कामिनी तथा ।

पितृभ्राता पितृव्यश्च मातृभ्राता च मातुलः ॥ १४४ ॥

पितृश्वसा पितृभग्वी मातृभग्वी च मासुरी ।

मनुश्च तनयः पुत्री दायादद्यात्सजस्तथा ॥ १४५ ॥

धनभागीर्यजश्चैव पुंसि जन्ये च वर्त्तते ।

जन्यायां दुहिता कन्या चात्मजा परिकीर्त्तिता ॥ १४६ ॥

पुत्रपत्नी बधूर्जेया जामाता दुहितुः पतिः ।

पतिः प्रियश्च भर्त्ता च स्वामी कान्ते च वर्त्तते ॥ १४७ ॥

देवरः स्वामिनी भ्राता ननन्दा स्वामिनः स्वसा ।

श्वशुरः स्वामिनस्तातः श्वश्रूश्च स्वामिनः प्रसूः ॥ १४८ ॥

भार्या जाया प्रिया कान्ता स्त्रीश्च पत्न्याश्च वर्त्तते ।

पतीभ्राता श्यालकश्च पत्नीभग्नौ च श्यालिका ॥ १४९ ॥

पत्नीमाता तथा श्वश्रूस्तत्पिता श्वशुरः स्मृतः ।

सगर्भः सोदरो भ्राता सगर्भा भगिनी स्मृता ॥ १५० ॥

भगिनीपुत्तो भागिनेयो भ्रातृपुत्रश्च भ्रातृजः ।

श्यालसु भगिनीकान्तो भगिनीपतिरेव च ॥ १५१ ॥

श्यालीपतिसु भ्राता च श्वशुरैकश्च हेतुना ।

श्वशुरसु पिता ज्ञेयो जन्मदातुः समो मुने ॥ १५२ ॥

अन्नदाता भयदाता पत्नीतातस्तथैव च ।

विद्यादाता जन्मदाता पञ्चैते पितरो बृणाम् ॥ १५३ ॥

अन्नदातुश्च या पत्नी भगिनी गुरुकामिनी ।

माता च तत्सपत्नी च कन्या पुत्रप्रिया तथा ॥ १५४ ॥

मातुर्माता पितुर्माता श्वश्रूः पित्रोः स्वसा तथा ।

पितृव्यानी मातुलानी मातरश्च चतुर्दश ॥ १५५ ॥

पौत्रसु पुत्रपुत्रे च प्रपौत्रस्तत्सुतेऽपि च ।

तत्पुत्राद्याश्च ये वंशाः कुलजाश्च प्रकीर्त्तिताः ॥ १५६ ॥

कन्यापुत्रश्च दीहितस्तत्पुत्राद्याश्च बान्धवाः ।

भागिनेयसुताद्याश्च पुरुषा बान्धवाः स्मृताः ॥ १५७ ॥

भ्रातृपुत्रस्य पुत्राद्यास्ते पुनर्जातयः स्मृताः ।

गुरुपुत्रस्तथा भ्राता पोष्यः परमबान्धवः ॥ १५८ ॥

गुरुकन्या च भगिनी पोष्या मातृसमा मुने ।

पुत्रस्य च गुरुभ्राता पोष्यः सुस्निग्धबान्धवः ॥ १५९ ॥

पुत्रस्य श्वशुरो भ्राता बन्धुर्वैवाहिकः स्मृतः ।

कन्यायाः श्वशुरे चैव तत्सम्बन्धः प्रकीर्तितः ॥ १६० ॥

गुरुश्च कन्यकायाश्च भ्राता सुस्निग्धबान्धवः ।

गुरुश्वशुरभ्रातृणां गुरुतुल्यः प्रकीर्तितः ॥ १६१ ॥

बन्धुता येन सादृश्यं तन्मितं परिकीर्तितम् ।

मितं सुखप्रदं ज्ञेयं दुःखदो रिपुरुच्यते ॥ १६२ ॥

बान्धवो दुःखदो देवात् निःसम्बन्धो सुखप्रदः ।

सम्बन्धास्त्रिविधाः पुंसां विप्रेन्द्र जगतीतले ॥ १६३ ॥

विद्याजो योनिजश्चैव प्रीतिजश्च प्रकीर्तितः ।

मितन्तु प्रीतिजं ज्ञेयं स सम्बन्धः सुदुर्लभः ॥ १६४ ॥

मितमाता मितभार्या मातृतुल्या न संशयः ।

मितभ्राता मितपिता पितृभ्रातृसमी नृणाम् ॥ १६५ ॥

चतुर्थं नाम सम्बन्धमित्याह कर्मलोद्भवः ।

जारश्चोपपत्तिर्वन्धुर्दृष्टासम्भोगकर्त्तरि ॥ १६६ ॥

उपपत्त्यां नवज्ञा च प्रेयसी चित्तहारिणी ।

स्वामितुल्यश्च जारश्च नवज्ञा गृहिणीसमा ॥ १६७ ॥

सम्बन्धो देशभेदे च सर्वदेशे विगर्हितः ।

अवैदिको निन्दितस्तु विश्वामित्रेण निर्मितः ॥ १६८ ॥

दुस्त्यजस्तु महद्भिस्तु देशभेदे च सञ्चरेत् ।

अकीर्त्तिजनकः पुंसां योषिताश्च विशेषतः ॥ १६९ ॥

तेजीयसां न दोषाय विद्यमाने युगे युगे ॥ १७० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौति-शौनक-

संवादे ब्रह्मखण्डे जातिसम्बन्धनिर्णयो

नाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

—००—

शौनक उवाच ।

द्विजः सभार्यां संत्यज्य किञ्चकारावशेषतः ।

अश्विनोर्वा महाभाग किं नाम कस्य वंशजौ ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

द्विजः सुतपा नाम भारद्वाजो महासुनिः ।

तपश्चकार कृष्णस्य लक्षवर्षं हिमालये ॥ २ ॥

महातपस्वी तेजस्वी प्रज्वलन् ब्रह्मर्तजसा ।

ज्योतिर्दर्शनं कृष्णस्य गमने सहसा क्षणम् ॥ ३ ॥

वरं स वव्रे निर्लिप्तमात्मानं प्रकृतेः परम् ।

मा च मोक्षं ययाचे तं दास्यं भक्तिञ्च निश्चलाम् ॥ ४ ॥

बभूवाकाशवाणीति कुरु दारपरिग्रहम् ।

यथाहास्यं प्रदास्यामि भक्तिं भोगक्षये द्विज ॥ ५ ॥

पितॄणां मानसीं कन्यां ददौ तस्मै विधिः स्वयम् ।

तस्यां कल्याणमित्यथ बभूव सुनिपुङ्गव ॥ ६ ॥

यस्य स्मरणमात्रेण न भवेत् कुलिशाङ्गयम् ।

न द्रष्टव्यं बन्धुमात्रं नूनं तत्स्मरणाल्लभेत् ॥ ७ ॥

कल्याणमितजननीं परित्यज्य महासुनिः ।
 शशाप सूर्यपुत्रञ्च यज्ञभागवर्जितो भव ॥ ८ ॥
 ससोदरश्चैवापूज्यो भवेति च सुराधम ।
 व्याधियस्तो जडाङ्गश्च भवतेऽकीर्त्तिमानिति ॥ ९ ॥
 इत्युक्त्वा सुतपा गेहे प्रतस्थौ सूनुना सह ।
 अश्विभ्यां सहितः सूर्यः प्रययौ च तदन्तिकम् ॥ १० ॥
 पुत्राभ्यां व्याधियुक्ताभ्यां सूर्यस्त्रिजगताम्पतिः ।
 मुनीन्द्रं च सुतपसं प्रतुष्टाव च शौनक ॥ ११ ॥

सूर्य उवाच ।

क्षमस्व भगवन् विप्र विष्णुरूप युगे युगे ।
 मम पुत्रापराधञ्च भारद्वाज मुनीश्वर ॥ १२ ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेशाद्याः सुराः सर्वे च सन्ततम् ।
 भुञ्जते विप्रदत्तन्तु फलपुष्पजन्तादिकम् ॥ १३ ॥
 ब्राह्मणावाहिता देवाः शश्वद्विजेषु पृजिताः ।
 न च विष्णात् परो देवो विप्ररूपी स्रयं हरिः ॥ १४ ॥
 ब्राह्मणे परितुष्टे च तुष्टो नारायणः स्वयम् ।
 नारायणे च सन्तुष्टे सन्तुष्टाः सर्वदेवताः ॥ १५ ॥
 नास्ति गङ्गासमं तीर्थं न च कृष्णात् परः सुरः ।
 न शङ्कराद्वैष्णवश्च न सहिष्णुर्धर्मपरा ॥ १६ ॥
 न च सत्यात् परो धर्मी न साध्वी पार्वती परा ।
 न देवात् बलवान् कश्चित् न च पुत्रात् परः प्रियः ॥ १७ ॥
 न च व्याधिसमः शत्रुर्न च पूज्यो गुणैः परः ।
 नास्ति मातृसमो बन्धुर्न च मित्रं पितुः परम् ॥ १८ ॥

एकादशीव्रतपरा तपो नानश्रनात् परम् ।

परं सर्वधनं रत्नं विद्या रत्नात् परा यथा ॥ १९ ॥

सर्वाश्रमपरो विप्रो नास्ति विप्रसमो गुरुः ।

वेदवेदाङ्गसर्वार्थमित्याह कमलोद्भवः ॥ २० ॥

सूर्यस्य वचनं श्रुत्वा भारद्वाजी ननाम तम् ।

निरजौ चापि तत्पुत्त्रौ चकार तपसः फलात् ॥ २१ ॥

यश्चाच्च तव पुत्त्रौ च यज्ञभाजौ भविष्यतः ।

इत्युक्त्वा तच्च सुतपा प्रणम्य भास्करं मुनिः ॥ २२ ॥

जगाम गङ्गां स त्रस्तो हरिसेवनतत्परः ।

पुत्राभ्यां सहितः सूर्यो जगाम निजमन्दिरम् ॥ २३ ॥

बभूवतुस्तौ पूज्यौ च यज्ञभाजौ द्विजाक्षया ।

एतत् सूर्यकृतं विप्रस्तोत्रं यो मानवः पठेत् ।

विप्रपादप्रसादेन सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ २४ ॥

ब्राह्मणेभ्यो नम इति प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।

स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ २५ ॥

पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि सागरे ।

सागरे यानि तीर्थानि विप्रपादेषु तानि च ॥ २६ ॥

विप्रपादोदकं पीत्वा यावत्तिष्ठति मेदिनी ।

तावत् पुष्करपात्रेषु पिबन्ति पितरो जलम् ॥ २७ ॥

विप्रपादोदकं पुण्यं भक्तियुक्तञ्च यः पिबेत् ।

स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ २८ ॥

महारोगी यदि पिबेत् विप्रपादोदकं द्विज ।

मुच्यते सारोगाच्च मासमेकन्तु भक्तितः ॥ २९ ॥

अविद्यो वा सविद्यो वा सन्ध्यापूतो हि यो द्विजः ।

स एव विष्णुसदृशो न हरी विमुखो यदि ॥ ३० ॥
 घ्नन्तं विप्रं गपन्तं वा न हन्यान्न च तं शपेत् ।
 गोभ्यः शतगुणं पूज्यो हविभक्तिश्च ब्राह्मणः ॥ ३१ ॥
 पादोदकञ्च नैवेद्यं भुङ्क्ते विप्रस्य यो द्विज ।
 नित्यं नैवेद्यभोजी यो राजसयफलं लभेत् ॥ ३२ ॥
 एकादशानां न भुङ्क्ते यो नित्यं कृष्णं समर्चयेत् ।
 तस्य पादोदकं प्राप्य भयतं तीर्थं भवेत् ध्रुवम् ॥ ३३ ॥
 यो भुङ्क्ते भोजनोच्छिष्टं नित्यं नैवेद्यभोजनम् ।
 कृष्णदेवस्य पृतोऽसौ जीवन्मुक्तो महीतले ॥ ३४ ॥
 अन्नं विष्टा पयो मृतं यद्विष्णोरनिवेदितम् ।
 द्विजानां कुलजातानामित्याह कमलोद्भवः ॥ ३५ ॥
 ब्रह्मा च ब्रह्मपुत्राश्च सर्वे विष्णुपरायणाः ।
 ब्राह्मणस्तत्कुले जातो विमुखश्च हरी कथम् ॥ ३६ ॥
 पित्रोर्मातामहादीनां संसर्गस्य गुरोश्च वा ।
 दापेण विमुखाः कृष्णे विप्रा जीवन्मृताश्च ते ॥ ३७ ॥
 स किं गुरुः स किं तातः स किं पुत्रः स किं सखा ।
 स किं राजा स किं बन्धुर्न दद्याद् यो हरी मतिम् ॥ ३८ ॥
 स वैष्णवाद्विजाद्विप्र चण्डालो वैष्णवो वरः ।
 सगणः स्वपचो मुक्तो ब्राह्मणो नरकं व्रजेत् ॥ ३९ ॥
 सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यं कृष्णे वा विमुखो द्विज ।
 स एव ब्राह्मणाभाषो विषहीनो यथारगः ॥ ४० ॥
 गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविश्यति ।
 तं वैष्णवं महापूतं जीवन्मुक्तं वदेद्विधिः ॥ ४१ ॥
 पंसां मातामहादीनां शतैः साधैः हरेः पदम् ।

प्रयाति वणवः पुंसामात्मनः कुलकोटिभिः ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मचरियविट्शूद्राश्चतस्रो जातयो यथा ।
 स्वतन्वा जार्तिरेका च विश्वेषु वैष्णवाभिधा ॥ ४३ ॥
 ध्यायन्त वैष्णवाः शशङ्गोविन्दपादपङ्कजम् ।
 ध्यायन्त तां च गीवन्दः शशङ्गेषाञ्च सन्निधौ ॥ ४४ ॥
 सुदर्शनं संमिथोज्य भक्तानां रक्षणाय च ।
 तथापि नहि निश्चिन्तोऽवतिष्ठेद्भक्तसन्निधौ ॥ ४५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौमिशौनक-
 संवादे ब्रह्मखण्डे विष्णुवैष्णवब्राह्मण-
 प्रशंसा नामैकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच ।

ऋषिवंशप्रसङ्गेन बभूवुर्विविधाः कथाः ।
 उपालम्भेन प्रस्तावात् कीतुकेन श्रुता मया ॥ १ ॥
 प्रजा वा सृजुः के वा जर्हुरेताश्च कश्चन ।
 पिता सह विरोधेन नारदः किञ्चकार सः ॥ २ ॥
 पितुः शापेन पुत्रस्य किं बभूव विरोधतः ।
 पितुर्वा पुत्रशापेन सीते तत् कथ्यतां शुभम् ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

हंसी यतिधारणिश्च वोढुः पञ्चणिश्चनघा ।

अपान्तरतमाद्यैव सनकाद्याः शौनक ॥ ४ ॥

एतैर्विना च ब्रह्मो ब्रह्मपुत्राश्च सन्ततम् ।

मांसारिकाः प्रजावन्तो गुर्वाज्ञापरिपालकाः ॥ ५ ॥

अपुत्र्यः पुत्रशापेन स्वयं ब्रह्मा प्रजाप्रतिः ।

तेनैव ब्रह्मणो मन्त्रं नोपासन्ते विपश्चितः ॥ ६ ॥

नारदो गुरुशापेन गन्धर्वश्च बभूव सः ।

कथयामि सुविस्तीर्णं तद्दृत्तान्तं निशामय ॥ ७ ॥

गन्धर्वराजः सर्वेषां गन्धर्वाणां वरो महान् ।

परमैश्वर्यसंयुक्तः पुत्रहीनो हि कर्मणा ॥ ८ ॥

गुर्वाज्ञया पुष्करे स परमेण समाधिना ।

तपश्चकार शम्भोश्च कृपणो दीनमानसः ॥ ९ ॥

शिवस्य कवचं स्तोत्रं मन्त्रश्च द्वादशाक्षरम् ।

ददौ गन्धर्वराजाय वशिष्ठश्च कृपानिधिः ॥ १० ॥

जजाप परमं मन्त्रं दिव्यं वर्षशतं सुने ।।

पुष्करे स निराहारः पुत्रदुःखेन तापितः ॥ ११ ॥

विरामे शतवर्षस्य ददर्श पुरतः शिवम् ।

भासयन्तं दशदिशो ज्वलन्तं ब्रह्मर्तजसा ॥ १२ ॥

शश्वत्तेजःस्वरूपश्च भगवन्तं सनातनम् ।

ईषद्वास्यं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ १३ ॥

तपोरूपं तपोवीजं तपस्याफलदं फलम् ।

शरणागतभक्ताय दातारं सर्वसन्मदाम् ॥ १४ ॥

त्रिशूलपट्टिशधरं वृषभस्थं दिगम्बरम् ।

शुद्धस्फटिकसङ्काशं त्रिनेत्रं चन्द्रशिखरम् ॥ १५ ॥

तप्तस्वर्णप्रभामुष्टजटाजालधरं वरम् ।

नीलकण्ठञ्च सर्वज्ञं नागयज्ञोपवीतकम् ॥ १६ ॥

संहर्तारञ्च सर्वेषां कालं नृत्यञ्चयं परम् ।

ग्रीष्ममध्याह्नमात्तच्छुकोटिसङ्काशमीश्वरम् ॥ १७ ॥

तत्त्वज्ञानप्रदं शान्तं मुक्तिदं हरिभक्तिदम् ।

दृष्ट्वा ननाम सहसा गन्धर्वो दण्डवद् भुवि ॥ १८ ॥

अशिष्ठदत्तस्तोत्रेण तुष्टाव परमेश्वरम् ।

वरं वृणुष्वेति शिवस्तमुवाच कृपानिधिः ।

स ययाचे हरिभक्तिं पुत्रं परमवैष्णवम् ॥ १९ ॥

गन्धर्वस्य वचः श्रुत्वा जहास चन्द्रशिखरः ।

उवाच दीनं दीनिशो दीनबन्धुः सनातनम् ॥ २० ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

कृतार्थस्त्वं वरादेकादन्यच्चर्वितचर्वणम् ।

गन्धर्वराज वृणुष्वे को वा तृप्तोऽतिमङ्गले ॥ २१ ॥

यस्य भक्तिर्हरी वत्स सुदृढा सर्वमङ्गला ।

स समर्थः सर्वविधं पूतं कर्तुञ्च लीलया ॥ २२ ॥

आत्मनः कुलकोटिञ्च शतं मातामहस्य च ।

पुरुषाणां समुद्धृत्य गोलोकं याति निश्चितम् ॥ २३ ॥

त्रिविधानि च पापानि कोटिजन्मार्जितानि च ।

निहत्य पुण्यभोगञ्च हरिदास्यं लभेद् ध्रुवम् ॥ २४ ॥

तावत्पत्नी सुतस्तावत् तावदैश्वर्यमीप्सितम् ।

सुखं दुःखं नृणां तावत् यावत् कृष्णे न मानसम् ॥ २५ ॥

कृष्णे मनसि सञ्जाते भक्तिखड्गो दुरत्ययः ।
 नराणां कर्मवृक्षाणां मूलच्छेदं करोत्यही ॥ २६ ॥
 भवेद्येषां सुकृतिनां पुत्राः परमवैष्णवाः ।
 कुलकोटिञ्च तेषां ते उद्धरण्यवलीलया ॥ २७ ॥
 चरितार्थः पुमानेकाद्वरमिच्छुर्वेरादही ।
 किं वरेण द्वितीयेन पुंसां तृप्तिर्न मङ्गले ॥ २८ ॥
 धनं सञ्चितमस्माकं वैष्णवानां सुदुर्लभम् ।
 श्रीकृष्णे भक्तिदास्यञ्च न वयं दातुमुत्सुकाः ॥ २९ ॥
 वरयान्यं वरं वत्स यत्ते मनसि वाञ्छितम् ।
 इन्द्रत्वममरत्वं वा ब्रह्मत्वं लभ दुर्लभम् ॥ ३० ॥
 सर्वसिद्धिं सहायोगं ज्ञानं मृत्युञ्जयादिकम् ।
 सुखेन सर्वं दास्यामि हरिदास्यं त्यज क्षम ॥ ३१ ॥
 गङ्गरस्य वचः श्रुत्वा शुष्ककण्ठीष्ठतालुकः ।
 उवाच दीनो दीनिगं दातव्यं सर्वसम्पदाम् ॥ ३२ ॥

गन्धर्व उवाच ।

यच्चक्षुःपतनेनैव ब्रह्मणः पतनं भवेत् ।
 तद् ब्रह्मत्वं स्वप्नतुल्यं कृष्णभक्तो न चेच्छति ॥ ३३ ॥
 इन्द्रत्वममरत्वं वा सिद्धियोगादिकं शिव ।
 ज्ञानं मृत्युञ्जयाद्यं वा न हि भक्तस्य वाञ्छितम् ॥ ३४ ॥
 सालोक्यसाष्टिसामीप्यसायुज्यं श्रीहरेरपि ।
 तत्र निर्वीणसोचञ्च न हि वाञ्छन्ति वैष्णवाः ॥ ३५ ॥
 शङ्खत्तत्सुदृढा भक्तिर्हरिदास्यं सुदुर्लभम् ।
 स्वप्ने जागरणे भक्ता वाञ्छन्त्येवं वरं वरम् ॥ ३६ ॥

तद्दास्यं वैष्णवसुतं देहि कल्पतरो वरम् ।
 त्वां प्राप्य लभते तुष्टं वरमन्यं स रवरः ॥ ३७ ॥
 न दास्यसीदं चेच्छम्भो वरं दुष्कृतिनञ्च माम् ।
 कृत्वा हि स्वशिरश्चेदं प्रदास्यामि हुताग्ने ॥ ३८ ॥
 गन्धर्ववचनं श्रुत्वा तमुवाच कृपानिधिः ।
 भक्तं दीनञ्च भक्तेशो भक्तानुग्रहकारकः ॥ ३९ ॥

श्रीशङ्कर उवाच ।

हरिभक्तिं हरेर्दास्यं पुत्रं परमवैष्णवम् ।
 चिरायुषञ्च गुणिनं शश्वत्सुस्थिरयौवनम् ॥ ४० ॥
 ज्ञानिनं सुन्दरवरं गुरुभक्तं जितेन्द्रियम् ।
 गन्धर्वराज प्रवरं वरमं लभ मा खिद ॥ ४१ ॥
 इत्युक्त्वा शङ्करस्तस्माज्जगाम स्वालयं मुने ।
 गन्धर्वराजः सन्तुष्ट आजगाम स्वमन्दिरम् ॥ ४२ ॥
 प्रफुल्लमानसाः सर्वे मानवाः सिद्धकर्मणः ।
 नारदस्तस्य भार्यायां लेभे जन्म च भारते ॥ ४३ ॥
 सुषाव पुत्रं सा वृद्धा पर्वते गन्धमादने ।
 गुरुर्वशिष्ठो भगवान् नाम चक्रे यथोचितम् ॥ ४४ ॥
 बालकस्य च तस्यैव मङ्गलं मङ्गले दिने ।
 उपशब्दोऽधिकार्थञ्च पूज्ये च बर्हणः पुमान् ।
 पूज्यानामधिको बालस्तेनोपबर्हणाभिधः ॥ ४५ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौति-शौनक-
 संवादे ब्रह्मखण्डे नारदजन्मकथनं नाम

द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

—००—
सौतिरुवाच ।

पुत्रात्मके च रत्नानि धनानि विविधानि च ।
 गन्धर्वराजः प्रददौ ब्राह्मणेभ्यो सुदान्वितः ॥ १ ॥
 उपग्रहेणसु कालेन हरिर्मन्त्रं सुदुर्लभम् ।
 वशिष्ठद्वारा सम्प्राप्य चकार दुष्करं तपः ॥ २ ॥
 एकदा गण्डकीतीरे तच्च सम्प्राप्तयोवनम् ।
 गन्धर्वपत्न्यो दृष्टुमूर्च्छां सापुत्रं तत्जणम् ॥ ३ ॥
 ततस्तीव्रं तपः कृत्वा प्राणान् संत्यज्य योगतः ।
 पञ्चागता बभूवुश्च कन्याश्चित्तरथस्य च ॥ ४ ॥
 तपसहीणगन्धर्वं ताञ्च तं वत्रिरे यतिम् ।
 मुदा साक्षाद्दृष्ट्वास्मै कामुक्यः पितुराज्ञया ॥ ५ ॥
 सङ्गीत्वा ताञ्च गन्धर्वी युवा सुस्मिरयीवनः ।
 दिव्यं विलसन्नवर्णं च रमे रजसि कामुकः ॥ ६ ॥
 ततोऽपि सुचिरं राज्यं कृत्वा ताभिः सहानिगम् ।
 जगाम ब्रह्मणः स्थानं हरिगाथां जगौ मुने ॥ ७ ॥
 दृष्ट्वा स रत्नारम्भोरत्नक्षेत्रे कठिनं स्तनम् ।
 बभूव स्वस्तनं तस्य गन्धर्वस्य महात्मनः ॥ ८ ॥
 द्रुतं तत्प्राज सङ्गीतं मूर्च्छां प्राप सभातले ।
 उच्चैः प्रजहन्नुर्देवा ब्रह्मा कोपात् शशाप तम् ॥ ९ ॥

ब्रज त्वं शूद्रयोनिञ्च गान्धर्वीं तनुसुतसृज ।
 काले वैष्णवसंसर्गात् मत्पुत्रस्त्वं भविष्यसि ॥ १० ॥
 विना विपत्तेर्महिमा पुंसां नैव भवेत् सुत ।
 सुखं दुःखञ्च सर्वेषां क्रमेण प्रभवेदिति ॥ ११ ॥
 इत्येवमुक्त्वा स विधिर्जगाम पुष्करात् गृहम् ।
 उपबर्हणगन्धर्वस्तत्याज तां तनुं तदा ॥ १२ ॥
 मूलाधारं स्नाधिष्ठानं मणिपूरगनाहतम् ।
 त्रिशुद्धमाज्ञास्यञ्चेति भिरत्वा षट्चक्रमेव च ॥ १३ ॥
 इहां तनुस्नां मेधाञ्च पिङ्गलां प्राणहारिणीम् ।
 सर्वज्ञानप्रदाञ्चैव मनःसंयमनीं तथा ॥ १४ ॥
 विशुद्धाञ्च निरुद्धाञ्च वायुसञ्चारिणीस्तथा ।
 मेघःशुष्ककरीञ्चैव बलपुष्टिकरीस्तथा ॥ १५ ॥
 बुद्धिसञ्चारिणीञ्चैव ज्ञानजुम्भनकारिणीम् ।
 सर्वप्राणहराञ्चैव पुनर्जीवनकारिणीम् ॥ १६ ॥
 एताः षोडशधा जाङ्गीभिर्त्वा च हंसमेव च ।
 मनसा सहितं ब्रह्मरन्ध्रमानीय योगतः ॥ १७ ॥
 स्थित्वा सुहृत्समात्मानमात्मन्येव युयोज ह ।
 जातिमारुच योगीन्द्रः संप्राप ब्रह्म शौनक ! ॥ १८ ॥
 वीणां त्रितन्त्रीं दुष्प्राप्यां वामस्तम्बे निधाय च ।
 शुद्धस्फटिकमालाञ्च विधृत्य दक्षिणे करे ॥ १९ ॥
 संजल्पन् परमं ब्रह्म वेदसारं परात्परम् ।
 परं निस्तारवीजञ्च कृष्ण इत्यक्षरद्वयम् ॥ २० ॥
 प्राच्यां कृत्वा शिरःस्थानं पश्चिमे चरणद्वयम् ।
 निधाय दर्भशयने शयानः पुरुषो यथा ॥ २१ ॥

गन्धर्वराजस्तं दृष्ट्वा भार्यया सह तत्क्षणम् ।
 योगेन ब्रह्म सम्प्राप श्रीकृष्णं मनसा स्मरन् ॥ २२ ॥
 पत्न्याश्च बान्धवाः सर्वे विलप्य रुदुर्भृशम् ।
 जग्मुः क्रमेण शोकार्त्ता मोहिता विशुभायया ॥ २३ ॥
 पञ्चाशद्योषितां मध्ये प्रधाना महिषी च या ।
 साध्वी मालावती नाम्ना परमा प्रियसी वरा ॥ २४ ॥
 उच्चैररोद सा तीव्रं कान्तं कृत्वा च वक्षसि ।
 इत्युवाच च शोकार्त्ता कान्तं संग्रीह्य एव च ॥ २५ ॥

मालावत्युवाच ।

हे नाथ रमणश्चेठ विगन्धरसिकेन्दुर ।
 दर्शनं देहि मां बन्धो ! निमग्नां शोकसागर ॥ २६ ॥
 विश्वम्भके सुवसने रम्ये चन्दनकानने ।
 पुष्पभद्रानदीतीरे पुष्पाद्यानि मनीहरे ॥ २७ ॥
 चन्दनाचलसामिधे चारुचन्दनकानने ।
 पुष्पचन्दनतन्त्रे च चन्दनानिलवासिनि ॥ २८ ॥
 गन्धमादनगैलेकदेशे रम्ये नदीतटे ।
 पुष्पकीकिलनिनादे च मालतीजलशालिनि ॥ २९ ॥
 श्रीगैले श्रीवने दिव्ये श्रीनिवासनिषेधिते ।
 श्रीयुक्ते श्रीपद्मान्भोजे पृतेऽच्युतकृते शुभे ॥ ३० ॥
 पुरा या या कृता क्रीडा वसन्ते रहसि त्वया ।
 मया च दुर्हृदा साधं तया च दूयते मनः ॥ ३१ ॥
 सुधातुल्येन वचसा सिक्ताहञ्च पुरा त्वया ।
 दूयते सततं तेन परमात्मातिदारुणम् ॥ ३२ ॥

साधुना सह संसर्गो वैकुण्ठादपि दुर्लभः ।
 अहो ततोऽतिविच्छेदो मरणादपि दुष्करः ॥ ३३ ॥
 तस्मात्तेषाञ्च विच्छेदः साधुशोककरः परः ।
 ततोऽपि बन्धुविच्छेदः शोकः परमदारुणः ॥ ३४ ॥
 ततोऽपत्यवियोगो हि मरणादतिरिच्यते ।
 सर्वस्मात् पतिभेदो हि तत्परं नास्ति शङ्कटम् ॥ ३५ ॥
 शयने भोजने स्नाने स्वप्ने जागरणेऽपि च ।
 क्षामिविच्छेददुःखञ्च नूतनं च दिने दिने ॥ ३६ ॥
 सर्वशीकं विस्मरेत् स्त्री स्वामिसंयोगमावृतः ।
 बन्धुमन्यं न पश्यामि यं दृष्ट्वा विस्मरेत् पतिम् ॥ ३७ ॥
 नातो विमिश्रं पश्यामि बान्धवं स्वामिना विना ।
 लाधीनां कुलजातानामित्याह कमलीनवः ॥ ३८ ॥
 हे हिमीमाञ्च दिक्पाशा हे धर्म हे प्रजापते ।
 गिरीम् कमलाकान्त पतिदानञ्च देहि मे ॥ ३९ ॥
 शत्रुणा विरहात्तां सा कन्या चित्तरथस्य च ।
 मूर्च्छां संप्राप तत्रैव दुर्गमे गहने वने ॥ ४० ॥
 विचेतना तत्र तस्थौ कान्तं कृत्वा स्ववक्षसि ।
 परिपूर्णं दिवान्तं सर्वैर्देवैश्च रक्षिता ॥ ४१ ॥
 प्रभाते चेतनां प्राप्य विललाप भृशं मुहुः ।
 हृत्पुवाच्च पुनस्तत्र हरिं संबोध्य सा सती ॥ ४२ ॥

मालावत्युवाच ।

हे कृष्ण जगतां नाथ नाथ नाहं जगद्वहिः ।
 त्वमेव जगतां पाता मां न पाहि कथं प्रभो ॥ ४३ ॥

अयं भर्तास्य भार्याहं ममेति तव मायया ।

त्वमेव सन्धवो भर्ता सर्वेषां सर्वकारणः ॥ ४४ ॥

गन्धर्वः कर्मणा कान्तः कान्ताहमस्य कर्मणा ।

क्व गतः कर्मभोगान्ते कुत्र संस्थाप्य मां प्रियाम् ॥ ४५ ॥

को वा कस्याः पतिः पुत्रः का वा कस्य प्रिया प्रभो ।

संयुनक्ति विधाता च वियुनक्ति च कर्मणा ॥ ४६ ॥

संयोगे परमानन्दो वियोगे प्राणशङ्कटम् ।

शश्वज्जगति मूर्खस्य नात्मारामस्य निश्चितम् ॥ ४७ ॥

नश्वरो विषयः सत्यं भोगश्च ब्राम्हणो भुवि ।

स्वयं त्यक्तः सुखायैव दुःखाय त्याजितः परैः ॥ ४८ ॥

तस्मात् सन्तः स्वयं त्यक्ता परमैश्वर्य्यसीषितम् ।

ध्यायन्ते सन्ततं कृष्णपादपद्मं निरापदम् ॥ ४९ ॥

सर्वत्र ज्ञानिनः सन्तः का स्त्री ज्ञानवती भुवि ।

ततो मद्यं विमृष्टायै दातुमर्हति वाञ्छितम् ॥ ५० ॥

न मे वाञ्छामरत्ने च शत्रुत्वे मोक्षवर्त्तनि ।

द्रुमं कान्तं वरं देहि चतुर्वर्गकरं परम् ॥ ५१ ॥

यावती कामिनी जातिर्जगत्यां जगदीश्वर ।

कस्यैचिन्नहि दत्तञ्च तेन धाले दृगः पतिः ॥ ५२ ॥

तस्मै दत्ता गुणाः सर्वे रूपाणि द्विविधानि च ।

सुशीलानि च सर्वाणि चासरत्वं विना हरे ॥ ५३ ॥

रूपेण च गुणेनैव तेजसा विक्लमेण च ।

ज्ञानेन शान्त्या सन्तुष्ट्या हरितुल्यः प्रभुर्मम ॥ ५४ ॥

हरिभक्तो हरिममो गान्भीर्य्य सागरो यथा ।

दीप्तिमान् सूर्य्येतुल्यश्च शुद्धो वह्निर्ममस्तथा ॥ ५५ ॥

चन्द्रतुल्यः सुदृश्यश्च कन्दर्पसमसुन्दरः ।

बुद्ध्या बृहस्पतिसमः काव्ये कविसमस्तथा ॥ ५६ ॥

वाणी च सर्वशास्त्रज्ञः प्रतिभायां भृगोरिव ।

कुवेरतुल्यो धनवान् महान् दाता मनोरिव ॥ ५७ ॥

धर्मे धर्मसमो धर्मी सत्ये सत्यव्रताधिकः ।

कुमारतुल्यस्तपसा स्वाचारो ब्रह्मणा समः ॥ ५८ ॥

ऐश्वर्ये शक्रतुल्यश्च सहिष्णुः पृथिवीसमः ।

एवम्भूतो सृतः कान्तः प्राणा यान्ति न मे कथम् ॥ ५९ ॥

अरे सुरा यज्ञभाजो घृतं भोक्तुं क्षमा भुवि ।

क्षणेनायज्ञभाजश्च करिष्यामि च लीलया ॥ ६० ॥

नारायण जगत्क्रान्त नाहमेव जगद्वहिः ।

शीघ्रं जीवय मत्क्रान्तमन्यथा त्वां शपास्यहम् ॥ ६१ ॥

प्रजापते पुत्रशपात्वमपूज्यो महीतले ।

तवैवानधिकारित्वं करिष्याम्यधुना भवे ॥ ६२ ॥

हे शम्भो ज्ञानलोपं ते करिष्यामि शपेन च ।

धर्मलोपञ्च धर्मस्य करिष्याम्यवलीलया ॥ ६३ ॥

यमाधिकारं दूरञ्च करिष्यामि न संशयः ।

सत्यं कालं शपिष्यामि सृत्युकन्यां सुनिष्ठुराम् ॥ ६४ ॥

शपामि सर्वानत्रैव जरां व्याधिं विनाऽधुना ।

व्याधिना जरया सृत्युर्न ह्यभूञ्च पतेर्मम ॥ ६५ ॥

द्रव्यज्ञा कौशिकीतीरं जगाम शम्भुमेव तान् ।

मालावती महासाध्वी शवं कृत्वा स्ववक्षसि ॥ ६६ ॥

तां शम्भुमुद्यतां दृष्ट्वा ब्रह्मा देवपुरोगमः ।

जगाम शरणं विष्णुं तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥ ६७ ॥

तत्र स्नात्वा च तुष्टाव परमात्मानमीश्वरम् ।

विष्णुं ब्रह्मा जगत्कान्तमित्युवाच ह भीतवत् ॥ ६८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

उपवर्हणपत्नी सा कन्या चित्ररथस्य च ।

कान्तहेतोश्च मां देवान् शपेत्त्वं रज साधव ॥ ६९ ॥

स्मरन्ति साधवः सन्तो जपन्ति योगिनी मुदा ।

स्वप्ने जागरणे चैव सर्वकार्येषु साधवम् ॥ ७० ॥

शरणागतदीनान्तर्परितान्परायण ।

रज रज हृषीकेश व्रजामः शरणं वयम् ॥ ७१ ॥

पूजा मे पुत्रशपिन विहता साम्प्रतं प्रभो ।

अधिकारहतं माञ्च करोति मालती सती ॥ ७२ ॥

सर्वाधिकारी ब्रह्माण्डे त्वया दत्तः पुरा प्रभो ।

सम्पदेतादृशी नाथ यास्यत्येवाधुना मम ॥ ७३ ॥

महादेव उवाच ।

त्वया दत्तं महाज्ञानं गुप्तं सर्वेषु दुर्लभम् ।

शतमन्त्रन्तरतपःफलेन पुष्करे पुरा ॥ ७४ ॥

ऐश्वर्यं वा धनं वापि विद्या वा विक्रमोऽथवा ।

ज्ञानस्य परमार्थस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ ७५ ॥

सर्वाज्ञातं नृवगुप्तमतीवदुर्लभं परम् ।

मम तत्त्वज्ञानरत्नं शपिन याति योषितः ॥ ७६ ॥

अही पतिव्रतातजः सर्वेषां तजसां परम् ।

तजोऽनलेन दग्धं मां रज रज हरे हरे ॥ ७७ ॥

धर्म उवाच ।

सर्वरत्नात् परं रत्नं धर्म एव सनातनः ।

यास्यत्येवंविधो धर्मस्त्वया दत्तः पुरा प्रभो ॥ ७८ ॥

सप्तमन्वन्तरतपःफलेन परमेश्वर ।

प्राप्तो धर्मोऽधुना याति शापेन योषितः प्रभो ॥ ७९ ॥

देवा जचुः ।

यज्ञभाजो वृतभुजो वयमेव त्वया कृताः ।

योषित्शापेन तत् सर्वमधुना याति माधव ॥ ८० ॥

इत्युक्त्वा संयताः सर्वे तस्यस्तत्र भयादिताः ।

एतस्मिन्नन्तरेऽकस्मादाहान् बभूवाशरीरिणी ॥ ८१ ॥

यूयं गच्छत तन्मूलं विप्ररूपी जनार्दनः ।

पश्चाद्यास्यति शान्त्यर्थमिति वो रक्षणाय च ॥ ८२ ॥

श्रुत्वा तद्वचनं देवाः प्रहृष्टमानसोन्मुखाः ।

जग्मुर्मालावतीस्थानं कौशिकीतीरमीश्वराः ॥ ८३ ॥

तामेव ददृशुर्देवा देवीं मालावतीं सतीम् ।

रत्नसारिन्द्रभूषाभिरुज्ज्वलां कमलाकलाम् ॥ ८४ ॥

वङ्गिशुद्धांशुकाधानां सिन्दूरविन्दुभूषिताम् ।

शरच्चन्द्रप्रभां शान्तां द्योतयन्तीं दिग्दक्षिणा ॥ ८५ ॥

पतिसेवामहद्वर्मचिरसञ्चिततेजसा ।

प्रज्वलन्तीं सुप्रदीप्तशिखां वङ्गेरिवोत्तमाम् ॥ ८६ ॥

योगासनं कुर्वतीञ्च शववत्स्थलस्थिताम् ।

सुरस्यां स्वामिनो वीणां बिभ्रतीं दक्षिणे करे ॥ ८७ ॥

तर्जन्यङ्गुष्ठकोटिभ्यां शुद्धस्फटिकमालिकाम् ।

भक्त्या स्नेहेन कान्तस्य बिभ्रतीं योगमुद्रया ॥ ८८ ॥

चारुचम्पकवर्णाभां विस्मोष्टीं रत्नमालिनीम् ।

यथा षोडशवर्षीयां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ॥ ८९ ॥

दृढव्रित्तस्यभारतीं पीनशोणितयोधराम् ।

पश्यन्तीं श्वमीशस्य शुभदृष्ट्या पुनः पुनः ॥ ८० ॥

एवभूताञ्च तां दृष्ट्वा देवास्ते विस्मयं ययुः ।

स्यगिताञ्च जगत् तत्र धार्मिका धर्मभीरवः ॥ ८१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौतिशौनकसंवादे

ब्रह्मखण्डे मालावतीविलापो नाम

त्रयोदशोऽध्यायः ।

— —

चतुर्दशोऽध्यायः ।

— ० —

सौतिरुवाच ।

तत्र स्थित्वा जगत् देवा ब्रह्मोमानपुरोगमाः ।

ययुर्मालावतीमूलं परं मङ्गलदायकाः ॥ १ ॥

मालावती सुरान् दृष्ट्वा प्रणनाम पतिव्रता ।

करोद् कान्तं संस्थाप्य देवानां सन्निधौ मुने ॥ २ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र कश्चिद् ब्राह्मणबालकः ।

आजगाम सुराणाञ्च सभामतिमनीहरः ॥ ३ ॥

दण्डी छत्री शुक्लवासा विभ्रत्तिलकमुज्ज्वलम् ।

दीर्घपुस्तकहस्तश्च सुप्रयान्तश्च सस्मितः ॥ ४ ॥

चन्दनोजितसर्वाङ्गः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ।

सुरान् संभाष्य तत्रैव विस्मितान् विष्णुनाथया ॥ ५ ॥

ततोवाप्त सभामध्ये तारामध्ये यथा शशी ।

उवाच देवान् सर्वांश्च मालतीञ्च विचक्षणः ॥ ६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

कद्रमल सुराः सर्वे ब्रह्मेशानपुरोगमाः ।

स्वयं विधाता जगतां स्वष्टाऽस्त केन कर्मणा ॥ ७ ॥

सर्वब्रह्माण्डसंहर्ता मधुरत्न स्वयं विभुः ।

अहो त्रिजगतां साक्षी धर्मश्च सर्वकर्मणाम् ॥ ८ ॥

कथं रविः कथं चन्द्रः कद्रमल हुताशनः ।

कथं कालो मृत्युकन्या कथं वाऽस्त यमादयः ॥ ९ ॥

हे मालावति त्वत्क्रीडे श्वः कस्तेऽतिशुष्कितः ।

जीविलायाः कथं नूले योषितश्च पुमान् श्वः ॥ १० ॥

इत्युक्त्वा तांश्च तां विप्रो विरराम सभातले ।

मालावती तं प्रणम्य ससुवाच विचक्षणम् ॥ ११ ॥

मालावत्युवाच ।

आनन्दपूर्वकं वन्दे विप्ररूपं जनार्दनम् ।

तुष्टा देवा हरितुष्टो यस्य पुष्पजलेन च ॥ १२ ॥

अवधानं कुरु विभी ! शोकार्त्ताया निवेदने ।

समा कृपा सतां शश्वत् योग्यायोग्ये कृपावताम् ॥ १३ ॥

उपवर्हणभार्याऽहं कन्या चित्ररथस्य च ।

सर्वे मालावतीं कृत्वा वदन्ति विप्रपुङ्गव ॥ १४ ॥

दिव्यं लक्षयुगं रम्ये स्थाने स्थाने मनोहरे ।

कृता क्रीडा च स्वच्छन्दमनेन स्वामिना सह ॥ १५ ॥

प्रिये स्नेहो हि साध्वीनां यावान् विप्रेन्द्र योषिताम् ।

सर्वं शास्त्रानुसारेण जानासि त्वं विचक्षण ॥ १६ ॥

अकल्पात् ब्रह्मणः शापात् प्राणांस्तत्याज मत्पतिः ।
 देवानुद्दिश्य विलपे यथा जीवति मत्पतिः ॥ १७ ॥
 स्वकार्यसाधने सर्वे व्यग्राश्च जगतीतले ।
 भावाभावं न जानन्ति केवलं स्वार्थतत्पराः ॥ १८ ॥
 सुखं दुःखं भयं शोकः सन्तापः कर्मणां नृणाम् ।
 ऐश्वर्यं परमानन्दो जन्म मृत्युश्च मोक्षणम् ॥ १९ ॥
 देवाश्च सर्वजनका दातारः कर्मणां फलम् ।
 कर्तारः कर्मवृक्षाणां मूलच्छेदञ्च लीलया ॥ २० ॥
 न हि देवात् परो बभूवर्न हि देवात् परो बली ।
 दयावान्न हि देवाश्च न च दाता ततः परः ॥ २१ ॥
 सर्वाङ्गं देवानहं याचे पतिदानं ममेक्षितम् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां फलदांश्च सुरद्रुमान् ॥ २२ ॥
 यदि दास्यन्ति देवा मे कान्तदानं यथेक्षितम् ।
 भद्रं तदान्यथा तेभ्यो दास्यामि स्त्रीबधं ध्रुवम् ॥ २३ ॥
 अपिप्यामि च सर्वांश्च दारुणं दुर्निवारकम् ।
 दुर्निवार्यः सतीशापस्तपसा केन वार्यते ॥ २४ ॥
 इत्युक्ता मालती साध्वी शोकात्ता सुरसंसदि ।
 विरराम द्विजश्रेष्ठस्तामुवाच च शौनक ॥ २५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

कर्मणां फलदातारो देवाः सत्यञ्च मालति ! ।
 न मद्यः सुचिरैरेव धान्यं कृपकवनृणाम् ॥ २६ ॥
 गृही च कृपकद्वारा क्षेत्रे धान्तं वपेत् सति ! ।
 तद्दुष्टो भवेत् काले काले वृक्षः फलत्यपि ॥ २७ ॥

काले सुपक्वं भवति काले प्राप्नोति तद् गृही ।
 एवं सर्वं समुन्नेयं चिरेण कर्मणः फलम् ॥ २८ ॥
 अष्टीं वपति संसारे गृहस्थो विष्णुमायया ।
 काले तद्द्बुरो वृक्षः काले प्राप्नोति तत्फलम् ॥ २९ ॥
 पुण्यवान् पुण्यभूमौ च करोति सुचिरन्तपः ।
 तेषाञ्च फलदातारो देवाः सत्यं न संशयः ॥ ३० ॥
 ब्राह्मणानां सुखे क्षेत्रे श्रेष्ठेऽनूषर एव च ।
 यो यज्जुहोति भक्त्या च स तत् प्राप्नोति निश्चितम् ॥ ३१ ॥
 न बलं न च सौन्दर्यं नैश्वर्यं न धनं सुतः ।
 नैव स्त्री न च सत्कान्तः किम्भवेत् तपसा विना ॥ ३२ ॥
 सेवते प्रकृतिं यो हि भक्त्या जन्मनि जन्मनि ।
 स लभेत् सुन्दरीं कान्तां विनीताञ्च गुणान्विताम् ॥ ३३ ॥
 श्रियञ्च निश्चलां पुत्रं पौत्रं भूमिं धनं प्रजाम् ।
 प्रकृतेश्च वरेणैव लभेद्भक्तोऽवलीलया ॥ ३४ ॥
 शिवं शिवस्वरूपञ्च शिवदं शिवकारणम् ।
 ज्ञानानन्दं महात्मानं परं सृत्युच्चयं परम् ॥ ३५ ॥
 तमीशं सेवते यो हि भक्त्या जन्मनि जन्मनि ।
 पुमान् प्राप्नोति सत्कान्तां कामिनीं चापि सत्यतिम् ॥ ३६ ॥
 विद्यां ज्ञानं सुकवितां पुत्रं पौत्रं परां श्रियम् ।
 बलं धनं विक्रमञ्च लभेद्भरवरेण सः ॥ ३७ ॥
 ब्रह्माणं भजते यो हि लभेत् सोऽपि प्रजां श्रियम् ।
 विद्यामैश्वर्यमानन्दं वरेण ब्रह्मणो नरः ॥ ३८ ॥
 यो नरो भजते भक्त्या दीननाथं दिनेश्वरम् ।
 विद्यामारोग्यमानन्दं धनं पुत्रं लभेद् ध्रुवम् ॥ ३९ ॥

गणेश्वरं यो भजते देवदेवं सनातनम् ।

सर्वाग्रपूज्यं सर्वेशं भक्त्या जन्मनि जन्मनि ॥ ४० ॥

विघ्ननाशो भवेत्तस्य स्वप्ने जागरणेऽनिशम् ।

परमानन्दमैश्वर्यं पुत्रं पीतं धनं प्रजाः ॥ ४१ ॥

शानं विद्यां मुक्तयितां लभते तद्वरेण च ।

भजते यो हि विष्णुञ्च लक्ष्मीकान्तं सुरेश्वरम् ॥ ४२ ॥

वरादीं चित् लभेत् सर्वं निर्वाणमन्यथा ध्रुवम् ।

शान्तं निषेध पातारं सत्यं सत्यं लभेन्नरः ॥ ४३ ॥

सर्वं तपः सर्वधर्मं ययः कीर्त्तिमनुत्तमाम् ।

विष्णुं निषेध सर्वेशं यो मूर्खो लभते वरम् ॥ ४४ ॥

विदुश्चितो विधाताऽस्ती मोहिता विष्णुमायया ।

लावा नारायणीशाना सर्वप्रकृतिरीश्वरी ॥ ४५ ॥

सा लपां कुरुते यच्च विष्णुमन्त्रं ददाति तम् ।

धर्मं यो भजते धर्मा सर्वधर्मं लभेद् ध्रुवम् ॥ ४६ ॥

इहलोकं सुखं भुङ्क्ता याति विष्णोः परं पदम् ।

यो यं देवं भजिष्यन्त्या स चादौ लभते च तम् ॥ ४७ ॥

काले पश्चात्तेन साधे परं विष्णोः पदं लभेत् ।

योज्ज्यां भजते यो हि निर्गुणं प्रकृतेः परम् ॥ ४८ ॥

ब्रह्माविष्णुशिवादीनां सेव्यं बीजं परात्परम् ।

अक्षरं परमं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम् ॥ ४९ ॥

साकारञ्च निराकारं ऋषिः स्वेच्छामयं विभुम् ।

मयीधारञ्च सर्वेशं परमानन्दमीश्वरम् ॥ ५० ॥

नित्यं सान्निध्यं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।

जीवन्मुक्तः स सत्यं हि न वरं लभते सुधीः ॥ ५१ ॥

स सर्वं मन्यते तुच्छं सालोक्यादि चतुष्टयम् ।

ब्रह्मत्वममरत्वं वा मोक्षं यत्तुच्छवत् सति ॥ ५२ ॥

ऐश्वर्यं लोड्ढतुल्यञ्च नश्वरं चैव मन्यते ।

इन्द्रत्वञ्च मनुत्वञ्च चिरजीवित्वमेव वा ॥ ५३ ॥

जलबुद्बुदवद् बुद्ध्या चातितुच्छं न गण्यते ।

स्वप्ने जागरणे वापि शश्वत् सेवाञ्च वाञ्छति ॥ ५४ ॥

दास्यं विना न याचेत श्रीकृष्णस्य पदं परम् ।

तत्पादाब्जे दृढां भक्तिं लब्ध्वा पूर्णो निरन्तरम् ॥ ५५ ॥

परिपूर्णतमं ब्रह्म निषेव्य सुखिरः सदा ।

आत्मनः कुलकोटिञ्च शतं मातामहस्य च ॥ ५६ ॥

श्वशुरस्य शतं पूर्वमुदृत्य चावलीलया ।

दास्यं दासीं प्रसूं भार्यां पुत्रादपि परं शतम् ॥ ५७ ॥

उपरित् कृष्णभक्त्य गीलीकं याति निश्चितम् ।

तावद् गर्भे वसेत् कासी तावती यमयातना ॥ ५८ ॥

तावद् गृही च भोगार्थी यावत् कृष्णं न सेवते ।

गुरुवक्त्रादिष्णुमन्त्री यस्य कर्णे प्रविश्यति ॥ ५९ ॥

यमसन्निधेयं दूरं करोति तत्क्षणं भिया ।

नमुपकीदिकं ब्रह्मा पुरैव तन्निर्दोजयेत् ॥ ६० ॥

अहो विलङ्घ्य मञ्जीकं मार्गेशानेन यास्यति ।

तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति कालकोटिशतैरपि ॥ ६१ ॥

पुरितानि च भीतानि कीटिजन्महतानि च ।

तं निहाय बलाघन्ते वैनतेयं यक्षोरगाः ॥ ६२ ॥

पुरातनं कृतं कर्म यद् यत्तस्य शुभाशुभम् ।

जिनस्ति कृष्णचक्रेण तीक्ष्णधारेण सन्ततम् ॥ ६३ ॥

तं विहाय जरा मृत्युर्याति चक्रभिया सति ।

अन्यथा शतखण्डं तां कुरुते च सुदर्शनः ॥ ६४ ॥

निःशङ्को याति गोलोकं विहाय मानवीं तनुम् ।

गत्वा दिव्यां तनुं धृत्वा श्रीकृष्णं खेपते सदा ॥ ६५ ॥

यावत् कृष्णो हि गोलोके तामदु भक्ती जसेत् सदा ।

निमेषं मन्वते दामो नमरं ब्रह्मणी वयः ॥ ६६ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सीतिशौनक-

संवादे विष्णुमालतीसंवादे नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

ब्राह्मण उवाच ।

केन रोगेण हि मृतोऽयुना ताधि ! तव प्रियः ।

सर्वरोगचिकित्साञ्च जानामि च चिकित्सकः ॥ १ ॥

मृततुल्यं मृतं रोगात् सप्ताक्षाभ्यस्तरे सति । ।

महाज्ञानेन तं जीवं जीवयाम्यवलीक्षया ॥ २ ॥

जराश्रुत्युं यमं कालं व्याधिमान्नीय तत्पुनः ।

निधञ्च दातुं शक्नोऽहं व्याधौ बद्धा यशुं यथा ॥ ३ ॥

यतो न सञ्चरेद् व्याधिर्देहेषु देहधारिणाम् ।

व्याधीनां कारणं यद् यत् भवं जानामि सुन्दरि ! ॥ ४ ॥

यतो न सञ्चरेद् व्याधिवीजं दुष्टममङ्गलम् ।
 तदुपायं विजानामि शास्त्रतत्त्वानुसारतः ॥ ५ ॥
 यो वा योगेन खेदेन देहत्यागं करोति च ।
 तस्य तं जीवनीपायं जानामि योगधर्मतः ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा स्फीता मालावती सती ।
 सस्मिता स्निग्धचित्ता सा तमुवाच प्रहर्षिता ॥ ७ ॥

मालावत्युवाच ।

अहो श्रुतं किमाश्चर्यं वचनं बालवक्ततः ।
 वयसाऽतिशिशुदृष्टो ज्ञानं योगविदां परम् ॥ ८ ॥
 त्वया कृता प्रतिज्ञा च कान्तं जीवयितुं ममः ।
 विपरीतं न सद्वक्त्रं तत्क्षणं जीवितः पतिः ॥ ९ ॥
 जीवयिष्यति मत्कान्तं पश्चाद्देविदां वरः ।
 यद् यत् पृच्छामि सन्देहात्तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ १० ॥
 सभायां जीविते कान्ते तस्य तीव्रस्य सन्निधौ ।
 त्वां हि प्रष्टुं न शक्ताहं विद्यमाने भदीश्वरे ॥ ११ ॥
 एते ब्रह्मादयो देवा विद्यमानाश्च संसदि ।
 त्वञ्च वेदविदां श्रेष्ठो न च कश्चिन्नदीश्वरः ॥ १२ ॥
 नारीं रक्षति भर्ता चेत् न कोऽपि खण्डितुं क्षमः ।
 ग्राप्तिं करोति यदि स न कोऽपि रक्षिता भुवि ॥ १३ ॥
 एवं देवेषु नो शक्तिः शक्ते वा ब्रह्मरुद्रयोः ।
 स्वामी कर्त्ता च बोद्धव्यः स्वामी कर्त्ता च योषिताम् ॥ १४ ॥
 स्वामी कर्त्ता च हर्त्ता च शास्ता योष्टा च रक्षिता ।
 अभीष्टदेवः पूज्यश्च न गुरुः स्वामिनः परः ॥ १५ ॥

कन्या सत्कुलजाता या सा कान्तवशवर्त्तिनी ।

या स्वतन्त्रा च सा दुष्टा स्वभावात् कुलटा ध्रुवम् ॥ १६ ॥

दुष्टा परपुमांसञ्च सेवते या नराधमा ।

सा निन्दति पतिं शस्त्रदसद्वंशप्रसूतिका ॥ १७ ॥

उपवर्हेणभार्याहं कन्या चित्ररथस्य च ।

बधूर्गन्धर्वराजस्य कान्तभक्ता सदा द्विज ॥ १८ ॥

सर्वं कालयितुं शक्तस्त्वञ्च वेदविदां वर ।

कालं यमं मृत्युकन्यामदभ्यासं समानय ॥ १९ ॥

मालावतीवचः श्रुत्वा विप्रो वेदविदां वरः ।

सभामध्ये समाहूय तान् प्रत्यक्षं चकार ह ॥ २० ॥

ददर्श मृत्युकन्याञ्च प्रथमं मालती सती ।

कृष्णवर्णां घोररूपां रक्ताम्बरधरां वराम् ॥ २१ ॥

सस्त्रितां षड्भुजां शान्तां दयायुक्तां महासतीम् ।

कालस्य स्वामिनो वामे चतुःपट्टिसुताञ्चिताम् ॥ २२ ॥

कालं नारायणांशञ्च ददर्श सुरता सती ।

महोग्ररूपं विकटं ग्रीष्मसूर्यसमप्रभम् ॥ २३ ॥

षड्वक्त्रं षोडशभुजं चतुर्विंशतिलोचनम् ।

पट्पादं कृष्णवर्णञ्च रक्ताम्बरधरं परम् ॥ २४ ॥

देवस्य देवं विकृतं सर्वसंहाररूपिणम् ।

कालाधिदेवं सर्वेशं भगवन्तं सनातनम् ॥ २५ ॥

ईषडास्यप्रसन्नास्यमजमालाकरं वरम् ।

जपन्तं परमं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम् ॥ २६ ॥

सती ददर्श पुरतो व्याधिसंघान् सुदुर्जयान् ।

वयसाऽतिमहावृद्धान् स्तनन्यान् मातृसन्निधौ ॥ २७ ॥

स्थूलपादं कृष्णवर्णं धर्मिष्ठं रविनन्दनम् ।

जपन्तं परमं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम् ॥ २८ ॥

धर्माधर्मविचारज्ञं परं धर्मस्वरूपिणम् ।

पापिनामपि शास्त्रारं ददर्श पुरतो यमम् ॥ २९ ॥

तांश्च दृष्ट्वा च निःशङ्का पप्रच्छ प्रथमं यमम् ।

मालावती महासाध्वी प्रहृष्टवदनेक्षणा ॥ ३० ॥

मालावत्युवाच ।

हे धर्मराज धर्मिष्ठ धर्मशास्त्रविशारद ।

कालव्यतिक्रमे कान्तं कथं हरसि मे विभो ॥ ३१ ॥

यम उवाच ।

अप्राप्तकालो म्रियते न कश्चिज्जगतीतले ।

ईश्वराज्ञां विना साध्वि नामृतं चालयाम्यहम् ॥ ३२ ॥

अहं कालो मृत्युकन्या व्याधयश्च सुदुर्जयाः ।

निषेकेण प्राप्तकालं कालयन्तीश्वराज्ञया ॥ ३३ ॥

मृत्युकन्या विचारज्ञा यं प्राप्नोति निषेक्तः ।

तमहं कालयास्येव पृच्छ तां केन हेतुना ॥ ३४ ॥

मालावत्युवाच ।

त्वमपि स्त्री मृत्युकन्या जानासि स्वामिवेदनम् ॥ ३५ ॥

कथं हरसि सत्कान्तं जीवितायां मयि प्रिये ॥ ३६ ॥

मृत्युकन्योवाच ।

पुरा विश्वसृजा सृष्टाऽप्यहमेवात्र कर्मणि ।

न च क्षमा परित्यक्तुं बहुना तपसा सति ॥ ३७ ॥

सती सतीनां मध्ये च काचित्तेजस्विनी वरा ।

मामिव भस्मसात् कर्तुं क्षमा यदि भवेद्भवे ॥ ३८ ॥

सर्वापच्छान्तिरिवेह तदा भवति सुन्दरि ।

पुत्राणां स्वामिनः पश्चात् भविता यद्विष्यति ॥ ३८ ॥

कालेन प्रेरिताऽहञ्च मत्पुत्रा व्याधयश्च वै ।

न मत्पुत्रानां दीपश्च न च मे शृणु निश्चितम् ॥ ४० ॥

पृच्छ कालं महात्मानं धर्मज्ञं धर्मसंसदि ।

तदा यदुचितं भद्रे तत् करिष्यसि निश्चितम् ॥ ४१ ॥

मालावत्युवाच ।

हे काल कर्मणां साक्षिन् कर्मरूप सनातन ।

नारायणांशो भगवन् नमस्तुभ्यं पराय च ॥ ४२ ॥

कथं हरसि मत्कान्तं जीवितायां मयि प्रभो ।

जानासि सर्वदुःखञ्च सर्वज्ञत्वं रूपानिधे ॥ ४३ ॥

कालपुरुष उवाच ।

को वाऽहं को यमः का च सृष्ट्युक्त्या च व्याधयः ।

वयं भ्रमात्मः सततमीशाज्ञापरिपालकाः ॥ ४४ ॥

यस्य सृष्टा च प्रकृतिर्ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।

सुखा मुनीन्द्रा मनवो मानवाः सर्वजन्तवः ॥ ४५ ॥

आयन्ते तत्पदान्भोजं द्यौर्निनश्च विचक्षणाः ।

जपन्ति शस्त्रनामानि पुण्यानि परमात्मनः ॥ ४६ ॥

यद्वयाद् वाति वातोऽयं सृष्ट्यस्तपति यद्वयात् ।

सृष्टा ब्रह्माज्ञया यस्य पाता विष्णुर्देवाज्ञया ॥ ४७ ॥

संहर्त्ता गङ्गरः सर्वजगतां यस्य शासनात् ।

धर्मेव कर्मणां साक्षी यस्याज्ञापरिपालकः ॥ ४८ ॥

राशिचक्रं ग्रहाः सर्वे भ्रमन्ति यस्य शासनात् ।

दिगीशाश्चैव दिक्पाला यस्याज्ञापरिपालकाः ॥ ४९ ॥

यस्याज्ञया च तरवः पुष्पानि च फलानि च ।
 त्रिभ्रत्येव ददत्येव काले मालावतीसति ॥ ५० ॥
 यस्याज्ञया जलाधारा सर्वाधारा वसुन्धरा ।
 क्षमावती च पृथिवी कम्बिता च भयेन च ॥ ५१ ॥
 सहसा मोहिता माया मायया यस्य सन्ततम् ।
 सर्वप्रसूर्या प्रकृतिः सा भीता यद्गयादहो ॥ ५२ ॥
 यस्यान्तं न विदुर्वेदा वस्तूनां भावना अपि ।
 पुराणानि च सर्वाणि यस्यैव स्तुतिपाठकाः ॥ ५३ ॥
 यस्य नाम विधिर्विष्णुः सेवते सुमहान् विराट् ।
 षोडशांशो भगवतः स एव तेजसो विभोः ॥ ५४ ॥
 सर्वेश्वरः कालकालो हृत्योर्मृत्युः परात्परः ।
 सर्वविघ्नविनाशाय तं कृष्णं परिचिन्तय ॥ ५५ ॥
 सर्वाभीष्टञ्च भर्तारं प्रदास्यति कृपानिधिः ।
 इमे यत्प्रेरिताः सर्वे स दाता सर्वसम्यदाम् ॥ ५६ ॥
 इत्युक्त्वा कालपुरुषो विरराम च शीनक ।
 कथां कथितुमारभे पुनरेव तु ब्राह्मणः ॥ ५७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे

मालावतीकालपुरुषसंवादे

पञ्चदशीऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

ब्राह्मण उवाच ।

दृष्टः कालो यस्मि मृत्युवान्स्या व्याधिगणा अहो ।
कस्तीधुना च सन्देहस्तं पृच्छ कन्यके शुभे ॥ १ ॥
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा हृष्टा मालावती सती ।
यक्ष्मनोनिहितं प्रश्नं चकार जगदीश्वरम् ॥ २ ॥

मालावत्युवाच ।

त्वया यत् कथितो व्याधिः प्राणिनां प्राणहारकः ।
तत् कारणञ्च विविधं सर्वं वेदे निरूपितम् ॥ ३ ॥
यतो न सञ्चिद् व्याधिर्दुर्निवारोऽशुभावहः ।
तदुपायञ्च साकल्यं भवान् वक्तुमिहार्हति ॥ ४ ॥
यद् यत् पृष्टमपृष्टं वा जातमज्ञातमेव वा ।
सर्वं कथय तद्गदं त्वं शुभदीनवत्सलः ॥ ५ ॥
मालावतीवचः श्रुत्वा विप्ररूपी जनार्दनः ।
संहितां वक्तुमारभे संहितार्थञ्च वैद्यकीम् ॥ ६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

वन्दे तं सर्वतत्त्वज्ञं सर्वकारणकारणम् ।
वेदवेदाङ्गबीजस्य बीजं श्रीकृष्णमीश्वरम् ॥ ७ ॥
स ईशश्चतुरो वेदान् सत्तुजे मङ्गलालयान् ।
सर्वमङ्गलमङ्गल्यबीजरूपः सनातनः ॥ ८ ॥

ऋग्जयुःसामाथर्वाख्यान् दृष्ट्वा वेदान् प्रजापतिः ।
 विचिन्त्य तेषामर्थञ्चैवायुर्वेदं चकार सः ॥ ८ ॥
 कृत्वा तु पञ्चमं वेदं भास्कराय ददौ विभुः ।
 स्वतन्त्रसंहितां तस्माद्भास्करश्च चकार सः ॥ १० ॥
 भास्करश्च स्वशिष्येभ्य आयुर्वेदं स्वसंहिताम् ।
 प्रददौ पाठयामास ते चक्रुः संहितास्ततः ॥ ११ ॥
 तेषां नामानि विदुषां तन्त्राणि तत्कृतानि च ।
 व्याधिप्रणाशवीजानि साध्वि सत्तो निशामय ॥ १२ ॥
 धन्वन्तरिर्दिवोदासः काशीराजोऽश्विनीसुतौ ।
 नकुलः सहदेवोऽर्कब्रह्मवर्मा जनको बुधः ॥ १३ ॥
 जावाली जाजलिः पैलः करथोऽगस्त्य एव च ।
 एतं वेदाङ्गवेदज्ञाः षोडश व्याधिनाशकाः ॥ १४ ॥
 चिकित्सातत्त्वविज्ञानं नाम तन्त्रं मनोहरम् ।
 धन्वन्तरिश्च भगवान् चकार प्रथमे सति ! ॥ १५ ॥
 चिकित्सादृषणं नाम दिवोदासश्चकार सः ।
 चिकित्साकौमुदीं दिव्यां काशीराजश्चकार सः ॥ १६ ॥
 चिकित्सासारतन्त्रञ्च भ्रमघ्नं चाश्विनीसुतौ ।
 तन्त्रं वैद्यकसर्वस्वं नकुलश्च चकार सः ॥ १७ ॥
 चकार सहदेवश्च व्याधिसिन्धुविमर्दनम् ।
 ज्ञानाण्वं महातन्त्रं यमराजश्चकार ह ॥ १८ ॥
 चक्रवर्ती जीवदानश्च चकार भगवानृषिः ।
 चकार जनको योगी वैद्यसन्देहभञ्जनम् ॥ १९ ॥
 सर्वसारं चन्द्रशुतो जावालस्तन्त्रसारकम् ।
 वेदाङ्गसारं तन्त्रञ्च चकार जाजलिर्मुनिः ॥ २० ॥

पैलो निदानं करग्रस्तन्त्रं सर्वधरं परम् ।
 द्वैधनिर्णयतन्त्रञ्च चकार कुम्भसम्भवः ॥ २१ ॥
 चिकित्साशास्त्रबीजानि तन्त्राख्येतानि शोडश ।
 व्याधिप्रणाशबीजानि बलाधानकराणि च ॥ २२ ॥
 सयित्वा ज्ञानमन्त्रेणैवायुर्वेदपयोनिधिम् ।
 ततस्तस्मादुदाजहुर्नवनीतानि कीविदाः ॥ २३ ॥
 एतानि क्रमशो दृष्ट्वा दिव्यां भास्करसंहिताम् ।
 आयुर्वेदं सर्वबीजं सर्वं जानासि सुन्दरि ! ॥ २४ ॥
 व्याधेस्तत्र परिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः ।
 एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुधः ॥ २५ ॥
 आयुर्वेदस्य विज्ञाता चिकित्सासु यथार्थवित् ।
 धर्मिष्ठश्च दयालुश्च तेन वैद्यः प्रकीर्तितः ॥ २६ ॥
 जनकः सर्वरोगाणां दुर्वारो दास्यो ज्वरः ।
 शिवभक्तश्च योगी च निष्ठुरो विहताकृतिः ॥ २७ ॥
 भीमस्त्रिपादस्त्रिगिराः षड्भुजो नवलोचनः ।
 भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकयमोपमः ॥ २८ ॥
 मन्दाग्निस्तस्य जनको मन्दाम्नेजनकास्त्रयः ।
 पित्तश्लेष्मसमीराश्च प्राणिनां दुःखदायकाः ॥ २९ ॥
 वायुजः पित्तजश्चैव श्लेष्मजश्च तथैव च ।
 ज्वरभेदाश्च त्रिविधाश्चतुर्थश्च त्रिदोषजः ॥ ३० ॥
 पाण्डुश्च कामलः कुष्ठः शोथः म्लीहा च शूलकः ।
 ज्वरातिसारग्रहणीकासत्रणहलीमकाः ॥ ३१ ॥
 भ्रूवक्त्रच्छश्च गुल्मश्च रक्तदोषविकारजः ।
 विषमेहश्च कुकृश्च गोदश्च गलगण्डकः ॥ ३२ ॥

भ्रमरी सन्निपातश्च विसूची दारुणी सति ।

एषां भेदप्रभेदेन चतुःषष्टी रुजः स्मृताः ॥ ३३ ॥

मृत्युकन्यासुताश्चैते जरा तस्याश्च कन्यका ।

जरा च भ्रातृभिः साङ्घं शाश्वद् भ्रमति भूतलम् ॥ ३४ ॥

एते चोपायवेत्तारं न गच्छन्ति च संयतम् ।

पलायन्ते च तं दृष्ट्वा वैनतेयमिवीरगाः ॥ ३५ ॥

चक्षुर्जलञ्च व्यायामः पादाधस्तैलमर्दनम् ।

कर्णयोर्मूर्ध्नि तैलञ्च जराव्याधिविनाशनम् ॥ ३६ ॥

वसन्ते भ्रमणं वज्रिसेवां स्वप्नं करोति यः ।

वालाञ्च सेवते काले जरा तं नोपगच्छति ॥ ३७ ॥

खातशीतोदकस्नायी सेवते चन्दनद्रवम् ।

नोपयाति जरा तञ्च निदाघेऽनिलसेवकम् ॥ ३८ ॥

प्राविष्टुष्णोदकस्नायी घनतोयं न सेवते ।

समये च समाहारी जरा तं नोपगच्छति ॥ ३९ ॥

शरद्रौद्रं न गृह्णाति भ्रमणं तत्र वर्जयेत् ।

खातस्नायी समाहारी जरा तं नोपगच्छति ॥ ४० ॥

खातस्नायी च हेमन्ते काले वज्रिञ्च सेवते ।

भुङ्क्ते नवान्नमुष्णञ्च जरा तं नोपगच्छति ॥ ४१ ॥

शिशिरेऽंशुकवज्रिञ्च नवोष्णान्नञ्च सेवते ।

यत्र वोष्णोदकस्नायी जरा तं नोपगच्छति ॥ ४२ ॥

सद्योमांसं नवान्नञ्च वालास्त्रीचीरभोजनम् ।

घृतञ्च सेवते यो हि जरा तं नोपगच्छति ॥ ४३ ॥

भुङ्क्ते सदन्नं क्षुत्काले दृष्ट्वायां पीयते जलम् ।

नित्यं भुङ्क्ते च ताम्बूलं जरा तं नोपगच्छति ॥ ४४ ॥

दधि हैयङ्गवीनञ्च नवनीतं तथा गुडम् ।

नित्यं भुङ्क्ते संयमी यो जरा तं नोपगच्छति ॥ ४५ ॥

शुक्लमांसं स्त्रियं वृद्धां बालाकं तरुणं दधि ।

संवेपन्तं जरा याति प्रहृष्टा भ्रातृभिः सह ॥ ४६ ॥

रात्री ये दधि मेवन्ते पुंश्चस्त्रीश्च रजस्वलाः ।

नानुपैति जरा हृष्टा भ्रातृभिः सह सुन्दरि ! ॥ ४७ ॥

रजस्वला च कुलटा चावीरा जारदूतिका ।

गृध्याजकपत्नी या ऋतुहीना च या सति ! ॥ ४८ ॥

यो हि तान्नामन्नभोजी ब्रह्महत्यां लभेत् तु सः ।

नित पापेन सार्धं सा जरा तमुपगच्छति ॥ ४९ ॥

पापानां व्याधिभिः सार्धं मितता सन्ततं ध्रुवम् ।

पापं व्याधिजराबीजं विघ्नबीजञ्च निश्चितम् ॥ ५० ॥

पापेन जायते व्याधिः पापेन जायते जरा ।

पापेन जायते दैव्यं दुःखं शीतो भयङ्करः ॥ ५१ ॥

तस्मात् पापं महावैरं दोषबीजममङ्गलम् ।

भारते सन्ततं सन्तो नाचरन्ति भयातुराः ॥ ५२ ॥

स्वधर्माचारयुक्तञ्च दीक्षितं हरिमेवकम् ।

गुरुदेवातिथीनाञ्च भक्तं सक्तं तपःसु च ॥ ५३ ॥

व्रतोपवासयुक्तञ्च कदा तीर्थनिषेवकम् ।

नीना द्रवन्ति तं दृष्ट्वा वैनतेयमिवोरगाः ॥ ५४ ॥

यतान् जरा न सेवेत व्याधिसंघञ्च दुर्जयः ।

सर्वे बोध्यमसमये काले सर्वं ग्रसिष्यति ॥ ५५ ॥

ज्वरश्च सर्वरोगाणां जनकः कथितः सति ! ।

पित्तत्रैयसमीराय ज्वरस्य जनकास्तयः ॥ ५६ ॥

एते यथा सञ्चरन्ति स्वयं यान्ति च देहिषु ।
 तनेव विविधोपायं साध्वि मत्तो निशामय ॥ ५७ ॥
 क्षुधि जाज्वल्यमानायामाहाराभाव एव च ।
 प्राणिनां जायते पित्तं चक्रे च मणिपूरके ॥ ५८ ॥
 तालविल्वफलं भुङ्क्ता जलपानञ्च तत्क्षणम् ।
 तदेव तु भवेत् पित्तं सद्यःप्राणहरं परम् ॥ ५९ ॥
 तप्तोदकञ्च शरदि भाद्रे तिक्तं विशेषतः ।
 दैवग्रस्तश्च यो भुङ्क्ते पित्तं तस्य प्रजायते ॥ ६० ॥
 सशर्करञ्च धन्याकं पिष्टं शीतोदकान्वितम् ।
 चनकं सर्वगव्यञ्च दधि तक्रविवर्जितम् ॥ ६१ ॥
 विल्वतालफलं पक्वं सर्वमैश्वर्यमेव च ।
 आर्द्रां सुदूयूपञ्च तिलपिष्टं सशर्करम् ॥ ६२ ॥
 पित्तक्षयकारं सद्योबलपुष्टिप्रदं परम् ।
 पित्तनाशञ्च तद्बीजसुक्तमन्यं निबोध मे ॥ ६३ ॥
 बीजनानन्तरं स्नानं जलपानं विना तृषा ।
 तिलतैलं स्निग्धतैलं स्निग्धसामलकीद्रवम् ॥ ६४ ॥
 पर्युषितान्नं तक्रञ्च पक्वं रश्माफलं दधि ।
 मेधासु शर्करातीयं सुस्निग्धजलशेवनम् ॥ ६५ ॥
 नारिकेलोदकं रुचस्तानं पर्युषितं जले ।
 तक्रमुष्णापक्वफलं सुपक्वं कर्कटीफलम् ॥ ६६ ॥
 खातस्नानञ्च वर्षासु मूलकं श्लेष्मकारकम् ।
 ब्रह्मरन्ध्रे च तज्जग्नमहर्षीर्यविनाशनम् ॥ ६७ ॥
 वह्निष्वेदं श्वटभङ्गं पक्वतैलविशेषकम् ।
 श्रमणं शुष्कभक्षञ्च शुष्कपक्वहरीतकी ॥ ६८ ॥

पिण्डारकमपक्वञ्च रम्भाफलमपक्वकम् ।

वेसवारः सिन्धुवार अनाहारमपानकम् ॥ ६८ ॥

सष्टतं रोचनाचूर्णं सष्टतं शुष्कशर्करम् ।

मरीचं पिप्पलं शुष्कमार्द्रकं जीवकं मधु ॥ ७० ॥

द्रव्याख्येतानि गान्धर्वि ! सद्यःस्नेहसहराणि च ।

बलपुष्टिकराख्येव वायुबीजं निशामय ॥ ७१ ॥

भोजनानन्तरं सद्योगमनं धावजं तथा ।

वेदनं वक्त्रितापञ्च गन्धदूषमण्यैश्चुनम् ॥ ७२ ॥

वृद्धास्त्रोगमनश्चैव मनःसन्ताप एव च ।

अतिरुचमनाहारं युद्धं कलहमेव च ॥ ७३ ॥

कटुवाक्यं भयं शोकः केवलं वायुकारणम् ।

आज्ञास्यचक्रे तज्जन्तं निशामय तदीपधम् ॥ ७४ ॥

पक्वं रम्भाफलञ्चैव सवीजं शर्करोदकम् ।

बारिकलोदकञ्चैव सद्यस्तक्रं सुपिष्टकम् ॥ ७५ ॥

साहिषं दधि मिष्टान्नं केवलं वा सशर्करम् ।

सद्यःपर्युषितान्नञ्च सौवीरं शीतलोदकम् ॥ ७६ ॥

पक्वतैलविशेषञ्च तिलतैलञ्च केवलम् ।

लाङ्गलीतालस्रजैरनुष्यमामलकीद्रवम् ॥ ७७ ॥

शीतलोष्णोदकस्नानं सुस्निग्धचन्दनद्रवम् ।

स्निग्धपद्मपत्रतल्पं सुस्निग्धव्यजनानि च ॥ ७८ ॥

एतत्ते कथितं बल्लभे ! सद्योवायुप्रणाग्नयम् ।

वायवस्त्रिविधाः पुंसां क्रेशसन्तापकामजाः ॥ ७९ ॥

व्याधिसंघञ्च कथितस्तन्त्राणि विविधानि च ।

तानि व्याधिप्रणाशाय कृतानि सद्भिरेव च ॥ ८० ॥

तन्त्रास्थितानि सर्वाणि व्याधिचयकराणि च ।

रसायनादयो येषु चोपायाश्च सुदुर्लभाः ॥ ८१ ॥

न शक्तः कथितुं साध्वि ! याथार्थ्यं वत्सरेण च ।

तेषाञ्च सर्वतन्त्राणां कृतानाञ्च विचक्षणैः ॥ ८२ ॥

केन रोगेण त्वत्कान्तो मृतः कथय शोभने ! ।

तदुपायं करिष्यामि येन जीवेदयं सति ॥ ८३ ॥

सौतिरुवाच ।

ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा कन्या चित्ररथस्य च ।

कथां कथितुमारभे सा गाम्भवीं प्रहर्षिता ॥ ८४ ॥

मालावत्युवाच ।

योगेन प्राणांस्तत्त्वाज ब्रह्मणः शापहेतुना ।

मभायां लज्जितः कान्तो मम विप्र निशामय ॥ ८५ ॥

ममैव श्रुतमपूर्वञ्च शुभाख्यानं मनोहरम् ।

भवेद्भवे कुतः केषां महत्तथ्यं विपद्द्विना ॥ ८६ ॥

अधुना मत्प्राणकान्तं देहि देहि विचक्षण ।

नत्वा वः स्वामिना साध्विं यास्यामि स्वगृहं प्रति ॥ ८७ ॥

मालावतीवचः श्रुत्वा विप्ररूपी जनार्दनः ।

ममां जगाम देवानां शीघ्रं विप्रस्तदन्तिकात् ॥ ८८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे सौतिशीनक-

संवादे ब्रह्मखण्डे मालावतीविष्णुसंवादे

चिकित्साप्रणयने षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

—००—

सौतिरुवाच ।

दृष्ट्वा द्विजं देवसंघः प्रत्युत्थानं चकार च ।
 परस्परञ्च सन्धाया बभूव तत्र संसदि ॥ १ ॥
 मा तं बुबुधिर देवाः श्रीहरिं विप्ररूपिणम् ।
 यौदीपत्यं विन्मृताश्च मोहिता विष्णुसायया ॥ २ ॥
 सुरान् सम्बोध्य विप्रश्च वाचा मधुरया द्विज ।
 उवाच सत्यं परमं प्राणिनां यत् शुभावहम् ॥ ३ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

उपवर्हणभार्य्यं कन्या चित्तरथस्य च ।
 ययाचे जीवदानञ्च स्वामिनः शोककर्षिता ॥ ४ ॥
 अधुना किमनुष्ठानमस्य कार्य्यस्य निश्चितम् ।
 तन्मां ब्रूहि सुराः सर्वे नित्यं यत् समयोचितम् ॥ ५ ॥
 शत्रुकामा सुरान् सर्वान् साध्वी तेजस्विनी वरा ।
 अहं जेसाय युष्माकमागतो ब्रीधिता सती ॥ ६ ॥
 नृतिः कृता च युष्माभिः खेतद्वीपे हरेरपि ।
 युष्माकमीशो विष्णुश्च कथमेवात्र नागतः ॥ ७ ॥
 बभूवाकाशवाणीति पश्चाद् यास्यति केशवः ।
 विपरीतं कथम्भूतं वाणीवाक्यमचञ्चलम् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा स्वयं ब्रह्मा जगद्गुरुः ।

उवाच वचनं सत्यं हितं परममङ्गलम् ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मत्पुत्री नारदः शप्तो गन्धर्वग्रीपकर्हणः ।

योगिन प्राणांस्तत्याज पुनः शापान्ममैव हि ॥ १० ॥

कालं लक्षयुगं व्याप्य स्थितिरस्य महीतले ।

शूद्रयोनिं ततः प्राप्य भविता मत्सुतः पुनः ॥ ११ ॥

अस्य कालावशेषस्य कञ्चिदस्ति द्विजोत्तम ! ।

तत् तु वर्षरुहस्रञ्चैवायुरस्यास्ति साम्प्रतम् ॥ १२ ॥

दास्यामि जीवदानञ्च स्वयं विष्णोः प्रसादतः ।

यथैनं न स्पृशेत् शापस्तत् करिष्यामि निश्चितम् ॥ १३ ॥

नागतो हरिरत्रेति त्वया यत् कथितं द्विज ! ।

हरिः सर्वत्र सर्वात्मा विग्रहः कुत आत्मनः ॥ १४ ॥

स्वेच्छामयः परं ब्रह्म भक्तानुग्रहविग्रहः ।

सर्वं पश्यति सर्वज्ञः सर्वत्रास्ति सनातनः ॥ १५ ॥

विः षष्ठ व्याप्तिवचनो गुणश्च सर्वत्र वाचकः ।

सर्वव्यापी च सर्वात्मा तेन विष्णुः प्रकीर्तितः ॥ १६ ॥

अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतः पुमान् ।

भक्त्या च यः स्मरेद्विष्णुं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ १७ ॥

कर्मारम्भे च मध्ये वा शेषे विष्णुञ्च यः स्मरेत् ।

परिपूर्णं तस्य कर्म वैदिकञ्च भवेद् द्विज ॥ १८ ॥

अहं स्रष्टा च जगतां विधाता संहरो हरः ।

धर्मश्च कर्मणां साक्षी यस्याज्ञापरिपालकः ॥ १९ ॥

कालः संहरते लोकान् यमः शास्ता च पापिनाम् ।

उपैति मृत्युः सर्वेषां भिया यस्याच्चाया सदा ॥ २० ॥

सर्वेषां या च सर्वाद्या प्रकृतिः सर्वस्यः पुरा ।

सा भीता यस्य पुरतो यस्याच्चापरिपालिका ॥ २१ ॥

महेश्वर उवाच ।

पुत्राणां ब्रह्मणस्तेषां कस्य वंशीद्वयो भवान् ।

वेदानधीत्य भवता ज्ञातः कः सार एव च ॥ २२ ॥

शिष्यः कस्य मुनीन्द्रस्य कस्त्वं नान्ता च भो द्विज ।।

विभक्त्यर्कातिरिक्तश्च शिशुरूपीऽसि साम्प्रतम् ॥ २३ ॥

विद्वस्वयसि देवांश्च विष्णुमस्माकमीश्वरम् ।

इदिष्यश्च न जानासि परमात्मानमीश्वरम् ॥ २४ ॥

यस्मिन् गते पतेद्देही देहिनां परमात्मनि ।

प्रयान्ति सर्वे तत्पद्मात् नरदेवानुगा इव ॥ २५ ॥

जीवस्तत्प्रतिबिम्बश्च मनो ज्ञानश्च चेतना ।

प्राणाश्चेन्द्रियवर्गाश्च बुद्धिर्मधा धृतिः स्मृतिः ॥ २६ ॥

निद्रा दया च तन्द्रा च क्षुत्तृष्णा पुष्टिरेव च ।

अहं संतुष्टिरिच्छा च क्षमा लज्जादिकाः स्मृताः ॥ २७ ॥

प्रयाति यत्पुरः शक्तिरीश्वरे गमनीन्मुखे ।

एते सर्वे च शक्तिश्च यस्याच्चापरिपालकाः ॥ २८ ॥

इश्वरे च स्थिते देही क्षमश्च सर्वकर्मसु ।

गतेऽसृश्यः शवस्यज्यः कस्तं देही न मन्यते ॥ २९ ॥

स्वयं ब्रह्मा च जगतां विधाता सर्वकारकः ।

प्रदारविन्दमनिशं ध्यायते द्रष्टुमक्षमः ॥ ३० ॥

शुक्लजं तपस्तप्तं श्रीकृष्णस्य च वेधसा ।

तदा बभूव ज्ञानी च जगत् स्तब्धं क्षमस्तदा ॥ ३१ ॥

असंख्यकालं सुचिरं तपस्तप्तं हरिमया ।
 तृतिं जगाम न मनस्तृप्यते केन मङ्गले ॥ ३२ ॥
 अधुना पञ्चवक्त्रेण यन्नामगुणकीर्त्तनम् ।
 नायन् भ्रमामि सर्वत्र निःस्पृहः सर्वकर्मसु ॥ ३३ ॥
 मत्तो याति च मृत्युश्च यन्नामगुणकीर्त्तनात् ।
 शश्वज्जपन्तं तन्नाम दृष्ट्वा मृत्युः पलायते ॥ ३४ ॥
 सर्वब्रह्माण्डसंहर्त्ताऽप्यहं मृत्युञ्जयाभिधः ।
 सुचिरं तपसा यस्य गुणनामानुकीर्त्तनात् ॥ ३५ ॥
 काले तत्र विलीनोऽहमाविर्भूतस्ततः पुनः ।
 न कालो मम संहर्त्ता न मृत्युयेत्प्रसादतः ॥ ३६ ॥
 गोलोके यः स वैकुण्ठे श्वेतद्वीपे स एव च ।
 अंशांशिनोर्न भेदश्च ब्रह्मन् वक्तिस्फुलिङ्गवत् ॥ ३७ ॥
 मन्वन्तरन्तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ।
 अष्टाविंशतिमे शक्रे गते च ब्रह्मणो दिनम् ॥ ३८ ॥
 एतत्संख्याविशिष्टस्य शतवर्षायुषो विधेः ।
 पातं लोचनपातश्च यद्विष्णोः परमात्मनः ॥ ३९ ॥
 अहं कलानामृषयः क्षणस्य परमात्मनः ।
 परं महिम्नः को गच्छेन्न जानामि च किञ्चन ॥ ४० ॥
 इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च शौनक ।
 धर्मश्च वक्तुमारभे यः साक्षी सर्वकर्मणाम् ॥ ४१ ॥

धर्म उवाच ।

यत्पाणिपादौ सर्वत्र चक्षुश्च सर्वदर्शनम् ।
 सर्वान्तरात्मा प्रत्यक्षोऽप्रत्यक्षश्च दुरात्मनः ॥ ४२ ॥

अधुनाऽपि सभां विष्णुर्नायाति इति यद्वचः ।
 त्वयोक्तं तत् कथा बुद्ध्या मुनीनाञ्च मतिभ्रमः ॥ ४३ ॥
 सहन्निन्दा भवेद् यत्र नैव साधुः शृणोति ताम् ।
 निन्दकः श्रोतृभिः सार्धं कुम्भीपाकं व्रजेद् युगम् ॥ ४४ ॥
 श्रुत्वा देवान्सहन्निन्दां श्रीविष्णोः स्मरणाद् बुधः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यः पुण्यं प्राप्नोति दुर्लभम् ॥ ४५ ॥
 कामतोऽकामतो वापि विष्णुनिन्दां करोति यः ।
 यः शृणोति हसति वा सभामध्ये नराधमः ॥ ४६ ॥
 कुम्भीपाके पचति स यावद्धि ब्रह्मणो वयः ।
 स्थलं भवेद्भूतञ्च सुरापालं यथा द्विज ॥ ४७ ॥
 प्राणी च नरकं याति श्रुतन्तत्रैव चेद् ध्रुवम् ।
 विष्णुनिन्दा च त्रिविधा ब्रह्मणा कथिता पुरा ॥ ४८ ॥
 अप्रत्यक्षञ्च कुरुते किं वा तच्च न मन्यते ।
 देवान्यसाम्यं कुरुते ज्ञानहीनो नराधमः ॥ ४९ ॥
 तस्यात्र निष्कृतिर्नास्ति यावद् वै ब्रह्मणः गतम् ।
 गुरोर्निन्दां यः करोति पितुर्निन्दां नराधमः ।
 स याति कालसूत्रञ्च यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ५० ॥
 विष्णुर्गुरुश्च सर्वेषां जनको ज्ञानदायकः ।
 पीष्टा पाता भयत्राता वरदाता जगत्त्रये ॥ ५१ ॥
 एषाञ्च वचनं श्रुत्वा त्रयाणां विप्रपुङ्गवः ।
 प्रहस्योवाच तान् देवान् वाचा मधुनया पुनः ॥ ५२ ॥

ब्रह्मण उवाच ।

का कृता विष्णुनिन्दाऽहो हे देवा धर्मशालिनः ।
 नागर्ता हरिरत्रेति व्यर्थाकाशसरस्वती ॥ ५३ ॥

इति वोक्तं मया भद्रं ब्रूत धर्मार्थमीश्वराः ।
 सभायां पात्रिकाः सन्तो घ्नन्ति स्म शतपूरुषम् ॥ ५४ ॥
 यूयञ्च भावका ब्रूत विष्णुः सर्वत्र सन्ततम् ।
 इति चेत् तत् कथं याताः श्वेतद्वीपं वराय च ॥ ५५ ॥
 अंशांशिनोर्न भेदश्चेदात्मनश्चेति निश्चितम् ।
 कलां हित्वा निषेवन्ते सन्तः पूर्णतमं कथम् ॥ ५६ ॥
 कोटिजन्म दुराराध्यमसाध्यमसतामपि ।
 आशा बलवती पुंसां कृष्णं सेवितुमिच्छति ॥ ५७ ॥
 किं क्षुद्राः किं महान्तश्च वाञ्छन्ति परमं पदम् ।
 लब्धुमिच्छति चन्द्रश्च बाहुभ्यां वामनो यथा ॥ ५८ ॥
 यो विष्णुर्विषयी विश्वे श्वेतद्वीपनिवासकात् ।
 यूयं ब्रह्मेशधर्माश्च दिक्पालाश्च दिगीश्वराः ॥ ५९ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवाद्याश्च सुरलोकाश्चराचराः ।
 एवं कतिविधाः सन्ति प्रतिविश्वेषु सन्ततम् ॥ ६० ॥
 विश्वानाञ्च सुराणाञ्च कः संख्यां कर्तुमीश्वरः ।
 सर्वेषामीश्वरः कृष्णो भक्तानुग्रहविग्रहः ॥ ६१ ॥
 जड्वच्च सर्वब्रह्माण्डात् वैकुण्ठं सत्यमीप्सितम् ।
 तस्माद्रूढ्वच्च गोलोकः पञ्चाशत्कोटियोजनम् ॥ ६२ ॥
 चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे लक्ष्मीकान्तः सनातनः ।
 सुनन्दनन्दकुमुदपार्षदादिभिरावृतः ॥ ६३ ॥
 गोलोके विभुजः कृष्णो राधाकान्तः सनातनः ।
 गोपाङ्गनादिभिर्युक्तो त्रिभुजैर्गोपपार्षदैः ॥ ६४ ॥
 परिपूर्णतमं ब्रह्म स चात्मा सर्वदेहिनाम् ।
 लोक्कामयश्च विहरेद्राशे गन्दावने सदा ॥ ६५ ॥

तज्जगोतिर्मण्डलाकारं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।
 ध्यायन्ते योगिनः सन्तः सन्ततञ्च निरामयम् ॥ ६६ ॥
 नवीननीरदग्यामं द्विभुजं पीतवाससम् ।
 कोटिकन्दर्पलावण्यलीलाधाम मनोहरम् ॥ ६७ ॥
 किशोरदयसं शश्वत् शान्तं सस्मितमीश्वरम् ।
 ध्यायन्ते वैष्णवाः सन्तः सेवन्ते सत्यविग्रहम् ॥ ६८ ॥
 यूयञ्च वैष्णवा ब्रूहि कस्य वंशोद्भवो भवान् ।
 शिष्यः कस्य सुनीन्द्रस्येत्येवं माञ्च पुनः पुनः ॥ ६९ ॥
 यस्य वंशोद्भवोऽहञ्च यस्य शिष्यञ्च बालकः ।
 तस्येदं वचनं ज्ञानं देवसंघा निबोधत ॥ ७० ॥
 शीघ्रं जीवय गन्धर्वं देवेश्वर सुरेश्वर ।
 व्यक्तो विचारे सूर्यः को वाग्युद्धे किं प्रयोजनम् ॥ ७१ ॥
 इत्युक्त्वा बालकस्तत्र विप्ररूपी जनार्दनः ।
 विरराम सभामध्ये प्रजहास च शीनक ॥ ७२ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे विष्णु-

सुरसंघसंवादे विष्णुप्रगंसाप्रणयने

सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

देवाः सार्धं ब्राह्मणेन मोहिता विष्णुमायया ।
 प्रययुर्मालतीमूलं ब्रह्मेशानपुरोगमाः ॥ १ ॥
 ब्रह्मा कमण्डलुजलं ददौ गात्रे श्वस्य च ।
 सञ्चारं मनसस्तस्य चकार सुन्दरं वपुः ॥ २ ॥
 ज्ञानदानं ददौ तस्मै ज्ञानानन्दः शिवः स्वयम् ।
 धर्मज्ञानं स्वयं धर्मो जीवदानञ्च ब्राह्मणः ॥ ३ ॥
 वह्निदर्शनमात्रेण बभूव जठरानलः ।
 कामदर्शनमात्रेण सर्वकामः सुनिश्चितम् ॥ ४ ॥
 तस्य वायोरधिष्ठानाज्जगत्प्राणस्वरूपिणः ।
 निःश्वासस्य च सञ्चारः प्राणानाञ्च बभूव ह ॥ ५ ॥
 सूर्याधिष्ठानमात्रेण दृष्टिशक्तिर्बभूव ह ।
 वाक्यं वाणीदर्शनेन शोभा श्रीदर्शनेन च ॥ ६ ॥
 श्वस्तथापि नोत्तस्थौ यथा शीते जहस्तथा ।
 विशिष्टबोधं न प्राप चाधिष्ठानं विनात्मनः ॥ ७ ॥
 ब्रह्मणो वचनात् साध्वी तुष्टाव परमेश्वरम् ।
 स्नात्वा शीघ्रं सरित्तोये धृत्वा धौते च वाससी ॥ ८ ॥

मालावत्युवाच ।

वन्दे तं परमात्मानं सर्वकारणकारणम् ।
 विना येन शवाः सर्वे प्राणिनो जगतीतले ॥ ९ ॥

निर्लिप्तं साक्षिरूपञ्च सर्वेषां सर्वकर्मसु ।

विद्यमानं न दृष्ट्य सर्वैः सर्वत्र सर्वदा ॥ १० ॥

येन सृष्टा च प्रकृतिः सर्वाधारा परात्परा ।

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां प्रसूर्या त्रिगुणात्मिका ॥ ११ ॥

जगत्सृष्टा स्वयं स्रष्टा नियती यस्य सेवया ।

पाता विष्णुश्च जनतां संहर्त्ता शङ्करः स्वयम् ॥ १२ ॥

धायन्ते यं सुराः सर्वे सुनयो मनवभूतया ।

मिवाद्यं योगिनः सन्तः सन्ततं प्रकृतिः परम् ॥ १३ ॥

साकारञ्च निराकारं परं स्वेच्छामयं विभुम् ।

वरं वरेण्यं वरदं वराहं वरकारणम् ॥ १४ ॥

तपःफलं तपोबीजं तपसाञ्च फलप्रदम् ।

स्वयं तपःस्वरूपञ्च सर्वरूपञ्च सर्वतः ॥ १५ ॥

सर्वाधारं सर्वबीजं कर्म तत्कर्मणां फलम् ।

तेषाञ्च फलदातारं तद्बीजं ज्ञयकारणम् ॥ १६ ॥

स्वयं तेजःस्वरूपञ्च भक्तानुग्रहविग्रहम् ।

निराध्वानं न घटते भक्तानां विग्रहं विना ॥ १७ ॥

तत्तेजो मण्डलाकारं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।

प्रतीवकलनीयञ्च रूपं तत्तन्मनीहरम् ॥ १८ ॥

लवीततीरदश्यामं शरत्पङ्कजलोचनम् ।

शरत्पार्वणचन्द्राभ्यसीषदाभ्यसमन्वितम् ॥ १९ ॥

कोटिकन्दर्पलावण्यं लीलाधाम मनीहरम् ।

चन्दनोचितसर्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २० ॥

विभुजं सुरकीदृशं पीतकौशियवाससम् ।

किमोरवयसं गान्धर्वं राधाकान्तमनन्तकम् ॥ २१ ॥

गोपाङ्गनापरिवृतं कुलचिन्निर्जने वने ।

कुलचिद्रासमध्यस्थं राधया परिषेवितम् ॥ २२ ॥

कुलचिद् गोपवेशञ्च वेष्टितं गोपबालकैः ।

यतःकुलाचलोत्कष्टे रम्ये वृन्दावने वने ॥ २३ ॥

मिक्तं कामधेनूनां रक्षन्तं शिशुरूपिणम् ।

गोलीके विरजातीरे पारिजातवने वने ॥ २४ ॥

वेणुं कण्ठं मधुरं गोपीसखीहकारणम् ।

निरामये च वैकुण्ठे कुलचिच्च चतुर्भुजम् ॥ २५ ॥

लङ्गीकान्तं पार्षदैश्च सेवितञ्च चतुर्भुजैः ।

कुलचित् स्वांशरूपेण जगतां पालनाय च ॥ २६ ॥

क्षीतद्वीपे विष्णुरूपं पद्मया परिषेवितम् ।

कुलचित् स्वांशकलया ब्रह्माण्डे ब्रह्मरूपिणम् ॥ २७ ॥

शिवस्वरूपं शिवदं स्वांशेन शिवरूपिणम् ।

स्वात्मनः पीडशांशेन सर्वाधारं परात्परम् ॥ २८ ॥

स्वयं सहस्रिराट् रूपं विख्यौघं यस्य लोमसु ।

लीलया स्वांशकलया जगतां पालनाय च ॥ २९ ॥

नानावतारं बिभ्रन्तं बीजं तेषां सनातनम् ।

वसन्तं कुलचित् सन्तं योगिनां हृदये सताम् ॥ ३० ॥

प्राणरूपं प्राणिनाञ्च परमात्मानमीश्वरम् ।

तच्च स्तोतुमसक्ताहमबला निर्गुणं विभुम् ॥ ३१ ॥

निर्लस्यञ्च निरीहञ्च सारं वाङ्मनसोः परम् ।

यं स्तोतुमशमोऽनन्तः सहस्रवदनेन च ॥ ३२ ॥

पादपङ्क्तयतुर्वक्त्रो गजवक्त्रः पङ्काननः ।

यं स्तोतुं न क्षमा क्षया मोहिता यस्य नावया ॥ ३३ ॥

यं स्तोतुं न जप्ता श्रीश्च जङ्गीभृता सरस्वती ।
 वेदा न गत्वा यं स्तोतुं के वा विद्वांश्च वेदवित् ॥ ३४ ॥
 किं स्तोमि तमनीहञ्च शोकात्ता स्त्री परात्पणम् ।
 ब्रह्मज्ञा सा च गन्धर्वो विरराम करोद् च ॥ ३५ ॥
 कृपानिधिं प्रणताम भयार्त्ता च पुनः पुनः ।
 क्षणञ्च शक्तिभिः साधनविष्ठानं चकार ह ॥ ३६ ॥
 भर्तुरभ्यन्तरे तस्याः परमात्मा निराकृतिः ।
 उद्याय शीघ्रं वीणाञ्च धृत्वा स्नात्वा च वाससी ॥ ३७ ॥
 प्रथनाम दिवसह्वं ब्राह्मणं पुरतः स्थितम् ।
 नेदुर्दुःखमयो देवाः पुष्पहृष्टिञ्च चक्रिरे ॥ ३८ ॥
 दृष्ट्वा चोपरि दम्पत्योः प्रददुः परमाशिषम् ।
 गन्धर्वो देवपुरतो नमस्ते च जगौ जगम् ॥ ३९ ॥
 जीवितं पुरतः प्राप देवानाञ्च वरिण च ।
 जगाम पत्न्या सावित्र्य पिता माता च हर्षितः ॥ ४० ॥
 उपवहेणगन्धर्वो गन्धर्वनगरं पुनः ।
 मान्तावर्ता नलकोटिं धनानि विविधानि च । ४१ ॥
 प्रददौ ब्राह्मणेभ्यश्च भोजयामास तान् सती ।
 वेदाञ्च पाठयामास कारयामास गङ्गलम् ॥ ४२ ॥
 सञ्जीतसवञ्च विविधं हरेर्नामैकमङ्गलम् ।
 जग्मुर्देवान् स्थानं विप्रसपी हरिः स्वयम् ॥ ४३ ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं स्तवराजञ्च गौतम ।
 इदं स्तोतुं पुण्यरूपं पूजाकाले तु यः पठेत् ॥ ४४ ॥
 हरिभक्तिं हरेर्दोष्यं लभते वैष्णवी जनः ।
 वरार्थो यः पठेन्नृत्या चास्तिकः परमास्थया ॥ ४५ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां निश्चितं लभते फलम् ।
 विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम् ॥ ४६ ॥
 भार्यार्थी लभते भार्यां पुत्रार्थी लभते सुतम् ।
 धर्मार्थी लभते धर्मं यशोऽर्थी लभते यशः ॥ ४७ ॥
 अष्टराज्यो लभेद्राज्यं प्रजाभट्टः प्रजां लभेत् ।
 रोगार्त्तो मुच्यते रोगाद् बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ ४८ ॥
 भयान्मुच्येत भीतस्तु धनं नष्टधनो लभेत् ।
 दस्युशस्त्री महारथ्ये हिंस्रजन्तुसमन्वितः ।
 दावाग्निदग्धो मुच्येत निमग्नश्च जलाणवे ॥ ४९ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे शम्भुर्वीर्य-
 दाने महापुरुषस्तोत्रप्रणयनं नाम

अष्टादशोऽध्यायः ।

जनविंशोऽध्यायः ।

—००—

सौतिरुवाच ।

मालावतीं धनं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रहर्षिता ।
 चकार विविधं वेशं स्वात्मनः स्वामिनः कृते ॥ १ ॥
 भर्तृश्वकार शुश्रूषां पूजाञ्च समयोचिताम् ।
 तेन सार्धं सुरसिका रमे सा सुचिरं मुदा ॥ २ ॥
 महापुरुषस्तोत्रञ्च पूजाञ्च कवचं मनुम् ।
 विष्णुतं बोधयामास स्वयं रहसि सुव्रता ॥ ३ ॥

पुरा दत्तं वशिष्ठेन स्तोत्रपूजादिकं हरेः ।
 गन्धर्वाय च मालत्यै मन्त्रमेकञ्च पुष्करे ॥ ४ ॥
 विष्णुतं स्तोत्रकवचं वशिष्ठञ्च कृपानिधिः ।
 गन्धर्ववाजं रहसि बोधयामास शूलिनः ॥ ५ ॥
 एवञ्चकार राज्यञ्च कुबेरभवनीपते ।
 आयमे परमानन्दो गन्धर्वो बान्धवैः सह ॥ ६ ॥
 यथातथागताभिश्च स्त्रीभिरन्याभिरिव च ।
 आगत्य ताभिः स्वस्वामी संप्राप्तः परया मुदा ॥ ७ ॥

शौनक उवाच ।

किं स्तोत्रं कवचं विष्णोर्मन्त्रपूजाविधिः पुरा ।
 दत्तो वशिष्ठैस्ताभ्याञ्च तं भवान् वक्तुमर्हति ॥ ८ ॥
 द्वादशाक्षरमन्त्रञ्च शूलिनः कवचादिकम् ।
 दत्तं गन्धर्वराजाय वशिष्ठेन च किं पुरा ॥ ९ ॥
 तदपि ब्रूहि हे सौते श्रोतुं कीदृहलं मम ।
 शङ्करस्तोत्रकवचं मन्त्रं दुर्गतिनाशनम् ॥ १० ॥

सौतिरुवाच ।

तुष्टाव येन स्तोत्रेण मालती परमेश्वरम् ।
 तदेव स्तोत्रं दत्तञ्च मन्त्रञ्च कवचं शृणु ॥ ११ ॥
 श्रीं नमो भगवते रासमण्डलेशाय स्वाहा ।
 इदं मन्त्रं कल्पतरुं प्रददौ षोडशाक्षरम् ॥ १२ ॥
 पुरा दत्तं कुमाराय ब्रह्मणा पुष्करे हरेः ।
 पुरा दत्तञ्च कृष्णेन गौलीके शङ्कराय च ॥ १३ ॥
 ध्यानञ्च विष्णोर्वेदीक्तं शाश्वतं सर्वदुर्लभम् ।
 मूर्त्तेन सर्वं देयञ्च नैवेद्यादिकमुत्तमम् ॥ १४ ॥

अतीवगुप्तकवचं पितुर्वक्त्रान्मया श्रुतम् ।

पित्रे दत्तं पुरा विप्र गङ्गायां शूलिना ध्रुवम् ॥ १५ ॥

शूलिने ब्रह्मणे दत्तं गोलोके रासमण्डले ।

धर्माय गोपीकान्तेन कृपया परमाद्भुतम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

राधाकान्त महाभाग कवचं यत् प्रकाशितम् ।

ब्रह्माण्डपावनं नाम कृपया कथय प्रभो ॥ १७ ॥

मां महेश्च धर्मश्च भक्तश्च भक्तवत्सल ।

त्वत्प्रसादेन पुत्रेभ्यो दास्यामि भक्तिसंयुतः ॥ १८ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि ब्रह्मेश धर्मेदं कवचं परम् ।

अहं दास्यामि युष्मभ्यं गोपनीयं सुदुर्लभम् ॥ १९ ॥

यस्मै कस्मै न दातव्यं प्राणतुल्यं ममैव हि ।

यत्तेजो मम देहेऽस्ति तत्तेजः कवचेऽपि च ॥ २० ॥

कुरु सृष्टिमिमं धृत्वा धाता त्रिजगतां भव ।

संहर्त्ता भव हे शम्भो ! मम तुल्यो भवे भव ॥ २१ ॥

हे धर्म ! त्वमिमं धृत्वा भव साक्षी च कर्मणाम् ।

तपसां फलदाता च यूयं भवत मङ्गरात् ॥ २२ ॥

ब्रह्माण्डपावनस्यास्य कवचस्य हरिः स्वयम् ।

ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवोऽहं जगदीश्वरः ॥ २३ ॥

धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्तितः ।

त्रिलक्षवारपठनात् सिद्धिदं कवचं विधे ॥ २४ ॥

यो भवेत् सिद्धकवचो मम तुल्यो भवेत्तु सः ।

तेजसा सिद्धियोगेन ज्ञानेन विक्रमेण च ॥ २५ ॥

प्रणवो मे शिरः पातु नमो राधेश्वराय च ।
 भालं पायात्रेत्युग्मं नमो राधेश्वराय च ॥ २६ ॥
 कृष्णं पायात् श्रीयुग्मं हे हरे घ्राणमेव च ।
 जिह्विकां वक्त्रजाया तु कृष्णायेति च सर्वतः ॥ २७ ॥
 श्रीकृष्णाय स्वाहेति च कण्ठं पातु पदचरः ।
 क्लीं कृष्णाय नमो वक्त्रं क्लीं पूर्वञ्च भुजद्वयम् ॥ २८ ॥
 नमो गोपाङ्गनेशाय स्कन्धावष्टाचरोऽवतु ।
 दन्तपंक्तिसोऽयुग्मं नमो गोपीश्वराय च ॥ २९ ॥
 श्रीं नमो भगवते राससङ्घलेशाय स्वाहा ।
 स्वयं वक्त्रःस्थलं पातु मन्त्रोऽयं षोडशाक्षरः ॥ ३० ॥
 ऐं कृष्णाय स्वाहेति च कर्णयुग्मं सदाऽवतु ।
 श्रीं विष्णवे स्वाहेति च कङ्कालं सर्वतोऽवतु ॥ ३१ ॥
 श्रीं हरये नम इति पृष्ठं पादं सदाऽवतु ।
 श्रीं गोवर्द्धनधारिणे स्वाहा सर्वशरीरकम् ॥ ३२ ॥
 प्राच्यां मां पातु श्रीकृष्ण आग्नेयां पातु माधवः ।
 दक्षिणे पातु गोपीशो नैऋत्यां नन्दनन्दनः ॥ ३३ ॥
 वारुण्यां पातु गोविन्दो वायव्यां राधिकेश्वरः ।
 उत्तरे पातु राशेश ऐशान्यामच्युतः स्वयम् ॥ ३४ ॥
 सन्ततं सर्वतः पातु परो नारायणः स्वयम् ।
 इति ते कथितं ब्रह्मन् कवचं परमाद्भुतम् ॥ ३५ ॥
 मम जीवनतुल्यञ्च युगम्यं दत्तमेव च ।
 अश्वमेधसहस्राणि वाजप्रेयगतानि च ।
 कलां नार्हन्ति तान्येऽकपचस्यैव धारणात् ॥ ३६ ॥
 गुरुमभ्यर्च्य विधिवदस्त्रालङ्कारचन्दनैः ।

स्नात्वा तच्च नमस्कृत्य कवचं धारयेत् सुधीः ॥ ३७ ॥

कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ।

यदि स्यात् सिद्धकवचो विष्णुरेव भवेद् द्विज ॥ ३८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे महापुरुष-

ब्रह्माण्डपावनं नाम श्रीकृष्णकवचं

समाप्तम् ।

सौतिरुवाच ।

शिवस्य कवचं स्तोत्रं श्रूयतामिति शौनक ।

वशिष्ठेन च यद्वक्तं गन्धर्वाय च यो मनुः ॥ ३९ ॥

ओं नमो भगवते शिवाय स्वाहेति च मनुः ।

दत्तो वशिष्ठेन पुरा पुष्करे कृपया विभो ॥ ४० ॥

अयं मन्त्रो रावणाय प्रदत्तो ब्रह्मणा पुरा ।

स्वयं शम्भुश्च बाणाय तथा दुर्वाससे पुरा ॥ ४१ ॥

मूलेन सर्वं देयञ्च नैवेद्यादिकमुत्तमम् ।

ध्यायेन्नित्यादिकं ध्यानं वेदोक्तं सर्वसम्मतम् ॥ ४२ ॥

ओं नमो महादेवाय ।

बाणेश्वर उवाच ।

महेश्वर महाभाग कवचं यत् प्रकाशितम् ।

संसारपावनं नाम कृपया कथय प्रभो ॥ ४३ ॥

महेश्वर उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि हे वत्स ! कवचं परमाद्भुतम् ।

अहं तुभ्यं प्रदास्यामि गोपनीयं सुदुर्लभम् ॥ ४४ ॥

पुरा दुर्वाससे दत्तं त्रैलोक्यविजयाय च ॥ ४५ ॥

ममैवेदञ्च कवचं भद्रा यो धारयेत् सुधीः ।

जेतुं शक्नोति त्रैलोक्यं भगवन्नवलीलया ॥ ४६ ॥

संसारपावनस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।

ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवोऽहश्च महेश्वरः ।

धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ ४७ ॥

पञ्चलज्जपिनेव सिद्धिदं कवचं भवेत् ।

यो भवेत् सिद्धिकवचो मम तुल्यो भवेद् भुवि ।

तेजसा सिद्धियोगिन तपसा विक्रमेण च ॥ ४८ ॥

शम्भुर्मे सक्तकं पातु सुखं पातु महेश्वरः ।

दन्तपंक्तिं नीलकण्ठोऽप्यधरोष्ठं हरः स्वयम् ॥ ४९ ॥

कण्ठं पातु चन्द्रचूडः स्कन्धौ वृषभवाहनः ।

वचःस्थलं नीलकण्ठः पातु पृष्ठं दिगम्बरः ॥ ५० ॥

सर्वाङ्गं पातु विश्वेशः सर्वदिक्षु च सर्वदा ।

स्वप्ने जागरणे चैव स्यान्मुर्ध्ने पातु सन्ततम् ॥ ५१ ॥

इति ते कथितं बाणकवचं परमाद्भुतम् ।

यस्मै कस्मै न दातव्यं गोपनीयं प्रयत्नतः ॥ ५२ ॥

यत् फलं सर्वतीर्थानां ज्ञानेन लभते नरः ।

तत् फलं लभते जूतं कवचायैव धारणात् ॥ ५३ ॥

इदं कवचमज्ञात्वा भजेन्मां यः सुमन्दधीः ।

शतलज्जप्रजयोऽपि न मन्दः सिद्धिदायकः ॥ ५४ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते शङ्करकवचं समाप्तम् ।

सौतिरुवाच ।

इदञ्च कवचं प्रीतिं स्तोत्रञ्च नृणु शीनक ! ।

मन्त्रराजः कल्पतरुर्वशिष्ठो दत्तवान् पुरा ॥ ५५ ॥

ओं नमः शिवाय ।

वाणेश्वर उवाच ।

वन्दे सुराणां सारञ्च सुरेशं नीललोहितम् ।
 योगीश्वरं योगबीजं योगिनाञ्च गुरोर्गुरम् ॥ ५६ ॥
 ज्ञानानन्दं ज्ञानरूपं ज्ञानबीजं सनातनम् ।
 तपसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ ५७ ॥
 तपोरूपं तपोबीजं तपोधनधनं वरम् ।
 वरं वरेण्यं वरदमीड्यं सिद्धगणैर्वरैः ॥ ५८ ॥
 कारणं भक्तिमुक्तीनां नरकार्णवतारणम् ।
 आशुतोषं प्रसन्नास्यं करुणामयसागरम् ॥ ५९ ॥
 हिमचन्दनकुन्देन्दुकुमुदाम्भोजसन्निभम् ।
 ब्रह्मज्योतिःस्वरूपञ्च भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ ६० ॥
 विषयाणां विभेदेन विभ्रन्तं बहुरूपकम् ।
 जलरूपमग्निरूपमाकाशरूपमीश्वरम् ॥ ६१ ॥
 वायुरूपं चन्द्ररूपं सूर्यरूपं महत्प्रभुम् ।
 आत्मनः स्वपदं दातुं समर्थमवलीलया ॥ ६२ ॥
 भक्तजीवनमीशञ्च भक्तानुग्रहकातरम् ।
 वेदा न शक्ता यं स्तोतुं किमहं स्तोमि तं प्रभुम् ॥ ६३ ॥
 अपरिच्छिन्नमीशानमहो वाङ्मनसोः परम् ।
 व्याघ्रचर्मखरधरं वृषभस्यं दिगम्बरम् ।
 त्रिशूलपट्टिशधरं सस्मितं चन्द्रशेखरम् ॥ ६४ ॥
 इत्युक्त्वा स्तवराजेन नित्यं वाणः श्रुसंयतः ।
 प्रणमेत् शङ्करं भक्त्या दुर्वासाञ्च मुनीश्वरः ॥ ६५ ॥
 इदं दत्तं वशिष्ठेन गन्धर्वाय पुरा मुने ।
 कथितञ्च महास्तीत्रं शूलिनः परमाद्भुतम् ॥ ६६ ॥

इदं स्तोत्रं महापुण्यं पठेद्भक्त्या च यो नरः ।

ज्ञानस्य सर्वतीर्थानां फलमाप्नोति निश्चितम् ॥ ६८ ॥

अपुत्री लभते पुत्रं वर्षमेकं शृणोति यः ॥ ६९ ॥

संयतश्च हविष्याग्नीं प्रणम्य शङ्करं गुरुम् ।

गलत्कुटी महाशूली वर्षमेकं शृणोति यः ।

अवश्यं मुच्यते रोगात् व्यासवाक्यमिति श्रुतम् ॥ ७० ॥

कारागारोऽपि बद्धो यो नैव प्राप्नोति निर्वृत्तिम् ।

स्तोत्रं श्रुत्वा मासमेकं मुच्यते बन्धनाद् भ्रुवम् ॥ ७१ ॥

भट्टराज्या लभेद्राज्यं भक्त्या मासं शृणोति यः ।

मासं श्रुत्वा संयतश्च लभेद् भट्टधनो धनम् ॥ ७२ ॥

यत्नयस्तो वर्षमेकमास्तिको यः शृणोति चेत् ।

निश्चितं मुच्यते रोगात् शङ्करस्य प्रसादतः ॥ ७३ ॥

यः शृणोति सदा भक्त्या स्तवराजमिमं दिव ।

तस्यासाध्यं विभुवने नास्ति किञ्चिच्च शौनक ! ॥ ७४ ॥

कदाचिद्विभुविच्छेदो न भवेत्तस्य भारते ।

अचलं परमैश्वर्यं लभते नात्र संशयः ॥ ७५ ॥

सुसंयतोऽतिभक्त्या च मासमेकं शृणोति यः ।

अभाष्यो लभते भाष्यां सुविनीतां सतीं वराम् ॥ ७६ ॥

महानूखश्च दुर्मैथो मासमेकं शृणोति यः ।

बुद्धिं विद्याञ्च लभते गुरूपदेशमात्रतः ॥ ७७ ॥

कर्मदुःखी दरिद्रश्च मासं भक्त्या शृणोति यः ।

ध्रुवं वित्तं भवेत्तस्य शङ्करस्य प्रसादतः ॥ ७८ ॥

इह लोके सुखं भुङ्क्ता कृत्वा कीर्त्तिं सुदुर्लभाम् ।

नानाप्रकारधर्मैश्च यात्यन्ते शङ्करालयम् ॥ ७९ ॥

पार्षदप्रवरो भूत्वा सेवते तत्र शङ्करम् ।

यः शृणोति त्रिसन्ध्यञ्च नित्यं स्तोत्रमनुत्तमम् ॥ ८० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-

शौनक-संवादे स्तवराजोऽय-

मूनविंशोऽध्यायः ।

विंशोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

मुदा मालावतीसार्द्धं गन्धर्वश्चोपबर्हणः ।

रेमे कालावशेषञ्च ताभिश्च निर्जने वने ॥ १ ॥

गन्धर्वराजो मुमुदे पुत्रदारादिभिः सह ।

जानाविधं कृत्यवरं महत् पुण्यं चकार ह ॥ २ ॥

राजत्वं बुभुजे राजा कुवेरभवनोपमे ।

रेमे सुशीलया सार्द्धं स्थिरयौवनयुक्तया ॥ ३ ॥

गन्धर्वराजः काले च गङ्गातीरे मनोहरे ।

पत्न्या सार्द्धमसूस्तत्त्वा वैकुण्ठञ्च ययौ मुदा ॥ ४ ॥

शैवः शिवप्रसादेन पुत्रस्य विष्णुसेवया ।

बभूव दासो वैकुण्ठे विष्णोः श्यामचतुर्भुजः ॥ ५ ॥

कृत्वा पित्रोश्च सत्कारं गन्धर्वश्चोपबर्हणः ।

ब्राह्मणेभ्यो ददौ विप्र धनानि विविधानि च ॥ ६ ॥

काले स्वयं ब्रह्मशापात् प्राणांस्त्यक्त्वा विचक्षणः ।

स यत्रै वृषलीगर्भे ब्रह्मबीजेन शौनक ! ॥ ७ ॥

मालावती वह्निकुण्डे पुष्करे भारते भुवि ।

कृत्वा तु वाञ्छितं कामं प्राणांस्तुत्याज सा सती ॥ ८ ॥

सृञ्जयस्य तु पत्न्याश्च मनुवंशीद्वयस्य च ।

जज्ञे वृषस्य साध्वी सा पुण्या जातिस्मरा वरा ॥ ९ ॥

उपवर्हणगन्धर्वः पतिर्मे भवितेति च ।

इतिकामा कामुकी सा सुन्दरी सुन्दरीवरा ॥ १० ॥

शौनक उवाच ।

ब्रह्मवीर्यात् शूद्रपत्न्यां गन्धर्वश्चोपवर्हणः ।

जातः केन प्रकारेण तद्ववान् वक्तुमर्हति ॥ ११ ॥

सीतिरुवाच ।

काश्यकुञ्जे च देशे च द्रुमिलो नाम राजकः ।

कलावती तस्य पत्नी बन्ध्या चापि पतिव्रता ॥ १२ ॥

स्वामिदोषेण सा बन्ध्या काले च भर्तुराज्ञया ।

उपतस्थी धने घोरे नारदं काश्यपं मुनिम् ॥ १३ ॥

ध्यायमानश्च योक्तॄणां ज्वलन्तं ब्रह्मतजसा ।

तस्थी सुवेगं कृत्वा सा ध्यानान्तश्च मुनिः पुरः ॥ १४ ॥

शीघ्रमध्याह्नमात्तण्डप्रभातुल्येन तेजसा ।

तपन्तं दूरतोऽप्येवं सजीपं गन्तुमचमा ॥ १५ ॥

ध्यानान्ते च मुनिचेष्टः परः कृष्णपरायणः ।

ददमि पुरतो दूरे सुन्दरीं स्थिरश्रीवनाम् ॥ १६ ॥

चारुचम्पकवर्षाभां गरत्पङ्कजलोचनाम् ।

गरत्पार्ष्णचन्द्रास्यां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ १७ ॥

बृहन्नितम्बभारार्त्तां पीनश्रोणिपयोधराम् ।
 शोभितां पीतवस्त्रेण सस्मितां रक्तलोचनाम् ॥ १८ ॥
 मोहितां मुनिरूपेण कामबाणप्रपीडिताम् ।
 दर्शयन्तीं स्तनश्रोणीं मैथुनासक्तचेतसा ॥ १९ ॥
 सिन्दूरविन्दुभूषाढ्यां सुचारुकज्वलोज्ज्वलाम् ।
 पदालक्तकशोभाढ्यां रूपेणैव यथोर्वशीम् ॥ २० ॥
 मुनिः पप्रच्छ दृष्ट्वा तां का त्वं कामिनि निर्जने ।
 कस्य पत्नी कथं वात्र सत्यं ब्रूहि च पुंश्चलि ॥ २१ ॥
 मुनेश्च वचनं श्रुत्वा कम्बिता च कलावती ।
 उवाच विनयेनैव कृत्वा च श्रीहरिं हृदि ॥ २२ ॥

कलावत्युवाच ।

गोपिकाहं द्विजश्रेष्ठ द्रुमिलस्य च कामिनी ।
 पुत्रार्थिनी चागताहं त्वन्मूलं भर्तुराश्रया ॥ २३ ॥
 वीर्याधानं कुरु मयि स्त्री नोपेक्षा ह्युपस्थिता ।
 तेजीयसां न दोषाय वल्लेः सर्वभुजो यथा ॥ २४ ॥
 वृषलीवचनं श्रुत्वा चुकोप मुनिसत्तमः ।
 उवाच नीतं सत्यञ्च कोपप्रस्फुरिताधरः ॥ २५ ॥

काश्यप उवाच ।

यः स्वलक्ष्मीञ्च भोगार्हां पराय दातुमिच्छति ।
 तं सा त्यजति मूढञ्च वेदवाद इति ध्रुवम् ॥ २६ ॥
 न त्वं द्रुमिलभोगार्हां पुनरेव भविष्यसि ।
 विरक्तेन स्वयं त्यक्ता न गृह्णाति च त्वां पुनः ॥ २७ ॥
 यः शूद्रपत्नीं गृह्णाति ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 स चण्डालो भवेत् सत्यं न कर्माह्नीं द्विजातिषु ॥ २८ ॥

पितृवादि च यज्ञे च शिलासर्गे सुरार्चने ।

माधिकारश्च तस्यैवमित्याह कमलोद्भवः ॥ २९ ॥

कुम्भीपाकं स्वयं याति पातयित्वा च पूरुषान् ।

सातामहान् स्वागमनश्च दम पूर्वाङ्गं दद्यापरान् ॥ ३० ॥

तत्तर्पणं सूत्रमेव पिण्डं मयाः पुरीषकम् ।

शातग्रामस्य तत्सर्गे चीपवासः विराट्कम् ॥ ३१ ॥

तदिष्टदेवो गृह्णाति न नेत्रेण न तज्जलम् ।

सत्याग्निनां ब्राह्मणानां तदन्नञ्च पुरीषवत् ॥ ३२ ॥

कुम्भीपाके पच्यते स गजानां यावदेव हि ।

एकविंशतिपुरुषैः सार्धं सत्यञ्च पुंशलि ॥ ३३ ॥

पतोच्छिष्टञ्च यो गृह्णते शूद्राणां ब्राह्मणाधमः ।

तत्तुल्योऽध्वरभोजो चैवेत्याग्नीरुभापितम् ॥ ३४ ॥

शूद्रो वा यदि गृह्णाति ब्राह्मणीं ज्ञानदुर्वलः ।

स पच्यते कालसूत्रे यावदित्याद्यतुर्दशः ॥ ३५ ॥

अष्टादशेन्द्रावपि स कालश्च कालसूत्रके ।

ब्राह्मणी पच्यते तत्र भक्षिता क्रिमिभिः भुवम् ॥ ३६ ॥

ततश्चण्डालयोगी च लब्धा जका च ब्राह्मणी ।

शूद्रश्च कुष्ठी भवति ज्ञातिभिः परिवर्जितः ॥ ३७ ॥

इत्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठो विरराज च यौनक ।

वृषली तत्पुत्रस्तस्यै शुक्लकण्ठाष्टलातुका ॥ ३८ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तेन पथा याति च मिनका ।

तस्या उरुं स्ननं दृष्ट्वा मुनिर्वीर्यं पपात ह ॥ ३९ ॥

ऋतुस्नाता च वृषली पीत्वा तत्र चणं सुदा ।

मुनिं प्रणम्य प्रहृष्टा प्रययो भर्तुरन्तिकम् ॥ ४० ॥

गत्वा प्रणम्य द्रुमिलं कान्ता कान्तं मनोहरम् ।

सर्वं निवेदयामास वृत्तान्तं गर्भहेतुकम् ॥ ४१ ॥

कलावतीवचः श्रुत्वा प्रहृष्टवदनेक्षणः ।

उवाच कान्तां अधुरं परिणामसुखावहम् ॥ ४२ ॥

द्रुमिल उवाच ।

विप्रस्य वीर्यं तद्गर्भे वैष्णवस्य महात्मनः ।

वैष्णवो भविता बालः त्वञ्च भाग्यवती सती ॥ ४३ ॥

यद्गर्भे वैष्णवो जातो यस्य वीर्येण वा सति ! ।

तथोर्याति च वैकुण्ठं पुरुषाणां शतं शतम् ॥ ४४ ॥

तौ च विष्णुविमानेन सद्गुणनिर्मितेन च ।

याती वैकुण्ठनगरं जन्ममृत्युजराहरम् ॥ ४५ ॥

कस्यचित् ब्राह्मणस्यैव गेहं गच्छ शुभानने ।

पञ्चात्ममान्तिकं भद्रे यास्यसीति हरेः पुरम् ॥ ४६ ॥

इत्युक्त्वा गोपराजश्च स्नात्वा कृत्वा तु तर्पणम् ।

संपूज्याभीष्टदेवञ्च ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ ४७ ॥

अश्वानाञ्च चतुर्लक्षं गजानां लक्षमेव च ।

शतं मत्तगजेन्द्राणां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ४८ ॥

उच्चैःश्वरः पञ्चलक्षं रथानाञ्च सहस्रकम् ।

शकटानां त्रिलक्षञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ४९ ॥

गवां द्वादशलक्षञ्च महिषाणां त्रिलक्षकम् ।

त्रिलक्षं राजहंसानां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५० ॥

पारावतानां लक्षञ्च शुकानाञ्च शतं मुने ।

लक्षञ्च दासदासीनां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५१ ॥

प्रामाणाञ्च सहस्रञ्च नगराणां शतं शतम् ।

धान्यतण्डुलशैलञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५२ ॥

शतकोटिं सुवर्णानां रत्नानाञ्च सहस्रकम् ।

मुद्राणां कोटिकलसं ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५३ ॥

ददौ तैजसपत्न्यां भूषणानामसंख्यकम् ।

तां स्त्रियं रत्नभूषाढ्यां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५४ ॥

राज्यं दत्त्वा महाराजोऽप्यन्तर्वाह्ये हरिं स्मरन् ।

जगाम वदरीं गोपो मनोगामी मुदान्वितः ॥ ५५ ॥

तत्र मासं तपः कृत्वा गङ्गातीरे मनोहरे ।

प्राणांस्तत्याज योगेन सद्यो दृष्टो महर्षिभिः ॥ ५६ ॥

स च विष्णुविमानेन रत्नेन्द्रनिर्मितेन च ।

संयुक्तो विष्णुदूतैश्च वैकुण्ठञ्च जगाम ह ॥ ५७ ॥

तत्र प्राप हरेर्दास्यं हरिदासो बभूव सः ।

वृत्तान्तञ्च कलावत्याः श्रूयतामिति शौनक ॥ ५८ ॥

गते कलावती नाथे लब्धैश्च प्रसूरोद ह ।

बह्वी प्राणांस्त्यक्तुं कामा ब्राह्मणेनैव रक्षिता ॥ ५९ ॥

ब्राह्मणो मातरित्युक्ता तां गृहीत्वा मुदान्वितः ।

जगाम रत्नवृर्णञ्च स्वर्गहञ्च क्षणेन च ॥ ६० ॥

सा विप्रगेहे साध्वी च सुसाव तनयं वरम् ।

तप्तकाञ्चनवर्णाभं ज्वलन्तं ब्रह्मतजसा ॥ ६१ ॥

तत्रस्या योषितः सर्वा ददृशुर्वालकं शुभम् ।

ग्रीष्ममध्याह्नमात्तं ण्डजितं तं ब्रह्मतजसा ॥ ६२ ॥

कामदेवाधिकं रूपे चन्द्राधिकशुभाननम् ।

शरत्पावणेचन्द्रास्यं शरत्पङ्कजलोचनम् ॥ ६३ ॥

हस्तपादादिललितं मुकपोलं मनोहरम् ।

पञ्चक्राङ्कितं पादपद्मं वाऽतुलमुज्ज्वलम् ॥ ६४ ॥

करयुग्मं वाऽतुलञ्च रुदन्तञ्च स्तनार्घ्चिनम् ।

योषितो बालकं दृष्ट्वा प्रययुः स्वाश्रमं मुदा ॥ ६५ ॥

पुत्रदारयुतो विप्रः प्रहृष्टञ्च ननत्तं ह ।

स बालो बह्वधे तत्र शुक्लपद्मे यथा शशी ॥ ६६ ॥

पुपोष ब्राह्मणन्ताञ्च सपुत्राञ्च यथा सुताम् ॥ ६७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-

शौनकसंवादे उपवर्हणजन्मकथनं

नाम विंशोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

बभूव काले बालञ्च क्रमेण पञ्चहायनः ।

जातिस्मरो ज्ञानयुक्तः पूर्वमन्त्र स्मृतः सदा ॥ १ ॥

गीयते सततं कृष्णयशोनामगुणादिकम् ।

क्षणं रोदिति नृत्येन पुलकाञ्चितविग्रहः ॥ २ ॥

कृष्णसम्बन्धिनीं गायाम् शृणोति यत्र तत्र वै ।

तत्सम्बन्धि पुराणञ्च तत्र तिष्ठति बालकः ॥ ३ ॥

धूलिधूसरसर्वाङ्गो धूलिनैवेद्यमीक्षितम् ।

धूलिषु प्रतिमां कृत्वा धूलिना पूजयेद्भरिम् ॥ ४ ॥

पुत्रमाह्वयते माता प्रातराशाय चेन्मुने ।

हरिं संपूजयामीति मातरं संवदेत् पुनः ॥ ५ ॥

शौनक उवाच ।

किन्नाम बालकास्यास्य जन्मन्यत्र बभूव ह ।

व्युत्पत्त्या संज्ञया वापि तद्ववान् वक्तुमर्हति ॥ ६ ॥

सौतिरुवाच ।

अनाह्वयवशेन च काले बालो बभूव ह ।

नारं ददौ जन्मकाले तेनायं नारदाभिधः ॥ ७ ॥

ददाति नारं ज्ञानञ्च बालकेभ्यश्च बालकः ।

जातिक्षरो महाज्ञानी तेनायं नारदाभिधः ॥ ८ ॥

वीर्येण नारदस्यैव बभूव बालको मुने ।

मुनीन्द्रस्य वरेणैव तेनायं नारदाभिधः ॥ ९ ॥

शौनक उवाच ।

शिशुनाम च विज्ञातं व्युत्पत्त्या च यथोचितम् ।

मुनीन्द्रस्य कथं नाम नारदश्चेति मङ्गलम् ॥ १० ॥

सौतिरुवाच ।

अपुत्रकाय विप्राय धर्मपुत्रो नरो मुनिः ।

ददौ पुत्रं कश्यपाय तेनायं नारदाभिधः ॥ ११ ॥

शौनक उवाच ।

अधुना नामव्युत्पत्तिः श्रुता सौति शिषोरपि ।

शूद्रयोनी ब्रह्मपुत्रे कथं स नारदाभिधः ॥ १२ ॥

सौतिरुवाच ।

कल्पान्तरे ब्रह्मकण्ठात् बभूवुर्बहवो जराः ।

जरां ददौ तालकण्ठश्च तेन तद्वरदं स्मृतम् ॥ १३ ॥

ततो बभूव बालश्च नरदात् कण्ठदेशतः ।
 अतो ब्रह्मा नाम चक्रे नारदश्चेति मङ्गलम् ॥ १४ ॥
 साम्प्रतं शिशुवृत्तान्तं सावधानं निशामय ।
 उपालम्भरहस्येन विशिष्टं किं प्रयोजनम् ॥ १५ ॥
 बद्धधे गोपिकाबालो विप्रगेहे दिने दिने ।
 सपुत्रां पालितां चक्रे ब्राह्मणः स्वसुतां यथा ॥ १६ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे विप्रा आययुर्विप्रमन्दिरम् ।
 शिशवः पञ्चवर्षीया महातेजस्विनी यथा ॥ १७ ॥
 प्रच्छन्नं हृतवन्तश्च ग्रीष्ममध्याह्नाभ्यास्करम् ।
 मधुपर्कादिकं दत्त्वा तान्ननाम गृही द्विज ॥ १८ ॥
 फलमूलादिकं काले चत्वारो मुनिपुङ्गवाः ।
 विप्रदत्तं बुभुजिरे तत्क्षेपं बुभुजे शिशुः ॥ १९ ॥
 चतुर्थको मुनिस्तस्मै कृष्णमन्त्रं ददौ मुदा ।
 तेषां दासः स बभूव द्विजस्य मातुराश्रया ॥ २० ॥
 एकदा शिशुमाता च गच्छन्ती निशि वर्त्तनि ।
 ममार सर्पदष्टा च तत्क्षणं स्मरती हरिम् ॥ २१ ॥
 सद्यो जगाम वैकुण्ठं विष्णुयानेन सा सती ।
 विष्णुपार्षदसंयुक्ता सद्रत्ननिर्मितेन च ॥ २२ ॥
 प्रातर्बालो द्विजैः सार्धं प्रययौ विप्रमन्दिरात् ।
 तत्क्षणात्तानं ददुस्तस्मै ब्राह्मणाश्च कृपालवः ॥ २३ ॥
 ब्रह्मपुत्राः शिशुं त्यक्त्वा स्वस्थानं प्रययुः किल ।
 महाज्ञानी शिशुस्तस्यौ गङ्गातीरे मनोहरे ॥ २४ ॥
 तत्र स्नात्वा विप्रदत्तं विष्णुमन्त्रं जजाप सः ।
 क्षुत्पिपासारोगशोकहरं वेदेषु दुर्लभम् ॥ २५ ॥

महारखे च वीरे च अखत्यमूलसन्निधौ ।

लुत्वा योगासनं तस्यो मुचिरं तत्र बालकः ॥ २६ ॥

शौनका उवाच ।

कं मन्त्रं बालकः प्राप कुमारिण च धीमता ।

दत्तं परं श्रीहरेश्च तद्ववान् वक्तुमर्हति ॥ २७ ॥

सौतिरुवाच ।

कृशेन दत्तो गोलोके लपया ब्रह्मणे पुरा ।

हाविंशत्यक्षरो मन्त्रो वेदेषु च सुदुर्लभः ॥ २८ ॥

तच्च ब्रह्मा ददौ भक्त्या कुमाराय च धीमते ।

कुमारिण स दत्तश्च मन्त्रश्च शिशवे द्विज ॥ २९ ॥

ओं श्री नमो भगवते रासमण्डलेश्वराय ।

श्रीकृष्णाय स्वाहेति च मन्त्राण्यं कल्पपादपः ॥ ३० ॥

महापुरुषस्तोत्रञ्च पूर्वीकं कवचञ्च यत् ।

अस्यौपयोगिकं ध्यानं सामवेदोक्तमेव च ॥ ३१ ॥

तेजोमण्डलरूपं च सूर्यकोटिसमप्रभे ।

योगिभिर्विष्णुतं ध्यानि योगैः सिद्धगणैः सुरैः ॥ ३२ ॥

ध्यायन्ते वैष्णवा रूपं तदभ्यन्तरसन्निधौ ।

अतीवकमनीया निर्वचनीयं मनोहरम् ॥ ३३ ॥

नवीनजलदृश्यामं गरत्पङ्कजलोचनम् ।

गरत्-पार्वणचन्द्रास्यं पङ्कविस्वाधिकाधरम् ॥ ३४ ॥

मुक्तापङ्क्तिविनिन्दैकदन्तपङ्क्तिमनोहरम् ।

सम्मितं मुरलीन्यस्तावतावलम्बनेन च ॥ ३५ ॥

कोटि-कन्दर्पलावण्यं लीलाधाम मनोहरम् ।

चन्द्रलचप्रभायुष्टं पुष्टश्रियुक्तनिग्रहम् ॥ ३६ ॥

लिभङ्गभङ्गिमायुक्तं द्विभुजं पीतवाससम् ।

रत्नकेयूरवलयरत्ननूपुरभूषितम् ॥ ३७ ॥

रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजितम् ।

मयूरपुच्छचूडञ्च रत्नमालाविभूषितम् ॥ ३८ ॥

शोभितं जानुपर्यन्तं मालतीवजमालया ।

चन्दनोक्षितसर्पाङ्गं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ३९ ॥

मणिना कौमुभेन्द्रेण वक्षस्थलसमुज्ज्वलम् ।

वीक्षितं गोपिकाभिश्च शृङ्गद्विजलोचनैः ॥ ४० ॥

स्थिरयौवनयुक्ताभिर्वेष्टिताभिश्च सन्ततम् ।

भूषणैर्भूषिताभिश्च राधावक्षःस्थलस्थितम् ॥ ४१ ॥

ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च पूजितं वन्दितं स्तुतम् ।

किशोरं राधिकाकान्तं शान्तरूपं परात्परम् ॥ ४२ ॥

निलिप्तं साक्षिरूपञ्च निर्गुणं प्रकृतं परम् ।

ध्यायेत् सर्वेश्वरं तच्च परमात्मानमीश्वरम् ॥ ४३ ॥

इदं ते कथितं ध्यानं स्तोत्रञ्च कवचं मुने ।

मन्त्रीपयोगिकं सत्यं मन्त्रश्च कल्पपादपः ॥ ४४ ॥

साम्प्रतं बालकस्तस्यै ध्यानस्त्यस्तत्र शौनका ! ।

दिव्यं वर्षसहस्रञ्च निराहारः कर्मोदरः ॥ ४५ ॥

शक्तिमान् परिपुष्टश्च सिद्धमन्त्रप्रभावतः ।

ददर्श बालको ध्याने दिव्यं लोकाञ्च बालकम् ॥ ४६ ॥

रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ।

किशोरवयसं श्यामं गोपवेशञ्च सञ्चितम् ॥ ४७ ॥

गोपैर्गोपाङ्गनाभिश्च वेष्टितं पीतवाससम् ।

द्विभुजं मुरलीहस्तं चन्दनेन विचर्चितम् ॥ ४८ ॥

ब्रह्मविष्णुमिवाद्यैश्च स्तूयमानं परात्परम् ।

दृष्ट्वा च सुचिरं शान्तं शान्तश्च गोपिकासुतः ॥४६॥

विरराम च शोकात्तो यदा तद् द्रष्टुमक्षमः ।

रुरोदासत्यमूले च न दृष्ट्वा बालकं मिश्रः ॥ ५० ॥

बभूवाकामवाणीति रुदन्तं बालकं प्रति ।

सत्यं प्रबोधयुक्तञ्च हितमेव मिताक्षरम् ॥ ५१ ॥

सकृद् यद् दर्शितं रूपं तदेव नाधुना पुनः ।

अविपक्षकपायाणां दुर्दर्शञ्च कुर्योगिनाम् ॥ ५२ ॥

एतस्मिन् विग्रहेऽतीति संप्राप्ते दिव्यविग्रहे ।

पुनर्द्रक्ष्यसि गोविन्दं जन्मसृत्यजराहरम् ॥ ५३ ॥

इति श्रुत्वा बालकश्च विरराम सुदान्वितः ।

काले तत्त्वाज तीर्थे च तनूं कृष्णं हृदि स्मरन् ॥ ५४ ॥

नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे पुण्यवृष्टिर्बभूव ह ।

बभूव शापसुक्तञ्च नारदश्च महासुनिः ॥ ५५ ॥

तनूं त्यक्त्वा स जीवश्च विलीनो ब्रह्मविग्रहे ।

बभूव प्राक्तनान्नित्यः कालभेदे तिरोहितः ॥ ५६ ॥

आदिर्भावस्तिरोभावः स्वेच्छया नित्यदेहिनाम् ।

जन्मसृत्यजराव्याधिभक्तानां नास्ति शून्यक ! ॥ ५७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-

शून्यकसंवादे नारदशापविसोचनं

नाम एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

—००—

सौतिरुवाच ।

कतिकल्पान्तरेऽतीति स्रष्टुः सृष्टिविधौ पुनः ।
 मरीचिमिश्रेर्मुनिभिः साङ्गं कण्ठात् बभूव सः ॥ १ ॥
 विधेर्नरदनाम्नश्च कण्ठदेशात् बभूव सः ।
 नारदेशेति विख्यातो मुनीन्द्रस्तेन हेतुना ॥ २ ॥
 यः पुत्रश्चेतसो धातुर्बभूव मुनिपुङ्गवः ।
 तेन प्रचेता इति च नाम चक्रे पितामहः ॥ ३ ॥
 बभूव धातुर्यः पुत्रः सहसा दक्षपार्श्वतः ।
 सर्वकर्मणि दक्षश्च तेन दक्षः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥
 वेदेषु कर्दमः शब्दश्रद्धायायां वर्त्तते स्फुटः ।
 बभूव कर्दमात् बालः कर्दमस्तेन कीर्तितः ॥ ५ ॥
 तेजोभेदे मरीचिश्च वेदेषु वर्त्तते स्फुटम् ।
 जातः सद्योऽतितेजस्वी मरीचिस्तेन कीर्तितः ॥ ६ ॥
 क्रतुसंघश्च बालेन कृतो जज्ञान्तरेऽधुना ।
 ब्रह्मपुत्रेऽपि तन्नाम क्रतुरित्यभिधीयते ॥ ७ ॥
 प्रधानाङ्गं मुखं धातुस्ततो जातश्च बालकः ।
 इरस्ते जखिवचनोऽप्यङ्गिरास्तेन कीर्तितः ॥ ८ ॥
 अतितेजस्विनि भृगुर्वर्त्तते नाम्नि शौनक ! ।
 जातः सद्योऽतितेजस्वी भृगुस्तेन प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥
 बालोऽप्यरुणवर्णश्च जातः सद्योऽतितेजसा ।
 प्रज्वलन्मूर्तपसा चारुणिस्तेन कीर्तितः ॥ १० ॥

हंसा आत्मवशा यस्य योगिन योगिनो ध्रुवम् ।

बालः परमयोगीन्द्रस्तेन हंसी प्रकीर्तितः ॥ ११ ॥

वशीभूतश्च शिष्यश्च जातः सख्यो हि बालकः ।

अतिप्रियश्च धाम्नुः प्रशिक्षणेन कीर्तितः ॥ १२ ॥

सन्ततं यस्य यत्नतः तपःसु बालकस्य च ।

प्रकीर्तितो यतिशेन संयतः सर्वकर्मसु ॥ १३ ॥

पुलस्तपःसु वेदेषु वर्त्तते हः स्फुटोऽपि च ।

स्फुटस्तपःसमूहश्च पुलस्तकेन ज्ञातकः ।

पुलस्तपःसमूहश्च यश्चान्तिं पूर्वशब्दनाम् ।

तपःसंयत्तरूपश्च पुलस्तकेन ज्ञातकः ॥ १४ ॥

त्रिगुणाणां प्रकृत्यां विविक्षापञ्च प्रवर्त्तते ।

तयोर्भक्तिः सत्ता यच्च तेन बालोऽतिरुच्यते ॥ १५ ॥

जटावह्निमिश्राकृपाः पञ्च सन्ति च सप्तके ।

तपस्तेजोभवा यस्य स च पञ्चमिहः स्मृतः ॥ १६ ॥

अपान्तरतमे देशे तपस्तेजोभवा ज्ञायते ।

अपान्तरतुमा बालः शिरोक्षेत्रे प्रकीर्तितम् ॥ १७ ॥

अयं तपः समाप्नोति बाहयेत् प्रापयेत् परान् ।

जटुं तमर्थस्तपसि बालस्तेन प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥

तपसस्तेजसा बालो दीप्तिमान् सततं मुने ।

तपःसु रोचते चित्तं क्वचिस्तेन प्रकीर्तितः ॥ १९ ॥

कोपकाले बभ्रुवुर्ये स्त्रष्टुरेकादश स्मृताः ।

रोदनादेव कदाच कोपितास्तेन हेतुना ॥ २० ॥

शौनक उवाच ।

रुद्रेष्कतमो बालो महेश इति मे भ्रमः ।

भवान् पुराणतत्त्वज्ञः सन्देहं केतुमर्हति ॥ २१ ॥

सौतिरुवाच ।

विष्णुः सत्त्वगुणः पाता ब्रह्मा स्रष्टा रजोगुणः ।

तमोगुणास्ते रुद्राश्च दुर्निवारा भयङ्कराः ॥ २२ ॥

कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता तेष्वेकः शङ्करांशकः ।

शुद्धसत्त्वस्वरूपश्च शिवश्च शिवदः सताम् ॥ २३ ॥

अन्ये क्षणस्य च कलास्तावंशी विष्णुशङ्करौ ।

समी सत्त्वस्वरूपौ द्वौ परिपूर्णतमस्य च ॥ २४ ॥

उक्तं रुद्रोद्भवे काले कथं विस्मरसि द्विज ।

मायया मोहिताः सर्वे गुणीनाञ्च भतिभ्रमः ॥ २५ ॥

सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ।

सनत्कुमारो भगवांश्चतुर्था ब्रह्मणः सुतः ॥ २६ ॥

ब्रह्मा ज्ञातुं पूर्वपुत्रानुवाच तं न सेहिरे ।

तेन प्रकीर्षितो धाता रुद्राः कोपोद्भवा मुने ॥ २७ ॥

सनकश्च सनन्दश्च तौ द्वावानन्दवाचकौ ।

आनन्दितौ च बालौ द्वौ भक्तिपूर्णतमौ खदा ॥ २८ ॥

सनातनश्च श्रीकृष्णो नित्यः पूर्णतमः स्वयम् ।

तद्भक्तस्तत्त्वमः सत्त्वं तेन ज्ञातः सनातनः ॥ २९ ॥

सनत्तु नित्यपवनः कुमारः शिशुवाचकः ।

सनत्कुमारं तेजोमनुवाच कमलोद्भवः ॥ ३० ॥

ब्रह्मणो ज्ञातृकानाञ्च व्युत्पत्तिः कथिता मुने ।

साम्प्रतं नारदाख्यानं श्रूयताञ्च यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौतिश्रीनकसंवादे

ब्रह्मपुत्रव्युत्पत्तिकथनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

स्रष्टा स्रष्टिविधानेन नियोज्य सर्ववालकान् ।

नारदं प्रेरयामास स्रष्टिं कर्तुं च गीनक ॥ १ ॥

हितं सत्त्वं वेदसारं परिणामसुखावहम् ।

उवाच नारदं ब्रह्मा वेदवेदाङ्गपारगम् ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एहि वत्स कुलश्रेष्ठ नारद प्राणवत्सभ ।

ज्ञानदीपमिच्छाज्ञानतिमिरजयकारक ॥ ३ ॥

सर्वेषामपि वन्द्यानां जनकः परमो गुरुः ।

विद्यादाता मन्त्रदाता ह्यी समी च पितुः परी ॥ ४ ॥

तवाहं जनकः पुत्रं विद्यादाता च पालकः ।

समाजया च गन्तुमीत्या कुरु दारपरिग्रहम् ॥ ५ ॥

स च मिथः सोऽपि पुत्रो यथाज्ञां पालयेद् गुरोः ।

न क्षेमं तस्य मूढस्य यो गुरोरेव चम्बरः ॥ ६ ॥

स पण्डितः स च ज्ञानी स क्षेमी स च पुण्डवान् ।

गुरोरेव चम्बरो यो हि क्षेमं तस्य पदे पदे ॥ ७ ॥

सर्वेषामाश्रमाणाञ्च प्रधानः पुण्डवान् गृही ।

स्त्रीपुत्रपौत्रयुक्तञ्च मन्दिरं तपसः फलम् ॥ ८ ॥

पितरः पूर्वकाले च तद्विक्राले च देवताः ।

सर्वे गृहस्यमायान्ति निषानमिव धेनवः ॥ ९ ॥

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं कुर्वन्ति गृहिणः सदा ।
 इह एतत् सुखं पुण्यं स्वर्गभोगः परत्र च ॥ १० ॥
 जीवन्मुक्तो गृहस्थश्च स्वधर्मपरिपालकः ।
 यशस्वी पुण्यवांश्चैव कीर्त्तिमान् धनवान् सुखी ॥ ११ ॥
 यशसो कीर्त्तिमान् यो हि गृहो जीवति सन्ततम् ।
 यशःकीर्त्तिविहितो हि जीवन्नपि गृहो हि सः ॥ १२ ॥
 ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः ।
 उवाच विनयं भीतः शुक्ककण्ठीष्ठतालुकः ॥ १३ ॥

नारद उवाच ।

एकदा वाग्बिरीधेन चाभयोन्नातपुत्रयोः ।
 हानिर्वभूव दैवेन गच्छती वायशम्करी ॥ १४ ॥
 मया प्राप्तञ्च त्वत्प्रापात् तान्धवं शौद्रलेव च ।
 जन्म कर्म च मत्प्रापात् त्वमपुत्रो भवे भव ॥ १५ ॥
 बभूव शपो मुक्तो न काले ते भविता विधे ।
 दीषाय कल्पते शम्बुबिरीधो न मुखाय च ॥ १६ ॥
 स पिता स गुरोर्गन्धुः स मुक्तः स मदीश्वरः ।
 यः श्रीकृष्णपादपद्मे दृढां भक्तिञ्च कारयेत् ॥ १७ ॥
 असद्वर्त्तनि चाज्ञानाद् गच्छन्ति यदि बालकाः ।
 निवर्त्तयति तानिव स पिता कर्णानिधिः ॥ १८ ॥
 कारयित्वा कृष्णपादे भक्तित्यागञ्च यः पिता ।
 अन्यस्मिन् विषये गुप्तं स किं हन्त प्रवर्त्तयेत् ॥ १९ ॥
 दारग्रहो हि दुःखाय केवलं न सुखाय च ।
 तपःस्वर्गभक्तिमुक्तिकर्मणां व्यवधायकः ॥ २० ॥

योषितस्त्रिविधा ब्रह्मन् गृहिणां मूढचेतसाम् ।

साध्वी भोग्या च कुलटास्ताः सर्वाः स्वार्थे तत्पराः ॥ २१ ॥

परलोकभिया साध्वी तथेह यशसात्मनः ।

कामक्षेहाच्च कुरुते भर्तुः सेवाञ्च सन्ततम् ॥ २२ ॥

भोग्या भोगार्थिनी शश्वत् कामक्षेहेन केवलम् ।

कुरुते कान्तसेवाञ्च न च भोगादृते क्षणम् ॥ २३ ॥

वस्त्रालङ्कारसम्भोगं सुस्निग्धाहारमुत्तमम् ।

यावत् प्राप्नोति सा भोग्या तावच्च वशगा प्रिया ॥ २४ ॥

कुलाङ्गारसमा नारी कुलटा कुलनाग्निनी ।

कपटात् कुरुते सेवां स्वामिनी न च भक्तितः ॥ २५ ॥

सदा पुंयोगमाशंसुर्मनसा मदनातुरा ।

आहारादधिकं जारं प्राथेयन्ती नवं नवम् ॥ २६ ॥

जारार्थं स्वपतिं तात हन्तुमिच्छति पुंजली ।

तस्यां यो विवृणुते लोको जीवनं तस्य निष्फलम् ॥ २७ ॥

कथिता योषितः सर्वाः उत्तमाधममध्यमाः ।

स्वात्मारामा विजानन्ति मनस्तासां न पण्डिताः ॥ २८ ॥

हृदयं क्षुरधाराभं शरत्पद्मात्मकं सुखम् ।

सुधासमं सुसधुरं वचनं स्वार्थसिद्धये ॥ २९ ॥

प्रकीर्षे विपतुष्वच्च विश्वासे सर्वनाशनम् ।

दुर्ज्ञेयं तदभिप्रायं निगूढं कस्य केवलम् ॥ ३० ॥

सदा तासामविनयः प्रबलं साहसं परम् ।

दीपात्कर्पो ह्यलोत्कर्षः शश्वन्माया दुरत्यया ॥ ३१ ॥

पुंसश्चाष्टगुणः कामः शश्वत् कामो जगद्गुरो ।

आहारो द्विगुणो नित्यं नैष्ठुर्यञ्च चतुर्गुणम् ॥ ३२ ॥

कोपः पुंसः षड्गुणश्च व्यवसायश्च निश्चितम् ।

यत्र मे दोषनिवहाः कात्या तत्र पितामह ॥ ३३ ॥

का क्रीडा किं सुखं पुंसो विष्णून्पूयवेश्मनि ।

तेजः प्रणष्टं सम्भोगि दिवास्तापे यशःक्षयः ॥ ३४ ॥

धनक्षयोऽतिप्रीतो चात्यासक्तौ वपुःक्षयः ।

साहित्ये पौरुषं नष्टं कलहे मान्यनाशनम् ।

सर्वनाशश्च विश्वासे ब्रह्मन् नारीषु किं सुखम् ॥ ३५ ॥

यावद्धनी च तेजस्वी सत्रीको योग्यतापरः ।

पुमान्नारीं वशीकर्तुं समर्थस्तावदेव हि ॥ ३६ ॥

रोगिणं निर्जनं वृद्धं योषिद् वा प्रेक्षते प्रियम् ।

लोकाचारभयात्तस्मै दद्यात्पाहारमल्पकम् ॥ ३७ ॥

इत्येवं कथितं सर्वं ब्रह्मन्नाम्नायसौ यथा ॥ ३८ ॥

सर्वं जानासि सर्वज्ञ स्वात्मारामेश्वरो भवान् ।

अनुग्रहं कुरु विभो ! विदायं देहि सान्प्रतम् ।

क्षणभक्तिं प्रार्थयामि त्वयि कल्पतरोः परे ॥ ३९ ॥

इत्युक्त्वा नारदस्तत्र धृत्वा तातपदाम्बुजम् ।

आज्ञां ययाचे पितरं गन्तुं तपसि सङ्गले ॥ ४० ॥

पुटाञ्चलियुतो भूत्वा भक्तिनस्त्रात्मकन्धरः ।

कृत्वा प्रदक्षिणं नत्वा ब्रह्माणं गन्तुमुद्यतः ॥ ४१ ॥

गच्छन्तं तनयं दृष्ट्वा विधाता जगतां मुने ।

रुरोदोच्चैर्मुक्तकण्ठं महासांसारिको यथा ॥ ४२ ॥

करे धृत्वा समालिङ्ग्य चुचुस्व च पुनःपुनः ।

चिरं वक्षसि कृत्वा च वासयामास जानुनि ॥ ४३ ॥

स्वात्मारामेश्वरो ब्रह्मा योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुः ।

भेदं सोढुं न शक्नाक विच्छेदो दुःसहो नृणाम् ॥ ४४ ॥

कातरः पुत्रभेदेन मोहितो विष्णुमायया ।

शोकात्तो वक्तुमारभे सुतं सम्बोध्य शौनक ॥ ४५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे ब्रह्मनारदसंवादे
तयोविंशतितमोऽध्यायः ।

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

श्रीब्रह्मोवाच ।

त्वं गच्छ तपसे यत्नं किं मे संसारकर्मणि ।

अहं यास्यामि गोलोकं विद्यातुं कृष्णमीश्वरम् ॥ १ ॥

सनकाश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ।

सनत्कुमारो वैरागी चतुर्थपुत्र एव च ॥ २ ॥

यती हंसी चारुणिश्च जीढुः पद्मशिखस्तथा ।

पुत्रान्तपश्चिनः सर्वे किं मे संसारकर्मणि ॥ ३ ॥

वचस्करो मरीचिर्मै अहिराश्च शृगुस्तथा ।

कचिरत्निः कर्दमश्च प्रचेताश्च कतुर्मनुः ॥ ४ ॥

वशिष्ठो वशगः शम्भुश्च सर्वेषु च सुतेषु च ।

अन्ये विवेकिनोऽभाध्या किं मे संसारकर्मणि ॥ ५ ॥

निबोध वत्स वक्ष्यामि वेदोक्तं वचनं शुभम् ।

पारम्यव्यक्तमपरां चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ ६ ॥

धर्मार्थकाममोक्षांश्च सर्वे वाञ्छन्ति पण्डिताः ।

वेदप्रणिहितान्नेतान् सभासु च प्रशंसितान् ।

वेदप्रणिहितो धर्मी ह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥ ७ ॥

आदौ विप्रो यज्ञसूत्रं परिधाय सुखं सुखे ।

समधीत्य ततो वेदान् ददाति गुरुदक्षिणाम् ॥ ८ ॥

ततः प्रहृष्टकुलजां सुविनीतां समुद्वहेत् ॥ ९ ॥

सा साध्वी कुलजाया च पतिसेवासु तत्परा ।

सदंशे दुर्विनीता च प्रभवेन्न कदाचन ।

आकरे पद्मरागाणां जलम् काचमणेः कुतः ॥ १० ॥

असदंशप्रसूता या पितोर्दोषेण नारद ।

दुर्विनीता च सा दुष्टा क्षतन्त्रा सर्वकर्मसु ॥ ११ ॥

न वत्स दुष्टाः सर्वाश्च योषितः कमलाकलाः ।

सर्वेश्यांशाश्च कुलटा असदंशसमुद्भवाः ॥ १२ ॥

निर्गुणं स्वामिनं साध्वी सेवते च प्रशंसति ।

न सेवते च कुलटा प्रियं निदति सद्गुणम् ॥ १३ ॥

साधुः सदंशजां कन्यां प्रयत्नेन परिग्रहेत् ।

तस्यां पुत्रान् समुत्पाद्य वृद्धसु तपसे व्रजेत् ॥ १४ ॥

वरं हुतुवहे वासः सर्पवक्त्रे च कण्टके ।

एतेभ्यो दुःखदो वासः स्त्रिया दुर्मुखया सह ॥ १५ ॥

त्वमधीतो मया वेदो मच्चञ्च गुरुदक्षिणाम् ।

पुत्र देहीदमेवेह कुरु दारपरिग्रहम् ॥ १६ ॥

वत्स ! त्वं कुलजाताञ्च पूर्वपत्नीञ्च मालतीम् ।

विवाहं कुरु कल्याण कल्याणे च दिग्गजे ॥ १७ ॥

मनुवंशीद्ववस्येह सज्जयस्य गृहे सती ।

त्वत्कृते जललब्धा च कुरुते भारते तपः ॥ १८ ॥

ग्रहणं कुरुतां रत्नमालाञ्च कमलाकलाम् ।

भारते न भवेद् व्यर्थं जनानां तपसः फलम् ॥ १९ ॥

आदौ भवेद् गृही लोको वाणप्रस्थस्ततः परम् ।

ततस्तपसा मोक्षाय क्रम एषः श्रुती श्रुतः ॥ २० ॥

वैष्णवानां हरिरर्चा तपस्या च श्रुती श्रुता ॥ २१ ॥

वैष्णवं त्वं गृहे तिष्ठ कुरु कृष्णपदार्चनम् ।

शान्तवर्षाद्वा हरिर्यस्य तस्य किं तपसा सुत ॥ २२ ॥

नान्तवर्षाद्वा हरिर्यस्य तस्य किं तपसा वृथा ।

तपसा हरिराराध्यो नान्यः कश्च न विद्यते ॥ २३ ॥

यत्र तत्र कृतं कृष्णसेवनं परमं तपः ।

वत्स ! सहचरैर्नैव गृहे स्थित्वा हरिं भज ॥ २४ ॥

गृही भव मुनिश्रेष्ठ गृहिणां सर्वदा सुखम् ।

कामिन्यां सुखसम्भोगः स्वर्गभोगात् सुदुर्लभः ॥ २५ ॥

तद्दर्शनेनमुपस्तर्गं वाञ्छन्त्येव मुमुक्षवः ।

सर्वेभ्यर्गसुखात् स्त्रीणामुपभ्यर्गसुखं परम् ॥ २६ ॥

ततः सुखतमं पुत्र दर्शनं स्पर्शनं मुनि ।

सर्वेभ्यः प्रियसी कान्ता प्रिया तेन प्रकीर्तिता ॥ २७ ॥

पुत्रप्रयोजना कान्ता शतकान्ताप्रियः सुतः ।

नान्ति पुत्रात् परो बन्धुर्नान्ति पुत्रात् परः प्रियः ॥ २८ ॥

सर्वेभ्यो जयमन्विच्छेत् पुत्रादेकात् पराजयम् ।

न चास्मिन्नि प्रियार्थश्च तच्चादपि प्रियः सुतः ॥ २९ ॥

अतः प्रियतम पुत्रे त्यागेदात्मपरं धनम् ।

इत्येवमुक्त्वा स ब्रह्मा विरराज च गीतक ॥ ३० ॥

नारद उवाच ।

उवाच वचनं तातं नारदो ज्ञानिनां वरः ।

स्वयं विज्ञाय सर्वार्थं स्वपुत्रं वेददर्शने ।

प्रवर्त्तयत्यसन्मार्गे स दयालुः कथं पिता ॥ ३१ ॥

जलबुद्बुदवत् सर्वं संसारमिति नश्वरम् ।

जलरेखा यथा मिथ्या तथा ब्रह्मन् जगत्त्रयम् ॥ ३२ ॥

विहाय हरिदास्यञ्च विषये यन्मनश्चलम् ।

दुर्लभं मानवं जन्म बभूव तस्य निष्फलम् ॥ ३३ ॥

का वा कस्य प्रिया पुत्रो बन्धुः को वा भवार्णवे ।

कर्माभिभिर्योजना च तदपायो वियोजना ॥ ३४ ॥

सुकर्म कारयेद् यो हि तन्मित्रं स पिता गुरुः ।

विबुद्धिं कारयेद् यो हि स रिपुश्च कथं पिता ॥ ३५ ॥

इत्येवं कथितं तात ! वेदबीजं यथागमम् ।

ध्रुवं तथापि कर्त्तव्यं तवाज्ञापरिपालनम् ॥ ३६ ॥

आदौ यास्यामि भगवन्नरनारायणाश्रयम् ।

नारायणकथां श्रुत्वा करिष्ये दारसंग्रहम् ॥ ३७ ॥

इत्येवमुक्त्वा स मुनिर्विरराम पितुः पुरः ।

पुष्पवृष्टिस्तदुपरि तत्क्षणेन बभूव ह ॥ ३८ ॥

क्षणं पितुः पुरः स्थित्वा नारदो मुनिसत्तमः ।

उवाच च पुनर्वेदं वचनं मङ्गलप्रदम् ॥ ३९ ॥

श्रीनारद उवाच ।

देहि मे कृष्णमन्त्रं यन्मनीषाञ्जितं मम ।

तत्सम्बन्धि च यज्ञज्ञानं यत्र तद्गुणवर्णनम् ॥ ४० ॥

ततः पश्चात् करिष्यामि त्वत्प्रीत्यादारसंग्रहम् ।

मानसे परिपूर्णे च कार्यं कर्तुं पुमान् सुखी ॥ ४१

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहृष्टः कमलोद्भवः ।

उवाच पुनरेवेदं पुत्रं ज्ञानविदां वरः ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पत्युर्मन्त्रं पितुर्मन्त्रं न गृहीयाद् विचक्षणः ।

विविक्ताश्रमिणाञ्चैव न पुत्र सुखदायकः ॥ ४३ ॥

निषेकान्नभ्यते मन्त्रो गुरुभर्ता च कामिनी ।

विद्या सुखं भयं दुःखं पुरुषैः स्वेच्छया न च ॥ ४४ ॥

महेश्वरस्तव गुरुः प्राक्तनो नः पुरातनः ।

गच्छ वत्स शिवं शान्तं शिवदं ज्ञानिनां गुरुम् ॥ ४५ ॥

तत्रैव भगवन्मन्त्रं ज्ञानं लब्ध्वा पुरातनात् ।

नारायणकथां श्रुत्वा शीघ्रमागच्छ मदगृहम् ॥ ४६ ॥

इत्युक्त्वा जगतां धाता विरराम च शौनक ।

प्रणम्य पितरं भक्त्या शिवलोकं ययौ मुनिः ॥ ४७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-

शौनकसंवादे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

—००—

सौतिरुवाच ।

क्षणेन विप्रप्रवरो मुदान्वितो
 जगाम शम्भोः सदनं मनोहरम् ।
 ऊर्ध्वं ध्रुवादु योजनलक्षमीप्सितं
 रत्नेन निर्माणकृतञ्च भूलिना ॥ १ ॥
 निराश्रये योगबलेन शम्भुना
 धृतं विचित्रं विविधालयान्वितम् ।
 दृष्टं स्वपुण्याशयसाधकैर्वरै-
 र्मूनीन्द्रसारैर्ज्वलितं दिवानिशम् ॥ २ ॥
 मयूखभून्यं रविचन्द्रयोर्मुने
 हुताग्नेर्वैष्टितमेव केवलम् ।
 प्राकाररूपैरतिरिक्तवर्द्धितै-
 रुच्चैरसंख्यप्रमितैः शिखोज्ज्वलैः ॥ ३ ॥
 पुरं वरं योजनलक्षविस्तृतं
 त्रिकोटिरत्नेन्द्रगृहान्वितं सदा ।
 विराजितं हीरकसारनिर्मितै-
 श्चित्रैर्विचित्रैर्विविधैर्मनोहरैः ॥ ४ ॥
 माणिक्यमुक्तामणिदर्पणैर्युतं
 न स्वप्नदृष्टं द्विज विश्वकर्मणः ।
 आकल्पमेकैः शिवसेवितैर्जनै-
 र्निषेवितं सन्ततमेव शीनक ॥ ५ ॥

सिद्धैर्निर्गुक्तं शतकोटिलक्षके-

स्त्रिकोटिलक्षैश्च युतं स्वपार्षदैः ।

युक्तं त्रिलक्षैर्विकटैश्च भैरवैः

जैत्रैश्चतुर्लक्षयुतैश्च वेष्टितम् ॥ ६ ॥

सुरद्रुमैर्वेष्टितमेव सन्ततं

मन्दारवृक्षप्रवरैः सुपुष्पितैः ।

विराजितं सुन्दरकामधेनुभि-

येया बलाकाशतर्कैर्नभस्तलम् ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा सुनिर्विस्मयमाप मानसे

किमत्र चित्रं बुधयोगिनां गुरौ ।

लोकं त्रिलोकाच्च विलक्षणं परं

भीमृत्युरोगार्त्तिजराहरं वरम् ॥ ८ ॥

दूरे सभामण्डलमध्यगं शिवं

ददगं शान्तं शिवदं मनीहरम् ।

पद्मविनेत्रं विभुपद्मवक्त्रकं

गङ्गाधरं निर्मलचन्द्रशिखरम् ॥ ९ ॥

प्रतप्तहेमाभजटाधरं विभुं

दिगम्बरं शुभ्रमनन्तमक्षरम् ।

मन्दाकिनीपुष्करवीजमालया

कृष्येति नामैव सुदा जपन्तम् ॥ १० ॥

सुनीलकण्ठं भुजगेन्द्रमण्डितं

योगीन्द्रसिद्धेन्द्रमुनीन्द्रवन्दितम् ।

सिद्धेश्वरं सिद्धविधानकारणं

मृत्युञ्जयं कालयमानाकारकम् ॥ ११ ॥

प्रसन्नहास्यास्यमनीहरं परं
 विखोन्नतीनां शिवदं वरप्रदम् ।
 सदाशुतोषं भवरोषवर्जितं
 भक्तप्रियं भक्तजनैकबन्धुम् ॥ १२ ॥
 गत्वा समीपं मुनिरेव शूलिनं
 ननाम मूर्ध्ना पुलकाङ्कविग्रहम् ।
 वीणां त्रितन्त्रीं कण्ठयन् पुनर्जगौ
 कृष्णं प्रतुष्टाव कलहंसकण्ठः ॥ १३ ॥
 दृष्ट्वा मुनीन्द्रप्रवरञ्च सस्मितं
 विधेः सुतं वेदविदां वरिष्ठम् ।
 योगोन्द्रसिद्धेन्द्रमहर्षिभिः सह
 जवेन पीठादुदतिष्ठदीश्वरः ॥ १४ ॥
 ददौ च तस्मै मुनये ससम्भ्रम-
 मालिङ्गनञ्चाशिषमासनादिकम् ।
 पप्रच्छ भद्रं गमनप्रयोजनं
 तपोधनं तं तपसाञ्च शौनक ॥ १५ ॥
 सद्रत्नसिंहासनसुन्दरे वरे
 चोवास शम्भुर्वरपार्षदैः सह ।
 नोवास स्रष्टुस्तनयः पुटाञ्जलि-
 सुष्टाव भक्त्या प्रणतः प्रभुं द्विज ॥ १६ ॥
 गन्धर्वराजेन कृतेन नारदो
 वेदीक्तस्तीक्ष्णेण शुभप्रदेन च ।
 सुत्वा प्रणामं पुनरेव कृत्वा
 भवाञ्जयोवास भवस्य वामतः ॥ १७ ॥

चकार तत्रैव निवेदनं शिवे
 मनोऽभिलाषं भवकामपूरके ।
 श्रुत्वा मुनेस्तद्वचनं कृपानिधि-
 द्रुतं प्रतिज्ञां प्रचकार चैमिति ॥ १८ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सीति-
 शौनकसंवादे शिवनारदसंख्योलनं नाम
 पञ्चविंशतितमोऽध्यायः
 समाप्तः ।

षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

सीतिरुवाच ।

हस्तीवच्च कवचं मन्त्रं पृजाविधिं परम् ।
 हरं ययाचे देवर्षिर्ध्यानञ्च ज्ञानमेव च ॥ १ ॥
 स्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रं ध्यानं पृजाविधानकम् ।
 तत् प्राक्तनीयं ज्ञानञ्च ददौ तस्मै महेश्वरः ॥ २ ॥
 सर्वं प्राप्य सुनिश्चेष्टः परिपूर्णमनोरथः ।
 उवाच प्रणतो भक्त्या गुरुं प्रणतवत्सलम् ॥ ३ ॥

नारद उवाच ।

आह्निकं ब्राह्मणानाञ्च वद वेदविदां वर ।
 स्वधर्मपालनं नित्यं यतो भवति नित्यशः ॥ ४ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच ।

उत्थाप्य ब्राह्मणं मुहूर्ते ब्रह्मरन्ध्रस्य पङ्कजे ।

सूक्ष्मे सहस्रपद्मे च निर्मले ग्लानिवर्जिते ॥ ५ ॥

रात्रिवासं परित्यज्य गुरुं तत्रैव चिन्तयेत् ।

व्याख्यामुद्राकरं प्रीतं सस्मितं शिष्यवत्सलम् ॥ ६ ॥

प्रसन्नवदनं शान्तं परितुष्टं निरन्तरम् ।

साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपज्ञं शिष्याणां चिन्तयेत् सदा ॥ ७ ॥

धात्वा त्वद्गुरुनादाय हृदपङ्के निर्मले सिते ।

सहस्रपत्रे विस्तीर्णे देवमिष्टं विचिन्तयेत् ॥ ८ ॥

यस्य देवस्य यद्बुद्धानं यद्रूपं तद्विचिन्तयेत् ।

गृहीत्वा तदनुज्ञाञ्च कर्तव्यं समयोचितम् ॥ ९ ॥

आदौ ध्यात्वा गुरुं नत्वा संपूज्य विधिपूर्वकम् ।

पश्चात्तदाज्ञामादाय ध्यायेद्दिष्टं प्रपूजयेत् ॥ १० ॥

गुरुप्रदर्शितो देवो मन्त्रपूजाविधिर्जपः ।

न देवेन गुरुर्दृष्टस्तस्मात् देवात् गुरुः परः ॥ ११ ॥

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ।

गुरुः प्रकृतिरीशाद्या गुरुश्चन्द्राऽनलो रविः ॥ १२ ॥

गुरुर्वायुश्च वरुणो गुरुर्माता पिता सुहृत् ।

गुरुरेव परं ब्रह्मन्नास्ति पूज्यो गुरोः परः ॥ १३ ॥

अभीष्टदेवरूपे च समर्थो रक्षणे गुरुः ।

न समर्थो गुरो रूपे रक्षणे सर्वदेवताः ॥ १४ ॥

यस्य तुष्टो गुरुः शश्वज् जयस्तस्य पदे पदे ।

यस्य रुष्टो गुरुस्तस्य सर्वनाशश्च सर्वदा ॥ १५ ॥

न संपूज्य गुरुं देवं यो मूढः पूजयेद्भ्रमात् ।

ब्रह्महत्यां शतं पापं लभते नात्र संशयः ॥ १६ ॥
 सामवेदे च भगवानित्युवाच हरिः स्वयम् ।
 तस्मादभीष्टदेवाच्च गुरुः पूज्यतमः परः ॥ १७ ॥
 गुणमिष्टं स्वयं ध्यात्वा स्तुत्वा च साधको मुने ।
 वेदोक्तस्य लमासाद्य विभूतमुत्सृजेन्मुदा ॥ १८ ॥
 जलं जलसमीपञ्च सरन्ध्रं प्राणिसन्निधिम् ।
 देवान्नयसमीपञ्च वृक्षमूलञ्च वर्त्म च ॥ १९ ॥
 हलोत्कर्षस्थलञ्चैव शस्यचेतञ्च गोष्ठकम् ।
 नदीकन्दर्गभञ्च पुष्पोद्यानञ्च पङ्क्तिम् ॥ २० ॥
 ग्रामाद्यभ्यन्तरञ्चैव नृणां गृहसमीपकम् ।
 शङ्खं सेतुं शरवनं श्मशानं वङ्किसन्निधिम् ॥ २१ ॥
 जीडास्थलं सहारण्यं मञ्चकाधःस्थलं तथा ।
 वृक्षच्छायायुतं स्थानमन्तःप्राण्यवपणिकम् ॥ २२ ॥
 दूर्वास्थानं कुशस्थानं वल्मीकस्थानमेव च ।
 वृक्षारोपणभूमिञ्च कार्यार्थञ्च परिष्कृतम् ॥ २३ ॥
 एतत् सर्वं परित्यज्य सूर्यतापविवर्जितम् ।
 कृत्वा गन्तं पुरीषञ्च सूत्रञ्च परिवर्जयेत् ॥ २४ ॥
 पुरीषसूत्रोत्सर्गे च दिवा कुर्यादुदञ्जुस्वः ।
 पञ्चिमाभिमुखो रात्रौ सन्ध्यायां दक्षिणामुखः ॥ २५ ॥
 मौनी भूत्वा च निःश्वासं यथा गन्धो न सञ्चरित् ।
 त्यक्त्वा मृदा समाच्छाद्य शीघ्रं कुर्याद्विचक्षणः ॥ २६ ॥
 कृत्वा तु लोद्वर्गोच्चञ्च जलशोचं ततः परम् ।
 नृदयुक्तं तज्जलञ्चैव तत्प्रमाणं निशामय ॥ २७ ॥
 एकां लिङ्गे नृदं दद्याद् वामहस्ते चतुष्टयम् ।

उभयोर्हस्तयोर्द्वे तु मूत्रशौचं प्रकीर्तितम् ॥ २८ ॥
 मूत्रशौचञ्च द्विगुणं मैथुनानन्तरं यदि ।
 मैथुनानन्तरे शौचं मूत्रशौचं चतुर्गुणम् ॥ २९ ॥
 एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथा वामकरे दश ।
 उभयोः सप्त दातव्याः पादः षष्ठेन शुध्यति ॥ ३० ॥
 पुरीषशौचं विप्राणां गृहिणामिदमेव च ।
 विधवानाञ्च द्विगुणं शौचमेवं प्रकीर्तितम् ॥ ३१ ॥
 यतीनां वैष्णवानाञ्च ब्रह्मर्षेर्ब्रह्मचारिणाम् ।
 चतुर्गुणञ्च गृहिणां तेषां शौचं प्रकीर्तितम् ॥ ३२ ॥
 नो यावदुपनीयेत द्विजः शूद्रस्तथाङ्गना ।
 गन्धलेपक्षयकरं तेषां शौचं प्रकीर्तितम् ॥ ३३ ॥
 शौचं क्षत्रविशौचैव द्विजानां गृहिणां समम् ।
 द्विगुणं वैष्णवादीनां मुनीनां परिकीर्तितम् ॥ ३४ ॥
 न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं शौचं शुद्धिमभीप्सता ।
 प्रायश्चित्तं प्रयुज्येत विहितातिक्रमे कृते ॥ ३५ ॥
 शौचं तद्वियमं सत्तः सावधानं निशामय ।
 सृत्शौचे च शुचिर्विप्रोऽप्यशुचिश्च व्यतिक्रमे ॥ ३६ ॥
 वल्मीकमूषिकोत्खातां सृदमन्तर्जलां तथा ।
 शौचावशिष्टां गेहाञ्च न दद्यात्क्षेपसम्भवाम् ॥ ३७ ॥
 अन्तःप्राण्यवपर्णाञ्च हलोत्खातां विशेषतः ।
 कुशमूलोल्लिताञ्चैव दूर्वामूलोल्लितान्तथा ॥ ३८ ॥
 अश्वत्थमूलान्नीताञ्च तथैव शयनोल्लिताम् ।
 चतुष्पथाञ्च गोष्ठानां गोष्पदानां तथैव च ।
 गस्यस्थलानां चैत्राणामुद्यानानां सृदं त्यजेत् ॥ ३९ ॥

स्नातो वाप्यथवास्नातो विप्रः शौचेन शुध्यति ।

शौचहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥ ४० ॥

कृत्वा शौचमिदं विप्रो मुखं प्रक्षालयेत् सुधीः ॥ ४१ ॥

आदौ षोडशगण्डूपैर्मुखशुद्धिं विधाय च ।

दन्तकाष्ठेन दन्तञ्च तत्पश्चात् परिमार्जयेत् ॥ ४२ ॥

पुनः षोडशगण्डूपैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ।

दन्तमाजेनकाष्ठानां नियमं शृणु नारद ! ॥ ४३ ॥

निरूपितं सामवेदे हरिणा चाङ्गिककृते ।

अपात्तार्गं सिन्धुवारमास्त्रञ्च करवीरकम् ॥ ४४ ॥

खदिरञ्च शिरीषञ्च जातिपुन्नागशालकम् ।

अशोकमर्जुनञ्चैव क्षीरीवृक्षं कदम्बकम् ॥ ४५ ॥

जम्बूकं वकुलं चोद्ध्रं पलाशञ्च प्रशस्तकम् ।

वदर्शी पारिभद्रञ्च गन्धारं शाल्मलिं तथा ॥ ४६ ॥

वृक्षं कण्टकयुक्तञ्च लतादिपरिवर्जितम् ॥ ४७ ॥

लिप्पलञ्च पियालञ्च तिल्लिङ्गीकञ्च ताड़कम् ।

खर्जूरं नारिकेलञ्च तालञ्च परिवर्जितम् ॥ ४८ ॥

दन्तशौचविहीनश्च सर्वशौचविहीनकः ।

शौचहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥ ४९ ॥

कृत्वा शौचं शुचिर्विप्रो धृत्वा धीते च वाससी ।

प्रक्षाल्य पादमाचम्य प्रातः सन्ध्यां समाचरेत् ॥ ५० ॥

एवं त्रिसन्ध्यं सन्ध्याञ्च कुरुते कुलर्जा द्विजः ।

स स्नातः सर्वतीर्थेषु त्रिसन्ध्यं यः समाचरेत् ॥ ५१ ॥

त्रिसन्ध्यहीनोऽप्यशुचिरनर्हः सर्वकर्मसु ।

यदङ्गा कुरुते कर्म न तस्य फलभाग भवेत् ॥ ५२ ॥

नोपतिष्ठति यः पूर्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमाम् ।
 स शूद्रवद्वहिः कार्यः सर्वस्माद्विजकर्मणः ॥ ५३ ॥
 पूर्वां सन्ध्यां परित्यज्य मध्यमां पश्चिमां तथा ।
 ब्रह्महत्यामात्महत्यां प्रत्यहं लभते द्विजः ॥ ५४ ॥
 एकादशीविहीनो यः सन्ध्याहीनश्च यो द्विजः ।
 कल्पं व्रजेत् कालसूत्रं यथा हि वृषलीपतिः ॥ ५५ ॥
 विधाय प्रातः सन्ध्याञ्च गुरुमिष्टं सुरं रविम् ।
 ब्रह्माण्मीशं विष्णुञ्च मायां पद्मां सरस्वतीम् ॥ ५६ ॥
 प्रणम्य गुरुमाज्यञ्च दर्पणं मधुकाञ्चनम् ।
 सृष्ट्वा स्नानादिकं काले कुर्यात् साधकसत्तमः ॥ ५७ ॥
 पुष्करिस्थान्तु वाप्यान्तु यदा स्नानं समाचरेत् ।
 समुद्रतु पञ्चपिण्डानादौ धर्मी विचक्षणः ॥ ५८ ॥
 नद्यां नदे कन्दरे वा तीर्थे वा स्नानमाचरेत् ।
 कुर्यात् स्नात्वा तु सङ्कल्पं ततः स्नानं पुनर्मुने ॥ ५९ ॥
 श्रीकृष्णप्रीतिकामश्च वैष्णवानां महात्मनाम् ।
 सङ्कल्पो गृहिणाञ्चैव कृतपातकनाशनम् ॥ ६० ॥
 विप्रः कृत्वा तु सङ्कल्पं सृष्टं गात्रे प्रलेपयेत् ।
 वेदोक्तमन्त्रेणानेन देहशुद्धिं कृतेन च ॥ ६१ ॥
 अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुध्वरे ।
 मृत्तिके हर भे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ६२ ॥
 उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ।
 आरुह्य मम गात्राणि सर्वं पापं प्रमोचय ॥ ६३ ॥
 पुण्यं देहि महाभागे स्नानानुज्ञां कुरुष्व माम् ।
 इत्युक्त्वा च जले नाभिप्रमाणे मन्त्रपूर्वकम् ॥ ६४ ॥

चतुर्हस्तप्रमाणाच्च कृत्वा मण्डलिकां शुभाम् ।
 तीर्थान्यावाहयेत्तत्र हस्तं दत्त्वा तपोधन ॥ ६५ ॥
 यानि यानि च तीर्थानि सर्वाणि कथयामि ते ॥ ६६ ॥
 गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।
 नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सान्निधिं कुरु ॥ ६७ ॥
 नलिनी नन्दिनी सीता मालिनी च महापथा ।
 विष्णुपादाब्जसम्भूता गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ ६८ ॥
 पद्मावती भोगवती स्वर्णरेखा च कौशिकी ।
 दक्षिणा पृथ्वी च सुभगा विश्वकाया शिवामृता ॥ ६९ ॥
 विद्याधरी सुप्रसन्ना तथा लोकप्रसाधिनी ।
 क्षेमा च वैष्णवी शान्ता शान्तिदा गोमती सती ॥ ७० ॥
 सावित्री तुलसी दुर्गा महालक्ष्मीः सरस्वती ।
 लक्ष्म्यप्राणाधिका राधा लोपासुद्रा दिती रतिः ॥ ७१ ॥
 अहल्या चादितिः संज्ञा स्वधा स्वाहाप्यरुन्धती ।
 शतरूपा देवहृतीत्येवमाद्याः स्मरेत् सुधीः ॥ ७२ ॥
 स्नात्वा स्नात्वा महापुतः कुर्यात्तु तिलकं बुधः ।
 बाह्वोर्मूले ललाटे च कण्ठदेशे च वजसि ॥ ७३ ॥
 स्नानं दानं तपो होमं देवञ्च षट्कर्मसु ।
 तत् सर्वं निष्फलं याति ललाटे तिलकं विना ॥ ७४ ॥
 ब्राह्मणस्तिलकं कृत्वा कुर्यात् सन्ध्याञ्च तर्पणम् ।
 नमस्कृत्य सुरान् भक्त्या गृहं गच्छेन्मुदान्वितः ॥ ७५ ॥
 प्रक्षाल्य पादं यत्नेन धृत्या धीते च वाससी ।
 मन्दिरं प्रविशेत् प्राज्ञ इत्याह हरिरेव च ॥ ७६ ॥
 विना पादौ च प्रक्षाल्य स्नात्वा विद्यति मन्दिरम् ।

तस्य स्नानादिकं नष्टं जपहोमञ्च पञ्चमम् ॥ ७७ ॥
 परिधाय स्निग्धवस्त्रं गृहञ्च प्रविशेद् गृही ।
 रुष्टा लक्ष्मीर्गृहाद् याति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ ७८ ॥
 जर्द्वजङ्घे च यो विप्रः पादौ प्रक्षालयेद् यदि ।
 तावद्भवति चाण्डालो यावद् गङ्गां न पश्यति ॥ ७९ ॥
 उपविश्यास्त्रजे ब्रह्मन्नावस्य साधकः शुचिः ।
 पूजां कुर्यात्तु वेदीक्तं भक्तियुक्तो हि संयतः ॥ ८० ॥
 शालग्रामे मणौ मन्त्रे प्रतिमायां जले स्थले ।
 गोपृष्ठे वा गुरौ विघ्ने प्रशस्तमर्चनं हरेः ॥ ८१ ॥
 सर्वे प्रशस्ता पूजा च शालग्रामे च नारद ।
 सुराणामेव सर्वेषां यत्राधिष्ठानमेव च ॥ ८२ ॥
 स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
 शालग्रामोदकेनैव योऽभिषेकं समाचरेत् ॥ ८३ ॥
 शालग्रामे जलं भक्त्या नित्यमश्नाति यो नरः ।
 जीवन्मुक्तः स च भवेद् यात्यन्ते कृष्णमन्दिरम् ॥ ८४ ॥
 शालग्रामशिलाचक्रं यत्र तिष्ठति नारद ।
 सचक्रो भगवांस्तत्र सर्वतीर्थाणि निश्चितम् ॥ ८५ ॥
 तत्र यो हि मृतो देही ज्ञानाग्नेन देवतः ।
 रत्ननिर्माणयानेन स याति श्रीहरेः पदम् ॥ ८६ ॥
 शालग्रामं विना न्यत्र कः साधुः पूजयेद्भरिम् ।
 कृत्वा तत्र हरेः पूजां परिपूर्णं फलं लभेत् ॥ ८७ ॥
 पूजाधारय कथितः श्रूयतां पूजनक्रमः ।
 हरेः पूजां बहुमतां कथयामि श्रद्धागमम् ॥ ८८ ॥
 कश्चिद् ददाति हरये चोपचारांश्च षोडश ।

सुन्दराणि पवित्राणि नित्यं भक्त्या च वैष्णवः ॥ ८८ ॥

कश्चिद् वादश्च द्रव्याणि पञ्च वस्तूनि कथन ।

येषामेव यथा शक्तिर्भक्तिर्मूलञ्च पूजने ॥ ८९ ॥

आसनं वसनं पादमध्यमाचमनीयकम् ।

पुष्पं चन्दनधूपञ्च दीपनैवेद्यसुत्तमम् ॥ ९० ॥

गन्धं मातृञ्च शय्याञ्च ललितां सुविलक्षणाम् ।

जलमन्नञ्च ताम्बूलं साधारं देयमेव च ॥ ९१ ॥

गन्धान्नतल्यताम्बूलं विना द्रव्याणि वादश्च ।

पादार्घ्यजलनैवेद्यपुष्पान्येतानि पञ्च च ॥ ९२ ॥

सर्वाण्येतानि मूलेन दद्यात् साधकसत्तमः ।

गुरुपदिष्टं मूलञ्च प्रशस्तं सवेकमेव ॥ ९३ ॥

आदौ कृत्वा भूतशुद्धिं प्राणायामं ततः परम् ।

अङ्गप्रत्यङ्गन्यासञ्च मन्त्रन्यासं ततः परम् ॥ ९४ ॥

वर्णन्यासं विनिर्वृत्य चार्घ्यपात्रं विनिर्दिशेत् ।

त्रिकोणमण्डलं कृत्वा तत्र कूर्मं प्रपूजयेत् ॥ ९५ ॥

जलेनापूर्य्य शङ्खञ्च तत्र संस्थापयेद् द्विजः ।

जलं संपूज्य विधिवत् तीर्थान्यावाहयेत्ततः ॥ ९६ ॥

पूजोपकरणं तेन जलेन चालयेत् पुनः ।

ततो गृहीत्वा पुष्पञ्च कृत्वा योगासनं शुचिः ॥ ९७ ॥

ध्यानेन गुरुदत्तेन ध्यायेत् कृष्णमनन्यधीः ।

ध्यात्वा पाद्यादिकं सर्वं दद्यान्मूलेन साधकः ॥ ९८ ॥

अङ्गप्रत्यङ्गदेवञ्च तन्त्रोक्तं पूजयेद्दरिम् ।

मूलं जप्त्वा यथाशक्ति देवमन्त्रं विसर्जयेत् ॥ ९९ ॥

दत्त्वोपहारं विविधं सुत्वा च कवचं पठेत् ।

ततः कृत्वा परीहारं मूर्ध्ना च प्रणसेद् भुवि ॥ १०१ ॥
 कृत्वा च देवपूजाञ्च यज्ञं कुर्याद् विचक्षणः ।
 श्रौतस्मार्त्ताग्नियुक्तञ्च बलिं दद्यात् ततो मुने ॥ १०२ ॥
 नित्यश्राद्धं यथाशक्ति दानं वित्तानुरूपकम् ।
 कृत्वा कृती च विहरेत् क्रम एष श्रुतौ श्रुतः ॥ १०३ ॥
 इति ते कथितं सर्वं वेदोक्तं सूत्रमुत्तमम् ।
 आह्निकस्य च विप्राणां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १०४ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे शिवनारद-
 संवादे आह्निकप्रकरणकथनं नाम
 षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

भक्ष्यं किं वाप्यभक्ष्यञ्च द्विजानां गृहिणां प्रभो ।
 यतीनां वैष्णवानाञ्च विधवाब्रह्मचारिणाम् ॥ १ ॥
 किं कर्त्तव्यमकर्त्तव्यमभोग्यं भोग्यमेव वा ।
 सर्वं कथय सर्वज्ञ सर्वेश सर्वकारणम् ॥ २ ॥

महादेव उवाच ।

कश्चित्तपस्वी विप्रश्च निराहारी चिरं मुनिः ।
 कश्चित् समीरणाहारी फलाहारी च कश्चन ॥ ३ ॥

अनाहारी यथाकाले गृही च गृहिणीयुतः ।

येषामिच्छा च या ब्रह्मन रुचीनां विविधा गतिः ॥ ४ ॥

हविष्यान्नं ब्राह्मणानां प्रशस्तं गृहिणां सदा ।

नारायणोच्छिष्टमिष्टमनिवेद्यमभक्षकम् ॥ ५ ॥

अन्नं विष्टा जलं सूत्रं यद् विष्णोरनिवेदितम् ।

विष्णुत्वं सर्वपापीकृतमन्नञ्च हरिवासरे ॥ ६ ॥

ब्राह्मणः कामतोऽन्नञ्च यो भुङ्क्ते हरिवासरे ।

त्रैलोक्यजनितं पापं सोऽपि भुङ्क्ते न संशयः ॥ ७ ॥

न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं न भोक्तव्यञ्च नारद ।

गृहिभिर्ब्राह्मणैरन्नं संप्रापे हरिवासरे ॥ ८ ॥

गृही शैवञ्च शाक्तञ्च ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।

प्रयाति कालसूत्रञ्च भुङ्क्ता च हरिवासरे ॥ ९ ॥

क्षमिभिः शालमानैव भक्षितस्तत्र तिष्ठति ।

विष्णुत्वभोजनं कृत्वा यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १० ॥

जन्माष्टमीदिने रामनवमीदिवसे हरेः ।

शिवरात्री च यो भुङ्क्ते सोऽपि द्विगुणपातकी ॥ ११ ॥

उपवासान्नमर्थञ्च फलमृत्तजलं पिबेत् ।

नष्टे शरीरे स भवेदन्यथा चात्मवातकः ॥ १२ ॥

सक्तद् भुङ्क्ते हविष्यान्नं विष्णोर्नैवेद्यमेव च ।

न भवेत् प्रत्यवायी स चोपवासफलं लभेत् ॥ १३ ॥

एकादग्यामनाहारं गृही विप्रश्च भारते ।

स च तिष्ठति वैकुण्ठे यावद् वै ब्रह्मणो वयः ॥ १४ ॥

गृहिणां शैवशाक्तानामिदमुक्तञ्च नारद ।

विशेषतो वैष्णवानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥ १५ ॥

नित्यं नैवेद्यभोजी यः श्रीकृष्णस्य च वैष्णवः ।

नित्यं शतोपवासानां जीवन्मुक्तः फलं लभेत् ॥ १६ ॥

वाञ्छन्ति तस्य संस्पर्शं तीर्थानि सर्वदेवताः ।

आलापं दर्शनञ्चैव सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १७ ॥

द्विस्त्रिंशत्तमं पृथुकं शुद्धं देशविशेषके ।

नात्यन्तशस्तं विप्राणां भक्षणे च निवेदने ॥ १८ ॥

अभक्ष्यञ्च यतीनाञ्च विधवाब्रह्मचारिणाम् ।

ताम्बूलञ्च यथा ब्रह्मन् तथैते वस्तुनी ध्रुवम् ॥ १९ ॥

ताम्बूलं विधवास्त्रीणां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।

तपस्विनाञ्च विप्रेन्द्र गोमांससदृशं ध्रुवम् ॥ २० ॥

सर्वेषां ब्राह्मणानाञ्च चाभक्ष्यं शृणु नारद ।

शुद्धं सामग्रदे च हरिणा चार्त्तिकक्रमे ॥ २१ ॥

ताम्रपात्रे पयःपात्रकुञ्चिते हृतभोजनम् ।

दुग्धं लग्नसार्द्धञ्च सद्योगोमांसभक्षणम् ॥ २२ ॥

नारिकेलोदकं काण्ड्ये ताम्रपात्रे स्थितं मधु ।

हेतुः ताम्रपात्रस्य सुरातुल्यं न संशयः ॥ २३ ॥

उत्थाय वामहस्तेन यत्तीर्थं पिबति द्विजः ।

सुरापी च स विज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ २४ ॥

अनिवेद्यं हरिरजं मुक्तशेषञ्च नित्यशः ।

प्रीतशेषजलञ्चैव गोमांससदृशं मुने ॥ २५ ॥

वातिङ्गणफलञ्चैव गोमांसं कार्तिके स्मृतम् ।

भावे व मूलकञ्चैव कलम्बी शयने तथा ॥ २६ ॥

श्वेतवर्णं च ताम्रञ्च मयूरं मत्स्यमेव च ।

सर्वेषां ब्राह्मणानाञ्च त्याज्यञ्च सर्वदेशतः ॥ २७ ॥

मत्स्यांश्च कामतो भुक्ता सीपवासस्ताहं वशेत् ।
 प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा शुद्धिमाप्नोति ब्राह्मणः ॥ २८ ॥
 प्रतिपद्यु च कुष्माण्डमभक्ष्यमर्थनाशनम् ।
 द्वितीयायाश्च वृहतीभोजने न करेद्वरिम् ॥ २९ ॥
 अभक्ष्य पटीलञ्च शतबुद्धिकरं परम् ।
 तृतीयायां चतुर्थ्याञ्च मूलकं धननाशनम् ॥ ३० ॥
 कलङ्ककारणञ्चैव पञ्चम्यां निस्त्वभक्षणम् ।
 तिर्यग्गोनिं प्रापयेत् पठ्याञ्च निस्त्वभक्षणम् ॥ ३१ ॥
 रोगवृद्धिकरञ्चैव नवराणां तालभक्षणम् ।
 सप्तम्याञ्च तथा तालं शरीरस्य च नाशकम् ॥ ३२ ॥
 नारिकेलफलं भक्ष्य पठम्यां बुद्धिनाशनम् ।
 तुलसी नवम्यां गोमांसं दशम्याञ्च कलम्बिका ॥ ३३ ॥
 एकादश्यां तथा गिम्बो द्वादश्यां घृतिका तथा ।
 त्रयोदश्यां चार्त्ताकीभक्षणं पुत्रनाशनम् ॥ ३४ ॥
 चतुर्दश्यां मांसभक्ष्यं सत्तापापकरं परम् ।
 पञ्चदश्यां तथा मांसमभक्ष्यं गृहहर्णां मुनि ॥ ३५ ॥
 गृहहिणां प्रीकितं मांसं भक्ष्यमन्यादिनेषु च ।
 प्रातःस्नाने तथा श्राद्धे पार्वणे व्रतवासरे ॥ ३६ ॥
 प्रशस्तं क्षीरं तैलं पक्वतैलञ्च नारद ।
 कुङ्कुमैन्दुमैकान्तचतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ ३७ ॥
 रवौ श्राद्धे व्रतादि च दुष्टं स्त्री तिलतैलकम् ।
 मांसञ्च रक्तयाकञ्च कांश्यपात्रे च भोजनम् ॥ ३८ ॥
 निषिद्धं शयनं चैव कूर्ममांसञ्च प्रोक्षितम् ।
 निषिद्धं सर्ववर्णानां दिवा स्नाननिषेवनम् ॥ ३९ ॥

रात्रौ च दधिभक्ष्यञ्च शयनं सम्ययोर्दिने ।

रजःस्वलास्त्रीगमनमेतन्नरककारणम् ॥ ४० ॥

रजःस्वलावीरान्नञ्च पुंश्चल्यन्नमभक्षकम् ।

शूद्राणां याजकान्नञ्च शूद्रयाज्ञानमेव च ॥ ४१ ॥

अभक्ष्यानञ्च विप्रर्षे ! यदन्नं वृषलीपतेः ।

ब्रह्मन् वार्धुषिकान्नञ्च गणकान्नमभक्षकम् ॥ ४२ ॥

अग्रदानिद्विजान्नञ्च चिकित्साकारकस्य च ।

हस्ताचित्राहरी तैलमग्राह्यञ्चाप्यभक्षकम् ॥ ४३ ॥

मूले मृगे भाद्रपदे मांसं गोमांसतुल्यकम् ।

अमायां कृत्तिकायाञ्च द्विजैः क्षीरं विवर्जितम् ॥ ४४ ॥

कृत्वा तु मैथुनं क्षीरं यो देवांस्तर्पयेत् पितॄन् ।

रुधिरं तद्भवेत्क्षीयं दाता च नरकं व्रजेत् ॥ ४५ ॥

यत् कर्त्तव्यमकर्त्तव्यं यज्ञोज्यं यदभोज्यकम् ।

सर्वं तुभ्यं निगदितं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४६ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौतिश्रीनक-

संवादे शिवनारदसंवादे कर्त्तव्याकर्त्तव्यकथनं

नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः

समाप्तः ।

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

श्रुतं सर्वं जगन्नाथ त्वत्प्रसादाज्जगद्गुरो ।
 भवान् ब्रह्मस्वरूपञ्च वद ब्रह्मनिरूपणम् ॥ १ ॥
 प्रभो किं ब्रह्म साकारं किं निराकारमीश्वरम् ।
 किं तद्विशेषणं किं वाप्यविशेषणमेव च ॥ २ ॥
 किं वा दृश्यमदृश्यं वा लिप्तं देहिषु किं न वा ।
 किं वा तत्त्वक्षणं शस्तं वेदे वा किं निरूपणम् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मातिरिक्ता प्रकृतिः किं वा ब्रह्मस्वरूपिणी ।
 प्रकृतेर्लक्षणं किं वा सारभूतं श्रुती श्रुतम् ॥ ४ ॥
 कस्य सृष्टौ च प्राधान्यं द्वयोर्मध्ये वरं परम् ।
 विचार्य मनसा सर्वं सर्वज्ञ वद मां ध्रुवम् ॥ ५ ॥
 नारदस्य वचः श्रुत्वा पञ्चवक्त्रः प्रहस्य च ।
 भगवान् वक्तुमारभे परं ब्रह्मनिरूपणम् ॥ ६ ॥

महादेव उवाच ।

यद् यत् पृष्टं त्वया वत्स निगूढं ज्ञानसुत्तमम् ।
 सुदुर्लभञ्च वेदेषु पुराणेषु च नारद ॥ ७ ॥
 अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च शेषो धर्मो महान् विराट् ।
 सर्वं निरूपितं ब्रह्मब्रह्माभिः श्रुतिभिर्न वा ॥ ८ ॥
 यद्विशेषणयुक्तञ्च दृश्यं प्रत्यक्षमेव च ।
 तन्निरूपितमस्माभिर्वेदे वेदविदां वर ॥ ९ ॥

वैकुण्ठे च पुरा पृष्टे धर्मेण ब्रह्मणा मया ।
 यदुवाच हरिः किञ्चिन्निबोध कथयामि ते ॥ १० ॥
 सारभूतञ्च तत्त्वानामज्ञानान्धकलोचनम् ।
 द्वैधभ्रमतमोर्ध्वंससुप्रकृष्टप्रदीपकम् ॥ ११ ॥
 परमात्मस्वरूपञ्च परं ब्रह्म सनातनम् ।
 सर्वदेहस्थितं सात्त्विकरूपं देहिकर्मणाम् ॥ १२ ॥
 प्राणाः पञ्च स्वयं विष्णुर्मनो ब्रह्मा प्रजापतिः ।
 सर्वज्ञानस्वरूपोऽहं शक्तिः प्रकृतिरीश्वरी ॥ १३ ॥
 आत्माधीना वयं सर्वे स्थिते तस्मिंश्च संस्थिताः ।
 गते गताश्च परमे नारदैवमिवाशुगाः ॥ १४ ॥
 जीवन्तत्प्रतिविम्बश्च स च भोगी च कर्मणाम् ।
 यथार्कचन्द्रयोर्विम्बो जलपृष्ठेष्वपि च ॥ १५ ॥
 विम्बो घटेषु भग्नेषु प्रलीनचन्द्रमूर्त्ययोः ।
 तथा सृष्टौ च भग्नायां जीवो ब्रह्मणि लीयते ॥ १६ ॥
 एकमेव परं ब्रह्म शेषे वत्स भवक्षये ।
 वयं प्रलीनास्तत्रैव जगदेतच्चराचरम् ॥ १७ ॥
 तच्च ज्योतिःस्वरूपञ्च मण्डलाकारमेव च ।
 ग्रीष्ममध्याह्नमात्तण्डकोटिकोटिसमप्रभम् ॥ १८ ॥
 आकाशमिव विस्तीर्णं सर्वव्यापकमव्ययम् ।
 सुखदृश्यं यथा चन्द्रविम्बं योगिभिरेव च ॥ १९ ॥
 वदन्ति योगिनस्तत्तु परं ब्रह्म सनातनम् ।
 दिवानिश्च ध्यायन्ते सत्यं तत् सर्वमङ्गलम् ॥ २० ॥
 निरीहञ्च निराकारं परमात्मनमीश्वरम् ।
 स्वेच्छामयं स्वतन्त्रञ्च सर्वकारणकारकम् ॥ २१ ॥

परमानन्दरूपञ्च परमानन्दकारणम् ।

परं प्रधानं पुरुषं निर्गुणं प्रकृतिः परम् ।

तत्रैव लीना प्रकृतिः सर्वबीजस्वरूपिणी ॥ २२ ॥

यथाग्नी दाहिका शक्तिः प्रभा सूर्यं यथा मुने ।

यथा दुग्धे च धावत्यं जले शैत्यं यथैव च ॥ २३ ॥

यथा शब्दश्च गगने यथा गन्धः क्षिती सदा ।

तथा हि निर्गुणं ब्रह्म निर्गुणा प्रकृतिस्तथा ॥ २४ ॥

सृष्ट्युत्पत्ते न तद् ब्रह्म चाग्निं पुरुषः स्मृतः ।

स एव मगुणी वत् ! प्राकृतो विषयी स्मृतः ॥ २५ ॥

सा च तत्रैव त्रिगुणा परा ह्यायामयी स्मृता ॥ २६ ॥

यथा सृष्टा कुलालश्च घटं कर्तुं क्षमः सदा ।

तथा प्रकृत्या तद् ब्रह्म सृष्टिं स्रष्टुं क्षमो मुने ॥ २७ ॥

स्वर्णेन कुण्डलं कर्तुं स्वर्णकारः क्षमो यथा ।

तथा ब्रह्म तया सादृं सृष्टिं कर्तुमिहेश्वरः ॥ २८ ॥

कुलालसृष्टा न च सृत् नित्या एव सनातनी ।

न स्वर्णकारसृष्टं तत् स्वर्णञ्च नित्यमेव च ॥ २९ ॥

नित्यं तत् परमं ब्रह्म नित्या च प्रकृतिः स्मृता ।

द्वयोः समञ्च प्राधान्यमिति केचिद्वदन्ति हि ॥ ३० ॥

सृष्टं स्वर्णं समाकर्तुं कुलालस्वर्णकारकौ ।

न समर्थौ च सृत्स्वर्णं तयोराहरणे क्षमम् ॥ ३१ ॥

तस्मात्तद् ब्रह्म प्रकृतिः परमेव च नारद ! ।

इति केचिद्वदन्त्येव द्वयोश्च नित्यता ध्रुवम् ॥ ३२ ॥

केचिद्वदन्ति तद्ब्रह्म स्वयञ्च प्रकृतिः पुमान् ।

ब्रह्मातिरिक्ता प्रकृतिर्वदन्तीति च केचन ॥ ३३ ॥

तद्ब्रह्म परमं धाम सर्वकारणकारणम् ।
 तद्ब्रह्मलक्षणं ब्रह्मन्निदं किञ्चित् श्रुती श्रुतम् ॥ ३४ ॥
 ब्रह्म चात्मा च सर्वेषां निलिप्तं साक्षिरूपिणम् ।
 सर्वव्यापी च सर्वादिलक्षणञ्च श्रुती श्रुतम् ॥ ३५ ॥
 तद्ब्रह्मशक्तिः प्रकृतिः सर्वबीजस्वरूपिणी ।
 यतस्तच्छक्तिमद् ब्रह्म चेदं प्रकृतिलक्षणम् ॥ ३६ ॥
 तेजोरूपञ्च तद्ब्रह्म ध्यायन्ते योगिनः सदा ।
 वैष्णवास्तत्र मन्यन्ते मङ्गलाः सूक्ष्मबद्धयः ।
 तत्तेजः कस्य वाश्रय्यं ध्यायन्ते पुरुषं विना ॥ ३७ ॥
 कारणेन विना कार्यं कुतो वा प्रभवेद्भवे ।
 ध्यायन्ते वैष्णवास्तस्मात्तत्र रूपं मनोहरम् ॥ ३८ ॥
 स्वेच्छामयस्य पुंसो साकारस्यात्मनः सदा ।
 तत्तेजो मण्डलाकारे सूर्यकोटिसमप्रभे ॥ ३९ ॥
 नित्यं स्थूलञ्च प्रच्छन्नं गोलोकाभिधमेव च ।
 लक्षकोटियोजनञ्च चतुरस्रं मनोहरम् ॥ ४० ॥
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणैर्गोपीनामावृतं सदा ।
 सुदृश्यं वर्तुलाकारं यथैव चन्द्रमण्डलम् ।
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणं निराधारञ्च स्वेच्छया ॥ ४१ ॥
 ऊर्ध्वञ्च नित्यं वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजनम् ।
 गोगोपगोपीसंयुतं कल्पवृक्षसमन्वितम् ॥ ४२ ॥
 कामधेनूभिराकीर्णं रासमण्डलमण्डितम् ।
 वृन्दावनवनाच्छन्नं विरजावेष्टितं मुने ॥ ४३ ॥
 शतशृङ्गं शतशृङ्गैः सुदीप्तं दीप्तमीषितम् ।
 लक्षकोटिपरिमितैराश्रमैः सुमनोहरैः ॥ ४४ ॥

शतमन्दिरसंयुक्तसायमं सुमनोहरम् ॥ ४५ ॥
 प्राकारपरिखायुक्तं पारिजातवनान्वितम् ।
 कौस्तुभेन्द्रेण मणिना निर्माणकलसोज्ज्वलैः ॥ ४६ ॥
 हीरासारविनिर्माणसोपानसंघसुन्दरैः ।
 मणीन्द्रसारनिर्माणैः कपाटदर्पणान्वितैः ॥ ४७ ॥
 नानाचित्रविचित्राढ्यैराश्रयमञ्च सुसंस्कृतम् ।
 षोडशद्वारसंयुक्तं सुदीप्तं रत्नदीपकैः ॥ ४८ ॥
 रत्नसिंहासने रम्ये चामूल्यरत्ननिर्मिते ।
 नानाचित्रविचित्राढ्ये वसन्तमीश्वरं वरम् ॥ ४९ ॥
 नवीननीरदृश्यामं किशोरवयसं शिशुम् ।
 शरत्पद्माङ्गमात्तण्डप्रभामाचनलोचनम् ॥ ५० ॥
 शरत्पार्वणपूर्णेन्दुगोभाच्छादनमाननम् ।
 कोटिकन्दर्पलावण्यलीलानिन्दितसुन्दरम् ॥ ५१ ॥
 कोटिचन्द्रप्रभायुटपुटयुक्तविग्रहम् ।
 सञ्चितं मुरलीहस्तं सुप्रगस्तं सुमङ्गलम् ॥ ५२ ॥
 वज्रसंस्कारपीताम्बुयुगलेन समुज्ज्वलम् ।
 चन्द्रोज्जितसर्वाङ्गं कौस्तुभेन विराजितम् ॥ ५३ ॥
 आजानुमालतीमालावनमालाविभूषितम् ।
 त्रिभङ्गभङ्गिमायुक्तं मणिमाणिक्यभूषितम् ॥ ५४ ॥
 मयूरपुच्छचूडञ्च सद्रत्नसुकुटीज्ज्वलम् ।
 रत्नकेयूरवलयरत्नमञ्जीररञ्जितम् ॥ ५५ ॥
 रत्नकुण्डलयुरक्तेन गण्डस्थलसुशोभितम् ।
 सुक्तापङ्क्तिविनिन्देकदगनं सुमनोहरम् ॥ ५६ ॥
 पञ्चविस्वाधरीडञ्च नासिकोन्नतशोभनम् ।

वीक्षितं गोपिकाभिश्च वेष्टिताभिश्च सन्ततम् ॥ ५७ ॥
 स्थिरयौवनयुक्ताभिः सज्जिताभिश्च सादरम् ।
 भूषिताभिश्च सद्वस्त्रनिर्माणभूषणेन च ॥ ५८ ॥
 सुरेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च मुनिभिर्मानवेन्द्रकैः ।
 ब्रह्माविष्णुशिवानन्तधर्माद्यैर्वन्दितं सुदा ॥ ५९ ॥
 भक्तप्रियं भक्तनाथं भक्तानुग्रहकातरम् ।
 राशेस्वरं सुरासकं राधावत्तःस्थलस्थितम् ॥ ६० ॥
 एवंरूपमरूपं तं ध्यायन्ते वैष्णवा मुने ।
 सततं ध्येयमन्नाकं परमात्मानमोज्जरम् ॥ ६१ ॥
 अक्षरं परमं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम् ।
 स्त्रे कामयं निगुण्यं निगीहं प्रकृतः परम् ॥ ६२ ॥
 सयाधारं राववोजं जयजं सवेमेव च ।
 सर्वेश्वरं सर्ववृज्यं सर्वसिद्धिकरप्रदम् ॥ ६३ ॥
 स एव भगवान्नादिर्गोलीको द्विभुजः स्वयन् ।
 गोपदेवश्च गोपातोः पापेहः परिवेष्टितः ॥ ६४ ॥
 परिपूर्णतमः श्रीमान् श्रीजगन्नी राधिकेश्वरः ।
 सवीनरात्मा सर्वज्ञ प्रत्यक्षः सर्वगः स्मृतः ॥ ६५ ॥
 हृदिश्च सर्ववचनां नकारवाक्यवाचकः ।
 सवीणा च परं ब्रह्म तेन जज्ञः प्रकीर्तितः ॥ ६६ ॥
 हृदिश्च सर्ववचनां नकारवादिवाचकः ।
 सर्वादिपुङ्गवो व्यापी तेन कृष्णः प्रकीर्तितः ॥ ६७ ॥
 स एवांजन भगवान् वैकुण्ठे च चतुर्भुजः ।
 चतुर्भुजः पापदेहैराहतः कमलापतिः ॥ ६८ ॥
 स एव कलयो विष्णुः पाता च जगतां प्रभुः ।

श्वेतदीपे सिन्दुकन्यापतिरेव चतुर्भुजः ॥ ६८ ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं परं ब्रह्मनिरूपणम् ।
 अस्माकं चिन्तनीयञ्च सेयं वन्दितमीक्षितम् ॥ ७० ॥
 इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च शौनक ।
 गन्धर्वराजस्तीक्ष्णं तृष्ठाव तत्र नारदः ॥ ७१ ॥
 मुनिस्तीक्ष्णेण सन्तुष्टो भगवानादिरच्युतः ।
 ज्ञानं सृष्ट्युत्पत्त्यस्तस्मै प्रददौ वरमीक्षितम् ॥ ७२ ॥
 तं प्रणम्य मुनीन्द्रश्च प्रहृष्टवदनेक्षणः ।
 तदाज्ञया पुण्यरूपं ययौ नारायणाश्रमम् ॥ ७३ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-
 शौनकसंवादे नारदप्रस्थानं नामाष्टा-
 विंशतितमोऽध्यायः ।

जनविंशत्तमोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

ददृशीश्रममाचर्य्यं देवर्षिर्नारदस्तथा ।
 ऋषिर्नारायणस्यैव वदरीवनसंयुतम् ॥ १ ॥
 नानावृक्षफलाकीर्णं पुष्कोकिलरुतश्रुतम् ।
 शरभेन्द्रैः केगरीन्द्रैर्व्याघ्रैर्वैः परिवेष्टितम् ॥ २ ॥
 ऋषीन्द्रस्य प्रभावेन हिंसाभयविवर्जितम् ।
 महारण्यमगम्यच्च स्वर्गाधिकमनोहरम् ॥ ३ ॥

सिद्धेन्द्राणां मुनीन्द्राणामाश्रमाणां त्रिकोटिभिः ।
 आवृतं चन्दनारण्यपारिजातवनान्वितम् ॥ ४ ॥
 ददर्श तमृषीन्द्रश्च सभामध्ये मनोहरम् ।
 रत्नसिंहासनस्थश्च वसन्तं योगिनां गुरुम् ॥ ५ ॥
 जपन्तं परमं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम् ।
 प्रणनाम च तं दृष्ट्वा ब्रह्मपुत्रश्च शौनक ॥ ६ ॥
 उत्थाय सहसालिङ्ग्य युयुजे परमाशिशम् ।
 पप्रच्छ कुशलं स्नेहाच्चकारातिथिपूजनम् ॥ ७ ॥
 रत्नसिंहासने रम्ये वासयामास नारदम् ।
 निवसन्नासने रम्ये वर्त्मन्यसमविवर्जितः ॥ ८ ॥
 उवाच तमृषिश्रेष्ठं भगवन्तं सनातनम् ।
 अधीतवेदान् सर्वांश्च पितुः स्थाने सुदुर्गमान् ॥ ९ ॥
 ज्ञानं सम्प्राप्य योगीन्द्रान्मन्त्रश्च शङ्करादिभ्यो ।
 मनो मे न हि तृप्नोति दुर्निवारश्च चञ्चलम् ॥ १० ॥
 दृष्टं मया तत्पदाब्जं मनसा प्रेरितेन च ।
 किञ्चिज्ज्ञानविशेषश्च लब्धुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ ११ ॥
 यत्र कृष्णगुणाख्यानं जन्ममृत्युजराहरम् ॥ १२ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवाद्याश्च सुरेन्द्रश्च सुरा विभो ।
 कं चिन्तयन्ति मुनयो मनवश्च विचक्षणाः ॥ १३ ॥
 कस्मात् सृष्टिश्च प्रभवेत् कुत्र वा विप्रलीयते ।
 को वा सर्वेश्वरो विष्णुः सर्वकारणकारकः ॥ १४ ॥
 तस्येश्वरस्य किं रूपं कर्म वा किं जगत्पते ।
 विचार्य मनसा सर्वं तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ १५ ॥
 नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य भगवानृषिः ।

कथां कथितुमारभे पुण्यां भुवनपावनीम् ॥ १६ ॥

इति श्रीब्रह्मवेवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-
शीनकसंवादे नारायणं प्रति नारदप्रश्नो
नाम जनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीनारायण उवाच ।

लब्धोदरो हरिरुमापतिरीशशेषा

ब्रह्मादयः सुरगणा मनवो मुनीन्द्राः ।

वाणी शिवा त्रिपथगा कमलादिका या

सच्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् ॥ १ ॥

संसारसागरमतीवगभीरघोरं

दावाग्निसर्पपरिवेष्टितचेष्टिताङ्गम् ।

संलङ्घ्य गन्तुमभिवाञ्छति यो हि दास्यं

सच्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् ॥ २ ॥

गोवर्धनोद्धरणकीर्त्तिरतीवखिन्ना

भूर्धारिता च दशनाग्रकरेण क्लिन्ना ।

विश्वानि लोमविवरेषु विभर्तुरादेः

सच्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् ॥ ३ ॥

गोपाङ्गनावदनपङ्कजषट्पदस्य
 रासेश्वरस्य रसिकारमणस्य पुंसः ।
 वृन्दावने विहरतो ब्रजवेशविष्णोः
 सच्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् ॥ ४ ॥
 चक्षुर्निमेषपतितो जगतां विधाता
 तत्कर्म वत्स कथितुं भुवि कः समर्थः ।
 त्वच्चापि नारदमुने परमादरेण
 सच्चिन्तनं कुरु हरेश्चरणारविन्दम् ॥ ५ ॥
 यूयं वयं तस्य कलाकलांशाः
 कलाकलांशा मनवो मुनीन्द्राः ।
 कलाविशेषा भवपारमुख्या
 महान् विराड् यस्य कलाविशेषः ॥ ६ ॥
 सहस्रशीर्षाः शिरसः प्रदेशे
 विभन्ति सिद्धार्थसमञ्च विश्वम् ।
 कूर्मे च शेषो मशको गजे यथा
 कूर्मश्च कृष्णस्य कलाकलांशः ॥ ७ ॥
 गोलोकनाथस्य विभोर्यशोऽमलं
 श्रुतौ पुराणे न हि किञ्चन स्फुटम् ।
 न पाद्ममुख्याः कथितुं समर्थाः
 सर्वेश्वरं तं भज पाद्ममुख्यम् ॥ ८ ॥
 विश्वेषु सर्वेषु च विश्वधाम्नः
 सन्त्येव शश्वद्विधिविधुरुद्राः ।
 तेषाञ्च संख्याः श्रुतयश्च देवाः
 परं न जानन्ति तमीश्वरं भज ॥ ९ ॥

करोति सृष्टिं स विधेर्विधाता

विधाय नित्यां प्रकृतिं जगत्प्रसूम् ।

ब्रह्मादयः प्राकृतिकाश्च सर्वे

भक्तिप्रदां श्रीं प्रकृतिं भजन्ति ॥ १० ॥

ब्रह्मस्वरूपा प्रकृतिर्न भिन्ना

यया च सृष्टिं कुरुते सनातनः ।

प्रियञ्च सर्वाः कलया जगत्सु

माया च सर्वे च तया विमोहिताः ॥ ११ ॥

नारायणी सा परमा सनातनी

शक्तियं पुंसः परमात्मनश्च ।

आत्मेश्वरश्चापि यया च शक्तिमां-

स्तया विना स्रष्टुमशक्त एव ॥ १२ ॥

गत्वा विवाहं कुरु ब्रह्म साम्प्रतं

कर्तुं प्रयुक्तश्च पितुर्निदेशम् ।

गुरोर्निदेशं प्रतिपालको भवेत्

सर्वत्र पूज्यो विजयी च सन्ततम् ॥ १३ ॥

स्वपत्नीं पूजयेद् यो हि ब्रह्मालङ्कारचन्दनैः ।

प्रकृतिस्तस्य सन्नुष्टा यथा कृष्णो द्विजार्चने ॥ १४ ॥

सा च योपितृस्वरूपा च प्रतिविश्वेषु मायया ।

योपितामपमानेन पराभूता च सा भवेत् ॥ १५ ॥

दिव्या स्त्री पूजिता येन पतिपुत्रवती सती ।

प्रकृतिः पूजिता तेन सर्वमङ्गलदायिनी ॥ १६ ॥

मूलप्रकृतिरेका सा पूर्णब्रह्मस्वरूपिणी ।

सृष्टौ पञ्चविधा सा च विष्णुमाया सनातनी ॥ १७ ॥

प्राणाधिष्ठातृदेवी या कृष्णस्य परमात्मनः ।

सर्वासां प्रेयसी कान्ता सा राधा परिकीर्तिता ॥ १८ ॥

नारायणप्रिया लक्ष्मीः सर्वसम्पत्स्वरूपिणी ।

रागाधिष्ठातृदेवी या सा च पूज्या सरस्वती ॥ १९ ॥

सावित्री वेदमाता च पूज्यरूपा विधेः प्रिया ।

शङ्करस्य प्रिया दुर्गा यस्याः पुत्तो गणेश्वरः ॥ २० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-

शौनकसंवादे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

ब्रह्मखण्डं समाप्तम् ।

प्रकृतिखण्डम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

मणेशजननी दुर्गा राधा लक्ष्मीः सरस्वती ।
सावित्री च सृष्टिविधौ प्रकृतिः पञ्चधा स्मृता ॥ १ ॥
आविर्बभूव सा केन का वा सा ज्ञानिनां वरा ।
किं वा तल्लक्षणं वक्षः ! को वा वक्तुं क्षमो भवेत् ॥ २ ॥
किञ्चित्तथापि वक्ष्यामि यत् श्रुतं रुद्रवक्त्रतः ॥ ३ ॥
प्रकटवाचकः प्रथमस्तस्य सृष्टिवाचकः ।
सृष्टौ प्रकटा या देवी प्रकृतिः सा प्रकीर्तिता ॥ ४ ॥
गुणे प्रकटसत्वे च प्रशब्दो वर्त्तते श्रुतौ ।
मध्यमे रजसि कथं त्रिशब्दस्तमसि स्मृतः ॥ ५ ॥
त्रिगुणात्मस्वरूपा या सर्वशक्तिसमन्विता ।
प्रधाना सृष्टिकरणे प्रकृतिस्तेन कथ्यते ॥ ६ ॥
प्रथमे वर्त्तते प्रथमस्तस्य सृष्टिवाचकः ।
सृष्टेराद्या च या देवी प्रकृतिः सा प्रकीर्तिता ॥ ७ ॥
योगेनात्मा सृष्टिविधौ द्विधारूपो बभूव सः ।
पुमांश्च दक्षिणाङ्गीं च वामाङ्गः प्रकृतिः स्मृतः ॥ ८ ॥
सा च ब्रह्मस्वरूपा च माया नित्यमनातनी ।
यथात्मा च यथा शक्तिर्यथाग्नी दाहिका स्मृता ॥ ९ ॥

अतएव हि योगीन्द्रः स्त्रीपुंभेदं न मन्यते ।

सर्वं ब्रह्ममयं ब्रह्मन् शश्वत् पश्यति नारद ॥ १० ॥

स्वेच्छामयस्वेच्छया च श्रीकृष्णस्य सिसृक्षया ।

साविर्वभूव सहसा मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ११ ॥

तदाज्ञया पञ्चविंश सृष्टिकर्मणि भेदतः ।

अथ भक्तानुदीधाद् वा भक्तानुग्रहविग्रहा ॥ १२ ॥

गणेशमाता दुर्गा या शिवरूपा शिवप्रिया ।

नारायणी विष्णुमाया पूर्णब्रह्मस्वरूपिणी ॥ १३ ॥

ब्रह्मादिदेवैर्गुणिभिर्मनुभिः पूजिता सदा ।

सर्वाधिष्ठातृदेवी सा ब्रह्मरूपसनातनी ॥ १४ ॥

धर्मसत्यपुण्यकीर्त्तियशोमङ्गलदायिनी ।

सुखमोक्षहर्षदात्री शोकात्तिदुःखनाशिनी ॥ १५ ॥

शरणागतदोनात्तपरित्राणपरायणा ।

तेजःस्वरूपा परमा तदधिष्ठातृदेवता ॥ १६ ॥

सर्वशक्तिस्वरूपा च शक्तिरीशस्य सन्ततम् ।

सिद्धेश्वरी सिद्धरूपा सिद्धिदा सिद्धिदेखरी ॥ १७ ॥

बुद्धिनिद्रा क्षुत् पिपासा क्वाया तन्द्रा दया स्मृतिः ।

जातिः क्षान्तिश्च शान्तिश्च कान्तिर्भ्रान्तिश्च चेतना ॥ १८ ॥

तृष्टिः पुष्टिस्तथा लक्ष्मीर्बृत्तिर्माता तथैव च ।

सर्वशक्तिस्वरूपा सा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ १९ ॥

उक्तः श्रुतौ श्रुतगुणघातिस्वल्पो यथागमम् ।

गुणोऽस्थानन्तोऽनन्ताया अपराञ्च निशामय ॥ २० ॥

शुद्धसत्त्वस्वरूपा या पद्मा च परमात्मनः ।

सर्वसम्पत्स्वरूपा या सा तदधिष्ठातृदेवता ॥ २१ ॥

कान्ता दान्तातिशान्ता च सुगीता सर्वमङ्गला ।
 लोभमोहकामरोषाहङ्कारपरिवर्जिता ॥ २२ ॥
 भक्तानुरक्तपायूथ सर्वाद्या च पतिव्रता ।
 प्राणतुल्या भगवतः प्रेमपात्री प्रियंवदा ॥ २३ ॥
 सर्वशस्यात्मिका सर्वजीवनोपायरूपिणी ।
 महालक्ष्मीश्च वैकुण्ठे पतिसेवावती सदा ॥ २४ ॥
 स्वर्गे च स्वर्गलक्ष्मीश्च राजलक्ष्मीश्च राजसु ।
 गृहे च गृहलक्ष्मीश्च मर्त्यानां गृहिणां तथा ॥ २५ ॥
 सर्वप्राणिषु द्रव्येषु गोभारूपा मनीहरा ।
 प्रीतिरूपा पुष्पवतां प्रभारूपा नृपेषु च ॥ २६ ॥
 वाणिज्यरूपा वणिजां पापिनां कलहङ्करा ।
 दयासयी भक्तमाता भक्तानुग्रहकातरा ॥ २७ ॥
 चपले चपला भक्तसम्पदी रक्षणाय च ।
 जगज्जीवन्मृतं सर्वं यया देव्या विना नृने ॥ २८ ॥
 शक्तिर्द्वितीया कथिता विदोक्ता सर्वसन्ध्याता ।
 सर्वपूज्या सर्ववन्द्या चान्यां सत्तां निगमय ॥ २९ ॥
 वाग्दुधिविद्याज्ञानाधिपदेवता परमात्मनः ।
 सर्वविद्यास्वरूपा या सा च देवी सरस्वती ॥ ३० ॥
 सुदुश्चिन्तावितासिधाप्रतिभास्मृतिदा सताम् ।
 नानाप्रकारसिद्धान्तभेदाद्यैकव्यनाप्रदा ॥ ३१ ॥
 व्याख्याबोधस्वरूपा च सप्तसन्निभमञ्जिनी ।
 विचारकारिणी श्रुत्यकारिणी शक्तिरूपिणी ॥ ३२ ॥
 सर्वसङ्गासक्तन्यानताल्लकारणरूपिणी ।
 विषयज्ञानवाग्दूपा प्रतिविम्बेषु जीविनाम् ॥ ३३ ॥

व्याख्यामुद्राकरा शान्ता वीणापुस्तकधारिणी ।

शुद्धसत्त्वस्वरूपा या सुशीला श्रीहरिप्रिया ॥ ३४ ॥

हिमचन्दनकुन्देन्दुकुमुदाम्भोजसन्निभा ।

जपन्ती परमात्मानं श्रीकृष्णं रत्नमालया ॥ ३५ ॥

तपःस्वरूपा तपसां फलदात्री तपस्विनी ।

सिद्धिविद्यास्वरूपा च सर्वसिद्धिप्रदा सदा ॥ ३६ ॥

देवी तृतीया गदिता श्रीयुक्ता जगद्धिक्ता ।

यथागमं यथाकिञ्चिदपरां संनिबोध मे ॥ ३७ ॥

माता चतुर्णां वेदानां वेदाङ्गानाञ्च हृन्दसाम् ।

सन्ध्यावन्दनमन्त्राणां तन्त्राणाञ्च विचक्षणा ॥ ३८ ॥

द्विजातिजातिरूपा च जपरूपा तपस्विनी ।

ब्राह्मतेजोमयी शक्तिस्तदधिष्ठातृदेवता ॥ ३९ ॥

यत्पादरजसां पूतं जगत् सर्वञ्च नारद ।

देवी चतुर्धा कथिता पञ्चमीं वर्णयामि ते ॥ ४० ॥

प्रेमप्राणाधिदेवी या पञ्चप्राणस्वरूपिणी ।

प्राणाधिकप्रियतमा सर्वाद्या सुन्दरी वरा ॥ ४१ ॥

सर्वसौभाग्ययुक्ता च मानिनी गौरवान्विता ।

वामार्द्धाङ्गरूपा च गुणेन तेजसा मया ॥ ४२ ॥

परावरा सर्वत्रता परमाद्या सनातनी ।

परमानन्दरूपा च धन्या मान्या च पूजिता ॥ ४३ ॥

रासक्रीडाधिदेवी च कृष्णस्य परमात्मनः ।

रासमण्डलसंभूता रासमण्डलमण्डिता ॥ ४४ ॥

रामेश्वरी सुरसिका रासवासनिवासिनी ।

गोलीकवासिनी देवी गोपीवेशावधादिका ॥ ४५ ॥

परमाह्लादरूपा च सन्तोषहर्षरूपिणी ।

निर्गुणा च निराकारा निर्लिप्तात्मस्वरूपिणी ॥ ४६ ॥

निरीहा निरहङ्कारा भक्तानुग्रहविग्रहा ।

वेदानुसारध्यानेन विज्ञाता सा विचक्षणैः ॥ ४७ ॥

दृष्टिदृष्टा सहस्रेषु सुरेन्द्रैर्मुनिपुङ्गवैः ।

वह्निशुभांशुकाधाना रत्नालङ्कारभूषिता ॥ ४८ ॥

कोटिचन्द्रप्रभामुष्टश्रीयुक्तभक्तविग्रहा ।

श्रीकृष्णभक्तदास्यैकदातिका सर्वसम्पदाम् ॥ ४९ ॥

अवतारे च वाराहे वृकभानुसुता च या ।

यत्पादपद्मसंस्पर्शपवित्रा च वसुधरा ॥ ५० ॥

ब्रह्मादिभिरदृष्टा या सर्वदृष्टा च भारते ।

स्वीरत्नसारसंभृता कृष्णवक्षःस्थलस्थिता ।

तथा घने नवघने लोला सौदामिनी मुने ॥ ५१ ॥

षष्टिं वर्षसहस्राणि प्रतप्तं ब्रह्मणा पुरा ।

यत्पादपद्मनखरदृष्टये चात्मशुद्धये ।

नच दृष्टञ्च स्वप्नेऽपि प्रत्यक्षस्यापि का कथा ॥ ५२ ॥

तेनैव तपसा दृष्टा भूरि वृन्दावने वने ।

कथिता पञ्चमी देवी सा राधा परिकीर्तिता ॥ ५३ ॥

अंशरूपा कलारूपा कलांशंशसमुद्भवा ।

प्रकृतेः प्रतिविम्बेषु देवी च सर्वयोपिताः ॥ ५४ ॥

परिपूर्णतमाः पञ्चविधा देव्यश्च कीर्तिताः ।

या या प्रधानांशरूपा वर्णयामि निशामय ॥ ५५ ॥

प्रधानांशस्वरूपा च गङ्गा भुवनपावनी ।

विशुविग्रहसंभृता द्रवरूपा सनातनी ॥ ५६ ॥

पापिपापेभ्यदाहाय ज्वलदिन्धनरूपिणी ।
 दर्शस्पर्शस्नानपानैर्निर्वाणपददायिनी ॥ ५७ ॥
 मोक्षोक्तस्थानप्रस्थानसुसोपानस्वरूपिणी ।
 पवितरूपा तीर्थानां सरिताञ्च परावरा ।
 शम्भुमौलिजटामेकमुक्तापंक्तिस्वरूपिणी ॥ ५८ ॥
 तपःसम्पादनी सद्यो भारते च तपस्विनाम् ।
 शङ्खपद्मक्षीरनिभा शुद्धसत्त्वस्वरूपिणी ।
 निर्मला निरहङ्कारा साध्वी नारायणप्रिया ॥ ५९ ॥
 प्रधानांशस्वरूपा च तुलसी विष्णुकामिनी ।
 विष्णुभूषणरूपा च विष्णुपादस्थिता सती ॥ ६० ॥
 तपःसङ्कल्पपूजादिसद्यःसम्पादनी मुने ।
 सारभूता च पुष्पानां पवित्रा पुण्यदा सदा ॥ ६१ ॥
 दर्शनस्पर्शनाभ्याञ्च सद्योनिर्वाणदायिनी ।
 कलौ कलुषशुक्लेभ्यदाहनायाग्निरूपिणी ॥ ६२ ॥
 यत्पादपद्मसंस्पर्शात् सद्यःपूता वसुधरा ।
 यत्स्पर्शदर्शं वाञ्छन्ति तीर्थानि चात्मशुद्धये ॥ ६३ ॥
 यया विना च विश्वेषु सर्वं कर्मातिनिष्फलम् ।
 मोक्षदा या मुमुक्षूणां कामिनां सर्वकामदा ॥ ६४ ॥
 कल्पवृक्षस्वरूपा च भारते विश्वरूपिणी ।
 त्राणाय भारतानाञ्च पूजानां परदेवता ॥ ६५ ॥
 प्रधानांशस्वरूपा च मनसा कश्यपात्मजा ।
 शङ्करप्रियाशिष्या च महान्नानविशारदा ॥ ६६ ॥
 नागेश्वरस्यानन्तस्य भगिनी नागपूजिता ।
 नागेश्वरी नागमाता सुन्दरी नागवाहिनी ॥ ६७ ॥

नागेन्द्रगणयुक्ता सा नागभूषणभूषिता ।

नागेन्द्रवन्दिता सिद्धयोगिनी नागवासिनी ॥ ६८ ॥

विष्णुभक्ता विष्णुरूपा विष्णुपूजापरायणा ।

तपःस्वरूपा तपसां फलदात्री तपस्विनी ॥ ६९ ॥

दिव्यं तिलजवर्षे च तपस्तप्तं यया हरिः ।

तपस्विनीपु पृज्या च तपस्विपु च भारते ॥ ७० ॥

सर्पमन्त्राधिदेवी च ज्वलन्ती ब्रह्मर्तजसा ।

ब्रह्मस्वरूपा परमा ब्रह्मभावनतत्परा ॥ ७१ ॥

जरत्कारमुनेः पत्नी कृष्णगणुपतिव्रता ।

आस्तीकस्य मुनेर्माता प्रवरस्य तपस्विनाम् ॥ ७२ ॥

प्रधानांशस्वरूपा या देवसेना च नारद ।

मातृकासु पूज्यतमा सा च षष्ठी प्रकीर्तिता ॥ ७३ ॥

शिगूनां प्रतिविस्त्रेषु प्रतिपालनकारिणी ।

तपस्विनी विष्णुभक्ता कार्तिकेयस्य कामिनी ॥ ७४ ॥

षष्ठांशरूपा प्रकृतस्मिन् षष्ठी प्रकीर्तिता ।

पुत्रपौत्रप्रदात्री च धात्री च जगतां सदा ॥ ७५ ॥

सुन्दरी युवती रम्या सततं भर्तुरन्तिके ।

स्थाने शिगूनां परमा वृद्धरूपा च योगिनी ॥ ७६ ॥

पूजा द्वादशमासेषु यस्याः षष्ठ्यासु सन्ततम् ।

पूजा च सृष्टिकागारे परषष्ठदिने शिगोः ॥ ७७ ॥

एकविंशतिमे चैव पूजा कल्याणहैतुकी ।

शश्वन्नियमिता चैषा नित्या काम्याप्यतः परा ॥ ७८ ॥

मातृरूपा दयारूपा शश्वद्रक्षणकारिणी ।

जले स्थले चान्तरीत्रे शिगूनां स्वप्नगोचरा ॥ ७९ ॥

प्रधानांशस्वरूपा या देवी मङ्गलचण्डिका ।

प्रकृतेर्मुखसंभूता सर्वमङ्गलदा सदा ॥ ८० ॥

सृष्टौ मङ्गलरूपा च संहारे कोपरूपिणी ।

तेन मङ्गलचण्डी सा पण्डितैः परिकीर्तिता ॥ ८१ ॥

प्रतिमङ्गलवारेषु प्रतिविश्वेषु पूजिता ।

पञ्चोपचारैर्भक्त्या च योषिद्धिः परिपूजिता ॥ ८२ ॥

पुत्रपौत्रधनैश्वर्य्ययशोमङ्गलदायिनी ।

शोकसन्तापपापान्तिदुःखदारिद्र्यनाशिनी ॥ ८३ ॥

परितुष्टा सर्ववाञ्छाप्रदात्री सर्वयोषिताम् ।

रुष्टा क्षणेन संहर्तुं शक्ता विश्वं महेश्वरी ॥ ८४ ॥

प्रधानांशस्वरूपा च काली कमललोचना ।

दुर्गाललाटसंभूता रणे शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ८५ ॥

दुर्गाङ्गांशस्वरूपा च गुणेन तेजसा समा ।

कोटिसूर्य्यप्रभासुष्टपुष्टजान्ज्वल्यविग्रहा ॥ ८६ ॥

प्रधाना सर्वशक्तीनां वरा बलवती परा ।

सर्वसिद्धिप्रदा देवी परमा सिद्धियोगिनी ॥ ८७ ॥

क्षणभक्ता क्षणतुल्या तेजसा विक्रमैर्गुणैः ।

क्षणभावनया शश्वत् क्षणवर्णा सनातनी ॥ ८८ ॥

संहर्तुं सर्वब्रह्माण्डं शक्ता निःश्वासमावृतः ।

रणं दैत्यैः समं तस्याः क्रीडया लोकरक्षया ॥ ८९ ॥

धर्मार्थकाममोक्षांश्च दातुं शक्ता च पूजिता ।

ब्रह्मादिभिः स्तूयमाना मुनिभिर्मनुभिर्नरैः ॥ ९० ॥

प्रधानांशस्वरूपा च प्रकृतेश्च वसुधरा ।

आधारभूता सर्वेषां सर्वशस्यप्रसूतिका ॥ ९१ ॥

रत्नाकारा रत्नगर्भा सर्वरत्नाकराश्चया ।

प्रजादिभिः प्रजेयैश्च पूजिता वन्दिता सदा ॥ ८२ ॥

सर्वोपजीव्यरूपा च सर्वसम्पत्तिधायिनी ।

यया विना जगत् सर्वं निराधारं चराचरम् ॥ ८३ ॥

प्रकृतेश्च कला या यास्ता निबोध मुनीश्वर ।

यस्य यस्य च याः पद्मास्ताः सर्वा वर्णयामि ते ॥ ८४ ॥

स्वाहादेवी वह्निपत्नी त्रिषु लोकेषु पूजिता ।

यया विना हविर्देत्तं न ग्रहीतुं सुराः क्षमाः ॥ ८५ ॥

दक्षिणा यज्ञपत्नी च दीक्षा सर्वत्र पूजिता ।

यया विना च विश्वेषु सर्वं कर्म च निष्फलम् ॥ ८६ ॥

स्वधा पितॄणां पत्नी च मुनिभिर्मनुभिर्नरैः ।

पूजिता पितृदानञ्च निष्फलञ्च यया विना ॥ ८७ ॥

स्वस्तिदेवी वायुपत्नी प्रतिविश्वेषु पूजिता ।

आदानञ्च प्रदानञ्च निष्फलञ्च यया विना ॥ ८८ ॥

पुष्टिर्गणपतेः पत्नी पूजिता जगतीतले ।

यया विना परिज्जीणाः पुमांसो योषितोऽपि च ॥ ८९ ॥

अनन्तपत्नी तुष्टिश्च पूजिता वन्दिता सदा ।

यया विना न सन्तुष्टाः सर्वलोकाश्च सर्वतः ॥ ९० ॥

इगानपत्नी सम्पत्तिः पूजिता च सुरैर्नरैः ।

सर्वे लोका दरिद्राश्च विश्वेषु च यया विना ॥ ९१ ॥

धृतिः कपिलपत्नी च सर्वैः सर्वत्र पूजिता ।

सर्वे लोका अर्थेयाश्च जगत्सु च यया विना ॥ ९२ ॥

यमपत्नी क्षमा साध्वी सुशीला सर्वपूजिता ।

समुन्मत्ताश्च रुष्टाश्च सर्वे लोका यया विना ॥ ९३ ॥

क्रीडाधिष्ठातृदेवी सा कामपत्नी रतिः सती ।

केलिकौतुकहीनाश्च सर्वे लोका यया विना ॥ १०४ ॥

सत्यपत्नी सती मुक्तिः पूजिता जगतां प्रिया ।

यया विना भवेन्नोको बन्धुतारहितः सदा ॥ १०५ ॥

मोहपत्नी दया साध्वी पूजिता च जगत्प्रिया ।

सर्वलोकाश्च सर्वत्र निष्ठुराश्च यया विना ॥ १०६ ॥

पुण्यपत्नी प्रतिष्ठा सा पुण्यरूपा च पूजिता ।

यया विना जगत् सर्वं जीवन्मृतसमं मुने ॥ १०७ ॥

सुकर्मपत्नी कीर्त्तिश्च धन्या मान्या च पूजिता ।

यया विना जगत् सर्वं यशोहीनं मृतं यथा ॥ १०८ ॥

क्रिया उद्योगेपत्नी च पूजिता सर्वसङ्गता ।

यया विना जगत् सर्वमुच्छन्नमिव नारद ॥ १०९ ॥

अवर्मपत्नी मिथ्या सा सर्वधूर्त्तेश्च पूजिता ।

यया विना जगत् सर्वमुच्छन्नं विधिनिर्मितम् ॥ ११० ॥

सत्त्वे अदर्शना या च त्रेतायां सूक्ष्मरूपिणी ।

अद्वायवयवरूपा च द्वापरे संवृता हि या ॥ १११ ॥

काली महाप्रगल्भा च सर्वत्र व्यापिकारणात् ।

कपटेन समं भ्राता भ्रमत्येव गृहे गृहे ॥ ११२ ॥

शान्तिर्लज्जा च भार्ये द्वे सुशीलस्य च पूजिते ।

याभ्यां विना जगत् सर्वमुन्नतमिव नारद ॥ ११३ ॥

ज्ञानस्य तिस्रीं भार्याश्च बुद्धिर्मेधा स्मृतिस्तथा ।

याभिर्विना जगत् सर्वं मूढं मृतसमं सदा ॥ ११४ ॥

मूर्त्तिश्च धर्मपत्नी सा कान्तिरूपा मनोहरा ।

परमात्मा च विश्वौघा निराधारा यया विना ॥ ११५ ॥

सर्वत्र शोभारूपा च लक्ष्मीर्मूर्तिमती सती ।

श्रीरूपा मूर्तिरूपा च मान्या धन्या च पूजिता ॥११६॥

कालाऽग्निरुद्रपत्नी च निद्रा सा सिद्धयोगिनाम् ।

सर्वलोकाः समाच्छन्ना मायायोगेन रात्रिषु ॥ ११७ ॥

कालस्य तिस्रो भार्याश्च सन्ध्या रात्रिदिनानि च ।

याभिर्विना विधाता च संख्यां कर्तुं न शक्यते ॥११८॥

क्षुत्पिपासे लोभभार्य्ये धन्ये मान्ये च पूजिते ।

याभ्यां व्याप्तं जगत् क्षोभयुक्तं चिन्तितमेव च ॥११९॥

प्रभा च दाहिका चैव द्वे भार्य्ये तैजसस्तथा ।

याभ्यां विना जगत् स्रष्टुं विधाता च न हीश्वरः ॥१२०॥

कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वरस्य प्रिये प्रिये ।

याभ्यां जगत् समुच्छन्नं विधाता निर्मिते विधौ ॥१२१॥

निद्राकन्या च तन्द्रा सा प्रीतिरन्या सुखप्रिये ।

याभ्यां व्याप्तं जगत् सर्वं विधिपुत्रविधेर्विधौ ॥१२२॥

वैराग्यस्य च द्वे भार्य्ये यद्वा भक्तिश्च पूजिते ।

याभ्यां शश्वत् जगत् सर्वं जीवन्मुक्तमिदं मुने ॥ १२३ ॥

अदितिर्देवमाता च सुरभिश्च गवां प्रसूः ।

दितिश्च दैत्यजननी कद्रुश्च विनता दनुः ॥ १२४ ॥

उपयुक्ताः सृष्टिविधौ एताश्च प्रकृतेः कलाः ।

कलाश्चान्याः सन्ति बह्व्यस्तासु काश्चिन्निर्वाध मे ॥१२५॥

रोहिणी चन्द्रपत्नी च संज्ञा सूर्यस्य कामिनी ।

शतरूपा मनोभार्य्या शचीन्द्रस्य च रोहिणी ॥-१२६॥

तारा बृहस्पतेर्भार्य्या वशिष्ठस्याप्यरुन्धती ।

अहल्या गौतमस्त्री साप्यनसूयात्रिकामिनी ॥ १२७ ॥

देवहूती कर्दमस्य प्रसूतिर्दक्षकामिनी ।

पितृणां मानसी कन्या मेनका साखिकाप्रसूः ॥ १२८ ॥

लोपामुद्रा तथाहूती कुबेरकामिनी तथा ।

वरुणानी यमस्त्री च बलेर्विन्ध्यावलीति च ॥ १२९ ॥

कुन्ती च दमयन्ती च यशोदा देवकी सती ।

गान्धारी द्रौपदी सव्या सावित्री सत्यवत्प्रिया ॥ १३० ॥

वृकभादुप्रिया साध्वी राधामाता कलावती ।

मन्दोदरी च कौशल्या सुभद्रा कैटभी तथा ॥ १३१ ॥

रेवती सत्यभामा च कालिन्दी लक्ष्मणा तथा ।

जाम्बवती नागजिती मित्रविन्दा तथापरा ॥ १३२ ॥

लक्ष्मणा रुक्मिणी सीता स्वयं लक्ष्मीः प्रकीर्तिता ।

कला योजनगन्धा च व्यासमाता महासती ॥ १३३ ॥

वाणपुत्री तथोषा च चित्रलेखा च तत्सखी ।

प्रभावती भानुमती तथा मायावती सती ॥ १३४ ॥

रेणुका च भृगोर्माता हलिमाता च रोहिणी ।

एकानंशा च दुर्गा सा श्रीकृष्णभगिनी सती ॥ १३५ ॥

बह्व्यः सन्ति कलाश्चैवं प्रकृतेरेव भारते ।

या याश्च ग्रामदेव्यस्ताः सर्वाश्च प्रकृतेः कलाः ॥ १३६ ॥

कलांशांश्चसमुद्भूताः प्रतिविशेषु योषितः ।

योषितामपमानेन प्रकृतेश्च पराभवः ॥ १३७ ॥

ब्राह्मणी पूजिता येन पतिपुत्रवती सती ।

प्रज्ञातः पूजिता तेन वस्त्रालङ्कारचन्दनैः । १३८ ॥

कुमारा चाष्टवर्षीया वस्त्रालङ्कारचन्दनैः ।

पूजिता येन विप्रस्य प्रकृतिस्तेन पूजिता ॥ १३९ ॥

सर्वाः प्रकृतिसम्भूता उत्तमाधममध्यमाः ।

सत्त्वांशाच्चोत्तमाः ज्ञेयाः सुशीलाश्च पतिव्रताः ॥ १४० ॥

मध्यमा रजसश्चांशास्ताश्च भोग्याः प्रकीर्तिताः ।

सुखसम्भोगवत्यश्च स्वकार्यतत्पराः सदा ॥ १४१ ॥

अधमास्तमसश्चांशा अज्ञातकुलसम्भवाः ।

दुर्मुखाः कुलटा धूर्त्ताः स्वतन्त्राः कलहप्रियाः ॥ १४२ ॥

पृथिव्यां कुलटा याश्च स्वर्गे चाप्सरसां गणाः ।

प्रकृतेस्तमसश्चांशाः पुंश्चल्यः परिकीर्तिताः ॥ १४३ ॥

एवं निगदितं सर्वं प्रकृतेः परिकीर्तनम् ।

ताः सर्वाः पूजिताः पृथ्व्यां पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ १४४ ॥

पूजिता सुरथेनादौ दुर्गा दुर्गतिनाशिनी ।

द्वितीये रामचन्द्रेण रावणस्य बधार्थिना ॥ १४५ ॥

तत्पश्चात् जगतां माता त्रिषु लोकेषु पूजिता ।

जातादौ दक्षपत्न्याश्च निहन्तुं दैत्यदानवान् ॥ १४६ ॥

ततो देहं परित्यज्य यज्ञे भर्तुश्च निन्दया ।

जज्ञे हिमवतः पत्न्यां लेभे पशुपतिं पतिम् ॥ १४७ ॥

गणेशश्च स्वयं कृष्णः स्कन्दो विष्णुकलीश्वरः ।

वभूवतुस्तौ तनयौ पश्चात्तस्याश्च नारद ! ॥ १४८ ॥

लक्ष्मीर्मङ्गलभूपेन प्रथमे परिपूजिता ।

त्रिषु लोकेषु तत्पश्चात् देवतामुनिमानवैः ॥ १४९ ॥

सावित्री चापि प्रथमे भक्त्या च परिपूजिता ।

तत्पश्चात् त्रिषु लोकेषु देवतामुनिमानवैः ॥ १५० ॥

आदौ सरस्वती देवी ब्रह्मणा परिपूजिता ।

तत्पश्चात् त्रिषु लोकेषु देवतामुनिमानवैः ॥ १५१ ॥

प्रथमे पूजिता राधा गोलोके रासमण्डले ।
 पौर्णमास्यां कार्तिकस्य कृष्णेन परमात्मना ॥ १५२ ॥
 गोपिकाभिश्च गोपैश्च बालिकाभिश्च बालकैः ।
 गवां गणैः सुरगणैस्तत्पश्चात् मायया हरेः ॥ १५३ ॥
 तदा ब्रह्मादिभिर्देवैर्मुनिभिर्मनुभिस्तथा ।
 पुष्पधूपादिभिर्भक्त्या पूजिता वन्दिता सदा ॥ १५४ ॥
 पृथिव्यां प्रथमे देवी सयज्ञेन च पूजिता ।
 शङ्करेणोपदिष्टेन पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ १५५ ॥
 त्रिषु लोकेषु तत्पश्चादाज्ञया परमात्मनः ।
 पुष्पधूपादिभिर्भक्त्या पूजिता मुनिभिः सुरैः ॥ १५६ ॥
 कला या याः सुसंभूता पूजितास्ताश्च भारते ।
 पूजिता ग्रामदेव्यश्च ग्रामे च नगरे मुने ॥ १५७ ॥
 एवं ते कथितं सर्वं प्रकृतेश्चरितं शुभम् ।
 यथागमं लक्षणञ्च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १५८ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे प्रकृतिचरितसूत्रं नाम
 प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

समासेन श्रुतं सर्वं देवीनां चरितं विभो ! ।
 विबोधनाय बोधस्य व्यासेन वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥
 सृष्टिराद्या सृष्टिविधौ कथमाविर्बभूव ह ।
 कथं वा पञ्चधा भूता वद वेदविदां वरः ॥ २ ॥
 भूता या याश्च कलया तया त्रिगुण्या भवे ।
 व्यासेन तासां चरितं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ ३ ॥
 तासां जन्मानुकथनं ध्यानं पूजाविधिं परम् ।
 स्तोत्रं कवचमैश्वर्यं शौर्यं वणय मङ्गलम् ॥ ४ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

नित्यात्मा च नभो नित्यं कालो नित्यो दिशो यथा ।
 विष्णोर्मां गोकुलं नित्यं नित्यो गोलोक एव च ॥ ४ ॥
 तदेकदेशो वैकुण्ठो लम्बभागः स नित्यकः ।
 तथैव प्रकृतिर्नित्या ब्रह्मलीना सनातनी ॥ ६ ॥
 यथाग्नी दाहिका चन्द्रे पद्मे शाभा प्रभा रवी ।
 शश्वद्युक्ता न भिन्ना सा तथा प्रकृतिरात्मनि ॥ ७ ॥
 विना स्रग्णं स्रग्णकारः कुण्डलं कर्तुमक्षमः ।
 विना सृदा कुलालो हि घटं कर्तुं न हीश्वरः ॥ ८ ॥
 न हि चमस्तथा ब्रह्म सृष्टिं स्रष्टुं तथा विना ।
 सर्वशक्तिसरूपा सा तथा च शक्तिमान् सदा ॥ ९ ॥

ऐश्वर्यवचनः शक् च तिः पराक्रमवाचकः ।
 तत्स्वरूपा तयोर्दात्री या सा शक्तिः प्रकीर्तिता ॥ १० ॥
 समृद्धिबुद्धिसम्पत्तिग्रहां वचनो भगः ।
 तेन शक्तिर्भगवती भगरूपा च सा सदा ॥ ११ ॥
 तथा युक्तः सदात्मा च भगवांस्तेन कथ्यते ।
 स च स्वेच्छामयः कृष्णः साकारश्च निराकृतिः ॥ १२ ॥
 तेजोरूपं निराकारं ध्यायन्ते योगिनः सदा ।
 वदन्ति ते परं ब्रह्म परमात्मानमीश्वरम् ॥ १३ ॥
 अदृष्टं स्वर्षट्कारं सर्वज्ञं सर्वकारणम् ।
 सर्वदं सर्वरूपान्तमरूपं सर्वपोषकम् ॥ १४ ॥
 वैयावास्तं न मन्यन्ते तद्भक्ताः सूक्ष्मदर्शिनः ।
 वदन्तीति कस्य तेजस्ते च तेजस्विनं विना ॥ १५ ॥
 तेजोमण्डलमध्यस्थं ब्रह्मतेजस्विनं परम् ।
 स्वेच्छामयं सर्वरूपं सर्वकारणकारणम् ॥ १६ ॥
 अतीवसुन्दरं रम्यं विभ्रतं सुमनोहरम् ।
 किशोरवयसं शान्तं सर्वकान्तं परात्परम् ॥ १७ ॥
 नवीननीरदाभासं रासैकश्यामसुन्दरम् ।
 शरन्मध्याङ्गपद्मौघशोभामोचनलोचनम् ॥ १८ ॥
 मुक्तासारविनिन्दैकदन्तपङ्क्तिमनोहरम् ।
 मयूरपुच्छचूडञ्च मालतीमाल्यमण्डितम् ॥ १९ ॥
 सुनसं सस्मितं शश्वद्भक्तानुग्रहकातरम् ।
 ज्वजदग्निविशुद्धैकपीतांशुकसुशोभितम् ॥ २० ॥
 द्विभुजं मुरलीहस्तं रत्नभूषणभूषितम् ।
 सर्वाधारञ्च सर्वेशं सर्वशक्तियुतं विभुम् ॥ २१ ॥

नैवेद्यप्रदं सर्वं जलत्वं सर्वमङ्गलम् ।

परिपूर्णतमं सिद्धं सिद्धिदं सिद्धिकारणम् ॥ २२ ॥

ध्यायन्ते वैष्णवाः शशदेवरूपं सनातनम् ।

जगत्सृष्ट्युज्जनाद्याधिगोकभीतिहरं परम् ॥ २३ ॥

ब्रह्मणो वयमा यस्य निमेष उपवर्धते ।

न चान्ता परजं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥ २४ ॥

कृषिस्तद्वक्तव्यवचनो न च तदास्यवाचकः ।

भक्तिदाय्यरदाना यः स कृष्णः परिकीर्तितः ॥ २५ ॥

कृषिञ्च सर्ववचनो नकारी बीजवाचकः ।

सर्वं बीजं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥ २६ ॥

असंख्यब्रह्मणां पाते कालेऽतीतेऽपि नारद ।

यद्गुणानां नास्ति नागस्तत्समानो गुणेन च ॥ २७ ॥

न कृष्णः सर्वसृष्ट्यादौ सिद्धचुरेक एव च ।

सृष्ट्यान्मुखान्तदंगन कालेन प्रेरितः प्रभुः ॥ २८ ॥

स्वेच्छामयः स्वेच्छया च द्विबालूपो बभूव ह ।

स्त्रीरूपा वामभागाणां दक्षिणांगः पुमान् स्मृतः ॥ २९ ॥

तां ददग्रे महाकामा कानाधारः सनातनः ।

अतीवकमनीयाश्च चारुचम्पकमन्त्रिभाम् ॥ ३० ॥

चन्द्रविश्वत्रिनिन्दं कनितस्त्रयुगलां पराम् ।

सुचारुकदली तन्मनिन्दितश्रीणिमुन्दरीम् ॥ ३१ ॥

त्रीयुक्तत्रोफणाकारस्तनयुस्समनोरमान् ।

पुष्ट्या युक्तां सुनलितं नय्यजीणां मनीहराम् ॥ ३२ ॥

अतीवमुन्दरीं शान्तां सन्नितां वक्त्रलोचनाम् ।

वक्त्रिगुणानुकाशानां रत्नमृषणमुपिताम् ॥ ३३ ॥

शशच्चक्षुश्चकोराभ्यां पिवन्तीं सन्ततं मुदा ।

कृष्णस्य मुखचन्द्रश्च चन्द्रकोटिविनिन्दितम् ॥ ३४ ॥

कस्तूरीविन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनविन्दुना ।

समं सिन्दूरविन्दुश्च भालमध्ये च बिभ्रतीम् ॥ ३५ ॥

वह्निमं कवरीभारं मालतीमाल्यभूषितम् ।

रत्नेन्द्रसारहारश्च दधतीं कान्तकामुकीम् ॥ ३६ ॥

कोटिचन्द्रप्रभामुष्टपुष्टशोभासमन्विताम् ।

गमने च राजहंसगजखञ्जनगञ्जनीम् ॥ ३७ ॥

दृष्टिमात्रं तया सार्द्धं रासेशो रासमण्डले ।

रासोल्लासेषु रहसि रासक्रीडां चकार ह ॥ ३८ ॥

नानाप्रकारशृङ्गारं शृङ्गारो मूर्त्तिमानिव ।

चकार सुखसम्भोगं यावद्वै ब्रह्मणो वयः ॥ ३९ ॥

ततः स च परिश्रान्तस्तस्या योनौ जगत्पिता ।

चकार वीर्याधानञ्च नित्यानन्दः शुभक्षणे ॥ ४० ॥

माततो योषितस्तस्याः सुरतान्ते च सुव्रत ।

निःससार अमजलं श्रान्तायास्तेजसा हरेः ॥ ४१ ॥

महारमणक्लिष्टाया निःश्वासश्च बभूव ह ।

तदाधारअमजलं तत् सर्वं विश्वगोलकम् ॥ ४२ ॥

स च निःश्वासवायुश्च सर्वाधारो बभूव ह ।

निःश्वासवायुः सर्वेषां जीविनाञ्च भवेषु च ॥ ४३ ॥

बभूव मूर्त्तिमदायोर्वामाङ्गात् प्राणवल्लभा ।

तत्पत्नी सा च तत्पुत्राः प्राणाः पञ्च च जीविनाम् ॥ ४४ ॥

प्राणोऽपानः समानश्चैवोदानो व्यान एव च ।

बभूवुरेव तत्पुत्रा अधःप्राणाश्च पञ्च च ॥ ४५ ॥

घर्मतोयाधिदेवश्च बभूव वरुणी महान् ।

तद्वामार्द्धाच्च तत्पत्नी वरुणानी बभूव सा ॥ ४६ ॥

अथ सा कृष्णशक्तिश्च कृष्णार्द्धभं दधार ह ।

शतमन्वन्तरं यावज्ज्वलन्ती ब्रह्मतेजसा ॥ ४७ ॥

कृष्णप्राणाधिदेवी सा कृष्णप्राणाधिकप्रिया ।

कृष्णान्य नङ्गिनी शश्वत् कृष्णवक्षःस्थलस्थिता ॥ ४८ ॥

शतमन्वन्तरातीतकालेऽतीतेऽपि सुन्दरी ।

सुषाव दिम्बं स्वर्णाभं विष्वाधारालयं परम् ॥ ४९ ॥

दृष्ट्वा दिम्बश्च सा देवी हृदयेन विभूषिता ।

उत्समर्जं च कोपिन ब्रह्माण्डं गोलके जले ॥ ५० ॥

दृष्ट्वा कृष्णश्च तत्त्यागं हाहाकारं चकार ह ।

गशाप देवीं देवेगस्तत्क्षणश्च यथोचितम् ॥ ५१ ॥

यतोऽपलं त्वया त्यक्तं कोपशीले सुनिष्ठुरे ।

भव त्वमनपत्यापि चाद्यप्रभृति निश्चितम् ॥ ५२ ॥

या यास्तदगंरूपा च भविष्यन्ति सुरस्त्रियः ।

अनपत्याश्च ताः सर्वास्तत्समा नित्ययीवनाः ॥ ५३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे देवी जिह्वाग्रात् सहसा ततः ।

आविर्बभूव कन्येका शुक्लवर्णा मनोहरा ॥ ५४ ॥

पीतवस्त्रपरीधाना वीणापुस्तकधारिणी ।

रत्नभूषणभूषाढ्या सर्वशास्त्राधिदेवता ॥ ५५ ॥

अथ कालान्तरे सा च द्विधारूपा बभूव ह ।

वामार्द्धाङ्गा च कमला दक्षिणाङ्गी च राधिका ॥ ५६ ॥

एतस्मिन्नन्तरे कृष्णो द्विधारूपो बभूव ह ।

दक्षिणाद्वैद्य दिभुजो वामाद्वैद्य चतुर्भुजः ॥ ५७ ॥

उवाच वाणीं श्रीकृष्णस्तनस्य कामिनी भव ।

अत्रैव मामिनी राधा नैव भद्रं भविष्यति ॥ ५८ ॥

एवं लक्ष्मीञ्च प्रददौ तुष्टो नारायणाय च ।

स जगाम च वैकुण्ठं ताभ्यां सार्धं जगत्पतिः ॥ ५९ ॥

अनपत्ये च ते द्वे च यतो राधांगसम्भवा ।

भूता नारायणाङ्गाश्च पार्षदाश्च चतुर्भुजाः ॥ ६० ॥

तेजसा वयसा रूपगुणाभ्याञ्च समा हरिः ।

बभूवुः कमलाङ्गाश्च दासीकोट्यश्च तत्समाः ॥ ६१ ॥

अथ गोलोकनाथस्य लोकां विवरतो मुने ।

भूताश्चासंख्यगोपाश्च वयसा तेजसा समाः ॥ ६२ ॥

रूपेण च गुणेनैव विशेषेण विज्ञप्तेण च ।

प्राणतुल्यप्रियाः सर्वे बभूवुः पार्षदा विभोः ॥ ६३ ॥

राधाङ्गलोमकूपेभ्यो बभूवुर्गोपकन्यकाः ।

राधातुल्याश्च सर्वास्ताः राधातुल्याः प्रियंवदाः ॥ ६४ ॥

रत्नभूषणभूषाढ्याः शम्भुसुखिरयीवनाः ।

अनपत्याश्च ताः सर्वाः पुंसः शापेन सन्ततम् ॥ ६५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे विप्र सहसा कृष्णदेहतः ।

आविर्बभूव सा दुर्गा विष्णुमाया सनातनी ॥ ६६ ॥

देवी नारायणीशानी सर्वशक्तिस्वरूपिणी ।

बुधप्रविष्टा तदेवी सा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ६७ ॥

देवीनां बीजरूपा च मूलप्रकृतिरीश्वरी ।

परिपूर्णतमा तेजःस्वरूपा त्रिगुणात्मिका ॥ ६८ ॥

तप्तकाञ्चनवर्णाभा सूर्यकोटिसमप्रभा ।

द्वेषद्वेषप्रसन्नास्या सहस्रभुजसंयुता ॥ ६९ ॥

नानाशास्त्रास्त्रनिकरं विभ्रती सा त्रिलोचना ।
 वह्निमुद्रांशुकाधाना रत्नभूषणभूषिता ॥ ७० ॥
 यस्याश्वांशंशकलया वभूवुः सर्वयोपितः ।
 सर्वविश्वस्थिता लोका मोहिता मायया यया ॥ ७१ ॥
 सर्वश्रेयप्रदात्री च कामिनां गृहवासिनाम् ।
 कृष्णभक्तिप्रदात्री च वैष्णवानाञ्च वैष्णवी ॥ ७२ ॥
 सुसुवृणां मोक्षदात्री सुखिनां सुखदायिनी ।
 स्वर्गेषु स्वर्गलक्ष्मीः सा गृहलक्ष्मीर्गृहेश्वरी ॥ ७३ ॥
 तपस्विषु तपस्या च श्रीरूपा सा नृपेषु च ।
 या चाग्नौ दाहिकारूपा प्रभारूपा च भास्करे ॥ ७४ ॥
 शोभास्वरूपा चन्द्रे च पद्मे षु च सुशोभना ।
 सर्वशक्तिस्वरूपा या श्रीकृष्णे परमात्मनि ॥ ७५ ॥
 यया च शक्तिमानात्मा यया च शक्तिमज्जगत् ।
 यया विना जगत् सर्वं जीवन्मृतमिव स्थितम् ॥ ७६ ॥
 या च संसारवृक्षस्य बीजरूपा सनातनी ।
 स्थितिरूपा बुद्धिरूपा फलरूपा च नारद ॥ ७७ ॥
 क्षुत्पिपासा दया श्रद्धा निद्रा तन्द्रा जमा धृतिः ।
 गान्तिर्लज्जा तुष्टिपुष्टिभ्रान्तिकात्यादिरूपिणी ॥ ७८ ॥
 ना च संस्तूय सर्वेशं तत्पुनः समुवास ह ।
 रत्नसिंहासनं तस्यै प्रददौ राधिकेश्वरः ॥ ७९ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र मन्त्रीकथं चतुर्मुखः ।
 पद्मनाभो नाभिपद्मान्निःससार पुमान् मुने ॥ ८० ॥
 कमण्डलुधरः श्रीमांस्तपस्वी ज्ञानिनां वरः ।
 चतुर्मुखस्तं तुष्टाव प्रज्वलन् ब्रह्मवैजसा ॥ ८१ ॥

सुन्दरी सुन्दरीश्रेष्ठा शतचन्द्रसमप्रभा ।

वह्निशुद्धांशुकाधाना रत्नभूषणभूषिता ॥ ८२ ॥

रत्नसिंहासने रम्ये संस्तूय सर्वकारणम् ।

उवास स्वामिना साङ्गं कृष्णस्य पुरतो मुदा ॥ ८३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे कृष्णो द्विधारूपो बभूव सः ।

वामार्द्धाङ्गी महादेवो दक्षिणी गोपिकापतिः ॥ ८४ ॥

शुद्धस्फटिकसङ्काशः शतकोटिरविप्रभः ।

त्रिशूलपट्टिशधरो व्याघ्रचर्मधरो हरः ॥ ८५ ॥

तप्तकाञ्चनवर्णाभजटाभारधरः परः ।

भस्मभूषणगात्रश्च सस्मितश्चन्द्रशेखरः ॥ ८६ ॥

दिगम्बरो नीलकण्ठः सर्पभूषणभूषितः ।

विभ्रद्दक्षिणहस्तेन रत्नमालां सुसंस्कृतान् ॥ ८७ ॥

प्रजपन् पञ्चवक्त्रेण ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ।

सत्यस्वरूपं श्रीकृष्णं परमात्मानमीश्वरम् ॥ ८८ ॥

कारणं कारणानाञ्च सर्वमङ्गलमङ्गलम् ।

जन्ममृत्युजराव्याधिशोकभीतिहरं परम् ॥ ८९ ॥

संस्तूय मृत्योर्मृत्युं तं जातो मृत्युञ्जयाभिधः ।

रत्नसिंहासने रम्ये समुवास हरेः पुरः ॥ ९० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे

नारायणनारदसंवादे देवदेव्युत्पत्ति-

र्नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

—०—

श्रीनारायण उवाच ।

अथ डिम्बी जले तिष्ठन् यावद्वै ब्रह्मणो वयः ।
 ततः स्वकाले सहसा द्विधारूपो बभूव सः ॥ १ ॥
 तन्मध्ये शिशुरेकश्च शतकोटिरविप्रभः ।
 क्षणं रोरूयमाणश्च स्तनान्यः पीडितः क्षुधा ॥ २ ॥
 पितृमातृपरित्यक्तो जलमध्ये निराश्रयः ।
 ब्रह्माण्डासंख्यनाथो यो ददर्शोर्द्ध्वमनायवत् ॥ ३ ॥
 स्थूलात् स्थूलतमः सोऽपि नान्ना देवो महाविराट् ।
 परमाणुर्यथा सूक्ष्मात् परः स्थूलात्तथाप्यसौ ॥ ४ ॥
 तेजसां षोडशांशोऽयं कृष्णस्य परमात्मनः ।
 आधारोऽसंख्यविज्ञानां महाविष्णुश्च प्राकृतः ॥ ५ ॥
 प्रत्येकं रोमकूपेऽपि विज्ञानि निखिलानि च ।
 अद्यापि तेषां संख्याश्च कृष्णो वक्तुं न हि क्षमः ॥ ६ ॥
 संख्या चेद्रजसामस्ति विज्ञानां न कदाचन ।
 ब्रह्मविष्णुशिवादीनां तथा संख्या न विद्यते ॥ ७ ॥
 प्रतिविश्वेषु सन्त्येवं ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।
 पातालाद् ब्रह्मलोकान्तं ब्रह्माण्डं परिकीर्तितम् ॥ ८ ॥
 तत ऊर्ध्वं च वैकुण्ठो ब्रह्माण्डाद् वहिरिव सः ।
 स च सत्यस्वरूपश्च शश्वन्नारायणो यथा ॥ ९ ॥
 तदूर्ध्वं चैव गोलोकः पञ्चाशत्कोटियोजनात् ।

नित्यः सत्यस्वरूपश्च यथा कृष्णस्तथाप्ययम् ॥ १० ॥
 सप्तद्वीपमिता पृथ्वी सप्तसागरसंयुता ।
 जनपद्वाग्दुपद्वीपासंख्यमैलवनान्विता ॥ ११ ॥
 जडं सप्त च स्वर्लोका ब्रह्मलोकसमन्विताः ।
 पातालानि च सप्ताधश्चैवं ब्रह्माण्डमेव च ॥ १२ ॥
 जडं धराया भूर्लोको भुवर्लोकस्ततः परः ।
 स्वर्लोकस्तु ततः पश्चात् महर्लोकस्ततो जनः ॥ १३ ॥
 ततः परस्तपोलोकः सत्यलोकस्ततः परः ।
 ततः परो ब्रह्मलोकस्तप्तकाञ्चननिर्मितः ॥ १४ ॥
 एवं सर्वं कृत्स्नमञ्च धराभ्यन्तर एव च ।
 तद्विनाशे विनाशश्च सर्वेषामिव नारद ॥ १५ ॥
 जलबुद्बुदवत् सर्वं विश्वसंघमनित्यकम् ।
 नित्यो गोलोकवैकुण्ठो सत्यो शश्वदकृत्स्नमौ ॥ १६ ॥
 लोमकूपे च ब्रह्माण्डं प्रत्येकमस्य निश्चितम् ।
 एषां संख्यां न जानाति कृष्णोऽन्यस्यापि का कथा ॥ १७ ॥
 प्रत्येकं प्रतिब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।
 तिस्रः कोट्यः सुराणाञ्च संख्या सर्वत्र पुत्रक ॥ १८ ॥
 दिगीशाश्चैव दिक्पाला नक्षत्राणि ग्रहादयः ।
 भुवि वर्णाश्च चत्वारोऽधो नागाश्चराचराः ॥ १९ ॥
 अथ कालेन स विराडूर्ध्वं दृष्ट्वा पुनः पुनः ।
 डिम्बान्तरञ्च शून्यञ्च न द्वितीयं कथञ्चन ॥ २० ॥
 चिन्तामवाप क्षुद्रयुक्तो रुरोद च पुनः पुनः ।
 ज्ञानं प्राप्य तदा दध्यौ कृष्णः परमपूरुषम् ॥ २१ ॥
 ततो ददर्श तत्रैव ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ।

नवीननीरदृश्यासं द्विभुजं पीतवाससम् ॥ २२ ॥
 सन्धितं मुरलीहस्तं भक्तानुग्रहकारकम् ।
 जहान् बालककण्ठो दृष्ट्वा जनकमीश्वरम् ॥ २३ ॥
 वरं तस्मै ददौ तृष्टो वरिणः समयोचितम् ।
 मत्समो ज्ञानयुक्तश्च क्षत्रपिपासाविवर्जितः ॥ २४ ॥
 ब्रह्माण्डासंख्यनिलयो भव वत्स लयावधि ।
 निष्कामो निर्भयश्चैव सर्वेषां वरदो वरः ।
 जाराद्युरोगशोकपीडादिपरिवर्जितः ॥ २५ ॥
 इत्युक्त्वा तद्वक्षर्णं महामन्त्रं पञ्चमम् ।
 त्रिः कृत्वा प्रजजापादो वेदागमवरं परम् ॥ २६ ॥
 प्रणवादिचतुर्थ्यन्तं कृत्वा इत्यञ्जद्वयम् ।
 वह्निज्वालान्तमिष्टञ्च सर्वविघ्नहरं परम् ॥ २७ ॥
 मन्त्रं दत्त्वा तदाहारं कल्पयामास वै प्रभुः ।
 यूयतां तद् ब्रह्मपुत्र निबोध कथयामि ते । २८ ॥
 प्रतिविम्बे यन्नेवेद्यं ददाति वैश्वदेवो जनः ।
 षोडशगं विषयिणीं विष्णीं पञ्चदशस्य वै ॥ २९ ॥
 निर्गुणस्यात्मनश्चैव परिपूर्णतलस्य च ।
 नैवेद्येन च कृणुष्य न हि किञ्चित् प्रयोजनम् ॥ ३० ॥
 यद् ददाति च नैवेद्यं यस्मै देवाय यो जनः ।
 स च खादति तत्सर्वं लक्ष्मीदृश्या पुनर्भवेत् ॥ ३१ ॥
 तच्च मन्त्रं वरं दत्त्वा तमुवाच पुनर्विभुः ।
 वरमन्यं किमिष्टन्ते तयो बृहि ददाति ते ॥ ३२ ॥
 कृणुष्य वचनं श्रुत्वा तमुवाच महाविराट् ।
 अदन्तो बालकस्तत्र वचनं समयोचितम् ॥ ३३ ॥

महाविराट् उवाच ।

वरं मे त्वत्पदान्भोजे भक्तिर्भवतु निश्चला ।
 सन्ततं यावदायुर्मे क्षणं वा सुचिरञ्च वा ॥ ३४ ॥
 त्वद्भक्तियुक्तो यो लोके जीवन्मुक्तः स सन्ततम् ।
 त्वद्भक्तिहीनो मूर्खश्च जीवन्नपि मृतो हि सः ॥ ३५ ॥
 किं तज्जपेन तपसा यज्ञेन पूजनेन च ।
 व्रतेनैवोपवासेन पुण्येन तीर्थसेवया ॥ ३६ ॥
 कृष्णभक्तिविहीनस्य मूर्खस्य जीवनं वृथा ।
 येनात्मना जीवितञ्च तमेव न हि मन्यते ॥ ३७ ॥
 यावदात्मा शरीरेऽस्ति तावत् स शक्तिसंयतः ।
 पश्चाद् यान्ति गते तस्मिन्नस्वतन्त्राश्च शक्तयः ॥ ३८ ॥
 स च त्वञ्च महाभाग सर्वात्मा प्रकृतेः परः ।
 स्वेच्छामयश्च सर्वाद्यो ब्रह्मज्योतिः सनातनः ॥ ३९ ॥
 इत्युक्त्वा बालकस्तत्र विरराम च नारद ।
 उवाच कृष्णः प्रत्युक्तिं मधुरां श्रुतिसुन्दरीम् ॥ ४० ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

सुचिरं सुस्थिरं तिष्ठ यथाहं त्वं तथा भव ।
 ब्रह्मणोऽसंख्यपाते च पातस्तेन भविष्यति ॥ ४१ ॥
 अंशेन प्रतिब्रह्माण्डे त्वञ्च पुत्र विराट् भव ।
 त्वन्नाभिपद्मे ब्रह्मा च विश्वस्त्रष्टा भविष्यति ॥ ४२ ॥
 ललाटे ब्रह्मणश्चैव रुद्रश्चैकादशैव तु ।
 शिवांशेन भविष्यन्ति सृष्टिसञ्चरणाय वै ॥ ४३ ॥
 कालाग्निरुद्रस्तेष्वेको विश्वसंहारकारकः ।
 पाता विष्णुश्च विषयी क्षुद्रांशेन भविष्यति ॥ ४४ ॥

मङ्गलियुक्तः सततं भविष्यसि वरेण मे ।

ध्यानेन कमनीयं मां नित्यं द्रक्ष्यसि निश्चितम् ॥ ४५ ॥

मातरं कमनीयाञ्च मम वक्षःस्थलस्थिताम् ।

धामि लोकं तिष्ठ वत्सेत्युक्ता सोऽन्तरधीयत ॥ ४६ ॥

गत्वा स्वर्लोकं ब्रह्माणं शङ्करं स उवाच ह ।

स्रष्टारं स्रष्टुमीयञ्च संहर्तारञ्च तत्क्षणम् ॥ ४७ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

सृष्टिं स्रष्टुं गच्छ वत्स नाभिपद्मोद्भवो भव ।

महाविराट्लोमकूपे क्षुद्रस्य च विधेः शृणु ॥ ४८ ॥

गच्छ वत्स महादेवं ब्रह्मभालोद्भवो भव ।

अंशेन च महाभाग स्वयञ्च सुचिरं तपः ॥ ४९ ॥

इत्युक्ता जगतां नाथो विरराम विधेः सुतः ।

जगाम नत्वा तं ब्रह्मा शिवञ्च शिवदायकः ॥ ५० ॥

महाविराट्लोमकूपे ब्रह्माण्डगोलके जले ।

स बभूव विराट् क्षुद्रो विराडंशेन सास्त्रतम् ॥ ५१ ॥

श्यामो युवा पीतवासाः श्यामो जलतल्पके ।

ईषडास्यः प्रसन्नास्यो विश्वरूपी जनार्दनः ॥ ५२ ॥

तन्नाभिकमले ब्रह्मा बभूव कमलोद्भवः ।

संभूय पद्मदण्डञ्च वस्त्रास युगलचक्रः ॥ ५३ ॥

नान्तं जगाम दण्डस्य पद्मनाभस्य पद्मजः ।

नाभिजस्य च पद्मस्य चिन्तामाप पितामहः ॥ ५४ ॥

स्वस्थानं पुनरागत्य दृष्ट्वा कृष्णपदाम्बुजम् ।

ततो ददर्श क्षुद्रं तं ध्यानेन दिव्यचक्षुषा ॥ ५५ ॥

श्यामं जलतले च ब्रह्माण्डगोलकावृते ।

यत्नोमकूपे ब्रह्माण्डं तच्च तत् परमीश्वरम् ॥ ५६ ॥
 श्रीकृष्णश्चापि गोलोकं गोपगोपीसमन्वितम् ।
 तं संस्तूय वरं प्राप ततः सृष्टिं चकार सः ॥ ५७ ॥
 बभूवुर्ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः सगकादयः ।
 ततो कद्राः कपालाश्च शिवांगैकादश स्मृताः ॥ ५८ ॥
 बभूव पाता विष्णुश्च जुद्धस्य वामपार्श्वतः ।
 चतुर्भुजश्च भगवान् खेतहीननिवासकृत् ॥ ५९ ॥
 जुद्धस्य नाभिपद्मे च ब्रह्म विष्णुं सप्तर्ज सः ।
 स्वर्गं मर्त्यञ्च पातालं त्रिलोकं शयनाचरन् ॥ ६० ॥
 एवं सर्वं लोमकूपे विश्वं प्रत्येकमेव च ।
 प्रतिविम्बे जुद्धविराट् ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ६१ ॥
 इत्येवं कथितं वत्स कृष्णसङ्कीर्त्तनं शुभम् ।
 सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६२ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे एकत्रिंशच्छ्लो
 नारायणनारदसंवादे विश्वनिर्णयवर्णनं
 नाम तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

श्रुतं सर्वमपूर्वञ्च त्वत्प्रसादात् प्रापमान् ।
 अधुना प्रकृतीनाञ्च व्याख्यानं शृणु ॥ १ ॥

कस्याः पूजा कृता केन कथं मर्त्ये प्रकाशिता ।

केन वा पूजिता का वा केन का वा सुता मुने ॥ २ ॥

कवचं स्तोत्रमन्त्रश्च प्रभावं चरितं शुभम् ।

काभिः काभ्यो वरो दत्तस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

गणेशजननी दुर्गा राधा लक्ष्मीः सरस्वती ।

सावित्री च सृष्टिविधौ प्रकृतिः पञ्चधा स्मृता ॥ ४ ॥

आसीत् पूजा प्रसिद्धा च प्रभावः परमाद्भुतः ।

सुधोपमश्च चरितं सर्वमङ्गलकारणम् ॥ ५ ॥

प्रकृत्यंशाः कलायाश्च तासाञ्च चरितं शुभम् ।

सर्वं वक्ष्यामि ते ब्रह्मन् सावधानं निशामय ॥ ६ ॥

वाणी वसुन्धरा गङ्गा पृथ्वी मङ्गलचण्डिका ।

तुलसी मनसा निद्रा स्वाहा स्वधा च दक्षिणा ॥ ७ ॥

तेजसा मत्समास्ताश्च रूपेण च गुणेन च ॥ ८ ॥

संक्षेपमासाञ्चरितं पुण्यदं श्रुतिसुन्दरम् ।

जीवकर्मविपाकश्च तच्च वक्ष्यामि सुन्दरम् ॥ ९ ॥

दुर्गायाश्चैव राधाया विस्तीर्णं चरितं महत् ।

तच्च पश्चात् प्रवक्ष्यामि संक्षेपं क्रमतः शृणु ॥ १० ॥

आदौ सरस्वतीपूजा श्रीकृष्णेन विनिर्मिता ।

यत्प्रसादान्मुनियेह मूर्खी भवति पण्डितः ॥ ११ ॥

आविर्भूता यदा देवी वक्तव्यः कृष्णायोषितः ।

इयेष कृष्णं कान्तेन कान्तकी कान्तकृपिणी ॥ १२ ॥

अ च विज्ञाय तद्भावं सर्वज्ञः सर्वज्ञातरम् ।

तामुवाच हितं सत्यं परिणामसुखावहम् ॥ १३ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

भज नारायणं साध्वि ! मदंश्च चतुर्भुजम् ।
 युवानं सुन्दरं सर्वगुणयुक्तञ्च मत्समम् ॥ १४ ॥
 कामदं कामिनीनाञ्च तासाञ्च कामपूरकम् ।
 कोटिकन्दर्पलावण्यं लीलान्यकृतमीश्वरम् ॥ १५ ॥
 कान्ते कान्तञ्च मां कृत्वा यदि स्थातुमिहेच्छसि ।
 त्वत्तो बलवती राधा न ते भद्रं भविष्यति ॥ १६ ॥
 यो यस्माद् बलवान् वाणि ! ततोऽन्यं रक्षितुं क्षमः ।
 कथं परान् साधयति यदि स्वयमनीश्वरः ॥ १७ ॥
 सर्वेशः सर्वशास्ताहं राधां राधितुमक्षमः ।
 तेजसा मत्समा सा च रूपेण च गुणेन च ॥ १८ ॥
 प्राणाधिष्ठातृदेवी सा प्राणांस्तु कृत्वा कः क्षमः ।
 प्राणतोऽपि प्रियः कुत्र केषां वास्ति च कथन ॥ १९ ॥
 त्वं भद्रे गच्छ वैकुण्ठं तव भद्रं भविष्यति ।
 पतित्तमीश्वरं कृत्वा मोदस्व सुचिरं सुखम् ॥ २० ॥
 लोभमोहकामकोपमानहिंसाविवर्जिता ।
 तेजसा त्वत्समा लक्ष्मी रूपेण च गुणेन च ॥ २१ ॥
 तथा सार्धं भव प्रीत्या शश्वत् कालं प्रयास्यति ।
 गौरवं सहस्रात् तुल्यं करिष्यति पतिर्द्दयोः ॥ २२ ॥
 प्रतिविशेषु ते पूजा महतीं ते मुदान्विताः ।
 मातृस्य शक्तपञ्चम्यां विद्यारम्भेषु सुन्दरि ! ॥ २३ ॥
 मानवा मनुष्या देवा मुनीन्द्राश्च मुमुक्षवः ।
 सन्तश्च योगिनः सिद्धा नागगन्धर्वक्षत्रियः ॥ २४ ॥
 सहस्रेण करिष्यान्त कल्पे कल्पे शक्यानिधिः ।

भक्तियुक्ताश्च दत्त्वा वै चोपचारांश्च षोडश ॥ २५ ॥

काण्वशास्त्रोक्तविधिना ध्यानेन स्तवनेन च ।

जितेन्द्रियाः संयताश्च घटे च पुस्तकेऽपि च ॥ २६ ॥

कृत्वा सुवर्णगुटिकां गन्धचन्दनचर्चिताम् ।

कवचन्ते ग्रहीष्यन्ति कण्ठे वा दक्षिणे भुजे ॥ २७ ॥

पठिष्यन्ति च विद्वांसः पूजाकाले च पूजिते ।

इत्युक्त्वा पूजयामास तां देवीं सर्वपूजितः ॥ २८ ॥

ततस्तत्पूजनं चक्रुर्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

अनन्तश्चापि धर्मश्च मुनीन्द्राः सनकादयः ॥ २९ ॥

सर्वे देवाश्च मनवो नृपाश्च मानवादयः ।

बभूव पूजिता नित्या सर्वलोकेः सरस्वती ॥ ३० ॥

नारद उवाच ।

पूजाविधानं स्तवनं ध्यानं कवचमीप्सितम् ।

पूजोपयुक्तं नैवेद्यं पुष्पञ्च चन्दनादिकम् ॥ ३१ ॥

वद वेदविदां श्रेष्ठ श्रोतुं कौतूहलं मम ।

वदते साम्प्रतं शश्वत् किसिदं श्रुतिसुन्दरम् ॥ ३२ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि काण्वशास्त्रोक्तपद्धतिम् ।

जगन्मातुः सरस्वत्याः पूजाविधिसमन्विताम् ॥ ३३ ॥

माघस्य शुक्लपञ्चम्यां विद्यारम्भदिनेऽपि च ।

पूर्वेऽह्नि संयमं कृत्वा तत्राह्नि संयतः शुचिः ॥ ३४ ॥

स्नात्वा नित्यक्रियां कृत्वा घटं संस्थाप्य भक्तितः ।

संपूज्य देवपट्कञ्च नैवेद्यादिभिरेव च ॥ ३५ ॥

गणेशञ्च दिनेशञ्च वक्त्रिं विष्णुं शिवं शिवाम् ।

संपूज्य संयतोऽग्रे च ततोऽभीष्टं प्रपूजयेत् ॥ ३६ ॥
 ध्यानेन वक्ष्यमाणेन ध्यात्वा बाह्यघटे बुधः ।
 ध्यात्वा पुनः षोडशोपचारेण पूजयेद् व्रती ॥ ३७ ॥
 पूजोपयुक्तं नैवेद्यं यदयद्वेदे निरूपितम् ।
 वक्ष्यामि साम्प्रतं किञ्चिद् यथाधीतं यथागमम् ॥ ३८ ॥
 नवनीतं दधि क्षीरं लाजाञ्च तिललड्डुकम् ।
 द्रक्षुमिक्षुरसं शुक्लवर्णं पक्वगुडं मधु ॥ ३९ ॥
 स्वस्तिकं शर्करां शुक्लधान्यस्याक्षतमक्षतम् ।
 अस्त्रिनशुक्लधान्यस्य पृथुकं शुक्लमोदकम् ॥ ४० ॥
 घृतसैन्धवसंस्कारैर्हविष्यान्नञ्च व्यञ्जनैः ।
 यवगोधूमचूर्णाणां पिष्टकं घृतसंस्कृतम् ॥ ४१ ॥
 पिष्टकं स्वस्तिकस्यापि पक्करम्भाफलस्य च ।
 परमान्नञ्च सघृतं मिष्टान्नञ्च सुधीपमम् ॥ ४२ ॥
 नारिकेलं तदुदकं केशरं मूलमाद्रकम् ।
 पक्करम्भाफलं चारु श्रीफलं वदरीफलम् ।
 कालदेशोद्भवं पक्वफलं शुक्लं सुसंस्कृतम् ॥ ४३ ॥
 शुगन्धि शुक्लपुष्पञ्च सुगन्धि शुक्लचन्दनम् ।
 नवीनशुक्लवस्त्रञ्च शङ्खञ्च सुमनोहरम् ।
 मातुल्यञ्च शुक्लपुष्पाणां शुक्लहारञ्च भूषणम् ॥ ४४ ॥
 यद् दृष्टञ्च श्रुतौ ध्यानं प्रशस्यं श्रुतिसुन्दरम् ।
 तन्निबोध महाभाग भ्रमभञ्जनकारणम् ॥ ४५ ॥
 सरस्वतीं शुक्लवर्णां सस्मितां सुमनोहराम् ।
 कोटिचन्द्रप्रभामुष्टपुष्टश्रीयुक्तविग्रहाम् ॥ ४६ ॥
 वक्त्रिशृङ्गांशुकाधानां सस्मितां सुमनोहराम् ।

रत्नसारिन्द्रनिर्माणवरभूषणभूषिताम् ॥ ४७ ॥

सुपूजितां सुरगणैर्ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ।

वन्दे भक्त्या वन्दितां तां सुतीन्द्रमनुमानवैः ॥ ४८ ॥

एवं ध्यात्वा च मूलेन सर्वं दत्त्वा विचक्षणः ।

संस्तूय कवचं धत्वा प्रणमिदृशवद् भूवि ॥ ४९ ॥

येषाञ्चैवमिष्टदेवी तेषां नित्यक्रिया मुने ।

विद्यारम्भे च सर्वेषां वर्णान्ते पञ्चमीदिने ॥ ५० ॥

मन्त्रीपुत्रा मूलच वैदिकाष्टाक्षरः परः ।

येषां येनोपदेशो वा तेषां स मूल एव च ।

सरस्वतीचतुर्थ्यन्तो बलिजायन्त एव च ॥ ५१ ॥

श्रीं क्लीं खरस्वत्यै स्वाहा ।

लक्ष्मीमायादित्रयैव मन्त्रोऽयं कल्पपादपः ॥ ५२ ॥

पुरा नाशायणत्रयं बाल्मिक्याय कृपानिधिः ।

प्रददौ जाह्नवीतीरे पुण्ड्रित्रये च भारते ॥ ५३ ॥

भृगुर्ददौ च शुक्राय पुष्करे सूर्यपर्वणि ।

चन्द्रपर्वणि मारीचो ददौ वाक्पतये सुदा ॥ ५४ ॥

भुगवे च ददौ तुष्टो ब्रह्मा पद्मरिकाशमे ।

आम्बिकाय जरत्कारुर्ददौ जीरोदन्ननिधी ।

विभाण्डको ददौ मेरी ऋष्यशृङ्गाय धीमते ॥ ५५ ॥

मित्रः कणादमुनये गीतनाय ददौ मुने ।

सूर्यच याज्ञवल्क्याय तथा कात्यायनाय च ॥ ५६ ॥

मेघः पाणिनये चैव भरद्वाजाय धीमते ।

ददौ शाकटायनाय सुतले बलिसंगदि ॥ ५७ ॥

चतुर्लज्जपतेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ।

यदि स्यात् सिद्धमन्त्रो हि बृहस्पतिसमो भवेत् ॥ ५८ ॥

कवचं शृणु विप्रेन्द्र यद् दत्तं विधिना पुरा ।

विश्वश्रेष्ठं विश्वजयं भृगवे गन्धमादने ॥ ५९ ॥

भृगुर्वाच ।

ब्रह्मन् ब्रह्मविदां श्रेष्ठ ब्रह्मज्ञानविशारद ।

सर्वज्ञ सर्वजनक सर्वेश सर्वपूजित ॥ ६० ॥

सरस्वत्याश्च कवचं ब्रूहि विश्वजयं प्रभो ।

अजातमायमन्त्राणां समूहसंयुतं परम् ॥ ६१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि कवचं सर्वकामदम् ।

श्रुतिसारं श्रुतिसुखं श्रुत्युक्तं श्रुतिपूजितम् ॥ ६२ ॥

उक्तं कृष्णिनि गोलोके मर्त्यां बृन्दावने वने ।

रासेश्वरेण विभुना रासेन दासमण्डले ॥ ६३ ॥

अतीवगोपनीयञ्च कल्पवृक्षसमं परम् ।

अश्रुताद्भुतमन्त्राणां समूहैश्च समन्वितम् ॥ ६४ ॥

यद्धृत्वा पठनाद् ब्रह्मन् बुद्धिमान् बृहस्पतिः ।

यद्धृत्वा भगवान् शुक्रः सर्वदैत्येषु पूजितः ॥ ६५ ॥

पठनाडारणाद् वाग्मी कवीन्द्रो बाल्मिकी मुनिः ।

स्वायम्भुवो मनुश्चैव यद् धृत्वा सर्वपूजितः ॥ ६६ ॥

कणादो गौतमः कण्वः पाणिनिः शाकटायनः ।

अन्यञ्चकार यद् धृत्वा दक्षः कात्यायनः खयम् ॥ ६७ ॥

धृत्वा वेदविभागञ्च पुराणान्यखिलानि च ।

चकार लीलामात्रेण कृष्णद्वैपायनः खयम् ॥ ६८ ॥

शातातपश्च संवर्त्ती वशिष्ठश्च पराशरः ।

यद् धृत्वा पठनाद् यन्त्रं याज्ञवल्क्यवक्त्रकार सः ॥ ६८ ॥

ऋष्यशृङ्गो भरद्वाजश्चास्तीको देवलस्तथा ।

जैगीपव्योऽथ जावालिर्गद् धृत्वा सर्वपूजितः ॥ ७० ॥

कवचस्यास्य विप्रेन्द्र ऋषिर्गपः प्रजापतिः ।

स्वयं ब्रह्मातिच्छन्दो देवो रामेश्वरः प्रभुः ॥ ७१ ॥

सर्वतत्त्वपरिज्ञानसर्वार्थसाधनेषु च ।

कवितासु च सर्वासु विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ ७२ ॥

ओं ह्रीं सरस्वत्यै स्वाहा गिरी मे पातु सवतः ।

त्रीं वाग्देवतायै स्वाहा भालं मे सर्वदावतु ॥ ७३ ॥

ओं सरस्वत्यै स्वाहेति श्रोत्रं पातु निरन्तरम् ।

ओं त्रीं ह्रीं भारत्यै स्वाहा नेत्रयुग्मं सदावतु ॥ ७४ ॥

ऐं ह्रीं वाग्वादिन्यै स्वाहा नासां मे सर्वतोऽवतु ।

ह्रीं विद्याधिष्ठातृदेव्यै स्वाहा श्रोत्रं सदावतु ॥ ७५ ॥

ओं त्रीं ह्रीं ब्राह्म्यै स्वाहेति दन्तपंक्तीः सदावतु ।

ऐमित्येकाक्षरो मन्त्रो मम कण्ठं सदावतु ॥ ७६ ॥

ओं ह्रीं ह्रीं पातु मे ग्रीवां स्कन्धं मे त्रीं सदावतु ।

त्रीं विद्याधिष्ठातृदेव्यै स्वाहा वक्त्रः सदावतु ॥ ७७ ॥

ओं ह्रीं विद्यास्वरूपायै स्वाहा मे पातु नाभिकाम् ।

ओं ह्रीं ह्रीं वाग्यै स्वाहेति मम पृष्ठं सदावतु ॥ ७८ ॥

ओं सर्ववर्णाभिकायै पादयुग्मं सदावतु ।

ओं रागाधिष्ठातृदेव्यै सर्वाङ्गं मे सदावतु ॥ ७९ ॥

ओं सर्वकण्ठवासिन्यै स्वाहा प्राच्यां सदावतु ।

ओं ह्रीं जिह्वाग्रवासिन्यै स्वाहाग्निदिशि रक्षतु ॥ ८० ॥

ओं ऐं ह्रीं त्रीं सरस्वत्यै बुधजनन्यै स्वाहा ।

सततं मन्त्रराजोऽयं दक्षिणे मां सदावतु ॥ ८१ ॥
 ओं क्लीं त्रीं त्राक्षरो मन्त्रो नैऋत्यां मे सदावतु ।
 कविजिह्वाग्रवासिन्यै स्वाहा मां वारुणेऽवतु ॥ ८२ ॥
 ओं सरास्त्रिकायै स्वाहा वायव्ये मां सदावतु ।
 ओं गद्यपद्यवासिन्यै स्वाहा मासुत्तरेऽवतु ॥ ८३ ॥
 ओं सर्वशास्त्रवासिन्यै स्वाहैशान्यां सदावतु ।
 ओं क्लीं सर्वपूजितायै स्वाहा चोद्ध्वं सदावतु ॥ ८४ ॥
 ऐं क्लीं पुस्तकवासिन्यै स्वाहाऽधो मां सदावतु ।
 ओं ग्रन्थबीजरूपायै स्वाहा मां सर्वतोऽवतु ॥ ८५ ॥
 इति ते कथितं विप्र सर्वमन्त्रौघविग्रहम् ।
 इदं विश्वजयं नाम कवचं ब्रह्मरूपिणम् ॥ ८६ ॥
 पुरा श्रुतं धर्मवक्तात् पर्वते गन्धमादने ।
 तव स्नेहाश्रयाख्यातं प्रवक्तव्यं न कस्यचित् ॥ ८७ ॥
 गुरुमभ्यर्च्य विधिवद् वक्त्रालङ्कारचन्दनैः ।
 प्रणम्य दण्डवद् भूमौ कवचं धारयेत् सुधीः ॥ ८८ ॥
 पञ्चलक्षजपेनैव सिद्ध्यन्तु कवचं भवेत् ।
 यदि स्यात् सिद्धकपचो बृहस्पतिसमो भवेत् ॥ ८९ ॥
 महावाम्नी कवीन्द्रश्च त्रैलोक्यविजयी भवेत् ।
 शक्नोति सर्वं जेतुं स कवचस्य प्रसादतः ॥ ९० ॥
 इदं ते काण्वशास्त्रोक्तं कथितं कवचं मुने ।
 स्तोत्रं पूजाविधानञ्च ध्यानञ्च वन्दनं तदा ॥ ९१ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे सरस्वतीकवचं नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

वाग्देवतायाः स्तवनं श्रयां सर्वकामदम् ।
 महासुनिर्योजयत्कामेन तुष्टाव तां पुरा ॥ १ ॥
 गुरुयापाच्च स मुनिर्हेतविद्यो बभूव ह ।
 तदा जगाम दुःखार्तो रविस्थानञ्च पुण्यदम् ॥ २ ॥
 संप्राप्य तपसा सूर्यं कीर्णार्जं दृष्टिगोचरे ।
 तुष्टाव सूर्यं शोकेन रुग्णोऽप्यपुनः पुनः ॥ ३ ॥
 सूर्यस्तं पाठयामास वेदवेदाङ्गमीश्वरः ।
 उवाच गृहि वाग्देवीं भक्त्या च स्मृतिहेवते ॥ ४ ॥
 तमित्युक्त्वा दीननाथो अन्तर्धानं चकार सः ।
 मुनिः स्नात्वा च तुष्टाव भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ ५ ॥

याज्ञवल्का उवाच ।

कृपां कुरु जगन्नातमानिव हतचेतसम् ।
 गुरुयापात् स्मृतिभ्रष्टं विद्याहीनञ्च दुःखितम् ॥ ६ ॥
 ज्ञानं देहि स्मृतिं देहि विद्यां विद्याधिदेवते ।
 प्रतिष्ठां कवितां देहि शक्तिं शिष्यप्रबोधिकाम् ॥ ७ ॥
 श्रद्धाकर्तृकशक्तिञ्च सत्शिष्यं सुप्रतिष्ठितम् ।
 प्रतिभां सत्तभायाञ्च विचारचमतां शुभाम् ॥ ८ ॥
 लुप्तं सर्वं देववशान्नवीभृतं पुनः कुरु ।
 यथाङ्कुरं भस्मानि च करोति देवता पुनः ॥ ९ ॥
 ब्रह्मस्वरूपा परमा ज्योतीरूपा सनातनी ।

सर्वविद्याधिदेवी या तस्यै वाण्यै नमो नमः ॥ १० ॥

यया विना जगत् सर्वं शश्वद्जीवन्मृतं सदा ।

ज्ञानाधिदेवी या तस्यै सरस्वत्यै नमो नमः ॥ ११ ॥

यया विना जगत् सर्वं मूकमुन्नतवत् सदा ।

वागधिष्ठातृदेवी या तस्यै वाण्यै नमो नमः ॥ १२ ॥

हिमचन्दनकुन्देन्दुमुकुदाभोजसन्निभा ।

वर्णाधिदेवी या तस्यै चान्तरायै नमो नमः ॥ १३ ॥

विसर्गविन्दुमात्रासु यदधिष्ठानमेव च ।

तदधिष्ठात्री या देवी भारत्यै ते नमो नमः ॥ १४ ॥

यया विनात्र संख्याकृत् संख्यां कर्तुं न शक्यते ।

कालसंख्यास्वरूपा या तस्यै देव्यै नमो नमः ॥ १५ ॥

व्याख्यास्वरूपा या देवी व्याख्याधिष्ठातृदेवता ।

भ्रमसिद्धान्तरूपा या तस्यै देव्यै नमो नमः ॥ १६ ॥

स्मृतिशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्वृद्धिशक्तिस्वरूपिणी ।

प्रतिभा कल्पनाशक्तिर्या च तस्यै नमो नमः ॥ १७ ॥

सनत्कुमारी ब्रह्माणं ज्ञानं पप्रच्छ यत्र वै ।

बभूव जडवत् सोऽपि सिद्धान्तं कर्तुमक्षमः ॥ १८ ॥

तदा जगाम भगवानात्मा श्रीकृष्ण ईश्वरः ।

उवाच सततं स्तोत्रं वाणीमिति प्रजापतिम् ॥ १९ ॥

स च तुष्टाव त्वां ब्रह्मा चाज्ञया परमात्मनः ।

चकार त्वत्प्रसादेन तदा सिद्धान्तमुत्तमम् ॥ २० ॥

अदाप्यनन्तं पप्रच्छ ज्ञानमेकं वसुन्धरा ।

बभूव मूकवत् सोऽपि सिद्धान्तं कर्तुमक्षमः ॥ २१ ॥

तदा त्वाच्च स तुष्टाव संवस्तः कश्यपाज्ञया ।

ततश्चकार सिद्धान्तं निर्मलं भ्रमभञ्जनम् ॥ २२ ॥
 व्यासः पुराणसूत्रञ्च पप्रच्छ बालिकं यदा ।
 मीनीभूतः स संसार त्वामिव जगदस्विकाम् ॥ २३ ॥
 तदा चकार सिद्धान्तं मङ्गरेण मुनीश्वरः ।
 संप्राप निर्मलं ज्ञानं प्रमादध्वंनकारणम् ॥ २४ ॥
 पुराणसूत्रं श्रुत्वा स व्यासः कृष्णकुलीश्वरः ।
 त्वां क्षिपेव दध्यौ च शतवर्षञ्च पुष्करे ।
 तदा त्वत्तो वरं प्राप्य स कवीन्द्रो बभूव ह ॥ २५ ॥
 तदा वेदविभागञ्च पुराणानि चकार ह ।
 यदा महेन्द्रे पप्रच्छ तत्त्वज्ञानं शिवाशिवम् ॥ २६ ॥
 ज्ञानं त्वामिव संचिन्त्य तस्यै ज्ञानं ददौ विभुः ।
 पप्रच्छ शब्दशास्त्रञ्च महेन्द्रश्च ब्रह्मरूपिणम् ॥ २७ ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रञ्च स त्वां दध्यौ च पुष्करे ।
 तदा त्वत्तो वरं प्राप्य दिव्यं वर्षसहस्रकम् ।
 उवाच शब्दशास्त्रञ्च तदर्थञ्च सुरेश्वरम् ॥ २८ ॥
 अध्यापिताश्च यैः शिष्या यरधीतं मुनीश्वरैः ॥ २९ ॥
 ते च त्वां परिसंचिन्त्य प्रवर्तन्ते सुरेश्वरि ।
 त्वं संलुता पृजिता च मुनीन्द्रमनुमानवैः ।
 दैत्येन्द्रेण सुरैश्चापि ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥ ३० ॥
 जङ्गीभूतः सहस्राक्षः पञ्चवक्त्रश्चतुर्मुखः ।
 वां स्तोतुं किमहं स्तोमि तामिकास्थेन मानवः ॥ ३१ ॥
 इत्युक्त्वा याज्ञवल्क्यश्च भक्तिनस्त्रात्मकन्धरः ।
 प्रणमाम निराहारी बरोह च मुहुर्मुहुः ॥ ३२ ॥
 तदा ज्योतिःस्वरूपा सा तदादृष्टाप्युवाच तम् ।

सुकवीन्द्रो भवेत्युक्त्वा वैकुण्ठञ्च जगाम ह ॥ ३२ ॥

वाञ्छवल्काकृतं वाणीस्तोत्रं यः संयतः पठेत् ।

सुकवीन्द्रो महावाग्मी बृहस्पतिसमी भवेत् ॥ ३४ ॥

महामूर्खश्च दुर्मेधा वर्षमेकञ्च यः पठेत् ।

स पण्डितश्च मेधावी सुकविश्च भवेद् ध्रुवम् ॥ ३५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारा-

यणनारदसंवादे वाञ्छवल्काकृतवाणीस्तो-

नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

सरस्वती सा वैकुण्ठे स्वयं नारायणान्तिके ।

गङ्गाशपिन कलया कलहाद्भारते सरित् ॥ १ ॥

पुण्यदा पुण्यजननी पुण्यतीर्थस्वरूपिणी ।

पुण्यवद्भिर्निषेव्या च स्थितिः पुण्यवतां सुमे ॥ २ ॥

तपस्विणां तपोरूपा तपस्याकाररूपिणी ।

कृतपापेक्षदाहाय ज्वलद्ग्निरूपिणी ॥ ३ ॥

ज्ञाने सरस्वतीलोये मृतं यैर्मानवैर्भुवि ।

तेषां स्थितिश्च वैकुण्ठे सुचिरं हरिसंसदि ॥ ४ ॥

भारते कृतपापी च स्नात्वा तत्रावलीलया ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके वसेच्चिरम् ॥ ५ ॥
 चतुर्दश्यां पूर्णमास्यामक्षयायां दिनक्षये ।
 व्यतिपाते च ग्रहणेऽन्यस्मिन् पुण्यदिनेऽपि च ॥ ६ ॥
 आनुपङ्गेन यः स्नाति हेलया श्रद्धयापि वा ।
 सारूप्यं लभते नूनं वैकुण्ठे स हररपि ॥ ७ ॥
 सरस्वतीमन्त्रकञ्च मासमेकन्तु यो जपेत् ।
 महामूर्खः कवीन्द्रश्च स भवेन्नात्र संशयः ॥ ८ ॥
 नित्यं सरस्वतीतोये यः स्नाति मुण्डयेन्नरः ।
 न गर्भवासं कुरुते पुनरेव स मानवः ॥ ९ ॥
 इत्येवं कथितं किञ्चिद्भारतीगुणकीर्तनम् ।
 मुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १० ॥
 नारायणवचः श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः ।
 पुनः प्रच्छ सन्देहच्छेदं शीनक सत्वरम् ॥ ११ ॥

नारद उवाच ।

कथं सरस्वती देवी गङ्गाशपेन भारते ।
 कलया कलहेनैव बभूव पुण्ड्रा सरित् ॥ १२ ॥
 श्रवणे श्रुतिसाराणां वर्धते कीर्तुकं मन ।
 कथामृतानां नो हृत्तिः केन श्रेयसि दृष्यते ॥ १३ ॥
 कथं गङ्गाप सा गङ्गा पृजितां तं सरस्वतीम् ।
 शान्तशिवस्वरूपा च पुण्यदा सर्वदा वृणाम् ॥ १४ ॥
 तेजविन्द्योद्भवोद्दीप्तकारणं श्रुतिं पदम् ।
 सुदुर्लभं पुराणेषु तस्मै व्याख्यातुमर्हसि ॥ १५ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु नारद व्यख्यामि कथामेतां पुरातनीम् ।
 यस्याः स्मरणमात्रेण सर्वपापात् प्रमुच्यते ॥ १६ ॥
 लक्ष्मीः सरस्वती गङ्गा तिस्रो भार्या हरिरपि ।
 प्रेम्णा समास्तास्तिष्ठन्ति सततं हरिसन्निधौ ॥ १७ ॥
 चकार सैकदा गङ्गा विष्णोर्मुखनिरीक्षणम् ।
 सस्मितातिसकामा च सकटाक्षं पुनः पुनः ॥ १८ ॥
 विभुर्जहास तद्वक्त्रं निरीक्ष्य च क्षणं मुदा ।
 क्षमाञ्चकार तद् दृष्ट्वा लक्ष्मीर्नैव सरस्वती ॥ १९ ॥
 बोधयामास तां पद्मा सत्वरूपा च सस्मिता ।
 क्रोधाविष्टा च सा वाणी न च शान्ता बभूव ह ॥ २० ॥
 उवाच गङ्गां भर्तारं रक्तास्या रक्तलोचना ।
 कम्बिता कोपवेगेन शब्दप्रच्युरिताधरा ॥ २१ ॥

सरस्वत्युवाच ।

सर्वत्र समताबुद्धिः सङ्गर्तुः कामिनीः प्रति ।
 धर्मिष्ठस्य वरिष्ठस्य विपरीता खलस्य च ॥ २२ ॥
 ज्ञातं सौभाग्यमधिकं गङ्गायान्ते गदाधर ।
 कमलावाञ्छ तत्तुल्यं न च किञ्चिन्नयि प्रभो ॥ २३ ॥
 गङ्गायाः पद्मया सार्धं प्रीतिश्चापि सुखश्रिता ।
 क्षमाञ्चकार तेनेदं विपरीतं हरिप्रिया ॥ २४ ॥
 किं जीवनेन मेऽत्रैव दुर्भगायाश्च साश्रुतम् ।
 निष्कलं जीवनं तस्मात्वा वन्दुः शिखरिणी ॥ २५ ॥
 त्वां वीर्यं सत्वरूपं मे वदन्ति सखीभिः ।
 मे च मूर्खा न वेदया न जानन्ति कति नरा ॥ २६ ॥

सरस्वतीवचः श्रुत्वा दृष्ट्वा तां कीपसंयुताम् ।

जनसा स समालोच्य प्रजगाम वहिः सभाम् ॥ २७ ॥

गतिं नारायणे गङ्गासुवाच निर्भयं रूपा ।

रागाधिष्ठातृदेवी सा वाक्यं श्रुत्वा दुःसहम् ॥ २८ ॥

किं निर्लज्जे सकामे त्वं स्वामिगर्वं करोषि किम् ।

अधिकं स्वामिसौभाग्यं विज्ञापयितुमिच्छसि ॥ २९ ॥

मानचूर्णं करिष्यामि तवाद्य हरिसन्निधौ ।

किं करिष्यति ते कान्तो समैव कान्तवत्तमे ॥ ३० ॥

इत्येवमुक्त्वा गङ्गायाः कथं ग्रहीतुमुद्यता ।

वारयामास तां पद्मा सञ्च देशस्थिता सती ॥ ३१ ॥

गङ्गाप वाणी तां पद्मां महाकोपवती सती ।

वृक्षरूपा सरिरूपा भविष्यसि न संशयः ॥ ३२ ॥

विपरीतं यतो दृष्ट्वा किञ्चिन्न वक्तुमर्हसि ।

मन्तिष्ठसि सभामध्ये यथा वृक्षा यथा सरित् ॥ ३३ ॥

शापं श्रुत्वा च सा देवी न गङ्गाप चुकोप न ।

तत्रैव दुःखिता तस्थौ वाणीं धृत्वा करेण च ॥ ३४ ॥

अत्युद्वेगता च तां दृष्ट्वा कीपप्रस्फुरितानना ।

उवाच गङ्गा तां देवीं पद्मा च पद्मलोचना ॥ ३५ ॥

गङ्गोवाच ।

त्वमुत्सृज महोन्माच्च पद्मे किं मे करिष्यति ।

वाग्दुष्टा वागधिष्ठात्री देवीयं कलहप्रिया ॥ ३६ ॥

यापती योग्यतास्त्रा च यावती शक्तिरेव वा ।

तथा करोतु वाद च मया मादं सुदुर्मुखा ॥ ३७ ॥

स्वबलं यत्नम बलं विज्ञापयितुमर्हतु ।

जानन्तु सर्वे ह्युभयोः प्रभावं विज्जमं सति ॥ ३८ ॥
 इत्येवमुक्ता सा देवी वाण्यै शपं ददाविति ।
 सरित्स्वरूपा भवतु सा या त्वाञ्च शशाप ह ॥ ३९ ॥
 अधोमर्त्यं सा प्रयातु सन्ति यत्रैव पापिनः ।
 कलौ तेषां च पापांशं लभिष्यति न संशयः ॥ ४० ॥
 इत्येवं वचनं श्रुत्वा तां शशाप सरस्वती ।
 त्वमेव यास्यसि महीं पापिपापं लभिष्यसि ॥ ४१ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र भगवानाजगाम ह ।
 चतुर्भुजश्चतुर्भिश्च पापदैश्च चतुर्भुजैः ॥ ४२ ॥
 सरस्वतीं करे धृत्वा वासयामास वक्षसि ।
 बोधयामास सर्वज्ञः सर्वज्ञानं पुरातनम् ॥ ४३ ॥
 श्रुत्वा रहस्यं तासाञ्च शापस्य कलहस्य च ।
 उवाच दुःखितास्ताश्च वाक्यं सामयिकं विभुः ॥ ४४ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

लक्ष्मि त्वं कलया गच्छ धर्मध्वजगृहं शुभे ।
 अयोनिसम्भवा भूमौ तस्य कन्या भविष्यसि ॥ ४५ ॥
 तत्रैव दैवदोषेण वृक्षत्वञ्च लभिष्यसि ।
 मदंशस्यासुरस्यैव शङ्खचूडस्य कामिनी ॥ ४६ ॥
 भूत्वा पश्चाच्च मत्पत्नी भविष्यसि न संशयः ।
 त्वैलोक्यपावनी नाम्ना तुलसीति च भारते ॥ ४७ ॥
 कलया च सरिद् भूत्वा शीघ्रं गच्छ वरानने ।
 भारतं भारतीशापान्नाम्ना पद्मावती भव ॥ ४८ ॥
 गङ्गे यास्यसि पश्चात् त्वमंशेन विश्वपावनी ।
 भारतं भारतीशापात् पापदाहाय देहिनाम् ॥ ४९ ॥

भगीरथस्य तपसा तेन नीता सुदुष्करात् ।
 नाम्ना भागीरथी पूता भविष्यसि महीतले ॥ ५० ॥
 मदंशस्य समुद्रस्य जायाजाये ममाज्ञया ।
 मत्कलांशस्य भूपस्य शान्तनीव सुखिनि ! ॥ ५१ ॥
 गङ्गायापेन कलया भारतं गच्छ भारति ! ।
 कलहस्य फलं भुङ्क्ष्व सपत्नीभ्यां सहाच्युते ॥ ५२ ॥
 स्वयञ्च ब्रह्मसदनं ब्रह्मणः कामिनी भव ।
 गाङ्गा यातु गिवस्थानमत्र पद्मे व तिष्ठतु ॥ ५३ ॥
 शान्ता च क्रोधरहिता मङ्गला सत्वरूपिणी ।
 महासाध्वी महाभागा सुशीला धर्मचारिणी ॥ ५४ ॥
 यदंशकलया सर्वा धमिष्ठाश्च पतिव्रताः ।
 शान्तरूपाः सुशीलाश्च प्रतिविम्बेषु योषितः ॥ ५५ ॥
 तिस्रो भार्यास्तयः शालास्तयो भृत्याश्च बान्धवाः ।
 ध्रुवं वेदविन्द्याश्च न ह्येते महलप्रदाः ॥ ५६ ॥
 स्त्री पुंवश्च गृहे वेषां गृहिणां स्त्रीवशः पुमान् ।
 निष्फलश्च जस्य तेषामशुभश्च पदे पदे ॥ ५७ ॥
 सुखदुष्टा योनिदुष्टा यस्य स्त्री कलहप्रिया ।
 अरण्यं तेन गन्तव्यं महारण्यं गृहादरम् ॥ ५८ ॥
 जलानाञ्च स्थलानाञ्च फलानां प्राप्तिरेव च ।
 सततं सुलभा तत्र न तेषां तद् गृहेऽपि च ॥ ५९ ॥
 वरमस्त्री विप्रतिहिंस्रजन्तूनां सन्निधौ सुखम् ।
 ततोऽपि दुःखं पुंसाञ्च दुष्टास्त्रीसन्निधौ ध्रुवम् ॥ ६० ॥
 व्याधिव्याला विषव्याला वरं पुंसां वरानने ।
 दुष्टास्त्रीणां सुखव्याला सरणादतिरिच्यते ॥ ६१ ॥

पुंसश्च स्त्रीजितस्यैव जीवतं निष्कलं ध्रुवम् ।
 यदङ्गा कुरुते कर्म न तस्य फलभाग् भवेत् ॥ ६२ ॥
 स निन्दितोऽत्र सर्वत्र परत्र नरकं व्रजेत् ।
 यशःकीर्त्तिविहीनो यो जीवन्नपि मृतो हि सः ॥ ६३ ॥
 बह्वीनाश्च सपत्नीनां नैकत्र श्रेयसि स्थितिः ।
 एकभार्य्यः सुखी नैव बहुभार्य्यः कदाचन ॥ ६४ ॥
 गच्छ गङ्गे शिवस्थानं ब्रह्मस्थानं सरस्वती ।
 अत्र तिष्ठतु मद्देहि सुशीला कमलालया ॥ ६५ ॥
 सुसाध्या यस्य पत्नी च सुशीला च पतिव्रता ।
 इह स्वर्गसुखं तस्य धर्ममोदे परत्र च ॥ ६६ ॥
 पतिव्रता यस्य पत्नी स च मुक्तः शुचिः सुखी ।
 जीवन्मृतोऽशुचिर्दुःखी दुःशीलापतिरेव यः ॥ ६७ ॥
 इत्युक्त्वा जगतां नाथो विरराम च नारद ।
 अत्युच्चैरुरुर्देव्यः समालिङ्ग्य परस्परम् ॥ ६८ ॥
 ताश्च सर्वाः समालोच्य क्रमेणोचुः सदीश्वरम् ।
 कम्पिताः साशुनेत्राश्च शोकेन च भयेन च ॥ ६९ ॥

सरस्वत्युवाच ।

विदायं देहि भो नाथ ! दुष्टां मां जन्मशोधनम् ।
 सत्स्वामिना परित्यक्ताः कुत्र जीवन्ति काः स्त्रियः ॥ ७० ॥
 देहत्यागं करिष्यामि योगेन भारते ध्रुवम् ।
 अत्युच्चतो निपतनं प्राप्तुमर्हति निश्चितम् ॥ ७१ ॥

गङ्गोवाच ।

अहं केनापराधेन त्वया त्यक्ता जगत्पते ।
 देहत्यागं करिष्यामि निर्दोषाया बधं लभ ॥ ७२ ॥

निर्दोषकामिनीत्यागं करोति यो जनो भवे ।

स याति नरकं कल्पं किं ते सर्वेश्वरस्य वा ॥ ७३ ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

नाथ सत्त्वस्वरूपस्त्वं कोपः कथमहो तव ।

प्रसादं कुरु भार्याभ्यो मदीशस्य क्षमा वरा ॥ ७४ ॥

भारतं भारतीशापात् यास्यामि कलया यदि ।

कतिकालं स्थितिस्तत्र कदा द्रक्ष्यामि ते पदम् ॥ ७५ ॥

दास्यन्ति पापिनः पापं मद्यं स्नानावगाहनात् ।

केन तेन विमुक्ताहमागमिष्यामि ते पदम् ॥ ७६ ॥

कलया तुलसीरूपा धर्मध्वजसुता सती ।

भूत्वा कदा लभिष्यामि त्वत्पादालुजमच्युत ॥ ७७ ॥

वृक्षरूपा भविष्यामि तदधिष्ठातृदेवता ।

मासुद्धरिष्यसि कदा तन्मे ब्रूहि क्षपानिधे ॥ ७८ ॥

गङ्गा सरस्वतीशापाद् यदि यास्यति भारतम् ।

शापेन मुक्ता पापाच्च कदा त्वां वा लभिष्यति ॥ ७९ ॥

गङ्गाशापेन सा वाणी यदि यास्यति भारतम् ।

कदा शापादिनिर्मुच्य लभिष्यति पदं तव ॥ ८० ॥

तां वाणीं ब्रह्मसदनं गङ्गां वा शिवसन्दिरम् ।

गन्तुं वदसि हे नाथ ! तत् क्षमस्व च ते वचः ॥ ८१ ॥

इत्युक्ता कमलाकान्तपदं धृत्वा ननाम च ।

स्वकेशैर्वेष्टयित्वा च रुरोद च पुनः पुनः ॥ ८२ ॥

तवाच पद्मनाभस्तां पद्मां कृत्वा स्ववक्षसि ।

ईषद्वास्यः प्रसन्नास्यो भक्तानुग्रहकारकः ॥ ८३ ॥

नारायण उवाच ।

त्वद्वाक्यमाचरिष्यामि त्वद्वाक्यञ्च सुरिष्वरि ! ।

समताञ्च करिष्यामि शृणु तत्क्रममेव च ॥ ८४ ॥

भारती यातु कलया सरिद्रूपा च भारतम् ।

अर्द्धांशा ब्रह्मसदनं स्वयं तिष्ठतु मदृष्टहे ॥ ८५ ॥

भगीरथेन नीता सा गङ्गा यास्यति भारतम् ।

पूतं कर्तुं त्रिभुवनं स्वयं तिष्ठतु मदृष्टहे ॥ ८६ ॥

तत्रैव चन्द्रमौलेश्च मौलिं प्राप्स्यति दुर्लभम् ।

ततः स्वभावतः पूताप्यतिपूता भविष्यति ॥ ८७ ॥

कलांशंशेन त्वं गच्छ भारते कमलोद्भवे ।

पद्मावती सरिद्रूपा तुलसीवृक्षरूपिणी ॥ ८८ ॥

कलेः पञ्चसहस्रे च गते वर्षे च मोक्षणम् ।

युष्माकं सरितां भूयो मदृष्टहे चागमिष्यथ ॥ ८९ ॥

सम्पदां हेतुभूता च विपत्तिः सर्वदेहिनाम् ।

विना विपत्तेर्महिमा केषां पद्मे भवेद्भवे ॥ ९० ॥

मन्मन्त्रोपासकानाञ्च सतां स्नानावगाहनात् ।

युष्माकं मोक्षणं पापात् पापिदत्ताञ्च स्पर्शनात् ॥ ९१ ॥

ष्टदिव्यां यानि तीर्थानि सत्यसंख्यानि सुन्दरि ! ।

भविष्यन्ति च पूतानि मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ ९२ ॥

मन्मन्त्रोपासका भक्ता भवन्ति भारते सति ! ।

पूतं कर्तुं भारतञ्च सुपवित्रं वसुधराम् ॥ ९३ ॥

मङ्गला यत्र तिष्ठन्ति पादं प्रक्षालयन्ति च ।

तत् स्थानञ्च महातीर्थं सुपवित्रं भवेद्भुवम् ॥ ९४ ॥

स्त्रीघ्नो गोघ्नः कुतघ्नश्च ब्रह्मघ्नो भुक्तलम्पः ।

जीवन्मुक्ती भवेत् पूतो मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ ८५ ॥

एकादशीविहीनश्च सन्याहीनोऽप्यनास्तिकः ।

नरवाती भवेत् पूतो मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ ८६ ॥

अभिजीवी समिजीवी धावकः शूद्रयाजकः ।

वृषवाही भवेत् पूतो मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ ८७ ॥

विष्णवावाती मित्रघ्नी मिथ्यावाक्यप्रदायकः ।

स्वाप्यहारी भवेत् पूतो मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ ८८ ॥

ऋणग्रस्तो वार्हुषिको जारजः पुंस्त्रीलीपतिः ।

पूतश्च पुंस्त्रीलीपुतो मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ ८९ ॥

शूद्राणां सूपकारश्च देवलो ग्रामयाजकः ।

अर्दाजितो भवेत् पूतो मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ १०० ॥

अश्वत्थवातकश्चैव मङ्गलनिन्दकस्तथा ।

अनिवेद्यभोजी विप्रश्च पूतो मङ्गलदर्शनात् ॥ १०१ ॥

मातरं पितरं भार्यां भ्रातरं तनयं सुताम् ।

गुरोः कुलञ्च भगिनीं वंशहीनञ्च बान्धवम् ॥ १०२ ॥

श्वयूश्च श्वशुरश्चैव यो न पुण्याति नारद ।

स महापातको पूतो मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ १०३ ॥

देवद्रव्यापहारी च विप्रद्रव्यापहारकः ।

लाजालीहरमानाश्च विक्रेता दुहितुस्तथा ॥ १०४ ॥

महापातकिनश्चैते शूद्राणां श्वदाहकः ।

भवेयुरेते पूताश्च मङ्गलस्पर्शदर्शनात् ॥ १०५ ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

भक्तानां लक्षणं ब्रूहि भक्तानुग्रहकारक ।

येषां सन्दर्शनस्यर्गात् सद्यः पूता नराधमाः ॥ १०६ ॥

हरिभक्तिविहीनाश्च महाहङ्कारसंयुताः ।

अप्रशंसारता धूर्ताः शठाश्च साधुनिन्दकाः ॥ १०७ ॥

पुनन्ति सर्वतीर्थानि येषां स्नानावगाहनात् ।

येषाञ्च पादरजसा पुता पादोदकात्मही ॥ १०८ ॥

येषां सन्दर्शनं स्पर्शं देवा वाञ्छन्ति भारते ।

सर्वेषां परमो लाभो वैष्णवानां समागमः ॥ १०९ ॥

न ह्यन्यानि तीर्थानि न देवा स्मृच्छिलामयाः ।

ते पुनन्युरुकालेन विष्णुभक्ताः क्षणादहो ॥ ११० ॥

सौतिरुवाच ।

महालक्ष्मीवचः श्रुत्वा लक्ष्मीकान्तश्च सस्मितः ।

निगूढतत्त्वं कथितुम्विश्रेयोपचक्रमे ॥ १११ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

भक्तानां लक्षणं लक्ष्मि गूढं श्रुतिपुराणयोः ।

पुण्यस्वरूपं पापघ्नं सुखदं भक्तिमुक्तिदम् ॥ ११२ ॥

सारभूतं गीपनीयं न वक्तव्यं खलेषु च ।

त्वां पवित्रां प्राणतुल्यां कथयामि निशामय ॥ ११३ ॥

गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविश्यति ।

वदन्ति वेदवेदाङ्गास्तं पवित्रं नरोत्तमम् ॥ ११४ ॥

पुरुषाणां शतं पूर्वं पूतं तज्जन्ममावतः ।

स्वर्गस्थं नरकस्थं वा सुक्तिं प्राप्नोति तत्क्षणम् ॥ ११५ ॥

यैः कश्चिद् यत्र वा जन्म लब्धं येषु च जन्मसु ।

जीवन्मुक्तास्ते च पूता यान्ति काले हरेः पदम् ॥ ११६ ॥

मद्भक्तियुक्तो मत्पूजानियुक्तो मद्गुणान्वितः ।

मद्गुणस्त्वावनीयश्च मन्निविष्टश्च सन्ततम् ॥ ११७ ॥

मद्गुणश्रुतिमात्रेण सानन्दः पुलकान्वितः ।
 मग्नदः साश्रुनेत्रः स्वात्मविस्मृत एव च ॥ ११८ ॥
 न वाञ्छन्ति सुखं मुक्तिसालोकादिचतुष्टयम् ।
 ब्रह्मत्वसमरत्वं वा तद्वाञ्छा मम सेवने ॥ ११९ ॥
 इन्द्रत्वञ्च मनुत्वञ्च देवत्वञ्च सुदुर्लभम् ।
 स्वर्गवाह्यादिभोगञ्च स्वप्ने च न हि वाञ्छति ॥ १२० ॥
 ब्रह्मण्डानि विनश्यन्ति देवा ब्रह्मादयस्तथा ।
 कल्याणभक्तियुक्तञ्च मद्भक्तो न प्रणश्यति ॥ १२१ ॥
 भ्रमन्ति भारत भक्ता खड्ग्या जन्मसुदुर्लभम् ।
 तेऽपि यान्ति महीं पृत्वा नरास्तीर्थं ममानलयम् ॥ १२२ ॥
 इत्येतत् कथितं सर्वं कुरु पद्मे यद्योचितम् ।
 तदाज्ञाताश्च तावन्नुहेरिस्तथी सुखासने ॥ १२३ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे सरस्वत्युपाख्यानं नाम

षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

सरस्वती पुराणेकी आज्ञाज्ञातं य भावतम् ।
 गङ्गायापि न कदापि कथं तस्मी ॥ १ ॥

भारती भारतं गत्वा ब्राह्मी च ब्रह्मणः प्रिया ।
 वागधिष्ठातृदेवी सा तेन वाणी च कीर्तिता ॥ २ ॥
 सर्वविश्वं पवित्र्याप्य स्नीतस्येव हि दृश्यते ।
 हरिः सरःसु तस्येयं तेन नान्ना सरस्वती ॥ ३ ॥
 सरस्वती नदी सा च तीर्थरूपातिपावनी ।
 यापिपापेभ्यदाहाय जलदग्निस्वरूपिणी ॥ ४ ॥
 पद्माङ्गीरथानीता महीं भागीरथी शुभा ।
 सप्ताङ्गीरथानीता कलया वाणीशापेन नारद ॥ ५ ॥
 तत्रैव समये ताञ्च दधार शिरसा शिवः ।
 वेगं सोढुमशक्ताया भुवः प्रार्थनया विभुः ॥ ६ ॥
 पद्माङ्गीरथानीता सा च पद्मावती नदी ।
 भारतं भारतीशापात् स्वयं तस्थौ हरेः पदम् ॥ ७ ॥
 ततोऽन्यथा सा कलया ललाम जन्म भारते ।
 धर्मध्वजसुता लक्ष्मीर्विख्याता तुलसीति च ॥ ८ ॥
 पुरा सरस्वतीशापात्तत्पद्मादरिशापतः ।
 बभूव वृक्षरूपा सा कलया विश्वपावनी ॥ ९ ॥
 कलेः पञ्चसहस्रञ्च वर्षं स्थित्वा च भारते ।
 जग्मुस्तत्र सरिद्रूपं विहाय श्रीहरेः पदम् ॥ १० ॥
 यानि सर्वाणि तीर्थानि काशीवृन्दावनं विना ।
 यास्यन्ति सार्धं ताभिश्च वैकुण्ठमाज्ञया हरेः ॥ ११ ॥
 शालग्रामो हरेर्मूर्तिर्जगन्नाथश्च भारतम् ।
 कलेर्दशसहस्रान्ते ययौ त्यक्त्वा हरेः पदम् ॥ १२ ॥
 वैष्णवानां पुराणानि शङ्खाद्यश्चादितर्पणम् ।
 विप्रोक्तानि च कर्माणि ययुस्तैः सार्धमेव च ॥ १३ ॥

हरिपूजा हरेर्नाम तत्कीर्त्तिगुणकीर्त्तनम् ।

वेदाङ्गानि च शास्त्राणि ययुस्तेः सार्द्धमेव च ॥ १४ ॥

सत्वञ्च सत्यं धर्मञ्च वेदाश्च ग्राम्यदेवताः ।

व्रतं तपश्चानग्नं ययुस्तेः सार्द्धमेव च ॥ १५ ॥

वामाचाररताः सर्वे मिथ्याकापद्यसंयुताः ।

तुलसीवर्जिता पूजा भविष्यति ततः परम् ॥ १६ ॥

एकादशीविहीनाश्च सर्वे धर्मविवर्जिताः ।

हरिप्रसङ्गविमुखाः भविष्यन्ति ततः परम् ॥ १७ ॥

शठाः क्रूरा दाशिकाश्च महाहङ्कारसंयुताः ।

चौराश्च हिंसकाः सर्वे भविष्यन्ति ततः परम् ॥ १८ ॥

पुंसां भेदश्च स्त्रीभेदो विवाहो वापि निर्णयः ।

स्वन्वासिभेदो वस्तूनां न भविष्यति तत्परम् ॥ १९ ॥

सर्वे जनाः स्त्रीवशाश्च पुंश्चल्यश्च गृहे गृहे ।

तर्जनैर्भर्त्सनैः शङ्खत् स्वामिनं ताडयन्ति च ॥ २० ॥

गृहेश्वरी च गृहिणी गृही भृत्याधिकोऽधमः ।

चेटीभृत्यसप्तो बन्धाः गच्छूश्च श्वशुरस्तथा ॥ २१ ॥

कर्त्तारो बलिनो गृहे योनिसम्बन्धिवान्धवाः ।

विद्यासम्बन्धिभिः सार्द्धं गन्धाधोऽपि न पिब्यते ॥ २२ ॥

यथा परिचिता लोकास्तथा पुंसश्च बान्धवाः ।

सर्वकर्माजमाः पुंसो योपितासाजया विना ॥ २३ ॥

स्त्रीच्छगम्वं पठिष्यन्ति स्तगाम्नाणि विहाय च ।

ब्रह्मज्जलविगां वंशाः गृहाणां सेवकाः कला ॥ २४ ॥

सुपकारा भविष्यन्ति धावका हपवाहकाः ।

सत्यहीना जनाः सर्वे शस्यहीना च सेदिनी ॥ २५ ॥

फलहीनाश्च तरवोऽपत्यहीनाश्च योषितः ।
 क्षीरहीनास्तथा गावः क्षीरं सपिबिवर्जितम् ॥ २६ ॥
 दम्पती प्रीतिहीनी च गृहाणि सुखवर्जिताः ।
 कृतापहीना भूपाश्च प्रजाश्च करपीडिताः ॥ २७ ॥
 जलहीना नदाः नद्यो दीर्घकाः कन्दरादयः ।
 धर्महीनाः पुण्यहीना वर्णाश्च त्वार एव च ॥ २८ ॥
 लक्ष्मेषु पुण्यवान् कोऽपि न तिष्ठति ततः परम् ।
 कुत्सिता विकृताकारा नरा नार्यश्च बालकाः ॥ २९ ॥
 कुवार्त्ताः कुत्सितशब्दा भविष्यन्ति ततः परम् ।
 केचिद्दुःखमाश्च नगरा नरशून्या भयानकाः ॥ ३० ॥
 केचित् स्वल्पकुटीरेण नरेण च समन्विताः ।
 अरण्यानि भविष्यन्ति ग्रामेषु नगरेषु च ॥ ३१ ॥
 अरण्यवासिनः सर्वे जनाश्च करपीडिताः ।
 शय्यानि च भविष्यन्ति तडागेषु नदीषु च ॥ ३२ ॥
 प्रकृष्टानि च चेलाणि शस्यहीनानि पत्पदम् ।
 हीनाः प्रकृष्टा धनिनी बलदर्पसमन्विताः ॥ ३३ ॥
 प्रकृष्टवंशजा हीना भविष्यन्ति कलौ तौ ।
 अलीकवादिनो धर्त्ताः शठाश्च सत्यवादिनः ॥ ३४ ॥
 पापिनः पुण्यवन्तश्चाप्यश्लिष्टाः श्लिष्टा एव च ।
 जितेन्द्रिया लस्यटाश्च पृथ्व्यश्च पतिवन्तः ॥ ३५ ॥
 तपस्विनः पातकिनो विष्णुभक्ता यत्नवान् ।
 अहिंसका दयायुक्ताऽप्येव न भविष्यन्ति ॥ ३६ ॥
 भिक्षुवैश्वरा धर्त्ता निष्कलान्ताः शौचिन्धरा ।
 भूतार्तिदेवादिभ्यः श्रद्धावान् न भविष्यन्ति ॥ ३७ ॥

पूजितास्ते भविष्यन्ति वञ्चका ज्ञानदुर्वलाः ।

वामना व्याधियुक्ताश्च नरा नार्थ्यश्च सर्वतः ॥ ३८ ॥

अल्पायुषो जरायुक्ता यौवनेषु कलौ युगे ।

पलिताः षोडशे वर्षे महावृद्धास्तु विंशती ॥ ३९ ॥

अष्टवर्षा च युवती रजोयुक्ता च गर्भिणी ।

वत्सरान्ते प्रसूता स्त्री षोडशेन जरान्विता ॥ ४० ॥

एताः काचित् सहस्रेषु बन्ध्याद्यापि कलौ युगे ।

कन्याविक्रयिणः सर्वे वर्णाश्रित्वार एव च ॥ ४१ ॥

मातृजायावधूनाश्च जारोपार्जनभक्षकाः ।

कन्यानां भगिनीनाश्च जारोपार्जनजीविनः ॥ ४२ ॥

हरेर्नामविक्रयिणो भविष्यन्ति कलौ युगे ।

स्वयमुत्सृज्य दानञ्च कीर्त्तिवर्द्धनहेतवे ॥ ४३ ॥

तत्पश्चात्सनसालोच्य स्वयमुल्लङ्घयिष्यति ।

देवहृत्तिं ब्रह्महृत्तिं हृत्तिं गुरुकुलस्य च ॥ ४४ ॥

स्वदत्तां परदत्तां वा सर्वमुल्लङ्घयिष्यति ।

कन्यकागामिनः केचित् केचिच्च श्वश्रूगामिनः ॥ ४५ ॥

केचिद् बधूगामिनश्च केचिच्च सर्वगामिनः ।

भगिनीगामिनः केचित् सपत्नीमातृगामिनः ॥ ४६ ॥

भ्रातृजायागामिनश्च भविष्यन्ति कलौ युगे ।

अगम्यागमनञ्चैव करिष्यन्ति गृहे गृहे ॥ ४७ ॥

आत्मशोनिं परित्यज्य विहरिष्यन्ति सर्वतः ।

पत्नीनां निर्णयो नास्ति भर्तृणाञ्च कलौ युगे ॥ ४८ ॥

प्रजानाञ्चैव ग्रामाणां वस्तूनाञ्च विगेषतः ।

अलीकवादिनः सर्वे सर्वे चौराश्च लम्पटाः ॥ ४९ ॥

परस्परं हिंसकाश्च सर्वे च नरघातिनः ।

ब्रह्मक्षत्रविशं वंशा भविष्यन्ति च पापिनः ॥ ५० ॥

लाचालीहरसानाञ्च व्यापारं लवणस्य च ।

वृषदाहा विप्रवंशाः शूद्राणां शवदाहिनः ॥ ५१ ॥

शूद्रान्नभोजिनः सर्वे सर्वे च वृषलीरताः ।

पञ्चपर्वपरित्यक्ताः कुहूरात्रौ च भोजिनः ॥ ५२ ॥

यज्ञसूत्रविहीनाश्च सन्ध्याशीचविहीनकाः ॥ ५३ ॥

पुंश्चली चावीरा वृद्धा कुट्टनी च रजस्वला ।

विप्राणां रन्ध्रनागारे भविष्यन्ति च पाचिकाः ॥ ५४ ॥

कन्नानां निर्णयो नास्ति योनीनाञ्च विशेषतः ।

आश्रमाणां जनानाञ्च सर्वे स्नेच्छाः कलौ युगे ॥ ५५ ॥

एवं कलौ संप्रवृत्ते सर्वे स्नेच्छमया भवे ।

हस्तप्रमाणे वृक्षे चाङ्गुष्ठमाने च मानवे ॥ ५६ ॥

विप्रस्य विष्णुयज्ञसः पुत्रः कल्की भविष्यति ।

नारायणकलांशश्च भगवान् बालनां बली ॥ ५७ ॥

दीर्घेण करवालेन दीर्घघोटकवाहनः ।

स्नेच्छशून्याञ्च पृथिवीं तिरात्रेण करिष्यति ॥ ५८ ॥

निर्म्लेच्छां वसुधां कृत्वा अन्तर्द्धानं करिष्यति ।

अराजका च वसुधा दस्युग्रस्ता भविष्यति ॥ ५९ ॥

स्थूलप्रमाणं षड्रात्रं वर्षाधारामुता मही ।

लोकशून्या वृक्षशून्या गृहशून्या भविष्यति ॥ ६० ॥

ततश्च द्वादशादित्वाः करिष्यन्त्युदयं मुने ।

प्राप्नोति शुष्कतां पृथ्वी समा तेषाञ्च तेजसा ॥ ६१ ॥

कलौ गते च दुर्द्धर्षे संप्रवृत्ते कृते युगे ।

तपःसत्यसमायुक्तो धर्मपूर्णा भविष्यति ॥ ६२ ॥
 तपस्विनश्च धर्मिष्ठा वेदाज्ञा ब्राह्मणा भुवि ।
 पतिव्रताश्च धर्मिष्ठा योषितश्च गृहे गृहे ॥ ६३ ॥
 राजानः क्षत्रियाः सर्वे विप्रभक्ताः ज्वधर्मिणः ।
 प्रतापवन्तो धर्मिष्ठाः पुण्यकर्मिन्ताः सदा ॥ ६४ ॥
 वैष्णवा जातिज्ञानिन्ता विप्रभक्ताश्च धार्मिकाः ।
 गृहाश्च पुण्यशीलाश्च धर्मिष्ठा विप्रसेविनः ॥ ६५ ॥
 विप्रक्षत्रविशां वंशा विष्णुयज्ञपरायणाः ।
 विष्णुसन्तरताः सर्वे विष्णुभक्ताश्च वैष्णवाः ॥ ६६ ॥
 श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञा धर्मज्ञा चतुर्नामिनः ।
 क्षीणो नास्ति ह्यधर्मा ना धर्मपूर्णं कर्तुं युगे ॥ ६७ ॥
 धर्मस्त्रिपाच्च वे तायां द्विपाच्च द्वापरे स्मृतः ।
 कलौ प्रवृत्ते चैकपात् सर्वलुप्तकालः परम् ॥ ६८ ॥
 वाराः सप्त सद्या विप्र तिथयः षोडश स्मृताः ।
 यथा द्वादश मासाश्च ऋतवश्च षड्वि च ॥ ६९ ॥
 द्वौ पक्षौ प्रायने द्वे च चतुर्भिः प्रहरैर्दिनम् ।
 चतुर्भिः प्रहरैराविर्नीसस्त्रिंशदिनेस्तथा ॥ ७० ॥
 अतत्रये पञ्चधिके नराणाञ्च युगे गते ।
 देवानाञ्च युगो ज्ञेयः कालसंख्याविदां मतः ॥ ७१ ॥
 सन्वन्तरन्तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ।
 सन्वन्तरसप्तं ज्ञेयश्चैन्द्रायुः परिकीर्तितम् ॥ ७२ ॥
 अष्टाविंशतिमे चन्द्रे गते ब्रह्मदिवानिगम् ।
 अष्टोत्तरे वर्षगते गते पातश्च ब्रह्मणः ॥ ७३ ॥
 प्रलयः प्राकृतो ज्ञेयस्तत्तादृश वसुन्धरा ।

जलप्लुतानि विज्ञानि ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ७४ ॥

नृपयो जीविनः सर्वे लीनाः कृष्णे परात्परे ।

तत्रैव प्रकृतिर्लीना तेन प्राकृतिको लयः ॥ ७५ ॥

तथैव प्राकृतिकेऽतीते पाने च ब्रह्मणो मुने ।

निनिषमात्रः कालश्च कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ७६ ॥

एवं नश्यन्ति सर्वाणि ब्रह्माण्डान्यखिलानि ।

स्थिता गोलोकवैकुण्ठी श्रीकृष्णश्च संप्राज्जदः ॥ ७७ ॥

निनिषमात्रः प्रलयो यत्र विष्वं जलप्लुतम् ।

निनिषानन्तरे काले पुनः सृष्टिः क्रमेण च ॥ ७८ ॥

एवं कतिविधा सृष्टिर्लयः कतिविधोऽपि वा ।

कतिकृत्वा गतायातः संख्यां जानाति कः पुमान् ॥ ७९ ॥

सृष्टीनाञ्च कलानाञ्च ब्रह्माण्डानाञ्च नारद ।

ब्रह्मादीनाञ्च ब्रह्माण्डे संख्यां जानाति कः पुमान् ॥ ८० ॥

ब्रह्माण्डानाञ्च सर्वेषामीश्वरश्चैक एव सः ।

सर्वेषां परमात्मा च श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ॥ ८१ ॥

ब्रह्मादयश्च तस्यांशास्तस्याञ्च महाविराट् ।

तस्यांशश्च विवाट् क्षुद्रस्तस्यांशा प्रकृतिः स्मृता ॥ ८२ ॥

स च कृष्णो द्विधाभूतो द्विभुजश्च चतुर्भुजः ।

चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे गोलोके द्विभुजः स्वयम् ॥ ८३ ॥

ब्रह्मादि तृणपर्यन्तं सर्वं प्राकृतिकं भवेत् ।

यद् यत् प्राकृतिकं सृष्टं सर्वं नश्वरमेव च ॥ ८४ ॥

एवं विद्धि सृष्टिहेतुं सत्यं नित्यं सनातनम् ।

स्वेच्छामयं परं ब्रह्म निर्लिप्तं निर्गुणं परम् ॥ ८५ ॥

निरुपाधिं निराकारं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।

अतीवकमनीयञ्च नवीननीरदप्रभम् ॥ ८६ ॥
 द्विभुजं मुरलीहस्तं गोपवेशं किशीरकम् ।
 सर्वज्ञं सर्वसेव्यञ्च परमात्मानमीश्वरम् ॥ ८७ ॥
 करोति ब्रह्मा ब्रह्माण्डं ज्ञानात्मा कमलाह्वयः ।
 शिवो मृत्युञ्जयश्चैव संहर्ता सर्वतत्त्ववित् ॥ ८८ ॥
 यस्य ज्ञानाद् यत्तपसा सर्वेशस्तत्समी महान् ।
 महाविभूतियुक्तञ्च सर्वज्ञः सर्वदा स्वयम् ॥ ८९ ॥
 सर्वव्यापो सर्वपाता प्रदाता सर्वसम्पदाम् ।
 विष्णुः सर्वेश्वरः श्रीमान् यस्य ज्ञानाज्जगत्पतिः ॥ ९० ॥
 महामाया च प्रकृतिः सर्वशक्तिमतीश्वरी ।
 यज्ज्ञानाद् यस्य तपसा यज्ञक्या यस्य सेवया ॥ ९१ ॥
 सावित्री वेदमाता च वेदाधिष्ठातृदेवता ।
 सर्वग्रासाधिदेवी सा सर्वसम्पत्प्रदायिनी ॥ ९२ ॥
 सर्वेश्वरी सर्ववन्द्या सर्वेशं प्राप या पतिम् ।
 सर्वभूता च सर्वज्ञा दुर्गा दुर्गेतिनाशिनी ॥ ९३ ॥
 कृष्णवामांगमभूता कृष्णप्रेमाभिदेवता ।
 कृष्णप्राणाधिका प्रेम्णा राधिका कृष्णसेवया ॥ ९४ ॥
 सर्वाधिकाश्च रूपञ्च श्रीभाग्यमानगीरवम् ।
 कृष्णवज्रः स्यत्स्यान् पत्नीत्वं पाप सेवया ॥ ९५ ॥
 तपश्चकार सा पूर्वं शतशृङ्गे च पर्वते ।
 दिव्यं युगमहस्रञ्च निराहारा च क्षिप्यति ॥ ९६ ॥
 कृष्णा निःस्त्रासरहिता दृष्ट्वा चन्द्रकलोपमाम् ।
 कृष्णा वज्रः स्यन्ते कृत्वा करोद् कपया विभुः ॥ ९७ ॥
 वरं तस्य ददौ सारं सर्वपासपि दुर्जभम् ।

मम वक्षःस्थले तिष्ठ मयि ते भक्तिरस्त्विति ॥ ८८ ॥
 सौभाग्येन च मानेन प्रेम्णा च गौरवेण च ।
 त्वं मे श्रेष्ठा च प्रेष्ठा च ज्येष्ठा च सर्वयोषितान् ॥ ८९ ॥
 वरिष्ठा च गरिष्ठा च संस्तुता पूजिता मया ।
 सन्ततं तव साध्योऽहं वाध्यश्च प्राणवक्त्रभे ॥ ९० ॥
 इत्युक्त्वा जगतां नाशश्चकार चेतनां ततः ।
 सपत्नीरहितां ताञ्च चकार प्राणवक्त्रभाम् ॥ ९०१ ॥
 येषां या याश्च देव्यश्च पूजितास्तस्य सेवया ।
 तपस्या यादृशी यासां तासां तादृक् फलं मुने ॥ ९०२ ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रञ्च तपस्तप्त्वा हिमालये ।
 दुर्गा च तत्पदं ध्यात्वा सर्वपूज्या बभूव ह ॥ ९०३ ॥
 सरस्वती तपस्तप्त्वा पर्वते गन्धमादने ।
 लक्षवर्षञ्च दिव्यञ्च सर्वदण्ड्या बभूव सा ॥ ९०४ ॥
 लक्ष्मीर्युगशतं दिव्यं तपस्तप्त्वा च पुष्करि ।
 सर्वसम्पत्प्रदात्री च बभूव तस्य सेवया ॥ ९०५ ॥
 सावित्री मलये तप्त्वा द्विजपूज्या बभूव सा ।
 षष्टिवर्षसहस्रञ्च दिव्यं ध्यात्वा च तत्पदम् ॥ ९०६ ॥
 शतमन्वन्तरं ततं शङ्करेण पुरा विभो ।
 शतमन्वन्तरञ्चैव ब्रह्मणा तस्य भक्तिः ।
 शतमन्वन्तरं विष्णुस्तप्त्वा पाता बभूव ह ॥ ९०७ ॥
 शतमन्वन्तरं धर्मस्तप्त्वा पूज्यो बभूव ह ।
 मन्वन्तरन्तपस्तेपे शेषो भक्त्या च नारद ॥ ९०८ ॥
 मन्वन्तरञ्च सूर्यश्च शक्रश्चन्द्रस्तथैव च ॥ ९०९ ॥
 दिव्यं शतयुगञ्चैव वायुस्तप्त्वा च भक्तिः ।

सर्वप्राणः सर्वपूज्यः सर्वाधारी बभूव सः ॥ ११० ॥

एवं कृष्णस्य तपसा सर्वे देवाश्च पूजिताः ।

सूनयो मानवा भूपा ब्राह्मणाश्चैव पूजिताः ॥ १११ ॥

एवं ते कथितं सर्वं पुराणञ्च तद्यागमम् ।

गुरुवक्ताद् यथा ज्ञातं किं भूयः श्रानुमिच्छसि ॥ ११२ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारा-

यणनारदसंवादे कालकालेश्वरगुणनिरू-

पणं नाम सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

हरेर्निमेषमात्रेण ब्रह्मणः पात एव च ।

तस्य पाते प्राकृतिकः प्रलयः परिकीर्तितः ॥ १ ॥

प्रलये प्राकृते चोक्तं तवाष्टया वसुन्धरा ।

जलप्लुतानि विज्वानि सर्वे लीना हराविति ॥ २ ॥

वसुन्धरा तिरोभूता कुत्र वा तत्र तिष्ठति ।

सृष्टेर्विधानसमये साविर्भूता कथं पुनः ॥ ३ ॥

कथं बभूव सा धन्या मान्या सर्वाययाजया ।

तस्याथ जलकथनं वद मङ्गलकारणम् ॥ ४ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

सर्वादिसृष्टौ सर्वेषां जन्म कृष्णादिति श्रुतिः ।

आविर्भावस्तिरोभावः सर्वेषु प्रलयेषु च ॥ ५ ॥

श्रूयतां वसुधाजन्म सर्वमङ्गलमङ्गलम् ।

विघ्ननिघ्नकरं पापनाशन पुण्यवर्द्धनम् ॥ ६ ॥

अहो केचिद्वदन्तीति मधुकैटभमेदसा ।

बभूव वसुधा धन्या तद्विरुद्धमतं शृणु ॥ ७ ॥

जचतुस्तौ पुरा विष्णुं तृष्टौ युद्धेन तेजसा ।

आवां जहि न यत्रोर्वी पयसा संवृतेति च ॥ ८ ॥

तयोर्जीवनकालेन प्रत्यक्षा च भवेत् स्फुटम् ।

ततो बभूव मेदश्च मरणानन्तरं तयोः ॥ ९ ॥

मेदिनीति च विख्यातित्युक्ता यैस्तन्मतं शृणु ।

जलधीता कृशा पूर्वं वर्द्धिता मेदसा यतः ॥ १० ॥

कथयामि च तज्जन्म सार्थकं सर्वसम्मतम् ।

पुरा श्रुतञ्च श्रुत्युक्तं धर्मेवक्ताच्च पुष्करे ॥ ११ ॥

महाविराट्शरीरस्य जलस्थस्य चिरं स्फुटम् ।

मलो बभूव कालेन सर्वाङ्गव्यापको भ्रुवम् ॥ १२ ॥

स च प्रविष्टः सर्वेषां तल्लोब्धां विवरेषु च ।

कालेन महता तस्माद् बभूव वसुधा मुने ॥ १३ ॥

प्रत्येकं प्रतिलोब्धाच्च रूपेषु सा स्थितास्थिरा ।

आविर्भूता तिरोभूता सचला च पुनः पुनः ॥ १४ ॥

आविर्भूता सृष्टिकाले तज्जलात् पर्युपस्थिता ।

प्रलये च तिरोभूता जलाभ्यन्तरवस्थिता ॥ १५ ॥

प्रतिविम्बेषु वसुधा शैलकाननसंयुता ।

सप्तसागरसंयुक्ता सप्तद्वीपमिता सती ॥ १६ ॥
 हिमाद्रिमिरसंयुक्ता ग्रहचन्द्रार्कसंयुता ।
 ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च सुरैर्लोकैस्तथानया ॥ १७ ॥
 पुण्यतीर्थसमायुक्ता पुण्यभारतसंयुता ।
 काचनीभूमिसंयुक्ता सर्वदुर्गसमन्विता ॥ १८ ॥
 पातालानां सप्त तदधस्तदूर्ध्वं ब्रह्मलोककः ।
 ध्रुवलोकश्च तत्रैव सर्वविश्वश्च तत्र वै ॥ १९ ॥
 एवं सर्वाणि विश्वानि पृथिव्यां निर्मितानि वै ।
 ऊर्ध्वं गोलोकवैकुण्ठी नित्यौ विश्वपरी च ती ॥ २० ॥
 नक्षत्राणि च विश्वानि सर्वाणि कविर्माणि च ।
 प्रलये प्राकृते ब्रह्मन् ब्रह्मणश्च निपातने ॥ २१ ॥
 महाविराडादिसृष्टौ सृष्टः कृष्णेन चात्मना ।
 नित्ये स्थितः स प्रलये काष्ठाकाशेश्वरैः सह ॥ २२ ॥
 जित्यधिष्ठातृदेवी सा वाराहं पूजितासुरैः ।
 सनुभिर्मुनिभिर्विप्रेर्गन्धर्वादिभिरेव च ॥ २३ ॥
 विष्णोर्वराहस्य पत्नी सा चूर्तिमान्मता ।
 तत्पुत्री मङ्गला ज्ञेयः सुयशा मङ्गलाकषः ॥ २४ ॥

नारद उवाच ।

पूजिता केन रूपेण वाराहं च सुरैरीही ।
 वराहेण च वाराही सर्वैः सर्वाश्रया सती ॥ २५ ॥
 तस्याः पूजाविधानञ्चाप्यवधारयामहे मया ।
 मङ्गलं मङ्गलस्यापि जन्म व्यामर्शवर्जितम् ॥ २६ ॥

नारायण उवाच ।

वाराहं च वराहस्य ब्रह्मणा संनितां पुता ।

उद्धार महीं हत्वा हिरण्याक्षं रसातलात् ॥ २७ ॥
 जले तां स्थापयामास पद्मपत्रं यथार्णवे ।
 तत्रैव निर्ममे ब्रह्मा सर्वविश्वं मनोहरम् ॥ २८ ॥
 दृष्ट्वा तदधिदेवीञ्च सकामां कामुकी हरिः ।
 वराहरूपी भगवान् कोटिसूर्यसमप्रभः ॥ २९ ॥
 कृत्वा रतिकरीं शय्यां मूर्तिञ्च सुमनोहराम् ।
 क्रीडाञ्चकार रहसि दिव्यवर्षमहर्निशम् ॥ ३० ॥
 सुखसम्भोगसंस्पर्शात् नृच्छां सम्प्राप सुन्दरी ।
 विदग्धया विदग्धेन सङ्गमोऽपि सुखप्रदः ॥ ३१ ॥
 विष्णुस्तदङ्गसंस्नेषाद् बुबुधे न दिवानिशम् ।
 वर्षान्ते चेतनां प्राप्य कामी तत्याज कामुकीम् ॥ ३२ ॥
 पूर्वरूपञ्च वाराहं दधार चावलीलया ।
 पूजाञ्चकार भक्त्या च ध्यात्वा च धरणीं सतीम् ॥ ३३ ॥
 धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैः सिन्दूरैरगुलेपनैः ।
 वस्त्रैः पुष्पैश्च बलिभिः संपूज्योवाच तां हरिः ॥ ३४ ॥

महावराह उवाच ।

सर्वाधारा भव शुभे सर्वैः संपूजिता शुभम् ।
 सुनिभिर्मनुभिर्देवैः सिद्धैश्च मानवादिभिः ॥ ३५ ॥
 अम्बुवाचित्यामदिने गृहहारश्चप्रवेशने ।
 वापीतडामारभ्य च गृहे च कृषिकर्मणि ॥ ३६ ॥
 तव पूजां करिष्यन्ति मन्त्रेण सुरादयः ।
 भूढा ये न करिष्यन्ति यास्यन्ति नरकञ्च ते ॥ ३७ ॥

वसुधोवाच ।

वहामि सर्वं वाराहरूपेणाहं तवाज्ञया ।

लीलासात्रेण भगवन् विश्वञ्च सचराचरम् ॥ ३८ ॥

मुक्तां शुक्तिं हरेरर्च्यां शिवलिङ्गं शिलान्तया ।

गङ्गं प्रदीपं रत्नञ्च माणिक्यं हीरकं मणिम् ॥ ३९ ॥

यज्ञक्षत्रञ्च पुष्पञ्च पुस्तकं तुलसीदलम् ।

जपमालां पुष्पमालां कर्पूरञ्च सुवर्णकम् ॥ ४० ॥

गौरीचनां चन्दनञ्च शालग्रामजलन्तया ।

गतात् वीदुमशक्ताहं क्लिष्टा च भगवन् शृणु ॥ ४१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

द्रव्याख्येतानि ये मूढा अर्पयिष्यन्ति मुन्दरि ।

ते यास्यन्ति कालक्षूत्रं दिव्यं वर्षाशतं त्वयि ॥ ४२ ॥

इत्येवमुक्त्वा भगवान् विरराम च नारद ।

वभूव तेन गर्भेण तेजस्वी भङ्गलघ्नहः ॥ ४३ ॥

पूजाञ्चक्रुः पृथिव्याश्च ते सर्वे चाज्ञया हरिः ।

काण्वशास्त्रोक्तध्यानेन तुष्टुवुः स्तवनेन च ॥ ४४ ॥

दद्युर्मूलेन मन्त्रेण नैवेद्यादिकमेव च ।

संस्तुता त्रिषु लोकेषु पूजिता सा वभूव ह ॥ ४५ ॥

नारद उवाच ।

किं ध्यानं स्तवनं किं वा तस्य मूलञ्च किं वद ।

गृहं सर्वपुराणेषु श्रोतुं कौतूहलं मम ॥ ४६ ॥

नारायण उवाच ।

आदौ च पृथिवी देवी वराहेण च पूजिता ।

ततो हि ब्रह्मणा पश्चात् ततश्च पृथुना पुरा ॥ ४७ ॥

ततः सर्वैर्मनीन्द्रैश्च मनुभिर्नारदादिभिः ।

ध्यानञ्च स्तवनं मन्त्रं शृणु वक्ष्यामि नारद ॥ ४८ ॥

ओं क्लीं श्रीं वां वसुधायै स्वाहा ।

इत्यनेन मन्त्रेण पूजिता विष्णुना पुरा ॥ ४९ ॥

स्वेतचम्पकवर्णाभां शतचन्द्रसमप्रभाम् ।

चन्दनोक्षितसर्वाङ्गीं सर्वभूषणभूषिताम् ॥ ५० ॥

रत्नाधारां रत्नगर्भां रत्नाकरसमन्विताम् ।

वक्त्रिशुद्धांशुकाधानां सस्मितां वन्दितां भजे ॥ ५१ ॥

ध्याननानेन सा देवी सर्वैश्च पूजिता भवेत् ।

स्तवनं शृणु विप्रेन्द्र काण्वशाखोक्तमेव च ॥ ५२ ॥

विष्णुरुवाच ।

यज्ञशूकरजाया च जयं देहि जयावहे ।

जये जये जयाधारे जयशीले जयप्रदे ॥ ५३ ॥

सर्वाधारे सर्वबीजे सर्वशक्तिसमन्विते ।

सर्वकामप्रदे देवि सर्वैष्टं देहि मे भवे ॥ ५४ ॥

सर्वशस्यालये सर्वशस्याढ्ये सर्वशस्यदे ।

सर्वशस्यहरे काले सर्वशस्यात्मिके भवे ॥ ५५ ॥

मङ्गले मङ्गलाधारे मङ्गल्यमङ्गलप्रदे ।

मङ्गलार्थे मङ्गलांशे मङ्गलं देहि मे भवे ॥ ५६ ॥

भूमे भूमिपसर्वस्वे भूमिपालपरायणे ।

भूमिपाहङ्गाररूपे भूमिं देहि च भूमिदे ॥ ५७ ॥

इदं स्तोत्रं महापुण्यं तां संपूज्य च यः पठेत् ।

कोटि कोटि जन्म जन्म स भवेद् भूमिपेश्वरः ॥ ५८ ॥

भूमिदानकृतं पुण्यं लभते पठनाज्जनः ।

भूमिदानहरात् पापात् मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५९ ॥

भूमौ वीर्यत्यागपापाद् भूमौ दीपादिस्थापनात् ।

पापेन मुच्यते प्राज्ञ स्तोत्रस्य पठनान्मुने ॥ ६० ॥

अश्वमेधगतं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ ६१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे

पृथिव्युपाख्यानं पृथिवीस्तोत्रं

नामाष्टमोऽध्यायः ।

— — —
नवमोऽध्यायः ।

— — —
नारद उवाच ।

भूमिदानकृतं पुण्यं पापं तद्धरणेन यत् ।

परभूमौ आद्वरूपं कूपे कूपदजं तथा ॥ १ ॥

असुवाचीभूखननबीजत्यागजमेव च ।

दीपादिस्थापनात् पापं श्रोतुमिच्छामि ब्रह्मतः ॥ २ ॥

अन्यथा पृथिवीजन्यं पापं यत् प्रश्नतः परम् ।

यदस्ति तत्प्रतीकारं वद वेदविदां वर ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

वितस्तिमात्रं भूमिञ्च यो ददाति च भारते ।

सन्ध्यापूताय विप्राय स याति विष्णुमन्दिरम् ॥ ४ ॥

भूमिञ्च सर्वगस्याख्यां ब्राह्मणाय ददाति यः ।

भूमिरेणुप्रमाणञ्च वर्षं विष्णुपदे स्थितिः ॥ ५ ॥

ग्रामं भूमिञ्च धान्यञ्च यो ददात्याददाति यः ।

सर्वपापादिनिर्मुक्तो चोभौ वैकुण्ठवासिनौ ॥ ६ ॥

भूमिं दातुञ्च यत्काले यः साधुश्चानुमोदते ।
 स प्रयाति च वैकुण्ठं मित्रगोत्रसमन्वितः ॥ ७ ॥
 स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेत्तु यः ।
 स तिष्ठति कालसूत्रं यावच्चन्द्रदिवाकरो ॥ ८ ॥
 तत्पुत्रपौत्रप्रभृतिर्भूमिहीनः श्रिया हतः ।
 पुत्रहीनो दरिद्रश्च अन्ते याति च रौरवम् ॥ ९ ॥
 गवीमार्गं विनिष्कृष्य यश्च शस्यं ददाति सः ।
 दिव्यं वर्षशतं चैव कुम्भीपाके च तिष्ठति ॥ १० ॥
 गोष्ठं तडागं निष्कृष्य मार्गं शस्यं ददाति यः ।
 स च तिष्ठत्यसीपत्रे यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ११ ॥
 परकीयतडागे च पङ्कसुद्धृत्य चोत्सृजेत् ।
 वैष्णुप्रमाणवर्षे च ब्रह्मलोके वसेन्नरः ॥ १२ ॥
 पिण्डं पित्रे भूमिभर्तुने प्रदाय च मानवः ।
 आढं करोति यो मूढो नरकं याति निश्चितम् ॥ १३ ॥
 भूमौ प्रदीपं योऽर्पयति सोऽन्यः सप्तजन्मसु ।
 भूमौ शङ्खञ्च संस्थाप्य कुष्ठं जन्मान्तरे लभेत् ॥ १४ ॥
 मुक्तामाणिक्यहीरञ्च सुवर्णञ्च मणिलथाः ।
 यश्च संस्थापयेद् भूमौ दरिद्रः सप्तजन्मसु ॥ १५ ॥
 शिवलिङ्गं शिलामर्त्यां यश्चार्पयति भूतले ।
 शतमन्वन्तरं यावत् कृमिभक्षे स तिष्ठति ॥ १६ ॥
 सूक्तं मन्त्रं शिलातोयं पुष्पञ्च तुलसीदलम् ।
 यश्चार्पयति भूमौ च स तिष्ठेन्नरकं युगम् ॥ १७ ॥
 जपमालां पुष्पमालां कर्पूरं रोचनान्तथा ।
 यो मूढश्चार्पयेद् भूमौ स याति नरकं ध्रुवम् ॥ १८ ॥

मुने चन्दनकाष्ठञ्च रुद्राक्षं कुशमूलकम् ।
 संस्थाप्य भूमौ नरके वसेन्मन्त्रन्तरावधि ॥ १९ ॥
 पुस्तकं यज्ञसूत्रञ्च भूमौ संस्थापयेत्तु यः ।
 न भवेद्विप्रयोनी च तस्य जन्मान्तरे जनिः ॥ २० ॥
 ब्रह्महत्यासमं पापमिह वे लभते ध्रुवम् ।
 ग्रन्थियुक्तं यज्ञसूत्रं पूज्यञ्च सर्ववर्णकैः ॥ २१ ॥
 यज्ञं कृत्वा तु यो भूमिं क्षीरेण न हि सिञ्चति ।
 स याति तप्तमूर्मिञ्च संतप्तः सर्वजन्मसु ॥ २२ ॥
 भूकम्पे ग्रहणे यो हि करोति खननं भुवः ।
 जन्मान्तरे महापापी सोऽङ्गहीनो भवेद् ध्रुवम् ॥ २३ ॥
 भवनं यत्र सर्वेषां भूमिस्तेन प्रकीर्त्तिता ।
 वसुरत्नं यो ददाति वसुधा च वसुधरा ॥ २४ ॥
 हरेरुरौ च या ज्ञाता सा चोर्वी परिकीर्त्तिता ।
 धरा धरित्री धरणी सर्वेषां धरणात् तु या ॥ २५ ॥
 इज्या च यागधरणात् क्षीणी क्षीणालये च या ।
 महालये जयं याति क्षितिस्तेन प्रकीर्त्तिता ॥ २६ ॥
 काश्यपी कश्यपस्यैयमचला स्थितिरूपतः ।
 विश्वम्भरा तद्वरणाच्चानन्तानन्तरूपतः ॥ २७ ॥
 पृथ्वी पृथुककन्यात्वादु विस्तृतत्वान्नहानुने ॥ २८ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे पृथिव्युपाख्यानं नाम
 नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

श्रुतं पृथिव्युपाख्यानं अतीवसुमनोहरम् ।
 गङ्गोपाख्यानमधुना वद वेदविदां वर ॥ १ ॥
 भारतं भारतीशापादाजगाम सुरेश्वरी ।
 विष्णुस्वरूपा परमा स्वयं विष्णुपदी सती ॥ २ ॥
 कथं कुत्र युगे केन प्रार्थिता प्रेरिता पुरा ।
 तत्क्रमं श्रोतुमिच्छामि पापघ्नं पुण्यदं शुभम् ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

राजराजेश्वरः श्रीमान् सगरः सूर्यवंशजः ।
 तस्य भार्या च वैदर्भी सैव्या च द्वे मनोहरे ॥ ४ ॥
 सत्यस्वरूपः सत्येष्टः सत्यवाक् सत्यभावनः ।
 सत्यधर्मविचारज्ञः परं सत्ययुगोद्भवः ॥ ५ ॥
 एककन्या चैकपुत्रो बभूव सुमनोहरः ।
 असमञ्जा इति ख्यातः सैव्यायां कुलवर्द्धनः ॥ ६ ॥
 अन्या चाराधयामास शङ्करं पुत्रकासुकी ।
 बभूव गर्भस्तस्याथ शिवस्य च वरेण च ॥ ७ ॥
 गते शताब्दे पूर्णे च मांसपिण्डं सुसाव सा ।
 तद् दृष्ट्वा च शिवं ध्यात्वा रुरोहीचैः पुनः पुनः ॥ ८ ॥
 जगुर्जातारूपेण तत्समीपं जगाम ह ।
 चकार संविभज्येतत् पिण्डं षष्टिसहस्रधा ॥ ९ ॥

सर्वे बभूवुः पुत्राश्च महाबलपराक्रमाः ।
 ग्रीष्ममध्याह्नमात्तं गण्डप्रभायुष्टकलिवराः ॥ १० ॥
 कपिलस्य कोपदृष्ट्या बभूवुर्भस्मसाच्च ते ।
 राजा करोद् तच्छ्रुत्वा जगाम मरणं शुचा ॥ ११ ॥
 तपश्चकारासमञ्जा गङ्गानयनकारणम् ।
 तपः कृत्वा लज्जवर्षे ममारे कालयोगतः ॥ १२ ॥
 दिलीपस्तस्य तनयो गङ्गानयनकारणम् ।
 तपः कृत्वा लज्जवर्षे ययौ लोकान्तरं नृपः ॥ १३ ॥
 अंशुमांस्तस्य पुत्रश्च गङ्गानयनकारणम् ।
 तपः कृत्वा लज्जवर्षे ममारे कालयोगतः ॥ १४ ॥
 भगीरथस्तस्य पुत्रो महाभागवतः सुधीः ।
 वैष्णवो विष्णुभक्तश्च गुणवानजरामरः ॥ १५ ॥
 तपः कृत्वा लज्जवर्षे गङ्गानयनकारणम् ।
 दृढं तस्यां दृष्टास्यं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ १६ ॥
 द्विभुजं मुरलीहस्तं किरीटं गोपवेगकम् ।
 परमात्मानमीशश्च भक्तानुग्रहविशहम् ॥ १७ ॥
 स्वेच्छामयं परं ब्रह्म परिपूर्णतनं विभुम् ।
 ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च स्तुतं मुनिगणैर्युतम् ॥ १८ ॥
 निर्लिप्तं साक्षिदप्यत्र निर्गुणं प्रकृतं परम् ।
 ईषदास्यं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ १९ ॥
 वह्निशुद्धांशुकाधानं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २० ॥
 तुष्टाव दृष्ट्वा नृपतिः प्रणम्य च पुनः पुनः ।
 लीलया च वरं प्राप्य वाञ्छितं वंशतारणम् ॥ २१ ॥
 तत्राजगाम गङ्गा सा स्मरणात् परमात्मनः ।

तं प्रणम्य प्रतस्थौ च तत्पुरः संपुटाञ्जलिः ॥ २२ ॥

उवाच भगवांस्तत्र तां दृष्ट्वा सुमनोहराम् ।

कुर्वतीं स्तवनं दिव्यं पुलकाञ्चितविग्रहाम् ॥ २३ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

भारतं भारतीशापात् गच्छ शीघ्रं सुरेश्वरि ! ।

सगरस्य सुतान् सर्वान् पूतान् कुरु ममाज्ञया ॥ २४ ॥

तत्स्पर्शवायुना पूता यास्यन्ति मम मन्दिरम् ।

विभ्रतो दिव्यमूर्तिर्नृते दिव्यस्यन्दनगामिनः ॥ २५ ॥

मत्पार्षदा भविष्यन्ति सर्वकालं निराग्नयाः ।

समुच्छिद्य कर्मभोगं कृतं जन्मनि जन्मनि ॥ २६ ॥

कोटिजन्मार्जितं पापं भारते यत् कृतं नृणाम् ।

गङ्गायाः स्पर्शवातेन तद्नश्यति श्रुतौ श्रुतम् ॥ २७ ॥

स्पर्शनादर्शनाद्देव्याः पुण्यं दशगुणं ततः ।

मौषलस्नानमात्रेण सामान्यदिवसे नृणाम् ।

शतकोटिजन्मपापं नश्यतीति श्रुतौ श्रुतम् ॥ २८ ॥

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।

जन्मासंख्यार्जितान्येव कामतोऽपि कृतानि च ।

तानि सर्वाणि नश्यन्ति मौषलस्नानतो नृणाम् ॥ २९ ॥

पुण्याहस्नानजं पुण्यं वेदा नैव वदन्ति च ।

केचिद्वदन्ति ते देवि ! फलमेव यथागमम् ॥ ३० ॥

ब्रह्मविष्णुशिवाद्याश्च सर्वं नैव वदन्ति च ।

सामान्यदिवसस्नानं सङ्कल्पं शृणु सुन्दरि ! ॥ ३१ ॥

पुण्यं दशगुणञ्चैव मौषलस्नानतः परम् ।

ततस्त्रिंशद्गुणं पुण्यं रविसंक्रमणे दिने ॥ ३२ ॥

अमायाञ्चापि तत्तुल्यं द्विगुणं दक्षिणायने ।
 ततो दशगुणं पुण्यं नराणामुत्तरायणे ॥ ३३ ॥
 चातुर्मास्यां पौर्णमास्यामनन्तं पुण्यमेव च ।
 अजयायाञ्च तत्तुल्यं नैतद्वेदे निरूपितम् ॥ ३४ ॥
 असंख्यपुण्यफलदर्शितेषु स्नानदानकम् ।
 सामान्यदिवसस्नानात् ज्ञानाच्छतगुणं फलम् ॥ ३५ ॥
 मन्वन्तरायां देवेशि युगाद्यायां तथैव च ।
 तथाप्यर्शोकाष्टम्याञ्च नवम्याञ्च तथा हरिः ॥ ३६ ॥
 ततोऽपि द्विगुणं पुण्यं नन्दायां तव दुर्लभे ।
 दशहरादशम्याञ्च युगाद्यादिसमं फलम् ॥ ३७ ॥
 नन्दासप्तमञ्च वारुण्यां महत्पूर्वं चतुर्गुणम् ।
 ततश्चतुर्गुणं पुण्यं द्विमहत्पूर्वके सति ॥ ३८ ॥
 पुण्यं कौटिगुणं चैव सामान्यस्नानतो हि यत् ।
 चन्द्रोपरागसमये सूर्ये दशगुणं ततः ॥ ३९ ॥
 पुण्येऽप्यर्द्धीदये काले ततः शतगुणं फलम् ।
 सर्वेषामेव सङ्कल्पो वैष्णवानां विपर्ययः ॥ ४० ॥
 फलमन्यानरहिता जीवन्मुक्ताश्च वैष्णवाः ।
 सत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्वदा सर्वकर्मसु ॥ ४१ ॥
 गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविश्यति ।
 जीवन्मुक्तं वैष्णवन्तं वेदाः सर्वे वदन्ति च ॥ ४२ ॥
 पुरुषाणां शतं पूर्वं पेटकञ्च परं शतम् ।
 मातामहस्य च शतं मातरं मातृमातरम् ॥ ४३ ॥
 भगिनीं भ्रातरञ्चैव भागिनियञ्च मातुलम् ।
 श्वश्रूञ्च श्वशुरञ्चैव गुरुपत्नीं गुरोः सुतम् ॥ ४४ ॥

गुरुञ्च ज्ञानदातारं मित्रञ्च सहचारिणम् ।

मृत्युं शिथं तथा चेटीं प्रजाः स्वाश्रमसन्निधौ ॥ ४५ ॥

उद्धरेदात्मना साधुं मन्त्रग्रहणमात्रतः ।

मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्ती भवेन्नरः ॥ ४६ ॥

तस्य संस्पर्शनात् पूतं तीर्थञ्च भुवि भारतम् ।

तस्यैव पादरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा ।

पादोदकपतत्स्थानं तीर्थमेव भवेद् ध्रुवम् ॥ ४७ ॥

अन्नं विष्टा जलं मूत्रं यद्विष्णोरनिवेदितम् ।

वैष्णवाश्च न खादन्ति नैवेद्यभोजिनः सदा ॥ ४८ ॥

विष्णोर्निवेदितान्नञ्च नित्यं ये भुञ्जते नराः ।

पूतानि सर्वतीर्थानि तेषाञ्च स्पर्शनादहो ॥ ४९ ॥

विष्णोः पादोदकं पुण्यं नित्यं ये भुञ्जते नराः ।

तेषां सन्दर्शनमात्रेण पूतञ्च भुवनत्रयम् ॥ ५० ॥

विष्णोः सुदर्शनं चक्रं शततं तांश्च रक्षति ॥ ५१ ॥

मद्गुणश्रवणाद् ये च पुलकाङ्कितविग्रहाः ।

गङ्गदाः साशुनेत्रास्ते नराश्च वैष्णवोत्तमाः ॥ ५२ ॥

पुत्रादपि परः स्नेहो मयि येषां निरन्तरम् ।

गृहाद्याश्च मयि न्यस्तास्ते नरा वैष्णवोत्तमाः ॥ ५३ ॥

आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तं मत्तः सर्वं चराचरम् ।

सर्वेषामहमात्मेश इति ज्ञा वैष्णवोत्तमाः ॥ ५४ ॥

असंख्यकोटिब्रह्माण्डं ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।

प्रलये मयि लीयन्ते चेति ज्ञा वैष्णवोत्तमाः ॥ ५५ ॥

तेजःस्वरूपं परमं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।

स्वेच्छामयं निर्गुणञ्च निरीहं प्रकृतेः परम् ॥ ५६ ॥

सर्वे प्राकृतिका मत्तः आविर्भूतास्तिरोहिताः ।

इति जानन्ति ये देवि ! ते नरा वैष्णवीक्षमाः ॥ ५७ ॥

इत्येवमुक्त्वा देवेशो विरराम तयोः पुरः ।

उवाच तं त्रिप्रयगा भक्तिनस्त्रात्मकन्धरा ॥ ५८ ॥

गङ्गोवाच ।

यामि चेद्भारतं नाथ भारतीशापतः पुरा ।

तवाज्ञया च राजेन्द्र तपसा चैव साम्प्रतम् ॥ ५९ ॥

दास्यन्ति पापिनी मद्यं पापानि यानि कानि च ।

तानि मे केन नश्यन्ति तदुपायं वद प्रभो ॥ ६० ॥

कतिकालं परिमितं स्थितिर्मे तत्र भारते ।

कदा यास्यामि सर्वेश तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ६१ ॥

समान्यदाञ्छितं यद् यत् सर्वं जानासि सर्ववित् ।

सर्वान्तरात्मन् सर्वज्ञ तदुपायं वद प्रभो ॥ ६२ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

जानामि वाञ्छितं गङ्गे तव सर्वं सुरेश्वरि ! ।

पतिस्ते कद्रुपोऽयं लवणीदो भविष्यति ॥ ६३ ॥

समैवांगसमुद्रश्च त्वञ्च लक्ष्मीस्वरूपिणी ।

विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भुवि ॥ ६४ ॥

यावत्त्यः सन्ति नद्यश्च भारत्याद्याश्च भारतं ।

सौभाग्यं तव तास्त्रेव लवणीदस्य सौरतं ॥ ६५ ॥

अद्यप्रभृति देवेशि कलेः पञ्चसहस्रकम् ।

वर्षं स्थितिस्ते भारत्याः शापेन भारतं भुवि ॥ ६६ ॥

नित्यं वार्षिधिना साधं करिष्यसि रहो रतिम् ।

त्वमेव रसिका देवी रसिकेन्द्रेण संयुता ॥ ६७ ॥

त्वां स्तोषन्ति च स्तोत्रेण भगीरथकृतेन च ।

भारतस्था जनाः सर्वे पूजयिष्यन्ति भक्तितः ॥ ६८ ॥

कौद्युमोक्तेन ध्यानेन ध्यात्वा त्वां पूजयिष्यति ।

यः स्तौति प्रणमेन्नित्यं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६९ ॥

गङ्गागङ्गेति यो ब्रूयात् योजनानां शतैरपि ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७० ॥

सहस्रपापिनां स्नानाद् यत्पापं ते भविष्यति ।

मङ्गलैकदर्शनेन तदेव हि विनश्यति ॥ ७१ ॥

पापिनान्तु सहस्राणां श्वस्पर्शेन यत्तव ।

मन्मन्त्रोपासकस्नानात्तदघञ्च विलङ्घति ॥ ७२ ॥

यत्र यत्र भवेद् गङ्गे मन्नामगुणकीर्तनम् ।

तत्रैव त्वमधिष्ठानं करिष्यस्यधमोचनात् ॥ ७३ ॥

साङ्गे सरिद्धिः श्रेष्ठाभिः सरस्वत्यादिभिः शुभे ।

तत्तु तीर्थं भवेत् सद्यो यत्र मदगुणकीर्तनम् ॥ ७४ ॥

तद्रेणुस्पर्शमात्रेण पूतो भवति पातकी ।

रेणुप्रमाणं वर्षञ्च स वैकुण्ठे वसेद् ध्रुवम् ॥ ७५ ॥

ज्ञानेन त्वयि ये भक्त्या मन्नामस्मृतिपूर्वकम् ।

समुत्सृजन्ति प्राणांश्च ते गच्छन्ति हरेः पदम् ॥ ७६ ॥

पार्षदप्रवरास्तो च भविष्यन्ति हरेश्विरम् ।

लयं प्राकृतिकं ते च द्रव्यन्ति चाप्यसंख्यकम् ॥ ७७ ॥

मृतस्य बहुपुण्येन तत्शवं त्वयि विन्यसेत् ।

प्रयाति स च वैकुण्ठं यावदस्यां स्थितिस्त्वयि ॥ ७८ ॥

कायव्यूहं ततः कृत्वा भोजयित्वा स्वकर्मकम् ।

तस्मै ददामि सारूप्यं करोमि तच्च पार्षदम् ॥ ७९ ॥

अज्ञानत्वाज्जलस्यार्द्रं यदि प्राणान् समुत्सृजेत् ।
 तस्मै ददामि सारूप्यं करोमि तच्च पार्षदम् ॥ ८० ॥
 अन्यत्र वा सृजेत् प्राणांस्वन्नामस्मृतिपूर्वकम् ।
 तस्मै ददामि सारूप्यमसंख्यप्रलयं लयम् ॥ ८१ ॥
 अन्यत्र वा त्यजेत् प्राणान् मन्नामस्मृतिपूर्वकम् ।
 तस्मै ददामि सालोक्यं यावद्वै ब्रह्मणो वयः ॥ ८२ ॥
 तीर्थेऽप्यतीर्थे मरणे विशेषो नास्ति कश्चन ।
 मन्मन्वोपासकानाञ्च नित्यं नेवेद्यभोजिनाम् ॥ ८३ ॥
 पूतं कर्तुं स शक्तो हि लीलया भुवनत्रयम् ।
 रत्नेन्द्रसारयानेन गोलोकं स प्रयाति च ॥ ८४ ॥
 मद्भक्तवान्धवा ये ये ते ते पुण्यधियः शुभे ।
 ते यान्ति रत्नयानेन गोलोकञ्च सुदुर्लभम् ॥ ८५ ॥
 यत्र तत्र मृता ये च ज्ञानाज्ञानेन वा सति ! ।
 जीवन्मुक्ताश्च ते पूता मद्भक्तसन्निधानतः ॥ ८६ ॥
 इत्युक्त्वा श्रीहरिस्ताञ्च तमुवाच भगीरथम् ।
 स्तोहि गङ्गामिमां भक्त्या पूजां कुर्विति साम्प्रतम् ॥ ८७ ॥
 भगीरथस्तां तुष्टाव पूजयामास भक्तितः ।
 कौथुमोक्तेन ध्यानेन स्तोत्रेण च पुनः पुनः ॥ ८८ ॥
 प्रणनाम च श्रीकृष्णं परमात्मानमीश्वरम् ।
 भगीरथश्च गङ्गा च सोऽन्तर्धानं चकार ह ॥ ८९ ॥

नारद उवाच ।

केन ध्यानेन स्तोत्रेण केन पूजाक्रमेण च ।
 पूजाञ्चकार नृपतिर्वद वेदविदां वर ॥ ९० ॥

श्रीनारायण उवाच ।

स्नात्वा नित्यक्रियां कृत्वा धृत्वा धौते च वाससी ।
 सम्पूज्य देवषट्कञ्च संयतो भक्तिपूर्वकम् ॥ ८१ ॥
 गणेशञ्च दिनेशञ्च वक्त्रिं विष्णुं शिवं शिवाम् ।
 सम्पूज्य देवषट्कञ्च सोऽधिकारी च पूजने ॥ ८२ ॥
 गणेशं विघ्ननाशाय निष्पापाय दिवाकरम् ।
 वक्त्रिं स्वशुद्धये विष्णुं मुक्तये पूजयेन्नरः ॥ ८३ ॥
 शिवं ज्ञानाय ज्ञानेशं शिवाञ्च बुद्धिद्वये ।
 सम्पूज्यैतन्ममेत् प्राज्ञो विपरीतमतोऽन्यथा ॥ ८४ ॥
 दध्यावनेन तद्ध्यानं शृणु नारद तत्त्वतः ।
 ध्यानञ्च कौथुमोक्तञ्च सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ८५ ॥
 श्वेतचम्पकवर्णाभां गङ्गां पापप्रणाशिनीम् ।
 कृष्णविग्रहसम्भूतां कृष्णतुल्यां परां सतीम् ॥ ८६ ॥
 वक्त्रिशुद्धां शुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ।
 शरत्पूर्णेन्दुशतकप्रभायुष्टकलेवराम् ॥ ८७ ॥
 ईषडास्यप्रसन्नास्यां शङ्खत्सुस्थिरयौवनाम् ।
 नारायणप्रियां शान्तां सत्सौभाग्यसमन्विताम् ॥ ८८ ॥
 बिभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यसंयुताम् ।
 सिन्दूरविन्दुललितां सार्धं चन्दनविन्दुभिः ॥ ८९ ॥
 कस्तूरीपत्रकं गण्डे नानाचित्रसमन्वितम् ।
 पद्मविम्बविनिन्दैकचार्वीठपुटमुत्तमम् ॥ ९० ॥
 मुक्तापङ्क्तिप्रभायुष्टदन्तपङ्क्तिमनोहराम् ।
 सुचारुवक्रनयनां सकटाक्षमनोरमाम् ॥ ९१ ॥
 कठिनं श्रीफलाकारं स्तनयुग्मं सपत्रकम् ।

वृहच्छोणीं सुकठिनां रश्मास्तम्भविनिन्दिताम् ॥१०२॥

स्थलपद्मप्रभायुष्टपादपद्मयुगं वरन् ।

रत्नपाशकसंयुक्तं कुङ्कुमाक्तं सयावकम् ॥ १०३ ॥

देवेन्द्रमौलिमन्दारमकरन्दकणारुणम् ।

सुरसिद्धमुनीन्द्रेण दत्तार्घ्यसंयुतं सदा ॥ १०४ ॥

तपस्विमौलिनिकरभ्रमरश्रेणीसंयुतम् ।

सुक्तिप्रदं मुमुक्षूणां कामिनां स्वर्गभोगदम् ॥ १०५ ॥

वरां वरेण्यां वरदां भक्तानुग्रहकातराम् ।

श्रीविष्णोः पददात्रीञ्च भजे विष्णुपदीं सतीम् ॥ १०६ ॥

इत्यनेन च ध्यानेन ध्यात्वा त्रिपथगां शुभाम् ।

दत्त्वा संपूजयेद् ब्रह्मन्नुपहाराञ्च षोडश ॥ १०७ ॥

आसनं पादमर्च्यञ्च स्नानीयञ्चानुलेपनम् ।

धूपं दीपञ्च नैवेद्यं तास्यूलं शीतलं जलम् ॥ १०८ ॥

वसनं भूषणं माल्यं गन्धमाचमनीयकम् ।

मनोहरं सुतन्पञ्च देयान्ये तानि षोडश ॥ १०९ ॥

दत्त्वा भक्त्या च प्रणमेत् संस्तूय संपुटाञ्जलिः ।

संपूज्यैवं प्रकारेण सौख्यमेधफलं लभेत् ॥ ११० ॥

स्तोत्रञ्च कौथुमोक्तञ्च संवादं विष्णुब्रह्मणोः ।

नृणु नारद वक्ष्यामि पापघ्नञ्च सुपुण्यदम् ॥ १११ ॥

श्रीब्रह्मोवाच ।

श्रोतुमिच्छामि देवेश लक्ष्मीकान्त जगत्प्रभो ।

विष्णो विष्णुपदीस्तोत्रं पापघ्नं पुण्यकारणम् ॥ ११२ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

शिवसंगीतसंमुग्धश्रीकृष्णाहृद्वोद्भवाम् ।

राधाङ्गद्वयसम्भूतां तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ११३ ॥

यज्जम्बूद्वीपे रादौ च गोलोके रासमण्डले ।

सन्निधाने शङ्करस्य तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ११४ ॥

गोपैर्गोपीभिराकीर्णं शुभे राधामहोत्सवे ।

कार्तिकीपूर्णिमाजातां तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ११५ ॥

कोटियोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये लक्षगुणा ततः ।

समाहता या गोलोकं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ११६ ॥

षष्टिलक्षयोजना या ततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा ।

समाहता या वैकुण्ठं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ११७ ॥

विंशलक्षयोजना या ततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा ।

आहता ब्रह्मलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ११८ ॥

त्रिंशलक्षयोजना या दैर्घ्ये पञ्चगुणा ततः ।

आहता शिवलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ११९ ॥

षड्योजनविस्तीर्णा या दैर्घ्ये दशगुणा ततः ।

मन्दाकिनी येन्द्रलोके तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२० ॥

लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये सप्तगुणा ततः ।

आहता ध्रुवलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२१ ॥

लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये च षड्गुणा ततः ।

आहता चन्द्रलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२२ ॥

षष्टिसहस्रयोजना या दैर्घ्ये दशगुणा ततः ।

आहता सूर्यलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२३ ॥

लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये च षड्गुणा ततः ।

आहता सत्यलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२४ ॥

दशलक्षयोजना या दैर्घ्ये पञ्चगुणा ततः ।

आहुता या तपोलोकं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२५ ॥
 सहस्रयोजना या च दैर्घ्यं सप्तगुणा ततः ।
 आहुता जनलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२६ ॥
 सहस्रयोजना या सा दैर्घ्यं सप्तगुणा ततः ।
 आहुता या च कैलासं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२७ ॥
 पाताले या भोगवती विस्तीर्णा द्वायोजना ।
 ततो द्वायगुणा दैर्घ्यं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२८ ॥
 क्रौञ्चैकमात्रविस्तीर्णा ततः क्षीणा न कुतचित् ।
 जितौ चालकनन्दा या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १२९ ॥
 सत्ये या क्षीरवर्णा च त्रैतायामिन्दुसन्निभा ।
 द्वापरि चन्दनाभा च तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १३० ॥
 जलप्रभा कलौ या च नान्यत्र पृथिवीतले ।
 स्वर्गे च नित्यं क्षीराभा तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १३१ ॥
 यस्याः प्रभावश्चातुलः पुराणे च श्रुतौ श्रुतः ।
 या पुण्ड्रा पापहर्त्री तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥ १३२ ॥
 यस्मिन्कणिकाश्रयः पापिनाञ्च पितामह ।
 ब्रह्महत्यादिकं पापं कोटिजन्माजितं दहेत् ॥ १३३ ॥
 इत्येवं कथितं ब्रह्मन् गङ्गापथ्ये कविंशतिम् ।
 स्तोत्ररूपञ्च परमं पापघ्नं पुण्यबीजकम् ॥ १३४ ॥
 नित्यं यो हि पठेद् भक्त्या संपूज्य च सुरेश्वरीम् ।
 अश्वमेधफलं नित्यं लभते नात्र संशयः ॥ १३५ ॥
 अपुत्रो लभते पुत्रं भाव्याहीनो लभेत् प्रियाम् ।
 गंगान्मुचेत् रोगी च बद्धो मुचेत् बन्धनात् ॥ १३६ ॥
 अक्षयकीर्तिः कृपया सूर्यो भवति पण्डितः ।

यः पठेत् प्रातरुत्थाय गङ्गास्तोत्रमिदं शुभम् ॥ १३७ ॥

शुभं भवेत्तु दुःखघ्नं गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥ १३८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे गङ्गास्तोत्रं
सम्पूर्णम् ।

— —
नारायण उवाच ।

भगीरथोऽनया सुत्या सुत्वा गङ्गाञ्च नारद ।

जगाम तां गृहीत्वा च यत्र नष्टाञ्च सागराः ॥ १३९ ॥

वैकुण्ठं ते ययुस्तूर्णं गङ्गायाः स्पर्शवायुना ।

भगीरथेन सा नीता तेन भागीरथी स्मृता ॥ १४० ॥

द्रुमेवं कथितं सर्वं गङ्गोपाख्यानमुत्तमम् ।

पुण्यदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १४१ ॥

नारद उवाच ।

शिवसङ्गीतसंमुग्धे श्रीकृष्णे द्रवतां गते ।

द्रवताञ्च गतायाञ्च राधायां किं बभूव ह ॥ १४२ ॥

तत्रस्थाञ्च जना ये ये ते च किं चक्रुस्तमम् ।

एतत् सर्वं सुविस्तीर्णं कृत्वा वक्तुमिहार्हसि ॥ १४३ ॥

नारायण उवाच ।

कार्तिकीपूर्णिमायाञ्च राधायाः सुमहोत्सवे ।

कृष्णः संपूज्य तां राधामुवास रासमण्डले ॥ १४४ ॥

कृष्णेन पूजितां तान्तु संपूज्य हृष्टमानसाः ।

जवुर्ब्रह्मादयः सर्वे ऋषयः सनकादयः ॥ १४५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे कृष्णसंगीतञ्च सरस्वती ।

जगी सुन्दरतानेन वीणया च मनीहरम् ॥ १४६ ॥
तुष्टो ब्रह्मा ददौ तस्यै रत्नेन्द्रसारहारकम् ।
शिरोमणीन्द्रसारञ्च सर्वब्रह्माण्डतुल्यम् ॥ १४७ ॥
कृष्णः कौमुभरत्नञ्च सर्वरत्नात् परं वरम् ।
अमूल्यरत्ननिर्माणहारसारञ्च राक्षसा ॥ १४८ ॥
नारायणञ्च भगवान् वनमालां मनीहराम् ।
अमूल्यरत्ननिर्माणं लक्ष्मीर्मकरकुण्डलम् ॥ १४९ ॥
विष्णुमाया भगवती मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
दुर्गा नारायणीशानी विष्णुभक्तिं तुदुर्लभाम् ॥ १५० ॥
धर्मवृद्धिञ्च धर्मस्य यमञ्च विपुलं भवे ।
वह्निशुद्धांशुकं वह्निर्वायुश्च मणिनूपुरम् ॥ १५१ ॥
एतस्मिन्नन्तरे शम्भुर्ब्रह्मणा प्रेरितो मुहुः ।
जगी श्रीकृष्णसङ्गीतं रासीक्ताससमन्वितम् ॥ १५२ ॥
मूर्च्छां प्रापुः सुराः सर्वे चित्तपुत्तलिका यथा ।
जणेन चेतनां प्राप्य दृष्टुं रासमण्डलम् ॥ १५३ ॥
स्थलं सर्वं जलाकीर्णं राधाकृष्णविहीनकम् ।
अत्युच्चै रुरुदुः सर्वे गोपगोप्यः सुरा द्विजाः ॥ १५४ ॥
ध्यानैत ब्रह्मा बुबुधे सर्वमेवमभीक्षितम् ।
गतञ्च राधया साक्षं श्रीकृष्णो द्रवतामिति ॥ १५५ ॥
ततो ब्रह्मादयः सर्वे तुष्टुवुः परमेश्वरम् ।
स्वमूर्तिं दर्शय विभो वाञ्छितं वरमेव नः ॥ १५६ ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र वाग् बभूवाशरीरिणी ।
तामेव शम्भुवुः सर्वे सुव्यक्तां मधुरान्विताम् ॥ १५७ ॥
सुवीक्षाहमियं शक्तिर्भक्तानुग्रहवियहा ।

ममाप्यस्याश्च ते देवा देहेन च क्रिमावयोः ॥ १५८ ॥
 मनवो मानवा सर्वे मुनयश्चैव वैष्णवाः ।
 मन्मन्वपूता मां द्रष्टुमागमिष्यन्ति मत्पदम् ॥ १५९ ॥
 मूर्त्तिं द्रष्टुञ्च सुव्यग्रा यूयं यदि सुरेश्वराः ।
 करोति शश्वस्तु त्वैव मदीयं वाक्यपालनम् ॥ १६० ॥
 स्वयं विधाता त्वं ब्रह्मन्नाज्ञां कुरु जगद्गुरो ।
 कर्त्तुं शास्त्रविशेषञ्च वेदाङ्गं सुमनोहरम् ॥ १६१ ॥
 अपूर्वमन्वनिकरैः सर्वाभीष्टफलप्रदैः ।
 स्तोत्रैश्च कवचैर्ध्यानैर्युतं पूजाविधिक्रमैः ॥ १६२ ॥
 मन्मन्वकवचस्तोत्रं कृत्वा यत्नेन गोपय ।
 भवन्ति विमुखा येन जनानां तत् करिष्यति ॥ १६३ ॥
 सहस्रेषु शतैश्चैको मन्मन्वोपासको भवेत् ।
 ते ते जना मन्मन्वपूताश्चागमिष्यन्ति मत्पदम् ॥ १६४ ॥
 अन्यथा च भविष्यन्ति सर्वे गोलोकवासिनः ।
 निष्फलं भविता सर्वं ब्रह्माण्डञ्चैव ब्रह्मणः ॥ १६५ ॥
 जनाः पञ्चप्रकाराश्च युक्ताः स्रष्टुर्भवे भवे ।
 पृथिवीवासिनः केचित् केचित् स्वर्गनिवासिनः ॥ १६६ ॥
 अधोनिवासिनः केचित् ब्रह्मलोकनिवासिनः ।
 केचिद्वा वैष्णवाः केचिन्मम लोकनिवासिनः ॥ १६७ ॥
 इदं कर्त्तुं महादेवः करोतु देवसंसदि ।
 प्रतिज्ञां सुदृढां सद्यस्ततो मूर्त्तिं च द्रक्ष्यसि ॥ १६८ ॥
 इत्येवमुक्त्वा गगने विरराम सनातनः ।
 तद् दृष्ट्वा च जगन्नाथस्तमुवाच शिवं मुदा ॥ १६९ ॥
 ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा ज्ञानेशो ज्ञानिनां वरः ।

गङ्गातीयं करे धृत्वा स्त्रीकारश्च चकार सः ॥ १७० ॥

संयुक्तं विष्णुमायायै मन्त्राद्यैः शास्त्रमुत्तमम् ।

वेदसारं करिष्यामि कृष्णाञ्जापालनाय च ॥ १७१ ॥

गङ्गातीयमुपसृश्य मिथ्या यदि वदेज्जनः ।

स याति कालसूत्रञ्च यावद्वै ब्रह्मणो वयः ॥ १७२ ॥

इत्युक्ते शङ्करे ब्रह्मन् गोलोकेश्वरसंसदि ।

आविर्बभूव श्रीकृष्णो राधया सह तत्परः ॥ १७३ ॥

ते तं दृष्ट्वा च संहृष्टाः संस्तूय पुरुषोत्तमम् ।

परमानन्दपूर्णञ्च चक्रुश्च पुनरुत्सवम् ॥ १७४ ॥

कालेन शम्भुर्भगवान् शास्त्रदीपं चकार सः ।

इत्येवं कथितं सर्वं सुगोप्यञ्च सुदुर्लभम् ॥ १७५ ॥

सा एवं द्रवरूपा या गङ्गा गोलोकसम्भवा ।

राधाकृष्णाङ्गसम्भूता भक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ १७६ ॥

स्थाने स्थाने स्थापिता सा कृष्णेन परमात्मना ।

कृष्णस्वरूपा परमा सर्वेन्द्राण्डपूजिता ॥ १७७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे प्रकृतिखण्डे गङ्गोपाख्यानं

नाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

—००—

नारद उवाच ।

कलेः पञ्चसहस्रे सा समतीते सुरेश्वरी ।

क गता सा महाभागा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

भारतं भारतीशापात् समागत्येश्वरेच्छया ।

जगाम तच्च वै कुण्ठं शापान्ते पुनरेव सा ॥ २ ॥

भारतं भारती त्वक्ता जगाम तं हरेः पदम् ।

पद्मावती च शापान्ते गङ्गायाश्चैव नारद ॥ ३ ॥

गङ्गा सरस्वती लक्ष्मीश्चैतास्तिस्रः प्रिया हरेः ।

तुलसीसहिता ब्रह्मंश्चतस्रः कीर्तिताः श्रुतौ ॥ ४ ॥

नारद उवाच ।

बभूव सा मुनिश्रेष्ठ गङ्गा नारायणप्रिया ।

अहो केन प्रकारेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ५ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

पुरा बभूव गोलोके सा गङ्गा द्रवरूपिणी ।

राधाकृष्णाङ्गसम्भूता तदंशा तत्स्वरूपिणी ॥ ६ ॥

द्रवाधिष्ठातरूपा या रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

नवयीवनसम्पन्ना रत्नाभरणभूषिता ॥ ७ ॥

शरत्पद्माङ्गपद्मास्या सञ्जिता सुमनीहरा ।

तप्तकाञ्चनवर्णाभा शतचन्द्रसमप्रभा ॥ ८ ॥

स्निग्धप्रभातिसुस्निग्धा शुद्धसत्वस्वरूपिणी ।
 सुपीनकठिनशोणी सुजितस्त्रयुगं वरम् ॥ ९ ॥
 पीनीव्रतं सुकठिनं स्तनयुग्मं सुवर्चुलम् ।
 सुचारुनेत्रयुगलं सकटाक्षं सुवह्निमम् ॥ १० ॥
 वह्निमं कवरीभारं मालतीमाल्यसंयुतम् ।
 सिन्दूरविन्दुललितं माद्वं चन्दनविन्दुभिः ॥ ११ ॥
 कस्तूरीप्रतिकायुक्तं गण्डयुग्मं मनोहरम् ।
 वन्धूककुसुमाकाशमपरोष्ठञ्च सुन्दरम् ॥ १२ ॥
 पद्मदाङ्गिस्त्रयीजाभदन्तप्रतिसमुज्ज्वलात् ।
 वाससी वक्त्रिण्यश्च जीवीयुक्ते च विश्रुती ॥ १३ ॥
 सा सकामा कृष्णपार्श्वी समुवास सलज्जिता ।
 वाससा मुखमाच्छाद्य लोचनाभ्यां विषीर्षुखम् ।
 निमेषरहिताभ्याश्च पिवन्ती सततं सुदा ॥ १४ ॥
 प्रफुल्लवदना हर्षाश्रवसङ्गमलालसा ।
 मूर्च्छिता प्रभुरूपेण पुलकाङ्कितमिश्रता ॥ १५ ॥
 एतन्निवन्तरे तत्र विद्यमाना च राधिका ।
 गोपीत्रिंशत्कोटियुक्ता कोटिचन्द्रसनप्रभा ॥ १६ ॥
 कोपिन रक्तपद्मास्या रक्तपङ्कजलोचना ।
 श्वेतचम्पकवर्णाभा गजेन्द्रशन्दर्भाभिनी ॥ १७ ॥
 अमूल्यरत्ननिर्माणनानाभरणभूषिता ॥ १८ ॥
 अमूल्यवर्चितं हारममूल्यं वङ्गिणीचक्रम् ।
 पीताभवस्त्रयुगलं जीवीयुक्ताश्च विश्रुती ॥ १९ ॥
 स्यन्तपद्मप्रभायुष्टकोमलाश्च सुश्रितम् ।
 लण्डदत्ताभ्यसंयुक्तं दिव्यरत्नम् । पदाम्बुजम् ॥ २० ॥

रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानादवरुह्य च ।

सैव्यमाना च सखीभिः श्वेतचामरवायुना ॥ २१ ॥

कस्तूरीविन्दुभिर्युक्तं चन्दनेन्दुसमन्वितम् ।

दीप्तदीपप्रभाकारं सिन्दूरविन्दुसुन्दरम् ॥ २२ ॥

दधती भालमध्ये च सीमन्ताधस्तथोज्ज्वले ।

पारिजातप्रसूनानां मणियुक्तं सुवह्निमम् ॥ २३ ॥

सुचारुकवरीभारं कम्पयन्ती च कम्पिता ।

सुचारुनासासंयुक्तमोष्ठं कम्पयती रुषा ॥ २४ ॥

गत्वीवास कृष्णपार्श्वे रत्नसिंहासने वरे ।

सखीनाञ्च समूहैश्च परिपूर्णा विभोः सभा ॥ २५ ॥

ताञ्च दृष्ट्वा ससुत्तस्थौ कृष्णः सादरपूर्वकम् ।

संभाष्य मधुराभाषैः सस्मितश्च ससंभ्रमः ॥ २६ ॥

प्रणेमुरभिसंनतस्ता गोपा नम्रात्मकन्धराः ।

तुष्टुवुस्ते च भक्त्या च तुष्टाव परमेश्वरः ॥ २७ ॥

उत्थाय गङ्गा सहसा सम्भाषाञ्च चकार सा ।

कुशलं परिप्रच्छ भीता तविनयेन च ॥ २८ ॥

नम्रभावस्थिता तस्ता शुष्ककण्ठीष्ठतालुका ।

ध्यानेन शरणापन्ना श्रीकृष्णचरणाम्बुजे ॥ २९ ॥

तद्बृहस्पतिं स्थितः कृष्णो भीतायै चाभयं ददौ ।

बभूव स्थिरचित्ता सा सर्वेश्वरवरेण च ॥ ३० ॥

जङ्घासिंहासनस्थाञ्च राधां गङ्गा ददर्श सा ।

सुस्निग्धां सुखदृश्याञ्च ज्वलन्तीं ब्रह्मतेजसा ॥ ३१ ॥

असंख्यब्रह्मणामाद्यां चादिसृष्टिं सनातनीम् ।

यथा द्वादशवर्षीयां कन्याञ्च नवयौवनाम् ॥ ३२ ॥

विश्वहृन्दे निरुपमां रूपेण च गुणेन च ।

शान्ताकान्तामनन्तान्तामाद्यन्तरहितां सतीम् ॥३३॥

शुभां सुहृदां सुभगां स्वामिसौभाग्यसंयुताम् ।

सौन्दर्यं सुन्दरीश्रेष्ठां सर्वासु सुन्दरीषु च ॥ ३४ ॥

कृष्णार्द्धाङ्गां कृष्णसमां तेजसा वयसा त्विषा ।

पूजिताय महालक्ष्मीं महालक्ष्मीश्वरेण च ॥ ३५ ॥

प्रच्छाद्य वानां प्रभया सभामीशस्य सुप्रभाम् ।

सखीदत्तां भुक्तवतीं ताम्बूलमन्यदुर्लभम् ॥ ३६ ॥

अजन्यां सर्वजननीं धन्यां मान्याञ्च मानिनीम् ।

कृष्णप्राणाधिदेवीञ्च प्राणप्रियतमां रमाम् ॥ ३७ ॥

दृष्ट्वा राशेखरीं तृप्तिं न जगाम सुरेश्वरी ।

निमेषरहिताभ्याञ्च लोचनाभ्यां पपौ च ताम् ॥३८॥

एतस्मिन्नन्तरे राधा जगदीशमुवाच सा ।

वाचा मधुरया शान्ता विनीता सस्मिता मुने ॥३९॥

राधिकोवाच ।

केयं प्राणेश कल्याणी सस्मिता वसुखाम्बुजम् ।

पश्यन्ती सततं पार्श्वे सकामा रक्तलोचना ॥ ४० ॥

मूर्च्छां प्राप्नोति रूपेण पुलकाङ्कितविग्रहा ।

वस्त्रेण मुखमाच्छाद्य निरीक्षन्ती पुनः पुनः ॥ ४१ ॥

त्वञ्चापि मां सन्निरीक्ष्य सकामः सस्मितः सदा ।

मयि जीवति गोलोके भूता दुर्धृत्तिरीदृशी ॥ ४२ ॥

त्वमेव चैवं दुर्धृत्तं वारंवारं करोषि च ।

क्षमां करोमि प्रेम्णा च स्वीजातिः स्निग्धमानसा ॥४३॥

संगृह्ये मां प्रियामिष्टां गोलोकाद् गच्छ लम्पट ।

अन्यथा न हि ते भद्रं भविष्यति ब्रजेश्वर ॥ ४४ ॥
 दृष्टस्त्वं विरजायुक्तो मया चन्दनकानने ।
 क्षमा कृता मया पूर्वं सखीनां वचनादहो ॥ ४५ ॥
 त्वया मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं पुरा ।
 देहं सन्त्यज्य विरजा नदीरूपा बभूव सा ॥ ४६ ॥
 कोटियोजनविस्तीर्णा ततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा ।
 अद्यापि विद्यमाना सा तव सत्कीर्तिरूपिणी ॥ ४७ ॥
 गृहं मयि गतायाञ्च पुनर्गत्वा तदन्तिकम् ।
 उच्चैररोसीर्विरजे विरजेति च संस्मरन् ॥ ४८ ॥
 तदा तोयात् समुत्थाय सा योगात् सिद्धयोगिनी ।
 सालङ्कारा मूर्त्तिमती द्दौ तुभ्यञ्च दर्शनम् ॥ ४९ ॥
 ततस्ताञ्च समाश्लिष्य वीर्याधानं कृतं त्वया ।
 ततो बभूवुस्तस्याञ्च समुद्राः सप्त एव च ॥ ५० ॥
 दृष्टस्त्वं शोभया गोप्या युक्तश्चम्पककानने ।
 सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं त्वया ॥ ५१ ॥
 शोभा देहं परित्यज्य जगाम चन्द्रमण्डलम् ।
 ततस्तस्याः शरीरञ्च स्निग्धं तेजो बभूव ह ॥ ५२ ॥
 संविभज्य त्वया दत्तं हृदयेन विदूयता ।
 रत्नाय किञ्चित् स्वर्णाय किञ्चिन्मणिवराय च ॥ ५३ ॥
 किञ्चित् स्त्रीणां सुखाब्जेभ्यः किञ्चिद्राज्ञे च किञ्चन ।
 किञ्चित् प्रकृष्टवस्त्रेभ्यो रौप्येभ्यश्चापि किञ्चन ॥ ५४ ॥
 किञ्चिच्चन्दनपङ्केभ्यस्तोत्रेभ्यश्चापि किञ्चन ।
 किञ्चित् किशलेभ्यश्च पुष्पेभ्यश्चापि किञ्चन ॥ ५५ ॥
 किञ्चित् फलेभ्यः शस्येभ्यः सुपक्वेभ्यश्च किञ्चन ।

नृपदैवगृहेभ्यश्च संस्तुतेभ्यश्च किञ्चन ॥ ५६ ॥
 दृष्टस्त्वं प्रभया गोप्या युक्तो वृन्दावने वने ।
 सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं त्वया ॥ ५७ ॥
 प्रभा देहं परित्यज्य जगाम सूर्यमण्डलम् ।
 ततस्तस्याः शरीरञ्च तीक्ष्णं तेजो बभूव ह ॥ ५८ ॥
 संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा च रुदता पुरा ।
 विसृज्य चक्षुषोर्दत्तं लज्जया तद्गयेन च ॥ ५९ ॥
 हुताशनाय किञ्चित् नृपेभ्यश्चापि किञ्चन ।
 किञ्चित् पुरुषसंघेभ्यो देवेभ्यश्चापि किञ्चन ॥ ६० ॥
 किञ्चिदस्युगणेभ्यश्च नागेभ्यश्चापि किञ्चन ।
 ब्राह्मणेभ्यो मुनिभ्यश्च तपस्विभ्यश्च किञ्चन ॥ ६१ ॥
 स्त्रीभ्यः सौभाग्ययुक्तेभ्यो यशस्विभ्यश्च किञ्चन ।
 तच्च दत्त्वा च सर्वेभ्यः पूर्वं रोदितुमुद्यतः ॥ ६२ ॥
 शान्त्या गोप्या युतस्त्वञ्च दृष्टोऽत्र रासमण्डले ।
 वसन्ते पुष्पग्रव्यायां माल्यवांश्चन्दनोक्षितः ॥ ६३ ॥
 रत्नप्रदीपैर्युक्तश्च रत्ननिर्माणमन्दिरे ।
 रत्नभूषणभूषाढ्यो रत्नभूषितया सह ॥ ६४ ॥
 त्वया दत्तञ्च ताम्बूलं भुक्तवत्यासुरस्य च ।
 तया दत्तञ्च ताम्बूलं भुक्तवान् त्वं पुरा विभो ॥ ६५ ॥
 सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं त्वया ।
 शान्तिर्देहं परित्यज्य भिया लीना त्वयि प्रभो ॥ ६६ ॥
 ततस्तस्याः शरीरञ्च गुण्येष्ठं बभूव ह ।
 संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा च रुदता पुरा ॥ ६७ ॥
 विष्णे विषयिणे किञ्चित् सत्त्वरूपाय विष्णवे ।

शुद्धसत्त्वस्वरूपायै किञ्चिन्नक्षत्रैः पुरा विभो ॥ ६८ ॥
 त्वन्मन्त्रोपासकेभ्यश्च वैष्णवेभ्यश्च किञ्चन ।
 तपस्त्रिभ्यश्च धर्माय धर्मिष्ठेभ्यश्च किञ्चन ॥ ६९ ॥
 मया पूर्वञ्च त्वं दृष्टो गोप्या च क्षमया सह ।
 सुवेशयुक्तो माल्यवान् गन्धचन्दनसंयुतः ॥ ७० ॥
 रत्नभूषितया गन्धचन्दनोक्षितया तया ।
 सुखेन मूर्च्छितस्तल्पे पुष्पचन्दनसंयुते ॥ ७१ ॥
 श्लिष्टोऽभून्निद्रया सद्यः सुखेन नवसङ्गमात् ।
 मया प्रबोधिता सा च भवांश्च स्मरणं कुरु ॥ ७२ ॥
 गृहीतं पीतवस्त्रं ते मुरली च मनोहरा ।
 वनमाला कोसुमञ्चाप्यमूल्यं रत्नकुण्डलम् ॥ ७३ ॥
 पश्चात् प्रदत्तं प्रेम्णा च सखीनां वचनादहो ।
 लज्जया कृष्णवर्णोऽभूदद्यापि च भवान् प्रभो ॥ ७४ ॥
 क्षमा देहं परित्यज्य लज्जया पृथिवीं गता ।
 ततस्तस्याः शरीरञ्च गुणश्रेष्ठं बभूव ह ॥ ७५ ॥
 संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा च रुदता पुरा ।
 किञ्चिद्दत्तं विष्णवे च वैष्णवेभ्यश्च किञ्चन ॥ ७६ ॥
 धर्मिष्ठेभ्यश्च धर्माय दुर्बलेभ्यश्च किञ्चन ।
 तपस्त्रिभ्योऽपि देवेभ्यः पण्डितेभ्यश्च किञ्चन ॥ ७७ ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।
 त्वदुगुणञ्च बहुतरं जानामि चापरं प्रभो ॥ ७८ ॥
 इत्येवमुक्त्वा सा राधा रक्तपङ्कजलोचना ।
 गङ्गां वक्तुं समारम्भे नम्रास्यां लज्जितां सतीम् ॥ ७९ ॥
 गङ्गा रहस्यं विज्ञाय योगेन सिद्धयोगिनी ।

तिरोभूय सभामध्यात् स्वजलं प्रविवेश सा ॥ ८० ॥
 राधा योगेन विज्ञाय सर्वतावस्थिताञ्च ताम् ।
 पानं कर्तुं समारम्भे गण्डूपात् सिद्धयोगिनी ॥ ८१ ॥
 गङ्गा रहस्यं विज्ञाय योगेन सिद्धयोगिनी ।
 श्रीकृष्णचरणाम्भोजे विवेश शरणं ययौ ॥ ८२ ॥
 गोलोकश्चैव वैकुण्ठं ब्रह्मलोकादिकं तथा ।
 ददर्श राधा सर्वत्र नैव गङ्गां ददर्श सा ॥ ८३ ॥
 सर्वतो जलशून्यञ्च शुष्कपङ्कजगोलकम् ।
 जलजन्तुसमूहेञ्च मृतदेहैः समन्वितम् ॥ ८४ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवानन्तधर्मेन्द्रेन्दुदिवाकराः ।
 मनवो मानवाः सर्वे देवाः सिद्धास्तपस्विनः ॥ ८५ ॥
 गोलोकञ्च समाजग्मुः शुष्ककण्ठीऽतालुकाः ।
 सर्वे प्रणमुर्गोविन्दं सर्वेयं प्रकृतिः परम् ॥ ८६ ॥
 वरं वरेण्यं वरदं वरिष्ठं वरकारणम् ।
 वरेण्यञ्च वरार्हञ्च सर्वेषां प्रवरं प्रभुम् ॥ ८७ ॥
 निरीहञ्च निराकारं निर्लिप्तञ्च निराश्रयम् ।
 निर्गुणञ्च निरुत्साहं निर्व्यूहञ्च निरञ्जनम् ॥ ८८ ॥
 स्वेच्छामयञ्च साकारं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।
 सत्यस्वरूपं सत्येशं सच्चिरूपं सनातनम् ॥ ८९ ॥
 परं परेशं परमं परमात्मानमीश्वरम् ।
 प्रणम्य तुष्टुवुः सर्वे भक्तिनम्रात्मकन्धराः ॥ ९० ॥
 सगङ्गदाः सायुनेत्राः पुलकाञ्चितविग्रहाः ।
 सर्वे संस्तूय सर्वेयं भगवन्तं परं हरिम् ॥ ९१ ॥
 ज्योतिर्मयं परं ब्रह्म सर्वकारणकारणम् ।

अमूल्यरत्ननिर्माणचित्सिंहासनस्थितम् ॥ ८२ ॥
 स्नेह्यमानञ्च गोपालैः श्वेतचामरवायुना ।
 गोपालिकानृत्यगीतं पश्यन्तं सस्मितं मुदा ॥ ८३ ॥
 परितो व्यावृतं शश्वद्गोपैश्च शतकोटिभिः ।
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् ॥ ८४ ॥
 नवीननीरदृश्यामं किशोरं पीतवाससम् ।
 यथा द्वादशवर्षीयबालं गोपालरूपिणम् ॥ ८५ ॥
 कोटिचन्द्रप्रभायुष्टपुष्टश्रीयुक्तविग्रहम् ।
 स्वतेजसा परिवृतं सुसादृश्यं मनोहरम् ॥ ८६ ॥
 कोटिकन्दर्पसौन्दर्यलीलालावण्यधामकम् ।
 दृश्यमानञ्च गोपीभिः सस्मिताभिश्च सन्ततम् ॥ ८७ ॥
 भूषणैर्भूषिताभिश्च रत्नेन्द्रसारनिर्मितैः ।
 पिबन्तीभिर्लोचनाभ्यां मुखचन्द्रं प्रभोर्मुदा ॥ ८८ ॥
 प्राणाधिकप्रियतमाराधावत्तःस्थलस्थितम् ।
 तथा प्रदत्तं ताम्बूलं भुक्तवन्तं सुवासितम् ।
 परिपूर्णतमं रासे ददृशुः सर्वतः सुराः ॥ ८९ ॥
 मुनयो मानवाः सिद्धास्तपसा च तपस्विनः ।
 प्रहृष्टमानसाः सर्वे जग्मुः परमविस्मयम् ॥ ९० ॥
 परस्परं समालोच्य ते समूचुश्चतुर्मुखम् ।
 निवेदितुं जगन्नाथं स्वाभिप्रायमभीषितम् ॥ ९१ ॥
 ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुं कृष्णस्य दक्षिणे ।
 वामतो वामदेवञ्च जगाम कृष्णसन्निधिम् ॥ ९२ ॥
 परमानन्दयुक्तञ्च परमानन्दरूपकम् ।
 सर्वं कृष्णमयं धाता ददर्श रासमण्डले ॥ ९३ ॥

सर्वं समानवेशञ्च समानासनसंस्थितम् ॥ १०४ ॥

द्विभुजं मुरलीहस्तं वनमालाविभूषितम् ।

मयूरपुच्छचूडञ्च कौस्तुभेन विराजितम् ॥ १०५ ॥

अतीवकमनीयञ्च सुन्दरं शान्तवियहम् ।

गुणभूषणरूपेण तेजसा वयसा त्विषा ॥ १०६ ॥

वासन्ता यशसाकृत्या मूर्त्या भङ्गिमया समम् ।

परिपूर्णतमं सर्वं सर्वैश्वर्य्यसमन्वितम् ॥ १०७ ॥

कं सेव्यं सेवकं कं वा दृष्ट्वा निर्वक्तुमक्षमः ।

क्षणं तेजःस्वरूपञ्च रूपराशियुतं क्षणम् ॥ १०८ ॥

एकमेव क्षणं कृष्णं राधया सहितं परम् ।

प्रत्येकासनसंस्थञ्च तया च सहितं क्षणम् ॥ १०९ ॥

राधारूपधरं कृष्णं कृष्णरूपकलत्रकम् ।

किं स्त्रीरूपञ्च पुंरूपं विधाता ध्यातुमक्षमः ॥ ११० ॥

हृत्पद्मस्थञ्च श्रीकृष्णं धाता ध्यानेन चेतसा ।

चकार स्तवनं भक्त्या परिहारमनेकधा ॥ १११ ॥

ततः स चक्षुरुन्मील्य पुनश्च तदनुज्ञया ।

ददगं कृष्णमेकञ्च राधावचःस्थलस्थितम् ॥ ११२ ॥

स्वपार्षदैः परिवृतं गोपीमण्डलमण्डितम् ।

पुनः प्रणमुस्तं दृष्ट्वा तुष्टुवुञ्च पुनश्च ते ॥ ११३ ॥

विज्ञाय तदभिप्रायं तानुवाच सुरेश्वरः ।

सर्वात्मा सर्ववज्रेशः सर्वेशः सर्वभावनः ॥ ११४ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

आगच्छ कुशलं ब्रह्मन्नागच्छ कमलापते ।

इहागच्छ महादेव शश्वत् कुशलमस्तु वः ॥ ११५ ॥

आगताः स्थ महाभागा गङ्गानयनकारणात् ।

गङ्गा मच्चरणाम्भोजे भयेन शरणं गता ॥ ११६ ॥

राधेमां पातुमिच्छन्ती दृष्ट्वा मत्सन्निधानतः ।

दास्यामीमां वहिष्कृत्वा यूयं कुरुत निर्भयाम् ॥ ११७ ॥

श्रीकृष्णस्य वचः श्रुत्वा सस्मितः कमलोद्भवः ।

तुष्टाव सर्वाराध्यान्तां राधां श्रीकृष्णपूजिताम् ॥ ११८ ॥

वक्तुं श्रुतुभिः संस्तूय भक्तिनम्रात्मकन्धरः ।

धाता चतुर्णां वेदानामुवाच चतुराननः ॥ ११९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गङ्गा त्वदङ्गसम्भूता प्रभोश्च रासमण्डले ।

द्रवरूपा च सा जाता मुग्धया शङ्करस्वरात् ॥ १२० ॥

कृष्णांशा च त्वदंशा च त्वत्कन्यासदृशी प्रिया ।

तन्मन्त्रग्रहणं कृत्वा करोतु तव पूजनम् ॥ १२१ ॥

भविष्यति पतिस्तस्य वैकुण्ठे च चतुर्भुजः ।

भूगतायाः कलायाश्च लवणोदश्च वार्ष्णिधिः ॥ १२२ ॥

गोलोकस्था च या राधा सर्वतस्या तथात्मिके ।

तदात्मिका त्वं देवेशि सर्वदा च तवात्मजा ॥ १२३ ॥

ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा स्वीचकार च सस्मिता ।

वह्निर्वभूव सा कृष्णपादाङ्गुष्ठनखाग्रतः ॥ १२४ ॥

तत्रैव संवृता शान्ता तस्थौ तेषाञ्च मध्यतः ।

उवाच तोयादुत्थाय तदधिष्ठातृदेवता ॥ १२५ ॥

तत्तोयं ब्रह्मणा किञ्चित् स्थापितञ्च कमण्डली ।

किञ्चिद्धार शिरसि चन्द्रार्धे चन्द्रशेखरः ॥ १२६ ॥

गङ्गायै राधिकामन्त्रं प्रददौ कमलोद्भवः ।

तत्स्तोत्रं कवचं पूजाविधानं ध्यानमेव च ॥ १२७ ॥

सर्वं तत् सामवेदोक्तं पुरश्चर्याक्रमं तथा ।

गङ्गा तामेव संपूज्य वैकुण्ठं प्रययौ सती ॥ १२८ ॥

लक्ष्मीः सरस्वती गङ्गा तुलसी विश्वपावनी ।

एता नारायणस्यैव चतस्रो योषितो मुने ॥ १२९ ॥

अथ तं सन्मितः कृष्णो ब्रह्माणं समुवाच ह ।

सर्वं कालस्य वृत्तान्तं दुर्बोध्यमविपश्चिताम् ॥ १३० ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

गृहाण गङ्गां हे ब्रह्मन् हे विष्णो हे महेश्वर ।

शृणु कालस्य वृत्तान्तं यदतीतं निशामय ॥ १३१ ॥

यूयञ्च येऽन्यदेवाश्च मुनयो मनवस्तथा ।

सिद्धास्तपस्विनश्चैव ये येऽत्रैव समागताः ॥ १३२ ॥

ते ते जीवन्ति गोलोके कालचक्रविवर्जिते ।

जलभ्रुतं सर्वविश्वमागतं प्राकृते लये ॥ १३३ ॥

ब्रह्माद्या येऽन्यविश्वस्थास्ते लीना अधुना मयि ।

वैकुण्ठञ्च विना सर्वं सजलं पश्य पद्मज ॥ १३४ ॥

गत्वा सृष्टिं कुरु पुनर्ब्रह्मलोकादिकं भवम् ।

सब्रह्माण्डं विरचय पश्चाद्गङ्गा च यास्यति ॥ १३५ ॥

एवमन्येषु विश्वेषु सृष्ट्वा ब्रह्मादिकं पुनः ।

करोम्यहं पुनः सृष्टिं गच्छ शीघ्रं सुरैः सह ॥ १३६ ॥

मच्चक्षुषोर्निमेषेण ब्रह्मणः पतनं भवेत् ।

गताः कतिविधास्ते च भविष्यन्ति च वेधसः ॥ १३७ ॥

इत्युक्त्वा राधिकानाथो जगामान्तःपुरं मुने ।

देवा गत्वा पुनः सृष्टिं चक्रुरेव प्रयत्नतः ॥ १३८ ॥

गोलोके च स्थिता गङ्गा वैकुण्ठे शिवलोकके ।
 ब्रह्मलोके तथान्यत्र यत्र तत्र पुरा स्थिता ॥ १३८ ॥
 तत्रैव सा गता गङ्गा चाज्ञया परमात्मनः ।
 निर्गता विष्णुपादाब्जात् तेन विष्णुपदी स्मृता ॥ १४० ॥
 इत्येवं कथितं सर्वं गङ्गोपाख्यानमुत्तमम् ।
 सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १४१ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे गङ्गोपाख्याने एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

लक्ष्मीः सरस्वती गङ्गा तुलसी लोकपावनी ।
 एता नारायणस्यैव चतस्रश्च प्रिया इति ॥ १ ॥
 गङ्गा जगाम वैकुण्ठमिदमेव श्रुतं मया ।
 कथं सा तस्य पत्नी च बभूवेति न च श्रुतम् ॥ २ ॥

नारायण उवाच ।

गङ्गा जगाम वैकुण्ठं तत्पञ्चाब्जगतां विधिः ।
 गत्वावाच तया सार्धं प्रणम्य जगदीश्वरम् ॥ ३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

राधाकृष्णाङ्गसम्भूता या देवी द्रवरूपिणी ।
 तद्विहातृदेवीयं रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ४ ॥
 नवयौवनसम्पन्ना सुशीला सुन्दरीवरा ।
 शुद्धसत्त्वस्वरूपा च क्रोधाहङ्कारवर्जिता ॥ ५ ॥
 यदङ्गसम्भवा नान्यं वर्णोतीयञ्च तं विना ।
 तत्रापि मानिनी राधा महातेजस्विनी वरा ॥ ६ ॥
 समुद्यता पातुमिमां भीतयं बुद्धिपूर्वकम् ।
 विवेश चरणाम्भाजे कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ७ ॥
 सर्वं विशुक्कं गोलोकं दृष्ट्वाहमगमन्तदा ।
 गोलोकं यत्र कृष्णश्च सर्ववृत्तान्तप्राप्तये ॥ ८ ॥
 सर्वान्तरात्मा सर्वं नो ज्ञात्वाभिप्रायसेव च ।
 वहिष्यकार गङ्गाञ्च पादाङ्गुष्ठनखाग्रतः ॥ ९ ॥
 दत्त्वास्यै राधिकामन्त्रं पूरयित्वा च गोलकम् ।
 संप्रणम्य च राधेशं गृहीत्वात्मागमं विभो ॥ १० ॥
 गान्धर्वेण विवाहेन गृहाणेमां सुरेश्वरीम् ।
 सुरेश्वरस्त्वं रसिक रसिकां रसभावनः ॥ ११ ॥
 पुंरत्नं पुंसु देवेषु स्त्रीरत्नं स्त्रीष्वियं सती ।
 विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ १२ ॥
 उपस्थिताञ्च यः कन्यां न गृह्णाति मदेन च ।
 तं विहाय महालक्ष्मी रुष्टा याति न संग्रयः ॥ १३ ॥
 यो भवेत् पण्डितः सोऽपि प्रकृतिं नावमन्यते ।
 सर्वे प्राकृतिकाः पुंसः कामिन्यः प्रकृतैः कलाः ॥ १४ ॥
 त्वमेव भगवानाद्या निर्गुणः प्रकृतेः परः ।

अर्धाङ्गो द्विभुजः कृष्णोऽप्यर्धाङ्गेन चतुर्भुजः ॥ १५ ॥

कृष्णवामांशसम्भूता बभूव राधिका पुरा ।

दक्षिणांशा स्वयं सा च वामांशा कमला यथा ॥ १६ ॥

तेन त्वां सा वृणोत्येव यतस्त्वद्देहसम्भवा ।

एकाङ्गश्चैव स्त्रीपुंसोर्यथा प्रकृतिपूरुषः ॥ १७ ॥

इत्येवमुक्त्वा धाता च तां समर्प्य जगाम सः ।

गाम्भर्वेण विवाहेन तां जग्राह हरिः स्वयम् ॥ १८ ॥

शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्चिताम् ।

रमे रमापतिस्तत्र गङ्गया सहितो मुदा ॥ १९ ॥

गां पृथ्वीञ्च गता यस्मात् स्वस्थानं पुनरागता ।

निर्गता विष्णुपादाच्च गङ्गा विष्णुपदी स्मृता ॥ २० ॥

मूर्च्छां सम्प्राप सा देवी नवसङ्गमस्मात्प्रतः ।

रसिका सुखसम्भोगाद्रसिकेश्वरसंयुता ॥ २१ ॥

तद् दृष्ट्वा दुःखिता वाणी सा पद्मे र्वाविवर्जिता ।

नित्यमीर्ष्यति तां वाणी न च गङ्गा सरस्वती ॥ २२ ॥

गङ्गया सहितस्यैव तिस्रो भार्या रमापतेः ।

साङ्गं तुलस्या पञ्चाच्च चतस्रस्तां बभूविर ॥ २३ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-

नारदसंवादे गङ्गोपाख्यानं नाम

द्वादशोऽध्यायः ।

द्वयोदशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायणप्रिया साध्वी कथं सा च बभूव ह ।
 तुलसी कुत्र सम्भूता का वा सा पूर्वजन्मनि ॥ १ ॥
 कस्य वा सा कुले जाता कस्य कन्या तपस्विनी ।
 केन वा तपसा सा च संप्राप प्रकृतेः परम् ॥ २ ॥
 निर्विकल्पं निरीहञ्च सर्वसाक्षिस्वरूपकम् ।
 नारायणं परं ब्रह्म परमात्मानजीश्वरम् ॥ ३ ॥
 सर्वाराध्यञ्च सर्वेशं सर्वज्ञं सर्वकारणम् ।
 सर्वाधारं सर्वरूपं सर्वेषां परिपालकम् ॥ ४ ॥
 कथमेतादृशी देवी वृक्षत्वं समवाप ह ।
 कथं साध्यसुरग्रस्ता संवभूव तपस्विनी ॥ ५ ॥
 सन्दिग्धं मे मनो लोलं प्रेरयेन्मां मुहुर्मुहुः ।
 केतुमर्हसि सन्देहं सर्वसन्देहभञ्जन ॥ ६ ॥

नारायण उवाच ।

मनुश्च दक्षसावर्णिः पुरुषवान् वैष्णवः शुचिः ।
 शशस्त्री कीर्त्तिमांश्चैव विष्णोरंशस्तमुद्भवः ॥ ७ ॥
 तत्पुत्रो धर्मसावर्णिर्धर्मिष्ठो दैष्णवः शुचिः ।
 तत्पुत्रो विष्णुसावर्णिर्वैष्णवश्च जितेन्द्रियः ॥ ८ ॥
 तत्पुत्रो देवसावर्णिः विष्णुव्रतपरायणः ।
 तत्पुत्रो राजसावर्णिः महाविष्णुपरायणः ॥ ९ ॥

वृषध्वजश्च तत्पुत्री वृषध्वजपरायणः ।

यस्याश्रमे स्वयं शम्भुगामीदैवयुगलयम् ॥ १० ॥

पुत्रादपि परस्नेहो नृपै तस्मिन् शिवस्य च ।

न च नारायणं मेने न च लक्ष्मीं सरस्वतीम् ॥ ११ ॥

पूजाञ्च सर्वदेवानां दूरीभूतां चकार सः ।

भाद्रे मासि महालक्ष्मीपूजां मत्तो बभञ्ज ह ॥ १२ ॥

माघे सरस्वतीपूजां दूरीभूतां चकार सः ।

यज्ञञ्च विष्णुपूजाञ्च निनिन्द न चकार सः ॥ १३ ॥

न कोऽपि देवो भूपेन्द्रं शशाप शिवकारणात् ।

भ्रष्टयीर्भव भूपेति शशाप तं दिवाकरः ॥ १४ ॥

शूलं गृहीत्वा तं सूर्यं दधार शङ्करः स्वयम् ।

पित्वा सार्धं दिनेशश्च प्रह्लाणं शरणं ययौ ॥ १५ ॥

शिवस्त्रिशूलहस्तश्च ब्रह्मलोकं ययौ क्रुधा ।

ब्रह्मा सूर्यं पुरस्कृत्य वैकुण्ठञ्च ययौ भिया ॥ १६ ॥

शूलं गृहीत्वा तं सूर्यं दधार शङ्करः स्वयम् ।

ब्रह्मकश्यपमात्तरेण्डाः संतस्ताः शुष्कतालुकाः ॥ १७ ॥

नारायणञ्च सर्वेशं ते ययुः शरणं भिया ।

मूर्ध्ना प्रणेमुस्ते गत्वा तुष्टुवुश्च पुनः पुनः ॥ १८ ॥

सर्वे निवेदनञ्चक्रुर्भयस्य कारणं हरेः ॥ १९ ॥

नारायणश्च कृपया तेभ्यो हि अभयं ददौ ।

स्थिरा भवत हे भीता भयं किं वो मयि स्थिते ॥ २० ॥

स्मरन्ति ये यत्र तत्र मां विपत्तौ भयान्विताः ।

तांस्तत्र गत्वा रक्षामि चक्रहस्तस्वरान्वितः ॥ २१ ॥

पाताहं जगतां देवाः कर्त्ताहं सततं सदा ।

स्रष्टा च ब्रह्मरूपेण संहर्ता शिवरूपतः ॥ २२ ॥

शिवोऽहं त्वमहञ्चापि सूर्योऽहं त्रिगुणात्मकः ।

विधाय नानारूपञ्च करोमि सृष्टिपालनम् ॥ २३ ॥

यूयं गच्छत भद्रं वो भविष्यति भयं कुतः ।

अद्यप्रभृति वो नास्ति मद्वरात् शङ्कराद्भयम् ॥ २४ ॥

आशुतोषः स भगवान् शङ्करश्च सतां गतिः ।

भक्ताधीनश्च भक्तेशो भक्तात्मा भक्तवत्सलः ॥ २५ ॥

सुदर्शनं शिवश्चैव मम प्राणाधिकप्रियौ ।

ब्रह्माण्डेषु न तेजस्वी हे ब्रह्मन्ननयोः परः ॥ २६ ॥

शक्तः स्रष्टुं महादेवः सूर्यकोटिञ्च लीलया ।

कोटिञ्च ब्रह्मणामिव किमसाध्यञ्च शूलिनः ॥ २७ ॥

वाह्यज्ञानं तन्न किञ्चिद्व्यायतो मां दिवानिशम् ।

मन्नाम मदगुणं भक्त्या पञ्चवक्त्रेण गीयते ॥ २८ ॥

अहमेवं चिन्तयामि तत्कल्याणं दिवानिशम् ।

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥ २९ ॥

शिवस्वरूपो भगवान् शिवाधिष्ठातृदेवकः ।

शिवीभवति तस्माच्च शिवं तेन विदुर्बुधाः ॥ ३० ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्राजगाम शङ्करः स्वयम् ।

शूलहस्तो वृषारूढो रक्तपङ्कजलोचनः ॥ ३१ ॥

अवरुह्य वृषात्तूणं भक्तिनम्रात्मकन्धरः ।

ननाम भक्त्या तं शान्तं लज्मीकान्तं परात्परम् ॥ ३२ ॥

रत्नसिंहासनस्थश्च रत्नालङ्कारभूषितम् ।

किरीटिनं कुण्डलिनं चक्रिणं वनमालिनम् ॥ ३३ ॥

नवीननीरदश्यामं सुन्दरञ्च चतुर्भुजम् ।

चतुर्भुजैः सेवितञ्च श्वेतचामरवायुना ॥ ३४ ॥
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं भूषितं पीतवाससा ।
 लक्ष्मीप्रदत्तताम्बूलं भुक्तवन्तञ्च नारद ॥ ३५ ॥
 विद्याधरीनृत्यगीतं पश्यन्तं सस्मितं मुदा ।
 ईश्वरं परमात्मानं भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ ३६ ॥
 तं ननाम महादेवो ब्रह्माणञ्च ननाम सः ।
 ननाम सूर्यो भक्त्या च संतस्तश्चन्द्रशेखरम् ॥ ३७ ॥
 कश्यपश्च महाभक्त्या तुष्टाव च ननाम च ।
 शिवः संस्तूय सर्वेशं समुवास सुखासने ॥ ३८ ॥
 सुखासने सुखासीनं विश्रान्तं चन्द्रशेखरम् ।
 श्वेतचामरवातेन सेवितं विष्णुपार्षदैः ॥ ३९ ॥
 अक्रोधं सत्त्वसंसर्गात् प्रसन्नं सस्मितं मुदा ।
 स्तूयमानं पञ्चवक्त्रैः परं नारायणं विभुम् ॥ ४० ॥
 तमुवाच प्रसन्नात्मा प्रसन्नं सुरसंसदि ।
 पीयूषतुल्यं मधुरं वचनं सुमनोहरम् ॥ ४१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

अत्यन्तमुपहास्यञ्च शिवप्रश्नं शिवे शिवम् ।
 लौकिकं वैदिकं प्रश्नं त्वां पृच्छामि तथापि शम् ॥ ४२ ॥
 तपसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् ।
 सम्पत्प्रश्नं तपःप्रश्नमयोग्यं त्वाञ्च साम्प्रतम् ॥ ४३ ॥
 ज्ञानाधिदेवे सर्वज्ञे ज्ञानं पृच्छामि किं वृथा ।
 निरापदि विपत्प्रश्नमलं मृत्युञ्जये हरे ॥ ४४ ॥
 त्वामेव वाग्धनं प्रश्नमलं स्नाश्रयमागमे ।
 आगतोऽसि कथं त्वस्त इत्येवं वद कारणम् ॥ ४५ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

वृषध्वजश्च मङ्गलं मम प्राणाधिकप्रियम् ।

सूर्यः शशाप इति मे कारणं त्रासकोपयोः ॥ ४६ ॥

पुत्रपातसम्बन्धोर्केन सूर्यं हन्तुं समुद्यतः ।

स ब्रह्माणं प्रपन्नश्च मसूर्यश्च विविश्ववि ॥ ४७ ॥

त्वयि ये शरणापन्ना ध्यानिन वचसापि वा ।

निरापदस्तो निःशङ्का जगद्युद्यतेर्जितः ॥ ४८ ॥

साक्षाद् य शरणापन्नान्तत्फलं किं वदामि भोः ।

हरिभृतिव्याभवदा सर्वमङ्गलदा सदा ॥ ४९ ॥

किं मे भक्तस्य भविता तस्मै ब्रूहि जगत्प्रभो ।

शोहतस्यास्य सृष्ट्यै सूर्ययापिन हेतुना ॥ ५० ॥

श्रीभगवानुवाच ।

कालोऽतियातो देवेन युगानामेकविंशतिः ।

वैकुण्ठे घटिकार्जेन शीघ्रं यथा नृपालयम् ॥ ५१ ॥

वृषध्वजो मृतः कालाद् दुर्निवार्यात् सुदारुणात् ।

हंसध्वजश्च तत्पुत्री मृतः सोऽपि श्रिया हतः ॥ ५२ ॥

तत्पुत्री च गङ्गाभारी धर्मध्वजश्च ध्वजो ।

हतश्रियौ सूर्ययापालौ च परमवैष्णवी ॥ ५३ ॥

राज्यक्षटौ श्रिया भट्टौ कमला तापसावुभौ ।

तयोश्च भार्ययोर्लक्ष्मीः कलया च जनिष्यति ॥ ५४ ॥

सम्पद्युता तदा तौ च नृपयशौ भविष्यतः ।

मृतान्ते मेवकः गन्धो गच्छ द्यूयश्च गच्छत ॥ ५५ ॥

इत्युक्त्वा च सलक्ष्मीकः सभातोऽत्यन्तरं गतः ।

देवा जग्मूश्च संहृष्टाः स्वाश्रमं परमं मुदा ॥ ५६ ॥

शिवश्च तपसे शीघ्रं परिपूर्णतमं ययौ ॥ ५७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
संवादे प्रकृतिखण्डे तुलस्युपाख्याने
त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

लक्ष्मीं तौ च समाराध्य चोग्रेण तपसा मुने ।

वरमिष्टञ्च प्रत्येकं संप्राप्तुरभीप्सितम् ॥ १ ॥

महालक्ष्म्या वरेणैव तौ पृथ्वीशौ बभूवतुः ।

धनवन्तौ पुत्रवन्तौ धर्मध्वजकुशध्वजौ ॥ २ ॥

कुशध्वजस्य पत्नी च देवी मालावती सती ।

सा सुसाव च कालेन कमलांशां सुतां सतीम् ॥ ३ ॥

सा च भूमिष्ठमात्रेण ज्ञानयुक्ता बभूव ह ।

कृत्वा वेदध्वनिं स्पष्टमुत्तम्यौ सूतिकाग्रहे ॥ ४ ॥

वेदध्वनिं सा चकार जातमात्रेण कन्यका ।

तस्मात्ताञ्च वेदवतीं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ५ ॥

जातमात्रेण सुस्राता जगाम तपसे वनम् ।

सर्वैर्निषिद्धा यत्नेन नारायणपरायणा ॥ ६ ॥

एकमन्वन्तरञ्चैव पुष्करे च तपस्विनी ।

अत्युग्राञ्च तपस्याञ्च लीलया च चकार सा ॥ ७ ॥

तथापि पुष्टा न क्लिष्टा नववीवनसंयुता ।

शुभाव खे च सहसा सा वानमशरीरिणीम् ॥ ८ ॥

जन्मान्तरे ते भर्ता च भविष्यति हरिः स्वयम् ।

ब्रह्मादिभिर्दुराराध्यं पतिं लप्स्यसि सुन्दरि ॥ ९ ॥

इति श्रुत्वा तु सा कृष्टा चकार च पुनस्तपः ।

अतीवनिर्जनस्थाने पवते गन्धमादने ॥ १० ॥

तत्रैव मुचिरं तस्या विष्वास्य समुवास सा ।

ददर्श पुरतस्तत्र रावणं दुर्निवारणम् ॥ ११ ॥

दृष्ट्वा सातिथिभक्त्या च पाद्यं तस्मै ददौ किल ।

सुखादुफलमूलञ्च जलञ्चापि सुशीतलम् ॥ १२ ॥

तच्च भुक्त्वा स पापिउद्योवास तत्समीपतः ।

चकार प्रणमिति तां का त्वं कल्याणि चेति च ॥ १३ ॥

ताञ्च दृष्ट्वा वरारोहां पीनोन्नतपयोधराम् ।

शरत्पद्मोत्सवास्याञ्च सन्नितां सुदतीं सतीम् ॥ १४ ॥

मूर्च्छासिवाप कपणः कामबाणप्रपीडितः ।

तां करेण समाकृष्य शृङ्गारं कर्तुमुद्यतः ॥ १५ ॥

सा सती कोपदृष्ट्या च स्तम्भितं तच्चकार ह ।

शयाप च मदर्थे त्वं विलङ्घसि सवान्धवः ॥ १६ ॥

सृष्टाहञ्च त्वया कामादिसृजाम्यवलोकय ।

स जड़ो हस्तपादैश्च किञ्चिद्वक्तुं न च क्षमः ॥ १७ ॥

तुष्टाव मनसा देवीं पद्मांशां पद्मलोचनाम् ।

सा तत्स्त्वेन सन्तुष्टा प्रकृतं तच्चकार ह ॥ १८ ॥

इत्युक्त्वा सा च योगेन देहत्यागं चकार ह ।
 गङ्गायां तां च संन्यस्य स्वगृहं रावणो ययौ ॥ १९ ॥
 अहो किमद्भुतं दृष्टं किं कृतं वा मयाधुना ।
 इति संचिन्त्य संसृत्य विललाप पुनः पुनः ॥ २० ॥
 सा च कालान्तरे साध्वी बभूव जनकात्मजा ।
 सीता देवीति विख्याता यदर्थं रावणो हतः ॥ २१ ॥
 महातपस्विनी सा च तपसा पूर्वजन्मनः ।
 लेभे रामञ्च भर्तारं परिपूर्णतमं हरिम् ॥ २२ ॥
 संप्राप्य तपसाराध्य स्वामिनञ्च जगत्पतिम् ।
 सा रमा सुचिरं रेमे रामेण सह सुन्दरी ॥ २३ ॥
 जातिस्मरा च स्मरति तपसश्च क्रमं पुरा ।
 सुखेन तज्जही सर्वं दुःखञ्चापि सुखं लभेत् ॥ २४ ॥
 नानापकारविभवञ्चकार सुचिरं सती ।
 लम्बाय सुकुमारन्तमतीवनवयीवनम् ॥ २५ ॥
 गुणिनं रसिकं शान्तं कान्तवेशमनुत्तमम् ।
 स्त्रीणां मनाञ्च सुचिरं तस्या लेभे यथेष्टितम् ॥ २६ ॥
 पिष्टसत्यपावनार्थं सत्यसन्धो रघूत्तमः ।
 जगाम काननं पश्चात् कालेन च बलीयसा ॥ २७ ॥
 तस्थौ समुद्रगिकटे सीतया लक्ष्मणेन च ।
 दृदर्श तत्र वङ्गिञ्च विप्ररूपधरं हरिः ॥ २८ ॥
 तं रामं दुःखितं दृष्ट्वा स च दुःखी बभूव ह ।
 उवाच किञ्चित् सत्येष्टं सत्यं सत्यपरायणः ॥ २९ ॥
 वङ्गिरुवाच ।
 भगवन् श्रूयतां वाक्यं कालेन यदुपस्थितम् ।

सीताहरणकालोज्ज्वलं तवैव समुपस्थितः ॥ ३० ॥
 दैवञ्च दुर्निवार्यञ्च न च दैवात् परं बलम् ।
 मत्प्रसू मयि संन्यस्य छायां रजान्तिकेऽधुना ॥ ३१ ॥
 दास्यामि सीतां तुभ्यञ्च परीक्षासमये पुनः ।
 देवैः प्रस्थापितोऽहञ्च न च विप्रो हुताशनः ॥ ३२ ॥
 रामस्तद्वचनं श्रुत्वा न प्रकाश्य च लक्ष्मणम् ।
 स्वीचकार च स्वच्छन्दं हृदयेन विदूयता ॥ ३३ ॥
 वज्रिर्वीर्येण सीताया मायासीताञ्चकार ह ।
 तत्तुल्यगुणरूपां तां ददौ रामाय नारद ॥ ३४ ॥
 सीतां गृहीत्वा स ययौ गोप्यं वक्तुं निषेध्य च ।
 लक्ष्मणो नैव बुबुधे गोप्यमन्यस्य का कथा ॥ ३५ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे रामो ददर्श कनकं मृगम् ।
 सीता तं प्रेरयामास तदर्थं यत्नपूर्वकम् ॥ ३६ ॥
 संन्यस्य लक्ष्मणं रामो जानक्या रक्षणे वने ।
 स्वयं जगाम हन्तुं तं विव्याध सायकेन च ॥ ३७ ॥
 लक्ष्मणेति च शब्दञ्च कृत्वा च मायया मृगः ।
 प्राणांस्तत्याज सहसा पुरो दृष्ट्वा हरिं स्मरन् ॥ ३८ ॥
 मृगरूपं परित्यज्य दिव्यरूपं विधाय च ।
 रत्ननिर्माणयानेन वैकुण्ठं स जगाम ह ॥ ३९ ॥
 वैकुण्ठद्वारे दार्यासीत् किङ्करो द्वारपालयोः ।
 जयाविजययोश्चैव बलवांश्च जिताभिधः ॥ ४० ॥
 यापेन सनकादीनां सम्प्राप्य राक्षसीं तनुम् ।
 पुनर्जगाम तद्द्वारमादौ स द्वारपालयोः ॥ ४१ ॥
 अथ शब्दञ्च सा श्रुत्वा लक्ष्मणेति च विवृण्वत् ।

सीता तं प्रेरयामास लक्ष्मणं रामसन्निधौ ॥ ४२ ॥
 गते च लक्ष्मणे रामं रावणो दुर्निवारणः ।
 सीतां गृहीत्वा प्रययौ लङ्कामिव खलीलया ॥ ४३ ॥
 विषसाद च रामश्च वने दृष्ट्वा च लक्ष्मणम् ।
 तूर्णञ्च स्वाश्रमं गत्वा सीतां नैव ददर्श सः ॥ ४४ ॥
 मूर्च्छां सम्प्राप्य सुचिरं विललाप भृशं पुनः ।
 पुनर्वेभ्राम गहने तदन्वेषणपूर्वकम् ॥ ४५ ॥
 काले संप्राप्य तदार्त्तां पक्षिद्वारा नदीतटे ।
 सहायं वानरं कृत्वा बबन्ध सागरं हरिः ॥ ४६ ॥
 लङ्कां गत्वा रघुश्रेष्ठो जघान सायकेन च ।
 सवान्धवं रावणञ्च सीतां सम्प्राप दुःखिताम् ॥ ४७ ॥
 ताञ्च वङ्गिपरीक्षाञ्च कारयामास सत्वरम् ।
 हुताशनस्तत्र काले वास्तवीं जानकीं ददौ ॥ ४८ ॥
 उवाच ह्याया वङ्गिञ्च रामञ्च विनयान्विता ।
 करिष्यामीति किमहं तदुपायं वदस्व मे ॥ ४९ ॥

वङ्गिरुवाच ।

त्वं गच्छ तपसे देवि ! पुष्करञ्च सुपुण्यदम् ।
 कृत्वा तपस्यां तत्रैव स्वर्गलक्ष्मीर्भविष्यति ॥ ५० ॥
 सा च तद्वचनं श्रुत्वा प्रतप्य पुष्करे तपः ।
 दिव्यं त्रिलक्षवर्षञ्च स्वर्गे लक्ष्मीर्बभूव ह ॥ ५१ ॥
 सा च कालेन तपसा यज्ञकुण्डसमुद्भवा ।
 कामिनी पाण्डवानाञ्च द्रौपदी द्रुपदात्मजा ॥ ५२ ॥
 कृते युगे वेदवती कुशध्वजसुता शुभा ।
 त्रेतायां रामपत्नी च सीतेति जनकात्मजा ॥ ५३ ॥

तच्छाया द्रौपदी देवी द्वापरे द्रुपदात्मजा ।

त्रिहायणीति सा प्रोक्ता विद्यमाना युगत्रये ॥ ५४ ॥

नारद उवाच ।

प्रियाः पञ्च कथं तस्या बभूवुर्मुनिपुङ्गव ।

इति मे चित्तसन्देहं भञ्ज सन्देहभञ्जन ॥ ५५ ॥

नारायण उवाच ।

लङ्कायां वास्तवी सीता रामं संप्राप नारद ।

रूपयीवनसम्पन्ना क्वाया च बहुचिन्तिता ॥ ५६ ॥

रामान्योराज्ञया तस्मा ययाचे शङ्करं वरम् ।

कामातुरा पतिव्यग्रा प्राद्यवन्ती पुनः पुनः ॥ ५७ ॥

पतिं देहि पतिं देहि पतिं देहि त्रिलोचन ।

पतिं देहि पतिं देहि पञ्चवारश्चकार सा ॥ ५८ ॥

शिवस्तत्प्रार्थनं श्रुत्वा सस्मितो रसिकेश्वरः ।

प्रिये तव प्रियाः पञ्च भवन्तीति वरं ददौ ॥ ५९ ॥

तेन सा पाण्डवानाञ्च बभूव कामिनी प्रिया ।

इत्येवं कथितं सवं प्रस्तावं वास्तवं शृणु ॥ ६० ॥

अथ संप्राप्य लङ्कायां सीतां रामो मनोहराम् ।

विभीषणाय तां लङ्कां दत्त्वायोध्यां ययौ पुनः ॥ ६१ ॥

एकादशसहस्राब्दं कृत्वा राज्यञ्च भारत ।

जगाम सर्वैर्लोकैश्च साङ्गं वैकुण्ठमेव च ॥ ६२ ॥

कमलांशा वेदवती कमलायां विवेश सा ।

कथितं पुण्यमाख्यानं पुण्यदं पापनाशनम् ॥ ६३ ॥

सततं मूर्त्तिमन्तश्च वेदाश्चत्वार एव च ।

सन्ति यस्याश्च जिह्वाग्रे सा च वेदवती स्मृता ॥ ६४ ॥

कुर्मध्वजसुताख्यानमुक्तं संक्षेपतस्तव ।

धर्मध्वजसुताख्यानं निबोध कथयामि ते ॥ ६५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे

नारायणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने

वेदवतीप्रस्तावे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

धर्मध्वजस्य पत्नी च साधवीति च विश्रुता ।

नृपेण साङ्गं सा रामा रेमे च गन्धमादने ॥ १ ॥

शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्चिताम् ।

चन्दनोक्षितसर्वाङ्गी पुष्पचन्दनवायुना ॥ २ ॥

स्त्रीरत्नमतिचार्वाङ्गी रत्नभूषणभूषिता ।

कामुकी रसिकश्रेष्ठा रसिकेशेन संयुता ॥ ३ ॥

सुरतिर्विरतिर्नास्ति तयोः सुरतविज्ञयोः ।

गतं वर्षशतं देवं तौ न ज्ञातौ दिवानिशम् ॥ ४ ॥

ततो रजोमतिं प्राप्य सुरतादिरराम सः ।

कामुकी सुन्दरी किञ्चित् न च तृप्तिं जगाम सा ॥ ५ ॥

दधार गर्भं सा सद्यो देवान्दशतकं सती ।

श्रीगर्भा श्रीयुता सा च संवभूव दिने दिने ॥ ६ ॥

शुभक्षणे शुभदिने शुभयोगेन संयुते ।
 शुभलग्ने शुभांशे च शुभस्वामिगृहान्विते ॥ ७ ॥
 कार्तिकीपूर्णिमायाञ्च सितवारे च पञ्चजे ।
 सुषाव सा च पञ्चांशां पञ्चिनीं सुमनोहराम् ॥ ८ ॥
 पादपद्मयुगे चैव पद्मरागविराजिताम् ।
 राजराजेश्वरीलक्ष्मीं सुर्वाङ्गभङ्गिमायुताम् ॥ ९ ॥
 राजलक्ष्मीलक्ष्मयुक्तां राजलक्ष्म्यधिदेवताम् ।
 शरत्पार्वणचन्द्रास्यां शरत्पङ्कजलोचनाम् ॥ १० ॥
 पद्मविम्बाधरोष्ठीञ्च पश्यन्तीं सस्मितां गृहम् ।
 हस्तपादतलारक्तां निम्बनाभिं मनोरमाम् ॥ ११ ॥
 तदधस्तिलवलीयुक्तां नितम्बयुग्मवर्तुलाम् ।
 शीते सुखोष्णसर्वाङ्गीं ग्रीष्मे च सुखशीतलाम् ॥ १२ ॥
 श्यामां सुकेशीं रुचिरां व्यग्रोधपरिमण्डलाम् ।
 श्वेतचम्पकवर्णाभां सुन्दरीवैकसुन्दरीम् ॥ १३ ॥
 नरा नार्थ्यञ्च तां दृष्ट्वा तुलनां दातुमक्षमाः ।
 तेन नाम्ना च तुलसीं तां वदन्ति पुराविदः ॥ १४ ॥
 सा च भूमिठमात्रेण बोध्यास्त्री प्रकृतिर्यथा ।
 सर्वैर्निपिडा तपसे जगाम वदरीवनम् ॥ १५ ॥
 तत्र देवाद्दलक्षञ्च चकार परमन्तपः ।
 मम नारायणस्वामी भवितेति च निश्चिता ॥ १६ ॥
 ग्रीष्मे पञ्चतपाः शीते तोयावस्था च प्रावृषि ।
 गमगानक्षा वृष्टिधारां सहन्तीति दिवानिशम् ॥ १७ ॥
 विंशत्सहस्रवर्षञ्च फलतोयायना च सा ।
 त्रिंशत्सहस्रसहस्राब्दं पत्राहारा तपस्विनी ॥ १८ ॥

चत्वारिंशत्सहस्राब्दं वाय्वाहारा कथोदरी ।

ततो द्वायसहस्राब्दं निराहारा बभूव सा ॥ १९ ॥

निर्लब्धां चैकपादस्यां दृष्ट्वा तां कमलीङ्गवः ।

समाययौ वरं दातुं परं वदरिकाग्रजम् ॥ २० ॥

चतुर्भुजश्च सा दृष्ट्वा ननाम हंसवाहनम् ।

तामुवाच जगत्कृत्ता विधाता जगतामपि ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वरं वृणुष्व तुलसि यत्ते मनसि वाञ्छितम् ।

हरिभक्तिञ्च मुक्तिं वाप्स्यजगामरतामपि ॥ २२ ॥

तुलस्युवाच ।

शृणु तात प्रवक्ष्यामि यत्मे मनसि वाञ्छितम् ।

सर्वज्ञस्यापि पुरतः का लज्जा मम साम्नातम् ॥ २३ ॥

अहञ्च तुलसी गोपी गोलीकेऽहं स्थिता पुरा ।

कृष्णप्रिया किङ्करी च तदंशा तत्कलीप्रिया ॥ २४ ॥

गोविन्देन सहासक्तामहतां माञ्च मूर्च्छिताम् ।

राखेखरी समानत्वं ददर्श वासमण्डले ॥ २५ ॥

गोविन्दं भर्त्सयामास सां शम्भान् कृष्णान्विता ।

ग्राहि त्वं माजवीं योनिं इत्येवञ्च पितामह ॥ २६ ॥

मामुवाच स गोविन्दो नदंशं त्वं चतुर्भुजम् ।

तमिदं त्वं तपसाया भारते ब्रह्मणो दरात् ॥ २७ ॥

इत्येवमुक्ता देवेशात्पुनर्भोजं चकार सः ।

देष्टुमाभिया तन्मं यथा मया दत्तं तदा मुवि ॥ २८ ॥

अहं नारायणं कान्तं शान्तं सुन्दरविग्रहम् ।
साम्प्रतं लब्धुमिच्छामि वरमेवञ्च देहि मे ॥ २८ ॥

ब्रह्मीवाच ।

सुदामा नाम मोपय श्रीकृष्णाङ्गसमुद्भवः ।
तदंशश्चातितेजस्वी ललाभ जस्य भारते ॥ २९ ॥
साम्प्रतं राधिकायापादनुवंशसमुद्भवः ।
शङ्खचूड इति ख्यातस्तेलोकेन च तत्परः ॥ ३१ ॥
गोलीके त्वां पुरा दृष्ट्वा कामोन्नाधितमानसः ।
विलङ्घितुं न शशाक राधिकायाः प्रभावतः ॥ ३२ ॥
स च जातिस्मरस्तथा त्वां ललाभ वरेण च ।
जातिस्मरापि त्वमपि सर्वं जानासि सुन्दरि ॥ ३३ ॥
अधुना तस्य पत्नी च भव भाविनि शोभने ।
पश्चान्नारायणं कान्तं शान्तमेव लभिष्यसि ॥ ३४ ॥
शापान्नारायणस्यैव कलया दैवयोगतः ।
भविष्यसि वृक्षरूपा त्वं पृता विष्णुपावनी ॥ ३५ ॥
प्रधाना सर्वपुष्पाणां विष्णुप्राणाश्रिका भवेत् ।
त्वया विना च सर्वेषां पूजा च विफला भवेत् ॥ ३६ ॥
वृन्दावने वृक्षरूपा नाम्ना वृन्दावनीति च ।
तत्पत्नैर्गोपिका गोपाः पूजयिष्यन्ति माधवम् ॥ ३७ ॥
वृक्षाधिदेवीरूपेण सादं कृष्णेन सन्ततम् ।
विहरिष्यसि गोपिन स्वच्छन्दं मङ्गरेण च ॥ ३८ ॥
इत्येवं वचनं श्रुत्वा सस्मिता हृष्टमानसा ।
प्रणनाम च ब्रह्माणं तच्च किञ्चिदुवाच ह ॥ ३९ ॥

तुलस्युवाच ।

यथा मे द्विभुजे कृष्णे वाञ्छा च श्यामसुन्दरे ।
 सत्यं ब्रवीमि हे तात न तथा च चतुर्भुजे ॥ ४० ॥
 अष्टमाहञ्च गोविन्दे दैवात् मृङ्गारभङ्गतः ।
 गोविन्दस्यैव वचनात् प्रार्थयामि चतुर्भुजम् ॥ ४१ ॥
 तत्प्रसादेन गोविन्दं पुनरेव सुदुर्लभम् ।
 ध्रुवमेवं लभिष्यामि राधाभीतिं प्रमोचय ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गृहाण राधिकामन्त्रं ददामि षोडशाक्षरम् ।
 तस्याश्च प्राणतुल्या त्वं मन्त्रेण भविष्यसि ॥ ४३ ॥
 मृङ्गारं युवयोर्गोप्यमाज्ञास्यति च राधिका ।
 राधासमा त्वं शुभगा गोविन्दस्य भविष्यसि ॥ ४४ ॥
 इत्येवमुक्त्वा दत्त्वा च देव्याश्च षोडशाक्षरम् ।
 मन्त्रं तस्यै जगद्धाता स्तोत्रञ्च कवचं परम् ॥ ४५ ॥
 सर्वं पूजाविधानञ्च पुरश्चर्याविधिक्रमम् ।
 परं शुभाशिवं कृत्वा सोऽन्तर्द्धानञ्चकार ह ॥ ४६ ॥
 सा च ब्रह्मोपदेशेन पुण्ये वदरिकाश्रमे ।
 जजाप परमं मन्त्रं यदिष्टं पूर्वजन्मनः ॥ ४७ ॥
 दिव्यं द्वादशवर्षञ्च पूजाञ्चैव चकार सा ।
 बभूव सिद्धा सा देवी तत्प्रत्यादेशमाप च ॥ ४८ ॥
 सिद्धे तपसि मन्त्रे च वरं प्राप्य यद्येक्षितम् ।
 बुभुजे च महाभागं यद्विष्णुषु सुदुर्लभम् ॥ ४९ ॥
 प्रसन्नमानसा देवी तत्याज तपसः क्षमम् ।
 सिद्धे फले नराणाञ्च दुःखञ्च सुखमुत्तमम् ॥ ५० ॥

भुक्त्वा पीत्वा च सन्तुष्टा गयनञ्च चकार सा ।

तल्पे मनोरमे तत्र पुष्पचन्दनचर्चिते ॥ ५१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-

नारदसंवादे तुलस्युपाख्यानं तुलसीवद-

प्रदानं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

तुलसी परितुष्टा च सुखापहृतनामसा ।

नवयौवनसम्पन्ना प्रशंसन्ती वराहना ॥ १ ॥

चित्रेप पञ्चबाणञ्च पञ्चबाणाय तां प्रति ।

पुष्पापुष्पेन सा दग्धा पुष्पचन्दनचर्चिता ॥ २ ॥

पुलकाञ्चितसर्वाङ्गी कम्पितारक्तलोचना ।

जगं सा मुक्तां प्राप जगं मुञ्चीमवाप ह ॥ ३ ॥

जगमुद्दिग्मतां प्राप जगं तत्तां सुखावताम् ।

जगं सा दाहन् प्राप जगं प्राप प्रसन्नताम् ॥ ४ ॥

जगं सा चेतनां प्राप जगं प्राप विषण्णताम् ।

उत्तिष्ठन्ती जगं तत्प्रादु गच्छन्ती निकटं जगम् ॥ ५ ॥

भ्रमन्ती जगन्तु गौदिवसन्ती जगं पुनः ।

जगमेव समुद्दिग्तात् सुखाप पुनरेव सा ॥ ६ ॥

पुष्पचन्दनतल्पञ्च तद् वभूवातिकण्टकम् ।
 विषमाहारसुखादु दिव्यरूपं फलं जलम् ॥ ७ ॥
 निलयश्च निराकारः सूक्ष्मवस्त्रं हुताशनः ।
 सिन्दूरपत्रकञ्चैव व्रणतुल्यञ्च दुःखदम् ॥ ८ ॥
 क्षणं ददर्श तन्वायां सुवेशं पुरुषं सती ।
 सुन्दरञ्च युवानञ्च सस्मितं रसिकेश्वरम् ॥ ९ ॥
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् ।
 आगच्छन्तं मात्यवन्तं पश्यन्तं तन्मुखाभ्युजम् ॥ १० ॥
 कथयन्तं रतिकथां चुम्बन्तमधरं मुहुः ।
 शयानवन्तं तल्पे च समाश्लिष्यन्तमीलितम् ॥ ११ ॥
 पुनरेव तु गच्छन्तमागच्छन्तं वसन्तकम् ।
 कान्तं क्व यासि प्राणेश तिष्ठेत्येवमुवाच सा ॥ १२ ॥
 पुनः स्वचेतनां प्राप्य विललाप पुनः पुनः ।
 एवं तपोवने सा च तस्थौ तत्रैव नारद ॥ १३ ॥
 शङ्खचूडो महायोगी जैगीषव्यान्मनोरमम् ।
 कृष्णस्य मन्त्रं सम्प्राप्य कृत्वा सिद्धिन्तु पुष्करे ॥ १४ ॥
 कवचञ्च गले बद्ध्वा सर्वमङ्गलमङ्गलम् ।
 ब्रह्मेशाच्च वरं प्राप्य यत्तन्मनसि वाञ्छितम् ॥ १५ ॥
 आन्नया ब्रह्मणः सोऽपि वदरीञ्च समाययौ ॥ १६ ॥
 आगच्छन्तं शङ्खचूडं ददर्श तुलसी मुने ।
 नवयौवनसम्पन्नं कामदेवसमग्रभम् ॥ १७ ॥
 श्वेतचम्पकवर्णाभं रत्नभूषणभूषितम् ।
 शरत्पार्वणचन्द्रास्यं शरत्पङ्कजलोचनम् ॥ १८ ॥
 रत्नसारविनिर्माणविमानस्थं मनोहरम् ।

रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजितम् ॥ १९ ॥

पारिजातकुसुमानां माल्यवन्तश्च सन्धितम् ।

कस्तूरीकुङ्कुमयुतं सुगन्धिचन्दनान्वितम् ॥ २० ॥

सा दृष्ट्वा सन्निधाने तं मुखमाच्छाद्य वालसा ।

सन्निता तं निरीक्षन्ती सकटाक्षं पुनः पुनः ॥ २१ ॥

बभूवातिनम्रमुखी नवसङ्गमलज्जिता ।

कासुकी कामवाणेन पीडिता पुलकान्विता ॥ २२ ॥

पिबन्ती तन्मुखाभोजं लोचनाभ्याश्च सन्ततम् ।

ददृशे शङ्खचूडश्च कन्यामिकां तपोवने ॥ २३ ॥

पुष्पचन्दनतल्पस्थां वसन्तीं वाससावृताम् ।

पश्यन्तीं तन्मुखं शङ्खत् सन्नितां सुमनोहराम् ॥ २४ ॥

सुपीनकठिनश्रीणीं पीनोन्नतपयोधराम् ।

सुक्तापङ्क्तिप्रभायुष्टदन्तपङ्क्तिं सुविभ्रतीम् ॥ २५ ॥

पङ्क्तिविस्वाधरोष्ठीश्च सुनासां सुन्दरीं वराम् ।

तप्तकाञ्चनवर्णाभां शरच्चन्द्रसमप्रभाम् ॥ २६ ॥

स्वतेजसा परिवृतां सुखदृष्ट्यां मनोरमाम् ।

कस्तूरीविन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनविन्दुना ॥ २७ ॥

सिन्दूरविन्दुना शङ्खत् सीमन्ताधःस्थलोज्ज्वलाम् ।

निम्ननाभिगभीराश्च तदधस्त्रिवलीयुताम् ॥ २८ ॥

करपद्मतलारक्तां नक्षत्रैर्विभ्रूषिताम् ।

स्थलपद्मप्रभायुक्तं पादपद्मञ्च विभ्रतीम् ॥ २९ ॥

आरक्तवर्णं ललितमलक्तकसमप्रभम् ।

जङ्घपद्मस्थलपद्मपद्मराजविराजिताम् ॥ ३० ॥

शरदिन्दुविनिन्दैकनखेन्दुराजिराजिताम् ।

अमूल्यरत्ननिर्माणपापकावलिसंयुताम् ॥ ३१ ॥

मणीन्द्रसारनिर्माणकणकञ्जीररञ्जिताम् ॥ ३२ ॥

दधतीं कवरीभारं मालतीमाल्यसंयुताम् ।

अमूल्यरत्ननिर्माणमकरालतिरूपिणा ॥ ३३ ॥

त्रितकुण्डलयुग्मे न गण्डस्थलविराजिताम् ।

रत्नेन्द्रसारहारेण स्तनमध्यस्थलीज्ज्वलाम् ॥ ३४ ॥

रत्नकङ्कणकेयूरशङ्खभूजलभूषिताम् ।

रत्नाङ्गुरीयकैर्दिग्धैरङ्गुल्यावलिराजिताम् ॥ ३५ ॥

दृष्ट्वा तां ललितां रम्यां सुशीलां सुदतीं सतीम् ।

उवास तत्समीपे च मधुरं तामुवाच सः ॥ ३६ ॥

शङ्खचूड उवाच ।

का त्वमत्र कस्य कन्या धन्ये माय्ये सुशीपिताम् ।

का त्वं मानिनि कल्याणिं सर्वकल्याणदायिनि ॥ ३७ ॥

स्वर्गभोगादिसारेति विहारे हाररूपिणि ।

संसारदारसारे च मायाधारे मनोहरे ॥ ३८ ॥

जगद्विलक्षणे क्षामे मुनीन्द्रमोहकारिणि ।

मीनीभूते किङ्करं मां सम्भाषां कुरु सुन्दरि ॥ ३९ ॥

इत्येवं वचनं श्रुत्वा सकामा वामलोचना ।

संक्षिता नम्रवदना सकामं तत्तुवाच सा ॥ ४० ॥

तुलस्युवाच ।

धर्मध्वजसुताहञ्च तपस्यायां तपोवने ।

तपस्विनीह तिष्ठामि कस्यं गच्छ यथातुल्यम् ॥ ४१ ॥

कामिनीकुलजाताञ्च रहस्ये कामिनीं सतीम् ।

न पृच्छति कुले जात एवमेव श्रुती श्रुतम् ॥ ४२ ॥

लस्यटोऽसत्कुले जातो धर्मयास्त्रार्थवर्जितः ।

येनाश्रुतः श्रुतेरर्थः स कामीच्छति कामिणीम् ॥ ४३ ॥

आपातमधुरामन्ते अन्तकां पुरुषस्य ताम् ।

विषकुम्भाकाररूपाममृतास्याञ्च सन्ततम् ॥ ४४ ॥

हृदये क्षुरधाराभां शश्वत्पुष्पभाषिणीम् ।

स्वकार्यपरिनिष्पन्नतत्परां सततं सदा ॥ ४५ ॥

कार्यार्थे स्वामिवशगामन्ययैवावशां सदा ।

स्वान्तर्मलिनरूपाञ्च प्रसन्नवदनेक्षणाम् ॥ ४६ ॥

श्रुतो पुराणे यासाञ्च चरितमनिरूपितम् ।

तासु को विश्वसेत् प्राज्ञो ह्यप्राज्ञ इव सर्वदा ॥ ४७ ॥

तासां को वा रिपुर्मित्रं प्रार्थयन्तीं नवं नवम् ।

दृष्ट्वा सुवेशं पुरुषमिच्छन्तीं हृदये सदा ॥ ४८ ॥

वाह्ये स्वात्मसतीत्वञ्च ज्ञापयन्तीं प्रयत्नतः ।

शश्वत्कामाञ्च रामाञ्च कामाधारां मनीहराम् ॥ ४९ ॥

वाह्ये क्लृप्ताच्चादयन्तीं स्वान्तर्मैथुनलालसाम् ।

कान्तं ग्रसन्तीं रहसि वाह्येऽतीवसुलज्जिताम् ॥ ५० ॥

मानिनीं मैथुनाभावे कोपिनीं कलहाङ्कुराम् ।

संभीतां भूरिसम्भोगात् स्वप्नमैथुनदुःखिताम् ॥ ५१ ॥

सुमिष्टान्नात् शीततोयादाकाङ्क्षन्ती च मानसे ।

सुन्दरं रसिकं कान्तं युवानं गुणिनं सदा ॥ ५२ ॥

सुतात् परमतिस्नेहं कुर्वन्ती रतिकर्त्तरि ।

प्राणाधिकप्रियतमं सम्भोगकुशलं प्रियम् ॥ ५३ ॥

पश्यन्तीं रिपुतुल्यञ्च वृद्धं वा मैथुनाक्षमम् ।

कलहं कुर्वती शश्वत् येन सार्धं सुकोपनाम् ॥ ५४ ॥

चर्चया भक्षयन्तीं तं कीलाश इव गोरजः ।
 दुःसाहसस्वरूपाञ्च सर्वदोषाश्रयां सदा ॥ ५५ ॥
 शश्वत्कपटरूपाञ्च सर्वदोषाश्रयां सदा ।
 ब्रह्मविष्णुशिवादीनां दुस्त्याज्यां मोहरूपिणीम् ॥ ५६ ॥
 तपोमार्गागलां शश्वन्मुक्तिद्वारकवाटिकाम् । ५७ ॥
 हरेर्भक्तिव्यवहितां सर्वमायाकरणिकाम् ।
 संसारकारागारे च शश्वन्निगडरूपिणीम् ॥ ५८ ॥
 इन्द्रजालस्वरूपाञ्च मिथ्यावादिस्वरूपिणीम् ।
 विभ्रतीं बाह्यसौन्दर्यं मध्याङ्गमतिकुसितम् ॥ ५९ ॥
 नानाविभूतपूर्वानामाधारं मलसंयुतम् ।
 दुर्गेन्धिदोषसंयुक्तं रक्ताक्तकमसंस्तुतम् ॥ ६० ॥
 मायारूपं मायिनाञ्च विधिना निर्मितं पुरा ।
 विषरूपां मुमुक्षूणामदृष्ट्याञ्चैव सर्वदा ॥ ६१ ॥
 इत्युक्त्वा तुलसी तञ्च विरराम च नारद ।
 मस्मितः शङ्खचूडञ्च प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६२ ॥

शङ्खचूड उवाच ।

त्वया यत् कथितं देवि न च सर्वमलीककम् ।
 किञ्चित् सत्यमलीकञ्च किञ्चिन्नक्तो निशामय ॥ ६३ ॥
 निर्मितं द्विविधं धात्रा स्त्रीरूपं सर्वमोहनम् ।
 कृत्यारूपं वास्तवञ्च प्रशंस्यन्नाप्रशंसितम् ॥ ६४ ॥
 लक्ष्मीसरस्वतीदुर्गासावित्रीराधिकादिकम् ।
 सृष्टिसूत्रस्वरूपञ्चाप्याद्यं स्रष्टा तत् तु विनिर्मितम् ॥ ६५ ॥
 एतासामंशरूपं यत् स्त्रीरूपं वास्तवं स्मृतम् ।
 तत् प्रशंस्यं यशोरूपं सर्वमङ्गलकारकम् ॥ ६६ ॥

शतरूपा ऐवहती स्वधा स्वाहा च दक्षिणा ।
 छायावती रोहिणी च वरुणानी शची तथा ॥ ६७ ॥
 कुवैरवायुपत्नी साप्यदितिश्च दितिस्तथा ।
 लोषामुद्रानसूया च कैटभी तुलसी तथा ॥ ६८ ॥
 अहल्यारुन्धती सेना तारा मन्दोदरी परा ।
 दमयन्ती वेदवती गङ्गा च मनसा तथा ॥ ६९ ॥
 मुष्टिमुष्टिः स्मृतिर्मेधा कालिका च वसुन्धरा ।
 पृथी महलचण्डी च भूर्तिश्च धर्मकामिनी ॥ ७० ॥
 स्वस्तिः अद्या च कान्तिश्च मुष्टिः कान्तिस्तथापरा ।
 निद्रा तन्त्रा कुत् पिपासा गन्ध्या रात्रिर्दिनानि च ॥ ७१ ॥
 सम्पत्तिवृत्तिकीर्त्यश्च क्रियाशीलाश्चान्शिकम् ।
 यत् स्त्रीरूपञ्च सत्त्वप्रभुत्वं तद् युगे युगे ॥ ७२ ॥
 कल्याणरूपं तद् यत्तु स्वर्गेश्यादिकमेव च ।
 तद् प्रशंस्यं विजिष्णुं पञ्चलीरूपमेव च ॥ ७३ ॥
 सत्त्वप्रधानं यत्तु तच्च शब्दं सभाषतः ।
 तदुत्तमञ्च विजिष्णुं साध्वीरूपं प्रशंसितम् ॥ ७४ ॥
 तद् वासुवज्रं विजिष्णुं प्रवदन्ति गर्नीषिणः ।
 रजोरूपं तमोरूपं कल्याणं द्विविधं स्मृतम् ॥ ७५ ॥
 ज्ञानाभावात् ज्ञानाभावात्तद्व्यवृत्तेरभावतः ।
 देवकेष्वेव दोगाण सत्त्वसंशर्गेण दुन्दुरि ॥ ७६ ॥
 बहुशोष्ठावृत्तेन रिपुराजभयेन च ।
 रजोरूपस्य साध्वीरूपेणैवोपजायते ॥ ७७ ॥
 इदं सत्त्वप्रधानं तददस्ति गर्नीषिणः ।
 तमोरूपं दोगाणं सत्त्वप्रधानं तद् विदुर्दुधाः ॥ ७८ ॥

न वृच्छति कुले जातः पण्डितश्च परस्त्रियम् ॥ ७९ ॥

आगच्छामि त्वत्समीपमाज्ञया ब्रह्मणोऽधुना ।

गान्धर्वेण विवाहेन त्वां गृहीष्यामि शोभने ॥ ८० ॥

अहमेव शङ्खचूडो देवविद्रावकारकः ।

दनुवंशोद्भवो विश्वे सुदामाहं हरेः पुरे ॥ ८१ ॥

अहमष्टसु गोपेषु गोगोपीपापप्रदेषु च ।

अधुना दानवेन्द्रोऽहं राधिकायाश्च शपतः ॥ ८२ ॥

जातिस्मरौऽहं जानामि कृष्णमन्त्रप्रभावतः ।

जातिस्मरा त्वं तुलसी संसक्ता हरिणा पुरा ॥ ८३ ॥

त्वमेव राधिकाकोपात् जातासि भारते भुवि ।

त्वां सम्भोक्तुमिच्छकोऽहं नालं राधाभयात्ततः ॥ ८४ ॥

इत्येवमुक्त्वा स पुमान् विरराम महामुने ।

संस्मिता तुलसीं हृष्टा प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ८५ ॥

तुलस्युवाच ।

एवंविधो बुधो विश्वे बुधेषु च प्रशंसितः ।

कान्तनेवंविधं कान्ता शङ्खदिच्छति कामतः ॥ ८६ ॥

त्वयाहमधुना सत्त्वं विचारेण पगजिता ।

स निन्दितश्चाप्यशुचिर्यः पुमांश्च स्त्रिया जितः ॥ ८७ ॥

निन्दन्ति पितरो देवा बान्धवा स्त्रीजितं जनम् ।

स्त्रीजितं मनसा वाचा पिता स्त्राता च निन्दति ॥ ८८ ॥

शुद्धेद् विप्रो दशाहेन जातके लूनके तथा ।

भूमिपो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहतः ॥ ८९ ॥

शूद्रो मासेन वेदेषु मातृवद्वर्णशङ्करः ।

अशुचिः स्त्रीजितः शुद्धेक्षिताद्वाहनकालतः ॥ ९० ॥

न गृह्णन्तीच्छया तस्य पितरः पिण्डतर्पणम् ।

न गृह्णन्तीच्छया देवास्तस्य पुष्पजलादिकम् ॥ ८१ ॥

किं तस्य ज्ञानतपसा जपहोमप्रपूजनैः ।

किं विद्यया वा यशसा स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम् ॥ ८२ ॥

विद्याप्रभावज्ञानार्थं मया त्वञ्च परीक्षितः ।

कृत्वा परीक्षां कान्तस्य वृणोति कामिनी वरम् ॥ ८३ ॥

वराय गुणहीनाय वृद्धायाञ्जानिने तथा ।

दरिद्राय च सूर्खाय रोगिणे कुतसिताय च ॥ ८४ ॥

अत्यन्तकोपयुक्ताय चात्यन्तदुर्मुखाय च ।

पङ्गुलायाङ्गहीनाय चान्धाय वधिराय च ॥ ८५ ॥

जडाय चैव मूकाय क्लीबतुल्याय पापिने ।

ब्रह्महत्यां लभेत् सोऽपि यः स्वकन्यां ददाति च ॥ ८६ ॥

शान्ताय गुणिने चैव यूने च विदुषेऽपि च ।

वैष्णवाय सुतां दत्त्वा दशवाजिफलं लभेत् ॥ ८७ ॥

यः कन्यापालनं कृत्वा करोति विक्रयं यदि ।

विपदा धनलोभेन कुम्भीपाकं स गच्छति ॥ ८८ ॥

कन्यामूत्रपुरीषञ्च तत्र भजति पातकी ।

लामिभिर्दंशितः काकैर्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ८९ ॥

तदन्ते व्याधयो नो च लभते जन्म निश्चितम् ।

विक्रीणाति मांसभारं वहत्येव दिवानिशम् ॥ ९० ॥

इत्येवमुक्त्वा तुलसी विरराम तपोवने ।

एतस्मिन्नन्तरं ब्रह्मा तयोरन्तिकमाययौ ॥ ९१ ॥

मूर्ध्ना ननाम तुलसी शङ्खचूडश्च नारद ।

उवाच तत्र देवेशश्चोवाच च तयोर्हितम् ॥ ९२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

किं करोषि शङ्खचूड संवादमनया सह ।

गान्धर्वेण विवाहेन त्वमिमां ग्रहणं कुरु ॥ १०३ ॥

त्वञ्च पुरुषरत्नञ्च स्त्रीरत्नं स्त्रीष्वियं सती ।

विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ १०४ ॥

निर्विरोधमुखं राजन् को वा त्यजति दुर्लभम् ।

योऽविरोधमुखत्यागी स पशुर्नात्र संशयः ॥ १०५ ॥

किमुपेक्षसि त्वं कान्तमीदृशं गुणिनं सति ।

देवानामसुराणाञ्च दानवानां विमर्दकम् ॥ १०६ ॥

यथा लक्ष्मीञ्च लक्ष्मींश्च यथा कृष्णे च राधिका ।

यथा मयि च सावित्री भवानी च भवे यथा ॥ १०७ ॥

यथा धरा वराहे च यथा मेना हिमालये ।

यथात्नावनसूया च दमयन्ती नले यथा ॥ १०८ ॥

रोहिणी च यथा चन्द्रे यथा कामे रातिः सती ।

यथादितिः कश्यपे च वशिष्ठेऽरुन्धती यथा ॥ १०९ ॥

यथाहल्या गौतमे च देवहूती च कर्दमे ।

यथा वृहस्पतौ तारा शतरूपा मनौ यथा ॥ ११० ॥

यथा च दक्षिणा यज्ञे यथा स्वाहा हुताग्ने ।

यथा शची महेन्द्रे च यथा पुष्टिर्गणेश्वरे ॥ १११ ॥

देवसेना यथा स्कन्दे धर्मे मूर्तिर्यथा सती ।

सौभाग्या सुप्रिया त्वञ्च शङ्खचूडे तथा भव ॥ ११२ ॥

अनेन साङ्गं सुचिरं सुन्दरेण च सुन्दरि ।

स्थाने स्थामि विहारञ्च यथेच्छं कुरु सन्ततम् ॥ ११३ ॥

पश्चात् प्राप्स्यसि गोविन्दं गोलोके पुनरेव च ।

चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे शङ्खचूडे मृते सति ॥ ११४ ॥

इत्येवमाशिषं कृत्वा स्नातयं प्रययौ विधिः ।

गान्धर्वेण विवाहेन जगृहे ताञ्च दानवः ॥ ११५ ॥

स्वर्गे दुन्दुभिवाद्यञ्च पुष्पवृष्टिर्वभूव ह ।

स रेमे रमया साहं वासगेहे मनोहरे ॥ ११६ ॥

मूर्च्छां सम्प्राप तुलसी नवसङ्गमसङ्गता ।

निमग्ना निर्जने साध्वी सम्भोगसुखसागरे ॥ ११७ ॥

चतुःषष्टिकलामानं चतुःषष्टिविधं सुखम् ।

कामशास्त्रे यन्निरुक्तं रसिकानां यथेप्सितम् ॥ ११८ ॥

अङ्गप्रत्यङ्गसंज्ञे षपूर्वकं स्त्रीमनोहरम् ।

तत्सर्वं सुखमृङ्गारं चकार रसिकेश्वरः ॥ ११९ ॥

अतीवरम्ये देशे च सर्वजन्तुविवर्जिते ।

पुष्पचन्दनतले च पुष्पचन्दनवायुना ॥ १२० ॥

पुष्पोद्याने नदीतीरे पुष्पचन्दनचर्चिते ।

गृहीत्वा रसिकां रामां पुष्पचन्दनचर्चिताम् ॥ १२१ ॥

भूषितां भूषणैः सर्वरतीवसुमनोहराम् ।

सुरतेर्विरतिर्नास्ति तयोः सुरतविज्ञयोः ॥ १२२ ॥

जहार मानसं भर्तुर्लीलया तुलसी सती ।

चेतनां रसिकायाञ्च जहार रसभाववित् ॥ १२३ ॥

वचसञ्चन्दनं बाह्वोस्तिलकं विजहार सा ।

स च जग्राह तस्याञ्च सिन्दूरविन्दुपत्रकम् ॥ १२४ ॥

स तद्वचसि तस्याञ्च नखरेखां ददौ मुदा ।

सा ददौ तद्वामपार्श्वे करभूषणलक्षणम् ॥ १२५ ॥

राजा दन्दोष्ठपुटके ददौ दशनदंशनम् ।

तद्गण्डयुगले सा च प्रददौ तच्चतुर्गुणम् ॥ १२६ ॥
 सुरवेर्विरतौ तौ च समुत्थाय परस्परम् ।
 सुवेशञ्चक्रतुस्तत्र यत्तन्मनसि वाञ्छितम् ॥ १२७ ॥
 कुङ्कुमाक्तचन्दनेन सा तस्मै तिलकं ददौ ।
 सर्वाङ्गे सुन्दरे रम्ये चकार चानुलेपनम् ॥ १२८ ॥
 सुवासितञ्च ताम्बूलं वङ्गिशुद्धे च वाससी ।
 पारिजातस्य कुसुमं माल्यञ्चैव सुशोभनम् ॥ १२९ ॥
 अमूल्यरत्ननिर्माणमङ्गुरीयकमुत्तमम् ।
 सुन्दरञ्च मणिवरं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ १३० ॥
 दासी तवाहमित्येवं समुच्चार्य पुनः पुनः ।
 ननाम परया भक्त्या स्नामिनं गुणशालिनम् ॥ १३१ ॥
 सस्मिता तन्मुखाभोजं लोचनाभ्यां पपौ पुनः ।
 निमेषरहिताभ्याञ्च सकटाक्षञ्च सुन्दरम् ॥ १३२ ॥
 स च ताञ्च समाकृष्य चकार वक्षसि प्रियाम् ।
 सस्मितं वाससाच्छन्नं ददर्श सुखपङ्कजम् ॥ १३३ ॥
 चुचुम्ब कठिने गण्डे विम्बोष्ठे पुनरेव च ।
 ददौ तस्यै वस्त्रयुग्मं वरुणादाहतञ्च यत् ।
 तदाहतां रत्नमालां त्रिषु लोकेषु विश्रुताम् ॥ १३४ ॥
 ददौ मञ्जीरयुग्मञ्च स्वाहायाश्च हृतञ्च यत् ।
 केयूरयुग्मं छायाया रोहिण्याश्चैव कुण्डलम् ॥ १३५ ॥
 अङ्गुरीयकरत्नानि रत्याश्च वरभूषणम् ।
 शङ्खं सुरुचिरं चित्रं यद्दत्तं विश्वकर्मणा ॥ १३६ ॥
 विचित्रपीठकश्रेणीं शय्याञ्चापि सुदुर्लभाम् ।
 भूषणानि च दत्त्वा च परीहारञ्चकार ह ॥ १३७ ॥

निर्माय कवरीभारं तस्याश्च मात्यसंयुतम् ।
 सुचित्रं पत्रकं गण्डे जयलेखसमं तथा ॥ १३८ ॥
 चन्द्रलेखात्रिभिर्युक्तं चन्दनेन सुगन्धिना ।
 परितः परितश्चित्रैः सार्द्धं कुङ्कुमविन्दुभिः ॥ १३९ ॥
 ज्वलत्प्रदीपाकारश्च सिन्दूरतिलकं ददौ ।
 तत्पादपद्मयुगले स्थलपद्मविनिन्दिते ॥ १४० ॥
 चित्रालक्तकरागश्च नखरेषु ददौ मुदा ।
 स्ववक्षसि मुहुर्न्यस्तं सरागञ्चरणाखुजम् ॥ १४१ ॥
 हे देवि ! तव दासोऽहमित्युच्चार्य पुनः पुनः ।
 रत्ननिर्माणयानेन ताञ्च कृत्वा स्ववक्षसि ।
 तपोवनं परित्यज्य राजा स्थानान्तरं ययौ ॥ १४२ ॥
 मलये देवनिलये शैले शैले वने वने ।
 स्थाने स्थानेऽतिरम्ये च पुष्पोद्यानेऽतिनिर्जने ॥ १४३ ॥
 कन्दरे कन्दरे सिन्धुतीरे च सुन्दरे वने ।
 पुष्पभद्रानदीतीरे नीरवातमनीहरे ॥ १४४ ॥
 पुलिने पुलिने दिव्ये नद्यां नद्यां नदे नदे ।
 मधौ मधुकराणाञ्च मधुरध्वनिनादिते ॥ १४५ ॥
 विनिस्त्यन्दे सुपवने नन्दने गन्धमादने ।
 देवोद्याने देववने चित्रे चन्दनकानने ॥ १४६ ॥
 चम्पकानां केतकीनां माधवीनाञ्च माधवे ।
 कुन्दानां मालतीनाञ्च कुमुदाभोजकानने ॥ १४७ ॥
 कल्पवृक्षे कल्पवृक्षे पारिजातवने वने ।
 निर्जने काञ्चनीवने धन्ये काञ्चनपर्वते ॥ १४८ ॥
 काञ्चीवने किञ्चनके काञ्चुके काञ्चनाकरे ।

पुष्पचन्दनतल्पे च पुंस्कोकिलरुते श्रुते ॥ १४८ ॥

पुष्पचन्दनसंयुक्तः पुष्पचन्दनवायुना ।

कामुक्या कामुकः कामात् स रेमे रामया सह ॥ १५० ॥

न तृप्तो दानवेन्द्रश्च तृप्तिर्नैव जगाम सा ।

हविषा कृष्णवर्त्मेव बद्धधे मदनस्तयोः ॥ १५१ ॥

तया सह समागत्य स्वाश्रमं दानवस्ततः ।

रम्यक्रीडालयं कृत्वा विजहार पुनस्ततः ॥ १५२ ॥

एवं संबुभुजे राज्यं शङ्खचूडः प्रतापवान् ।

एकमन्वन्तरं पूर्णं राजराजेश्वरो बली ॥ १५३ ॥

देवाणामसुराणाञ्च दानवानाञ्च सन्ततम् ।

गन्धर्वाणां किन्नराणां राक्षसानाञ्च शास्त्रिणः ॥ १५४ ॥

हृताधिकारा देवाश्च चरन्ति भिक्षुका यथा ॥ १५५ ॥

पूजाहोमादिकं तेषां जहार विषयं बलात् ।

आश्रयं चाधिकारञ्च शस्त्रास्त्रभूषणादिकम् ॥ १५६ ॥

निरुद्यमाः सुराः सर्वे चित्रपुत्तलिका यथा ।

ते च सर्वे विषम्याश्च प्रजग्मुर्ब्रह्मणः सभाम् ॥ १५७ ॥

वृत्तान्तं कथयामासु रुरुदुश्च भृशं मुहुः ।

तदा ब्रह्मा सुरैः सार्धं जगाम शङ्करालयम् ॥ १५८ ॥

सर्वं संकथयामास विधाता चन्द्रशेखरम् ।

ब्रह्मा शिवश्च तैः सार्धं वैकुण्ठञ्च जगाम ह ॥ १५९ ॥

सुदुर्लभं परं धाम जरामृत्युहरं परम् ।

सम्प्राप च वरं द्वारमाश्रमाणां हरेरहो ॥ १६० ॥

ददर्श द्वारपालांश्च रत्नसिंहासनस्थितान् ।

शोभितान् पीतवस्त्रैश्च रत्नभूषणभूषितान् ॥ १६१ ॥

वनमालान्वितान् सर्वान् श्यामसुन्दरविग्रहान् ।

शङ्खचक्रगदापद्मधरांश्चैव चतुर्भुजान् ॥ १६२ ॥

सम्मितान् पद्मवक्त्रांश्च पद्मनेत्रान्मनोहरान् ।

ब्रह्मा तान् कथयामास वृत्तान्तं गमनार्थकम् ॥ १६३ ॥

तेऽनुज्ञाञ्च ददुस्तस्मै प्रविवेश तदाज्ञया ॥ १६४ ॥

एवञ्च षोडशहारान्निरीक्ष्य कमलोद्भवः ।

देवैः साङ्गं तानतीत्य प्रविवेश हरिः सभाम् ॥ १६५ ॥

देवर्षिभिः परिहृतां पार्षदैश्च चतुर्भुजैः ।

नारायणस्वरूपैश्च सर्वैः कौस्तुभभूषितैः ॥ १६६ ॥

पूर्णेन्दुमण्डलाकारां चतुरस्रां मनोहराम् ।

मणीन्द्रसारनिर्माणां हीरासारसुशोभिताम् ॥ १६७ ॥

अमूल्यरत्नखचितां रचितां स्वेच्छया हरिः ।

माणिक्यमालाजालाढ्यां मुक्तापंक्तिविभूषिताम् ॥ १६८ ॥

मण्डितां मण्डलाकारै रत्नदर्पणकोटिभिः ।

विचित्रैश्चित्ररेखाभिर्नानाचित्रविचित्रिताम् ।

पद्मरागेन्द्ररचितै रचितां पद्मकविमैः ॥ १६९ ॥

सोपानशतकेयुक्तां स्यमन्तकविनिमित्तैः ।

पट्सूत्रयन्ययुतैश्चारुचन्दनपद्मैः ॥ ७० ॥

इन्द्रनीलमणिस्तम्भैर्वेष्टितां सुमनोरमाम् ।

सद्रत्नपूर्णकुम्भानां समूहेश्च समन्विताम् ॥ १७१ ॥

पारिजातप्रसूनानां मालाजालैर्विराजिताम् ।

कस्तूरीकुङ्कुमाक्तैश्च सुगन्धिचन्दनद्रवैः ॥ १७२ ॥

सुसंस्कृतान्तु सर्वत्र वासितां गन्धवायुना ।

विद्याधरीसमूहानां सङ्गीतैश्च मनोहारम् ॥ १७३ ॥

सहस्रयोजनायामां परिपूर्णाञ्च किङ्करैः ।
 ददर्श श्रीहरिं ब्रह्मा शङ्करैश्च सुरैः सह ॥ १७४ ॥
 वसन्तं तन्मध्यदेशे यथेन्दुं तारकावृतम् ।
 अमूल्यरत्ननिर्माणचित्रसिंहासनस्थितम् ॥ १७५ ॥
 किरीटिनं कुण्डलिनं वनमालाविभूषितम् ।
 शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं च चतुर्भुजम् ॥ १७६ ॥
 नवीननीरदश्यामं सुन्दरं सुमनोहरम् ।
 अमूल्यरत्ननिर्माणसर्वभूषणभूषितम् ॥ १७७ ॥
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं विभ्रन्तं केलिपङ्कजम् ।
 पुरतो नृत्यगीतञ्च पश्यन्तं सस्मितं मुदा ॥ १७८ ॥
 शान्तं सरस्वतीकान्तं लक्ष्मीधृतपदाखुजम् ।
 भक्तप्रदत्तताम्बूलं भुक्तवन्तं सुवासितम् ॥ १७९ ॥
 गङ्गदा परया भक्त्या सेवितं श्वेतचामरैः ।
 सर्वैश्च स्तूयमानञ्च भक्तिनम्रात्मकन्धरैः ॥ १८० ॥
 एवं विशिष्टं तं दृष्ट्वा परिपूर्णतमं विभुम् ।
 ब्रह्मादयः सुराः सर्वे प्रणम्य तुष्टुवुस्तदा ॥ १८१ ॥
 पुलकाङ्कितसर्वाङ्गाः साशुनेत्राः सगङ्गदाः ।
 भक्त्या परमया भक्ता भीता नम्रात्मकन्धराः ॥ १८२ ॥
 पुटाञ्जलियुतो भूत्वा विधाता जगतामपि ।
 वृत्तान्तं कथयामास विनयेन हरेः पुरः ॥ १८३ ॥
 हरिस्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वज्ञः सर्वभाववित् ।
 प्रहस्योवाच ब्रह्माणं रहस्यञ्च मनोहरम् ॥ १८४ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शङ्खचूडस्य वृत्तान्तं सर्वं जानामि पद्मज ।

मङ्गलस्य च गोपस्य महातेजस्विनः पुरा ॥ १८५ ॥
 सुराः शृणुत तत्सर्वमितिहासं पुरातनम् ।
 गोलोकस्यैव चरितं पापघ्नं पुण्यकारणम् ॥ १८६ ॥
 सुदामा नाम गोपश्च पार्षदप्रवरो मम ।
 स प्राप दानवीं योनिं राधाशपात् सुदारुणात् ॥ १८७ ॥
 तत्रैकदाहमगमं स्वालय्याद्रासमण्डलम् ।
 विहाय मानिनीं राधां मम प्राणाधिकां पराम् ॥ १८८ ॥
 सा मां विरजया साङ्गं विज्ञाय किङ्करीमुखात् ।
 पश्चात् क्रुधा सा जगाम मां ददर्श च तत्र च ॥ १८९ ॥
 विरजाञ्च नदीरूपां मां ज्ञात्वा च तिरोहितम् ।
 पुनर्जगाम सा रुष्टा स्वालयं सखीभिः सह ॥ १९० ॥
 मां दृष्ट्वा मन्दिरे देवी सुदामसहितं पुरा ।
 शृशं मां भर्त्सयामास मौनीभूतञ्च सुस्थिरम् ॥ १९१ ॥
 तच्छ्रुत्वा च सुसहंश्च सुदामा तां चुकोप ह ।
 स च तां भर्त्सयामास कोपेन मम सन्निधौ ॥ १९२ ॥
 तच्छ्रुत्वा सा कोपयुक्ता रक्तपङ्कजलोचना ।
 वहिष्कर्तुञ्चकाराज्ञां संव्रस्ता मम संमदि ॥ १९३ ॥
 सखीलक्षं सनुत्तस्थौ दुर्वारं तेजसोज्ज्वलम् ।
 वहिष्यकार तं तूर्णं जल्पन्तञ्च पुनः पुनः ॥ १९४ ॥
 सा च तद्वचनं श्रुत्वा समारुष्टा सशप तम् ।
 याहि रे दानवीं योनिमित्येवं दारुणं वचः ॥ १९५ ॥
 तं गच्छन्तं शपन्तञ्च रुदन्तं मां प्रणम्य च ।
 वारयामास सा तुष्टा रुदन्ती कृपया पुनः ॥ १९६ ॥
 हे वत्स ! तिष्ठ मा गच्छ क्व यासीति पुनः पुनः ।

समुच्चार्य च तत्पश्चात् जगाम सा च विस्मिता ॥ १८७ ॥

गोप्यश्च रुद्रुः सर्वा गोपाश्चेति मुदुःखिताः ।

ते सर्वे राधिका चापि तत्पश्चाद् बोधिता मया ॥ १८८ ॥

आयास्यति क्षणार्धेन कृत्वा शापस्य पालनम् ।

सुदामन् त्वमिहागच्छेत्युवाच सा निवारिता ॥ १८९ ॥

गोलोकस्य क्षणार्धेन चैकमन्वन्तरं भवेत् ।

पृथिव्यां जगतां धातरित्वेवं वचनं ध्रुवम् ॥ २०० ॥

स एव शङ्खचूडश्च पुनस्तत्रैव यास्यति ।

महाबलिष्ठो योगीशः सर्वभायाविशारदः ॥ २०१ ॥

मम शूलं गृहीत्वा च शीघ्रं गच्छथ भारतम् ।

शिवः करोतु संहारं मम शूलेन दानवम् ॥ २०२ ॥

ममैव कवचं कण्ठे सर्वमङ्गलमङ्गलम् ।

त्रिभर्त्ति दानवः शश्वत् संसारविजयी ततः ॥ २०३ ॥

तत्र ब्रह्मन् स्थिते कण्ठे न कोऽपि हिंसितुं क्षमः ।

तद्याज्ञां करिष्यामि विप्ररूपोऽहमेव च ॥ २०४ ॥

सतीत्वमङ्गन्तत्पत्न्या यत्र काले भविष्यति ।

तत्रैव काले तन्मृत्युरिति दत्तो वरस्त्वया ॥ २०५ ॥

तत्पत्न्याश्चोदरे वीर्यमर्पयिष्यामि निश्चितम् ।

तत्क्षणेनैव तन्मृत्युर्भविष्यति न संशयः ॥ २०६ ॥

पश्चात् सा देहमुत्सृज्य भविष्यति प्रिया मम ।

इत्युक्त्वा जगतां नाथो ददौ शूलं हराय च ॥ २०७ ॥

शूलं दत्त्वा ययौ शीघ्रं हरिरभ्यन्तरं मुदा ।

भारतञ्च ययुर्देवा ब्रह्मरुद्रपुरोगमाः ॥ २०८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

—०—
नारायण उवाच ।

ब्रह्मा शिवं संनियोज्य संहारि दानवस्य च ।
जगाम स्वालयं तूर्णं यथास्थानं महासुने ॥ १ ॥
चन्द्रभागानदीतीरे वटमूले मनोहरे ।
तत्र तस्थौ महादेवो देवनिस्तारहेतवे ॥ २ ॥
दूतं कृत्वा पुष्पदन्तं गन्धर्वेश्वरमीक्षितम् ।
शीघ्रं प्रस्थापयामास शङ्खचूडान्तिकं मुदा ॥ ३ ॥
स चेश्वराज्ञया शीघ्रं ययौ तन्नगरं वरम् ।
महेन्द्रनगरोत्कृष्टं कुबेरभवनाधिकम् ॥ ४ ॥
पञ्चयोजनविस्तीर्णं दैर्घ्ये तद्विगुणं मुने ।
स्फाटिकाकारमणिभिर्निर्मणमणिवेष्टितम् ।
सप्तभिः परिखाभिश्च दुर्गमाभिः समन्वितम् ॥ ५ ॥
ज्वलद्गनिनिभैः शङ्खज्ज्वलितं रत्नकोटिभिः ।
युक्तञ्च वीथिशतकैर्मणिवेदिसमन्वितैः ॥ ६ ॥
परितो वणिजां संधैर्नानावस्तुविराजितैः ।
सिन्दूराकारमणिभिर्निर्मितैश्च विचित्रितैः ॥ ७ ॥
भूषितं भूषितैर्दिव्यैराश्रमैः शतकोटिभिः ।
गत्वा ददर्श तन्मध्ये शङ्खचूडालयं वरम् ॥ ८ ॥
अतीववलयाकारं यथा पूर्णेन्दुमण्डलम् ।
ज्वलद्गनिगिखाभिश्च परिखाभिश्चतस्रभिः ॥ ९ ॥

सुदुर्गमञ्च शत्रूणामन्येषां सुगमं सुखम् ।

अत्युच्चैर्गगनस्पर्शमणिप्राचीरवेष्टितम् ॥ १० ॥

राजितं द्वादशद्वारैर्द्वारपालसमन्वितैः ।

रत्नकृत्तिमपञ्चाद्यै रत्नदर्पणभूषितैः ।

मणीन्द्रसारनिर्माणैः शोभितं लक्ष्मन्दिरैः ॥ ११ ॥

शोभितं रत्नसोपानैः रत्नस्तम्भविराजितैः ।

रत्नचित्रकवाटायैः सद्गन्धकलसान्वितैः ।

रत्नेन्द्रचित्रराजिभिः सुदीप्ताभिर्विराजितैः ॥ १२ ॥

परितो रक्षितं शश्वद्दानवैः शतकोटिभिः ।

दिव्यास्त्रधारिभिः शूरैर्महाबलपराक्रमैः ।

सुन्दरैश्च सुवेशैश्च नानालङ्कारभूषितैः ॥ १३ ॥

तान् दृष्ट्वा पुष्पादन्तोऽपि वरद्वारं ददर्श सः ।

द्वारे नियुक्तं पुरुषं शूलहस्तञ्च सस्मितम् ॥ १४ ॥

तिष्ठन्तं पिङ्गलाक्षञ्च ताम्रवर्णं भयङ्करम् ।

कथयामास वृत्तान्तं जगाम तदनुज्ञया ॥ १५ ॥

अतिक्रम्य नवद्वारं जगामाभ्यन्तरं पुरम् ।

न कैश्च रक्षितं श्रुत्वा दूतरूपं रणस्य च ॥ १६ ॥

गत्वा सोऽभ्यन्तरं द्वारं द्वारपालमुवाच ह ।

रणस्य सर्ववृत्तान्तं विज्ञापयितुमोश्वरम् ॥ १७ ॥

स च तं कथयित्वा च दूतं गन्तुमुवाच ह ।

स गत्वा शङ्खचूडन्तं ददर्श सुमनोहरम् ॥ १८ ॥

सभामण्डलमध्यस्थं स्वर्णसिंहासनस्थितम् ।

मणीन्द्रखचितं चित्रं रत्नदण्डसमन्वितम् ॥ १९ ॥

रत्नकृत्तिमपुष्पैश्च प्रशस्तं शोभितं सदा ।

भृत्येन मस्तकव्यस्तं स्वर्णच्छत्रं मनोहरम् ॥ २० ॥

सेवितं पार्षदगणैर्व्यजनैः श्वेतचामरैः ।

सुवेशं सुन्दरं रम्यं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २१ ॥

मात्मानुलेपनं सूक्ष्मवस्त्रञ्च दधतं सुने ।

दानवेन्द्रः परिहृतं सुवेशेन त्रिकोटिभिः ॥ २२ ॥

अतकोटिभिरन्येन भ्रमद्भिरस्तधारिभिः ।

एवंभूतञ्च तं दृष्ट्वा पुष्पदन्तः सविस्मयः ॥ २३ ॥

उवाच रणवृत्तान्तं यदुक्तं शङ्करेण च ॥ २४ ॥

पुष्पदन्त उवाच ।

राजेन्द्र शिवदूतोऽहं पुष्पदन्ताभिधः प्रभो ।

यदुक्तं शङ्करेणैव तद् ब्रवीमि निशामय ॥ २५ ॥

राज्यं देहि च देवानामधिकारञ्च साम्प्रतम् ।

देवाश्च शरणापन्ना देवेशे श्रीहरी परे ॥ २६ ॥

दत्त्वा त्रिशूलं हरिणा तव प्रस्थापितः शिवः ।

चन्द्रभागानदीतीरे वटमूले त्रिलोचनः ॥ २७ ॥

विषयं देहि तेषाञ्च युद्धं वा कुरु निश्चितम् ।

गत्वा वक्ष्यामि किं शम्भुं तद् भवान् वक्तुमर्हति ॥ २८ ॥

दूतस्य वचनं श्रुत्वा शङ्खचूडः प्रहस्य च ।

प्रभातेऽहं गमिष्यामि त्वञ्च गच्छेत्युवाच ह ॥ २९ ॥

न गत्वोवाच तूर्णं तं वटमूलस्थमीश्वरम् ।

शङ्खचूडस्य वचनं तदीयं यत् परिच्छेदम् ॥ ३० ॥

एतस्मिन्नन्तरे स्कन्द आजगाम शिवान्तिकम् ।

वीरभद्रश्च नन्दी च महाकालः रुभद्रकः ॥ ३१ ॥

विशालाक्षश्च बाणश्च पिङ्गलाक्षो विकम्पनः ।

विरूपो विकृतिश्चैव मणिभद्रश्च वास्कलः ॥ ३२ ॥

कपिलाक्षो दीर्घदंष्ट्रो विकटस्ताम्रलोचनः ॥ ३३ ॥

कालङ्कटो बलीभद्रः कालजिह्वः कुटीचरः ।

बलोन्मत्तो रणश्चाघी दुर्जयो दुर्गमस्तथा ॥ ३४ ॥

अष्टौ च भैरवा रौद्रा रुद्राश्चैकादश स्मृताः ।

वसवो वासवाद्याश्च आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ ३५ ॥

दुताशनश्च चन्द्रश्च विश्वकर्माश्विनौ च तौ ।

कुवेरश्च यमश्चैव जयन्तो नलकूवरः ॥ ३६ ॥

वायुश्च वरुणश्चैव बुधश्च मङ्गलस्तथा ।

धर्मश्च शनिरीशानः कामदेवश्च वीर्यवान् ॥ ३७ ॥

उग्रदंष्ट्रा चोग्रचण्डा क्रोडरी कैटभी तथा ।

स्वयं शतभुजा देवो भद्रकाली भयङ्करी ॥ ३८ ॥

रत्नेन्द्रसारनिर्माण विमानोपरि संस्थिता ।

रक्तवस्त्रपरीधाना रक्तमाल्यानुलेपना ॥ ३९ ॥

नृत्यन्ती च हसन्ती च गायन्ती सुस्वरं मुदा ।

अभयं ददती भक्तमभया सा भयं रिपुम् ॥ ४० ॥

बिभ्रती विकटां जिह्वां सुलोलां योजनायताम् ।

खर्परं वर्तुलाकारं गभीरं योजनायतम् ॥ ४१ ॥

विशूलं गगनस्पर्शिं शक्तिञ्च योजनायताम् ।

शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शरांश्चापं भयङ्करम् ॥ ४२ ॥

मुद्गरं मुषलं वज्रं खड्गं फलकमुज्ज्वलम् ।

वैष्णवास्त्रं वारुणास्त्रं वज्रिञ्च नागपाशकम् ॥ ४३ ॥

नारायणास्त्रं ब्रह्मास्त्रं गान्धर्वं गारुडं तथा ।

पार्जन्यञ्च पाशुपतं जृम्भणास्त्रञ्च पार्वतम् ॥ ४४ ॥

माहेश्वरास्त्रं वायव्यं दण्डं सम्मोहनन्तथा ।

अव्यर्थमस्त्रगतकं दिव्यास्त्रगतकं परम् ॥ ४५ ॥

आगत्य तत्र तस्थौ सा योगिनीनां त्रिकोटिभिः ।

साहं वै डाकिनीनाञ्च विकटानां त्रिकोटिभिः ॥ ४६ ॥

भूताः प्रेताः पिशाचाश्च कुष्माण्डा ब्रह्मराक्षसाः ।

वेतालाश्चैव यक्षाश्च राक्षसाश्चैव किन्नराः ॥ ४७ ॥

ताभिश्चैव सह स्कन्दः प्रणम्य चन्द्रशेखरम् ।

पितुः पार्श्वे सभायाञ्च समुवास भवाञ्जया ॥ ४८ ॥

अथ दूते गते तत्र शङ्खचूडः प्रतापवान् ।

उवाच तुलसीं वार्त्तां गत्वाभ्यन्तरमेव च ॥ ४९ ॥

रणवार्त्ताञ्च सा श्रुत्वा शुष्ककण्ठीष्ठतालुका ।

उवाच मधुरं साध्वी हृदयेन विदूयता ॥ ५० ॥

तुलस्युवाच ।

हे प्राणनाथ हे बन्धो तिष्ठ मे वक्षसि क्षणम् ।

हे प्राणाधिष्ठातृदेव रक्ष मे जीवनं क्षणम् ॥ ५१ ॥

भुङ्क्ष्व जलसमाधानं यद्वै मनसि वाञ्छितम् ।

पश्यामि त्वां क्षणं किञ्चिन्नोचनाभ्यां पिपासिता ॥ ५२ ॥

आन्दोलयन्ति प्राणा मे मनोदग्धञ्च सन्ततम् ।

दुःस्वप्नञ्च मया दृष्टञ्चाद्यैव चरमे निशि ॥ ५३ ॥

तुलसीवचनं श्रुत्वा भुक्त्वा पीत्वा नृपेश्वरः ।

उवाच वचनं प्राज्ञो हितं सत्यं यथोचितम् ॥ ५४ ॥

शङ्खचूड उवाच ।

कालेन योजितं सर्वं कर्मभोगनिबन्धने ।

शुभं हर्षं सुखं दुःखं भयं शोकममङ्गलम् ॥ ५५ ॥

काले भवन्ति वृक्षाश्च स्कन्धवन्तश्च कालतः ।

क्रमेण पुष्पवन्तश्च फलवन्तश्च कालतः ॥ ५६ ॥

ते सर्वे फलिनः काले काले कालं प्रयान्ति च ।

भवन्ति काले भूतानि काले कालं प्रयान्ति च ॥ ५७ ॥

काले भवन्ति विश्वानि काले नश्यन्ति सुन्दरि ॥ ५८ ॥

काले सृजति स्रष्टा च पाता पाति च कालतः ।

संहर्त्ता संहरेत् काले सञ्चरन्ति क्रमेण ते ॥ ५९ ॥

ब्रह्मविष्णुशिवादीनामीश्वरः प्रकृतेः परः ।

स्रष्टा पाता च संहर्त्ता स कृत्स्नांशेन सर्वदा ॥ ६० ॥

काले स एव प्रकृतिं निर्माय स्वेच्छया प्रभुः ।

निर्माय प्राकृतान् सर्वान् विश्वस्यांश्च चराचरान् ॥ ६१ ॥

आव्रह्मस्तम्भपर्यन्तं सर्वं कृत्रिममेव च ।

प्रवदन्ति च कालेन नश्यत्यपि हि नश्वरम् ॥ ६२ ॥

भज सत्यं परं ब्रह्म राधेशं त्रिगुणात् परम् ।

सर्वेशं सर्वरूपञ्च सर्वात्मानन्तमीश्वरम् ॥ ६३ ॥

जलं जलेन सृजति जलं पाति जलेन यः ।

हरेज्जलं जलेनैव तं कृष्णं भज सन्ततम् ॥ ६४ ॥

यस्याज्ञया वाति वातः शीघ्रगामी च सन्ततत् ।

यस्याज्ञया च तपनस्तपत्येव यया क्षणम् ॥ ६५ ॥

यथाक्षणं वर्षतीन्द्रो मृत्युञ्जरति जन्तुषु ।

यथाक्षणं दहत्यग्निश्चन्द्रो भ्रमति भीतवत् ॥ ६६ ॥

मृत्योर्मूलं कालमूलं यमस्य च यमं परम् ।

विभुं स्रष्टुश्च स्रष्टारं पातुश्च पालकं भवे ॥ ६७ ॥

संहर्त्तारञ्च संहर्त्तुं स्तं कृष्णं शरणं व्रज ।

को बन्धुश्चैव केषां वा सर्वबन्धुं भज प्रिये ६८ ॥
 अहं को वा च त्वं का वा विधिना योजितः पुरा ।
 त्वया साध्वि कर्मणा च पुनस्तेन नियोजितः ॥ ६९ ॥
 अज्ञानी कातरः शोके विपत्ती च न पण्डितः ।
 सुखं दुःखं स्मृत्येव चक्रनेमिक्रमेण च ॥ ७० ॥
 नारायणं तं सर्वेशं कान्तं प्राप्स्यसि निश्चितम् ।
 तपः कृतं यदर्थं च पुरा वदरिकाश्रमे ॥ ७१ ॥
 मया त्वं तपसा लब्धा ब्रह्मणश्च वरेण हि ।
 हरिर्वर्त्य तव तपो हरिं प्राप्स्यसि कामिनि ॥ ७२ ॥
 ब्रह्मावने च गोविन्दे गोलके त्वं लभिष्यसि ।
 अहं यास्यामि तन्नोकं तनुं त्यक्त्वा च दानवीम् ॥ ७३ ॥
 तत्र द्रक्ष्यसि मां त्वच्च त्वां च द्रक्ष्यामि सन्ततम् ।
 आगमं राधिकाशापात् भारतश्च सुदुर्लभम् । ७४ ॥
 पुनर्वाच्यामि तत्रैव कः शोको मे शृणु प्रिये ।
 त्वं हि देहं परित्यज्य दिव्यरूपं विधाय च ॥ ७५ ॥
 तत्कालं प्राप्स्यसि हरिं मा कान्ते कातरा भव ।
 इत्युक्त्वा च दिनान्ते च तया साध्वि मनोहरि ॥ ७६ ॥
 सुष्यापं गोभने तल्पे पुष्पचन्दनचर्चिते ।
 नानाप्रकारविभवे चचार रत्नमन्दिरं ॥ ७७ ॥
 रत्न प्रदीप संयुक्ते स्त्रीरत्नं प्राप्य सुन्दरीम् ।
 तिनाय रजनीं राजा क्रीडाकौतुकमहलः ॥ ७८ ॥
 कृत्वा व्रजसि कान्तां तां रुदन्ती मतिदुःखिताम् ।
 जगोदरीं निराहारां निमग्नां शोकसागरे ॥ ७९ ॥
 पुनस्तां बोधयामास दिव्यज्ञानेन ज्ञानवित् ।

पुरा कण्ठेन यदत्तं भाण्डीरे तत्त्वमुत्तमम् ॥ ८० ॥
 स च तस्यै ददौ तच्च सर्वशोकहरं परम् ।
 ज्ञानं संप्राप्य सा देवी प्रसन्नवदनेक्षणा ॥ ८१ ॥
 क्रीडाञ्चकार हर्षेण सर्वं मत्वातिनश्वरम् ।
 तौ दम्पती च क्रीडात्तौ निमग्नी सुखसागरे ॥ ८२ ॥
 पुलकाङ्कितसर्वाङ्गी सूर्च्छितौ निर्जने सुने ।
 अङ्गप्रत्यङ्गसंयुक्ती सुप्रीतौ सुरतोत्सुकौ ॥ ८३ ॥
 एकाङ्गी च तथा तौ द्वौ चार्दनारीश्वरौ यथा ।
 प्राणेश्वरञ्च तुलसी भेने प्राणाधिकं परम् ॥ ८४ ॥
 प्राणाधिकाञ्च तां भेने राजा प्राणाधिकेश्वरीम् ।
 तौ स्थितौ सुखसुप्तौ च तन्निती सुन्दरी समौ ॥ ८५ ॥
 सुवेशौ सुखसम्भोगादचेष्टौ सुमनोहरौ ।
 क्षणं सचेतनौ तौ च कथयन्तौ रसान्ध्याम् ।
 कथां मनोहरां दिव्यां हसन्तौ च क्षणं पुनः ॥ ८६ ॥
 उक्तवन्तौ च ताम्बूलं प्रदत्तं च परस्परम् ॥ ८७ ॥
 परस्परं सेवितौ च सुप्रीत्या श्वेतचामरैः ।
 क्षणं शयानौ सानन्दौ वसन्तौ च क्षणं पुनः ॥ ८८ ॥
 क्षणं केलिनियुक्तौ च रसभावसमन्वितौ ।
 सुरतेर्विरतिर्नास्ति तौ तद्विषयपण्डितौ ॥ ८९ ॥
 सततं जययुक्तौ द्वौ क्षणं नेव पराजितौ ॥ ९० ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे तुलस्युपाख्याने तुलसीशङ्खचूड-
 सम्भोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

श्रीकृष्णं मनसा ध्यात्वा राजा कृष्णपरायणः ।
 मास्ते मुहूर्ते उत्थाय पुष्पतल्पान्मनीहरात् ॥ १ ॥
 रात्रिवासः परित्यज्य स्नात्वा मङ्गलवारिणा ।
 धीते च वासस्ती धृत्वा कृत्वा तिलकमुज्ज्वलम् ॥ २ ॥
 चकाराङ्गिकमावश्यकभीष्टदेववन्दनम् ।
 दध्याज्यं मधु लाजञ्च ददर्श वस्तु मङ्गलम् ॥ ३ ॥
 रत्नयेष्टं मणिश्रेष्ठं वस्त्रश्रेष्ठञ्च काञ्चनम् ।
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ भक्त्या यथा नित्यञ्च नारद ॥ ४ ॥
 शम्भून्परत्नं यत्किञ्चित् मुक्तामाणिक्यहीरकम् ।
 ददौ विप्राय गुरवे यात्रामङ्गलहेतवे ॥ ५ ॥
 गजरत्नमश्वरत्नं धेनुरत्नं मनीहरम् ।
 ददौ सर्वे द्रविद्राय विप्राय मङ्गलाय च ॥ ६ ॥
 भाण्डाराणां सहस्रञ्च नगराणां तिलककम् ।
 ग्रामाणां शतकोटिञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ७ ॥
 पुत्रं कृत्वा च राजेन्द्रं सुचन्द्रं दानवेषु च ।
 पुत्रं समर्प्य भार्याञ्च राज्यञ्च सर्वसम्पदम् ॥ ८ ॥
 प्रजानुचरसंपन्नं भाण्डार वाहनादिकम् ।
 सर्वं सत्ताहयुक्तञ्च धनुष्याणिवीभूव ह ॥ ९ ॥

भृत्यद्वारा क्रमेणैव चकार सैन्यसञ्चयम् ।
 अश्वानाञ्च तिलक्षेण पञ्चलक्षेण हस्तिनाम् ॥ १० ॥
 रथानामयुतेनैव धानुष्काणां त्रिकोटिभिः ।
 त्रिकोटिभिश्चर्मिणाञ्च शूलिनाञ्च त्रिकोटिभिः ॥ ११ ॥
 कृता सेनापरिमिता दानवेन्द्रेण नारद ।
 तस्यां सेनापतिश्चैव युद्धशास्त्रविशारदः ॥ १२ ॥
 महारथः सविज्ञेयो रथिनां प्रवरो रणे ।
 तिलक्षाक्षौहिणीसेनापतिं कृत्वा नराधिपः ॥ १३ ॥
 त्रिंशदक्षौहिणी वाद्यमाण्डौघञ्च चकार ह ।
 बहिर्वभूव शिविरात्मनसा श्रीहरिं स्मरन् ॥ १४ ॥
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणं विमानमारुरोह सः ।
 गुरुवर्गान् पुरस्कृत्य प्रययौ शङ्करान्तिकम् ॥ १५ ॥
 पुष्पभद्रानदीतीरे यत्राक्षयवटः शुभः ।
 सिद्धायमञ्च सिद्धानां सिद्धिचेतञ्च नामतः ॥ १६ ॥
 कपिलस्य तपःस्थानं पुण्यचेतञ्च भारत ।
 पश्चिमोदधि पूर्वे च मलयस्य च पश्चिमे ॥ १७ ॥
 श्रीशैलीत्तरभागे च गन्धमादन दक्षिणे ।
 पञ्चयोजनविस्तीर्णां दैर्घ्ये शतगुणा तथा ।
 शाश्वती जलपूर्णा च पुष्पभद्रा नदी शुभा ॥ १८ ॥
 लवणोदप्रियाभार्या शश्वत्कौभाग्यसंयुता ।
 शृङ्गसाटिकसङ्काशा भारते च सुपुण्यदा ॥ १९ ॥
 शरावती मिश्रिता च निर्गता सा हिमालयात् ।
 गोमन्तं वामतः कृत्वा प्रविष्टा पश्चिमोदधौ ॥ २० ॥
 तत्र गत्वा शङ्खचूडो ददर्श चन्द्रशेखरम् ।

वटमूले समासीनं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ २१ ॥
 कृत्वा योगासनं स्थित्वा मुद्रायुक्तञ्च सस्मितम् ।
 शुद्धस्फटिकसङ्काशं ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ २२ ॥
 विशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्माम्बरं वरम् ।
 तप्तकाञ्चनवर्णीभं जटाजालञ्च विभ्रतम् ॥ २३ ॥
 त्रिनेत्रं पञ्चवक्त्रञ्च नागयज्ञोपवीतिनम् ।
 मृत्युञ्जयं मृत्युमृत्युं विश्वमृत्युकरं परम् ॥ २४ ॥
 भक्तमृत्युहरं शान्तं गौरिकान्तं मनोरमम् ।
 तपसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ २५ ॥
 आशुतोषं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारणम् ।
 विश्वनाथं विश्वरूपं विश्वबीजञ्च विश्वजम् ॥ २६ ॥
 विश्वम्भरं विश्ववरं विश्वसंहारकारणम् ।
 कारणं कारणानाञ्च नरकार्णवतारणम् ॥ २७ ॥
 ज्ञानप्रदं ज्ञानबीजं ज्ञानानन्दं सनातनम् ।
 अवरुह्य विमानाञ्च तं दृष्ट्वा दानवेश्वरः ॥ २८ ॥
 सर्वैः सादृशं भक्तियुक्तः शिरसा प्रणनाम सः ।
 वामतो भद्रकालीञ्च स्कन्दञ्च तत् पुरःस्थितम् ॥ २९ ॥
 आशिपञ्च ददौ तस्मै काली स्कन्दश्च गङ्गरः ।
 उत्तमसुदीनवं दृष्ट्वा सर्वे नन्दीश्वरादयः ॥ ३० ॥
 परस्परञ्च सम्भाषां ते चक्रुस्तत्र साम्प्रतम् ।
 राजा कृत्वा च सम्भाषामुवाच शिवसन्निधौ ॥ ३१ ॥
 प्रसन्नात्मा महादेवो भगवांस्तमुवाच ह ॥ ३२ ॥
 श्रीमहादेव उवाच ।
 विधाता जगतां ब्रह्मा पिता धर्मस्य धर्मवित् ।

मरोचिस्तस्य पुत्रश्च वैष्णवश्चापि धार्मिकः ॥ ३३ ॥

कश्यपश्चापि तत्पुत्रो धर्मिष्ठश्च प्रजापतिः ।

दक्षप्रीत्या ददौ तस्मै भक्त्या कन्यास्तयोदश ॥ ३४ ॥

तास्विका च दनुः साध्वी तत् सौभाग्येन च वर्द्धिता ।

चत्वारिंशद्दत्तोः पुत्राः दानवास्तेजसोज्ज्वलाः ॥ ३५ ॥

तैत्थिको विप्रचित्तिश्च महाबलपराक्रमः ।

तत्पुत्रो धार्मिको दम्भो विष्णुभक्तो जितेन्द्रियः ॥ ३६ ॥

जजाप परमं स्रन्तं पुस्करे लज्जवत्सरम् ।

शुक्राचार्यं गुरुं कृत्वा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ३७ ॥

तदा त्वां तनयं प्राप परं कृष्णपरायणम् ।

पुरा त्वं पार्षदी गोपी गोपिष्वष्टसु धार्मिकः ॥ ३८ ॥

अधुना राधिकाशापात् भारते दानवेश्वरः ।

आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तं भ्रमं मेने च वैष्णवः ॥ ३९ ॥

सालोक्यसार्ष्टिसारूप्यसामीप्यैक्यं हरेरपि ।

दीयमानं न गृह्णन्ति वैष्णवाः सेवनं विना ॥ ४० ॥

ब्रह्मत्वममरत्वं वा तुच्छं मेने च वैष्णवः ।

इन्द्रत्वं वा कुवेरत्वं न मेने गणनासु च ॥ ४१ ॥

कृष्णभक्तस्य ते किं वा देवानां विषये भ्रमे ।

देहि राज्यञ्च देवानां मत्प्रीतिं कुरु भूमिप ॥ ४२ ॥

सुखं स्वराज्ये त्वं तिष्ठ देवास्तिष्ठन्तु स्वे पदे ।

अलं भ्रातृविरोधेन सर्वे कश्यपवंशजाः ॥ ४३ ॥

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।

ज्ञातिद्रोहस्य पापस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ४४ ॥

स्वसम्पदाञ्च हानिञ्च यदि राजेन्द्र मन्यसे ।

सर्वावस्थासु समता केषां याति च सर्वदा ॥ ४५ ॥

ब्रह्मणश्च तिरोभावो लये प्राकृतिके सति ।

आविर्भावः पुनस्तस्य प्रभवेदीश्वरेच्छया ॥ ४६ ॥

ज्ञानं बुद्धिश्च तपसा स्मृतिर्लोकस्य निश्चितम् ।

करोति सृष्टिं ज्ञानेन स्रष्टा सोऽपि क्रमेण च ॥ ४७ ॥

परिपूर्णतमो धर्मः सत्ये सत्याश्रयः सदा ।

विभागः सोऽपि त्रेतायां द्विभागो ह्यपरे स्मृतः ॥ ४८ ॥

एकभागः कलेः पूर्वं तद्भासश्च क्रमेण च ।

कलामात्रं कलेः शेषे कुह्नां चन्द्रकला यथा ॥ ४९ ॥

यादृक् तेजो रवेर्यौगं न तादृक् शिशिरे पुनः ।

दिने च यादृक्पृथ्वाङ्गे सायं प्रातर्न तत् समम् ॥ ५० ॥

उदयं याति कालेन वाक्यताञ्च क्रमेण च ।

प्रकाण्डताञ्च तत्पश्चात् कालेऽस्तं पुनरेव सः ॥ ५१ ॥

दिने प्रच्छन्नतां याति काले च दुर्दिने घने ।

राहुग्रस्ते कम्पितश्च पुनरेव प्रसन्नताम् ॥ ५२ ॥

परिपूर्णतमश्चन्द्रः पृथ्विमायाञ्च यादृशः ।

तादृशो न भवेन्नित्यं जयं याति दिने दिने ॥ ५३ ॥

पुनः स पुष्टितां याति परकुह्वा दिने दिने ।

सम्पद्युक्तः शुक्लपत्रे कृष्णे क्लानश्च यच्छाया ॥ ५४ ॥

राहुग्रस्ते दिने क्लानोदुर्दिने निविडे घने ।

काले चन्द्रो भवेत् शुद्धो भ्रष्टयोः कालभेदके ॥ ५५ ॥

भविष्यति बलिश्चेन्द्रो भ्रष्टयोः सुतलेऽधुना ।

कालेन पृथ्वी शस्याद्या सर्वाधारा वसुन्धरा ॥ ५६ ॥

काले जले निमग्ना सा तिरोभृता विपन्नता ।

काले नश्यन्ति विश्वानि प्रभवत्येव कालतः ॥ ५७ ॥

चराचराश्च कालेन नश्यन्ति प्रभवन्ति च ।

ईश्वरस्यैव समता कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ५८ ॥

अहं मृत्युञ्जयो यस्मादसंख्यं प्राकृतं लयम् ।

अदर्शञ्चापि द्रक्ष्यामि वारं वारं पुनः पुनः ॥ ४८ ॥

स च प्रकृतिरूपश्च स एव पुरुषः स्मृतः ।

सचात्मा सर्वजीवश्च नानारूपधरः परः ॥ ६० ॥

करोति सततं योहि तन्नाम गुणकीर्त्तनम् ।

कालं मृत्युं स जयति जन्म रोगं जराभयम् ॥ ६१ ॥

स्रष्टा कृतो विधि स्तेन पाता विष्णु कृतोभवे ।

अहं कृतश्च संहर्त्ता वयं विषयिणः यतः ।

कालाग्नि रुद्रं संहारे नियुज्य विषये नृप ॥ ६२ ॥

अहङ्करोमि सततं तन्नाम गुणकीर्त्तनम् ।

तेन मृत्युञ्जयोऽहञ्च ज्ञानेनानेन निभयः ॥ ६३ ॥

मृत्युर्मत्तो भयाद् याति वैनतेयादिवीरगः ।

इत्युक्त्वा स च सर्वेशः सर्वज्ञः सर्वभावनः ॥ ६४ ॥

विरराम च सर्वश्च सभामध्ये च नारद ।

राजा तद्वचनं श्रुत्वा प्रयसंस पुनः पुनः ॥ ६५ ॥

उवाच मधुरं देवं परं विनय पूर्वकम् ॥ ६६ ॥

शङ्खचूड उवाच ।

त्वया यत् कथितं नाथ सर्वं सत्यं च नानृतम् ।

तथापि किञ्चिद्याथार्थं श्रूयतां मन्निवेदनम् ॥ ६७ ॥

ज्ञातिद्रोहे महत् पापं त्वयोक्त मधुनात्र यत् ।

गृहीत्वा तस्य सर्वस्वं कुतः प्रस्थापितो वली ॥ ६८ ॥

मया समुद्धृतं सर्वमैश्वर्यं विक्रमेण च ।

सुतलाञ्च समुद्धर्तुं नालं सोऽपि गदाधरः ॥ ६९ ॥

सम्भ्रातृको हिरण्याक्षः कथं देवैश्च हिंसितः ।

शुभादयश्चासुराश्च कथं देवैर्निपातिताः ॥ ७० ॥

पुरा समुद्रमघने पीयूषं भक्षितं सुरैः ।

क्लेशभाजो वयं तत्र तैः सर्वफलभाजनैः ॥ ७१ ॥

क्रीडाभाण्डं भिदं विश्वं कृष्णस्य परमात्मनः ।

यन्मै तत्र स ददाति तस्यैश्वर्यं भवेत्तदा ॥ ७२ ॥

देवदानवयोर्वादः शश्वन्नै मित्तिकः सदा ।

पराजयो जयस्तेषां कालेऽस्माकं क्रमेण च ॥ ७३ ॥

तत्रावयोर्विरोधे च गमनं निष्फलं तव ।

समसम्बन्धिनोर्वन्धोरीश्वरस्य महात्मनः ॥ ७४ ॥

इयं ते महती लज्जा स्पृष्ट्वास्माभिः सहाधुना ।

ततोऽधिका च समरे कीर्त्तिहानिः पराजये ॥ ७५ ॥

शङ्खचूडं वचः श्रुत्वा प्रहस्य च त्रिलोचनः ।

यद्योचितं सुमधुरं मुवाच दानवेश्वरम् ॥ ७६ ॥

श्री महादेव उवाच ।

युष्माभिः सह युद्धं मे ब्रह्मवंशं समुद्भवैः ।

का लज्जा महती राजन्नकीर्त्तिर्वा पराजये ॥ ७७ ॥

युद्धं मादौ हरेरेव मधुना कैटभेन च ।

हिरण्यकशिपोश्चैव सह तेनात्मना नृप ॥ ७८ ॥

हिरण्याक्षस्य युद्धञ्च पुनस्तेन गदाभृता ।

त्रिपुरैः सह युद्धञ्च मया चापि पुराकृतम् ॥ ७९ ॥

सर्वैश्वर्याः सर्वमातुः प्रकृत्याश्च बभूव ह ।

सह शुद्धादिभिः पूर्वं समरं परमाद्भुतम् ॥ ८० ॥

पार्षदप्रवरस्त्वञ्च कृष्णस्य परमात्मनः ।

ये ये हताश्च ते दैत्या नहि केऽपि त्वया समाः ॥ ८१ ॥

का लज्जा महती राजन् मम युद्धे त्वया सह ।

सुराणां शरणस्यैव प्रेषितस्य हरिरहो ॥ ८२ ॥

देहि राज्यञ्च देवानां वाग्व्यये किं प्रयोजनम् ।

युद्धं त्वं कुरु मत् सार्धमिति मे निश्चितं वचः ॥ ८३ ॥

इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च नारद ।

उत्तस्थौ शङ्खचूडश्च स्वामात्यैः सह सत्वरः ॥ ८४ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

प्रकृतिखण्डे तुलस्यपाख्याने शिवशङ्खचूड-

संवादेऽष्टादशोऽध्यायः ।

ऊनविंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

शिवं प्रणम्य शिरसा दानवेन्द्रः प्रतापवान् ।

समारुरोह यानञ्च स्वामात्यैः सह सत्वरः ॥ १ ॥

बभूवुस्ते च संक्षुब्धाः स्कन्दस्य शक्तिपीडया ।

नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे पुष्पहृष्टिर्बभूव ह ॥ २ ॥

स्कन्दस्योपरि तत्रैव समरे च भयङ्करे ।
 स्कन्दस्य समरं दृष्ट्वा महद्भुतमुल्लङ्घनम् ॥ ३ ॥
 दानवानां क्षयकरं यथा प्राकृतिकं लयम् ।
 राजा विमान मारुह्य शरवर्षञ्चकार ह ॥ ४ ॥
 नृपस्य शरवृष्टिश्च घनस्य वर्षणं यथा ।
 महान् घोरान्धकारश्च वज्रुत्थानं बभूव ह ॥ ५ ॥
 देवाः प्रदुदुबुधान्ये सर्वे नन्दीश्वरादयः ।
 एक एव कार्तिकेय स्तस्यौ समर मूर्धनि ॥ ६ ॥
 पर्वतानाञ्च सर्पाणां शिलानां शाखिनान्तथा ।
 श श्वञ्चकार वृष्टिश्च दुर्वाद्याञ्च भयङ्करीम् ॥ ७ ॥
 नृपस्य शरवृष्ट्या च प्रच्छन्नः शिवनन्दनः ।
 नीरदेन च सान्द्रेण संकुनो भास्करो यथा ॥ ८ ॥
 धनुश्चिच्छेद स्कन्दस्य दुर्वहश्च भयङ्करम् ।
 बभञ्ज च रथं दिव्यं चिच्छेद रथघोटकान् ॥ ९ ॥
 मयूरं जर्जरीभूतं दिव्यास्त्रेण चकार सः ।
 शक्तिं चित्रेण सूर्याभां तस्य वक्षसि घातिनीम् ॥ १० ॥
 क्षणं मूर्च्छां च संप्राप्य संलभ्य चेतनां पुनः ।
 गृहीत्वान्यद्भुतदिव्यं यदत्तं विष्णुना पुरा ॥ ११ ॥
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणं यानमारुह्य कार्तिकः ।
 गन्धमस्रं गृहीत्वा च चकार रणे मुल्लङ्घनम् ॥ १२ ॥
 सर्पाञ्च पर्वताञ्चैव वृक्षाञ्च प्रस्तरां स्तथा ।
 सर्वाश्चिच्छेद कोपेन दिव्यास्त्रेण शिवात्मजः ॥ १३ ॥
 वज्रं निर्वापयामास पार्जन्येन प्रतापवान् ।
 रथं धनुश्च चिच्छेद गङ्गचूडस्य लीलया ॥ १४ ॥

सन्नाहं सारथिञ्चैव किरीटं मुकुटोज्ज्वलम् ।
 चित्तेप शक्तिमुल्काभां दानवेन्द्रस्य वक्षसि ॥ १५ ॥
 मूर्च्छां संप्राप्य राजा च संलभ्य चेतनां पुनः ।
 आरुह्य वै यानमन्यं धनुर्जग्राह सत्वरः ॥ १६ ॥
 चकार शरजालञ्च मायवा मायिनाम्बरः ।
 गुहञ्चाच्छाद्य समरे शरजालेन नारद ॥ १७ ॥
 जग्राह शक्तिस्यर्थां शतसूर्यसमप्रभाम् ।
 प्रलयान्निशिस्वारूपां विष्णोश्च तेजसाहताम् ॥ १८ ॥
 चित्तेप ताञ्च कोपेन महावेगेन कार्तिके ।
 पपात शक्तिस्तद्वात्रे वज्रिराशिरिवोज्ज्वला ॥ १९ ॥
 मूर्च्छां संप्राप शक्त्या च कार्तिकेयो महाबलः ।
 काली गृहीत्वा तं क्रोडं निनाय शिवसन्निधौ ॥ २० ॥
 शिवस्तञ्चापि ज्ञानेन जीवयामास लीलया ।
 ददौ बलमनन्तञ्च सचोत्तस्थौ प्रतापवान् ॥ २१ ॥
 शिवः स्वसैन्यं देवांश्च प्रेरयामास सत्वरः ।
 दानवेन्द्रैः ससैन्यैश्च युद्धारम्भो बभूव ह ॥ २२ ॥
 स्वयं महेन्द्रो युयुधे सार्धञ्च वृषपर्वणा ।
 भास्करो युयुधे विप्रचित्तिना सह सत्तरः ॥ २३ ॥
 दम्भेन सह चन्द्रश्च चकार समरं परम् ।
 कालेश्वरेण कालश्च गोकर्णेन हुताशनः ॥ २४ ॥
 कुवेरः कालकेयेन विश्वकर्मा मये न च ।
 भयङ्करेण मृत्युश्च संहारेण यमस्तथा ॥ २५ ॥
 कलविद्धेन वरुणश्चञ्चलेन समीरणः ।
 बुधश्च घृतपुष्टेन रक्ताक्षेण शनैश्चरः ॥ २६ ॥

अयन्तो रत्नसारिण वसवोवर्चसाङ्गणैः ।

अश्विनी च दीप्तिमता धूम्रेण नलकूवरः ॥ २७ ॥

धनुर्वरेण धर्मश्च मण्डूकाक्षेण मङ्गलः ।

शोभाकरेणैवेगानः पीठरेण च सन्मयः २८ ॥

उत्कामुखेन धूम्रेण खड्गेनापि ध्वजेन च ।

काञ्चीमुखेन पिण्डेन धूम्रेण सह नन्दिना ॥ २९ ॥

विश्वेन च पलाशेन चादित्या युयुधुः परम् ।

एकादश महाभद्राश्चैकादश भयङ्करैः ॥ ३० ॥

महामारी च युयुधे चोपद्रव्यादिभिः सह ।

नन्दीश्वरादयः सर्वे दानवानां गणैः सह ॥ ३१ ॥

युयुधश्च महद् युद्धे प्रलये च भयङ्करे ।

वटमूले च शम्भुश्च तस्थौ काव्या सुतेन च ॥ ३२ ॥

सर्वे च युयुधुः सैव्यासमूहाः सततं मुने ।

रत्नसिंहासने रज्ये कोटिभिर्दानवैः सह ॥ ३३ ॥

उवास गङ्गचूडश्च रत्नभूषणभूषितः ।

गङ्गरस्य च योधाश्च युद्धे सर्वे पराजिताः ॥ ३४ ॥

देवाश्च दुद्रुवुः सर्वे भीताश्च क्षतविक्षताः ।

चकार कोपं स्कन्दश्च देवभ्यश्चाभयं ददौ ॥ ३५ ॥

वलञ्च स्वगणानां वै वर्धयामास तेजसा ।

स्वयमेवन्तु युयुधे दानवानां गणैः सह ॥ ३६ ॥

अर्क्षोहिणीनां शतकं समरे स जघान ह ।

खुपरं पातयामास काली कमललोचना ॥ ३७ ॥

पर्या रक्तं दानवानां क्रुद्धा सा शतखुपरम् ।

दगलच्च गजेन्द्राणां शतलवञ्च घोटकम् ॥ ३८ ॥

समादायैकहस्तेन मुखे चित्तेप लीलया ।
 कबन्धानां सहस्रञ्च ननर्त्त समरे मुने ॥ ३८ ॥
 स्कन्दस्य शरजालेन दानवाः क्षतविक्षताः ।
 भीताश्च दुद्रुवुः सर्वे महाबलपराक्रमाः ॥ ४० ॥
 वृषपर्वा विप्रचित्तिर्दम्भश्चापि विकङ्कनः ।
 स्कन्देन साङ्गं युयुधुस्ते च सर्वे क्रमेण च ॥ ४१ ॥
 काली जगाह समरं ररक्ष कार्तिकं शिवः ।
 वीरास्तामनुजग्मुश्च ते च नन्दीश्वरादयः ॥ ४२ ॥
 सर्वे देवाश्च गन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः ।
 राज्यभाण्डाश्च बहुशः शतकोटिर्बलाहकाः ॥ ४३ ॥
 सा च गत्वा च संग्रामं सिंहनादं चकार ह ।
 देव्याश्च सिंहनादेन प्रापुर्मूर्च्छाञ्च दानवाः ॥ ४४ ॥
 अट्टाट्टहासमश्विनं चकार च पुनः पुनः ।
 हृष्टा पपौ च माध्वीकं ननर्त्त रणमूर्धनि ॥ ४५ ॥
 उग्रदंष्ट्रा चोग्रचण्डा कौटुरी च पपौ मधु ।
 योगिनीनां डाकिनीनां गणाः सुरगणादयः ॥ ४६ ॥
 दृष्ट्वा कालीं शङ्खचूडः शीघ्रमाजिं समाययौ ।
 दानवाश्च भयं प्रापु राजा तेभ्योऽभयं ददौ ॥ ४७ ॥
 काली चित्तेप वज्रिञ्च प्रलयान्निशिखोपमम् ।
 राजा निर्वापयामास पार्जन्येनावलीलया ॥ ४८ ॥
 चित्तेप वारुणं सा च तत्तीव्रं महदद्भुतम् ।
 गान्धर्वेण च चिच्छेद दानवेन्द्रश्च लीलया ॥ ४९ ॥
 माहेश्वरं प्रचित्तेप काली वज्रिशिखोपमम् ।
 राजा जघान तच्छीघ्रं वैष्णवेनावलीलया ॥ ५० ॥

नारायणास्त्रं सा देवी चित्रेप मन्त्रपूर्वकम् ।

राजा ननाम तं दृष्ट्वा चावकृच्छ रथादहो ॥ ५१ ॥

जहुं जगाम तच्छास्त्रं प्रलयान्निशिखोपमम् ।

पपात शङ्खचूडं भक्त्या च दण्डवद्भुवि ।

ब्रह्मास्त्रं सा च चित्रेप यत्नतो मन्त्रपूर्वकम् ॥ ५२ ॥

ब्रह्मास्त्रेण महाराजा निर्वाणञ्च चकार ह ।

चित्रेपातीव दिव्यास्त्रं सा देवी मन्त्रपूर्वकम् ॥ ५३ ॥

राजा दिव्यास्त्रजालेन निर्वाणञ्च चकार ह ।

देवी चित्रेप शक्तिञ्च यत्नतो योजनायताम् ॥ ५४ ॥

राजा तीक्ष्णास्त्रजालेन शतखण्डं चकार ह ।

जग्राह मन्त्रपूर्वञ्च देवी पाशुपतं क्रुधा ॥ ५५ ॥

निजेष्टुं सा निषिद्धा च वाङ्मभूवागरीरिणी ।

मृत्युः पाशुपतेनान्ति नृपस्य च महात्मनः ॥ ५६ ॥

यावदस्यैव कण्ठेऽस्य कवचञ्च हररिति ।

यावत् सतीत्वमस्तीति सत्याञ्च नृपयोषितः ॥ ५७ ॥

तावदस्य जरासृत्युर्नास्तीति ब्रह्मणो वरः ।

इत्याकर्ण्य भद्रकाली न तच्चित्रेप सा सती ॥ ५८ ॥

शतलक्षं दानवानां जग्राह लीलया क्रुधा ।

ग्रमुं जगाम वेगेन शङ्खचूडं भयङ्करी ॥ ५९ ॥

दिव्यास्त्रेण सुतीक्ष्णेन वारयामास दानवः ।

खड्गं चित्रेप सा देवी ग्रीष्मास्त्र्योपमं परम् ॥ ६० ॥

दिव्यास्त्रेण दानवेन्द्रः शतखण्डं चकार सः ।

पुनर्यमुं महादेवी वेगेन च जगाम तम् ॥ ६१ ॥

निवारयामास च तां सर्वसिद्धेश्वरो वरः ।

वेगेन मुष्टिना काली कोपयुक्ता भयङ्करी ॥ ६२ ॥
 वभञ्जाय रथं तस्य जघान सारथिं सती ।
 सा च शूलञ्च चिच्छेप प्रलयाग्निशिखोपमम् ॥ ६३ ॥
 वामहस्तेन जग्राह शङ्खचूडञ्च लीलया ।
 मुष्ट्या जघान तं देवी महाकोपेन वेगतः ॥ ६४ ॥
 बभ्राम व्यग्रया दैत्यः क्षणं मूर्च्छामवाप ह ।
 क्षणेन चेतनां प्राप्य समुत्तस्थौ प्रतापवान् ॥ ६५ ॥
 न चकार बाहुयुद्धं देव्या सह ननाम ताम् ।
 देव्याश्चास्त्रञ्च चिच्छेद जग्राह च स्वतेजसा ॥ ६६ ॥
 नास्त्रं चिच्छेप तां भक्त्या मातृवुद्ध्या च वैष्णवः ॥ ६७ ॥
 गृहीत्वा दानवं देवी भ्रामयित्वा पुनः पुनः ।
 ऊर्ध्वं च प्रेरयासास महावेगेन कोपतः ।
 ऊर्ध्वात् पपात वेगेन शङ्खचूडः प्रतापवान् ॥ ६८ ॥
 निपत्य च समुत्तस्थौ प्रणम्य भद्रकालिकाम् ।
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणं विमानान्यं मनीहरम् ।
 आरूरोह हर्षयुक्तो न विश्रान्तो महारणे ॥ ६९ ॥
 दानवानाञ्च क्षतजं मांसञ्च विपुलं क्षुधा ॥ ७० ॥
 पीत्वा भुक्त्वा भद्रकाली जगाम शङ्करान्तिकम् ।
 उवाच रणवृत्तान्तं पौर्वाप्यं यथाक्रमम् ॥ ७१ ॥
 श्रुत्वा जहास शम्भुश्च दानवानां विनाशनम् ।
 लक्षञ्च दानवेन्द्रानामवशिष्टं रणेऽधुना ॥ ७२ ॥
 उदृत्तं भूभृता सार्धं तदन्यं भुक्तमीश्वर ।
 संग्रामे दानवेन्द्रञ्च हन्तुं पाशुपतेन वै ॥ ७३ ॥
 अवध्यस्त्वव राजेति वाग् बभूवा शरीरिणी ।

राजेन्द्रश्च महाज्ञानी महाबलपराक्रमः ॥ ७४ ॥

न च चित्तेऽप्यमयस्त्वं चिच्छेद मम सायकम् ॥ ७५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारा-

यणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने काली-

शङ्खचूडयुक्ते जनविंशोऽध्यायः ।

विंशतितमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

शिवस्तत्त्वं समाकर्ण्य तत्त्वज्ञानविशारदः ।

ययौ स्वयञ्च समरं सगणैः सह नारद ॥ १ ॥

शङ्खचूडः शिवं दृष्ट्वा विमानादवरुह्य च ।

ननाम परया भक्त्या दण्डवत् पतितो भुवि ॥ २ ॥

तं प्रणम्य च वेगेन विमानमारुरोह सः ।

तूर्णं चकार सन्नाहं धनुर्जग्राह दुर्वहम् ॥ ३ ॥

शिवदानवर्योर्जुडं पूर्णमब्दं बभूव ह ।

न बभूवतुर्ब्रह्मन्ननयोजयपराजयौ ॥ ४ ॥

न्यस्तशस्त्रश्च भगवान् न्यस्तशस्त्रश्च दानवः ।

रथस्थः शङ्खचूडश्च वृषस्थो वृषभध्वजः ॥ ५ ॥

दानवानाञ्च शतकमुदृत्तञ्च बभूव ह ।

रणे ये ये मृताः शम्भुर्जीवयामास तान् विभुः ॥ ६ ॥

ततो विष्णुर्महामायावृद्धब्राह्मणरूपधृक् ।

आगत्य च रणस्थानमुवाच दानवेश्वरम् ॥ ७ ॥

वृद्धब्राह्मण उवाच ।

देहि भिक्षाञ्च राजेन्द्र मह्यं विप्राय साम्प्रतम् ।

त्वं सर्वसम्पदां दाता यन्मे मनसि वाञ्छितम् ॥ ८ ॥

निराहाराय वृद्धाय तृषितायातुराय च ।

पञ्चात् त्वां कथयिष्यामि पुरः सत्यञ्च कुर्विति ॥ ९ ॥

ओमित्युवाच राजेन्द्रः प्रसन्नवदनेक्षणः ।

कवचार्थी जनञ्चाहमित्युवाचेति मायया ॥ १० ॥

तत् श्रुत्वा दानवश्रेष्ठो ददौ कवचमुत्तमम् ।

गृहीत्वा कवचं दिव्यं जगाम हरिरेव च ॥ ११ ॥

शङ्खचूडस्य रूपेण जगाम तुलसीं प्रति ।

गत्वा तस्यां मायया च वीर्याधानञ्चकार ह ॥ १२ ॥

अथ शम्भुर्हरिः शूलं जग्राह दानवं प्रति ।

ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्डशतकप्रभमुज्ज्वलम् ॥ १३ ॥

नारायणाधिष्ठिताग्रं ब्रह्माधिष्ठितमध्यगम् ।

शिवाधिष्ठितमूलञ्च कालाधिष्ठितधारकम् ॥ १४ ॥

किरणावलिसंयुक्तं प्रलयाग्निशिखोपमम् ।

दुर्निवार्यञ्च दुर्हर्षमव्यर्थं वैरिघातकम् ॥ १५ ॥

तेजसा चक्रतुल्यञ्च सर्वशस्त्रविघातकम् ।

शिवकेशवयोरन्य दुर्वहञ्च भयङ्करम् ॥ १६ ॥

धनुः सहस्रं दीर्घेन प्रस्थेन शतहस्तकम् ।

सजीवं ब्रह्मरूपञ्च नित्यरूपमनिर्मितम् ॥ १७ ॥

संहर्तुं सर्वब्रह्माण्डमलञ्च ह्यवलीलया ।

चिन्नेष घूर्णनं कृत्वा शङ्खचूडे च नारद ॥ १८ ॥

राजा चापं परित्यज्य श्रीकृष्णचरणाब्जम् ।

ध्यानञ्चकार भक्त्या च कृत्वा योगासनं धिया ॥ १९ ॥

शूलञ्च भ्रमणं कृत्वा पपात दानवीपरि ।

चक्रार भस्त्रासात्तञ्च सरथञ्चावलीलया ॥ २० ॥

राजा धृत्वा दिव्यरूपं किशोरगोपवेशकम् ।

द्विभुजं सुरलीहस्तं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २१ ॥

रत्नेन्द्रसारनिर्माणं वेष्टितं गोपकोटिभिः ।

गोलोकादागतं दानमारुह्य तत् पुरं ययौ ॥ २२ ॥

गत्वा ननाम शिरसा राधामाधवयोर्मुने ।

भक्त्या तच्चरणाम्भोजं रासे वृन्दावने वने ।

सुदामानं तौ च दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणौ ॥ २३ ॥

तदा च चक्रतः क्रोडे स्नेहेन परिसंस्पृतौ ।

अथ शूलञ्च वेगेन प्रययौ शूलिनः करम् ॥ २४ ॥

शङ्करस्तेन शूलेन शूलपाणिर्वभूव सः ।

स शिवस्तेन शूलेन दानवस्यास्थि जालकम् ॥ २५ ॥

प्रेम्णा च प्रेरयामास लवणोदे च सागरे ।

अस्थिभिः शङ्खचूडस्य शङ्खजातिर्वभूव ह ॥ २६ ॥

नानाप्रकाररूपा च शङ्खत् पूता सुरार्चने ।

प्रशस्तं शङ्खतोयञ्च देवानां प्रीतिदं परम् ॥ २७ ॥

तीर्थतोयस्वरूपञ्च पवित्रं शम्भुना विना ।

शङ्खगच्छो भवेद् यत्र तत्र लक्ष्मीश्च सुखिरा ॥ २८ ॥

सुस्नातः सर्वतीर्थेषु यः स्नातः शङ्खवारिणा ।

शङ्खे हरेरधिष्ठानं यत्र शङ्खजातो हरिः ॥ २९ ॥

तत्रैव सततं लक्ष्मीर्दूरीभूतममङ्गलम् ।
 स्त्रीणाञ्च शङ्खध्वनिभिः शूद्राणाञ्च विशेषतः ।
 भीता रुष्टा याति लक्ष्मीः स्थलमन्यं स्थलात्ततः ॥ ३० ॥
 शिवश्च दानवं हत्वा शिवलोकं जगाम सः ॥ ३१ ॥
 प्रहृष्टो वृषमारुह्य सगणैश्च समावृतः ।
 सुराः स्वविषयं प्रापुः परमामन्दसंयुताः ॥ ३२ ॥
 नेदुर्दुन्दुभवः स्वर्गे जगुर्गन्धर्वकिन्नराः ।
 बभूव पुष्पवृष्टिश्च शिवस्योपरि सन्ततम् ॥ ३३ ॥
 प्रशंसन्तुः सुरास्तच्च मुनीन्द्रप्रवरादयः ॥ ३४ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारा-
 यणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने शङ्खचूड-
 वधप्रस्तावो नाम विंशतितमोऽध्यायः ।

—

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

—००—

नारद उवाच ।

नारायणश्च भगवन् वीर्याधानञ्चकार ह ।
 तुलस्यां केन रूपेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥
 नारायणश्च भगवान् देवानां साधनेन च ।
 शङ्खचूडस्य रूपेण रेमे तद्रमया सह ॥ २ ॥

शङ्खचूडस्य कवचं गृहीत्वा विष्णुमायया ।
 पुनर्विधाय तद्रूपं जगाम तुलसीगृहम् ॥ ३ ॥
 दुन्दुभिं वादयामास तुलसीद्वारसन्निधौ ।
 जयशब्दरवद्वारबोधयामास सुन्दरीम् ॥ ४ ॥
 तत्पुत्वा सा च साध्वी च परमानन्दसंयुता ।
 राजमार्गं गवाक्षेण ददर्श परमादरात् ॥ ५ ॥
 ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा कारयामास मङ्गलम् ।
 वन्दिभ्यो भिक्षुकेभ्यश्च वाचिकेभ्यो धनं ददौ ॥ ६ ॥
 अवरुह्य रथाद्देवीं देव्याश्च भवनं ययौ ।
 अमूल्यरत्ननिर्माणं सुन्दरं सुमनोहरम् ॥ ७ ॥
 दृष्ट्वा च पुरतः कान्तं शान्तं कान्ता मुदान्विता ।
 तत्पादं जालयामास ननाम च रुरोद च ॥ ८ ॥
 रत्नसिंहासने रस्ये वासयामास कामुकी ।
 ताम्बूलञ्च ददौ तस्मै कर्पूरादि सुवासितम् ॥ ९ ॥
 अथ मे सफलं जन्य अथ मे सफला क्रिया ।
 शरणागतञ्च प्राणिशं पश्यन्त्याश्च पुनर्गृहे ॥ १० ॥
 मन्त्रिता सकटाक्षश्च सकामा पुलकाञ्चिता ।
 पप्रच्छ रणवृत्तान्तं कान्तं मधुरया गिरा ॥ ११ ॥

तुलस्युवाच ।

असंख्यविघ्नसंहर्ता साद्विमाजी तव प्रभो ।
 कथं बभूव विजयन्तस्मै बृह्म कृपानिधे ॥ १२ ॥
 तुलसीवचनं श्रुत्वा प्रहस्य कमलापतिः ।
 शङ्खचूडस्य रूपेण तामुवाचावृत्तं वचः ॥ १३ ॥

श्रीहरिरुवाच ।

आवयोः समरं कान्ते पूर्णमब्दं बभूव ह ।
 नाशो बभूव सर्वेषां दानवानाञ्च कामिनि ॥ १४ ॥
 प्रीतिञ्च कारयामास ब्रह्मा च स्वयमावयोः ।
 देवानामधिकारश्च प्रदत्तो ब्रह्मणा पुरा ॥ १५ ॥
 मया गतं स्वभवनं शिवलोकं शिवो गतः ।
 इत्युक्त्वा जगतां नाथ शयनञ्च चकार ह ॥ १६ ॥
 रमे रमापतिस्तत्र रामया सह नारद ।
 सा साध्वी सुखसन्भोगादाकर्षणव्यतिक्रमात् ॥ १७ ॥
 सर्वं वितर्कयामास कस्त्वमेवेत्युवाच ह ॥ १८ ॥
 ददर्श पुरतो देवी देवदेवं सनातनम् ।
 नवीननीरदश्यामं शरत्पङ्कजलोचनम् ॥ १९ ॥
 कोटिकन्दर्पलीलाभं रत्नभूषणभूषितम् ।
 ईषद्वास्यं प्रसन्नास्यं शोभितं पीतवाससा ॥ २० ॥
 तं दृष्ट्वा कामिनी कामान्मूर्च्छां संप्राप लीलया ।
 पुनश्च चेतनां प्राप्य पुनः सा तमुवाच ह ॥ २१ ॥

तुलस्युवाच ।

हे नाथ ! ते दया नास्ति पाषाणसदृशस्य च ।
 क्लृप्तेन धर्मं भङ्गेन मम स्वामी त्वया हतः ॥ २२ ॥
 पाषाण सदृशस्त्वञ्च दयाहीनो यतः प्रभो ।
 तस्मात् पाषाणरूपस्त्वं भुवि देव भवाधुना ॥ २३ ॥
 ये वदन्ति दयासिन्धुं त्वान्ते भ्रान्ता न संशयः ।
 भक्तो विनापराधेन परार्थे च कथं हतः ॥ २४ ॥
 दुर्हं त्वञ्च सर्वज्ञो न जानासि परव्यथाम् ।

अतस्त्वमेकजनपि स्वमेव विस्मरिष्यसि ॥ २५ ॥

इत्युक्त्वा च महासाध्वी निपत्य चरणे हरेः ।

भृशं रुरोद शोकार्त्ता विललाप मुहुर्मुहुः ॥ २६ ॥

तस्याद्य करुणां दृष्ट्वा करुणामयसागरः ।

नारायणस्तां बोधयितुमुवाच कमलापतिः ॥ २७ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

तपस्त्वया कृतं साध्वि मदर्थे भारते चिरम् ।

त्वदर्थे शङ्खचूडश्च चकार सुचिरं तपः ॥ २८ ॥

कृत्वा त्वां कामिनीं कामी विजहार च तत् फलात् ।

अधुना दातु मुचितं तवैव तपसः फलम् ॥ २९ ॥

इदं शरीरं त्यक्त्वा च दिव्यं देहं विधाय च ।

रामे मे रमया साध्वे त्वं रमासदृशी भव ॥ ३० ॥

इयं तनुर्नदीरूपा गण्डकीति च विद्युता ।

पृता सुपुण्यदा नृणां पुण्या भवतु भारते ॥ ३१ ॥

तव केग समूहाश्च पुण्यवृक्षा भवन्त्विति ।

तुलसीकेग सम्भूता तुलसीति च विद्युता ॥ ३२ ॥

त्रिलोकेषु च पुष्पाणां पत्राणां देवपूजने ।

प्रधानरूपा तुलसी भविष्यति वरानने ॥ ३३ ॥

स्वर्गे मर्त्ये च पाताले वैकुण्ठे मम सन्निधौ ।

भवन्तु तुलसीवृक्षा वराः पुष्पेषु सुन्दरि ॥ ३४ ॥

गोलोके विरजा तीरे रामे हृन्दावने भुवि ।

भाग्ये च मय्यकवने रम्ये चन्दनकानने ॥ ३५ ॥

माधवी केतकी कुन्दमल्लिकामालतीवने ।

भवन्तु तरवस्तत्र पुण्यम्यानिषु पुण्यदाः ॥ ३६ ॥

तुलसीतरुमूले च पुण्यदेशे सुपुण्यदे ।

अधिष्ठानन्तु तीर्थाणां सर्वेषाञ्च भविष्यति ॥ ३७ ॥

तत्रैव सर्वदेवानां समधिष्ठानमेव च ।

तुलसीपत्रपतनप्राप्तो यश्च वरानने ॥ ३८ ॥

स ज्ञातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।

तुलसीपत्रतोयेन योऽभिषेकं समाचरेत् ॥ ३९ ॥

सुधाघटसहस्रेण सा तुष्टिर्न भवेद्धरः ।

या च तुष्टिर्भवेन्नृणां तुलसीपत्रदानतः ॥ ४० ॥

गवामयुतदानेन यत्फलं लभते नरः ।

तुलसीपत्रदादेन तत् फलं लभते सति ॥ ४१ ॥

तुलसी पत्र तोयञ्च मृत्युकाले च यो लभेत् ।

स मुच्यते सर्वपापात् विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ४२ ॥

नित्यं यस्तुलसीतोयं भुङ्क्ते भक्त्या च यो नरः ।

स एव जीवन्मुक्तश्च गङ्गास्नान फलं लभेत् ॥ ४३ ॥

नित्यं यस्तुलसीं दत्वा पूजयेन्माञ्च मानवः ।

लक्षाश्वमेधजं पुण्यं लभते नात्रसंशयः ॥ ४४ ॥

तुलसीं स्वकरे धृत्वा देहे धृत्वा च मानवः ।

प्राणां त्यजति तीर्थेषु विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ४५ ॥

तुलसीकाष्ठनिर्माणं मालां गृह्णाति यो नरः ।

पदेपदेऽश्वमेधस्य लभते निश्चितं फलम् ॥ ४६ ॥

तुलसीं स्वकरे धृत्वा स्वीकारं यो न रक्षति ।

स याति कालसूत्रञ्च यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ४७ ॥

करोति मिथ्याशपथं तुलस्या यो हि मानवः ।

स याति कुम्भीपाकञ्च यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ४८ ॥

तुलसीतीर्थकणिकां मृत्युकाले च यो लभेत् ।
 रत्नयानं समारुह्य वैकुण्ठं स प्रयाति च ॥ ४८ ॥
 पूर्णिमायाम् अमायाञ्च द्वादश्यां रविसंक्रमे ।
 तैलाभ्यङ्गे चास्नाते च मध्याह्ने निशि सन्ध्ययोः ॥ ५० ॥
 अग्नीचेऽशुचि काले वा रात्रिषासान्विते नराः ।
 तुलसीं ये च क्तिन्नन्ति ते क्तिन्नन्ति हरेः शिरः ॥ ५१ ॥
 त्रिरात्रं तुलसीपत्रं शुद्धं पर्युषितं सति ।
 आढे व्रते वा दाने वा प्रतिष्ठायां सुरार्चने ॥ ५२ ॥
 भूगतं तीर्थपतितं यदुत्तं विष्णवे सति ।
 शुद्धन्तु तुलसीपत्रं चालनादन्यकर्मणि ॥ ५३ ॥
 वृक्षाधिष्ठात्री देवी या गोलोके च निरामये ।
 कश्येन साईं रहसि नित्यक्रीडां करिष्यति ॥ ५४ ॥
 नद्याधिष्ठातृदेवी या भारते च सुपुण्ड्रा ।
 लवणोदस्य पत्नी च मदंशस्य भविष्यति ॥ ५५ ॥
 लवञ्च स्त्रियं महासाध्वी वैकुण्ठे मम सन्निधौ ।
 रमासमा च रासे च भविष्यसि न संशयः ॥ ५६ ॥
 अहञ्च शैलरूपी च गण्डकी तीरसन्निधौ ।
 अधिष्ठानं करिष्यामि भारते तव शापतः ॥ ५७ ॥
 वज्रकीटाश्चक्रमया वज्रदंष्ट्राश्च तत्र वै ।
 तच्छिलाकुहरे चक्रं करिष्यन्ति मदीयकम् ॥ ५८ ॥
 एकद्वारे चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् ।
 नवीननीरदृश्यामं लक्ष्मीनारायणाभिधम् ॥ ५९ ॥
 एकद्वारे चतुश्चक्रं नवीननीरदीपमम् ।
 लक्ष्मीजनार्दनं चैयं रहितं वनमालया ॥ ६० ॥

द्वारद्वये चतुश्चक्रं गोष्पदेन समन्वितम् ।

रघुनाथाभिधं ज्ञेयं रहितं वनमालया ॥ ६१ ॥

अतिक्षुद्रं द्विचक्रञ्च नवीनजलदप्रभम् ।

दधिवामनाभिधं ज्ञेयं गृहिणाञ्च सुखप्रदम् ॥ ६२ ॥

अतिक्षुद्रं द्विचक्रञ्च वनमालाविभूषितम् ।

विज्ञेयं श्रीधरं देवं श्रीप्रदं गृहिणां सदा ॥ ६३ ॥

स्थूलञ्च वर्तुलाकारं रहितं वनमालया ।

द्विचक्रं स्फुटमत्यन्तं ज्ञेयं दामोदराभिधम् ॥ ६४ ॥

मध्यमं वर्तुलाकारं द्विचक्रं बाणविद्यतम् ।

रणरामाभिधं ज्ञेयं शरतूणसमन्वितम् ॥ ६५ ॥

मध्यमं सप्तचक्रञ्च कललणसमन्वितम् ।

राजराजेश्वरं ज्ञेयं राजसम्पत्प्रदं नृणाम् ॥ ६६ ॥

द्विसप्तचक्रं स्थूलञ्च नवीनजलदप्रभम् ।

अनन्ताख्यञ्च विज्ञेयं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ ६७ ॥

चक्राकारं द्विचक्रञ्च सश्रीकं जलदप्रभम् ।

सगोष्पदं मध्यमञ्च विज्ञेयं मधुसूदनम् ॥ ६८ ॥

सुदर्शनञ्चैकचक्रं गुप्तचक्रं गदाधरम् ।

द्विचक्रं हयवक्त्राभं हयग्रीवं प्रकीर्तितम् ॥ ६९ ॥

अतीवविस्तृतास्यञ्च द्विचक्रं विकटं सति ।

नरसिंहाभिधं ज्ञेयं सद्यो वैराग्यदं नृणाम् ॥ ७० ॥

द्विचक्रं विस्तृतास्यञ्च वनमालासमन्वितम् ।

लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणां सुखदं सदा ॥ ७१ ॥

द्वारदेशे द्विचक्रञ्च सश्रीकञ्च समं स्फुटम् ।

बामुदेवञ्च विज्ञेयं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ७२ ॥

प्रद्युम्नं सूक्ष्मचक्रञ्च नवीननीरदप्रभम् ।

शुधिरच्छिद्रबहुलं गृहिणाञ्च सुखप्रदम् ॥ ७३ ॥

इ चक्रे चैकलग्ने च पृष्ठे यत्र तु पुष्कलम् ।

सङ्कर्षणन्तु विज्ञेयं सुखदं गृहिणां सदा ॥ ७४ ॥

अनिरुद्धन्तु पीताभं वर्तुलञ्चातिशोभनम् ।

सुखप्रदं गृहस्यानां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७५ ॥

शालग्रामशिला यत्र तत्र सन्निहितो हरिः ।

तत्रैव लक्ष्मीर्वसति सर्वतीर्थसमन्विता ॥ ७६ ॥

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।

तानि सर्वाणि नश्यन्ति शालग्रामशिलार्चनात् ॥ ७७ ॥

हृत्वाकारे भवेद्राज्यं वर्तुले च महाश्रियः ।

दुःखञ्च शकटाकारे शूलाग्रे मरणं ध्रुवम् ॥ ७८ ॥

विकृतास्ये च दारिद्र्यं पिङ्गले हानिरेव च ।

लग्नचक्रे भवेद्दगाधिविदीर्णे मरणं ध्रुवम् ॥ ७९ ॥

व्रतं दानं प्रतिष्ठा च आहञ्च देवपूजनम् ।

शालग्रामशिलायाश्चैवाधिष्ठानात् प्रशस्तकम् ॥ ८० ॥

सः स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।

शालग्रामशिलातोयैर्योऽभिषेकं समाचरेत् ॥ ८१ ॥

सर्वदानेषु यत् पुण्यं प्रादक्षिण्ये भुवी यथा ।

सर्वयज्ञेषु तीर्थेषु व्रतेष्वनगनेषु च ॥ ८२ ॥

तस्य स्पर्शञ्च वाञ्छन्ति तीर्थानि निखिलानि च ।

नीचन्मुक्तो महापूतो भवेदेव न संशयः ॥ ८३ ॥

पाठे चतुर्णां वेदानां तपसां करणे सति ।

तत् पुण्यं लभति नूनं शालग्रामशिलार्चनात् ॥ ८४ ॥

शालग्रामशिलातोयं नित्यं भुङ्क्ते च यो नरः ।

सुरेष्ठितं प्रसादञ्च जन्ममृत्युजराहरम् ॥ ८५ ॥

तस्य स्पर्शञ्च वाञ्छन्ति तीर्थानि निखिलानि च ।

जीवन्मुक्तो महापूतोऽप्यन्ते याति हरेः पदम् ॥ ८६ ॥

तत्रैव हरिणा सार्द्धमसंख्यं प्राकृतं लयम् ।

पश्यत्येव हि दास्ये च निर्मुक्तो दास्यकर्मणि ॥ ८७ ॥

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।

तच्च दृष्ट्वा भिया यान्ति वैनतेयमिवोरगाः ॥ ८८ ॥

तत्पादपद्मरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा ।

पुंसां लक्षं तत्पितृणां निस्तारस्तस्य जन्मनः ॥ ८९ ॥

शालग्रामशिलातोयं मृत्युकाले च यो लभेत् ।

सर्वपापाद्दिनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ९० ॥

निर्वाणमुक्तिं लभते कर्मभोगादिमुच्यते ।

विष्णुपादे प्रलीनश्च भविष्यति न संशयः ॥ ९१ ॥

शालग्रामशिलां धृत्वा मिथ्यावादं वदेत्तु यः ।

स याति कुर्मदंष्ट्रञ्च यावद्वै ब्रह्मणो वयः ॥ ९२ ॥

शालग्रामशिलां स्पृष्ट्वा स्त्रीकारं यो न पालयेत् ।

स प्रयात्यसिपत्रञ्च लक्षमन्वन्तराधिकम् ॥ ९३ ॥

तुलसीपत्रविच्छेदं शालग्रामे करोति यः ।

तस्य जन्मान्तरे काले स्त्रीविच्छेदो भविष्यति ॥ ९४ ॥

तुलसीपत्रविच्छेदं शङ्के यो हि करोति च ।

भार्थाहीनो भवेत् सोऽपि रोगी च सप्तजन्मसु ॥ ९५ ॥

शालग्रामञ्च तुलसीं शङ्कमेकत्र एव च ।

यो रक्षति महाज्ञानी स भवेत् श्रीहरिप्रियः ॥ ९६ ॥

मक्तदेव हि यो यस्यां वीर्याधानं करोति च ।
 तद्विच्छेदे तस्य दुःखं भवेदेव परस्परम् ॥ ९७ ॥
 त्वं प्रिया शङ्खचूलस्य चैकमन्वन्तरावधि ।
 मङ्गेन सार्द्धं त्वङ्गेदः केवलं दुःखदस्तव ॥ ९८ ॥
 इत्युक्त्वा श्रीहरिस्ताञ्च विरराम च सादरम् ।
 सा च देहं परित्यज्य दिव्यरूपं दधार ह ॥ ९९ ॥
 यथा श्रीश्च तथा सा चाप्युवास हरिवत्ससि ।
 प्रजगाम तथा सार्द्धं वैकुण्ठं कमलापतिः ॥ १०० ॥
 लक्ष्मीः सरस्वती गङ्गा तुलसी चापि नारद ।
 हरेः प्रियाश्चतस्रश्च बभूवुरीश्वरस्य च ॥ १०१ ॥
 सद्यस्तद्देहजाता च बभूव गण्डकीनदी ।
 हररंशेन शैलश्च तत्तीरे पुण्यदो नृणाम् ॥ १०२ ॥
 कुर्वन्ति तत्र कीटाश्च शिलां बहुविधां मुने ।
 जले पतन्ति या याश्च जलदाभाश्च निश्चितम् ॥ १०३ ॥
 स्थलस्थाः पिङ्गला ज्ञेयाश्चोपतापाङ्गरिति ।
 इत्येवं कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १०४ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारा-

यणनारदसंवादे तुलस्युपाख्याने

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

— — —

द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

तुलसी च जगत्पूज्या पूता नारायणप्रिया ।
तस्याः पूजाविधानञ्च स्तोत्रं किं न श्रुतं मया ॥ १ ॥
केन पूज्या स्तुता केन पुरा प्रथमतो मुने ।
तव पूज्या सा बभूव केन वा वद मामहो ॥ २ ॥

सूत उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य गरुडध्वजः ।
कथां कथितुमारभे पुण्यरूपां पुरातनीम् ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

हरिः संप्राप्य तुलसीं रेमे च रमया सह ।
रमासमान्तां सौभाग्यां चकार गौरवेण च ॥ ४ ॥
सेहे लक्ष्मीश्च गङ्गा च तस्याश्च नवसङ्गमम् ।
सौभाग्यं गौरवं कोपान्न सेहे च सरस्वती ॥ ५ ॥
सा तां जघान कलहे मानिनी हरिसन्निधौ ।
ब्रीडया स्वापमानाच्च सान्त्वर्जनं चकार ह ॥ ६ ॥
सर्वसिद्धेश्वरी देवी ज्ञानिनी सिद्धयोगिनी ।
बभूवादर्शनं कोपात् सर्वत्र च हरेरहो ॥ ७ ॥
हरिर्न दृष्ट्वा तुलसीं बोधयित्वा सरस्वतीम् ।
तदनुज्ञां गृहीत्वा च जगाम तुलसीवनम् ॥ ८ ॥
तत्र गत्वा च स्नात्वा च तुलस्या तुलसीं सतीम् ॥ ९ ॥

पूजयामास ध्यात्वा तां स्तोत्रं भक्त्या चकार ह ।

लज्जामायाकामवाणीवीजपूर्वं दशाक्षरम् ॥ १० ॥

यीं क्लीं क्लीं ऐं हन्दावन्यै स्वाहा ।

हन्दावनीति डेन्तञ्च वज्रिजायान्तमेव च ।

अनेन कल्पतरुणा मन्तराजेन नारद ॥ ११ ॥

पूजयेच्च विधानेन सर्वसिद्धिं लभेन्नरः ।

वृत्तदीपेन धूपेन सिन्दूरचन्दनेन च ॥ १२ ॥

नैवेद्येन च पुष्पेण चापहारणं नारद ।

हरिस्तोत्रेण तुष्टा सा चाविर्भूय महीरुहात् ॥ १३ ॥

प्रपन्ना चरणान्भोजे जगाम शरणं शुभम् ।

वरं तस्यै ददौ विष्णुर्जगत्पूज्या भवेति च ॥ १४ ॥

अहं त्वाञ्च धरिष्यामि स्वमूर्ध्नि वक्षसीति च ।

मर्वे त्वां धारयिष्यन्ति स्वयं मूर्ध्नि सुरादयः ॥ १५ ॥

इत्युक्त्वा तां गृहीत्वा च प्रययौ स्वालयं विभुः ॥ १६ ॥

नारद उवाच ।

किं ध्यानं स्तवनं किं वा किं वा पूजाविधिक्रमम् ।

तुलस्याश्च महाभाग तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १७ ॥

नारायण उवाच ।

अन्तर्हितायां तस्याश्च गत्वा च तुलसीवनम् ।

हरिः संपूज्य तुष्टाव तुलसीं विरहातुरः ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

हन्तारूपाश्च भुक्ताश्च यदेकत्र भवन्ति च ।

विदुर्विधास्ते न हन्दा मत्प्रियां तां भजाम्यहम् ॥ १९ ॥

पुरा बभूव या देवी ह्यादौ वृन्दावने वने ।
 तेन वृन्दावनी ख्याता तां सौभाग्यां भजाम्यहम् ॥२०॥
 असंख्येषु च विश्वेषु पूजिता या निरन्तरम् ।
 तेन विश्वपूजिताख्यां जगत्पूज्यां भजाम्यहम् ॥२१॥
 असंख्यानि च विश्वानि पवित्राणि यया सदा ।
 तां विश्वपावनीं देवीं विरहेण स्मराम्यहम् ॥ २२ ॥
 देवा न तुष्टाः पुष्पाणां समूहेन यया विना ।
 तां पुष्पसारां शुद्धाच्च द्रष्टुमिच्छामि शोकतः ॥ २३ ॥
 विश्वे यत्प्राप्तिमात्रेण भक्त्यानन्दो भवेद्भुवम् ।
 नन्दिनी तेन विख्याता सा प्रीता भविता हि मे ॥२४॥
 यस्या देव्याः तुला नास्ति विश्वेषु निखिलेषु च ।
 तुलसी तेन विख्याता तां यामि शरणं प्रिये ॥२५॥
 कृष्णजीवनरूपा या शश्वत्प्रियतमा सती ।
 तेन कृष्णजीवनीति मम रक्षतु जीवनम् ॥ २६ ॥
 इत्येवं स्तवनं कृत्वा तत्र तस्थौ रमापतिः ।
 ददर्श तुलसीं साक्षात् पादपद्मे नतां सतीम् ॥ २७ ॥
 रुदन्तीमभिमानीन मानिनीं मानपूजिताम् ।
 प्रियां दृष्ट्वा प्रियः शीघ्रं वासयामास वक्षसि ॥ २८ ॥
 भारत्याज्ञां गृहीत्वा च खालयञ्च ययौ हरिः ।
 भारत्या सह तत्प्रीतिं कारयामास सत्वरम् ॥२९॥
 वरं विष्णुर्देवौ तस्यै विश्वपूज्या भवेति च ।
 गिरोधार्या च सर्वेषां वन्द्या मान्या ममेति च ॥३०॥
 विष्णोर्वरेण सा देवी परितुष्टा बभूव ह ।
 सरस्वती तामाश्लिष्य वासयामास सन्निधौ ॥ ३१ ॥

लक्ष्मीर्गङ्गा सस्मिता तां समान्विष्य च नारद ।
 गृहं प्रवेशयामास विनयेन सतीं तदा ॥ ३२ ॥
 वृन्दां वृन्दावनीं विश्वपावनीं विश्वपूजिताम् ।
 पुष्पसारां नन्दिनीं च तुलसीं कृष्णजीवनीम् ॥ ३३ ॥
 एतावन्नामाष्टकञ्चैतत् स्तोत्रं नामार्थसंयुतम् ।
 यः पठेत्ताञ्च संपूज्य सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३४ ॥
 कार्तिकीपूर्णमायाञ्च तुलस्या जन्ममङ्गलम् ।
 तत्र तस्याञ्च पूजा च विहिता हरिणा पुरा ॥ ३५ ॥
 तस्यां यः पूजयेत्ताञ्च भक्त्या च विश्वपावनीम् ।
 सर्वपापादिनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ३६ ॥
 कार्तिके तुलसीपत्रं विष्णवे यो ददाति च ।
 गवामयुतदानस्य फलसाम्प्रोति निश्चितम् ॥ ३७ ॥
 अपुत्रो लभते पुत्रं प्रियाहीनो लभेत् प्रियाम् ।
 बन्धुहीनो लभेत् बन्धुं स्तोत्रस्मरणमात्रतः ॥ ३८ ॥
 रोगी प्रमुच्यते रोगात् ब्रह्मो मुच्येत बन्धनात् ।
 भयाद्मुच्येत भीतस्य पापान्मुच्येत पातकी ॥ ३९ ॥
 इत्येवं कथितं स्तोत्रं ध्यानं पूजाविधिं शृणु ।
 त्वमेव वेद जानासि काण्वशास्त्रोक्तमेव च ॥ ४० ॥
 यद्वक्ष्ये पूजयेत्ताञ्च भक्त्या चावाहनं विना ।
 ध्यात्वा षोडशोपचारैः ध्यानं पातकनाशनम् ॥ ४१ ॥
 तुलसीं पुष्पसाराञ्च सतीं पूज्यां मनोहराम् ।
 कृत्स्नपापेभ्यदाहाय ज्वलद्ग्निरिष्टोपमाम् ॥ ४२ ॥
 पुष्पेषु तुलनाप्यन्या नासीद्देवीषु वा मुने ।
 पवित्ररूपा सर्वास्तु तुलसी सा च कीर्तिता ॥ ४३ ॥

शिरोधार्याञ्च सर्वेषामीप्सितां विश्वपावनीम् ।

जीवन्मुक्तां मुक्तिदाञ्च भजे तां हरिभक्तिदाम् ॥ ४४ ॥

इति ध्यात्वा च संपूज्य सुत्वा च प्रणमेद् बुधः ।

उक्तं तुलस्युपाख्यानं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारा-

यणनारदसंवादे तुलस्युपाख्यानं नाम

द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

वयोविंशतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

तुलस्युपाख्यानमिदं श्रुतमीश सुधोपमम् ।

यत्तु सावित्र्युपाख्यानं तस्मै व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

पुरा येन समुद्भूता सा श्रुता च श्रुतिप्रसूः ।

केन वा पूजिता देवी प्रथमे कैश्च वा परे ॥ २ ॥

नारायण उवाच ।

ब्रह्मणा वेदजननी पूजिता प्रथमे तुने ।

द्वितीये च देवगणेऽन्तर्गता हि दुर्वा गणैः ॥ ३ ॥

तथा चाश्वपतिः पूर्वं पूजयामास भारते ।

तत्पश्चात् पूजयामासुर्वर्णाश्चत्वार एव च ॥ ४ ॥

नारद उवाच ।

को वा सोऽश्वपतिर्ब्रह्मन् केन वा तेन पूजिता ।

सर्वपूज्या च सावित्री तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ५ ॥

नारायण उवाच ।

मद्रदेशे महाराजा बभूवाश्वपतिर्मुने ।

वैरिणां बलहर्त्ता च मित्राणां दुःखनाशनः ॥ ६ ॥

आसीत्तस्य महाराज्ञी महिषी धर्मचारिणी ।

मालतीति च सा ख्याता यथा लक्ष्मीर्गदाभृतः ॥ ७ ॥

सा च राज्ञी महासाध्वी वशिष्ठस्योपदेशतः ।

चकाराराधनं भक्त्या सावित्र्याश्चैव नारद ॥ ८ ॥

प्रत्यादेशं न सा प्राप महिषी न ददर्श ताम् ।

गृहं जगाम सा दुःखाद्बृद्धयेन विदूयता ॥ ९ ॥

राजा तां दुःखितां दृष्ट्वा बोधयित्वा नयेन वै ।

सावित्र्यास्तपसे भक्त्या जगाम पुष्करं तदा ॥ १० ॥

तपश्चचार तत्रैव संयतः शतवत्सरम् ।

न ददर्श च सावित्रीं प्रत्यादेशो बभूव ह ॥ ११ ॥

शुश्रावाकाशवाणीञ्च नृपेन्द्रश्चाशरीरिणीम् ।

गायत्रीं दशलक्षञ्च जपं कुर्विति नारद ॥ १२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र प्रजगाम पराशरः ।

प्रणनाम नृपस्तञ्च मुनिर्नृपमुवाच ह ॥ १३ ॥

पराशर उवाच ।

सकृज्जपञ्च गायत्र्याः पापं दिनं कृतं हरेत् ।

दशधा प्रजपान्मृणां दिवारात्रयमेव च ॥ १४ ॥

शतधा च जपाच्चैवं पापं मासाजितं परम् ।

सहस्रधा जपाच्चैवं कल्मषं वत्सरार्जितम् ॥ १५ ॥

लक्षजन्मकृतं पापं दशलक्षं त्रिजन्मनः ।

सर्वजन्म कृतं पापं शतलक्षो विनश्यति ॥ १६ ॥

करोति मुक्तिं विप्राणां जपो दशगुणस्ततः ।

करं सर्पफणाकारं कृत्वा तु ऊर्ध्वमुद्रितम् ॥ १७ ॥

आनम्र मूर्ध्वमचलं प्रजपेत् प्राङ्मुखो द्विजः ।

अनामिकामध्यदेशाद्धो वामक्रमेण च ॥ १८ ॥

तर्जनीमूलपर्यन्तं जपस्थेषः क्रमः करे ।

श्वेतपङ्कजवीजानां स्फाटिकानाञ्च संस्कृताम् ॥ १९ ॥

कृत्वा वा मालिकां राजन् जपेत्तीर्थे सुरालये ।

संस्थाप्य मालामश्वत्थपत्रसप्तसु संयतः ॥ २० ॥

कृत्वा गोरोचनाक्ताञ्च गायत्र्या स्नापयेत् सुधीः ।

गायत्रीशतजं तस्यां जपेच्च विधिपूर्वकम् ॥ २१ ॥

अथवा पञ्चगव्येन स्नाता माला च संस्कृता ।

अथ गङ्गोदकेनैव स्नाता वातिसुसंस्कृता ॥ २२ ॥

एवं क्रमेण राजर्षे दशलक्षं जपं कुरु ।

साक्षाद् द्रक्ष्यसि सावित्रीं त्रिजन्मपातकक्षयात् ॥ २३ ॥

नित्यं नित्यं त्रिसन्ध्यञ्च करिष्यसि दिने दिने ।

मध्याह्ने चापि सायाह्ने प्रातरिव शुचिः सदा ॥ २४ ॥

सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।

यदङ्गा कुरुते कर्म न तस्य फलभाग् भवेत् ॥ २५ ॥

नोपतिष्ठति यः पूर्वां नोपास्ते यश्च पश्चिमाम् ।

स शूद्रवद्वहिःकार्यः सर्वस्मात् द्विजकर्मणः ॥ २६ ॥

यावज्जीवनपर्यन्तं यस्त्रिसन्ध्यां करोति च ।

स च सूर्यसमो विप्रस्तेजसा तपसा सदा ॥ २७ ॥

तत्पादपद्म रजसा सद्यः पूता वसुधरा ।
 जीवन्मुक्तः स तेजस्वी सन्ध्यापूतो हि यो द्विजः ॥ २८ ॥
 तीर्थाणि च पवित्राणि तस्य स्पर्शनमात्रतः ।
 ततः पापानि यान्त्येव वैनतेयादिवोरगाः ॥ २९ ॥
 न गृह्णन्ति क्षुराः पूजां पितरः पिण्डतर्पणम् ।
 स्वेच्छया च द्विजातिश्च त्रिसन्ध्यरहितस्य च ॥ ३० ॥
 विष्णुमन्त्रविहीनश्च त्रिसन्ध्यरहितो द्विजः ।
 एकादशीविहीनश्च विषहीनो यथोरगः ॥ ३१ ॥
 नित्यं नैवेद्यभोजी च धावको वृषवाहकः ।
 शूद्रान्नभोजी विप्रश्च विषहीनो यथोरगः ॥ ३२ ॥
 शवदाही च शूद्राणां यो विप्रो वृषलीपतिः ।
 शूद्राणां सूपकारश्च विषहीनो यथोरगः ॥ ३३ ॥
 शूद्राणाञ्च प्रतिग्राही शूद्रयाजी च यो द्विजः ।
 असिजीवी मसिजीवी विषहीनो यथोरगः ॥ ३४ ॥
 यो विप्रोऽवीरान्नभोजी ऋतुस्नानान्नभोजकः ।
 भगजीवी वार्हुपिजी विषहीनो यथोरगः ॥ ३५ ॥
 यः कन्याविक्रयी विप्रो यो हरेर्नामविक्रयी ।
 यो विद्याविक्रयी भूप विषहीनो यथोरगः ॥ ३६ ॥
 सूर्योदये च द्विर्भाजी सन्ध्यभोजी च यो द्विजः ।
 मिलापूजादिरहितो विषहीनो यथोरगः ॥ ३७ ॥
 इत्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठः सर्वं पूजाविधिं क्रमम् ।
 तमुवाच च साधितगः ध्यानादिक्रमभीष्टितम् ॥ ३८ ॥
 दत्त्वा सर्वं ऋषेन्द्राय प्रययौ स्नातयं मुनिः ।
 राजा सम्पूज्य सावित्रीं ददर्श वरमाप च ॥ ३९ ॥

नारद उवाच ।

किं वा ध्यानञ्च सावित्र्याः किं वा पूजाविधानकम् ।

स्तोत्रं मन्त्रञ्च किं दत्त्वा प्रययौ स पराशरः ॥ ४० ॥

शृपः केन विधानेन संपूज्य श्रुतिमातरम् ।

वरञ्च किं वा संप्राप वद सीऽश्वपत्तिर्नृपः ॥ ४१ ॥

नारायण उवाच ।

ज्यैष्ठे क्षणत्रयोदश्यां शुद्धे काले च संयतः ।

व्रतमेव चतुर्दश्यां व्रती भक्त्या समाचरेत् ॥ ४२ ॥

व्रतं चतुर्दशाब्दञ्च द्विसप्तफलसंयुतम् ।

दत्त्वा द्विसप्तनैवेद्यं पुष्पधूपादिकं तथा ॥ ४३ ॥

वस्त्रं यज्ञोपवीतञ्च भोज्यञ्च विधिपूर्वकम् ।

संस्थाप्य मङ्गलघटं फलशाखासमन्वितम् ॥ ४४ ॥

गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम् ।

संपूज्य पूजयेदिष्टं घटे आवाहिते मुने ॥ ४५ ॥

शृणु ध्यानञ्च सावित्र्याश्चोक्तं माध्यन्दिने च यत् ।

स्तोत्रं पूजाविधानञ्च मन्त्रञ्च सर्वकामदम् ॥ ४६ ॥

तप्तकाञ्चनवर्णाभां ज्वलन्तीं ब्रह्मतेजसा ।

श्रीराम ॥ इमार्त्तखण्डसहस्रसप्तममुपभाम् ॥ ४७ ॥

द्रौपद्यास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम् ।

वह्निशुद्धांशुकाधानां भक्तानुग्रहकातराम् ॥ ४८ ॥

सुखदां मुक्तिदां शान्तां कान्ताञ्च जगतां त्रिविधैः ।

सर्वसम्पत् स्वरूपाञ्च प्रदात्रीं सर्वसम्पदाम् ॥ ४९ ॥

वेदाधिष्ठातृदेवीञ्च वेदशास्त्रस्वरूपिणीम् ।

वेदवीजस्वरूपाञ्च भजे त्वां वेदमातरम् ॥ ५० ॥

ध्यात्वा ध्यानेन चानेन दत्त्वा पुष्पं स्वमूर्धनि ।
 पुनर्ध्यात्वा घटे भक्त्या देवीमावहयेद् व्रती ॥ ५१ ॥
 दत्त्वा षोडशोपचारं वेदोक्तमन्त्रपूर्वकम् ।
 सम्पूजां कृत्वा प्रणम्य देवीं विधानतः ॥ ५२ ॥
 आसनं पादमर्च्यञ्च स्नानीयञ्चानुलेपनम् ।
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलं प्रीतिलं जलम् ॥ ५३ ॥
 वसनं भूषणं माल्यं गन्धमाचमनीयकम् ।
 मनोहरं सुतल्पञ्च देशान्वितानि षोडशः ॥ ५४ ॥
 दारुसारविकारञ्च हेमादिनिर्मितञ्च वा ।
 देवाधारं पुण्यदञ्च मया नित्यं निवेदितम् ॥ ५५ ॥
 तीर्थोदकञ्च पादञ्च पुण्यदं प्रीतिदं महत् ।
 पूजाङ्गभूतं शुद्धञ्च मया भक्त्या निवेदितम् ॥ ५६ ॥
 पवित्ररूपमर्घ्यञ्च दूर्वापुष्पाक्षतान्वितम् ।
 पुण्यदं गङ्गतोयाक्तं मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५७ ॥
 सुगन्धिधात्रीतैलञ्च देहसीन्दर्यकारणम् ।
 मया निवेदितं भक्त्या स्नानीयं प्रति गृह्यताम् ॥ ५८ ॥
 मलयचलसम्भूतं देहगोभाविवर्द्धनम् ।
 सुगन्धियुक्तं सुखदं मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५९ ॥
 मन्त्रद्रव्योद्भवः पुण्यः प्रीतिदो दिव्यगन्धदः ।
 मया निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६० ॥
 जगतां दर्शनीयञ्च दर्शनं दीप्तिकारणम् ।
 अन्यकारण्यं सर्वज्ञं मया तुभ्यं दिवेदितम् ॥ ६१ ॥
 तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैव प्रीतिदं सुविनायकम् ।
 पुण्यदं स्वादुरूपञ्च नैवेद्यं प्रति गृह्यताम् ॥ ६२ ॥

ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् ।
 तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैव मया भक्त्या निवेदितम् ॥ ६३ ॥
 सुशीतलं वासितञ्च पिपासानाशकारणम् ।
 जगतां जीवरूपञ्च जीवनं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६४ ॥
 देहशोभास्वरूपञ्च सभाशोभाविवर्द्धनम् ।
 कार्पासजञ्च कृमिजं वसनं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६५ ॥
 काञ्चनादिविनिर्माणं श्रीयुक्तं श्रीकरं सदा ।
 सुखदं पुण्यदं चैव भूषणं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६६ ॥
 नानापुष्पविनिर्माणं बहुभाससमन्वितम् ।
 प्रीतिदं पुण्यदञ्चैव मात्यञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ६७ ॥
 सर्वमङ्गलरूपञ्च सर्वमङ्गलदो वरः ।
 पुण्यप्रदञ्च गन्धाढ्यो गन्धञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ६८ ॥
 शुद्धं शुद्धिप्रदञ्चैव शुद्धानां प्रीतिदं महत् ।
 रम्यलाचमनीयञ्च मया दत्तं प्रगृह्यताम् ॥ ६९ ॥
 रत्नसारादिनिर्माणं पुष्पचन्दनसंयुतम् ।
 सुखदं सुखदञ्चैव सुतल्पं प्रतिगृह्यताम् ॥ ७० ॥
 नानावृक्षसमुद्भूतं नानारूपसमन्वितम् ।
 फलस्वरूपं फलदं फलञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ७१ ॥
 सिन्दूरञ्च वरं रम्यं भालशोभाविवर्द्धनम् ।
 पूरणं भूषणानाञ्च सिन्दूरं प्रतिगृह्यताम् ॥ ७२ ॥
 विशुद्धिं ग्रन्थिसंयुक्तं पुण्यसूत्रविनिर्मितम् ।
 पवित्रं वेदमन्त्रेण यज्ञसूत्रञ्च गृह्यताम् ॥ ७३ ॥
 द्रव्याख्येतानि मूलेन दत्त्वा स्तोत्रं पठेत् सुधीः ।
 ततः प्रणम्य विप्राय व्रती दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ७४ ॥

सावित्रीति चतुर्थ्यन्तं वद्विजायान्तमेव च ।

लक्ष्मीमायाकामपूर्वं मन्त्रमष्टाक्षरं विदुः ॥ ७५ ॥

मध्यन्दिनोक्तं स्तोत्रञ्च सर्ववाञ्छाफलप्रदम् ।

विप्रजीवनरूपञ्च निबोध कथयामि ते ॥ ७६ ॥

कृष्णेन दत्ता सावित्री गोलोके ब्रह्मणे पुरा ।

न याति सा तेन साईं ब्रह्मलोकञ्च नारद ॥ ७७ ॥

ब्रह्मा कृष्णाञ्जया भक्त्या तुष्टाव वेदमातरम् ।

तदा सा परितुष्टा च ब्रह्माणञ्चकमे सती ॥ ७८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नारायणस्वरूपे च नारायणि सनातनि ।

नारायणात् ससुहृते प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ७९ ॥

तेजःस्वरूपे परमे परमानन्दरूपिणि ।

द्विजातीनां जातिरूपे प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ८० ॥

नित्ये नित्यप्रिये देवि नित्यानन्दस्वरूपिणि ।

सर्वमङ्गलरूपिण प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ८१ ॥

सर्वेणरूपे विप्राणां मन्त्रसारे परात्परे ।

सुहृदे सोऽजदे देवि प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ८२ ॥

विप्र पापिन्ध दाहाय ज्वलदग्निशिखोपमे ।

ब्रह्मतेजःप्रदे देवि प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ८३ ॥

कायेन मनसा वाचा यत्पापं कुरुते द्विजः ।

तत् ते न्मरणसाते ण भस्मीभूतं भविष्यति ॥ ८४ ॥

इत्युक्त्वा जगतां धाता तत्र तस्यौ च संसदि ।

सावित्री ब्रह्मणा साईं ब्रह्मलोकं जगाम सा ॥ ८५ ॥

अनेन स्तवराजेन संस्तूयाश्चपतिर्नृपः ।

ददर्श ताञ्च सावित्रीं वरं प्राप मनोगतम् ॥ ८६ ॥
 स्तवराजमिदं पुण्यं त्रिसन्ध्यायाञ्च यः पठेत् ।
 पाठे चतूर्णां वेदानां यत्फलं तल्लभेद् ध्रुवम् ॥ ८७ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे सावित्र्युपाख्याने सावित्री स्तोत्र-
 प्रकरणं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

सुत्वानेन सोऽश्वपतिः संपूज्य विधिपूर्वकम् ।
 ददर्श तत्र तां देवीं सहस्रार्कसमप्रभाम् ॥ १ ॥
 उवाच सा तं राजानं प्रसन्ना सस्मिता सती ।
 यथा माता स्वपुत्रञ्च द्योतयन्ती दिशस्त्रिषा ॥ २ ॥

सावित्र्युवाच ।

जानामि ते महाराज यत्ते मनसि वर्त्तते ।
 वाञ्छितं तव पद्मगाञ्च सर्वं दास्यामि निश्चितम् ।
 साध्वी कन्याभिलाषञ्च करोति तव कामिनी ।
 त्वं प्रार्थयसि पुत्रञ्च भविष्यति क्रमेण ते ॥ ४ ॥
 इत्युक्त्वा सा महादेवी ब्रह्मलोकं जगाम ह ।
 राजा जगाम स्वगृहं तत्कन्यादौ बभूव ह ॥ ५ ॥

आराधनाञ्च सावित्र्या बभूव कमला कला ।
 सावित्रीति च तन्नाम चकाराश्वपतिर्नृपः ॥ ६ ॥
 कालेन सा वडेमाना बभूव च दिने दिने ।
 रूपयौवनसम्पन्ना शुक्ले चन्द्रकला यथा ॥ ७ ॥
 सा वरं वरयामास द्युमत्सेनात्मजं तदा ।
 सावित्री च सत्यवन्तं नानागुणसमन्वितम् ॥ ८ ॥
 राजा तस्मै ददौ ताञ्च रत्नभूषणभूषिताम् ।
 स च साहं यौतुकेन तां गृहीत्वा गृहं वयौ ॥ ९ ॥
 स च संवत्सरेतीति सत्यवान् सत्यविक्रमः ।
 जगाम फलकाष्ठार्थं प्रहर्षं पितुराज्ञया ॥ १० ॥
 जगाम तत्र सावित्री तत्पश्चाद्दैवयोगतः ।
 निपत्य वृक्षाद्दैवेन प्राणां स्तत्याज सत्यवान् ॥ ११ ॥
 यमस्तज्जीवपुरुषं वृक्षाङ्गुष्ठं समं मुने ।
 गृहीत्वा गमनञ्चक्रे तत्पश्चात् प्रययौ सती ॥ १२ ॥
 पश्चात्तां सुन्दरीं दृष्ट्वा यमः सयमनीपतिः ।
 उवाच मधुरं साध्वीं साधूनां प्रवरो महान् ॥ १३ ॥

यम उवाच ।

अहो क्व यासि सावित्रि गृहीत्वा मानुषीं तनुम् ।
 यदि यास्यसि कान्तेन साहं देहं तदा त्यज ॥ १४ ॥
 गन्तुं मर्त्यी न शक्नोति गृहीत्वा पाञ्चभौतिकम् ।
 देहञ्च यमलोकञ्च नखरं नखरः सदा ॥ १५ ॥
 भर्तुन्ती कालः पूर्णञ्च बभूव भारते सति ।
 सकर्मफलभोगार्थं सत्यवान् याति मद्गृहम् ॥ १६ ॥
 कर्मणा जायते जन्तुः कर्मणैव प्रलीयते ।

सुखं दुःखं भयं शोकं कर्मणैव प्रपद्यते ॥ १७ ॥

कर्मणेन्द्रो भवेज्जीवो ब्रह्मपुत्रः स्वकर्मणा ।

स्वकर्मणा हरेर्दासो जन्मादि रहितो भवेत् ॥ १८ ॥

स्वकर्मणा सर्वसिद्धि ममरत्वं लभेद् ध्रुवम् ।

लभेत् स्वकर्मणा विष्णोः सालोक्यादिचतुष्टयम् ॥ १९ ॥

कर्मणा ब्राह्मणत्वञ्च मुक्तित्वञ्च स्वकर्मणा ।

सुरत्वञ्च मनुत्वञ्च राजेन्द्रत्वं लभेन्नरः ॥ २० ॥

कर्मणा च मुनीन्द्रत्वं तपस्वित्वञ्च कर्मणा ।

कर्मणा क्षत्रियत्वञ्च वैश्यत्वञ्च स्वकर्मणा ॥ २१ ॥

कर्मणा चैव शूद्रत्वं मन्थजत्वं स्वकर्मणा ॥ २२ ॥

स्वकर्मणा च क्लृप्त्वं लभते नात्र संशयः ।

स्वकर्मणा जङ्गमत्वं स्थावरत्वं स्वकर्मणा ॥ २३ ॥

स्वकर्मणा च शैलत्वं वृक्षत्वञ्च स्वकर्मणा ।

स्वकर्मणा पशुत्वञ्च पक्षित्वञ्च स्वकर्मणा ॥ २४ ॥

स्वकर्मणा क्षुद्रजन्तुः क्षमित्वञ्च स्वकर्मणा ।

स्वकर्मणा च सर्पत्वं गन्धर्वत्वं स्वकर्मणा ॥ २५ ॥

स्वकर्मणा राक्षसत्वं किन्नरत्वं स्वकर्मणा ।

स्वकर्मणा च यक्षत्वं कुष्माण्डत्वं स्वकर्मणा ॥ २६ ॥

स्वकर्मणा च प्रेतत्वं वैतालत्वं स्वकर्मणा ।

भूतत्वञ्च पिशाचत्वं डाकिनीत्वं स्वकर्मणा ॥ २७ ॥

दैत्यत्वं दानवत्वञ्च असुरत्वं स्वकर्मणा ।

कर्मणा पुण्यवान् जीवो महापापी स्वकर्मणा ॥ २८ ॥

कर्मणा सुन्दरोऽरोगी महारोगी च कर्मणा ।

कर्मणा चान्धःकाणश्च कुत्सितश्च स्वकर्मणा ॥ २९ ॥

कर्मणा नरकं याति जीवाः स्वर्गं स्वकर्मणा ।
 कर्मणा शक्रलोकश्च सूर्यलोकं स्वकर्मणा ॥ ३० ॥
 कर्मणा चन्द्रलोकश्च वज्रिलोकं स्वकर्मणा ।
 कर्मणा वायुलोकश्च कर्मणा वरुणालयम् ॥ ३१ ॥
 तथावै कुबेरलोकश्च नरो याति स्वकर्मणा ।
 कर्मणा ध्रुवलोकश्च शिवलोकं स्वकर्मणा ॥ ३२ ॥
 याति मत्तलोकश्च सत्यलोकं स्वकर्मणा ।
 अमलोकं तपोलोकं महर्लोकं स्वकर्मणा ॥ ३३ ॥
 स्वकर्मणा च पातालं ब्रह्मलोकं स्वकर्मणा ।
 कर्मणा भारतं पुण्यं सर्वेक्षितवरं परम् ॥ ३४ ॥
 कर्मणा याति वैकुण्ठं गोलोकश्च निरामयम् ।
 कर्मणा चिरजीवी च क्षणायुश्च स्वकर्मणा ॥ ३५ ॥
 कर्मणा कोटिकल्पायुः क्षीणायुश्च स्वकर्मणा ।
 जीवसञ्चारमात्रायुर्गर्भे मृत्युः स्वकर्मणा ॥ ३६ ॥
 इत्येवं कथितं सर्वं मया तत्त्वञ्च सुन्दरि ।
 कर्मणा ते मृतो भर्ता गच्छ वक्ष्ये यथा सुखम् ॥ ३७ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे कर्मविपाके कर्मणः सर्वहेतुप्रदर्शनं
 नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

श्रीनारायण उवाच ।

यमस्य वचनं श्रुत्वा सावित्री च पतिव्रता ।
तुष्टाव परया भक्त्या तमुवाच मनस्विनी ॥ १ ॥

सावित्री उवाच ।

किं कर्म वा शुभं धर्मैराज किंवाऽशुभं नृणाम् ।
कर्म निर्मूलयन्त्येव केन वा साधवी जनाः ॥ २ ॥
कर्मणां बीजरूपः कः कोवा कर्मफलप्रदः ।
किं कर्म उद्भवेत् केन को वा तद्धेतुरेव च ॥ ३ ॥
कोवा कर्मफलं भुङ्क्ते कोवा निर्लिप्त एव च ।
कोवा देही कश्च देहः कोवात्र कर्मकारकः ॥ ४ ॥
किं विज्ञानं मनोबुद्धिः केवा प्राणाः शरीरिणाम् ।
कानीन्द्रियाणि किं तेषां लक्षणं देवताश्च काः ॥ ५ ॥
भोक्ता भोजयिता कोवा को भोगः काच निष्कृतिः ।
को जीवः परमात्मा कः तन्मे व्याख्यातु मर्हसि ॥ ६ ॥

यम उवाच ।

वेदप्रविहितं कर्म तन्मन्त्रि मङ्गलं परम् ।
अवेदिकन्तु यत् कर्म तदेवाशुभमेव च ॥ ७ ॥
अहेतुकी विष्णुसेवा सङ्कल्परहिता सताम् ।
कर्मनिर्मूलरूपा च सा एव हविर्भक्तिदा ॥ ८ ॥

हरिभक्तो नरो यश्च सच मुक्तः श्रुतो श्रुतम् ।

जन्ममृत्युजराव्याधिशोकभीतिविवर्जितः ॥ ९ ॥

मुक्तिश्च द्विविधा साध्वि ! श्रुत्युक्ता सर्वसम्भता ।

निर्वाणपददात्री च हरिभक्तिप्रदा नृणाम् ॥ १० ॥

हरिभक्तिस्वरूपाश्च मुक्तिं वाञ्छन्ति वैष्णवाः ।

अन्ये निर्वाणरूपाश्च मुक्तिमिच्छन्ति साधवः ॥ ११ ॥

कर्मणोबीजरूपश्च सत्ततं तत् फलप्रदः ।

कर्मरूपश्च भगवान् यत्कृष्णः प्रकृतेः परः ॥ १२ ॥

सोऽपि तदेतुरूपश्च कर्म तेन भवेत्सति ।

जीवः कर्मफलं भुङ्क्ते आत्मा निर्लित एवच ॥ १३ ॥

आत्मनः प्रतिबिम्बश्च देही जीव स एवच ।

पाञ्चभौतिक रूपश्च देहो नश्वर एवच ॥ १४ ॥

पृथिवीवायुराकाशो जलं तेजस्तथैवच ।

एतानि सूत्ररूपाणि सृष्टिः सृष्टिविधौ हरेः ॥ १५ ॥

कर्त्ता भोक्ता च देहो च स्वात्मा भोजयिता सदा ।

भोगो विभवभेदश्च निष्कृतिर्मुक्तिरिव च ॥ १६ ॥

सदसद्देवीजश्च ज्ञानं नानाविधं भवेत् ।

विषयाणां विभागानां भेद वीजश्च कीर्त्तिदम् ॥ १७ ॥

दुष्टिविवेचनारूपा सा ज्ञानदीपनी श्रुती ।

वायुभेदाश्च प्राणाश्च वलरूपाश्च देहिनाम् ॥ १८ ॥

इन्द्रियाणाञ्च प्रवरम् ईश्वराणां समूहकम् ।

प्रेरकं कर्मणाञ्चैव दुर्निवार्यश्च देहिनाम् ॥ १९ ॥

अनिरूप्यमदृश्यश्च ज्ञानभेदं मनः स्मृतम् ॥ २० ॥

लोचनं श्रवणं घ्राणं त्वग्जिह्वादिकमिन्द्रियम् ।

अङ्गिनामङ्गरूपञ्च प्रेरकं सर्वकर्मणाम् ॥ २१ ॥

रिपुरूपं मित्ररूपं सुखदं दुःखदं सदा ।

सूर्यो वायुश्च पृथिवी वाण्याद्या देवता स्मृताः ॥ २२ ॥

प्राण देहादिभृत् यो हि स जीवः परिकीर्तितः ।

परमात्मा परंब्रह्म निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥ २३ ॥

कारणं कारणानाञ्च श्रीकृष्णो भगवान् स्वयम् ।

इत्येवं कथितं सर्वं मया पृष्टं यथागमम् ॥ २४ ॥

ज्ञानिनां ज्ञानरूपञ्च गच्छ वत्से यथा सुखम् ॥ २५ ॥

सावित्र्युवाच ।

त्यक्त्वा क्व यामि कान्तं वा त्वां वा ज्ञानार्णवं बुधम् ।

यद् यत् करोमि प्रश्नश्च तद्भवान् वक्तुमर्हसि ॥ २६ ॥

कां कां योनिं याति जीवः कर्मणा केन वा यम ।

केन वा कर्मणा स्वर्गं केन वा नरकं पितः ॥ २७ ॥

केन वा कर्मणा मुक्तिः केन भक्तिर्भवेद्दरेः ।

केन वा कर्म रोगी चारोगी केन कर्मणा ॥ २८ ॥

केन वा दीर्घजीवी च केनाल्पायुश्च कर्मणा ।

केन वा कर्मणा दुःखी केन वा कर्मणा सुखी ॥ २९ ॥

अङ्गहीनश्च काणश्च वधिरः केन कर्मणा ।

अन्धो वा कृपणो वापि प्रमत्तः केन कर्मणा ॥ ३० ॥

चित्तोऽतिलुब्धश्चैव केन वा नरघातकः ।

केन सिद्धिभवाप्नोति सालोक्यादिचतुष्टयम् ॥ ३१ ॥

केन वा ब्राह्मणत्वञ्च तपस्वित्वञ्च केन वा ।

स्वर्गभोगादिकं केन वैकुण्ठं केन कर्मणा ॥ ३२ ॥

गोलोकं केन वा ब्रह्मन् सर्वोत्कृष्टं निरामयम् ।

नरकं वा कतिविधं किं संख्यं नाम किञ्च वा ॥३३॥

को वा कं नरकं याति कियन्तं तेषु तिष्ठति ।

पापिनां कर्मणा केन को वा व्याधिः प्रजायते ॥३४॥

यद्वदन्ति मया पुष्टं तस्मै व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

प्रकृतिखण्डे सावित्रीपाख्याने यमसावित्रीसंवादे

कर्मविपाके सावित्रीप्रश्नो नाम

पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

— — —

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

— — —

नारायण उवाच ।

सावित्रीवचनं श्रुत्वा जगाम विस्मयं यमः

प्रहृष्ट्य वक्तुं मार्गे कर्मपाकस्य जीपिनाम् ॥ १ ॥

यम उवाच ।

कन्या तादृशवर्णीया वत्से त्वं वयसाधुना ।

ज्ञानतो पूर्वेविदूषां योगिनां ज्ञानिनां परम् ॥ २ ॥

सावित्रीवरदानेन त्वं सावित्रीकला अती ।

प्राप्ता गुहा भूयता च तपसा तत्तपसा शुभे ॥ ३ ॥

यथा योः कीदृतेः कीदृि भवानी च भवोरसि ।

यथा शभा च वीर्ये सावित्री वज्रवदसि ॥ ४ ॥

धर्मो रसि यथा मूर्तिः शतरूपा मनो यथा ।
 कर्दमे देवहृती च वशिष्ठे ऽरुन्धती यथा ॥ ५ ॥
 अदितीकश्यपे चापि यथाहल्या च गौतमे ।
 यथा अची महेन्द्रे च यथा चन्द्रे च रोहिणी ॥ ६ ॥
 यथा रतिः कामदेवे यथा स्वाहा हुताशने ।
 यथा स्वधा च पितृषु यथा संज्ञा दिवाकरे ॥ ७ ॥
 वरुणानी च वरुणे यज्ञे च दक्षिणा यथा ।
 यथा धरा वराहे च देवसेना च कार्तिके ॥ ८ ॥
 सौभाग्या सुप्रिया लक्ष्म्य भव सत्यवति प्रिये ।
 इति तुभ्यं वरं दत्तमपरञ्च यदीप्सितम् ॥ ९ ॥
 वृणु देवि महाभागे सर्वं दास्यामि निश्चितम् ।

सावित्र्युवाच ।

सत्यवदौरसेनैव पुत्राणां शतकं मम ।
 भविष्यति महाभाग वरमेतद् मदीप्सितम् ॥ १० ॥
 मत्पितुः पुत्रशतकं श्वशुरस्य च चक्षुषी ।
 राज्यलाभो भवत्येव वरमेवं मदीप्सितम् ॥ ११ ॥
 अज्जे सत्यवता साहं दास्यामि हरिमन्दिरम् ।
 समतीते लक्षवर्षे देहीमं मे जगत्प्रभो ॥ १२ ॥
 जीवकर्मविपाकञ्च यीतुं कीदृहलक्ष्म्य मे ।
 विश्वविस्तारबीजञ्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १३ ॥

यस उवाच ।

भविष्यति महासाध्वि सर्वं मानसिकं तव ।
 जीवकर्मविपाकञ्च कथयामि निशामय ॥ १४ ॥

शुभानामशुभानाञ्च कर्मणां जन्म भारते ।

पुण्यक्षेत्रेऽत्र सर्वत्र नान्यत्र भुञ्जते जनाः ॥ १५ ॥

सुरा दैत्या दानवाश्च गन्धर्वा राजसादयः ।

नरश्च कर्मजनको न सर्वे सम जीविनः ॥ १६ ॥

विशिष्टजीविनः कर्म भुञ्जते सर्वयोनिषु ।

विशेषतो मानवाश्च भ्रमन्ति सर्वयोनिषु ॥ १७ ॥

शुभाशुभं भुञ्जते च कर्म पूर्वाजितं परम् ।

शुभेन कर्मणा गच्छन्ति ते स्वर्गादिकमेव च ॥ १८ ॥

कर्मणा चाशुभेनैव भ्रमन्ति नरकेषु च ।

कर्म निमूर्त्तने मुक्तिः सा चोक्ता द्विविधा मता ॥ १९ ॥

निर्वाणरूपा सेवा च कृष्णस्य परमात्मनः ।

रोगी चकर्मणा जीवश्चारोगी शुभकर्मणा ॥ २० ॥

दीर्घजीवी च जीणायुः सुखी दुःखी च निश्चितम् ।

अन्धादयश्चाङ्गहीनाः कुत्सितेन च कर्मणा ॥ २१ ॥

मिथ्यादिकमवाप्नोति सर्वोत्कृष्टेन कर्मणा ।

सामान्यं कथितं सर्वं विशेषं नृणु नुन्दरि ॥ २२ ॥

सुदुर्लभं सुभोग्यञ्च पुराणे च श्रुतिष्वपि ॥ २३ ॥

दुर्लभा मानवीजातिः सर्वजातिषु भारते ।

सर्वाभ्यो ब्राह्मणः श्रेष्ठः प्रशस्तः सर्वकर्मसु ॥ २४ ॥

विष्णुभक्तो द्विजश्चैव गरीयान् भारते ततः ।

नित्यात्मश्च सकात्मश्च वैष्णवो द्विविधः सति ॥ २५ ॥

सकात्मश्च प्रधानश्च नित्यात्मा भक्त एव च ।

कर्मभोगी सकात्मश्च नित्यात्मा निरुपद्रवः ॥ २६ ॥

न याति देहं त्यक्त्वा च पदं विश्वोन्निरामयम् ।

पुनरागमनं नास्ति तेषां निष्कामिनां सति ॥ २७ ॥
 ये सेवन्ते च द्विभुजं कृष्णमात्मानमीश्वरम् ।
 गोलोकं यान्ति ते भक्ता दिव्यरूपविधारिणः ॥ २८ ॥
 ये च नारायणं भक्ताः सेवन्ते च चतुर्भुजम् ।
 वैकुण्ठं यान्ति ते सर्वे दिव्यरूपविधारिणः ॥ २९ ॥
 सकामिनी वेषणवाञ्छ गत्वा वैकुण्ठमेव च ।
 भारतं पुनरायान्ति तेषां जज्ञ द्विजातिषु ॥ ३० ॥
 कालेन ते च निष्कामा भविष्यन्ति क्रमेण च ।
 भक्तिञ्च निष्कलां बुद्धिं तेभ्यो दास्यति निश्चितम् ॥ ३१ ॥
 ब्राह्मणवेषणवादव्ये सकामाः सर्वजन्मसु ।
 न तेषां निष्कला बुद्धिविष्णुभक्तिविवर्जिताः ॥ ३२ ॥
 तोषाञ्चिता द्विजा ये च तपस्यानिरताः सति ।
 ते यान्ति ब्रह्मलोकञ्च पुनरायान्ति भारतम् ॥ ३३ ॥
 स्वधर्मनिरता विप्राः सूर्यभक्ताश्च भारते ।
 व्रजन्ति सूर्यलोकं ते पुनरायान्ति भारतम् ॥ ३४ ॥
 स्वधर्मनिरता विप्राः शैवाः शाक्ताश्च गान्धर्वाः ।
 ते यान्ति शिवलोकञ्च पुनरायान्ति भारतम् ॥ ३५ ॥
 ये विप्रा अन्यदेवेष्टाः स्वधर्मनिरताः सति ।
 ते गत्वा शक्रलोकञ्च पुनरायान्ति भारतम् ॥ ३६ ॥
 हरिभक्ताश्च निष्कामाः स्वधर्मरहिता द्विजाः ।
 तेऽपि यान्ति हरेर्लोकं क्रमाद्भक्तिबलादहो ॥ ३७ ॥
 स्वधर्मरहिता विप्रा देवान्यसेविनः सदा ।
 भ्रष्टाश्चाराश्च बालाश्च ते यान्ति नरकं ध्रुवम् ॥ ३८ ॥
 स्वधर्मनिरताश्चैव तर्पायित्वार एव च ।

भवन्त्येव शुभस्येव कर्मणः फलभागिनः ॥ ३८ ॥
 स्वधर्मरहितास्ते च नरकं यान्ति हि ध्रुवम् ।
 भारते च भवन्त्येव कर्मणः फलभागिनः ॥ ४० ॥
 स्वधर्मनिरता विप्राः स्वधर्मनिरताय च ।
 कन्यां ददाति विप्राय चन्द्रलोकं व्रजन्ति ते ॥ ४१ ॥
 वसन्ति तत्र ते साध्वि यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 सालङ्कृताया दानेन द्विगुणं फलमुच्यते ॥ ४२ ॥
 सकामा यान्ति तत्लोकं न निष्कामाश्च वैष्णवाः ।
 ते प्रयान्ति विष्णुलोकं फलसन्धानवर्जिताः ॥ ४३ ॥
 गन्धश्च रजतं भाय्यां वस्त्रं शस्यं फलं जलम् ।
 ये ददत्येव विप्रेभ्य स्तत्लोकं हि व्रजन्ति च ॥ ४४ ॥
 वसन्ति ते च तत्लोकं यावन्मन्वन्तरं सति ।
 कालश्च सुचिरं वासं कुर्वन्ति तत्र ते जनाः ॥ ४५ ॥
 यो ददाति सुवर्णश्च गाश्च ताम्रादिकं सति ।
 ते यान्ति सूर्यलोकश्च शुचये ब्राह्मणाय च ॥ ४६ ॥
 वसन्ति तत्र ते लोके वर्षाणामयुतं सति ।
 विपुले च चिरं वासं कुर्वन्ति च निरामयाः ॥ ४७ ॥
 ददाति भूमिं विप्रेभ्यो धान्यानि विपुलानि च ।
 स याति विष्णुलोकश्च श्वेतद्वीपमनोहरम् ॥ ४८ ॥
 तत्रैव निवसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरो ।
 विपुलं विपुले वासं करोति पुण्यवान् सति ॥ ४९ ॥
 गृहं ददाति विप्राय ये जना भक्तिपूर्वकम् ।
 ते यान्ति सुरलोकश्च चिरं तत्र भवन्ति ते ॥ ५० ॥
 गृहरेणुप्रमाणाद् दानं पुण्यदिने यदि ।

विपुलं विपुले वासं कुर्वन्ति मानवाः सति ॥ ५१ ॥
 यस्मै यस्मै च देवाय यो ददाति गृहं नरः ।
 स याति तस्य लोकञ्च रेणुमानाब्दमेव च ॥ ५२ ॥
 सौधे चतुर्गुणं पुण्यं पूर्त्ते शतगुणं फलम् ।
 प्रकृष्टेऽष्टगुणं तस्मादित्याह कमलोद्भवः ॥ ५३ ॥
 यो ददाति तडागञ्च सर्वभूताय भारते ।
 स याति जनलोकञ्च वर्षाणामयुतं सति ॥ ५४ ॥
 वाप्यां फलं शतगुणं प्राप्नोति मानवस्ततः ।
 तथा सेतुप्रदानेन तडागस्य फलं लभेत् ॥ ५५ ॥
 धनुश्चतुःसहस्रेण दैव्ये मानेन निश्चितम् ।
 न्यूना वा तावती प्रस्ये सा वापी परिकीर्त्तिता ॥ ५६ ॥
 दशवापीसमा कन्या यदि पात्रे प्रदीयते ।
 फलं ददाति द्विगुणं यदि सालङ्कृता भवेत् ॥ ५७ ॥
 तत्फलञ्च तडागे च पङ्कोद्धारण तत् फलम् ।
 वाप्याश्च पङ्कोद्धारण वापीतुल्यफलं लभेत् ॥ ५८ ॥
 अश्वत्थवृक्षमारोप्य प्रतिष्ठाञ्च करोति यः ।
 स याति तपसो लोकं वर्षाणामयुतं परम् ॥ ५९ ॥
 पुष्पोद्यानं यो ददाति साविति सर्वभूतये ।
 स वसेद् ध्रुवलोके च वर्षाणामयुतं ध्रुवम् ॥ ६० ॥
 यो ददाति विमानञ्च विष्णवे भारते सति ।
 विष्णुलोके वसेत् सोऽपि यावन्मन्वन्तरं परम् ॥ ६१ ॥
 चित्रयुक्ते च विपुले फलं तस्य चतुर्गुणम् ।
 रथाङ्गं शिविकादाने फलमेव लभेद् ध्रुवम् ॥ ६२ ॥
 यो ददाति भक्तियुक्तो हरये दोलमन्दिरम् ।

विष्णुलोके वसेत् सोऽपि यावन्मन्त्रन्तरं परम् ॥ ६३ ॥
 राजमार्गं सोधयुक्तं यः करोति पतिव्रते ।
 वर्षाश्चानयुतं सोऽपि शक्रलोके महीयते ॥ ६४ ॥
 ब्राह्मणेभ्योऽपि देवेभ्यो दाने समफलं लभेत् ।
 यच्च दत्तं हि तद्भोक्तुर्न दत्तं नोपतिष्ठते ॥ ६५ ॥
 भुङ्क्ता स्वर्गादिकं सौख्यं पुरा यान्ति च भारते ।
 लभेद्विप्रकुलेश्वे व क्रमेणैवात्तमादिषु ॥ ६६ ॥
 भारते पुण्यवान् विप्रो भुङ्क्ता स्वर्गादिकं परम् ।
 पुनः सोऽपि भवेद्विप्रः न पुनः क्षत्रियादयः ॥ ६७ ॥
 क्षत्रियो वापि वैश्यो वा कल्पकोटिश्च तेन च ।
 तपसा ब्राह्मणत्वञ्च न प्राप्नोति श्रुतौ श्रुतम् ॥ ६८ ॥
 स्वधर्मरहिता विप्रा नानायोनिं व्रजन्ति च ।
 भुङ्क्ता च कर्मभोगञ्च विप्रयोनिं लभेत् पुनः ॥ ६९ ॥
 माभुक्तं क्षीयते कश्चिन्म कल्पकोटिश्च तैरपि ।
 अवश्यमेव भोक्तव्यं कल्पकोटिश्च तैरपि ॥ ७० ॥
 अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कश्चिन्म शुभाशुभम् ।
 देवतीर्थे सहायेन कायव्यूहेन श्रुयति ॥ ७१ ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ७२ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 प्रकृतिखण्डे सावित्र्युपाख्याने कश्चिन्मविपाके
 कर्मानुरूपस्थानगमनं नाम षड्विंशति-
 तमोऽध्यायः ।

सप्तविंशोऽध्यायः ।

—००—

सावित्र्युवाच ।

प्रयान्ति स्वर्ममन्यश्च येन येनैव कर्मणा ।

मानवाः पुण्यवन्तश्च तन्मि व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

यम उवाच ।

अन्नदानञ्च विप्राय यः करोति च भारते ।

अन्नप्रमाणवर्षञ्च शक्रलोके महीयते ॥ २ ॥

अन्नदानात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ।

मात्र पात्रपरीक्षा स्यान्न कालनियमः कश्चित् ॥ ३ ॥

देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा ददाति चासनं यदि ।

महीयते वज्रिलोके वर्षाणामयुतं ध्रुवम् ॥ ४ ॥

यो ददाति च विप्राय दिव्यां धेनुं पयस्विनीम् ।

तत्तममानवर्षञ्च वैकुण्ठे च महीयते ॥ ५ ॥

चतुर्गुणं पुण्यदिने तीर्थे शतगुणं फलम् ।

दानं नारायणचेत्रे फलं कोटिगुणं भवेत् ॥ ६ ॥

गां यो ददाति विप्राय भारते भक्तिपूर्वकम् ।

वर्षाणामयुतञ्चैव चन्द्रलोके महीयते ॥ ७ ॥

यश्च पयस्विनीदानं करोति ब्राह्मणाय च ।

तत्तममानवर्षञ्च वैकुण्ठे च महीयते ॥ ८ ॥

यो ददाति ब्राह्मणाय शालग्रामं सवस्त्रकम् ।

महीयते स वैकुण्ठे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ९ ॥

यो ददाति ब्राह्मणाय क्वच सुमनोहरम् ।
 वर्षाणामयुतं सोऽपि मोदते वरुणालये ॥ १० ॥
 विप्राय पादुकायुग्मं यो ददाति च भारते ।
 महीयते वायुलोके वर्षाणामयुतं सति ॥ ११ ॥
 यो ददाति ब्राह्मणाय गव्यां दिव्यां मनोहराम् ।
 महीयते चन्द्रलोके यावच्चन्द्रदिवाकरी ॥ १२ ॥
 यो ददाति प्रदीपञ्च देवाय ब्राह्मणाय च ।
 यावन्नान्यन्तरं सोऽपि ब्रह्मलोके महीयते ॥ १३ ॥
 मन्नाप्य मानवीं योनिं चतुर्णाञ्च भवेद् ध्रुवम् ।
 न याति यमलोकञ्च तेन पुण्येन सुन्दरि ॥ १४ ॥
 करोति गजदानञ्च यो हि विप्राय भारते ।
 यावदिन्द्रादिदेवस्य लोके चार्द्धासने वसेत् ॥ १५ ॥
 भारते योऽश्वदानञ्च करोति ब्राह्मणाय च ।
 मोदते वारुणे लोके यावदिन्द्राच्चतुर्दशः ॥ १६ ॥
 प्रकृष्टां शिविकां यो हि ददाति ब्राह्मणाय च ।
 महीयते विष्णुलोके यावन्नान्यन्तरं सति ॥ १७ ॥
 यो ददाति च विप्राय व्यजनं जितचामरम् ।
 महीयते वायुलोके वर्षाणामयुतं ध्रुवम् ॥ १८ ॥
 धान्याचलं यो ददाति ब्राह्मणाय च भारते ।
 स च धान्यप्रसाणार्द्धं विष्णुलोके महीयते ॥ १९ ॥
 ततः स्वयोनिं संप्राप्य चिरजीवी भवेत् सुखी ।
 द्वाता गृहीता तौ द्वौ च ध्रुवं वैकुण्ठगामिनी ॥ २० ॥
 सततं श्रीहरेर्नाम भारते यो जपेन्नरः ।
 स एव चिरजीवी च ततो मृत्युः पलायते ॥ २१ ॥

यो नरो भारते वर्षे दोलनं कारयेद्वरः ।

पूर्णमारजनीशेषे जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ २२ ॥

ब्रह्मलोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते विष्णुमन्दिरम् ।

निश्चितं निवसेत्तत्र शतमन्वन्तरावधि ॥ २३ ॥

फलमुत्तरफलान्यां ततोऽपि द्विगुणं भवेत् ।

कल्पान्तजीवी स भवेदित्याह कमलोद्भवः । २४ ॥

तिलदानं ब्राह्मणाय यः करोति च भारते ।

तिलप्रमाणवर्षञ्च मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ २५ ॥

ततः स्वयीनिं संप्राप्य चिरजीवी भवेत् सुखी ।

ताम्रपात्रस्थदानेन द्विगुणञ्च फलं लभेत् ॥ २६ ॥

सालङ्कृताञ्च भोग्याञ्च सवस्त्रां सुन्दरीं प्रियाम् ।

यो ददाति ब्राह्मणाय भारते च पतिव्रताम् ॥ २७ ॥

महीयते चन्द्रलोके यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ।

तत्र स्वर्वेश्या साद्वे मोदते च दिवानिशम् ॥ २८ ॥

ततो गन्धर्वलोके च वर्षाणामयुतं सति ।

दिवानिशं कौतुकेन चोर्वश्या सह मोदते ॥ २९ ॥

ततो जन्मसहस्रञ्च प्राप्नोति सुन्दरीं प्रियाम् ।

सतीं सौभाग्ययुक्ताञ्च कोमलां प्रियवादिनीम् ॥ ३० ॥

ददाति सफलं वृक्षं ब्राह्मणाय च यो नरः ।

फलप्रमाणवर्षञ्च शक्रलोके महीयते ॥ ३१ ॥

पुनः स्वयीनिं संप्राप्य लभते सुतमुत्तमम् ।

सफलानाञ्च वृक्षाणां सहस्रञ्च प्रशंसितम् ॥ ३२ ॥

केवलं फलदानञ्च ब्राह्मणाय ददाति यः ।

सुचिरं स्वर्गं प्राप्नुवन्त्या याति च भारतम् ॥ ३३ ॥

नानाद्रव्यसमायुक्तं नानाशस्यसमन्वितम् ।

ददाति यच्च विप्राय भारते विपुलं गृहम् ॥ ३४ ॥

कुबेरलोके वसति स च मन्वन्तरावधि ।

ततः स्वर्गानि संप्राप्य महांश्च धनवान् भवेत् ॥ ३५ ॥

यो जनः गस्यसंयुक्तां भूमिञ्च रुचिरां सति ।

ददाति भक्त्या विप्राय पुण्यक्षेत्रे च वा सति ॥ ३६ ॥

महोयते स वैकुण्ठे मन्वन्तरगतं ध्रुवम् ।

पुनः स्वर्गानि संप्राप्य महांश्च भूमिवान् भवेत् ॥ ३७ ॥

तं न त्यजति भूमिञ्च जन्मनां शतकं परम् ।

योमांश्च धनवांश्चैव पुत्रवांश्च प्रजेश्वरः ॥ ३८ ॥

सप्रजञ्च प्रकृष्टञ्च ग्रामं दद्याद्विजातये ।

लक्षमन्वन्तरं चैव वैकुण्ठे स महीयते ॥ ३९ ॥

पुनः स्वर्गानि संप्राप्य ग्रामलक्षं लभेत् ध्रुवम् ।

न जहाति च तं पृथ्वी जन्मनां लक्षमेव च ॥ ४० ॥

सप्रजं सुप्रकृष्टञ्च पञ्चशस्य समन्वितम् ।

नाना पुष्करिणीवृक्षं फलभागसमन्वितम् ॥ ४१ ॥

नगरं यच्च विप्राय ददाति भारते भुवि ।

महोयते स वैकुण्ठे दशलक्षेन्द्रकालकम् ॥ ४२ ॥

पुनः स्वर्गानि संप्राप्य राजेन्द्रो भारते भवेत् ।

नगराणाञ्च नियुतं लभते नात्र संशयः ॥ ४३ ॥

धरा तं न जहात्येव जन्मनां नियुतं ध्रुवम् ।

परमैश्वर्यसंयुक्तो भवेदेव महीतले ॥ ४४ ॥

नगराणाञ्च शतकं देवं यो हि द्विजातये ।

सुप्रकृष्टप्रजायुक्तं ददाति भक्तिपूर्वकम् ॥ ४५ ॥

वापीतडागसंयुक्तं नानावृक्षसमन्वितम् ।

महीयते स वैकुण्ठे कोटिमन्वन्तरावधि ॥ ४६ ॥

पुनः स्वयोनिं संप्राप्य जम्बुद्वीपपतिर्भवेत् ।

परमैश्वर्यसंयुक्तो यथाशक्रस्तथा भुवि ॥ ४७ ॥

मही तं न जहात्येव जन्मनां कोटिमेव च ।

कल्पान्तजीवी स भवेद्राजराजेश्वरो महान् ॥ ४८ ॥

स्वाधिकारं समग्रञ्च यो ददाति द्विजातये ।

चतुर्गुणं फलं चातो भवेत्तस्य न संशयः ॥ ४९ ॥

जम्बुद्वीपं यो ददाति ब्राह्मणाय पतिव्रते ।

फलं शतगुणञ्चातो भवेत्तस्य न संशयः ॥ ५० ॥

सप्तद्वीपमहीदातुः सर्वतीर्थानुसेविनः ।

सर्वेषां तपसां कर्तुः सर्वोपवासकारिणः ॥ ५१ ॥

सर्वदानं प्रदातुश्च सर्वसिद्धेश्वरस्य च ।

अस्यैव पुनरावृत्तिर्न भक्तस्य हरेरहो ॥ ५२ ॥

असंख्यब्रह्मणां पातं पश्यन्ति वैष्णवाः सति ।

निवसन्ति हि गोलोके वैकुण्ठे वा हरेः पदे ॥ ५३ ॥

विष्णुमन्त्रोपासकश्च विहाय मानवीं तनुम् ।

विभर्ति दिव्यरूपञ्च जन्ममृत्युजरापहम् ॥ ५४ ॥

लब्ध्वा विष्णोश्च सारूप्यं विष्णुमेवां करोति च ।

स च पश्यति गोलोके ह्यसंख्यं प्राकृतं लयम् ॥ ५५ ॥

नश्यन्ति देवाः सिद्धाश्च विश्वानि निखिलानि च ।

कृष्णभक्ता न नश्यन्ति जन्ममृत्युजराहराः ॥ ५६ ॥

कार्तिके तुलसीदानं करोति हरये च यः ।

युगं पत्रप्रमाणञ्च मोदते हरिमन्दिरे ॥ ५७ ॥

पुनः स्वयोनिं संप्राप्य हरिभक्तिं लभेत् ध्रुवम् ।
 सुखी च चिरजीवी च स भवेद्भारते भुवि ॥ ५८ ॥
 घृतप्रदीपं हरये कार्तिके यो ददाति च ।
 पलप्रमाणवर्षे च मोदते हरिमन्दिरे ॥ ५९ ॥
 पुनः स्वयोनिं संप्राप्य विष्णुभक्तिं लभेत् ध्रुवम् ।
 महाधनाढ्यः स भवेच्चक्षुषांश्चैव दीप्तिवान् ॥ ६० ॥
 माघे यः स्नाति गङ्गायामरुणीदयकालतः ।
 युगपद्विहङ्गाणि मोदते हरिमन्दिरे ॥ ६१ ॥
 पुनः स्वयोनिं संप्राप्य विष्णुभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ।
 जितेन्द्रियाणां प्रवरः स भवेद्भारते भुवि ॥ ६२ ॥
 माघे यः स्नाति गङ्गायां प्रयागे चारुणोदये ।
 वैकुण्ठे मोदते सोऽपि लक्ष्मन्त्वन्तरावधि ॥ ६३ ॥
 पुनः स्वयोनिं संप्राप्य विष्णुभक्तिं लभेत् ध्रुवम् ।
 त्यक्त्वा च मानुषं देहं पुनर्याति हरेः पदम् ॥ ६४ ॥
 नास्ति तत् पुनरावृत्तिर्वैकुण्ठाच्च महीतले ।
 करोति हरिदास्यश्च लब्ध्वा मानुषमेव च ॥ ६५ ॥
 नित्यस्नायी च गङ्गायां स पृतः सूर्यवद् भूवि ।
 पदे पदेऽश्वनिधस्य लभते निश्चितं फलम् ॥ ६६ ॥
 तस्यैव पादरजसा सद्यःपूता वसुधरा ।
 मोदते स च वैकुण्ठे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ६७ ॥
 पुनः स्वयोनिं संप्राप्य तपस्वी प्रवरो भवेत् ।
 सधर्मनिरतः शुद्धोपिहोश्च सुजितेन्द्रियः ॥ ६८ ॥
 मोनककाटवोमध्वे गाढं तपति भास्करे ।
 भारते यो ददात्येव जलमेव युवाशितम् ॥ ६९ ॥

मोदते स च वैकुण्ठे यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ।

पुनः स्वयोनिं संप्राप्य सुखी निष्कपटो भवेत् ॥ ७० ॥

वैशाखे हरये भक्त्या यो ददाति च चन्दनम् ।

युगषष्टिसहस्राणि मोदते विष्णुमन्दिरे

पुनः स्वयोनिं संप्राप्य रूपवांश्च सुखी भवेत् ॥ ७१ ॥

वैशाखे शक्तुदानञ्च यः करोति द्विजातये ।

शक्तुरेणुप्रमाणाब्दं मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ ७२ ॥

करोति भारते यो हि कृष्णजन्माष्टमीव्रतम् ।

शतजन्मकृतात् पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ७३ ॥

वैकुण्ठे मोदते सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ।

पुनः स्वयोनिं संप्राप्य कृष्णभक्तिं लभेत् ध्रुवम् ॥ ७४ ॥

इहैव भारते वर्षे शिवरात्रिं करोति यः ।

मोदते शिवलोके च सप्तमन्वन्तरावधि ॥ ७५ ॥

शिवाय शिवरात्री च विल्वपत्रं ददाति यः ।

पत्रप्रमाणञ्च युगं मोदते शिवमन्दिरे ॥ ७६ ॥

पुनः स्वयोनिं संप्राप्य शिवभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ।

विद्यावान् पुत्रवान् श्रीमान् प्रजावान् भूमिमान् भवेत् ७७

चैत्रमासेऽथवा माघे शङ्करं योऽर्चयेद् व्रती ।

करोति नर्त्तनं भक्त्या वेत्तपाणिर्दिवानिशम् ॥ ७८ ॥

मासं व्याप्यार्द्धमासं वा दशसप्तदिनानि वा ।

दिनमानं युगं सोऽपि शिवलोके महीयते ॥ ७९ ॥

श्रीरामनवमीं यो हि करोति भारते नरः ।

सप्तमन्वन्तरं यावत्सोदते विष्णुमन्दिरे ॥ ८० ॥

पुनः स्वयोनिं संप्राप्य रामभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ।

जितेन्द्रियाणां प्रवरो महांश्च धार्मिको भवेत् ॥ ८१ ॥
 शारदीयां महापूजां प्रकृतेर्यः करोति च ।
 महिषैश्चागलेर्मेषैरिक्तुकुष्माण्डकैस्तथा ॥ ८२ ॥
 नैवेद्यैरुपहारैश्च धूपदीपादिभिस्तथा ।
 नृत्यगीतादिभिर्वाद्यैर्नानाकीतकमङ्गलैः ॥ ८३ ॥
 शिवलोके वसेत् सोऽपि सप्तमन्वन्तरावधि ।
 पुनः स्वयोनिं संप्राप्य बुद्धिञ्च निर्मलां लभेत् ॥ ८४ ॥
 अचलां श्रियमाप्नोति पुत्रपौत्रादिवर्द्धनीम् ।
 महाप्रभावयुक्तश्च गजवाजिसमन्वितः ।
 राजराजेश्वरः सोऽपि भवेदेव न संशयः ॥ ८५ ॥
 भाद्रशुक्लाष्टमीं प्राप्य महालक्ष्मीञ्च योऽर्चयेत् ॥ ८६ ॥
 नित्यं भक्त्या पक्षमेकं पुण्यक्षेत्रे च भारते
 दत्त्वा तस्यै प्रकृतानि चोपचाराणि षोडशः ॥ ८७ ॥
 वैकुण्ठे सोदते सोऽपि यावच्चन्द्रदिवाकरी ।
 पुनः स्वयोनिं संप्राप्य राजराजेश्वरो भवेत् ॥ ८८ ॥
 कार्तिकीपूर्णिमायाञ्च कृत्वा तु रासमण्डलम्
 गोपानां शतकं कृत्वा गोपीनां शतकं तथा ॥ ८९ ॥
 शिलायां प्रतिमायां वा श्रीकृष्णं राधया सह ।
 भारते पूजयेद् दत्त्वा चोपचाराणि षोडशः ॥ ९० ॥
 गोलोके च वसेत् सोऽपि यावद् वै ब्रह्मणो वयः ।
 भारतं पुनरागत्य हरिभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ॥ ९१ ॥
 क्रमेण सुदृढां भक्तिं लब्ध्वा सन्त्रां हरिरपि ।
 देहं त्यक्त्वा च गोलोकं पुनरेव प्रयाति सः ॥ ९२ ॥
 तत्र कृष्णस्य सारूप्यं संप्राप्य पार्षदी भवेत् ।

पुनस्तत्पतनं नास्ति जरामृत्युहरो महान् ॥ ९३ ॥
 शुक्तां व्याप्यथवा कृष्णं करोत्येकादशीञ्च यः ।
 वैकुण्ठे मोदते सोऽपि यावद् वै ब्रह्मणो वयः ॥ ९४ ॥
 भारतं पुनरागत्य हरिभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ।
 पुनर्याति च वैकुण्ठं न तस्य पतनं भवेत् ॥ ९५ ॥
 भाद्रे शुक्ले च द्वादश्यां यः शक्रं पूजयेन्नरः ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि शक्रलोके महीयते ॥ ९६ ॥
 रविवारेऽर्कसंक्रान्त्यां सप्तम्यां शुक्लपक्षतः ।
 सम्पूज्यार्कं हविष्यान्नं यः करोति च भारते ॥ ९७ ॥
 महीयते सोऽर्कलोके यावच्चन्द्रदिवाकरो ।
 भारतं पुनरागत्य चारोगी श्रीयुतो भवेत् ॥ ९८ ॥
 ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां सावित्रीं यो हि पूजयेत् ।
 महीयते ब्रह्मलोके सप्तमन्वन्तरावधि ॥ ९९ ॥
 पुनर्भर्ही समागत्य श्रीमानतुलविक्रमः ।
 चिरजीवी भवेत् सोऽपि ज्ञानवान् सम्पदायुतः ॥ १०० ॥
 माघस्य शुक्लपञ्चम्यां पूजयेद् यः सरस्वतीम् ।
 संयतो भक्तिदो दत्त्वा चोपचाराणि षोडशः ॥ १०१ ॥
 महीयते स वैकुण्ठे यावद् ब्रह्म दिवानिशम् ।
 संप्राप्य च पुनर्जन्म स भवेत् कविपण्डितः ॥ १०२ ॥
 गां सुवर्णादिकं यो हि ब्राह्मणाय ददाति च ।
 नित्यं जीवनपर्यन्तं भक्तियुक्तश्च भारते ॥ १०३ ॥
 गवां लोभप्रमाणाब्दं द्विगुणं विष्णुमन्दिरे ।
 मोदते हरिणा साष्टं क्रीडाकौतुकमङ्गलैः ॥ १०४ ॥
 ततः पुनरिहागत्य विष्णुभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ।

ततः पुनरिहागत्य राजराजेश्वरो भवेत् ।

गोसांश्च पुत्रवान् विद्वान् ज्ञानवान् सर्वतः सुखी ॥१०५॥

भोजयेद् यो हि मिष्टान्नं ब्राह्मणेभ्यश्च भारते ।

विप्रलोमप्रमाणाब्दं मोदते विष्णुमन्दिरे ॥१०६॥

ततः पुनरिहागत्य स सुखी धनवान् भवेत् ।

विद्वान् सुचिरजीवी च श्रीमानतुल्यविक्रमः ॥१०७॥

यो वक्ति वा ददात्येव हरेर्नामानि भारते ।

युगनामप्रमाणञ्च विष्णुलोके महीयते ॥१०८॥

ततः पुनरिहागत्य विष्णुभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ।

यदि नारायणव्रते फलं कोटिगुणं लभेत् ॥१०९॥

नाम्नां कोटिं हरयो हि क्षत्रे नारायणे जपेत् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो जीवन्मुक्तो भवेद् ध्रुवम् ॥११०॥

लभते न पुनर्जन्म वैकुण्ठे स महीयते ।

लभेद्विष्णोश्च सारूप्यं न तस्य पतनं भवेत् ॥१११॥

यः शिवं पूजयेन्नित्यं कृत्वा लिङ्गञ्च पार्थिवम् ।

यावज्जीवनपर्यन्तं स याति शिवमन्दिरम् ॥११२॥

नृदां रेणुप्रमाणाब्दं शिवलोके महीयते ।

ततः पुनरिहागत्य राजेन्द्रो भारते भवेत् ॥११३॥

शिलाञ्च योऽर्चयेन्नित्यं शिलातीयञ्च भजति ।

महीयते स वैकुण्ठे यावद् वै ब्रह्मणः गतम् ॥११४॥

ततो लब्ध्वा पुनर्जन्म हरिभक्तिं सुदुर्लभम् ।

महीयते विष्णुलोके न तस्य पतनं भवेत् ॥११५॥

तपांसि चैव सर्वाणि व्रतानि निश्चिन्तानि च ।

कृत्वा तिष्ठति वैकुण्ठे यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ॥११६॥

ततो लब्ध्वा पुनर्जन्म राजेन्द्री भारते भवेत् ।
 ततो मुक्तो भवेत् पश्चात् पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ११७ ॥
 यः स्नाति सर्वतीर्थेषु भुवि कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 स च निर्वाणतां याति न तज्जन्म भवेद् भुवि ॥ ११८ ॥
 पुण्यक्षेत्रे भारते च योऽश्वमेधं करोति च ।
 अश्वलोमप्रमाणान्दं शक्रस्यार्घ्यासने वसेत् ॥ ११९ ॥
 चतुर्गुणं राजसूये फलमाप्नोति मानवः ।
 नरमेधेऽश्वमेधाङ्गं गोमेधे च तदेव च ॥ १२० ॥
 पुत्रेष्टौ च तदर्धे च सुपुत्रश्च लभेद् ध्रुवम् ।
 लभते बाङ्गलेष्टौ च गोमेधसदृशं फलम् ॥ १२१ ॥
 तत्समानञ्च विप्रेष्टौ वृद्धियागे च तत्फलम् ।
 पद्मयज्ञे तदर्धे च फलमाप्नोति मानवः ॥ १२२ ॥
 विशोके च विशोकश्च पद्माङ्गं स्वर्गमश्नुते ।
 विजये विजयी राजा स्वर्गं पद्मसमं लभेत् ॥ १२३ ॥
 प्राजापत्ये प्रजालाभो भूवृद्धि भूभृतां भवेत् ।
 इह राजश्रियं लब्ध्वा पद्माङ्गं स्वर्गमश्नुते ।
 ऋद्धियागे महैश्वर्यं स्वर्गं पद्मसमं भवेत् ॥ १२४ ॥
 विष्णुयज्ञः प्रधानश्च सर्वयज्ञेषु सुन्दरि ।
 ब्रह्मणा च कृतः पूर्वं महासम्भारसंयुतः ॥ १२५ ॥
 बभूव कलहो यत्र दक्षशङ्करयोः सति ।
 शेषुश्च नन्दिनं विप्राः नन्दी विप्रांश्च कोपतः ॥ १२६ ॥
 यतो हेतोर्दक्षयज्ञं बभञ्ज चन्द्रशेखरः ।
 चकार विष्णुयज्ञश्च पुरा दक्षप्रजापतिः ॥ १२७ ॥
 धर्मश्च कश्यपश्चैव शेषश्चापि च कर्दमः ।

स्वायम्भुवो मनुश्चैव तत्पुत्रश्च प्रियव्रतः ॥ १२८ ॥
 शिवः सनत्कुमारश्च कपिलश्च ध्रुवस्तथा ।
 राजसूयसहस्राणां समृद्ध्या च क्रतुर्भवेत् ॥ १२९ ॥
 राजसूयसहस्राणां फलमाप्नोति निश्चितम् ।
 विष्णुयज्ञात् परो यज्ञो नास्ति वेदे फलप्रदः ॥ १३० ॥
 बहुकल्पान्तजीवी च जीवन्मुक्तो भवेद् ध्रुवम् ।
 ज्ञानेन तेजसा चैव विष्णुतुल्यो भवेदिह ॥ १३१ ॥
 देवानाञ्च यथा विष्णु वैष्णवानां यथा शिवः ।
 शास्त्राणाञ्च यथा वेदा आश्रमाणाञ्च ब्राह्मणाः ॥ १३२ ॥
 तीर्थानाञ्च यथा गङ्गा पवित्राणाञ्च वैष्णवाः ।
 एकादशी व्रतानाञ्च पुष्पाणां तुलसी यथा ॥ १३३ ॥
 नक्षत्राणां यथा चन्द्रः पक्षिणां गरुडो यथा ।
 यथा स्त्रीणाञ्च प्रकृतिः आधाराणां वसुधरा ॥ १३४ ॥
 शीघ्रगानाञ्चेन्द्रियाणां चञ्चलानां यथा मनः ।
 प्रजापतीनां ब्रह्मा च प्रजेशानां प्रजापतिः ॥ १३५ ॥
 हन्दावनं वनानाञ्च वर्षाणां भारतं यथा ।
 श्रीमताञ्च यथा श्रीश्च विदुषाञ्च सरस्वती ॥ १३६ ॥
 पतिव्रतानां दुर्गा च सौभाग्यानाञ्च राधिका ।
 विष्णुयज्ञस्तथा वल्मे यज्ञेषु च महानिति ॥ १३७ ॥
 अश्वमेधयज्ञेनैव शक्रत्वं लभते ध्रुवम् ।
 सहस्रेण विष्णुपदं संप्राप पृथुरेव च ॥ १३८ ॥
 ज्ञानञ्च सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षणम् ।
 सर्वेषाञ्च व्रतानाञ्च तपसां फलमेव च ॥ १३९ ॥
 पाठश्चतुर्णां वेदानां प्रादक्षिण्यं भुवस्तथा ।

फलं बीजमिदं सर्वं मुक्तिदं कृष्णसेवनम् ॥ १४० ॥
 पुराणेषु च वेदेषु चेतिहासेषु सर्वतः ।
 निरूपितं सारभूतं कृष्णपादाख्यजार्चनम् ॥ १४१ ॥
 तद्वर्णनञ्च तद्गानं तन्नामगुणकीर्तनम् ।
 तत्स्तीत्रं स्मरणञ्चैव वन्दनं जप एव च ॥ १४२ ॥
 तत्पादोदकनैवेद्यभक्षणं नित्यमेव च ।
 सर्वसम्मतमित्येवं सर्वेष्मितमिदं सति ॥ १४३ ॥
 भज कृष्णं परं ब्रह्म निर्गुणं प्रकृतेः परम् ।
 गृहाण स्वामिनं वत्से सुखं गच्छ स्वमन्दिरम् ॥ १४४ ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं विपाकं कर्मणा नृणाम् ।
 सर्वेष्मितं सर्वमतं परं तत्त्वप्रदं नृणाम् ॥ १४५ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 प्रकृतिखण्डे सावित्री यमसंवादे सावित्र्युपा-
 ख्याने शुभकर्मविपाकप्रकथनं नाम सप्त-
 विंशतितमोऽध्यायः ।

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

श्रीनारायण उवाच ।

हरेरुत्कीर्तनं श्रुत्वा सावित्री यमवक्त्रतः ।
 साश्रुनेत्रा सपुलका यमं पुनरुवाच सा ॥ १ ॥

सावित्र्युवाच ।

हरेरुत्कीर्त्तनं धर्मः सकृत्कृतोत्तारकारणम् ।
 श्रोतृणाञ्चैव वक्तॄणां जन्ममृत्युजराहरम् ॥ २ ॥
 दानानाञ्च व्रतानाञ्च सिद्धीनां तपसां परम् ।
 योगानाञ्चैव जेदानां सेवनं कीर्त्तनं हरेः ॥ ३ ॥
 मुक्तित्वममरत्वं वा सर्वसिद्धित्वमेव वा ।
 श्रीकृष्णसेवनस्यैव कलां नाहन्ति षोडशीम् ॥ ४ ॥
 भजामि केन विधिना श्रीकृष्णं प्रकृतेः परम् ।
 भूढां भामवलां तात वद वेदविद्वांवर ॥ ५ ॥
 शुभकर्मविपाकश्च श्रुतं नृणां मनोहरम् ।
 कर्माशुभविपाकश्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६ ॥
 इत्युक्त्वा सा सती ब्रह्मन् भक्तिनम्रात्मकन्धरा ।
 तुष्टाव धर्मराजश्च वेदीक्षेण स्तुवेन च ॥ ७ ॥

सावित्र्युवाच ।

तपसा धर्ममाराध्य पुष्करे भास्करः पुरा ।
 धर्मांशं यं सुतं प्राप धर्मराजं नमाम्यहम् ॥ ८ ॥
 समता सर्वभूतेषु यस्य सर्वस्य साक्षिणः ।
 भूतो यन्नाम शमनमिति तं प्रणमाम्यहम् ॥ ९ ॥
 येनान्तश्च कृतो विद्महे सर्वेषां जीविनां परम् ।
 कर्मानुरूपकालेन तं कृतान्तं नमाम्यहम् ॥ १० ॥
 विभक्तिर्दण्डं दण्डाय पापिनां शुद्धिहेतवे ।
 नमामि तं दण्डधरं यः शास्ता सर्वकर्मणाम् ॥ ११ ॥
 विद्महे च कलयत्येव यः सर्वायुष्यापि अन्ततम् ।
 अतीव दुर्निवार्यश्च तं कालं प्रणमाम्यहम् ॥ १२ ॥

तपस्वी वैष्णवो धर्मी संयमी विजितेन्द्रियः ।
 जीविनां कर्मफलदं तं यमं प्रणमाम्यहम् ॥ १३ ॥
 स्वात्मारामश्च सर्वज्ञो मित्रं पुण्यकृतां भवेत् ।
 पापिनां क्लेशहो यश्च पुण्यं मित्रं नमाम्यहम् ॥ १४ ॥
 यज्जन्म ब्रह्मणी वंशे ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ।
 यो ध्यायति परं ब्रह्म ब्रह्मवंशं नमाम्यहम् ॥ १५ ॥
 इत्युक्त्वा सा च सावित्री प्रणमाम यमं मुने ।
 यमस्तां विष्णुभजनं कर्मपाकमुवाच ह ॥ १६ ॥
 इदं यमाष्टकं नित्यं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
 यमास्तस्य भयं नास्ति सर्वपापात् प्रमुच्यते ॥ १७ ॥
 महापापी यदि पठेत् नित्यं भक्त्या च नारद ।
 यमः करोति तं शुद्धं कायव्यूहेन निश्चितम् ॥ १८ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे सावित्रीकृतयमस्तोत्रं नामा-
 ष्टाविंशोऽध्यायः ।

जनत्रिंशोऽध्यायः ।

श्रीनारायण उवाच ।

यमस्तस्यै विष्णुमन्त्रं दत्त्वा च विधिपूर्वकम् ।
 कर्मशुभविपाकञ्च तामुवाच रवेः सुतः ॥ १ ॥

यम उवाच ।

शुभकर्माविपाकश्च श्रुतं नानाविधं सति ।
 कर्माशुभविपाकश्च कथयामि निशामय ॥ २ ॥
 नानाप्रकारं स्वर्गश्च याति जीवः स्वकर्मेणा ।
 कुकर्मेणा च नरकं याति नानाविधं नरः ॥ ३ ॥
 नरकाणाञ्च कुण्डानि सन्ति नानाविधानि च ।
 नानापुराणभेदेन नामभेदानि तानि च ॥ ४ ॥
 विस्तृतानि गभीराणि क्लेशदानि च जीविनाम् ।
 भयङ्कराणि घोराणि हे वत्से कुक्षितानि च ॥ ५ ॥
 पङ्कशीति च कुण्डानि संयमन्याञ्च सन्ति च ।
 निबोध तेषां नामानि प्रसिद्धानि श्रुतौ सति ॥ ६ ॥
 वह्निकुण्डं तप्तकुण्डं चारकुण्डं भयानकम् ।
 विट्कुण्डं सूतकुण्डञ्च श्लेष्कुण्डञ्च दुःसहम् ॥ ७ ॥
 गरकुण्डं दूषिकाकुण्डं वसाकुण्डं तथैव च ।
 शुक्रकुण्डमसृक्कुण्डमश्रुकुण्डञ्च कुक्षितम् ॥ ८ ॥
 कुण्डं गात्रमलानाञ्च कर्णविट्कुण्डमेव च ।
 मज्जाकुण्डं मांसकुण्डं नखकुण्डञ्च दुस्तरम् ॥ ९ ॥
 लोम्नां कुण्डं केशकुण्डं अस्थिकुण्डञ्च दुःखदम् ।
 ताम्रकुण्डं लौहकुण्डं प्रतप्तं क्लेशदं महत् ॥ १० ॥
 तीक्ष्णकण्टककुण्डञ्च विषकुण्डञ्च विघ्नदम् ।
 वन्यकुण्डं तप्तसुराकुण्डं चापि प्रकीर्तितम् ॥ ११ ॥
 प्रतप्ततैलकुण्डञ्च दन्तकुण्डञ्च दुर्वहम् ।
 कृमिकुण्डं पूयकुण्डं सर्पकुण्डं दुरन्तरम् ॥ १२ ॥
 सशकुण्डं दंशकुण्डं भीमं गरलकुण्डकम् ।

कुण्डञ्च वज्रदंष्ट्राणां हृदिकानाञ्च सुव्रते ॥ १३ ॥
 शरकुण्डं शूलकुण्डं खड्गकुण्डञ्च भीषणम् ।
 गोलकुण्डं नक्तकुण्डं काककुण्डं शुचासदम् ॥ १४ ॥
 सञ्चालकुण्डं वाजकुण्डं बन्धकुण्डं सुदुस्तरम् ।
 तप्तपाषाणकुण्डञ्च तीक्ष्णपाषाणकुण्डकम् ॥ १५ ॥
 लालाकुण्डमसिकुण्डं चूर्णकुण्डं सुदारुणम् ।
 घ्नकुण्डं वज्रकुण्डं क्रूरकुण्डं महोत्तमम् ॥ १६ ॥
 ज्वालाकुण्डं भस्मकुण्डं पूतिकुण्डञ्च सुन्दरि ।
 तप्तशक्त्वप्यसीपत्रं चुरधारं सूचीमुखम् ॥ १७ ॥
 गोधानुखं नक्तमुखं गजदंशञ्च गोमुखम् ।
 कुम्भीपाकं कालसूत्रम् अवटोदमरुन्मुदम् ॥ १८ ॥
 पांशुभोजं पाशवेष्टं शूलप्रोतं प्रकम्पनम् ।
 उष्णामुखम् अन्धकूपं वेधनं दण्डताडनम् ॥ १९ ॥
 जालबन्धं देहचूर्णं दलनं शोषणङ्करम् ।
 सर्पज्वालामुखं जिह्वं धूमाम्बं नागवेष्टनम् ॥ २० ॥
 कुण्डान्येतानि सावित्रि पापिनां क्लेशदानि च ।
 नियुक्तैः किङ्करगणै रक्षितानि च सन्ततम् ॥ २१ ॥
 दण्डहस्तैः शूलहस्तैः पाशहस्तैर्भयङ्करैः ।
 शक्तिहस्तैर्गदाहस्तैर्मदमत्तैश्च दारुणैः ॥ २२ ॥
 तमोयुक्तैर्दयाहीनैर्दुर्निवार्यञ्च सर्वतः ।
 तेजस्त्रिभिश्च निःशङ्केस्ताम्रपिङ्गललोचनैः ॥ २३ ॥
 योगयुक्तैः सिद्धयोगैर्नानारूपधरैर्वरैः ।
 आसन्नमृत्युभिर्दृष्टैः पापिभिः सर्वजीविभिः ॥ २४ ॥
 स्वकर्मानिरतैः शैवैः शाक्तैः सौरैश्च गाणपैः ।

अदृष्टैः पुण्यकृद्भिश्च सिद्धियोगिभिरेव च ॥ २५ ॥
 स्वधर्मनिरतैर्वापि विरतैर्वा स्वतन्त्रकैः ।
 बलवद्भिश्च निःशङ्कैः स्वप्रदृष्टैश्च वैष्णवैः ॥ २६ ॥
 एतत्ते कथितं साध्वि कुण्डसंख्यानिरूपणम् ।
 येषां निवासो यत् कुण्डं निवीध कथयामि ते ॥ २७ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 प्रकृतिखण्डे सावित्र्युपाख्याने यमसावित्री-
 संवादे नरककुण्डसंख्यानं नामोत्तमं-
 शोऽध्यायः ।

त्रिंशोऽध्यायः ।

यम उवाच ।

हरिसेवारतः शूद्रो योगी मिथो व्रती सति ।
 तपस्वी ब्रह्मचारी च न याति नरकं श्रुतिः ॥ १ ॥
 कटुवाचा बाल्यवांच्छ सुलब्धेन च यो नरः ।
 दम्भान् करोति बलवान् बलिकुण्डं प्रयाति सः ॥ २ ॥
 शात्रुलोभममाणाब्धं तत्र स्थित्वा हुताग्ने ।
 पशवो निजया प्रोति रौद्रे दग्धास्त्रिजन्मनि ॥ ३ ॥
 ब्राह्मण कथितं शुभं प्रतप्तं गृहमागतम् ।
 न भोजयति यो मृतस्यैव कुण्डं प्रयाति सः ॥ ४ ॥

तत्र लोमप्रमाणाब्दं स्थित्वा तत्र च दुःखितः ।
 तप्तस्यले वङ्गिकुण्डे पक्षी च सप्तजन्मसु ॥ ५ ॥
 रविवारार्कसंक्रान्त्याममायां श्राद्धवासरे ।
 वस्त्राणां चारसंयोजनं करोति यो हि मानवः ॥ ६ ॥
 स वाति चारकुण्डश्च सूत्रमानाब्दमेव च ।
 स ब्रजेद्रजकीं योनिं सप्तजन्मसु भारते ॥ ७ ॥
 क्षुद्रक्षां परदक्षां वा ब्रह्महृत्तिं हरेत्तु यः ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कुण्डश्च प्रयाति सः ॥ ८ ॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि विट्भोजी तत्र तिष्ठति ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि विट्क्षमिश्च पुनर्भुवि ॥ ९ ॥
 परकीयतडागं च तडागं यः करोति च ।
 उत्सृजेद्देवदोषेण मूलकुण्डं प्रयाति सः ॥ १० ॥
 तद्वैष्णवानवर्षश्च तद्भोजी तत्र तिष्ठति ।
 भारते गोधिका चैव स भवेत् सप्तजन्मसु ॥ ११ ॥
 एकाकी मिष्टमश्नाति श्लेष्मकुण्डं प्रयाति सः ।
 पूर्णमन्दशतञ्चैव तद्भोजी तत्र तिष्ठति ॥ १२ ॥
 पूर्णमन्दशतञ्चैव सः प्रेतो भारते भवेत् ।
 श्लेष्ममूलगरश्चैव पूयं भुङ्क्ते ततः शुचिः ॥ १३ ॥
 पितरं मातरश्चैव गुरुं भार्यां सुतं सुताम् ।
 यो न पुष्पाञ्जनाद्यञ्च गरकुण्डं प्रयाति सः ॥ १४ ॥
 पूर्णमन्दसहस्रञ्च तद्भोजी तत्र तिष्ठति ।
 नतो ब्रजेद्भूतयोनिं शतवर्षं ततः शुचिः ॥ १५ ॥
 दृष्टातिषिं वक्रचक्षुः करोति यो हि मानवः ।
 पितृदेवास्तास्य जलं न गृह्णन्ति च पापिनः ॥ १६ ॥

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।
 इहैव लभते चान्ते दूषिकाकुण्डमात्रजेत् ॥ १७ ॥
 पूर्णमद्भ्यतश्चैव तद्गोजी तत्र तिष्ठति ।
 ततो नरो भवेद् भूमौ दरिद्रः सप्तजन्मसु ॥ १८ ॥
 दत्त्वा द्रव्यञ्च विप्राय चान्यस्मै दीयते यदि ।
 स तिष्ठति वसाकुण्डे तद्गोजी शतवत्सरम् ॥ १९ ॥
 ततो भवेत् स चण्डालश्चित्रजन्मनि ततः शुचिः ।
 लकलासी भवेत् सोऽपि भारते सप्तजन्मसु ।
 ततो भवेन्नान्यत्र दरिद्रोऽप्यायुरेव च ॥ २० ॥
 पुमांसं कामिनीं वापि कामिनीं वा पुमानथ ।
 यः शुक्रं पाययत्येव शुक्रकुण्डं प्रयाति सः ॥ २१ ॥
 पूर्णमद्भ्यतश्चैव तद्गोजी तत्र तिष्ठति ।
 योनिजन्मिः शताब्दश्च भवेद् भुवि ततः शुचिः ॥ २२ ॥
 सन्ताप्य च गुरुं विप्रं रक्तपातञ्च कारयेत् ।
 स च तिष्ठत्यश्वकुण्डे तद्गोजी शतवत्सरम् ॥ २३ ॥
 ततो भवेद् व्याधजन्म सप्तजन्मसु भारते ।
 ततः शुद्धिमवाप्नोति मानवश्च क्रमेण च ॥ २४ ॥
 अश्रुस्रवन्तं गायन्तं भक्तं दृष्ट्वा च गह्वरम् ।
 श्रीकृष्णगुणसंगीतं हसत्येव हि यो नरः ॥ २५ ॥
 स वसेदश्वकुण्डे च तद्गोजी शतवत्सरम् ।
 ततो भवेत् स चण्डालो विजन्मनि ततः शुचिः ॥ २६ ॥
 करोति सुलतां शम्भुदण्डद्वयो नरः ।
 कुण्डं गावमलानाञ्च स च याति दश्याब्दकम् ॥ २७ ॥
 ततः स गर्दभीं योनिमवाप्नोति विजन्मनि ।

त्रिजन्मनि च शार्गालीं ततः शुद्धो भवेद् ध्रुवम् ॥ २८ ॥
 बधिरं यो हसत्येव निन्दत्येव हि मानवः ।
 स वसेत् कर्णविट्कुण्डे तद्भोजी शतवत्सरम् ॥ २९ ॥
 ततो भवेत् स बधिरो दरिद्रः सप्तजन्मसु ।
 सप्तजन्मस्वर्गहीनस्ततः शुद्धिं लभेद् ध्रुवम् ॥ ३० ॥
 लोभात् स्वपालनार्थाय जीविनं हन्ति यो नरः ।
 मज्जाकुण्डे वसेत् सोऽपि तद्भोजी लक्षवर्षकम् ॥ ३१ ॥
 ततो भवेत् स शशको मीनश्च सप्तजन्मसु ।
 एणादयश्च कर्माभ्यस्ततः शुद्धिं लभेत् ध्रुवम् ॥ ३२ ॥
 स्वकन्यापालनं कृत्वा विक्रीणाति हि यो नरः ।
 अथलोभान्नहामूढो मांसकुण्डं प्रयाति सः ॥ ३३ ॥
 कन्यालीनप्रमाणाद्दं तद्भोजी तत्र तिष्ठति ।
 तच्च कुण्डे प्रहारश्च करोति यमकिङ्करः ॥ ३४ ॥
 मांसभारं नूद्धि कृत्वा रक्तधारां लिहेत् क्षुधा ।
 ततो हि भारते पापी कन्याविट्सु क्षमिर्भवेत् ॥ ३५ ॥
 पटिवर्षसहस्राणि व्याधय सप्तजन्मसु ।
 त्रिजन्मनि वराहश्च कुकुरः सप्तजन्मसु ॥ ३६ ॥
 सप्तजन्मसु मण्डूको जलीका सप्तजन्मसु ।
 सप्तजन्मसु काकश्च ततः शुद्धिं लभेत् ध्रुवम् ॥ ३७ ॥
 ब्रतानामुपवासानां श्राद्धादीनाञ्च संयमे ।
 न करोति क्षीरकर्म सोऽशुचिः सर्वकर्मसु ॥ ३८ ॥
 स च तिष्ठति कुण्डेषु नखादीनाञ्च सुन्दरि ।
 तदेव दिनमानाज्जं तद्भोजी दण्डताडितः ॥ ३९ ॥
 सकेशं पार्थिवं लिङ्गं यो वार्चयति भारते ।

स तिष्ठति केशकुण्डे मृद्रेणुमानवर्षकम् ॥ ४० ॥
 तदन्ते यावन्तीं योनिं प्रयाति हरकोपतः ।
 यताब्दात् शुद्धिमाप्नोति स्वकुलं लभते ध्रुवम् ॥ ४१ ॥
 पितृणां यो विष्णुपदे पिण्डं नैव ददाति च ।
 स तिष्ठत्यस्त्रिकुण्डे च स्रलोमाब्दं महोत्सवे ॥ ४२ ॥
 ततः स्रयोनिं संप्राप्य खल्लः सप्तसु जन्मसु ।
 भवेन्नाहादरिद्रश्च ततः शुद्धो हि दण्डतः ॥ ४३ ॥
 यः सेवते महामूर्खो गुर्विणीश्च स्वकामिनीम् ।
 प्रतप्तताम्रकुण्डे च शतवर्षं स तिष्ठति ॥ ४४ ॥
 अवीरान्धश्च यो भुङ्क्ते ऋतुस्नातान्नमेव च ।
 लौहकुण्डे शताब्दश्च स च तिष्ठति तप्तके ॥ ४५ ॥
 स ब्रजेद्राजकीं योनिं कर्मकारीं च सप्तसु ।
 महाव्रणी दरिद्रश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ४६ ॥
 यो हि घर्माक्तहस्तेन देवद्रव्यमुपसृजेत् ।
 शतवर्षप्रमाणश्च घर्मकुण्डे स तिष्ठति ॥ ४७ ॥
 यः शूद्रेणाभ्यनुज्ञातो भुङ्क्ते शूद्रान्नमेव च ।
 स च तप्तसुराकुण्डे शताब्दं तिष्ठति द्विजः ॥ ४८ ॥
 ततो भवेच्छूद्रयाजी ब्राह्मणः सप्तजन्मसु ।
 शूद्रयाज्ञानभोजी च ततः शुद्धो भवेत् ध्रुवम् ॥ ४९ ॥
 वाग्दुष्टा कटुवाचा या ताडयेत् स्वामिनं सदा ।
 तीक्ष्णकण्ठककुण्डे सा तद्गोजी तत्र तिष्ठति ॥ ५० ॥
 ताडिता यमदूतेन दण्डेन च चतुर्युगम् ।
 तत उच्चैःश्रवाः सप्तजन्मस्येव ततः शुचिः ॥ ५१ ॥
 विप्रेष जीवनं हन्ति निर्दयो यो हि पामरः ।

विषकुण्डे च तद्भोजी सहस्राब्दश्च तिष्ठति ॥ ५२ ॥
 ततो भवेन्नृपाती च व्रणी च सप्तजन्मसु ।
 सप्तजन्मसु कुष्ठी च ततः शुद्धो भवेत् भ्रुवम् ॥ ५३ ॥
 दण्डेन ताडयेद् यो हि वृषश्च वृषवाहकः ।
 मृत्युद्वारा स्वतन्त्रो वा पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ ५४ ॥
 प्रतप्ततैलकुण्डे च स तिष्ठति चतुर्युगम् ।
 गवां लोमप्रमाणाब्दं वृषो भवति तत्परम् ॥ ५५ ॥
 दण्डेन हन्ति जीवं यो लोहेन वडिषेण वा ।
 दन्तकुण्डे वसेत् सोऽपि वर्षाणामयुतं सति ॥ ५६ ॥
 ततः स्वयोनिं संप्राप्य चोदरव्याधिसंयुतः ।
 जन्मनैकेन क्लेशेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ५७ ॥
 यो भुङ्क्ते च वृथामांसं मत्स्यभोजी च ब्राह्मणः ।
 हरिर्नैवेद्यभोजी च कृमिकुण्डं प्रयाति सः ॥ ५८ ॥
 स्वलोममानवर्षश्च तद्भोजी तत्र तिष्ठति ।
 ततो भवेत् क्लेशजातिस्त्रिजन्मनि ततो द्विजः ॥ ५९ ॥
 ब्राह्मणः शूद्रयाजी यः शूद्रश्चाद्यान्नभोजकः ।
 शूद्राणां शवदाही च पूयकुण्डं व्रजेद् भ्रुवम् ॥ ६० ॥
 यावत्लोमप्रमाणाब्दं यजमानस्य सुव्रते ।
 ताडितो यमदूतेन तद्भोजी तत्र तिष्ठति ॥ ६१ ॥
 ततो भारतमागत्य स शूद्रः सप्तजन्मसु ।
 महाशूली दरिद्रश्च ततः शुद्धः पुनर्द्विजः ॥ ६२ ॥
 कृष्णपादमस्तकस्थं सर्पं हन्ति च यो नरः ।
 स्वात्मलोमप्रमाणाब्दं सर्पकुण्डं प्रयाति सः ॥ ६३ ॥
 सर्पेण भक्षितः सोऽपि यमदूतेन ताडितः ।

वसेच्च सर्पविह्वभोजी ततः सर्पो भवेद् ध्रुवम् ॥ ६४ ॥

ततो भवेत् मानवश्चैवाल्पायुर्दद्रुसंयुतः ।

महाकृशेन तन्मृत्युः सर्पेण भक्षितो ध्रुवम् ॥ ६५ ॥

विधिं प्रदत्त्वा जीवांश्च क्षुद्रजन्तूँश्च हन्ति यः ।

स दंशमशयोः कुण्डे जन्ममानाब्दकं वसेत् ॥ ६६ ॥

दिवानिशं भक्षितस्तैरनाहारश्च शब्दकृत् ।

हस्तपादादिवहश्च यमदूतेन ताडितः ॥ ६७ ॥

ततो भवेत् क्षुद्रजन्तुर्जातिश्च यावती स्मृता ।

ततो भवेन्मानवश्च सोऽङ्गहीनस्ततः शुचिः ॥ ६८ ॥

यो मूढो मधु गृह्णाति हत्वा च मधुमक्षिकाः ।

स एव गरले कुण्डे जीविमानाब्दकं वसेत् ॥ ६९ ॥

भक्षितो गरलेर्दग्धो यमदूतेन ताडितः ।

ततो हि मक्षिकाजातिस्ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ७० ॥

दण्डं करोत्यदण्डं च विप्रदण्डं करोति च ।

स कुण्डं वज्रदंष्ट्राणां क्रीटानाञ्च प्रयाति च ॥ ७१ ॥

तत्क्षीममानवर्षश्च तत्र तिष्ठत्यहर्निशम् ।

शब्दकृत् भक्षितस्तैश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ७२ ॥

अर्थलोभेन यो भूपः प्रजादण्डं करोति च ।

वृश्चिकानाञ्च कुण्डेषु तत्क्षीमाब्दं वसेत् ध्रुवम् ॥ ७३ ॥

ततो वृश्चिकजातिश्च सप्तजन्मसु भारते ।

ततो नरश्चाङ्गहीनो व्याधियुक्तो भवेद् ध्रुवम् ॥ ७४ ॥

ब्राह्मणः यस्त्रधारी यो ह्यन्येषां धावको भवेत् ।

सन्ध्याहीनश्च मूढश्च हरिभक्तिविहीनकः ॥ ७५ ॥

स तिष्ठति सत्क्षीमाब्दं कण्डादिषु शरादिषु ।

विद्वः श्वरादिभिः शृण्वत् ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ७६ ॥

कारागारे साम्यकारे निबध्नाति प्रजाञ्च यः ।

प्रमत्तः स्वल्पदोषेण गोलकुण्डं प्रयाति सः ॥ ७७ ॥

तत्कुण्डं पक्षतोयाक्तं साम्यकारं भयङ्करम् ।

तीक्ष्णदंष्ट्रैश्च कीटैश्च संयुक्तं गोलकुण्डकम् ॥ ७८ ॥

कीटैर्विद्धो वसेत्तत्र प्रजालोमाब्दमेव च ।

ततो भवेत् प्रजाभृत्यस्ततः शुद्धो नरो भुवि ॥ ७९ ॥

सरोवरादुत्थिताञ्च नकादीन् हन्ति यः सति ।

नक्तकण्टकमानाब्दं नक्तकुण्डं प्रयाति सः ॥ ८० ॥

ततो नकादिजातिश्च भवेत्स्वल्पादिषु ध्रुवम् ।

ततः सद्योऽपि शुद्धो हि दृष्टेर्नैव नरः पुनः ॥ ८१ ॥

वक्षःशोशीस्तनास्यञ्च यः पश्यति परश्रियाः ।

कामेन कालुको यो हि पुण्यचेतः च भारते ॥ ८२ ॥

स वसेत् काककुण्डे च काकैश्च लुप्तलोचनः ।

ततः स्वलोममानाब्दं ततश्चाभ्यस्त्रिजम्बनि ॥ ८३ ॥

सप्तजम्बदरिद्रश्च महाक्रूरश्च पातकी ।

भारते स्वर्णकारश्च स च स्वर्णवणिकः ततः ॥ ८४ ॥

यो भारते ताम्रचौरो लौहचौरश्च सुन्दरि ।

स च लोमप्रमाणाब्दं वाजकुण्डं प्रयाति सः ॥ ८५ ॥

तत्रैव वाजविड्भोजी वाजैश्च लुप्तलोचनः ।

ताडितो यमदूतेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ८६ ॥

भारते देवचौरश्च देवद्रव्यादिहारकः ।

शुश्रूष्करे वज्रकुण्डे स्वलोमाब्दं वसेद् ध्रुवम् ॥ ८७ ॥

देहदग्धो हि तदज्जेरनाहारश्च शब्दवत् ।

ताडितो यमदूतेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ८८ ॥

शौच्यमव्यायुक्तानां यथोरः सुरविप्रयोः ।

तमपाषाणकुण्डे च खलोमाह्वं वसेद् ध्रुवम् ॥ ८९ ॥

त्रिजगन्नि बलः सोऽपि गेतरुंसस्त्रिजगन्नि ।

अष्टौकं शङ्खचिह्नं ततोऽन्ये गेतरुंसस्त्रिजगन्नि ॥ ९० ॥

ततो रक्तपिङ्गरी च शूली च मानवो भवेत् ।

असज्जसु चाप्यायुस्ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ९१ ॥

रैलकांस्यादिपात्रं यो हरेत् सुरविप्रयोः ।

तीक्ष्णपाषाणकुण्डे च खलोमाह्वं वसेद् ध्रुवम् ॥ ९२ ॥

स भवेद्विजातिय भारते असज्जसु ।

ततोऽधिकाङ्गयुक्तं पादरोगी ततः शुद्धः ॥ ९३ ॥

पुंश्चलवच यो भुङ्क्ते पुंश्चलीजीव्यजीवनः ।

खलोममानवपेष लालाकुण्डे वसेद् ध्रुवम् ॥ ९४ ॥

ताडितो यमदूतेन तद्गोजी तत्र तिष्ठति

ततश्चतुःशूलरोगी ततः शुद्धः क्रमेण सः ॥ ९५ ॥

स्त्रीच्छवेवो मनीजीजी यो विप्रो भारते भुवि ।

स च तममसीकुण्डे खलोमाह्वं वसेद् ध्रुवम् ॥ ९६ ॥

ताडितो यमदूतेन तद्गोजी तत्र तिष्ठति ।

ततस्त्रिजगन्नि भवेत् कश्यपवर्णः पशुः सति ॥ ९७ ॥

त्रिजगन्नि भवेच्छ्वानः कश्यपवर्णस्त्रिजगन्नि ।

ततश्च तालवृक्षं ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ९८ ॥

आन्यादिगन्धं तास्वत्तं यो हरेत् सुरविप्रयोः ।

आसन्नं तत्रा तस्य चूर्णकुण्डं प्रयाति सः ॥ ९९ ॥

यताह्वं तत्र निवसेत् यमदूतेन ताडितः ।

ततो भवेद्ये वजातिः कुकुटश्च त्रिजम्बानि ॥ १०० ॥
 ततो भवेद् मानवश्च काशव्याधियुतो भुवि ।
 वंशहीनी हरिद्रुश्च वात्पायुश्च ततः शुचिः ॥ १०१ ॥
 चक्रं करोति विप्राणां कृत्वा द्रव्यं च यो नरः ।
 स वसेन्नकुण्डे च शताब्दं दण्डताडितः ॥ १०२ ॥
 ततो भवेत्मानवश्च तैलजारस्त्रिजम्बानि ।
 व्याधियुक्तो भवेद्दोगी वंशहीनस्ततः शुचिः ॥ १०३ ॥
 बान्धवेषु च विप्रेषु करोति शक्ततां नरः ।
 प्रयाति वज्रकुण्डश्च वसेत्तत्र युगं सति ॥ १०४ ॥
 ततो भवेत् स वज्राङ्गी हीनाङ्गः सप्तजम्बानु ।
 हरिद्रो वंशहीनश्च भार्याहीनस्ततः शुचिः ॥ १०५ ॥
 शयने कूर्ममांसश्च नास्त्रयो यो हि भक्षति ।
 कूर्मकुण्डे वसेत् सोऽपि शताब्दं कूर्मभक्षितः ॥ १०६ ॥
 ततो भवेत् कूर्मजन्म त्रिजम्बानि च शूकरः ।
 त्रिजम्बानि विडालश्च मयूरश्च त्रिजम्बानि ॥ १०७ ॥
 घृततैलादिकञ्चैव यो हरेत् सुरविप्रयोः ।
 स याति ज्वालाकुण्डश्च भस्मकुण्डश्च पातकी ॥ १०८ ॥
 तत्र स्थित्वा शताब्दश्च स भवेत्तैलपायिका ।
 सप्तजम्बान् मत्स्यरङ्गी मृषिकश्च ततः शुचिः ॥ १०९ ॥
 सुगन्धि तैलं धातीश्च गन्धद्रव्यं तद्यैव वा ।
 भारते पुण्यवर्षे च यो हरेत् सुरविप्रयोः ॥ ११० ॥
 वसेत् दुर्गन्धकुण्डे च दुर्गन्धश्च लभेत् सदा ।
 स्वलोममानवर्षश्च ततो दुर्गन्धिका भवेत् ॥ १११ ॥
 दुर्गन्धिका सप्तजम्बान् भगनाभिस्त्रिजम्बानि ।

भक्त्या नृगन्धिः ततो हि मानवो भवेत् ॥ ११२ ॥
 ब्रजेनैव सत्त्वमेव हिंसाकूपेण वा सति ।
 बली च यो हरेद्भूमिं भारते परपैतकीम् ॥ ११३ ॥
 स वसेत्तमशतो च भवेत्ततो दिवानिशम् ।
 तमतेनैव ब्रह्मा जीवो दृश्यो भवति सनातनः ॥ ११४ ॥
 भक्त्या नृगन्धिः भोगदेहो न भवति ।
 भक्तमन्वन्तरं पापी सन्तमस्ततः तिष्ठति ॥ ११५ ॥
 शब्दं करोत्कलाहारो यमदूतेन ताडितः ।
 पट्टिर्गणसहस्राणि बिट्कमिभूरिते ततः ॥ ११६ ॥
 ततो भवेद्भूमिहीनो दरिद्रश्च ततः शुचिः ।
 ततः स्त्रीनि संपाद्य शुभकर्मणा भवेत् पुनः ॥ ११७ ॥
 क्षिणन्ति जीविनः स्त्री देयाहीनः सुदाहणः ।
 नरघातो हन्ति नरभयंतीभेन भारते ॥ ११८ ॥
 असिपत्नी च वसेत् यावदिन्द्रायतुर्दृशः ।
 तेषु श्रेष्ठं ब्राह्मणान् हन्ति शतमन्वन्तरं तदा ॥ ११९ ॥
 क्षिणाह्वयं भवेत् पापी सत्त्वभारेण सनातनम् ।
 अनाहारः शब्दस्तत्र यमदूतेन ताडितः ॥ १२० ॥
 सञ्चालः शतजन्मानि भारते शूकरो भवेत् ।
 कुकुरः शतजन्मानि नृगालः सप्तजन्मास्तु ॥ १२१ ॥
 व्याजश्च सप्तजन्मानि वृकश्चैव त्रिजन्मनि ।
 जन्मभ्यां गण्डकश्च मरिचश्च त्रिजन्मनि ॥ १२२ ॥
 यामं वा जगदं वापि दाहयं यः करोति च ।
 शूरधारे वनेत् सोऽपि क्षिणाह्वस्युगं सति ॥ १२३ ॥
 ततः प्रेती भवेत् सद्यो वज्रिवक्तो भ्रमिन्महीम् ।

सप्तजन्म मेध्यभोजी खद्योतः सप्तजन्मसु ॥ १२४ ॥
 ततो भवेन्महाशूली मानवः सप्तजन्मसु ।
 सप्तजन्म गलत्कुष्ठी ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ १२५ ॥
 परकर्णं मुखं दत्त्वा परनिन्दां करोति यः ।
 परदोषे महास्त्राघी देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ १२६ ॥
 सूचीमुखे स च वसेत् सूचीविद्धो युगत्रयम् ।
 ततो भवेद् वृश्चिकश्च सर्पश्च सप्तजन्मसु ॥ १२७ ॥
 वज्रकीटः सप्तजन्म भस्मकीटस्ततः परम् ।
 ततो भवेन्मानवश्च महाव्याधिसूतः शुचिः ॥ १२८ ॥
 गृहिष्ठाश्च गृहं भित्त्वा वलुस्तेयं करोति यः ।
 गाश्च छागांश्च मेवांश्च याति गोधामुक्थश्च सः ॥ १२९ ॥
 ततो भवेत् सप्तजन्म गोजातिव्याधिसंयुतः ।
 त्रिजन्म मेघजातिश्च छागजातिश्चिजन्मनि ॥ १३० ॥
 ततो भवेन्मानवश्च नित्यरोगी दृढिद्रुक् ।
 भार्याहीनो बन्धुहीनः सन्तापी च ततः शुचिः ॥ १३१ ॥
 सामान्यद्रव्यचौरश्च याति जलमुखं युगम् ।
 ततो भवेन्मानवश्च महारोगी ततः शुचिः ॥ १३२ ॥
 हन्ति गाश्च गजांश्चैव तुरगांश्च नरांस्तथा ।
 स याति गजहंश्च महापापी युगत्रयम् ॥ १३३ ॥
 ताडितो यमदूतेन गजदन्तेन सन्ततम् ।
 स भवेद्भजजातिश्च तुरगश्च त्रिजन्मनि ।
 गोजाति स्त्रीच्छजातिश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ १३४ ॥
 जलं पिवन्तीं लपितां गां वारयति सो नरः ।
 तत्शृणुषाविहीनश्च गोमुखं याति मानवः ॥ १३५ ॥

नरकं गोमुखाकारं जमितप्तोदकान्वितम् ।
 तत्र तिष्ठति सन्तप्तो यावज्जन्तरावधि ॥ १२६ ॥
 ततो नरोऽपि गोहीनो महारोगी दरिद्रकः ।
 जमज्जन्तान्प्रजातिषु ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ १२७ ॥
 गोहत्यां ब्रह्महत्याश्च यः करोत्यातिदेशिकीम् ।
 यो हि जन्मदग्म्याश्च सन्ध्याहीनोऽप्यदीक्षितः ॥ १२८ ॥
 प्रतिग्रही च तीर्थेषु ग्रामशाजी च देवतः ।
 गृष्टाणां सुपकारक प्रसक्तो हयलीपतिः ॥ १२९ ॥
 गोहत्यां ब्रह्महत्याश्च स्त्रीहत्याश्च करोति यः ।
 मितहत्यां भ्रूणपायी मत्तापायी च भारते ॥ १३० ॥
 कुम्भीपाके स च वसेत् यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ।
 ताहिता यमदूतेन चूर्णमानश्च सन्ततम् ॥ १३१ ॥
 अणं पतति वल्ली च अणं पतति कण्टके ।
 अणश्च तप्ततैलेषु तप्तलोयेषु च क्षणम् ॥ १३२ ॥
 अणश्च तप्तपाषाणे तप्तलोहे अणं ततः ।
 एतद्भक्तिसदृस्याणि तत्तज्जन्मानि शृङ्गरः ॥ १३३ ॥
 काकश्च सागज्जन्तानि सर्पश्च कर्मजश्चतुः ।
 षष्टिवर्षसदृस्याणि तत्तच्च विदुर्जनिर्भवेत् ॥ १३४ ॥
 ततो भवेत् सप्तमणो गन्तव्यकडी दरिद्रकः ।
 यज्ज्वापस्तो वंशहीनो भाष्याहीनस्ततः शुचिः ॥ १३५ ॥
 सायिवरुपाच ।
 ब्रह्महत्या च गोहत्या किं विधा वातिदेशिकी ।
 वा वा गृष्टामगम्या वा की वा सन्ध्याविहीनकः ॥ १३६ ॥
 वदीक्षितः पुमान् की वा की वा तीर्थे प्रतिग्रही ।

द्विजः को वा ग्रामयाजी को वा विप्रश्च देवतः ॥ १४७ ॥

शूद्राणां सूपकारः कः प्रमत्तो वृषलीपतिः ।

एतेषां लक्षणं सर्वं बह्वेदविदांवरः ॥ १४८ ॥

यम उवाच ।

श्रीकृष्ण च तदस्त्रीयां नृत्नमय्यां प्रजतो तथा ।

शिवे च शिवालङ्गे वा सूर्ये सूर्यमणौ तथा ॥ १४९ ॥

गणेशे वा तदस्त्रीयामिवं सर्वत्र सुन्दरि ।

यः करोति भेदबुद्धिं ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५० ॥

स्वगुरौ खेष्टदेवे वा जन्मदातरि मातरि ।

करोति भेदबुद्धिं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५१ ॥

वैष्णवेष्ण्वन्यभक्तेषु ब्राह्मणेष्वितरेषु च ।

करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५२ ॥

यो मूढो विष्णुनैवेद्ये ज्ञान्यनैवेद्यके तथा ।

हरेः पादोदकेष्ण्वन्यदेवपादोदके तथा ।

करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५३ ॥

सर्वेश्वरेश्वरे कृष्णे सर्वकारणकारणे ।

सर्वाद्ये सर्वदेवानां ख्ये सर्वान्तरात्मनि ॥ १५४ ॥

माययाऽनेकरूपे वाय्विक एव हि निर्गुणे ।

करोत्यन्येन समतां ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५५ ॥

पितृदेवार्चनां पौर्वापरं वेदविनिर्मिताम् ।

यः करोति निषेधश्च ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५६ ॥

ये निन्दन्ति हृषीकेशं तन्मन्त्रोपासकस्तथा ।

पविताणां पवित्रश्च ब्रह्महत्यां लभन्ति ते ॥ १५७ ॥

शिवं शिवरूपं च ज्ञानप्रासाधिकं प्रियम् ।
 पवित्राणां पवित्रं चानानन्दं जनातनम् ॥ १५८ ॥
 प्रधानं वैश्वानराच्च देवानां नैवमीश्वरम् ।
 ये नाच्यन्ति निन्दन्ति ब्रह्मज्ञानं तेषां ॥ १५९ ॥
 ये निन्दन्ति विष्णुमात्रं विष्णुभक्तिमदां सतीन् ।
 सर्वशक्तिरूपाच्च प्रकृतिं सर्वमातरम् ॥ १६० ॥
 सर्वदेवीस्वरूपाच्च सर्वानां सर्वमन्दिताम् ।
 सर्वकारणरूपाच्च ब्रह्मज्ञानं तेषां ॥ १६१ ॥
 कृष्णकृष्णार्जुनीं रामनयनीं पुष्पादां परान् ।
 शिवरात्रिं तत्राचैकादशीं चारं रवेस्तथा ॥ १६२ ॥
 पञ्चपर्वाणि पुष्पानि ये न कुर्वन्ति मानवाः ।
 जन्मन्ते ब्रह्मज्ञानं ते प्राप्नुयात्तत्त्वज्ञानपापिनः ॥ १६३ ॥
 अश्वत्थायां भूषणं जले घृतादिभ्यश्च ये ।
 कुर्वन्ति भारते वत्सं ब्रह्मज्ञानं तेषां ॥ १६४ ॥
 शुद्धं मातरं ततं चार्धं भार्धं वृतं वृत्तम् ।
 अनाद्यान् यो न पुष्पाति ब्रह्मज्ञानं तेषां ॥ १६५ ॥
 विवाहो यश्च न भवेत् न पश्यति सुतश्च यः ।
 हरिभक्तिविहीनो यो ब्रह्मज्ञानं तेषां ॥ १६६ ॥
 गानाहारश्च कुर्वन्तं पिबन्तं यो निवारयेत् ।
 याति गोविप्रयोगेभ्यो गोहत्याच्च तेषां ॥ १६७ ॥
 दण्डैर्गान्तादयेन्मुढो यो विप्रो हृष्याद्वक्तः ।
 दिने दिने गवां हत्यां ज्ञाते नात्र संशयः ॥ १६८ ॥
 पादं ददाति वज्री च नाथ पादेन ताडयेत् ।
 गृहं विमोदयिताङ्गिः कात्वा गोवधमाश्रयेत् ॥ १६९ ॥

यो भुङ्क्ते स्निग्धपादेन येते स्निग्धाङ्गिरेव च ।

सूर्यादये च द्विर्भोजी स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १७० ॥

अवीरान्नश्च यो भुङ्क्ते योनिजीवी च ब्राह्मणः ।

यस्त्रिसंव्याविहीनश्च स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १७१ ॥

पितृंश्च पर्वकाले च तिथिकाले च देवताम् ।

न सेवते तिथिं यो हि गोहत्यां स लभेद् ध्रुवम् ॥ १७२ ॥

ज्वभक्तं हि च कृष्णं च भेदबुद्धिं करोति या ।

कटुक्त्या ताडयेत् कान्तं सा गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १७३ ॥

गोमार्गखननं कृत्वा वपते शयमेव च ।

तद्वाते वा तदूर्ध्वं वा स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १७४ ॥

प्रायश्चित्तं गोमधस्य सः करोति व्यतिक्रमम् ।

अर्घ्योभाद्यान्नाजात् स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १७५ ॥

राजके दैवके यताभीक्ष्णमी नां न पाकयेत् ।

दद्यात् इदं यो मूर्द्धा गोहत्यां स लभेद् ध्रुवम् ॥ १७६ ॥

गान्धिमं जह्वेद् यो हि देवार्चायां रतं जलम् ।

नैवेद्यं पुष्पमन्त्रश्च स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १७७ ॥

गण्डकास्तीति वाही यो मिथ्यावादी प्रतारकः ।

देवदेवी गुरुदेवी स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १७८ ॥

देवताप्रतिमां दृष्ट्वा गुह्यं वा ब्राह्मणं सति ।

सन्भूमाय नमोद् यो हि स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १७९ ॥

न ददात्वाशिपं कीपात् प्रणताय च यो द्विजः ।

विद्यार्थिने च विद्याञ्च स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥ १८० ॥

गोहत्या ब्रह्महत्या च कथिता चातिदेशिकी ।

यथा श्रुतं सूर्यवक्त्रात् किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १८१ ॥

सावित्र्युवाच ।

वास्तवे धातिदेशे च सम्बन्धे पापपुण्ययोः ।

न्यूनाधिके च को भेदस्तथा व्याख्यातुमर्हसि ॥ १८२ ॥

यम उवाच ।

कुत्रापि वास्तवः चेद्वा न्यूनातिदेशिकः सति ।

कुत्रातिदेशिकः चेद्वा वास्तवो न्यून एव च ॥ १८३ ॥

कुत्र वा समता साध्वि तयोर्वेदप्रमाणतः ।

करोति तत्र नास्यां यो गुरुहत्यां लभेत्तु चः ॥ १८४ ॥

पुरापरिचिते विप्रे विद्यामन्त्रप्रदातरि ।

शुरो पितृत्वमारोपो वास्तवाम् वेद उच्यते ॥ १८५ ॥

पितुः शतगुणे माता मातुः शतगुणे तया ।

विद्यामन्त्रप्रदाता च गुरुः पूज्य नृतेमैतः ॥ १८६ ॥

गुरुतो गुरुपत्नी च गौरवेण मरीयसी ।

वनेष्टं देवपत्नी च पूजा आभीष्टदेवता ॥ १८७ ॥

विप्रः शिवसमो यश्च विष्णुतुल्यपराक्रमः ।

राजातिदेशिकात् चेद्वा वास्तवो गुरुस्तथतः ॥ १८८ ॥

सर्वं गङ्गासमं तीर्थं सर्वं व्याससमा दिजाः ।

अहश्चे सूर्यशशिनोऽन्तरे च समता तयोः ॥ १८९ ॥

धातिदेशिकहत्याया वास्तवश्च अलगुणः ।

अन्यतः सर्वदेवानामित्याह कमन्धोरुवः ॥ १९० ॥

धातिदेशिकहत्याया भेदश्च कथितः सति ।

वा या गम्या नृशामिव निबोध कथयामि ते ॥ १९१ ॥

स्वस्तीगम्या च सर्वेषामिति वेदे निरूपिता ।

अगम्या च तदन्या या इति वेदविदो विदुः ॥ १९२ ॥

मानान्यं कथितं सर्वं विमिश्रं नृणु सुन्दरि ।
 अत्यगम्याश्च या याश्च निबोध कथयामि ते ॥ १८३ ॥
 शूद्राणां विप्रपत्नी च विप्राणां शूद्रकामिनी ।
 अत्यगम्या च निन्दा च लोके वेदे पतिव्रते ॥ १८४ ॥
 शूद्रश्चेद् ब्राह्मणीं गच्छेद् ब्रह्महत्याशतं लभेत् ।
 तत्समं ब्राह्मणी चापि कुम्भीपाकं ब्रजेद् भुवम् ॥ १८५ ॥
 यदि शूद्रां ब्रजेद्विप्रो वृषलीपतिरेव च ।
 न भ्रष्टो विप्रजातेश्च चण्डालात् सोऽधमः स्मृतः ॥ १८६ ॥
 विष्ठासमश्च तत् पिण्डी मूलतुल्यश्च तर्पणम् ।
 तत् पितृणां सुराणाञ्च पूजने तत्समं सति ॥ १८७ ॥
 कोटिजन्मार्जितं पुण्यां सम्भारार्जितपसार्जितम् ।
 द्विजस्य वृषलीभोगान्नशक्नोति न संशयः ॥ १८८ ॥
 ब्राह्मणश्च सुरापीति विट्भोजी वृषलीपतिः ।
 हरिजासरभोगी च कुम्भीपाकं ब्रजेद् भुवम् ॥ १८९ ॥
 बुरूपत्नीं राजपत्नीं सपत्नीमातरं प्रसूम् ।
 सुतां पुत्रवधुं स्त्रियूं सगर्भां भगिनीं सति ॥ २०० ॥
 मोदरभ्रातृजायाञ्च मातुलानीं पितुप्रसूम् ।
 मातुः प्रसूं तत् स्वसारं भगिनीं भ्रातृकन्दकाम् ॥ २०१ ॥
 श्रियाञ्च श्रियपत्नीञ्च भगिनेयस्य कामिनीम् ।
 भ्रातुः पुत्रप्रियाञ्चैवात्यगम्यामाह पद्मजः ॥ २०२ ॥
 एतास्तेकामनेकां वा यो ब्रजेन्न्यानवोऽधमः ।
 स्वभ्रातृगामी वेदेषु ब्रह्महत्या शतं लभेत् ॥ २०३ ॥
 अकर्म्यार्होऽपि सोऽस्पृश्यो लोके वेदेऽतिनिन्दितः ।
 स याति कुम्भीपाकञ्च महापापी सुदुस्तरम् ॥ २०४ ॥

करोत्यशुभां सन्ध्यां सन्ध्यां वा न करोति यः ।

विहृत्यां वज्रपयो वा सन्ध्याहीनश्च स हिमः ॥२०५॥

देवस्य तस्य श्रेष्ठं यातं गौरस्य गाययम् ।

गोहकाराश्च गृह्णाति मत्तं गोदीपितः श्रुतः ॥२०६॥

प्रवाहमपि कृत्वा यावत्पुण्यतुष्टयम् ।

तत्र नारायणः क्षानी गङ्गागर्भास्तरे वरे ॥ २०७ ॥

तत्र नारायणध्वजे कुम्भदेवे हरेः पदे ।

नारायणां वदध्यां नङ्गासागरसङ्गमे ॥ २०८ ॥

गुप्फारे भास्वरध्वजे प्रभागे वासमण्डले ।

हरिदारे च केदारे घोसे वदरवावने ॥ २०९ ॥

करस्वती गदीतीरे पुष्पे सन्दावने वने ।

गोदावध्यां कौशिक्यां त्रिवेण्यां हिमालये ॥२१०॥

एषान्यत्र यो दानं प्रतिगृह्णाति कामतः ।

न च तीर्थप्रतिष्ठाही कुम्भीपाकं प्रयाति च ॥२११॥

गृह्णातिरिक्तयात्री यो भ्रातृयात्री च कीर्तितः ।

तथा देवोपजीवी च देवकः परिकीर्तितः ॥ २१२ ॥

गृह्णाकोपजीवी यः सूपकार इति श्रुतः ।

सन्ध्यापूजाविहीनश्च प्रमत्तः पतितः श्रुतः ॥२१३॥

उक्तं पूर्वं प्रकरणे कथञ्च वृषशीपतेः ।

एते महापातकिनः कुम्भीपाकं प्रयान्ति ते ॥२१४॥

कृष्णान्यन्यानि ते यान्ति निबोध कथयान्ति ते ॥२१५॥

ते श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे प्रकृति-

सङ्घे सावितरुपाख्याने ब्रह्मावित्रीसंवादे पापी

नरकनिरूपणं नास त्रिंशत्तस्रोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

यम उवाच ।

हरिषेवां विना साध्वि न लभेत् कर्म सुखदम् ।
 शुभकर्मं स्वर्गजीजं नरकश्च कुकर्माणाम् ॥ १ ॥
 पुंश्चलान् यो भुङ्क्ते वेश्यान् पतिव्रते ।
 तां व्रजेत् द्विजो यो हि कालसूत्रं प्रयाति सः ॥ २ ॥
 शतवर्षं कालसूत्रे स्थित्वा शूद्रो भवेत् ध्रुवम् ।
 तत्र जन्मनि रोगी च ततः शूद्रो भवेत् द्विजः ॥ ३ ॥
 पतिव्रताचैकपत्नी द्वितीये कुलटा स्मृता ।
 तृतीये वर्षिणी चैवा चतुर्थे पुंश्चली स्मृता ॥ ४ ॥
 वेश्या च पञ्चमे षष्ठे युग्मी च सप्तमेऽष्टमे ।
 अत ऊर्ध्वं महावेश्या चाष्टम्या सर्वजातिषु ॥ ५ ॥
 त्रिं द्विजः कुलटां गच्छेद्वर्षिणीं पुंश्चलीमपि ।
 युग्मीं वेश्यां महावेश्यामवटोदं प्रयाति सः ॥ ६ ॥
 शताष्टं कुलटा गामी धृष्टागामी चतुर्गुणम् ।
 षड्गुणं पुंश्चलीगामी वेश्यागामी शुषाष्टकम् ॥ ७ ॥
 युग्मीगामी दशगुणं वसेत्तत्र न संशयः ।
 महावेश्यागामुक्त्वा ततः शतगुणं वसेत् ॥ ८ ॥
 तदा हि सर्वगामीचेलिवनाह पितामहः ।
 तत्रैव वातनां भुङ्क्ते यमदूतेन ताडितः ॥ ९ ॥
 तित्तिरः कुलटागामी धृष्टागामी च जायसः ।

कोकिलः पुं शलीगामी वेष्ट्यागामी हकस्तथा ॥ १० ॥

युग्मीगामी शूकरश्च सप्तजन्मसु भारते ।

महावेष्ट्यागामुकश्च श्मशाने शाल्यालिप्तश्च ॥ ११ ॥

यो भुङ्क्ते भानहीनश्च बह्वे चन्द्रचूर्ययोः ।

भक्त्युदं च यात्येव चन्द्रमानाब्दमेव च ॥ १२ ॥

ततो भवेन्मानवश्च उदरिव्याधिसंयुतः ।

गुणयुक्तश्च जायते दन्तहीनस्ततः शुचिः ॥ १३ ॥

वाक्प्रदत्तां हि कन्याश्च यस्यान्यस्मै ददाति च ।

स वसेत् पांशुभोजे च तद्गोजी च शताब्दकम् ॥ १४ ॥

दत्तापहारी यः साध्वि पागवेष्टं शताब्दकम् ।

निवसेत् शरगव्यायां यमदूतेन ताडितः ॥ १५ ॥

न पूजयेद्यो हि भक्त्या शिवलिङ्गञ्च पार्थिवम् ।

स याति शूलिनः कोपात् शूलप्रोतं सुदारुणम् ॥ १६ ॥

स्थित्वा शताब्दं तत्रैव श्वापदः सप्तजन्मसु ।

ततो भवेत् देवकश्च सप्तजन्म ततः शुचिः ॥ १७ ॥

करोति दण्डं यो विप्रं यज्ञदात् कम्पते द्विजः ।

प्रकम्पने वसेत् सोऽपि विप्रलोमाब्दमेव च ॥ १८ ॥

प्रकोपदत्ता कोपात् क्षामिनं या य पातति ।

कटृक्त्तिं तच्च वदति याति चोष्णानुपपन्नः ॥ १९ ॥

उल्कां ददाति वक्त्रे च सन्ततं यमकिङ्करः ।

दण्डेन ताडयेन् मृद्धिं तलोमान्मांसकम् ॥ २० ॥

ततो भवेन्मानवी च विधवा सप्तजन्मसु ।

भुङ्क्ता दुःखञ्च वैधव्यं व्याधियुक्तश्च शुचिः ॥ २१ ॥

या ब्राह्मणी शूद्रभोग्या सात्वकां पातति च ।

तप्तशौचोदके ध्यान्ते तदाहारा दिवानिश्च ॥ २२ ॥

निवसेदतिसन्तप्ता यमदूतेन ताडिता ।

शौचोदके निमग्ना च यावदिन्द्रास्तुर्दयाः ॥ २३ ॥

काकीजम्ब सहस्राणि शतजम्बानि शूकरी ।

कुकुरी शतजम्बानि नृगाली सप्तजम्बानि ॥ २४ ॥

पारावती सप्तजम्ब वानरी सप्तजम्बानि ।

ततो भवेत् सा चण्डाली सर्वभोग्या च भारते ॥ २५ ॥

ततो भवेच्च रजकी यक्षप्रस्ता च पुंसली ।

ततः कुष्ठयुता तैलकारी शुद्धा भवेत्ततः ॥ २६ ॥

वैश्या वसेद्वेधने च युग्मी च दण्डताडने ।

जालबन्धे महावैश्या कुलटा देहचूर्णके ॥ २७ ॥

स्त्रैरिषी दलने चैव धृष्टा च शोषणे तथा ।

निवसेद्यातनायुक्ता यमदूतेन ताडिता ॥ २८ ॥

पितृमूत्रभक्षणं तत्र यावन्नान्वन्तरं सति ।

ततो भवेत् विट्कुमिश्च वर्षलक्षं ततः शुचिः ॥ २९ ॥

ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गच्छेत् क्षत्रियामपि क्षत्रियः ।

वैश्यो वैश्याञ्च शूद्राञ्च शूद्रो वापि व्रजेद्यदि ॥ ३० ॥

स्ववर्णं परदारी च कथं याति तथा सह ।

मुक्ता कषायततोदं निवसेत् द्वादशाब्दकम् ॥ ३१ ॥

ततो विप्रो भवेच्छुद्धश्चैव क्षत्रियादयः ।

क्षोषितश्चापि शुध्यन्तीत्येवमाह पितामहः ॥ ३२ ॥

क्षत्रियो ब्राह्मणीं गच्छेत् वैश्यो वापि पतिव्रते ।

जाह्नगामी भवेत् सोऽपि सूर्पञ्च नरकं व्रजेत् ॥ ३३ ॥

सूर्पाकारैश्च कृमिभिर्ब्राह्मणा सह भक्षितः ।

प्रतप्तमूत्रभोजी च यमदूतेन ताडितः ॥ ३४ ॥
 तत्रैव यातनां भुङ्क्ते यावदिन्द्राश्चतुर्दशाः ।
 अश्वस्य वराहस्य जगलस्य ततः शुचिः ॥ ३५ ॥
 करे धृत्वा च तुलसीं प्रतिष्ठां यो न पालयेत् ।
 मिथ्या वा प्रपद्यं कुर्यात् स च ज्वालामुखं व्रजेत् ॥ ३६ ॥
 गङ्गातीर्थं करे धृत्वा प्रतिष्ठां यो न पालयेत् ।
 शिलां वा देवप्रतिष्ठां च च ज्वालामुखं व्रजेत् ॥ ३७ ॥
 दध्वा च दक्षिणं हस्तं प्रतिष्ठां यो न पालयेत् ।
 स्थित्वा देवगृहे वापि स च ज्वालामुखं व्रजेत् ॥ ३८ ॥
 स्पृष्ट्वा च ब्राह्मणं गात्रं वक्त्रं विष्णुसमं सति ।
 न पालयेत् प्रतिष्ठाञ्च स च ज्वालामुखं व्रजेत् ॥ ३९ ॥
 मित्रद्रोही कृतघ्नश्च यो हि विश्वासघातकः ।
 मिथ्यासान्धप्रदयैव स च ज्वालामुखं व्रजेत् ॥ ४० ॥
 अतः तत्र बसन्त्येव यावदिन्द्राश्चतुर्दशाः ।
 यथाङ्गावप्रदग्धाश्च यमदूतैश्च ताडितः ॥ ४१ ॥
 चण्डालगुलसीमर्ग्यं सप्तजन्म ततः शुचिः ।
 स्त्रीञ्चो गङ्गाजलसमर्ग्यं पञ्चजन्म ततः शुचिः ॥ ४२ ॥
 शिलासमर्ग्यं विट्कृमिच सप्तजन्मसु सुन्दरि ।
 राक्षसीसमर्ग्यं व्रणकुमिर्जन्मसप्त ततः शुचिः ॥ ४३ ॥
 कृचहस्तप्रदाता च सर्पश्च सप्तजन्मसु ।
 ततो भवेत्तस्मिन्हीनो मानवश्च ततः शुचिः ॥ ४४ ॥
 मिथ्यावादी देवगृहे देवकः सप्तजन्मसु ।
 पिशादिसमर्ग्यकारी च सांध्यदानी भवेद् भुवम् ॥ ४५ ॥
 ततो भवन्ति मूकास्ते बधिराश्च त्रिजन्मनि ।

भार्याहीना वंशहीना बुद्धिहीनास्ततः शुचिः ॥ ४६ ॥
 मित्रश्रीही च नकुलः कृतज्ञश्चापि गण्डकः ।
 विश्वासघाती व्याघ्रश्च समजन्मसु भारते ॥ ४७ ॥
 मिथ्यासाध्यप्रदश्चैव भक्षूकः समजन्मसु ।
 पूर्वान् सप्त परान् सप्त पुत्रेभ्यो हन्ति चात्मनः ॥ ४८ ॥
 नित्यक्रियाविहीनश्च जहृत्वेन युतो द्विजः ।
 मध्यानाद्या वेदवाक्ये मन्दं हसति सन्ततम् ॥ ४९ ॥
 व्रतीयवासहीनश्च सदाकथपरनिन्दकः ।
 जिह्मो जिह्मो वसेत् सोऽपि शतान्दृष्ट्व हिमोदके ॥ ५० ॥
 जलजन्तुर्भवेत् सोऽपि शतजन्म क्रमेश च ।
 ततो नानाप्रकारश्च मत्स्याजातिस्ततः शुचिः ॥ ५१ ॥
 यः करोत्यपहारश्च देवब्राह्मणयोर्धनम् ।
 पातयित्वा स्वपुत्रेभ्यो दत्तपूर्वान् दद्यापरान् ॥ ५२ ॥
 स्वयं याति च धूमाश्वं धूमध्वान्तसमन्वितम् ।
 धूमक्लिष्टो धूमभोजी वसेत्तत्र चतुर्युगम् ॥ ५३ ॥
 ततो मूषिकजातिश्च शतजन्मानि भारते ।
 ततो नानाविधाः पक्षिजातयः कृमिजातयः ॥ ५४ ॥
 ततो नानाविधा वृक्षजातयश्च ततो नरः ।
 भार्याहीनो वंशहीनो श्वरश्च व्याधिसंयुतः ॥ ५५ ॥
 ततो भवेत् स्वर्णकारः सुवर्णस्य बणिक् तथा ।
 ततो यवनदेवी च ब्राह्मणो गण्डकस्ततः ॥ ५६ ॥
 विप्रो दैवज्ञोपजीवी वैद्यजीवी चिकित्सकः ।
 साक्षात्तोहादिव्यापारी रसादिविक्रयी च यः ॥ ५७ ॥
 स याति नागवेष्टश्च नागैर्बेष्टित एव च ।

वसेत् स्रजोममनाब्दं ततैव नागदंशितः ॥ ५८ ॥
 ततो भवेत् स गन्धको वैद्यस्य सप्तजन्यसु ।
 गोपय कर्णकारय शङ्खकारस्ततः शुचिः ॥ ५९ ॥
 प्रविष्टानि च कृण्वानि कथितानि प्रतिव्रजे ।
 अन्यानि चापविष्टानि शृङ्गाणि तत्र सन्ति वै ॥ ६० ॥
 सन्ति पातकिसन्निधौ स्वकर्णैकभोगिनः ।
 भ्रमन्ति तावत् संसारे न च ते स्वर्गभागिनः ॥ ६१ ॥
 बाल्ययान्ति च स्वर्गं मर्त्यं च न हि निर्हृताः ।
 निर्हृतिं न हि क्षिपान्ति कृण्वन्निषां विना मराः ।
 स्वधर्मनिरताद्यापि स्वधर्मविरतास्तथा ॥ ६२ ॥
 गच्छन्तो मर्त्यलोकाद् दुर्दृष्टी यमविहाराः ।
 भीताः कृष्णोपासकाश्च वैरतेषां दिव्योरगाः ॥ ६३ ॥
 जडूतं प्राग्वहस्तच्च गच्छन्तं तं वदाम्यहम् ।
 याच्यन्तीति च सर्वत्र हरिभक्तान्नमं पिना ॥ ६४ ॥
 कृष्णमन्त्रीपासकानां नामानि च निहन्तवन् ।
 करोति नखराच्छ्रया चित्तगुप्तश्च भीतवत् ॥ ६५ ॥
 मधुपर्कादिकं ब्रह्मा तेषां कुरुते पुनः ॥ ६६ ॥
 म्लिष्टं ब्रह्मलोकश्च गोलोकं गच्छतां सताम् ।
 दूरितानि च गच्छन्ति तेषां संस्पर्शमावतः ।
 यथा सुप्रज्वलद्दण्डौ काष्ठानि च दृष्टानि च ॥ ६७ ॥
 प्राप्नोति मोहः संमोहं तांश्च दृष्ट्वा च भीतवत् ।
 कामश्च कामिनं याति लोभक्रीधौ ततः गतिः ।
 मृत्युः प्रलयते रोगो जरा शोको भयन्तथा ॥ ६८ ॥
 कातः शुभाशुभं कर्म हर्षो भोगस्तथैव च ॥ ७९ ॥

ये ये न यान्ति यामीञ्च कथितास्ते मया सति ।
 शृणु देहविवरणं कथयामि यत्तावदसम् ॥ ७० ॥
 पृथिवीवायुराकाशं तेजस्तीर्णमग्निश्चुटम् ।
 देहिनां देहबीजश्च स्रष्टुः सर्गविधौ परम् ॥ ७१ ॥
 पृथिव्यादि पञ्चभूतैर्यो देहो निर्मितो भवेत् ।
 सः क्वचिन्मो नखरश्च भजसाश्च भवेदिह ॥ ७२ ॥
 वृद्धाङ्गुष्ठामाणेन यो जीवः पुरुषाकृतिः ।
 विभर्त्ति सूक्ष्मदेहश्च तद्रूपं भोगहेतवे ॥ ७३ ॥
 स देहो न भवेद्भ्रमो ज्वलद्ग्नौ जगत्समे ।
 जले न लटो देहो वा प्रहारे मुक्तिरैक्यते ॥ ७४ ॥
 न शस्त्रे च न चास्त्रे च मुतीष्णे कण्टके तथा ।
 तप्तद्रुवे तप्तलोहे तप्तपात्राण्यथ च ॥ ७५ ॥
 प्रतप्तप्रतिमाश्चे पेक्ष्यत्व्यूहं पतनेऽपि च ।
 कथितं देवि वृत्तान्तं कारणञ्च यथागमम् ॥ ७६ ॥
 कुण्डानां लक्षणं सर्वं निबोध कथयामि ते ।
 अधुना देवि कथ्यामि किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ७७ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 प्रकृतिखण्डे सावितरुपाख्याने पापिकुण्ड-
 निबन्धो नाम एकविंशत्तमोऽध्यायः ।

हात्विंशोऽध्यायः ।

सावित्रोवाच ।

धर्मराज महाभाग वेदवेदाङ्गपारंग ।

नानापुराणेतिहास-पञ्चरात्र-आदर्शक ॥ १ ॥

सर्वेषु सारभूतं यत् सर्वेषु सर्वसच्चतम ।

कर्मच्छेद बीजरूपं प्रशस्यं सुखदं कृत्वा ॥ २ ॥

यशः प्रदं धर्मदत्तं सर्वमङ्गलं महात्मन ।

येन दामीं न ते यान्ति वातनां भवदुःखदाम् ॥ ३ ॥

कुण्डानि च न पाप्मन्ति तत्र नैव पतन्ति च ।

न भवेद्यत्र जन्मादि तत् कर्म बद्धं सुव्रत ॥ ४ ॥

किमाकाराणि कुण्डानि कति तेषां मितानि च ।

केन रूपेण तत्रैव तिष्ठन्ति पापिनः सदा ॥ ५ ॥

अदेहे भयमाहूति यान्ति लोकान्तरं नराः ।

केन देहेन वा भोगं भुञ्जते वा शुभाशुभम् ॥ ६ ॥

सुखिरं क्षेयभोगेन कथं देहो न नश्यति ।

देहो वा किं विधो ब्रह्मन् तस्ये व्याख्यातुमर्हसि ॥ ७ ॥

सावित्रोवाचनं कृत्वा धर्मराजो हरिं स्मरन् ।

अथां कथितुमारभे मुनिं नत्वा च नारद ॥ ८ ॥

यम उवाच ।

वत्से चतुर्षु वेदेषु धर्मेषु संहितासु च ।

पुराणेष्वितिहासेषु पञ्चरात्रादिकेषु च ॥ ९ ॥

अन्येषु सर्वशास्त्रेषु वेदाङ्गेषु च सुव्रते ।
 सर्वेष्टसारभूतञ्च सकृत्तं तन्मन्त्रेण नम् ॥ १० ॥
 जन्ममृत्युजराभोगशोकसन्तापतारणम् ।
 सर्वमङ्गलरूपञ्च परमानन्दकारणम् ॥ ११ ॥
 कारणं सर्वसिद्धीनां नरकार्णवतारणम् ।
 भस्मिहृत्पादुरकरं कर्महृत्पनिज्जननम् ॥ १२ ॥
 गोक्षोकमार्गक्षीपानमविनाशि पदप्रदम् ।
 साक्षीकप्रसादिसाकृष्यसामीप्यादिप्रदं शुभे ॥ १३ ॥
 कुण्डलानि यमदूतञ्च यमञ्च यमकिङ्करान् ।
 न हि पश्यन्ति अप्रेज श्रीकृष्णकिङ्कराः सति ॥ १४ ॥
 हरिमतं ये कुर्वन्ति गृहिणः कर्मभीतिनः ।
 ये क्षाप्ति हरितीर्त्तं च नाशन्ति हरिवासरे ॥ १५ ॥
 प्रणमन्ति हरिं नित्यं हृदयैर्चां पूजयन्ति च ।
 न यान्ति ते च वीराश्च यम संयमतीं पुरीम् ॥ १६ ॥
 त्रिमव्यपूता विप्राश्च शुद्धाचारसमन्विताः ।
 स्वधर्मनिरताः शान्ता न यान्ति यममन्दिरम् ॥ १७ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मविष्णु नारायण-
 नारदसंवादे यमसापिलीसंवादे
 द्वाविंशत्तमोऽध्यायः ।

वयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

यम उवाच ।

पुर्येन्दुमण्डलाकारं सर्वकुण्डञ्च वर्तुलम् ।
 अतीवनिम्नं पाषाणभेदैश्च सञ्चितं सति ॥ १ ॥
 न नखरक्षापल्यं निमित्तज्ञेयरेच्छया ।
 क्रोमदं पाताञ्जलाद्य नानारूपं तदाख्यम् ॥ २ ॥
 ज्वलद्गहाररूपञ्च शतहस्ताशिश्रावितम् ।
 परितः क्रोममानञ्च वज्रकुण्डं प्रकीर्तितम् ॥ ३ ॥
 महच्छब्दं प्रकुर्वद्भिः पापिभिः परिपूरितम् ।
 रचितं मम दूतैश्च ताडितैश्चापि सन्तनम् ॥ ४ ॥
 प्रतप्तादकपूर्णा हिंस्त्रजन्तुसमन्वितम् ।
 महावीराभ्यकारञ्च पापिसत्तेन सङ्कुलम् ॥ ५ ॥
 प्रकुर्वता काकुशब्दं प्रहारैर्धूर्णितेन च ।
 क्रोमाईमानं सददूतैस्तार्क्षितेन च रचितम् ॥ ६ ॥
 तप्तचारोदकैः पूर्णं नक्तैश्च परिवेष्टितम् ।
 सङ्कुलं पापिभिश्चैव क्रोममानं भयानकम् ॥ ७ ॥
 त्राहीति शब्दं कुर्वद्भिर्ममदूतैश्च ताडितैः ।
 प्रचलद्भिरनाहारैः शुष्ककण्ठीष्ठतालुकैः ॥ ८ ॥
 विरमूत्रैरेव पूर्णञ्च क्रोममानञ्च कुक्षितम् ।
 अतिदुर्गन्धिसंयुक्तं व्याप्तं पापिभिरेव च ॥ ९ ॥
 ताडितैर्ममदूतैश्च अनाहारैरुपद्रवैः ।

रचेति शब्दं कुर्वन्निस्तकीटैरेव भक्षितम् ॥ १० ॥

तप्तमूत्रद्रवैः पूर्णं मूत्रकीटैश्च संकुलम् ।

शुक्तं महापापिभिश्च तत्कीटैर्दक्षितं सदा ॥ ११ ॥

गव्यूतिमानं ध्वान्ताक्तं शब्दकृद्भिश्च सन्ततम् ।

मददूतैस्ताडितैर्वोरैः शुष्ककण्ठौष्ठतालुकैः ॥ १२ ॥

श्लेष्मपूर्णं क्रोशमितं वेष्टितं चेष्टितैः सदा ।

तद्भोजिभिः पापिभिश्च तत्कीटैर्भक्षितैः सदा ॥ १३ ॥

क्रोशाद्धं गरपूर्णञ्च गरभोजिभिरन्वितम् ।

गरकीटैर्भक्षितैश्च पापिभिः पूर्णमेव च ॥ १४ ॥

ताडितैर्मम दूतैश्च शब्दकृद्भिश्च कम्पितैः ।

अर्पाकारैर्वज्रदंष्ट्रैः शुष्ककण्ठैः सुदाहणैः ॥ १५ ॥

जैत्रयोर्मलपूर्णञ्च क्रोशाद्धं कीटसंयुतम् ।

पापिभिः संकुलं शश्वत् रवद्भिः कीटभक्षितैः ॥ १६ ॥

वसारसेन पूर्णञ्च क्रोशतुर्य्यं सुदुःसहम् ।

तद्भोजिभिः पातकिभिर्य्याप्तं दूतैश्च ताडितैः ॥ १७ ॥

शुक्तपूर्णं क्रोशतुर्य्यं शुक्तकीटैश्च भक्षितैः ।

क्रन्दद्भिः पापिभिः शश्वत्संकुलं व्याकुलैर्भिषा ॥ १८ ॥

दुर्गन्धिरक्तपूर्णञ्च वापीमानं गभीरकम् ।

तद्भोजिभिः पापिभिश्च संकुलं कीटभक्षितैः ॥ १९ ॥

पूर्णनेत्राशुभिर्नृणां वाप्यर्द्धं पापिभिर्युतम् ।

ताडितैर्ममदूतेन तद्भक्ष्यैः कीटभक्षितैः ॥ २० ॥

नृणां गात्रमलैः पूर्णं तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युतम् ।

ताडितैर्ममदूतैश्च व्यग्रैश्च कीटभक्षितैः ॥ २१ ॥

कर्णविट्परिपूर्णञ्च तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युतम् ।

वापीतुर्व्यप्रमाणश्च बद्धिः कीटभक्षितैः ॥ २२ ॥
 लज्जापूर्वं नराणाञ्च महादुर्गन्धिसंयुतम् ।
 महापातकैर्भिर्युक्तं वापीतुर्व्यप्रमाणकम् ॥ २३ ॥
 परिपूर्णं क्षिप्त्वा मांसैर्मम दूतैश्च ताडितैः ।
 पापिभिः सङ्कुलश्चैव वापीमानं भयानकम् ॥ २४ ॥
 कन्याविक्रयिभिश्चैव तद्व्याधैः कीटभक्षितैः ।
 लाहीति शब्दं कुर्वन्निष्क्रामितैश्च भयानकैः ॥ २५ ॥
 वापीतुर्व्यप्रमाणश्च लज्जादिकषतुष्टयम् ।
 पापिभिः संकुलं शय्याशयमदूतैश्च ताडितैः ॥ २६ ॥
 प्रतप्तताम्रकुण्डश्च ताम्रपयुष्मन्ध्यान्वितम् ।
 ताम्राणां प्रतिमाश्चैः प्रतप्तैराहतं सदा ॥ २७ ॥
 प्रत्येकं प्रतिमाश्चिष्टैः बद्धिः पापिभिर्युतम् ।
 गव्यूतिमानं विस्तीर्णं मम दूतैश्च ताडितैः ॥ २८ ॥
 प्रतप्तबीजधारश्च ज्वलदङ्गारसंयुतम् ।
 बीजानां प्रतिमाश्चैः प्रतप्तैराहतं सदा ॥ २९ ॥
 प्रत्येकं सर्वाश्चिष्टैश्च गजैश्च विचित्रितैर्मया ।
 रणरवेतिशब्दश्च कुर्वन्निर्दूत ताडितैः ॥ ३० ॥
 महापातकैर्भिर्युक्तं क्षिप्त्वा दूत प्रमाणकम् ।
 भयानकं ध्वानायुतां लोहकुण्डं शकीर्णितम् ॥ ३१ ॥
 चर्मकुण्डं तप्तसुराकुण्डं बाष्पवर्षमेव च ।
 तद्भाजिभिः पापिभिश्च व्याप्तं मद दूतताडितैः ॥ ३२ ॥
 शयः शाल्मलिहस्तश्च तीक्ष्णकुण्डक कुण्डकम् ।
 लज्जापीडयमानश्च क्रोशमानश्च दुःखदम् ॥ ३३ ॥
 बहूनानैः कण्डकैश्च युतैश्चैः परिवेष्टितम् ॥ ३४ ॥

प्रत्येकं कण्टकैर्विहं महापातकिभिर्युतम् ।
 ब्रह्माग्राक्षिपतद्भिश्च ममदूतैश्च ताडितैः ॥ ३५ ॥
 जलं देहीति शब्दश्च कुर्वद्भिः शुष्कतालुकैः ।
 महाभयातिजग्रेषु दण्डेन भज्जमस्तकैः ।
 प्रचलद्भिर्गन्धा तप्ततैले जाविभिरेव च ॥ ३६ ॥
 विषीघैस्तृचकादीनां पूर्वञ्च क्रोशमानकम् ।
 तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं मम दूतैश्च ताडितैः ॥ ३७ ॥
 प्रतप्ततैलपूर्णञ्च कीटादि परिवर्जितम् ।
 तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं स्निग्धगात्रैश्च वेष्टितैः ॥ ३८ ॥
 काकुशब्दं प्रकुर्वद्भिश्च लज्जितैस्तताडितैः ।
 महापातकिभिर्युक्तं दिगव्यूति प्रमाद्यकम् ॥ ३९ ॥
 शस्त्रकुण्डं ध्वान्तयुक्तं क्रोशमानं भयातकम् ।
 शूलाकारैः सूतीक्ष्णानि लीहशस्त्रैश्च वेष्टितम् ॥ ४० ॥
 शस्त्रतण्डुलरूपञ्च क्रोशतुल्यप्रमाद्यकम् ।
 पातकिभिर्वेष्टितञ्च कुन्तविवैश्च वेष्टितम् ॥ ४१ ॥
 ताडितैर्मम दूतैश्च शुष्ककण्ठीष्ठतालुकैः ।
 कीटैः सकुलमानैश्च सर्पयानैर्भयङ्करैः ॥ ४२ ॥
 तीक्ष्णदन्तैश्च विजितैर्व्यासं ध्वान्तयुतं सति ।
 महापातकिभिर्युक्तं भीतैश्च कीटभक्षितैः ।
 बदद्भिः क्रोशमानञ्च ममदूतैश्च ताडितैः ॥ ४३ ॥
 अतिदुर्गन्धि संयुक्तं क्रोशार्जं पूयसंयुतम् ।
 तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं मम दूतैश्च ताडितैः ॥ ४४ ॥
 दिगव्यूति प्रमाद्यञ्च हिमतोय प्रपूरितम् ।
 तालवृक्ष प्रमाद्यैश्च सर्पकोटिगिराहतम् ॥ ४५ ॥

सर्ववेष्टितगात्रं च पापिभिः सर्पभक्षितैः ।

सङ्कुलं शब्दकृद्भिश्च सम दूतैश्च ताडितैः ॥ ४६ ॥

कुण्डल्यं मगरादीनां पूर्णं च मगकादिभिः ।

सर्वं क्रोमादेमानश्च महापातकिभिर्युतम् ॥ ४७ ॥

हस्तपादादिभिर्वैः चतैः चतजलोहितैः ।

हातिभिश्च शब्दं कुवेष्टिः प्रचक्षद्विच सन्ततम् ॥ ४८ ॥

वज्रहृदिकयोः कुण्डं ताभ्याश्च परिपूरितम् ।

वाप्यद्वं पापिभिर्युतं वज्रहृदिकदंशितैः ॥ ४९ ॥

कुण्डल्यं मगरादीनां तैरेव परिपूरितम् ।

तैर्विद्वैः पापिभिर्युतं वाप्यद्वं रक्तलोहितैः ॥ ५० ॥

तप्तपद्मादकैः पूर्णं सध्वान्तं गोलकुण्डकम् ।

कौटैः सङ्कुलमानैश्च भक्षितैः पापिभिर्युतम् ॥ ५१ ॥

वाप्यद्वं परिपूर्णं च जलस्यैः नक्तकोटिभिः ।

दाकणैर्विशताकारैर्भक्षितैः पापिभिर्युतम् ॥ ५२ ॥

विशमूत्रयोः सभक्ष्यं च संगुतं शनकोटिभिः ॥ ५३ ॥

काकैश्च विजताकारैर्धनुर्लज्जश्च पापिभिः ॥ ५४ ॥

सञ्चालवाजयोः कुण्डं ताभ्याश्च परिपूरितम् ।

भक्षितैः पापिभिर्युतं शब्दकृद्भिश्च सन्ततम् ॥ ५५ ॥

धनुःगतं वज्रयुतं पापिभिः सङ्कुलं सदा ।

शब्दकृद्भिर्वज्रधैरन्तध्वान्तमयं सदा ॥ ५६ ॥

वापीद्विगुणमानश्च तगप्रस्तरनिर्मितम् ।

ज्वलदङ्गारसदृशं चक्षुः पापिभिर्युतम् ॥ ५७ ॥

पुरधारोपमैस्तीक्ष्णैः पाषाणैर्निर्मितं परम् ।

महापातकिभिर्युतं चतं चतजलोहितैः ॥ ५८ ॥

दुर्गन्धि लालपूर्णञ्च तद्गन्धैः पापिभिर्युतम् ।
 क्रोशमानं गभीरञ्च मम दूतैश्च ताडितैः ॥ ५९ ॥
 तप्ततोयाञ्जनाकारैः परिपूर्णं धनुःशतम् ।
 चलद्भिः पापिभिर्युक्तं मम दूतैश्च ताडितैः ॥ ६० ॥
 पूर्णं चूर्णद्रवैः क्रोशमानं पापिभिरन्वितम् ।
 तद्भोजिभिः प्रदग्धैश्च मम दूतैश्च ताडितैः ।
 कुण्डं कुलालचक्राभं घूर्ण्यमाणञ्च सन्ततम् ॥ ६१ ॥
 सुतीक्ष्णषोडशारञ्च घूर्णितैः पापिभिर्युतम् ।
 अतीव वक्रं निम्नञ्च द्विगव्यूतिप्रमाणकम् ॥ ६२ ॥
 कन्दराकारनिर्माणं तप्तोदकसमन्वितम् ।
 महापातकिभिर्युक्तं भक्षितैर्जलजन्तुभिः ॥ ६३ ॥
 प्रचलद्भिः शब्दकृद्भिर्ध्वान्तयुक्तं भयानकम् ।
 कोटिभिर्विह्वताकारैः कच्छपैश्च सुदारुणैः ॥ ६४ ॥
 जलस्थैः संयुतं तैश्च भक्षितैः पापिभिर्युतम् ।
 ज्वालाकलापैस्तेजोभिर्निर्माणं क्रोशमानकम् ॥ ६५ ॥
 शब्दकृद्भिः पापिभिश्च चलद्भिः संयुतं सदा ।
 क्रोशमानं गभीरञ्च तप्तभस्त्राभिरन्वितम् ॥ ६६ ॥
 शब्दचलद्भिः संयुक्तं पापिभिर्भस्त्रभक्षितैः ॥ ६७ ॥
 तप्तपाषाणलोद्ग्राणां समूहैः परिपूरितम् ।
 पापिभिर्दग्धगालैश्च युक्तञ्च युक्ततालुकैः ॥ ६८ ॥
 क्रोशमानं ध्वान्तनयं गभीरमतिदारुणैः ।
 ताडितैर्मम दूतैश्च दग्धकुण्डं प्रकीर्तितम् ॥ ६९ ॥
 अत्युर्मिबुक्ततोयञ्च प्रतप्तद्वारमयतम् ।
 नानाप्रकारविह्वतं जलजन्तुसमन्वितम् ॥ ७० ॥

द्विगव्यूतिप्रमाणञ्च गभीरं ध्वान्तसंयुतम् ।
 तद्वच्चैः पापिभिर्युक्तं दंशितैर्जलजन्तुभिः ॥ ७१ ॥
 चलद्भिः क्रन्दमानैश्च न पश्यद्भिः परस्परम् ।
 उत्तमशूर्मिकुण्डञ्च कीर्तितञ्च भयानकम् ॥ ७२ ॥
 प्रसीवधारपत्रस्याप्युच्चैः स्तालतरोरधः ।
 क्रीडाहमानकुण्डञ्च पतत्पत्रसमन्वितम् ॥ ७३ ॥
 पापिनां रक्तपूर्णञ्च वृजायात् पततां परम् ।
 परिव्राहीति शब्दञ्च कुर्वतामसतामपि ॥ ७४ ॥
 गभीरं ध्वान्तसंयुक्तं रक्तकीटसमन्वितम् ।
 तदसीपत्रकुण्डञ्च कीर्तितञ्च भयानकम् ॥ ७५ ॥
 धनुःशतप्रमाणञ्च चुराकारास्तसङ्कुलम् ।
 पापिनां रक्तपूर्णञ्च चुरधारं भयानकम् ॥ ७६ ॥
 सूचीवास्यास्तसंयुक्तं पापिरक्तौघपूरितम् ।
 पञ्चाशद्वनुरायामं क्लेशदञ्च सूचीमुखम् ॥ ७७ ॥
 कस्यचिज्जन्तुभेदस्य गोधेत्यस्य मुखाकृतम् ।
 कूपरूपगभीरञ्च धनुर्विंशत्प्रमाणकम् ॥ ७८ ॥
 महापातकिनाञ्चैव महाक्लेशकरं परम् ।
 तत्कीटभक्षितानाञ्च नम्रास्यानाञ्च सन्ततम् ॥ ७९ ॥
 कुण्डं नखमुखाकारं धनुः पीडयमानकम् ।
 गभीरं कूपरूपञ्च पापिष्ठैः संकुलं सदा ॥ ८० ॥
 गजेन्द्राणां समूहेन व्याप्तं कुण्डाकृतं स्थलम् ।
 गजदन्तहतानाञ्च पापिनां रक्तपूरितम् ॥ ८१ ॥
 तत्कीटभक्षितानाञ्च काकुशवृक्षतां सदा ।
 धनुःशतप्रमाणञ्च कीर्तितं गजदंशनम् ॥ ८२ ॥

धनुस्त्रिंशत्प्रमाणञ्च कुण्डञ्च गोमुखोक्तिः ।

पापिनां दुःखदञ्चैव गोमुखं परिकीर्तितम् ॥ ८३ ॥

अमितं कालचक्रेण सन्ततञ्च भयानकम् ।

कुम्भाकारं ध्वान्तयुक्तं द्विगव्युतिप्रमाणकम् ॥ ८४ ॥

तत्तत्पीरूपमानञ्च गभीरमतिविस्तृतम् ।

कुतचित्तप्ततैलञ्च कुण्डाभ्यन्तरमन्तिके ॥ ८५ ॥

कुतचित्तप्तलीहादि तास्त्रादि कुण्डमेव च ।

कुतचित् तप्तपापान्कुण्डाभ्यन्तरमन्तिके ।

पापिनाञ्च प्रधानैश्च महापातकिभिर्युतम् ॥ ८६ ॥

परस्परं न पश्यद्भिः शब्दकद्रिय सन्ततम् ।

ताडितैर्मम दूतैश्च दण्डैश्च मुषलेस्तथा ॥ ८७ ॥

घूर्ण्यमानं पतद्भिश्च सूचितैश्च सुहृद्भिः ।

पातितैर्मम दूतैश्च चात्यूर्ध्वीत् पतितैः क्षणम् ॥ ८८ ॥

यावन्तः पापिनः सन्ति सर्वकुण्डेषु सुन्दरि ।

तत्र चतुर्गुणाः सन्ति कुम्भीपाके च दुस्तरे ॥ ८९ ॥

सुखिरं पतिताश्चैव भोगदेहविवर्जिताः ।

सर्वकुण्डप्रधानञ्च कुम्भीपाकं प्रकीर्तितम् ॥ ९० ॥

कालनिर्मितसूत्रेण निबद्धा यत्र पापिनः ।

उत्थापिताश्च मददूतैः क्षणमेव निमज्जिताः ॥ ९१ ॥

निष्वासवद्धाः सुचिरं कुण्डानामन्तरे तथा ।

अतीवक्लेशयुक्ताश्च भोगदेहा न नश्यताः ॥ ९२ ॥

दण्डेन मुषलेनैव मम दूतैश्च ताडिताः ।

प्रतप्ततोययुक्तञ्च कालसूत्रं प्रकीर्तितम् ॥ ९३ ॥

अवटः कूपभेदश्च यत्रोदञ्च तदाकृतिः ।

प्रतप्ततोयपूर्णञ्च धनुर्विशत्प्रमाणकम् ॥ ८४ ॥
 व्याप्तं महापापिभिश्च दग्धगात्रैश्च सन्ततम् ।
 मददृतैस्ताडितैः शम्भुदवटोदं प्रकीर्तितम् ॥ ८५ ॥
 यत्तीव्रस्पर्शमात्रेण सर्वव्याधिश्च पापिनाम् ।
 भवेदकस्मात् पततां यत्र कुण्डे धनुःशते ॥ ८६ ॥
 सर्वैरुद्धाः पापिनश्च लुदन्ति यत्र सन्ततम् ।
 हाहेति शब्दं कुर्वन्तस्तदेवारुन्तुदं विदुः ॥ ८७ ॥
 तत्रपांशुभिराकीर्णं ज्वलद्भिस्तु सदग्धकैः ।
 तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं पांशुभोजं धनुःशतम् ॥ ८८ ॥
 पततां पापिनां यत्र भवेदेव प्रकम्पनम् ।
 पतन्मात्रे च पापी च पाशेन वेष्टितो भवेत् ।
 क्रोशमानो च कुण्डे च तत्पाशवेष्टनं विदुः ॥ ८९ ॥
 धनुर्विशत्प्रमाणञ्च शूलप्रोतं प्रकीर्तितम् ।
 पतन्मात्रेण पापी च शूलेन ग्रथितो भवेत् ॥ ९० ॥
 पततां पापिनां यत्र भवेदेव प्रकम्पनम् ॥ ९१ ॥
 अतीव हिमतीये च क्रोशार्द्धञ्च प्रकम्पनम् ।
 दृश्ये त्व हि मददृता यत्रोक्ताः पापिनां नृपे ॥ ९२ ॥
 धनुर्विशत्प्रमाणञ्च तदुत्काशितं सङ्गच्छतम् ।
 लक्ष्योत्पन्नमानञ्च लभीरञ्च धनुःशतम् ॥ ९३ ॥
 नानाप्रकारकृमिभिः संयुक्तञ्च भयानकैः ।
 अत्यन्तकारण्यां यत् कृपाकारञ्च वर्तुलम् ॥ ९४ ॥
 तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं न पश्यति परस्परम् ।
 तततोयप्रदग्धैश्च चलद्भिः कीटभक्षितैः ।
 व्याप्तं तत्रोत्पन्नञ्चान्यं रन्ध्रकूपं प्रकीर्तितम् ॥ ९५ ॥

नानाप्रकारशस्त्रौघैर्यत्र विद्धाश्च पापिनः ।
 धनुर्विंशत्प्रमाणञ्च वेधनं तत् प्रकीर्तितम् ॥१०६॥
 दण्डेन ताडिता यत्र मम दूतैश्च पापिनः ।
 धनुःषोडशमानञ्च तत् कुण्डं दण्डताडनम् ॥१०७॥
 निबद्धाश्च महाजालैर्यथा मीनाश्च पापिनः ।
 धनुस्त्रिंशत्प्रमाणञ्च जालबद्धं प्रकीर्तितम् ॥ १०८ ॥
 पततां पापिनां कुण्डे देहाश्चूर्णीभवन्ति च ।
 लौहवेदीनिबद्धान्तः कोटिपौरुषमानकम् ॥१०९॥
 गभीरं ध्वान्तयुक्तञ्च धनुर्विंशत्प्रमाणकम् ।
 मूर्च्छितानां जड़ानाञ्च देहचूर्णं प्रकीर्तितम् ॥११०॥
 इलिताः पापिनो यत्र मददूतैर्मुषलैः सदा ।
 धनुःषोडशमानञ्च तत् कुण्डं दलनं स्मृतम् ॥१११॥
 पतन्मात्रे यत्र पापी शुष्ककण्ठीष्ठतालुकः ।
 बालुकासु च तप्तासु धनुस्त्रिंशत्प्रमाणकम् ॥११२॥
 शतपौरुषमानञ्च गभीरं ध्वान्तसंयुतम् ।
 जलाहारविरहितं शोषणं तत् प्रकीर्तितम् ॥११३॥
 नानाचर्मकषायोदं परिपूर्णं धनुःशतम् ।
 दुर्गन्धियुक्तं तद्भक्ष्यैः पापिभिः सङ्कुलं कषम् ॥११४॥
 सूर्पाकारमुखं कुण्डं धनुर्द्वादशमानकम् ।
 तप्तलौहबालुकाभिः पूर्णं पातकिभिर्युतम् ॥११५॥
 अन्तराग्निशिखानाञ्च ज्वालाव्याप्तमुखं सदा ।
 धनुर्विंशत्प्रमाणञ्च यस्य कुण्डस्य सुन्दरि ॥११६॥
 ज्वालाभिर्दग्धगात्रैश्च पापिभिर्यातमेव यत् ।
 तन्महत्क्षेत्रं यत्तत् कुण्डं ज्वालासुखं स्मृतम् ॥११७॥

पतन्मात्राद्यत्र पापी मूर्च्छितो व्यथितो भवेत् ।
 तत्प्रेष्टकाभ्यन्तरितं वाप्यर्द्धं जिह्मकुण्डकम् ॥११८॥
 धूमान्मकारयुक्तञ्च धूमान्यैः पापिभिर्युतम् ।
 धनुःशतं स्वासबद्धैर्धूमान्यं परिकीर्तितम् ॥११९॥
 पतन्मात्राद्यत्र पापी नागैश्च वेष्टितो भवेत् ।
 धनुःशतं नागपूर्णं तन्नागवेष्टकुण्डकम् ॥ १२० ॥
 पङ्कशीति च कुण्डानि मयोक्तानि निशामय ।
 लज्जश्चापि तेषाञ्च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥१२१॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 प्रकृतिखण्डे यमसावित्रीसंवादे कुण्डलक्षण-
 प्रकथनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

सावित्रीवाच ।

हरिभक्तिं देहि मह्यं सारभृतां सुदुर्लभाम् ।
 त्वत्तः सर्वं श्रुतं देव नावशिष्टोऽधुना मम ॥ १ ॥
 किञ्चित् कथय मे धर्मं श्रीकृष्णगुणकीर्तनम् ।
 पुंसां लज्जोद्धारवीजं नरकारणवतारणम् ॥ २ ॥
 कारणं मुक्तिसाराणां सर्वाशुभनिवारणम् ।
 पावनं कर्मवृक्षाणां कृतयापौघहारणम् ॥ ३ ॥

मुक्तयः कतिधा सन्ति किं वा तासाञ्च लक्षणम् ।
 हरिभक्तेर्मूर्तिभेदं निषेकस्यापि लक्षणम् ॥ ४ ॥
 तत्त्वज्ञानविहीना च स्त्रीजातिर्विधिनिर्मिता ।
 किं तज्ज्ञानं सारभूतं वद वेदविदां वर ॥ ५ ॥
 सर्वदानमनशनं तीर्थस्नानं व्रतं तपः ।
 अज्ञानज्ञानदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ६ ॥
 पितुः शतगुणा माता गौरवेणातिनिश्चिता ।
 मातुः शतगुणैः पूज्यो ज्ञानदाता गुरुः प्रभो ॥ ७ ॥

यम उवाच ।

पूर्वं सर्ववरो दत्तो यत्ते मनसि वाञ्छितः ।
 अधुना हरिभक्तिस्ते वत्से भवतु मङ्गरात् ॥ ८ ॥
 श्रोतुमिच्छसि कल्याणि श्रीकृष्णगुणकीर्तनम् ।
 वक्तृणां प्रशक्तृणां श्रोतृणां कुलतारणम् ॥ ९ ॥
 शेषो वक्तृसहस्रेण न हि यद्वक्तुमीश्वरः ।
 श्रुत्युज्जयो न क्षमश्च वक्तुं पञ्चमुखेन च ॥ १० ॥
 धाता चतुर्णां वेदानां विधाता जगतामपि ।
 ब्रह्मा चतुर्मुखेनैव नालं विशृणुय सर्ववित् ॥ ११ ॥
 कार्तिकेयः षण्मुखेन नापि वक्तुमलं भुवम् ।
 न गणेशः समग्रेश्च योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुः ॥ १२ ॥
 सारभूताश्च शास्त्राणां वेदाद्यत्सार एव च ।
 कलामात्रं यद्गुणानां न विदन्ति बुधाश्च ये ॥ १३ ॥
 सरस्वती च यज्ञेन नालं यद्गुणवर्णने ।
 सनत्कुमारो धर्मश्च सनकश्च सनातनः ॥ १४ ॥
 सनन्दः कपिलः सूर्यो येश्वरो च ब्रह्मणः सुताः ।

विचक्षणा न यद्वक्तुं के वान्ये जडबुद्धयः ॥ १५ ॥
 न यद्वक्तुं क्षमाः सिद्धा मुनीन्द्रा योगिनस्तथा ।
 के वान्ये च वयं के वा भगवद्गुणवर्णने ॥ १६ ॥
 ध्यायन्ते यत्पदाभोजं ब्रह्मविष्णुगिवादयः ।
 अतिसाध्यं स्वभक्तानां तदन्येषां सुदुर्लभम् ॥ १७ ॥
 कश्चित् किञ्चिद्विजानाति तद्गुणोत्कीर्त्तनं महत् ।
 अतिरिक्तं विजानाति ब्रह्मा ब्रह्ममुतादयः ॥ १८ ॥
 ततोऽतिरिक्तं जानाति गणेशो ज्ञानिनां गुरुः ।
 सर्वातिरिक्तं जानाति सर्वज्ञः शम्भुरेव च ॥ १९ ॥
 तस्मै दत्तं पुरा ज्ञानं कृष्णेन परमात्मना ।
 अतीवनिर्जने रम्ये गोलोके रासमण्डले ॥ २० ॥
 तत्रैव कथितं किञ्चित् यद्गुणोत्कीर्त्तनं पुनः ।
 धर्माय कथयामास शिवलोके शिवः स्वयम् ॥ २१ ॥
 धर्मस्तत् कथयामास पुष्करे भास्कराय च ।
 यमाराध्य सप्त पिता मां प्राय तपसा सति ॥ २२ ॥
 पूर्वं स्वविषयच्छाहं न गृह्णामि प्रयत्नतः ।
 वैराग्ययुक्तस्तपसं गन्तुमिच्छामि सुव्रते ॥ २३ ॥
 तदा मां कथयामास पिता तद्गुणकीर्त्तनम् ।
 यथागमं तद्वदामि निर्बोधातोव दुर्गमम् ॥ २४ ॥
 तद्गुणं स न जानाति तदन्यस्य च का कथा ।
 यथाकाशो न जानाति स्वान्तमेव वरानने ॥ २५ ॥
 सर्वान्तरात्मा भगवान् सर्वकारणकारणम् ।
 सर्वेश्वरश्च सर्वायः सर्ववित् सर्वरूपधृक् ॥ २६ ॥
 नित्यरूपी नित्यदेही नित्यानन्दो निराकृतिः ।

निरङ्कुशश्च निःशङ्को निर्गुणश्च निराश्रयः ॥ २० ॥
 निर्लिप्तः सर्वसाक्षी च सर्वाधारः परात्परः ।
 तद्विकारा च प्रकृतिस्तद्विकाराश्च प्राकृताः ॥ २१ ॥
 स्वयं पुमांश्च प्रकृतिः स्वयञ्च प्रकृतेः परः ।
 रूपं विधत्ते ऽरूपश्च भक्तानुग्रहहेतवे ॥ २२ ॥
 अतीव कमनीयश्च सुन्दरं सुमनोहरम् ।
 नवीननौरदश्यामं किशोरं गोपवेशकम् ॥ २३ ॥
 कन्दर्पकोटिलावण्यलीलाधाम मनोहरम् ।
 अरन्ध्रध्याङ्गपद्मानां शोभासोचनलोचनम् ॥ २४ ॥
 अरत्पार्वणकोटीन्दुशोभाप्रच्छादनाननम् ।
 अमूल्यरत्ननिर्माणरत्नाभरणभूषितम् ॥ २५ ॥
 सस्मितं शोभितं शश्वदमूल्यपीतवाससा ।
 परं ब्रह्मस्वरूपश्च ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ २६ ॥
 सुखदृश्यश्च शान्तश्च राधाकान्तमनन्तकम् ।
 गोपीभिर्वीक्ष्यमाणश्च सस्मिताभिः समन्ततः ॥ २७ ॥
 रासमण्डलमध्यस्थं रत्नसिंहासनस्थितम् ।
 वंशीं कण्ठं द्विभुजं वनमालाविभूषितम् ॥ २८ ॥
 कौस्तुभेन मणीन्द्रेण शश्वदक्षः स्थलोज्ज्वलम् ।
 कुङ्कुमावीरकस्तूरीचन्दनार्चितविग्रहम् ॥ २९ ॥
 चारुचम्पकमालाजमालतीमाल्यमण्डितम् ।
 चारुचम्पकशोभाक्यचूडावङ्गिमराजितम् ॥ ३० ॥
 एवम्भूतश्च ध्यायन्ते भक्ता भक्तिपरिप्लुताः ।
 यज्ञयाज्ञगतां धाता विधत्ते सृष्टिमेव च ॥ ३१ ॥
 कर्मानुरूपलिखनं करोति सर्वकर्मणाम् ।

तपसां फलदाता च कर्मणाञ्च यदाज्ञया ॥ ३९ ॥
 विष्णुः पाता च सर्वेषां यज्ञयात् पाति सन्ततम् ।
 कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता सर्वविशेषु यज्ञयात् ॥ ४० ॥
 मित्रो मृत्युञ्जयश्चैव ज्ञानिनाञ्च गुरोर्गुरुः ।
 यदृज्ज्ञानदानात् सिवेशो योगीशः सववित् स्वयम् ॥ ४१ ॥
 परमानन्दयुक्तश्च भक्तिवैराग्यसंयुतः ।
 यत्प्रसादाद्वाहाति वातः प्रवरः शीघ्रगामिनाम् ॥ ४२ ॥
 तपनश्च प्रतपति यज्ञयात् सन्ततं सति ।
 यदाज्ञया वर्षतीन्द्रो मृत्युञ्जरति जन्तुषु ॥ ४३ ॥
 यदाज्ञया दहेद्वह्निर्जलमेव सुगीतलम् ।
 दिशो रचन्ति दिक्पाला महाभीता यदाज्ञया ॥ ४४ ॥
 भ्रमन्ति राशिचक्राणि ग्रहाश्च यज्ञयेन च ।
 भयात् फलान्ति वृक्षाश्च पुष्पाण्यपि च यज्ञयात् ॥ ४५ ॥
 भयात् फलानि पक्वानि निष्फलास्तरवो भयात् ।
 यदाज्ञया स्थलस्याश्च न जीवन्ति जलेषु च ॥ ४६ ॥
 तथा स्थले जलस्याश्च न जीवन्ति यदाज्ञया ।
 अहं निवसकर्त्ता च अमीधर्मे च यज्ञयात् ॥ ४७ ॥
 कालश्च कलयत् सर्वे भ्रमत्येव यदाज्ञया ।
 अकाले न हरेत् कालो मृत्युश्च यज्ञयेन च ॥ ४८ ॥
 ज्वलद्गन्धो पतन्तश्च गभीरे च जलार्णवे ।
 वृक्षायात् तीक्ष्णखण्डे च सर्पादीनां मुखेषु च ॥ ४९ ॥
 नातायस्त्रास्यन्ति विह्वला रणेषु निपथेषु च ।
 पुष्पाचन्दनतल्पे च बन्धुवर्गे च दधितम् ।
 ययानं तन्वसन्तश्च काले कालो हरिज्ञयात् ॥ ५० ॥

धत्ते वायुस्तोयराशिं तोयं कूर्मं यदाज्ञया ॥ ५१ ॥
 कूर्मोऽनन्तं स च क्षीणीं समुद्रान् सप्तपर्वतान् ।
 सर्वाश्चैव क्षमारूपा नानारूपं विभक्तिं सः ॥ ५२ ॥
 यतः सर्वाणि भूतानि लीयन्तेऽन्ते च तत्र च ।
 इन्द्रायुश्चैव दिव्यानां युगानामेककलपतिः ॥ ५३ ॥
 अष्टाविंशच्छक्रपाते ब्रह्मणश्चेत्सहस्रिणम् ।
 अष्टाधिके पञ्चगते सहस्रे पञ्चविंशती ॥ ५४ ॥
 युगे नराणां शक्रायुरेवं संख्याविदो विदुः ।
 एवं त्रिंशद्दिनैर्मौसो द्वाभ्यान्ताभ्यामृतुः स्मृतः ॥ ५५ ॥
 ऋतुभिः षड्भिरिवान्दं शतान्दं ब्रह्मणो वयः ।
 ब्रह्मणश्च निपाते च चक्षुरमीलनं हरेः ॥ ५६ ॥
 चक्षुर्निमीलने तस्य लयं प्राकृतिकं विदुः ।
 प्रलये प्राकृताः सर्वे देवाद्याश्च चराचराः ॥ ५७ ॥
 लीना धातरि धाता च श्रीकृष्णनाभिपङ्कजे ।
 विष्णुः क्षीरोदशायी च नैकुण्ठे यद्यतुर्भुजः ॥ ५८ ॥
 विलीना वामपार्श्वे च कृष्णस्य परमात्मनः ।
 रुद्राद्या भैरवाद्याश्च यावन्तश्च शिवानुगाः ॥ ५९ ॥
 शिवाधारे शिवे लीना ज्ञानानन्दे सनातने ।
 ज्ञानाधिदेवः कृष्णस्य महादेवस्य चात्मनः ॥ ६० ॥
 तस्य ज्ञानविलीनश्च बभूव च जयं हरेः ।
 दुर्गायां विष्णुमायायां विलीनाः सर्वशक्तयः ॥ ६१ ॥
 सा च कृष्णस्य बुद्धौ च बुद्ध्याधिष्ठातृदेवता ।
 नारायणाक्षः स्कन्दश्च लीनो वज्रसि तस्य च ॥ ६२ ॥
 श्रीकृष्णांश्च तद्वाहो देवाधीशो गणेश्वरः ।

पद्मांशाद्यापि पद्मायां सा राधायाञ्च सुव्रते ॥ ६३ ॥
 गोप्यञ्चापि च तस्यां च सर्वाश्च देवयोषितः ।
 कृष्णप्राणाधिदेवी सा तस्य प्राणेषु सा स्थिता ॥ ६४ ॥
 सावित्री च सरस्वत्यां वेदप्रास्ताणि यानि च ।
 स्थिता वाणी च जिह्वायां तस्यैव परमात्मनः ॥ ६५ ॥
 गोलोकस्य च गोपाय विलीनास्तस्य लोमसु ।
 तत्प्राणेषु च सर्वेषां प्राणा वाता हुताशनः ॥ ६६ ॥
 जठराग्नी विलीनश्च जलं तद्रसनाग्रतः ।
 वैष्णवाश्चरश्चाब्धौ जे परमानन्दसंयुताः ॥ ६७ ॥
 सारात्सारतरा भक्तिरसनीयूपपाविनः ।
 विराट् चुद्रश्च महति लीनः कृष्णे महान् विराट् ॥ ६८ ॥
 यस्यैव लोमवृषेण विश्वानि निखिलानि च ।
 यस्य चक्षुर्निमेषेण महान्श्च प्रलयो भवेत् ॥ ६९ ॥
 चक्षुश्चक्षीलने कृष्टिर्यस्यैव पुनरेव च ।
 द्वावत् कालो निमेषेण तावदुक्षीलने व्ययः ॥ ७० ॥
 ब्रह्मणश्च शताब्देन सृष्टिस्तत्र लवः पुनः ।
 ब्रह्मसृष्टिलयानाञ्च संख्या नास्यैव सुव्रते ।
 यथा भूरजसाद्यैवा संख्यानाञ्च निगमस्य ॥ ७१ ॥
 चक्षुर्निमेषे प्रलयो वक्ष्य सर्वान्तरात्मनः ।
 उक्षीलने पुनः कृष्टिर्भवेदेवैश्वर्यकथा ॥ ७२ ॥
 तद्गुणोक्षीलनं वक्तुं ब्रह्माण्डेषु च काः क्षमः ॥ ७३ ॥
 यथा श्रुतं तातवज्ज्ञात् तत्रोक्तञ्च यथागमम् ।
 मुक्तयश्च चतुर्वेदेर्निष्कृताश्च चतुर्विधाः ॥ ७४ ॥
 तत्प्रधाना हर्षभक्तिर्मुक्तिरपि गरीयसी ।

सालोक्यदा हररेका चान्या सारूप्यदा परा ॥ ७५ ॥
 सामीप्यदा च निर्वाणदात्री चैवमिति स्मृतिः ।
 भक्तास्ता न हि वाञ्छन्ति विना तत्सेवनादिकम् ॥ ७६ ॥
 सिद्धित्वममरत्वञ्च ब्रह्मत्वञ्चावहेलया ।
 जन्ममृत्युजराव्याधिभयशोकादिखण्डनम् ॥ ७७ ॥
 दिव्यरूपधारणञ्च निर्वाणं मोक्षदं विदुः ।
 मुक्तिश्च सेवारहिता भक्तिः सेवाविवर्जिनी ॥ ७८ ॥
 भक्तिमुक्त्योरयं भेदो निपेकलक्षणं शृणु ।
 विदुर्बुधा निषेकञ्च भोगञ्च कृतकर्मणाम् ॥ ७९ ॥
 तत् खण्डनञ्च शुभदं श्रीकृष्णसेवनं परम् ।
 तत्त्वज्ञानमिदं साध्वि सारञ्च लोकवेदयोः ॥ ८० ॥
 विघ्नघ्नं शुभदं चोक्तं गच्छ वत्से यथा सुखम् ।
 इत्युक्त्वा सूर्यपुत्रश्च जीवयित्वा च तत्पतिम् ॥ ८१ ॥
 तस्यै शुभाशिषं दत्त्वा गमनं कर्तुमुद्यतः ।
 दृष्ट्वा यमञ्च गच्छन्तं सावित्री तं प्रणम्य च ॥ ८२ ॥
 कुरोद् चरणे धृत्वा सद्विच्छेदोऽतिदुःखदः ।
 सावित्रीरोदनं दृष्ट्वा यम एव कृपानिधिः ॥ ८३ ॥
 तामित्युवाच सन्तुष्टो कुरोद् चापि नारद ॥ ८४ ॥

यम उवाच ।

लक्षवर्षं सुखं भुक्त्वा पुण्यक्षेत्रे च भारत ।
 अन्ते यास्यसि गोलोके श्रीकृष्णभवनं शुभे ॥ ८५ ॥
 गत्वा च स्वगृहं भद्रे सावित्र्याश्च व्रतं कुरु ।
 द्वादसवर्षपर्यन्तं नारीणां मोक्षकारणम् ॥ ८६ ॥
 ज्यैष्ठे कृष्णचतुर्दश्यां सावित्र्याश्च व्रतं शुभम् ।

शुक्लाष्टम्यां भाद्रपदे महालक्ष्म्या व्रतं शुभम् ॥ ८७ ॥
 दशवर्षव्रतं चेदं प्रत्यब्दं पक्षमेव च ।
 करोति परया भक्त्या सा याति च हरेः पदम् ॥ ८८ ॥
 प्रतिमङ्गलबारे च देवीं मङ्गलचण्डिकाम् ।
 प्रतिमासं शुक्लपञ्चां पङ्क्तिं मङ्गलदायिकाम् ॥ ८९ ॥
 तथा चापाङ्गसंक्रान्त्यां मनसां सर्वसिद्धिदाम् ।
 राधां रासे च कार्त्तिक्यां कृष्णप्राणाधिकां प्रियाम् ॥ ९० ॥
 उपोष्य शुक्लाष्टम्याञ्च प्रतिमासे वरप्रदाम् ।
 विष्णुमायां भगवतीं दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम् ॥ ९१ ॥
 प्रकृतिं जगदस्त्रां च पतिपुत्रवतीं सतीम् ।
 पतिव्रतासु शुद्धासु यन्त्रेषु प्रतिमासु च ॥ ९२ ॥
 या नारी पूजयेद् भक्त्या धनसन्तानहेतवे ।
 इहलोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते श्रीहरेः पदम् ॥ ९३ ॥
 इत्युक्त्वा तां धर्मराजो जगाम निजमन्दिरम् ।
 गृहीत्वा स्वामिनं सा च सावित्री च निजालयम् ॥ ९४ ॥
 सावित्री सत्यवन्तञ्च वृत्तान्तञ्च यथाक्रमम् ।
 श्रुत्वाञ्च कथयामास बान्धवाञ्चैव नारद ॥ ९५ ॥
 सावित्रीजनकः पुत्रान् संप्राप वै क्रमेण च ।
 षडशुरश्चक्षुषी राज्यं सा च पुत्रान् वरेण च ॥ ९६ ॥
 लक्षवर्षं सुखं भुक्त्वा पुण्यक्षेत्रे च भारत ।
 जगाम स्वामिना सार्धं गोलोकं सा पतिव्रता ॥ ९७ ॥
 सवित्र्याविदेवी या मन्वाधिष्ठातृदेवता ।
 सावित्री चापि वेदानां सावित्री तेन कीर्तिता ॥ ९८ ॥
 इत्येवं कथितं वत्स सावित्र्याख्यानमुत्तमम् ।

जीवकर्मविपाकञ्च किं पुनः श्रोतुमिच्छसि ॥ ८८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे प्रकृतिखण्डे सावित्र्युपाख्यानं

नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

— — —

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

— — — ३ — — —

नारद उवाच ।

श्रीकृष्णस्यात्मनश्चैव निर्गुणस्य निराकृतेः ।

सावित्री यमसंवादे श्रुतं सुनिर्मलं यशः ॥ १ ॥

तद्गुणोत्कीर्तनं सत्यं मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।

अधुना श्रोतुमिच्छामि लक्ष्म्युपाख्यानमीश्वर ॥ २ ॥

केनादौ पूजिता सापि किम्भूता केन वा पुरा ।

तद्गुणोत्कीर्तनं सत्यं वद वेदविदांवर ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

सृष्टेरादौ पुरा ब्रह्मन् कृष्णस्य परमात्मनः ।

देवी वामांशसंभूता बभूव रासमण्डले ॥ ४ ॥

अतीव सुन्दरी श्यामा न्यग्रोधपरिमण्डला ।

यथा द्वादशवर्षीया शश्वत्सुस्थिरयौवना ॥ ५ ॥

श्वेतचम्पकवर्णाभा सुखदृश्या मनोहरा ।

शरत्पार्वणकोटीन्दुप्रभाप्रच्छादनानना ॥ ६ ॥

शरत्तथाङ्गपद्मानां शोभामोचनलोचना ।
 सा च देवी द्विधाभूता सहस्रैर्वेश्वरेच्छया ॥ ७ ॥
 समा रूपेण वर्णेन तेजसा वयसा त्विषा ।
 यशसा वाससा मूर्त्या भूपणेन गुणेन च ॥ ८ ॥
 स्मितेन वीक्षणेनैव वचसा गमनेन च ।
 मधुरेण स्वरेणैव नयेनानुनयेन च ॥ ९ ॥
 तद्वामांशा महालक्ष्मीर्दक्षिणांशा च राधिका ।
 राधादौ वरयामास द्विभुजश्च परात्परम् ॥ १० ॥
 महालक्ष्मीश्च तत्पश्चात् चक्राम कमनीयकम् ।
 कृष्णस्तनौरवेणैव द्विधारूपो बभूवह ॥ ११ ॥
 दक्षिणांशश्च द्विभुजो वामांशश्च चतुर्भुजः ।
 चतुर्भुजाय द्विभुजो महालक्ष्मीं ददौ पुरा ॥ १२ ॥
 लक्ष्यते दृश्यते दिश्वं स्निग्धदृष्ट्या यया निग्रम् ।
 देवीषु या च महती महालक्ष्मीश्च सा स्मृता ॥ १३ ॥
 द्विभुजो राधिकाकान्तो लक्ष्मीकान्तश्चतुर्भुजः ।
 गोलोके द्विभुजस्तस्यौ गोपैर्गोपीभिरावृतः ॥ १४ ॥
 चतुर्भुजश्च वैकुण्ठं प्रययौ पद्मया सह ।
 सर्वांगेन समी तो द्वौ कृष्णनारायणौ परौ ॥ १५ ॥
 महालक्ष्मीश्च योगिन नानारूपा बभूव सा ।
 वैकुण्ठे च महालक्ष्मीः परिपूर्णतमा परा ॥ १६ ॥
 शुद्धसत्त्वस्वरूपा च सर्वसौभाग्यसंयुता ।
 प्रेम्णा सा च प्रधाना च सर्वासु रमणीषु च ॥ १७ ॥
 स्वर्गे च स्वर्गलक्ष्मीश्च शक्रसम्पत्स्वरूपिणी ।
 पातालेषु च मर्त्येषु राजलक्ष्मीश्च राजसु ॥ १८ ॥

गृहलक्ष्मीर्गृहेष्वेव गृहिणी च कलांशया ।
 सम्यत् स्वरूपा गृहिणां सर्वमङ्गलमङ्गला ॥ १९ ॥
 गवां प्रसुः सा सुरभी दक्षिणा यज्ञकामिनी ।
 क्षीरोदसिन्धुकन्या सा श्रीरूपा पद्मिनीषु च ॥ २० ॥
 श्रीभारूपा च चन्द्रे च सूर्यमण्डलमण्डिता ।
 विभूषणेषु रत्नेषु फलेषु च जलेषु च ॥ २१ ॥
 नृपेषु नृपपत्नीषु दिव्यस्त्रीषु गृहेषु च ।
 सर्वशस्त्रेषु वस्त्रेषु स्थानेषु संस्कृतेषु च ॥ २२ ॥
 प्रतिमासु च देवानां मङ्गलेषु घटेषु च ।
 माणिक्येषु च मुक्तासु माल्येषु च मनोहरा ॥ २३ ॥
 मणीन्द्रेषु च हारेषु क्षीरेषु चन्दनेषु च ।
 वृक्षशाखासु रम्यासु नवमेघेषु वस्तुषु ॥ २४ ॥
 वैकुण्ठे पूजिता सा दौ देवो नारायणेन च ।
 द्वितीये ब्रह्मणा भक्त्या तृतीये शङ्करेण च ॥ २५ ॥
 विष्णुना पूजिता सा च क्षीरोदे भारते सुने ।
 स्वायम्भुवेन मनुना मानवेन्द्रैश्च सर्वतः ॥ २६ ॥
 ऋषीन्द्रैश्च सुनीन्द्रैश्च सद्भिश्च गृहिभिर्भवेत् ।
 गन्धर्वाद्यैश्च नागाद्यैः पातालैषु च पूजिता ॥ २७ ॥
 शुक्लाष्टम्यां भाद्रपदे कृता पूजा च ब्रह्मणा ।
 भक्त्या च पक्षपर्वन्तं त्रिषु लोकेषु नारद ॥ २८ ॥
 चैत्रे पौषे च भाद्रे च पुण्ये मङ्गलवासरे ।
 विष्णुना निर्मिता पूजा त्रिषु लोकेषु भक्तिः ॥ २९ ॥
 वर्षान्ते पौषसंक्रान्त्यां मेध्यामावाह्य प्राङ्गणे ।
 मनुस्तां पूजयामास साभूता भुवनत्रये ॥ ३० ॥

राजेन्द्रेण पूजिता सा मङ्गलेनैव मङ्गला ।
 केदारिणैव नीलेन नलेन सुवलेन च ॥ ३१ ॥
 ध्रुवेणीत्तानपादेन शक्रेण बलिना तथा ।
 कश्यपेन च दक्षेण मनुना च विवस्वता ॥ ३२ ॥
 प्रियव्रतेन चन्द्रेण कुबेरणैव वायुना ।
 यमेन बलिना चैव वरुणेनैव पूजिता ॥ ३३ ॥
 एवं सर्वत्र सर्वैश्च वन्दिता पूजिता सदा ।
 सर्वैर्गव्याधिदेवो सा सर्वसम्पत्स्वरूपिणी ॥ ३४ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे प्रकृतिखण्डे लक्ष्म्युपाख्याने
 पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायणप्रिया सा च वरा वैकुण्ठवासिनी ।
 वैकुण्ठाधिष्ठात्री देवी महालक्ष्मीः सनातनी ॥ १ ॥
 कथं बभूव सा देवी पृथिव्यां सिन्धुकन्यका ।
 किं तद्व्यानं च कथंच सर्वं पूजाविधिकसम् ॥ २ ॥
 पुरा केन श्रुतादौ सा तन्मि व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

पुरा दुर्वाससः श्लापात् श्लष्टश्रीकः पुरन्दरः ।

बभूव देवसंघश्च मर्त्यलोकश्च नारद ॥ ४ ॥
 लक्ष्मीः स्वर्गादिकं त्यक्त्वा रुष्टा परमदुःखिता ।
 गत्वा लीना च वैकुण्ठे महालक्ष्म्याञ्च नारद ॥ ५ ॥
 तदा शोकाद्यबुद्धेर्देवा दुःखिता ब्रह्मणः सभाम् ।
 ब्रह्माणश्च पुरस्कृत्य ययुर्वैकुण्ठमेव च ॥ ६ ॥
 वैकुण्ठे शरणापन्ना देवा नारायणे परे ।
 अतीवदैन्ययुक्ताश्च शुष्ककण्ठीष्ठतालुकाः ॥ ७ ॥
 तदा लक्ष्मीश्च कलया पुरा नारायणाज्ञया ।
 बभूव सिन्धुकन्या सा शक्रसम्पत्स्वरूपिणी ॥ ८ ॥
 तदा मथित्वा क्षीरोदं देवा दैत्यगणैः सह ।
 संप्रापुश्च वरं लक्ष्म्या ददृशु स्ताञ्च तत्र हि ॥ ९ ॥
 सुरादिभ्यो वरं दत्त्वा वरमालाञ्च विष्णवे ।
 ददौ प्रसन्नवदना तुष्टा क्षीरोदशायिने ॥ १० ॥
 देवाश्चाप्यसुरयस्तं राज्यं प्रापुश्च तद्वरात् ।
 तां संपूज्य च सस्तूय सर्वत्र च निरापदः ॥ ११ ॥

नारद उवाच ।

कथं शशाप दुर्वासा मुनिश्चैष्ठः पुरन्दरम् ।
 केन दीपेण वा ब्रह्मान् ब्रह्मिष्ठं ब्रह्मवित् पुरा ॥ १२ ॥
 ममन्ये केन रूपेण जलधिस्तैः सुरादिभिः ।
 केन स्तोत्रेण सा देवी शक्रसाक्षाद् बभूव ह ॥ १३ ॥
 को वा तयोश्च संवादो बभूव तद्वद् प्रभो ॥ १४ ॥

नारायण उवाच ।

मधुपानप्रमत्तश्च त्रैलोक्याधिपतिः पुरा ।
 क्रीडां चकार रहसि रम्भया सह कामुकाः ॥ १५ ॥

कृत्वा क्रीडां तया सार्धं कामुक्याहृतचेतनः ।

तस्थौ तत्र महारण्ये कामोन्मथितचेतनः ॥ १६ ॥

कैलासशिखरं यान्तं वैकुण्ठादृषिपुङ्गवम् ।

दुर्वाससं ददर्शेन्द्रो ज्वलन्तं ब्रह्मर्तजसा ॥ १७ ॥

ग्रीष्ममध्याह्नमात्तं खड्गसहस्रप्रभमीश्वरम् ।

प्रतप्तकाञ्चनाकारं जटाभारं महोज्ज्वलम् ॥ १८ ॥

शुक्लवज्रोपवीतञ्च चीरं दण्डं कमण्डलुम् ।

महोज्ज्वलञ्च तिलकं विभ्रतं चन्द्रसन्निभम् ॥ १९ ॥

समन्वितं शिष्यवर्गैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।

दृष्ट्वा ननाम शिरसा सम्प्रसात्तं पुनन्दरः ॥ २० ॥

शिष्यवर्गञ्च भक्त्या च तुष्टाव च मुदान्वितः ।

मुनिना च सशिष्येण तस्मै दत्तं शुभाशिषम् ॥ २१ ॥

विष्णुदत्तं पारिजातपुष्पञ्च सुमनोहरम् ।

जराश्रुत्युरोगगोकहरं शोचकं परम् ॥ २२ ॥

शक्रः पुष्पं गृहीत्वा च प्रमत्तो राजसम्पदा ।

भ्रमेण स्थापयामास तदेव हस्तिमस्तके ॥ २३ ॥

हस्ती तत्स्पर्शमात्रेण रूपिण च गुणेन च ।

तेजसा वयसा कान्त्या विष्णुतुल्यो बभूव सः ॥ २४ ॥

त्यक्त्वा शक्रं गजेन्द्रञ्च जगाम वीरकाननम् ।

न शयाक महेन्द्रस्तं रचितं तेजसा मुने ॥ २५ ॥

तत् पुष्पं त्यक्तवन्तञ्च दृष्ट्वा शक्रं मुनीश्वरः ।

तमुवाच महारुटः शयाप स रूपान्वितः ॥ २६ ॥

मुनिरुवाच ।

अरे त्रिव्या प्रमत्तस्त्वं कथं मामवमन्यसे ।

महत्तपुष्पं दत्तञ्च गर्वेण हस्तिमस्तके ॥ २७ ॥
 विष्णोर्निवेदितं पुष्पं नैवेद्यं वा फलं जलम् ।
 प्राप्तिमात्रेण भोक्तव्यं त्यागेन ब्रह्महा जनः ॥ २८ ॥
 भ्रष्टश्रीर्भ्रष्टबुद्धिश्च भ्रष्टज्ञानो भवेन्नरः ।
 यस्त्यजेद्विष्णुनैवेद्यं भाग्येनोपस्थितं शुभम् ॥ २९ ॥
 प्राप्तिमात्रेण यो भुङ्क्ते भक्त्या विष्णुनिवेदितम् ।
 पुंसां शतं समुद्रृत्य जीवन्मुक्तः स्वयं भवेत् ॥ ३० ॥
 विष्णुनैवेद्यभोजी यो नित्यन्तु प्रणमेद्भरिम् ।
 पूजयेत् स्तौति वा भक्त्या स विष्णुसदृशी भवेत् ॥ ३१ ॥
 तत्स्पर्शवायुना सद्यः तीर्थौषश्च विशुध्यति ।
 तत्पादरजसा मूढं सद्यः पूता वसुन्धरा ॥ ३२ ॥
 पुंश्चल्यन्नमवीरान्नं शूद्राद्यान्नमेव च ।
 यद्वरेरनिवेद्यञ्च वृथासांसमभक्षकम् ॥ ३३ ॥
 शिवलिङ्गप्रदत्तान्नं यदन्नं शूद्रयाजिनाम् ।
 चिकित्सकद्विजानाञ्च देवलान्नं तथैव च ॥ ३४ ॥
 कन्याविक्रयिणामन्नं यदन्नं योनिजीविनाम् ।
 अनुष्णान्नं पर्युषितं सर्वभक्ष्यावशेषितम् ॥ ३५ ॥
 शूद्रापति द्विजान्नञ्च वृषबाहद्विजान्नकम् ।
 अदीक्षितद्विजान्नञ्च यदन्नं शवदाहिनाम् ॥ ३६ ॥
 अगम्यागामिनाञ्चैव द्विजानामन्नमेव च ।
 मितद्रुहां कृतघ्नानामन्नं विश्वासघातिनाम् ॥ ३७ ॥
 मिथ्यासाक्षिप्रदानाञ्च ब्राह्मणानां तथैव च ।
 एतत्सर्वं विशुद्धेत विष्णुनैवेद्यभक्षणात् ॥ ३८ ॥
 विष्णुसेवी च श्वपचो वंशानां कोटिमुद्धरेत् ।

हरिभक्तो विप्रश्च स्वञ्च रक्षितुमक्षमः ॥ ३९ ॥

अज्ञानाद् यदि गृह्णाति विष्णोर्निर्मल्यमेव च ।

सप्तजन्मार्जितात् पापात् मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४० ॥

ज्ञात्वा भक्त्या च गृह्णाति विष्णोर्निवेद्यमेव च ।

कोटिजन्मार्जितात् पापत् मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४१ ॥

यस्मात् संस्थापितं पुष्पं गर्वेण हस्तिमस्तकं ।

तस्माद् युष्मान् परित्यज्य यातु लक्ष्मीर्हरिः पदम् ॥ ४२ ॥

नारायणस्य भक्तोऽहं न विभेमीश्वरं विधिम् ।

कालं मृत्युं जराञ्चैव कानन्यान् गणयामि च ॥ ४३ ॥

किं करिष्यति ते तातः कश्यपश्च प्रजापतिः ।

बृहस्पतिर्गुरुश्चैव निःशङ्कस्य च मे हरे ॥ ४४ ॥

इदं पुष्पं यस्य मूर्ध्नि तस्यैव पूजनं पुरः ।

मूर्ध्नि च्छिन्ने शिवमिशोन्मिलेदं योजयिष्यति ॥ ४५ ॥

इति श्रुत्वा महेंद्रश्च धृत्वा तच्चरणद्वयम् ।

उच्चैररोद् गोकार्त्तः तमुवाच भयाकुलः ॥ ४६ ॥

इन्द्र उवाच ।

दत्तः समुचितः शापो सद्यः मत्ताय हे प्रभो ।

हृता त्वया धैत् सम्पत्तिः कियत् ज्ञानञ्च देहि मे ॥ ४७ ॥

ऐश्वर्यं विपदां बीजं प्रच्छन्नज्ञानकारणम् ।

मुक्तिमार्गीगलं दार्यं हरिभक्तिव्यवायकम् ॥ ४८ ॥

जन्ममृत्युजरारोगशोकदुःखाद्भयं परम् ।

सम्पत्तिर्निरालम्ब्य मुक्तिमार्गं न पश्यति ॥ ४९ ॥

सम्यक्भक्तः बुद्धिमान् सुरासक्तः पवित्रतः ।

बाल्यवैर्विहितः सोऽपि ब्रह्मद्वेषकरो सते ॥ ५० ॥

सम्पन्नदे प्रमत्तश्च विषयाभ्यश्च विह्वलः ।

महाकामी राजसिकः सत्त्वमार्गं न पश्यति ॥ ५१ ॥

द्विविधो विषयाभ्यश्च राजसस्तामसः स्मृतः ।

अशास्त्रज्ञस्तामसश्च शास्त्रज्ञो राजसः स्मृतः ॥ ५२ ॥

शास्त्रे च द्विविधं मार्गं निर्दिष्टं सुनिपुङ्गव ।

प्रवृत्तिं बीजमेकञ्च निवृत्तेः कारणं परम् ॥ ५३ ॥

चरन्ति जीविनश्चादौ प्रवृत्तौ दुःखवर्त्मनि ।

स्वच्छन्दे च प्रसन्ने च निर्विरोधे च सन्ततम् ॥ ५४ ॥

आपातमधुरे लोभात् क्लेशे च सुखमानिनः ।

परिणामनाशबीजे जन्ममृत्युजराकरे ॥ ५५ ॥

अनेकजन्मपर्यन्तं कृत्वा च भ्रमणं मुदा ।

स्वकर्मविहितायाञ्च नानायोग्यां क्रमेण च ॥ ५६ ॥

ततः कृष्णानुग्रहाच्च सत्सङ्गं लभते जनः ।

सहस्रेषु शतैश्चैको भवाब्धि पारकारणम् ॥ ५७ ॥

साधुः सत्त्वप्रदीपेन मुक्तिमार्गं प्रदर्शयेत् ।

तदा करोति यत्नञ्च जीवी बन्धनखण्डने ॥ ५८ ॥

अनेकजन्मयोगेन तपसानशनेन च ।

तदा लभेन्मुक्तिमार्गं निर्विघ्नं सुखदं परम् ॥ ५९ ॥

इदं श्रुतं गुरोर्वक्त्रात् प्रसङ्गावसरिण च ।

न हि पृष्ट मतोऽन्यच्च भवजञ्जालपेष्टितः ॥ ६० ॥

अधुना विधिना दत्तो विपत्तौ ज्ञानसागरः ।

सम्पद्रूपा विषादियं मम निस्तारकारिणी ॥ ६१ ॥

ज्ञानसिन्धो दीनबन्धो मह्यं दीनाव साक्षात्तम् ।

देहि किञ्चित् ज्ञानसारं भवदारं दयानिधे ॥ ६२ ॥

इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा प्रहस्य ज्ञानिनां गुरुः ।

ज्ञानं कथितु मारिभे ह्यतितुष्टः सनातनः ॥ ६३ ॥

मुनिरुवाच ।

अहो महेन्द्र माहृत्य मार्गेष्टं द्रष्टुमिच्छसि ।

आपातदुःखबीजञ्च परिणाम सुखावहम् ॥ ६४ ॥

स्वर्गभयातनानाशपीडाखण्डनकारणम् ।

दुष्पारासारदुर्वार-संसारार्णवतारणम् ॥ ६५ ॥

कर्मवृत्ताङ्गुरच्छेदकारणं सर्वतारणम् ।

सन्तोषसन्ततिकरं प्रवरं सर्ववर्त्मनाम् ॥ ६६ ॥

दानेन तपसा वापि व्रतनानशनादिना ।

कर्मणा स्वर्गभोगादिसुखं भवति जीविनाम् ॥ ६७ ॥

पूर्वकाम्यकर्मणाञ्च मूलं संख्येय यत्नतः ।

अधुनेदं मोक्षबीजं संकल्पाभाव एव च ॥ ६८ ॥

यत्कर्म सात्त्विकं कुर्यादसंकल्पितमेव च ।

सर्वं कृष्णार्पणं कृत्वा परे ब्रह्मणि लीयते ॥ ६९ ॥

संसारिकाणामेतत्तु निर्वाणमोक्षणं विदुः ।

नैच्छन्ति वैष्णवास्तत्तु जेवा विरहकातराः । ७० ॥

सेवां कुर्वन्ति ते नित्यं विधाय देहमुत्तमम् ।

गोलोके वापि वैकुण्ठे तस्यैव परमात्मनः ॥ ७१ ॥

हरिसेवादिरूपाञ्च मुक्तिमिच्छन्ति वैष्णवाः ।

जीवन्मुक्ताश्च ते शक्र स्रक्लोद्धारकारिणः ॥ ७२ ॥

स्मरणं कीर्तनं विष्णोरर्चनं पादसेवनम् ।

वन्दनं स्तवनं नित्यं भक्त्या तैर्विद्यभक्षकम् ॥ ७३ ॥

चरणोदकपानञ्च तन्मन्त्रजपनं परम् ।

इदं निस्तारवीजञ्च सर्वेषामीषितं भवेत् ॥ ७४ ॥
 इदं मृत्युञ्जयं ज्ञानं दत्तं मृत्युञ्जयेन मे ।
 तच्छिष्योऽहञ्च निःशङ्कः तत् प्रसादाच्च सर्वतः ॥ ७५ ॥
 स जन्मदाता स गुरुः स च बन्धुः सतां परः ।
 यो ददाति हरेर्भक्तिं त्रैलोक्ये च सुदुर्लभाम् ॥ ७६ ॥
 दर्शयेदन्यमार्गञ्च श्रीकृष्णसेवनं विना ।
 स च तं नाशयत्येव ध्रुवं तद्बध्नाभाग् भवेत् ॥ ७७ ॥
 सन्ततं जगतां कृष्णनाम मङ्गलकारणम् ।
 मङ्गलं वर्धते नित्यं न भवेदायुषो व्ययः ॥ ७८ ॥
 तेभ्योऽप्यपैति कालश्च मृत्युश्च रोग एव च ।
 सन्तापश्चैव शोकश्च वैनतेयादिवोरीगाः ॥ ७९ ॥
 कृष्णमन्त्रोपासकश्च ब्राह्मणः श्वपचोऽपि वा ।
 ब्रह्मलोकं समुपैका याति गोलोकमुत्तमम् ॥ ८० ॥
 ब्रह्मणा पूजितः सोऽपि मधुपर्कादिना च वै ।
 सुतः सुरैश्च सिद्धैश्च परमानन्दभावनः ॥ ८१ ॥
 ज्ञानसारं तपःसारं ब्रह्मसारं परं शिवम् ।
 शिवेनोक्तं योगसारं श्रीकृष्णपादसेवनम् ॥ ८२ ॥
 ब्रह्मादिदृष्टपथ्यन्तं सर्वं मिथ्यैव स्वप्नवत् ।
 भज सत्यं परं ब्रह्म राधेशं प्रकृतेः परम् ॥ ८३ ॥
 अतीव सुखदं सारं भक्तिदं मुक्तिदं परम् ।
 सिद्धियोगप्रदञ्चैव दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ ८४ ॥
 योगिनामपि सिद्धानां यतीनाञ्च तपस्विनाम् ।
 सर्वेषां कर्मभागाऽस्ति न नारायणसेविनाम् ॥ ८५ ॥
 भजसाञ्च भवतु त्वं यद्व्यवर्तयसाधतः ।

ज्वलदग्नी पातितञ्च यथा शुष्केन्धनं तथा ॥ ८६ ॥

ततो रोगा हि विपन्ते पापानि च भयानि च ।

दूरतञ्च पलायन्ते यमदूता यतो भयात् ॥ ८७ ॥

तावन्निबद्धः संसारे कारागारे विधेर्जनः ।

न यावत् कृष्णमन्त्रञ्च प्राप्नोति गुरुवक्त्रतः ॥ ८८ ॥

कृतकर्मभोगरूप निगडञ्छेदकारणम् ।

मायाजालोच्छेदकरं मायापाशं निक्कलनम् ॥ ८९ ॥

गोलोकमार्गसोपानं निस्तारवीजकारणम् ।

भक्त्यङ्गरस्वरूपञ्च नित्यं ब्रह्मनखरम् ॥ ९० ॥

सारञ्च सर्वतपसां योगानाञ्च तथैव च ।

सिद्धीनां वेदपाठानां व्रतादीनाञ्च निश्चितम् ॥ ९१ ॥

दानानां तीर्थस्नानानां यज्ञादीनां पुरन्दर ।

पूजानामुपवासानां मित्याह कमलोद्भवः ॥ ९२ ॥

पुंसां लज्जपितृणाञ्च शतं मातामहस्य च ।

पूर्वं परञ्च तत् संख्यं पितरं मातरं गुरुम् ॥ ९३ ॥

सहोदरं कलत्रञ्च बन्धुं शिष्यञ्च किङ्करम् ।

समुदरेञ्च श्वशुरं श्वश्रून् कन्याञ्च तत् सुतम् ॥ ९४ ॥

स्वात्मानञ्च सतीर्थञ्च गुरुपत्नीं गुरोः सुतम् ।

उदरेद् बलवान् भक्तो मन्त्रग्रहणमात्रतः ॥ ९५ ॥

मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ।

तत्स्पर्शपूतस्तीर्थोषः सद्यःपूता वसुन्धरा ॥ ९६ ॥

अनेकजन्मपर्यन्तं दीक्षाहीनो भवेन्नरः ।

तदन्यदेवमन्त्रञ्च लभते पुण्यलेशतः ॥ ९७ ॥

सप्तजन्मोपदेवानां कृत्वा सेवां स्रक्कर्मतः ।

लभते च रवेमन्त्रं साक्षिणः सर्वकर्मणाम् ॥ ९८ ॥
 जन्मत्रयं भास्करश्च निसेव्य मानवः शुचिः ।
 लभेद्गणेशमन्त्रश्च सर्वविघ्नहरं परम् ॥ ९९ ॥
 जन्मत्रयं तं निसेव्य निर्विघ्नश्च भवेन्नरः ।
 विघ्नेशस्य प्रसादेन दिव्यज्ञानं लभेन्नरः ॥ १०० ॥
 तदा ज्ञानप्रदीपेन समालोच्य महामतिः ।
 अज्ञानान्धतमश्चित्त्वा महामायां भजेन्नरः ॥ १०१ ॥
 विष्णुमायाञ्च प्रकृतिं दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम् ।
 सिद्धिदां सिद्धिरूपाञ्च परमां सिद्धियोगिनीम् ॥ १०२ ॥
 वाणीरूपाञ्च पद्माञ्च भद्रां कृष्णप्रियात्मिकाम् ।
 नानारूपां तां निसेव्य जन्मनां शतकं नरः ॥ १०३ ॥
 तत्प्रसादाद्भवेत् ज्ञानी ज्ञानानन्दं तदा भजेत् ।
 कृष्णज्ञानाधिदेवश्च महादेवं सनातनम् ॥ १०४ ॥
 शिवं शिवस्वरूपञ्च शिवदं शिवकारणम् ।
 परमानन्दरूपञ्च परमानन्ददायिनम् ॥ १०५ ॥
 सुखदं मोक्षदं चैव दातारं सर्वसम्पदाम् ।
 अमरत्वप्रदञ्चैव दीर्घमायुष्टदं परम् ॥ १०६ ॥
 इन्द्रत्वञ्च मनुत्वञ्च दातुं शक्तञ्च लीलया ।
 राजेन्द्रत्वप्रदञ्चैव ज्ञानदं हरिभक्तिदम् ॥ १०७ ॥
 जन्मत्रयं तमाराध्य चाश्रुतोषप्रसादतः ।
 सर्वदस्य प्रसादेन शङ्करस्य महात्मनः ॥ १०८ ॥
 वरदस्य वरेणैव हरिभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ।
 तदा तद्भक्तसंसर्गात् कृष्णमन्त्रं लभेद् ध्रुवम् ॥ १०९ ॥
 निम्नलज्ञानदीपेन प्रदीप्तेन च तत्त्ववित् ।

ब्रह्मादित्यपथ्यन्तं सर्वं मिथ्यैव पश्यति ॥ ११० ॥
 दयानिधेः प्रसादेन निम्बलज्ज्ञानमालभेत् ।
 वरदस्य वरेणैव हरिभक्तिं लभेद् ध्रुवम् ॥ १११ ॥
 तदा निवृत्तिमाप्नोति सारात्सारां परात्प पराम् ।
 यत्र देहे लभेन्नन्वं तद्देहावधिभारते ॥ ११२ ॥
 तत्पाञ्चभौतिकं त्यक्त्वा विभर्त्ति दिव्यरूपकम् ।
 करोति दास्यं गोलोके वैकुण्ठे वा हरेः पदे ॥ ११३ ॥
 परमानन्दसंयुक्तो मोहादिषु विवर्जितः ।
 न विद्यते पुनर्जन्म पुनरागमनं हरे ॥ ११४ ॥
 पुनश्च न पिबेत् क्षीरं भृत्वा मातृस्तनं परम् ।
 विष्णुमन्त्रोपासकानां गङ्गादितीर्थसेविनाम् ॥ ११५ ॥
 स्वधर्मिणाञ्च भिन्नूणां पुनर्जन्म न विद्यते ।
 तीर्थे परित्यजेत् पापं क्रियां कृत्वा हरिं भजेत् ॥ ११६ ॥
 अयं निरूपितो धात्वा स्वधर्मस्तीर्थसेविनाम् ।
 तन्नाममन्त्रं प्रजपेत् तत्सेवादिषु तत्परः ॥ ११७ ॥
 तद्ब्रह्मोपवासरत इत्युक्तो विष्णुसेविनाम् ।
 सद्ने वा कद्ने वा लोद्रे वा काञ्चने तथा ॥ ११८ ॥
 समबुद्धियस्य शश्वत् स सन्न्यासीति कीर्तितः ।
 दण्डं कमण्डलुं रक्तवस्त्रमात्रञ्च धारयेत् ॥ ११९ ॥
 नित्यं प्रवासी नैकत्र स सन्न्यासीति कीर्तितः ।
 शूद्राचारविजानञ्च भुङ्क्ते लोभादिवर्जितः ॥ १२० ॥
 किन्तु किञ्चिन्न याचेत स सन्न्यासीति कीर्तितः ।
 न व्यापारी नाशमी च सर्वकर्मविवर्जितः ॥ १२१ ॥
 ध्यायेन्नारायणं शश्वत् स सन्न्यासीति कीर्तितः ।

शश्वन्मौनी ब्रह्मचारी संभाषापरिवर्जितः ॥ १२२ ॥

सर्वं ब्रह्ममयं पश्येत् स सत्यासीति कीर्तितः ।

सर्वत्र समबुद्धिश्च हिंसामायादिवर्जितः ॥ १२३ ॥

क्रोधाहङ्काररहितः स सत्यासीति कीर्तितः ।

अयाचितोपस्थितञ्च मिष्टामिष्टञ्च भुक्तवान् ॥ १२४ ॥

न याचते भक्षणार्थी स सत्यासीति कीर्तितः ।

न च पश्येन्मुखं स्त्रीणां न तिष्ठेत्तत्समीपतः ॥ १२५ ॥

दारवीमपि योषाञ्च न स्पृशेत् यः स भिक्षुकः ।

अयं सत्यासिनां धर्म इत्याह कमलोद्भवः ॥ १२६ ॥

विपर्यये विनाशश्च जन्म याम्यं भयं भवेत् ।

जन्मदुःखं याम्य दुःखं जीविनामतिदाहणम् ॥ १२७ ॥

सुरशूकरयोनी वा गर्भे दुःखं समं सुर ।

योनी वा क्षुद्रजन्तूनां पश्वादीनां तथैव च ॥ १२८ ॥

गर्भे स्मरन्ति सर्वे ते कर्म जन्मशतोद्भवम् ।

विस्मरेन्निर्गतो जीवा गर्भाच्च विष्णुमायया ।

स्वदेहं पाति यत्नेन सुरो वा कीट एव वा ॥ १२९ ॥

योनिरभ्यन्तरे शुक्ले पतिते पुरुषस्य च ।

शुक्रः शोणितयुक्तश्च सहसा तत्क्षणं भवेत् ॥ १३० ॥

रक्ताधिके मातृसमश्चेतरे पितुराकृतिः ।

युग्माहे च भवेत् पुत्रः कन्यका तद्विपर्यये ॥ १३१ ॥

रविभौमगुरूणाञ्च वारे चेत्तद्भवेत् सुतः ।

अयुग्माहे तदितरे वारे च कन्यका भवेत् ॥ १३२ ॥

प्रथमप्रहरे जन्म यस्य सोऽव्यायुरेव च ।

द्वितीये मध्यमश्चैव तृतीये तत्परो भवेत् ॥ १३३ ॥

चतुर्थे चिरजीवी च क्षणानुरूपको भवेत् ।

दुःखी वाद्य सुखी वापि पूर्वकर्मानुरूपतः ॥ १३४ ॥

ग्राह्ये च क्षणे जन्म प्रसवस्तादृशे भवेत् ।

प्रसूतिक्षणचर्चाञ्च कुर्वन्त्येव विचक्षणाः ॥ १३५ ॥

कलनन्त्वेकरात्रेण वर्द्धयेच्च दिने दिने ।

सप्तमे वदराकाशे मासे गण्डुसमी भवेत् ॥ १३६ ॥

मासत्रये मांसपिण्डो हस्तपादादिवर्जितः ।

सर्वावयवसम्पन्नो देही मासे च पञ्चमे ॥ १३७ ॥

भवेत्तु जीवसञ्चारः पण्मासे सर्वतत्त्ववित् ।

दुःखी स्वल्पस्थलस्थायी शकुन्त इव पिच्छरे ॥ १३८ ॥

मातृजम्बान्नपानञ्च भुङ्क्ते मेध्यस्थले स्थितः ।

हार्हति शब्दं कृत्वा च चिन्तयेद्दीश्वरं परम् ॥ १३९ ॥

एवञ्च चतुरो मासान् भुक्त्वा परमयातनाम् ।

प्रेरितो वायुना काले गर्भाच्च निर्गतो भवेत् ॥ १४० ॥

दिग्दे शकालाव्युत्पन्नो विस्मृतो विष्णुमायया ।

शङ्खद्विगमूतसंयुक्तः शिशुश्च शैशवावधि ॥ १४१ ॥

परायत्तोऽप्यजसश्च समकादिनिवारणे ।

कीटादिभुक्तो दुःखी च रीति तत्र पुनः पुनः ॥ १४२ ॥

स्तनान्धोऽप्यसमर्थश्च दाक्ष्यां वर्त्तुमभीक्षिताम् ।

न वाणी निःसरेत्तस्य पौगण्डावधि प्रस्युटा ॥ १४३ ॥

पौगण्डे यातनां भुक्त्वा प्राप्नोति यौवनं पुनः ।

न स्मरेन्मायया देही गर्भादि यातनां पुनः ॥ १४४ ॥

आहारमेषुनात्तश्च नानामोहादिवेष्टितः ।

पुत्रं कलतनयुगं यजेन परिपालयेत् ॥ १४५ ॥

एवं यावत् समर्थश्च तावदेव हि पूजितः ।
 असमर्थश्च मन्यन्ते बान्धवा गोजरं यथा ॥ १४६ ॥
 यदातीव जरायुक्तो जङ्घोऽतिबधिरो भवेत् ।
 काशश्वासादियुक्तश्च परायत्तोऽतिसूक्ष्मवत् ॥ १४७ ॥
 तदन्तरेऽनुतापञ्च करोति सन्ततं पुनः ।
 न सेवितो हरेस्तीर्थं सत्सङ्गश्चापि कामतः ॥ १४८ ॥
 पुनश्च मानवीं योनिं लभामि भारते यदि ।
 तदा तीर्थं ममिष्यामि भजामि कृष्णमित्यहो ॥ १४९ ॥
 इत्येवमादि मनसि कुर्वन्तं तं जङ्गं सुर ।
 गृह्णाति यमदूतश्च काले प्राप्तेऽतिदारुणः ॥ १५० ॥
 स पश्येद्यमदूतञ्च पाशहस्तञ्च दण्डिनम् ।
 अतीवकोपरक्ताक्षं विकृताकारमूल्वणम् ॥ १५१ ॥
 दुर्निवार्यमुपायैश्च बलिष्ठञ्च भयङ्करम् ।
 दुर्दृष्टं सर्वसिद्धिघ्नं सर्वादृष्टं पुरः स्थितम् ॥ १५२ ॥
 दृष्टिमात्रान्नहाभीतो विरमूत्रञ्च समुत्सृजेत् ।
 तदा प्राणांस्त्यजेत् सद्यो देहञ्च पाञ्चभौतिकम् ॥ १५३ ॥
 अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं गृहीत्वा यमकिङ्करः ।
 विन्यस्य भोगदेहे च स्वस्थानं प्रापयेत् द्रुतम् ॥ १५४ ॥
 जीवो गत्वा यमं पश्येत् सर्वधर्मज्ञमेव च ।
 रत्नसिंहासनस्थञ्च सस्मितं सुस्थिरं परम् ॥ १५५ ॥
 धर्माधर्मविचारज्ञं सर्वज्ञं सर्वतोमुखम् ।
 विश्वेष्वेकाधिकारञ्च विधाता निर्मितं पुरा ॥ १५६ ॥
 वह्निशुद्धांशुकाधानं रत्नभूषणभूषितम् ।
 वेष्टितं पार्षदगणैर्दूतैश्चापि त्रिकोटिभिः ॥ १५७ ॥

जपन्तं श्रीकृष्णनाम शुद्धम्पाटिकमालया ।
 ध्यायमानं तत् पदाब्जं पुलकाङ्कितविग्रहम् ॥ १५८ ॥
 सगद्गदं साश्रुनेत्रं सर्वत्र समदर्शिनम् ।
 अतीव कमनीयञ्च शश्वत्सुस्थिरयौवनम् ॥ १५९ ॥
 स्वतेजसा प्रज्वलन्तं सुखदृश्यं विचक्षणम् ।
 शरत्पार्वणचन्द्राभं चित्रगुप्त पुरःस्थितम् ॥ १६० ॥
 पुण्यात्मनां शान्तरूपं पापिनाञ्च भयङ्करम् ।
 तं दृष्ट्वा प्रहमेद्देही महाभीतञ्च तिष्ठति ॥ १६१ ॥
 चित्रगुप्तविचारेण येषां यदुचितं फलम् ।
 शुभाशुभञ्च कुरुते तदेव रविनन्दनः ॥ १६२ ॥
 एवं तेषां गतायाति निवृत्तिर्नास्ति जीविनाम् ।
 निवृत्तिहेतुरूपञ्च श्रीकृष्णपादसेवनम् ॥ १६३ ॥
 इत्येवं कथितं सर्वं वरं प्रार्थय वाञ्छितम् ।
 सर्वं दास्यामि ते वत्स न मेऽसाध्यञ्च किञ्चन ॥ १६४ ॥

महेन्द्र उवाच ।

द्रुन्द्रत्वञ्च गतं भद्रं किमैश्वर्यं प्रयोजनम् ।
 कल्पवृक्ष मुनिश्रेष्ठ देहि मे परमं पदम् ॥ १६५ ॥
 महेन्द्रस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः ।
 तमुवाच वचः सत्यं वेदाक्तं सारमेव च ॥ १६६ ॥

मुनिरुवाच ।

परं पदं विषयिणां महेन्द्रातिसुदुर्लभम् ।
 मुक्तिर्युष्मद्विधानाञ्च न लये प्राकृतेऽपि च ॥ १६७ ॥
 आविर्भावः सृष्टिविधौ तिरोभावो लयेऽपि च ।

यथा जागरणं सुप्तिर्भवत्येव क्रमेण च ॥ १६८ ॥

यथा भ्रमति कालश्च तथा विषयिणो ध्रुवम् ।

चक्रनेमिक्रमेणैव नित्यमेवेश्वरेच्छया ॥ १६९ ॥

पलमेकं भवेदेव यथा विपलषष्टिभिः ।

षष्टिभिश्च पलैर्दण्डो मुहूर्त्तो दिगुणात्ततः ॥ १७० ॥

त्रिंशद्भिश्च मुहूर्त्तैश्च भवेदेव दिवानिशम् ।

दशपञ्चदिवारात्रिः पक्षमेकं विदुर्बुधाः ॥ १७१ ॥

पक्षाभ्यां शुक्लकृष्णाभ्यां मास एव विधीयते ।

ऋतुर्द्वाभ्याञ्च मासाभ्यां संख्याविद्धिः प्रकीर्त्तितः ॥ १७२ ॥

ऋतुत्रयेणायनञ्च ताभ्यां द्वाभ्याञ्च वत्सरः ।

विंशसहस्राधिकैव त्रिचत्वारिंशलक्षकैः ॥ १७३ ॥

वत्सरैर्नरमानैश्च युगाश्चत्वार एव च ।

षष्ठ्यधिके पञ्चशते सहस्रे पञ्चविंशतौ ।

युगे नराणां शक्रायुर्मनोरायुः प्रकीर्त्तितम् ॥ १७४ ॥

दिग्बलेन्द्रनिपातेऽष्टसहस्राधिक एव च ॥ १७५ ॥

निपातो ब्रह्मणस्तत्र भवेत् प्राकृतिको लयः ।

लये प्राकृतिके वत्स कृष्णस्य परमात्मनः ॥ १७६ ॥

चक्षुर्निमेषः सृष्टिश्च पुनरुन्मीलने तथा ।

ब्रह्मसृष्टिलयानाञ्च संख्या नास्ति श्रुती श्रुतम् ॥ १७७ ॥

यथा पृथिव्या रेणूनामित्याह चन्द्रशेखरः ।

एतेषां मोक्षणं नास्ति कथितानि च यानि च ॥ १७८ ॥

सृष्टिसूत्रस्वरूपं हि चान्यत् वृणु वरं सुर ।

मुनीन्द्रस्य वचः श्रुत्या देवेन्द्रो विस्मितो मुने ॥ १७९ ॥

आत्मनः पूर्वमैश्वर्यं वरयामास तत्र वै ।

तत् प्राप्तास्य चिरैवेत्युक्ता स प्रयवौ गृहम् ॥ १८० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे मुनीन्द्र-

सुनिन्द्रसंवादे लक्ष्म्यपाख्याने

षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

हरिर्गुणं समाकर्ण्य ज्ञानं प्राप्य पुरन्दरः ।

किञ्चकार गृहं गत्वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

श्रीकृष्णस्य गुणं श्रुत्वा वीतरागो बभूव सः ।

वैराग्यं वर्धयामास तदा ब्रह्मन् दिने दिने ॥ २ ॥

मुनिस्थानाद् गृहं गत्वा स दृढर्षासरावतीम् ।

दैत्वैरसुरक्षुधैश्च समाकीर्णं शयाकुलाम् ॥ ३ ॥

विषण्णयान्धवां कुत्र बभ्रुञ्जीनाञ्च कुत्रचित् ।

पितृमातृकलत्रादि विहीनामतिबुद्धाम् ॥ ४ ॥

शत्रुयुक्ताञ्च तां दृष्ट्वा जगाम वाक्पतिं प्रति ।

शक्तो मण्डाकिनीतीरे दृढर्षी गुरुमीश्वरम् ॥ ५ ॥

ध्यायमानं परं ब्रह्म गङ्गातोये स्थितं परम् ।

सूर्याभिसंमुखं पूर्वमुखञ्च विश्वतोमुखम् ॥ ६ ॥

साशुनेत्रं पुलकितं परमानन्दसंयुतम् ।
 वरिष्ठञ्च गरिष्ठञ्च धर्मिष्ठमिष्टसेविनम् ॥ ७ ॥
 श्रेष्ठञ्च बन्धुवर्गाणामतिश्रेष्ठञ्च ज्ञानिनाम् ।
 ज्येष्ठञ्च बन्धुवर्गाणां नेष्टञ्च सुरवैरिणाम् ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वा गुरुं जगन्तञ्च तत्र तस्थौ सुरेश्वरः ।
 प्रहरान्ते गुरुं दृष्ट्वा चोत्थितं प्रणमाम सः ॥ ९ ॥
 प्रणम्य चरणाभोजे क्षरोदोच्चैर्मुहुर्मुहुः ।
 वृत्तान्तं कथयायास ब्रह्मशापादिकं तथा ॥ १० ॥
 पुनर्वरो मया बन्धो ज्ञानप्राप्तिं सुदुर्लभाम् ।
 वैरयस्ताञ्च स्वपुरीं क्रमेणैव सुरेश्वरः ॥ ११ ॥
 शिष्यस्य वचनं श्रुत्वा सतां बुद्धिमतां वरः ।
 ब्रह्मस्यतिरुवाचेदं कोपरक्ताक्तलोचनः ॥ १२ ॥

गुरुर्वाच ।

श्रुतं सर्वं सुरश्रेष्ठ मारोदीवचनं शृणु ।
 न कातरो हि नीतिज्ञो विपत्तौ च कदाचन ॥ १३ ॥
 सम्पत्तिर्वा विपत्तिर्वा नश्वरा स्वप्नरूपिणी ।
 पूर्वं स्वकर्मायत्ता च स्वयं कर्त्ता तयोरपि ॥ १४ ॥
 सर्वेषाञ्च भ्रमत्येव शश्वज्जन्तानि जन्तानि ।
 चक्रनेमि क्रमेणैव तत्र का परिदेवता ॥ १५ ॥
 भुङ्क्ते हि स्वकृतं कर्म सर्वत्र चापि भारते ।
 शुभाशुभञ्च यत् किञ्चित् स्वकर्मफलभुक् पुमान् ॥ १६ ॥
 आभुक्तं जीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।
 अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ १७ ॥

इत्येवमुक्तं वेदे च कृष्णेन परमात्मना ।

सांख्ये कौथुमयाखाद्यां संबोध्य स्वकुलोद्भवम् ॥ १८ ॥

नन्मर्भागावशेषे च सर्वेषां कृतकर्मणाम् ।

अनुरूपञ्च तेषाञ्च भारतेऽन्यत्र चैव हि ॥ १९ ॥

कर्मणा ब्रह्मणापञ्च कर्मणा च शुभाशुपम् ।

कर्मणा च महालक्ष्मीं लभेत् दैत्यञ्च कर्मणा ॥ २० ॥

कोटिजन्मार्जितं कर्म जीविनामनुगच्छति ।

न हि त्वज्जिह्वा भोगात् तं क्वायेव पुरन्दर ॥ २१ ॥

कालभेदे देशभेदे पात्रभेदे च कर्मणाम् ।

न्यूनताधिकता वापि भवेदेव हि कर्मणाम् ॥ २२ ॥

वस्तुदाने च वस्तूनां समं पुण्यं समे दिने ।

दिनभेदे कोटिगुणमसंख्यं वाधिकं ततः ॥ २३ ॥

समे देशे च वस्तूनां दाने पुण्यं समं सुर ।

देशभेदे कोटिगुणमसंख्यं वाधिकं ततः ॥ २४ ॥

समे पात्रे समं पुण्यं वस्तूनां कर्तुरेव च ।

पात्रभेदे शतगुणमसंख्यं वा ततोऽधिकम् ॥ २५ ॥

यथा फलन्ति गव्यानि न्यूनानि वाधिकानि च ।

क्षयकाणां क्षेत्रभेदे पात्रभेदे फलं तथा ॥ २६ ॥

कामान्यदिवसे विप्रे दानं समफलं भवेत् ।

अमायां रविसंक्रान्त्यां फलं शतगुणं भवेत् ।

चातुर्मास्यां पौर्णमास्यामनन्तफलमेव च ॥ २७ ॥

ग्रहणे शमितः कोटिगुणञ्च फलमेव च ।

सूर्यस्य ग्रहणे चापि ततो दशगुणं फलम् ॥ २८ ॥

अक्षयाग्रामत्रयञ्चैवाप्तसंख्यं फलमुच्यते ।

एवमन्यत्र पुण्याहे फलाधिक्यं भवेदिह ॥ २८ ॥

यथा दाने तथा स्नाने जपेऽन्य पुण्यकर्मसु ।

एवं सर्वत्र बोद्धव्यं मराणां कर्मणां फलम् ॥ २९ ॥

सामान्यदेशे दानञ्च विप्रे समफलं भवेत् ।

तीर्थे देवगृहे चैव फलं शतगुणं स्मृतम् ॥ ३१ ॥

गङ्गायाञ्च कोटिगुणं चैत्रे नारायणेऽव्ययम् ।

कुरुक्षेत्रे वदर्ध्याञ्च काश्यां कोटिगुणं तथा ॥ ३२ ॥

यथा चैव कोटिगुणं तथा च विष्णुमन्दिरे ।

केदारे च लक्षगुणं हरिहारे तथा फलम् ॥ ३३ ॥

पुष्करे भास्करक्षेत्रे दशलक्षगुणं फलम् ।

एवं सर्वत्र बोद्धव्यं फलाधिक्यं क्रमेण च ॥ ३४ ॥

सामान्यब्राह्मणे दानं सममेव फलं लभेत् ।

लक्षं त्रिसन्ध्यपूते च पण्डिते च जितेन्द्रिये ॥ ३५ ॥

विष्णुमन्त्रोपासके च बुधे कोटिगुणं फलम् ।

एवं सर्वत्र बोद्धव्यं फलाधिक्यं गुणाधिके ॥ ३६ ॥

यथा दण्डेन सूत्रेण शरावेण जलेन च ।

कुम्भं निर्माति चक्रेण कुम्भकारी सृष्टा भुवि ॥ ३७ ॥

तथैव कर्मक्षेत्रेण फलं धाता ददाति च ।

यस्याश्चया सृष्टिविधौ तच्च नारायणं भज ॥ ३८ ॥

स विधाता विधातुश्च पातुः पाता जगत्त्रये ।

सृष्टुः सृष्टा च संहर्तुः संहर्ता कालकालकः ॥ ३९ ॥

महाविपत्तौ संसारे यः स्मरेन्मधुसूदनम् ।

विपत्तौ तस्य सन्नातिर्भवेदित्याह भृङ्गरः ॥ ४० ॥

इत्येव कृता जीवन् दमोर्लक्ष्मण सुखिनः ।

दत्त्वा शुभाश्विषं चेष्टं बोधयामास नारद ॥ ४१ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदीये बृहस्पतिमहेन्द्रसंवादे महालक्ष्म्य-
 पाख्यानं सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टविंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

हरिं ध्यात्वा हरिर्ब्रह्मन् जगाम ब्रह्मणः सभाम् ।
 बृहस्पतिं पुरस्कृत्य सर्वैः सुरगणैः सह ॥ १ ॥
 शीघ्रं गत्वा ब्रह्मलोकं दृष्ट्वा च कमलोद्भवम् ।
 प्रणमुर्देवताः सर्वाः गुरुणा सह नारद ॥ २ ॥
 वृत्तान्तं कथयामास सुराचार्यो दिधिं विभुम् ।
 प्रहस्योवाच तत् श्रुत्वा महेन्द्रं कमलोद्भवः ॥ ३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वत्स मदंशजातोऽसि प्रपौत्रो मे विचक्षणः ।
 बृहस्पतेश्च गिष्यस्त्वं सुराणामधिपः स्वयम् ॥ ४ ॥
 मातामहस्ते दत्तश्च विष्णुभक्तः प्रतापवान् ।
 कुलत्रयं यच्छुद्धञ्च कथं सोऽहङ्कृतो भवेत् ॥ ५ ॥
 नाता पतिव्रता यस्य पिता शुद्धो जितेन्द्रियः ।
 मातामहो मातुलश्च कथं सोऽहङ्कृतो भवेत् ॥ ६ ॥

जनः पैतृकदीपेण दोषान्मातामहस्य च ।
 गुरोर्दोषान्नीतिदोषैर्हरिहोषी भवेद् ध्रुवम् ॥ ७ ॥
 सर्वान्तरात्मा भगवान् सर्वदेहेष्ववस्थितः ।
 यस्य देहात् स प्रयाति स श्वस्तत्क्षणं भवेत् ॥ ८ ॥
 मनोऽहमिन्द्रियेशश्च ज्ञानरूपो हि शङ्करः ।
 विष्णुः प्राणाश्च प्रकृतिर्बुद्धिर्भगवती सती ॥ ९ ॥
 निद्रादयः शक्तयश्च ताः सर्वाः प्रकृतेः कला ।
 आत्मनः प्रतिविम्बश्च जीवो भोगी शरीरभृत् ॥ १० ॥
 आत्मनीशे गते देहात् सर्वे यान्ति ससंभ्रमात् ।
 यथा वर्त्मनि गच्छन्तं नरदेवमिवानुगाः ॥ ११ ॥
 अहं शिवश्च शेषश्च विष्णुर्धर्मो महान् विराट् ।
 वयं यदंशा भक्ताश्च तत्पुष्पं न्यक्कृतं त्वया ॥ १२ ॥
 शिवेन पूजितं पादपद्मं पुष्पेण येन च ।
 तच्च दुर्वाससा दत्तं दैवेन न्यक्कृतं सुर ॥ १३ ॥
 तत् पुष्पं मस्तके यस्य कृष्णपादाजप्रच्युतम् ।
 सर्वेषाञ्च सुराणाञ्च तत् पूजा पुरतो भवेत् ॥ १४ ॥
 दैवेन वञ्चितस्त्वच्च दैवञ्च बलवत्तरम् ।
 भाग्यहीनं जनं मूढं कोवा रक्षितुमीश्वरः ॥ १५ ॥
 कृष्णं न मन्यते यो हि श्रीनाथं सर्ववन्दितम् ।
 प्रयाति रुष्टा तद्दासी महालक्ष्मीर्विहाय तान् ॥ १६ ॥
 शतयज्ञेन या लब्धा दीक्षितेन त्वया पुरा ।
 सा श्रीर्गताधुना कोपात् कृष्णनिर्माल्यवर्जनात् ॥ १७ ॥
 अधुना गच्छ वैकुण्ठं मया च गुरुणा सह ।
 निषेव्य तत्र श्रीनाथं श्रियं प्राप्तुमसि तद्वरात् ॥ १८ ॥

इत्येवमुक्त्वा स ब्रह्मा सर्वैः सुरगणैः सह ।

शीघ्रं जगाम वैकुण्ठं यत्र श्रीशस्तया सह ॥ १९ ॥

तत्र गत्वा परं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम् ।

दृष्ट्वा तेजस्वरूपं प्रज्वलन्तं स्वतेजसा ॥ २० ॥

श्रीसमध्याह्नमात्तं गृह्य शतकोटिसमप्रभम् ।

शान्तश्चानादिमध्यान्तं लक्ष्मीकान्तमनन्तकम् ॥ २१ ॥

चतुर्भुजैः पार्वदैश्च सरस्वत्या स्तुतं नतम् ।

भक्त्या चतुर्भुजैश्च गङ्गया परिसेवितम् ॥ २२ ॥

तं प्रणम्य सुराः सर्वे मूर्ध्ना ब्रह्मपुरोगमाः ।

भक्तिनम्रा सायुर्नवास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमम् ॥ २३ ॥

वृत्तान्तं कथयामास स्वयं ब्रह्मा कृताञ्जलिः ।

कुरुदुर्देवताः सर्वाः स्वाधिकारच्युताश्च ताः ॥ २४ ॥

स ददग्रे सुरगणं विपदुग्रस्तं भयाकुलम् ।

वस्तभृषणशून्यञ्च वाहनादिविवर्जितम् ॥ २५ ॥

शोभाशून्यं हतयौकमतिनिष्कृतिभं परम् ।

उवाच कातरं दृष्ट्वा विपन्नभयभञ्जनः ॥ २६ ॥

नारायण उवाच ।

नाभैर्व्रक्षतु हे सुरास्य भयं किं वो मयि स्थिते ।

दास्यामि तत्क्रीनन्तनां परमेष्ठ्यैर्वार्वनीम् ॥ २७ ॥

किञ्च मदर्थं किञ्चित् श्रूयतां समवाचितम् ।

हितं सत्यं नाशमृतं निरयामसम्पादकम् ॥ २८ ॥

जनायः परायणस्यः सदाशान्तः सनातनः ।

यदा गताः सदाशान्तः सदाशान्तः सनातनः ॥ २९ ॥

यो यो वदति हि लब्धकं सत्परं हि निरङ्कुशः ।

तद् गृहेऽहं न तिष्ठामि पद्मया सह निश्चितम् ॥ ३० ॥

दुर्वासा शङ्करांशश्च वैष्णवो मत्परायणः ।

तत् शापादागतोऽहञ्च सश्रीको वो गृहादपि ॥ ३१ ॥

यत्र शङ्खध्वनिर्नास्ति तुलसी च शिलार्चनम् ।

न भोजनञ्च विप्राणां न पद्मा तत्र तिष्ठति ॥ ३२ ॥

मङ्गलानाञ्च मन्निन्दा यत्र यत्र भवेत् सुराः ।

महारुष्टा महालक्ष्मीस्ततो याति पराभवात् ॥ ३३ ॥

मङ्गलिहीनो यो मूढो यो भुङ्क्ते हरिवासरे ।

मम जन्मदिने चापि याति श्रीः तद्गृहादपि ॥ ३४ ॥

मन्त्रामविक्रयी यश्च विक्रीणाति स्वकन्यकाम् ।

यत्रातिथिर्न भुङ्क्ते च मत्प्रिया याति तद्गृहात् ॥ ३५ ॥

पापिनां यो गृहं याति शूद्रयाज्ञाभोजिनाम् ।

महारुष्टा ततो याति मन्दिरात् कमलालया ॥ ३६ ॥

शूद्राणां शवदाही च भाग्यहीनश्च ब्राह्मणः ।

याति रुष्टा तद्गृहाच्च देवी कमलवासिनी ॥ ३७ ॥

शूद्राणां सूपकारी यो ब्राह्मणो वृषवाहकः ।

तत्तोयपानभीता च कमला याति तद्गृहात् ॥ ३८ ॥

विप्रो यजनसेवी च देवतः शूद्रयाजकः ।

तत्तोयपानभीता च वेशवी याति तद्गृहात् ॥ ३९ ॥

विश्वासघाती मित्रघ्नो नरघाती कृतघ्नकः ।

योऽगस्यागामुक्तो विप्रो मङ्गार्या याति तद्गृहात् ॥ ४० ॥

अशुद्धहृदयः क्रूरो हिंसको निन्दको द्विजः ।

ब्राह्मण्यां शूद्रजातश्च याति देवी च तद्गृहात् ॥ ४१ ॥

यो विप्रः पुंश्चलीपुत्री महापापी च तत्पतिः ।

अवीराक्षश्च यो भुङ्क्ते तस्माद्याति जगत्प्रसूः ॥४२॥

दृष्यं हिनत्ति नखरैस्तैर्वा यो हि निखिन्नहीम् ।

जिह्वा वा मलवासाश्च सा प्रयाति च तदृष्टहात् ॥४३॥

सूर्योदये च दिर्भोजो दिवाभ्यायी च ब्राह्मणः ।

दिवाभ्युनकारी च तस्माद् याति हरिप्रिया ॥ ४४ ॥

आचारहीनो यो विप्रः यश्च शूद्रप्रतिग्रही ।

अदीक्षितो हि यो मूढस्तस्मात् लोला प्रयाति च ॥४५॥

स्निग्धपादश्च नग्नो वा यः शिरो ज्ञानदुर्बलः ।

ग्रन्थद्वर्मातिवाचालो वात्येव तदृष्टहात् सती ॥ ४६ ॥

शिरः स्नातश्च तैलेन योऽन्यदङ्गमुपसृजेत् ।

स्नाङ्गे च वादयेद्वायं रक्षा याति च तदृष्टहात् ॥ ४७ ॥

व्रतोपवासहीनो यः सन्व्याहीनोऽशुचिर्द्विजः ।

विष्णुभक्तिविहीनो यस्तस्माद्याति हरिप्रिया ॥ ४८ ॥

ब्राह्मणं निन्दयेद् यो हि तांश्च देष्टि च सन्ततम् ।

जीवहिंसी दयाहीनो याति सर्वप्रसूततः ॥ ४९ ॥

यत्र तत्र हरेरर्चा हरिहृत्कीर्तनं शुभम् ।

तत्र तिष्ठति सा देवी कमला सर्वमङ्गला ॥ ५० ॥

यत्र प्रगंसा कृष्णस्य तद्गतास्य पितामह ।

सा च कृष्णप्रिया देवी तत्र तिष्ठति सन्ततम् ॥ ५१ ॥

यत्र गङ्गध्वनिः गङ्गः शिला च तुलसीदलम् ।

तत्सेवा वन्दनं ध्यानं तत्र सा परितिष्ठति ॥ ५२ ॥

शिवलिङ्गार्चनं यत्र तस्या चोक्तीर्तनं शुभम् ।

दुर्गाचनं तद्गुणाय तत्र पद्मनिवासिनी ॥ ५३ ॥

विप्राणां सेवनं यत्र तेषाञ्च भोजनं शुभम् ।

अर्चनं सर्वदेवानां तत्र पद्ममुखी सती ॥ ५४ ॥
 इत्युक्त्वा च सुरान् सर्वान् रसामाह रमापतिः ।
 क्षीरोदसागरे जन्म कलया च लभेति च ॥ ५५ ॥
 इत्युक्त्वा तान् जगन्नाथो ब्रह्माणं पुनराह च ।
 मयित्वा सागरं लक्ष्मीं देवेभ्यो देहि पद्मज ॥ ५६ ॥
 इत्युक्त्वा कभलाकान्तो जगामाभ्यन्तरं मुने ।
 देवाक्षिरेण कालेन ययुः क्षीरोदसागरम् ॥ ५७ ॥
 मय्यानं मन्दरं कृत्वा कूर्मं कृत्वा च भाजनम् ।
 कृत्वा शेषं मय्यपाशं सुराश्चक्रुश्च धर्षणम् ॥ ५८ ॥
 धन्वन्तरिञ्च पीयूषमुच्चं अवसमीक्षितम् ।
 नानारत्नं हस्तिरत्नं प्रापुर्लक्ष्म्याश्च दर्शनम् ॥ ५९ ॥
 वनमालां ददौ सा च क्षीरोदसाक्षिणे मुने ।
 सर्वेश्वराय रम्याय विष्णवे वैष्णवी सती ॥ ६० ॥
 देवैस्तुता पूजिता च ब्रह्मणा शङ्करेण च ।
 ददौ दृष्टिं सुरमृहे ब्रह्मशापविमोचने ॥ ६१ ॥
 प्रापुर्देवाः स्वविषयं दैत्यैर्ग्रस्तं भयङ्करैः ।
 महालक्ष्मीप्रसादेन वरदानेन नारद ॥ ६२ ॥
 इत्येवं कथितं सर्वं लक्ष्म्युपाख्यानमुत्तमम् ।
 सुखदं सारभूतञ्च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६३ ॥
 इति श्रोत्रहृदयवर्त्तं महापुराणे प्रकृतिखण्डे
 लक्ष्म्युपाख्यानेऽष्टविंशोऽध्यायः ।

जनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

—०—

नारद उवाच ।

हरिस्तुकीर्त्तनं भद्रं श्रुतं तन्ज्ञानमुत्तमम् ।
 ईषितं कृष्णपाख्यानं ध्यानं स्तोत्रादिकं वद ॥ १ ॥
 हरिणा पूजिता पूर्वं ततो ब्रह्मादिभिस्तथा ।
 शक्रेण श्वटराज्येन साङ्गं सुरगणेन च ॥ २ ॥
 पूजिता केन ध्यानेन विधिना केन वा पुरा ।
 स्तुता वा केन स्तोत्रेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

स्नात्वा तीर्थे पुरा शक्तो धृत्वा धौते च वाससी ।
 घटं संव्याप्य क्षीरोद्रे देवघटकञ्च पूजितः ॥ ४ ॥
 णणेश्च दिनेश्च वङ्गिं विष्णुं शिवं शिवाम् ।
 शक्तान् भक्त्या समभ्यर्च्य पुष्पगन्धादिभिस्तथा ॥ ५ ॥
 तत्रावाह्य महालक्ष्मीं परमैश्वर्यरूपिणीम् ।
 पूजाञ्चकार देवेशो ब्रह्मणा च परोधमा ॥ ६ ॥
 पुरःस्थितेषु मुनिषु ब्राह्मणेषु गुरौ तथा ।
 देवादिषु च देवेशे ज्ञानानन्दे शिवे मुने ॥ ७ ॥
 पारिजातस्य पुष्पञ्च गृहीत्वा चन्दनोज्जितम् ।
 ध्यात्वा देवीं महालक्ष्मीं पूजयामास नारद ॥ ८ ॥
 ध्यानञ्च सामवेदोक्तं यदुक्तं ब्रह्मणे पुरा ।
 हरिणा तेन ध्यानेन तन्निबोध वदामि ते ॥ ९ ॥

सहस्रदलपद्मस्य कर्णिकावासिनीं पराम् ।
 शरत्पार्वणकोटीन्दुपभाजुष्टकरां वराम् ॥ १० ॥
 स्वतेजसा प्रज्वलन्तीं सुखदृश्यां मनोहराम् ।
 प्रतप्तकाञ्चननिभां शोभां मूर्त्तिमतीं सतीम् ॥ ११ ॥
 रत्नभूषणभूषाढ्यां शोभितां पीतवाससा ।
 त्रैलोक्यप्रसन्नास्यां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ॥ १२ ॥
 सर्वसम्पत्प्रदात्रीञ्च महालक्ष्मीं भजे शुभाम् ।
 ध्यानेनानेन तां ध्यात्वा नानोपहारसंयुतः ॥ १३ ॥
 सम्पूज्य ब्रह्मवाक्येन चोपहाराणि षोडशः ।
 ददौ भक्त्या विधानेन प्रत्येकं मन्त्रपूर्वकम् ॥ १४ ॥
 प्रशंस्यानि प्रहृष्टानि दुर्लभानि वराणि च ।
 अमूल्यरत्नसारञ्च निर्मितं विश्वकर्मणा ।
 आसनञ्च विचित्रञ्च महालक्ष्मिं प्रगृह्यताम् ॥ १५ ॥
 शुद्धं गङ्गोदकमिदं सर्ववन्दितमीक्षितम् ।
 पापिध्ववह्निरूपञ्च गृह्यतां कमलालये ॥ १६ ॥
 पुष्पचन्दनदूर्वादिसंयुतं जाङ्गवीजलम् ।
 शङ्खगर्भस्थितं शुद्धं गृह्यतां पद्मवासिनि ॥ १७ ॥
 सुगन्धि विष्णुतैलञ्च सुगन्धामलकीजलम् ।
 देह सौन्दर्यं वीजञ्च गृह्यतां श्रीहरिप्रिये ॥ १८ ॥
 वृक्षनिर्यासरूपञ्च गन्धद्रव्यादिसंयुतम् ।
 कृष्णकान्ते पवित्रञ्च धूपञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ १९ ॥
 मलयोच्चलसंभूतं वृक्षसारं मनोहरम् ।
 सुगन्धियुक्तं सुखदं चन्दनं देवि गृह्यताम् ॥ २० ॥
 जगच्चक्षुः स्वरूपञ्च ध्वान्तप्रध्वंसकारणम् ।

प्रदीपं शुद्धरूपञ्च गृह्यतां परमेश्वरि ॥ २१ ॥
 नानापहाररूपञ्च नानारससमन्वितम् ।
 नानास्वादुकरञ्चैव नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ २२ ॥
 अन्नन्नक्षाररूपञ्च प्राणरक्षणकारणम्
 तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैव मन्त्रञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ २३ ॥
 ग्राह्यक्षत सुपक्वञ्च शर्करागव्यसंयुतम् ।
 सुस्वादुयुक्तं पक्वं च परमान्नं प्रगृह्यताम् ॥ २४ ॥
 शर्करा गव्यपक्वञ्च सुस्वादु सुमनोहरम् ।
 मया निवेदितं लोचनं स्वस्तिकं प्रतिगृह्यताम् ॥ २५ ॥
 नानाविधानि रस्याणि पक्वानि च फलानि च ।
 स्वादु युक्तानि कमलै गृह्यतां फलदानि च ॥ २६ ॥
 सुरभोस्तनसम्भूतं सुस्वादु सुमनोहरम् ।
 मर्त्यामृतञ्च गव्यञ्च गृह्यतामच्युतप्रिये ॥ २७ ॥
 सुस्वादु रससंयुक्तमिच्छुच्चरसोन्नवम् ।
 अन्नपक्वमपक्वं वा गुडञ्च देवि गृह्यताम् ॥ २८ ॥
 यवगोधूमशस्यानां चूणैरणुसमुद्भवम् ।
 सुपक्वं गुडगव्याक्तं मिष्टान्नं देवि गृह्यताम् ॥ २९ ॥
 शस्यचूर्णोद्भवं पक्वं स्वस्तिकादि समन्वितम् ।
 मया निवेदितं देवि पिष्टकं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३० ॥
 पार्थिवं हृद्यभेदञ्च विविधं द्रव्यकारणम् ।
 सुस्वादुभक्ष्यसंयुक्तं निच्छुञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ३१ ॥
 शीतवायु प्रदत्तं च दाहं च सुखदं परम् ।
 कमलै गृह्यताञ्चेदं व्यजनं शीतचामरम् ॥ ३२ ॥
 तासूलानि च रस्यं कपूरादि सुवासितम् ।

जिह्वाजाघच्छेदकरम् ताम्बूलं देवि गृह्यताम् ॥ ३३ ॥

सुवासितं शीतलञ्च पिपासानाशकारणम् ।

जगज्जीवनरूपञ्च जीवनं देवि गृह्यताम् ॥ ३४ ॥

देहसीन्दर्यं बीजञ्च सदा शोभाविवर्धनम् ।

कार्पासजञ्च क्षमिजं वसनं देवि गृह्यताम् ॥ ३५ ॥

रत्न स्पर्शं विकारञ्च देहभूषाविवर्धनम् ।

शोभाधानं श्रीकरञ्च भूषणं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३६ ॥

नानाकुसुमनिर्माणं बहुशोभाप्रदं परम् ।

सुरभूप्रियं शुद्धं माख्यं देवि प्रगृह्यताम् ॥ ३७ ॥

पुण्यतीर्थोदकञ्चैव विशुद्धं शुद्धिदं सदा ।

गृह्यतां लक्षणान्ते च तस्यमाचमनीयकम् ॥ ३८ ॥

रत्नलारादिनिर्माणं पुष्पचन्दनसंयुतम् ।

रत्नभूषणभूषाख्यं सुतन्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३९ ॥

यद्यद् द्रव्यमपूर्वञ्च पृथिव्यामतिदुर्लभम् ।

देवभूषाहर्भोग्यञ्च तद् द्रव्यं देवि गृह्यताम् ॥ ४० ॥

द्रव्याख्येतानि दत्त्वा च मूलेन देवपुङ्गव ।

मूलं जजाप भक्त्या च दमलक्षं विधानतः ॥ ४१ ॥

जपेन दमलक्षेन मन्त्रसिद्धिर्बभूव ह ।

मन्त्रश्च ब्रह्मणा दत्तः कल्पवृक्षश्च सर्वदः ॥ ४२ ॥

लक्ष्मीर्माया कामवाणी ततः कमलवासिनी ।

स्वाहान्तो वैदिकीमन्त्र राजोऽयं द्वादशाक्षरः ॥ ४३ ॥

कुवेरोऽग्नेन मन्त्रेण सर्वैश्वर्यमवाप्तवान् ।

राजराजेश्वरो ह्यः सावर्णिर्महुरेव च ॥ ४४ ॥

महर्लोऽग्नेन मन्त्रेण सप्तधीपवतीपतिः ।

प्रियव्रतोत्तानपादौ केदारो नृप एव च ॥ ४५ ॥
 एते च सिद्धा राजेन्द्रा मन्त्रेणानेन नारद ।
 सिद्धे मन्त्रे महालक्ष्मीः शक्राय दर्शनं ददौ ॥ ४६ ॥
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणविमानस्था वरप्रदा ।
 सप्तहीपवतीं पृथ्वीं ह्यादयन्ती त्विषा च सा ॥ ४७ ॥
 श्वेतचम्पकवर्णाभा रत्नभूषणभूषिता ।
 दीपदास्यप्रसन्नास्या भक्तानुग्रहकातरा ॥ ४८ ॥
 विश्रुती रत्नमालाच्च कीटिचन्द्रसमप्रभा ।
 दृष्ट्वा जगत्प्रसून् शान्तां तुष्टाव तां पुरन्दरः ॥ ४९ ॥
 पुलकाङ्कितसर्वाङ्गः सान्नुनेत्रः कृताञ्जलिः ।
 ब्रह्मणा च प्रदत्तेन स्तोत्ररानेन संयतः ।
 सर्वाभीष्टप्रदेनेव वैदिकेनैव तत्र च ॥ ५० ॥

इन्द्र उवाच ।

ओं नमो महालक्ष्मै ।

ओं नमः कमलवासिन्यै नारायण्यै नमो नमः ।
 कृष्णप्रियायै सारायै पद्मायै च नमो नमः ॥ ५१ ॥
 पद्मपत्रेक्षायै च पद्मास्यायै नमो नमः ।
 पद्मासनायै पद्मिन्यै वैष्णव्यै च नमो नमः ॥ ५२ ॥
 सर्वसम्पत्स्वरूपायै सर्वदात्रयै नमो नमः ।
 सुखदायै मोक्षदायै सिद्धिदायै नमो नमः ॥ ५३ ॥
 हरिमङ्गिप्रदात्रयै च हर्षदात्रयै नमो नमः ।
 कृष्णवक्त्रःस्थितायै च कृष्णोष्णायै नमो नमः ॥ ५४ ॥
 कृष्णगोमास्ररूपायै रत्नशङ्खे च शोभने ।

सम्पत्त्यधिष्ठातृदेव्यै महादेव्यै नमो नमः ॥ ५५ ॥
 शस्याधिष्ठातृदेव्यै च शस्यायै च नमो नमः ।
 नमो बुद्धिस्वरूपायै बुद्धिदायै नमो नमः ॥ ५६ ॥
 वैकुण्ठे या महालक्ष्मीः लक्ष्मीः क्षीरोदसागरे ।
 स्वर्गलक्ष्मीरिन्द्रगेहे राजलक्ष्मीर्नृपालये ॥ ५७ ॥
 गृहलक्ष्मीश्च गृहिणां गेहे च गृहदेवता ।
 सुरभी सा गवां माता दक्षिणा यज्ञकामिनी ॥ ५८ ॥
 अदितिर्देवमाता त्वं कमला कमलालये ।
 स्नाह्वा त्वञ्च हविर्दानि कव्यदानि स्वधा स्मृता ॥ ५९ ॥
 त्वंहि विष्णुस्वरूपा च सर्वाधारा वसुधरा ।
 शुद्धसत्वस्वरूपा त्वं नारायणपरायणा ॥ ६० ॥
 क्रोधहिंसावर्जिता च वरदा च शुभानना ।
 परमार्थप्रदा त्वञ्च हरिदास्यप्रदा परा ॥ ६१ ॥
 यया विना जगत् सर्वं भस्मीभूतमसारकम् ।
 जीवन्मृतञ्च विश्वञ्च श्वेतुल्यं यया विना ॥ ६२ ॥
 सर्वेषाञ्च परा त्वं हि सर्वबान्धवरूपिणी ।
 यया विना न संभाष्यो बान्धवैर्बान्धवः सदा ॥ ६३ ॥
 त्वया हीनो बन्धुहीनः त्वया युक्तः सवान्धवः ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां त्वञ्च कारणरूपिणी ॥ ६४ ॥
 यथा मातास्तनूनान्धानां शिशूनां शैशवे यथा ।
 तथा त्वं सर्वदा माता सर्वेषां सर्वविश्वतः ॥ ६५ ॥
 मातृहीनस्तनत्यक्तः स चेज्जीवति दैवतः ।
 त्वया हीनो जनः कोऽपि न जीवत्येव निश्चितम् ॥ ६६ ॥
 सुप्रसन्नस्वरूपा त्वं मां प्रसन्ना भवाब्जिके ।

वैरिग्रस्तञ्च विषयं देहि मह्यं सनातनि ॥ ६७ ॥
 वयं यावत् त्वया हीना बन्धुहीनाश्च भिक्षुकाः ।
 सर्वसम्पद्बिहीनाश्च तावदेव हरिप्रिये ॥ ६८ ॥
 राज्यं देहि श्रियं देहि बलं देहि सुरेश्वरि ।
 कीर्तिं देहि धनं देहि यगो मह्यं च देहि वै ॥ ६९ ॥
 कामं देहि मतिं देहि भोगान् देहि हरिप्रिये ।
 ज्ञानं देहि च धर्मञ्च सर्वसौभाग्यमीक्षितम् ॥ ७० ॥
 प्रभावञ्च प्रतापञ्च सर्वाधिकारमेव च ।
 जयं पराक्रमं युद्धं परमैश्वर्यमेव च ॥ ७१ ॥
 इत्युक्त्वा च महेन्द्रश्च सर्वैः सुरगणैः सह ।
 प्रणनाम साश्रुनेत्रो मूर्द्ध्ना चैव पुनः पुनः ॥ ७२ ॥
 ब्रह्मा च शङ्करश्चैव शेषो धर्मश्च केशवः ।
 सर्वे चक्रुः परिहारं सुरार्थं च पुनः पुनः ॥ ७३ ॥
 देवेभ्यश्च वरं दत्त्वा पुष्पमालां मनोहराम् ।
 केशवाय ददौ लक्ष्मीं सन्तुष्टा सुरसंसदि ॥ ७४ ॥
 ययुर्देवाश्च सन्तुष्टा स्वं स्वं स्थानञ्च नारद ॥ ७५ ॥
 देवी ययौ हरेः क्रोडं हृष्टा क्षीरोदशायिनः ।
 ययतुश्चैव स्वगृहं ब्रह्मेशानौ च नारद ।
 दत्त्वा शुभाशिषं तौ च देवेभ्यः प्रीतिपूर्वकम् ॥ ७६ ॥
 इदं स्तोत्रं महापूण्यं त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ।
 कुवेरतुल्यः सः भवेत् राजराजेश्वरो महान् ॥ ७७ ॥
 सिद्धस्तोत्रं यदि पठेत् सोऽपि कल्पतरुनरः ।
 पञ्चलज्जपेनैव स्तोत्रमिद्विभवेन्नृणाम् ॥ ७८ ॥
 सिद्धिस्तोत्रं यदि पठेत् मासमेकञ्च संवतः ।

महादुःखी च राजेन्द्रो भविष्यति न संशयः ॥ ७६ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे प्रकृतिखण्डे महालक्ष्मी-

स्तोत्रं समाप्तम् ।

नारद उवाच ।

पुष्पं दुर्वाससा दत्त मस्त्येव यस्य मस्तके ।

तस्य सर्वपुरः पूजित्युक्तं पूर्वं त्वया प्रभो ॥ ८० ॥

तदेव स्थापितं पुष्पं गजेन्द्रस्यैव मस्तके ।

कुतो जन्म गणेशस्य स च मत्तो वनं गतः ॥ ८१ ॥

मूर्ध्नि छिन्ने गणपतेः शनेर्दृष्ट्या पुरा मुने ।

तत् स्कन्धे योजयामास हस्तिमस्तं हरिः स्वयम् ॥ ८२ ॥

अधुनोक्तं देवषट्कं संपूज्य च पुरन्दरः ।

पूजयामास लक्ष्मीञ्च क्षीरोदे च सुरैः सह ॥ ८३ ॥

अहो पुराणवक्त्राणां दुर्बोधं वचनं नृणाम् ।

सुव्यक्तं मस्य सिद्धान्तं वद वेदविदांवर ॥ ८४ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

यदा शशाप शक्रञ्च दुर्वासा मुनिपुङ्गवः ।

तदा नास्त्येव तज्जन्म पूजाकाले बभूव सः ॥ ८५ ॥

सुचिरं दुःखिता देवा बभ्रुमर्ब्रह्मशापतः ।

पश्चात् प्रापुश्च तां लक्ष्मीं वरेण च हरिर्मुने ॥ ८६ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे प्रकृतिखण्डे लक्ष्म्युपाख्यानं नाम

जनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

—०—

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग नारायणममः प्रभो ।

रूपेण च गुणेनैव यशसा तेजसा त्विषा ॥ १ ॥

त्वमेव ज्ञानिनां श्रेष्ठः सिद्धानां योगिनां तथा ।

तपस्विनां मुनीनाञ्च परी वेदविदां तथा ।

महानक्ष्मा उपाख्यानं विज्ञातं महदद्भुतम् ॥ २ ॥

अन्यत् किञ्चिदुपाख्यानं निगूढं वद साम्प्रतम् ।

अतीव गोपनीयं यदुपयुक्तञ्च सर्वतः ।

अप्रकाश्यं पुराणेषु वेदीकृतं धर्मसंयुतम् ॥ ३ ॥

श्री नारायण उवाच ।

नानाप्रकारमाख्यानमप्रकाश्यं पुराणतः ।

श्रुती कतिविधं गूढमास्ते ब्रह्मण सुदुर्लभम् ॥ ४ ॥

तेषु यत् सारभूतञ्च श्रोतुं किं वा त्वमिच्छसि ।

तस्मै ब्रूहि महाभाग पञ्चादित्थमिदं तत् पुनः ॥ ५ ॥

नारद उवाच ।

स्वाहा देवहविर्दानि प्रमत्ता सर्वकर्मसु ।

पितृदाने लब्धा यस्या दक्षिणा भवती वरा ॥ ६ ॥

एतासां चरितं जन्म फलं प्राधान्यमेव च ।

श्रोतुमिच्छामि त्वदक्तात् वद वेदविदांवर ॥ ७ ॥

सीतिरुवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः ।

कथां कथितुमारभे पुराणोक्तां पुरातनीम् ॥ ८ ॥

नारायण उवाच ।

सृष्टेः प्रथमतो देवाश्चाहारार्थं ययुः पुरा

ब्रह्मलोके ब्रह्मसभामगम्यां सुमनोहराम् ॥ ९ ॥

गत्वा निवेदनञ्चक्रुराहारहेतुकं मुने ।

ब्रह्मा श्रुत्वा प्रतिज्ञाय सिधेवे श्रीहरेः पदम् ॥ १० ॥

यज्ञोरूपो हि भगवान् कलया च बभूव सः ।

यज्ञे यद्यद्विर्दानं दत्तं तेभ्यश्च ब्रह्मणा ॥ ११ ॥

हविर्ददति विप्राश्च भक्त्या च क्षत्रियादयः ।

सुरा नैव प्राप्नुवन्ति तद्वानं मुनिपुङ्गव ॥ १२ ॥

देवाः विषम्यास्ते सर्वे तत्सभाञ्च पुनर्ययुः ।

गत्वा निवेदनञ्च क्रुराहाराभाव हेतुकम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मा श्रुत्वा तु ध्यानेन श्रीकृष्णं शरणं ययौ ।

पूजयामास प्रकृतिं ध्यानेनैव तदाज्ञया ॥ १४ ॥

प्रकृतिः कलया चैव सर्वशक्तिस्वरूपिणी ।

बभूव दाहिकाशक्तिरग्नेः स्वाहास्वरूपिणी ॥ १५ ॥

ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्डप्रभाच्छादनकारिणी ।

अतीव सुन्दरी रामा रमणीया मनोहरा ॥ १६ ॥

ईषडास्यप्रसन्नास्या भक्तानुग्रहकातरा ।

उवाचेति विधेरग्रे पद्मयोने वरं वृणु ॥ १७ ॥

विधिस्तद्वचनं श्रुत्वा सन्ममात् समुवाच ताम् ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

त्वमग्नेर्दाहिका शक्तिर्भवपत्नी च सुन्दरी ।

दग्धुं न शक्तस्त्वकती हुताग्रश्च त्वया विना ॥ १९ ॥

त्वन्नामोच्चार्य मन्त्रान्ते यदु दास्यति हविर्नरः ।
 सुरेभ्यस्तत् प्राप्नुवन्ति सुराः सानन्दपूर्वकम् ॥ २० ॥
 अग्नेः सम्पत् स्वरूपा च श्रीरूपा च गृहेश्वर ।
 देवानां पूजिता शश्वन्नरादीनां भवास्त्रिके ॥ २१ ॥
 ब्रह्मणश्च वचः श्रुत्वा सा विषणा बभूवह ।
 तसुवाच स्वयं देवी स्वाभिप्रायं स्वयम्भुवम् ॥ २२ ॥

साहोवाच ।

अहं कृष्णं भजिष्यामि तपसा सुचिरेण च ।
 ब्रह्मन् तदन्यत् यत्किञ्चित् स्वप्नवत् भ्रममेव च ॥ २३ ॥
 विधाता जगतां त्वञ्च शम्भुर्लुब्धश्च प्रभुः ।
 विभर्त्ति श्रेष्ठो विश्वञ्च धर्मः साक्षी च देहिनाम् ॥ २४ ॥
 सर्वाद्यपूज्यो देवानां गणेषु च गणेश्वरः ।
 प्रकृतिः सर्वसृः सर्वपूजिता यत्प्रसादतः ॥ २५ ॥
 ऋषयोऽमुनयश्चैव पूजिता यं निषेव्य च ।
 तत्पादपद्मं पद्मैकं भावेन चिन्तयाम्यहम् ॥ २६ ॥
 पद्माभ्या पाद्मनित्युक्ता पद्मलाभानुसारतः ।
 जगाम तपसा पादौ यन्नादीगम्य पद्मजा ॥ २७ ॥
 तपस्त्रेपे लक्षवर्षमैकपादेन पाद्मजा ।
 तदा दृश्यं श्रीकृष्णं निर्गुणं प्रकृतः परम् ॥ २८ ॥
 अतीव कमलीयञ्च रूपं दृष्ट्वा च मुग्धरी ।
 मूर्च्छां सम्प्राप कामेव कामिशब्द च कामुकी ॥ २९ ॥
 विज्ञाय तदभिप्रायं सर्वज्ञस्तानुवाच भः ।
 समुत्थाय च खलोऽहं श्रीपार्थी तपसा चिरम् ॥ ३० ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

वराहे च त्वमग्नेन मम पत्नी भविष्यति ।

नान्ना नाग्नजिती कन्या कान्ते नग्नजितस्य च ॥ ३१ ॥

अधुनाग्नेर्दाहिका त्वं भवपत्नी च भाविनि ।

मन्वाङ्गरूपा पूता च मत्प्रसादात् भविष्यति ॥ ३२ ॥

वह्निस्त्वां भक्तिभावेन सम्पूज्य च गृहेश्वरीम् ।

रमिष्यते त्वया सार्द्धं रामया रमणीयया ॥ ३३ ॥

इत्युक्तान्तर्दधे देवो देवीमाशास्य नारद ।

तत्राजगाम सन्वस्ती वह्निर्ब्रह्मनिदेशतः ॥ ३४ ॥

ध्यानैश्च सामवेदोक्तैर्ध्यात्वा तां जगदम्बिकाम् ।

सम्पूज्य परितृष्टाव पाणिं जग्राह मन्वतः ॥ ३५ ॥

तदा दिव्यं वर्षणतं स रमे रामया सह ।

अतीव निर्जने रम्ये सन्भोगसुखदे सदा ॥ ३६ ॥

वभूव गर्भं तस्याश्च हुताशस्य च तेजसा ।

तद्वधार च सा देवी दिव्यं द्वादशवक्त्ररम् ॥ ३७ ॥

ततः सुप्ताव पुत्रांश्च रमणीयान्मनोहरान् ।

दक्षिणाग्निगार्हपत्य हवनीयान् क्रमेण च ॥ ३८ ॥

ऋषयोमुनयश्चैव ब्राह्मणाः क्षत्रियादयः ।

स्वाहात्तं मन्त्रमुच्चार्य हविर्ददति नित्यशः ॥ ३९ ॥

स्वाहायुक्तञ्च मन्त्रञ्च यो गृह्णाति प्रशस्तकम् ।

सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य ब्रह्मन् ग्रहणमावृतः ॥ ४० ॥

विषहीनो यथा सर्पो वेदहीनो यथा दिजः ।

पतिषेवाविहीना स्त्री विद्याहीनो यथा नरः ॥ ४१ ॥

फलमाखाविहीनश्च यथा वृक्षो हि निन्दितः ।

स्वाहाहीन स्तथा मन्त्रो न द्रुतं फलदायकः ॥ ४२ ॥
 परितुष्टा द्विजाः सर्वे देवाः संप्रापुराहुतिम् ।
 स्वाहान्ते नैव मन्त्रेण सफलं सर्वकर्म च ॥ ४३ ॥
 इत्येवं वर्णितं सर्वं स्वाहोपाख्यानमुत्तमम् ।
 सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४४ ॥

नारद उवाच ।

स्वाहापूजाविधानञ्च ध्यानं स्तोत्रं मुनीश्वर ।
 संपूज्य वज्रिस्तुष्टाव येन तां वद मे प्रभो ॥ ४५ ॥

नारायण उवाच ।

ध्यानञ्च सामवेदीकृतं स्तोत्रं पूजाविधानकम् ।
 वदामि श्रूयतां ब्रह्मन् सावधानं निशामय ॥ ४६ ॥
 सर्वयज्ञारम्भकाले शालग्रामे घटेऽथवा ।
 स्वाहां संपूज्य यत्नेन यज्ञं कुर्यात् फलाप्तये ॥ ४७ ॥
 स्वाहां मन्त्राङ्गपूताञ्च मन्त्रसिद्धिस्वरूपिणीम् ।
 सिद्धाञ्च सिद्धिदां नृणां कर्मणां फलदां भजे ॥ ४८ ॥
 इति ध्यात्वा च मूलेन दत्वा पाद्यादिकं नरः ।
 सर्वसिद्धिं लभेत् सुत्वा मूलं स्तोत्रं मुने शृणु ॥ ४९ ॥
 ओं क्लीं श्रीं वज्रिजायायै देव्यै स्वाहेत्यनेन च ।
 यः पूजयेच्च तां देवीं सर्वेष्टं लभते ध्रुवम् ॥ ५० ॥

वज्रिहवाच ।

स्वाहाद्या प्रकृतेरंशा मन्त्रतन्त्राङ्गरूपिणी ।
 मन्त्राणां फलदात्री च धात्री च जगतां सती ॥ ५१ ॥
 सिद्धिस्वरूपा सिद्धा च सिद्धिदा सर्वदा नृणाम् ।
 हुताग्निं दाहिकाशक्तिस्तत्प्राणाधिकरूपिणी ॥ ५२ ॥

संसारसाररूपा च घोरसंसारतारिणी ।
 देवजीवनरूपा च देवपोषणकारिणी ॥ ५३ ॥
 षोडशैतानि नामानि य पठेत् भक्तिसंयुतः ।
 सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य चेहलोके परत्र च ॥ ५४ ॥
 नाङ्गहीनो भवेत्तस्य सर्वकर्मसु शोभनम् ।
 अपुत्रो लभते पुत्रमभार्यो लभते प्रियाम् ॥ ५५ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे प्रकृतिखण्डे स्वाहोपाख्यानं नाम
 चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

—००—

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि स्वधोपाख्यानमुत्तमम् ।
 पितॄणाञ्च तृप्तिकरं श्राद्धानां फलवर्द्धनम् ॥ १ ॥
 सृष्टेरादौ पितृगणान् ससर्ज जगतां विधिः ।
 चतुरश्र मूर्त्तिमत स्त्रींश्च तेजस्वरूपिणः ॥ २ ॥
 दृष्ट्वा सप्तपितृगणान् सिद्धिरूपान्मनोहरान् ।
 आहारं ससृजे तेषां श्राद्धतर्पणपूर्वकम् ॥ ३ ॥
 स्नानं तर्पणपर्यन्तं श्राद्धान्तं देवपूजनम् ।
 आङ्गिकञ्च त्रिसन्ध्यान्तं विप्राणाञ्च श्रुतौ श्रुतम् ॥ ४ ॥
 नित्यं न कुर्याद् यो विप्रस्त्रिसन्ध्यं श्राद्धतर्पणम् ।
 बलिं वेदध्वनिं सोऽपि विषहीनो यथोरगः ॥ ५ ॥

हरिसेवा विहीनश्च श्रीहरेरनिवेद्यभुक् ।
 भस्मान्तं सूतकं तस्य न कर्माहेः स नारद ॥ ६ ॥
 ब्रह्मा आद्यादिकं सृष्ट्वा जगाम पितृहेतवे ।
 न प्राप्नुवन्ति पितरो ददति ब्राह्मणादयः ॥ ७ ॥
 सर्वे प्रजग्मुः क्षुधिता विवर्णा ब्रह्मणः सभाम् ।
 सर्वे निवेदनञ्चक्रुस्तमेव जगतां विधिम् ॥ ८ ॥
 ब्रह्मा च मानसीं कन्यां ससृजे तां मनोहराम् ।
 रूपयौवनसम्पन्नां शरच्चन्द्रसमप्रभाम् ॥ ९ ॥
 विद्यावतीं बुधवतीमतिरूपवतीं सतीम् ।
 श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ १० ॥
 विष्णुष्वां प्रकृतेरंशां सस्मितां वरदां शुभाम् ।
 स्वधाभिधानां सुदतीं लक्ष्मीलक्षणसंयुताम् ॥ ११ ॥
 अतपन्नपदन्यस्तपादपन्नञ्च विश्वतीम् ।
 पत्नीं पितृणां पद्मास्यां पद्मजां पद्मलोचनाम् ॥ १२ ॥
 पितृभ्यस्तां ददौ कन्यां तुष्टेभ्यः सुष्टिरूपिणीम् ।
 ब्राह्मणांश्चोपदेशञ्च चकार गोपनीयकम् ॥ १३ ॥
 स्वधान्तं मन्त्रमुच्चार्य पितृभ्यां देहि चेति च ।
 क्रमेण तेन विप्राश्च पितृ देानं ददुः पुरा ॥ १४ ॥
 स्वाहा शस्ता देवदानि पितृदानि स्वधा वरा ।
 सर्वत्र दक्षिणा शस्ता हतयज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ १५ ॥
 पितरो देवता विप्रा मुनयो साधवास्तथा ।
 पूजाञ्चक्रुः स्वधां शान्तां तुष्टाव परमादरम् ॥ १६ ॥
 देवादयश्च सन्तुष्टा परिपूर्णमगोरुहा ।
 विप्रादयश्च पितरः स्वधादेवीवरेण च ॥ १७ ॥

इत्येवं कथितं सर्वं स्वधोपाख्यानमुत्तमम् ।

सर्वेषाञ्च तुष्टिकरं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १८ ॥

नारद उवाच ।

स्वधापूजा विधानञ्च ध्यानं स्तोत्रं महामुने ।

श्रोतुमिच्छामि यत्नेन वद वेदविदां वर ॥ १९ ॥

नारायण उवाच ।

ब्रह्मानं स्तवनं ब्रह्मान् वेदोक्तं सर्वसम्पत्तम् ।

सर्वं जानासि च कथं ज्ञातुमिच्छसि वृद्धये ॥ २० ॥

शरत्कृष्णतयोदश्यां मघायां श्राद्धवासरे ।

स्वधां संपूज्य यत्नेन ततः श्राद्धं समाचरेत् ॥ २१ ॥

स्वधां नाम्यर्च्य यो विप्रः श्राद्धं कुर्यादहं मतिः ।

न भवेत् फलभाक् सत्यं श्राद्धस्य तर्पणस्य च ॥ २२ ॥

ब्रह्मणो मानसीं कन्यां शश्वत् सुस्थिरयौवनाम् ।

पूज्यां पितृणां देवानां श्राद्धानां फलदां भजे ॥ २३ ॥

इति ध्यात्वा शालग्रामेऽप्यथवा शोभने घटे ।

दद्यात् पाद्यादिकं तस्यै मूलेनेति श्रुती श्रुतम् ॥ २४ ॥

ओं क्लीं श्रीं क्लीं स्वधादेव्यै स्वाहेति च महामनुम् ।

समुच्चार्य च संपूज्य सुत्वा तां प्रणमेत् द्विजः ॥ २५ ॥

स्तोत्रं शृणु मुनिश्चेष्ट ब्रह्मपुत्र विशारद ।

सर्ववाञ्छाप्रदं नृणां ब्रह्मणा यत्कृतं पुरा ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच

स्वधोच्चारण मात्रेण तीर्थस्नायी भवेन्नरः ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यो वाजपेय फलं लभेत् ॥ २७ ॥

स्वधा स्वधा स्वधेत्येवं यदि वारत्रयं स्मरेत् ।

आदस्य फलमाप्नोति कालस्य तर्पणस्य च ॥ २८ ॥
 आदकाले स्वधास्तोत्रं यः शृणोति समाहितः ।
 लभेत् आदयतानाञ्च पुण्यमेव न संशयः ॥ २९ ॥
 स्वधा स्वधा स्वधेत्येवं त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ।
 प्रियां विनीतां स लभेत् साध्वीं पुत्रं गुणान्वितम् ॥ ३० ॥
 पितॄणां प्राणतुल्या त्वं द्विजजीवनरूपिणी ।
 आद्याधिष्ठातृदेवी च आद्यादीनां फलप्रदा ॥ ३१ ॥
 वहिर्गेच्छ मन्मनसः पितॄणां तुष्टिहेतवे ।
 संप्रीतये द्विजातीनां गृहिणां वृद्धिहेतवे ॥ ३२ ॥
 नित्या त्वं नित्यरूपासि गुणरूपासि सुव्रते ।
 आविर्भावस्तिरोभाव सृष्टौ च प्रलये तव ॥ ३३ ॥
 ओं स्वस्ति च नमः स्वाहा स्वधा त्वं दक्षिणा तथा ।
 निरूपिताद्यतुर्वेदे षट् प्रशस्ताश्च कर्मिणाम् ॥ ३४ ॥
 पुरासीत् त्वं स्वधा गोपी गोलोके राधिकासखी ।
 धृतोरसि स्वधाब्जानं कृतं तेन स्वधा स्मृता ॥ ३५ ॥
 ध्वस्ता त्वं राधिकाशापात् गोलोकादिश्वमागता ।
 कृष्णान्निष्टा तथा दृष्टा पुरा वृन्दावने वने ॥ ३६ ॥
 कृष्णालिङ्गनपुण्येन भूता मे मानसी सुता ।
 अदृष्टा सुरती तेन चतुर्णां स्वाग्निनां प्रिया ॥ ३७ ॥
 स्वाहा सा सुन्दरी गोपी पुरासीद्राधिकासखी ।
 स्वयं कृष्णमाह रती तेन स्वाहा प्रकीर्तिता ॥ ३८ ॥
 कृष्णेन साध्विं सुचिरं वसन्ते राममण्डले ।
 प्रमत्ता सुरते श्लिष्टा दृष्टा सा राधया पुरा ॥ ३९ ॥
 तस्याः शर्पेण प्रध्वस्ता गोलोकादिश्वमागता ।

कृष्णालिङ्गनपुण्येन बभूव वक्रिका मिनी । ४० ॥
 यवितरूपा परमा देवानां वन्दिता नृणाम् ।
 यन्नामोच्चारणेनैव नरो मुच्येत पातकात् ॥ ४१ ॥
 या सुशीलाभिधा गोपी पुरासीत् राधिकासखी ।
 उवास दक्षिणे क्रोडे कृष्णस्य राधिकाग्रतः ॥ ४२ ॥
 प्रध्वस्ता सा च तच्छापात् गोलोकाद्विष्वमागता ।
 कृष्णालिङ्गन पुण्येन सा बभूव च दक्षिणा ॥ ४३ ॥
 सुप्रेयसी रतौ दत्त्वा प्रशस्ता सर्वकर्मसु ।
 उवास दक्षिणे भर्तुर्दक्षिणा तेन कीर्तिता ॥ ४४ ॥
 बभूवुस्तिस्त्री गोप्यश्च स्वधा स्वाहा च दक्षिणा ।
 कर्मिणां कर्मपूर्णार्थं पुराचैवैश्वरेच्छया ॥ ४५ ॥
 इत्येवमुक्त्वा स ब्रह्मा ब्रह्मलोके च संसदि ।
 तस्यौ च सहसा सद्यः स्वधा साविर्वभूव ह ॥ ४६ ॥
 तदा पितृभ्यः प्रददौ तामेव कमलाननाम् ।
 तां संप्राप्य ययुस्ते च पितरश्च प्रहर्षिताः ॥ ४७ ॥
 स्वधास्तोत्रभिदं पुण्यं यः शृणोति समाहितः ।
 सस्नातः सर्वतीर्थेषु वेदपाठफलं लभेत् ॥ ४८ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे प्रकृतिखण्डे स्वधीपाख्यानं नाम
 एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

—०—

नारायण उवाच ।

उक्तं स्वाहा स्वधास्यानं प्रशस्तं सधुरं परम् ।
 वक्ष्यामि दक्षिणास्यानं सावधानं निशामय ॥ १ ॥
 गोपी शृंगीला गोलोकि पुरासीत् प्रेयसी हरेः ।
 राधाप्रधाना लक्ष्मीची धन्या मान्या मनोहरा ।
 अतीवसुन्दरी रामा सुभगा सुदती सती ॥ २ ॥
 विद्यावती गुणवती सती रूपवती तथा ।
 कलावती कोमलाङ्गी कान्ता कमललोचना ॥ ३ ॥
 सुशोणी सुस्तनी श्यामा न्यग्रोधपरिमण्डला ।
 ईषडास्यप्रसन्नास्या रञ्जालङ्कारभूषिता ॥ ४ ॥
 श्वेतचम्पकवर्णाभा विम्बोष्ठी मृगलोचना ।
 कामशास्त्रमुनिष्णाता कामिनी हंसगामिनी ॥ ५ ॥
 भावानुरक्ता भावज्ञा कृष्णस्य प्रियभाविनी ।
 रसज्ञा रसिका रामे रामेयस्य रसोत्सुका ॥ ६ ॥
 उवास दक्षिणे क्रोडि राधायाः पुरतः पुरा ।
 संवभूवानस्त्रमुखो भयेन सधुसूदनः ॥ ७ ॥
 दृष्ट्वा राधाञ्च पुरतो गोपीनां प्रवरां वराम् ।
 मानिनीं रक्तवदनां रक्तपङ्कजलोचनाम् ॥ ८ ॥
 कोपिन कञ्जिताङ्गीञ्च कोपनां कोपदर्शनाम् ।
 कोपिन निटुरं वक्तुमुद्यतां स्फुरिताधराम् ॥ ९ ॥

आगच्छन्तीञ्च वेगेन विज्ञाय तदनन्तरम् ।
 विरोधभीतो भगवानन्तर्धानं चकार सः ॥ १० ॥
 पलायन्तञ्च तं शान्तं सत्त्वाधारं सुविग्रहम् ।
 विलोक्य कम्पिता गोपी सुशीलान्तर्दधौ भिया ॥ ११ ॥
 विलोक्य सङ्कटं तत्र गोपीनां लक्षकोटयः ।
 पुटाञ्जलियुता भीता भक्तिनम्रात्मकन्धराः ॥ १२ ॥
 रक्ष रक्षेत्युक्तवत्यो हे देवीति पुनः पुनः ।
 ययुर्भयेन शरणं तस्याश्चरणपङ्कजे ॥ १३ ॥
 त्रिलक्षकोटयो गोपाः सुदामादय एव च ।
 ययुर्भयेन शरणं तत् पादाब्जे च नारद ॥ १४ ॥
 पलायन्तञ्च कान्तञ्च विज्ञाय परमेश्वरी ।
 पलायन्तीं सहचरीं सुशीलाञ्च शशाप सा ॥ १५ ॥
 अद्य प्रभृति गोलोकं सा चेदायाति गोपिका ।
 सद्यो गमनमात्रेण भस्मसाच्च भविष्यति ॥ १६ ॥
 इत्येवमुक्त्वा तत्रैव देवदेवीश्वरी रुषा ।
 रासेश्वरी रासमध्ये रासेशमाजुहावह ॥ १७ ॥
 नालोक्य पुरतः कृष्णं राधा विरहकातरा ।
 युगकोटिसमं मेने क्षणभेदेन सुव्रता ॥ १८ ॥
 हे कृष्ण हे प्राणनाथागच्छ प्राणाधिकप्रिय ।
 प्राणाधिष्ठातृदेवेह प्राणा यान्ति त्वया विना ॥ १९ ॥
 श्रीगर्वः पतिसौभाग्यावर्द्धते च दिने दिने ।
 सुस्त्री चेद्भिभवो यस्मात् तं भजे हर्मतः सदा ॥ २० ॥
 पतिर्वन्धुः कुलस्त्रीणामधिदेवः सदा गतिः ।
 परं सम्यत्स्वरूपञ्च सुखरूपञ्च मूर्तिमान् ॥ २१ ॥

धर्मदः सुखदः शखत् प्रीतिदः शान्तिदः सदा ।

सन्मानदा मानदश्च मान्यश्च मानखण्डनः ॥ २२ ॥

सारात् सारतमः स्वामी बन्धूनां बन्धुवर्धनः ।

न च भर्तुः समो बन्धुः सर्वबन्धुषु दृश्यते ॥ २३ ॥

भरणादेव भर्तायं पालनात् पतिरुच्यते ।

शरीरिणाश्च सः स्वामी कामदात् कान्त एव च ॥ २४ ॥

बन्धुश्च सुखवन्धाश्च प्रीतिदानात् प्रियः परः ।

ऐश्वर्यदानादीयश्च प्राणिनाम् प्राणनाथकः ॥ २५ ॥

रतिदानाश्च रमणः प्रियो नास्ति प्रियात् परः ।

पुत्रस्तु स्वामिनः शुक्ताज्जायते तेन स प्रियः ॥ २६ ॥

शतपुत्रात् परः स्वामी कुलजानां प्रियः सदा ।

असत्कुलप्रसूता या कान्तं विज्ञातुमक्षमा ॥ २७ ॥

स्नानश्च सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षणम् ।

प्रादक्षिण्यं पृथिव्याश्च सर्वाणि च तपांसि च ॥ २८ ॥

सर्वाण्येव व्रतादीनि महादानानि यानि च ।

उपोषणानि पुण्यानि यान्यन्यानि च विश्वतः ॥ २९ ॥

गुरुसेवा विप्रसेवा देवसेवादिकश्च यत् ।

स्वामिनः पादसेवायाः कलां नाहन्ति योऽङ्गीम् ॥ ३० ॥

गुरुविप्रेष्टदेवेषु सर्वेभ्यश्च पतिर्गुरुः ।

विद्यादाता यथा पुत्रां कुलजानां तथा प्रियः ॥ ३१ ॥

गोपी विलम्बकोटीनां गोपानाश्च तथैव च ।

ब्रह्माण्डानाममंशानां तत्त्वस्थानां तथैव च ॥ ३२ ॥

रसादि गोप्तकालानाममीभारी बत् ज्ञानादतः ।

शक्तं न जानते तं कान्तं जीवन्मात्रो दूरस्थयः ॥ ३३ ॥

इत्युक्त्वा राधिका कृष्णं तत्र दधौ सुभक्तितः ।
 आरात् संप्राप तं तेन विजहार च तत्र वै ॥ ३४ ॥
 अथ सा दक्षिणा देवी ध्वस्ता गोलोकतो मुने ।
 सुचिरञ्च तपस्तप्त्वा विवेश कमलातनौ ॥ ३५ ॥
 अथ देवादयः सर्वे यज्ञं कृत्वा सुदुष्करम् ।
 न लभन्ते फलं तेषां विवक्षाः प्रययुर्विधिम् ॥ ३६ ॥
 विधिनिर्वेदनं श्रुत्वा देवादीनां जगत्प्रतिः ।
 दधौ सुचिन्तितो भक्त्या तत् प्रत्यादेशमाप सः ॥ ३७ ॥
 नारायणश्च भगवान् महालक्ष्म्याश्च देहतः ।
 विनिष्कृष्य मर्त्यलक्ष्मीं ब्रह्मणे दक्षिणां ददौ ॥ ३८ ॥
 ब्रह्मा ददौ तां यज्ञाय पूर्णार्थं कर्मणां शताम् ।
 यज्ञः संपूज्य विधिवत्तां तुष्टाव रमां मुदा ॥ ३९ ॥
 तप्तकाञ्चनवर्णाभां चन्द्रकोटिसमप्रभाम् ।
 अतीवकमनीयाश्च सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ ४० ॥
 कमलास्यां कोमलाङ्गीं कमलायतलोचनाम् ।
 कमलासनपूज्याञ्च कञ्जलाङ्गसमुद्भवाम् ॥ ४१ ॥
 वल्लिशुङ्गांशुकाधानां विम्बोष्ठीं सुदतीं सतीम् ।
 विभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यभूषिताम् ॥ ४२ ॥
 ईषद्वास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम् ।
 सुवेशाढ्याञ्च सुस्नातां मुनिमानसमोहिनीम् ॥ ४३ ॥
 कस्तूरीविन्दुभिः सार्धं सुगन्धिचन्दनादिभिः ।
 सिन्दूरविन्दुनात्यन्तमलकाधः स्थलोज्ज्वलाम् ॥ ४४ ॥
 सुप्रशस्तनितम्बाढ्यां वृहच्छोणियोधराम् ।
 कामदेवाधाररूपां कामबाणप्रपीडिताम् ॥ ४५ ॥

तां वृष्टा रमणीयाञ्च यज्ञो मूर्च्छामवाप ह ।
 पत्नीं तामेव जग्राह विधिवोधितपूर्वकम् ॥ ४६ ॥
 दिव्यं वर्षागतञ्चैव तां गृहीत्वा सुनिर्जने ।
 यज्ञो रमे सुदायुक्तो रामया रमया सह ॥ ४७ ॥
 गर्भं दधार सा देवी दिव्यं हादयवत्सरम् ।
 ततः सुभाव पुत्रञ्च फलञ्च सर्वकर्मणाम् ॥ ४८ ॥
 कर्मणां फलदाता च दक्षिणा कर्मिणां सताम् ।
 परिपूर्णे कर्मणि च तत्पुत्रः फलदायकः ॥ ४९ ॥
 यज्ञो दक्षिणया साधं पुत्रेण च फलेन च ।
 कर्मणां फलदाता चेत्येवं वेदविदो विदुः ॥ ५० ॥
 यज्ञश्च दक्षिणां प्राप्य पुत्रञ्च फलदायकम् ।
 फलं ददौ च सर्वेभ्यः कर्मेभ्य इति नारद ॥ ५१ ॥
 तदा देवादयस्तुष्टाः परिपूर्णमनोरथाः ।
 स्वस्थानं प्रययुः सर्वे धर्मवक्त्रादिदं श्रुतम् ॥ ५२ ॥
 कृत्वा कर्म च कर्त्ता च तूर्णं दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 तत्क्षणं फलमाप्नोति वेदैककामिदं सुते ॥ ५३ ॥
 कर्मा कर्मणि पूर्णे च तत्क्षणात् यदि दक्षिणाम् ।
 न दद्यात् ब्राह्मणेभ्यश्च देवेनाज्ञानतोऽथवा ॥ ५४ ॥
 सुहृत्ते समतीते च द्विगुणा सा भवेत् ध्रुवम् ॥ ५५ ॥
 एकरात्र व्यतीते तु भवेत् रसगुणा च सा ।
 त्रिरात्रे च दशगुणं सप्ताहे द्विगुणा ततः ॥ ५६ ॥
 मासे लक्षगुणा प्रोक्ता ब्राह्मणानाञ्च बर्हते ।
 संवत्सरे व्यतीते तु सा त्रिकोटिगुणा भवेत् ॥ ५७ ॥
 कर्म तद् यजमानानां सर्वञ्च निष्फलं भवेत् ।

स च ब्रह्मस्वापहारी न कर्मोर्होऽशुचिर्नरः ॥ ५८ ॥

दरिद्रो व्याधियुक्तश्च तेन पापेन पातकी ।

तदगृहाद् याति लक्ष्मीश्च शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ ५९ ॥

पितरो नैव गृह्णन्ति तद्वत्तं आदृतप्रेणम् ।

एवं सुराश्च तत्पूजां तद्वत्तामग्निराहुतिम् ॥ ६० ॥

दाता न दीयते दानं गृहीता तन्न याचते ।

उभौ तौ नरकं यातश्छिन्नरज्जुयथा घटः ॥ ६१ ॥

नार्पयेद् यजनानश्चेद् याचितारश्च दक्षिणाम् ।

भवेद् ब्रह्मस्वापहारी कुम्भीपाकं ब्रजेद् ध्रुवम् ॥ ६२ ॥

वर्षलक्षं वसेत्तत्र यमदूतेन ताडितः ।

ततो भवेत् स चण्डालो व्याधियुक्तो दरिद्रकः ॥ ६३ ॥

पातयेत् पुरुषान् सप्त पूर्वांश्च पूर्वजन्तवः ।

इत्येवं कथितं विप्र किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६४ ॥

नारद उवाच ।

यत्कर्म दक्षिणाहीनं को भूङ्क्ते तत्फलं मुने ।

पूजाविधिं दक्षिणायाः पुरा यज्ञकृतं वद ॥ ६५ ॥

नारायण उवाच ।

कर्मणोऽदक्षिणस्यैव कुत एव फलं मुने ।

सदक्षिणे कर्मणि च फलमेव प्रवर्त्तते ॥ ६६ ॥

या या कर्मणि सामग्री बलिर्भुङ्क्ते च तां मुने ।

बलये तत् प्रदत्तञ्च वामनेन पुरा मुने ॥ ६७ ॥

अश्रोत्रियं श्राद्धद्रव्यमश्राद्धं दानमेव च ।

वृषलीपतिनिषाणां पूजाद्रव्यादिकञ्च यत् ॥ ६८ ॥

ऋत्विजा न कृतं यज्ञमशुचैः पूजनञ्च यत् ।

गुरावभक्तस्य कर्म बलिर्भुङ्क्ते न संशयः ॥ ६९ ॥
 दक्षिणायाश्च यद्गानं स्तोत्रं पूजाविधिक्रमम् ।
 तत्सर्वं काण्वशास्त्रोक्तं प्रवक्ष्यामि निशामय ॥ ७० ॥
 पुरा संप्राप्य तां यज्ञः कर्मदक्षाश्च दक्षिणाम् ।
 मुमोह तस्मा रूपेण तुष्टाव कामकातरः ॥ ७१ ॥

यज्ञ उवाच ।

पुरा गोलोकगोपी त्वं गोपीनां प्रवरापरा ।
 राधासमा तत् सखी च श्रीकृष्णप्रेयसी प्रिये ॥ ७२ ॥
 कार्तिकीपूर्णमायान्तु रामे राधामहोत्सवे ।
 आविर्भूता दक्षिणांशात् कृष्णस्य तेन दक्षिणा ॥ ७३ ॥
 पुरा त्वञ्च सुशीलाख्या शीलेन शोभनेन च ।
 कृष्णदक्षांशवासाञ्च राधाशापाञ्च दक्षिणा ॥ ७४ ॥
 गोलोकात् त्वं परिध्वस्ता मम भाग्यादुपस्थिता ।
 कृपां कुरु त्वमेवाद्य स्वामिनं कुरु मां प्रिये ॥ ७५ ॥
 कर्मिणां कर्मणां देवी त्वमेव फलदा सदा ।
 त्वया विना च सर्वेषां सर्वं कर्म च निष्फलम् ॥ ७६ ॥
 फलशाखाविहीनश्च यथा वृक्षो महीतले ।
 त्वया विना तथा कर्म कर्मिणाञ्च न शोभते ॥ ७७ ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च दिक्पालादय एव च ।
 कर्मणश्च फलं दातुं न शक्ताश्च त्वया विना ॥ ७८ ॥
 कर्मरूपी स्वयं ब्रह्मा फलरूपी महेश्वरः ।
 यज्ञरूपी विष्णुरहं त्वमेषां साररूपिणी ॥ ७९ ॥
 फलदाता परं ब्रह्म निर्गुणः प्रकृतेः परः ।
 स्वयं कृष्णश्च भगवान् न च शक्तस्त्वया विना ॥ ८० ॥

त्वमेव शक्तिः कान्ते मे शश्वज्जन्मनि जन्मनि ।
 सर्वकर्मणि शक्तोऽहं त्वया सह वरानने ॥ ८१ ॥
 इत्युक्त्वा तत्पुरस्तस्थौ यज्ञाधिष्ठातृदेवकः ।
 तुष्टा बभूव सा देवी भेजे तं कमलाकला ॥ ८२ ॥
 इदञ्च दक्षिणास्तोत्रं यज्ञकाले च यः पठेत् ।
 फलञ्च सर्वयज्ञानां लभते नात्र संशयः ॥ ८३ ॥
 राजसूये वाजपेये गोमेधे नरमेधके ।
 अश्वमेधे लाङ्गले च विष्णुयज्ञे यशस्करे ॥ ८४ ॥
 धनदे भूमिदे फल्गौ पुत्रेष्टौ गजमेधके ।
 लौहयज्ञे स्वर्णयज्ञे पटले व्याधिखण्डने ॥ ८५ ॥
 शिवयज्ञे रुद्रयज्ञे शत्रुयज्ञे च बन्धके ।
 इष्टौ वरुणयागे च कन्दुके वैरिसर्दने ॥ ८६ ॥
 शुचियागे धर्मयागे रेचने पापमोचने ।
 बन्धने कर्मयागे च मणियागे सुभद्रके ॥ ८७ ॥
 एतेषाञ्च समारम्भे इदं स्तोत्रञ्च यः पठेत् ।
 निर्विघ्ने न च तत् कर्म साङ्गं भवति निश्चितम् ॥ ८८ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे प्रकृतिखण्डे दक्षिणास्तोत्रं
 समाप्तम् ।

इदं स्तोत्रञ्च कथितं ध्यानं पूजाविधानकम् ।
 शालग्रामे घटेवापि दक्षिणां पूजयेत् सुधीः ॥ ८९ ॥
 लक्ष्मीदक्षांशसम्भूतां दक्षिणां कमलाकलाम् ।
 सर्वकर्मसु दक्षाञ्च फलदां सर्वकर्मणाम् ॥ ९० ॥

विष्णोः शक्तिस्वरूपाञ्च सुशीलां शुभदां भजे ।

ध्यात्वाऽनेनैव वरदां मूलेन पूजयेत् सुधीः ॥ ८१ ॥

दत्त्वा पाद्यादिकं देव्यै वेदोक्तेन च नारद ।

ओं क्लीं क्लीं क्लीं दक्षिणायै स्वाहेति च विचक्षणः ॥ ८२ ॥

पूजयेद्विधिवद्भक्त्या दक्षिणां सर्वपूजिताम् ।

इत्येवं कथितं सर्वं दक्षिणाख्यानमुत्तमम् ॥ ८३ ॥

सुखदं प्रीतिदं चैव फलदं सर्वकर्मणाम् ।

इदञ्च दक्षिणाख्यानं यः शृणोति समाहितः ॥ ८४ ॥

अङ्गहीनञ्च तत् कर्म न भवेद्भारते भुवि ।

अपुत्रो लभते पुत्रं निश्चितञ्च गुणान्वितम् ॥ ८५ ॥

भार्याहीनो लभेद्भार्यां सुशीलां सुन्दरीं पराम् ।

वरारोहां पुत्रवतीं विनीतां प्रियवादिनीम् ॥ ८६ ॥

पतिव्रतां सुव्रताञ्च शुभाञ्च कुलजां वराम् ।

विद्याहीनो लभेद्विद्यां धनहीनो धनं लभेत् ॥ ८७ ॥

भूमिहीनो लभेद्भूमिं प्रजाहीनो लभेत् प्रजाम् ।

सङ्कटे बन्धुविच्छेदे विपत्तौ बन्धने तथा ॥ ८८ ॥

मासभैकमिदं श्रुत्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥ ८९ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे प्रकृतिखण्डे दक्षिणायाख्यानं

नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

अनेकासाञ्च देवीनां श्रुतमाख्यानमुत्तमम् ।
अन्यासां चरितं ब्रह्मन् वद वेदविदांवर ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

सर्वासां चरितं विप्र वेदेष्वस्ति पृथक् पृथक् ।
पूर्वोक्तानाञ्च देवीनां त्वं कासां श्रोतुमिच्छसि ॥ २ ॥

नारद उवाच ।

षष्ठी मङ्गलचण्डी च मनसा प्रकृतेः कला ।
व्युत्पत्तिमासां चरितं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

षष्ठांशा प्रकृतेर्या च सा च षष्ठी प्रकीर्तिता ।
बालकाधिष्ठातृ देवी विष्णुमाया च बालदा ॥ ४ ॥
मातृकासु च विख्याता देवसेनाभिधा च सा ।
प्राणाधिकप्रिया साध्वी स्कन्दभार्या च सुवता ॥ ५ ॥
आयुः प्रदा च बालानां धात्री रक्षणकारिणी ।
सन्ततं शिशुपार्श्वस्था योगेन सिद्धियोगिनी ॥ ६ ॥
तस्याः पूजाविधौ ब्रह्मन्नितिहासविधिं शृणु ।
यत् श्रुतं धर्मवक्त्रेण सुखदं पुत्रदं परम् ॥ ७ ॥
राजा प्रियव्रतश्चासीत् स्वायम्भुवमनोः सुतः ।
योगीन्द्रो नोद्धृद्भार्यां तपस्यासु रतः सदा ॥ ८ ॥

ब्रह्माज्ञया च यत्नेन कृतदारो बभूव सः ।
 सुचिरं कृतदारश्च न लभेत्तनयं मुने ॥ ९ ॥
 पुत्त्रेष्टि यज्ञं तच्चापि कारयामास कश्यपः ।
 मालिन्ये तस्य कान्तायै मुनिर्यज्ञचक्रं ददौ ॥ १० ॥
 भुक्त्वा चरुञ्च तस्याश्च सद्यो गर्भो बभूव ह ।
 दधार तच्च सा देवी देवं हादण्वत्सरम् ॥ ११ ॥
 ततः सुपाव सा ब्रह्मन् कुमारं कनकप्रभम् ।
 सर्वावयवसम्पन्नं सृतमुत्तारलोचनम् ॥ १२ ॥
 तं दृष्ट्वा रुद्रदुः सर्वा नार्यश्च बान्धवस्त्रियः ।
 मूर्च्छामवाप तन्माता पुत्रशोकेन सुत्रता ॥ १३ ॥
 श्मशानञ्च ययौ राजा गृहीत्वा बालकं मुने ।
 रुरोद तत्र कान्तारे पुत्रं कृत्वा स्ववक्षसि ॥ १४ ॥
 नोत्सृज्य बालकं राजा प्राणां स्त्यक्तुं समुद्यतः ।
 ज्ञानयोगं विसन्मर पुत्रशोकात् सुदारुणात् ॥ १५ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र विमानञ्च ददर्ग ह ।
 शुद्धस्फटिकसङ्काशं मणिराजविराजितम् ॥ १६ ॥
 तंजसा ज्वलितं शश्वत् शोभितं क्षीमवाससा ।
 नानाचित्रविचित्राभ्यं पुष्पमालाविराजितम् ॥ १७ ॥
 ददर्ग तत्र देवीञ्च कमनीयां मनोहराम् ।
 श्वेतचम्पकवर्णाभां शश्वत्सुस्त्रिरयोवनाम् ॥ १८ ॥
 द्विषद्वास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम् ।
 कृपामयीं योगसिद्धां भक्तानुग्रहकातराम् ॥ १९ ॥
 दृष्ट्वा तां पुरतो राजा तुष्टाव परसादरम् ।
 चकार पूजनं तस्या विहाय बालकं भुवि ॥ २० ॥

पप्रच्छ राजा तां दृष्ट्वा ग्रीष्मसूर्यसमप्रभाम् ।

तेजसा ज्वलितां शान्तां कान्तां स्कन्दस्य नारद ॥ २१ ॥

प्रियव्रत उवाच ।

कथं सुशोभने कान्ते कस्य कान्तासि सुव्रते ।

कस्य कन्या वरारोहे धन्या मान्या च योषिताम् ॥ २२ ॥

नृपेन्द्रस्य वचः श्रुत्वा जगन्मङ्गलदायिनी ।

उवाच देवसेना सा देवरक्षणकारिणी ॥ २३ ॥

देवानां दैत्यग्रस्तानां पुरा सेना बभूव सा ।

जयं ददौ च तेभ्यश्च देवसेना च तेन सा ॥ २४ ॥

देवसेनोवाच ।

ब्रह्मणो मानसी कन्या देवसेनाहमीश्वरी ।

सृष्ट्वा मां मनसो धाता ददौ स्कन्दाय भूमिप ॥ २५ ॥

ब्राह्मकासु च विख्याता स्कन्दसेना च सुव्रता ।

विश्वे षष्ठीति विख्याता षष्ठांशा प्रकृतेर्यतः ॥ २६ ॥

अपुत्राय पुत्रदाऽहं प्रियदाता प्रियाय च ।

धनदा च दरिद्रेभ्यो कर्मिणे शुभकर्मदा ॥ २७ ॥

सुखं दुःखं भयं शोकं हर्षं मङ्गलमेव च ।

सम्पत्तिश्च विपत्तिश्च सर्वं भवति कर्मणा ॥ २८ ॥

कर्मणा बहुशुक्ली च वंशहीनश्च कर्मणा ।

कर्मणा रूपवाञ्छैव रोगी शश्वत् स्वकर्मणा ॥ २९ ॥

कर्मणा मृतपुत्रश्च कर्मणा चिरजीविनः ।

कर्मणा गुणवन्तश्च कर्मणा चाङ्गहीनकाः ॥ ३० ॥

तस्मात् कर्मपरं राजन् सर्वेभ्यश्च श्रुतं श्रुतम् ।

कर्मरूपी च भगवान् तद्वारा फलदो हरिः ॥ ३१ ॥

इत्येवमुक्ता सा देवी गृहीत्वा बालकं मुने ।

महाज्ञानेन सहसा जीवयास्मास लीलया ॥ ३२ ॥

राजा ददर्श तं बालं सन्धितं कनकप्रभम् ।

देवसेना च पश्यन्तं नृपमस्वरमेव च ॥ ३३ ॥

गृहीत्वा बालकं देवी गगनं गन्तुमुद्यता ।

पुनस्तुष्टाव तां राजा शुष्ककण्ठीकतालुकः ॥ ३४ ॥

नृपस्तीक्ष्ण सा देवी परितुष्टा बभूव ह ।

उवाच तं नृपं ब्रह्मन् वेदोक्तं कर्मनिर्मितम् ॥ ३५ ॥

देवसेनोवाच ।

त्रिषु लोकेषु राजा त्वं स्वायम्भुव मनोः सुतः ।

मम पूजाञ्च सर्वत्र कारयित्वा स्वयं कुरु ॥ ३६ ॥

तदा दास्यामि पुच्छन्ते कुलपद्मं मनोहरम् ।

सुव्रतं नामविख्यातं गुणवन्तं सुपण्डितम् ॥ ३७ ॥

जातिरन्ध्रञ्च योगीन्द्रं नारायणपरायणम् ।

गतक्रतुकरं यैष्ठं चक्रियाणाञ्च वन्दितम् ॥ ३८ ॥

मत्तमातङ्ग लक्षाणां धृतवन्तं वनं शुभम् ।

धन्विनं गुणिनं शुद्धं विदुषां प्रियमेव च ॥ ३९ ॥

योगिनं ज्ञानिनञ्चैव सिद्धरूपं तपस्विनम् ।

यशस्विनञ्च लोकेषु दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ ४० ॥

इत्येवमुक्ता सा देवी तस्मै तद्बालकं ददौ ।

राजा चकार स्वीकारं तत्पूजार्थञ्च सुव्रतः ॥ ४१ ॥

जगाम देवी स्वर्गञ्च दत्त्वा तस्मै शुभं वरम् ।

आजगाम महाराजा स्वगृहं हृष्टमानसः ।

आगत्य कथयानाम वृत्तान्तं पुत्रहेतुकम् ॥ ४२ ॥

तुष्टा बभूवुः सन्तुष्टा नरनार्यश्च नारद ।
 मङ्गलं कारयामास सर्वत्र पुत्रहेतुकम् ।
 देवीञ्च पूजयामास ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ ४३ ॥
 राजा च प्रतिमासेषु शुक्लषष्ठ्यां महोत्सवम् ।
 षष्ठ्यादेव्याश्च यत्नेन कारयामास सर्वतः ॥ ४४ ॥
 बालानां सूतिकागारे षष्ठाहे यत्नपूर्वकम् ।
 तत्पूजां कारयामास चैकविंशतिवासरे ॥ ४५ ॥
 बालानां शुभकार्ये च शुभान्नप्राशने तथा ।
 सर्वत्र वर्द्धयामास स्वयमेव चकारह ॥ ४६ ॥
 ध्यानं पूजाविधानञ्च स्तोत्रं मत्तो निशामय ।
 यत्श्रुतं धर्मवक्त्रेण कौशुमोक्तञ्च सुव्रत ॥ ४७ ॥
 शालग्रामे घटेवाथ वटमूलेऽथवा मुने ।
 भित्त्यां पुत्तलिकां कृत्वा पूजयेद् वा विचक्षणः ॥ ४८ ॥
 षष्ठांशां प्रकृतेः शुद्धां सुप्रतिष्ठां च सुव्रताम् ।
 सुपुत्रदाञ्च शुभदां दयारूपां जगत्प्रसुम् ॥ ४९ ॥
 श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम् ।
 पवित्ररूपां परमां देवसेनां परां भजे ॥ ५० ॥
 इति ध्यात्वा स्वशिरसि पुष्पं दत्वा विचक्षणः ।
 पुनर्ध्यात्वा च मूलेन पूजयेत् सुव्रतां सतीम् ॥ ५१ ॥
 पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च गन्धधूपप्रदीपकैः ।
 नैवेद्यैर्विविधैश्चापि फलेन शोभनेन च ॥ ५२ ॥
 मूलं ओं क्लीं षष्ठीदेव्यै स्वाहेति विधिपूर्वकम् ।
 अष्टाक्षरं महामन्त्रं यथाशक्तिं जपेन्नरः ॥ ५३ ॥
 तत्र सुत्वा च प्रणमेत् भक्तियुक्तः समाहितः ।

स्तीवच्च सामवेदीकं धनपुत्रफलप्रदम् । ५४ ॥

अष्टाक्षरं महामन्त्रं लक्ष्म्या यो जपेन्मुने ।

स पुत्रं लभते नूनमित्याह कमलोद्भवः ॥ ५५ ॥

स्तीव्रं शृणु मुनिश्चेष्ट सर्वेषाञ्च शुभावहम् ।

वाञ्छाप्रदञ्च सर्वेषां गूढं वेदे च नारद ॥ ५६ ॥

प्रियव्रत उवाच ।

नमो देव्यै महादेव्यै सिद्धेयै शान्त्यै नमो नमः ।

शुभायै देवसेनायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ॥ ५७ ॥

वरदायै पुत्रदायै धनदायै नमो नमः ।

सुखदायै मोक्षदायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ॥ ५८ ॥

शक्तेः शठांशरूपायै सिद्धायै च नमो नमः ।

मायायै सिद्धयोगिन्यै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ॥ ५९ ॥

पारायै पारदायै च षष्ठीदेव्यै नमो नमः ।

सागरायै सारदायै च पात्रायै सर्वकर्मणाम् ॥ ६० ॥

वालाविष्ठातृदेव्यै च षष्ठीदेव्यै नमो नमः ।

कव्याण्डायै कव्याण्डे फलदायै च कर्मणाम् ॥ ६१ ॥

प्रत्यक्षायै च भक्तानां षष्ठीदेव्यै नमो नमः ।

पूज्यायै स्कन्दकान्तायै सर्वेषां सर्वकर्मसु ॥ ६२ ॥

देवरक्षणकारिण्यै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ।

शुद्धसत्त्वस्वरूपायै वान्दितायै नृणां सदा ॥ ६३ ॥

हिंसातोषनजितायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ।

धनं देहि प्रियां देहि पुत्रं देहि सुरेश्वरि ॥ ६४ ॥

धर्मं देहि वर्या देहि षष्ठीदेव्यै नमो नमः ।

भूमिं देहि प्रजां देहि देहि प्रियां सुपूजिते ॥ ६५ ॥

कल्याणञ्च जयं देहि षष्ठीदेव्यै नमो नमः ।
 इति देवीञ्च संस्तूय लेभे पुत्रं प्रियव्रतः ॥ ६६ ॥
 यशस्विनञ्च राजेन्द्रं षष्ठीदेवीप्रसादतः ।
 षष्ठीस्तोत्रमिदं ब्रह्मन् यः शृणोति च वत्सरम् ॥ ६७ ॥
 अपुत्री लभते पुत्रं वरं सुचिरजीविनम् ।
 वर्षमेकञ्च या मत्तया संयतेदं शृणोति च ॥ ६८ ॥
 सर्वपापाग्निनिर्मुक्तो महाबन्ध्या प्रसूयते ।
 वीरपुत्रञ्च शुण्णिं विद्यावन्तं यशस्विनम् ॥ ६९ ॥
 सुचिरायुषन्तमेव षष्ठीमाहप्रसादतः ।
 काकवन्ध्या च वा नारी कृतापत्या च या भवेत् ॥ ७० ॥
 वर्षं श्रुत्वा लभेत् पुत्रं षष्ठीदेवीप्रसादतः ।
 रोगयुक्ते च बाह्वे च पिता माता शृणोति च ॥ ७१ ॥
 मासञ्च मुच्यते बालः षष्ठीदेवीप्रसादतः ॥ ७२ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद
 संवादे प्रकृतिखण्डे षष्ठ्यध्यायानि
 षष्ठीस्तोत्रं त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

कथितं षष्ठ्यध्यायानं ब्रह्मपुत्र यथागमम् ।
 देवी मङ्गलचण्डी च तदाख्यानं निशामय ॥ १ ॥

तस्याः पूजादिकं सर्वं धर्मवक्ता च यत्श्रुतम् ।
 श्रुतिसम्मतमेवेष्टं सर्वेषां विदुषामपि ॥ २ ॥
 दक्षायां वर्तते चण्डी कल्याणेषु च मङ्गलम् ।
 मङ्गलेषु च या दक्षा सा च मङ्गलचण्डिका ॥ ३ ॥
 दुर्गायां विद्यते चण्डी मङ्गलोऽपि महीसुते ।
 मङ्गलाभीष्टदेवी या सा वा मङ्गलचण्डिका ॥ ४ ॥
 मङ्गलो मनुवंशश्च सप्तद्वीपावनीपतिः ।
 तस्य पूज्याभीष्टदेवी तेन मङ्गलचण्डिका ॥ ५ ॥
 मूर्तिभेदेन सा दुर्गा मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
 क्षपारूपातिप्रत्यक्षा बोधिताभिष्टदेवता ॥ ६ ॥
 प्रथमे पूजिता सा च शङ्करेण पुरा परा ।
 त्रिपुरस्य वधे घोरि विष्णुना प्रेरितेन च ॥ ७ ॥
 ब्रह्मन् ब्रह्मोपदेशे च दुर्गप्रस्ये च सङ्कटे ।
 आकाशात् पतिते यानि दैत्येन पातिते रूपा ॥ ८ ॥
 ब्रह्मविष्णूपदिष्टश्च दुर्गा तुष्टाव शङ्करः ।
 सा च मङ्गलचण्डी च बभूव रूपभेदतः ॥ ९ ॥
 उवाच पुरतः शम्भोर्भयं नास्तीति ते प्रभो ।
 भगवान् हवरूपश्च सर्वेशश्च बभूव ह ॥ १० ॥
 युद्धशक्तिस्वरूपाहं भविष्यामि तदाक्षया ।
 मयात्मना च हरिणा सहायेन हपञ्चज ॥ ११ ॥
 जहि दैत्यश्च देवेभ्य सुराणां पदजातजम् ।
 इत्युक्तान्तर्हिता देवी शम्भोः शक्तिर्बभूव सा ॥ १२ ॥
 विष्णुदत्तेन शम्भेण जघान तमुमापतिः ।
 सुनीन्द्र पतिते दैत्ये सर्वे देवा गच्छन्त्यः ॥ १३ ॥

तुष्टुबुः शङ्करं देवा भक्तिनस्त्रात्मकन्धराः ।
 सद्यः शिरसि शम्भोश्च पुष्पहृष्टिर्बभूव ह ॥ १४ ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च सन्तुष्टो ददौ तस्मै शुभाशिपम् ।
 ब्रह्माविष्णूपदिष्टश्च सुस्नातः शङ्करः शुचिः ॥ १५ ॥
 पूजयामास तां शक्तिं देवीं मङ्गलचण्डिकाम् ।
 पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च बलिभिर्विविधैरपि ॥ १६ ॥
 पुष्पचन्दनैवेद्यैर्भक्त्या नानाविधैर्भुजे ।
 छागैर्मेषैश्च सहिषैर्मण्डैर्मायातिभिर्वरैः ॥ १७ ॥
 वस्त्रालङ्कारमाल्यैश्च पायसैः पिष्टकैरपि ।
 मधुभिश्च सुधाभिश्च पक्कैर्नानाविधैः फलैः ॥ १८ ॥
 सङ्गीतैर्नर्तनैर्वाद्यैश्च कृत्स्नैः कृत्स्नकीर्त्तनैः ।
 ध्यात्वा साध्यन्दिनीकृतिं ध्यानेन भक्तिपूर्वकम् ॥ १९ ॥
 ददौ द्रव्याणि मूलेन मन्त्रेणैव च नारद ।
 श्रीं क्लीं श्रीं क्लीं सर्वपूज्ये देवि मङ्गलचण्डिके ।
 ऐं क्लूं फट् स्वाहेत्येवं चाप्येकविंशाक्षरो मनुः ॥ २० ॥
 पूज्यः कल्पतरुश्चैव भक्तानां सर्वकामदः ।
 दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ २१ ॥
 मन्त्रसिद्धिर्भवेद्यस्य स विष्णुः सर्वकामदः ।
 ध्यानञ्च श्रूयतां ब्रह्मन् वेदीतां सर्वसम्पत् ॥ २२ ॥
 देवीं षोडशवर्षीयां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ।
 सर्वरूपगुणाढ्याञ्च कोमलाङ्गीं मनोहराम् ॥ २३ ॥
 श्वेतचम्पकवर्णाभां चन्द्रकोटिसमप्रभाम् ।
 वज्रिशृङ्गांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ २४ ॥
 विश्वतीं कवरीभारं मङ्गिकामाल्यभूषिताम् ।

विम्बोष्ठीं सुदतीं शुद्धां शरत्पद्मनिभाननाम् ॥ २५ ॥

ईषडास्यप्रसन्नास्यां सुनीलोत्पललोचनाम् ।

जगदात्रीञ्च दात्रीञ्च सर्वेभ्यः सर्वेसम्पदाम् ॥ २६ ॥

संसारसागरे घोरे पीतरूपां वरां भजे ॥ २७ ॥

देव्याञ्च ध्यानमित्येवं स्तवनं श्रूयतां मुने ।

प्रयतः सङ्कटग्रस्तो येन तुष्टाव गङ्गरः ॥ २८ ॥

गङ्गर उवाच ।

रत्न रत्न जगन्मातर्देवि मङ्गलचण्डिके ।

हारिके विपदां राशिं हर्षमङ्गलकारिके ॥ २९ ॥

हर्षमङ्गलदत्ते च हर्षमङ्गलचण्डिके ।

शुभे मङ्गलदत्ते च शुभमङ्गलचण्डिके ॥ ३० ॥

मङ्गले मङ्गलाह्ने च सर्वमङ्गलमङ्गले ।

सतां मङ्गलदे देवि सर्वेषां मङ्गलालये ॥ ३१ ॥

पूज्या मङ्गलवारे च मङ्गलाभीष्टदेवते ।

पूज्ये मङ्गलभूपस्य मनुवंशस्य सन्ततम् ॥ ३२ ॥

मङ्गलाधिष्ठातृदेवी मङ्गलानाञ्च मङ्गले ।

संसारमङ्गलाधारे मौलमङ्गलदायिनि ॥ ३३ ॥

सारे च मङ्गलाधारे पारे च सर्वकर्मणाम् ।

प्रति मङ्गलवारे च पूज्ये च मङ्गलप्रदे ॥ ३४ ॥

स्तोत्रे गानेन शम्भुयः कृत्वा मङ्गलचण्डिकाम् ।

प्रति मङ्गलवारे च पूजां कृत्वा गतः शिवः ॥ ३५ ॥

देव्याञ्च मङ्गलस्तोत्रं यः शृणोति समाहितः ।

तन्मङ्गलं भवेच्छिववर्धनं भवेत्तदमङ्गलम् ॥ ३६ ॥

प्रथमे पूजिता देवी शिवेन सर्वमङ्गला ।

द्वितीये पूजिता देवी मङ्गलेन ग्रहेण च ॥ ३७ ॥
 तृतीये पूजिता भद्रा मङ्गलेन नृपेण च ।
 चतुर्थे मङ्गलेवारे सुन्दरीभिश्च पूजिता ।
 पञ्चमे मङ्गलाकाङ्क्षैर्नरैर्मङ्गलचण्डिका ॥ ३८ ॥
 पूजिता प्रतिविश्वेषु विश्वेषूपूजिता सदा ।
 ततः सर्वत्र संपूज्या सा बभूव सुरेश्वरी ॥ ३९ ॥
 देवादिभिश्च मुनिभिर्मनुभिर्मानवैर्मुने ।
 देव्याश्च मङ्गलस्तोत्रं यः शृणोति समाहितः ॥ ४० ॥
 तन्मङ्गलं भवेच्छ्वन्नभवेत्तदमङ्गलम् ।
 वदन्ते तत् पुत्रपौत्रा मङ्गलञ्च दिने दिने ॥ ४१ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 प्रकृतिखण्डे मङ्गलोपाख्यानं तत् स्तोत्रकथनं
 नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

उक्तं द्वयोः उपाख्यानं ब्रह्मपुत्र यथागमम् ।
 श्रूयतां मनसाख्यानं यत् श्रुतं धर्मवक्त्रतः ॥ १ ॥
 कन्या सा च भगवती कश्यपस्य च मानसी ।
 तेनेयं मनसा देवी मनसा या च दीव्यति ॥ २ ॥
 मनसा ध्यायते या वा परमात्मानमीश्वरम् ।

तेन सा मनसादेवी योगेन तेन दीक्षति ॥ ३ ॥
 आत्मारामा च सा देवी वैष्णवी सिद्धयोगिनी ।
 त्रियुगञ्च तपस्तप्ता कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ४ ॥
 जरत्कारु शरीरञ्च दृष्ट्वा यां क्षीणमीश्वरः ।
 गोपोंपतिर्नामचक्रे जरत्कारु रिति प्रभुः ॥ ५ ॥
 वाञ्छितञ्च ददौ तस्यै कृपया च कृपानिधिः ।
 पूजाञ्च कारयामास चकार च पुनः स्वयम् ॥ ६ ॥
 स्वर्गे च नागलोके च पृथिव्यां ब्रह्मलोकतः ।
 भृगं जगत्सु गोरी सा सुन्दरी च मनोहरा । ७ ॥
 जगद्गोरीतिविख्याता तेन सा पूजिता सती ।
 शिर्वाश्रया च सा देवी तेन शैवीति कीर्तिता ॥ ८ ॥
 विष्णुभक्तातीव शश्वद्वैष्णवी तेन नारद ।
 नागानां प्राणरक्षित्री यज्ञे जन्मेजयस्य च ॥ ९ ॥
 नागेश्वरीतिविख्याता सा नागभगिनी तथा ।
 विषं संहर्तुमीशा सा तेन विषहरीति सा ॥ १० ॥
 सिद्धं योगं हरात् प्राप तेनातिसिद्धयोगिनी ।
 महाज्ञानञ्च गोप्यञ्च स्रवसञ्जीविनीं पराम् ॥ ११ ॥
 महाज्ञानयुतां ताञ्च प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 आस्तिकस्य मुनीन्द्रस्य माता सा च तपस्विनः ॥ १२ ॥
 आस्तीकमाता विख्याता जमत्सु सुप्रतिष्ठिता ।
 प्रियामुनेर्जरत्कारोर्मुनीन्द्रस्य महात्मनः ॥ १३ ॥
 योगिनो विश्ववृज्यस्य जरत्कारीः प्रिया ततः ॥ १४ ॥
 ओं नमो मनसायै ।
 जरत्कारुर्जगद्गोरी मनसा सिद्धयोगिनी ।

वैष्णवी नाग्यभगिनी शैवी नागेश्वरी तथा ॥ १५ ॥
 जरत्कार प्रियास्तीक माता विषहरीति च ।
 महान्नानयुता चैव सा देवी विश्वपूजिता ॥ १६ ॥
 द्वादशै तानि नामानि पूजाकाले च यः पठेत् ।
 तस्य नागभयं नास्ति तस्य वंशोद्भवस्य च ॥ १७ ॥
 नागभीते च शयने नागग्रस्ते च मन्दिरे ।
 नागक्षते महादुर्गे नागवेष्टितविग्रहे ॥ १८ ॥
 इदं स्तोत्रं पठित्वा तु मुच्यते नात्रसंशयः ।
 नित्यं पठेत् यस्तं दृष्ट्वा नागवर्मः पलायते ॥ १९ ॥
 दशलक्षजपेनैव स्तोत्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ।
 स्तोत्रसिद्धौ श्रुत्वा यस्य स विषं भोक्तुमीश्वरः ॥ २० ॥
 नागौघं भूषणं कृत्वा स भवेन्नागवाहनः ।
 नागासनी नागतत्पी महासिद्धौ भवेन्नरः ॥ २१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद

सम्वादे प्रकृतिखण्डे मनसोपाख्यानं

मनसास्तोत्रं नाम पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः-

रिंशत्तमोऽध्यायः ।

षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

पूजाविधानं स्तोत्रञ्च श्रूयतां मुनिपुङ्गव ।
 ध्यानञ्च सामवेदोक्तं देवीपूजाविधानकम् ॥ १ ॥
 श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम् ।
 वज्रिशृङ्गांशकाधानां नागयज्ञोपवीतिनीम् ॥ २ ॥
 महाज्ञानयुताञ्चैव प्रवरां ज्ञानिनां सताम् ।
 सिद्धाधिष्ठातृदेवीञ्च सिद्धां सिद्धिप्रदाञ्चले ॥ ३ ॥
 इति ध्यात्वा च तां देवीं मूलेनैव प्रपूजयेत् ।
 नैवेद्यैर्विविधैर्दीपैः पुष्पैर्धूपानुलेपनैः ॥ ४ ॥
 मूलमन्त्रञ्च वेदोक्तो भक्तानां वाञ्छितप्रदः ।
 मूलकल्पतरुर्नाम सुसिद्धो द्वादशाक्षरः ॥ ५ ॥
 ओं क्लीं श्रीं क्लीं ऐं मनसादेवै स्वाहेति कीर्तितः ।
 पञ्चलज्जपेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ ६ ॥
 मन्त्रसिद्धिर्भवेद् यस्य स सिद्धो जगतीतले ।
 सुधासमं विषं तस्य धन्वन्तरिसमो भवेत् ॥ ७ ॥
 ब्रह्मन्नापादं संक्रान्त्यां गुहाशाखासु यत्नतः ।
 आवाह्य देवीं मासान्तं पूजयेद् यो हि भक्तितः ॥ ८ ॥
 पञ्चस्यां मनसाख्यायां देव्यै दद्याच्च यो बलिम् ।
 धनवान् पुत्रवाञ्छैव कीर्त्तिमान् स भवेत् ध्रुवम् ॥ ९ ॥
 पूजाविधानं कथितं तदाख्यानं निशामय ।
 कथयामि महाभाग यत् श्रुतं भर्ग्यवक्तव्यम् ॥ १० ॥

पुरा नागभयाक्रान्ता बभूवुस्मानवा भुवि ।
 यान् यान् खादन्ति नागाश्च न ते जीवन्ति नारद ॥ ११ ॥
 मन्त्रांश्च ससृजे भीतः कश्यपो ब्रह्मणार्थितः ।
 वेदवीजानुसारेण चोपदेशेन ब्रह्मणः ॥ १२ ॥
 मन्त्राधिष्ठातृदेवीं तां मनसां ससृजे ततः ।
 तपसा मनसा तेन बभूव मनसा च सा ॥ १३ ॥
 कुमारी सा च संभूय जगाम शङ्करालयम् ।
 भक्त्या सम्पूज्य कैलासे तुष्टाव चन्द्रशेखरम् ॥ १४ ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रञ्च तं सिषेवे मुनेः सुता ।
 आशुतोषो महेशश्च ताञ्च तुष्टो बभूवह ॥ १५ ॥
 महान्नानं ददौ तस्यै पाठयामास साम च ।
 कृष्णमन्त्रं कल्पतरुं ददावष्टाचरं मुने ॥ १६ ॥
 लक्ष्मीर्मायाकामबीजं जेन्तं कृष्णपदं तथा ।
 त्रैलोक्यमङ्गलं नाम कवचं पूजनक्रमम् ॥ १७ ॥
 सर्वपूज्यञ्च स्तवनं ध्यानं भुवनपावनम् ।
 पुरश्चर्याक्रमञ्चापि वेदोक्तं सर्वस्मृतम् ॥ १८ ॥
 प्राप्य मृत्युञ्जयात् ज्ञानं परं मृत्युञ्जयं सती ।
 जगाम तपसे साध्वी पुष्करं शङ्कराज्ञया ॥ १९ ॥
 त्रियुगञ्च तपस्तप्त्वा कृष्णस्य परमात्मनः ।
 सिद्धा बभूव सा देवी ददर्श पुरतः प्रभुम् ॥ २० ॥
 दृष्ट्वा कृष्णार्ङ्गीं बालाञ्च कृपया च कृपानिधिः ।
 पूजाञ्चकारयामास चकार च हरिः स्वयम् ॥ २१ ॥
 वरञ्च प्रददौ तस्यै पूजिता त्वं भवे भव ।
 वरं दत्त्वा च कल्याण्यै सद्यश्चान्तर्दधे विभुः ॥ २२ ॥

प्रथमे पूजिता सा च कृष्णेन परमात्मना ।
 द्वितीये शङ्करेणैव कश्यपेन सुरेण च ॥ २३ ॥
 मनुना मुनिना चैव नागेन मानवादिना ।
 बभूव पूजिता सा च त्रिषु लोकेषु सुव्रता ॥ २४ ॥
 जरत्कारु मुनीन्द्राय कश्यप स्तां ददौ पुरा ।
 अथाचितो मुनिश्चे ठो जग्राह ब्रह्मणाञ्जया ॥ २५ ॥
 कृत्वा बाहं महायोगी विश्वान्तस्तपसा चिरम् ।
 सुष्वाप देव्या जघने वटमूले च पुष्करे ॥ २६ ॥
 निद्रां जगाम स मुनिः स्मृत्वा निद्रेशमीश्वरम् ।
 जगामास्तं दिनकरः सायंकाल उपस्थितः ॥ २७ ॥
 संचिन्त्य मनसा तत्र मनसा च पतिव्रता ।
 धर्मलोपभयेनैव चकारालोचनं सती ॥ २८ ॥
 अकृत्वा पश्चिमां सन्ध्यां नित्याच्चैव द्विजन्मनाम् ।
 ब्रह्महत्यादिकं पापं लभिष्यति पतिर्मम ॥ २९ ॥
 नोपतिष्ठति यः पूर्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमाम् ।
 स च एवाशुचिर्नित्यं ब्रह्महत्यादिकं लभेत् ॥ ३० ॥
 वेदोक्तमिति संचिन्त्य बोधयामास तं मुनिम् ।
 स च बुध्वा मुनिश्चे ठशुकोप तां शृणु मुनिः ॥ ३१ ॥

जरत्कारुस्वाच ।

कथं मे सुव्रते साध्वि निद्राभङ्गः कृतस्त्वया ।
 व्यर्थं व्रतादिकं तस्या या भर्तुयापकारिणी ॥ ३२ ॥
 तपश्चानशनञ्चैव व्रतं दानादिकञ्च यत् ।
 भर्तुरप्रियकारिण्याः सर्वं भवति निष्फलम् ॥ ३३ ॥
 यया पतिः पूजितश्च श्रीकृष्णः पूजितस्तया ।

पतिव्रता व्रतार्थञ्च पतिरूपी हरिः स्वयम् ॥ ३४ ॥
 सर्वदानं सर्वयज्ञः सर्वतीर्थनिषेवणम् ।
 सर्वं तपो व्रतं सर्वमुपवासादिकञ्च यत् ॥ ३५ ॥
 सर्वधर्मश्च सत्यञ्च सर्वदेव प्रपूजनम् ।
 तत् सर्वं स्वामिसेवायाः कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३६ ॥
 सुपुण्ये भारते वर्षे पतिसेवां करोति या ।
 वैकुण्ठं स्वामिना साङ्गं सा याति ब्रह्मणः शतम् ॥ ३७ ॥
 विप्रियं कुरुते भर्तुर्विप्रियं वदति प्रियम् ।
 असत्कुलप्रजाता या तत्फलं श्रूयतां सति ॥ ३८ ॥
 कुम्भीपाकं व्रजेत् सा च यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।
 ततो भवति चाण्डाली पतिपुत्रविवर्जिता ॥ ३९ ॥
 इत्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठो बभूव स्फुरिताधरः !
 चकम्पे मनसा साध्वी भयेनीवाच तं पतिम् ॥ ४० ॥

मनसोवाच ।

सन्ध्यालोपभयेनैव निद्राभङ्गं कृतस्तव ।
 कुरु शान्तिं महाभाग दुष्टाया मम सुव्रत ॥ ४१ ॥
 शृङ्गाराहारनिद्राणां यश्च भङ्गं करोति च ।
 स व्रजेत् कालसूत्रञ्च स्वामिनश्च विशेषतः ॥ ४२ ॥
 इत्युक्त्वा मनसादेवी स्वामिनश्चरणाम्बुजे ।
 प्रपात भक्त्या भीता च बरोद च पुनः पुनः ॥ ४३ ॥
 कुपितञ्च मुनिं दृष्ट्वा श्रीसूर्यं शप्तमुद्यतम् ।
 तत्राजगाम भगवान् सन्ध्याया सह नारद ॥ ४४ ॥
 तत्रागत्य मुनिश्रेष्ठ मुवाच भास्करः स्वयम् ।
 विनयेन च भीतश्च तया सह यथोचितम् ॥ ४५ ॥

श्रीसूर्य उवाच ।

सूर्यान्तसमयं दृष्ट्वा धर्मलोपधेयेन च ।

बोधयामास त्वां विप्र नाहमस्ति गतस्तदा ॥ ४६ ॥

जमस्व भगवन् ब्रह्मन् सां शमं नोचितं कुने ।

ब्राह्मणानाञ्च हृदयं नवनीतसमं सदा ॥ ४६ ॥

तपां क्षणाद् क्रीधश्च ततो भस्म भवेज्जगत् ।

पुनः स्रष्टुं दिवः शक्नो न तेजसी दिजात् परः ॥ ४७ ॥

ब्रह्मणो वंगसम्भूतः प्रज्जलन् ब्रह्मतेजसा ।

श्रीकृष्णं भावयेन्नित्यं ब्रह्मज्योतिः जनातनम् ॥ ४८ ॥

सूर्यस्य वचनं श्रुत्वा दिजमुष्टो बभूव ह ।

सूर्यो जगाम स्वस्थानं गृहीत्वा ब्राह्मणाशिपम् ॥ ५० ॥

तत्त्वाज मनसां विप्रः प्रतिज्ञापालनाय च ।

रुदन्तीं शोकयुक्ताञ्च हृदयेन विदूयता ॥ ५१ ॥

सा सन्मार गुणं गन्धुमिष्टदेवं हरिं विधिम् ।

कश्यपं जम्बुदातारं विपरीतं भयकर्षिता ॥ ५२ ॥

तत्राजगाम भगवान् गोपीशः शशुर्नव च ।

विधिवः कश्यपश्चैव मनसा परिचिन्तितः ॥ ५३ ॥

स च दृष्ट्वाभीष्टदेवं निर्गुणं प्रकृतिः परम् ।

तुष्टाव परया भक्त्या प्रणताम सुहृदं ह ॥ ५४ ॥

नमस्कारं शशुश्च ब्रह्माणं कश्यपं तथा ।

कवसागमनक्ताव इति प्रशं चकार सः ॥ ५५ ॥

ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा सत्तमा समयोचितम् ।

तमुवाच नमस्कृत्य हृदीकेशपदाम्बुजम् ॥ ५६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यदि त्यक्ता धर्मपत्नी धर्मिष्ठा मनसा सती ।
 कुरुष्वास्यां सुतोत्पत्तिं स्वधर्मपालनाय वै ॥ ५७ ॥
 यति वा ब्रह्मचारी वा भिक्षुर्वनचरोऽपि वा ।
 जायायाञ्च सुतोत्पत्तिं कृत्वा पश्चाद् भवेन्मुनिः ॥ ५८ ॥
 अकृत्वा तु सुतोत्पत्तिं वैरागी यस्यजेत् प्रियाम् ।
 स्ववेत्तपस्तत् पुण्यञ्च चालन्याञ्च यथा जलम् ॥ ५९ ॥
 ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा जरत्कारुर्मुनीश्वरः ।
 चकार तन्नाभिस्पर्शं योगेण मन्त्रपूर्वकम् ॥ ६० ॥
 तस्मै शुभाशिषं दत्त्वा ययुर्देवासुदान्विताः ।
 सुदान्विता च मनसा जरत्कारुर्मुदान्वितः ॥ ६१ ॥
 मुनेः करस्पर्शमात्रात् सद्यो गर्भो बभूव ह ।
 मनसाया मुनिश्रेष्ठ मुनिश्रेष्ठ उवाच ताम् ॥ ६२ ॥

जरत्कारुवाच ।

गर्भेणानेन मनसे तव पुत्रो भविष्यति ।
 जितेन्द्रियाणां प्रवरो धर्मिष्ठो वैष्णवाग्रणी ॥ ६३ ॥
 तेजस्वी च तपस्वी च यशस्वी च गुणान्वितः ।
 वरो वेदविदाञ्चैव योगिनां ज्ञानिनां तथा ॥ ६४ ॥
 स च पुत्रो विष्णुभक्तो धार्मिकः कुलकुञ्जरेत् ।
 नृत्यन्ति पितरः सर्वे यज्जन्मालतो मुदा ॥ ६५ ॥
 पतिव्रता सुशीला या सा प्रिया प्रियवादिनी ।
 धर्मिष्ठापुत्रमाता च कुलजा कुलपालिका ॥ ६६ ॥
 हरिभक्तिप्रदो बन्धुमादिष्टं यत् सुखप्रदम् ।
 यो बन्धुं कृत् स च । पा । हरिर्वत्सप्रदशकः ॥ ६७ ॥

सा गर्भधारिणी या च गर्भवासविमोचनी ।

विष्णुमन्त्र प्रदाता च स गुरुर्विष्णुभक्तिदः ॥ ६८ ॥

गुरुश्च ज्ञानदाता च तज्ज्ञानं कृष्णभावनम् ।

आब्रह्मस्तत्त्वपर्यन्तं यतो विश्वं चराचरम् ॥ ६९ ॥

आविर्भूतं तिरोभूतं किं वा ज्ञानं तदन्यतः ।

वेदजं योगजं यद् यत्तत्सारं हरिसेवनम् ॥ ७० ॥

तत्त्वानां सारभूतञ्च हरेरन्यद्दिङ्मनम् ।

दत्तं ज्ञानं मया तुभ्यं स स्नामी ज्ञानदोहि यः ॥ ७१ ॥

ज्ञानात् प्रमुच्यते बन्धात् स रिपुर्यो हि बन्धदः ।

विष्णुभक्तियुतं ज्ञानं नो ददाति हि यो गुरुः ।

स रिपुः शिष्यघाती च यतो बन्धान्न मोचयेत् ॥ ७२ ॥

जननीगर्भजात् क्लेशात् यमताडनजातया ।

न मोचयेत् यः स कथं गुरुस्तातोहि बान्धवः ॥ ७३ ॥

परमानन्दरूपञ्च कृष्णमार्गमनश्वरम् ।

न दर्शयेद् यः स कथं कीदृशो बान्धवो नृणाम् ।

भज साध्वि परं ब्रह्माच्युतं कृष्णञ्च निर्गुणम् ॥ ७४ ॥

निर्मूलञ्च पुराकर्म भवेद् यत् त्वेवया भ्रुवम् ।

मया क्लृप्तेन त्वं त्वक्ता त्वम दीपं मम प्रिये ॥ ७५ ॥

जमायुतानां साध्वीनां सत्वात् क्रोधो न विद्यते ।

पुष्करे तपसे यामि गच्छ देवि यथा सुखम् ॥ ७६ ॥

श्रीकृष्णचरणान्भोजे ध्यान विच्छेद कातरः ।

धनादिषु स्त्रियां प्रीतिः प्रवृत्तिवर्त्मगच्छताम् ॥ ७७ ॥

श्रीकृष्णचरणान्भोजे निष्पृहाणां मनोरथाः ॥ ७८ ॥

जरत्कारु वचः श्रुत्वा मनसा शोककातरा ।

सा साशुनेत्रा विनयादुवाच प्राणवल्लभम् ॥ ७९ ॥

मनसोवाच ।

दोषेणाहं त्वया त्यक्ता निद्राभङ्गेन ते प्रभो ।

यत्र स्मरामि त्वां बन्धो तत्र मामागमिष्यसि ॥ ८० ॥

बन्धुभेदः क्लेशतमः पुत्रभेदस्ततः परः ।

प्राणेशभेदः प्राणानां विच्छेदात् सर्वतः परः ॥ ८१ ॥

पतिः पतिव्रतानाञ्च शतपुत्राधिकः प्रियः ।

सर्वस्माच्च प्रियः स्त्रीणां प्रियस्त्री नोच्यते बुधैः ॥ ८२ ॥

पुत्रे यद्येकपुत्राणां वैष्णवानां यथा हरौ ।

नेत्रे यद्येकनेत्राणां तृषितानां यथा जले ॥ ८३ ॥

क्षुधितानां यथान्त्रे च कामुकानां यथा स्त्रियाम् ।

यथा परस्त्रे चौराणां यथा जारे कुयोषिताम् ॥ ८४ ॥

विदुषाञ्च यथा शस्त्रे वाणिज्ये वणिजां यथा ।

तथा शस्त्रन्मनः कान्ते साध्वीनां योषितां प्रभो ॥ ८५ ॥

इत्युक्त्वा मनसादेवी पपात स्नासिनः पदे ।

क्षणञ्चकार क्राडि तां कृपया च कृपानिधिः ॥ ८६ ॥

नेत्रोदकेन मनसां स्नापयामास तां मुनिः ।

साशुणा च मुनिः क्राडिं सिषेच भेदकातरा ॥ ८७ ॥

तदा ज्ञानेन तीव्रौ च विशोकौ च बभूवतुः ।

स्मारं स्मारं पदान्मोजं क्षणस्य परमात्मनः ॥ ८८ ॥

जगाम तपसे विप्रः स कान्तां सुप्रबोध्य च ।

जगाम मनसा शम्भोः कैलासं मन्दिरं गुरोः ॥ ८९ ॥

पार्वती बोधयामास मनसां शोककर्षिताम् ।

शिवश्चातीव ज्ञानेन शिवेन च शिवात्मने ॥ ९० ॥

सुप्रशस्ते दिने साध्वी सुषाव मङ्गले क्षणे ।

नारायणांगं पुत्रञ्च ज्ञानिनां योगिनां गुरुम् ॥ ८१ ॥

गर्भस्थितौ महाज्ञानं श्रुत्वा शङ्करवक्त्रतः ।

स बभूव च योगीन्द्रो योगिनां ज्ञानिनां गुरुः ॥ ८२ ॥

जातकं कारयामास वाचयामास मङ्गलम् ।

वेदाञ्च पाठयामास शिवाय च शिवः शिष्योः ॥ ८३ ॥

रत्नत्रिकोटिलक्षञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ शिवः ।

पार्वती च गवां लक्षं रत्नानि विविधानि च ॥ ८४ ॥

शम्भुश्च चतुरो वेदान् वेदाङ्गानितरां स्तथा ।

बालकं पाठयामास ज्ञानं मृत्युञ्जयं परम् ॥ ८५ ॥

भक्तिरास्ते स्वकान्ते चाभीष्टे देवे हरो गुरौ ।

यस्यास्तेन च तत्पुत्रो बभूवास्तीक एव च ॥ ८६ ॥

जगाम तपसे विष्णोः पुष्करं शङ्कराज्ञया ।

संप्राप्य च महामन्त्रं तपश्च परमात्मनः ॥ ८७ ॥

दिश्यं वर्षदिलक्षञ्च तपस्तप्त्वा तपोधनः ।

आजगाम महायोगी नमस्कर्तुं शिवं प्रभुम् ॥ ८८ ॥

शङ्करश्च नमस्कृत्य कृत्वा च बालकं पुरः ।

सा आजगाम मनसा कण्यपस्याश्रमं पितुः ॥ ८९ ॥

तां सपुत्रां सुतां दृष्ट्वा मुदं प्राप प्रजापतिः ।

शतलक्षञ्च रत्नानां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुने ॥ ९० ॥

ब्राह्मणान् भोजयामास असंख्यान् श्रेयसे शिष्योः ।

अदितिश्च दितिवान्या मुदं प्रापुः परं तथा ॥ ९१ ॥

सा सपुत्रा च सुचिरं तस्थौ तातालये तदा ।

तदीयं पुनराख्यानं वक्ष्यामि तन्निगमय ॥ ९२ ॥

अथाभिमन्युतनये ब्रह्मशापः परीक्षिते ।

बभूव सहसा ब्रह्मन् दैवदोषेण कर्मणा ॥ १०३ ॥

सप्ताहे समतीते तु तच्चकस्त्वाञ्च भोक्ष्यति ।

शशाप शृङ्गीचेतीदं कौशिक्याश्च जलेन च ॥ १०४ ॥

राजा श्रुत्वा तत्प्रवृत्तिं गङ्गाद्वारं जगाम सः ।

तत्र तस्थौ च सप्ताहं शुश्राव धर्मसंहिताम् ॥ १०५ ॥

सप्ताहे समतीते तु गच्छन्तं तच्चकं पथि ।

धन्वन्तरिर्नृपं भोक्तुं ददर्श गामुकोनृपम् ॥ १०६ ॥

तयोर्वभूव संवादः सुप्रीतिश्च परस्परम् ।

धन्वन्तरिर्मणिं प्राप तच्चकः स्वी च्छया ददौ ॥ १०७ ॥

स ययौ तं गृहीत्वा तु तुष्टः प्रहृष्टमानसः ।

तच्चको भक्षयामास नृपञ्च मञ्चकस्थितम् ॥ १०८ ॥

राजा जगाम वैकुण्ठं स्मारं स्मारं हरिं गुरुम् ।

सत्कारं कारयामास पितुर्जन्मेजयः शुचा ॥ १०९ ॥

राजा चकार यज्ञञ्च सर्पसत्रं ततो मुने ।

प्राणां स्तत्याज सर्पाणां समूहो ब्रह्मतेजसा ॥ ११० ॥

स तच्चकश्च भीतश्च महेन्द्रं शरणं ययौ ।

मेन्द्रश्च तच्चकं हन्तुं विप्रवर्गः समुद्यतः ॥ १११ ॥

अथ देवाश्च मुनयश्चाययुर्मनसान्तिकम् ।

तां तुष्टाव महेन्द्रश्च भयकातरविह्वलः ॥ ११२ ॥

तत्र आस्तीक आगत्य यज्ञञ्च मातुराज्ञया ।

महेन्द्र तच्चक प्राणान् ययाचे भूमिपं वरम् ॥ ११३ ॥

ददौ वरं नृपश्चेष्टः क्षपया ब्राह्मणाज्ञया ।

यज्ञं समाप्य विप्रेभ्यो दक्षिणाञ्च ददौ मुदा ॥ ११४ ॥

विप्राश्च मुनयो देवा गत्वा च मनसान्तिकम् ।
 मनसां पूजयामासु सुष्टुवुश्च पृथक् पृथक् ॥ ११५ ॥
 यक्रः संभृतसंभारी भक्तियुक्तः सदा शुचिः ।
 मनसां पूजयामास तुष्टाव परमादरम् ॥ ११६ ॥
 दत्त्वा षोडशोपचारैर्वलिञ्च तत् प्रियं तदा ।
 प्रददौ परितुष्टश्च ब्रह्मविष्णु सुराजया ॥ ११७ ॥
 संपूज्य मनसादेवीं प्रययुः स्वालयच्च ते ।
 इत्येवं कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ११८ ॥

नारद उवाच ।

केन स्तोत्रेण तुष्टाव सहेन्द्रो मनसां सतीम् ।
 पूजाविधिकमं तस्याः श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ११९ ॥

नारायण उवाच ।

सुस्नातः शुचिराचान्तो धृत्वा धौते च वाससी ।
 रत्नसिंहासने देवीं वासयामास भक्तितः ॥ १२० ॥
 स्वर्गगङ्गाजलेनैव रत्नकुम्भस्थितेन च ।
 स्नापयामास मनसां सहेन्द्रो वेदमन्त्रतः ॥ १२१ ॥
 वाससी वासयामास वह्निशुद्धे अनोरमे ।
 सर्वाङ्गे चन्दनं दत्त्वा पाद्यार्घ्यं भक्तिसंयुतः ॥ १२२ ॥
 गणेशश्च दिनेशश्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम् ।
 संपूज्य देवपटुञ्च पूजयामास तां सतीम् ॥ १२३ ॥
 श्रीं ह्रीं श्रीं मनसादेयै स्वाहेत्येवञ्च मन्त्रतः ।
 दद्याच्चरेण मन्त्रेण ददौ सर्वं यथोचितम् ॥ १२४ ॥

दत्त्वा षोडशोपचारं भक्तितो दुर्लभं हरिः ।
 पूजयामास भक्त्या च ब्रह्मणा प्रेरितो मुदा ॥ १२५ ॥
 वाद्यं नानाप्रकारञ्च वादयामास तत्र वै ।
 बभूव पुष्पवृष्टिश्च नभसो मनसोपरि ॥ १२६ ॥
 देवो विप्राञ्जया तत्र ब्रह्मविष्णुशिवाञ्जया ।
 तुष्टाव साश्रुनेत्रश्च पुलकाञ्चितविग्रहः ॥ १२७ ॥

महेन्द्र उवाच ।

देवि त्वां स्तोतुमिच्छामि साध्वीनां प्रवरां वराम् ।
 परापराञ्च परमां न हि स्तोतुं क्षमोऽधुना ॥ १२८ ॥
 स्तोत्राणां लक्षणं वेदे स्वभावाख्यानतः परम् ।
 न क्षमः प्रकृतिं वक्तुं गुणानां तव सुव्रते ॥ १२९ ॥
 शुद्धसत्वस्वरूपा त्वं कोपहिंसाविवर्जिता ।
 न च शप्तो मुनिस्तेन त्यक्त्या च त्वया यतः ।
 त्वं मया पूजिता साध्वि जननी च यथादितिः ॥ १३० ॥
 दयारूपा च भगिनी क्षमारूपा यथा प्रभुः ।
 त्वया मे रक्षिताः प्राणाः पुत्रदाराः सुरेश्वरि ॥ १३१ ॥
 अहं करोमि त्वां पूज्यां प्रीतिश्च वर्द्धते मम ।
 नित्यं यद्यपि त्वं पूज्या भवेऽत्र जगदम्बिके ॥ १३२ ॥
 तथापि तव पूजाञ्च वर्द्धयामि च सर्वतः ।
 ये त्वामाषाढसंक्रान्त्यां पूजयिष्यन्ति भक्तितः ॥ १३३ ॥
 पञ्चम्यां मनसाख्यायामिषान्तं वा दिने दिने ।
 पुत्रपौत्रादयस्तेषां वर्द्धन्ते च धनानि च ॥ १३४ ॥
 यशस्विनः कीर्तिमन्तो विद्यावन्तो गुणान्विताः ।

ये त्वां न पूजयिष्यन्ति निन्दन्त्यज्ञानतो जनाः ॥१३५॥
 लक्ष्मीहीना भविष्यन्ति तेषां नागभयं सदा ।
 त्वं स्वर्गलक्ष्मीः स्वर्गे च वैकुण्ठे कमलाकला ॥ १३६ ॥
 नारायणांशो भगवान् जरत्कारुर्मुनीश्वरः ।
 तपसा तेजसा त्वाञ्च मनसा मनुजे पिता ॥ १३७॥
 अस्माकं रक्षणायैव तेन त्वं मनसाभिधा ।
 मनसा देवितुं शक्ता आत्मना सिद्धयोजिनी ॥ १३८ ॥
 तेन त्वं मनसादेवी पूजिता वन्दिता भवे ।
 यां भक्त्या मनसा देवाः पूजयन्त्यनिशं शुभम् ॥१३९॥
 तेन त्वां मनसादेवीं प्रवदन्ति पुराविदः ।
 सत्वरूपा च देवी त्वं शश्वत् सत्त्वनिषेवसा ॥ १४० ॥
 यो हि यद्भावयेन्नित्यं शतं प्राप्नोति तत्समम् ।
 इन्द्रश्च मनसां सुता गृहीत्वा भगिनीञ्च ताम् ॥१४१॥
 प्रजगाम स्वभवनं भूषा वाम परिच्छदाम् ।
 पुत्रेण साङ्गं सा देवी चिरं तस्यै पितुर्गृहे ॥ १४२॥
 भ्रातृभिः पूजिता शश्वत्सान्या वन्द्या च सर्वतः ।
 गोप्तोकात् सुरभी ब्रह्मन् तत्वागत्य सुपूजिताम् ॥१४३॥
 तां क्रापयित्वा जीर्णं पूजयामास सारदम् ।
 ज्ञानञ्च कथयामास सुगोप्यं सर्वदुर्लभम् ।
 तदा देवैः पूजिता सा स्वर्गलोकं पुनर्ययौ ॥१४४॥
 इदं स्तोत्रं पुराणवीजं तां संपूज्य च यः पठेत् ।
 तस्य नागभयं नास्ति तस्य वंशोद्भवस्य च ॥ १४५ ॥
 विषं भवेत् सुधातुल्यं सिद्धस्तोत्रं यदा पठेत् ।
 पञ्चतन्त्रपेनैव सिद्धस्तोत्रो भवेन्नरः ॥ १४६ ॥

सर्पशायी भवेत् सोऽपि निश्चितं सर्पवाहनः ॥ १४७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद

संवादे प्रकृतिखण्डे मनसोपाख्याने

स्तोत्र कथनं नाम षट्चत्वारिं-

शत्तमोऽध्यायः ।

— — —

सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

का वा सा सुरभीदेवी गीलीकादागता च या ।

तज्जन्म चरितं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

गवामधिष्ठातृदेवी गवामाद्या गवां प्रसूः ।

गवां प्रधाना सुरभी गीलोके च समुद्भवा ॥ २ ॥

सर्वादिसृष्टेः कथनं कथयामि निशामय ।

बभूव तेन तज्जन्म पुरा हन्दावने वने ॥ ३ ॥

एकदा राधिकानाथो राधया सह कौतुकात् ।

गोपाङ्गनापरिवृतः पुण्यं हन्दावनं ययौ ॥ ४ ॥

सहसा तत्र रहसि विजहार च कौतुकात् ।

बभूव क्षीरपानेच्छा तदा सेच्छामयस्य च ॥ ५ ॥

ससृजे सुरभीं देवो लीलया वामपार्श्वतः ।

वत्सयुक्तां दुग्धवतीं वत्सानाञ्च मनोरमाम् ॥ ६ ॥

दृष्ट्वा सवतसां सुदामा रत्नभाण्डे दुदोह च ।
 चीरं सुधातिरिक्तञ्च जम्बमृत्युहरं परम् ॥ ७ ॥
 तदुवाच पयः स्नादु पपी गोपीपतिः स्वयम् ।
 सरो वभूव पयसा भाण्डे विस्त्रंसनेन च ॥ ८ ॥
 दीर्घं च विस्तृतं चैव परितः शतयोजनम् ।
 गोलोकेषु प्रसिद्धञ्च स च चीरसरोवरः ॥ ९ ॥
 गोपिकानाञ्च राधायाः क्रीडा वापी वभूव सा ।
 रत्नेन रचिता तूर्णं भृता वापीश्वरेच्छया ॥ १० ॥
 वभूव कामधेनूनां सहसा लज्जकोटयः ।
 तावन्तो हि च वत्साश्च सुरभी लोमकूपतः ॥ ११ ॥
 तामां पुत्ताश्च पौत्राश्च संवभूवुरसंख्यकाः ।
 कथिता च गवां सृष्टिस्तया च पूरितं जगत् ॥ १२ ॥
 पूजाञ्चकार भगवान् सुरभ्याश्च पुरा मुने ।
 ततो वभूव तत्पूजा त्रिषु लोकेषु दुर्लभा ॥ १३ ॥
 दीपान्वितापरदिने श्रीकृष्णस्याज्ञया भवे ।
 वभूव सुरभी पूजा धर्मवक्तादिति श्रुतम् ॥ १४ ॥
 ध्यानं स्तोत्रं मूलमन्त्रं यद् यत् पूजा विधिक्रमम् ।
 वेदोक्तञ्च महाभाग निबोध कथयामि ते ॥ १५ ॥
 ओं सुरभ्यैनम इति मन्त्रस्य च पङ्क्तिरः ।
 सिद्धो लज्जजपेनैव भक्तानां कल्पपादपः ॥ १६ ॥
 ध्यानञ्च यजुर्वेदोक्तं पूजनं सर्वमश्रुतम् ।
 ऋद्धिदां वृद्धिदाञ्चैव मुक्तिदां सर्वकामदाम् ॥ १७ ॥
 लक्ष्मीस्वरूपां परमां राधामहचरीं पराम् ।
 गवामधिष्ठातृदेवीं गवामाद्यां गवां प्रभूम् ॥ १८ ॥

पवितरूपां पूज्याञ्च भक्तानां सर्वकामदाम् ।
 यया पृतं सर्वविश्वं तां देवीं सुरभीं भजे ॥ १९ ॥
 घटे वा धेनुशिरसि बद्धस्तम्भे गवाञ्च वा ।
 शालग्रामे जलेऽग्नीवा सुरभीं पूजयेद्बुद्धिजः ॥ २० ॥
 दीपान्वितापरदिने पूर्वाह्णे भक्तिसंयुतः ।
 यः पूजयेच्च सुरभीं स च पूज्यो भवेद् भुवि ॥ २१ ॥
 एकदा त्रिषु लोकेषु वाराहे विष्णुर्मायया ।
 क्षीरं जहार सहसा चिन्तिताश्च सुरादयः ॥ २२ ॥
 ते गत्वा ब्रह्मलोकञ्च ब्रह्माणं तुष्टुवुस्तदां ।
 तदाज्ञया च सुरभीं तुष्टाव पाकशासनः ॥ २३ ॥

महेन्द्र उवाच ।

नमो देव्यै महादेव्यै सुरभ्यै च नमो नमः ।
 गवां वीजस्वरूपायै नमस्ते जगदम्बिके ॥ २४ ॥
 नमो राधाप्रियायै च पद्मांशायै नमो नमः ।
 नमः कृष्णप्रियायै च गवां मात्रे नमो नमः ।
 कल्पवृक्षस्वरूपायै सर्वेषां सन्ततं परम् ॥ २५ ॥
 श्रीदायै धनदायै च वृद्धिदायै नमो नमः ।
 शुभदायै प्रसन्नायै गोप्रदायै नमो नमः ॥ २६ ॥
 यशोदायै कीर्त्तिदायै धर्मज्ञायै नमो नमः ।
 स्तोत्रश्रवणमात्रेण तुष्टा हृष्टा जगत्प्रसूः ॥ २७ ॥
 आविर्बभूव तत्रैव ब्रह्मलोके सनातनी ।
 महेन्द्राय वरं दत्वा वाञ्छितञ्चापि दुर्लभम् ॥ २८ ॥
 जगाम सा च गोलोकं ययुर्देवादयो गृहम् ।
 बभूव विश्वं सहसा दुग्धपर्णञ्च नारद ॥ २९ ॥

दुग्धात् घृतं ततो यज्ञस्ततः प्रीतिः सुरस्य च ।
 इदं स्तोत्रं महापुण्यं भक्तियुक्तं यः पठेत् ॥ ३० ॥
 स गोमान् धनवाधैश्च कीर्त्तिमान् पुण्यवान् भवेत् ।
 स स्नातः सर्वतोर्ध्वम्, सर्वयज्ञेषु स्तौचितः ॥ ३१ ॥
 इह लोके सुखं भुङ्क्ता यात्यन्ति कृष्णमन्दिरम् ।
 सुचिरं निवसेत्तत्र करोति कृष्णं विवर्जम् ॥ ३२ ॥
 न पुनर्भवनं तस्या ब्रह्मपुत्रं भवे भवेत् ॥ ३३ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायण नारद
 संवादे प्रकृतिखण्डे गुरुगुपाख्यानं
 नाम सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायण सहाभासं नारायणपरायणम् ।
 नारायणांशं भगवन् शृणु नारायणीं कथाम् ॥ १ ॥
 भुतं भूयस्य, पाख्यानम् आसीत् सुमनोहरम् ।
 गोप्यं सर्वे पुराणेषु पुराविद्धिः प्रशंसितम् ॥ २ ॥
 अधुना श्रोतुमिच्छामि साधिकाख्यानमुत्तमम् ।
 तदुत्पत्तिश्च तदुद्धानं स्तोत्रं कथय मुत्तमम् ॥ ३ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

पुरा कैलाशशिखरे भगवन्तं कथातनम् ।

सिद्धेशं सिद्धिदं सर्वं स्वरूपं शङ्करं परम् ॥ ४ ॥

प्रफुल्लवदनं प्रीतं सस्मितं मुनिभिः सुतम् ।

कुमाराय प्ररोचन्तं कृष्णस्य परमात्मनः ।

रासोत्सवरसाख्यानं रासमण्डलवर्णनम् ॥ ५ ॥

तदाख्यानावसाने च प्रस्तावावसरे सती ॥ ६ ॥

पप्रच्छ पार्वती स्मीता सस्मिता प्राणवल्लभम् ।

स्तवनं कुर्वती भीता प्राणेशेन प्रसादिता ॥ ७ ॥

प्रोवाच तं महादेवं महादेवी सुरेश्वरी ।

अपूर्वं राधिकाख्यानं पुराणेषु सुदुर्लभम् ॥ ८ ॥

श्रीपार्वत्युवाच ।

आगमं निखिलं नाथ श्रुतं सर्वमनुत्तमम् ।

पञ्चरात्रादिकं नीतिशास्त्रं योगञ्च योगिनाम् ॥ ९ ॥

सिद्धानां सिद्धिशास्त्रञ्च नानातन्त्रं मनोहरम् ।

भक्तानां भक्तिशास्त्रञ्च कृष्णस्य परमात्मनः ॥ १० ॥

देवीनामपि सर्वासां चरितं त्वन्मुखाम्बुजात् ।

अधुना श्रोतुमिच्छामि राधिकाख्यानमुत्तमम् ॥ ११ ॥

श्रुती श्रुतं प्रशंसा च राधायाश्च समासतः ।

त्वन्मुखात् काण्वशाखायां व्यासेन तां वदधुना ॥ १२ ॥

आगमाख्यानं काले च भवता स्वीकृतं पुरा ।

नहीश्वर व्याहृतिश्च मिथ्या भवितुमर्हति ॥ १३ ॥

तदुत्पत्तिञ्च तदध्यानं नाम्ना माहात्म्यमुत्तमम् ।

पूजाविधानं चरितं स्तोत्रं कवचमुत्तमम् ॥ १४ ॥

आराधन विधानञ्च पूजापद्धति मीक्षितम् ।

संस्तुतं ब्रूहि भगवन् मां भक्तां भक्तवत्सल ॥ १५ ॥

कथं न कथितं पूर्वमागमाख्यान कालतः ।
 पार्वतीवचनं श्रुत्वा नम्रवक्त्रो बभूव सः ॥ १६ ॥
 पञ्चवक्त्रश्च भगवान् शुष्ककण्ठीष्ठ तालुकः ।
 स्वसत्यभङ्गभीतश्च मीनो भूतो हि चिन्तितः ॥ १७ ॥
 सत्कारं कृष्णं ध्यानेनाभीष्टदेवं कृपानिधिम् ।
 तदनुशास्त्रं संप्राप्य स्नाद्वाङ्गां तामुवाच सः ॥ १८ ॥
 निपिबोऽहं भगवता कृणेन परमात्मना ।
 आगमाश्च समये राधाख्यानं प्रसङ्गतः ॥ १९ ॥
 मद्वीक्ष्यस्वरूपा त्वं न मद्भिन्ना स्वरूपतः ।
 अतोऽनुशां ददौ कृष्णः सद्यं वक्तुं महेश्वरि ॥ २० ॥
 मदीष्ट देवकान्ताया राधायाश्चरितं सति ।
 अतीव गोपनीयञ्च सुखदं कृष्णभक्तिदम् ॥ २१ ॥
 जानामि तदहं दुर्गे सर्वं पूर्वापरं वरम् ।
 यज्जानामि रहस्यञ्च न तत् ब्रह्मा फणीश्वरः ॥ २२ ॥
 न तत् सनत्कुमारश्च न च धर्मः सनातनः ।
 न देवेन्द्रो मुनिन्द्राश्च सिद्धेन्द्राः सिद्धपुङ्गवाः ॥ २३ ॥
 सत्तो बलवती त्वञ्च प्राणां मयक्तुं समुद्यता ।
 अतस्त्वां गोपनीयञ्च कथयामि सुरेश्वरि ॥ २४ ॥
 शृणु दुर्गे प्रवक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् ।
 चरितं राधिकायाश्च दुर्लभञ्च सुपुण्यदम् ॥ २५ ॥
 पुरा वृन्दावने रम्ये गोलके रासमण्डले ।
 शतशृङ्गेकदेगे च मान्जतीमञ्जिकावने ॥ २६ ॥
 रत्नमिन्हासने रम्ये तम्बू तत्र जगत्पतिः ।
 स्वेच्छामयश्च भगवान् बभूव रमणोत्सुकः ॥ २७ ॥

रमणं कर्तुमिच्छा च तद्वभूव सुरेश्वरी ।
 इच्छया च भवेत् सर्वं तस्य स्वेच्छामयस्य च ॥ २८ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे दुर्गे द्विधारूपो बभूव सः ।
 दक्षिणाङ्गश्च श्रीकृष्णः वामार्धाङ्गश्च राधिका ॥ २९ ॥
 बभूव रमणी रम्या रासेशा रमणोत्सुका ।
 अमूल्यरत्नाभरणा रत्नसिंहासनास्थिता ॥ ३० ॥
 वज्रिशुद्धांसुकाधाना कोटिपूर्णशशिप्रभा ।
 तप्तकाञ्चनवर्णाभा राजिता च स्वतेजसा ॥ ३१ ॥
 सस्मिता सुदती शुद्धा शरत्पद्मनिभानना ।
 विभ्रती ज्वरीं रम्यां मालतीमालामण्डिताम् ॥ ३२ ॥
 रत्नमालाञ्च दधती शीघ्रं सूर्यसमप्रभाम् ।
 सुक्ताहारिण शुभ्रेण जाङ्गधारानिभेन च ॥ ३३ ॥
 संयुक्तं वर्तुलोत्तुङ्गं सुमेरुगिरिसन्निभम् ।
 कठिनं सुन्दरं दृश्यं कस्तूरी पत्र चिह्नितम् ॥ ३४ ॥
 माङ्गल्यं भङ्गलार्हञ्च स्नानयुग्मञ्च विभ्रती ।
 नितम्बं श्रोणिभारान्तां नवयौवनसंयुता ॥ ३५ ॥
 कामातुरां सस्मितां तां ददृशं रसिकैश्वरः ।
 दृष्ट्वा क्रान्तां जगत्क्रान्ती बभूव रमणोत्सुकः ॥ ३६ ॥
 दृष्ट्वाचैवं सुकान्तञ्च सा दधार हरेः पुरः ।
 तेन राधा समाख्याता पुराविद्धिर्महेश्वरि ॥ ३७ ॥
 राधा भजति श्रीकृष्णं स च ताञ्च परस्परम् ।
 उभयोः सर्वसाम्यञ्च सदा सन्तोषदन्ति च ॥ ३८ ॥
 भवतं भावनं रासे करत्नालिङ्गनं जपेत् ।
 तेन जल्पतिमङ्गे तां मम्यां राधां मदीश्वरः ॥ ३९ ॥

रागब्धोच्चारणाद्भक्तो याति मुक्तिं सुदुर्लभाम् ।
 धामब्धोच्चारणात् दुर्गे धावत्येव हरिः पदम् ॥ ४० ॥
 कृष्णवामांशं सम्भूता राधा रामेश्वरी पुरा ।
 तस्याश्चांशं कलया बभूवुर्देवयोपितः ॥ ४१ ॥
 रा इत्यादानवचनो धा च निर्वाणवाचकः ।
 ततोऽवाप्नोति मुक्तिञ्च सा च राधा प्रकीर्तिता ॥ ४२ ॥
 बभूव गोपीसंघञ्च राधाया लोमकूपतः ।
 श्रीकृष्णलोमकूपेभ्यः बभूवुः सर्ववल्लवाः ॥ ४३ ॥
 राधावामांशभागेन महालक्ष्मीर्बभूव सा ।
 गस्याधिष्ठातृदेवी सा गृहलक्ष्मीर्बभूव सा ॥ ४४ ॥
 वतुर्भुजस्य सा पत्नी देवी वैकुण्ठवासिनी ।
 तदंगा राजलक्ष्मीश्च राजसम्पत् प्रदायिनी ॥ ४५ ॥
 तदंगा मत्स्यलक्ष्मीश्च गृहिणाञ्च गृहे गृहे ।
 गस्याधिष्ठातृदेवी च सा एव गृहदेवती ॥ ४६ ॥
 स्वयं राधा कृष्णपत्नी कृष्णवज्रःस्थलस्थिता ।
 प्राणाधिष्ठातृदेवी च तस्यैव परमात्मनः ॥ ४७ ॥
 आब्रह्मस्तत्त्वपर्यन्तं सर्वं मिथ्यैव पार्वति ।
 भज सत्यं परं ब्रह्म राधेयं त्रिगुणात् परम् ॥ ४८ ॥
 परं प्रधानं परमं परमात्मानमीश्वरम् ।
 सर्वायं सर्वपृच्छञ्च निरीहं प्रकृतः परम् ॥ ४९ ॥
 स्वेच्छामयं नित्यरूपं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।
 तद्विन्नानाञ्च देवानां प्राकृतं रूपमेव च ॥ ५० ॥
 तस्य प्राणाधिका राधा बहू मौभाग्यसंयुता ।
 महद्विष्णोः प्रसूः सा च मूल प्रकृतिरीश्वरी ॥ ५१ ॥

मानिनीं राधिकां सन्तः सदा सेवन्ति नित्यशः ।
 सुलभं यत्पदाभोजं ब्रह्मादीनां सुदुर्लभम् ॥ ५२ ॥
 स्वप्ने राधा पदाभोजं न हि पश्यन्ति वल्लवाः ।
 स्वयं देवी हरेः क्रोडे क्वायारूपेण कामिनी ॥ ५३ ॥
 स च द्वादश गोपानां रायाणः प्रवरः प्रिये ।
 श्रीकृष्णांश्च भगवान् विष्णुतुल्यपराक्रमः ॥ ५४ ॥
 सुदाम शपात् सा देवी गोलोकादागता महीम् ।
 वृकभानुगृहे जाता तन्माता च कलावती ॥ ५५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे प्रकृतिखण्डे हरगौरी संवादे
 राधोपाख्यानं नाम अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच ।

कथं सुदामशपच्च सा च देवी ललाभ ह ।
 कथं शशाप भृशे हि स्वाभीष्टदेवकामिनीम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् ।
 गोप्यं सर्वपुराणेषु शुभदं भक्तिमुक्तिदम् ॥ २ ॥

एकदा राधिकेशश्च गोलोके रासमण्डले
 शतशृङ्ग पर्वतैकदेशे वृन्दावने वने ॥ ३ ॥
 गृहीत्वा विरजां गोपीं सौभाग्यां राधिकासमाम् ।
 क्रीडाञ्चकार भगवान् रत्नभूषणभूषितः ॥ ४ ॥
 रत्नप्रदीपसंयुक्ते रत्ननिर्माणमण्डले ॥ ।
 अमूल्यरत्ननिर्माणं तस्यै चम्पकचर्चितं ॥ ५ ॥
 कस्तूरी कुङ्कुमासक्ते सुगन्धिचन्दनार्चितं ।
 सुगन्धिमालतीमाला समूहपरिशोभितं ॥ ६ ॥
 भुरतेविरतिर्नास्ति दम्पती रतिपण्डितौ ।
 तौ द्वौ परस्परसक्ते सुखसम्भोगं तन्वितौ ॥ ७ ॥
 मन्वन्तराणां लज्जश्च कालः परिमितो गतः ।
 गोलोकस्य स्वल्पकाले जन्मादिरहितस्य च ॥ ८ ॥
 दूत्यवतस्त्रौ ज्ञात्वा च कथयामासुः राधिकाम् ।
 श्रुत्वा परमकष्टा सा तत्याज हारमीश्वरी ॥ ९ ॥
 प्रबोधिता च सखिभिः कोपरक्ताम्वलोचना ।
 विहाय रत्नालङ्कारं वङ्गिशृङ्गांशुकं शुभे ॥ १० ॥
 क्रीडापद्मञ्च सद्रत्ना मूल्यदपेणमुज्ज्वलम् ।
 चकार लोपं वस्त्रेण सिन्दूरं चित्रपत्रकम् ॥ ११ ॥
 प्रज्वाल्य तोयाञ्जलिभिर्मुखरागमलतकम् ।
 विस्मस्तकवरीभारा मुक्तकेशी प्रकम्पिता ॥ १२ ॥
 शुकवस्त्रपरीधाना रुचा वेशादिवर्जिता ।
 ययौ यानान्तिकं तूष्णं प्रियान्दीभिर्निवारिता ॥ १३ ॥
 आजुहाव सखीसंघं रोषविम्वरिताधरा ।
 शम्भुत् कम्पान्विताङ्गी सा गोपीभिः परिवारित्वा ॥ १४ ॥

बामिर्भक्त्या युताभिश्च कातराभिश्च संसृता ।
 आरुरोह रथं दिव्यममूल्यरत्ननिर्मितम् ।
 दशयोजनविस्तीर्णं दैर्घ्यं च योजनं शतम् ॥ १५ ॥
 सहस्र चक्रयुक्तं च नानाचित्र समन्वितम् ।
 नाना विचित्र वसनैः सूक्ष्मैः क्षौमैर्विराजितम् ॥ १६ ॥
 अमूल्यरत्ननिर्माण दर्पणैः परिशोभितम् ।
 मण्डीन्द्रजालमालालि पुष्पमालाविराजितम् ॥ १७ ॥
 सद्गन्धकलसैर्युक्तं रम्यैर्मन्दिर कोटिभिः ।
 त्रिलक्षकोटिभिः सार्धं गोपीभिश्च प्रियालिभिः ॥ १८ ॥
 ययौ रथेन तेनैव सुमनोमालिना प्रिये ।
 श्रुत्वा कोलाहलं गोपः सुदामा कृष्णपार्षदः ॥ १९ ॥
 कृष्णं कृत्वा सावधानं गोपैः सार्धं पलायितः ।
 भयेन कृष्णः सन्वस्ती विहाय विरजां स्तनीम् ॥ २० ॥
 स्वप्रेमभग्नो कृष्णोऽपि तिरोधानं चकार सः ।
 सा सती समयं ज्ञात्वा विचार्य स्वहृदि क्रुधा ॥ २१ ॥
 राधाप्रकोपभीता च प्राणां स्तत्याज तत्क्षणम् ।
 विरजालिगणास्तत्र भयविह्वलकातराः ॥ २२ ॥
 प्रययुः शरणं साध्वीं विरजां तत्क्षणं भिया ।
 गोलोके सा सरिद्रूपा बभूव शैलकन्यके ॥ २३ ॥
 कोटियोजनविस्तीर्णा दीर्घं शतगुणा तथा ।
 गोलोकं वेष्टयामास परिखेव मनोहरा ॥ २४ ॥
 बभूवुः क्षुद्रनद्यश्च तदान्या गोप्य एव च ।
 सर्वा नद्यस्तदंशाश्च प्रतिविम्बेषु सुन्दरि ॥ २५ ॥
 इमे सप्तसमुद्राश्च विरजानन्दना भुवि ।

अधागत्य भगवती राधा रासेश्वरी परा ॥ २६ ॥
 न दृष्ट्वा विरजां कृष्णं स्वगृहञ्च पुनर्ययौ ।
 जगाम कृष्णस्तां राधां गोपालैरष्टभिः सह ॥ २७ ॥
 गोपीभिर्द्वारियुक्ताभिर्वारितश्च पुनः पुनः ।
 दृष्ट्वा कृष्णञ्च सा देवी भर्तृसनञ्च चकार तम् ॥ २८ ॥
 सुदामा भर्तृसयामास तामेव कृष्णसन्निधौ ।
 क्रुद्धा शशाप सा देवी सुदामानं सुरेश्वरी ॥ २९ ॥
 गच्छ त्वमासुरीं योनिं गच्छ दूरमती द्रुतम् ॥
 शशाप तां सुदामा च त्वमितो गच्छ भारतम् ॥ ३० ॥
 भव गोपी गोपकन्या गोपीभिः स्वाभिरेव च ।
 तत्र ते कृष्णविच्छेदो भविष्यति शतं समाः ॥ ३१ ॥
 तत्र भारवतरणं भगवाञ्च करिष्यति ।
 इत्येवमुक्त्वा सुदामा प्रणम्य मातरं हरिम् ।
 सायुर्नेत्रो मोहयुक्तस्ततश्च गन्तुमुद्यतः ॥ ३२ ॥
 राधा जगाम तत्पश्चात् सायुर्नेत्रातिविह्वला ।
 वत्स क यासीत्युच्चार्य पुनर्विच्छेदकातरा ॥ ३३ ॥
 कृष्णस्तां बोधयामास विद्यया च कृपामयीम् ।
 शीघ्रं संप्राप्स्यसि सुतं मा रुदेत्येव च ॥ ३४ ॥
 स चासुरः शङ्खचूडः बभूव तुलसीपतिः ।
 मञ्जूलभिन्नकायेन गोलोकञ्च जगाम सः ॥ ३५ ॥
 राधा जगाम वाराहे गोकुलं भारतं सती ।
 वृषभानोश्च वैष्णव्यं सा च कन्या बभूव ह ॥ ३६ ॥
 अयोनिसन्धवा देवी वायुगर्भा कलावती ।
 सुपुत्रे मायया वायुं सा तत्राविवेभूव ह ॥ ३७ ॥

अतीति द्वादशाब्दे तु दृष्ट्वा तां नवयौवनाम् ॥ ३८ ॥
 सार्धं रायाणवैश्येन तत् सम्बन्धं चकार सः ।
 छायां संस्थाप्य तत्रे हे सान्तर्धानं चकार ह ॥ ३९ ॥
 बभूव तस्य वैश्यस्य विवाहश्छायाया सह ।
 गते चतुर्दशाब्दे तु कंसभीतश्छलेन च ॥ ४० ॥
 जगाम गोकुलं कृष्णः शिशुरूपी जगत्पतिः ।
 कृष्णमाता यशोदा या रायाणस्तत् सहोदरः ।
 गोलोके गोपकृष्णांशः सम्बन्धात् कृष्णमातुलः ॥ ४१ ॥
 कृष्णेन सह राधायाः पुण्ये वृन्दावने वने ।
 विवाहं कारयामास विधिना जगतां विधिः ॥ ४२ ॥
 स्वप्ने राधापदाम्भोजं न हि पश्यन्ति वल्लवाः ।
 स्वयं राधा हरिः क्रोडे छाया रायाणमन्दिरे ॥ ४३ ॥
 षष्टिं वर्षसहस्राणि तपस्तेपे पुरा विधिः ।
 राधिकाचरणा भोजदर्शनार्थी च पुष्करे ॥ ४४ ॥
 भारावतरणे भूमेर्भारते नन्दगोकुले ।
 ददर्श तत् पदाम्भोजं तपसस्तत् फलेन च ॥ ४५ ॥
 किञ्चित्कालञ्च श्रीकृष्णः पुण्ये वृन्दावने वने ।
 रमे गोलोकनाथश्च राधया सह भारते ॥ ४६ ॥
 ततः सुदामशापेन विच्छेदश्च बभूव ह ।
 तत्र भारावतरणं भूमेः कृष्णश्चकार सः ॥ ४७ ॥
 शताब्दे समातीते तु तीर्थयात्राप्रसङ्गतः ।
 ददर्श कृष्णं सा राधा स च ताञ्च परस्परम् ॥ ४८ ॥
 ततो जगाम गोलोकं राधया सह तत्त्ववित् ।
 कलावती यशोदा च जगाम राधया सह ॥ ४९ ॥

वृषभानुश्च नन्दश्च ययौ गोलोकमुत्तमम् ।

सर्वे गोपाश्च गोप्यश्च ययुस्ता याः समागताः ॥ ५० ॥

छायागोपाश्च गोप्यश्च प्राप्नुमृक्तिश्च सन्निधौ ॥ ५१ ॥

रेमु रैताश्च तत्रैव सार्द्धं कृष्णेन पार्वति ।

षट्त्रिंशल्लज्जकोट्यश्च गोप्यो गोपाश्च तत्समाः ।

गोलोकं प्रययुर्मृक्ताः सार्द्धं कृष्णेन राधया ॥ ५२ ॥

द्रोणः प्रजापतिर्नन्दो यगोदा तत्प्रिया धरा ।

संप्राप पूर्वतपसा परमात्मानमीश्वरम् ॥ ५३ ॥

वसुदेवः कश्यपश्च देवकीचादितिः सती ।

देवमाता देवपिता प्रतिकल्पे स्वभावतः ॥ ५४ ॥

पितॄणां मानसीकन्या राधामाता कलावती ।

वसुदामापि गोलोकात् वृषभानुः समाययौ ॥ ५५ ॥

इत्येवं कथितं दुर्गे राधिकाख्यानमुत्तमम् ।

सम्पत्करं पापहरं पुत्रपीत्र विवर्द्धनम् ॥ ५६ ॥

त्र्योक्तश्चाश्च द्विधारूपो द्विभुजश्च चतुर्भुजः ।

चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे गोलोके द्विभुजः स्वयम् ॥ ५७ ॥

चतुर्भुजस्य पत्नी च महालक्ष्मीः सरस्वती ।

गङ्गा च तुलसीचैव देव्यो नारायणप्रियाः ॥ ५८ ॥

त्र्योक्तश्चपत्नी सा राधा तद्दर्शकसमुद्भवा ।

तेजसा वयसा साध्वी रूपेण च गुणेन च ॥ ५९ ॥

आदौ राधां समुच्चार्य पश्चात् कृष्णं वदेद्बुधः ।

व्यतिक्रमे ब्रह्महत्यां लभते नात्र संशयः ॥ ६० ॥

कार्तिकीपूणिमायाश्च गोलोके रासमण्डले ।

चकार पूजां राधाया तत्सम्बन्धिमहोत्सवम् ॥ ६१ ॥

सद्व्रतगुटिकायाञ्च कृत्वा तत् कवचं हरिः ।
 दधार कण्ठे वाही च दक्षिणे सह गोपकैः ॥ ६२ ॥
 कृत्वा ध्यानञ्च भक्त्या च स्तोत्रमेव चकार सः ।
 राधाचर्वितताम्बूलं चखाद मधुसूदनः ॥ ६३ ॥
 राधा पूज्या च कृष्णस्य तत्पूज्यो भगवान् प्रभुः ।
 परस्म्यराभीष्टदेवो भेदकृन्नरकं व्रजेत् ॥ ६४ ॥
 द्वितीये पूजिता सा च धर्मेण ब्रह्मणा मया ।
 अनन्तेन वासुकिना रविणा शशिना पुरा ॥ ६५ ॥
 महेन्द्रेण च रुद्रैश्च मनुजा मानवेन च ।
 सुरेन्द्रैश्च सुनीन्द्रैश्च सर्वविश्वैश्च पूजिता ॥ ६६ ॥
 तृतीये पूजिता सा च सप्तहोपिखरेण च ।
 भारते च सुयज्ञेन पात्रैर्मित्रैर्मुदान्वितैः ॥ ६७ ॥
 ब्राह्मणेनाभिषमनेन दैवदोषेण भूभृता ।
 व्याधिग्रस्तेन हस्तेन दुःखिना च विदूयता ॥ ६८ ॥
 संप्राप राज्यं भ्रष्टश्रीः स च राधावरेण च ।
 ब्रह्मदत्तेन स्तोत्रेण सुत्वा च परमेश्वरीम् ॥ ६९ ॥
 अभेद्यं कवचं तस्याः कण्ठे वाही दधार सः ।
 ध्यात्वा चकार पूजाञ्च पुष्करे शतवत्सरम् ॥ ७० ॥
 अन्ते जगाम गोलोकं रत्नयानेन भूमिपः ।
 इति ते कथितं सर्वं किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ७१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद

संवादे प्रकृतिखण्डे हरगौरीसंवादे

राधोपाख्यानं नाम एकोन

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच ।

को वा सुयज्ञोऽनृपतिः कुत्र वंशे ससुद्भवः ।

कथं विप्राभिर्गमश्च कथं संप्राप राधिकाम् ॥ १ ॥

सर्वात्मनश्च कृण्वन् पत्नीं श्रीकृष्णपूजिताम् ।

कथं विष्णुवधारी च सिपेवे परमेस्वरीम् ॥ २ ॥

पष्टिं वर्षसहस्राणि तपस्तेपे पुरा विधिः ।

यत्पादान्भोजरङ्गानां लब्धये पुष्करे त्रिभुः ॥ ३ ॥

कथं ददग्रे तां देवीं महालक्ष्मीं पुरा सतीम् ।

दुर्देश्यामपि युष्माकं दृष्ट्वा सा वा कथं नृणाम् ॥ ४ ॥

कथं त्रिजगतां धाता तस्मै तत्कवचं ददौ ।

ध्यानं पूजाविधिं स्तोत्रं तस्या व्याख्यातुमर्हसि ॥ ५ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

स्वायम्भुवो मनुर्देवि मनूनामादिरव च ।

ब्रह्मात्मजस्तपस्वी च शतरूपापतिः प्रभुः ॥ ६ ॥

उत्तानपादस्तत्पुत्रस्तत्पुत्रो ध्रुव एव च ।

ध्रुवस्य कीर्तिर्विख्याता त्रैलोके शैलकन्यके ॥ ७ ॥

उत्कलस्तस्य पुत्रश्च नारायणपरायणः ।

सहस्रं राजसूयानां पुष्करे स चकारह ॥ ८ ॥

सर्वाणि रत्नपात्राणि ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ।

अमूल्यरत्नराशीनां सहस्रं तेजसावृतम् ॥ ९ ॥

ब्राह्मणेभ्यो ददौ राजा यज्ञान्ते सुमहीतवे ।

दृष्ट्वा तच्छीभनं यज्ञं विधाता जगतां प्रिये ॥ १० ॥
 सुयज्ञं नाम नृपतिश्चकार सुरसंसदि ।
 स च राजा सुयज्ञश्च अनुवंश समुद्भवः ॥ ११ ॥
 अन्नदाता रत्नदाता दाता च सर्वसम्पदाम् ।
 दशलक्षं गवाञ्चैव रत्नशृङ्गपरिच्छदम् ॥ १२ ॥
 नित्यं ददौ स विप्रेभ्यो मुदायुक्तः सदक्षिणम् ।
 गवां द्वादशलक्षाणां ददौ नित्यं मुदान्वितः ॥ १३ ॥
 सुपक्वानि च मांसानि ब्राह्मणेभ्यश्च पार्वति ।
 षट्कोटिं ब्राह्मणानाञ्च भोजयामास नित्यशः ॥ १४ ॥
 चुष्य चर्व्य लेह्य पेयै रतितृप्तं दिने दिने ।
 विप्रलक्षं सूपकारं भोजयामास तत्परम् ॥ १५ ॥
 पूषमन्नञ्च सूपान्तं सगव्यं मांसवर्जितम् ।
 विप्रा भोजनकाले च अनुवंशसमुद्भवम् ।
 न तुष्टुवुः सुयज्ञश्च तुष्टुवुस्तत्पितृंश्च ते ॥ १६ ॥
 दिनेषु यज्ञ यज्ञान्ते षट्त्रिंशल्लक्षकोटयः ॥ १७ ॥
 चक्रुः सुभोजनं विप्राश्चातिलप्ताश्च सुन्दरि ।
 गृहीतानि च रत्नानि स्वगृहं वोढुमचमाः ॥ १८ ॥
 वृषलेभ्यो ददौ किञ्चित् किञ्चित् पथि च तत्पुत्रैः ।
 विप्राणां भोजनान्ते च विप्रान्येभ्यो ददौ नृपः ॥ १९ ॥
 तथाप्युद्वर्तनन्तत्र चान्नराशिसहस्रकम् ।
 कृत्वा यज्ञं महाबाहुः समुवास स्वसंसदि ॥ २० ॥
 रत्नेन्द्र सार निर्माणं कृत्वाकोटि समन्विते ।
 रत्नसिंहासने रम्ये चावृते च सुसंस्कृते ॥ २१ ॥
 चन्दनार्दिसुसंस्पृष्टे रम्ये चन्दनपल्लवैः ।

शाखायुक्तं पूर्णकुम्भं रम्भावचैश्च शोभिते ॥ २२ ॥
 चन्दनागुरुं कस्तूरीफलं सिन्दूरं संयुते ।
 वसु वासवचन्द्रेन्द्र रुद्रादित्यं समन्विते ॥ २३ ॥
 मुनिं नारदमन्वादिं ब्रह्मविष्णुं शिवान्विते ।
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र विप्रः एकः समाययी ॥ २४ ॥
 रुचो मलिनवासाश्च शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः ।
 रत्नसिंहासनस्थश्च माल्यचन्दनचर्चितम् ॥ २५ ॥
 राजानमागिषञ्चक्रे सस्मितः सम्पुटाञ्जलिः ।
 प्रणनाम नृपतञ्च नोत्तस्थौ किञ्चिदेव हि ॥ २६ ॥
 सभासदश्च नोत्तस्युर्जहसुः स्तब्धमेव च ।
 मुनिभ्योऽपि च देवभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमः ॥ २७ ॥
 शशाप नृपतिं क्रोधात् तत्रातिठान्निरङ्कुशः ।
 गच्छ दूगमतीं राज्यादृभ्रष्टश्रीर्भव पामर ॥ २८ ॥
 भवाचिरं गलतकुठी बुद्धिहीनोऽप्युपद्रुतः ।
 इत्युक्त्वा कम्पितः क्रोधात् सभास्थान् गतुमुद्यतः ॥ २९ ॥
 ये तत्र जहसुः सर्वे समुत्तस्युः सभासदः ।
 सर्वे चक्रुः परीहारं क्रोधं तत्वाज ब्राह्मणः ॥ ३० ॥
 राजागत्य तं प्रणम्य करोद् भयकातरः ।
 निःसन्सारं सभामध्यात् हृदयेन विदूयता ॥ ३१ ॥
 ब्राह्मणो गृध्ररूपी च प्रज्वलन् ब्रह्मर्तजसा ।
 तत्पश्चात् नयः सर्वे प्रययुर्भयकातराः ॥ ३२ ॥
 हे विप्र तिष्ठ तिष्ठेति समुच्चाय्य पुनः पुनः ।
 पुलहश्च पुलस्त्यश्च प्रचेता भृगुरङ्गिरा ॥ ३३ ॥
 मरीची कण्वपथौ व वशिष्ठः क्रतुरेव च ।

शुक्रो बृहस्पतिश्चैव दुर्वासा लोमशस्तथा ॥ ३४ ॥
 गोतमश्च कणादश्च कण्वः कात्यायनः कठः ।
 पाणिनिर्जाललिङ्गश्चैव ऋथशृङ्गो विभाण्डकः ॥ ३५ ॥
 आपिशलिस्तैत्तिलिश्च मार्कण्डेयो महातपाः ।
 सनकश्च सनन्दश्च वोढुः पेलः सनातनः ॥ ३६ ॥
 सनत्कुमारो भगवान् नरनारायणावृषी ।
 पराशरो जरत्कारुः संवर्त्तः करयन्तथा ॥ ३७ ॥
 श्रीर्वश्च च्यवनश्चैव भरद्वाजश्च वाल्मीकिः ।
 अगन्थोऽतिरुतथ्यश्च सङ्कर्त्तोऽस्तीक आसुरिः ॥ ३८ ॥
 शिलालिर्लाङ्गलिश्चैव शाकल्यः शाकटायनः ।
 गर्गो वक्त्रः पञ्चशिखो जसद्ग्नश्च देवताः ॥ ३९ ॥
 जैमीषव्यो वामदेवो बालिखिल्यादयस्तथा ।
 शक्तिर्दक्षः कर्दमश्च प्रकृत्तः कपिलस्तथा ॥ ४० ॥
 विश्वामित्रश्च कौत्सश्च ऋचीकोऽप्यघमर्षणः ।
 एते चान्ये च मुनयः पितरोऽग्निर्हरिप्रिया ॥ ४१ ॥
 दिक्पाला देवताः सर्वे विप्रपञ्चात् समाययुः ।
 ब्राह्मणं बोधयामासुर्वासयामासुरीश्वरि ॥ ४२ ॥
 समूचुस्तं क्रमेणैव नीतिं नीतिविशारदाः ॥ ४३ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद संवादे
 प्रकृतिखण्डे हरगौरी संवादे राधोपाख्यानं
 सुयज्ञोपाख्यानं नाम पञ्चाश-
 त्तमोऽध्यायः ।

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

किमूचुर्ब्राह्मणं ब्रह्मन् ब्राह्मणा ब्रह्मणः सुताः ।
नीतिज्ञा नीतिवचनं तन्वां व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

तुष्टं कृत्वा ब्राह्मणञ्च स्तवेन विनयेन च ।
क्रमेण वक्तुमारभे मुनिसङ्घो वरानने ॥ २ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

त्वत्पञ्चादागता लक्ष्मीः कीर्त्तिः सत्त्वं यशस्तथा ।
सुशीलञ्च महैश्वर्यं पितरोऽग्निः सुरास्तथा ॥ ३ ॥

आगता नृपगेहेभ्यः कृत्वा भ्रष्टश्चियं नृपम् ।
भव तुष्टो द्विजयेष्ठ आशुतोषञ्च ब्राह्मणः ॥ ४ ॥

ब्राह्मणानान्तु हृदयं कीमलं नवनीतवत् ।
शुद्धं सुनिर्मलञ्चैव मार्जितं तपसा मुने ॥ ५ ॥

क्षमस्वागच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरु नृपालयम् ॥ ६ ॥
अतिथिर्यस्य भग्नाथो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।

पितरस्तस्य देवाश्च वल्लिश्चैव तथैव च ॥ ७ ॥

निराशाः प्रतिगच्छन्ति चातिथेरप्रतिग्रहात् ।

क्षमस्वागच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरु नृपालयम् ॥ ८ ॥

• स्त्रीघ्नैर्गोघ्नेः कृतघ्नैश्च ब्रह्मघ्नेर्गुरुतल्पगैः ।

तुल्यदोषो भवत्येतैर्यस्यातिथिरनर्चितः ॥ ९ ॥

पुलस्त्य उवाच ।

ये पश्यन्ति वक्रदृष्ट्या चातिथिं गृहमागतम् ।
दत्त्वा स्वपापं तस्मै तत् पुण्यमादाय गच्छति ॥ १० ॥
क्षमस्व नृपदोषञ्च गच्छ वत्स यथासुखम् ।
राजा स्वकर्मदोषेण नोत्तस्थौ तत् क्षमां कुरु ॥ ११ ॥

पुलह उवाच ।

राजश्रिया विद्यया वा ब्राह्मणं योऽवमन्यते ।
तिसन्ध्याहीनो विप्रश्च श्रीहीनः क्षत्रियो भवेत् ॥ १२ ॥
एकादशीविहीनश्च विष्णुनैवेद्यवञ्चितः ।
क्षमस्वागच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरु नृपालयम् ॥ १३ ॥

क्रतुरुवाच ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो वा शूद्र एव च ।
दीक्षाहीनो भवेत् सोऽपि ब्राह्मणं योऽवमन्यते ॥ १४ ॥
धनहीनः पुत्रहीनो भार्याहीनो भवेत् ध्रुवम् ।
क्षमस्वागच्छ भगवन् शुद्धं कुरु नृपालयम् ॥ १५ ॥

अङ्गिरा उवाच ।

ज्ञानवान् ब्राह्मणो भूत्वा ब्राह्मणं योऽवमन्यते ।
हृषवाहो भवेत् सोऽपि भारते सप्तजन्मसु ॥ १६ ॥

मरीचिरुवाच ।

पुण्यक्षेत्रे भारते च देवञ्च ब्राह्मणं गुरुम् ।
विष्णुभक्तिविहीनश्च स भवेत् योऽवमन्यते ॥ १७ ॥

कश्यप उवाच ।

वैष्णवं ब्राह्मणं दृष्ट्वा योऽसत्यमवमन्यते ।
विष्णुमन्त्रविहीनश्च तत् पूजाविरतो भवेत् ॥ १८ ॥

प्रचेता उवाच ।

अतिथिं ब्राह्मणं दृष्ट्वा नाभ्युत्थानं करोति यः ।
 पितृमातृभक्तिहीनः स भवेद्भारते भुवि ॥ १८ ॥
 प्राप्नोति कौञ्चरीम् योनिं स मूढः सप्तजन्मसु ।
 गीघ्रं गच्छ द्विजत्रेष्ठ राजानमाशिषं कुरु ॥ २० ॥

दुर्वासा उवाच ।

गुरुं वा ब्राह्मणं वापि देवताप्रतिसामपि ।
 दृष्ट्वा गीघ्रं न नमिद् यो स भवेच्छूकरो भुवि ॥ २१ ॥
 मिथ्यासाजी च भवति तथा विद्यासवातकः ।
 क्षमस्व सर्वमन्माजम् आतिथ्यग्रहणं कुरु ॥ २२ ॥

राजोवाच ।

हस्तेन कथितो धर्मो युष्माभिर्मुनिपुङ्गवैः ।
 सर्वं कृत्वा च विस्मृतं साञ्च मूढं प्रबोधय ॥ २३ ॥
 स्त्रीघ्न गोघ्नकृतघ्नानां गुरुस्त्रीगासिनान्तथा ।
 ब्रह्मघ्नानाञ्च को दोषो सां ब्रूत कोविदां वराः ॥ २४ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

कामतो गोवधे राजन् वर्षं तीर्थं भ्रमेन्नरः ।
 यवयावकभोजी च कर्ण च जलं पिबेत् ॥ २५ ॥
 तदा धेनुगतं दिव्यं ब्राह्मणेभ्यः सदक्षिणम् ।
 दत्त्वा मुञ्चति पापाञ्च भोजयित्वा द्विलं गतम् ॥ २६ ॥
 प्रायश्चित्ते च क्षीणे च सर्वपापान्न मुञ्चति ।
 पापावगेपाद्भवति दुःखी चाण्डाल एव च ॥ २७ ॥
 आतिदेशिकहत्यायां तद्वै फलमनृतम् ।
 प्रायश्चित्तानुकल्पेन सर्वपापान्न मुञ्चति ॥ २८ ॥

शुक्र उवाच ।

मोहत्या द्विगुणः पापः स्त्रीहत्यायां भवेत् ध्रुवम् ।
षष्टिं वर्षं सहस्राणि कालसूत्रे वसेत् ध्रुवम् ॥ २८ ॥
ततो भवेन्महापापी शूकरः सप्तजन्मसु ।
ततो भवति सर्पश्च जन्मसप्त ततः शुचिः ॥ २९ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

स्त्रीहत्याद्विगुणः पापो ब्रह्महत्याकृतो भवेत् ।
क्षत्रवर्षं महाघोरे कुम्भीपाके वसेत् ध्रुवम् ।
ततो भवेन्महापापी विष्ठाकीटः शताब्दकम् ।
ततो भवति सर्पश्च सप्तजन्म ततः शुचिः ॥ ३० ॥

गीतम उवाच ।

दोषः कृतघ्ने राजेन्द्र ब्रह्महत्याचतुर्गुणः ।
निष्कृतिर्नास्ति वेदे च कृतघ्नानाञ्च निश्चितम् ॥ ३१ ॥

राजोवाच ।

लक्षणञ्च कृतघ्नानां वद वेदविदांवर ।
कृतघ्नः कतिविधः प्रोक्तः केषु को दोष एव च ॥ ३२ ॥

ऋष्यशृङ्ग उवाच ।

कृतघ्नाः षोडशविधाः सामवेदे निरूपिताः ।
सर्वः प्रत्येकदोषेण प्रत्येकं फलमश्नुते ॥ ३३ ॥
कृते सत्ये च पुण्ये च स्वधर्मे तपसि स्थिते ।
प्रतिज्ञायाञ्च दाने च स्वगोष्ठीपरिपालने ॥ ३४ ॥
गुरुकृत्ये देवकृत्ये काम्यकृत्ये द्विजार्चने ।
नित्यकृत्ये च विश्वासे परधर्मप्रदानयोः ॥ ३५ ॥
एतान् यो हन्ति पापिष्ठः स कृतघ्न इति स्मृतः ।

एतेषां सन्ति लोकाश्च तज्जगन् भिन्नयोनिषु ॥ ३८ ॥

यान् याञ्च नरकां स्ते च यान्ति राजेन्द्र पापिनः ।

ते ते च नरकाः सन्ति यमलोके च निश्चितम् ॥ ३९ ॥

सुयज्ञ उवाच ।

के किं कृत्वा कृत्वाश्च कान् कान् गच्छन्ति रौरवान् ।

प्रत्येकं यातुनि श्चामि वक्तुमर्हसि मे प्रभो ॥ ४० ॥

कात्यायन उवाच ।

कृत्वा शपदरूपञ्च सत्यं हन्ति न पालयेत् ।

स कृतघ्नः कालसत्वे वसेद्वैव चतुर्युगम् ॥ ४१ ॥

सप्तजन्मसु काकश्च सप्तजन्मसु पंचकः ।

ततः शूद्रो महाव्याधिः सप्तजन्म ततः शुचिः ॥ ४२ ॥

श्रीसनन्द उवाच ।

पुण्यं कृत्वा वदत्येव कीर्त्तिवर्धनहेतुना ।

स कृतघ्नस्तप्तस्यो वसत्येव युगत्रयम् ॥ ४३ ॥

पञ्चजन्मसु मण्डूक स्त्रियु जन्मसु कर्कटः ।

तदा भूतो महाव्याधी दग्धिश्च ततः शुचिः ॥ ४४ ॥

सनातन उवाच ।

स्वधर्मं हन्ति यो विप्रः सन्ध्यात्रयविवर्जितः ।

अतर्पणञ्च यत् स्नानं विष्णुनैवेद्यपाञ्चितः ॥ ४५ ॥

विष्णुपूजा विहीनश्च विष्णुमन्त्र विहीनकः ।

एकादशी विहीनश्च कृष्णस्य जपवासरः ॥ ४६ ॥

शिवरात्रौ च यो भुङ्क्ते श्रीरामनवमीर्दने ।

पितृकृत्यादिहीनो यः स कृतघ्न इति स्मृतः ॥ ४७ ॥

कुम्भीपाके वसत्येवं यावदिन्द्रावतुर्दशः ।

ततश्चाण्डालतां याति सप्तजन्मसु निश्चितम् ॥ ४८ ॥

शतजन्मनि गृध्रश्च शतजन्मनि शूकरः ।

ततो भवेत् ब्राह्मणश्च शूद्राणां सूपकारकः ॥ ४९ ॥

ततो भवेज्जन्मसप्त ब्राह्मणो वृषवाहकः ।

शूद्राणां शवदाही च भवेत् सप्तसु जन्मसु ॥ ५० ॥

द्विजो भूत्वा जन्म सप्त भारते वृषलीपतिः ।

भुक्त्वा स्वभोगलेशश्च भ्रमित्वा याति रौरवम् ॥ ५१ ॥

पुनः पुनः पापयोनिं नरकञ्च पुनः पुनः ।

ततो भवेद्गर्दभश्च मार्जारः पञ्चजन्मसु ॥ ५२ ॥

पञ्चजन्मसु मण्डूको भवेच्छुद्धस्ततः क्रमात् ॥ ५३ ॥

सुयज्ञ उवाच ।

शूद्राणां पाककरणे शूद्राणां शवदाहने ।

शूद्रान्नभोजने वापि शूद्रस्त्रीगमनेऽपि च ॥ ५४ ॥

ब्राह्मणानाञ्च को दोषो वृषाणां वाहने तथा ।

एतान् सर्वान् समालोच्य ब्रूहि मां निश्चयं मुने ॥ ५५ ॥

पराशर उवाच ।

शूद्राणां सूपकारश्च यो विप्रो ज्ञानदुर्बलः ।

असीपत्रे वसत्येव युगानामेकसप्ततिः ॥ ५६ ॥

ततो भवेद्गर्दभश्च मूषिकः सप्तजन्मसु ।

तैलक्रीडो जन्म सप्त ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ५७ ॥

जरत्कारु उवाच ।

बुद्ध्वा दारां स्वयं वापि यो विप्रो वृषवाहकः ।

स तत्र वर्तते ख्यातः प्रसिद्धो भारते नृप ॥ ५८ ॥

ब्रह्महत्याकर्म पापं तन्नित्यं वृषताडने ।

वृषपुष्टे भारदानात्पापं तद्विगुणं भवेत् ॥ ५६ ॥

सूर्यातपे वाहयेद् यः क्षुभितं तृपितं वृषम् ।

ब्रह्महत्याशतं पापं लभते नात्र संशयः ॥ ६० ॥

अन्नं विष्टा जलं सूत्रं विषाणां वृषवाहिनाम् ।

नाधिकारी भवेत्तेषां पितृदेषाचर्चने नृप ॥ ६१ ॥

लालाकुण्डे वसत्येव यावन्नृदिवाकरी ।

विष्टाभक्ष्यं सूत्रजलं तत्र तस्य भवेत् ध्रुवम् ॥ ६२ ॥

त्रिसन्ध्यां ताडयेत्तत्र गूलेन यमकिङ्करः ।

जल्मां ददाति सुखतः क्षुत्प्रा कलन्ति सन्ततम् ॥ ६३ ॥

षष्टिं वर्षसहस्राणि विष्टायाश्च कर्मस्ततः ।

ततः काको जन्म पञ्च जन्म पञ्च वकस्तथा ॥ ६४ ॥

जन्म पञ्च गृध्रजश्च नृगालः सप्तजन्मसु ।

ततो दरिद्रः शूद्रश्च महाव्याधिः ततः शुचिः ॥ ६५ ॥

भरद्वाज उवाच ।

शूद्राणां शवदाहो यः सः कृतात् इति स्मृतः ।

शवप्रमाणां राजेन्द्र ब्रह्महत्यां लभेत ध्रुवम् ॥ ६६ ॥

तत्तुल्यं योनिभ्रमणात् तत्तुल्यं तन्वाच्युचिः ।

यो दीपो ब्राह्मणानाम् शूद्राणां शवदाहने ॥ ६७ ॥

तावदेव भवेद्दीपः शूद्राणां भोजने ॥ ६८ ॥

विभाण्डक उवाच ।

पितृयाज्ञे च शूद्राणां भुङ्क्ते यो ब्राह्मणोऽधमः ।

सुरापीति ब्रह्महत्यां पितृदेषाचर्चनाद्वहिः ॥ ६९ ॥

सार्कण्डेय उवाच ।

यो दीपो ब्राह्मणानाम् शूद्राणां भोजने नृप ।

तद्वक्ष्यामि वेदीक्तं सावंधानं निशामय ॥ ७० ॥

कृतघ्नानां प्रधानश्च यो विप्रो वृषलीपतिः ।

कृमिदंष्ट्रे वसेत् सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ॥ ७१ ॥

कृमिभक्ष्यो भवेद्विप्रो विह्वलो यमकिङ्करैः ।

प्रतिमायां तप्तलीहामाश्लेषयति नित्यशः ॥ ७२ ॥

ततश्च पुंश्चलीयोनौ कृमिर्भवति निश्चितम् ।

एवं वर्षसहस्रञ्च ततः शूद्रस्ततः शुचिः ॥ ७३ ॥

सुयज्ञ उवाच ।

अन्येषाञ्च कृतघ्नानां वद कर्मफलं मुने ।

श्लाघ्यो मे ब्रह्मशापश्च कस्य सम्प्राद्विपदिना ॥ ७४ ॥

धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं कर्मफलं जीवनं मम ।

आगतास्तु यतो मुक्ता महेहि मुनयः सुराः ॥ ७५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद संवादे

प्रवृत्तिखण्डे नृपमुनिसंवादे एकपञ्चाश-

त्तमोऽध्यायः ।

द्विपञ्चाशत्तमाऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

अन्येषाञ्च कृतघ्नानां यद्वद कर्मफलं प्रभो ।

तेषां किमूचुर्मुनयो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ १ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच ।

प्रश्नं कुर्वति राजेन्द्रे सर्वेषु मुनिषु प्रिये ।

तत्र प्रवक्तुमारभे ऋषिर्नारायणो महान् ॥ २ ॥

नारायण उवाच ।

स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेत्तु यः ।

स कृतघ्न इति ज्ञेयः फलञ्च शृणु भूमिप ॥ ३ ॥

यावन्तो रणवः सिक्ता विप्राणां नेत्रविन्दुभिः ।

तावद्वर्षसहस्रञ्च शूलघाते स तिष्ठति ॥ ४ ॥

तप्ताहारञ्च तद्वच्च पानञ्च तप्तस्मृतकम् ।

तप्ताहारं च शयनं ताडितो यस्यकिङ्करैः ॥ ५ ॥

तदन्ते च महापापी विष्टायां जायते क्लृप्तिः ।

षष्टिं वर्षसहस्राणि देवमानेन भारते ॥ ६ ॥

ततो भवेद्भूमिहीनः प्रजाहीनश्च मानवः ।

दन्दिः कृपणा रोगी शूद्रोऽनित्यस्ततः शुचिः ॥ ७ ॥

नारद उवाच ।

हन्ति यः परकीर्तिञ्च स्वकार्तिं वा नराधमः ।

स कृतघ्न इति ख्यातस्तत्फलञ्च निगमय ॥ ८ ॥

अन्यकूपे वसेत् सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ।

कीटैः गकुलमानैश्च भञ्जितः सन्ततं नृप ॥ ९ ॥

तप्तचाण्डकं पापी नित्यं पिबति खादति ।

ततः सर्पो जन्म सप्त काकः पञ्च ततः शुचिः ॥ १० ॥

देवल उवाच ।

ब्रह्मस्वं वा गुरुस्वं वा देवस्वं वापि यो हरत् ।

स कृतघ्न इति ज्ञेयो महापापी च भारते ॥ ११ ॥

अवटोदे वसेत्तोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।

ततो भवेत् सुरापीति ततः शूद्रस्ततः शुचिः ॥ १२ ॥

जैगीषव्य उवाच ।

पितृ मातृ गुरुं चापि भक्तिहीनो न पालयेत् ।

वाचा च ताडयेत् तांश्च स कृतघ्न इति स्मृतः ।

वाचा च ताडयेन्नित्यं स्वामिनं कुलटा च या ॥ १३ ॥

सा कृतघ्नीति विख्याता भारते पापिनी वरा ।

वह्निकुण्डं महाघोरं स च सा च प्रयाति च ॥ १४ ॥

तत्र वल्ली वसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।

ततो भवेज्जलोकाश्च जन्मसप्त ततः शुचिः ॥ १५ ॥

वाल्मीकिश्च उवाच ।

यथा तण्डु हञ्जलं सर्वत्र न जहाति च ।

तथा कृतघ्नता राजन् सर्वपापेषु वर्त्तते ॥ १६ ॥

मित्र्यासाध्यं यो ददाति कामात् क्रोधात्तथा भयात् ।

सभायां पाक्षिकं वक्ति स कृतघ्न इति स्मृतः ॥ १७ ॥

पुण्यमात्रं चापि राजन् यो हन्ति स कृतघ्नकः ।

सर्वत्रापि च सर्वेषां पुण्यहानी कृतघ्नता ॥ १८ ॥

मित्र्यासाध्यं पाक्षिकं वा भारते वक्ति यो नृप ।

यावदिन्द्र सहस्रश्च सर्पकुण्डे वसेत् ध्रुवम् ॥ १९ ॥

सन्ततं वेष्टितः सर्पैर्भीतश्च भक्षितस्तथा ।

भुङ्क्ते च सर्पविण्मूलं यमदूतेन ताडितः ॥ २० ॥

ककलासो भवेत्तत्र भारते सप्तजन्मसु ।

सप्तजन्मसु मण्डूकः पितृभिः सप्तभिः सह ॥ २१ ॥

ततो भवेच्च वृक्षश्च महारण्ये च शाल्मलिः ।

ततो भवेन्नरो मूकस्ततः शूद्रस्ततः शुचिः । २२ ॥

आस्तीक उवाच ।

गुर्वङ्गनानां गमने सात्वगामी भवेन्नरः ।

नराणां सात्वगमने प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २३ ॥

भारते च नृपयेष्ठ यो दीपो सात्वगामिनाम् ।

ब्राह्मणीगमनेचैव शूद्राणां तावदेव हि ॥ २४ ॥

तावदेव हि ब्राह्मण्या दीपः शूद्रस्य मैथुने ।

कन्याणां पुत्रपत्नीनां स्त्रियूणां गमने तथा ॥ २५ ॥

सगर्भं भातृपत्नीनां भगिनीनां तथैव च ।

दीपं वक्ष्यामि राजेन्द्र यदाह कमलोद्भवः ॥ २६ ॥

यः करोति महापापी एताभिः सह मैथुनम् ।

जीवन्मृतो भवेत् सोऽपि चाण्डालोऽसृष्ट्य एव च ॥ २७ ॥

नाधिकारी भवेत्तस्य तृतीयमण्डल दर्शने ।

शालग्रामं तज्जलञ्च तुलस्याद्यं दलं जलम् ॥ २८ ॥

स्ववेतीर्षेजलञ्चेव विप्रपादोदकं तथा ।

स्रष्टुञ्च नैव शक्नोति विट्पुण्यः पातकी नरः ॥ २९ ॥

देवं गुह्यं ब्राह्मणञ्च नमस्कर्तुं न चाहति ।

विष्ठाधिकं तदन्नञ्च जलं मृदाधिकन्तथा ॥ ३० ॥

देवताः पितरो विप्रा नव गृह्णन्ति भारते ।

भवेत्तदङ्गं वातेन तीर्थमङ्गायवाहनम् ॥ ३१ ॥

सप्तरात्रमुपवसेद् दैवस्मर्तात् तथा द्विजः ।

भाराक्रान्ता च पृथिवी तद्भारं वोढुमद्यमा ॥ ३२ ॥

तत्पापात् पतितो देशः कन्याविक्रयिणी यथा ।
 तत्स्पर्शाच्च तदालापात् शयनाश्रयभोजनात् ॥ ३३ ॥
 नृणाञ्च तत्समो पापो भवत्येव न संशयः ।
 कुम्भीपाके वसेत्सोऽपि यावद्वं ब्रह्मणः शतम् ॥ ३४ ॥
 दिवानिशं भ्रमेत्तत्र चक्षावर्त्तं निरन्तरम् ।
 दग्धोवाग्निशिखाभिश्च यमद्रूतैश्च ताडितः ॥ ३५ ॥
 एवं नित्यं महापापी भुङ्क्ते निरययातनाम् ।
 आहारश्चापि सर्वत्र कुम्भीपाके विवर्जितः ॥ ३६ ॥
 गते प्राकृतिके धारे महति प्रलये तथा ।
 पुनः सृष्टेः समारम्भो तद् विप्रोवा भवेत् पुनः ॥ ३७ ॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि विहायाश्च कस्मिर्भवेत् ।
 ततो भवति चाण्डालो भार्याहीनो नपुंसकः ॥ ३८ ॥
 सप्तजन्तु भूद्रव्य गलत्कुली नपुंसकः ।
 ततो भवेद्ब्राह्मणश्चाप्यथः कुली नपुंसकः ॥ ३९ ॥
 एवं लब्ध्वा जन्म सप्त महापापी भवेत् शुचिः ॥ ४० ॥

सुनय ऊचुः ।

इत्येवं कथितं सर्वं ब्रह्माभिर्वी यथाश्रमम् ।
 एभिस्तुल्यो भवेद्दोषोऽप्यतिथीनां पराभवे ॥ ४१ ॥
 प्रणामं कुरु पिप्रेन्द्रं गृहं प्रापय निवृत्तम् ।
 संपूज्य ब्राह्मणं यत्नात् गृहीत्वा ब्राह्मणाशिषम् ॥ ४२ ॥
 वनं गच्छ महाराज तपस्यां कुरु सत्वरम् ।
 ब्रह्मशापैर्विनिर्मुक्तः पुनरेवागमिष्यसि ॥ ४३ ॥
 इत्युक्त्वा सुनयः सर्वे ययुस्तूर्णं स्वमन्दिरम् ।

सुराद्यापि च राजानो बभ्रुवर्गाश्च पार्वति ॥ ४४ ॥
इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद संवादे
प्रकृति खण्डे हरगोरो संवादे कर्मविपाको नाम
द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

गतेषु मुनिसंघेषु कृत्वा कर्मफलं नृणाम् ।
किञ्चकार नृपयेठा ब्रह्मशापेन विद्वलः ॥ १ ॥
अतिविब्राह्मणोवापि किञ्चकार तदा प्रभो ।
जगाम नृपगर्हं वा न वा तद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

कर्मेश्वर उवाच ।

गतेषु मुनिसंघेषु निन्दाग्रस्तो नराधिपः ।
प्रेरितश्च वशिष्ठेन धर्मिष्ठेन पुरोधसा ॥ ३ ॥
पपात दण्डवदभृशो पादयोर्ब्राह्मणस्य च ।
त्यक्त्वा मन्युं द्विजयेठा ददौ तस्यै शुभाशिषसम् ॥ ४ ॥
सन्धितं ब्राह्मणं दृष्ट्वा त्यक्तमन्युं कृपामयम् ।
उवाच नृपतिथेष्ठः मायुनेवः पुटाञ्जलिः ॥ ५ ॥

राजोवाच ।

कुत्र वंशे भवान् जातः किं नाम भवतः प्रभो ।
किं नाम वापि तद्ब्रूहि क्व वासः कथमागतः ॥ ६ ॥

विप्ररूपी स्वयं विष्णुर्गूढः कपट मानुषः ।
 साक्षात् स मूर्त्तिमानग्निः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ॥ ७ ॥
 को वा गुरुस्ते भगवन्निष्टदेवश्च भारते ।
 तव वेशः कथमयं ज्ञानपूर्णस्य साम्प्रतम् ॥ ८ ॥
 गृहाण राज्यं निखिलमैश्वर्यं कोषमेवच ।
 स्वभृत्यं कुरु मे पुत्रं साञ्च दासीं स्त्रियं मुने ॥ ९ ॥
 सप्तसागरसंयुक्तां सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ।
 नवद्वीपद्वीपाक्तां सशैलवनशोभिताम् ॥ १० ॥
 मया भृत्येन त्वं ज्ञाधि राजेन्द्रो भव भारते ।
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणे तिष्ठ सिंहासने वरे ॥ ११ ॥
 नृपस्य वचनं श्रुत्वा जहास मुनिपुङ्गवः ।
 उवाच परमं तत्त्वं महत्तं सवदुर्लभम् ॥ १२ ॥

अतिथिरुवाच ।

मरीचिर्ब्रह्मणः पुच्छन्तत्पुच्छः कश्यपः स्वयम् ।
 कश्यपस्य सुताः सर्वे प्राप्ता देवत्वमीक्षितम् ॥ १३ ॥
 तेषु त्वष्टा महाज्ञानी चकार परमं तपः ।
 दिव्यं वर्षसहस्रञ्च पुष्करे दुष्करं तपः ॥ १४ ॥
 सिषिवे ब्राह्मणार्थञ्च देवदेवं हरिं परम् ।
 नारायणाद्वरं प्राप विप्रं तेजस्विनं सुतम् ॥ १५ ॥
 ततो बभूव तेजस्वी विश्वरूपस्तपोधनः ।
 पुरोधसं चकारेन्द्रो वाक्पती तं क्रुधा गते ॥ १६ ॥
 मातामहेभ्यो दैत्येभ्यो दत्तवन्तं घृताहुतिम् ।
 चिच्छेद् तं सुनाशीरो ब्राह्मणं सातुराज्ञया ॥ १७ ॥
 विश्वरूपस्य तनयो विरूपो मत्पिता नृप ।

अहञ्च सूतपा नाम वैरागी काश्यपी द्विजः ॥ १८ ॥
 महादेवो मम गुरुर्विद्याज्ञानमनुप्रदः ।
 अभीष्टदेवः सर्वाङ्गा श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ॥ १९ ॥
 चिन्तयामि तत्पदाब्जं न मे वाञ्छास्ति सम्पदि ।
 सालोक्य साष्टिं साकृत्प्य सामीप्यं राधिकापतेः ॥ २० ॥
 तेन दत्तं न गृह्णामि विना तत् सेवनं शुभम् ।
 ब्रह्मत्वं ममरत्वं वा मन्येऽहं जलविस्त्रवत् ॥ २१ ॥
 भक्ति व्यवहितं मिथ्याभ्रममेव तु नश्वरम् ।
 इन्द्रत्वं वा मनुत्वं वा सौरत्वं वा नराधिप ॥ २२ ॥
 न मन्ये जलरेखेति नृपत्वं केन गण्यते ।
 श्रुत्वा सुयज्ञ यज्ञे तु मुनीनां गमनं नृप ॥ २३ ॥
 लालसा विष्णुभक्तिर्मे प्राप्तिहेतुमिहागतः ।
 केवलानुगृहीत स्वं न हि शक्नो मयाधुना ॥ २४ ॥
 समुद्रतश्च पतितो घोरि निम्बे भवार्णवे ।
 न ह्यन्ययानि तीर्थानि न देवा सृच्छिला मयाः ॥ २५ ॥
 ते पुनर्न्युकालेन कृष्णभक्ताश्च दर्शनात् ।
 राजन्निर्गम्यतां गेहाद्देहि राज्यं सुताय च ॥ २६ ॥
 पुत्रे न्यस्य प्रियां सार्धं गच्छ वत्स वनं त्वरा ।
 ब्रह्मादिस्तस्वपथ्यन्तं सर्वं मिथ्यैव भूमिप ॥ २७ ॥
 श्रीकृष्णं भज राधेशं परमात्मानमीश्वरम् ।
 ध्यानासाध्यं दुराराध्यं ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥ २८ ॥
 आविर्भूतैस्तिरोभूतैः प्राकृतैः प्रकृतेः परम् ।
 ब्रह्मा स्रष्टा हरिः पाता हरः संहारकारकः ॥ २९ ॥
 दिक्पालाश्च दिगीशाश्च भ्रमन्ति यस्य मांयया ।

यदान्नया वाति वायुः सूर्यो दिनपतिः सदा ॥ ३० ॥
 निशापतिः शशी शश्वत् शस्य सुस्निग्धकारकः ।
 कालेन मृत्युः सर्वेषां सर्वविशेषु भीतवत् ॥ ३१ ॥
 काले वर्षति शक्रश्च दहत्यग्निश्च कालतः ।
 भीतवत् विश्वशास्ता च प्रजासंयमनो यमः ॥ ३२ ॥
 कालः संहरते काले काले सृजति पाति च ।
 स्वदेशे च समुद्रश्च स्वदेशे च वसुन्धरा ॥ ३३ ॥
 स्वदेशे पर्वताश्चैव स्वपातालाः स्वदेशतः ।
 स्वर्लोकाः सप्तराजेन्द्र सप्तवीपा वसुन्धरा ॥ ३४ ॥
 शैलसागरसंयुक्ताः पातालाः सप्त एव च ।
 एभिर्लोकैश्च ब्रह्माण्डं डिम्बाकारं जलप्लुतम् ॥ ३५ ॥
 सन्त्येव प्रतिब्रह्माण्डे ब्रह्म विष्णु शिवादयः ।
 सुरा नराश्च नागाश्च गन्धर्वा राक्षसादयः ॥ ३६ ॥
 आपातालाद्ब्रह्मलोकं पथ्यन्तं डिम्बरूपकम् ।
 इदमेव तु ब्रह्माण्डं ब्रह्मणः कृत्स्नं नृप ॥ ३७ ॥
 नाभिपद्मे विराड्विष्णाः क्षुद्रस्य जलशायिनः ।
 स्थितं यथा पद्मबीजं कर्णिकारश्च पङ्कजे ॥ ३८ ॥
 एवं सोऽपि शयानश्च जलतल्पे सुविस्तृते ।
 ध्यायते स महायोगो प्राकृतः प्रकृतः परम् ॥ ३९ ॥
 कालभीतश्च कालेयं कृष्णमात्मानमीश्वरम् ।
 महाविष्णोर्लोमकूपे साधारः सोऽस्ति विस्तृते ।
 लोम्नां कूपेषु प्रत्येकमेवं विश्वानि सन्ति वै ॥ ४० ॥
 महाविष्णोर्गात्रलोम्नां ब्रह्माण्डानाञ्च भूमिप ।
 संख्यां कर्तुं न शक्नोति कृष्णोऽप्यन्यस्य का कथा ॥ ४१ ॥

महाविष्णुः प्राकृतिकः सोऽपि डिम्बोद्भवः सदा ।
 भवेत् कृष्णेच्छया डिम्बः प्रकृतेर्गर्भसम्भवः ॥ ४२ ॥
 सर्वाधारो महान् विष्णुः कालभीतः स शङ्कितः ।
 कालेन ध्यायते शश्वत् कृष्णमात्मानमीश्वरम् ॥ ४३ ॥
 एवञ्च सर्वविश्वस्या ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।
 महान् विराट् सुद्रविराट् सर्वे प्राकृतिकाः सदा ॥ ४४ ॥
 सा सर्वधीजरूपा च सूक्ष्मप्रकृतिरीश्वरी ।
 काले लीना च कालेने कृष्णे तं ध्यायते सदा ॥ ४५ ॥
 एवं सर्वे कालभीताः प्रकृतिः प्राकृतास्तथा ।
 आविर्भूतास्तिरोभूताः कालेन परमात्मनि ॥ ४६ ॥
 इत्येवं कथितं सर्वं महाज्ञानं सुदुर्लभम् ।
 शिवेन गुरुणा दत्तं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४७ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे प्रकृतिखण्डे हरगौरीसंवादे
 त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

राक्षोवाच ।

कुत्राधारो महाविष्णोः सर्वाधारस्य तस्य च ।
 कालभीतस्य कति च कालमाया मुजीश्वर ॥ १ ॥

क्षुद्रस्य कतिचित् कालं ब्रह्मणः प्रकृतेस्तथा ।
 मनोरिन्द्रस्य चन्द्रस्य सूर्यस्यायुस्तथैव च ॥ २ ॥
 अन्येषाञ्च जनानाञ्च प्राकृतानां परं वयः ।
 वेदोक्तं सुविचार्यञ्च वद वेदविदां वर ॥ ३ ॥
 विश्वानामृद्धं भागे च कश्च वा लोक एव सः ।
 कथयस्व महाभाग सन्देहच्छेदनं कुरु ॥ ४ ॥

मुनिरुवाच ।

विश्वानां गोलोकं राजन् विस्तृतञ्च नभःसमम् ।
 शश्वन्नित्यं डिम्बरूपं श्रीकृष्णेच्छासमुद्भवम् ॥ ५ ॥
 जलेन परिपूर्णञ्च कृष्णस्य मुखविन्दुना ।
 सृष्ट्युत्पत्त्यस्यादिसर्गे परिश्रान्तस्य क्रीडितः ॥ ६ ॥
 प्रकृत्या सह युक्तस्य कलयामिजया नृप ।
 तत्ताधारो महाविष्णोर्विश्वाधारस्य विस्तृतः ॥ ७ ॥
 प्रकृतेर्गर्भसंयुक्तडिम्बोद्भूतस्य भूमिप ।
 सुविस्तृते जलाधारे शयानश्च महाविराट् ॥ ८ ॥
 राधेश्वरस्य कृष्णस्य षोडशांशः प्रकीर्तितः ।
 दूर्वादलश्यामरूपः सस्मितश्च चतुर्भुजः ॥ ९ ॥
 वनमालाधरः श्रीमान् शोभितः पीतवाससा ।
 ऊर्ध्वं नभसि सद्विष्णोर्नित्यवैकुण्ठमेव च ॥ १० ॥
 आत्माकाशसमं नित्यं विस्तृतं चन्द्रविम्बवत् ।
 ईश्वरेच्छासमुद्भूतं निर्लक्षञ्च निराश्रयम् ॥ ११ ॥
 आकाशवत् सुविस्तारञ्चामृत्यवरत्ननिर्मितम् ।
 तत्र नारायणः श्रीमान् वनमाली चतुर्भुजः ॥ १२ ॥
 लक्ष्मीसरस्वतीगङ्गातुलसीपतिरीश्वरः ।

सुनन्दनन्दकुमुदपार्षदादिभिरावृतः ॥ १३ ॥
 सर्वेशः सर्वसिद्धेशो भक्तानुग्रहविग्रहः ।
 श्रीकृष्णश्च द्विधाभूतो द्विभुजश्च चतुर्भुजः ॥ १४ ॥
 चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे गोलोके द्विभुजः स्वयम् ।
 ऊर्ध्वं वैकुण्ठदेशाच्च पञ्चाग्रत्कोटियोजनात् ॥ १५ ॥
 गोलोकं वर्तुलाकारं वरिष्ठं सर्वलोकतः ।
 अभूल्यरत्ननिर्माणैर्मन्दिरैश्च विभूषितम् ॥ १६ ॥
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणैः स्तम्भसापानाचित्रकैः ।
 मणीन्द्रदर्पशासक्तैः कवाटकलसोज्ज्वलैः ॥ १७ ॥
 नानाचित्रविचित्रैश्च शिविरैश्च विराजितम् ।
 कोटियोजनविस्तीर्णं दैव्यं शतगुणं तथा ॥
 विरजासरिदाकीर्णगतशृङ्गेन वेष्टितम् ॥ १८ ॥
 सरिद्वेष्टप्रमाणेन दैव्येण विस्तृतं च ।
 गैलावैपरिमाणेन युक्तं वृन्दावनेन च ॥ १९ ॥
 तद्वेष्टमाननिर्माणरासमण्डलमण्डितम् ।
 सरिच्छैलवनादीनां मध्ये गोलोकमेव च ॥ २० ॥
 यथा पद्मजमध्ये च कर्णिकारो मनोहरः ।
 तत्र गोगोपगोपीभिर्गोपीगो रासमण्डले ॥ २१ ॥
 रामेश्वर्या राधिकया संयुक्तः सन्ततं नृप ।
 द्विभुजो मुरलीहस्तः शिशुगोपालरूपधृक् ॥ २२ ॥
 वल्लिशङ्काशकाधानो रत्नभूषणभूषितः ।
 चन्दनाक्षितसर्वाङ्गो रत्नमालाविराजितः ॥ २३ ॥
 रत्नमिहासनस्थश्च रत्नच्छत्रेण ऋषितः ।
 शम्भत् स प्रियगोपालैः सेवितः श्वेतचामरैः ॥ २४ ॥

गोपीभिः सेविताभिश्च मालाचन्दनचर्चितम् ।
 सस्मितः सकटाक्षाभिः सुवेशाभिश्च वीक्षितः ॥ २५ ॥
 कथितो लोकनिर्माणो यथाशक्ति यथागमम् ।
 यथा श्रुतं शम्भुवक्त्रात् कालमानं निशामय ॥ २६ ॥
 पात्रं षट्पलनिर्माणं गभीरं चतुरङ्गुलम् ॥ २७ ॥
 स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं दण्डैश्च चतुराङ्गुलैः ।
 यावज्जलप्लुतं पात्रं तत्कालं दण्डमेव च ॥ २८ ॥
 दण्डद्वयं मुहूर्त्तञ्च यामस्तस्य चतुर्गुणः ।
 वासरश्चाष्टभिर्यामैः पक्षः पञ्चदशः स्मृतः ॥ २९ ॥
 मासो द्वाभ्याञ्च पक्षाभ्यां वर्षो द्वादशमासकैः ।
 मासेन च नराणाञ्च पितॄणां तदहर्निशम् ॥ ३० ॥
 क्षणपक्षे दिनं प्रोक्तं शुक्ले रात्रिः प्रकीर्तिता ।
 वत्सरेण नराणाञ्च देवानाञ्च दिवानिशम् ॥ ३१ ॥
 उत्तरायणे दिनं प्रोक्तं रात्रिश्च दक्षिणायने ।
 युगकर्मानुरूपञ्च नरादीनां वयो नृप ॥ ३२ ॥
 प्रकृतेः प्राकृतानाञ्च ब्रह्मादीनां निशामय ।
 कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चेति चतुर्युगम् ॥ ३३ ॥
 देव्यैर्द्वादशसहस्रैः सावधानं निशामय ।
 चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथायुगम् ॥ ३४ ॥
 तेषाञ्च सन्ध्या सन्ध्यांशौ द्वे सहस्रे प्रकीर्तिते ।
 त्रिचत्वारिंशत्क्षणे विंशत्सहस्राधिकेन च ॥ ३५ ॥
 चतुर्युगं परिमितं नरमाणक्रमेण च ।
 सप्तदशलक्षमितमष्टाविंशत्सहस्रकम् ॥ ३६ ॥
 नृमानेन कृतयुगं संख्याविद्धिः प्रकीर्तितम् ।

द्विपङ्कजपरिमितं पञ्चवतिसहस्रकम् ॥ ३७ ॥

त्रेतायुगं परिमितं कालविद्धिः प्रकीर्तितम् ।

अष्टलक्षपरिमितं चतुःषष्टिसहस्रकम् ॥ ३८ ॥

परिमितं द्वापरश्च प्रोक्तं संख्याविपश्चिता ।

चतुर्लक्षपरिमितं द्वात्रिंशच्च सहस्रकम् ।

वृत्मानाब्दं कलियुगं विदुः कालविपश्चितः ॥ ३९ ॥

यथा सप्त च वाराश्च त्रिधयः षोडशाः स्मृताः ।

दिवारात्रिंश पञ्चौ द्वौ मासौ वर्षञ्च निर्मितम् ॥ ४० ॥

यथा भ्रमति सततमेवमेव चतुर्युगम् ।

यथा युगानि राजेन्द्र तथा मन्वन्तराणि च ॥ ४१ ॥

मन्वन्तरान्तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ।

एवं क्रमाद् भ्रमन्त्येव मनवश्च चतुर्दशाः ॥ ४२ ॥

षष्ठाधिकं पञ्चशतं पञ्चविंशत् सहस्रकम् ।

नरमाणयुगञ्चैव परं मन्वन्तरं स्मृतम् ॥ ४३ ॥

आख्यानञ्च मनूनाञ्च धर्मिष्ठानां नराधिप ।

यच्छ्रुतं शिववक्त्रेण तत् त्वं मत्तो निशामय ॥ ४४ ॥

आद्यो मनुर्ब्रह्मपुत्रः शतरूपा पतिव्रता ।

धर्मिष्ठानां वरिष्ठश्च गरिष्ठो मनुषु प्रभुः ॥ ४५ ॥

स्वायम्भुवः शम्भुः शिष्यो विष्णुव्रतपरायणः ।

जीवन्मृतो महाज्ञानी भवतः प्रपितामहः ॥ ४६ ॥

राजसूयलहस्रञ्च चकार नर्मदातटे ।

त्रिलक्षमश्वमेधञ्च त्रिलक्षं नरमेधकम् ॥ ४७ ॥

गोमेधञ्च चतुर्लक्षं विधिवन्महद्भुतम् ।

ब्राह्मणानां त्रिकोटिञ्च भोजयामास नित्यशः ॥ ४८ ॥

पञ्चलक्षगवां मांसैः सुपक्वैर्घृतसंस्कृतैः ।

चर्व्यचूषलेह्यपेयैर्मिष्टद्रव्यैः सुदुर्लभैः ॥ ४८ ॥

अमूल्यरत्नलक्षञ्च दशकोटिसुवर्णकम् ।

स्वर्णशृङ्गयुतं दिव्यं गवां लक्षं सुपूजितम् ॥ ५० ॥

वज्रिशृङ्गञ्च वस्त्रञ्च मुष्णीन्द्राणाञ्च लक्षकम् ।

भूमिञ्च सर्वशस्याब्द्यां गजेन्द्ररत्नलक्षकम् ।

तिलक्षमश्वरत्नञ्च शातकुम्भविनिर्मितम् ॥ ५१ ॥

सहस्रं रथरत्नञ्च शिविकालक्षमेव च ।

त्रिकोटिस्वर्णपात्रञ्च सान्नं सजलमीषितम् ।

त्रिकोटिस्वर्णपात्रञ्च कर्पूरादिसुवासितम् ॥ ५२ ॥

ताम्बूलं सुविचितञ्च त्रिकोटिस्वर्णतल्पकम् ।

रत्नेन्द्रसारखचितं रचितं विश्वकर्मणा ॥ ५३ ॥

वज्रिशृङ्गांशुकैश्चित् राजितं माल्यजालकैः ।

नित्यं ददौ ब्राह्मणेभ्यो विष्णुप्रीत्या शिवान्नया ॥ ५४ ॥

संप्राप्य शङ्कराज्ज्ञानं कृष्णमन्त्रं सुदुर्लभम् ।

संप्राप्य कृष्णदास्यञ्च गोलोकञ्च जगाम सः ॥ ५५ ॥

दृष्ट्वा मुक्तं स्वपुत्रञ्च प्रहृष्टञ्च प्रजापतिः ।

तुष्टाव शङ्करं तुष्टः ससृजे मनुमन्यकम् ॥ ५६ ॥

स च स्वयम्भुपुत्रञ्च स च स्वायम्भुवो मनुः ।

स्वारोचिषो मनुश्चैव द्वितीयो वज्रिनन्दनः ॥ ५७ ॥

राजा वदान्यो धर्मिष्ठः स्वायम्भुवसमो महान् ।

प्रियव्रतसुतावन्यौ द्वौ मनू धर्मिणां वरौ ॥ ५८ ॥

तौ तृतीयौ चतुर्थौ च वैष्णवौ ताप्रसोत्तमौ ।

तौ च शङ्करशिष्यौ च कृष्णभक्तिपरायणौ ॥ ५९ ॥

धर्मिष्ठानां वरिष्ठश्च रैवतः पञ्चमो मनुः ।
 षष्ठश्च चाक्षुषो ज्ञेयो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ६० ॥
 आह देवः सूर्यसुतो वैष्णवः सप्तमो मनुः ।
 सावर्णिः सूर्यतनयो वैष्णवो मनुरष्टमः ॥ ६१ ॥
 नवमो दक्षसावर्णिर्विष्णुव्रतपरायणः ।
 दशमो ब्रह्मसावर्णिर्ब्रह्मज्ञानविशारदः ॥ ६२ ॥
 ततश्च धर्मसावर्णिर्मनुरेकादशः स्मृतः ।
 धर्मिष्ठश्च वरिष्ठश्च वैष्णवानां सदा व्रती ॥ ६३ ॥
 ज्ञानी च रुद्रसावर्णिर्मनुश्च द्वादशः स्मृतः ।
 धर्मात्मा देवसावर्णिर्मनुरेव त्रयोदशः ॥ ६४ ॥
 चतुर्दशो महाज्ञानी चन्द्रसावर्णिरेव च ।
 यावदायुर्मनूनाश्चैवेन्द्राणां तावदेव हि ॥ ६५ ॥
 चतुर्दशेन्द्रावच्छिन्नं ब्रह्मणो दिनमुच्यते ।
 तावती ब्रह्मणो रात्रिः सा च ब्राह्मी निशा नृप ॥ ६६ ॥
 कालरात्रिश्च सा ज्ञेया वेदेषु परिकीर्तिता ।
 ब्रह्मणो वासरे राजन् क्षुद्रकल्पः प्रकीर्तितः ॥ ६७ ॥
 एवं सप्तकल्पजीवी मार्कण्डेयो महातपाः ।
 ब्रह्मलोकादधः सर्वे लोका दग्धाश्च तत्र वै ॥ ६८ ॥
 उत्थितेनैव सहसा गङ्गर्षणसुखाग्निना ।
 चन्द्रार्कब्रह्मपुत्राश्च ब्रह्मलोकं गता ध्रुवम् ॥ ६९ ॥
 ब्राह्मीरात्रिव्यतीति तु पुनश्च सप्तजे विधिः ।
 तस्यां ब्रह्मनिशायाश्च क्षुद्रप्रलय उच्यते ॥ ७० ॥
 देवाश्च मनवश्चैव तत्र दग्धा नरादयः ।
 एवं त्रिंशद्विवारात् ब्रह्मणो मास एव च ॥ ७१ ॥

वर्षे द्वादशमासैश्च ब्रह्मसम्बन्धि चैव हि ।
 एवं पञ्चदशाब्दे तु गते च ब्रह्मणो नृप ।
 दैनंदिनन्तु प्रलयो वेदेषु परिकीर्त्तितः ॥ ७२ ॥
 मोहरात्रिश्च सा प्रोक्ता वेदविद्भिः पुरातनैः ।
 तत्र सर्वे प्रणष्टाश्च चन्द्रार्कादिदिगीश्वराः ॥ ७३ ॥
 आदित्या वसवो रुद्रा मन्विन्द्रा मानवादयः ।
 ऋषयो मुनयश्चैव गन्धर्वा राक्षसादयः ॥ ७४ ॥
 मार्कण्डेयो लोमशश्च पंचकश्चिरजीविनः ।
 इन्द्रद्युम्नश्च नृपतिश्चाक्षूपारथ कच्छपः ॥ ७५ ॥
 नाडीजङ्घो वक्राश्चैव सर्वे नष्टाश्च तत्र वै ।
 ब्रह्मलोकादधः सर्वे लोका नागालयास्तथा ॥ ७६ ॥
 ब्रह्मलोकं ययुः सर्वे ब्रह्मपुत्रादयस्तथा ।
 गते देवे दिने ब्रह्मा लोकांश्च सृष्टजे पुनः ॥ ७७ ॥
 एवं शतान्दपर्यन्तं परमायुश्च ब्रह्मणः ।
 ब्रह्मणश्च निपातेन महाकल्पो भवेन्नृप ॥ ७८ ॥
 प्रकीर्त्तिता महारात्रिः सा एव च पुरातनैः ।
 ब्रह्मणश्च निपाते च ब्रह्माण्डीघो जलमुतः ॥ ७९ ॥
 वेदमाता च सावित्री वेदा धर्मादयस्तथा ।
 सर्वे प्रणष्टा मृत्युश्च प्रकृतिश्च शिवं विना ॥ ८० ॥
 नारायणे प्रलीनाश्च विश्वस्था वैष्णवास्तथा ।
 कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता सर्वरुद्रगणैः सह ॥ ८१ ॥
 मृत्युञ्जये महादेवे प्रलीनः स तमोगुणः ।
 ब्रह्मणश्च निपातेन निमेषः प्रकृतेर्भवेत् ॥ ८२ ॥
 नारायणस्य शम्भोश्च महद्विष्णोश्च निश्चितम् ।

निमेषान्ते पुनः सृष्टिर्भवेत् कृष्णेच्छया नृप ॥ ८३ ॥
 कृष्णो निमेषरहितो निर्गुणः प्रकृतेः परः ।
 सगुणानां निमेषश्च कालसंख्यावयोमितः ॥ ८४ ॥
 निर्गुणस्य च नित्यस्य चाद्यन्तरहितस्य च ।
 निमेषाणां सहस्रेण प्रकृतेर्दण्ड उच्यते ॥ ८५ ॥
 षष्टिदण्डात्मिका तस्याः वासरश्च प्रकीर्तितः ।
 मासस्त्रिंशद्विवारात्तैर्वर्षे द्वादशमासकैः ॥ ८६ ॥
 एवं गते शताब्दे च श्रीकृष्णे प्रकृतेर्लयः ।
 प्रकृत्याञ्च प्रलीनायां श्रीकृष्णे प्राकृतो लयः ॥ ८७ ॥
 सर्वान् संहृत्य सा चैका महाविष्णोः प्रसूय या ।
 कृष्णवक्षसि लीना च मूलप्रकृतिरोश्वरी ॥ ८८ ॥
 सन्तो वदन्ति तां दुर्गां विष्णुमायां सनातनीम् ।
 सर्वशक्तिस्वरूपाञ्च परां नारायणीं सतीम् ॥ ८९ ॥
 बुद्धाधिष्ठातृदेवीञ्च कृष्णस्य निर्गुणात्मिकाम् ।
 यन्मायामोहितायैव ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ९० ॥
 वैष्णवास्तां महालक्ष्मीं परां राधां वदन्ति ते ।
 अर्द्धाङ्गाञ्च महालक्ष्मीः प्रिया नारायणस्य च ॥ ९१ ॥
 प्राणाधिष्ठातृदेवीञ्च प्रेम्णा प्राणाधिकां वराम् ।
 शङ्खत् प्रेममयीं शक्तिं निर्गुणां निर्गुणस्य च ॥ ९२ ॥
 नारायणश्च शम्भुश्च संहृत्य स्वगणान् वहन् ।
 शुद्धसत्त्वस्वरूपी च कृष्णे लीनश्च निर्गुणे ॥ ९३ ॥
 गोपा गोप्यश्च गावश्च सुरभ्यश्च नराधिप ।
 सर्वे लीनाः प्रकृत्याञ्च प्रकृतिः प्रकृतीश्वरे ॥ ९४ ॥
 महाविष्णो विलीनाश्च ते सर्वे क्षुद्रविष्णवः ।

महाविष्णुः प्रकृत्याञ्च सा चैवं परमात्मनि ॥ ८५ ॥
 प्रकृतिर्योगनिद्रा च श्रीकृष्णनेत्रपद्मयोः ।
 अधिष्ठानञ्चकारैवं मायया चेश्वरेच्छया ॥ ८६ ॥
 प्रकृतेर्वासरो यावन्मितः कालः प्रकीर्तितः ।
 तावद्वृन्दावने निद्रा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ८७ ॥
 अमूल्यरत्नतले च वक्त्रिशुद्धांशुकार्चिते ।
 गन्धचन्दनमाल्यानां वायुना सुरभीकृते ॥ ८८ ॥
 पुनः प्रजागरे तस्य सर्वसृष्टिर्भवेत् पुनः ।
 एवं सर्वे प्राकृताश्च श्रीकृष्णं निर्गुणं विना ॥ ८९ ॥
 तद्वन्दनं तत्स्मरणं तस्य ध्यानं तदर्चनम् ।
 कीर्तनं तद्गुणानाञ्च महापातकनाशनम् ॥ ९० ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं यद्यन्मृत्युञ्जयाच्छ्रुतम् ।
 यथाममं महाराज किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ९१ ॥

सुयज्ञ उवाच ।

कालाग्निरुद्रो विश्वानां संहर्ता च तमोगुणः ।
 ब्रह्मणोऽन्ते विलीनश्च सत्त्वो मृत्युञ्जये शिवे ॥ ९२ ॥
 शिवो लीनो निर्गुणे चेत् श्रीकृष्णे प्राकृते लये ।
 कथं तव गुरोर्नाम मृत्युञ्जय इति श्रुतौ ॥ ९३ ॥
 कथं वा मूलप्रकृतिर्महाविष्णोः प्रसूरियम् ।
 असंख्यानि च विश्वानि वसन्ति यस्य लोमसु ॥ ९४ ॥

सुतपा उवाच ।

ब्रह्मणोऽन्ते मृत्युकन्या प्राणष्टा जलविश्ववत् ।
 संहर्त्री सर्वलोकानां ब्रह्मादीनां नराधिप ॥ ९५ ॥
 कतिधा मृत्युकन्यानां ब्रह्मणां कोटिशो लये ।

कालेन लीनः शम्भुश्च सत्वरूपे च निर्गुणे ॥१०६॥
 मृत्युकन्या जिता शम्भुश्चिवेन गुरुणा मम ।
 न मृत्युना जितः शम्भुः कल्पे कल्पे श्रुती श्रुतम् ॥१०७॥
 शम्भुर्नारायणस्यैव प्रकृतश्च नराधिप ।
 नित्यानां लीनता नित्ये तन्माया न तु वास्तवी ॥१०८॥
 स्वयं पुमान् निर्गुणश्च कालेन सगुणः स्वयम् ।
 स्वयं नारायणः शम्भुर्मायया प्रकृतिः स्वयम् ॥ १०९ ॥
 तदंशस्तत्समः शम्भुत् यथा वक्त्रेः स्फुलिङ्गवत् ।
 ये ये च ब्रह्मणा सृष्टा रुद्रादित्यादयस्तथा ॥ ११० ॥
 कल्पे कल्पे जितास्ते ते नखरा मृत्युकन्यया ।
 न शिवो ब्रह्मणा सृष्टः सत्यो नित्यः सनातनः ॥१११॥
 कतिधा ब्रह्मणां पातो यन्निमेषेण भूमिप ।
 अथादिमर्गे श्रीकृष्णः प्रकृत्याञ्च जगद्गुरुः ॥ ११२ ॥
 चकार वीर्याधानञ्च पुण्ये हृन्दावने वने ।
 तदामांशममुद्भूता रामे रामेश्वरी परा ॥ ११३ ॥
 गर्भे दधार सा राधा यावत् ब्रह्मणो वयः ।
 ततः सुपाव सा डिङ्खं गोलोके राममण्डले ॥ ११४ ॥
 चुकोप डिङ्खं सा दृष्ट्वा हृदयेन विदूयता ।
 तडिङ्खं प्रेरयामास तदधो विश्वगोलके ॥ ११५ ॥
 त्यक्तापत्यं महादेवी रुरोद च मुहुर्महुः ।
 कृष्णस्तां बोधयामास महायोगेन योगवित् ॥ ११६ ॥
 बभूव तन्माडिङ्खाञ्च सर्वाधारी महाविराट् ॥११७॥

सुयज्ञ उवाच ।

अथ मे सफलं जन्म जीवनं सार्धकं मम ।

शापो मे वररूपश्च बभूव भक्तिकारणम् ॥ १२८ ॥

सुदुर्लभा हरिर्भक्तिः सर्वमङ्गलमङ्गला ।

न तस्याश्च समं विप्र वेदेषु भक्तिषञ्चकम् ॥ ११९ ॥

अथा भक्तिर्मम भवेत् श्रीकृष्णे परमात्मनि ।

सुदुर्लभा च सर्वेषां तत् कुरुष्व महामुने ॥ १२० ॥

न ह्यन्यानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ।

ते पुनन्त्युरुकालेन कृष्णभक्ताश्च दर्शनात् ॥ १२१ ॥

सर्वेषामाश्रमाणाञ्च द्विजातिजातिरुत्तमा ।

स्वधर्मनिरताश्चैव तेषु श्रेष्ठाश्च भारते ॥ १२२ ॥

कृष्णमन्त्रोपासकश्च कृष्णभक्तिपरायणः ।

नित्यं नैवेद्यभोजी च ततः श्रेष्ठो महान् शुचिः ॥ १२३ ॥

त्वां वैष्णवं द्विजश्रेष्ठं महाज्ञानार्णवं परम् ।

संप्राप्य शिवशिष्यश्च कं यामि शरणं मुने ॥ १२४ ॥

अधुनाहं गलत्कुली तव शापान्नहामुने ।

कथं तपस्यामशुचिर्नाधिकारी करोमि च ॥ १२५ ॥

सुतपा उवाच ।

हरिभक्तिप्रदात्री सा विष्णुमाया सनातनी ।

सा च याननुगृह्णाति तेभ्यो भक्तिं ददाति च ॥ १२६ ॥

यांश्च माया मोहयति तेभ्यस्तां न ददाति च ।

करोति वञ्चनां तेषां नश्वरेण धनेन च ॥ १२७ ॥

कृष्णप्रेममयीं शक्तिं प्राणाधिष्ठातृदेवताम् ।

भज राधां निर्गुणां तां प्रदात्रीं सर्वसम्पदाम् ॥ १२८ ॥

शीघ्रं यास्यसि गोलोकं तदनुग्रहसेवया ।

सा सेविता श्रीकृष्णेन सर्वाराध्येन पूजिता ॥ १२९ ॥

ध्यानासाध्यं दुराराध्यं भक्ताः संसेव्य निर्गुणम् ।
 सुचिरेण च गोलोकं प्रयान्ति बहुजन्मतः ॥ १३० ॥
 उपामयीञ्च संसेव्य भक्ता ग्रान्त्यचिरेण च ।
 सा प्रसूय महाविष्णोः सर्वसम्पत्स्वरूपिणी ॥ १३१ ॥
 विप्रपादोदकं भुङ्क्ते सहस्रवर्षसंयतः ।
 कामदेवस्वरूपश्च रोगहीनो भविष्यति ॥ १३२ ॥
 विप्रपादोदकक्षित्वा यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 तावत् पुष्करपत्रेषु पिवन्ति पितरो जलम् ॥ १३३ ॥
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि सागरे ।
 सागरे यानि तीर्थानि विप्रपादेषु तानि च ॥ १३४ ॥
 विप्रपादोदकञ्चैव पापव्याधिविनाशनम् ।
 सर्वतीर्थोदकसमं भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ॥ १३५ ॥
 विप्रो मानवरूपी च देवदेवो जनार्दनः ।
 विप्रेण दत्तं द्रव्यञ्च भुञ्जते सर्वदेवताः ॥ १३६ ॥
 इत्येवमुक्त्वा विप्रश्च गृहीत्वा तस्य पूजनम् ।
 जगाम गृहमित्युक्त्वा चायास्ये वत्सरान्तरे ॥ १३७ ॥
 भक्त्या च बुभुजे राजा विप्रपादोदकं शिवे ।
 विप्राञ्च पूजयामास भोजयामास वत्सरम् ॥ १३८ ॥
 संवत्सरव्यतीते तु निर्मुक्तो व्याधितो नृपः ।
 आजगाम सुनिश्चेष्टः सृतपाः कश्यपाग्रणी ॥ १३९ ॥
 गाथापूजाविधानञ्च स्तोत्रञ्च कवचं मनुम् ।
 ध्यानञ्च सामवेदोक्तं ददौ तस्मै नृपाय च ॥ १४० ॥
 राजन्निर्गम्यतां शीघ्रं मिबुक्त्वा तपसे मुनिः ।
 जगाम स्नातयं दुर्गे निर्जगाम त्वरान्वितः ॥ १४१ ॥

रुरुदुर्बान्धवाः सर्वे तिरात्रं शोकमूर्च्छिताः ।

भार्याश्च तल्यजुः प्राणान् पुत्रो राजा बभूव ह ॥ १४२ ॥

सुयज्ञः पुष्करं गत्वा चकार दुष्करं तपः ।

दिव्यं वर्षं शतं राजा जज्ञाप परमं मनुम् ॥ १४३ ॥

तदा ददर्श गगने रथस्थां परमेश्वरीम् ।

स तद्दर्शनमात्रेण निष्पापश्च बभूव ह ॥ १४४ ॥

तत्याज मानुषं देहं दिव्यां मूर्त्तिं दधार ह ।

सा देवी तेन यानेन रत्नेन्द्रनिर्मितेन च ॥ १४५ ॥

नृपं नीत्वा च गोलोकं तत्र चैव ययौ तदा ।

राजा ददर्श गोलोकं नद्या विरजयावृतम् ॥ १४६ ॥

वेष्टितं पर्वतेनैव शतशृङ्गेन चारुणा ।

श्रीवृन्दावन संयुक्तं रासमण्डलमण्डितम् ॥ १४७ ॥

गो गोपी गोपनिकरैः शोभितं परिसेवितैः ।

रत्नेन्द्रसारनिर्माणमन्दिरैः सुमनोहरैः ॥ १४८ ॥

नानाचित्रविचित्रैश्च राजितं परिशोभितम् ।

सप्तत्रिंशदुपवनैः कल्पवृक्षसमन्वितैः ॥ १४९ ॥

पारिजात द्रुमाकीर्णैः वेष्टितं कामधेनुभिः ।

आकाशवत् सुविस्तीर्णं वर्तुलं चन्द्रविम्बवत् ॥ १५० ॥

अत्यूर्ध्वमपि वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटि योजनम् ।

शून्यस्थितं निराधारं ध्रुवमेवेश्वरेच्छया ॥ १५१ ॥

आत्माकाशसमं नित्यमन्माकञ्च सुदुर्लभम् ।

अहं नारायणोऽनन्तो ब्रह्माविष्णुर्महान् विराट् ॥ १५२ ॥

धर्मः क्षुद्रविराट् सङ्गो गङ्गा लक्ष्मीः सरस्वती ।

त्वं विष्णुमाया सावित्री तुलसी च गणेश्वरः ॥ १५३ ॥

सनत्कुमारः स्कन्दश्च नरनारायणावपी ।
 कपिलो दक्षिणा यज्ञो ब्रह्मपुत्रश्च योगिनः ॥ १५४ ॥
 पवनो वरुणश्चन्द्रः सूर्यो रुद्रो हुताशनः ।
 कृष्णमन्त्रोपासकाश्च भारतस्याश्च वैष्णवाः ॥ १५५ ॥
 एभिर्दृष्टश्च गोलोको नान्यैर्दृष्टः कदाचन ।
 निरामये च तत्रैव रत्नसिंहासने स्थितम् ॥ १५६ ॥
 रत्नमाला किरीटैश्च भूषितं रत्नभूषणैः ।
 सुनिर्मलैः पीतवस्त्रैः वज्रिशृङ्गैर्विराजितम् ॥ १५७ ॥
 चन्दनोज्जितसर्वाङ्गं किशोरं गोपकृपिणम् ।
 नवीननीरदश्यामं श्वेतपङ्कचलोचनम् ॥ १५८ ॥
 शरत्पार्वण चन्द्रास्यमोषद्वार्यं मनोहरम् ।
 द्विभुजं सुरलीहस्तं भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ १५९ ॥
 स्वेच्छामयं परं ब्रह्म निर्गुणं प्रकृतेः परम् ।
 ध्यानासाध्यं दुराराध्यम् अस्माकञ्च सुदुर्लभम् ॥ १६० ॥
 प्रियैर्द्वादशगोपालैः सेवितं श्वेतचामरैः ।
 वीक्षितं गोपिकाहृदैः सस्मितैः सुमनोहरैः ॥ १६१ ॥
 पीडितैः कामवाणैश्च शश्वत् सुस्त्रियैर्वनेः ।
 वज्रिशृङ्गांशुकाधानैः रत्नभूषणभूषितैः ॥ १६२ ॥
 रासमण्डलमध्यस्थं श्रीकृष्णञ्च परात्परम् ।
 ददर्श राजा तत्रैव राधया दर्शितन्तदा ॥ १६३ ॥
 स्तुतं चतुर्भिर्वदैश्च मूर्त्तिमद्भिर्मनोहरैः ।
 रागिणीनाञ्च रागाणाम् अतीव सुमनोहरम् ॥ १६४ ॥
 श्रुतवन्तश्च सङ्गीतं यन्त्रवक्त्रोत्थितं शिवे ।
 नित्यया च सनातन्या प्रकृत्या च सह त्वया ॥ १६५ ॥

शश्वत् पूजितपादाजं मण्डितं तुलसीदलैः ।

कस्तूरीकुङ्कुमाक्तैश्च गन्धचन्दनचर्चितैः ॥ १६६ ॥

दूर्वाभिरक्षताभिश्च पारिजातप्रसूनकैः ।

निर्मलैर्विरजातोयैर्दत्तार्घ्यैरतिशोभितम् ॥ १६७ ॥

सुप्रसन्नं स्वतन्त्रञ्च सर्वकारणकारणम् ।

सर्वेषाञ्चान्तरात्मानं सर्वेशं सर्वजीवनम् ॥ १६८ ॥

सर्वाधारं परं पूज्यं ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ।

सर्वसम्पत् स्वरूपञ्च दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ १६९ ॥

सर्वमङ्गलरूपञ्च सर्वमङ्गलकारणम् ।

सर्वमङ्गलदं सर्वमङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ॥ १७० ॥

तं दृष्ट्वा नृपतिस्तोह्यवरुह्य रथात् त्वरा ।

साशुनेत्रः पुलकितो मूर्ध्ना च प्रणनाम च ॥ १७१ ॥

परमात्मा ददौ तस्मै स्वदास्यञ्च शुभाशिषम् ।

स्वभक्तिं निश्चलां सत्यामस्माकञ्च सुदुर्लभाम् ॥ १७२ ॥

राधावरुह्य स्वरथादुवास कृष्णवचसि ।

गोपीभिः सुप्रियाभिश्च सेविता श्वेतचामरैः ॥ १७३ ॥

सम्भाषिता श्रीकृष्णेन सस्मितेन च पूजिता ।

समुत्थितेन सहसा भक्त्या च सन्मृगेण च ॥ १७४ ॥

आदौ राधां समुच्चार्य पश्चात् कृष्णञ्च माधवम् ।

प्रवदन्ति च वेदेषु वेदविद्भिः पुरातनैः ॥ १७५ ॥

विपर्ययं ये वदन्ति ये निन्दन्ति जगत्प्रसूम् ।

कृष्णप्राणाधिकां प्रेममयीं शक्तिञ्च राधिकाम् ॥ १७६ ॥

ते पचन्ते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।

भवन्ति स्त्रीपुत्रहीना रोगिणः शतजन्मसु ॥ १७७ ॥

इत्येवं कथितं दुर्गे राधिकाख्यानमुत्तमम् ।

सा त्वं सती भगवती वैष्णवी च सनातनी ॥ १७८ ॥

नारायणी विष्णुमाया मूलप्रकृतिरीश्वरी ।

मायया मां पृच्छसि त्वं सर्वज्ञा सर्वरूपिणी ॥ १७९ ॥

स्त्रीजातिस्वधिदेवी च परा जातिस्मरा वरा ।

कथितं राधिकाख्यानं किंभूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १८० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद

संवादे प्रकृतिखण्डे हरगौरी संवादे

सुतपःसुयज्ञ संवादे चतुःपञ्चा-

शतसोऽध्यायः ।

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

श्रीकृष्णस्य स्थिते सती युष्माकमीश्वरस्य च ।

कथं जयाह राधाया सख्यञ्च वैष्णवी नृपः ॥ १ ॥

किं विधानञ्च किं ध्यानं किं स्तोत्रं कवचञ्च किम् ।

कं सख्यञ्च ददौ राज्ञे तां पूजाप्रवृत्तिं वद ॥ २ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच ।

हे प्रिय कं भजामीति प्रश्नं श्रुत्वा राजनि ।

गीतं श्रोतुमिच्छामि त्वं कथं राधनया मुने ॥ ३ ॥

इत्युक्तवन्तं राजेन्द्रमुवाच ब्राह्मणोत्तमः ।
 तत्सेवया च तत्तोकं प्राप्तये बहुजन्मतः ॥ ४ ॥
 तत्प्राणाधिष्ठातृदेवीं भज राधां परात्पराम् ।
 कृपामयीप्रसादेन शीघ्रं प्राप्नोति तत्पदम् ॥ ५ ॥
 इत्युक्त्वा राधिकामन्त्रं ददौ तस्मै षड्चरम् ।
 श्रीं राधेति चतुर्थ्यन्तं वलिजायान्तमेव च ॥ ६ ॥
 प्राणायामं भूतशुद्धिं मन्त्रन्यासं तथैव च ।
 कराङ्गन्यासमेवञ्च ध्यानं सर्वसुदुर्लभम् ॥ ७ ॥
 स्तोत्रञ्च कवचन्तञ्च शिष्यामास भक्तिः ।
 राजा तेन क्रमेणैव जजाप परमं मनुम् ॥ ८ ॥
 ध्यानञ्च सामवेदीक्तं मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
 लण्डस्तां पूजयामास पुरा ध्यानेन येन च ॥ ९ ॥
 श्वेतचम्पकवर्णाभां कोटिचन्द्रसमप्रभाम् ।
 शरत्पार्वणचन्द्रास्यां शरत्पङ्कजलोचनाम् ।
 सुश्रीणीं सुनितम्बाञ्च पद्मविम्बाधरां वराम् ॥ १० ॥
 लुक्तापङ्क्तिविनिन्द्यैक दन्तपङ्क्तिमनोहराम् ।
 ईषडास्यप्रसन्नास्यां भक्तानुग्रहकातराम् ।
 वलिशुभांशुकाधानां रत्नमालाविभूषिताम् ॥ ११ ॥
 रत्नकेयूरवलयं रत्नमञ्जीररञ्जिताम् ।
 रत्नकेयूरयुग्मेन विचित्रेण विराजिताम् ।
 सूर्यप्रभाच्छादितेन गरुडस्थलविराजिताम् ॥ १२ ॥
 अमूल्यरत्ननिर्माणा ग्रैवेयकविभूषिताम् ।
 सद्रत्नसारनिर्माणा किरीटमुकुटोज्वलाम् ।
 रत्नाङ्गुरीयसंयुक्तां रत्नपाशकशोभिताम् ॥ १३ ॥

विभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यगोभितम् ।
 रूपाधिष्ठातृदेवीञ्च गजेन्द्रमन्दगामिनीम् ।
 गोपीभिः सु प्रियाभिश्च सेवितां श्वेतचामरैः ॥ १४ ॥
 कस्तूरीविन्दुभिः सार्वभधञ्चन्दनविन्दुना ।
 सिन्दूरविन्दुना चारु सीमन्ताधःस्थलोज्ज्वलाम् ।
 नित्यं सुपुजितां भक्त्या कृष्णेन परमात्मना ॥ १५ ॥
 कृष्णसौभाग्यसंयुक्तां कृष्णप्राणाधिकां वराम् ।
 कृष्णप्राणाधिदेवाञ्च निर्गुणाञ्च परात्पराम् ॥ १६ ॥
 महाविष्णुविधात्रीञ्च दात्रीञ्च सर्वसम्पदाम् ।
 कृष्णभक्तिप्रदां शान्तां मूलप्रकृतिसीश्वरीम् ॥ १७ ॥
 वैष्णवीं विष्णुसायाञ्च कृष्णप्रेममयीं शुभाम् ।
 राममण्डलमध्यस्थीं रत्नसिंहासनस्थिताम् ॥ १८ ॥
 रासे रामेश्वरयुतां राधां रामेश्वरीं भजे ॥ १९ ॥
 ध्यात्वा पुष्पं मूर्द्धि दत्त्वा पुनर्ध्यायेज्जगत्प्रसुम् ।
 दद्यात् पुष्पं पुनर्ध्यात्वा चोपहारानि षोडश ॥ २० ॥
 आसनं वसनं पादमध्यं बन्धानुलेपनम् ।
 धूपं दीपं सुपुष्पञ्च स्नानीयं रत्नभूषणम् ॥ २१ ॥
 नानाप्रकारजैवेद्यं ताम्बूलं वासितं जलम् ।
 मधुपर्कं रत्नतल्पसुपचाराणि षोडश ॥ २२ ॥
 प्रत्येकं वेदमन्त्रेण दत्तं भक्त्या च भूभृता ।
 मन्त्रांश्च अयतां दुर्गे वेदोक्तान् सर्वसम्पदान् ॥ २३ ॥
 रत्नसारविकारञ्च निर्मितं विश्वकर्मणा ।
 वरं सिंहासनं रज्यं राधे पृजासु गृह्यताम् ॥ २४ ॥
 असृज्यरत्नसचितमसृज्यं सृज्यमेव च ।

वङ्गिशुद्धं निर्मलञ्च वसनं देवि गृह्यताम् ॥ २५ ॥
 सद्वत्ससारपात्रस्थं सर्वतीर्थोदकं शुभम् ।
 पादप्रक्षालनार्थञ्च राधे पाद्यञ्च गृह्यताम् ॥ २६ ॥
 दक्षिणावर्तशङ्खस्थं सदूर्वापुष्पचन्दनम् ।
 पूतं युक्तं तीर्थतोयैः राधेऽर्घ्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ २७ ॥
 पार्थिवद्रव्यसंभूतमतीवसुरभीकृतम् ।
 मङ्गलाहं पवित्रञ्च राधे गन्धं गृहाण मे ॥ २८ ॥
 श्रीखण्डचूर्णं सुस्निग्धं कस्तूरीकुङ्कुमान्वितम् ।
 सुगन्धयुक्तं देवेशि गृह्यतामनुलेपनम् ॥ २९ ॥
 वृक्षनिर्याससंयुक्तं पार्थिवद्रव्यसंयुतम् ।
 ज्वलदग्निशिखाभूतं धूपं देवि गृहाण मे ॥ ३० ॥
 अन्धकारभयहर ममूत्थरत्नमुज्ज्वलम् ।
 रत्नप्रदीपं शोभाञ्च गृहाण परमेश्वरि ॥ ३१ ॥
 पारिजातप्रसूनञ्च गन्धचन्दनचर्चितम् ।
 अतीव शोभनं रम्यं गृह्यतां परमेश्वरि ॥ ३२ ॥
 सुगन्धामलकीचूर्णं सुस्निग्धं सुमनोहरम् ।
 विष्णुतैलसमायुक्तं स्नानीयं देवि गृह्यताम् ॥ ३३ ॥
 अमूत्थरत्ननिर्माणं केयूरवलयदिकम् ।
 शङ्खं सुशोभनं राधे गृह्यतां भूषणं मम ॥ ३४ ॥
 कालदेशोद्भवं पद्मफलञ्च लड्डुकादिकम् ।
 परमान्नञ्च मिष्टान्नं नैवेद्यं देवि गृह्यताम् ॥ ३५ ॥
 ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् ।
 सर्वभोगाधिकं स्वादु ताम्बूलं देवि गृह्यताम् ॥ ३६ ॥
 अन्नं रत्नपात्रस्थं सुस्वादु सुमनोहरम् ।

मयानिवेदितं भक्त्या गृह्यतां परमेश्वरि ॥ ३७ ॥
 रत्नेनाभारनिर्माणं वज्रिशृङ्गांशुकान्वितम् ।
 पुष्पचन्दनचर्चाभ्यं पर्यङ्कं देवि गृह्यताम् ॥ ३८ ॥
 एवं संपूज्य देवीं तां दद्यात् पुष्पाञ्जलिव्रयम् ।
 वस्त्रेण पूजयेद्देवीं नायिकाष्टौ व्रते व्रती ॥ ३९ ॥
 प्राणादिक्रमयोगेन दक्षिणावर्त्ततः प्रिये ।
 भक्त्या पञ्चोपचारिण सुप्रियाः परिचारिकाः ॥ ४० ॥
 मालावतीं पूर्वकोणे वज्रिकोणे च माधवीम् ।
 दक्षिणे रत्नमालाञ्च सुशीलां नैर्ऋते सति ॥ ४१ ॥
 पश्चिमे च शशिकलां पारिजाताञ्च सारुते ।
 पद्मावतीमुत्तरे च ऐशान्यां सुन्दरीं तथा ॥ ४२ ॥
 यूथिकामालतीपद्ममालां दद्यात् व्रते व्रती ।
 परिहारञ्च कुरुते सामवेदोक्तमेव च ॥ ४३ ॥
 त्वं देवी जगतां माता विष्णुमाया सनातनी ।
 कृष्णप्राणाधिदेवी च कृष्णप्राणाधिका शुभा ॥ ४४ ॥
 कृष्णप्रेमसयी शक्तिः कृष्णसौभाग्यरूपिणी ।
 कृष्णभक्तिप्रदे राधे नमस्ते मङ्गलप्रदे ॥ ४५ ॥
 अथ मे सफलं जन्म जीवनं सार्थकं मम ।
 पूजितासि मया सा च या श्रीकृष्णेन पूजिता ॥ ४६ ॥
 कृष्णवक्षसि या राधा सर्वसौभाग्यसंयुता ।
 राधे रानेश्वरीरूपा वृन्दा वृन्दावने वने ॥ ४७ ॥
 कृष्णप्रिया च गालोके तुलसी कानने तु या ।
 चम्पावती कृष्णमङ्गे क्रीडा चम्पककानने ॥ ४८ ॥
 चन्द्रावली चन्द्रवने शतशृङ्गे सती सति ।

विरजा दर्पहन्त्री च विरजातटकानने ॥ ४८ ॥
 पद्मावती पद्मवने कृष्णा कृष्णसरोवरे ।
 भद्रा कुञ्जकुटीरे च काम्या च काम्यके वने ॥ ५० ॥
 वैकुण्ठे च महालक्ष्मीर्वाणी नारायणोरसि ।
 क्षीरोदसिभुकन्या च मर्त्ये लक्ष्मीर्हरिप्रिया ॥ ५१ ॥
 सर्वस्वर्गे स्वर्गलक्ष्मीर्देवदुःखविनाशिनी ।
 सनातनी विष्णुमाया दुर्गा शङ्करवत्सि ॥ ५२ ॥
 सावित्री वेदमाता च कल्या ब्रह्मवत्सि ।
 कलया धर्मपत्नी त्वं नरनारायणप्रसूः ॥ ५३ ॥
 कलया तुलसी त्वच्च गङ्गा भुवनपावनी ।
 लोमकूपोद्भवा गोप्यः कलांशा रोहिणी रतिः ॥ ५४ ॥
 कला कलांशरूपा च शतरूपा शची दितिः ।
 आदितिर्देवमाता च त्वत्कलांशा हरिप्रिया ॥ ५५ ॥
 दिव्यश्च मुनिपत्न्यश्च त्वत्कला कलया शुभे ।
 कृष्णभक्तिं कृष्णदास्यं देहि मे कृष्णपूजिते ॥ ५६ ॥
 एवं कृत्वा परीहारं सुत्वा च कवचं पठेत् ॥ ५७ ॥
 पुराकृतं स्तोत्रमेतत् भक्तिदास्यप्रदं शुभम् ।
 एवं नित्यं पूजयेत् यो विष्णुतुल्यः स भारते ॥ ५८ ॥
 जीवन्मुक्तश्च पूतश्च गोलोकं याति निश्चितम् ॥ ५९ ॥
 कार्तिकी पूर्णिमायाञ्च राधां यः पूजयेच्छिवे ।
 एवं क्रमेण प्रत्यब्दं राजसूयफलं लभेत् ॥ ६० ॥
 परमैश्वर्ययुक्तश्च इहलोके स पुण्यवान् ।
 सर्वपापादिनिर्मुक्तो यात्यन्ते विष्णुमन्दिरम् ॥ ६१ ॥
 आदावेवं क्रमेणैव रासे हृन्दावने वने ।

सुता सा पूजिता राधा श्रीकृष्णेन पुरा सति ॥ ६२ ॥

संपूजिता द्वितीये च धात्रा एवं क्रमेण च ।

त्वद्वरेण च संप्राप्य विधाता वेदमातरम् ॥ ६३ ॥

नारायणो महालक्ष्मीं प्राप संपूज्य भारतीम् ।

गङ्गाञ्च तुलसीञ्चैव परां भुवन पावनीम् ॥ ६४ ॥

विष्णुः क्षीरोदशायी च प्राप सिन्धुसुतां तथा ।

मृतायां दक्षकन्यायां भया कृष्णाञ्जया पुरा ॥ ६५ ॥

त्वमेव दुर्गा सम्प्राप्ता पूजिता पुष्करे च सा ।

अदितिं कश्यपः प्राप चन्द्रः संप्राप रोहिणीम् ॥ ६६ ॥

कामो रतिञ्च संप्राप धर्मोऽमृतिं पतिव्रताम् ॥ ६७ ॥

देवाञ्च मुनयश्चैव यां संपूज्य पतिव्रताम् ।

संप्रापुर्गद्वरेणैव धर्मं कामार्थं मोक्षकम् ।

एवं पूजाविधानञ्च कथितञ्च स्तवं शृणु ॥ ६८ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच ।

एकदा मानिनी राधा बभूवादृशना प्रभोः ।

संसक्तस्य तुलस्याञ्च गोप्याञ्च तुलसीवने ।

सा संहृत्य स्तम्भूर्त्तिञ्च कलाः सर्वाञ्च लीलया ॥ ६९ ॥

सर्वे बभूवुर्देवाञ्च ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ७० ॥

भटैश्चर्याञ्च निग्रीका भार्याहीनास्तु पटुताः ।

ते च सर्वे समालोच्य श्रीकृष्णं शरणां ययुः ॥ ७१ ॥

तेषां स्तोत्रेण सन्तुष्टः स्नात्वा संपूज्य तां शुचिः ।

तुष्टाव परमात्मा स सर्वेषां राविकां सतीम् ॥ ७२ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

एवमेव प्रियोऽहन्ते प्रमोदमेव ते मयि ।

बुध्यन्त मया कापय वचनन्ते वरानने ॥ ७३ ॥
 हे कृष्ण त्वं मम प्राणा जीवास्तेति च सन्ततम् ।
 यदब्रूहि नित्यं प्रेम्णा च साम्प्रतन्तद् गतं द्रुतम् ॥ ७४ ॥
 तस्मात् सर्वमलोकन्ते वचनं जगद्भिके ।
 सुरधारश्च हृदयं स्त्रीजातीनाञ्च सर्वतः ॥ ७५ ॥
 अस्माकं वचनं सत्यं यदब्रवीमीति तद्भुवम् ।
 पञ्चप्राणाधिदेवी त्वं राधा प्राणाधिकेति मे ॥ ७६ ॥
 शक्ती न रक्षितुं त्याञ्च यान्ति प्राणास्त्वया विना ।
 विनाधिष्ठातृदेवीञ्च कीं वा कुलं च जीवति ॥ ७७ ॥
 महाविष्णोश्च माता त्वं मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
 सगुणा त्वञ्च कलया निर्गुणा स्वयमेव तु ॥ ७८ ॥
 ज्योतीरूपा निराकारा भक्तानुग्रहविग्रहा ।
 भक्तानां हृदिवैचित्र्या नानामूर्त्तेश्च विभ्रती ॥ ७९ ॥
 महालक्ष्मीश्च वैकुण्ठे भारती च सतां प्रसूः ।
 पुण्ड्रवेत्रे भारते च सती च पार्वती तथा ॥ ८० ॥
 तुलसी पुष्कररूपा च गङ्गा भुवनपावनी ।
 ब्रह्मलोके च सावित्री कलया त्वं वसुधरा ॥ ८१ ॥
 गोलोके राधिका त्वञ्च सर्वगोपालकेश्वरी ।
 त्वया विनाहं निर्जीवो ह्यशक्तः सर्वकर्मसु ॥ ८२ ॥
 शिवः शक्तस्त्वया शक्त्या शवाकारस्त्वया विना ।
 वेदकर्त्ता स्वयं ब्रह्मा वेदमात्रा त्वया सह ॥ ८३ ॥
 नारायणस्त्वया लक्ष्मा जगत्पाता जगत्पतिः ।
 फलं ददाति यज्ञश्च त्वया हृदिष्ठया सह ॥ ८४ ॥
 विभक्तिं सृष्टिं शेषश्च त्वां कृत्वा मस्तके भुवम् ।

विभर्त्ति गङ्गारूपां त्वां मूर्ध्नि गङ्गाधरः शिवः ॥ ८५ ॥
 शक्तिमत्र जगत् सर्वं शबरूपं त्वया विना ।
 वक्ता सर्वस्वना वाण्या मूर्तो मूकस्त्वयाविना ॥ ८६ ॥
 यथा नृदा वटं कर्तुं कुलालः शक्तिमान् सदा ।
 सृष्टिं स्रष्टुं तथाहञ्च प्रकृत्या च त्वया सह ॥ ८७ ॥
 त्वया विना जडयाहं सर्वत्र च न शक्तिमान् ।
 सर्वशक्तिस्वरूपा त्वं त्वसामच्छ समान्तिकम् ॥ ८८ ॥
 बह्नी त्वं दाहिका शक्तिर्नाग्निशक्तस्त्वया विना ।
 गोभास्वरूपा चन्द्रे त्वं त्वां विना न स सुन्दरः ॥ ८९ ॥
 प्रभारूपा हि सूर्ये त्वं त्वां विना न स भानुमान् ।
 न कामः कामिनीवन्मुख्या रत्या विना प्रिये ॥ ९० ॥
 इत्येवं स्तवनं कृत्वा तां संप्राप जगत् प्रभुः ।
 देवा बभूवुः सन्नीकाः सभाय्याः शक्तिसंयुताः ॥ ९१ ॥
 सन्नीकश्च जगत् सर्वं बभूव शैलकन्यके ।
 गोपीपूज्य गोलांकी बभूव तत्प्रसादतः ॥ ९२ ॥
 राजा जगाम गोलीक मिति नृत्वा हरिप्रियाम् ।
 श्रीकृष्णेन कृतं स्तोत्रं राधाया यः पठेन्नरः ॥ ९३ ॥
 कृष्णभक्तिश्च तद्वाक्यं स प्राप्नोति न संशयः ।
 स्त्रीविच्छेदे यः शृणोति मासमेकमिदं शुचिः ॥ ९४ ॥
 अचिरात्तभते भार्या सुशीला सुन्दरी सतीम् ।
 भार्याहीनो भाग्यहीनो वर्षमेकं शृणोति यः ॥ ९५ ॥
 अचिरात्तभते भार्या सुशीला सुन्दरी सतीम् ।
 पुरा मया च त्वं प्राप्ता स्तोत्रे शानेन पात्रेति ॥ ९६ ॥
 नृतायां दक्षकन्यावामात्रया परमात्मने ।

स्तोत्रेणानेन संप्राप्ता सावित्री ब्रह्मणा पुरा ॥ ८७
 पुरा दुर्वाससः शपान्निश्रीके देवतागणे ।
 स्तोत्रेणानेन देवैस्तैः संप्राप्ता श्रीः सुदुर्लभा ॥ ८८ ॥
 शृणोति वर्षसेकञ्च पुत्रार्थी लभते सुतम् ।
 महाव्याधिरीगमुक्तो भवेत्स्तोत्रप्रसादतः ॥ ८९ ॥
 कार्तिकीपूर्णमायान्तु तां संपूज्य पठेत्तु यः ।
 अचलां श्रियमाप्नोति राजसूयफलं लभेत् ॥ ९० ॥
 नारी शृणोति चेत् स्तोत्रं स्वामिसौभाग्यतां लभेत् ।
 भक्त्या शृणोति यः स्तोत्रं बन्धनान्मुच्यते ध्रुवम् ॥ ९१ ॥
 नित्यं पठति यो भक्त्या राधां संपूज्य भक्तितः ।
 स प्रयाति च गोलोकं निर्मुक्तो भवबन्धनात् ॥ ९२ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 प्रकृतिखण्डे हरगौरीसंवादे श्रीराधिकोपाख्याने
 राधापूजास्तोत्रं नाम पञ्चपञ्चा-
 शत्तमोऽध्यायः ।

यट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच ।

पूजाविधानं स्तोत्रञ्च श्रुतमत्यद्भुतं मया ।

अधुना कवचं ब्रूहि श्रोष्यामि त्वन्प्रसादतः ॥ १ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि हे दुर्गे कवचं परमाद्भुतम् ।

पुरा ब्रह्मं निगदितं गोलोके परमात्मना ॥ २ ॥

अतिगुह्यं परं तत्त्वं सर्वमन्वीष विग्रहम् ।

यदृत्वा पठनाद् ब्रह्मा संप्राप वेदमातरम् ॥ ३ ॥

यदृत्वाहं तव स्वामी सर्वमातुः सुरेश्वरि ।

नारायणश्च यदृत्वा महालक्ष्मीं मवाप सः ॥ ४ ॥

यदृत्वा परमात्मा च निर्गुणः प्रकृतेः परः ।

बभूव शक्तिमान् कृष्णः सृष्टिं स्रष्टुं पुरा विभुः ॥ ५ ॥

विष्णुः पाता च यदृत्वा संप्राप मिथुकन्यकाम् ।

शेषो विभर्त्ति ब्रह्माण्डं मूर्द्ध्नि सर्पपवद् यतः ॥ ६ ॥

लोमकूपेषु प्रत्येकं ब्रह्माण्डानि महान् विराट् ।

विभर्त्ति धारणाद् यस्य सर्वाधारो बभूव सः ॥ ७ ॥

यद्धारणाच्च पठनादश्वः साक्षी च सर्वतः ।

यद्धारणात् कुबेरश्च धनाध्यक्षश्च भारते ॥ ८ ॥

इन्द्रः सुराणामीशश्च पठनाद्धारणाद् यतः ।

नृपाणां मनुरीशश्च पठनाद् धारणाद् यतः ॥ ९ ॥

श्रीमांश्चन्द्रश्च यदृत्वा राजसूयं चकार सः ।

स्वयं सूर्यस्त्रिलोकेश पठनाद्धारणाद् यतः ॥ १० ॥

यदृत्वा पठनादग्निर्जगत्पूतं करोति च ।

यदृत्वा वाति वातीऽयं पुनाति भुवनत्रयम् ॥ ११ ॥

यदृत्वा च स्वतन्त्रो हि सृष्ट्युच्चरति जन्तुषु ।

त्रिसप्त कृत्वा निःश्रवां चकार च वसुधराम् ॥ १२ ॥

जामदग्न्यश्च रामश्च पठनाद्धारणाद् यतः ।

पपौ समुद्रं यद्धृत्वा पठनात् कुम्भसम्भवः ॥ १३ ॥
 सनत्कुमारो भगवान् यद्धृत्वा ज्ञानिनां गुरुः ।
 जीवन्मुक्तौ च सिद्धौ च नरनारायणावृषी ॥ १४ ॥
 यद्धृत्वा पठनात् सिद्धो वशिष्ठो ब्रह्मपुत्रकः ।
 सिद्धेशः कपिलो यस्मात् यस्माद्दत्तः प्रजापतिः ॥ १५ ॥
 यस्माद्भृगुश्च मां द्वेष्टि कून्मः शेषं विभक्तिं च ।
 सर्वाधारो यतो वायुर्वरुणः पवनो यतः ॥ १६ ॥
 ईशानो दिक्पतिश्चैव यमः शास्ता यतः शिवे ।
 कालः कालाग्निः रुद्रश्च संहर्त्ता जगतां यतः ॥ १७ ॥
 यद्धृत्वा गौतमः सिद्धः कश्यपश्च प्रजापतिः ।
 वसुदेवसुतां प्राप चैकांशिनतु तत्कलाम् ।
 पुरा स्वजायाविच्छेदे दुर्वासामुनिपुङ्गवः ॥ १८ ॥
 संप्राप रामः सीताञ्च रावणेन हृतां पुरा ॥ १९ ॥
 पुरा नलश्च संप्राप दमयन्तीं यतः सतीम् ।
 शङ्खचूडो महावीरो दैत्यानामीश्वरो यतः ॥ २० ॥
 वृषो वहति मां दुर्गे यतो हि गरुडो हरिम् ।
 एवं संप्राप संसिद्धिं सिद्धाञ्च मुनयः पुरा ॥ २१ ॥
 यद्धृत्वा च महालक्ष्मीः प्रदात्री सर्वसम्पदाम् ।
 सरस्वती सतां श्रेष्ठा यतः क्रीडावती रतिः ॥ २२ ॥
 सावित्री वेदमाता च यतः सिद्धिमवाप्नुयात् ।
 सिन्धुकन्या मर्त्यलक्ष्मीर्यतो विष्णुमवाप सा ॥ २३ ॥
 यद्धृत्वा तुलसी पूता गङ्गा भुवनपावनी ।
 यद्धृत्वा सर्वशस्याख्या सर्वाधारा वसुन्धरा ॥ २४ ॥
 यद्धृत्वा मनसादेवी सिद्धा च विश्वपूजिता ।

यद्वृत्वा देवमाता च विष्णुं पुत्रं मवाप सा ॥ २५ ॥
 पतिव्रता च यद्वृत्वा लोपासुद्राप्यरुन्धती ।
 लेभे च कपिलं पुत्रं देवहुती यतः सती ॥ २६ ॥
 प्रियव्रतोत्तानपादौ सुती प्राप च तत् प्रसूः ।
 त्वन्माता चापि संप्राप त्वां देवीं गिरिजां यतः ॥ २७ ॥
 एवं सर्वे सिद्धगणाः सर्वैश्वर्यं मवाप्नुयुः ।
 श्रीजगन्महलस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ॥ २८ ॥
 ऋषिन्धुन्दोऽस्य गायत्री देवी रामेश्वरी स्वयम् ।
 श्रीकृष्ण भक्तिसंपाती विनियोगः प्रकोत्तितः ॥ २९ ॥
 शिष्याय कृष्णभक्त्याय ब्राह्मणाय प्रकाशयितुं ।
 गठाय परमिष्याय दुष्टाय चतुः सदाप्रियात् ॥ ३० ॥
 राज्यं देयं गिरीदेयं न देयं कवचं प्रिये ।
 कण्ठे धृतमिदं भक्त्या कृष्णेन परमात्मना ॥ ३१ ॥
 मया दृष्टञ्च गोतोमो वज्रजायास्तमेव च ।
 श्रीं राधेति चतुर्थ्यन्तं वज्रिजायास्तमेव च ॥ ३२ ॥
 कृष्णेनोपासितो मन्त्रः कल्पवृक्षः गिरीश्वरः ।
 श्रीं श्रीं श्रीं राधिकाडेन्तं वज्रिजायास्तमेव च ॥ ३३ ॥
 कपालं नेत्रयुग्मञ्च श्रोत्रयुग्मं सदावतु ।
 श्रीं रां श्रीं श्रीं राधिकेति डेन्तं वज्रिजायास्तमेव च ॥ ३४ ॥
 मस्तकं केशसंघाय मन्त्रराजः सदावतु ।
 श्रीं रां राधेति चतुर्थ्यन्तं वज्रिजायास्तमेव च ॥ ३५ ॥
 सर्वसिद्धिप्रदः पातु कपोलं नासिकां मुखम् ।
 श्रीं श्रीं कृष्णप्रियाडेन्तं कण्ठं पातु नमोऽन्तकम् ॥ ३६ ॥
 श्रीं रां रामेश्वरीडेन्तं क्कथं पातु नमोऽन्तकम् ।

ओं रां रासविलासिन्यै पृष्ठं पातु सदावतु ॥ ३७ ॥

वृन्दावन विलासिन्यै स्वाहावचः सदावतु ।

तुलसीवनवासिन्यै स्वाहा पातु नितम्बकम् ॥ ३८ ॥

कृष्णप्राणाधिकाङ्क्षन्तं स्वाहान्तं प्रणवादिकम् ।

पादयुग्मञ्च सर्वाङ्गं सन्ततं पातु सर्वतः ॥ ३९ ॥

राधा रक्षतु प्राच्याञ्च वङ्गी कृष्णप्रियावतु ।

दक्षे रासेश्वरी पातु गोपीशा नैऋतेऽवतु ॥ ४० ॥

पश्चिमे निर्गुणा पातु वायव्ये कृष्णपूजिता ।

उत्तरे सन्ततं पातु मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ४१ ॥

सर्वेश्वरी सदैश्यानां पातु मां सर्वपूजिता ।

जले स्थले चान्तरीक्षे स्वप्ने जागरणे तथा ॥ ४२ ॥

महाविष्णोश्च जननी सर्वतः पातु सन्ततम् ।

कवचं कथितं दुर्गे श्रीजगन्मङ्गलं परम् ॥ ४३ ॥

यस्मै कस्मै न दातव्यं गूढाद् गूढतरं परम् ।

तव स्नेहान्मया ख्यातं प्रवक्तव्यं न कस्यचित् ॥ ४४ ॥

शुरुमभ्यर्च्य विधिवदस्त्रालङ्कार चन्दनैः ।

कण्ठे वा दक्षिणे वाह्यौ धृत्वा विष्णुसमो भवेत् ॥ ४५ ॥

शतलज्जपेनैव सिद्धञ्च कवचं भवेत् ।

यदि स्यात् सिद्धकवचो न दम्भो वङ्गिना भवेत् ॥ ४६ ॥

एतस्मात् कवचात् दुर्गे राजा दुर्योधनः पुरा ।

विशारदो जलस्तम्भे वङ्गिस्तम्भे च निश्चितम् ॥ ४७ ॥

अया सनत्कुमाराय पुरा दत्तञ्च पुष्करे ।

सूर्यपर्वणि मेरी च स सान्दीपनये ददौ ॥ ४८ ॥

वत्साय तेन दत्तञ्च ददौ दुर्योधनाय सः ।

कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ ४९ ॥
 नित्यं पठति भक्त्येदं तन्मन्त्रोपासकश्च यः ।
 विष्णुतुल्यो भवेन्नित्यं राजसूयफलं लभेत् ॥ ५० ॥
 स्नानेन सर्वतीर्थानां सर्वदानेन यत् फलम् ।
 सर्वत्रतोपवासे च पृथिव्याश्च प्रदक्षिणे ॥ ५१ ॥
 सर्वयज्ञेषु दीक्षायां नित्यञ्च सत्यरक्षणे ।
 नित्यं श्रीकृष्णसेवायां कृष्णनैविद्य भक्षणे ॥ ५२ ॥
 पाठे चतुर्णां वेदानां यत्फलञ्च लभेन्नरः ।
 तत्फलं लभते नूनं पठनात् कवचस्य च ॥ ५३ ॥
 राजद्वारे श्मशाने च सिंहव्याघ्रान्विते वने ।
 दावाग्नां संकटे चैव दस्युचीरान्विते भये ॥ ५४ ॥
 कारागारे विपद् ग्रस्ते घारे च दृढबन्धने ।
 व्याधियुक्तो भवेन्मुक्तो धारणात् कवचस्य च ॥ ५५ ॥
 इत्येतत्कथितं दुर्गे तवैवेदं महेश्वरि ।
 त्वमेव सर्वरूपा सां माया पृच्छसि मायया ॥ ५६ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

इत्युक्त्वा राधिकाख्यानं स्मरं स्मरञ्च साधवम् ।
 पुलकाद्वित सर्वाङ्गः सायुनेनो बभूव सः ॥ ५७ ॥
 न कृष्णसदृशो देवो न गङ्गा सदृशी सरित् ।
 न पुष्करात् समं तीर्थं नायमो ब्राह्मणात् परः ॥ ५८ ॥
 परमाणु परं सूक्ष्मं महाविष्णोः परो महान् ।
 नभःपरञ्च विस्तीर्णं यथा नाख्येव नारद ॥ ५९ ॥
 यथा न वैष्णवात् ज्ञानी योगीन्द्रः शङ्करात् परः ।
 कासक्तो धलो भस्मोहा जितास्तेनैव नारद ॥ ६० ॥

स्वप्ने जागरणे शश्वत् कृष्णध्यान रतः शिवः ।

यथा कृष्णस्तथा शम्भुर्न भेदो माधवैश्वरोः ॥ ६१ ॥

यथा शम्भुर्वैष्णवेषु यथा देवेषु माधवः ।

तथेदं कवचं वत्स कवचेषु प्रशस्तकम् ॥ ६२ ॥

शिरिति मङ्गलार्थञ्च वक्तारोदाहवाचकः ।

मङ्गलानां प्रदस्ता यः स शिवः परिकीर्तितः ॥ ६३ ॥

मराणां सन्ततं विद्मि शं कल्याणं करोति यः ।

कल्याणं मोक्षवचनं स एव शङ्करः स्मृतः ॥ ६४ ॥

ब्रह्मादीनां सुराणाञ्च मुनीनां वेदवादिनाम् ।

तेषाञ्च महतां देवो महादेवः प्रकीर्तितः ॥ ६५ ॥

महती पूजिता विद्मि जूलप्रकृतिरीश्वरी ।

तस्याः देव पूजितश्च महादेवः स च स्मृतः ॥ ६६ ॥

विग्रहस्थानाञ्च सर्वेषां महतामीश्वरः स्वयम् ।

महेश्वरञ्च तेनेमं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ६७ ॥

हे ब्रह्मपुत्र धन्योऽसि यद्गुरुञ्च महेश्वरः ।

श्रीकृष्ण भक्तिदाता यो भवान् पृच्छति माञ्च किम् ॥ ६८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणि नारायणनारद संवादे

प्रकृतिखण्डे राधिकोपाख्यानं नाम

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

सर्वाख्यानं श्रुतं ब्रह्मवतीव परमाद्भुतम् ।

अमुना यातुमिच्छामि दुर्गोपाख्यानमुत्तमम् ॥ १ ॥

दुर्गा नारायणीशाना विष्णुमाया शिवा सती ।

नित्या सत्या भगवती सर्वाणी सर्वमङ्गला ॥ २ ॥

अम्बिका वैष्णवी गौरी पार्वती च सनातनी ।

नामानि कीदृशोक्तानि सर्वेषां शुभदानि च ॥ ३ ॥

अथं षोडशनाम्नां च सर्वेषामीषितं वरम् ।

ब्रूहि वेदविदां श्रेष्ठ वेदोक्तं सर्वसन्मतम् ॥ ४ ॥

केन वा पूजिता सादौ द्वितीये केन वा पुरा ।

तृतीये वा चतुर्थे वा केन सर्वत्र पूजिता ॥ ५ ॥

नारायण उवाच ।

अथं षोडशनाम्नाञ्च विष्णुर्वेदे चकार सः ।

पुनः पृच्छसि ज्ञात्वा त्वं कथयामि यथागमम् ॥ ६ ॥

दुर्गोदैत्ये महाविघ्ने भववन्धे च कर्मणि ।

शोके दुःखे च नरके यमदण्डे च जन्मनि ॥ ७ ॥

महाभयेऽति रोगचाप्या शब्दोहन्तृवाचकः ।

एतान् हन्त्येव या देवी सा दुर्गा परिकीर्तिता ॥ ८ ॥

यशसा तेजसा रूपेर्नारायणममा गुणैः ।

शक्तिर्नारायणस्यैवं तेन नारायणी स्मृता ॥ ९ ॥

द्वैतानः सर्वसिद्ध्यर्थे चाशब्दो दातृवाचकः ।

सर्वसिद्धिप्रदात्री या सापीशाना प्रकीर्त्तिता ॥१०॥
 सृष्टा माया पुरा सृष्टौ विष्णुना परमात्मना ।
 मोहितं मायया विश्वं विष्णुमाया प्रकीर्त्तिता ॥११॥
 शिवे कल्याणरूपा च शिवदा च शिवप्रिया ।
 प्रिये दातरि चा शब्दो शिवा तेन प्रकीर्त्तिता ॥१२॥
 सदबुद्धाधिष्ठातृदेवी विद्यमाना युगे युगे ।
 पतिव्रता सुशीला च सा सती परिकीर्त्तिता ॥ १३ ॥
 यथा नित्योहि भगवान् नित्या भगवती तथा ।
 स्व मायया तिरोभूता तत्रे गे प्राकृते लये ॥ १४ ॥
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सर्वं मिथ्यैव कृत्रिमम् ।
 दुर्गा सत्यस्वरूपा सा प्रकृतिर्भगवान् यथा ॥ १५ ॥
 सिद्धैश्चर्यादिकं सर्वं यस्यामस्ति युगे युगे ।
 सिद्धादिके भगोच्चेय स्तेन भगवती स्मृता ॥१६॥
 सर्वान् मोक्षं प्रापयति जन्म मृत्यु जरादिकम् ।
 चरारचरांश्च विश्वस्यान् सर्वाणी तेन कीर्त्तिता ॥१७॥
 मङ्गलं मोक्षवचनं चा शब्दो दातृवाचकः ।
 सर्वान् मोक्षान् या ददाति सा एव सर्वमङ्गला ॥१८॥
 हर्षे सन्मादि कल्याणे मङ्गलं परिकीर्त्तितम् ।
 तान् ददाति या देवी सा एव सर्वमङ्गला ॥ १९ ॥
 अस्मेति मातृवचनो वन्दने पूजने सदा ।
 पूजिता वन्दिता माता जगतां तेन सांख्यिका ॥२०॥
 विष्णुभक्ता विष्णुरूपा विष्णोः शक्तिस्वरूपिणी ।
 सृष्टौ च विष्णुना सृष्टा वैष्णवी तेन कीर्त्तिता ॥ २१ ॥
 गौरः पीते च निर्लिप्ते परे ब्रह्मणि निम्बले ।

तस्याब्जनः शक्तिरियं गौरी तेन प्रकीर्त्तिता ॥ २२ ॥

गुरुः बभूव सर्वेषां तस्य शक्तिः प्रिया सती ।

गुरुः कृष्णश्च तन्माया गौरी तेन प्रकीर्त्तिता ॥ २३ ॥

तिथिभेदे सर्वभेदे कल्पभेदे प्रभेदतः ।

ख्याती तेषु च विख्याता पार्वती तेन कीर्त्तिता ॥ २४ ॥

महोत्सवविशेषे च पर्वन्निति प्रकीर्त्तिता ।

तस्याधिदेवी या सा च पार्वती परिकीर्त्तिता ॥ २५ ॥

पर्वतस्य सुता देवी साविर्भूता च पर्वते ।

पर्वताधिष्ठातृदेवि पार्वती तेन कीर्त्तिता ॥ २६ ॥

सर्वकाये सना प्रोक्ता विद्यमाने तनीति च ।

सर्वत्र सर्वकाले च विद्यमाना सनातनी ॥ २७ ॥

अर्थः षोडशनाम्नाञ्च कीर्त्तितश्च महासुने ।

यथागमञ्च वेदाक्तोपाख्यानञ्च निशामय ॥ २८ ॥

प्रथमे पूजिता सा च कृष्णेन परमाब्जना ।

हन्दावने च सृष्ट्यादौ गोलोके रासमण्डले ॥ २९ ॥

मधुकैटभभीते च ब्रह्मणा सा द्वितीयतः ।

त्रिपुर प्रेरितेनैव तृतीये त्रिपुरारिणा ॥ ३० ॥

अष्टत्रिंश महेन्द्रेण थापाद् दुर्वाससः पुरा ।

चतुर्थे वृजिता देवी भक्त्या भगवती सती ॥ ३१ ॥

बदा मुनीन्द्रैः सिद्धेन्द्रेर्देवैश्च मुनिपुङ्गवैः ।

पूजिता सर्वविश्वेषु बभूव सर्वतः सदा ॥ ३२ ॥

तेजःसु सर्वदेवानां साविर्भूता पुरा मुने ।

सर्वेदेवा ददुस्तस्यै यन्त्राणि भूषणानि च ॥ ३३ ॥

दुर्गादयश्च दैत्याश्च निहता दुर्गया तथा ।

दत्तं स्वराज्यं देवेभ्यो वरञ्च यदभीप्सितम् ॥ ३४ ॥
 कल्पान्तरे पूजिता सा सुरथेन महात्मना ।
 राज्ञा मेधस शिष्येण मृगमय्याञ्च सरित्तटे ॥ ३५ ॥
 मेघादिभिश्च महिषैः कृष्णसारैश्च मण्डकैः ।
 छागेरिक्षुक कुष्माण्डैः पक्षिभिर्वलिभिर्मुने ॥ ३६ ॥
 वेदोक्तानि च दत्त्वेवमुपचाराणि षोडश ।
 ध्यात्वा च कवचं धृत्वा संपूज्य च विधानतः ॥ ३७ ॥
 राजा कृत्वा परीहारं वरं प्राप यथेप्सितम् ।
 मुक्तिं संप्राप वैश्यश्च संपूज्य च सरित्तटे ॥ ३८ ॥
 तुष्टात्र राजा तैश्च लान्धुनेत्रपुटाञ्जलिः ।
 विसर्ज्य मृगमयीं तां गभीरे निर्मले जले ॥ ३९ ॥
 मृगमयीं तादृशीं दृष्ट्वा जलधीतां नराधिपः ।
 हरोद च तदा वैश्य स्ततः स्नानान्तरं ययौ ॥ ४० ॥
 त्यक्त्वा देहञ्च वैश्यश्च पुष्करे दुष्करं तपः ॥ ४१ ॥
 कृत्वा जगाम गोलोकं दुर्गादेवीवरेण सः ।
 राजा ययौ स्वराज्यञ्च पूज्यो निष्कण्टकं बली ॥ ४२ ॥
 भोगञ्च बुभुजे भूपः षष्टिं वर्षसहस्रकम् ।
 भार्यां स्वराज्यं सान्यस्य पुत्रे च कालयोगतः ॥ ४३ ॥
 मनुर्बभूव सावर्णिस्तथा च पुष्करे तपः ।
 इत्येवं कथितं वत्स समासेन यथागमम् ॥ ४४ ॥
 दुर्गास्थानं मुनिश्रेष्ठ किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४५ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद
 संवादे प्रकृतिस्तुति दुर्गापास्थानं नाम
 सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

कस्य वंशीज्ज्वो राजा सुरथो धर्मिणां वरः ।
 कथं संप्राप ज्ञानञ्च मेधसाद् ज्ञानिनां वरात् ॥ १ ॥
 कस्य वंशीज्ज्वो ब्रह्मन् मेधसो मुनिसत्तमः ।
 बभूव कुत्र संवादी नृपस्य मुनिना सह ॥ २ ॥
 बभूव कुत्र साक्षाद् भगवन् नृपवैश्ययोः ।
 व्यासेन श्रोतुमिच्छामि वद वेदजिदांवर ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

अत्रिश्च ब्रह्मणः पुत्रस्तस्य पुत्रो निशाकरः ।
 स च कृत्वा राजसूयं द्विजराजो बभूव ह ॥ ४ ॥
 गुरुपत्न्याश्च तारायां तस्याभूच्च बुधः सृतः ।
 बुधपुत्रस्तु चैत्रश्च तत् पुत्रः सुरथः स्मृतः ॥ ५ ॥

नारद उवाच ।

गुरुपत्न्याश्च तारायां बभूव तत् स्मृतः कथम् ।
 अहो व्यतिक्रमं ब्रूहि वेदस्य च महामुने ॥ ६ ॥

नारायण उवाच ।

सम्यक्भक्तो महाकामी ददर्श जाह्नवीतटे ।
 तारां सुरगुरोः पत्नीं धर्मिष्ठाश्च पतिव्रताम् ॥ ७ ॥
 सुस्रातां सुन्दरीं रम्यां पीनोन्नतपयोधराम् ।
 सुयोध्यां मुनितस्वाश्च सध्वञ्जीणां मनोहराम् ॥ ८ ॥

सुदतीं कीमलाङ्गीञ्च नवयौवनसंयुताम् ।

सूक्ष्मवस्त्रपरीधानां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ ९ ॥

कस्तूरीविन्दुना सार्द्धमधश्चन्दनविन्दुना ।

सिन्दूरविन्दुना चारुभालमध्यस्थलोज्ज्वलाम् ॥ १० ॥

वायुनाधोवस्त्रहीनां सकामां रक्तलोचनाम् ।

शरत्पार्वणचन्द्रास्यां पक्कविम्बाधरां वराम् ॥ ११ ॥

सस्मितां नम्रवक्त्राञ्च लज्जया चन्द्रदर्शनात् ।

गच्छन्तीं स्वगृहं हर्षात् गजेन्द्रमन्दगामिनीम् ॥ १२ ॥

तां दृष्ट्वा मन्मथाक्रान्तं चन्द्रो लज्जां जहौ मुने ।

पुलकाङ्कितसर्वाङ्गः सकामस्ताम् उवाच स ॥ १३ ॥

चन्द्र उवाच ।

योषिच्छ्रेष्ठे क्षणं तिष्ठ वरिष्ठे रसिकासु च ।

सुविदग्धे विदग्धानां मनोहरसि सन्ततम् ॥ १४ ॥

निषेव्य प्रकृतिं जन्मसहस्रं कामसागरे ।

तपः फलेन त्वां प्राप बृहत्श्रोणिं बृहत्स्यतिः ॥ १५ ॥

अहो तपस्विना सार्द्धमविदग्धेन वैधसा ।

योजिता त्वं रसवती शश्वत् कामातुरा वरा ॥ १६ ॥

किंवा सुखञ्च विज्ञातमविज्ञेषु समागमे ।

विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमः सुखसागरः ॥ १७ ॥

कामेन कामिनी त्वञ्च दग्धासि व्यर्थमीश्वरि ।

कर्मणोरात्मदोषाद्वा को जानाति मनस्त्रियाः ॥ १८ ॥

दिने दिने ब्रथा याति दुर्लभं नवयौवनम् ।

नवीनयौवनस्याया ब्रह्मेन स्यामिना तव ॥ १९ ॥

शश्वत्तपस्यायुक्तञ्च स कृष्णमात्मानोषितम् ।

स्वप्ने जागरणे वापि ध्यायते च ब्रह्मसतिः ॥ २० ॥
 सर्वकामरसज्ञा त्वं निष्कामं काममीप्सितम् ।
 कामुकी ध्यायते शश्वद्यूना शृङ्गारमात्मनि ॥ २१ ॥
 अन्यच्च तन्मनः कामोभिन्नं त्वङ्गर्तुरीप्सितम् ।
 का प्रीतिः सङ्गमे कान्ते द्वयोर्विषयभिन्नयोः ॥ २२ ॥
 वासन्तीपुष्पतल्पे च गन्धचन्दनचर्चिते ।
 वसन्ते मां गृहीत्वा च मोदस्व माधवीवने ॥ २३ ॥
 निर्जने चन्दनवने सुगन्धिपुष्पचर्चिते ।
 भवती युवती भाग्यवती तत्रैव मोदताम् ॥ २४ ॥
 चन्दने चम्पकवने शीतचम्पकवायुना ।
 रम्ये चम्पकतल्पे च क्रीडां कुरु मया सह ॥ २५ ॥
 इत्युक्त्वा मदनोन्मत्तो मदनाधिकमुन्दरः ।
 पपात चरणे देव्या मन्दो मन्दाकिनीतटे ॥ २६ ॥
 निरुद्धमार्गा चन्द्रेण शुष्ककण्ठीष्ठतालुका ।
 अभीतोवाच कोपेन रक्तपङ्कजलोचना ॥ २७ ॥

तारा उवाच ।

धिक् त्वां चन्द्र त्वं मन्ये परस्त्रीलम्पटं शठम् ।
 अत्रैरभाग्यात् त्वं पुत्रो व्यर्थन्ते जन्म जीवनम् ॥ २८ ॥
 अरे कृत्वा राजसूयमात्मानं मन्यसे वली ।
 बभूव पुण्यं ते व्यर्थं विप्रस्त्रीषु च यन्मनः ॥ २९ ॥
 यस्य चित्तं परस्त्रीषु सोऽशुचिः सर्वकर्मसु ।
 न कर्मफलभाक् पापी निन्द्यो विश्वेषु सर्वतः ॥ ३० ॥
 हंसि चेन्मे सतीत्वञ्च यन्मग्रस्तां भविष्यसि ।
 अत्युच्छ्रितो निपतनं प्राप्नोतीति श्रुतो श्रुतम् ॥ ३१ ॥

दुष्टानां दर्पहा कृष्णो दर्पन्ते निहनिष्यति ।
 त्यज मां मातरं वत्स यदि ते शं भविष्यति ॥ ३२ ॥
 इत्युक्त्वा तारका साध्वी करोद च मुहुर्मुहुः ।
 चकार साक्षिणं धर्मं सूर्यं वायुं हुताशनम् ॥ ३३ ॥
 ब्रह्माणं परमात्मानम् आकाशं पवनं धराम् ।
 दिनं रात्रिञ्च सन्ध्याञ्च सर्वं सुरगणं मुने ॥ ३४ ॥
 तारकावचनं श्रुत्वा न भीतः स चुकोपह ।
 करे धृत्वा रथे तूर्णं स्थापयामास सुन्दरीम् ॥ ३५ ॥
 रथञ्च चालयामास मनोयायी मनोहरम् ।
 मनोहरां गृहीत्वा तां स च रेमे मनोहरम् ॥ ३६ ॥
 विष्यन्दके सुरवने चन्दने पुष्पभद्रके ।
 पुष्करे च नदीतीरे पुष्पिते पुष्पकानने ॥ ३७ ॥
 सुगन्धिपुष्पतल्पे च पुष्पचन्दनवायुना ।
 निर्जने मलयद्रोण्यां स्निग्धचन्दनचर्चिते ॥ ३८ ॥
 शैले शैले नदे नद्यां शृङ्गारं कुर्वतस्तयोः ।
 गतं वर्षशतं हर्षान्मुहूर्तमिव नारद ॥ ३९ ॥
 बभूव शरणापन्नो भीतो दैत्येषु चन्द्रमाः ।
 तेजस्विनि तथा शुक्रे तेषाञ्च बलिनां गुरौ ॥ ४० ॥
 अभयञ्च ददौ तस्मै कृपया भृगुनन्दनः ।
 गुरुं जहास देवानां सुविपक्षं ब्रह्मस्यतिम् ॥ ४१ ॥
 सभायां जहसुर्हृष्टा बलिनो दितिनन्दनाः ।
 अभयञ्च ददुस्तस्मै भीताय च कलङ्गिने ॥ ४२ ॥
 सती सतीत्व ध्वंसेन पापेन चन्द्रमण्डले ।
 बभूव शशरूपञ्च कलङ्गं निर्मले मलम् ॥ ४३ ॥

उवाच तं महाभीतं शुक्रो वेदचिदांबरः ।

हितं तस्य वेदयुक्तं परिणामसुखावहम् ॥ ४४ ॥

शुक्र उवाच ।

त्वमहो ब्रह्मणः पीतोऽप्यत्रेभगवतः सुतः ।

दुर्नीतिं कमे ते पुत्र नीचवन्न यशस्करम् ॥ ४५ ॥

राजसूय पुण्यफले निर्मले कीर्त्तिमण्डले ।

सुधारागी सुराविन्दुरूपमङ्गमुपार्जितम् ॥ ४६ ॥

त्वज्देव गुरोः पत्नीं प्रसूनिव महासतीम् ।

धर्मिष्ठस्य वरिष्ठस्य ब्राह्मणानां वृहस्पतेः ॥ ४७ ॥

यस्योः सुराणामीशस्य गुरुपुत्रस्य ब्रह्मणः ।

पीतस्वाङ्गिरसः शशज्वलतो ब्रह्मतेजसा ॥ ४८ ॥

गतीरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।

इति सर्वमजातानां स्वभावश्च सतामपि ॥ ४९ ॥

स शत्रुर्मे सुरगुरुः परो विष्णो निशाकर ।

तद्यापि सृष्टजाख्यानं वर्णितं धर्मसंसदि ।

यत्र लोकाश्च धर्मिष्ठा स्तत्र धर्मः सनातनः ॥ ५० ॥

यतोऽधर्मस्ततः कस्यो यतः कस्यस्ततो जयः ।

गौरिकं पद्मञ्च व्याघ्रीं सिंहो सप्त प्रसूयते ॥ ५१ ॥

हिंसकाः प्रलयं यान्ति धर्मो रक्षति धार्मिकम् ।

देवाश्च शुक्यो विप्राः शक्ता यद्यपि रक्षितुम् ॥ ५२ ॥

तद्यापि न हि रक्षन्ति धर्मघ्नं पापिनं जनम् ।

कुलटा विप्रपत्नीनां गमने सुरविप्रयोः ॥ ५३ ॥

ब्रह्महत्या पीडनां पातकञ्च भवेद् ध्रुवम् ।

तासां सुपञ्चितानाञ्च गमने तच्चतुर्थकम् ॥ ५४ ॥

विप्रपत्नी सतीनाञ्च गमनेन बलेन चेत् ।
 ब्रह्महत्याशतं पापं भवेदेव श्रुतौ श्रुतम् ॥ ५५ ॥
 धर्मञ्चर महाभाग ब्राह्मणीं त्यज साम्प्रतम् ।
 कृत्वानुतापं पापाञ्च निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ५६ ॥
 उपायेन च ते पापं दूरीभूतं करोम्यहम् ।
 शरणागतस्य भीतस्य मयि देवस्य धर्मतः ॥
 शस्त्रहीनञ्च भीतञ्च दीनञ्च शरणार्थिनम् ।
 यो न रक्षत्यधर्मिष्ठः कुम्भीपाके वसेद् भ्रुवम् ॥ ५८ ॥
 राजसूयशतानाञ्च रक्षिता लभते फलम् ।
 परमैश्वर्यं युक्तञ्च धर्मेण स भवेदिह ॥ ५९ ॥
 इत्युक्त्वा च दैत्यगुरुः स्वर्गं मन्दाकिनी तटे ।
 स्नात्वा तं स्नापयामास विष्णुपूजाञ्चकार सः ॥ ६० ॥
 विष्णुपादोदकं पुण्यं तन्नैवेद्यं शुभप्रदम् ।
 गङ्गोदकञ्च पुण्यञ्च भोजयामास चन्द्रकम् ॥ ६१ ॥
 क्रोडे कृत्वा तु तं भीतं लज्जितं पापकर्मणा ।
 कुशहस्त इत्युवाच स्मरं स्मरं हरिं मुने ॥ ६२ ॥

शुक्र उवाच ।

यद्यस्ति मे तपः सत्यं सत्यं पूजाफलं हरेः ।
 सत्यं व्रतफलञ्चैव सत्यं सत्य वचः फलम् ॥ ६३ ॥
 तीर्थस्नानफलं सत्यं सत्यं दानफलं यदि ।
 उपवासफलं सत्यं पापान्मुक्तो भवान् भवेत् ॥ ६४ ॥
 तिसन्ध्याहीनं विप्रञ्च विष्णुपूजाविहीनकम् ।
 तं गच्छतु महावीरं चन्द्रपापं सुदारुणम् ॥ ६५ ॥
 स्वभार्यां वञ्चनं कृत्वा यः प्रयाति परस्त्रियम् ।

स यातु नरकं घोरं चन्द्रपापेन पातकी ॥ ६६ ॥
 वाचा वा ताडयेत् कान्तं दुःशीला दुर्मुखा च या ।
 सा युगं चन्द्रपापेन यातु लालामुखं ध्रुवम् ॥ ६७ ॥
 अनैवेद्यं वृथान्नञ्च यच्च भुङ्क्ते हरेर्द्विजः ।
 स यातु कालसूत्रञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम् ॥ ६८ ॥
 अस्तुवाचां भू खननं करोति यो नराधमः ।
 चन्द्रपापात् युगशतं कालसूत्रं स गच्छतु ॥ ६९ ॥
 स्वकान्तं वञ्चनं कृत्वा या याति परपूरुषम् ।
 सा यातु वल्लिकुण्डञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम् ॥ ७० ॥
 कीर्त्तिं करोति रजसा परकीर्त्तिं विलुप्य च ।
 स युगं चन्द्रपापेन कुम्भीपाकञ्च गच्छतु ॥ ७१ ॥
 पितरं मातरं भार्यां यो न पुण्याति पातकी ।
 स्रगुरुं चन्द्रपापेन यातु चाण्डालतां ध्रुवम् ॥ ७२ ॥
 कुलटान्नमवोरान्नं ऋतुस्नातान्नमेव च ।
 योऽश्नाति चन्द्रपापञ्च तं यातु पापिनं ध्रुवम् ॥ ७३ ॥
 स यातु तेन पापेन कुम्भीपाकं चतुर्युगम् ।
 तन्मादुर्त्तीयं चाण्डालीं योनिमाप्नोति पातकी ॥ ७४ ॥
 दिवसे यो ग्राम्यधर्मं महापापी करोति च ।
 यो गच्छेत् कामतः कान्ती गुर्विणीं वा रजस्वलाम् ॥ ७५ ॥
 तं यातु चन्द्रपापञ्च महाघोरञ्च पापिनम् ।
 स यातु तेन पापेन कालसूत्रं चतुर्युगम् ॥ ७६ ॥
 सुखं योणीं स्तनञ्चापि यो पश्यति परस्त्रियाः ।
 कामतः कामदग्धं तं यातु चन्द्रकण्ठवम् ॥ ७७ ॥
 स यातु लालाभक्षञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम् ।

तस्मादुत्तीर्य भवतु चाण्डालान्धो नपुंसकः ॥ ७८ ॥

कुहपूर्णेन्दुसंक्रान्त्यां चतुर्दश्याष्टमीषु च ।

मासं मसूरं लकुचं यश्च भुङ्क्ते रवेर्दिने ॥ ७९ ॥

कुरुते ग्राम्यधनञ्च तं यातु चन्द्रकिस्त्रिषम् ।

चतुर्युगं कालसूत्रं तेन पापेन गच्छतु ॥ ८० ॥

तस्मादुत्तीर्य चाण्डालीं योनिमाप्नोति पातकी ।

सप्तजन्म महारोगी दरिद्रः कुञ्ज एव च ॥ ८१ ॥

एकादश्याञ्च यो भुङ्क्ते कृष्णजन्माष्टमीदिने ।

शिवरात्रौ महापापी तं यातु चन्द्रपातकम् ॥ ८२ ॥

स यातु कुम्भीपाकञ्च यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।

तेन पापेन प्राप्नोतु चाण्डालीं योनिमेव च ॥ ८३ ॥

ताम्रस्थं दुग्धमाध्वीकमुच्छिष्टे प्लुतमेव च ।

नारिकेलोदकं कांक्षे दुग्धं सलवणं तथा ॥ ८४ ॥

पीतशेषजलञ्चैव भक्षावशेषमोदनम् ।

ओदनमसक्तदं भुङ्क्ते सूर्येनास्तं गते द्विजः ॥ ८५ ॥

तं यातु चन्द्रपापञ्च दुर्निवारञ्च दारुणम् ।

स यातु तेन पापेन चान्द्रकूपं चतुर्युगम् ॥ ८६ ॥

स्वकन्याविक्रयी विप्रो देवलो बृहदाहकः ।

शूद्राणां शवदाही च तेषाञ्च सूपकारकः ॥ ८७ ॥

अश्वत्थतर्घवाती च विष्णुवैष्णवनिन्दकः ।

तं यातु चन्द्रपापञ्च दारुणं पापितं भृशम् ॥ ८८ ॥

स यातु तस्मात् पापाञ्च तप्तशूर्मीञ्च पातकी ।

तपस्वहन्धो भवतु स यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ८९ ॥

तस्मादुत्तीर्य चाण्डालीं योनिं प्राप्नोति पातकी ।

सप्तजन्म स चाण्डालो वृषश्च जन्मपञ्च च ॥ ८० ॥
 गर्दभो जन्मशतकं शूकरो जन्मसप्त च ।
 तीर्थध्वाङ्गी जन्मसप्त विट्कुम्भिर्जन्मपञ्च च ।
 जलीका जन्मशतकं शुचिर्भवतु तत्परम् ॥ ८१ ॥
 वृथा मांसं यो भुङ्क्ते स्वार्थपाकान्नमेव च ।
 तद्दत्तं महापापी प्राप्नोतु चन्द्रपातकम् ॥ ८२ ॥
 स यातु चन्द्रपापेन चासीपत्रं चतुर्युगम् ।
 ततो भवतु सर्पश्च पशुश्च सप्तजन्म च ॥ ८३ ॥
 विप्रो वार्ष्णेयिको यो हि योनिजीवी चिकित्सकः ।
 हरेर्नान्नाञ्च विक्रीता यश्च वा स्वाङ्गविक्रयी ॥ ८४ ॥
 स्वधर्मकथकश्चैव यश्च स्वात्मप्रशंसकः ।
 मसीजीवी धावकश्च कुलटापोष्य एव च ॥ ८५ ॥
 तं यातु चन्द्रपापञ्च चन्द्रो भवतु विज्वरः ।
 स यातु तेन पापेन शूलप्रोतं सुदारुणम् ॥ ८६ ॥
 तत विद्वो भवतु स यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 ततो दरिद्रो रोगी च दीक्षाहीनो नरः पशुः ॥ ८७ ॥
 लाक्षामांसरसानाञ्च तिलानां लवणस्य च ।
 अश्वानाञ्चैव लौहानां विक्रीता नरघातकः ॥ ८८ ॥
 चौरश्च विप्रो घटीगस्तं यातु चन्द्रपातकम् ।
 स यातु तेन पापेन क्षुरधारं सुदुःसहम् ॥ ८९ ॥
 तत्र छिन्नो भवतु स यावदिन्द्रसहस्रकम् ।
 तन्मादुत्तीर्य भवतु शृगालः सप्तजन्मसु ॥ ९० ॥
 सप्तजन्म च मार्जारो महिषो जन्मपञ्चकम् ।
 सप्तजन्म च भल्लूकः कुकुरो सप्तजन्म च ॥ ९१ ॥

मत्स्यश्च जन्मशतकं कर्कटी जन्मपञ्चकम् ।
 गोधिका जन्मशतकं गर्दभः सप्तजन्मसु ॥ १०२ ॥
 सप्तजन्म च मण्डूकस्ततश्च मानवोऽधमः ।
 चर्मकारश्च रजकस्तैलकारश्च वार्द्धकी ॥ १०३ ॥
 नाविकः शवजीवी च व्याधश्च स्वर्णकारकः ।
 कुम्भकारो लौहकारस्ततः क्षत्रस्ततो द्विजः ॥ १०४ ॥
 इति चन्द्रं शुचिं कृत्वा समुवाच तु तारकाम् ।
 त्यक्त्वा चन्द्रं महासाध्वि गच्छ कान्तम् इति द्विजः ॥ १०५ ॥
 प्रायश्चित्तं विना पूता त्वमेव शुद्धमानसा ।
 अकामा या बलिष्ठेन न स्त्री जारेण दुष्यति ॥ १०६ ॥
 इत्येवमुक्त्वा शुक्रश्च चन्द्रश्च तारकां सतीम् ।
 सस्मितां सस्मितञ्चैव चकार च शुभाभिषम् ॥ १०७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद
 संवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्यानं
 नाम अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

बृहस्पतिः किञ्चकार तारकाहरणान्तरे ।
 कथं संप्राप तां साध्वीं तन्मे व्याख्यातु मर्हसि ॥ १

श्रीनारायण उवाच ।

दृष्ट्वा विलम्बं ताराया स्नान्याद्यापि गुरुः स्वयम् ।
 प्रस्थापयामास शिष्यमन्वेषार्थञ्च स्वर्णदीम् ॥ २ ॥
 शिष्यो गत्वा स्वर्णदीञ्च संप्राप्य लोकवक्त्रतः ।
 रुदन्नुवाच स्वगुरुं तारकाहरणं मुने ॥ ३ ॥
 श्रुत्वा सुरगुरुवर्तितां शशिना च प्रियां हताम् ।
 मुहूर्तं प्राप मूर्च्छाञ्च ततः संप्राप चेतनाम् ॥ ४ ॥
 रुरोदीच्चैः सशिष्यश्च हृदयेन विदूयता ।
 शोकेन लज्जया विप्रो विललाप मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥
 उवाच शिष्यान् समीध्य नीतिञ्च श्रुतिसम्भताम् ।
 साश्रुनेत्रः साश्रुनेत्रान् शोकार्तः शोककर्षितान् ॥ ६ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

हे वत्सा केन शप्तोऽहं न जानि कारणं परम् ।
 दुःखं धनैर्विरुद्धो यः संप्राप्नोति न संशयः ॥ ७ ॥
 यस्य नास्ति सतीभार्या गृहेषु प्रियवादिनी ।
 अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथागृहम् ॥ ८ ॥
 भावानुरक्ता वनिता हता यस्य च शत्रुणा ।
 अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ९ ॥
 सुशीला सुन्दरी भार्या गता यस्य गृहादहो ।
 अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ १० ॥
 दैवेनापहृता यस्य पतिसाध्या पतिव्रता ।
 अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ११ ॥
 स माता गृहे नास्ति गृहिणी वा सुशासिता ।
 अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ १२ ॥

प्रियाहीनं गृहं यस्य पूर्णं द्रविणबन्धुभिः ।

अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ १३ ॥

भार्याशून्या वनसमाः सभार्याश्च गृहा गृहाः ।

गृहिणी च गृहं प्रोक्तं न गृहं गृहमुच्यते ॥ १४ ॥

अशुचिः स्त्रीविहीनश्च दैवे पैत्र्ये च कर्मणि ।

यदङ्गा कुरुते कर्म न तस्य फलभाग् भवेत् ॥ १५ ॥

दाहिकाशक्तिहीनश्च यथा मन्दो हुताशनः ।

प्रभाहीनी यथा सूर्यः शोभाहीनो यथा शशी ॥ १६ ॥

शक्तिहीनो यथा जीवो यथा चात्मा तनुं विना ।

विनाधारं यथा धेयो यथेशः प्रकृतिं विना ॥ १७ ॥

न च शक्तो यथा यज्ञः फलदां दक्षिणं विना ।

कर्मणाञ्च फलं दातुं सामग्री मूलमेव च ॥ १८ ॥

विना स्वर्णं स्वर्णकारो यथाशक्तः स्वकर्मणि ।

यथाशक्तः कुलालश्च सृत्तिकाञ्च विना द्विजाः ॥ १९ ॥

तथा गृही न शक्तश्च सन्ततं सर्वकर्मणि ।

भार्यामूलाः क्रियाः सर्वाः भार्यामूला गृहास्तथा ॥ २० ॥

भार्यामूलं सुखं सर्वं गृहस्थानां गृहे सदा ।

भार्यामूलः सदाहर्षो भार्यामूलश्च मङ्गलम् ॥ २१ ॥

भार्यामूलश्च संसारो भार्यामूलश्च सौरभम् ।

यथा रथश्च रथिनां गृहिणाञ्च तथा गृहम् ॥ २२ ॥

सारथिस्तु यथा तेषां गृहिणाञ्च तथा प्रिया ।

सर्वरत्न प्रधाना च स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ २३ ॥

गृहीता सा गृहस्थेनैवेत्याह कमलोद्भवः ।

यथा जलं विना पद्मं पद्मं शोभा विना यथा ॥ २४ ॥

तथैव च गृहसुखं गृहिणां गृहिणीं विना ।
 इत्येव मुक्ता स गुरुः प्रविवेश गृहं मुहुः ॥ २५ ॥
 गृहाद् वहिनिःससार भूयोभूयः शुचान्वितः ।
 मुहुर्मुहुश्च मूर्च्छाञ्च चेतनां समवाप सः ॥ २६ ॥
 भूयोभूयो रुरोदोच्चैः स्मारं स्मारं प्रियागुणान् ।
 अथान्तरं महाज्ञानी ज्ञानिभिश्च प्रबोधितः ॥ २७ ॥
 सच्छिष्यैर्मृनिभिश्चान्यैः पुरन्दरगृहं वयो ।
 स गुरुः पूजितस्तेन चातिथ्येन मरुत्वता ॥ २८ ॥
 तमुवाच स्ववृत्तान्तं हृदि शल्यमिवाप्रियम् ।
 ब्रह्मस्मृतिवचःश्रुत्वा रक्तपङ्कजलोचनः ॥ २९ ॥
 तमुवाच महेन्द्रश्च कोपप्रफुरिताधरः ॥ ३० ॥

महेन्द्र उवाच ।

दूतानाञ्च सहस्रञ्च गच्छतु चारकर्मणि ।
 अतीव निपुणं दक्षं तत्त्वप्राप्तिनिमित्तकम् ॥ ३१ ॥
 यत्रास्ति पातकी चन्द्रो मन्मादा तारया सह ।
 गच्छामि तत्र सन्नद्धः सर्वैर्देवगणैः सह ॥ ३२ ॥
 त्यज चिन्तां महाभाग सर्वं भद्रं भविष्यति ।
 भद्रवीजं दुर्गमिदं कस्य सम्पद्विपदिना ॥ ३३ ॥
 इत्युक्त्वा च सुनाशीरो दूतानाञ्च सहस्रकम् ।
 तूर्णं प्रस्थापयासास तत्कर्मनिपुणं गुणे ॥ ३४ ॥
 ते दूताश्च वप्रेयसं ययुर्निर्जीनमेव च ।
 मुहुर्लङ्घयन् विष्वेषु श्रमित्वा शकपाययुः ॥ ३५ ॥
 चन्द्रश्च शुक्रभवेन ततःप्रपन्नश्च तिलागम् ।
 दृष्ट्वा सतारकं भीतं कथयामास रम् ॥ ३६ ॥

इति श्रुत्वा सुनाशीरो नतवक्त्रो बृहस्पतिम् ।

उवाच शोकसन्तप्तो हृदयेन विदूयता ॥ ३७ ॥

महेन्द्र उवाच ।

शृणु नाथ प्रवक्ष्यामि परिणामसुखावहम् ।

भयं त्यज महाभाग सर्वं भद्रं भविष्यति ॥ ३८ ॥

त्वया न हि जितः शुक्रो न मया दितिनन्दनः ।

एतदालोच्य चन्द्रश्च जगाम शरणं कविम् ॥ ३९ ॥

गच्छ शीघ्रं ब्रह्मलोकमस्माभिः सार्द्धमेव च ।

ब्रह्मणा सह यास्यामः कैलासे शङ्करं वयम् ॥ ४० ॥

इत्युक्त्वा तु महेन्द्रश्च सन्तप्तो गुरुणा सह ।

जगाम ब्रह्मलोकञ्च सुखदृश्यं निरामयम् ॥ ४१ ॥

तत्र दृष्ट्वा च ब्रह्माणं ननाम गुरुणा सह ।

प्रोवाच सर्ववृत्तान्तं देवानामीश्वरं परम् ॥ ४२ ॥

महेन्द्रवचनं श्रुत्वा जहास कमलोद्भवः ।

हितं तथ्यं नीतिसारम् उवाच विनयान्वितः ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यो ददाति परस्मै च दुःखमेव च सर्वतः ।

तस्मै ददाति दुःखञ्च शास्ता कृष्णः सनातनः ॥ ४४ ॥

अहं स्रष्टा च सृष्टेश पाता विष्णुः सनातनः ।

तथा रुद्रश्च संहर्त्ता ददाति च शिवं शिवः ॥ ४५ ॥

निरन्तरं सर्वसाक्षी धर्मश्च सर्वकारणः ।

सर्वे देवा विषयिणः कृष्णाज्ञापरिपालकाः ॥ ४६ ॥

बृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्त्तश्च जितेन्द्रियः ।

तयसाङ्गिरसः पुत्ता वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ४७ ॥

संवर्त्ताय कनिष्ठाय न च किञ्चिद्ददौ गुरुः ।

स बभूव तपस्वी च ध्यायते कृष्णमीश्वरम् ॥ ४८ ॥

उत्पथस्य मध्यमस्य भार्याञ्च गुर्विणीं सतीम् ।

जहार कामतस्ताञ्च भ्रातृजायामकामुकीम् ॥ ४९ ॥

यो हरेद् भ्रातृजायाञ्च कामी कामादकामुकीम् ।

ब्रह्महत्यासहस्रञ्च लभते नात्र संशयः ॥ ५० ॥

स याति कुम्भीपाकञ्च यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।

भ्रातृजायापहारी च मातृगामी भवेन्नरः ॥ ५१ ॥

तस्मादुत्तीर्य पापी च विष्ठायां जायते कृमिः ।

वर्षकोटिसहस्राणि तत्र स्थित्वा च पातकी ॥ ५२ ॥

ततो भवेन्महापापी वर्षकोटिसहस्रकम् ।

पुंश्चलीयोनिगर्त्ते च कृमिश्चैव पुरन्दर ॥ ५३ ॥

गृध्रकोटिसहस्राणि शतजन्मनि कुकुरः ।

भ्रातृजायापहरणाच्छतजन्मनि शूकरः ॥ ५४ ॥

यो न ददाति दायञ्च बलिष्ठो दुर्बलाय च ।

स याति कुम्भीपाकञ्च यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ५५ ॥

मा भुङ्क्ते जीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ५६ ॥

जगद्गुरोः शिवस्यापि गुरुपुत्रो ब्रह्मसूतिः ।

ज्ञातं करोतु वृत्तान्तमीश्वरं बलिनां वरम् ॥ ५७ ॥

सर्वे समूहाः देवानां सन्नदाश्च सवाहनाः ।

मध्यस्था मुनयश्चैव तिष्ठन्तु नमंदातटे ॥ ५८ ॥

पश्चादहञ्च यास्यामि पुण्यञ्च नमंदातटम् ।

गुरुस्तत गुरुपुत्रोऽपि गीत्रं यातु शिवालयम् ॥ ५९ ॥

महेन्द्र उवाच ।

कथं वा वेदकर्तुश्च सिद्धानां योगिनां गुरोः ।

मृत्युञ्जयस्य शम्भोश्च गुरुपुत्रो बृहस्पतिः ॥ ६० ॥

अङ्गिरास्तवपुत्रश्च तत् पुत्रश्च बृहस्पतिः ।

त्वत्तोन्नानी महादेवः कथं शिष्यो गुरोः पितुः ॥ ६१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कथेयमतिगुप्ता च पुराणेषु पुरन्दर ।

द्रुमां पुरा प्रवृत्तिञ्च कथयामि निशामय ॥ ६२ ॥

मृतवत्सा कर्मदोषाद्भार्याचाङ्गिरसः पुरा ।

व्रतं चकार सा चैवं कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ६३ ॥

व्रतं पुंसवनं नाम वर्षमेकं चकार सा ।

तनत्कुकारो भगवान् कारयामास तां व्रतम् ॥ ६४ ॥

तदागत्य च गोलोकात् परमात्मा कृपामयः ।

स्वेच्छामयं परं ब्रह्म भक्तानुग्रहविग्रहः ॥ ६५ ॥

सुव्रताञ्च सलक्ष्मीकां तामुवाच कृपानिधिः ।

प्रणतां साम्नुनेत्राञ्च त्रिनीताञ्च तया सुतः ॥ ६६ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

गृहाणेदं व्रतफलं मम तेजःसमन्वितम् ।

भुङ्क्ते मद्वरतः पुत्रो भविष्यति मदंशतः ॥ ६७ ॥

पतिगुरुश्च देवानां बृहतां ज्ञानिनां वरः ।

पुत्रस्ते भविता साध्वि मदरेण बृहस्पतिः ॥ ६८ ॥

मदरेण भवेद्योहि स च मद्वरपुत्रकः ।

त्वन्नर्भे मम पुत्रोऽयं चिरजीवी भविष्यति ॥ ६९ ॥

वरजो वीर्यजश्चैव क्षेत्रजः पालकस्तथा ।

विद्यामन्त्र सुतो चैव गृहीतः सप्तमः सुतः ॥ ७० ॥

इत्युक्त्वा राधिकानाथः स्वलोकञ्च जगाम सः ।

श्रीकृष्णवरपुत्रोऽयं ज्ञानीश्वरगुरुः स्वयम् ।

मृत्युञ्जयं महाज्ञानं शिवाय प्रददौ पुरा ॥ ७१ ॥

दिव्यं वर्षात्रिलक्षञ्च तपश्चक्रे हिमालये ।

स्वयोगं ज्ञानमखिलं तेजः स्वात्मसमं परम् ।

स्वशक्तिं विष्णुमायाञ्च स्वांशञ्च वाहनं वृषम् ॥ ७२ ॥

स्वशूलञ्च स्वकवचं स्वमन्त्रं द्वादशाक्षरम् ।

कृपामयः सुतस्तेन श्रीकृष्णश्च परात्परः ।

शिवलोके शिवा सा च विष्णुमाया शिवप्रिया ॥ ७३ ॥

शक्तिर्नारायणस्यैवं साविर्भूता मनातनी ।

तेजःसु सर्वदेवानां साविर्भूता मनातनी ॥ ७४ ॥

जवान् दैत्यनिकरं देवेश्यः प्रददौ पदम् ।

कल्याणं दत्तकन्या च सा मूलप्रकृतिः सती ॥ ७५ ॥

पितृयज्ञे तनुं त्यक्त्वा योगेन सिद्धयोगिनी ।

वभूव गैलकन्या सा साध्वी च भर्तृनिन्दया ॥ ७६ ॥

कालेन क्षणतपसा गङ्गारं प्राप सुन्दरी ।

श्रीकृष्णोहि गुरुः शश्वोः परमात्मा परात्परः ॥ ७७ ॥

कृष्णश्च वरपुत्रोऽयं स्वयमेव ब्रह्मसूत्रिः ।

अतोदीतो सुगुरुर्गुरुपुत्रः शिवस्य च ॥ ७८ ॥

इत्येवं कथितं सर्वं अतिगुह्यं पुरातनम् ।

इति रामानुजस्मृत्यः श्रुतञ्च कथितो मया ॥ ७९ ॥

पारम्परिकं मन्त्रञ्च कथयामि निशामय ।

दुर्वासा गुरुर्देव गङ्गरांशः प्रतापवान् ॥ ८० ॥

शिथौचाङ्गिरसस्तौ द्वौ गुरुपुत्रौऽथवा ततः ।

प्राणाधिकायां सत्याञ्च मृतायां दक्षशापतः ॥ ८१ ॥

स्वज्ञानं स्वञ्च भगवान् विसस्मार स्वमोहतः ।

स्मरणं कारयामास कृष्णेन प्रेरितोऽङ्गिराः ॥ ८२ ॥

अतो हेतो गुंरुश्चैव शिवस्य मत् सुतश्च सः ।

शीघ्रं गच्छतु कैलासं स्वयमेव बृहस्पतिः ॥ ८३ ॥

त्वं गच्छ तत्र सन्नद्धः सदेवो नमंदातटम् ।

द्रव्युक्ता जगतां धाता विरराम च नारद ॥ ८४ ॥

गुरुर्ययौ च कैलासं महेन्द्रो नमंदातटम् ॥ ८५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद

संवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्यानं

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ।

षष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग वेदवेदाङ्गपारग ।

निपीतञ्च सुधाख्यानं तन्मुखेन्दुविनिःसृतम् ॥ १ ॥

अधुना श्रोतुमिच्छामि किमुवाच बृहस्पतिः ।

शिवञ्च गत्वा कैलासं दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ २ ॥

जगत्कर्त्ता विधाता च किं वा तं प्रब्रुवाच सः ।

शतत् सर्वं रुमालोच्य वद वेदविदां वर ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

शीघ्रं गत्वा च कैलासं भ्रष्टश्रीः शङ्करं गुरुः ।

प्रणम्य तस्यै पुरतो लज्जा मलिनविग्रहः ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा गुरुसुतं शम्भुदतिष्ठत् कुशासनात् ।

आलिङ्गनं ददौ तस्मै शीघ्रं मङ्गलमाशिषम् ॥ ५ ॥

स्वाप्तने वासयित्वा च प्रपच्छ कुशलं वचः ।

उवाच मधुरं वाक्यं भीतं तं लज्जितं शिवः ॥ ६ ॥

श्रीशङ्कर उवाच ।

कथमेवं विभ्रस्वच्च दुःखी मलिनविग्रहः ।

साश्रुनेत्रो लज्जितश्च भ्रातस्तत् कारणं वद ॥ ७ ॥

किं वा तपस्या हीना ते सन्ध्याहीनाऽथवा मुने ।

किं वा श्रीकृष्णसेवा च विहीना दैवदोषतः ॥ ८ ॥

किंवा गुरौ भक्तिहीनोऽभीष्टदेवेऽथवा गुरौ ।

किंवा न रजितुं शक्तः प्रपन्नं शरणागतम् ॥ ९ ॥

किं वाऽतिथिस्ते विमुखः किंवा पोष्याः बुभुक्षिताः ।

किंवा स्रतन्वा स्त्री वा ते किंवा पुत्रोऽवचस्करः ॥ १० ॥

सुशामितो न शिष्यो वा किं श्रुत्याद्योत्तरप्रदाः ।

किंवा ते विमुखा लज्ज्मीः किंवा रुष्टो गुरुस्तव ॥ ११ ॥

गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च शम्भुत् सन्नुष्टमानसः ।

गुरुस्तव वरिष्ठश्च प्रेष्ठः श्रेष्ठः सतामहो ॥ १२ ॥

किंवा रुष्टोऽभीष्टदेवः किंवा रुष्टाश्च ब्राह्मणाः ।

किंवा रुष्टा वैष्णवाश्च किंवा ते प्रवर्जो रिपुः ॥ १३ ॥

किंवा ते बन्धुविच्छेदो विग्रहो बलिना सह ।

किंवा पदं परग्रस्तं किंवा बन्धुधनञ्च वा ॥ १४ ॥

केन ते वा कृता निन्दा खलेन पापिना मुने ।
 केन वा त्वं परित्यक्तः प्रियेन बान्धवेन वा ॥ १५ ॥
 बन्धुस्यक्त स्वया किंवा वैराग्येण क्रुधाथवा ।
 किंवा तीर्थे न हि स्नातं न दत्तं पुण्यवासरे ॥ १६ ॥
 गुरुनिन्दा बन्धुनिन्दा खलवक्तात् शुताथवा ।
 गुरुनिन्दा हि साधूनां मरणादतिरिच्यते ॥ १७ ॥
 असद्वंशप्रजातानां खलानां निन्दनं तथा ।
 दुःशीलमेवमसतां शश्वन्नारकिणामिह ॥ १८ ॥
 परप्रशंसकाः सन्तः पुण्यवन्तो हि भारते ।
 शश्वन्मङ्गलयुक्ताश्च राजन्ते मनसा सदा ॥ १९ ॥
 पुत्रे यशसि तोये च समृद्धे च पराक्रमे ।
 ऐश्वर्ये वा प्रतापे च प्रजाभूमि धनेषु च ॥ २० ॥
 वचनेषु च बुद्धौ च स्वभावे च चरित्रतः ।
 आचारि व्यवहारे च ज्ञायते हृदयं जृणाम् ॥ २१ ॥
 यादृग् नेषाञ्च हृदयं तादृक् तेषाञ्च मङ्गलम् ।
 यादृग् तेषां पूर्वपुण्यं तादृक् तेषाञ्च मानसम् ॥ २२ ॥
 इत्युक्त्वा च महादेवो विरराम स्वसंयदि ।
 तमुवाच महावक्ता स्वयमेव बृहस्पतिः ॥ २३ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

अकथ्यमेव वृत्तान्तं कथयामि किमीश्वर ।
 लोकाः कर्मवशीभूतास्तत्कर्म यत्कृतं पुरा ॥ २४ ॥
 स्वकर्मणां फलं भुङ्क्ते जन्तुर्जन्मनि जन्मनि ।
 न हि नष्टञ्च तत्कर्म विना भोगाञ्च भारते ॥ २५ ॥
 सुखं दुःखं भयं शोकं नराणां भारते प्रभी ।

केचिद्वदन्तीहि भवे स्वकृतेन च कर्मणा ॥ २६ ॥

केचिद्वदन्ति देवेन स्वभावेनेति केचन ।

त्रिविधाश्च मता वेदे वेदवेदाङ्गपारग ॥ २७ ॥

स्वयञ्च कर्मजनकस्तत्कर्म देवकारणम् ।

स्वभावो जायतो नृणाम् स्वात्मनः पूर्वकर्मणः ॥ २८ ॥

स्वकर्मणाश्च सर्वेषां जन्तूनां प्रतिजन्मनि ।

सुखं दुःखं भयं शोकम् स्वात्मनश्च प्रजायते ॥ २९ ॥

स्वकर्मफलभोक्ता च जीवो हि सगुणः सदा ।

आत्मा भोजयिता साची निर्गुणः प्रकृते परः ॥ ३० ॥

स एवात्मा सर्वसेव्यः सर्वेषाञ्च फलप्रदः ।

स च सृजति देवञ्च स्वभावं कर्म एव च ॥ ३१ ॥

कर्मणा च नृणां लज्जा प्रशंसा च प्रफुल्लता ।

लज्जाबीजञ्च वृत्तान्तं तथापि कथयामि ते ॥ ३२ ॥

इत्युक्त्वा सर्ववृत्तान्तम् उवाच तं बृहस्पतिः ।

श्रुत्वा बभूव नस्त्रास्यो गौरीशो लज्जया तदा ॥ ३३ ॥

जपमाला कराटु भ्रष्टा कोपाविष्टस्य शूलिनः ।

बभूव सद्यः कम्पश्च रक्तपङ्कजलोचने ॥ ३४ ॥

संहर्तुरीशो रुद्रस्य विष्णोः पातुः सखा शिवः ।

स्त्रष्टुलुप्यश्च मान्यश्च स्वात्मनः परमात्मनः ॥ ३५ ॥

निर्गुणस्य च कृष्णस्य प्रकृतीशस्य नारद ।

कोपात् प्रवक्तुमारिभे शुष्ककण्ठीष्ठतालुकः ॥ ३६ ॥

शिव उवाच ।

शिवमनु च साधूनां वैष्णवानां सतामिह ।

अवैष्णवानामसतामशिवञ्च पदे पदे ॥ ३७ ॥

ददाति वैष्णवेभ्यश्च यो दुःखं सुस्थितो जनः ।
 श्रीकृष्णस्तस्य संहर्त्ता विघ्नस्तस्य पदे पदे ॥ ३८ ॥
 अबैष्णवानां हृदयं न हि शुद्धं सदामलम् ।
 श्रीकृष्णमन्त्र स्मरणं मनोनेर्मल्य कारणम् ॥ ३९ ॥
 भिद्यते हृदयग्रन्थिच्छिद्यते सर्वसंशयः ।
 विष्णुमन्त्रोपासनया क्षीयते कर्म तत् नृणाम् ॥ ४० ॥
 अहो श्रीकृष्णदासानां कः स्वभावः सुनिर्मलः ।
 हृतभार्य मूर्च्छितश्च न शशाप रिपुं गुरुः ॥ ४१ ॥
 गुरुर्यस्य वशिष्ठश्च क्रोधहीनश्च धार्मिकः ।
 हन्तारश्च पुत्रशतं न शशाप रिपुं मुनिः ॥ ४२ ॥
 निखासेन सुरगुरोर्भ्रातुर्मम वृहस्पतेः ।
 भस्मीभूतो निमेषेण शतचन्द्रो भवेद् ध्रुवम् ॥ ४३ ॥
 तथापि तं न शशाप धर्मभङ्गभयेन च ।
 तपस्या हीयते शत्रुः कोपाविष्टस्य नित्यशः ॥ ४४ ॥
 अहो ह्यत्रे रसत्पुत्रः परस्त्रीलुब्धकः शठः ।
 तपस्विनो वैष्णवस्य ब्रह्मपुत्रस्य धर्मिणः ॥ ४५ ॥
 धर्मिष्ठा ब्रह्मणः पुत्रा वैष्णवा ब्राह्मणास्तथा ।
 केचिद्देवा द्विजा दैत्याः पौत्राश्च त्रिविधा मताः ॥ ४६ ॥
 ये सात्त्विका ब्राह्मणास्ते देवा राजसिकास्तथा ।
 दैत्यास्तामसिका रौद्रा बलिष्ठाः चोद्धताः सदा ॥ ४७ ॥
 स्वधर्मनिरता विप्रा नारायणपरायणाः ।
 शैवाः शाक्ताश्च ते देवा दैत्याः पूजाविवर्जिताः ॥ ४८ ॥
 मुमुक्षवो विष्णुभक्ता ब्राह्मणा दास्यलिप्तवः ।
 ऐश्वर्यलिप्तवो देवाश्चासुरास्तामसास्तथा ॥ ४९ ॥

ब्राह्मणानां स्वधर्मश्च कृष्णस्यार्चनं मीप्सितम् ।
 निष्कामानां निर्गुणस्य परस्य प्रकृतेरपि ॥ ५० ॥
 ये ब्राह्मणा वैष्णवाश्च स्वतन्त्राः परमं पदम् ।
 यान्त्यन्वोपासकाद्यान्यैः सार्धं च प्राकृते लये ॥ ५१ ॥
 वर्णानां ब्राह्मणाः श्रेष्ठाः साधवो वैष्णवा यदि ।
 विष्णुमन्त्रविहीनैर्भ्यो द्विजेभ्यः स्वपचां वरः ॥ ५२ ॥
 परिपक्वा विपक्वा वा वैष्णवाः साधवश्च ते ।
 सन्ततं पाति तांश्चैव विष्णुचक्रं सुदर्शनम् ॥ ५३ ॥
 यथा वह्नी शुष्कदणं भस्मीभूतं भवेत् सदा ।
 तथा पापं वैष्णवेषु काष्ठानीव हुताग्ने ॥ ५४ ॥
 गुरुवक्त्रात् विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रवेक्ष्यति ।
 तं वैष्णवं महापूतं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ५५ ॥
 पुंसां शतं पिष्टणाञ्च शतं मातामहस्य च ।
 स्त्रसोदराञ्च जननीमुद्धरन्त्येव वैष्णवाः ॥ ५६ ॥
 गयायां पिण्डदानेन पिण्डदाः पिण्डभोजिनम् ।
 समुद्धरन्ति पुंसाञ्च वैष्णवाश्च शतं शतम् ॥ ५७ ॥
 मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ।
 यमस्तन्मान्महाभीतो वैनतेयादिवोरगः ॥ ५८ ॥
 निष्पुनन्त्येव तीर्थानि गङ्गादीनि च भारते ।
 कृष्णमन्त्रोपासकाश्च स्पर्शमात्रेण वाक्पाते ॥ ५९ ॥
 पापानि पापिनां तीर्थे यावन्ति प्रभवन्ति च ।
 नश्यन्ति तानि सर्वाणि वैष्णवस्पर्शमात्रतः ॥ ६० ॥
 कृष्णमन्त्रोपासकानां रजसा पादपद्मयोः ।
 सद्यो मुक्ता पातकेभ्यः कृत्स्ना पृत्तावसुत्परा ॥ ६१ ॥

वायुश्च पवनो वक्त्रिः सूर्यः सर्वं पुनाति च ।

एते पूता वैष्णवानां स्पर्शमात्रेण लीलया ॥ ६२ ॥

अहं ब्रह्मा च शेषश्च धर्मः साक्षी च कर्मणाम् ।

एते हृष्टाश्च वाञ्छन्ति वैष्णवानां समागमम् ॥ ६३ ॥

फलं कर्मानुरूपेण सर्वेषां भारते भवेत् ।

न भवेत्तद्वैष्णवे च सिद्धधान्ये यथाङ्कुरम् ॥ ६४ ॥

हन्ति तेषां कर्म पूर्वं भक्तानां भक्तवत्सलः ।

क्षपया स्वपदं तेभ्यो ददात्येव क्षपानिधिः ॥ ६५ ॥

तेजस्विनाञ्च प्रवरं वैष्णवं भृगुनन्दनम् ।

स चन्द्रो दुर्बलो भीतः शुक्रञ्च शरणं ययौ ॥ ६६ ॥

सुदर्शनाद् वलिष्ठञ्च शुक्रं जेतुं न शक्तिमान् ।

तथापि चोद्धरिष्यामि तारां मन्त्रण्या गुरो ॥ ६७ ॥

भजसत्यं परं ब्रह्म क्षणमात्मानमीश्वरम् ।

सुप्रसन्ने भगवति पत्नीं प्राप्स्यसि लीलया ॥ ६८ ॥

मन्त्रं तस्य प्रदास्यामि भ्रातः कल्पतरुं परम् ।

कोटिजन्माद्य निघ्नञ्च सर्वमङ्गलकारणम् ॥ ६९ ॥

ब्रह्मादिस्तत्त्वपर्यन्तं नश्वरं जलविम्बवत् ।

शरणं याहि गोविन्दं परमात्मानमीश्वरम् ।

तावद्भवेच्छा भोगेच्छा स्त्रीसुखेच्छा नृणामिह ॥ ७० ॥

यावद्गुरुसुखान्भोजान्न प्राप्नोति मनुं हरिः ।

संप्राप्य दुर्लभं मन्त्रं वितृणो हि भवेन्नरः ॥ ७१ ॥

इन्द्रत्वममरत्वञ्च न हि वाञ्छन्ति वैष्णवाः ।

न हि वाञ्छन्ति मोक्षञ्च दास्यं भक्तिं विना हरिः ॥ ७२ ॥

भक्तिर्न प्रैच्छन् भक्तो न करोति च मोक्षणम् ।

ज्ञानं मृत्युञ्जयत्वञ्च सर्वसिद्धित्वमीप्सितम् ॥ ७३ ॥
 वाक्सिद्धित्वञ्च ब्रह्मत्वं भक्तानां न हि वाञ्छितम् ।
 भक्तिं विहाय कृष्णस्य विषयं यो हि वाञ्छति ॥ ७४ ॥
 विषमन्ति सुधां लब्ध्वा वञ्चितो विष्णुमायया ॥ ७५ ॥
 अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च धर्मोऽनन्तश्च कश्यपः ।
 कपिलश्च कुमारश्च नरनारायणावृषी ।
 स्वायम्भुवो मनुश्चैव प्रह्लादश्च पराशरः ॥ ७६ ॥
 भृगुः शुक्रश्च दुर्वासा वशिष्ठः क्रतुरङ्गिराः ।
 वलश्च वालिखिल्याश्च वरुणश्च हुताशनः ॥ ७७ ॥
 वायुः सूर्यश्च गरुडो दक्षो गणपतिः स्वयम् ।
 एते परा भक्तवराः कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ७८ ॥
 ये च तस्य कक्षाः श्रेष्ठास्ते तद्भक्तिपरायणाः ।
 इत्युक्त्वा शङ्करस्तस्मै ददौ कल्पतरुं मनुम् ॥ ७९ ॥
 लक्ष्मीमायाकामवीजं डेन्तं कृष्णपदं मुने ।
 परं पूजाविधानञ्च स्तोत्रञ्च कवचं मुने ॥ ८० ॥
 तत्पुरश्चरणं ध्यानं सिद्धे मन्दाकिनीतटे ।
 गुरुः संप्राप्य तं मन्त्रं शङ्कराच्च जगद्गुरोः ॥ ८१ ॥
 विलम्बो हि भवाब्धौ च बभूव तमुवाच ह ॥ ८२ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

आन्नां कुरु जगन्नाथ यामि तप्तं हरेस्तपः ।
 तारा तिष्ठतु तत्रैव न तथा मे प्रयोजनम् ॥ ८३ ॥
 पश्यामि विषतुल्यञ्च सर्वं नश्वरमीश्वर ।
 श्रीकृष्णं शरणं यामि सत्यं नित्यञ्च निर्गुणम् ॥ ८४ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

परयस्तां स्त्रियं त्यक्त्वा न प्रशंस्यं तपो मुने ।
 सस्त्रावितस्य दुश्कर्त्ता मरणादतिरिच्यते ॥ ८५ ॥
 पुरो गच्छ महाभाग तमेव नर्मदातटम् ।
 यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्राहं यामि सत्वरम् ॥ ८६ ॥
 शिवस्य वचनं श्रुत्वा ययौ सुरगुरुः स्वयम् ।
 आययौ च महाभागः शङ्करो नर्मदातटम् ॥ ८७ ॥
 समणं शङ्करं दृष्ट्वा प्रसन्नवदनचक्षुः ।
 प्रणेमुर्देवताः सर्वा मनवो मुनयस्तथा ॥ ८८ ॥
 ननाम शम्भुः शिरसा विष्णुञ्च कमलोद्भवम् ।
 ददौ विष्णुमहेशाय प्रेम्णालिङ्गनमाश्रितम् ॥ ८९ ॥
 एतस्मिन्नस्तरे तत्र चागमञ्च बृहस्पतिः ।
 प्रणनाम महादेवं विष्णुञ्च कमलोद्भवम् ॥ ९० ॥
 सूर्यं धर्ममनन्तञ्च नरं माञ्च मुनीश्वरान् ।
 स्वगुरुं पितरं भक्त्या चोवासे तत्र संसदि ॥ ९१ ॥
 सञ्चिन्त्य मनसा मुक्तिमुवाच तत्र संसदि ।
 स्वयं विष्णुञ्च भगवान् ब्रह्माणं चन्द्रशेखरम् ॥ ९२ ॥

विष्णु उवाच ।

युवाञ्च मुनयश्चैव समुद्रपुलिङ्गं स्वरा ।
 शुक्रं कञ्चिच्च मध्यस्थं प्रस्थापयितुमर्हसि ॥ ९३ ॥
 विग्रहेणैव विप्रमं भविष्यति न संशयः ।
 जदाशिषा सुरगुरुस्तारां प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ९४ ॥
 सुरैस्तत्र जगद्गुरुः शक्राचार्यो भविष्यति ।
 ततो यतो न किञ्चित् कदापि तत्र भवेत् ॥ ९५ ॥

युवाभ्यां प्रार्थमानोऽहं युवयोः स्तवनेन च ।

श्वेतद्वीपादागतोऽस्मि परितुष्टस्त्वेन च ।

शुक्राश्चममसीपणं सर्वा गच्छन्तु देवताः ॥ ८६ ॥

रिपुर्वलिङ्गः स्तोत्रेण वशीभूत इति श्रुतिः ।

इत्युक्त्वा जगतां नाथ स्तवैवान्तरधीयत ॥ ८७ ॥

सुतो ब्रह्मादिभिर्देवैः प्रणतैः परिपूजितः ।

गते च जगतां नाथे श्वेतद्वीपञ्च नारद ॥ ८८ ॥

चिन्तिताश्च सुराः सर्वे विपश्चमानसास्तथा ।

सुनीन् देवांश्च संवाञ्च ब्रह्मा च तत्र संसदि ॥ ८९ ॥

उवाच नीतिसारञ्च सम्मतः शङ्करेण स ॥ ९० ॥

ब्रह्मोवाच ।

मम शशोश्च विष्णोश्च धर्मस्य सर्वसाक्षिणः ।

अस्माकञ्च समः स्नेहो दैत्ये देवे च पुत्रकाः ॥ ९० ॥

दैत्यानाञ्च गुरौ शुक्रे प्रपन्नश्च निशाकरः ।

न जितश्च सुरैः शुक्रः पूजितो दितिनन्दनैः ॥ ९० ॥

तारा हितोरहं यानि शुक्रस्य भवनं सुराः ।

सर्वे समुद्रपुलिनं यान्तु विष्णोर्निदेशतः ॥ ९० ॥

इत्युक्त्वा जगतां धाता जगाम शुक्रसन्निधिम् ।

प्रययुर्देवता विप्राः समुद्रपुलिनं मुने ॥ ९० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-

नारदसंवादे तारोद्धारणप्रस्तावे

षष्ठितमोऽध्यायः ।

एकषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

ततः परं किं रहस्यं बभूवासुरदेवयोः ।

श्रोतुमिच्छामि भगवन् परं कौतूहलं मम ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

ब्रह्मा जगाम निलयं शुक्रस्य च महात्मनः ।

नानादैत्यगणाकीर्णं रत्नमन्दिरभूषितम् ॥ २ ॥

यच्चाशत्कोटिभिः शिथैः परीतं ब्रह्मवादिभिः ।

सप्तभिः परिखाभिश्च वेष्टितं दुर्गमेव च ॥ ३ ॥

रक्षितं रत्नकण्ठैर्दैत्यैश्च शतकोटिभिः ॥ ४ ॥

पद्मरागविरक्षितैः प्राचीरैः परिशोभितम् ।

ददर्श जगतां धाता सभायां भृगुनन्दनम् ॥ ५ ॥

स्तुतं मुनिगणैर्दैत्यै रत्नसिंहासनस्थितम् ।

जपन्तं परमं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम् ॥ ६ ॥

शतसूर्यप्रभं शश्वज्जलन्तं ब्रह्मतेजसा ।

दृष्ट्वा पौत्रं प्रभायुक्तं विधाता हृष्टमानसः ॥ ७ ॥

आत्मानं कृतिनं मेने पुत्रं पौत्रञ्च नारद ।

दृष्ट्वा पितामहं शुक्रो धातारं जगतां प्रभुम् ॥ ८ ॥

उत्थाय सहसा भीतः प्रणनाम पुटाक्षलिः ।

प्रदाय पूजयामास चोपचाराणि षोडश ॥ ९ ॥

तुष्टाव परया भक्त्या सम्भ्रमेण यथागमम् ।

विद्यामन्त्रप्रदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ १० ॥
 स्वकर्म्मणाञ्च फलदं सर्वेषां विश्वतो वरम् ।
 शुक्रस्य स्तवनेनैव सन्तुष्टो जगतां पतिः ॥ ११ ॥
 अवरुह्य रथात् तूर्णमुवास तत्र संसदि ।
 शुक्रेण शिरसा दत्ते रत्नसिंहासने वरे ॥ १२ ॥
 तेजसा ज्वलिते रम्ये निम्बिते विश्वकर्म्मणा ।
 शुक्रः प्रणम्य ब्रह्माणं कुमारं शकुनं क्रतुम् ॥ १३ ॥
 वशिष्ठञ्च मरीचञ्च सनन्दञ्च सनातनम् ।
 कपिलञ्च पञ्चशिखं वोढुमङ्गिरसं मुने ॥ १४ ॥
 धर्मं माञ्च नरं भक्त्या प्रणनाम पुटाञ्जलिः ।
 प्रत्येकं पूजयामास सादरञ्च यथोचितम् ॥ १५ ॥
 सिंहासनेषु रत्नेषु वासयामास धार्मिकः ।
 प्रहृष्टवदनाः सर्वे प्रणमुर्दितिनन्दनाः ॥ १६ ॥
 ऋषिसंवाञ्च ब्रह्माणं तुष्टुवुञ्च यथा गमम् ।
 सर्वान् संस्तूय च कविश्वाच सम्पुटाञ्जलिः ॥ १७ ॥
 सायुनेत्रः सपुलकः प्रणतो विनयान्वितः ॥ १८ ॥

शुक्र उवाच ।

अद्य मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम् ।
 स्वयं विधाता भगवान् साक्षाद् दृष्टः स्वमन्दिरं ॥ १९ ॥
 साक्षाद् दृष्टाञ्च तत् पुत्रा भगवन्तः सनातनाः ।
 तुष्टः कृणोऽयं मामिव परमात्मा परात्परः ॥ २० ॥
 कृतार्थं कर्तुमीशानां युष्माभिः स्वागतं शिशुम् ।
 स्वात्कारामेषु कुशलं प्रयमिव विडम्बनम् ॥ २१ ॥
 भवितुं कर्तुमीशानां हेतुरागमने तव ।

अपरं ब्रूहि किं वापि शाधि नः करवाम किम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मीवाच ।

उद्विग्नाश्चिरविच्छेदात् त्वां पौत्रं दृष्टुमागतः ।

विच्छेदः पुत्रपौत्राणां मरणादतिरिच्यते ॥ २३ ॥

कुशलं ते मुनिश्रेष्ठ पुत्रयोश्चापि योषितः ।

कुशलं ते स्वधर्माणां काम्यानां तपसासपि ॥ २४ ॥

दिने दिने परिच्छिन्नं श्रीकृष्णार्चनमीक्षितम् ।

स्वगुरोः सेवनं नित्यमविच्छिन्नं भवेत्तव ॥ २५ ॥

गुर्विष्टयोः पूजनञ्च सर्वमङ्गलकारणम् ।

पापाधिरोगशोकघ्नं पुण्यहर्षप्रदं शुभम् ॥ २६ ॥

अभीष्टदेवः सन्तुष्टो गुरौ तुष्टे नृणामिह ।

द्रष्टृदेवे च सन्तुष्टे सन्तुष्टाः सर्वदेवताः ॥ २७ ॥

गुरुर्विप्रः सुरुष्टो येषां पातकिनामिह ।

तेषाञ्च कुशलं नास्ति विघ्नस्तस्य पदे पदे ॥ २८ ॥

तुष्टञ्च सन्ततं वत्स श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ।

सर्वान्तरात्मा भगवां स्तव भक्त्या च निर्गुणः ॥ २९ ॥

तव तुष्टो गुरुरहं विधाता जगतामपि ।

मयि तुष्टे हरिसुष्टो हरौ तुष्टे तु देवताः ॥ ३० ॥

साम्प्रतं शृणु मे हेतुं गमनस्य सुनीश्वर ।

प्रेषितस्य सुराणाञ्च विश्वसंहर्तुरेव च ॥ ३१ ॥

शिवस्य गुरुपुत्रस्य साध्वीं तारां ब्रूहसतेः ।

अपहृत्य निशानाशस्तवैव शरणागतः ॥ ३२ ॥

ब्रह्मर्षस्य सूर्यस्य शक्रोऽनन्तश्च पुत्रक ।

आदित्या वसवो रुद्रा दिक्पालाश्च दिगीश्वराः ॥ ३३ ॥

युद्धायायान्ति सन्नद्धास्तिस्त्रः कोव्यश्च देवताः ।

नागाः किम्बु रूपाश्चैव यक्षराक्षसगुह्यकाः ॥ ३४ ॥

भूताः प्रेताः पिशाचाश्च कुष्माण्डा ब्रह्मराक्षसाः ।

किराताश्चैव गन्धर्वा समुद्रपुलिनेऽधुना ॥ ३५ ॥

तारकामय संग्राम मध्यस्थोऽहं सुतैः सह ।

देहि तारां रणं किं वा त्यज चन्द्रश्च कामिनम् ॥ ३६ ॥

शुक्र उवाच ।

आगच्छन्तु सुराः सर्वे सन्नद्धा रणदुर्मदाः ।

योत्से विना महेश्च सर्वपात्र गुरुं परम् ॥ ३७ ॥

दैत्या ऊचुः ।

उभयेषां गुरुः शम्भुर्मान्यो वन्द्यश्च सर्वदा ।

धर्मश्च साक्षी सर्वेषां त्वमेव च पितामह ॥ ३८ ॥

अन्यांश्च हणतुन्यांश्च न हि मन्यामहे वयम् ।

आगच्छन्तु च योत्स्यामो ब्रज ब्रूहि जगद्गुरो ॥ ३९ ॥

कृपया गुरुपुत्रस्य यथायाति महेश्वरः ।

अग्रे नास्त्रं विधास्यामः पश्चादुद्योत्स्यामहे प्रभो ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

कालाग्निकद्रुः संहर्ता विश्वस्य बलिनां वरः ।

हे वत्सास्तेन सार्धं को वा युद्धं करिष्यति ॥ ४१ ॥

भद्रकाली जगन्माता खड्गस्पर्शधारिणी ।

तया दुर्धर्षेणा सार्धं को वा युद्धं करिष्यति ॥ ४२ ॥

सा सहस्रभुजा देवी जुष्टमानाविभूषणा ।

योजनावतवक्त्रा च द्वायोजनविभृता ॥ ४३ ॥

सप्ततालप्रमाणाश्च वस्या दन्ता भयानकाः ।

क्रोशप्रमाणजिह्वा च महालोला भयङ्करी ॥ ४४ ॥

अतीव रौद्राः सन्नदा भीमाः शङ्करकिङ्कराः ।

अतिभीमा भैरवाश्च नन्दी च रक्ककर्कशः ॥ ४५ ॥

शिवस्य पार्षदाः सर्वे महाबलपराक्रमाः ।

वीरभद्रादयः शूरा शतसूर्यसमप्रभाः ॥ ४६ ॥

सहस्रसूत्रैः शेषस्य फणैकदेशकोणतः ।

विश्वं सर्षपतुल्यञ्च को वा योद्धा च तत्समः ।

कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता यस्य शम्भोश्च किङ्करः ॥ ४७ ॥

शूलिनस्त्रिपुरघ्नस्य ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ।

यस्य पाशुपतास्त्रेण दुर्निवार्येण पुत्तकाः ॥ ४८ ॥

भस्मीभूतं भवेद्विश्वं दैत्यानाञ्चैव का कथा ।

यस्य शूलेन भिन्नश्च शङ्खचूडः प्रतापवान् ॥ ४९ ॥

सुदामा पार्षदवरः कृष्णस्य परमात्मनः ।

त्रिकोटिसूर्यसदृशस्तेजस्वी परमाद्भुतः ॥ ५० ॥

राधाकवचकण्ठश्च सर्वदैत्यजनेश्वरः ।

मधुकैटभयोर्हन्ता हिरण्यकशिपोश्च यः ॥ ५१ ॥

स च विष्णुः समायाति श्वेतद्वीपात् स्वयं प्रभुः ।

इत्युक्त्वा जगतां धाता विरराम च संसदि ॥ ५२ ॥

प्रहस्योवाच प्रह्लादो दानवानामधीश्वरः ॥ ५३ ॥

प्रह्लाद उवाच ।

नमस्तुभ्यं जगद्धातः सर्वेषां प्राक्तनेश्वर ।

सर्वपूज्य सर्वनाथ किं वक्ष्यामि तवाग्रतः ॥ ५४ ॥

हिरण्यकशिपोर्हन्ता मधुकैटभयोश्च यः ।

स कृत्वा यस्य कृष्णस्य परिपूर्यतमस्य च ॥ ५५ ॥

सर्वान्तरात्मानन्तस्य चक्रं नाम सुदर्शनम् ।
 अस्माकं लोकमस्माद्यं गण्डद्रुचति दुःसहम् ॥ ५६ ॥
 ततो न बलवान् शम्भुर्न च पाशुपतं विधे ।
 न च काली न शेषश्च न च रुद्रादयः सुराः ॥ ५७ ॥
 यस्य लोमसु विश्वानि निखिलानि जगत्पते ।
 सर्वोधारस्य च विभोः स्थूलात् स्थूलतरस्य च ॥ ५८ ॥
 षोडशांशो भगवतः स एव च महान् विराट् ।
 अनन्तो नहि तत्स्थूलो न काली वृहती ततः ॥ ५९ ॥
 आगच्छन्तु सुराः सर्वे युद्धं कुर्वन्तु साम्प्रतम् ।
 न विभेमि शरेभ्यश्च न च पाशुपताद्वरात् ॥ ६० ॥
 नमस्तस्मै भगवते शिवाय शिवरूपिणे ।
 नमोऽनन्ताय साधुभ्यो वैष्णवेभ्यः प्रजापते ॥ ६१ ॥
 त्रीकणस्य प्रसादेन निर्भयोऽहं निरामयः ।
 न मे स्वात्मबलं ब्रह्मं स्तदु बलं यत् प्रभोर्बलम् ॥ ६२ ॥
 स्वपापेन मृतस्तातो पुरा वै विष्णुनिन्दया ।
 निर्वन्धाच्छृङ्खलूश्च दर्पाच्च अधुकैटभौ ॥ ६३ ॥
 त्रिपुरः किङ्करोऽस्माकं वीरत्वेन न गण्यते ।
 तथापि प्रेरितस्तेन स रथस्थो महेश्वरः ॥ ६४ ॥
 इत्युक्त्वा दानवयैष्ठो विरराम च संसदि ।
 उवाच जगतां धाता पुनरेव च नारद ॥ ६५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विनाशकारणं युद्धमुभयोर्देवदेवयोः ।
 सुप्रीताचरणं वत्स सर्वमङ्गलकारणम् ॥ ६६ ॥
 तारां भिक्षां देहि मद्यं भिक्षुकाय च ब्रह्मणे ।

विमुखे भिक्षुके राजन् गृहस्थः सर्वपापभाक् । ६७ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

स्वकीर्त्तिं रक्ष राजेन्द्र सिंहस्त्वं सुरदैत्ययोः ।

यस्य भिक्षुर्जगद्भाता तस्य कीर्त्तिश्च का कथा ॥ ६८ ॥

सनातन उवाच ।

न जितस्त्वं सुरेन्द्रैश्च ब्रह्मेशानपुरोगमैः ।

रक्षितः कृष्णचक्रेण वैष्णवः पुण्यवान् शुचिः ॥ ६९ ॥

सनन्द उवाच ।

यस्यैष्टदेवः सर्वात्मा श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ।

गुरुश्च वैष्णवः शुक्रः स च केन जितो महान् ॥ ७० ॥

सनक उवाच ।

पुण्यवान् न जितः केन जितः पापी स्वपातकैः ।

पुण्यदीपो न निर्वाति पाषण्डेनैव वायुना ॥ ७१ ॥

ऋषय ऊचुः ।

देहि तारां महाभाग चन्द्रं प्राणाधिकं गुरोः ।

स्वकीर्त्तिं रक्ष सुचिरं प्रार्थयामः पुनः पुनः ॥ ७२ ॥

प्रह्लाद उवाच ।

स्थिते सदीश्वरे साक्षान्नहि श्रुत्यो विराजते ।

कर्त्तारं ब्रूहि मन्नाथं गुरुं शुक्रं सतां वरम् ॥ ७३ ॥

शिष्याणामाधिपत्ये च साधूनां गुरुरीश्वरः ।

गुरौ समर्पितं पूर्वं सर्वैश्वर्यं मुनीश्वरे ॥ ७४ ॥

वयं श्रुत्याश्च पोष्याश्च स्वगुरोः परिचारकाः ।

ते च शिष्याः कुशलिनी गुर्वान्नां पालयन्ति ये ॥ ७५ ॥

प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा चकार प्रार्थनां कविम् ।

ददौ शुक्रय तारां तां चन्द्रश्च मलिनं मुने ॥ ७६ ॥

दत्त्वा तारां विष्णुं शुक्रः प्रणनाम विधेः पदे ।

नमस्कृत्य मुनिभ्यश्च प्रणतः स्वपुरं ययौ ।

ब्रह्मादः स्वगणो भक्त्या नमस्कृत्य विधेः पदे ॥ ७७ ॥

प्रत्येकञ्च मुनिगणान् प्रणतः स्मरहं ययौ ।

ब्रह्मा ददर्श ताराञ्च प्रवृत्तां स्वपदे सतीम् ।

लज्जया नम्रवक्त्राञ्च रुदतीं गुर्विणीं मुने ॥ ७८ ॥

चन्द्रश्च प्रवृत्तं धाता क्रोडे संख्याय मायया

उवाच मलिनां तारां कातराञ्च कृपामयः ॥ ७९ ॥

तारं त्यज भयं मातभयं किं ते मयि स्थिते ।

सौभाग्ययुक्ता स्वपती भविष्यसि वरेण मे ॥ ८० ॥

दुर्वला बलिना ग्रस्ता निष्कामा न च्युता भवेत् ।

प्रायश्चित्तेन शुद्धा सा न खी जारिण दुष्मति ॥ ८१ ॥

सकामा कामतो जारं भजते स्वसुखेन च ।

प्रायश्चित्तान्न शुद्धा सा स्वामिना परिवर्जिता ॥ ८२ ॥

कुम्भीपाके पच्यते सा यावच्चन्द्रदिवाकरी ।

अन्नं विष्टा जलं सृष्टं तृणं सर्वपापदम् ॥ ८३ ॥

पापीयस्याञ्च तस्याञ्च साधुभिः परिवर्जितम् ।

कस्य गर्भं वद शुभे गच्छ वत्से गुरोर्गृहम् ॥ ८४ ॥

त्यज लज्जां सहाभारी सर्वञ्च प्राक्तनाद्भवेत् ।

ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा समुवाच सती तदा ॥ ८५ ॥

चन्द्रश्च गर्भं हे तात विभर्ति दैवयोगतः ।

सर्वे मे साधिनः भन्ति दुर्वलायाः प्रजापते ॥ ८६ ॥

यदा जगद्ब्रह्म मां दवाहीनञ्च दुर्मतिः ।

इत्युक्त्वा तारका देवी सुषाव कनकप्रभम् ॥ ८७ ॥
 कुमारं सुन्दरं तत्र ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ।
 गृहीत्वा तनयं चन्द्रो नत्वा ब्रह्माण्मीश्वरम् ।
 अगाम स स्वभवनं ब्रह्मा सिन्धुतटं ययौ ॥ ८८ ॥
 सार्धं ताराञ्च गुरवे देवेभ्योऽप्यभयं ददौ ॥ ८९ ॥
 आशिषं शम्भु धर्माभ्यां ब्रह्मलोकं ययौ विधिः ।
 देवा ययुः स्वभवनं स्वगृहञ्च वृहस्पतिः ॥ ९० ॥
 भावानुरक्त वनितां संप्राप्य हृष्टमानसः ।
 तारकागर्भसंभूतः स एव च बुधः स्वयम् ॥ ९१ ॥
 तेजस्वी सद्ग्रही ब्रह्मं चन्द्रस्य तनयो महान् ।
 स एव नन्दनवने चित्रां संप्राप्य निर्जने ॥ ९२ ॥
 घृताच्या गर्भसंभूतां कुबेरस्य च रेतसा ।
 दृष्ट्वा च निर्जने रस्यां कन्यां कमललोचनाम् ॥ ९३ ॥
 अतीव यौवनस्थाञ्च बालां द्वादशवार्षिकीम् ।
 गान्धर्वेन विवाहेन तां जग्राह विधोः सुतः ॥ ९४ ॥
 तस्यामतीव रहसि वीर्याधानं चकार सः ।
 बभूव राजा चित्रायां चैतश्च सङ्खलेश्वरः ॥ ९५ ॥
 सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं प्रशास्ति धार्मिकी वली ।
 शतनद्यो घृतानाञ्च दध्ना नद्यः शतानि च ॥ ९६ ॥
 शतानि नद्यो दुग्धानां सधुनयश्च षोडश ।
 दश नद्यश्च तैलानां शर्करा लक्षराशयः ॥ ९७ ॥
 मिष्टान्नानां स्वस्तिकानां लक्षराशश्च नित्यशः ।
 पद्मकोटि गवां मांसं संपूर्णं स्वान्नमेव च ॥ ९८ ॥
 एतेषाञ्च नदीराशीभुज्जते ब्राह्मणा मुने ।

गवां लक्ष्म्य रत्नानां मणीनां लक्ष्ममेव च ॥ ९९ ॥

शतलजं सुवर्णानां लज्जश्च सूक्ष्मवाससाम् ।

रत्नानां भूषणं परमतीव सुमनोहरम् ॥ १०० ॥

ददौ द्विजातये राजा नित्यञ्च जीवनावधि ।

तस्य चैतस्य पुत्रश्च राजाभिरथ एव च ॥ १०१ ॥

तस्य पुत्रश्च सुरयश्चक्रवर्त्ती बृहत्पुत्रवाः ।

महाज्ञानश्च संप्राप्य मेधमात् मुनिसत्तमात् ॥ १०२ ॥

भेजे पुरा विष्णुमायां पुण्यक्षेत्रे च भारते ।

शरत्काले महापूजाञ्चकार स सरित्ते ॥ १०३ ॥

वैश्येन साद्वं स महान् ज्ञानिना मुनिसत्तम ।

राजा कलिङ्ग देशस्य विराधश्च विशां वरः ॥ १०४ ॥

तस्य पुत्रो महायोगी द्रुमिणो ज्ञानिनां वरः ।

द्रुमिणो वैष्णवः प्राज्ञः पुष्करे दुष्करं तपः ॥ १०५ ॥

कृत्वा समाधिं संप्राप ज्ञानिनं वैष्णवाग्रणीम् ।

पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभात् दुरात्मभिः ॥ १०६ ॥

स च कोटिं सुवर्णञ्च नित्यं दत्त्वा जलं पपी ।

मुक्तिं संप्राप संसेव्य विष्णुमायां सनातनीम् ॥ १०७ ॥

राजा लेभे मनुत्वञ्च राज्यं निष्कण्टकं मुने ।

उवाच मधुरं वाक्यं धाता विजगतां पतिः ॥ १०८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायण नारद

संवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गीपारश्यानि

एकषष्टितमोऽध्यायः ।

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

कथं राजा महाज्ञानं संप्राप मुनिसत्तमात् ।

वैश्यो मुक्तिं मेधसाञ्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

ध्रुवस्य पौत्रो बलवान् नन्दिरुक्कलनन्दनः ।

स्वायम्भुवमनोर्वशः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ २ ॥

अक्षीहिणीनां शतकं गृहीत्वा सैन्यमेव च ।

कोलाञ्च वैश्यामास सुरथस्य महामतेः ॥ ३ ॥

युद्धं बभूव नियतं पूर्णमब्दञ्च नारद ।

चिरजीवी वैष्णवश्च जिगाय सुरथं नृपः ॥ ४ ॥

एकाकी सुरथो भीतो नन्दिना च बहिष्कृतः ।

निशार्या हयमारुह्य जगान् गहनं वनम् ॥ ५ ॥

दृश्ये तत्र वैश्यञ्च पुष्पभद्रानदीतटे ।

तयोर्बभूव संप्रोतिः कृतवान्यदयोर्मुने ॥ ६ ॥

वैश्येन सार्द्धं नृपतिर्जगाम मेधसाश्रमम् ।

पुष्करं दुष्करं पुण्यक्षेत्रञ्च भारते सताम् ॥ ७ ॥

दृश्ये तत्र नृपतिर्मुनिं तं तीव्रतेजसम् ।

प्रियेभ्यश्च प्रवोचत्तं ब्रह्मतत्त्वं सुदर्लभम् ॥ ८ ॥

राजा तनाम वैश्यश्च शिरसा मुनिपुङ्गवम् ।

मुनिस्ती पूजयामास दृष्ट्वा ताभ्यां शुभाशिषम् ॥ ९ ॥

प्रश्नं चकार कुशलं जाति नाम पृथक् पृथक् ।

ददौ प्रत्युत्तरं राजा क्रमेण मुनिपुङ्गवम् ॥ १० ॥

सुरथ उवाच ।

राजाऽहं सुरथो ब्रह्मं श्वैतवंश समुद्भवः ।

वहिर्भूतः स्वराज्याच्च नन्दिना बलिनाधुना ॥ ११ ॥

किमुपायं करिष्यामि कथं राज्यं भवेन्मम ।

तन्मां ब्रूहि महाभाग त्वय्येव शरणागतम् ॥ १२ ॥

अयं वैश्वः समाधियं स्वगृहाच्च वहिष्कृतः ।

पुत्रैः कलत्रैर्दैवेन धनलोभेन धार्मिकः ॥ १३ ॥

ब्राह्मणाय ददौ नित्यं रत्नकोटिं दिने दिने ।

निषिद्धमानः पुत्रैश्च कलत्रैर्वान्यवैरयम् ॥ १४ ॥

कोपाद्विराक्तस्तैश्च पुनरन्वेषितः शुचा ।

अयं गृहञ्च न ययौ विरक्तो ज्ञानवान् शुचिः ॥ १५ ॥

पुत्राश्च पितृशोकेन गृहं त्यक्त्वा ययुर्वनम् ।

दत्त्वा धनानि विप्रेभ्यो विरक्ताः सर्वकर्मसु ॥ १६ ॥

सुदुर्लभं हरेर्ह्रास्यं वैश्यस्यास्य च वाञ्छितम् ।

कथं प्राप्नोति निष्कामस्तन्मि व्याख्यातु मर्हसि ॥ १७ ॥

श्रीसिधस उवाच ।

करोति मायया च्छन्नं विष्णुमाया दुरत्यया ।

निर्गुणस्य च कृष्णस्य त्रिगुणा विश्वमाज्ञया ॥ १८ ॥

कृपां करोति येषां सा धर्मिणाञ्च कृपामयी ।

तेभ्यो ददाति कृपया कृष्णभक्तिं सुदुर्लभाम् ॥ १९ ॥

येषां मायाविनां माया न करोति कृपां नृप ।

मायया तान्निवध्नाति मोहजालेन दुर्गतान् ॥ २० ॥

नश्वरे नित्यसंसारे भ्रमेण वर्वराः सदा ।
 कुर्वन्ति नित्यबुद्धिञ्च विहाय परमेश्वरम् ॥ २१ ॥
 देवमन्यं निषेवन्ते तन्मन्त्रञ्च जपन्ति च ।
 मिथ्याकिञ्चिन्निमित्तञ्च कृत्वा मनसि लोभतः ॥ २२ ॥
 हरेः कलाः देवताश्च निषेव्य जन्म सप्त च ।
 तदा प्रकृत्याः कृपया सेवन्ते प्रकृतिं तदा ॥ २३ ॥
 निषेव्य विष्णुमायाञ्च सप्तजन्म कृपामयीम् ।
 शिवे भक्तिं लभन्ते ते ज्ञानानन्दे सनातने ॥ २४ ॥
 ज्ञानाधिष्ठातृदेवञ्च निषेव्य शङ्करं हरेः ।
 अचिराद्विष्णुभक्तिञ्च प्राप्नुवन्ति महेश्वरात् ॥ २५ ॥
 सेवन्ते सगुणं सत्त्वं विष्णुं विषयिणं तदा ।
 सत्त्वज्ञानाच्च पश्यन्ति ज्ञानञ्च निःसंलं नराः ॥ २६ ॥
 निषेव्य सगुणं विष्णुं सात्त्विका वैष्णवा नराः ।
 लभन्ते निर्गुणे भक्तिं श्रीकृष्णे प्रकृतेः परे ॥ २७ ॥
 कुर्वन्ति ग्रहणं सन्तो मन्त्रं तस्य निरामयम् ।
 निषेव्य निर्गुणं देवं ते भवन्ति च निर्गुणाः ॥ २८ ॥
 असंख्यब्रह्मणः पातं तं च पश्यन्ति वैष्णवाः ।
 दास्यं कुर्वन्ति सततं गोलोके च निरामये ॥ २९ ॥
 कृष्णभक्तात् कृष्णमन्त्रं यो गृह्णाति नरोत्तमः ।
 पुरुषाणां सहस्रञ्च स्वपितॄणां समुद्धरेत् ॥ ३० ॥
 मातामहानां पुरुषं सहस्रं मातरं तथा ।
 दासादिकं समुद्धृत्य गोलोकं स प्रयाति च ॥ ३१ ॥
 भवार्णवे महाघोरे कर्णधारस्वरूपिणी ।
 पारं करोति दुर्गा तान् कृष्णभक्त्या च नौकया ॥ ३२ ॥

स्वकर्मवन्धनं कृत्तुं वैष्णवानाञ्च वैष्णवी ।

तोत्तमशक्तस्वरूपा सा कृष्णाय परमात्मनः ॥ ३३ ॥

विवेचनाचावरणी शक्तिः शक्तिर्विधा नृप ।

पूर्वं ददाति भक्ताय चैतराय परां परा ॥ ३४ ॥

सत्यस्वरूपः श्रीकृष्णस्तस्मात् सर्वञ्च नश्वरम् ।

बुद्धिविवेचनेत्येवं वष्णवानां सनातनी ॥ ३५ ॥

नित्यरूपा ममेयं श्रीरिति चावरणी च धीः ।

अवैष्णवानामसतां कर्मभोगभुजामहो ॥ ३६ ॥

अहं प्रचेतसः पुत्रः पीतश्च ब्रह्मणो नृप ।

भजामि कृष्णमात्मानं ज्ञानं संप्राप्य शङ्करात् ॥ ३७ ॥

गच्छ राजन् नदीतीरं भज दुर्गां सनातनीम् ।

बुद्धिमावरणीं तुभ्यं देवी दास्यति कामिने ॥ ३८ ॥

निष्कामाय च वैष्णाय वैष्णवाय च वैष्णवी ।

बुद्धिं विवेचनां शुद्धां दास्यत्येव कृपामयी ॥ ३९ ॥

इत्युक्ता च सुनिश्चिष्टो ददौ ताभ्यां कृपानिधिः ।

पूजाविधानं दुर्गायाः स्तोत्रञ्च कवचं मनुम् ॥ ४० ॥

वैष्णो मुक्तिञ्च संप्राप तां निषेव्य कृपामयीम् ।

राजा राज्यं मनुत्वञ्च परमैश्वर्यमीषितम् ॥ ४१ ॥

इत्येवं कथितं सर्वं दुर्गापाठ्यान्मुत्तमम् ।

सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४२ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

प्रकृतिखण्डे दुर्गापाठ्यानि सुरथमेधससंवादे

विपटितमोऽध्यायः ।

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग वद वेदविदांवर ।
 राजा केन प्रकारेण त्रिषष्टिं पराम् ॥ १ ॥
 समाधिर्नाम वैश्यो वा जिष्णुः किं वा निर्गुणं विभुम् ।
 भजे केन प्रकारेण प्रकृतिरूपदेशतः ॥ २ ॥
 किं वा पूजाविधानञ्च ध्यानं वा मनुमेव च ।
 किं स्तोत्रं कवचं किंवा ददौ राज्ञे महामुनिः ॥ ३ ॥
 तस्मै वैश्याय प्रकृतिः किंवा ज्ञानं ददौ परम् ।
 साक्षाद् बभूव सहसा केन वा प्रकृतिस्तयोः ॥ ४ ॥
 ज्ञानं संप्राप्य वैश्यश्च किं पदं प्राप दुर्लभम् ।
 गतिर्बभूव राज्ञश्च का वा ताञ्च शृणोम्यहम् ॥ ५ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

राजा मन्त्रञ्च संप्राप्य वैश्यश्च मेधसान् मुने ।
 स्तोत्रञ्च कवचं देव्या ध्यानञ्चैव पुरस्कृत्याम् ।
 जज्ञाप परमं मन्त्रं राजा वैश्यश्च पुष्करे ॥ ६ ॥
 ज्ञात्वा त्रिकालं वर्षञ्च ततः शुद्धो बभूव सः ।
 साक्षाद् बभूव तत्रैव मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ७ ॥
 राज्ञे ददौ राज्यवरं मनुजं वाञ्छितं सुखम् ।
 ज्ञानं निगूढं वैश्याय ददौ चाति सुदुर्लभम् ॥ ८ ॥
 यद्वत्तं शृण्विने पूर्वं कृष्णेन परमात्मना ।

निशाहासमतिक्रिष्टं दृष्ट्वा वैश्यं कृपामयी ॥ ८ ॥

करोद् ब्रुत्वा क्रोहे तमचेष्टं श्वासवर्जितम् ।

चेतनां कुत भो वत्सेत्युच्चार्य च पुनः पुनः ॥ १० ॥

चेतनाञ्च ददौ तस्मै स्वयं चैतन्यरूपिणी ।

संप्राप्य चेतनां वैश्यो करोद् प्रकृतेः पुरः ॥ ११ ॥

तमुवाच प्रसन्ना सा कृपयाऽतिकृपामयी ॥ १२ ॥

श्रीप्रकृतिरुवाच ।

वरं ब्रह्मस्य हि वत्स यत्ते मनसि वर्त्तते ।

ब्रह्मत्वममरत्वं वा ततो वाति सुदुर्लभम् ॥ १३ ॥

इन्द्रत्वं वा मनुत्वं वा सर्वसिद्धित्वमेव च ।

तुच्छं तुभ्यं न दास्यामि नश्वरं बालवच्चनम् ॥ १४ ॥

वैश्य उवाच ।

ब्रह्मत्वममरत्वं वा मातर्मे न हि वाञ्छितम् ।

ततोऽतिदुर्लभं किंवा न जानि तदभीष्टितम् ॥ १५ ॥

त्वय्येव गरणापन्नो देहि यद्वाञ्छितं तव ।

अनश्वरं सर्वसारं वरं मे दातुमर्हसि ॥ १६ ॥

प्रकृतिरुवाच ।

अदेयं नास्ति मे तुभ्यं दास्यामि मम वाञ्छितम् ।

यतो यास्यामि गोलोकं पदमेव सुदुर्लभम् ॥ १७ ॥

सर्वसारञ्च यज्जानं सुरर्षिणां सुदुर्लभम् ।

तद्दृष्टव्यतां महाभाग शृणु वत्स हरिः पदम् ॥ १८ ॥

अमरं बलनं ध्यानमर्चनं गुणकीर्तनम् ।

श्रवणं भावनं सेवा सर्वं कर्मा निर्वदनम् ॥ १९ ॥

एतदेव वैश्यानां नवधा भक्तिलक्षणम् ।

जन्ममृत्युजराव्याधि यमताडन खण्डनम् ॥ २० ॥
 आयुर्हरति लोकानां रविरेव हि सन्ततम् ।
 नवधा भक्तिहीनानामसतां पापिनामपि ॥ २१ ॥
 भक्तास्तद्गतचित्ताश्च वैष्णवाश्चिरजीविनः ।
 जीवन्मुक्ताश्च निष्पापा जन्मादिपरिवर्जिताः ॥ २२ ॥
 शिवः शेषश्च धर्मश्च ब्रह्मा विष्णुर्महान् विराट् ।
 सनत्कुमारः कपिलः सनकश्च सनन्दनः ॥ २३ ॥
 वोढुः पञ्चमिखी दक्षो नारदश्च सनातनः ।
 भृगुर्मरीचिर्दुर्वासाः कश्यपः पुलहोऽङ्गिराः ॥ २४ ॥
 मेधसो लोमशः शुक्रो वसिष्ठः क्रतुरेव च ।
 बृहस्पतिः कर्दमश्च शक्तिरत्रिः पराशरः ॥ २५ ॥
 मार्कण्डेयो बलिश्चैव प्रह्लादश्च गणेश्वरः ।
 यमः सूर्यश्च वरुणो वायुश्चन्द्रो हुताशनः ॥ २६ ॥
 अक्रूपाश्च उलूकश्च नाडो जङ्गश्च वायुजः ।
 नरनारायणौ कृष्णं इन्द्रद्युम्नो विभीषणः ॥ २७ ॥
 नवधा भक्तियुक्तश्च कृष्णस्य परमात्मनः ।
 एते महान्तो धर्मिष्ठा भक्तानां प्रवरास्तथा ॥ २८ ॥
 ये तद्भक्तास्ते तदंशा जीवन्मुक्ताश्च सन्ततम् ।
 पापापहारास्तीर्थानां पृथिव्याश्च विश्राम्यते ॥ २९ ॥
 ऊर्ध्वं च सप्त स्वर्गाश्च सप्तद्वीपा बहुधरा ।
 अधःसप्त च पाताला एतदुब्रह्माण्डमेव च ॥ ३० ॥
 एवंविधानां विश्वानां संख्या नास्त्येव पुत्तक ।
 एवञ्च प्रतिविज्जेषु ब्रह्माविष्णुशिवादयः ॥ ३१ ॥
 देवा देवर्षयश्चैव मनवो मानवादयः ।

सर्वायमाद्य सर्वत्र सन्ति वङ्गाद्य मायया ॥ ३२ ॥

महद्विणोर्लोमकूपे सन्ति विखानि यस्य च ।

स षोडशांशः कृष्णस्य चात्मनश्च महान् विराट् ॥ ३३ ॥

भज सत्यं परं ब्रह्म नित्यं निर्गुणमच्युतम् ।

प्रकृतेः परमीशानं कृष्णमात्मानमीप्सितम् ॥ ३४ ॥

निरीहञ्च निराकारं निर्विकारं निरञ्जनम् ।

निष्कामं निर्विरोधञ्च नित्यानन्दं सनातनम् ॥ ३५ ॥

स्वेच्छामयं सर्वरूपं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।

तेजःस्वरूपं परमं दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ ३६ ॥

ध्यानासाध्यं दुराराध्यं शिवादीनाञ्च योगिनाम् ।

सर्वेश्वरं सर्वपूज्यं सर्वस्य सर्वकामदम् ॥ ३७ ॥

सर्वाधारञ्च सर्वज्ञं सर्वानन्दकरं परम् ।

सर्वधर्मप्रदं सर्वं सर्वज्ञं प्राणरूपिणम् ॥ ३८ ॥

सर्वधर्मस्वरूपञ्च सर्वकारणकारणम् ।

सुखदं मोक्षदं सारं पररूपञ्च भक्तिदम् ॥ ३९ ॥

दास्यदं धर्मदञ्चैव सर्वसिद्धिप्रदं सताम् ।

सर्वं तदतिरिक्तञ्च नश्वरं कृत्रिमं सदा ॥ ४० ॥

परात्परतरं शुद्धं परिपूर्णतमं शिवम् ।

यद्यासुखं गच्छ वत्स भगवन्तमधीक्षजम् ॥ ४१ ॥

कृष्णेति द्व्यक्षरं मन्त्रं गृहाण कृष्णदास्यदम् ।

पुष्करं दुष्करं गत्वा दशलक्षमिमं जप ॥ ४२ ॥

दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेत्तव ।

इत्युक्त्वा सा भगवती तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४३ ॥

वैश्या नत्वा च तां भक्त्या जगाम पुष्करं सुते ।

पुष्करे दुस्तरं तस्मा संप्राप कृष्णमीश्वरम् ।

भगवत्याः प्रसादेन कृष्णदासो बभूव सः ॥ ४४ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्याने सुरथसमाधिमेधस-

संवादे प्रकृतिवैश्यसंवादकथनं नाम

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

राजा येन क्रमेणैव भेजे तां प्रकृतिं पराम् ।

तत् श्रूयतां महाभाग वेदोक्तं क्रममेव च ॥ १ ॥

स्नात्वाचम्य महाराजः कृत्वान्यासत्रयं तदा ।

स्वकराङ्गाङ्ग मन्त्राणां भूतशुद्धिं चकार सः ॥ २ ॥

प्राणायामं ततः कृत्वा कृत्वा च शङ्खशोधनम् ।

ध्यात्वा देवीञ्च मृण्मय्यां चकारावाहनं तदा ॥ ३ ॥

पुनर्ध्यात्वा च भक्त्या च पूजयामास भक्तितः ।

देव्याश्च दक्षिणे भागे संस्थाप्य कमलालयाम् ॥ ४ ॥

संपूज्य भक्तिभावेन भक्त्या परमधार्मिकः ।

देवषट्कं समावाह्य देव्याश्च पुरतो घटे ॥ ५ ॥

भक्त्या च पूजयामास विधिपूर्वञ्च नारद ।

गणेशश्च दिनेशश्च वक्त्रिं विष्णुं शिवं शिवाम् ॥ ६ ॥
 देवपट्कञ्च संपूज्य नमस्कृत्य विचक्षणः ।
 तदा ध्यायेन्महादेवीं ध्यानेनानेन भक्तितः ॥ ७ ॥
 ध्यानञ्च सामवेदोक्तं परं कल्पतरुं मुने ।
 ध्यायेन्नित्यं महादेवीं मूलप्रकृतिरीश्वरीम् ॥ ८ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवादीनां पूज्यां बन्ध्यां सनातनीम् ।
 नारायणीं विष्णुमायां वैष्णवीं विष्णुभक्तिदाम् ॥ ९ ॥
 सर्वस्वरूपां सर्वेषां सर्वाधारां परात्पराम् ॥
 सर्वविद्या सर्वमन्त्र सर्वशक्ति स्वरूपिणाम् ॥ १० ॥
 सगुणां निगुणां सत्यां वरां स्वेच्छामयां सतीम् ।
 महाविशीश्व जननीं कृष्णस्याङ्गाङ्गसम्भवाम् ॥ ११ ॥
 कृष्णप्रियां कृष्णशक्तिं कृष्णबुद्धाब्धिदेवताम् ।
 कृष्णमृतां कृष्णपूज्यां कृष्णबन्ध्यां कृष्णमयां ॥ १२ ॥
 तप्तकाञ्चनवर्णाभां कौटिस्तूर्यनलप्रभाम् ।
 ईषडाभ्यप्रसवाभ्यां भक्तानुग्रहकातराम् ॥ १३ ॥
 दुर्गां शतभुजां देवीं सहस्रदुर्गेतिनाशिनीम् ।
 त्रिलोचनप्रियां साध्वीं त्रिगुणाञ्च त्रिलोचनाम् ॥ १४ ॥
 त्रिलोचनप्राणरूपां शुद्धार्चिचन्द्रशेखराम् ।
 विभ्रतीं कवरीभारं सालताम्राभ्यसङ्गितम् ॥ १५ ॥
 वर्तुलं वामवक्त्रञ्च शम्भोर्मातममोहिनीम् ।
 रत्नकुण्डलयुक्तां न गरुडस्थितविराजिताम् ॥ १६ ॥
 नामा दक्षिणभागेन विभ्रतीं गजसौक्तिकम् ।
 असृज्यरत्नं बहुलं विभ्रतीं चवर्णोपरि ॥ १७ ॥
 मुक्तापंक्ति विनिन्द्यैक दन्तपंक्तिमुशोभिताम् ।

पक्कविम्बाधरोष्ठीञ्च सुप्रसन्नां सुमङ्गलाम् ॥ १८ ॥
 चित्रपत्रावलीरम्यकपोलयुगलोज्ज्वलाम् ।
 रत्नकेयूर बलय रत्नमञ्जीर रञ्जिताम् ॥ १९ ॥
 रत्नकङ्कण भूषाढ्यां रत्नपाशकशोभिताम् ।
 रत्नाङ्गुरीय निकरैः कराङ्गुलिचयोज्ज्वलाम् ॥ २० ॥
 पादाङ्गुलि नखासक्तालक्तरखासुशोभनाम् ।
 वक्त्रिशृङ्गांशुकाधानां गन्धचन्दनचर्चिताम् ॥ २१ ॥
 विभ्रतीं स्तनयुग्मञ्च कस्तूरीविन्दुशोभिताम् ।
 सर्वरूपगुणवतीं गजेन्द्र मन्दगामिनीम् ॥ २२ ॥
 अतीव कान्तां शान्ताञ्च नीतान्तां योगसिद्धिषु ।
 विधातुश्च विधात्रीञ्च सर्वधात्रीञ्च शङ्करीम् ॥ २३ ॥
 शरत्पार्वणचन्द्रास्यामतीव सुमनोहराम् ।
 कस्तूरीविन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनविन्दुना ॥ २४ ॥
 सिन्दूर विन्दुना शश्वद् भालमध्यस्थलोज्ज्वलाम् ।
 शरन् मध्याह्न कमलप्रभासोचन लोचनाम् ॥ २५ ॥
 चारुकज्जलरेखाभ्यां सर्वतश्च समुज्ज्वलाम् ।
 कोटिकन्दर्प लावण्य लोलानिन्दितविग्रहाम् ॥ २६ ॥
 रत्नसिंहासनस्थाञ्च सदृशमुकुटोज्ज्वलाम् ।
 सृष्टौ स्रष्टुः शिलरूपां दयां पातुश्च पालने ॥ २७ ॥
 संहारकाले संहर्तुः परां संहाररूपिणीम् ।
 निशुब्ध शुद्धमयिनीं महिषासुरमर्दिनीम् ॥ २८ ॥
 पुरा त्रिपुरयुद्धे च संस्तुतां त्रिपुरारिणा ।
 मधुकैटभयोर्युद्धे विष्णुशक्तिस्वरूपिणीम् ॥ २९ ॥
 सर्वदैव्य निहन्त्रीञ्च रत्नबीजविनाशिनीम् ।

नृसिंहशक्तिरूपाञ्च हिरण्यकशिपोर्वधे ॥ ३० ॥
 वराहशक्तिं वाराहे हिरण्याक्षवधे तथा ।
 परब्रह्मस्वरूपाञ्च सर्वशक्तिं सदा भजे ॥ ३१ ॥
 इति ध्यात्वा स्वशिरसि पुष्पं दत्त्वा विचक्षणः ।
 पुनर्ध्यात्वा चैव भक्त्या कुर्यादावाहनन्ततः ॥ ३२ ॥
 प्रकृतेः प्रतिमां धृत्वा सन्धमेवं पठेन्नरः ।
 जीवन्त्यामं ततः कुर्यात् मनुनानेन यत्नतः ॥ ३३ ॥
 एहोहि भगवत्यस्व शिवलोकात् सनातनि ।
 गृह्णाण मम गजाञ्च गारदीयां सुरेश्वरि ॥ ३४ ॥
 इहागच्छ जगत्पृथ्वी तिष्ठ तिष्ठ महेश्वरि ।
 हे मातरस्यामर्चायां सन्निरुद्धा भवास्थिके ॥ ३५ ॥
 इहागच्छन्तु त्वत् प्राणाश्चाधप्राणैः सहाच्युते ।
 इहागच्छन्तु त्वरितं तवैव सर्वशक्तयः ॥ ३६ ॥
 ओं क्लीं श्रीं क्लीं च दुर्गायै वल्लिजायान्तमेव च ।
 समुच्चार्योरसि प्राणाः सन्तिष्ठन्तु सदा शिवे ॥ ३७ ॥
 सर्वेन्द्रियाधिदेवास्ते इहागच्छन्तु चण्डिके ।
 इहागच्छन्तु ते शक्त्य इहागच्छन्तु ईश्वराः ॥ ३८ ॥
 म इहागच्छेत्यावाह्य परिहारं करोति च ।
 मन्त्रेणानेन विप्रेन्द्र तत् शृणुष्व समाहितः ॥ ३९ ॥
 स्मारातं भगवत्यस्व शिवलोकाच्छिवप्रिये ।
 प्रसादं कुरु मां भद्रे भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥ ४० ॥
 धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सफलं जीवनं मम ।
 आगतामि यतो दुर्गे माहेश्वरि मङ्गलयम् ॥ ४१ ॥
 अथ मे सफलं जन्म सार्थकं जीवनं मम ।

पूजयामि यतो दुर्गां पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ ४२ ॥
 भारते भवतीं पूज्यां दुर्गां यः पूजयेद्बुधः ।
 सोऽन्ते याति च गोलोकं परमैश्वर्यवानिह ॥ ४३ ॥
 कृत्वा च वैष्णवीपूजां विष्णुलोकं व्रजेत् सुधीः ।
 माहेश्वरीञ्च संपूज्य शिवलोकञ्च गच्छति ॥ ४४ ॥
 सात्त्विकी राजसी चैव त्रिधा पूजा च तामसी ।
 भगवत्याश्च वेदोक्ता चोत्तमा मध्यमाधमा ॥ ४५ ॥
 सात्त्विकी वैष्णवानाञ्च शाक्तादीनाञ्च राजसी ।
 अदीक्षितानामसता मन्यानां तामसी स्मृता ॥ ४६ ॥
 जीवहत्याविहीना या वरापूजा च वैष्णवी ।
 वैष्णवा यान्ति गोलोकं वैष्णवीवरदानतः ॥ ४७ ॥
 माहेश्वरी राजसी च बलिदानसमन्विता ।
 शाक्तादयो राजसाश्च कैलासं यान्ति ते तथा ॥ ४८ ॥
 किराता नरकं यान्ति तामस्या पूजया तथा ।
 त्वमेव जगतां मातश्चतुर्वर्गफलप्रदा ॥ ४९ ॥
 सर्वशक्तिस्वरूपा च कृष्णस्य परमात्मनः ।
 जन्ममृत्यु जरा व्याधिहरा त्वञ्च परात्परा ॥ ५० ॥
 सुखदा मोक्षदा भद्रा कृष्णभक्तिप्रदा सदा ।
 नारायणि महामाये दुर्गे दुर्गतिनाशिनि ॥ ५१ ॥
 दुर्गेति स्मृतिमात्रेण याति दुर्गं नृणामिह ।
 इति कृत्वा परिहारं देव्या वामे च साधकः ॥ ५२ ॥
 त्रिपद्या उपरिष्ठात्तु कुर्याच्च शहरक्षणम् ।
 तत्र दत्वा जलं पूर्णं दूर्वां पुष्पञ्च चन्दनम् ॥ ५३ ॥
 धृत्वा दक्षिणहस्तेन मन्त्रमेवं पठेन्नरः ।

पुण्यस्त्वं गङ्गा पुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।

प्रभवः शङ्खचूडात्वं पुराकल्पे पवित्रकः ॥ ५४ ॥

ततोऽर्घ्यपात्रं संस्थाप्य विधिनानेन पण्डितः ।

दत्त्वा संपूजयेद्देवीं उपचाराणि षोडश ॥ ५५ ॥

त्रिकोणमण्डलं कृत्वा सजलेन कुशेन च ।

कूर्मं शेषं धरित्रीञ्च संपूज्य तत्र धार्मिकः ॥ ५६ ॥

त्रिपदिं स्थापयेत्तत्र त्रिपद्यां शङ्खमेव च ।

शङ्खे विभागतोयञ्च दत्त्वा संपूजयेत्ततः ॥ ५७ ॥

गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।

नर्मदे सिन्धु कावेरि चन्द्रभागे च कौशिकि ॥ ५८ ॥

स्वर्णरेखे कनखले पारिभद्रे च गण्डकि ।

श्वेतगङ्गे चन्द्ररेखे पम्पे चम्पे च गोमति ॥ ५९ ॥

पद्मावति त्रिपर्णांशे विपाशे विरजे प्रभे ।

शतक्रदे चेलगङ्गे जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥ ६० ॥

वक्त्रिं सूर्यञ्च चन्द्रञ्च विष्णुञ्च वरुणं शिवम् ।

पूजयेत्तत्र तोये च तुलस्या चन्दनेन च ।

नैवेद्यानि च सर्वाणि प्रोज्जयेत्तज्जलेन च ॥ ६१ ॥

ततो दद्याच्च प्रत्येकमुपचाराणि षोडश ।

आसनं वसनं पाद्यं स्नानीयमनुलेपनम् ॥ ६२ ॥

मधुपर्कं गन्धमर्घ्यं पुष्पं नैवेद्यमीक्षितम् ।

पुनराचमनीयञ्च ताम्बूलं रत्नभूषणम् ॥ ६३ ॥

धूपं प्रदीपं तल्पञ्चैत्युपचाराणि षोडश ॥ ६४ ॥

अमूल्य रत्ननिर्माणं नानाचित्रविराजितम् ।

वरं सिंहासनयष्टं गृह्यतां शङ्करप्रिये ॥ ६५ ॥

अनन्तसूत्र प्रभवमीश्वरेच्छा विनिर्मितम् ।

ज्वलद्गनि विशुद्धञ्च वसनं गृह्यतां शिवे ॥ ६६ ॥

अमूल्यरत्नपात्रस्थं निर्मलं जाङ्गवीजलम् ।

पादप्रक्षालनार्थाय दुर्गे पाद्यं प्रगृह्यताम् ॥ ६७ ॥

सुगन्धामलकी स्निग्धद्रवमेव सुदुर्लभम् ।

सुपक्वं विष्णुतैलञ्च गृह्यतां परमेश्वरि ॥ ६८ ॥

कस्तूरी कुङ्कुमाक्तञ्च सुगन्धि चन्दनद्रवम् ।

सुवासितं जगन्मात गृह्यतामनुलेपनम् ॥ ६९ ॥

माध्वीकं रत्नपात्रस्थं सुपवित्रं सुमङ्गलम् ।

मधुपक्वं महादेवि गृह्यतां प्रीतिपूर्वकम् ॥ ७० ॥

वृक्षभेद मूलचूर्णं गन्धद्रव्य समन्वितम् ।

सुपवित्रं मङ्गलाहं देवि गन्धं गृहाण मे ॥ ७१ ॥

पवित्रं शङ्खपात्रस्थं दूर्वापुष्पाक्षतान्वितम् ।

स्वर्गं मन्दाकिनी तोयमर्थ्यं चण्डि गृहाण मे ॥ ७२ ॥

सुगन्धिपुष्पश्रेष्ठञ्च पारिजात तरुद्रवम् ।

मालत्यादि पुष्पमाल्यं गृह्यतां जगदम्बिके ॥ ७३ ॥

दिव्यं सिद्धान्नमासान्नं पिष्टकं पायसादिकम् ।

मिष्टान्नं लड्डुकफलं नैवेद्यं गृह्यतां शिवे ॥ ७४ ॥

सुवासितं शीततोयं कर्पूरादिसुसंस्कृतम् ।

मया निवेदितं भक्त्या गृह्यतां शैलकन्यके ॥ ७५ ॥

गुवाक पर्णचूर्णञ्च कर्पूरादि सुवासितम् ।

सर्वभोगवरं रम्यं ताम्बूलं देवि गृह्यताम् ॥ ७६ ॥

अत्यमूल्यरत्नसारनिर्माणमीश्वरेच्छया ।

सर्वाङ्गशोभनकरं भूषणं देवि गृह्यताम् ॥ ७७ ॥

तर्निर्ध्यास चूर्णञ्च गन्धवस्तुसमन्वितम् ।

हुताशन शिल्पा शुद्धं धूपञ्च देवि गृह्यताम् ॥ ७८ ॥

दिव्यरत्न विशेषञ्च सान्द्रध्वान्त निराकृतम् ।

सुपवित्रं प्रदीपञ्च गृह्यतां परमेश्वरि ॥ ७९ ॥

रत्नसार विनिर्माणं दिव्यं पर्यङ्कमुत्तमम् ।

सूक्ष्मवस्त्र समाकीर्णं देवि तत्त्वं प्रगृह्यताम् ॥ ८० ॥

एवं संपूज्य तां दुर्गां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं मुने ।

ततोऽष्टनायिका देव्या यत्नतः परिपूजयेत् ॥ ८१ ॥

स्रग्चण्डां प्रचण्डां च चण्डोष्ठां चण्डनायिकाम् ।

अतिचण्डाञ्च चामुण्डां चण्डां चण्डवतीं तथा ॥ ८२ ॥

पद्मे चाष्टदले चैताः प्रागादिक्रमतस्तथा ।

पञ्चोपचारैः संपूज्य भैरवान्मध्यदेवतः ॥ ८३ ॥

आदौ महाभैरवञ्च संहारभैरवं तथा ।

असिताङ्गभैरवञ्च रुक् भैरवमेव च ॥ ८४ ॥

ततः कालभैरवञ्च क्रोधभैरवमेव च ।

ताम्रचङ्गं चन्द्रचूडमन्ते च भैरवद्वयम् ॥ ८५ ॥

एतान् संपूज्य मध्ये च नवगतीञ्च पूजयेत् ।

तत्र पद्मे चाष्टदले मध्ये च भक्तिपूर्वकम् ॥ ८६ ॥

वैष्णवीञ्चैव ब्रह्माणीं रौद्रां माहेश्वरीं तथा ।

नारसिंहीञ्च वाराहीमिन्द्राणीं कार्तिकीं तथा ॥ ८७ ॥

सर्वगतिचरुपाञ्च प्रधानां सर्वसङ्कलाम् ।

नवगतीञ्च संपूज्य घटे देवाञ्च पूजयेत् ॥ ८८ ॥

गङ्गां कार्तिकेयञ्च सूर्यं सोमं हुताशनम् ।

वायुञ्च वरुणञ्चैव देव्याश्चेटीं वटुन्तथा ॥ ८९ ॥

चतुःषष्टि योगिनीञ्च संपूज्य विधिपूर्वकम् ।

यथाशक्ति बलिं दत्त्वा करोति स्तवनं बुधः ॥ ८० ॥

कवचञ्च गले बद्ध्वा पठित्वा भक्तिपूर्वकम् ।

ततः कृत्वा परीहारं नमस्कुर्याद्विचक्षणः ॥ ८१ ॥

बलिदानविधानञ्च श्रूयतां मुनिसत्तम ।

मायातिं महिषं छागं दद्यान्मेषादिकं शुभम् ॥ ८२ ॥

सहस्रवर्षं सुप्रीता दुर्गा मायातिदानतः ।

महिषेण वर्षयतं दशवर्षञ्च छागलात् ॥ ८३ ॥

वर्षं मेषेण कुसाण्डैः पक्षिभिर्हरिणैस्तथा ।

दशपत्रं जम्बासारैः सहस्राब्दञ्च गण्डकैः ॥ ८४ ॥

कृत्रिमैः पिष्टनिर्माणैः पक्ष्यासं पशुभिस्तथा ।

मांसं सुपक्वादिफलै रक्षतैरिति नारद ॥ ८५ ॥

युवकं व्याधिहीनञ्च सशृङ्गं लक्षणाश्रितम् ।

विशुद्धमङ्गिकाराङ्गं सुवर्णं पुष्टमेव च ॥ ८६ ॥

मिश्रना पलिना दातुर्हन्ति पुत्रञ्च चण्डिका ।

हृषीकेशं शुक्लजतं कर्मण वाग्धवस्तथा ॥ ८७ ॥

धनञ्चैवाधिकाङ्गेन हीनाङ्गेन प्रजान्तथा ।

कामिनीं शृङ्गभङ्गेन काणेन भ्रातरन्तथा ॥ ८८ ॥

बुटिकेन भवेन्मृत्युविघ्नञ्च चित्रमस्तकैः ।

हतं मित्रं ताम्रपृष्ठैर्भृष्टश्रीः पुच्छहीनतः ॥ ८९ ॥

मायातीनाञ्च निर्णीतं श्रूयतां मुनिसत्तम ।

वक्ष्याम्यथर्ववेदोक्तं फलहानिव्यतिक्रमे ॥ १०० ॥

पितृ भ्रातृविहीनञ्च युवकं व्याधिवर्जितम् ।

विवाहितं दोषितञ्च परदारविहीनकम् ॥ १०१ ॥

अजारजं विशुद्धञ्च सच्छूद्रं मूलकं वरम् ।
 तद्वन्धुभ्यो धनं दत्त्वा क्रीतं मूल्यातिरेकतः ॥ १०२ ॥
 स्नापयित्वा च तं धर्मी संपूज्य वस्त्रचन्दनैः ।
 माल्यैर्धूपैश्च सिन्दूरैर्दधिगोरचनादिभिः ॥ १०३ ॥
 तच्च वर्षं भ्रामयित्वा चरद्वारेण यत्नतः ।
 वर्षान्ते च समुत्सृज्य दुर्गायै तं निवेदयेत् ॥ १०४ ॥
 अष्टमीनवमीसन्धौ दद्यान्मायातिमेव च ।
 इत्येवं कथितं सर्वं बलिदानं प्रसङ्गतः ॥ १०५ ॥
 बलिं दत्त्वा च गुत्वा च धृत्वा च कवचं बुधः ।
 प्रणश्य दण्डतद्गुप्ती दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ १०६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद
 संवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्याने चतुः
 षष्टितमोऽध्यायः ।

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

यत्तं सर्वं महाभाग सुधारसपदं वरम् ।
 स्नायञ्च कवचं पूजाफलं कामं वद प्रभो ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

आद्रायां जीधवेद्देवीं मूलेनैव प्रवेगयेत् ।
 उत्तरेनार्चनं कृत्वा त्रवणायां विसर्जयेत् ॥ २ ॥

आर्द्रायुक्तनवम्यान्तु कृत्वा देव्याश्च बोधनम् ।
 पूजायाः शतवार्षिक्याः फलमाप्नोति मानवः ॥ ३ ॥
 मूलायान्तु प्रवेशे च नरमेधफलं लभेत् ।
 उत्तरे पूजनं कृत्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥ ४ ॥
 कृत्वा विसर्जनं देव्याः श्रवणायाञ्च मानवः ।
 लक्ष्मीञ्च पुत्रपौत्राणां लभते नात्र संशयः ॥ ५ ॥
 भुवः प्रदक्षिणं पुण्यं पूजायां लभते नरः ।
 नक्षत्रहीने वर्षेचेत् पार्वत्याश्चैव नारद ॥ ६ ॥
 नवम्यां बोधनं कृत्वा पक्षं संपूज्य मानवः ।
 अश्वमेधफलं लब्ध्वा दशम्याञ्च विसर्जयेत् ॥ ७ ॥
 सप्तम्यां पूजनं कृत्वा बलिं दद्याद्विचक्षणः ।
 अष्टम्यां पूजनं शस्तं बलिदानविवर्जितम् ॥ ८ ॥
 अष्टम्यां बलिदानेन विपत्तिर्जायते नृणाम् ।
 दद्याद्विचक्षणो भक्त्या नवम्यां विधिवद्वलिम् ॥ ९ ॥
 बलिदानेन विप्रेन्द्र दुर्गाप्रीतिर्भवेन्नृणाम् ।
 हिंसाजन्यञ्च पापञ्च लभते नात्र संशयः ॥ १० ॥
 उत्सर्गकर्त्ता दाता च ह्येता पोष्टा च रक्षकः ।
 अग्रपञ्चान्निवद्धा च सप्तैते बधभागिनः ॥ ११ ॥
 यो यं हन्ति स तं हन्ति चेति वेदोक्तमेव च ।
 कुर्वन्ति वैष्णवीं पूजां वैष्णवास्ते न हेतुना ॥ १२ ॥
 एवं संपूज्य सुरणः पूर्णं वर्षञ्च भक्तितः ।
 कवचञ्च गले बद्ध्वा तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥ १३ ॥
 स्तोत्रेण परितुष्टा सा तस्य साक्षाद्भूवह ।
 स ददर्श पुरो देवीं जीमस्यसप्तप्रभाम् ॥ १४ ॥

तेजःस्वरूपां परमां सगुणां निर्गुणां वराम् ।

दृष्ट्वा तां कमनीयाञ्च तेजोमण्डलमध्यतः ॥ १५ ॥

स्वेच्छामयीं कृपारूपां भक्तानुग्रहकातराम् ।

पुनस्तृष्टाव राजेन्द्रो भक्तिनस्वात्मकन्धरः ॥ १६ ॥

स्तवेन परितुष्टा सा सस्मिता भक्तिपूर्वकम् ।

उवाच सत्यं राजेन्द्रं कृपया जगदम्बिका ॥ १७ ॥

प्रकृतिरुवाच ।

साक्षात् संप्राप्य मां राजन् वृणोपि विभवं वरम् ।

ददामि तुभ्यं विभवं सम्प्रतं वाञ्छितं तव ॥ १८ ॥

निजित्य सर्वान् शत्रून् च लभ राज्यमकण्टकम् ।

भविष्यसि महाराज सावर्णिरष्टमो मनुः ॥ १९ ॥

दास्यामि तुभ्यं ज्ञानञ्च परिणामे नराधिप ।

भक्तिं दास्यञ्च परमे श्रीकृष्णे परमात्मनि ॥ २० ॥

वृणोति विभवं यो हि साक्षान् मां प्राप्य मन्दधीः ।

सायया वञ्चितः सोऽपि विषमत्यन्तं त्यजेत् ॥ २१ ॥

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं सर्वं नश्वरमेव च ।

नित्यं सत्यं परं ब्रह्म कृष्णं निर्गुणमेव च ॥ २२ ॥

ब्रह्मविष्णुशिवादीना महमाद्या परात्परा ।

सगुणा निर्गुणा चापि वरा स्वेच्छामयी सदा ॥ २३ ॥

नित्यानित्या सर्वरूपा सर्वकारणकारणा ।

बीजरूपा च सर्वेषां मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ २४ ॥

पुण्ये वृन्दावने रम्ये गोलोके राममण्डले ।

राधा प्रणाधिकाहञ्च कृष्णस्य परमात्मनः ॥ २५ ॥

अहं दुर्गा विष्णुमाया बुद्ध्याधिष्ठातृदेवता ।

अहं लक्ष्मीश्च वैकुण्ठे स्वयं देवी सरस्वती ॥ २६ ॥
 सावित्री वेदमाताऽहं ब्रह्माणी ब्रह्मलोकतः ।
 अहं गङ्गा च तुलसी सर्वाधारा वसुन्धरा ॥ २७ ॥
 नानाविधाहं कलया मायया सर्वयोषितः ।
 साहं कृष्णेन सृष्टा च भ्रूमङ्गलीलया नृप ॥ २८ ॥
 भ्रूमङ्गलीलया सृष्टो येन पुंसा महान् विराट् ।
 यस्य लोम्नाञ्च कूपेषु विश्वानि सन्ति नित्यशः ॥ २९ ॥
 असंख्यानि च तान्येव कृत्रिमाणि च मायया ।
 अनित्येषु नित्यबुद्धिं सर्वे कुर्वन्ति सन्ततम् ॥ ३० ॥
 सप्तसागरसंयुक्ता सप्तदीपा वसुन्धरा ।
 तदधः सप्तपातालाः स्वर्लोकाश्चैव सप्त च ॥ ३१ ॥
 एवं विश्वञ्च निर्माणं ब्रह्माण्डं ब्रह्मणा कृतम् ।
 प्रत्येकं सर्वब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ३२ ॥
 सर्वेष्वामीश्वरः कृष्ण इति ज्ञानं परात्परम् ।
 वेदानाञ्च व्रतानाञ्च तीर्थानां तपसां तथा ॥ ३३ ॥
 देवानाञ्चैव पुण्यानां सारः कृष्ण इति स्मृतः ।
 तद्भक्तिहीनो यो मूढः स च जीवन्मृतो ध्रुवम् ॥ ३४ ॥
 पवित्राणि च तीर्थानि तद्भक्तस्पर्शवायुना ।
 तन्मन्त्रोपासकश्चैव जीवन्मुक्त इति स्मृतः ॥ ३५ ॥
 मन्त्रग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् ।
 विना जपेन तपसा विना तीर्थेन पूजया ॥ ३६ ॥
 मातामहानां शतकं पितॄणाञ्च सहस्रकम् ।
 पुंसामेवं समुद्धृत्य गोलोकं स च गच्छति ॥ ३७ ॥
 इदं ज्ञानं सारभूतं कथितं ते नराधिप ।

मन्वन्तरान्ते भोगान्ते भक्तिं दास्यामि ते हरौ ॥ ३८ ॥
 माभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।
 अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ३९ ॥
 अहं य मनुगृह्णामि तस्मै दास्यामि निर्मलाम् ।
 निबलां सुदृढां भक्तिं श्रीकृष्णे परमात्मनि ॥ ४० ॥
 करोमि वञ्चनां यं यं तेभ्यो दास्यामि सम्पदम् ।
 प्रातः स्वप्न स्वरूपञ्च मिथ्येति भ्रमरूपिणीम् ॥ ४१ ॥
 इति ते कथितं ज्ञानं गच्छ वत्स यथा सुखम् ।
 इत्युक्त्वा च महादेवी तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४२ ॥
 राजा संप्राप्य राज्यञ्च नत्वा तां प्रययौ गृहम् ।
 इति ते कथितं वत्स दुर्गोपाख्यानमुत्तमम् ॥ ४३ ॥
 इति ब्रह्मवैवर्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-
 नारदसंवादे दुर्गोपाख्याने प्रकृतिसुरथ-
 संवादे ज्ञान कथनं नाम पञ्च-
 षष्टितमोऽध्यायः ।

षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

श्रुतं सर्वं नावशिष्टं किञ्चिदेव हि निश्चितम् ।
 प्रकृतेः कवचं स्तोत्रं ब्रूहि मे मुनिसत्तम ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

पुरा स्तुता सा गोलोके कृष्णेन परमात्मना ।
 संपूज्य मधुमासे च प्रीतेन रासमण्डले ।
 मधुकैटभयोर्युद्धे द्वितीये विष्णुना पुरा ॥ २ ॥
 तत्रैव काले सा दुर्गा ब्रह्मणा प्राणसङ्कटे ।
 चतुर्थे संस्तुता देवी भक्त्या च त्रिपुरारिणा ॥ ३ ॥
 पुरा त्रिपुरयुद्धेन महावीरतरे मुने ।
 पञ्चमे संस्तुता देवी वृत्तासुरनधे तथा ॥ ४ ॥
 शक्तेण सर्वदेवैश्च घोरे च प्राणसङ्कटे ।
 तदा मुनीन्द्रैर्मनुभिर्मानवैः सुरयादिभिः ॥ ५ ॥
 संस्तुता पूजिता सा च कल्पे कल्पे परात्परा ।
 स्तोत्रञ्च श्रूयतां ब्रह्मन् सर्वविघ्नविनाशनम् ।
 सुखदं मोक्षदं सारं भवाश्रिपारकारणम् ॥ ६ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

त्वमेव सर्वजननी मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
 त्वमेवाद्या सृष्टिविधौ स्वेच्छया त्रिगुणात्मिका ॥ ७ ॥
 कार्यार्थे सगुणा त्वञ्च वस्तुतो निर्गुणा स्वयम् ।
 परब्रह्मस्वरूपा त्वं सत्या नित्या सनातनी ॥ ८ ॥
 तेजःस्वरूपा परमा भक्तानुग्रहविग्रहा ।
 सर्वस्वरूपा सर्वेशा सर्वाधारा परात्परा ॥ ९ ॥
 सर्वबीजस्वरूपा च सर्वपूज्या निराश्रया ।
 सर्वज्ञा सर्वतोभद्रा सर्वमङ्गलमङ्गला ॥ १० ॥
 सर्वबुद्धिस्वरूपा च सर्वशक्तिस्वरूपिणी ।
 सर्वज्ञानप्रदा देवी सर्वज्ञा सर्वभाविनी ॥ ११ ॥

त्वं स्वाहा देवदाने च पितृदाने स्वधा स्वयम् ।
 दक्षिणा सर्वदाने च सर्वशक्तिस्वरूपिणी ॥ १२ ॥
 निद्रा त्वञ्च दया त्वञ्च लज्जा त्वञ्चात्मनश्च मे ।
 चुत्चान्तिः शान्तिरीशा च कान्तिः सृष्टिश्च ब्रह्मती १३
 अद्वा पुष्टिश्च तन्वा च लज्जा योभा दया सदा ।
 सतां सम्पत् स्वरूपा श्रीविपत्तिरसतामिह ॥ १४ ॥
 प्रीतिरूपा पुण्यवतां पापिनां क्लृप्ताहङ्कुरा ।
 शस्त्रकर्ममयी शक्तिः सर्वदा सर्वजीविनाम् ॥ १५ ॥
 देवेश्यो रूपदं दात्री धातुर्धात्री कृपामयी ।
 हिताय सर्वदेवानां रुक्मसुरविनाशिनी ॥ १६ ॥
 योगनिद्रा योगरूपा योगदात्री च योगिनाम् ।
 सिद्धिस्वरूपा सिद्धानां सिद्धिदा सिद्धियोगिनी ॥ १७ ॥
 माहेश्वरी च ब्रह्माणी विष्णुमाया च वैष्णवी ।
 भद्रदा भद्रकाली च सर्वलोक भयङ्करी ॥ १८ ॥
 ग्रामे ग्रामे ग्रामदेवी गृहे गृहे गृहे गृहे ।
 सतां कीर्तिः प्रतिष्ठा च निन्दा त्वमसतां सदा ॥ १९ ॥
 महायुद्धे महामारी दुष्टसंहाररूपिणी ।
 रक्षास्वरूपा शिटानां मातेव हितकारिणी ॥ २० ॥
 वन्द्या पूज्या लुता त्वञ्च ब्रह्मादीनाञ्च सर्वदा ।
 ब्राह्मण्यरूपा विप्राणां तपस्या च तपस्विनाम् ॥ २१ ॥
 विद्या विद्यावतां त्वञ्च बुद्धिर्बुद्धिमतां सताम् ।
 मेधास्मृतिस्वरूपा च प्रतिभा प्रतिभावताम् ॥ २२ ॥
 राक्षां प्रतापरूपा च विद्यां वाञ्छिज्यरूपिणी ।
 सृष्टौ सृष्टिस्वरूपा त्वं रक्षारूपा च पालने ॥ २३ ॥

तथान्ते त्वं महामारी विश्वस्य विश्वपूजिते ।
 कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च मोहिनी ॥ २४ ॥
 दुरत्यया मे माया त्वं यया संमोहितं जगत् ।
 यया मुग्धो हि विद्वांश्च मोक्षमार्गं न पश्यति ॥ २५ ॥
 इत्यात्मना कृतं स्तोत्रं दुर्गाया दुर्गनाशनम् ।
 पूजाकाले पठेद्योहि सिद्धिर्भवति वाञ्छिते ॥ २६ ॥
 बन्ध्या च काकबन्ध्या च मृतवत्सा च दुर्भगा ।
 श्रुत्वा स्तोत्रं वर्षमेकं सुपुत्रं लभते ध्रुवम् ॥ २७ ॥
 कारागारे महाघोरे यो बद्धो दृढबन्धने ।
 श्रुत्वा स्तोत्रं मासमेकं बन्धनान्मुच्यते ध्रुवम् ॥ २८ ॥
 यक्ष्माग्रस्तो गलत्कुष्ठो महाशूली महाज्वरी ।
 श्रुत्वा स्तोत्रं वर्षमेकं सद्यो रोगात् प्रमुच्यते ॥ २९ ॥
 पुत्रभेदे प्रजाभेदे पत्नीभेदे च दुर्गतः ।
 श्रुत्वा स्तोत्रं मासमेकं लभते नात्र संशयः ॥ ३० ॥
 राजदारे श्मशाने च मङ्गारस्थे रणस्थले ।
 हिंस्रजन्तुसमीपे च श्रुत्वा स्तोत्रं प्रमुच्यते ॥ ३१ ॥
 गृहदाहे च दावाग्नी दम्बुसैन्यसमन्विते ।
 स्तोत्रयवणजात्रे च लभते नात्र संशयः ॥ ३२ ॥
 महादरिद्रो मूर्खश्च वर्षं स्तोत्रं पठेत्तु यः ।
 विद्यावान् धनवान् चैव स भवेन्नात्र संशयः ॥ ३३ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 प्रकृतिखण्डे दुर्गास्तोत्रं नाम
 षष्ठ्यध्यायः ।

सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

भगवन् सर्वधर्मैश्च सर्वज्ञानविशारद ।

ब्रह्माण्डमोहनं नाम प्रकृतेः कवचं वद ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि हि वत्स कवचञ्च सुदुर्लभम् ।

श्रीकृष्णेनैव कथितं कृपया ब्रह्मणे पुरा ॥ २ ॥

ब्रह्मणा कथितं सर्वं धर्माद्य जाह्नवीतटे ।

धर्मेण दत्तं मह्यञ्च कृपया पुष्करे प्रभुः ॥ ३ ॥

त्रिपुरारिश्च यदृत्वा जघान त्रिपुरं पुरा ।

मुमोच ब्रह्मा यद् धृत्वा मधुकैटभयोर्भयम् ।

संजहार रक्तबीजं यदृत्वा भद्रकालिका ॥ ४ ॥

यदृत्वा तु महेन्द्रश्च संप्राप कमलालयाम् ।

यदृत्वा च महाकालश्चिरजीवी च धार्मिकः ॥ ५ ॥

यदृत्वा च महान्नानी नन्दी सानन्दपूर्वकम् ।

यदृत्वा च महायोद्धा रामः शत्रुभयङ्करः ॥ ६ ॥

यदृत्वा शिवतुल्यश्च दुर्वासा ज्ञानिनां वरः ।

ओं दुर्गेति चतुर्थ्यन्तं स्वाहात्तो मे शिरोऽवतु ॥ ७ ॥

मन्त्रः षड्विंशत्यञ्च भक्तानां कल्पपादपः ।

विचारो नास्ति वेदेषु ग्रहणे च मनोर्मुने ॥ ८ ॥

मन्त्रग्रहणमात्रेण विष्णुतुल्यो भवेन्नरः ।
 मम वक्त्रं सदापातु श्रीं दुर्गायै नमोऽन्ततः ॥ ८ ॥
 श्रीं दुर्गे रक्ष इति च कण्ठं पातु सदा मम ।
 श्रीं क्लीं श्रीं इति मन्त्रोऽयं स्कन्धं पातु निरन्तरम् ॥ १० ॥
 श्रीं क्लीं श्रीं क्लीं इति पृष्ठञ्च पातु मे सर्वतः सदा ।
 क्लीं मे वक्षस्थलं पातु हस्तं श्रीमिति सन्ततम् ॥ ११ ॥
 श्रीं श्रीं क्लीं श्रीं पातु सर्वाङ्गं स्वप्ने जागरणे तथा ।
 प्राच्यां मां पातु प्रकृतिः पातु वक्त्रौ च चण्डिका ॥ १२ ॥
 दक्षिणे भद्रकाली च नैऋते च महेश्वरी ।
 वारुणे पातु वाराही वायव्यां सर्वमङ्गला ॥ १३ ॥
 उत्तरे वैष्णवी पातु तथैशान्यां शिवप्रिया ।
 जले स्थले चान्तरीक्षे पातु मां जगदम्बिका ॥ १४ ॥
 इति ते कथितं वत्स कवचञ्च सुदुर्लभम् ।
 यस्मै कस्मै न दातव्यं प्रवक्तव्यं न कस्यचित् ॥ १५ ॥
 गुरुमभ्यर्च्य विधिवदस्त्रालङ्कारचन्दनैः ।
 कवचं धारयेद्यसु सोऽपि विष्णुर्न संशयः ॥ १६ ॥
 भ्रमणे सर्वतीर्थानां पृथिव्याश्च प्रदक्षिणे ।
 यत् फलं लभते लोकस्तदेतद्वारणे मुने ॥ १७ ॥
 पञ्चलक्षजपेनैव सिद्धमेतद्भवेत् ध्रुवम् ।
 लोकञ्च सिद्धकवचं नास्ति विध्यति सङ्कटे ॥ १८ ॥
 न त्वस्य मृत्युर्भवति जले वक्त्रौ विशेत् ध्रुवम् ।
 जीवन्मुक्तो भवेत् सोऽपि सर्वसिद्धेश्वरः स्वयम् ॥ १९ ॥
 यदि स्यात् सिद्धकवचो विष्णुतुल्यो भवेत् ध्रुवम् ।
 कथितं प्रकृतेः खण्डं सुधाखण्डात् परं मुने ॥ २० ॥

या एव मूलप्रकृतिर्यस्याः पुत्री गणेश्वरः ।

कृत्वा कृष्णव्रतं सा च लेभे गणपतिं सुतम् ॥ २१ ॥

स्वांशेन कृष्णो भगवान् बभूव च गणेश्वरः ॥ २२ ॥

श्रुत्वा च प्रकृतेः खण्डं सुश्रवश्च सुधोषमम् ।

भोजयित्वा च दध्यन्नं तस्मै दद्याच्च काञ्चनम् ।

सवत्सां सुरभीं रम्यां दद्याच्च भक्तिपूर्वकम् ॥ २३ ॥

वासोऽलङ्काररत्नैश्च तोषयेद्वाचकं मुने ।

पुष्पालङ्कारवसनैर्नानोपाहारसंयुतैः ॥ २४ ॥

पुस्तकं पूजयेद्देवं भक्तिश्रद्धासमन्वितः ।

एवं कृत्वा यः शृणोति तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ २५ ॥

ब्रवेत् पुत्रपौत्रादिर्यशस्वी तत्प्रसादतः ।

लक्ष्मीर्वसति तद्गृहे ह्यन्ते गोलोकमाप्नुयात् ।

लभेत् कृष्णस्य दास्यं स भक्तिं कृष्णे मुनिश्चलाम् ॥ २६ ॥

इत श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे प्रकृतिखण्डे दुर्गोपाख्याने प्रकृति

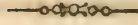
कवचं नाम सप्तषष्ठित-

मोऽध्यायः ।

समाप्तश्चायं प्रकृतिखण्डः ।

गणपतिखण्डम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

श्रुतं प्रकृतिखण्डं तदसृतार्णवमुत्तमम् ।

सर्वोत्कृष्टमीप्सितञ्च मूढानां ज्ञानवर्धनम् ॥ २ ॥

अधुना श्रोतुमिच्छामि गणेशखण्डमीश्वर ।

तज्जन्मचरितं नृणां सर्वमङ्गलमङ्गलम् ॥ ३ ॥

कथं जज्ञे सुरश्रेष्ठः पार्वत्या उदरे शुभे ।

देवी केन प्रकारेण ललाभ तादृशं सुतम् ॥ ४ ॥

सचांगः कस्य देवस्य कथं जन्म ललाभ सः ।

अयोनिसम्भवः किं वाऽसौ योनिसम्भवः ॥ ५ ॥

किं वा तद् ब्रह्मतिलो वा किं तस्य च पराक्रमः ।

क्वा तपस्या च किं ज्ञानं किं वा तन्निर्गलं ययः ॥ ६ ॥

कथं तस्य पुरः पूजा विस्त्रेभु निखिलेषु च ।

स्थिते नारायणे ब्रह्मो जगदीशे च ब्रह्मणि ॥ ७ ॥

पुराणेषु निगूढञ्च तज्जन्म परिकीर्तितम् ।

कथं वा गजवद्धोऽयं मेकदन्तो महीदरः ॥ ८ ॥

एतत् सर्वं समाचक्ष्व श्रोतुं कौतूहलं मम ।

सुविस्तीर्णं महाभाग तदतीव मनोहरम् ॥ ८ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् ।

पापसन्तापहरणं सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ १० ॥

सर्वमङ्गलदं सारं सर्वश्रुतिमनोहरम् ।

सुखदं मोक्षबीजञ्च पापमूलनिकृन्तनम् ॥ ११ ॥

दैत्यार्दितानां देवानां तेजोराशिसमुद्भवा ।

देवी संहत्य दैत्यावान् दक्षकन्या बभूव ह ॥ १२ ॥

सा च नाम्ना सती देवी स्वामिनो निन्दया पुरा ।

देहं संत्यज्य योगिन जाता शैलप्रियोदरे ॥ १३ ॥

शङ्कराय ददौ ताञ्च पार्वतीं पर्वतो मुदा ।

तां गृहीत्वा महादेवो जगाम निर्जनं वनम् ॥ १४ ॥

शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्चिताम् ।

स श्रमे नृण्यदातीरि पुत्रोद्याने तथा सह ॥ १५ ॥

सहस्रवर्षपर्यन्तं देवमानिन नारद ।

तयोर्वभूव नृङ्गारं विपरीतादिकं परम् ॥ १६ ॥

दुर्गाङ्गस्पर्शमात्रेण कामेन मूर्च्छितः शिवः ।

मूर्च्छिता सा शिवस्पर्शाद् बुद्धे न दिवानिशम् ॥ १७ ॥

हंसकारणवाकीर्णं पुंस्तोक्किलरुतश्रुते ।

नानापुष्पविकसिते अमरध्वनिमंश्रुते ॥ १८ ॥

सुगन्धिकुसुमाक्ते न वायुना सुरभीकृते ।

अतीव सुखदे तत्र सर्वजन्तुविवर्जिते ॥ १९ ॥

दृष्ट्वा तयोस्तच्छृङ्गारं चिन्तां प्रापुः सुराः पराम् ।

ब्रह्माणञ्च पुरस्कृत्य ययुर्नारायणान्तिकम् ॥ २० ॥
 तं नत्वा कथयामास ब्रह्मा वृत्तान्तमीप्सितम् ।
 संतस्थुर्देवताः सर्वाश्चित्तपुत्तलिका यथा ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सहस्रवर्षपर्यन्तं देवमानेन शङ्करः ।
 रतौ रतश्च निश्चेष्टो न योगी विरराम ह ॥ २२ ॥
 मैथुनस्य विरामे च दम्पत्यो जंगदीश्वर ।
 किम्भूतं भवितापत्यं तथ्यं कथितु मर्हसि ॥ २३ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

चिन्ता नास्ति जगद्धातः सर्वं भद्रं भविष्यति ।
 मयि ये शरणापन्नास्तेषां दुःखं कुतो विधे ॥ २४ ॥
 येनोपायेन तद्दीर्घ्यं भूमौ पतति निश्चितम् ।
 तत् कुरुष्व प्रयत्नेन साध्वि देवगणेन च ॥ २५ ॥
 यदा च शम्भोर्वीर्य्यन्तत् पार्वत्या उदरे पतेत् ।
 ततोऽपत्यञ्च भविता सुरासुरविमर्दकम् ॥ २६ ॥
 ततः शक्रादयः सर्वे सुरा नारायणाज्ञया ।
 प्रययुर्नर्मदादीरं ययौ ब्रह्मा निजालयम् ॥ २७ ॥
 तत्रैव पर्वतद्रोणीवहिर्देशे सुराः पराः ।
 विषण्णवदनाः सर्वे बभूवुर्भयकातराः ॥ २८ ॥
 शक्रोराजा कुबेरश्च कुबेरो वरुणस्तथा ।
 समीरणं च वरुणो यमं समीरणस्तथा ॥ २९ ॥
 हुताशनं यमश्चैव भास्करश्च हुताशनः ।
 चन्द्रं तथा भास्करश्च ईशानं चन्द्र एव च ॥ ३० ॥
 एवं देवाः प्रेरयन्ति देवांश्च रतिभञ्जने ।

हरशृङ्गारभङ्गञ्च कुर्वीत्युक्ता परस्परम् ॥ ३१ ॥

द्वारस्थितो वक्रशिराः शक्रः प्राह महेश्वरम् ॥ ३२ ॥

इन्द्र उवाच ।

किङ्करोपि महादेव योगीश्वर नमोऽस्तु ते ।

जगदीश जगदीज भक्तानां भयभञ्जन ॥ ३३ ॥

हरिर्जगामेत्युक्त्वैवमाजगाम च भास्करः ।

उवाच भीतो द्वारस्थो भयार्तो वक्रचक्षुषा ॥ ३४ ॥

श्रीसूर्य्य उवाच ।

किङ्करोपि महादेव जगतां परिपालक ।

सुरयेष्ठ महाभाग पार्वतीश नमोऽस्तु ते ॥ ३५ ॥

इत्येव मुक्त्वा श्रीसूर्य्यः प्रजगाम भयात्ततः ।

आजगाम तथा चन्द्र उवाच वक्रकन्धरः ॥ ३६ ॥

चन्द्र उवाच ।

किङ्करोपि त्रिलोकिश त्रिलोचन नमोऽस्तु ते ।

आत्मागाम पूर्णकाम पुण्यश्रवणकीर्तन ॥ ३७ ॥

इत्येव मुक्त्वा भीतश्च विरराम निश्चापतिः ।

संवीक्ष्योवाच द्वारस्थः स्वयमेव समीरणः ॥ ३८ ॥

पवन उवाच ।

किङ्करोपि जगन्नाथ जगद्वन्द्यो नमोऽस्तु ते ।

धर्मार्थ काम मोक्षाणां बीजरूप मनातन ॥ ३९ ॥

इत्येवं स्तवनं श्रुत्वा योगज्ञानविशारदः ।

त्यक्तुकामो न तत्याज शृङ्गारं पार्वतीभयात् ॥ ४० ॥

दृष्ट्वा सुरान् भयात्तांश्च पुनः स्तोतुं समुद्यतान् ।

विजहौ सुखसन्भोगं कण्ठलग्नाञ्च पार्वतीम् ॥ ४१ ॥

उत्तिष्ठतो महेशस्य तस्तस्य लज्जितस्य च ।

भूमौ पपात तद्वीर्यं ततः स्कन्दो बभूव ह ॥ ४२ ॥

पश्चात्तां कथयिष्यामि कथामतिमनोहराम् ।

स्कन्दजन्म प्रसङ्गे च साम्प्रतं वाञ्छितं शृणु ॥ ४३ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद

संवादे गणपतिखण्डे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

त्यक्त्वा रतिं महादेवो ददर्श पुरतः सुरान् ।

पलायध्वमित्युवाच कृपया पार्वतीभयात् ॥ १ ॥

देवाः पलायिता भीताः पार्वतीशापहेतुना ।

ब्रह्माण्डसर्वसंहर्ता चकम्पे पार्वतीभयात् ॥ २ ॥

तत्पादुल्याय सा दुर्गा न च दृष्ट्वा पुरःसुरान् ।

समुत्थितं कोपवह्निं स्तम्भयामास देहतः ॥ ३ ॥

अद्य प्रभृति ते देवा व्यर्थं वीर्या भवन्त्विति ।

शशाप देवी तान्देवानतिरुष्टा बभूव ह ॥ ४ ॥

ततः शिवः शिवां दृष्ट्वा क्रोधसंरक्तलोचनाम् ।

रुदन्तीं नम्रवदनां लिखन्तीं धरणीतलम् ॥ ५ ॥

शिव स्तां दुःखितां दृष्ट्वा क्रोधसंरक्तलोचनाम् ।

हस्ते गृहीत्वा देवेशो वासयामास वक्षसि ॥ ६ ॥

अतीव भीतः संतप्त उवाच मधुरं वचः ॥ ७ ॥

शङ्कर उवाच ।

कथं कृष्टा गिरियेठकन्ये धन्ये मनोहरे ।

मम सौभाग्यरूपे च प्राणाधिष्ठातृदेवते ।

किन्ति ऽभोष्टं करिष्यामि वद मां जगदम्बिके ॥ ८ ॥

ब्रह्माण्डसङ्गनिखिले किमसाध्यमिहावयोः ।

अहो निरपराधं मां प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ९ ॥

दैवादज्ञातदोषस्य शान्तिं मे कर्तुमर्हसि ।

त्वया युक्तः शिवाऽहञ्च सर्वेषां शिवदायकः ॥ १० ॥

त्वया विना हीश्वरश्च भवतुल्योऽशिवः सदा ।

प्रकृतिस्त्वञ्च बुद्धिस्त्वं शक्तिस्त्वञ्च चमा दया ॥ ११ ॥

तुष्टिस्त्वञ्च तथा पुष्टिः शान्तिस्त्वं शान्तिरेव च ।

क्षुत्वं क्राया तथा निद्रा तन्द्रा श्रद्धा सुरेश्वरि ॥ १२ ॥

सर्वाधार स्वरूपा त्वं सर्वजीवरूपिणी ।

स्मितपूर्वं वद वचः सान्प्रतं सरसं शिवे ॥ १३ ॥

त्वत्कोपविप्रसन्दग्धं तेन जीदय मां मृतम् ॥ १४ ॥

शङ्करस्य वचः सुत्वा कीदृयुक्ता च पार्वती ।

उवाच मधुरं देवी हृदयेन विदूयता ॥ १५ ॥

पावत्युवाच ।

किम्राहं कथयिष्यामि सर्वज्ञं सर्वरूपिणम् ।

आत्मामासं पूर्णं त्वायं सर्वदेहेष्ववस्थितम् ॥ १६ ॥

कामिनी मानसं काजसप्रभं स्नामिनं वदेत् ।

सर्वेषां हृदयहृद्यं हृदोष्टं कथयामि किम् ॥ १७ ॥

सुनोष्यं सर्वनारी त्वं तत्त्वज्ञानप्रकारणम् ।

अकथ्यमपि सर्वासां तथापि कथयामि ते ॥ १८ ॥
 सुखेषु मध्ये स्त्रीणाञ्च विभवेषु सुरेश्वर ।
 सत्पुंसा सह सम्भोगो निर्जनेषु परं सुखम् ॥ १९ ॥
 तद्भङ्गेन च यद् दुःखं तत्समं नास्ति च स्त्रियाः ।
 कान्तानां कान्तविच्छेदः शोकः परमदारुणः ॥ २० ॥
 कृष्णपत्रे यथा चन्द्रः क्षीयमाणो दिने दिने ।
 तथा कान्तं विना कान्ता क्षीणा कान्त क्षणे क्षणे ॥ २१ ॥
 चिन्ताञ्चरश्च सर्वेषामुपतापश्च वाससाम् ।
 साध्वीनां कान्तविच्छेदः सुरगानाञ्च मैथुनम् ॥ २२ ॥
 रतिभङ्गो दुःखमेकं द्वितीयं वीर्यपातनम् ।
 दुःखातिरेक दुःखञ्च तृतीयमनपत्यता ॥ २३ ॥
 त्रैलोक्यकान्तं कान्तं त्वां लब्ध्वापि न च मे सुतः ।
 या स्त्री पुत्रविहीना च जीवनं तन्निरर्थकम् ॥ २४ ॥
 जन्मान्तर सुखं पुण्यं तपोदानसमुद्भवम् ।
 सद्दंशजात पुत्रश्च परत्रैह सुखप्रदः ।
 सुपुत्रः स्वामिनोऽंशश्च स्वामितुल्यसुखप्रदः ।
 कुपुत्रश्च कुलाङ्गारो मनस्तापाय केवलम् ॥ २६ ॥
 स्वामी स्वांशेन स्वस्त्रीणां गर्भे जन्म लभेद् ध्रुवम् ।
 साध्वी स्त्री मातृतुल्या च सततं हितकारिणी ॥ २७ ॥
 अससाध्वी वैरितुल्या च शत्रुत् सन्तापदायिनी ।
 मुखदुष्टा योनिदुष्टा चैवा साध्वीति हि स्मृता ॥ २८ ॥
 किमुपायं करिष्यामि वद योगीश्वरेश्वर ।
 उपायसिन्धो तपसां सर्वेषाञ्च फलप्रद ॥ २९ ॥
 इत्युक्त्वा पार्वतीदेवी नम्रवक्त्रा बभूव ह ॥ ३० ॥

प्रहस्य गङ्गरोदेवो बोधयामास पार्वतीन् ।

सुतपुत्रबीजं सुखदं सन्तापनाशकारणम् ।

मितं स्निग्धं सुरुचिरं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद संवादे
गणपतिखण्डे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच ।

शृणु पार्वति वक्ष्यामि तव भद्रं भविष्यति ।

उपायतः कार्यसिद्धिर्भवेदेव जगत् त्वये ॥ १ ॥

सर्ववाञ्छितसिद्धेस्तु बीजरूपं सुमङ्गलम् ।

मनसः प्रीतिजननमुपायं कथयामि ते ॥ २ ॥

हरेराराधनं कृत्वा व्रतं कुरु वरानने ।

व्रतञ्च पुण्यकं नाम वर्षमेकं करिष्यसि ॥ ३ ॥

महाकठोरबीजञ्च वाञ्छाकल्पतरुं परम् ।

सुखदं पुण्यदं सारं पुत्रदं सर्वसम्पदम् ॥ ४ ॥

नदीनाञ्च यथा गङ्गा देवानाञ्च हरिर्यथा ।

वैष्णवानां यथाहञ्च देवीनां त्वं यथा प्रिये ॥ ५ ॥

आश्रमाणां यथा विप्रस्तीर्थानां पुष्करो यथा ।

पुष्पाणां पारिजातञ्च पत्राणां तुलसी यथा ॥ ७ ॥

यथा पुण्यप्रदानाञ्च तिथिरिकादशी स्मृता ।

रविवारश्च वाराणां यथा पुण्यप्रदः शिवे ।
 मासानां मार्गशीर्षश्च ऋतूनां माधवो यथा ।
 संवत्सरी वत्सराणां युगानाञ्च कृतं यथा ॥ ८ ॥
 विद्याप्रदश्च पूज्यानां गुरुणां जननी यथा ।
 साध्वीपत्नी यथात्मानां विश्वस्तानां मनी यथा ॥ ९ ॥
 यथा धनानां रत्नञ्च प्रियाणाञ्च यथा पतिः ।
 यथा पुत्रश्च बन्धूनां वृत्ताणां कल्पपादपः ॥ १० ॥
 चूतफलं फलानाञ्च वर्षाणां भारतं यथा ।
 हृन्दावनं वनानाञ्च शतरूपा च योषिताम् ॥ ११ ॥
 यथा काशी पुरीणाञ्च सूर्यस्तेजस्विनां यथा ।
 यथेन्दुः सुखदानाञ्च सुन्दराणाञ्च मन्मथः ॥ १२ ॥
 शास्त्राणाञ्च यथा वेदाः सिद्धानां कपिलो यथा ।
 हनूमान् वानराणाञ्च जैत्राणां ब्राह्मणाननम् ॥ १३ ॥
 यशोदानां यथा विद्या कविता च मनोहरा ।
 आकाशो व्याधकानाञ्च ह्यङ्गानां लोचनं यथा ॥ १४ ॥
 विभवानां हरिकथा सुखानां हरिचिन्तनम् ।
 स्पर्शानां पुत्रसंस्पर्शो हिंसाणाञ्च यथा खलः ॥ १५ ॥
 पापानाञ्च यथा मिथ्या पापिनां पुंश्चली यथा ।
 पुण्यानाञ्च यथा सत्यं तपसां हरिखेवनम् ॥ १६ ॥
 यथा द्रुतञ्च गव्यानां यथा ब्रह्मा तपस्विनाम् ।
 अमृतं भक्ष्यदस्तूनां शस्यानां धान्यम् यथा ॥ १७ ॥
 पुण्यत्वानां यथा तीर्थं शूडानाञ्च हुताशनः ।
 सुवर्णं तैजसानाञ्च मिथ्यानां मिथ्याभाषणम् ॥ १८ ॥
 गरुडः पक्षिणाञ्चैव हस्तिनामिन्द्रवाहनः ।

योगिनाञ्च कुमारञ्च देवर्षीणाञ्च नारदः ॥ १९ ॥
 गन्धर्वाणां चित्तरथो जीवो बुद्धिमतां यथा ।
 सुकवीनां यथा शुक्रः काव्यानाञ्च पुराणकम् ॥ २० ॥
 स्त्रोतःस्वतां समुद्रञ्च यथा पृथ्वी जमावताम् ।
 लाभानाञ्च यथा मुक्तिर्हरिभक्तिञ्च सम्पदाम् ॥ २१ ॥
 पवित्राणां वैष्णवाञ्च वर्णानां प्रणवो यथा ।
 विष्णुमन्त्रञ्च मन्त्राणां बीजानां प्रकृतिर्यथा ॥ २२ ॥
 विदुषाञ्च यथा वाणी गायत्री कन्दसां यथा ।
 यथा कुबेरो यज्ञाणां सर्पाणां वासुकियथा ॥ २३ ॥
 यथा पिता ते शैलानां गवाञ्च सुरभिर्यथा ।
 वेदानां सामवेदञ्च तृणानाञ्च यथा कुशः ॥ २४ ॥
 सुखदानां यथा लक्ष्मीर्मनञ्च शीघ्रगामिनाम् ।
 अक्षराणामकारञ्च हितैषिणां पिता यथा ॥ २५ ॥
 शालग्रामञ्च यन्त्राणां पशूनां विष्णुपञ्चरः ।
 चतुष्पदानां पञ्चास्यो मानवो जीविनां यथा ॥ २६ ॥
 यथा स्नान्तमिन्द्रियाणां मन्दाग्निञ्च रुजां यथा ।
 बलिनाञ्च यथा शक्तिरहं शक्तिमतां यथा ॥ २७ ॥
 महान् विषाट् च स्यूतानां सूक्ष्माणां परमाणुकः ।
 यथेन्द्र आदित्यानां देव्यानाञ्च बलियथा ॥ २८ ॥
 प्रज्ञादथैव साधूनां दाहणां दधीचिर्यथा ।
 ब्रह्मास्त्रञ्च यथास्त्राणां चक्राणाञ्च सुदर्शनम् ॥ २९ ॥
 नृणां राजारामचन्द्रो धन्विनां लक्ष्मणो यथा ।
 सर्वाधानः सर्वमेव्यः सर्वबीजञ्च सर्वदः ।
 सर्वसारो यथा कृष्णो व्रतानां पुण्यकं यथा ॥ ३० ॥

व्रतं कुरु महाभागे त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ।
 सर्वसारश्च पुत्रस्ते व्रतादेव भविष्यति ॥ ३१ ॥
 व्रताराध्यश्च श्रीकृष्णः सर्वेषां वाञ्छितप्रदः ।
 जनो यत्सेवनान्मुक्तः पितृभिः कोटिभिः सह ॥ ३२ ॥
 हरिमन्त्रं गृहीत्वा च हरिसेवां करोति यः ।
 भारते जन्मसफलं स्वात्मनः स करोति च ॥ ३३ ॥
 उद्धृत्य कोटि पुरुषान् वैकुण्ठं याति निश्चितम् ।
 श्रीकृष्णपार्षदी भूत्वा सुखं तत्रैव मोदते ॥ ३४ ॥
 सहोदरान् स्वभृत्यांश्च स्वबन्धून् सहचारिणम् ।
 स्वस्त्रियञ्च समुद्धृत्य भक्तो याति हरेः परम् ॥ ३५ ॥
 तस्माद् गृहाण गिरिजे हरेश्चमन्त्रं सुदुर्लभम् ।
 जपमन्त्रं व्रते तत्र पितृणां मुक्तिकारणम् ॥ ३६ ॥
 इत्युक्त्वा शङ्करोदेवो गत्वा गिरिजया सह ।
 शीघ्रञ्च जाह्नवीतीरं हरेश्चमन्त्रं मनोहरम् ॥ ३७ ॥
 तस्यै ददौ च संप्रीत्या कवचं स्तोत्रसंयुतम् ।
 पूजा विधान नियमं कथयामास तां मुने ॥ ३८ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारद संवादे
 गणपतिखण्डे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

श्रुत्वा व्रत विधानञ्च दुर्गा प्रहृष्टमानसा ।

अथ व्रतविधानञ्च संप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

पार्वत्युवाच ।

सर्वं व्रतविधानं मां वद वेदविदां वर ।

हे नाथ करुणासिन्धो दीनबन्धो परात्पर ॥ २ ॥

कानि व्रतोपयुक्तानि द्रव्याणि च फलानि च ।

समयं नियमं भक्ष्यं विधानं तत्फलं प्रभी ॥ ३ ॥

देहि मद्यं विनीतायै नियुक्तं सत्पुरोहितम् ।

पुष्पोपहारान् विप्रांश्च द्रव्याहरणकिङ्करान् ॥ ४ ॥

अन्यानि चोपयुक्तानि मयाज्ञातानि यानि च ।

सन्नियोजय तत् सर्वं स्त्रीणां स्वामी च सर्वदः ॥ ५ ॥

पिता कौमारकाले च सर्वपालनकारकः ।

भर्ता मध्ये सुतः श्रेष्ठे लिङ्गावस्था च योपिताम् ॥ ६ ॥

तातोऽशोकः प्राणतुल्यां दत्त्वा सत्स्वामिने सुताम् ।

स्वामी निर्हति साप्नोति संन्यास्य क्षुभते प्रियाम् ॥ ७ ॥

बन्धुव्यपुता या स्त्री या च गाम्यवती पता ।

क्रिञ्चिद्विहाना मय्या च सर्वहीनाऽधमा भुवि ॥ ८ ॥

एतेषाञ्च समीपस्था प्रशंसा सा जगदपि ।

निन्दितान्यपि संन्यस्ता सर्वेनेतत् श्रुती श्रुतम् ॥ ९ ॥

सर्वात्मा भगवां स्वञ्च सर्व साक्षी च सर्ववित् ।
 देहि मच्चं पुत्रवरं स्वात्मनिर्हृतिहेतुकम् ॥ १० ॥
 स्वात्मबोधानुमानेन महात्मनि निवेदितम् ।
 सर्वान्तराभिप्रायज्ञं बोधज्ञं बोधयामि किम् ॥ ११ ॥
 इत्युक्त्वा पार्वती प्रीत्या पपात स्वामिनः पदे ।
 कृपासिन्धुञ्च भगवान् प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १२ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि विधानं नियमं फलम् ।
 फलानि चैव द्रव्याणि व्रतोपयौगिकानि च ॥ १३ ॥
 विप्राणां शतकं शुद्धं फलपुष्पोपहारकम् ।
 किङ्कराणाञ्च शतकं द्रव्याहरणकारकम् ॥ १४ ॥
 दासीनां शतकं लज्जं नियुक्तञ्च पुरोहितम् ।
 सर्वव्रतविधानज्ञं वेदवेदान्तपारगम् ॥ १५ ॥
 प्रवरं हरिभक्तानां सर्वज्ञं ज्ञानिनां वरम् ।
 सनत्कुमारं मत्तुल्यं गृहाण व्रतहेतवे ॥ १६ ॥
 देवि शुद्धे च काले च परं नियमपूर्वकम् ।
 माघशुक्लतयोदयां व्रतारम्भः शुभः प्रिये ॥ १७ ॥
 गात्रं सुनिर्मलं कृत्वा शिरः संस्कारपूर्वकम् ।
 उपोष्य पूर्वदिवसे वस्त्रं प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ १८ ॥
 अरुणोदयवेलायां तल्यादुल्याय सुव्रती ।
 मुखप्रक्षालनं कृत्वा स्नात्वा च निर्मले जले ॥ १९ ॥
 आचम्य यत्नं पूतो हि हरिस्मरण पूर्वकम् ।
 दत्त्वार्घ्यं हरये भक्त्या गृहमागत्य सत्वरम् ॥ २० ॥
 धीते च वाससी धृत्वा उपविश्यासने शुची ।

आचम्य तिलकं कृत्वा निर्वाप्यस्वाङ्गिकं पुनः ॥ २१ ॥
 घटमारोपणं कृत्वा स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 पुरोहितस्य वरणं पुरः कृत्वा प्रयत्नतः ।
 सङ्कल्पं वेदविहितं व्रतमेतत् समाचरेत् ॥ २२ ॥
 व्रते द्रव्याणि नित्यानि चोपचाराणि षोडश ।
 देयानि नित्यं देवेशि कृणाय परमात्मने ॥ २३ ॥
 आसनं स्वागतं पादमव्यं माचमनीयकम् ॥ २४ ॥
 मधुपर्कश्च स्नानीयं वस्त्राणि भूषणानि च ।
 सुगन्धि पुष्पधूपश्च दीपनैवेद्य चन्दनम् ॥ २५ ॥
 यज्ञक्षत्रञ्च ताम्बूलं कपूरादि सुवासितम् ।
 द्रव्याख्येतानि पूजायाश्चाङ्गरूपाणि सुन्दरि ॥ २६ ॥
 देवि किञ्चिद्विहीनैर्नैवाङ्गहानिः प्रजायते ।
 अङ्गहीनञ्च यत् कस्य चाङ्गहीनो यथा नरः ।
 अङ्गहीने च कार्ये च फलहानिः प्रजायते ॥ २७ ॥
 अष्टोत्तरशतं पुष्पं पारिजातस्य विष्णवे ।
 देयं प्रतिदिनं दुर्गे स्वात्मनो रूपहेतवे ॥ २८ ॥
 श्वेतचम्पकपुष्पाणां लज्जमञ्जतमीक्षितम् ।
 प्रदेयं हरये भक्त्या वर्णसौन्दर्यहेतवे ॥ २९ ॥
 सहस्रपत्रं पद्मानामञ्जतं पुष्पलज्जकम् ।
 भक्त्या देयञ्च हरये मुखसौन्दर्यहेतवे ॥ ३० ॥
 अमूल्यरत्नरचितं दर्पणानां सहस्रकम् ।
 देयं नागायणायैव नेत्रयोर्दीप्तिहेतवे ॥ ३१ ॥
 नीलोत्पलानां लज्जञ्च देयं कृणाय भक्तिः ।
 व्रताङ्गभृतं देवेशि चक्षुषो रूपहेतवे ॥ ३२ ॥

हिमालयोद्भवं लक्षं रुचिरं श्वेतचामरम् ।

प्रदेयं केमवायेव केमसौन्दर्यहेतवे ॥ ३३ ॥

अमूल्यरत्नरचितं पुष्कानां सहस्रकम् ।

प्रदेयं गोपिकेमाय नासिकारूपहेतवे ॥ ३४ ॥

बन्धूकपुष्प लक्षञ्च देयं राधेश्वराय च ।

सौम्योष्ठाधरयोश्चैव वर्णसौन्दर्यहेतवे ॥ ३५ ॥

मुक्ताफलानां लक्षञ्च दन्तसौन्दर्यहेतवे ।

देयं गोलोकनाथाय शैलने भक्तिपूर्वकम् ॥ ३६ ॥

रत्नगरुडकलक्षञ्च गरुडसौन्दर्यहेतवे ।

मदीश्वराय दातव्यं व्रते शैलेन्द्रकन्यके ॥ ३७ ॥

रत्नपाशक लक्षञ्च देयं ब्रह्मेश्वराय च ।

ओष्ठाधःस्थलरूपाय प्राणेशि भक्तितो व्रतने ॥ ३८ ॥

कर्णभूषणलक्षञ्च रत्नसारविनिर्मितम् ।

देयं सर्वेश्वरायैव कर्णसौन्दर्यहेतवे ॥ ३९ ॥

माध्वीककलसानाञ्च लक्षं रत्नविनिर्मितम् ।

देयं विश्वेश्वरायैव स्वरसौन्दर्यहेतवे ॥ ४० ॥

सुधापूर्णञ्च कुम्भानां सहस्रं रत्ननिर्मितम् ।

देयं कृष्णाय देवेशि वाक्यसौन्दर्यहेतवे ॥ ४१ ॥

रत्नप्रदीपलक्षञ्च गोपवेशविधायिने ।

देयं किशोरवेशाय दृष्टिसौन्दर्यहेतवे ॥ ४२ ॥

धुस्तूरकुसुमाकारं रत्नपातसहस्रकम् ।

देयं गौरवकायैव मलसौन्दर्यहेतवे ॥ ४३ ॥

सुदलकाररचितं पद्मनालसहस्रकम् ।

देयं चण्डिकापात्राय बाहुसौन्दर्यहेतवे ॥ ४४ ॥

लक्ष्म्य रक्तपद्मानां करसौन्दर्यहेतवे ।

देयं गोपाङ्गनशाय नारायणि हरिव्रते ॥ ४५ ॥

अङ्गुरीयकलक्ष्म्य रत्नसारविनिर्मितम् ।

अङ्गुलीनाञ्च रूपार्थं देयं देवेश्वराय च ॥ ४६ ॥

मणीन्द्रसारलक्ष्म्य श्वेतवर्णं मनोहरम् ।

देयं सुनीन्द्रनाथाय नखसौन्दर्यहेतवे ॥ ४७ ॥

सद्रत्नसारहाराणां लक्ष्म्यातिमनोहरम् ।

देयं मदनमोहाय वज्रसौन्दर्यहेतवे ॥ ४८ ॥

सुपद्मवीफलानाञ्च लक्ष्म्य सुमनोहरम् ।

देयं सिङ्गेन्द्रनाथाय स्तनसौन्दर्यहेतवे ॥ ४९ ॥

सद्रत्नवर्तुलाकारं पात्रं लक्ष्मं मनोहरम् ।

देयं पद्मालयेमाय देहस्य रूपहेतवे ॥ ५० ॥

सद्रत्नसाररचितं नाभीनाञ्च सहस्रकम् ।

प्रदेयं पद्मनाभाय नाभिसौन्दर्यहेतवे ॥ ५१ ॥

सद्रत्नसाररचितं नखचन्द्रसहस्रकम् ।

नितम्बसौन्दर्यार्थञ्च प्रदेयं चक्रपाणये ॥ ५२ ॥

सुवर्णरश्मास्तम्भानां लक्ष्म्य सुमनोहरम् ।

प्रदेयं त्रीनिवासाय त्रीणिसौन्दर्यहेतवे ॥ ५३ ॥

गतपदस्यलाङ्गानां लक्ष्मस्तम्भानमञ्जतम् ।

प्रदेयं पद्मनेत्राय पादसौन्दर्यहेतवे ॥ ५४ ॥

सुवर्णरचितानाञ्च खञ्जनानां सहस्रकम् ।

गतिसौन्दर्यहेत्वर्थं देयं लक्ष्मीश्वराय च ॥ ५५ ॥

राजहंससहस्रञ्च गजेन्द्राणां सहस्रकम् ।

सुवर्णरचितं देयं हरये गतिहेतवे ॥ ५६ ॥

सुवर्णकृतलक्ष्म देयं नारायणाय च ।

विचित्रं रत्नसारिण मूर्धसौन्दर्यहेतवे ॥ ५७ ॥

मालतीनाञ्च कुसुममक्षतं लक्ष्मीश्वरि ।

देयं वृन्दावनेशाय हास्यसौन्दर्यहेतवे ॥ ५८ ॥

अमूच्यरत्नलक्ष्म देयं नारायणाय वै ।

सुव्रतं व्रतपूर्णार्थं शीलसौन्दर्य हेतवे ॥ ५९ ॥

स्वच्छ स्फटिकसङ्काशं मणीन्द्रसार लक्षकम् ।

देयं मुनीन्द्रनाथाय मनःसौन्दर्यहेतवे ॥ ६० ॥

प्रवालसारसङ्काशं मणिसारसहस्रकम् ।

देयं कृष्णाय भक्त्या च प्रियानुरागवृद्धये ॥ ६१ ॥

माणिक्यसार लक्ष्म देयं कृष्णाय यत्नतः ।

जन्म नः कोटिपर्यन्तं स्वामिसौभाग्यहेतवे ॥ ६२ ॥

कुष्माण्डं नारिकेलञ्च जम्बीरं श्रीफलन्तथा ।

फलान्येतानि देयानि हरये पुत्रहेतवे ॥ ६३ ॥

रत्नेन्द्रसार लक्ष्म देयं कृष्णाय यत्नतः ।

असंख्यजन्मपर्यन्तं स्वामिनो धनवृद्धये ॥ ६४ ॥

वाद्यं नानाप्रकारञ्च कांस्यतालादिकं परम् ।

व्रते सम्पत्तिवृद्ध्यर्थं श्रीहरिं श्रावयेद् व्रती ॥ ६५ ॥

पायसं पिष्टकं सर्पि शर्कराक्तं मनोहरम् ।

प्रदेयं हरये भक्त्या स्वामिनो भोगवृद्धये ॥ ६६ ॥

सुगन्धिपुष्पमालानां लक्ष मक्षतमीक्षितम् ।

प्रदेयं हरये भक्त्या हरिभक्तिविवृद्धये ॥ ६७ ॥

नैवेद्यानि च देयानि स्वादूनि मधुराणि च ।

श्रीकृष्णप्रीतिप्राप्त्यर्थं दुर्गे नानाविधानि च ॥ ६८ ॥

नानाविधानि पुष्पाणि तुलसीसंयुतानि च ।
 श्रीकृष्ण प्रोतये भक्त्या व्रते देयानि सुव्रते ॥ ६८ ॥
 ब्राह्मणानां सहस्रत्रयं प्रत्यहं भोजयेद् व्रती ।
 स्वात्मनः शस्यवृद्धार्थं व्रते जन्तुनि जन्तुनि ॥ ७० ॥
 पुष्पाञ्जलिशतं देयं नित्यं पूर्णञ्च पूजने ।
 प्रणामशतकं देवि कर्त्तव्यं भक्तिवृद्धये ॥ ७१ ॥
 पञ्चमासांश्च हविष्यान्नं मासान् पञ्च फलादिकम् ।
 हविः पक्षं जलं पक्षं व्रते भजेच्च सुव्रते ॥ ७२ ॥
 रत्नप्रदीपशतकं वक्त्रिं दद्याद् दिवानिगमम् ।
 रात्री कुशासनं कृत्वा नित्यं जागरणं व्रते ॥ ७३ ॥
 स्मरणं कीर्त्तनं केलिः श्रवणं गुह्यभाषणम् ।
 सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिमग्निरहितवे ॥ ७४ ॥
 स्वप्नं मैथुनकं त्याज्यं व्रती क्रीडा च शुद्धये ।
 सम्पूर्णं च व्रते देवि प्रतिष्ठा तदनन्तरम् ॥ ७५ ॥
 त्रिंशत्तत्र पथ्यधिकं उन्नतं वस्त्रसंयुतम् ।
 सभाज्यं सोपवीतञ्च सोपहारं मनोहरम् ॥ ७६ ॥
 त्रिंशत्तत्र पथ्यधिकं सहस्रं विप्रभोजनम् ।
 त्रिंशत्तत्र पथ्यधिकं सहस्रं तिलहोमकम् ॥ ७७ ॥
 त्रिंशत्तत्र पथ्यधिकं सहस्रं शर्कराशर्कराशिव च ।
 देया व्रतसमाप्ता च दक्षिणा विधिविधिता ॥ ७८ ॥
 अन्त्यां समाप्तिं दिवसे कर्त्तव्यानि दक्षिणाम् ।
 एतद्व्रतफलं देवि वृद्धा भक्तिर्होमो भवेत् ॥ ७९ ॥
 हरितुल्यो भवेत् पुत्रो विष्णोर्होमो भवेत् ।
 सौन्दर्यं स्त्राप्तिसौभाग्यनैम्यं विपुलं धनम् ॥ ८० ॥

सर्वे वाञ्छित सिद्धीनां वीजं जन्मनि जन्मनि ।
 इत्येवं कथितं देवि व्रतं कुरु महेश्वरि ॥ ८१ ॥
 पुत्रस्ते भविता साध्वीत्युक्ता स विरराम ह ॥ ८२ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे गणपतिखण्डे व्रतविधानं नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

श्रुत्वा व्रतविधानञ्च दुर्गा प्रहृष्टमानसा ।
 पुनः पप्रच्छ कान्तं सा दिव्यां व्रतकथां शुभाम् ॥ १ ॥
 श्रीपार्वत्युवाच ।

किमद्भुतं व्रतं नाथ विधानं फलमस्य च ।
 अधिकान्तत् कथां ब्रूहि व्रतं केन प्रकाशितम् ॥ २ ॥

अथ व्रत कथा । श्रीमहादेव उवाच ।

शतरूपा मनोः पत्नी पुत्रदुःखेन दुःखिता ।
 ब्रह्मणः स्थानमागत्य सा ब्रह्माणमुवाच ह ॥ ३ ॥

शतरूपीवाच ।

ब्रह्मन् केन प्रकारेण वन्द्यायाश्च सुतो भवेत् ।
 तन्मे ब्रूहि जगद्धातः रूष्टिकारणकारण ॥ ४ ॥
 तज्जन्म निष्फलं ब्रह्मन्नैश्वर्यं धनमेव च ।

किञ्चिन्न शोभते गेहे विना पुत्रेण पुत्रिणाम् ॥ ५ ॥

तपोदानोद्भवं पुण्यं जन्मान्तरसुखावहम् ।

सुखदो मोक्षदः प्रीति दाता पुत्रश्च पुत्रिणाम् ॥ ६ ॥

पुत्री पुत्रमुखं दृष्ट्वा शताश्वमेधिनां फलम् ।

पुत्रामनरकत्राणकारणं लभते ध्रुवम् ॥ ७ ॥

पुत्रीपायं यदि विधे वद मां तापसंबुताम् ।

तदा भद्रं न चेद्भर्ता सह यास्यामि कावनम् ॥ ८ ॥

गृहाण राज्यमैश्वर्यं धनं पृथ्वीं प्रजायहाम् ।

किमेतेनावयोक्तात विना पुत्रैरपुत्रिणोः ॥ ९ ॥

अपुत्रिणो मुखं द्रष्टुं विद्वान्नीत्सहतेऽश्विवम् ।

मुखं दर्शयितुं लज्जां समवाप्नोत्यपुत्रकः ॥ १० ॥

अथवा गरलं भुक्त्वा प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ।

अपुत्रपुत्रमश्विवं गृहाण स्त्रीविहीनकम् ॥ ११ ॥

इत्येवमुक्त्वा सा साक्षाद् ब्रह्मणश्च करोद्दह ।

कृपानिधिश्च तां दृष्ट्वा प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नृणु वत्से प्रवक्ष्यामि पुत्रीपायं सुखावहम् ।

सर्वैश्वर्यादिवीजञ्च सर्ववाञ्छाप्रदं शुभम् ॥ १३ ॥

माघशुक्लतयोदश्यां व्रतमेतत् सुपुण्यकम् ।

कर्त्तव्यं शुद्धकाले च कृष्णभाराध्य सर्वदम् ॥ १४ ॥

संवत्सरञ्च कर्त्तव्यं सर्वविघ्नविनाशनम् ।

वेदोक्तानि च द्रव्याणि व्रते देवानि सुव्रते ॥ १५ ॥

व्रतञ्च कालशश्वोक्तं सर्ववाञ्छितसिद्धिदम् ।

कृत्वा पुत्रं लभ शुभे विष्णुतुल्यपराक्रमम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मणश्च वचः श्रुत्वा सा कृत्वा व्रतमुत्तमम् ।
 प्रियव्रतोत्तानपादौ लेभे पुत्री मनोहरौ ॥ १७ ॥
 व्रतं कृत्वा देवहूती लेभे सिद्धेश्वरं सुतम् ।
 नारायणांशं कपिलं पुण्ड्रकं पुण्ड्रं शुभम् ॥ १८ ॥
 अरुन्धतीदं कृत्वा तु लेभे शक्तिसुतं शुभा ।
 शक्तिकान्ता व्रतं कृत्वा सुतं लेभे पराशरम् ॥ १९ ॥
 अदितिश्च व्रतं कृत्वा लेभे वामनकं सुतम् ।
 शची जयन्तं पुत्रश्च लेभे कृत्वेदमीश्वरी ॥ २० ॥
 उत्तानपादपत्नीदं कृत्वा लेभे ध्रुवं सुतम् ।
 कुक्केरजाया कृत्वेदं लेभे च नलकूबरम् ॥ २१ ॥
 सूर्यपत्नी मनुं लेभे कृत्वेदं व्रतमुत्तमम् ।
 अत्रिपत्नी सुतं चन्द्रं लेभे कृत्वेदमुत्तमम् ॥ २२ ॥
 लेभे चाङ्गिरसः पत्नी कृत्वेदं व्रतमुत्तमम् ।
 बृहस्पतिं सुरगुरुं पुत्रमस्य प्रभावतः ॥ २३ ॥
 भृगोर्भाष्या व्रतं कृत्वा लेभे दैत्यगुहं सुतम् ।
 शुक्रं नारायणांशश्च सर्वतेजस्विनां परम् ॥ २४ ॥
 इत्येवं कथितं देवि व्रतानां व्रतमुत्तमम् ।
 त्वमेव कुरु कल्याणि हिमालयसुते शुभे ॥ २५ ॥
 साध्यं राजेन्द्रपत्नीनां देवीनाञ्च सुखावहम् ।
 व्रतमेतन्महासाध्वि साध्वीनां प्राणतः प्रियम् ॥ २६ ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेण स्वयं गोपाङ्गजेश्वरः ।
 ईश्वरः सर्वदेवानां तव पुत्री भविष्यति ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरसाम च कारकम् ।
 व्रतञ्चकार सा देवी प्रहृष्टा शङ्कराया ॥ २८ ॥

इत्थेवं कथितं सर्वं किम्भूयः त्रीतुमिच्छसि ।

सुखदं मोचदं सारं मणेशजन्मकारणम् ॥ २८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे गणपतिस्तुते व्रतकथाप्रकरणं

नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

शौनक उवाच ।

नारायणवचः श्रुत्वा नारदो हृष्टमानसः ।

किं पप्रच्छ पुनः साधो तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥ १ ॥

सूत उवाच ।

नारायणवचः श्रुत्वा नारदो हृष्टमानसः ।

व्रतारम्भविधानञ्च संप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ २ ॥

नारद उवाच ।

कृतं केन प्रकारेण व्रतमेतत् शुभावहम् ।

तन्मे ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ पार्वत्या भर्तुराज्ञया ॥ ३ ॥

बलाभ जन्म गोपीशः कृते सुव्रतया व्रवे ।

ब्रह्मन् केन प्रकारेण तन्नः शंसितुमर्हसि ॥ ४ ॥

नारायण उवाच ।

कथयित्वा कथां दिव्यां विधानञ्च व्रतस्य च ।

स्वयं विधाता तपसां जगाम तपसे शिवः ॥ ५ ॥

हरेराराधनव्यग्री मूर्त्तिभेदधरो हरिः ।
 हरिभावनशीलश्च हरिध्यानपरायणः ॥ ६ ॥
 परमानन्दपूर्णश्च ज्ञानानन्दः सनातनः ।
 दिवानिशं न जानाति हरिमन्त्रं वहिः स्मरन् ॥ ७ ॥
 प्रहृष्टमनसा देवी पार्वती भर्तुराज्ञया ।
 किङ्करान् प्रेरयामास विप्रांश्च व्रतहेतवे ॥ ८ ॥
 आनीय सर्वद्रव्याणि व्रतोपयोगिकानि च ।
 व्रतं कर्तुं समारभे शुभदा सा शुभक्षणे ॥ ९ ॥
 सनत्कुमारो भगवानाजगाम विधेः कृतः ।
 मूर्त्तिमांस्तेजसां राशिः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ॥ १० ॥
 ब्रह्माजगाम हृष्टश्च ब्रह्मलोकात् समार्यकः ।
 अतिव्रस्तो हि भगवानाजगाम महेश्वरः ॥ ११ ॥
 विष्णुः क्षीरोदशायी च सलक्ष्मीकश्चतुर्भुजः ।
 भगवाञ्जगतां पाता शास्ता भर्ता सपार्षदः ॥ १२ ॥
 वनमालाधरः श्यामो भूषितो रत्नभूषणैः ।
 महासम्भूतसम्भारो रत्नयानेन नारदः ॥ १३ ॥
 सनकश्च सनन्दश्च कपिलश्च सनातनः ।
 आसुरिश्च क्रतुर्हंसी वोढुः पञ्चशिखोऽरुणिः ॥ १४ ॥
 यतिश्च सुमतिश्चैव वशिष्ठश्च सहानुगः ।
 पुलहश्च पुलस्त्यश्च अत्रिश्च भृगुरङ्गिराः ॥ १५ ॥
 अमस्त्यश्च प्रचेताश्च दुर्वासाश्च वनस्तथा ।
 मरीचिः कश्यपः कण्वो जरत्कारुश्च गौतमः ॥ १६ ॥
 वृहस्पतिरुतथश्च संवत्तः सौरभिस्तथा ।
 जावालिर्जमदग्निश्च जैगीषव्यश्च देवलः ॥ १७ ॥

गोकामुखो वक्ररथः पारिभद्रः पराशरः ।

विष्ण्वामित्रो वामदेव ऋषभृक्षो विभाण्डकः ॥ १८ ॥

मार्कण्डेयो मृकण्डुश्च पुष्करो लोमशस्तथा ।

कौत्सो वसश्च दक्षश्च बालाग्निरधमर्षणः ॥ १९ ॥

काव्यायनः कणादश्च पाणिनिः शाकटायनः ।

शङ्खुरापिशलिश्चैव शाकल्यः शङ्ख एव च ॥ २० ॥

एते चान्ये च बहवः सशिष्या सुनयो मुने ।

आवाञ्च धन्वंतरी च नरनारायणौ समौ ॥ २१ ॥

दिक्पालाश्च तथा देवा यज्ञशस्त्रवेकिङ्कराः ।

आजम्भः पर्वताः सर्वे सगणाः पार्वतीव्रते ॥ २२ ॥

हिमालयः शैलराजः सापत्यश्च सभाय्यकः ।

सगणः सानुगश्चैव रत्नभूषणभृषितः ॥ २३ ॥

महासत्त्वतगन्धारी नानाद्रव्यसमन्वितः ।

सणिमानिक्खरतानि त्रतोपयोगिकानि च ॥ २४ ॥

नानाप्रकारवस्तूनि जयतां दुर्लभानि च ।

लक्षश्च गजरत्नानामश्वरत्नं विलक्षकम् ॥ २५ ॥

दशलक्षं गवां रत्नं शतलक्षं सुवर्णकम् ।

रुचकानां ह्रीरकाणां स्यर्गानाञ्च तथैव च ॥ २६ ॥

मुक्तानाञ्च चतुर्लक्षं कौस्तुभानां सहस्रकम् ।

नृप्रादुर्लभिष्ठद्रव्याणां लज्जभाराणि कौतुकी ।

अगन्तव्यप्रभव आजगाम सुताव्रते ॥ २७ ॥

ब्राह्मणा मत्तवः सिद्धा नागा विद्याधरास्तथा ।

सन्नायिनो भिक्षुकाश्च वन्दिनः पार्वतीव्रते ॥ २८ ॥

विद्याधरी नर्तकी च नर्तकाः पुरसां गणाः ।

नानाविधा वाद्यभाण्डा आजग्मुः शिवमन्दिरम् ॥ २८ ॥

कैलासराजमार्गञ्च चन्दनेन सुसंस्कृतम् ।

आम्रपल्लवसूत्राक्तं कदलीस्तम्भशोभितम् ॥ ३० ॥

दूर्वाधान्यपर्णलाजफलपुष्पविभूषितम् ।

निर्मितं पद्मरागेण ददृशुस्ते गणा मुदा ॥ ३१ ॥

उच्चैःसिंहासनेष्वेते पूजिताः शङ्करेण च ।

कैलासवासिनः सर्वे परमानन्दसंयुताः ॥ ३२ ॥

दानाध्यक्षः सुनाशीरः कुवेरः कीषरक्षकः ।

आदेष्टा च स्वयं सूर्यः परिवेष्टा जलाधिपः ॥ ३३ ॥

दध्नां नद्यः सहस्राणि दुग्धानाञ्च तथैव च ।

सहस्राणि घृतानाञ्च गुडानाञ्च शतानि च ॥ ३४ ॥

माध्वीकानां सहस्राणि तैलानाञ्च शतानि च ।

लक्षाणि चैव तक्राणां बभूवुः पार्वतीव्रते ॥ ३५ ॥

पीयूषाणाञ्च कुम्भानि शतलक्षाणि नारद ।

मिष्टान्नानां शर्कराणां बभूवुर्लक्षराशयः ।

यवगोधूमचूर्णानां घृताक्तानाञ्च नारद ॥ ३६ ॥

स्वस्तिकानाञ्च पूपानां बभूभुर्लक्षराशयः ।

गुडसंस्कृतलाजानां बभूवुः कीटिराशयः ॥ ३७ ॥

शालीनां पृथुकानाञ्च राशीनां दशकीटयः ।

तण्डुलानाञ्च राशीनां मुने संख्या न विद्यते ॥ ३८ ॥

स्वर्णरौप्यप्रवालानां मणीनाञ्च महामुने ।

बभूवुः पर्वतास्तत्र कैलासे पार्वतीव्रते ॥ ३९ ॥

यायसं पिष्टकञ्चैव शाल्यन्नं सुमनोहरम् ।

चकार लक्ष्मीः पाकञ्च व्यञ्जनं घृतसंस्कृतम् ॥ ४० ॥

बुभुजे देवर्षिगणैः साङ्गे नारायणः स्वयम् ।
 बभुवर्लक्षावप्राञ्च परिवेशनकारकाः ॥ ४१ ॥
 तामूलञ्च ददौ तेभ्यः कर्पूरादिमुवासितम् ।
 रत्नसिंहासनस्थेभ्यो विप्रलक्षाः सुदक्षकाः ॥ ४२ ॥
 रत्नसिंहासनस्थञ्च विष्णुं क्षीरोदशायिनम् ।
 सेव्यमानं पार्षदैश्च सस्मितैः श्वेतचामरैः ॥ ४३ ॥
 ऋषिभिस्तूयमानञ्च सिद्धैर्देवगणैस्तथा ।
 विद्याधरीणां नृत्यानि पश्यन्तं सस्मितं मुदा ।
 गन्धर्वाणाञ्च सङ्गीतं श्रुतवन्तं मनोहरम् ॥ ४४ ॥
 पप्रच्छ शङ्करो ब्रह्मन् ब्रह्मेशं भक्तिपूर्वकम् ।
 ब्रह्मणा प्रेरितो युक्तं व्रतं कर्त्तव्यमीक्षितम् ॥ ४५ ॥
 देवर्षिगणपूर्णायां सभायां स पुटाञ्जलिः ॥ ४६ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

मदीयं प्राथितं नाथ श्रीनिवास शृणु प्रभो ।
 तपःस्वरूप तपसां कर्मणाञ्च फलप्रद ॥ ४७ ॥
 व्रतानां जपयज्ञानां पूजानां सर्वपूजित ।
 सर्वेषां बीजरूपेण वाञ्छाकल्पतरो हरे ॥ ४८ ॥
 सुपुण्यकव्रतं कर्त्तुं ब्रह्मन्निच्छति पार्वती ।
 पुत्रार्थिनी सा शोकात्ता हृदयेन विदूयता ॥ ४९ ॥
 रतिभङ्गे कृते देवैर्वीथियथशुचादिता ।
 प्रबोधिता सया साध्वी विविधैर्वचनामृतैः ॥ ५० ॥
 सत्पुत्रं स्वामिसौभाग्यं सुव्रता याचते व्रते ।
 ताभ्यां विना न सन्तुष्टा स्वप्राणांस्वकृमिच्छति ॥ ५१ ॥
 पुरा त्यक्ता स्वदेहञ्च पित्रयज्ञे च मानिनी ।

मन्निन्दया शैलमिहे पुनर्जन्म ललाभ सा ॥ ५२ ॥
 सर्वं जानासि वृत्तान्तं सर्वज्ञं त्वां वदामि किम् ।
 काश्चा तां वद तत्त्वज्ञ परिणामशुभप्रदाम् ॥ ५३ ॥
 दुर्निवार्यश्च सर्वेश स्त्रीस्वभावश्च चापलः ।
 दुस्त्यज्यं योगिभिः सिद्धैरस्माभिश्च तपस्विभिः ॥ ५४ ॥
 जितेन्द्रियैर्जितक्रोधैः स्त्रीरूपं मोहकारणम् ।
 सर्वमायाकरणद्वयं कामवर्द्धनकारणम् ॥ ५५ ॥
 ब्रह्मास्त्रं कामदेवस्त्रं दुर्भेद्यं जयकारणम् ।
 अभिमितश्च विधिना सर्वाद्यं विधिपूर्वजम् ॥ ५६ ॥
 मोक्षहारकजाटश्च हरिभक्तिजिरोधनम् ।
 संसारवज्रं नस्तस्मिन् रूपमद्यन्तनम् ॥ ५७ ॥
 वैराग्यनाशवीजश्च शस्त्रद्रागविवर्द्धनम् ।
 प्रत्नं साहसनाश्च दोषाणामालयं सदा ॥ ५८ ॥
 अग्रतयाणां बिलश्च स्वयं कपटमूर्त्तिमत् ।
 अहङ्काराश्रयं शस्त्रद्विषकुम्भं सुधासुखम् ॥ ५९ ॥
 सर्वैरसाध्यमानश्च दुराराध्यश्च सर्वदा ।
 स्वकार्यं साध्यश्चाराध्यं कलहाद्गुरकारणम् ॥ ६० ॥
 सर्वं निवेदितं नात्र कर्तव्यं वक्तुमर्हसि ।
 कार्यं सर्वं परामर्शं परिणामशुखावहम् ॥ ६१ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा भगवान्निरीक्ष्य ब्रह्मणो मुखम् ।
 विरराम लभामासी ज्ञत्वा च कमलापतिम् ॥ ६२ ॥
 शङ्करश्च ततः कृत्वा प्रहस्य जगदीश्वरः ।
 हितं नीतिश्च वचनं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६३ ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

सुपुण्यकव्रतं सारं सती सन्तानहेतवे ।
 स्वामिसौभाग्यवीजञ्च पत्नी ते कर्तुमिच्छति ॥ ६४ ॥
 सर्वासाध्यं दुराराध्यं सर्वकामफलप्रदम् ।
 सुखदं सुखसारञ्च मोक्षदं पार्वतीश्वर ॥ ६५ ॥
 आत्मा साक्षिस्वरूपश्च ज्योतीरूपः सनातनः ।
 निराश्रयश्च निर्लिप्तो निरुपाधिर्निरामयः ॥ ६६ ॥
 भक्तप्राणश्च भक्तेशो भक्तानुग्रहकारकः ।
 दुराराध्यो हि योऽन्येषां भक्तानामतिसाधकः ॥ ६७ ॥
 भक्त्यावीनो हि भगवान् सर्वसिद्धो हि निष्फलः ।
 ते यस्य च कलाः पुंसो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ६८ ॥
 महान् विराट् यदंशश्च निर्लिप्तः प्रकृतेः परः ।
 अव्ययो नियह्योगो भक्तानुग्रहविग्रहः ॥ ६९ ॥
 उग्रग्रहोऽग्रहाणाञ्च ग्रहनियग्रहकारकः ।
 त्रिकोटिजन्ममध्ये च न साध्यो भक्ता विना ॥ ७० ॥
 लब्ध्वा हि भारते जन्म हरिभक्तिं लभेन्नरः ।
 सेवनं क्षुद्रदेवानां कृत्वा सप्तसु जन्मसु ॥ ७१ ॥
 सूर्यमन्त्रमवाप्नोति केवलं स तदाश्रया ।
 सूर्यमन्त्रं समाराध्य त्रिषु जन्मसु भारते ॥ ७२ ॥
 प्राप्नोति शैवं मन्त्रञ्च सर्वदं मानवो मुदा ।
 संसेव्य परया भक्त्या त्वामिव सप्तजन्मसु ॥ ७३ ॥
 प्राप्नोति मायामन्त्रञ्च त्वत्पदाब्जप्रसादतः ।
 शतं जन्म समाराध्य मायां नारायणीं पराम् ॥ ७४ ॥
 नारायणकलां सेव्यां समवाप्नोति मानवः ।

कलां निषेव्य वर्षेऽत्र पुण्यक्षेत्रे सुदुर्लभे ॥ ७५ ॥
 कृष्णभक्तिमवाप्नोति भक्तसंसर्गहेतुकीम् ।
 संप्राप्य भक्तिं निष्पत्तां भ्रामं भ्रामञ्च भारते ॥ ७६ ॥
 प्राप्नोति परिपक्वाञ्च भक्तिं भक्तनिषेवया ।
 तदा भक्तप्रसादेन देवानामाशिषा शिव ।
 श्रीकृष्णमन्त्रं प्राप्नोति निर्वाणफलदं परम् ॥ ७७ ॥
 कृष्णव्रतं कृष्णमन्त्रं सर्वकामफलप्रदम् ।
 कृष्णतुल्यो भवेद्भक्तश्चिरं कृष्णनिषेवया ॥ ७८ ॥
 महति प्रलये पातः सर्वेषां सर्वनिश्चितम् ।
 न पातः कृष्णभक्तानां साधूनामविनाशिनाम् ॥ ७९ ॥
 अविनाशिनि गोलोके मोदन्ते कृष्णकिङ्कराः ।
 हसन्ति ते सुनिश्चिन्ता देवान् ब्रह्मादिकान् शिव ॥ ८० ॥
 त्वं संहर्त्ता च सर्वेषां न भक्तानां महेश्वर ।
 माया मोहयते सर्वान् भक्तान् कृपया मम ॥ ८१ ॥
 माया नारायणी माता सर्वेषां कृष्णभक्तिदा ।
 न कृष्णभक्तिं प्राप्नोति विना मायानिषेवणम् ॥ ८२ ॥
 सा च नारायणी माया मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
 कृष्णप्रिया कृष्णभक्ता कृष्णतुल्याविनाशिनी ॥ ८३ ॥
 सा च तेजःस्वरूपा च स्नेच्छाविग्रहधारिणी ।
 आविर्भूता च देवानां तेजसा सुरनिग्रहे ॥ ८४ ॥
 निहत्य दैत्यसङ्घांश्च दक्षपत्न्याञ्च भारते ।
 ललाभ दक्षस्तपसा जन्म चानेकजन्मनः ॥ ८५ ॥
 त्यक्त्वा देहं पितुर्यज्ञे सा सती तव निन्दया ।
 जगाम देवी गोलोकं कृष्णशक्तिः सनातनी ॥ ८६ ॥

गृहीत्वा विग्रहं तस्या गुणरूपाश्रयं परम् ।
 आमं भ्रामं भारते स्वं विषसांभूः पुरा हर ॥ ८७ ॥
 प्रबोधितो मया त्वच्च श्रीशैलेषु सरित्तटे ।
 ललाभ जन्म सा शैलकान्तायामचिरेण च ॥ ८८ ॥
 करोतु पुण्यकं साध्वी सुव्रता सुव्रतं शिवा ।
 राजसूयसहस्राणां पुण्यं शङ्कर पुण्यके ॥ ८९ ॥
 राजसूयसहस्राणां व्रते यत्र धनञ्जयः ।
 न साध्वी सर्वसाध्वीनां व्रतमेतत् त्रिलोचन ॥ ९० ॥
 स्वयं गौजीकनाथश्च पुण्यकस्य प्रभावतः ।
 पार्वतीगर्भजातश्च तत्र पुत्रो भविष्यति ॥ ९१ ॥
 स्वयं देवगणानाञ्च यस्मादीशः कृपानिधिः ।
 गणेश इति विख्यातो भविष्यति जगत्त्रये ॥ ९२ ॥
 यस्य स्मरणमात्रेण विघ्ननिघ्नं भवेद् भ्रुवम् ।
 जगतां हेतुना तेन विघ्ननिघ्नाभिधो विभुः ॥ ९३ ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि यस्माद्देवानि पुण्यके ।
 भुक्त्वा लम्बोदरत्वञ्च तेन लम्बोदरः स्मृतः ॥ ९४ ॥
 शनिदृष्ट्या शिरश्छेदाद्गजवक्त्रेण योजितः ।
 गजाननः शिशुस्तेन निबध्यः केन वार्यते ॥ ९५ ॥
 पशुना पशुरामस्य यदेकदन्तखण्डनम् ।
 भविष्यति निबध्येन चैकदन्ताभिधः शिशुः ॥ ९६ ॥
 पूज्यश्च सर्वदेवानामस्माकं जगतां विभुः ।
 सर्वाग्ने पूजनन्तस्य भविता मदीय वै ॥ ९७ ॥
 पूजायु सर्वदेवानामग्ने संपूज्य तं जनः ।
 पूजाफलमवाप्नोति निर्विघ्नेन दृष्टान्यथा ॥ ९८ ॥

गणेशश्च दिनेशश्च विष्णुं शम्भुं हुताशनम् ।
 दुर्गामितान् सन्निषेव्य पूजयेद्देवतान्तरम् ॥ ८८ ॥
 गणेशपूजने विघ्ननिर्विघ्नं जगतां भवेत् ।
 निर्व्याधिः सूर्यपूजायां शुचिः श्रीविष्णुपूजने ॥ १०० ॥
 मोक्षश्च पापनाशश्च यशश्चैश्वर्यवर्द्धनम् ।
 तत्त्वज्ञानसुलभानां बीजं शङ्करपूजनम् ॥ १०१ ॥
 स्वबुद्धिशुद्धिजननं कीर्त्तितं वक्त्रिपूजनम् ।
 विधिसंस्कृतवक्त्रेऽस्तु ज्ञानमृत्युं लभेन्नरः ॥ १०२ ॥
 दाता भोक्ता च भवति शङ्कराग्निनिषेवणात् ।
 हरिभक्तिप्रदश्चैव परं दुर्गार्चनं शिवम् ॥ १०३ ॥
 विपरीतं त्रिजगतामिदेषां पूजनं विना ।
 एवं क्रमो महादेव कल्पे कल्पेऽस्ति निश्चितम् ॥ १०४ ॥
 एते शश्वद्विद्यमाना नित्याः सृष्टिपरायणाः ।
 आविर्भावतिरोभावी चैतेषामीश्वरेच्छया ॥ १०५ ॥
 इत्युक्त्वा श्रीहरिस्तत्र विरराम सभातले ।
 प्रहृष्टा देवता विप्राः पार्वत्या सह शङ्करः ॥ १०६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे गणपतिखण्डे ब्रताज्ञाग्रहणं
 नाम प्रष्टोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

—•—
नारायण उवाच ।

हरिराज्ञां समादाय हरः प्रहृष्टमानसः ।
 उवाच पार्वतीं प्रीत्या हरिसंलापमङ्गलम् ॥ १ ॥
 शिवाज्ञां समादाय शिवा प्रहृष्टमानसा ।
 वाद्यञ्च वादयामास मङ्गलं मङ्गलव्रतम् ॥ २ ॥
 शुभाता सुदतो शुद्धा विभ्रती धौतवाक्मसी ।
 संस्थाप्य रत्नकलसं शुक्लधान्योपरिस्थितम् ॥ ३ ॥
 आस्यपल्लवसंयुक्तं फलाञ्जतसुग्राभितम् ।
 चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमेन विभूषितम् ॥ ४ ॥
 रत्नासनस्था रत्नाब्जा रत्नोद्भवसुता सती ।
 रत्नसिंहासनस्थां च संपूज्य मुनिपुङ्गवान् ॥ ५ ॥
 रत्नसिंहासनस्थञ्च संपूज्य च पुरोहितान् ।
 चन्दनागुरुकस्तूरी रत्नभूषणभूषितम् ॥ ६ ॥
 संस्थाप्य पुरतो भक्त्या दिक्पालान् रत्नभूषितान् ।
 देवान्नरांश्च नागांश्च समर्च्य विधिवोधितम् ॥ ७ ॥
 समर्च्य परया भक्त्या ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
 चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमेन विराजितान् ॥ ८ ॥
 वज्रिसुहाय्यश्च स्यात् स मङ्गलभूषणेन च ।
 पूजाहोदयैर्विविधैः पूजितान् पुष्पके मुने ।
 समासेनैव त्रयं देवं स्तुतिवाचनपूर्वकम् ॥ ९ ॥

आवाह्याभीष्टदेवं तं श्रीकृष्णं मङ्गले षटे ।
 भक्त्या ददौ क्रमेणैव चोपचाराणि षोडश ॥ १० ॥
 यानि व्रते विधेयानि देयानि विविधानि च ।
 प्रददौ तानि सर्वाणि प्रत्येकं फलदानि च ॥ ११ ॥
 व्रतोक्तमुपहारञ्च दुर्लभं भुवनत्रये ।
 तच्च सर्वं ददौ भक्त्या सुव्रते सुव्रता सती ॥ १२ ॥
 दत्त्वा सर्वाणि द्रव्याणि वेदमन्त्रेण सा सती ।
 होमञ्चकारयामास तिलक्षं तिलसर्पिषा ।
 ब्राह्मणान् भोजयामास देवानतिथिपूजितान् ॥ १३ ॥
 कर्त्तव्यमेव कर्त्तव्ये सुव्रते सुव्रता सती ।
 प्रत्यहं सावधानञ्च चकार पूर्णवत्सरम् ॥ १४ ॥
 समाप्तिदिवसे विप्रस्तामुवाच पुरोहितः ।
 सुव्रते सुव्रते मद्यं देहीति पतिदक्षिणाम् ॥ १५ ॥
 श्रुत्वा पुरोहितोक्तं सा विलप्य सुरमंसदि ।
 मूर्च्छां प्राप महासाया मायामोहितचेतसा ॥ १६ ॥
 तां ते च मूर्च्छितां दृष्ट्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवाः ।
 शङ्करं प्रेषयामास ब्रह्मा विष्णुश्च नारद ॥ १७ ॥
 संप्रेरितः सभासद्भिः शिवा बोधयितुं तदा ।
 शिवः समुद्यमञ्चक्रे प्रवक्तुं वदतां वरः ॥ १८ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

उत्तिष्ठ भद्रे भद्रं ते भविष्यति न संशयः ।
 साम्प्रतं चेतनं कृत्वा मदीयं वचनं शृणु ॥ १९ ॥
 शिवः शिवां तामित्युक्त्वा शुक्लकण्ठीतालुकाम् ।
 वक्षसि स्थापयामास कारयामास चेतनाम् ॥ २० ॥

हितं सत्यं मितं सर्वं परिणामसुखावहम् ।
 यशस्करञ्च फलदं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २१ ॥
 शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यद्वेदे न निरूपितम् ।
 सर्वसम्मतमिष्टञ्च धर्माद्यं धर्मसंस्तदि ॥ २२ ॥
 सर्वेषां कर्मणां देवि सारभूता च दक्षिणा ।
 यशोदा फलदा नित्यं धर्मिणे धर्मकर्मणि ॥ २३ ॥
 देवं वा पैतृकं वापि नित्यं नैमित्तिकं प्रिये ।
 यत् कस्मै दक्षिणाहीनं तत् सर्वं निष्फलं भवेत् ।
 दाता च कर्मणा तेन कालक्षत्रं व्रजेद् भ्रुवम् ॥ २४ ॥
 अथान्ते दैन्यमाप्नोति शत्रुणा परिपीडितः ।
 दक्षिणा विप्रमुद्दिश्य तत् कालन्तु न दीयते ॥ २५ ॥
 तन्मुहूर्त्ते व्यतीते तु दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ।
 चतुर्गुणा दिनातीते पक्षे शतगुणा भवेत् ॥ २६ ॥
 मासे पञ्चशतगुणा षण्मासे तच्चतुर्गुणा ।
 संवत्सरे व्यतीते तु तत्कर्म निष्फलं भवेत् ॥ २७ ॥
 दाता च नरकं याति यावद्वर्षमहस्रकम् ।
 पुत्रपौत्रधनैश्वर्यं जयमाप्नोति पातकात् ।
 धर्मा नष्टो भवेत्तस्य धर्महीने च कर्मणि ॥ २८ ॥

श्रीविष्णुरुवाच

रक्ष स्वधर्मं धर्मिणे धर्मज्ञे धर्मकर्मणि ।
 सर्वेषाञ्च भवेद्रक्षा स्वधर्मपरिपालने ॥ २९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यश्च केन निमित्तेन न धर्मं परिरक्षति ।
 धर्मे नष्टे च धर्मज्ञे तस्य धर्मा विनश्यति ॥ ३० ॥

धर्मा उवाच ।

मां रक्ष यत्नतः साध्वि प्रदाय पतिदक्षिणाम् ।

मयि स्थिते महासाध्वि सर्वं भद्रं भविष्यति ॥ ३१ ॥

देवा जनुः ।

धर्मं रक्ष महासाध्वि कुरु पूर्णं व्रतं सति ।

वयं तव व्रते पूर्णं कर्मस्ते पूर्णमानसम् ॥ ३२ ॥

मुनय जनुः ।

हत्वा साध्वि पूर्णहोमं देहि विप्राय दक्षिणाम् ।

स्थितेष्वस्मासु धर्मज्ञे किमभद्रं भविष्यति ॥ ३३ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

शिवे शिवं देहि मन्त्रं न चेद्दत्तफलं त्यज ।

सुचिरं सञ्चितस्यापि स्वात्मनस्तपसः फलम् ॥ ३४ ॥

कर्मण्यदक्षिणे साध्वि यागस्याहन्तु तत्फलम् ।

प्राप्तगामि यजमानस्य संपूर्णकर्मणः फलम् ॥ ३५ ॥

पार्वत्युवाच ।

किं कर्मणा मे देवेशा किं मे दक्षिण्या सुने ।

किं पुत्रेण च धर्मेण यत्र भर्ता च दक्षिणा ॥ ३६ ॥

वृत्तार्चने फलं किं वै यदि भूमिर्न चार्च्यते ।

गते च कारणे कार्य्यं कुतः शस्यं कुतः फलम् ॥ ३७ ॥

प्राणा त्यक्ताः स्वेच्छया चेद्देहेन किं प्रयोजनम् ।

दृष्टिशक्तिविहीनेन चक्षुषा किं प्रयोजनम् ॥ ३८ ॥

शतपुत्रसमः स्वामी साध्वीनाञ्च सुरेश्वराः ।

यदि भर्ता व्रते देयः किं व्रतेन सुतेन वा ॥ ३९ ॥

भर्तुर्विशेष तनयः केवलं भर्तृमूलकः ।

यत्नं मूलं भवेद् भ्रष्टं तदास्त्रिज्यञ्च निष्फलम् ॥ ४० ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

पुत्रादपि परः स्वामी धर्मश्च स्वामिनः परः ।

नष्टे धर्मे च धर्मिष्ठे स्वामिना किं सुतेन वा ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स्वामिनश्च परो धर्मो ज्ञेयात् सत्यञ्च सुव्रते ।

सत्यं सङ्गमितं कर्म न तु भ्रष्टं कुरु व्रतम् ॥ ४२ ॥

पार्वत्युवाच ।

निरूपितश्च वेदेण व्यंशदो धनवाचकः ।

तद् वक्ष्यामीति स स्वामी वेदज्ञ शृणु सवचः ॥ ४३ ॥

तस्य दाता सदा स्वामी न च स्वः स्वामिनो भवेत् ।

अही व्याख्या भवतां वेदज्ञानामवोधता ॥ ४४ ॥

धर्मो उवाच ।

पत्नी विनायं स्वः साध्वि स्वामिनं दातुमक्षमा ।

दम्पती भ्रूवनेकाक्षी दयोर्दाताश्च द्वौ तमौ ॥ ४५ ॥

पार्वत्युवाच ।

पिता ददाति जामात्रे स च गच्छति तत्सुताम् ।

न श्रुतं विप्ररीतञ्च श्रुती श्रुतिपरायणाः ॥ ४६ ॥

देवा जवः ।

बुद्धिस्वरूपा त्वं दुर्गे बुद्धिमती वयं त्वया ।

वेदज्ञे देवादेषु के वा तां जेतुमीश्वराः ॥ ४७ ॥

निरूपिता पुण्यकेतु ततः स्वामी च श्रेष्ठिणा ।

श्रुती श्रुती यः स धर्मो विप्ररीतो यश्चरैकः ॥ ४८ ॥

पार्वत्युवाच ।

केवलं वेदनाश्रित्य कः करोति विनिर्णयम् ।

ब्रह्मयान् लौकिको वेदान्नोकाचारश्च कस्यजेत् ॥ ४८ ॥

वेदे प्रकृतिपुंसोश्च गरीयान् पुरुषो ध्रुवम् ।

निबोधत सुराः भ्रष्टा बालाहं कथयामि किम् ॥ ४९ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

न पुमांसं विना सृष्टिर्न साध्वि प्रकृतिं विना ।

श्रीकृष्णश्च द्वयोः स्मृष्टा समी प्रकृतिपुरुषौ ॥ ५१ ॥

पार्वत्युवाच ।

यः कृष्णः स्मृष्टा सर्वेषां सोऽंशेन सगुणः पुमान् ।

पुमान् गरीयान् प्रकृतेस्तथापि न ततश्च सा ॥ ५२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे देवा मुनयस्तत्र संसृदि ।

रत्नेन्द्रसारनिर्माणास्माकांश्च ददृशूरयम् ॥ ५३ ॥

पार्षदैश्च परिवृतं सर्वैः श्लामैश्चतुर्भुजैः ।

वनमालापरिवृतै रत्नभूषणभूषितैः ।

अवरुह्य मुदा यानादाजगाम सभातलम् ॥ ५४ ॥

तुष्टुवुस्तं सुरेन्द्रास्ते देवं वैकुण्ठवासिनम् ।

ग्रहचक्रगदापद्मधरमीशश्चतुर्भुजम् ॥ ५५ ॥

लक्ष्मीसरस्वतीकान्तं शान्तं तं सुमनोहरम् ।

सुखदृश्यमभक्तानामदृश्यं कोटिजम्बभिः ॥ ५६ ॥

कोटिकन्दर्पनीलाभं कोटिचन्द्रसमप्रभम् ।

अमूल्यरत्नरचितं चारुभूषणभूषितम् ॥ ५७ ॥

सेव्यं ब्रह्मादिदेवैश्च सेवकैः सन्ततं स्तुतम् ।

तज्ज्ञासया च प्रच्छन्नेर्देष्टितश्च सुरर्षिभिः ॥ ५८ ॥

वासयाभास तं ते च रत्नसिंहासने वरे ।

तं प्रथेमुख गिरसा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ५९ ॥

सम्पुटाञ्जलयः सर्वे पुलकाङ्गान्मुलोचनाः ॥ ६० ॥

सन्धितस्तांश्च पप्रच्छ सर्वं मधुरया गिरा ।

प्रबोधितः सुबोधज्ञः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६१ ॥

श्रीमारायण उवाच

सह बुद्ध्या बुद्धिमन्तो न वक्तुमुचितं सुराः ।

सर्वे शक्त्या यया विश्वे शक्तिमन्तो हि जीविनः ॥ ६२ ॥

ह्लादिदृष्ट्यपयन्तं सर्वं प्राकृतिकं जगत् ।

सत्यं सत्यं विना माञ्च मया शक्तिः प्रकाशिता ॥ ६३ ॥

आविर्भूता च सा मत्तः सृष्टौ देवी मदिच्छया ।

तिरोहिता च सा शेषे सृष्टिसंहरणे मयि ॥ ६४ ॥

सृष्टिकर्त्री च प्रकृतिः सर्वेषां जननी परा ।

मम तुल्या च मन्त्राया तेन नारायणी स्मृता ॥ ६५ ॥

सुचिरं तपसा तप्तं शम्भुना ध्यायता च माम् ।

तेन तस्मै मया दत्ता तपसां फलकृपिणी ॥ ६६ ॥

व्रतञ्च लोकशिचार्यमस्या न स्वार्थमेव च ।

स्नयं व्रतानां तपसां फलदात्री जगत्त्रये ॥ ६७ ॥

मायया मोहिताः सर्वे किमस्या वा स्तवं व्रतम् ।

माध्यमस्या व्रतफलं कल्पे कल्पे पुनः पुनः ॥ ६८ ॥

सुरेश्वरा मदंशाश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

कलाः कलांशरूपाश्च जीविनश्च सुरादयः ॥ ६९ ॥

सृष्टा विना घटं कर्तुं कुलालश्च यथाक्षमः ।

विना अग्निं स्वर्णकारः कुण्डलं कर्तुमक्षमः ।

विना शक्त्या तथाहञ्च स्वसृष्टिं कर्त्तुमक्षमः ॥ ७० ॥

शक्तिप्रधाना सृष्टिश्च सर्वदर्शनसम्पत्ता ।

अहमात्माहि निर्बिम्बोऽदृश्यः साक्षी च देहिनाम् ॥ ७१ ॥

देहाः प्राकृतिकाः सर्वे नखराः पाञ्चभौतिकाः ।

अहं नित्यः शरीरी च भानुविग्रहविग्रहः ॥ ७२ ॥

सर्वाधारा च प्रकृतिः सर्वात्माहं जगत्सु च ॥ ७३ ॥

अहमात्मा मनो ब्रह्मा ज्ञानरूपो महेश्वरः ।

पञ्च प्राणाः स्वयं विष्णु बुद्धिः प्रकृतिरीश्वरी ॥ ७४ ॥

मेधा निद्रादयश्चैताः सर्वाश्च प्रकृतेकलाः ।

सा च शैलेन्द्रकन्येया इति वेदे निरूपितम् ॥ ७५ ॥

अहं गोलोकनायक्य वैकुण्ठेशः सनातनः ।

गोपीगोपैः परिवृतस्तत्त्वैव द्विभुजः स्वयम् ।

चतुर्भुजोऽत्र देवेशो लक्ष्मीशः पार्षदैर्वृतः ॥ ७६ ॥

जर्ज्वं परश्च वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजने ।

नम्राश्रयश्च गोलोके यत्राहं गोपिकापतिः ॥ ७७ ॥

ब्रताराध्यो हि द्विभुजः स च तत्फलदायकः ।

यद्रूपं चिन्तयेद् यो हि तच्च तत्फलदायकम् ॥ ७८ ॥

व्रतं पूर्णं कुरु शिवे शिवं दत्त्वा च दक्षिणाम् ।

पुनः समुचितं मूल्यं दत्त्वा नाशं ग्रहीष्यसि ॥ ७९ ॥

विष्णुदेहा यथा गावो विष्णुदेहस्तथा शिवः ।

द्विजाय दत्त्वा गोमूल्यं गृह्णाण स्वामिनं शुभे ॥ ८० ॥

यज्ञपत्नीं यथा दातुं क्षमः स्वामी सदैवतु ।

तथा सा स्वामिनं दातुमीश्वरीति श्रुतेर्मतम् ॥ ८१ ॥

इत्युक्त्वा च सनामधौ तत्रैवान्तरधीयत ।

हृष्टास्ते सा च संहृष्टा दक्षिणां दातुमुद्यताः ॥ ८२ ॥

कृत्वा शिवा पूर्णहोमं सा शिवं दक्षिणां ददौ ।

स्वस्तीत्युक्त्वा च जग्राह कुमारो देवसंसदि ॥ ८३ ॥

उवाच दुर्गा संतस्ता शुष्ककण्ठीष्ठतालुका ।

पुटाञ्जलियुता विप्रं हृदयेन विदूयता ॥ ८४ ॥

पार्वत्युवाच ।

गौमूल्यं सत्यतिसममिति वेदे निरूपितम् ।

गवां लज्जं प्रयच्छामि देहि मत्स्वामिनं द्विज ॥ ८५ ॥

तदा दास्यामि विप्रेभ्यो दानानि विविधानि च ।

आत्महीनो हि देहश्च किं कर्म कर्तुमीश्वरः ॥ ८६ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

गवां लक्ष्णेण मे देवि विप्रस्य किं प्रयोजनम् ।

दत्तव्या मूल्यरत्नस्य गवां प्रत्यर्पणेन च । ८७ ॥

स्वस्य स्वस्य स्वयं कर्त्ता लोकः सर्वो जगत्त्रये ।

कर्त्तुर्विधितं कर्म भवेत् किं वा परिच्छया ॥ ८८ ॥

दिग्भ्वरं पुरः कृत्वा श्रमिष्यामि जगत्त्रयम् ।

बालकानां बालिकानां समूहस्मितकारणम् ॥ ८९ ॥

इत्युक्त्वा ब्रह्मणः पुत्रो गृहीत्वा शङ्करं मुने ।

सन्निधौ वासयामास तेजस्वी देवसंसदि । ९० ॥

दृष्ट्वा शिवं गृह्यमाणं कुमारिण च पार्वती ।

समुद्यता तनुं त्यक्तुं शुष्ककण्ठीष्ठतालुका ॥ ९१ ॥

विचित्त्य मनसा साध्वीत्येव मेव दुरत्ययम् ।

न दृष्टोऽभीष्टदेवश्च न च प्राप्तं फलं वत ॥ ९२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे देवाः पार्वतीसहितास्तदा ।

सद्यो ददृशुराकाशे तेजसां निकरं परम् ॥ ८३ ॥

कोटिसूर्यप्रभोर्द्ध्वं च प्रज्वलच्च दिशोदश ।

कैलासशैलं पुरतः सर्वदेवादिभिर्युतम् ॥ ८४ ॥

सर्वान् कुर्वन्तं प्रच्छन्नं विस्तीर्णमण्डलाकृतिम् ।

दृष्ट्वा तच्च भगवत्सुष्टुवुस्ते क्रमेण च ॥ ८५ ॥

विष्णुरुवाच ।

ब्रह्माण्डानि च सर्वाणि यत्सोमविवरेषु च ।

सोऽयं ते षोडशंशश्च के वयं यो महाविराट् ॥ ८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वेदोपयुक्तं दृश्यं यत्प्रत्यक्षं द्रष्टुमीश्वर ।

स्तोतुं तद्वर्णितुमहं शक्तः किं स्तौमि तत्परः ॥ ८७ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

ज्ञानाधिष्ठातृदेवोऽहं स्तौमि ज्ञानपरञ्च किम् !

सर्वानिर्वचनीयं यं तं त्वां स्वेच्छामयं विभुम् ॥ ८८ ॥

धर्म उवाच ।

अदृश्यमवतारेषु यद्दृश्यं सर्वजन्तुभिः ।

किं स्तौमि तेजोरूपन्तद्भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ ८९ ॥

देवा ऊचुः ।

के वयं त्वत्कलांशश्च किंवा त्वां स्तोतुमीश्वराः ।

स्तोतुं न शक्ता वेदा यं न च शक्ता सरस्वती ॥ ९० ॥

मुनय ऊचुः ।

वेदान् पठित्वा विद्वांसी वयं किं वेदकारणम् ।

स्तोतुमीशा न वाणी च त्वाच्च वाङ्मनसोः परम् ॥ ९१ ॥

सरस्वत्युवाच ।

वागधिष्ठातृदेवीं मां वदन्ति वेदवादिनः ।

किञ्चिन्न शक्ता त्वां स्तोतुं महो वाञ्छन्सोः परम् ॥ १०२ ॥

सावित्री उवाच ।

वेदप्रचूरहं नाथ सृष्टा त्वत्कलया पुरा ।

किं स्तोमि स्त्रीस्वभावेन सर्वकारणकारणम् ॥ १०३ ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

त्वदंशविष्णुकान्ताहं जगत्पोषणकारिणी ।

किं स्तोमि त्वत्कलासृष्टा जगतां बीजकारणम् ॥ १०४ ॥

हिमालय उवाच ।

हसन्ति सन्तो मां नाथ कर्मणा स्वावरं परम् ।

स्तोतुं समुद्यतं क्षुद्रः किं स्तोमि स्तोतुमक्षमः ॥ १०५ ॥

क्रमेण सर्वं तं सुत्वा देवा विररन्मुने ।

देव्यश्च मुनयः सर्वे पार्वती स्तोतुमुद्यता ॥ १०६ ॥

धौतवस्त्रजटाभारं विधत्ते सुव्रता व्रते ।

प्रेरिता परमात्मानं व्रताराध्यं शिवेन च ॥ १०७ ॥

ज्वलदग्निगिर्यारूपा तेजोमूर्त्तिमती गती ।

तपसां फलदा माता जगतां सर्वकर्मणाम् ॥ १०८ ॥

पार्वत्युवाच ।

कस्य जानासि मां भद्र नाहं त्वां ज्ञातुमीश्वरी ।

केवा जानन्ति वेदज्ञा वेदा वा वेदज्ञातृकाः ॥ १०९ ॥

त्वदंशात्त्वां न जानन्ति कथं ज्ञापयन्ति त्वत्कलाः ।

त्वच्चापि तत्त्वं जानाति किमन्ये ज्ञातुमीश्वराः ॥ ११० ॥

सूक्ष्मात् सूक्ष्मतमोऽव्यक्तः सूक्ष्मात् सूक्ष्मतमो महान् ।

विश्वस्त्वं विश्वरूपञ्च विश्वबीजं सनातनः ॥ १११
 कार्यं त्वं कारणं त्वञ्च कारणानाञ्च कारणम् ।
 तेजःस्वरूपो भगवान् निराकारो निराश्रयः ॥ ११२ ॥
 निर्लिप्तो निर्गुणः साक्षी स्वात्मारामः परात्परः ।
 प्रकृतीशो विराट् बीजं विराटरूपस्त्वमेव च ।
 सगुणस्त्वं प्राकृतिकः कलया सृष्टिहेतवे ॥ ११३ ॥
 प्रकृति स्त्वं पुमांस्त्वञ्च वेदान्यो न क्वचिद्भवेत् ।
 जीव स्त्वं साक्षिणो भोगी स्वात्मनः प्रतिविम्बकः ॥ ११४ ॥
 कर्म त्वं कर्मबीजं त्वं कर्मणां फलदायकः ।
 ध्यायन्ति योगिनस्तेज स्त्वदीय मशरीरिणम् ।
 केचिच्चतुर्भुजं शान्तं लक्ष्मीकान्तं मनोहरम् ॥ ११५ ॥
 वैष्णवाश्चैव साकारं कमनीयं मनोहरम् ।
 शङ्खचक्रगदापद्मधरं पीताम्बरं परम् ॥ ११६ ॥
 द्विभुजं कमनीयञ्च किरीटं श्यामसुन्दरम् ।
 शान्तं गोपाङ्गनाकान्तं रत्नभूषणभूषितम् ॥ ११७ ॥
 एवं तेजस्विनं भक्ताः सेवन्ति सन्ततं मुदा ।
 ध्यायन्ति योगिनी यत्तत् कुतस्तेजस्विनं विना ॥ ११८ ॥
 तत्तेजो विभ्रतां देव देवानां तेजसा पुरा ।
 आविर्भूता सुराणाञ्च वधाय ब्रह्मणः क्षुता ॥ ११९ ॥
 नित्या तेजःस्वरूपाहं विष्टृत्य विग्रहं विभो ।
 स्त्रीरूपं कमनीयञ्च विषाद सशुपत्यिता ॥ १२० ॥
 मायया तत्र मायाहं मोहयित्वा पुरान् पुरा ।
 निहत्य सर्वान् शैलेन्द्र मगधं तं हिमालयम् ॥ १२१ ॥
 ततोऽहं संसृता देवै स्तारकाक्षेण पीडितैः ।
 अभयं दत्तजायायां शिवस्त्री भवजनानि ॥ १२२ ॥

त्यक्त्वा देहं दत्तयन्ने शिवाहं शिवनिन्दया ।

अभवं शैलमायायां शैलाधोऽस्य कर्मणा ॥ १२३ ॥

अनेकतपसा प्राप्तः शिवश्चात्मापि जन्मनि ।

पाणिं जग्राह मे योगी प्रार्थितो ब्रह्मणा विभुः ॥ १२४ ॥

शृङ्गारजञ्च तत्तेजो नालभम् देवमायया ।

स्तौमि त्वामेव तेनेश पुच्छदुःखेन दुःखिता ॥ १२५ ॥

व्रते भवद्विधं पुच्छं लब्धुमिच्छामि सान्प्रतम् ।

देवेन विहिता वेदे साङ्गे स्वस्वामिदक्षिणा ॥ १२६ ॥

श्रुत्वा सर्वं कृपासिन्धो कृपां मां कर्तुमर्हसि ।

इत्युक्त्वा पार्वती तत्र विरराम च नारद ॥ १२७ ॥

भारते पार्वतीस्तोत्रं यः शृणोति सुसंयतः ।

सत्पुत्रं लभते नूनं विष्णुतुल्यपराक्रमम् ॥ १२८ ॥

संवत्सरं हविष्यागो हरिमभर्च्य भक्तिः ।

सुपुण्यकव्रतफलं लभते नात्र संशयः ॥ १२९ ॥

विष्णुस्तोत्रमिदं ब्रह्मन् सर्वसम्पत्तिवर्धनम् ।

सुखदं मोक्षदं सारं स्वामिसौभाग्यवर्धनम् ॥ १३० ॥

सर्वसौन्दर्यबीजञ्च यशोराशिविवर्धनम् ।

हरिभक्तिप्रदं तत्त्वज्ञानबुद्धिविवर्धनम् ॥ १३१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गण-

पतिखण्डे पुण्यकव्रते पार्वतीकृतं श्रीकृष्ण स्तोत्र-

कथनं नाम सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

—०—

नारायण उवाच ।

पार्वतीस्तवनं श्रुत्वा श्रीकृष्णः करुणानिधिः ।

स्वरूपं दर्शयामास सर्वादृश्यं सुदुर्लभम् ॥ १ ॥

श्रुत्वा देवी ध्यानलग्ना कृष्णैकतानमानसा ।

ददर्श तेजसां मध्ये स्वरूपं सारमोहनम् ॥ २ ॥

सद्गतसारनिर्माणे हीरकेण परिकृतम् ।

युक्ते मणिक्चमालाभी रत्नपूर्णं मनोरथम् ॥ ३ ॥

वह्निशंशुद्वपीतांशुधरं वंशीकरं परम् ।

वनमालागलं श्यामं रत्नभूषणभूषितम् ॥ ४ ॥

किशोरवयसं वेशविचित्रं चन्दनाङ्कितम् ।

चारुस्मितास्यमाढ्यं तत् शारन्देन्दुविनिन्दकम् ॥ ५ ॥

मालतीमाल्यसंयुक्तमयूरपुच्छचूडकम् ।

गोपाङ्गनापरिवृतं राधावत्स्थलोज्ज्वलम् ॥ ६ ॥

कोटिकन्दर्पलावण्यलीलाधाम मनोहरम् ।

अतीव हृष्टं सर्वेष्टं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा रूपं रूपवती पुत्रं तदनु रूपकम् ।

मनसा वरयामास वरं संप्राप्य तत्क्षणम् ॥ ८ ॥

वरं दत्त्वा वरेशसु यदयन्मनसि वाञ्छितम् ।

दत्त्वाभीष्टं सुरेभ्यश्च तत्तेजोऽन्तरधीयत ॥ ९ ॥

कुमारं बोधयित्वा तु देवा देव्यै दिगम्बरम् ।

ददु निरूपमं तत्र प्रहृष्टायै कृपान्विताः ॥ १० ॥
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ दुर्गा रत्नानि विविधानि च ।
 सुवर्णानि च भिक्षुभ्यो वन्दिभ्यो विश्वनन्दिता ॥ ११ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयामास देवांश्च पर्वतां स्तथा ।
 शङ्करं पूजयामास चोपहारैरनुत्तमैः ॥ १२ ॥
 दुन्दुभिं वादयामास कारयामास मङ्गलम् ।
 सङ्गीतं नाययामास हरिसम्बन्धि सुन्दरम् ॥ १३ ॥
 व्रतं समाप्य सा दुर्गा दत्त्वा दामानि सस्मिता ।
 सर्वांश्च भोजयित्वा तु बुभुजे स्वामिना सह ॥ १४ ॥
 ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् ।
 क्रमात् प्रदाय सर्वेभ्यो बुभुजे तेन कौतुकात् ॥ १५ ॥
 पयःफेननिभां शय्यां रम्यां सद्गन्धनिर्मिताम् ।
 पुष्पचन्दनसंयुक्तां कस्तूरीकुङ्कुमान्विताम् ।
 रहसि स्वामिना साङ्गं सुष्वाप परमेश्वरी ॥ १६ ॥
 कैलासस्यैकदेशे च रम्ये चन्दनकानने ।
 सुगन्धिकुसुमाक्तेन वायुना सुरभीकृते ॥ १७ ॥
 भ्रमरध्वनिसंयुक्ते पुंस्कोकिलरुतश्रुते ।
 विजहार सुरसिका तत्र तेन सहाभिका ॥ १८ ॥
 रेतः पतनकाले च स विश्णुर्विश्वमायया ।
 विधाय विप्ररूपन्तु आजगाम रतेर्गृहम् ॥ १९ ॥
 रुक्मवन्तं विना तैलं कुचेलं भिक्षुकं मुने ।
 अतीव शक्तदशनं दृष्ट्वाया परिपीडितम् ॥ २० ॥
 अतीव कृशम्बुध्नञ्च विभ्रत्तिलकमुज्ज्वलम् ।
 बहुकाकुत्सरं दीनं दैव्यात् कुत्सितमूर्त्तिमत् ॥ २१ ॥

आजुहाव महादेवमतिवृद्धोऽनयाचकः ।

दण्डावलम्बनं कृत्वा रतिद्वारेऽतिदुर्बलः ॥ २२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

किङ्करोषि महादेव रक्ष मां शरणामृतम् ।

सप्तरात्रिव्रतेऽतीते पारणाकाङ्क्षिणं क्षुधा ॥ २३ ॥

किङ्करोषि महादेव हे तात करुणानिधे ।

पश्य वृद्धं जराग्रस्तं तृणया परिपीडितम् ॥ २४ ॥

मातरुत्तिष्ठ मामन्नं प्रयच्छ वासितं जलम् ।

अनन्तरत्नोद्भवजे रक्ष मां शरणागतम् ॥ २५ ॥

मातर्मातर्जगन्मातरिहि नाहं जगद्वहिः ।

सीदामि तृणया कस्मात् स्थितायामात्ममातरि ॥ २६ ॥

इति काकुत्स्वरं श्रुत्वा शिवस्योत्तिष्ठतो मुने ।

पपात वीर्यं शय्यायां न योनौ प्रकृतेस्तदा ॥ २७ ॥

उत्तस्थौ पार्वती तस्मात्सूक्ष्मवस्त्रं विधाय च ।

आजगाम रतिद्वारं पार्वत्या सह शङ्करः ॥ २८ ॥

ददर्श ब्राह्मणं दीनं जरया परिपीडितम् ।

वृद्धं लुलितगात्रञ्च विभ्रतं दण्डमानतम् ॥ २९ ॥

तपस्विनमशान्तञ्च शुष्ककण्ठीष्ठतालुकम् ।

कुर्वन्तं परया भक्त्या प्रणामं स्तवनं तयोः ॥ ३० ॥

श्रुत्वा तद्वचनं तत्र नीलकण्ठः सुधीत्तमम् ।

उवाच परया प्रीत्या प्रसन्नस्तं प्रहस्य च ॥ ३१ ॥

शङ्कर उवाच ।

गृह्णन्ते कुत्र विप्रर्षे वद वेदविदांवर ।

किन्नाम भवतः क्षिप्रं ज्ञातुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ ३२ ॥

पार्वत्युवाच ।

आगतोऽसि कुतो विप्र मम भाग्यादुपस्थितः ।
 अद्य मे सफलं जन्म ब्राह्मणो मन्त्रहेऽतिथिः ॥ ३३ ॥
 अतिथिः पूजितो येन त्रिजगत्तेन पूजितम् ।
 तत्रैवाधिष्ठिता देवा ब्राह्मणा गुरवो द्विज ॥ ३४ ॥
 तीर्थान्यतिथिपादेषु शश्वन्निष्ठान्ति निश्चितम् ।
 तत्पादधीततोयेन मिश्रितानि लभेद् गृही ॥ ३५ ॥
 स ज्ञातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
 अतिथिः पूजितो येन स्वात्मशक्त्या यथोचितम् ॥ ३६ ॥
 महादाज्ञानि सर्वाणि कृतानि तेन भूतले ।
 अतिथिः पूजितो येन भारते भक्तिपूर्वकम् ॥ ३७ ॥
 नानाप्रकारपुण्यानि वेदोक्तानि च यानि च ।
 अन्ये वातिथिसेवायाः कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३८ ॥
 अपूजितोऽतिथिर्यस्य भवनाद्विनिवर्त्तते ।
 पिष्टदेवाग्नयः पञ्चाहुरवो यान्य पूजिताः ॥ ३९ ॥
 बानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।
 कानि सर्वाणि लभते नाभ्यर्च्यतिथि मीषितम् ॥ ४० ॥

ब्राह्मण उवाच ।

जानासि वेदान् वेदज्ञी वेदोक्तं कुरु पूजनम्
 शुतृङ्ग्यां पोहितो मातर्वचनञ्च श्रुतो श्रुतम् ॥ ४१ ॥
 व्याधियुक्तो निराहारी व्रदा वाऽनशनव्रती ।
 मन्त्रोपहारं भोक्तुमिच्छति मानवः ॥ ४२ ॥

पार्वत्युवाच ।

भोक्तुमिच्छति विप्र त्वं लोक्ये चेत् सदुर्लभम् ।

दास्यामि भोक्तुं त्वामद्य मज्जन्त्य सफलं कुरु ॥ ४३ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

व्रते सुव्रतया सर्वसुपहारं समाहृतम् ।

नानाविधं मिष्ट मिष्टं भोक्तुं श्रुत्वा समागतः ॥ ४४ ॥

सुव्रते तव पुत्रोऽहमग्रे मां पूजयिष्यसि ।

दत्त्वा मिष्टानि वस्तूनि त्रैलोक्ये दुर्लभानि च ॥ ४५ ॥

ताताः पञ्चविधाः प्रोक्ता मातरो विविधाः स्मृताः ।

पुत्रः पञ्चविधः साध्वि कथितो वेदवादिभिः ॥ ४६ ॥

विद्यादातान्नदाता च भयत्राता च जन्मदः ।

कन्यादाता च वेदोक्ता नराणां पितरः स्मृताः ॥ ४७ ॥

गुरुपत्नी गर्भधात्री स्तनदात्री पितुः स्वसाः ।

स्वसा मातुः सपत्नी च पुत्रभार्यान्नदात्रिका ॥ ४८ ॥

भृत्यः शिष्यश्च पोष्यश्च वीर्यजः शरणागतः ।

धर्मपुत्राश्च चत्वारो वीर्यजो धनभागिति ॥ ४९ ॥

क्षुत्तृड्भ्यां पीडितो मातर्वृद्धोऽहं शरणागतः ।

साम्प्रतं तव बन्ध्याया अनाथः पुत्र एव च ॥ ५० ॥

पिष्टकं परमान्नञ्च सुपक्वानि फलानि च ।

नानाविधानि पिष्टानि कालदेशोज्ज्वानि च ॥ ५१ ॥

पक्वान्नं स्वस्तिकं क्षीरं मिच्छु मिच्छुविकारजम् ।

धृतं दधि च शाल्यन्नं घृतपक्कञ्च व्यञ्जनम् ॥ ५२ ॥

लण्डुकानि तिलानाञ्च भृष्टान्नैः सगुडानि च ।

ममाज्ञातानि वस्तूनि सुधया तुल्यकानि च ॥ ५३ ॥

ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादि सुवासितम् ।

जलं सुनिर्मलं स्वादु द्रव्याण्येतानि वासितम् ॥ ५४ ॥

[८३०] द्रव्याणि यानि भुक्ता मे चारु लब्धोदरं भवेत् ।
 अनन्तरत्नोद्भवजे तानि मद्भ्यां प्रदास्यसि ॥ ५५ ॥
 स्वामी ते त्रिविधकर्त्ता प्रदाता सर्वसम्पदाम् ।
 महालक्ष्मीस्वरूपा त्वं सर्वैश्वर्यप्रदायिनी ॥ ५६ ॥
 रत्नसिंहासनं रम्यं ममूयं रत्नभूषणम् ।
 वह्निशुक्लांशुकं चारुं प्रदास्यसि सुदुर्लभम् ॥ ५७ ॥
 सुदुर्लभं हरिर्मेत्वं हरी भक्तिं दृढां सति ।
 हरिप्रिया हरेः शक्तिस्त्वमेव सर्वदा सदा ॥ ५८ ॥
 ज्ञानं मृत्युञ्जयं नाम दातृशक्तिं सुखप्रदाम् ।
 सर्वसिद्धिञ्च किं मातरदेयं स्वसुताय च ॥ ५९ ॥
 मनः शुद्धिर्मूलं कृत्वा धर्मे तपसि सन्ततम् ।
 ये छे सर्वं करिष्यामि न कामे जन्महेतुके ॥ ६० ॥
 स्वकामात् कुरुते कर्म कर्मणोभोग एव च ।
 भोगौ शुभाशुभौ ज्ञेयौ तौ हेतु सुखदुःखयोः ॥ ६१ ॥
 दुःखं न कस्माद्भवति सुखं वा जगदस्त्रिके ।
 सर्वं स्वकर्मणो भोगस्तेन तद्विरतो बुधः ॥ ६२ ॥
 कर्म निर्मूलयन्त्येव सन्तो हि सततं मुढा ।
 हरिभावमबुद्ध्या तत्तपसा भक्तसङ्गतः ॥ ६३ ॥
 इन्द्रियद्रव्यसंयोगसुखं विध्वंसनावधि ।
 हरिसंज्ञापरूपञ्च सुखं तत्सर्वकालिकम् ॥ ६४ ॥
 हरिस्मरणशीलानां नायुर्गति सतां सति ।
 न वेपामीश्वरः कालो न च मृत्युञ्जयो ध्रुवम् ॥ ६५ ॥
 किं जीवन्ति त भक्ता भारते चिरजीविनः ।
 सर्वसिद्धिञ्च विज्ञाय सच्चिन्म सर्वगामिनः ॥ ६६ ॥

जातिस्मरा हरैर्भक्ता जानन्ति कोटिजन्मनः ।

कथयन्ति कथां जन्म लभन्ते स्वेच्छया मुदा ॥ ६७ ॥

परं पुनन्ति ते पूतास्तीर्थानि स्वावलीलया ।

पुण्यक्षेत्रेऽत्र सेवायै परार्थञ्च भ्रमन्ति ते ॥ ६८ ॥

वैष्णवानां पदस्पर्शात् सद्यः पूता वसुन्धरा ।

कालं गोदोहनमात्रं तीर्थं यत्र वसन्ति ते ॥ ६९ ॥

सुरोरास्याद्विष्णुमन्त्रः श्रुतौ यस्य प्रविश्यति ।

तं वैष्णवं तीर्थपूतं प्रवदन्ति पुराविदः ॥ ७० ॥

पुरुषाणां शतं पूर्वं मुदरन्ति शतं परम् ।

लीलया भारते भक्त्या सोदरान्मातरं तथा ॥ ७१ ॥

मातामहानां पुरुषान् दशपूर्वान् दशापरान् ।

मातुः प्रसूमुदरन्ति दारुणात् यमताडनात् ॥ ७२ ॥

भक्तदर्शनमाक्षिप्तं मानवाः प्राप्नुवन्ति ये ।

ते याताः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षिताः ॥ ७३ ॥

न लिप्ताः पातके भक्ताः सन्ततं हरिमानसाः ।

यथाग्नयः सर्वभक्ष्या यथा द्रव्येषु वायवः ॥ ७४ ॥

त्रिकोटिजन्मनो जन्तुः प्राप्नोति लज्जमानवम् ।

प्राप्नोति भक्तसङ्गं स मानुषे कोटिजन्मनः ॥ ७५ ॥

भक्तसङ्गात् भवेत् भक्तेरङ्कुरो जीविनः सति ।

अभक्तदर्शनादेव स च प्राप्नोति शुष्कताम् ॥ ७६ ॥

पुनः प्रफुल्लतां याति वैष्णवालापमात्रतः ।

अङ्कुरस्याविनाशी च वर्द्धते प्रतिजन्मनि ॥ ७७ ॥

तत्सरो वर्द्धमानस्य हरिदास्यं फलं सति ।

पश्चिमादिभिः पार्श्वैः पार्श्वद्वयं भवेद्वरः ॥ ७८ ॥

महति प्रलये नाशो न भवेत्तस्य निश्चितम् ।

सर्वसृष्टेश्च संहारे ब्रह्मलोकस्य ब्रह्मणः ॥ ७८ ॥

तस्मान्नारायणे भक्तिं देहि मामस्विके सदा ।

न भवेद्विष्णुभक्तिश्च विष्णुमाये त्वया विना ॥ ८० ॥

तदन्तं लोकश्चिच्छाद्यं स्वतपस्तपूजनम् ।

सर्वेषां फलदात्री त्वं नित्यरूपा सनातनी ॥ ८१ ॥

मणेशरूपः श्रीलणः द्रव्ये कल्पे तवात्मजः ।

त्वत्क्रोडमागतः क्षिप्रं मित्युक्तान्तरधीयत ॥ ८२ ॥

कृत्वान्तर्धानमीशश्च बालरूपं विधाय सः ।

जगाम पार्वतीतल्पं सन्दिराभ्यन्तरस्थितम् ॥ ८३ ॥

तल्पस्थे शिववीर्ये च मिश्रितः स बभूवह ।

ददर्श गेहशिखरं प्रसूतो बालको यथा ॥ ८४ ॥

शुद्धचम्पकवर्णाभः कोटिचन्द्रसमप्रभः ।

मुखदृश्यः सर्वजनेश्चक्षूरश्मिविवर्द्धकः ॥ ८५ ॥

अतीव सुन्दरतनुः कामदेवविमोहनः ।

मुखं निरूपमं विश्वच्छारदेन्दुविनिन्दकम् ॥ ८६ ॥

सुन्दरे लोचने विश्वञ्चारुपद्मविनिन्दके ।

श्रीठाधरपुटं विश्वत् पक्कविस्वविनिन्दकम् ॥ ८७ ॥

कपालञ्च कपोलञ्च परमं सुमनोहरम् ।

मासायं रुचिरं विश्वत् खगेन्द्रचञ्चुनिन्दकम् ॥ ८८ ॥

तैर्लोकेषु निरूपमं सर्वाङ्गं विश्वदुत्तमम् ।

शयानः शयने रम्ये प्रेरयन् हस्तपादकम् ॥ ८९ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गण-
पतिखण्डे गणेशोत्पत्तिर्नाम अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

हरौ तिरोहिते भूते दुर्गा च शङ्करस्तदा ।

ब्राह्मणान्वेषणं कृत्वा बन्धाम परितो मुने ॥ १ ॥

पार्वत्युवाच ।

अयै विप्रेन्द्रातिवृद्ध क्व गतोऽसि क्षुधातुरः ।

हे तात दर्शनं देहि प्राणांश्च रक्ष मे विभो ॥ २ ॥

शिव श्रीघ्नं समुत्तिष्ठ ब्राह्मणान्वेषणं कुरु ।

क्षणमुन्मनसो रेषः प्रत्यक्षमावयोगतः ॥ ३ ॥

अगृहीत्वा गृहात् पूजां गृहिणोऽतिथिरीश्वर ।

यदि याति क्षुधात्तश्च तस्य किं जीवनं वृथा ।

पितरस्तत्र गृह्णन्ति पिण्डदानञ्च तर्पणम् ।

तस्याहुतिं न गृह्णन्ति वक्त्रिः पुष्पं जलं सुराः ॥ ५ ॥

हव्यं पुष्पं जलं द्रव्यं मशुचेश्च सुरासमम् ।

अमेध्वसदृशः पिण्डः स्पर्शनं पुण्यनाशनम् ॥ ६ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र वाग्बभूवा शरीरिणी ।

कैवल्ययुक्ता सा दुर्गा तां शुश्राव शुचातुरा ॥ ७ ॥

शान्ता भव जगन्मातः स्नसुते पश्य मन्दिरं ।

कृष्णं गोलोकनाथं तं परिपूर्णतमं परम् ॥ ८ ॥

सुपुण्यकव्रततरोः फलरूपं सनातनम् ।

यत्तेजो योगिनः शश्वत् ध्यायन्ते सन्ततं मुदा ॥ ९ ॥

ध्यायन्ते वैष्णवा देवा ब्रह्माविष्णुशिवादयः ।
 वस्त्र पूज्यस्य सर्वांगे कल्पे कल्पे च पूजनम् ॥ १० ॥
 यस्य स्मरणमात्रेण सर्वविघ्नो विनश्यति ।
 पुष्कराशिस्वरूपञ्च स्वसुतं पश्य मन्दिरम् ॥ ११ ॥
 कल्पे कल्पे ध्यायसे यं ज्योतीरूपं सनातनम् ।
 पश्य त्वं मुक्तिदं पुत्रं भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ १२ ॥
 तत्र वाञ्छापूर्णवीजं तपः कल्पतरोः फलम् ।
 सुन्दरं स्वसुतं पश्य कोटिकन्दर्पनिन्दकम् ॥ १३ ॥
 नायं विप्रः क्षुधात्तत्र विप्ररूपी जनार्दनः ।
 किं वा विलपसे दुर्गे क वा वृद्धः कचातिथिः ।
 सरस्वतीत्येव मुक्ता विररान च नारद ॥ १४ ॥
 तस्मा श्रुत्वा काशवाणीं जगाम स्वालयं सती ।
 ददर्श बालं पर्यङ्के शयानं सस्मितं मुदा ॥ १५ ॥
 पश्यन्तं गीहशिखरं शतचन्द्रसमप्रभम् ।
 स्वप्रभापटलेनैव द्योतयन्तं महीतलम् ॥ १६ ॥
 कुर्वन्तं भ्रमणं तल्पे पश्यन्तं स्नेच्छया मुदा ।
 उमेति शब्दं कुर्वन्तं रुदन्तं तं स्तनाधिपम् ॥ १७ ॥
 दृष्ट्वा तमद्भुतरूपं तस्मा शङ्कर सन्निधिम् ।
 मत्वेत्युवाच प्राणेशं मङ्गलं सर्वमङ्गला ॥ १८ ॥

पार्वत्युवाच ।

गृहमागच्छ प्राणेश तपसां फलदायकम् ।
 कल्पे कल्पे ध्यायसे यं तं पश्चात्पश्य मन्दिरम् ॥ १९ ॥
 शीघ्रं पुत्रमुखं पश्य पुष्पवीजं महोत्सवम् ।
 पुत्रामनरकत्राणं कारणं भवतारणम् ॥ २० ॥

स्नानञ्च सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षणम् ।
 पुत्तसुदर्शनस्यास्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ २१ ॥
 सर्वदानेन यत्पुण्यं यत् पृथिव्याः प्रदक्षिणात् ।
 पुत्तदर्शनपुण्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ २२ ॥
 सर्वैस्तपोभिर्यत् पुण्यं यदेवानश्नैर्व्रतैः ।
 मत् पुत्तोद्भव पुण्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ २३ ॥
 यद्विप्रभोजनैः पुण्यं यदेव सुरसेवनैः ।
 सत्पुत्तप्राप्तिपुण्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ २४ ॥
 पार्वतीवचनं श्रुत्वा शिवः प्रहृष्टमानसः ।
 आजगाम स्वभवनं क्षिप्रं स कान्तया सह ।
 ददर्श तस्यै स्वसुतं तप्तकाञ्चनसन्निभम् ।
 हृदयस्यञ्च यद्रूपं तदेवातिमनोहरम् ॥ २५ ॥
 दुर्गां तत्प्रात् समादाय कृत्वा वक्षसि तं सुतम् ।
 चुचुस्त्वानन्दजलधौ निमग्ना सेत्युवाच ह ॥ २६ ॥
 संप्राप्यामूल्यरत्नं त्वां पूर्णमेव सनातनम् ।
 यथा मनो दरिद्रस्य सहसा प्राप्य सद्गनम् ॥ २७ ॥
 कान्ते सुचिरमायाते प्रोषिते योषितो यथा ।
 मानसं परिपूर्णञ्च बभूव च तथा मनः ॥ २८ ॥
 सुचिरं गतमायान्त मेकपुत्ता यथा सुतम् ।
 दृष्ट्वा तुष्टा यथा वत्स तथाहमपि साम्प्रतम् ॥ २९ ॥
 सद्गत्वं सुचिरं भ्रष्टं प्राप्य हृष्टो यथा जनः ।
 अनावृष्टौ सुवृष्टिञ्च संप्राप्याहं तथा सुतम् ॥ ३० ॥
 यथा सुचिर मन्थानां स्थितानाञ्च निराश्रये ।
 चक्षुः सुनिर्मलं प्राप्य मनः पूर्णं तथैव मे ॥ ३१ ॥

दुस्तरे सागरे घोरे पतितस्य च शङ्कटे ।
 अनीकस्य प्राप्य नौकां मनः पूर्णं तथा मम ॥ ३२ ॥
 वृक्षया शुष्ककण्ठानां सुचिराच्च सुशीतलम् ।
 सुवासितं जलं प्राप्य मनः पूर्णं तथा मम ॥ ३३ ॥
 दावान्निपतितानाञ्च स्थितानाञ्च निराश्रये ।
 निरन्निमाश्रयं प्राप्य मनः पूर्णं तथा मम ॥ ३४ ॥
 चिरं दुभुञ्जितानाञ्च व्रतोपवासकारिणाम् ।
 सद्ब्रतं पुरतो दृष्ट्वा मनः पूर्णं तथा मम ।
 इत्युक्त्वा पार्यती तत्र क्रोडि कृत्वा स्ववालकम् ॥ ३५ ॥
 प्रीत्या स्तनं ददौ तस्मै परमानन्दमानसा ।
 क्रोडि चकार भगवान् वालकं हृष्टमानसः ॥ ३६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे गणेशदर्शनं नाम
 नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

तौ दम्पती वह्निर्गत्वा पुत्रमङ्गलहेतवे ।
 विविधानि च रत्नानि ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ १ ॥
 वन्दिभ्यो भिक्षुकैश्च दानानि विविधानि च ।
 नानाविधानि गायानि वादयामास शङ्करः ॥ २ ॥

हिमालयश्च रत्नानां ददौ लक्षं द्विजातये ।
 सहस्रञ्च गजेन्द्राणामश्वानाञ्च त्रिलक्षकम् ॥ ३ ॥
 दशलक्षं गवाञ्चैव पञ्चलक्षं सुवर्णकम् ।
 मुक्तामाणिक्यरत्नानि मणिश्रेष्ठानि यानि च ॥ ४ ॥
 अन्यान्यपि च दानानि वस्त्राणि भूषणानि च ।
 सर्वाण्यमूल्यरत्नानि क्षीरोदसम्भवाणि च ॥ ५ ॥
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ विष्णुः कौस्तुभं कौतुकान्वितः ।
 ब्रह्मा विशिष्टदानानि विप्राणां वाञ्छितानि च ।
 सुदुर्लभानि सृष्टौ च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ६ ॥
 धर्मः सूर्यश्च शक्रश्च देवाश्च मुनयस्तथा ।
 गन्धर्वाः पर्वता देव्यो ददुर्दानं क्रमेण च ॥ ७ ॥
 माणिक्यानां सहस्राणि रत्नानाञ्च शतानि च ।
 शतानि कौस्तुभानाञ्च हीरकाणां शतानि च ॥ ८ ॥
 हरिद्वर्णमणीन्द्राणां सहस्राणि सुदान्वितः ॥ ९ ॥
 गवां रत्नानि लक्षाणि गजरत्नं सहस्रकम् ।
 अमूल्यान्यन्यरत्नानि श्वेतवर्णानि कौतुकात् ॥ १० ॥
 शतलक्षं सुवर्णानां वक्त्रिशुद्धांशुकानि च ।
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ ब्रह्मन् तत्र क्षीरोदकार्णवः ॥ ११ ॥
 हारञ्चामूल्यरत्नानां त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ।
 अतीवनिर्मलं सारं सूर्यभानुविनिन्दकम् ॥ १२ ॥
 परिष्कृतञ्च माणिक्यैर्हीरकैश्च विराजितम् ।
 रम्यं कौस्तुभमध्यस्थं ददौ देवी सरस्वती ॥ १३ ॥
 त्रैलोक्यभारतारक्ष सत्त्वमात्मनिर्मितम् ।
 भूषणानि च पद्मनिर्मितानि कौस्तुभैश्च ददौ मुदा ॥ १४ ॥

लब्धं सुवर्णलोद्घाणं धनानि विविधानि च ।
 शतान्यमूल्परत्नानां कुवेरश्च ददौ मुदा ॥ १५ ॥
 दानानि दत्त्वा विप्रेभ्यस्ते सर्वे ददृशुः शिशुम् ।
 परमानन्दसंयुक्ता शिवपुत्रोत्सवे मुने ॥ १६ ॥
 भारं वोढुमशक्ताश्च ब्राह्मणा वन्दिनस्तथा ।
 स्थायं स्थायश्च गच्छन्तो धनानां पथि कातराः ॥ १७ ॥
 कथयन्ति कथाः सर्वे विश्रान्ताः पूर्वदायिनाम् ।
 हृद्वाः शृण्वन्ति मुदिता युवानो भिक्षुका मुने ॥ १८ ॥
 विष्णुः प्रमुदितस्तत्र वादयामास दुन्दुभिम् ।
 सङ्गीतं गाययामास कारयामास नर्त्तनम् ।
 वेदांश्च पाठयामास पुराणानि च नारद ॥ १९ ॥
 मुनीन्द्रानानयामास पूजयामास तान् मुदा ।
 आशिषं दापयामास कारयामास मङ्गलम् ।
 साह्रं देवैश्च देवीभिर्ददौ तस्मै शुभाशिषम् ॥ २० ॥

विष्णुरुवाच ।

शिवेन तुल्यं ज्ञानन्ते परमायुश्च बालक ।
 पराक्रमे मया तुल्यः सर्वसिद्धीश्वरो भव ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ब्रह्मसा ते जगत् पूर्यं सर्वपूज्यो भवाचिरम् ।
 सर्वेषां पुरतः पूजा भवत्वतिसुदुर्लभा ॥ २२ ॥

धन्वं उवाच ।

मया तुल्यः सुधर्मिष्ठो भवान् भव सुदुर्लभः ।
 सर्वज्ञश्च दयायुक्तो हरिभक्तो हरेः समः ॥ २३ ॥

महादेव उवाच ।

दाता भव मया तुल्यो हरिभक्तश्च बुद्धिमा
विद्यावान् पुण्यवान् शान्तो दान्तश्च प्राणवक्त्रभ ॥ २४ ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

मम स्थितिश्च गेहे ते देहे भवतु शाश्वती ।
पतिव्रता मया तुल्या शान्ता कान्ता मनोहरा ॥ २५ ॥

सरस्वत्युवाच ।

मया तुल्या सुकविता धारणाशक्तिरेव च ।
स्मृतिर्विवेचनाशक्तिर्भवत्वतिशया सुत ॥ २६ ॥

सावित्र्युवाच ।

वत्साहं वेदजननी वेदज्ञानी भवाचिरम् ।
मन्मन्त्रजपशीलश्च प्रवरो वेदवादिनाम् ॥ २७ ॥

हिमालय उवाच ।

श्रीकृष्णेति मतिः शश्वत् भक्तिर्भवतु शाश्वती ।
श्रीकृष्णतुल्यो गुणवान् भव कृष्णपरायणः ॥ २८ ॥

मेनकीवाच ।

समुद्रतुल्यो गाम्भीर्ये कामतुल्यश्च रूपवान् ।
श्रीयुक्तः श्रीपतिसमो धर्मे धर्मसमो भव ॥ २९ ॥

वसुन्धरोवाच ।

क्षमाशीलो मया तुल्यः शरण्यः सर्वरत्नवान् ।
निर्विघ्नो विघ्ननिघ्नश्च भव वत्स शुभाश्रयः ॥ ३० ॥

पार्वत्युवाच ।

ताततुल्यमहायोगी सिद्धः सिद्धिप्रदः शुभः ।
मृत्युञ्जयश्च भगवान् भवत्वतिविशारदः ॥ ३१ ॥

ऋषयो मुनयः सिद्धाः सर्वे बुभुधु राशिपम् ।
 ब्राह्मणा वन्दिनश्चैव बुभुधुः सर्वमङ्गलम् ॥ ३२ ॥
 सर्वं ते कथितं ब्रह्म सर्वमङ्गलमङ्गलम् ।
 गणेशजन्मकथनं सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ ३३ ॥
 इमं सुमङ्गलाध्यायं यः शृणोति सुसंयतः ।
 सर्वमङ्गलसंयुक्तः स भवेन्नमङ्गलालयः ॥ ३४ ॥
 अपुत्रो लभते पुत्रमधनी लभते धनम् ।
 क्षपणो लभते सत्त्वं शम्भुत् सन्धत्प्रदायि च ॥ ३५ ॥
 भार्यायै लभते भार्यां प्रजार्थी लभते प्रजाम् ।
 आरोग्यं लभते रोगो सौभाग्यं दुर्भेगा लभेत् ॥ ३६ ॥
 भ्रष्टपुत्रं नष्टधनं प्रोपितञ्च प्रियं लभेत् ।
 गौकाविष्टः सदानन्दं लभते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥
 गणेशाख्यानश्रवणे यत् पुण्यं लभते नरः ।
 तत् फलं लभते नूनमध्यायश्रवणे मुनि ॥ ३८ ॥
 अथञ्च मङ्गलाध्यायो यस्य गृहे च तिष्ठति ।
 सदा मङ्गलसंयुक्तः स भवेन्नात्र संशयः ॥ ३९ ॥
 यात्राकाले च पुर्याहि यः शृणोति समाहितः ।
 सर्वाभीष्टं स लभते श्रीगणेशप्रसादतः ॥ ४० ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे गणपतिखण्डे गणेशोद्भवमङ्गलं
 नाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

—••—
नारायण उवाच ।

हरिस्तमाशिषं कृत्वा रत्नसिंहासने वरे ।
 दैवैश्च मुनिभिः सार्द्धमुवास तत्र संसदि ॥ १ ॥
 दक्षिणे शङ्करस्तस्य वामे ब्रह्मा प्रजापतिः ।
 पुरतो जगतां साक्षी धर्मो धर्मवतां वरः ॥ २ ॥
 आवां धर्मसमीपे च सूर्यः शक्रः कलानिधिः ।
 देवाश्च मुनयो ब्रह्मन्पुः शैलाः सुखासने ॥ ३ ॥
 ननर्त्त नर्त्तकश्रेणी जगुर्गन्धर्वकिन्नराः ।
 श्रुतिसारं श्रुतिसुखं तुष्टुवुः श्रुतयो हरिम् ॥ ४ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र द्रष्टुं शङ्करनन्दनम् ।
 आजगाम महायोगी सूर्यपुत्रः शनैश्चरः ॥ ५ ॥
 अत्यन्तनम्रवदन ईषन्मुद्रितलोचनः ।
 अन्तर्वहिः स्मरन् कृष्णं कृष्णैकगतमानसः ॥ ६ ॥
 तपःफलाग्नी तेजस्वी ज्वलद्ग्निसिखीपमः ।
 अतीवसुन्दरः श्याम पीताम्बरधरो वरः ॥ ७ ॥
 प्रणम्य विष्णुं ब्रह्माणं शिवं धर्मं रविं सुरान् ।
 मुनीन्द्रान् बालकं द्रष्टुं जगाम तदनुज्ञया ॥ ८ ॥
 प्रधानद्वारमासाद्य शिवतुल्यपराक्रमम् ।
 दारिणं शूलहस्ताञ्च विशालाक्षमुवाच ह ॥ ९ ॥

शनैश्चर उवाच ।

शिवाज्ञया शिशुं द्रष्टुं यामि शङ्करकिङ्कर ।
विष्णुप्रमुखदेवानां मुनीनामनुरोधतः ॥ १० ॥
आज्ञां देहि च मां गन्तुं पार्वतीसन्निधिं बुध ।
पुनर्यामि शिशुं दृष्ट्वा विषयामक्तमानसः ॥ ११ ॥

विशालाक्ष उवाच ।

आज्ञावहो न देवानां नाहं शङ्करकिङ्करः ।
द्वारं दातुं न शक्नोऽहं विनात्ममातुराज्ञया ॥ १२ ॥
इत्युक्त्वाभ्यन्तरं प्रैरितः स शिवाज्ञया ।
ददौ द्वारं ग्रहेणैव विशालाक्षो मुदा ततः ॥ १३ ॥
शनिरभ्यन्तरं गत्वा ननाम नमस्कृत्यरः ।
रत्नसिंहासनस्याञ्च पार्वतीं सस्मितां मुदा ॥ १४ ॥
सखिभिः पञ्चभिः शश्वत् सेवितां श्वेतचामरैः ।
सखिदत्तञ्च ताम्बूलं भुक्तवन्तीं सुवासितम् ॥ १५ ॥
वह्निशुद्धांगुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ।
पश्यन्तीं नर्त्तकीवृत्त्यं पुत्रं कृत्वा च वचसि ॥ १६ ॥
नतं सूर्यसुतं दृष्ट्वा दुर्गा संभाष्य सत्वरम् ।
शुभाशियं ददौ तस्मै पृष्ट्वा तत्पङ्कजं शुभम् ॥ १७ ॥

पार्वत्युवाच ।

कथमानम्रवक्त्रत्वं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ।
किं न पश्यसि मां साधो बालकं वा ग्रहेक्षर ॥ १८ ॥

शनिरुवाच ।

सर्वे स्वकर्मणा साध्वि भुञ्जते तपसः फलम् ।
शुभाशुभञ्च यत्कर्म कौटिकव्येन लुप्यते ॥ १९ ॥

कर्मणा जायते जन्तुर्ब्रह्मेन्द्रसूर्यमन्दिरे ।
 कर्मणा नरगेहेषु पञ्चादिषु च कर्मणा ॥ २० ॥
 कर्मणा नरकं याति वैकुण्ठं याति कर्मणा ।
 स्वकर्मणा च राजेन्द्रो भूत्वद्यापि स्वकर्मणा ॥ २१ ॥
 कर्मणा सुन्दरः शश्वत् व्याधियुक्तः स्वकर्मणा ।
 कर्मणा विषयी मातर्निर्लिप्तश्च स्वकर्मणा ॥ २२ ॥
 कर्मणा धनवान् लोको दैन्ययुक्तः स्वकर्मणा ।
 कर्मणा सत्कुटुम्बी च कर्मणा वन्धुकण्टकः ॥ २३ ॥
 सुभार्यश्च सुपुत्रश्च सुखी शश्वत् स्वकर्मणा ।
 अपुत्रकश्च कुस्त्रीवान्निस्त्रीकश्च स्वकर्मणा ॥ २४ ॥
 इतिहासश्चातिगोप्यं शृणु शङ्करवत्सभे ।
 अकथं जननीसान्नातज्जाजनककारणम् ॥ २५ ॥
 आशालात् कृष्णभक्तोऽहं कृष्णध्यानैकमानसः ।
 तपस्यासु रतः शश्वत् विषये विरतः सदा ॥ २६ ॥
 पिता ददौ विवाहे तु कन्याञ्चित्तरथस्य च ।
 अतितेजस्विनी शश्वत् तपस्यासु रता सती ॥ २७ ॥
 एकदा सा ऋतुस्नाता सुवेशं स्वं विधाय च ।
 रत्नालङ्कारसंयुक्ता मुनिमानसमोहिनी ॥ २८ ॥
 हरिः पादं ध्यायमानं सा मां पश्यत्युवाच ह ।
 मत्समीपं समागत्य सस्त्रिता लोललोचना ॥ २९ ॥
 शशाप मामपश्यन्तं ऋतुनष्टा स्वकीपतः ।
 बाह्यज्ञानविहीनश्च ध्यानैकतानमानसम् ॥ ३० ॥
 न दृष्टाहं त्वया येन नक्तत मृतुरक्षणम् ।
 त्वया दृष्टश्च यदसु मूढ सर्वं विनश्यति ॥ ३१ ॥

अहञ्च विरते ध्यानेऽतोषयं तां तदा सतीम् ।
 ग्रापं मोक्तुं न शक्ता सा पञ्चात्तापं चकारह ॥ ३२ ॥
 तेन मात न पश्यामि किञ्चिद्वस्तु स्वचक्षुषा ।
 ततः प्रकृतिनम्रास्यः प्राणिहिंसाभयादहम् ॥ ३३ ॥
 शनैश्चरवचः श्रुत्वा जहास पार्वती मुने ।
 ऊचैः प्रजहसुः सर्वा नर्त्तकी किन्नरीगणाः ॥ ३४ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायण नारद
 संवादे गणपतिखण्डे शनि पार्वती
 संवादो नामैकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

दुर्गा तद्वचनं श्रुत्वा सम्भार हरिमीश्वरम् ।
 ईश्वरेच्छावशीभूतं जगदेवेत्युवाचह ॥ १ ॥
 स्मा च देवी वशीभूता शनिं प्रोवाच कीतुकात् ।
 पश्य मां मच्छिष्टश्रुमिति निप्रेकः केन वार्यते ॥ २ ॥
 पार्वतीवचनं श्रुत्वा शनिर्मेने हृदा स्रयम् ।
 पश्यामि किं न पश्यामि पार्वती सुत मित्वहो ।
 यदि वा नो मया दृष्ट स्तस्य विज्ञो भवेद् भ्रुवम् ॥ ३ ॥
 इत्येव मुक्त्वा धर्मिष्ठो धर्मं कृत्वा तु साजिगम् ।
 बालं द्रष्टुं मनश्चक्रे न बालमातरं शनिः ॥ ४ ॥

विषसमानसः पूर्वं शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः ।

सव्यलोचनकीर्णेन ददर्श च शिशोर्मुखम् ॥ ५ ॥

शनेश्च दृष्टिमात्रेण चिच्छेदे मस्तकं मुने ।

चक्षुर्निवारयामास तस्थौ नस्त्राननः शनिः ॥ ६ ॥

तस्थौ च पार्वतीक्रोडे तत्सर्वाङ्गः सलोहितः ।

विवेश मस्तकं कृणे गत्वा गोलोकमीक्षितम् ॥ ७ ॥

मूर्च्छां संप्राप सा देवी विलप्य च भृशं मुहुः ।

मत्ता इव पृथिव्यान्तु कृत्वा वक्षसि बालकम् ॥ ८ ॥

विस्मितास्ते सुराः सर्वे चित्रपुत्तलिका यथा ।

देव्यश्च शैला गन्धर्वाः शिवः कैलासवासिनः ॥ ९ ॥

तान् सर्वान् मूर्च्छितान् दृष्ट्वै वारुह्य गरुडं हरिः ।

जगाम पुष्पभद्रां स उत्तरस्यां दिशि स्थिताम् ॥ १० ॥

पुष्पभद्रानदीतीरे ददर्श कानने स्थितः ।

गजेन्द्रं निद्रितं तत्र शयानं हस्तिनीयुतम् ॥ ११ ॥

दिश्युत्तरस्यां शिरसं मूर्च्छितं सुरतश्चमात् ।

परितः शावकान् कृत्वा परमानन्दमानसम् ॥ १२ ॥

शीघ्रं सुदर्शनेनैव चिच्छेद तच्छिरो मुदा ।

स्थापयामास गरुडे रुधिराक्तं मनोहरम् ॥ १३ ॥

गजच्छिन्नाङ्गविक्षेपात् प्रबोधं प्राप्य हस्तिनी ।

शावकान् बोधयामास चाशुभं वदती तदा ।

रुरोद शावकैः सार्द्धं सा विलप्य शुचातुरा ॥ १४ ॥

तुष्टाव कमलाकान्तं शान्तं सस्मितमीश्वरम् ।

शङ्खचक्रगदापद्मधरं पीताम्बरं परम् ।

गरुडस्थं जगत्कान्तं स्त्रामयन् सुदर्शनम् ॥ १५ ॥

निषेकं खण्डितुं शक्तं निषेकजनकं विभुम् ।
 निषेकभोगदातारं भोगनिस्तारकारणम् ॥ १६ ॥
 प्रभुस्तत् स्तवनात्तुष्ट स्तस्मै विप्र वरं ददौ ।
 मुण्डान्मुण्डं विनिष्कृत्य युयुजेऽन्यगजस्य च ॥ १७ ॥
 जीवयामास तं तत्र ब्रह्मज्ञानेन ब्रह्मवित् ।
 सर्वाङ्गे योजयामास गजस्य चरणान्भुजम् ॥ १८ ॥
 त्वं जीवाकल्पपर्यन्तं परिवारैः समं गजः ।
 इत्युक्त्वा च मनोसा ॥ १९ ॥ लासयाजगाम सः ॥ १९ ॥
 आगत्य पार्वतीस्थानं वालं कृत्वा स्ववचसि ।
 रुचिरं तच्छिरः कृत्वा योजयामास वालके ॥ २० ॥
 ब्रह्मस्वरूपो भगवान् ब्रह्मज्ञानेन लीलया ।
 जीवनं कारयामास हुङ्कारीनाम्नेन च ॥ २१ ॥
 पार्वतीं बोधयित्वा तु कृत्वा क्रीडि च तं शिशुम् ।
 बोधयामास तां कृत्वा आध्यात्मिकविबोधनैः ॥ २२ ॥

विशुक्त्वा च ।

ब्रह्मादिकीटपथ्यन्तं जगद् भुङ्क्ते स्वकर्मणा ।
 जगद्वुद्धिस्वरूपासि त्वं न जानासि किं शिवे ॥ २३ ॥
 कल्पकोटिगतं भोगो जीविनां तत् स्वकर्मणा ।
 उपस्थितो भवे त्रितयं प्रतियोगी शुभाशुभैः ॥ २४ ॥
 इन्द्रः स्वकर्मणा कीटयोगी जन्म लभेत् सति ।
 कीटश्चापि भवेदिन्द्रः पूर्वकर्मफलिन वै ॥ २५ ॥
 सिंहोऽपि मयिकां दन्तुर्न चमः प्राक्तनं विना ।
 मयको हस्तिरं दन्तुं कथं सभाजितेन च ॥ २६ ॥
 दुःखं दुःखं भवेत् किञ्च जानात् स्वकर्मणा फलम् ।

सुकर्मणः सुखं हर्ष मितरे पापकर्मणः ॥ २७ ॥

इहैव कर्मणो भोगः परत्र च शुभाशुभैः ।

कर्मापार्जनयोग्यञ्च पुण्यचेतञ्च भारतम् ॥ २८ ॥

कर्मणः फलदाता च विधाता च विधेरपि ।

मृत्योर्मृत्युः कालकालो निषेकस्य निषेककृत् ॥ २९ ॥

संहर्तुं रपि संहर्ता पातुः पाता परात्परः ।

गोलोक्तनाथः श्रीकृष्णः परिपूर्णतमः स्वयम् ॥ ३० ॥

वयं यस्य कलाः पुंसो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

महाविराड्यदंशश्च यक्षोमविवरे जगत् ॥ ३१ ॥

कलांशाः केऽपि तद्धर्मे कलांशांशाश्च केचन ।

चराचरं जगत् सर्वं तत्र तस्थौ विनायकः ॥ ३२ ॥

श्रीविष्णोर्वचनं श्रुत्वा परितुष्टा च पार्वती ।

स्तनं ददौ च शिशवे तं प्रणम्य गदाधरम् ॥ ३३ ॥

तुष्टाव पार्वती तुष्टा प्रेरिता शङ्करेण च ।

पुटाञ्जलियुता भक्त्या विष्णुं तं कमलापतिम् ॥ ३४ ॥

आशिषं युयुजे विष्णुः शिशुञ्च शिशुमातरम् ।

ददौ गले बालकस्य कौस्तुभञ्च स्वभूषणम् ॥ ३५ ॥

ब्रह्मा ददौ स्वमुकुटं धर्मश्च रत्नभूषणम् ।

क्रमेण देव्यो रत्नानि ददुः सर्वे यथोचितम् ॥ ३६ ॥

तुष्टाव तं महादेवश्चातीव हृष्टमानसः ।

देवाश्च मुनयः शैला गन्धर्वाः सर्वयोषितः ॥ ३७ ॥

दृष्ट्वा शिवः शिवाचैव बालकं मृतजीवितम् ।

ब्राह्मणेभ्यो ददौ तत्र कोटिरत्नानि नारद ॥ ३८ ॥

अश्वानाञ्च गजानाञ्च सहस्राणि शतानि च ।

वन्दिभ्यः प्रददौ तत्र बालके नृतजीविते ॥ ३८ ॥

हिमालयश्च संहृष्टो हृष्टा देवाश्च तत्र वै ।

ददुर्दानानि विप्रेभ्यो वन्दिभ्यः सर्वयोषितः ॥ ४० ॥

ब्राह्मणान् भोजयामास कारयामास मङ्गलम् ।

वेदांश्च पाठयामास पुराणानि रमापतिः ॥ ४१ ॥

शनिं सलज्जितं दृष्ट्वा पार्वती कोपशालिनी ।

शशाप च सभामध्येऽप्यङ्गहीनो भवेति च ॥ ४२ ॥

दृष्ट्वा शप्तं शनिं सूर्यः कश्यपश्च यमस्तथा ।

तेऽतिरुष्टाः समत्तस्थुर्गामुकाः शङ्कराजयात् ॥ ४३ ॥

रक्ताचास्ते रक्तमुखाः कोपप्रस्फुरिताधराः ।

तां धर्मं साक्षिणं कृत्वा विष्णुश्च शम्भुमुद्यताः ॥ ४४ ॥

ब्रह्मा तान् बोधयामास विष्णुना प्रेरितैः सुरैः ।

रक्तास्त्रां पार्वतीञ्चैव कोपप्रस्फुरिताधराम् ॥ ४५ ॥

ब्रह्माण्मूचुस्ते तत्र क्रमेण समधीवितम् ।

भीरवो देवताः सर्वे मुनयः पर्वतास्तथा ॥ ४६ ॥

कश्यप उवाच ।

दुर्दृष्टोऽयं प्राक्तनेन पत्नीयापेन सर्वदा ।

वासं ददर्श यत्नेन तस्यैव मातुराज्ञया ॥ ४७ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

तं धर्मं साक्षिणं कृत्वा पुत्रस्य मातुराज्ञया ।

नत्पुत्रोऽतिप्रयत्नेन दृश्ये पार्वतीसुतम् ॥ ४८ ॥

यथा निरुपराधिनं नत्पुत्रं ना जयापहम् ।

तत् पुत्रस्याहमहम् भविष्यति न संशयः ॥ ४९ ॥

यम उवाच ।

प्रदाय स्वयमाज्ञाञ्च भशाप च स्वयं कथम् ।

वयं शपामः कोऽधर्मो जिघांसीश्च किंहंसने ॥ ५० ॥

ब्रह्मोवाच ।

शशाप पार्वती रुष्टा स्त्रीस्वभावाच्च चापलात् ।

सर्वेषां वचनेनैव क्षन्तुमर्हन्तु साधवः ॥ ५१ ॥

दुर्गे दत्त्वा त्वमाज्ञां च पुत्रदर्शनहेतवे ।

कथं शपसि निर्दोषमतिथिं त्वद् गृहागतम् ॥ ५२ ॥

इत्युक्त्वा शनिमादाय बोधयित्वा तु पार्वतीम् ।

तां तं समर्पणं चक्रे शापमोचनहेतवे ॥ ५३ ॥

बभूव पार्वती तुष्टा ब्रह्मणो वचनान्मुनि ।

शान्ता बभूवुस्ते तत्र दिनेशयमकश्यपाः ॥ ५४ ॥

उवाच पार्वती तत्र सन्तुष्टा तं शनैश्चरम् ।

प्रसादिता शिवेनैव ब्रह्मणा परिसेविता ॥ ५५ ॥

पार्वत्युवाच ।

अहराजो भव शने मदरेण हरिप्रियः ।

चिरजीवी च योगीन्द्रो हरिभक्तस्य का विपत् ॥ ५६ ॥

अथ प्रभृति निर्विघ्ना हरौ भक्तिर्दृढास्तु ते ।

मच्छापामोघतो वत्स किञ्चित् खञ्जो भविष्यसि ॥ ५७ ॥

इत्युक्त्वा पार्वती तुष्टा बालं कृत्वा च वचसि ।

उवास योषितां मध्ये तस्मै दत्त्वा शुभाशेषम् ॥ ५८ ॥

शनिर्जन्मास देवानां समीपं हृष्टमानसः ।

प्रणम्य भक्त्या तां ब्रह्मन्नखिकां जगदखिकाम् ॥ ५८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

गणपतिखण्डे विघ्नोपखण्डनं नाम

हादशोऽध्यायः ।

चयोदशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

अथ विष्णुः शुभे काले देवैश्च मुनिभिः सह ।

पूजयामास तं बालमुपहारैरनुत्तमैः ॥ १ ॥

सर्वाग्रै तव पूजा च मया दत्ता सुरोत्तम ।

सर्वपूज्यश्च योगीन्द्रो भव वक्षेत्युवाच तम् ॥ २ ॥

वनमालां ददौ तस्मै ब्रह्मज्ञानञ्च मुक्तिदम् ।

सर्वसिद्धिं प्रदायैव चकारात्मसमं हरिः ॥ ३ ॥

ददौ द्रव्याणि चारुणि चोपचाराणि षोडश ।

तन्नामकरणं चक्रे मुनिभिश्च समं सुरैः ॥ ४ ॥

विघ्नेशश्च गणेशश्च हरिश्च गजाननः ।

लम्बोदरश्चैकदन्तः शूर्पकर्णो विनायकः ॥ ५ ॥

एतान्यष्टौ च नामानि तस्य चक्रे सनातनः ।

आशिषं दापयामास चानयामास तान्मुनीन् ॥ ६ ॥

सिद्धासनं ददौ धर्मस्तस्मै ब्रह्मा कमण्डलुम् ।

शङ्करो योगपट्टश्च तत्त्वज्ञानं सुदुर्लभम् ॥ ७ ॥

रत्नसिंहासनं शक्रः सूर्यश्च मणिकुण्डले ।

माणिक्यमालां चन्द्रश्च कुवेरश्च किरीटकम् ॥ ८ ॥

वज्रिशुद्धश्च वसनं ददौ तस्मै हुताशनः ।

रत्नकृतञ्च वरुणो वायुः रत्नाङ्गुरीयकम् ॥ ९ ॥

क्षीरोदीङ्गवसद्रत्नरचितं वलयं वरम् ।

मञ्जीरञ्चापि केयूरं ददौ पद्मालया मुने ॥ १० ॥

कण्ठभूषाञ्च सावित्री भारती हारसुज्ज्वलम् ।

क्रमेण सर्वदेवाश्च देव्यश्च यौतुकं ददुः ॥ ११ ॥

मुनयः पर्वताश्चैव रत्नाणि विविधानि च ।

वसुन्धरा ददौ तस्मै वाहनाय च मूषिकम् ॥ १२ ॥

क्रमेण देवा देव्यश्च मुनयः पर्वतादयः ।

गन्धर्वाः किन्नरा यक्षा मनवो मानवास्तथा ॥ १३ ॥

नानाविधानि द्रव्याणि स्वादूणि मधुराणि च ।

पूजाञ्चक्रुश्च ते सर्वे क्रमेण भक्तिपूर्वकम् ॥ १४ ॥

पार्वती जगतां माता स्मेराननसरोरुहा ।

रत्नसिंहासने पुत्रं वासयामास नारद ॥ १५ ॥

सर्वतीर्थोदकानाञ्च कलसानां शतेन च ।

स्नापयामास वेदोक्तमन्त्रेण मुनिभिस्तदा ।

अग्निशीचे च वसजे ददौ तस्मै सती मुदा ॥ १६ ॥

गोदावर्युदकं पादामर्घ्यं गङ्गोदकेन च ।

दूर्वाभि रक्षतैः पुष्पैश्चन्दनेन समन्वितम् ॥ १७ ॥

पुष्करोदकमानीय पुनराचमनीयकम् ।

मधुपर्कं रत्नपात्रै रासवं शर्करान्वितम् ॥ १८ ॥

स्नानीयं विष्णुतैलञ्च स्वर्वेद्येन विनिर्मितम् ।

अमूल्यरत्नरचितचारुणि भूषणानि च ॥ १८ ॥
 पारिजातप्रसूनावां माल्यानां शतकानि च ।
 मालतीचम्पकादीनां पुष्पाणि विविधानि च ।
 पूजाहार्णि च पत्राणि तुलसीवर्जितानि च ॥ २० ॥
 चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमानि च सादरम् ।
 रत्नप्रदीपनिकरं धूपञ्च परितो ददौ ॥ २१ ॥
 भैवेद्यं तत्प्रियञ्चैव तिललड्डुकपर्वतम् ।
 यवगोधूमचूर्णानां पिष्टकानाञ्च पर्वतम् ॥ २२ ॥
 पक्कान्नानां पर्वतञ्च सुस्वादु सुमनोहरम् ।
 पर्वतं स्रस्तिकानाञ्च सुस्वादु शकैरान्वितम् ॥ २३ ॥
 गुडाक्तानाञ्च लाजानां पृथुकानाञ्च पर्वतम् ।
 शाल्यन्नानां पिष्टकानां पर्वतं व्यञ्जनैः सह ।
 कलसानाञ्च पत्रसां लज्जाणि प्रददौ मुदा ॥ २४ ॥
 लज्जाणि कलसानाञ्च दध्नां नारद पूजने ।
 मधूनां कलसानाञ्च तिलज्जाणि च सुन्दरी ॥ २५ ॥
 तपिषां कलसानाञ्च पञ्चलज्जाणि सादरम् ।
 दाडिम्बानां श्रीफलानामसंख्यानि फलानि च ॥ २६ ॥
 खर्जुराणां करञ्जानां जम्बूनां विविधानि च ।
 आम्बानां पनसानाञ्च कदलीनाञ्च नारद ।
 फलानि नारिकेलानामसंख्यानि ददौ मुदा ॥ २७ ॥
 अन्यानि परिपक्वानि कालदेशोद्भवानि च ।
 ददौ तानि महामाया स्वादूनि मधुराणि च ॥ २८ ॥
 लवञ्चं सुनिर्मलञ्चैव कर्पूरादिसुवासितम् ।
 गङ्गाजलञ्च पानार्थं पुनरावलनीयकम् ॥ २९ ॥

ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् ।
 सुवर्णपात्रशतकं परिपूर्णञ्च नारद ॥ ३० ॥
 शैलेश्वरी शैलराजः शैलजः शैलराजजः ।
 शैलराजप्रियामात्याः पुपूजुः शैलजात्मजम् ॥ ३१ ॥
 श्रीं श्रीं क्लीं क्लीं गणेश्वराय ब्रह्मरूपाय चारवे ।
 सर्वसिद्धिप्रदेशाय विघ्नेशाय नमो नमः ॥ ३२ ॥
 इत्यनेनैव मन्त्रेण दत्त्वा द्रव्याणि भक्तिः ।
 सर्वे प्रसुदितास्तत्र ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ३३ ॥
 द्वाविंशदक्षरो मालामन्त्रोऽयं सर्वकामदः ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां फलदः सर्वसिद्धिदः ॥ ३४ ॥
 पञ्चलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिस्तु मन्त्रिणः ।
 मन्त्रसिद्धिर्भवेद् यस्य स च विष्णुश्च भारते ॥ ३५ ॥
 विज्ञानि च पलायन्ते तन्नामस्मरणेन च ।
 महाबाल्मी महासिद्धः सर्वसिद्धिसमन्वितः ॥ ३६ ॥
 वाक्पतिर्जगतां याति तस्य साक्षात् सुनिश्चितम् ।
 महाकवीन्द्रो गुणवान् विदुषाञ्च गुरोर्गुरुः ॥ ३७ ॥
 संपूज्यानेन मन्त्रेण देवा आनन्दसंप्लुताः ।
 नानाविधानि वाद्यानि वादयामासुस्तवे ॥ ३८ ॥
 आह्वयान् भोजयामासुः कारयामासु रत्नसवम् ।
 हृदुर्दानानि तेभ्यश्च वन्दिभ्यश्च विशेषतः ॥ ३९ ॥

नारायण उवाच ।

यस्य विष्णुः सभामध्वी संपूज्यं तं गणेश्वरम् ।
 हृदाव परया भक्त्या सर्वविघ्नविनायकम् ॥ ४० ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

ईश त्वां स्तोतुमिच्छामि ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ।
 निरूपितुमशक्तोऽहं मनुरूपमनीहकम् ॥ ४१ ॥
 प्रवरं सर्वदेवानां सिद्धानां योगिनां गुरुम् ।
 सर्वस्वरूपं सर्वेशं ज्ञानराशिस्वरूपिणम् ॥ ४२ ॥
 अव्यक्तमक्षरं नित्यं सत्यमात्मस्वरूपिणम् ।
 वायुतुल्यातिनिर्लिप्तं चाक्षतं सर्वसाक्षिणम् ॥ ४३ ॥
 संसारानेवपारं च मायापोते मुदुर्लभे ।
 कर्णधारस्वरूपञ्च भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ४४ ॥
 वरं वरेण्यं वरदं वरदानाप्तप्रीतिरम् ।
 सिद्धं सिद्धिस्वरूपञ्च सिद्धिदं सिद्धिसाधनम् ॥ ४५ ॥
 ध्यानातिरिक्तं ध्येयञ्च ध्यानासाध्यञ्च धार्मिकम् ।
 धर्मस्वरूपं धर्मज्ञं धर्माधर्मफलप्रदम् ॥ ४६ ॥
 बीजं संसारवृक्षाणामङ्कुरञ्च तदाश्रयम् ।
 श्लोपुंनपुंसकानाञ्च रूपमेतदतीन्द्रियम् ॥ ४७ ॥
 सर्वाद्यसगुणञ्च सर्वगुण्यं गुणार्णवम् ।
 स्वेच्छया सगुणं ब्रह्मा निर्गुणञ्चापि स्वेच्छया ॥ ४८ ॥
 स्वयं प्रकृतिरूपञ्च प्राकृतं प्रकृतेः परम् ।
 त्वां स्तोतुमशक्तोऽनन्तः सहस्रवदनेन च ॥ ४९ ॥
 न जसः पञ्चवक्त्रं न जसश्चतुराननः ।
 सरस्वती न यक्ता च न यक्तोऽहं तव सुती ।
 न यक्ताञ्च चतुर्वेदाः के वा ते वेद्वादिनः ॥ ५० ॥
 इत्येवं स्तवनं कृत्वा सुरेशं सुरसंसदि ।
 सुरेशञ्च सुरैः साधुं विदराम रमापतिः ॥ ५१ ॥

इदं विष्णुक्तं स्तोत्रं गणेशस्य च यः पठेत् ।
 सायं प्रातश्च मध्याह्ने भक्तियुक्तः समाहितः ॥ ५२ ॥
 तद्विघ्ननिघ्नं कुरुते विघ्नेशः सततं मुने ।
 वर्द्धते सर्वकल्याणं कल्याणजनकः सदा ॥ ५३ ॥
 यात्राकाले पठित्वा तु यो याति भक्तिपूर्वकम् ।
 तस्य सर्वाभीष्टसिद्धिर्भवत्येव न संशयः ॥ ५४ ॥
 तेन दृष्टञ्च दुःस्वप्नं सुखं सुपजायते ।
 कदापि न भवेत्तस्य ग्रहपीडा च दारुणा ॥ ५५ ॥
 भवेद्दिनाशः शत्रूणां बन्धूनाञ्च विवर्द्धनम् ।
 शस्त्रविघ्नविनाशश्च शश्वत् सम्पदिवर्द्धनम् ॥ ५६ ॥
 स्थिरा भवेद्गृहे लक्ष्मीः पुत्रपौत्रविवर्द्धनी ।
 सर्वश्रेष्ठसिंहं प्राप्य ह्यन्ते विष्णुपदं लभेत् ॥ ५७ ॥
 फलञ्चापि च तीर्थानां यज्ञानां यज्ञवेत् भ्रुवम् ।
 महतां सर्वदानानां श्रीगणेशप्रसादतः ॥ ५८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे विष्णुक्तं
 गणेशस्तोत्रं समाप्तम् ।

नारद उवाच ।

श्रुतं स्तोत्रं गणेशस्य पूजनञ्च मनोहरम् ।
 कवचं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतं भवतारणम् ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

पूजायां मुनिवृत्तायां सभामध्ये शनैश्चरः ।
 उवाच विष्णुं सर्वेषां तारकं जगतां गुरुम् ॥ २ ॥

शनैश्चर उवाच ।

सर्वदुःखविनाशाय दुःखप्रशमनाय च ।

कवचं विघ्ननिघ्नस्य वद वेदविदां वर ॥ ३ ॥

बभूव नो विवादश्च शक्त्या च मायया सह ।

तद्विघ्नप्रशमार्थञ्च कवचं धारयाम्यहम् ॥ ४ ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

विनायकस्य कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ।

सुगोप्यञ्च पुराणेषु दुर्लभञ्चागमेषु च ॥ ५ ॥

उक्तं कीथुमगाखायां सामवेदे मनोहरम् ।

कवचं विघ्ननाशस्य सर्वविघ्नहरं परम् ॥ ६ ॥

राज्यं देयं शिरो देयं प्राणा देवाश्च सूर्यज ।

एवम्भूतञ्च कवचं न देयं प्राणसङ्कटे ॥ ७ ॥

आविर्भावः स्तिरोभावः स्नेच्छयास्य च मायया ।

नित्योऽयमेकदन्तश्च कवचं चास्य वत्सक ॥ ८ ॥

पूजास्य नित्या स्तोत्रञ्च कल्पे कल्पेऽस्ति सन्ततम् ।

अस्यास्य जन्मनः पूर्वं मुनयश्च सिपेविरि ॥ ९ ॥

यथा मदवतारेषु जन्मविग्रहधारणम् ।

तथा गणेश्वरस्यापि जन्म शैलसुतोदरे ॥ १० ॥

बहून्वा मुनयः सर्वे जीवन्मुक्ताश्च भारते ।

निःशङ्काश्च सुराः सर्वे शत्रुपञ्चविमर्दकाः ॥ ११ ॥

कवचं विश्रुतां सृत्युर्न याति सन्निधिं भिया ।

नायुध्ययो नाशुभश्च ब्रह्माण्डे न पराजयः ॥ १२ ॥

दृशन्तज्जपेनैव सिद्धञ्च कवचं भवेत् ।

यो भवेत् सिद्धकवचो सृत्युं जेतुं स च क्षमः ॥ १३ ॥

सुसिद्धकवचो वाग्मी चिरजीवी महीतले ।
 सर्वत्र विजयी पूज्यो भवेद्गृहणमात्रतः ॥ १४ ॥
 भालामन्त्रमिमं पुण्यं कवचञ्चेदमेव च ।
 विश्वतां सर्वपापानि प्रणश्यन्ति मुनिश्चितम् ॥ १५ ॥
 भूतप्रेतपिशाचाश्च कुष्माण्डा ब्रह्मराक्षसाः ।
 डाकिन्यो योगिन्यश्चैव वेतासादय एव च ॥ १६ ॥
 बालग्रहा ग्रहाश्चैव चेतपालादय स्तथा ।
 तैषाञ्च शब्दमात्रेण पलायन्ते च भीरवः ॥ १७ ॥
 आधयो व्याधयश्चैव शोकाश्चैव भयावहाः ।
 न यान्ति सन्निधिं तेषां गरुडस्य यथोरगाः ॥ १८ ॥
 ऋजवे गुरुभक्ताय स्वशिष्याय प्रकाशयेत् ।
 खलाय परशिष्याय दत्त्वा मृत्युमवाप्नुयात् ॥ १९ ॥
 संसारमोहकस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।
 ऋषिश्छन्दश्च बृहती देवो लम्बोदरः स्वयम् ।
 धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ २० ॥
 सर्वेषां कवचानाञ्च सारभूतमिदं मुने ।
 ओं गं हुं श्रीगणेशाय स्वाहा मे पातु मस्तकम् ।
 द्वात्रिंशदक्षरोमन्त्रो ललाटं मे सदावतु ॥ २१ ॥
 ओं क्लीं क्लीं श्रीं गमिति च सन्ततं पातु लोचनम् ।
 तालुकं पातु विघ्निशः सन्ततं धरणीतले ॥ २२ ॥
 ओं क्लीं श्रीं क्ली मिति च सन्ततं पातु नासिकाम् ।
 ओं गौं गं शूर्पकर्णाय स्वाहा पात्वधरं मम ।
 दन्तानि तालुकां जिह्वां पातु मे षोडशाक्षरः ॥ २३ ॥
 ओं लं श्रीं लम्बोदरायेति स्वाहा गरुं सदावतु ।

ओं क्लीं ह्रीं विघ्ननाशाय स्वाहा कर्णं सदावतु च ॥ २४ ॥
 ओं श्रीं गं गजाननायेति स्वाहा स्वाम्यं सदावतु ।
 ओं ह्रीं विनायकायेति स्वाहा पृष्ठं सदावतु ॥ २५ ॥
 ओं क्लीं ह्रीं मिति कङ्कालं पातु षष्ठः स्त्रलञ्च गम् ।
 करौ पादौ सदा पातु सर्वाङ्गं विघ्ननिघ्नकृत् ॥ २६ ॥
 प्राच्यां लम्बोदरः पातु आग्नेय्यां विघ्ननायकः ।
 दक्षिणे पातु विघ्नेशो नैऋत्यान्तु गजाननः ॥ २७ ॥
 पश्चिमे पार्ष्वतीपुच्छो वायव्यां शङ्करात्मजः ।
 कृष्णस्याम्बोत्तरे च परिपूर्णतमस्य च ॥ २८ ॥
 ऐशान्यामेकदन्तश्च हेरम्बः पातु चोर्ध्वतः ।
 अधो गणप्रधिपः पातु सर्वपूज्यश्च सर्वतः ।
 स्वप्ने जागरणेचैव पातु मां योगिनां गुरुः ॥ २९ ॥
 इति ते कथितं वत्स सर्वमन्त्रौघवियग्रहम् ।
 संसारमोहनं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ ३० ॥
 श्रीकृष्णेन पुरा दत्तं गोलोके रासमण्डले ।
 वृन्दावने विनीताय मर्त्यं दिनकरात्मज ॥ ३१ ॥
 मया दत्तञ्च तुभ्यश्च यस्मै कस्मै न दास्यसि ।
 परं वरं सर्वपूज्यं सर्वसङ्कटतारणम् ॥ ३२ ॥
 गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेन्तु यः ।
 कण्ठे वा दक्षिणे वाहौ सोऽपि विष्णुर्न संशयः ॥ ३३ ॥
 अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
 ग्रहेन्द्र कवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३४ ॥
 इदं कवचमज्ञात्वा यो मजेच्छङ्करात्मजम् ।
 शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ ३५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते संसारमोहनं नाम कवचम् ।
 दत्त्वेदं सूर्यपुत्राय विरराम सुरेश्वरः ।
 परमानन्दसंयुक्ता देवा ऊचुः समीपतः ॥ ३६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे गणेशपूजास्तवकवचकथनं
 नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

देवा विष्णुसभायां ते सर्वे प्रहृष्टमानसाः ।
 नन्द्यर्वा मुनयः शैलाः पश्यन्तः सुमहोत्सवम् ॥ १ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे दुर्गा स्मेराननसरोरुहा ।
 उवाच विष्णुं प्रणता देवेशं देवसंसदि ॥ २ ॥
 पार्वत्युवाच ।

त्वं पाता सर्वजगतां नाथ नाहं जगदहिः ।
 कथं मत्स्वामिनी वीर्यं नामोघं रचितं प्रभो ॥ ३ ॥
 रतिभङ्गे कृते देवैर्ब्रह्मणा प्रेरितैस्त्वया ।
 भूमी निपतितं वीर्यं केन देवेन वै हृतम् ॥ ४ ॥
 सर्वे देवास्त्वत्पुरतस्तदन्वेषणमर्हति ।
 अराजकं कथं युक्तं तिष्ठति त्वयि राजनि ॥ ५ ॥

पार्वतीवचनं श्रुत्वा प्रहस्य जगदीश्वरः ।

उवाच देववर्गे च मुनिवर्गे च तिष्ठति ॥ ६ ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

देवाः शृणुत महाकथं पार्वतीवचनं श्रुतम् ।

शिवस्वामोषवीर्यं यत्तत् पुरा केन निर्हृतम् ॥ ७ ॥

सभामानय तत् चिप्रं न चेत् स दण्डमर्हति ।

स को राजा न शास्ता यः प्रजाबाध्यश्च पाक्षिकः ॥ ८ ॥

विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा समालोच्य परस्परम् ।

ऊचुः सर्वे क्रमेणैव त्रासिताः पुरतो हरेः ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदीर्यं निर्हृतं येन पुण्यभूमौ च भारते ।

स वञ्चितो भवत्वत्र पुण्याहे पुण्यकर्मणि ॥ १० ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

स्ववीर्यं निर्हृतं येन पुण्यभूमौ च भारते ।

स वञ्चितो भवत्वत्र सेवने पूजने तव ॥ ११ ॥

यम उवाच ।

स वञ्चितो भवत्वत्र शरणागतरक्षणे ।

एकादशीव्रते चैव तदीर्यं येन निर्हृतम् ॥ १२ ॥

इन्द्र उवाच ।

तदीर्यं निर्हृतं येन पापिनां पापमोचने ।

भवत्वत्र यशोलुप्ततत् पुण्यकर्म सन्ततम् ॥ १३ ॥

वरुण उवाच ।

भवत्वत्र कलौ जन्म वर्षेऽस्य भारते हरे ।

शूद्रयाजकपत्न्याश्च गर्भे तद् येन निर्हृतम् ॥ १४ ॥

कुवेर उवाच ।

स्थाप्यहारी स भवतु विश्वासघ्नश्च मित्रहा ।

सत्यघ्नश्च कृतघ्नश्च तद्दीर्यं येन निहृतम् ॥ १५ ॥

ईशान उवाच ।

परद्रव्यापहारी च स भवत्वत्र भारते ।

नरघाती गुरुद्रोही तद्दीर्यं येन निहृतम् ॥ १६ ॥

रुद्रा जघुः ।

ते मिथ्यावादिनः सन्तु भारते पारदारिकाः ।

गुरुनिन्दारताः शस्त्रतद्दीर्यं येन निहृतम् ॥ १७ ॥

कामदेव उवाच ।

कृत्वा प्रतिज्ञां यो मूढो न सम्भालयते भ्रमात् ।

भाजनं तस्य पापस्य स भवेद् येन निहृतम् ॥ १८ ॥

स्ववैद्यावचतुः ।

मातुः पितुर्गुरोश्चैव स्त्रीपुत्राणाञ्च पोषणे ।

भवेतां वञ्चितौ तौ च याभ्यां वीर्यञ्च निहृतम् ॥ १९ ॥

सर्वे देवा जघुः ।

मिथ्यासाध्यप्रदातारो भवन्त्वत्र च भारते ।

अपुलिणो दरिद्राश्च यैश्च वीर्यञ्च निहृतम् ॥ २० ॥

देवपत्न्य जघुः ।

ता निन्दन्तु स्वभर्तारं गच्छन्तु परपूरुषम् ।

सन्तु बुद्धिविहीनाश्च याभिवीर्यञ्च निहृतम् ॥ २१ ॥

देवानां वचनं श्रुत्वा देवीनाञ्च हरिः स्वयम् ।

कर्मणां साक्षिणं धर्मं सूर्यं चन्द्रं हुताशनम् ॥ २२ ॥

यवनं पृथिवीं तोयं सन्ध्यां रात्रिं दिनं मुने ।

उवाच जगतां कर्त्ता पाता शास्ता जगत्त्रये ॥ २३ ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

देवेर्न निहृतं वीर्यं तदेतत् केन निहृतम् ।

तद्दमोघं भगवतो महेशस्य जगद्गुरोः ॥ २४ ॥

यूयञ्च साक्षिणो विग्रे सन्ततं सर्वकर्मणाम् ।

युष्माभिर्निहृतं किं वा किञ्चित् वक्तुमर्हथ ॥ २५ ॥

ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा सभायां कम्पिताश्च ते ।

परस्परं समालोच्य क्रमेणोचुः पुरो हरेः ॥ २६ ॥

श्रीधर्म उवाच ।

रत्नरुत्तिष्ठतो वीर्यं पपात वसुधातले ।

मया ज्ञातममोघं तत् शङ्करस्य प्रकोपतः ॥ २७ ॥

क्षितिरुवाच ।

वीर्यं वोढुमशक्ताहं तद्वक्त्रो न्यक्षिपं पुरा ।

अतीव दुर्वहं ब्रह्मन्वलां जन्तुमर्हसि ॥ २८ ॥

अग्निरुवाच ।

वीर्यं वोढुमशक्तोऽहं न्यक्षिपं शरकानने ।

दुर्वलस्य जगन्नाथ किं यगः किञ्च पौरुषम् ॥ २९ ॥

वायुरुवाच ।

शरपु पतितं वीर्यं सद्यो बालो बभूव ह ।

अतीवमुन्दरो विष्णो स्वर्णरेखानदीतटे ॥ ३० ॥

श्रीसूर्य उवाच ।

रुदन्तं बालकं दृष्ट्वागममस्ताचलं प्रति ।

प्रेरितः कालचक्रेण निशि संस्थातुमक्षमः ॥ ३१ ॥

चन्द्र उवाच ।

रुदन्तं बालकं प्राप्य गृहीत्वा कृत्तिकागणः ।

जगाम खालयं विष्णो गच्छन् वदरिकाश्रमात् ॥ ३२ ॥

जलमुवाच ।

अमुं रुदन्तमानीय स्ननं दत्त्वा स्ननार्थिने ।

वर्द्धयामासुरीशस्य सुतं सुर्याधिकप्रभम् ॥ ३३ ॥

सभ्ये जचतुः ।

अधुना कृत्तिकानाञ्च षष्ठां तत् पोष्यपुत्रकः ।

तन्नाम चक्रुस्ताः प्रेम्णा कार्तिकश्चेति क्वीतुकात् ॥ ३४ ॥

रात्रिरुवाच ।

न चक्रुर्बालकं ताश्च लोचनानामगोचरम् ।

प्रणेभ्योऽपि प्रेमपात्रं यः पोष्टा तस्य पुत्रकः ॥ ३५ ॥

दिन उवाच ।

यानि यानि च वस्तूनि त्रैलोके दुर्लभानि च ।

प्रशंसितानि स्वादूनि भोजयामासुरेव तम् ॥ ३६ ॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सन्तुष्टो मधुसूदनः ।

ते सर्वे हरिमित्यूचुः सभायां हृष्टमानसाः ॥ ३७ ॥

पुत्रस्य वार्त्तां सम्प्राप्य पार्वती हृष्टमानसा ।

कोटिरत्नानि विप्रेभ्यो ददौ बहुधनानि च ।

ददौ सर्वाणि विप्रेभ्यो वासांसि विविधानि च ॥ ३८ ॥

लक्ष्मीः सरस्वती मेना सावित्री सर्वयोषितः ।

विष्णुश्च सर्वदेवाश्च ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धनम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे गणपतिखण्डे कार्तिकप्रवृत्ति-

प्राप्तिर्नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

—०—०—०—

पञ्चदशोऽध्यायः ।

—०००००—

नारायण उवाच ।

पुत्रस्य वार्त्तां समाप्य पार्वत्या सह शङ्करः ।

प्रेरितो विष्णुना देवैर्मुनिभिः पर्वतैर्मुने ॥ १ ॥

दूतान् प्रस्थापयामास महाबलपराक्रमान् ।

वीरभट्टं विगालाच्चं गङ्गुकर्णं कवन्धकम् ॥ २ ॥

नन्दीश्वरं महाकालं वज्रदन्तं भगन्दरम् ।

गोधामुखं दधिमुखं ज्वलदग्निगिष्णोपजम् ॥ ३ ॥

लज्जश्च क्षेत्रपालानां भृतानाञ्च त्रिलोककम् ।

वेतालानां चतुर्लोकं यक्षाणां पञ्चलोककम् ॥ ४ ॥

कुष्माण्डानाञ्चतुर्लोकं त्रिलोकं ब्रह्मरत्नमासु ।

हाकिनीनाञ्चतुर्लोकं योगिनीनां त्रिलोककम् ॥ ५ ॥

बट्टाञ्च भैरवाञ्चैव शिवतुल्यपराक्रमान् ।

अन्याञ्च विकृताकारानसंख्यानपि नारद ॥ ६ ॥

ते सर्वे शिवदूताश्च नानागस्त्रास्त्रपाणयः ।

क्षत्तिमानाश्च भवनं वेष्टयामासुः सत्वरम् ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा तान् कृत्तिकाः सर्वा भयविह्वलमानसाः ।

कार्तिकं कथयामासुर्ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ ८ ॥

कृत्तिका ऊचुः ।

वत्स सैन्यान्वसंख्यानि वेष्टयामासुरालयम् ।

न जानीमो वयं कस्य करालानि च कार्तिक ॥ ९ ॥

कार्तिकेय उवाच ।

भयं त्यजत कल्याण्यो भयं किं वो मयि स्थिते ।

दुर्निवार्यो निषेकश्च मातरः केन वार्यते ॥ १० ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र सैन्येन्द्री नन्दिकेश्वरः ।

पुरतः कार्तिकस्यापि तिष्ठंस्तासासुवाच ह ॥ ११ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

भ्रातः प्रवृत्तिं शृणु मे मातरश्च शुभावहम् ।

प्रेषितस्य सुरेन्द्रस्य संहर्तुः शङ्करस्य च ॥ १२ ॥

कैलासे सर्वदेवाश्च ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।

सभायां ते वसन्तश्च गणेशोत्सवमङ्गलम् ॥ १३ ॥

शैलेन्द्रकन्या तं विष्णुं जगतां परिपालकम् ।

संबोध्य कथयामास तवान्वेषणहेतुकम् ॥ १४ ॥

पप्रच्छ देवान् विष्णुस्तान् क्रमेणावासिहेतवे ।

प्रत्युत्तरं ददुस्ते तु प्रत्येकञ्च यथोचितम् ॥ १५ ॥

त्वमत्र कृत्तिकास्थाने कथयामासुरीश्वरम् ।

सर्वे धर्मादयो देवा धर्माधर्मस्य साक्षिणः ।

या बभूव रहःक्रीडा पार्वतीशिवयोः पुरा ॥ १६ ॥

दृष्टस्य च सुरैः शम्भोर्वीर्यं भूमी पपात ह ।

भूमिस्तदक्षिपद् वज्री वज्रिश्च शरकानने ।
 ततो लब्धः कृत्तिकाभिरमूभिर्गच्छ साम्प्रतम् ॥ १७ ॥
 तवाभिषेकं विष्णुश्च करिष्यति सुरैः सह ।
 हनिष्यसि तारकाख्यं सर्वशस्त्रं लभिष्यसि ।
 पुत्रस्त्वं विश्वसंहर्तुस्त्वां गोप्तुं न क्षमा इमाः ॥ १८ ॥
 नाग्निं गोप्तुं यथा शक्तः शुक्लवृक्षः स्वकोटरे ।
 दीप्तिमांस्त्वच्च विश्वेषु तासां गृहेषु शोभसे ।
 यथा पतन्महाकूपे विजराजो न राजते ॥ १९ ॥
 करोपि जगदालोकं नाच्छन्नोऽस्याङ्गतेजसा ।
 यथा सूर्यः कराच्छन्नो न भवेन्मानवस्य च ॥ २० ॥
 विष्णुस्त्वच्च जगद्व्यापी नासां व्याप्योऽसि शाश्वतः ।
 यथा न केषां व्याप्यच्च तत्सर्वं व्यापकं नभः ॥ २१ ॥
 योगीन्द्रो नानुलिप्तस्त्वं भोगी च परिपोषणे ।
 नैव लिप्तो यथात्मा च कर्मभोगेषु जीविनाम् ॥ २२ ॥
 विश्वाधारस्त्वमीशश्च नानृते सम्भवेत् स्थितिः ।
 सागरस्य यथा नद्यां सरितामाययस्य च ॥ २३ ॥
 न हि सर्वेश्वरावाप्तः सम्भवेत् कृत्तिकालये ।
 गरुडस्य यथा वासः क्षुद्रे च चटकोदरे ॥ २४ ॥
 त्वाच्च देवा न जानन्ति भक्तानुग्रहविग्रहम् ।
 गुणानां तेजसां राशिं यथा ज्ञानमयोगिनः ॥ २५ ॥
 त्वामनिर्वचनीयञ्च कथं जानन्ति कृत्तिकाः ।
 यथा परां हरेर्भक्तिमभक्ता मृदुचेतसः ॥ २६ ॥
 भ्रातरीं यं न जानन्ति ते तं कुर्वन्त्यनादरम् ।
 नाद्रियन्ते यथा भेकान्वेकवासांश्च पद्मजान् ॥ २७ ॥

कार्तिक उवाच ।

भ्रातः सर्वं विजानामि ज्ञानं त्वैकालिकञ्च यत् ।
 ज्ञानी त्वं का प्रशंसा ते यतो मृत्युञ्जयाश्रितः ॥ २८ ॥
 कर्मणा जन्म येषां वा यासु यासु च योनिषु ।
 तासु ते निवृत्तिं भ्रातः प्राप्नुवन्ति च सन्ततम् ॥ २९ ॥
 ये यत्र सन्ति सन्तो वा मूढा वा कर्मभोगतः ।
 तेऽपि तं बहु मन्यन्ते मोहिता विष्णुमायया ॥ ३० ॥
 साम्प्रतं जगतां माता विष्णुमाया सनातनी ।
 सर्वाया विष्णुमाया च सर्वदा विष्णुमङ्गला ।
 शैलेन्द्रपत्नीगर्भे सा ललाभ जन्म भारते ।
 दारुणञ्च तपस्तप्त्वा सम्प्राप मङ्गरं पतिम् ॥ ३१ ॥
 ब्रह्मादि दृष्टपर्यन्तं सर्वं मिथ्यैव कृत्तिसम् ।
 सर्वे कृष्णोद्भवाः काले विलीनास्तत्र केवलम् ॥ ३२ ॥
 कल्पे कल्पे जगन्माता माता मे प्रतिजन्मनि ।
 यज्जन्ममायया बद्धी नित्यः सृष्टिविधावहम् ॥ ३३ ॥
 प्रकृतेरुद्भवाः सर्वा जगत्सु सर्वयोषितः ।
 काश्चिदंशाः कलाः काश्चित् कलांशांशेन काञ्चन ॥ ३४ ॥
 कृत्तिका ज्ञानवत्यश्च योगिन्यः प्रकृतेः कलाः ।
 स्तनेनाभिर्वर्द्धितोऽहमुपहारेण सन्ततम् ॥ ३५ ॥
 तासान्नहं प्रीत्यपुत्रो मदम्बाः पोषणादिमाः ।
 तस्याश्च प्रकृतेः पुत्री यतस्त्वत्स्वामिवीर्यतः ॥ ३६ ॥
 न गर्भजोऽहं शैलेन्द्रकन्याया नन्दिकेश्वर ।
 सा च मे धर्मतो माता तथेमाः सर्वसम्भृताः ॥ ३७ ॥
 स्तनदात्री गर्भधात्री भक्ष्यदात्री गुरुप्रिया ।

अभीष्टदेवपत्नी च पितुः पत्नी च कन्यकाः ।
 सगर्भकन्या भगिनी पुत्रपत्नी प्रियाप्रसूः ।
 मातुर्माता पितुर्माता सोदरस्य प्रिया तथा ।
 मातुः पितुश्च भगिनी मातुलानी तथैव च ।
 जनानां वेदविहिता मातरः षोडशः स्मृताः ॥ ३८ ॥
 इमाश्च सर्वसिद्धिज्ञाः परमैश्वर्यसंयुताः ।
 न क्षुद्रा ब्रह्मणः कन्यास्त्रिषु लोकेषु पूजिताः ॥ ३९ ॥
 विष्णुना प्रेरितस्त्वञ्च शम्भोः पुत्रसमो महान् ।
 गच्छ यामि त्वया सार्द्धं द्रक्ष्यामि देवताकुलम् ॥ ४० ॥
 इति श्रीब्रह्मवेवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे नन्दिकार्त्तिकसंवादे
 पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा तं शीघ्रं संबोध्य क्तिकागणम् ।

उवाच नीतियुक्तञ्च वचनं शङ्करात्मजः ॥ १ ॥

कार्तिक उवाच ।

यास्यामि शङ्करस्थानं द्रक्ष्यामि देवताकुलम् ।

मातरं बभ्रुवर्गाश्च विदायं दत्त मातरः ॥ २ ॥

दैवाधीनं जगत्सर्वं जन्म कर्म शुभावहम् ।

संयोगश्च वियोगश्च न च दैवात् परं बलम् ॥ ३ ॥
 कृणायत्तञ्च तद्दैवं स च दैवात् परस्ततः ।
 भजन्ति सततं सन्तः परमात्मानमीश्वरम् ॥ ४ ॥
 दैवं वर्द्धयितुं शक्तः क्षयं कर्तुं स्वलीलया ।
 न दैवबद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशी च निर्णयः ॥ ५ ॥
 तस्माद्भजत गोविन्दं मोहं त्यजत दुःखदम् ।
 सुखदं मोक्षदं सारं जन्ममृत्युभयापहम् ॥ ६ ॥
 परमानन्दजननं मोहजालनिकृन्तनम् ।
 शशद्भजन्ति यत् सर्वे ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ७ ॥
 कोऽहं भवाञ्चै युष्माकं का वा यूयं ममात्मिकाः ।
 तत्कर्म स्रोतसां सर्वं पुञ्जीभूतञ्च फेनवत् ॥ ८ ॥
 संश्लेषं विपरीतं वा तत्सर्वमीश्वरेच्छया ।
 ब्रह्माण्डमीश्वराधीनं न स्वतन्त्रं विदुर्बुधाः ॥ ९ ॥
 जलबुद्बुदवत् सर्वमनित्यञ्च जगत्त्रयम् ।
 मायामनित्ये कुर्वन्ति मायया मूढचेतसः ॥ १० ॥
 सन्तस्तत्र न लिप्यन्ति वायुवत् कृष्णचेतसः ।
 तस्मान्मोहं परित्यज्य विदायं दत्त मातरः ॥ ११ ॥
 इत्येवमुक्त्वा ता नत्वा सार्द्धं शङ्करपार्षदैः ।
 यात्राञ्चकार भगवान्मनसा श्रीहरिं स्मरन् ॥ १२ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र ददर्श रथमुत्तमम् ।
 विश्वकर्मनिर्मितञ्च हीरकेण विराजितम् ॥ १३ ॥
 सद्रत्नसाररचितं माणिक्येन विराजितम् ।
 पारिजातप्रसूनानां मालाजालैश्च शोभितम् ॥ १४ ॥
 मणीन्द्रदर्पणैः श्वेतचामरैरतिदीपितम् ।

क्रोडाहर्मन्दिरै रम्यै चित्रितैश्चित्रितं वरम् ॥ १५ ॥

शतचक्रं सुविस्तीर्णं मनोयायि मनोहरम् ।

प्रस्थापितञ्च पार्वत्या वेष्टितं पार्षदैर्वरैः ।

तमारुहन्तं यानं ता हृदयेन विदूयता ॥ १६ ॥

सहसा चेतनां प्राप्य मुक्तकेश्यः सुचातुराः ॥ १७ ॥

दृष्ट्वा च स्वपुरः स्कन्दं स्तम्भिता अतिशोकतः ।

उन्नत्ता इव तत्रैव वक्तुमारिभिरे भिया ॥ १८ ॥

कृतिका ऊचुः ।

किं कुर्मः क्व च यास्यामो वयं वत्स त्वदाश्रयाः ।

विहायास्मान् क्व यासि त्वं नायं धर्मस्तवाधुना ॥ १९ ॥

स्नेहेन वञ्चितोऽस्माभिः पुत्रोऽस्माकं स्वधर्मतः ।

नायं धर्मो मातृवर्गानुपयुक्तः सुतस्यजेत् ॥ २० ॥

इत्युक्त्वा कृतिकाः सर्वाः कृत्वा वचसि कार्त्तिकम् ।

पुनर्मूर्च्छामवापुस्ताः सुतविच्छेददारुणाम् ॥ २१ ॥

कुमारो बोधयित्वा ता अध्यात्मवचनेन वै ।

ताभिश्च पार्षदैः सार्द्धमारुहोह रथं सुने ॥ २२ ॥

पूर्णकुम्भं द्विजं वैश्यां शूद्रकथान्यञ्च दर्पणम् ।

दध्याज्यं सधुलाजञ्च पुष्पं द्रुवोज्जतं सितम् ।

वृषं गजेन्द्रं तुरगं ज्वलदग्निं सुवर्णकम् ।

पर्णञ्च परिपक्वानि फलानि विविधानि च ।

पतिपुत्रवर्ती नारीं प्रदीपं मणिमुत्तमम् ।

मुक्तां प्रसूनमालाञ्च सद्यो मांसञ्च चन्दनम् ।

ददगैतानि वस्तूनि मङ्गलानि पुरो सुने ॥ २३ ॥

शृगालं नकुलं कुम्भं शवं वामे शुभावहम् ।

राजहंसं मयूरञ्च खञ्जनञ्च शुकं पिकम् ।
 पारावतं शङ्खचिह्नं चक्रवाकञ्च मङ्गलम् ।
 कृष्णसारञ्च सुरभीं चामरीं श्वेरचामरम् ।
 श्वेनुञ्च वत्ससंयुक्तां पताकां दक्षिणे शुभाम् ।
 मानाप्रकारवाद्यञ्च शुश्राव मङ्गलध्वनिम् ।
 हरिशब्दस्य सङ्गीतं घण्टाशङ्खध्वनिन्तथा ॥ २४ ॥
 दृष्ट्वा श्रुत्वा मङ्गलं स जगाम तातमन्दिरम् ।
 क्षणेनानन्दयुक्तञ्च मनोयायिरथेन च ॥ २५ ॥
 कुमारः प्राप्य कैलासं न्यग्रोधाक्षयमूलके ।
 क्षणं तस्थौ कृत्तिकाभिः पाषादप्रवरैः सह ॥ २६ ॥
 पार्वती मङ्गलं कृत्वा राजमार्गं मनोहरम् ।
 पद्मरागैरिन्द्रनीलैः संस्कृतं परितः पुरम् ॥ २७ ॥
 रत्नास्तम्भसमूहैश्च पट्टसूत्रप्रवर्जितैः ।
 श्रीखण्डपल्लवैर्युक्तं पूर्णकुम्भैः सुशोभितम् ॥ २८ ॥
 पूर्णकुम्भजलैर्व्याप्तं सिक्तं चन्दनवारिभिः ।
 रत्नप्रदीपासंख्यैश्च मणिराजैर्विराजितम् ॥ २९ ॥
 मटनर्त्तकवेष्ट्यानामुत्सवैः संकुलं सदा ।
 वन्दिभिर्विप्रवर्गैश्च दूर्वापुष्पकरैर्युतम् ।
 पतिपुत्तवतीभिश्च साध्वीभिश्च समन्विताम् ॥ ३० ॥
 लक्ष्मीं सरस्वतीं दुर्गां सावित्रीं तुलसीं रतिम् ।
 अरुन्धतीमहल्याञ्च दितिं तारां मनोरमाम् ।
 अदितिं शतरूपाञ्च शचीं सन्ध्याञ्च रोहिणीम् ॥ ३१ ॥
 अनसूयाञ्च स्नाहाञ्च सञ्ज्ञां वरुणकामिनीम् ।
 आकूतिञ्च प्रसूतिञ्च देवहूतीञ्च मेनकाम् ॥ ३२ ॥

तामेकपाटलामेकपर्णां मैनाककामिनीम् ।

वसुधराञ्च मनसां पुरस्कृत्य समाययौ ॥ ३३ ॥

रम्भा बिलोत्तमा मैना घृताची मोहिनी शुभा ।

उर्वशी रत्नमाला च सुशीला ललिता कला ॥ ३४ ॥

कदम्बमाला सुरसा वनमाला च सुन्दरी ।

एताद्यान्याश्च बह्व्यश्च विप्रेन्द्राऽप्सरसाङ्गणाः ॥ ३५ ॥

सङ्गीतनर्त्तनपराः सस्मिता वेशसंयुताः ।

करतालकराः सर्वा जम्भुरानन्दपूर्वकम् ॥ ३६ ॥

देवाश्च मुनयः शैला गन्धर्वाः किन्नरास्तथा ।

सर्वे ययुः प्रमुदिताः कुमारस्यानुमज्जने ॥ ३७ ॥

नानाप्रकारवाद्यैश्च रुद्रैश्च पार्श्वदैः सह ।

भैरवैः चैत्रपालैश्च ययौ सार्धं महेश्वरः ॥ ३८ ॥

अथ शक्तिधरो हृष्टो दृष्ट्वा पावर्तीन्तदा ।

अवरुञ्च रथात्तूर्णं शिरसा प्रणनाम च ॥ ३९ ॥

तं पद्माप्रमुखं देवीगणञ्च मुनिकामिनीम् ।

शिवञ्च परया शक्त्या सर्वान् संभाष्य यत्नतः ।

पावर्ती कार्त्तिकं दृष्ट्वा क्रोडे कृत्वा चुचुस्व च ॥ ४० ॥

शङ्करश्च सुराः शैला देव्यश्च शैलयोपितः ।

पावर्तीप्रमुखा देव्यो देवाश्च शङ्करस्ताथा ।

शैलाश्च मुनयः सर्वे ददुस्तस्मै शुभाशिरम् ॥ ४१ ॥

कुमारः सगणैः सावित्रागव्य च शिवालयम् ।

ददग्मे तं सभामध्ये विष्णुं श्रीरोदगायिनम् ।

रत्नसिंहासनस्थश्च रत्नभूषणभूषितम् ॥ ४२ ॥

धनत्रयो नृचन्द्रार्कवह्निवाय्वादिभिर्भुतम् ।

ईषडास्यं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकातरम् ।

सुतं मुनीन्द्रेर्देवेन्द्रेः सेवितं शे तचामरैः ॥ ४३ ॥

तं दृष्ट्वा जगतां नाथं भक्तिनम्रात्मकन्धरः ।

पुलकान्वितसर्वाङ्गैः शिरसा प्रणनाम ह ॥ ४४ ॥

विधिं धर्मञ्च देवांश्च मुनीन्द्रांश्च मुदान्वितान् ।

प्रणनाम च प्रत्येकं प्राप तेषां शुभाशिषम् ॥ ४५ ॥

सर्वान् संभाष्य प्रत्येकमुवाच कनकासने ।

ददौ धनानि विप्रेभ्यः पार्वत्या सह शङ्करः ॥ ४६ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे गणपतिखण्डे कार्तिकागमनं

नाम षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

अथ विष्णुर्जगत्कान्तो हृष्टः कृत्वा शुभक्षणम् ।

रत्नसिंहासने रस्ये वासयामास कार्तिकम् ॥ १ ॥

नानाविधानि वाद्यानि कांस्यतालादिकानि च ।

नानाविधानि यन्त्राणि वादयामास कौतुकात् ॥ २ ॥

वेदमन्त्राभिषिक्तैश्च सर्वतीर्थोदपूर्णकैः ।

सद्रत्नकुशयतकैः स्नापयामास तं मुदा ॥ ३ ॥

सद्रत्नसाररचितकिरीटमङ्गलाङ्गदम् ।

अमूल्यरत्नरचितभूषणानि बह्वनि च ।

वक्त्रिशुद्धांशुके दिव्ये क्षीरोदार्यवसम्भवम् ।

कौसुभं वनमालाञ्च तस्मै चक्रं ददौ मुदा ॥ ४ ॥

ब्रह्मा ददौ यज्ञसूत्रं वेदाय वेदमातरम् ।

सन्ध्यामन्त्रं कृष्णमन्त्रं स्तोत्रञ्च कवचं हरेः ॥ ५ ॥

कमण्डलुञ्च ब्रह्मास्त्रं विद्याञ्च वैरिमर्दिनीम् ।

धर्मो धर्ममतिं दिव्यां सर्वजीवे दयां ददौ ॥ ६ ॥

परं मृत्युञ्जयं ज्ञानं सर्वशास्त्रावबोधनम् ।

शश्वत् सुखप्रदं तत्त्वज्ञानञ्च सुमनोहरम् ॥ ७ ॥

योगतत्त्वं सिद्धितत्त्वं ब्रह्मज्ञानं सुदुर्लभम् ।

शूलं पिनाकं परशुं शक्तिं पाशुपतं धनुः ।

संहारास्त्रविनिक्षेपं तत्संहारं ददौ शिवः ॥ ८ ॥

श्वेतञ्चक्रं रत्नमालां ददौ तस्मै जलेश्वरः ।

गजेन्द्रञ्च महेन्द्रञ्च सुधाकुक्षं सुधानिधिः ॥ ९ ॥

मनोयायिरथं सूर्यः सन्नाहञ्च मनोरमम् ।

यमदण्डं यमश्चैव महाशक्तिं हुताशनः ।

नानाग्रस्त्राण्युपायानि सर्वे देवा ददुर्मुदा ॥ १० ॥

कामशास्त्रं कामदेवो ददौ तस्मै मुदान्वितः ।

क्षीरोदोऽमूल्यरत्नानि विगिष्टं रत्ननूपुरम् ॥ ११ ॥

पार्वती सन्निता हृष्टा परमानन्दमानसा ।

महाविद्यां सुगीलाञ्च विद्यां मेधां दयां स्मृतिम् ।

बुद्धिं सुनिर्मलां शान्तिं तृष्टिं पुष्टिं जमां धृतिम् ।

सदृढाञ्च हरी भक्तिं हरिदास्यं ददौ मुदा ॥ १२ ॥

प्रजापतिर्देवसेनां रत्नभूषणभूषिताम् ।
 सुविनीतां सुशीलाञ्च सुन्दरीं सुमनोहराम् ।
 ददौ तस्मै विवाहेन वेदमन्त्रेण नारद ।
 यां वदन्ति महाषष्ठीं पण्डिताः शिशुपालिकाम् ॥ १३ ॥
 अभिषिच्य कुमारञ्च सर्वे देवा ययुर्गृहम् ।
 मुनयश्चैव गन्धर्वाः प्रणम्य जगदीश्वरान् ॥ १४ ॥
 नारायणञ्च ब्रह्माणं धर्मं तुष्टाव शङ्करः ।
 प्रणनाम हरिं तातं धर्ममालिङ्ग्य नारद ॥ १५ ॥
 प्रीत्या ययौ च शैलेन्द्रः सगणः शङ्करार्चितः ।
 ये ये तत्रागताः सर्वे ययुरानन्दपूर्वकम् ॥ १६ ॥
 परमानन्दसंयुक्तो देव्या सह महेश्वरः ।
 कालान्तरे च तान् सर्वान् पुनरानीय शङ्करः ।
 पुष्टिं ददौ विवाहेन गणेशाय महात्मने ॥ १७ ॥
 सुताभ्यां सगणैः सार्द्धं पार्वतीं हृष्टमानसा ।
 सिधेवे स्वामिनः पादपद्मं सा सर्वकामदम् ॥ १८ ॥
 इत्येवं कथितं सर्वं कुमारस्याभिषेचनम् ।
 विवाहः पूजनं तस्य गणेशस्य विवाहकम् ॥ १९ ॥
 पार्वतीपुत्रलाभञ्च देवानाञ्च समागमः ।
 का ते मनसि वाङ्माप्ति किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २० ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 'गणपतिखण्डे कुमाराभिषेको नाम
 सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग वेदवेदाङ्गपारग ।

पृच्छामि त्वामहं किञ्चिदतिसन्देहमीश्वर ॥ १ ॥

सुतस्य त्रिदशेशस्य शङ्करस्य महात्मनः ।

विघ्ननिघ्नस्य यद्विघ्नमीश्वरस्य कथं प्रभो ॥ २ ॥

परिपूर्णतमः श्रीमान् परमात्मा परात्परः ।

गोलोकनाथः स्वांशेन पार्वतीतनयः स्वयम् ॥ ३ ॥

अहो भगवतस्तस्य मस्तकच्छेदनं विभो ।

ग्रहदृष्ट्या ग्रहेशस्य तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥

नारायण उवाच ।

सावधानं शृणु ब्रह्मन्नितिहासं पुरातनम् ।

विघ्नेशस्य विघ्नमिदं बभूव येन नारद ॥ ५ ॥

एकदा शङ्करः सूर्यं जघान परमक्रुधा ।

सालिन्नुसालिहन्तारं शूलेन भक्तवत्सलः ॥ ६ ॥

चीमूर्योऽव्ययशूलेन शिवतुल्येन तेजसा ।

जहार चेतनां सद्यो रथाच्च निपपात ह ॥ ७ ॥

ददृशे कश्यपः पुच्छं मृतमुत्तानलोचनम् ।

कृत्वा वक्षसि तं शोकात् विललाप शृणु मुहुः ॥ ८ ॥

क्वाक्वाकारं कुरास्तस्मात्क्रुर्विललपुर्मृगम् ।

अव्यामृतं जगत् सर्वं बभूव तमसाहतम् ॥ ९ ॥

निष्प्रभं तनयं दृष्ट्वा शशाप कश्यपः शिवम् ।

तपस्वी ब्रह्मणः पौत्रः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ॥ १० ॥

मत्पुत्रस्य यथा वक्षस्मिन्नं शूलेन तेऽयं च ।

त्वत्पुत्रस्य शिरस्मिन्नमेवभूतम्भविष्यति ॥ ११ ॥

शिवश्च गलितक्रोधः क्षणेनैवाशुतोषकः ।

ब्रह्मज्ञानेन तत्सूर्यं जीवयामास तत्क्षणात् ॥ १२ ॥

ब्रह्मविष्णुमहेशानामंशश्च त्रिगुणात्मकः ।

सूर्यश्च चेतनां प्रप्य समुत्तस्युः पितुः पुरः ॥ १३ ॥

ननाम पितरं भक्त्या शङ्करं भक्तवत्सलः ।

विज्ञाय शम्भोः शापञ्च कश्यपञ्च चुकोप ह ॥ १४ ॥

विषयं नैव जयाह कोपेनैवमुवाच ह ।

विषयञ्च परित्यज्य भजामि कृष्णमीश्वरम् ॥ १५ ॥

सर्वं तुच्छमनित्यञ्च नश्वरं चेश्वरं विना ।

विहाय मङ्गलं सत्त्वं विद्वान्छेदमङ्गलम् ॥ १६ ॥

देवेश प्रेरितो ब्रह्मा समागत्य सप्तभूमः ।

बोधयित्वा रविं तत्र युयोज विषये प्रभुः ॥ १७ ॥

शिवस्तमाश्रितं कृत्वा ब्रह्मा च स्नातयं मुदा ।

जगाम कश्यपश्चैव स्वराशिं रविरेव च ॥ १८ ॥

अथ माली हुमाली च व्याधियस्तौ बभूवतुः ।

शिवौ गलितसर्वाङ्गी शक्तिहीनौ हतप्रभौ ॥ १९ ॥

तावुवाच स्वयं ब्रह्मा युवाञ्च भजतां रविम् ।

सूर्यकोपेन गलितौ युवामेव हतप्रभौ ॥ २० ॥

सूर्यस्य कवचं स्तोत्रं सर्वं पूजाविधिं विधिः ।

जगाम कथयित्वा तौ ब्रह्मलोकं सनातनः ॥ २१ ॥

ततस्तौ पुष्करं गत्वा सिधेवाते रविं मुने ।
 स्नात्वा त्रिकालं भक्त्या च जपन्तौ मन्त्रमुत्तमम् ॥२२॥
 ततः सूर्याहरं प्रप्य निजरूपौ बभूवतुः ।
 इत्येवं कथितं सर्वं किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २३ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे विघ्नेशविघ्नकथनं नाम
 अष्टादशोऽध्यायः ।

एकोनविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

किं स्तोत्रं कवचं ब्रह्मन् ब्रह्मणा च दत्तं मुने ।
 दानवाभ्यां पुरा दत्तं सूर्यस्य परमात्मनः ॥ १ ॥
 किं वा पूजाविधानं वा किं मन्त्रं व्याधिनाशनम् ।
 सर्वं चास्य महाभाग तच्चे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

सूत उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा भगवान् कर्णानिधिः ।
 स्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रमुवाच पूजनक्रमम् ॥ ३ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि श्रीसूर्यपूजनक्रमम् ।
 स्तोत्रञ्च कवचं सर्वं पापव्याधिविमोचनम् ॥ ४ ॥

मालिमुमालिनी दैत्यौ व्याधिग्रस्तौ बभूवतुः ।
 विधिं सस्मरतुः स्तोतुं शिवमन्त्रप्रदायकम् ॥ ५ ॥
 ब्रह्मा गत्वा च वैकुण्ठं पप्रच्छ कमलापतिम् ।
 शिवं तत्रैव गच्छन्तं वसन्तं हरिसन्निधौ ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मालिमुमालिनी दैत्यौ व्याधिग्रस्तौ बभूवतुः ।
 कमुपायं वद ब्रह्मांस्तयोर्व्याधिविनाशने ॥ ७ ॥

विष्णुरुवाच ।

कृत्वा सूर्यस्य सेवाञ्च पुष्करे पूर्णवत्सरम् ।
 व्याधिहन्तुर्मदंशस्य तौ च मुक्तौ भविष्यतः ॥ ८ ॥

शङ्कर उवाच ।

सूर्यस्य स्तोत्रं कवचं मन्त्रं कल्पतरुं परम् ।
 देहि ताभ्यां जगत्कान्त व्याधिहन्तुर्महात्मनः ॥ ९ ॥
 आरात् सम्पत् प्रदातारौ सर्वदाता हरिः स्वयम् ।
 व्याधिहन्ता दिनकरो यस्य यो विषयो विधे ॥ १० ॥
 तयोर्बभूवमतिं प्राप्य ययौ दैत्यगृहं विधिः ।
 प्रणम्य तौ तं पृष्ट्वा च तस्मै ददतुरासनम् ॥ ११ ॥
 तावुवाच स्वयं ब्रह्मा गलिनी च दद्यानिधिः ।
 स्तब्धावाहाररहिता पूयदुर्गन्धसंयुतौ ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गृहीत्वा कवचं स्तोत्रं मन्त्रं पूजाविधिक्रमम् ।
 गत्वा हि पुष्करं वत्सौ भजथः प्रणतौ रविम् ॥ १३ ॥

तावूचतुः ।

भजावः केन विधिना केन मन्त्रेण वा विधे ।

किं स्तोत्रं कवचं किं वा तदावाभ्यां प्रदेहि च ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कृत्वा त्रिकालं स्नानञ्च मन्त्रेणानेन भास्करम् ।

संखेय्य भास्करं भक्त्या नीरुजौ च भविष्यथः ॥ १५ ॥

श्रीं ह्रीं नमो भगवते सूर्याय परमात्मने स्वाहा ।

इत्यनेन च मन्त्रेण सावधानं दिवाकरम् ।

संपूज्य भक्त्या दत्त्वा चैवोपहाराणि षोडश ।

एवं संवत्सरं यावत् ध्रुवं मुक्तौ भविष्यथः ॥ १६ ॥

अपूर्वं कवचं तस्य युवाभ्यां प्रददाम्यहम् ।

यद्वत्तं गुरुणा पूर्वमिन्द्राय प्रीतिपूर्वकम् ॥ १७ ॥

तत् सहस्रभगाङ्गाय शापेन गौतमस्य च ।

अहत्याहरणेनैव पापयुक्ताय सङ्कटे ॥ १८ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

इन्द्रं शृणु प्रवक्ष्यामि कवचं परमाद्भुतम् ।

यद्वृत्वा मुनयः पूता जीवन्मुक्ताश्च भारते ॥ १९ ॥

कवचं विभ्रतो व्याधिर्न याति सन्निधिं भिया ।

यथा दृष्ट्वा वैनतेयं पलायन्ते भुजङ्गमाः ॥ २० ॥

छद्वाय गुरुभक्ताय स्वशिष्याय प्रकाशयेत् ।

सुलाय परशिष्याय दत्त्वा मृत्युमवाप्नुयात् ॥ २१ ॥

जगद्विलक्षणस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।

ऋषिच्छन्दश्च गायत्री देवो दिनकरः स्वयम् ।

व्याधिप्रणाशे सौन्दर्ये विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ २२ ॥

सद्यः पूतकरं सारं सर्वपापप्रणाशनम् ।

श्रीं क्लीं ह्रीं श्रीं श्रीसूर्याय स्वाहा मे पातु मस्तकम् ॥ २३ ॥

अष्टादशाक्षरो मन्त्रः कपालं मे सदावतु ।
 ओं क्लीं क्लीं श्रीं श्रीसूर्याय स्वाहा मे पातु नासिकाम्
 चक्षुर्मे पातु सूर्यश्च तारकाश्च विकर्त्तनः ।
 भास्करो मेऽधरं पातु दन्तं दिनकरः सदा ॥ २५ ॥
 प्रचण्डः पातु गण्डं मे मार्त्तण्डः कर्णमेव च ।
 मिहिरश्च सदा स्कन्धं पातु जङ्घे च पूषणः ॥ २६ ॥
 वक्षः पातु रविः शश्वन्नाभिं सूर्यः स्वयं सदा ।
 कङ्कालं मे सदा पातु सर्वदेवनमस्कृतः ॥ २७ ॥
 करौ पातु सदा ब्रध्नः पातु पादौ प्रभाकरः ।
 विभाकरो मे सर्वाङ्गं पातु सन्ततमीश्वरः ॥ २८ ॥
 इति ते कथितं वत्स कवचं सुमनोहरम् ।
 जगद्विलक्षणं नाम त्रिजगत्सु सुदुर्लभम् ॥ २९ ॥
 पुरा दत्तञ्च मनवे पुलस्त्यः पुष्करे मुदा ।
 मया दत्तञ्च तुभ्यञ्च यस्मै कस्मै न दास्यसि । ३० ॥
 व्याधितो मुच्यसे त्वं च कवचस्य प्रसादतः ।
 भवानरोगी श्रीमांश्च भविष्यति न संशयः ॥ ३१ ॥
 लक्षवर्षहविष्येण यत् फलं लभते नरः ।
 तत् फलं लभते नूनं कवचस्यास्य धारणात् ॥ ३२ ॥
 इदं कवचमज्ञात्वा यो मूढो भास्करं भजेत् ।
 दशलक्षप्रजप्तोऽपि मन्त्रसिद्धिर्न जायते ॥ ३३ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे सूर्यकवचं समाप्तम् ।

ब्रह्मीवाच ।

धृत्वेदं कवचं वत्सौ कृत्वा च स्तवनं रवेः ।

युवां व्याधिविमुक्तौ च निश्चितन्तु भविष्यथः ॥ ३४ ॥

स्तवनं सामवेदोक्तं सूर्यस्य व्याधिमोचनम् ।

सर्वपापहरं सारं श्रीरारोग्यकरं परम् ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तं ब्रह्म परमं धाम ज्योतीरूपं सनातनम् ।

त्वामहं स्तोतुमिच्छामि भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ३६ ॥

त्रैलोक्यलोचनं लोकनाथं पापप्रमोचनम् ।

तपसां फलदातारं दुःखदं पापिनां सदा ॥ ३७ ॥

कर्मानुरूपफलदं कर्मबीजं दयानिधिम् ।

कर्मरूपं क्लियारूपमरूपं कर्मबीजकम् ॥ ३८ ॥

ब्रह्मविष्णुमहेशानामंशश्च त्रिगुणात्मकम् ।

व्याधिदं व्याधिहन्तारं शोकमोहभयापहम् ।

सुखदं मोचदं सारं भक्तिदं सर्वकामदम् ॥ ३९ ॥

सर्वेश्वरं सर्वरूपं साक्षिणं सर्वकर्मणाम् ।

प्रत्यक्षं सर्वलोकानामप्रत्यक्षं मनीहरम् ॥ ४० ॥

शश्वद्रसहरं पद्माद्रसदं सर्वसिद्धिदम् ।

सिद्धिस्वरूपं सिद्धेशं सिद्धानां परमं गुरुम् ॥ ४१ ॥

स्तवराजमिदं प्रोक्तं गुह्याद्गुह्यतरं परम् ।

तिसन्ध्यं ॥ ७८ ॥ त्रैलोक्यं सर्वव्याधिः प्रमुच्यते ॥ ४२ ॥

अःस्यं दुःखं दारिद्र्यं रोगं शोकं भयं कलिः ।

तस्य वशं विग्रेष श्रीमूर्त्युपया ध्रुवम् ॥ ४३ ॥

महाकुडी च गलितो चक्षुर्हीनो महाव्रणी ।

यथा ॥ महाशूली नानाव्याधियुतोऽपि वा ।

मासं वा ॥ विषात्रं श्रुत्वा स मुच्यते ध्रुवम् ।

स्नानञ्च सर्वतीर्थानां लभते नात्र संशयः ॥ ४४ ॥
 पुष्करं गच्छ तं शीघ्रं भास्करं भजतं सुतौ ।
 इत्येवमुक्त्वा स विधिर्जगाम स्वालयं मुदा ॥ ४५ ॥
 तौ निषेधं दिनेशं तं नीरुजौ तौ बभूवतुः ।
 इत्येवं कथितं वत्स किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४६ ॥
 सर्वविघ्नहरं सारं विघ्नेशविघ्नकारणम् ।
 स्तोत्रेणानेन तं सुत्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४७ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 वृणपतिखण्डे विघ्नकारणकथनं नामोत्त-
 विंशतितमोऽध्यायः ।

विंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

हरिरंशसमुत्पन्नो हरितुल्यो भवान् धिया ।
 तेजसा विक्रमेणैव मत्प्रश्नं श्रोतुमर्हसि ॥ १ ॥
 विघ्ननिघ्नस्य यद्विघ्नं श्रुतं तत्परमाद्भुतम् ।
 तद्विघ्नकारिणश्चैव विघ्नकारणवज्जितः ॥ २ ॥
 अधुना श्रोतुमिच्छामि स्वात्मसन्देहमञ्जनम् ।
 त्वैलोक्यनाथतनये गजास्ययोजना कथम् ॥ ३ ॥
 स्थितेष्वन्येषु सर्वेषां जन्तूनां जन्तुसंसार ।
 तिमिरशलां सुरूपेषु नानारूपेषु रूपिणाम् ॥ ४ ॥

श्रीनारायण उवाच ।

गजास्ययोजनायाश्च कारणं शृणु नारद ।
 गोप्यं सर्वपुराणेषु वेदेषु च सुदुर्लभम् ॥ ५ ॥
 तारणं सर्वदुःखानां कारणं सर्वसम्पदाम् ।
 हारणं विपदाञ्चैव रहस्यं पापमोचनम् ॥ ६ ॥
 महालक्ष्म्याश्च चरितं सर्वमङ्गलमङ्गलम् ।
 सुखदं मोक्षदञ्चैव चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ ७ ॥
 शृणु तात प्रवक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
 रहस्यं पाञ्चकल्पस्य पुरा तातमुखाञ्छ्रुतम् ॥ ८ ॥
 एकदैव महेन्द्रश्च पुष्पभद्रां नदीं यतो ।
 महासम्पन्नोऽबन्तः कामी राजयियान्वितः ॥ ९ ॥
 तत्तारिऽतिरहःस्थाने पुष्पोद्याने मनोहरे ।
 अतीवदुर्गमेऽरण्ये सर्वजन्तुविवर्जिते ॥ १० ॥
 भ्रमरध्वनिसंयुक्ते पुंस्कोकिलवृक्षतन्वते ।
 सुगन्धिपुष्पसंन्निष्टवायुना सुरभीकृते ॥ ११ ॥
 ददर्श रम्भां तत्रैव चन्द्रलोकात् समागताम् ।
 सुरतश्चमविश्रामकामुकीं कामकामुकीम् ॥ १२ ॥
 इच्छन्तीमीप्सितां क्रीडां गच्छन्तीं मदनाश्रमम् ।
 एकाकिनीमुत्सनक्तां मन्मथोद्धतमानसाम् ॥ १३ ॥
 सुश्रोणीं सुदतीं श्यामां विस्वाधरसरोरुहाम् ।
 वृहन्नितम्बभारतीं गजेन्द्रमन्दगामिनीम् ॥ १४ ॥
 सस्मितास्यगरचन्द्रां सकटाक्षञ्च विश्वतीम् ।
 विभ्रतीं कवरीं रम्यां मालतीमात्यशोभिताम् ॥ १५ ॥
 वीर्यशुभांशुकधरां रत्नभूषणभूषिताम् ।

कस्तूरीविन्दुना साङ्गं सिन्दूरविन्दुमण्डिताम् ॥ १६ ॥
 नीलोत्पलविनिन्द्यैककजलोज्ज्वललोचनाम् ।
 मणिकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजिताम् ॥ १७ ॥
 अत्युन्नतं सुकठिनं पत्रराजिविराजितम् ।
 सुखदं रसिकानाञ्च स्तनयुग्मञ्च बिभ्रतीम् ॥ १८ ॥
 सर्वशोभाढ्यवेशाढ्यां सुभगां सुरतोत्सुकाम् ।
 प्राणाधिकाञ्च देवानां स्वच्छां स्वच्छन्दगामिनीम् ॥ १९ ॥
 वरामप्सरसां रम्यामतीवस्थिरयौवनाम् ।
 गुणरूपवतीं शान्दां मुनिमानसमोहिनीम् ॥ २० ॥
 दृष्ट्वा तामतिवेशाढ्यां तत्कटाक्षेण पीडितः ।
 इन्द्रोऽतीन्द्रियचापल्यात् प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २१ ॥

इन्द्र उवाच ।

क्व गच्छसि वरारोहे क्वागतासि मनोहरे ।
 मया दृष्टानि सुचिरं मत्प्रियाणि तवाधुना ॥ २२ ॥
 तवान्वेषणकर्त्ताहं श्रुत्वा वाचिकवक्ततः ।
 शश्वत्तवानुरक्तश्च कामन्यां गणयामि च ॥ २३ ॥
 सुवासितजलार्थी यः किमिच्छेत् पङ्क्तिं जलम् ।
 यङ्कं नेच्छेच्चन्दनार्थी पङ्कजार्थी न चोत्पलम् ॥ २४ ॥
 सुधार्थी न सुरामिच्छेद् दुग्धार्थी न जलाविलम् ।
 सुगन्धिपुष्पशायी यो न चास्त्रतल्पमिच्छति ॥ २५ ॥
 यः स्वर्गी नरकां नेच्छेत् सुभोगी मन्दभोजनम् ।
 पण्डितैः सह संवासी नेच्छेत् कामिनीसन्निधिम् ।
 विहाय रत्नाभरणं कोऽपीच्छेत्क्षीहभूषणम् ॥ २६ ॥
 त्वामाश्लिष्य महाविघ्नां को मूढो गन्तुमिच्छति ।

विहाय गङ्गां को विज्ञो नदीमन्याञ्च वाञ्छति ॥ २७ ॥

नेन्द्रियैश्चेन्द्रियरतिं वर्द्धमानाञ्च सेवनेः ।

वरं प्रार्थयितारञ्च जीविनञ्च सुखार्थिनः ॥ २८ ॥

इत्येवमुक्ता भगवानवरोह्य गजेश्वरात् ।

कामयुक्तञ्च पुरतस्तस्यौ तस्याञ्च नारद ॥ २९ ॥

श्रुत्वा तद्वचनं रम्भा महाशृङ्गारलोलुपा ।

जहासानम्रवदना पुलकाञ्चितवियहा ॥ ३० ॥

स्मेराननकटाक्षेण स्तनोरुदर्शनेन च ।

कामाग्न्याहुतिवाक्येन जहार तस्य चेतनम् ॥ ३१ ॥

मितं सारं सुमधुरं सुस्निग्धं कीमलं प्रियम् ।

पुरुषायत्तबीजञ्च प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३२ ॥

रम्भोवाच ।

यास्यामि वाञ्छितं यत्र प्रप्रेन तव किं फलम् ।

नाहं सन्तोषजननी धूर्त्तानां दुष्टमितरता ॥ ३३ ॥

यथा मधुकरो लोभात् सर्वपुष्पासवं लभेत् ।

स्वादु यत्रातिरिक्तं स तत्र तिष्ठति सन्ततम् ॥ ३४ ॥

तथैव लम्पटपुमान् भ्रमेद् भ्रमरवत् सदा ।

न विवदो हि कास्त्रेव वायुवद्रसमाहरेत् ॥ ३५ ॥

सुपुमानङ्गवत् स्त्रीणां यथा शाखाञ्च शाखिषु ।

लम्पटः काकवङ्गोलः फलं भुक्त्वा प्रयाति च ॥ ३६ ॥

स्वकार्यमुद्धरेद् यावत्तावदासप्रयोजनम् ।

स्थितिः कार्यानुरोधेन यथा कार्ते हुताग्निः ॥ ३७ ॥

यावत्तडागं तोयानि तावद् यादांसि तेषु च ।

शुकारम्भे च तोयानां यान्ति स्थानान्तरं पुनः ॥ ३८ ॥

त्वं देवानामीश्वरोऽसि कामिनीनाञ्च वाञ्छितः ।
 पुमांसं रसिकं शश्वद् वाञ्छन्ति रसिकाः सुखात् ॥ ३९ ॥
 युवानं रसिकं शान्तं सुवेशं सुन्दरं प्रियम् ।
 गुणिनं धनिनं स्वच्छं कान्तमिच्छति कामिनी ॥ ४० ॥
 दुःशीलं रोगिणं वृद्धं रतिशक्तिविहीनकम् ।
 अदातारमविज्ञञ्च नैव वाञ्छन्ति योषितः ॥ ४१ ॥
 का मूढा न च वाञ्छन्ति त्वामिव गुणसागरम् ।
 तवाज्ञाकारिणीं दासीं गृहाणात् यथासुखम् ॥ ४२ ॥
 इत्युक्त्वा सस्मिता सा च तं पपौ वक्रचक्षुषा ।
 कामाग्निदग्धा विगललज्जा तस्थौ समीपतः ॥ ४३ ॥
 ज्ञात्वा भावं स्मरार्त्तायाः स्मरशास्त्रविशारदः ।
 गृहीत्वा तां पुष्पतले विजहार तया सह ॥ ४४ ॥
 सहसा रहसि प्रौढां नग्नाञ्च सुभगां वराम् ।
 पक्वविस्वाधरौडीं च चुचुस्व चुम्बितस्तया ॥ ४५ ॥
 नानाप्रकारशृङ्गारं विपरीतादिकं मुने ।
 चकार कामी तत्रैव शृङ्गारी मूर्त्तिमानिव ॥ ४६ ॥
 तौ कामाहितचित्तौ मा बुबुधाते दिवानिशम् ।
 शश्वत्तद्गतचित्तौ च कामार्त्तौ ज्ञानवर्जितौ ॥ ४७ ॥
 स च कृत्वा स्थले क्रीडां तया सह सुरेश्वरः ।
 ययौ जलविहारार्थं पुष्पभद्रानदीजलम् ॥ ४८ ॥
 स चकार जलक्रीडां तया सह क्षणं मुदा ।
 जलात् स्थले स्थलात्तोये विजहार पुनः पुनः ॥ ४९ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तेन तर्कना मुनिपुङ्गवः ।
 सशिष्यो याति दुर्वासा वैकुण्ठाच्छङ्करालये ॥ ५० ॥

तच्च दृष्ट्वा मुनीन्द्रश्च देवेन्द्रः स्तम्भमानसः ।

ननामामृत्य सहसा ददौ तस्मै स चाशिपः ॥ ५१ ॥

पारिजातप्रसूनं यद्वत्तं नारायणेन वै ।

तच्च दत्तं महेन्द्राय मुनीन्द्रेण महात्मना ॥ ५२ ॥

दत्त्वा पुष्पं महाभागस्तमुवाच कृपानिधिः ।

माहात्म्यं तस्य यत् किञ्चिदपूर्वं मुनिसत्तमः ॥ ५३ ॥

दुर्वासा उवाच ।

सर्वविघ्नहरं पुष्पं नारायणनिवेदितम् ।

मूर्द्धीदं वस्य देवेन्द्र जयस्तस्यैव सर्वतः ॥ ५४ ॥

पुरः पूजा च सर्वेषां देवानामग्रणीर्भवेत् ।

तच्छायिव महालक्ष्मीर्न जहाति कदापि तम् ॥ ५५ ॥

ज्ञानेन तेजसा बुद्ध्या विक्रमेण बलेन च ।

सर्वदेवाधिकः श्रीमान् हरितुल्यपराक्रमः ॥ ५६ ॥

भक्त्या मूर्ध्नि न गृह्णाति योऽहङ्कारेण पामरः ।

नैवेद्यञ्च हरिरेव स भ्रष्टचीः स्वजातिभिः ।

द्वत्युक्ता गङ्गाशङ्ख जगाम गङ्गरालयम् ॥ ५७ ॥

शक्ती रथान्तिके पुष्पं संस्थाप्य गजमस्तके ।

शक्रं भ्रष्टप्रियं दृष्ट्वा सा जगाम गुरालयम् ।

पुञ्चली योग्यमिच्छन्ती नापरं चञ्चलाधमा ॥ ५८ ॥

देवराजं परित्यज्य गजराजो महाबली ।

प्रविवेश गङ्गारण्यं तं निजिष्य स्रतजसा ॥ ५९ ॥

तत्रैव करिणीं प्राप्य भक्तः संवुभुजे बलात् ।

सा तद् वभूव वगमा योपिज्जातिः सुकारिणी ।

तदीयभूतायतानां निवर्तयान्ताव तावते ॥ ६० ॥

हरिस्तन्मस्तकं हित्वा युयोज तेन बालके ।
 इत्येवं कथितं वत्स किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।
 गजास्ययोजनायाश्च कारणं पापनाशनम् ॥ ६१ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे गजास्ययोजनहेतुकथनं नाम
 विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

ते देवा ब्रह्मशापिन निश्रीकाः केन वा प्रभो ।
 बभूवुस्तद्वहस्यच्च गोपनीयं सुदुर्लभम् ॥ १ ॥
 कथं वा प्राप्नुते तां कमलां जगतां प्रसूम् ।
 किञ्चकार महेन्द्रश्च तद्भवान् वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

नारायण उवाच ।

गजेन्द्रेण घराभूतो रक्षया च सुमन्दधीः ।
 श्रुत्यैर्दिव्यदुक्ताश्च स जगामामरावतीम् ॥ ३ ॥
 तां दृश्य निरानन्दो निरानन्दां पुरीं सुने ।
 दैत्यगणां बन्धुहीनां वैरिवर्गैः समाकुलाम् ॥ ४ ॥
 सर्वं श्रुत्वा दूतमुखात् जगाम मन्दिरं गुरोः ।
 तेन देवगणैः सार्धं जगाम ब्रह्मणः सभाम् ॥ ५ ॥
 गत्वा नानास तं शक्रः कुरैः सार्धं तथा गुरुः ।

तुष्टाव वेदविधिना स्तोत्रेण भक्तिसंयुतः ।

प्रवृत्तिं कथयामास वाक्पतित्सं प्रजापतिम् ।

श्रुत्वा ब्रह्मा नम्रवक्त्रः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मत्प्रपौचोऽसि देवेन्द्र शश्वद्राजन् श्रिया ज्वलन् ।

लक्ष्मीसमशचीभर्ता परस्त्रीलोलुपः सदा ॥ ७ ॥

गौतमस्याभिशापेन भगाङ्गः सुरसंसदि ।

पुनर्लज्जाविहीनस्त्वं परस्त्रीरतिलोलुपः ॥ ८ ॥

यः परस्त्रीषु निरतस्तस्य श्रीर्वा कुतो यशः ।

स च निन्द्यः पापयुक्तः शम्भत् सर्वसभासु च ॥ ९ ॥

नैवेद्यं श्रीहरेरेव दत्तं दुर्वाससा च ते ।

गजभूर्द्धितया न्यस्तं रत्नया हतचेतसा ॥ १० ॥

क सा रत्ना सर्वभोग्या काधुना त्वं श्रिया हतः ।

पद्मा त्यक्ता यन्निमित्ताहता त्वक्तः क्षणेन सा ॥ ११ ॥

वेश्या सञ्जीकमिच्छन्ती निःश्रीकं न च चञ्चला ।

नवं नवं प्रार्थयन्ती परिनिन्द्य पुरातनम् ॥ १२ ॥

यद्वतं तद्वतं वक्तुं निष्पन्नं न निवर्त्तते ।

भज नारायणं भक्त्या पद्मायाः प्राप्तिहेतवे ॥ १३ ॥

इत्युक्त्वा तं जगत्स्रष्टुः स्तोत्रञ्च कवचं ददौ ।

नारायणस्य मन्त्रञ्च नारायणपदायणः ॥ १४ ॥

स तैः सार्धञ्च गुरुणा जजाप मन्त्रनीषितम् ।

गृहीत्वा कवचं तेन तुष्टाव पुष्करे हरिम् ॥ १५ ॥

वर्षमेकं निराहारो भारते पुष्पदे शुभे ।

सिमेव कमलाकान्तं कमलाप्राप्तिहेतवे ॥ १६ ॥

आविर्भूय हरिस्तस्मै वाञ्छितञ्च वरं ददौ ।
 लक्ष्मीस्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रमैश्वर्यं वर्धनम् ॥ १७ ॥
 दत्त्वा जगाम वैकुण्ठमिन्द्रः क्षीरोदमेव च ।
 गृहीत्वा कवचं सुत्वा प्राप पद्मालयां मुने ॥ १८ ॥
 सुरेश्वरोऽरिं जित्वा स ललाभामरावतीम् ।
 प्रत्येकञ्च सुराः सर्वे स्वालयं प्राप्नुवीक्षितम् ॥ १९ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे अथ लक्ष्मीप्राप्तिर्नामैक-

विंशतितमोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

आविर्भूय हरिस्तस्मै किं स्तोत्रं कवचं ददौ ।
 महालक्ष्म्याश्च लक्ष्मीशस्तस्मै ब्रूहि तपोधन ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

पुष्करे च तपस्तप्त्वा विरराम सुरेश्वरः ।
 आविर्बभूव तत्रैव क्षिप्तं दृष्ट्वा हरिः स्वयम् ॥ २ ॥
 तमुवाच हृषीकेशो वरं ह्यसु यथेक्षितम् ।
 न च वने वरं लक्ष्मीशस्तस्मै ददौ मुदा ॥ ३ ॥
 वरं दत्त्वा हृषीकेशः प्रवक्तुमुपयत्नम् ।
 हितं सत्यञ्च सारञ्च परिणामबुद्धावहम् ॥ ४ ॥

श्रीमधुसूदन उवाच ।

गृहाण कवचं शक्र सर्वदुःखविनाशनम् ।
 परमैश्वर्यजनकं सर्वशत्रुविमर्दनम् ॥ ५ ॥
 ब्रह्मणे च पुरा दत्तं संसारे च जलप्लुते ।
 यदृत्वा जगतां श्रेष्ठः सर्वैश्वर्ययुतो विधिः ॥ ६ ॥
 बभूवुर्मनवः सर्वे सर्वैश्वर्ययुता यतः ।
 सर्वैश्वर्यप्रदस्यास्य कवचस्य ऋषिर्विधिः ॥ ७ ॥
 पङ्क्तिञ्छब्दश्च सा देवी स्वयं पद्मालया सुर ।
 सिद्धैश्वर्यजपेष्वेव विनियोगः प्रकीर्तितः ।
 यदृत्वा कवचं लोकः सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ ८ ॥
 मस्तकं पातु मे पद्मा कण्ठं पातु हरिप्रिया ।
 नासिकां पातु मे लक्ष्मीः कमला पातु लोचनम् ॥ ९ ॥
 केशान् केशवकान्ता च कपालं कमलालया ।
 जगत्प्रसूर्गगण्डयुग्मं स्कन्धं सम्पत्प्रदा सदा ॥ १० ॥
 ओं श्रीं कमलवासिन्यै स्वाहा पृष्ठं सदावतु ।
 ओं श्रीं पद्मालयायै स्वाहा वक्षः सदावतु ।
 पातु श्रीर्मम कङ्कालं बाहुयुग्मञ्च श्रीं नमः ॥ ११ ॥
 ओं क्लीं श्रीं लक्ष्म्यै नमः पादौ पातु मे सन्ततश्चिरम् ।
 ओं क्लीं श्रीं नमः पद्मायै स्वाहा पातु नितम्बकम् ॥ १२ ॥
 ओं श्रीं महालक्ष्म्यै स्वाहा सर्वाङ्गं पातु मे सदा ।
 ओं क्लीं श्रीं क्लीं महालक्ष्म्यै स्वाहा मां पातु सर्वतः १३
 इति ते कथितं वत्स सर्वसम्पत्करं परम् ।
 सर्वैश्वर्यप्रदं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ १४ ॥
 गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेत्तु यः ।

कण्ठे वा दक्षिणे वाहौ स सर्वविजयी भवेत् ॥ १५ ॥

महालक्ष्मीर्गृहं तस्य न जहाति कदाचन ।

तस्य क्वायेव सततं सा च जन्मनि जन्मनि ॥ १६ ॥

इदं कवचमज्ञात्वा भजेन्नक्ष्मीं सुमन्दधीः ।

शतलजप्रजघ्नीऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ १७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे लक्ष्मीकवचं समाप्तम् ।

नारायण उवाच ।

दत्त्वा तस्मै च कवचं मन्त्रञ्च षोडशाक्षरम् ।

सन्तुष्टश्च जगन्नाथो जगतां हितकारणम् ॥ १८ ॥

ओं क्लीं श्रीं क्लीं नमो महालक्ष्म्यै हरिप्रियायै स्वाहा ।

ददौ तस्मै च कृपया इन्द्राय च महासुने ॥ १९ ॥

ध्यानञ्च सामवेदीकृतं गोपनीयं सुदुर्लभम् ।

सिद्धैर्मुनीन्द्रेर्दुष्प्राप्यं ध्रुवं सिद्धिप्रदं शुभम् ॥ २० ॥

श्वेतचम्पकवर्णाभां शतचन्द्रसमप्रभाम् ।

वक्त्रिशुभांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ २१ ॥

ईषद्वास्यप्रसन्नास्यां भक्तानुग्रहकारकाम् ।

सहस्रदलपद्मस्थां स्वस्थाञ्च सुमनोहराम् ॥ २२ ॥

शान्ताञ्च श्रीहरेः कान्तां तां भजेज्जगतां प्रसूम् ॥ २३ ॥

ध्यानिनानेन देवेन्द्र ध्यात्वा लक्ष्मीं मनोहराम् ।

भक्त्या दास्यसि तस्यै च चोपचाराणि षोडश ॥ २४ ॥

सुत्वानेन स्तवेनैव वक्ष्यमाणेन वासव ।

नत्वा वरं गृहीत्वा च लभिष्यसि च निर्वृतिम् ॥ २५ ॥

स्तवनं शृणु देवेन्द्र महालक्ष्म्याः सुखप्रदम् ।

कथयामि सुगोप्यञ्च त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २६ ॥

नारायण उवाच ।

देवि त्वां स्तोतुमिच्छामि न चमाः स्तोतुमीश्वराः ।
 बुद्धेरगोचरां सूक्ष्मां तेजोरूपां सनातनीम् ।
 अत्यनिर्वचनीयाञ्च को वा निर्वक्तुमीश्वरः ॥ २७ ॥
 स्वेच्छामयीं निराकारां भक्तानुग्रहविग्रहाम् ।
 स्तौमि वाक्मनसोः पारां किं वाऽहं जगदम्बिके ॥ २८ ॥
 परां चतुर्णां वेदानां पारवीजं भवार्णवे ।
 सर्वशस्याधिदेवीञ्च सर्वास्त्रामपि सम्पदाम् ॥ २९ ॥
 योगिनाञ्चैव योगानां ज्ञानानां ज्ञानिनान्तथा ।
 वेदानाञ्च वेदविदां जननीं वर्णयामि किम् ॥ ३० ॥
 यथा विना जगत्सर्वमवस्तु निष्कलं ध्रुवम् ।
 यथा स्तनान्धबालानां माता वस्तु त्वया सह ॥ ३१ ॥
 प्रसीद जगतां माता रक्षास्त्रान्तिकातरान् ।
 वयं त्वच्चरणाभोजे प्रपन्नाः शरणं गताः ॥ ३२ ॥
 नमः शक्तिस्वरूपायै जगन्मात्रे नमो नमः ।
 ज्ञानदायै बुद्धिदायै सर्वदायै नमो नमः ॥ ३३ ॥
 हरिभक्तिप्रदायिण्यै मुक्तिदायै नमो नमः ।
 सर्वज्ञायै सर्वदायै महात्म्यै नमो नमः ॥ ३४ ॥
 कुपुत्राः कुत्रचित् सन्ति न कुत्रचित् कुमातरुः ।
 कुत्र मातां पुत्रदोषे तं विहाय च गच्छति ॥ ३५ ॥
 हे मातर्दर्शनं देहि स्तनान्धान् बालकानिव ।
 कृपां कुरु कृपासिन्धुप्रियेऽस्मान् भक्तवत्सले ॥ ३६ ॥
 इत्येवं कथितं वत्स पद्मायाञ्च शुभावहम् ।
 सुखदं मोक्षदं सारं शुभदं सम्पदः प्रदम् ॥ ३७ ॥

इदं स्तोत्रं महापुण्यं पूजाकाले च यः पठेत् ।

महालक्ष्मीर्गृहं तस्य न जहाति कदाचन ॥ ३८ ॥

इत्युक्त्वा श्रीहरिस्तच्च तत्रैवान्तरधीयत ।

देवो जगाम क्षीरोदं सुरैः सार्द्धं तदान्नया ॥ ३९ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

गणपतिखण्डे लक्ष्मीस्तवकवचपूजाकथनं

नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

इन्द्रश्च गुरुणा सार्द्धं सुरैश्च हृष्टमानसः ।

जगाम शीघ्रं पद्मायै तीरं क्षीरपयोनिधेः ।

कवचञ्च गले बद्धा सद्रत्नगुटिकान्वितम् ।

मनसा स्तवनं दिव्यं स्मरं स्मरं पुनः पुनः ॥ १ ॥

ते सर्वे भक्तिचक्ताश्च तुष्टुवुः कमलालयाम् ।

सान्शुनेत्रातिदीनाश्च भक्तिनस्त्रात्मकन्धराः ॥ २ ॥

सा तेषां स्तवनं श्रुत्वा सद्यः साक्षाद् बभूव ह ।

सहस्रदलपद्मस्था शतचन्द्रसमप्रभा ॥ ३ ॥

जगद्व्याप्तं सुप्रभया जगन्माता यया मुने ।

तानुवाच जगद्धात्री हितं सारं यथोचितम् ॥ ४ ॥

श्रीमहालक्ष्मीरुवाच ।

वत्सा नेच्छामि वो गेहान् गन्तुं नैवं चमाधुना ।

भ्रष्टानां ब्रह्मयापेक्ष विभेति ब्रह्मयापतः ॥ ५ ॥

प्राणा मे ब्राह्मणाः सर्वे शश्वत् पुत्राधिकप्रियाः ।

विप्रदत्तञ्च यत्किञ्चिदुपजीयं सदैव च ॥ ६ ॥

विप्रा वृबन्तु मां तुष्टा वास्यामि च तदाज्ञया ।

न मे पूजां ध्रुवं कर्तुं चमास्ते च तपस्विनः ॥ ७ ॥

गुरुभिर्ब्राह्मणैर्देवैर्भिक्षुभिर्वैष्णवैस्तथा ।

ब्रह्मभाग्यं भवेद् देवास्ते शप्ताः सन्ति सन्ततम् ॥ ८ ॥

नारायणश्च भगवान् विभेति ब्रह्मयापतः ।

सर्वबीजश्च भगवान् सर्वेशश्च सनातनः ॥ ९ ॥

एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन् ब्राह्मणा हृष्टमानसाः ।

आजग्मुः सस्मिताः सर्वे ज्वलन्तो ब्रह्मतेजसा ॥ १० ॥

अङ्गिराश्च प्रचेताश्च क्रतुश्च भृगुरेव च ।

पुलहश्च पुलस्त्यश्च मरीचि रतिरेव च ।

सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ।

सतत्कुमारो भगवान् सालाबारायणात्मकः ।

कपिलश्चासुरिश्चैव वीरः पञ्चमश्च साधवा ।

दुर्वासाः कश्यपोऽनश्रुश्च शौनयः काश एव च ।

श्रीर्वः कात्यायनश्चैव कणादः पाणिनिस्तथा ।

मार्कण्डेयो लोमशश्च वसिष्ठो भगवान् स्वयम् ॥ ११ ॥

ब्राह्मणा विविधैर्द्रव्यैः पूजयामासुरीश्वरीम् ।

देवाश्चारण्यनैवेद्यैः परिहारिण्य भक्तितः ॥ १२ ॥

सुत्वा सुनोन्द्रास्तां भक्त्या चक्रुराराधनं शुदा ।

आगच्छ देवभवनं मर्त्यञ्च जगदम्बिके ॥ १३ ॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा तानुवाच जगत्प्रसूः ।

परितुष्टा गामुकीच निर्भया ब्राह्मणाज्ञया ॥ १४ ॥

श्रीमहालक्ष्मीरुवाच ।

गृहान् यास्यामि देवानां युष्माकमाज्ञया द्विजाः ।

येषां गेहं न गच्छामि शृणुध्वं भारतेषु च ॥ १५ ॥

स्थिरा पुण्यवतां गेहे सुनीतिवेदिनामहम् ।

गृहस्थानां नृपाणां वा पुत्रवत् पालयामि तान् ॥ १६ ॥

यं यं रुष्टो गुरुर्देवो माता तातश्च बान्धवाः ।

अतिथिः पितृलोकश्च न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ १७ ॥

मिथ्यावादी च यः शश्वन्नास्तीति वाचकः सदा ।

सत्यहीमश्च दुःशीलो न गेहं तस्य याम्यहम् ॥ १८ ॥

सत्यहीनः स्थाप्यहारी मिथ्यासाध्यप्रदायकः ।

विश्वासघ्नः कृतघ्नो यो न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ १९ ॥

चिन्ताग्रस्तो भयग्रस्तः शत्रुग्रस्तोऽतिपातकी ।

ऋणग्रस्तोऽतिकृपणो न गेहं यामि पापिनाम् ॥ २० ॥

दीक्षाहीनश्च शोकात्तो मन्दधीः स्त्रीजितः सदा ।

न यामि च कदा गेहं पुंश्चल्याः ऋतिपुत्रयोः ॥ २१ ॥

यो दुर्वाक् कलहाविष्टः कलिः शश्वद् यदालये ।

स्त्री प्रधाना गृहे यस्य न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २२ ॥

यत्र नास्ति हरेः पूजा तदीयगुणकीर्तनम् ।

नोत्सुक स्तुतृ प्रशंसायां न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २३ ॥

कन्यान्नवेदविक्रीता नरघाती च हिंसकः ।

नरकागारसदृशं न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २४ ॥

मातरं पितरं भार्यां गुरुपत्नीं गुरुं सुतम् ।

अनाथां भगिनीं कन्या मनन्याश्चाश्रय बान्धवान् ॥ २५ ॥

कार्पण्याद् यो न पुण्याति सच्चयं कुरुते सदा ।

तद्देहान्नरकागारान्न यामि तान्मुनीश्वराः ॥ २६ ॥

दशनं वसनं यस्य समलं रुक्ममस्तकम् ।

विक्रतो ग्रासहासो च न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २७ ॥

मूत्रं पुरीषं मुत्सृज्य यस्तत्पश्यति मन्दधीः ।

यः श्रेते स्निग्धपादेन न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २८ ॥

अधौतपादशायी यो नग्नः श्रेतेऽतिनिद्रितः ।

सभ्याशायी दिवाशायी न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २९ ॥

मूर्द्ध्नि तैलं पुरो दत्त्वा योऽन्यदङ्गं मुपसृशेत् ।

ददाति पश्चाद्गात्रे वा न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३० ॥

दत्त्वा तैलं मूर्द्ध्नि गात्रे विण्मूत्रं यः समुत्सृजेत् ।

प्रणनेदाहरेत् पुष्पं न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३१ ॥

दणं क्लिनन्ति नखरैर्नखरैर्विलिखेन्महीम् ।

गात्रे पादे मलं यस्य न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३२ ॥

स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं सुरस्य च ।

यो हरेज् ज्ञानशीलश्च न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३३ ॥

यत्कर्म दक्षिणाहीनं कुरुते मूढधीः शठः ।

स पापी पुण्यहीनश्च न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३४ ॥

मन्त्रविद्योपजीवी च ग्रामयाजी चिकित्सकः ।

सूपकृद्देवलश्चैव न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३५ ॥

विवाहं धर्मकार्यं वा यो निहन्ति च कोपतः ।

दिवा मैथुनकारी यो न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३६ ॥

इत्युक्त्वा च महालक्ष्मी रत्नधानं चकार ह ।
 ददौ दृष्टिञ्च देवानां गृहे मर्त्ये च नारद ॥ ३७ ॥
 तां प्रणम्य सुराः सर्वे मुनयश्च मुदान्विताः ।
 प्रजग्मुः स्वालयं शीघ्रं शत्रुत्यक्तं सुहृद्युतम् ॥ ३८ ॥
 नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे बभूवुः पुष्पहृष्टयः ।
 प्रापुर्देवाः स्वराज्यञ्च निश्चलां कमलां मुने ॥ ३९ ॥
 इत्येवं कथितं वत्स लक्ष्मीचरितं मुत्तमम् ।
 सुखदं मोक्षदं सारं किं पुनः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४० ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 अणपतिखण्डे लक्ष्मीचरितं नाम त्रयो-
 विंशतितमोऽध्यायः ।

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग हरेरंशं समुद्भव ।
 सर्वं श्रुतं तत्प्रसादाद्दण्डेशचरितं शुभम् ॥ १ ॥
 दन्तद्वययुतं वक्त्रं गजराजस्य बालके ।
 विष्णुना योजितं ब्रह्मन्नेकदन्तः कथं शिशुः ॥ २ ॥
 कुतो गतोऽस्य दन्तोऽन्यस्त्वेकवान् वक्तुमर्हति ।
 सर्वेश्वरस्त्वं सर्वज्ञः कृपावान् भक्तवत्सलः ॥ ३ ॥

सूत उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा स्मेरारुणसरोरुहः ।

एकदन्तस्य कथनं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ४ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्ये ऽहं मितिहासं पुरातनम् ।

एकदन्तस्य चरितं सर्वमङ्गलमङ्गलम् ॥ ५ ॥

एकदा कार्तवीर्य्यश्च जगाम नृगयां मुने ।

नृगान्निहत्य बहुलान् परिश्रान्तो बभूव सः ॥ ६ ॥

निशामुखे दिनेऽतीति तत्र तस्यौ वने नृपः ।

जमदग्न्यायमाभ्यासे उपोष्य सैन्यसंयुतः ॥ ७ ॥

प्रातः सरोवरे राजा स्नातः शुचिरलङ्कृतः ।

दत्तात्रेयेन दत्तञ्च जजाप भक्तितो मनुम् ॥ ८ ॥

मुनिर्ददम्यं राजानं शुक्ककण्ठी उतालुकम् ।

प्रीत्या सन्भाषयामास पप्रच्छ कुशलं मुनिः ॥ ९ ॥

ननाम सन्भ्रमाद्राजा मुनिं सूर्य्यसमप्रभम् ।

स च तस्मै ददौ प्रीत्या प्रणताय शुभाशिषम् ॥ १० ॥

वृत्तान्तं कथयामास राजा चानगनादिकम् ।

संश्लेषणैव मुनिना तस्मै राजा निमन्त्रितः ॥ ११ ॥

विज्ञाप्य तं मुनियेष्टः प्रययौ स्वालयं मुदा ।

लक्ष्मीसमां कामधेनुं कथयामास मातरम् ॥ १२ ॥

उवाच सा मुनिं भीतं भयं किं ते सयि स्थिते ।

जगद् भोजयितुं शक्तस्त्वं मया को नृपो मुने ॥ १३ ॥

राजभोजनं योग्याहं यद् यद् द्रव्यं प्रयाचसे ।

सर्वं तुभ्यं प्रदास्यामि त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ १४ ॥

सौवर्णानि राजतानि पात्राणि विविधानि च ।
 भोजनार्हाण्य संख्यानि पाकपात्राणि यानि च ॥ १५ ॥
 पात्राणि स्वादुपूर्णानि प्रददौ मुनये च सा ।
 नानाविधानि स्वादूनि परिपक्वफलानि च ॥ १६ ॥
 पनसास्त्रनारिकेलश्रीफलानि च नारद ।
 राशीभूतान्यसंख्यानि स्वादूनि लड्डुकानि च ॥ १७ ॥
 यवगोधूमचूर्णानां पिष्टकानां बहूनि च ।
 पक्वान्नानां पर्वतञ्च परमान्नस्य कन्दरम् ॥ १८ ॥
 दुग्धानाञ्च घृतानाञ्च नदीं दध्नां ददौ मुदा ।
 शर्कराणां तथा राशिं मीदकानाञ्च पर्वतम् ।
 पृथुकानां सुशालीनां पर्वतं प्रददौ मुदा ॥ १९ ॥
 ताम्बूलं प्रददौ पूर्णं कर्पूरादिसुवासितम् ।
 नृपयोग्यं कौतुकञ्च सुन्दरं वस्त्रभूषणम् ॥ २० ॥
 मुनिः कथयामास राजानं ससैन्यमवलीलया ।
 भोजयामास राजानं ससैन्यमवलीलया ॥ २१ ॥
 यद् यत् सुदुर्लभं वस्तु परिपूर्णं नृपेश्वरः ।
 जगाम विस्मयं राजा दृष्ट्वा पात्रमुवाच ह ॥ २२ ॥

राजोवाच ।

द्रव्याख्येतानि सचिव दुर्लभान्यश्रुतानि च ।
 ममासाध्यानि सहसा का गतान्यवलीकय ॥ २३ ॥
 नृपाज्ञया च सचिवः सर्वं दृष्ट्वा मुनेर्गृहे ।
 राजानं कथयामास वृत्तान्तं महदद्भुतम् ॥ २४ ॥

सचिव उवाच ।

दृष्टं सर्वं महाराज निबोध मुनिमन्दिरे ।

वदिकुण्ड यज्ञकाष्ठ कुशपुष्पफलाम्बितम् ॥ २५ ॥

कृष्णचर्म सुव सुगन्धिः शिथ्यसंज्ञैश्च सहजम् ।

तैजसाधारयस्त्रादि सर्वसम्पदिवर्जितम् ॥ २६ ॥

हृच्चर्मपरिधाना दृष्टाः सर्वे जटाधराः ॥ २७ ॥

गृहैकदेशे दृष्टा सा कपिलैका मनोहरा ।

चार्वाङ्गी चन्द्रवर्णाभा रक्तपङ्कजलोचना ॥ २८ ॥

ज्वलन्ती तेजसा तत्र पूर्णचन्द्रसमप्रभा ।

सर्वसम्पद्गुणाधारा साक्षादिव हरिप्रिया ॥ २९ ॥

सर्वद्वाराधितो राजा दुर्बुद्धिः सचिवाग्रया ।

मुनिं यवाचे तां धेनुं निबद्धः कालपाशतः ॥ ३० ॥

किं वा पुण्यञ्च का बुद्धिर्निधेकः सर्वतो वक्षी ।

पुण्यवान् बुद्धिमान् देवाद्राजेन्द्री याचते द्विजम् ॥ ३१ ॥

पुण्यात् प्रजायते कर्म पुण्यरूपञ्च भारते ॥

पापात् प्रजायते कर्म पापरूपं भयावहम् ॥ ३२ ॥

पुण्यात् कृत्वा स्वर्गभोगं जन्म पुण्यस्थले नृणाम् ।

पापात् भुक्त्वा च नरकं कुप्सितं जन्म जीविनाम् ॥ ३३ ॥

जीविनां निष्कृतिर्नास्ति स्थिते कर्मणि नारद ।

तेन कुर्वन्ति सन्तश्च सन्ततं कर्मणः चयम् ॥ ३४ ॥

सा विद्या तत्तपो ज्ञानं स गुरुः स च बान्धवः ।

सा माता स पिता पुत्रस्तत् त्रयं कारयेत्तु यः ॥ ३५ ॥

जीविनां दारुणो रोगः कर्मभोगः शुभाशुभः ।

भक्तवैद्यस्तं निहन्ति कृष्णभक्तिरसायनात् ॥ ३६ ॥

साया ददाति तां भक्तिं प्रतिजन्मनि सेविता ।

परितुष्टा जगद्वात्री भक्ताय बुद्धिदायिनी ॥ ३७ ॥

परा परमभक्ताय माया यस्मै ददाति च ।

मायां दत्त्वा मोहयितुं न विवेकं कदाचन ॥ ३८ ॥

मायाविमोहितो राजा मुनिमानीय यत्नतः ।

उवाच विनयं भक्त्या पुटाञ्जलियुतो मुद्रा ॥ ३९ ॥

राजोवाच ।

भिक्षां देहि कल्पतरो कामधेनुञ्च कामदाम् ।

मह्यं भक्ताय भक्तेश भक्तानुग्रहकातर ॥ ४० ॥

युग्विधानां दातृणामदेयं नास्ति भारते ।

दधीर्चिर्देवताभ्यश्च ददौ स्वास्थि पुरा श्रुतम् ॥ ४१ ॥

भुभङ्गलीलामात्रेण तपोराशे तपोधन ।

समूहं कामधेनूनां स्रष्टुं शक्तोऽसि भारते ॥ ४२ ॥

मुनिरुवाच ।

अहो व्यतिक्रमं राजन् ब्रवीषि शठ वञ्चक ।

दानं दास्यामि विप्रोऽहं क्षत्रियाय नृपाधम ॥ ४३ ॥

क्षणेन दत्ता गोलोके ब्रह्मणे परमात्मना ।

कामधेनुरियं यज्ञे न देया प्राणतः प्रिया ॥ ४४ ॥

ब्रह्मणा भृगवे दत्त्वा प्रियपुत्राय भूक्षिप ।

मह्यं दत्ता च भृगुणा कपिला पैलकी मम ॥ ४५ ॥

गोलकजा कामधेनुर्दुर्लभा भुवनत्रये ।

लीलामात्रात् कथमहं कपिलां स्रष्टुमीश्वरः ॥ ४६ ॥

नाहं रे हालिको मूढ त्वया नोत्थापितो बुधः ।

क्षणेन भस्मसात् कर्तुं क्षमोऽहमतिथिं विना ॥ ४७ ॥

गृहं गच्छ गृहं गच्छ मत्कोपं नैव वर्धय ।

युवदारादिकं पश्य दैववाधित पाप्मर ॥ ४८ ॥

मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा चुकोप स नराधिपः ।

नत्वा मुनिं सैन्यमध्यं प्रययौ विधिबाधितः ॥ ४८ ॥

गत्वा सैन्यसकाशं स कीपप्रस्फुरिताधरः ।

किङ्करान् प्रेषयामास धेनुमानयितुं वलात् ॥ ५० ॥

कपिलासन्निधिं गत्वा कुरोद मुनिपुङ्गवः ।

कथयामास वृत्तान्तं शोकेन हतचेतनः ॥ ५१ ॥

रुदन्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा सुरभिस्तमुवाच ह ।

साचाज्ञस्त्रीः स्वरूपा सा भक्तानुग्रहकातरा ॥ ५२ ॥

सुरभिरुवाच ।

इन्द्रो वा हालिको वापि स्ववस्तु दातुमीश्वरः ।

शास्ता पालयिता दाता स्ववस्तूनाञ्च सन्ततम् ॥ ५३ ॥

स्नेच्छया चेन्नृपेन्द्राय मां ददासि तपोधन ।

तेन साध्वं गमिष्यामि स्नेच्छया च तवाज्ञया ॥ ५४ ॥

अथवा न ददासि त्वं न गमिष्यामि ते गृहात् ।

भक्तोदत्तेन सैन्येन दूरीभूतं नृपं कुरु ॥ ५५ ॥

कथं रोदिषि सर्वज्ञ मायामोहितचेतनः ।

संयोगश्च वियोगश्च कालसाध्यो नचात्मनः ॥ ५६ ॥

त्वं वा को ज्ञे तवाहं का सम्बन्धः कालयोजितः ।

यावदेव हि सम्बन्धो मम त्वं तावदेव हि ॥ ५७ ॥

मनो जानाति यद् द्रव्यमात्मनश्चापि केवलम् ।

दुःखञ्च तस्य विच्छेदाद् यावत् सत्त्वञ्च ततवै ॥ ५८ ॥

इत्युक्त्वा कामधेनुञ्च सुपाव विविधानि च ।

शस्त्रास्त्राणि सैन्यानि सूर्यतुल्यप्रभाणि च ॥ ५९ ॥

निर्गताः कपिलावक्त्राक्षिकोटिखड्गधारिणः ।

विनिःसृता नासिकायाः शूलिनः पञ्चकोटयः ॥ ६० ॥
 विनिःसृता लोचनाभ्यां शतकोटि धनुर्बराः ।
 कपालान्निःसृता वीरास्त्रिकोटि दण्डधारिणः ॥ ६१ ॥
 वक्षःस्थलान्निःसृताश्च त्रिकोटिशक्तिधारिणः ।
 शतकोटि गदाहस्ताः पृष्ठदेशात् विनिर्गताः ॥ ६२ ॥
 विनिःसृताः पादतलाद्वायभाण्डाः सहस्रशः ।
 जङ्घादेशान्निःसृताश्च त्रिकोटि राजपुत्रकः ॥ ६३ ॥
 विनिर्गता गुह्यदेशात्त्रिकोटि स्नेच्छजातयः ।
 दत्त्वा सैन्यानि कपिला मुनये निर्भयं ददौ ।
 युद्धं कुर्वन्तु सैन्यानि त्वं न यासीत्युवाच ह ॥ ६४ ॥
 मुनिः सम्भृतसम्भारैर्हर्षयुक्तो बभूव ह ।
 नृपेण प्रेरितो भृत्यो नृपं सर्वमुवाच ह ॥ ६५ ॥
 कपिला सैन्य वृत्तान्तमात्मवर्गपराजयम् ।
 तत् श्रुत्वा नृपशार्दूलस्त्रस्तः कातरमानसः ।
 दूतद्वारा च सैन्यानि चाजहार स्वदेशतः ॥ ६६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे एकदन्त प्रश्नप्रसङ्गे जमदग्नि कार्त-
 वीर्ययुद्धे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

हरिं स्मरन् कार्त्तवीर्यो हृदयेन विदूयता ।

दूतं प्रस्थापयामास कूपितो मुनिसन्निधिम् ॥ १ ॥

युद्धं देहि मुनिश्रेष्ठ किं वा धेनुञ्च वाञ्छितम् ।

मह्यं भृत्यावातिथये सुविचार्य यथोचितम् ॥ २ ॥

दूतस्य वचनं श्रुत्वा जहास मुनिपुङ्गवः ।

हितं सत्यं नीतिसारं सर्वं दूतमुवाच ह ॥ ३ ॥

मुनिरुवाच ।

दृष्टो नृपो निराहारः समानीतो मया गृहम् ।

विविधञ्च यथा शक्त्या भोजितञ्च यथोचितम् ॥ ४ ॥

कपिलां याचते राजा मम प्राणाधिकां बलात् ।

तां दातुमक्षमो दूत युद्धं दास्यामि निश्चितम् ॥ ५ ॥

मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा दूतः सर्वमुवाच ह ।

नृपेन्द्रञ्च सभामध्ये सन्नाहसंयुतं भिया ॥ ६ ॥

मुनिञ्च कपिला माह साम्प्रतं किङ्करोम्यहम् ।

कर्णधारं विना नौका तथा सैन्यं मया विना ॥ ७ ॥

कपिला च ददौ तस्मै शस्त्राणि विविधानि च ।

युद्धशास्त्रोपदेशञ्च सन्धानमौपयोगिकम् ॥ ८ ॥

जयं भवतु ते विप्र युद्धे जेष्यसि निश्चितम् ।

तव मृत्युर्न भविता चाव्यर्थास्त्रं विना ध्रुवम् ॥ ९ ॥

नृपेण सार्द्धं ते युद्धं मयुक्तं ब्राह्मणस्य च ।
 दत्तात्रेयस्य शिष्येणैवाव्यर्धशक्तिधारिणा ।
 हृत्युक्ता कपिला ब्रह्मन् विरराम मनस्विनी ॥ १० ॥
 मुनिर्मनस्वी सैन्यञ्च सज्जीभूतञ्चकार ह ।
 गृहीत्वा सर्वसैन्यञ्च प्रजगाम रणस्थलम् ॥ ११ ॥
 राजा जगाम युद्धाय ननाम मुनिपुङ्गवम् ।
 उभयौः सैन्ययोर्युद्धं बभूव बह्वदुष्करम् ॥ १२ ॥
 राजसैन्यं जितं सर्वं कपिलासेनया बलात् ।
 विचित्रञ्च रथं राज्ञो बभञ्ज लीलया रणे ॥ १३ ॥
 धनुश्चिच्छेद सन्नाहं सा सेना कापिली मुदा ।
 नृपेन्द्रः कापिलेयानि सैन्यानि जेतु मच्चलः ॥ १४ ॥
 सैन्यानि तं शस्त्रवृष्ट्या न्यस्तशस्त्रञ्चकार ह ।
 शरवृष्ट्या शस्त्रवृष्ट्या राजा मूर्च्छां मवाप ह ॥ १५ ॥
 किञ्चित् सैन्यं नृतं राज्ञः किञ्चिदेव पलायितम् ।
 मुनीन्द्रो मूर्च्छितं दृष्ट्वा नृपेन्द्र मतिप्रिं मुने ॥ १६ ॥
 कृपानिधिश्च कृपया तत्सैन्यं सञ्जहार च ।
 गत्वा सैन्यं विलीनञ्च कपिलायाञ्च कृत्रिमम् ॥ १७ ॥
 नृपाय मुनिना शीघ्रं दत्त्वा चरणरेणवः ।
 आशीर्वादं प्रदत्तञ्च जयोऽस्त्विति कृपालुना ।
 कण्ठलुजलं दत्त्वा कारयामास चेतनाम् ॥ १८ ॥
 स राजा चेतनां प्राप्य समुत्थाय रणाजिरे ।
 गूर्ध्नां ननाम भक्त्या च मुनियेष्ठं पुटाञ्जलिः ॥ १९ ॥
 मुनिः शुभाशिषं दत्त्वा राजानमालिलिङ्ग च ।
 पुनस्तं स्नापयित्वा च भोजयामास यत्नतः ॥ २० ॥

नावनीतञ्च हृदयं ब्राह्मणानाञ्च सन्ततम् ।

अन्येषां खुरधाराभमसाध्यं दारुणं सदा ॥ २१ ॥

उवाच तं मुनिश्रेष्ठो गृहं गच्छ नृपाधिप ।

राजोवाच ।

रणं देहि महाबाहो धेनुं किंवा मयेसिताम् ॥ २२ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

यणपतिखण्डे नृपमुनियुद्धकथनं नाम

पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

हरिं स्मरन् मुनिश्रेष्ठो वाक्यं श्रुत्वा च भूयतः ।

हितं सत्यं नीतिसारं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

मुनिरुवाच ।

गृहं गच्छ महाभाम रज धर्मं सनातनम् ।

सर्वसम्पत् स्थिरा श्रवत् स्थिते धर्मे मुनिश्चितम् ॥ २ ॥

त्वाञ्च दृष्ट्वा निराहारं समानीय गृहं नृप ।

तव पूजामकरवं यथागत्या विधानतः ॥ ३ ॥

साम्प्रतं मूर्च्छितं दृष्ट्वा पादरेणुं शुभाग्रिपम् ।

अददं चेतनां कृत्वा वक्तुमेवोचितं न च ॥ ४ ॥

नृपस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रणम्य मुनिपुङ्गवम् ।

रथमन्यमारुरोह युद्धं देहीत्युवाच ह ॥ ५ ॥
 मुनिः कृत्वा च सन्नाहं तं योद्धुमुपचक्रमे ।
 राजा तं युयुधे तत्र कोपेनाहतचेतनः ॥ ६ ॥
 कपिलादत्तशस्त्रेण न्यस्तशस्त्रं चकार तम् ।
 कपिलादत्तया शक्त्या पुनर्मूच्छां चकार च ॥ ७ ॥
 पुनश्च चेतनां प्राप्य राजा राजीवलोचनः ।
 मुनिना युयुधे तत्र कोपेन पुनरेव च ॥ ८ ॥
 बह्विधं योजयामास समरे पुनिपुङ्गवः ।
 मुनिर्निर्वापयामास वारुणेनावलीलया ॥ ९ ॥
 नृपेन्द्रो वारुणास्त्रञ्च चित्तेप समरे मुनी ।
 वायव्यास्त्रेण स मुनिः शमयामास लीलया ॥ १० ॥
 वायव्यास्त्रं नृपश्रेष्ठश्चित्तेप समरे तदा ।
 गान्धर्वेण मुनिश्रेष्ठः शमयामास तत्क्षणम् ॥ ११ ॥
 नागास्त्रञ्च नृपश्रेष्ठश्चित्तेप रणमूर्धनि ।
 मारुद्देन मुनिश्रेष्ठो जघान तत्क्षणं मुदा ॥ १२ ॥
 माहेश्वरं महास्त्रञ्च शतसूर्यसमप्रभम् ।
 चित्तेप नृपतिश्रेष्ठो द्योतयन्तं दिशोदश ॥ १३ ॥
 वैष्णवास्त्रेण दिव्येन त्रिलोकव्यापकेन च ।
 मुनिर्निर्वापयामास बहुयत्नेन नारद ॥ १४ ॥
 मुनिर्नारायणास्त्रञ्च चित्तेप मन्त्रपूर्वकम् ।
 शस्त्रं दृष्ट्वा महाराजो ननाम शरणं ययौ ॥ १५ ॥
 ऊर्ध्वं च भ्रमणं कृत्वा क्षणं दीप्ता दिशोदश ।
 प्रलयान्नि समन्तत्र स्त्रयमन्तरधीयत ॥ १६ ॥
 नृश्रेष्ठास्त्रञ्च स मुनिश्चित्तेप रणमूर्धनि ।

निद्रां प्राप तेन राजा सुष्वाप च नृतो यथा ॥ १७ ॥
 दृष्ट्वा नृपं निद्रितञ्च अर्धचन्द्रेण तत्क्षणम् ।
 चिच्छेद् सारथिं यानं धनुर्वाणं मुनिस्तदा ॥ १८ ॥
 मुकुटञ्च क्षुरप्रेण कृतं सन्नाहमेव च ।
 अस्त्रं तूष्णं वाजिगणं विविधेन च भूभृतः ॥ १९ ॥
 मुनिस्तत्सचिवान् सर्वान् नागास्त्रेणावलीलया ।
 निबध्न्व स्यापयामास प्रहस्य समरस्थले ॥ २० ॥
 मुनिस्तं बोधयामास सुमन्त्रेणावलीलया ।
 निबद्धान् सचिवान् सर्वान् दर्शयामास भूमिपम् ॥ २१ ॥
 दर्शयित्वा नृपं तांश्च मोक्षयामास तत्क्षणम् ।
 नृपेन्द्रमाशिषं कृत्वा गृहं गच्छेत्युवाच ह ॥ २२ ॥
 राजा कोपात् समुत्थाय शूलमुद्यस्य यत्नतः ।
 चित्रेप तं मुनिञ्चेष्टं मुनिः शक्त्या जघान तम् ॥ २३ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा समागत्य रणस्थलम् ।
 सुप्रीतिं कारयामास सुनीत्या च परस्परम् ॥ २४ ॥
 मुनिर्नानाम ब्रह्माणं सन्तुष्ट्य रणस्थले ।
 राजा नत्वा विधिं विप्रं स्वालयं प्रययौ तदा ॥ २५ ॥
 मुनिर्ययौ च स्वगृहं स्वगृहं कमलोद्भवः ।
 इत्येवं कथितं किञ्चिदपरं कथयामि ते ॥ २६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

हरिं स्मृत्वा गृहं गत्वा राजा विस्मितमानसः ।
 पुनर्जगामारण्यञ्च जमदग्न्याश्रमं तदा ॥ १ ॥
 रथानाञ्च चतुर्लक्षं रथीनां दशलक्षकम् ।
 अश्वेन्द्राणां गजेन्द्राणां पदातीनामसंख्यकम् ॥ २ ॥
 राजेन्द्राणां सहस्रञ्च महाबलपराक्रमम् ।
 महासमृद्धियुक्तञ्च त्रैलोक्यं जेतुमीश्वरः ॥ ३ ॥
 समृद्ध्या वेष्टयामास जमदग्न्याश्रमं मुदा ।
 रथस्थो वर्मयुक्तञ्च कार्त्तवीर्यार्जुनः स्वयम् ॥ ४ ॥
 सैन्यशब्दैर्वाद्यशब्दैर्महाकोलाहलैर्मुने ।
 जमदग्न्याश्रमस्याश्च मूर्च्छामापुर्भयेन च ॥ ५ ॥
 पुरीं प्रविश्य बलवान् गृहीत्वा कपिलां शुभाम् ।
 गृहं गन्तुं मनश्चक्रे दुर्वृद्धि रसदाश्रयः ॥ ६ ॥
 समुत्तस्थौ मुनिश्चेष्टो गृहीत्वा सशरं धनुः ।
 एकाकी मुक्तगात्रश्च धेनुं नत्वा हरिं स्मरन् ॥ ७ ॥
 आश्रमस्याम् जनान् सर्वान् समाश्वास्य च यत्नतः ।
 आजगाम रणस्थानं निःशङ्को नृपतेः पुरः ॥ ८ ॥
 चकार शरजालञ्च स मुनिर्मन्त्रपूर्वकम् ।
 चच्छाद स्वाश्रमं तैश्च मानवं वर्मणा यथा ॥ ९ ॥
 अपरं शरजालञ्च चकार मुनिपुङ्गवः ।

तैरेव वाग्यामास सर्वसैन्यं यथाक्रमम् ॥ १० ॥
 मुनिना शरजालेन सर्वसैन्यं समावृतम् ।
 तानि सर्वाणि गुप्तानि पत्राणि पञ्चरे यथा ॥ ११ ॥
 राजा दृष्ट्वा मुनिश्चेष्टमवरुह्य रथात् पुरः ।
 सार्धं नृपेन्द्रैर्भक्त्या च प्रणनाम पुटाञ्जलिः ॥ १२ ॥
 नत्वा कुरोह यानं स मुनेः प्राप्य शुभाशिषम् ।
 आकुरोह नृपेन्द्रश्च स्वयानं हृष्टमानसः ॥ १३ ॥
 नृपैः सार्धं नृपश्चेष्टचिन्नेप मुनिपुङ्गवम् ।
 अस्त्रं शस्त्रं गदां शक्तिं जघान लीलया मुनिः ।
 मुनिचिन्नेप दिव्यास्त्रं चिच्छेद लीलया नृपः ॥ १४ ॥
 शूलचिन्नेप नृपतिर्जघान तत्तदा मुनिः ।
 अपरं शरजालञ्च चिन्नेप मुनिपुङ्गवः ॥ १५ ॥
 शस्त्रौघैर्दुर्निवार्यैश्च खण्ड खण्डं नृपा ययुः ।
 निवडा शरजालेन न च शक्ताः पलायितुम् ॥ १६ ॥
 जृम्भणास्त्रेण मुनिना ते च सर्वे विजृम्भिताः ।
 हल्यश्वरथपादातसहितं सर्वसैन्यकम् ॥ १७ ॥
 राजानं निद्रितं दृष्ट्वा न जघान मुनीश्वरः ।
 गृहीत्वा कपिलां चटो रुदन्तीं प्रीकसूर्च्छिताम् ।
 बोधयित्वा पुरः कृत्वा स्वगृहं गन्तुमुद्यतः ॥ १८ ॥
 एतस्मिन्नन्तरं राजा चेतनां प्राप्य नारद ।
 निवारयामास मुनिं गृहीत्वा सगरं धनुः ॥ १९ ॥
 जगाम कपिला तस्या स्त्रस्थानञ्च रणस्थलात् ।
 मुनिश्च तस्यै निःशङ्को गृहीत्वा सगरं धनुः ॥ २० ॥
 ब्रह्मास्त्रञ्च नृपश्चेष्टः प्रचिन्नेप मुनौ तदा ।

ब्रह्मास्त्रेण मुनीन्द्रस्य सद्यो निर्वाणतां गतम् ॥ २१ ॥

दिव्यास्त्रेण मुनिश्रेष्ठो नृपस्य सशरं धनुः ।

रथञ्च सारथिञ्चैव चिच्छेद वर्म दुर्वहम् ॥ २२ ॥

अथ राजा महाक्रुद्धो ददर्श स्वसमीपतः ।

दत्तेन दत्तां शक्तिं तामेकपुरुषघातिनीम् ॥ २३ ॥

जग्राह नत्वा दत्तं तं प्रणम्य शक्तिमुल्लङ्घाम् ।

घूर्णयामास तत्रैव शतसूर्यसमप्रभाम् ॥ २४ ॥

यत्तेजः सर्वदेवानां तेजो नारायणस्य च ।

शश्वोश्च ब्रह्मणश्चैव मायायाश्चैव नारद ॥ २५ ॥

तत्रैवावाहयामास स योगी मन्त्रपूर्वकम् ।

तेजसा व्योतयामास गगनञ्च दिशोदध ॥ २६ ॥

दृष्ट्वा क्षिपन्तीं तां देवा हाहाकारं चकार ह ।

आकाशस्थाय समरं पश्यन्ती दुःखिता हृदा ॥ २७ ॥

चिक्षेप तां घूर्णयित्वा क्लान्तवीर्यार्जुनः स्वयम् ।

सद्यः पपात सा शक्तिर्ज्वलन्ती मुनिवत्सि ॥ २८ ॥

विदार्योरो मुनेः शक्तिर्जगाम हरिसन्निधिम् ।

दत्ताय हरिणा दत्ता दत्तेनैव नृपाय सा ॥ २९ ॥

मूर्च्छां सम्प्राप्य स मुनिः प्राणां स्तत्याज तत्क्षणम् ।

तेजोऽम्बरे भ्रमित्वा च ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥ ३० ॥

बुधे मुनिं मृतं दृष्ट्वा रुरोद कपिला मुहुः ।

हे तात तातेत्युच्चार्य गोलोकं सा जगाम ह ॥ ३१ ॥

सर्वं सा कथयामास गोलोके कृष्णमीश्वरम् ।

रत्नसिंहासनस्थं तं गोपैर्गोपीभिरावृतम् ॥ ३२ ॥

क्षण्येन ब्रह्मणे दत्ता ब्रह्मणा भगवे पुरा ।

सा प्रीत्या पुष्करे ब्रह्मन् भृगुणा जमदग्नये ॥ ३३ ॥
 नत्वा च कामधेनूनां समूहं सा जगाम ह ।
 तदश्रुविन्दुना मर्त्ये^० वत्ससङ्घो बभूवह ॥ ३४ ॥
 अथ राजा तं निहत्य बोधयित्वा स्वसैन्यकम् ।
 प्रायश्चित्तं विनिर्वर्त्य जगाम स्वालयं मुदा ॥ ३५ ॥
 प्राणनाथं मृतं श्रुत्वा जगाम रेणुका सती ।
 मुनिं वत्ससि संस्थाप्य क्षणं मूर्च्छां मवाप सा ॥ ३६ ॥
 तदा स चेतनां प्राप्य न रुरोद पतिव्रता ।
 एहि वत्स भृगोराम राम रामेत्युवाच ह ॥ ३७ ॥
 आजगाम भृगुस्तूष्णीं क्षणेन पुष्करादहो ।
 ननाम मातरं भक्त्या मनोयायी च योगवित् ॥ ३८ ॥
 दृष्ट्वा रामो मृतं तातं शोकार्त्तां जननीं सतीम् ।
 आकर्ण्य रणवृत्तान्तं प्रयान्तीं कपिलां शुचा ॥ ३९ ॥
 विललाप भृगं तत्र हे तात जननीति च ।
 चिताञ्चकार योगीन्द्रश्चन्दनैराज्यसंयुताम् ॥ ४० ॥
 रेणुका राम मादाय तूष्णीं कृत्वा स्ववचसि ।
 चुचुम्ब गण्डे शिरसि रुरोदोच्चैर्भृगं मुहुः ॥ ४१ ॥
 राम राम महाबाहो क्व यामि त्वां विहाय च ।
 वत्स वत्सेति कृत्वैवं विललाप भृगं मुहुः ॥ ४२ ॥
 मत्प्राणाधिक हे वत्स मदीयं वचनं शृणु ।
 पित्रोः शेषक्रियां कृत्वा पुत्र युद्धे न यास्यसि ॥ ४३ ॥
 गृहे तिष्ठ सुखं वत्स तपस्यां कुरु शान्तिम् ।
 समरं नैव सुखदं दारुणैः क्षत्रियैः सह ॥ ४४ ॥
 मातुर्वचनमश्रुत्वा प्रतिज्ञां तां चकार ह ।

त्रिःसप्तकृत्वोनिर्भूपां करिष्यामि ध्रुवं महीम् ॥ ४५ ॥
 कार्त्तवीर्यं हनिष्यामि लीलया क्षत्रियाधमम् ।
 पितृंश्च तर्पयिष्यामि क्षत्रियक्षतजेन च ॥ ४६ ॥
 इत्युदीर्य पुरो मातुर्विललापमुहुर्मुहुः ।
 हितं तथ्यं नीतिसारं बोधयामास मातरम् ॥ ४७ ॥

राम उवाच ।

पितुः शासनहन्तारं पितुर्वधविधायकम् ।
 यो न हन्ति महामूढो रौरवं स ब्रजेद् ध्रुवम् ॥ ४८ ॥
 अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ।
 क्षेत्रदारापहारी च पितृबन्धुविहिंसकः ॥ ४९ ॥
 सततं मन्दकारी च निन्दकः कटुवाचकः ।
 एकादशैते पापिष्ठा वधार्हा वेदसम्भृताः ॥ ५० ॥
 द्विजानां द्रविणादानं स्थानान्निर्वासनं सति ।
 वपनं ताडनञ्चैव वधमाहुर्मनीषिणः ॥ ५१ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र आजगाम भृगुः स्वयम् ।
 अतिव्रस्ती मनस्वी च हृदयेन विदूयता ॥ ५२ ॥
 दृष्ट्वा तं रेणुका रामो विनयञ्च चकार ह ।
 सतावुवाच वेदोक्तं परलोकहिताय च ॥ ५३ ॥

भृगुरुवाच ।

मदं शजातो ज्ञानी त्वं कथं विलपसे सुत ।
 जलबुद्बुदवत् सर्वं संसारे च चराचरम् ॥ ५४ ॥
 सत्यसारं सत्यबीजं कृष्णं चिन्तय पुत्रक ।
 यन्नतं तन्नतं वत्स गतं मा पुनरागतम् ॥ ५५ ॥

यद्भवेत्तद्भवत्येव भविता यद्भविष्यति ।

सत्यं नैषेकिकं कर्म निषेकः केन वार्यते ॥ ५६ ॥

भूतं भव्यं भविष्यच्च यत् कृष्णेन निरूपितम् ।

निरूपितं यत् तत् कर्म केन वत्स निवार्यते ॥ ५७ ॥

मायाबीजं मायिनाञ्च शरीरं पाञ्चभौतिकम् ।

सङ्केतपूर्वकं नाम प्रातःखप्रसमं सुत ॥ ५८ ॥

क्षुधा निद्रा दया शान्ति चमा कान्त्यादय स्तथा ।

यान्ति प्राणा मनो ज्ञानं प्रयाते परमात्मनि ॥ ५९ ॥

बुद्धिश्च शक्तयः सर्वा राजेन्द्र मिव किङ्कराः ।

सर्वे त मनु गच्छन्ति तं कृष्णं भज यत्नतः ॥ ६० ॥

केवा केषाञ्च पितरः केवा केषां सुताः सुत ।

कर्मात्मिप्रेरिताः सर्वे भवाब्धौ दुस्तरे परम् ॥ ६१ ॥

ज्ञानिनो मा रुदन्येव मा रोदीः पुत्र साम्प्रतम् ।

रोदनाश्रुप्रपतनान्मृतानां नरकं ध्रुवम् ॥ ६२ ॥

सङ्केताभिधमुच्चार्य यत् रुदन्ति च बान्धवाः ।

शतवर्षं रुदित्वा तं न प्राप्नुवन्ति निश्चितम् ।

प्रार्थिवांश्च पृथिवी गृह्णाति च त्वचादिकम् ॥ ६३ ॥

तोयांश्च तथा तोयं शून्यांश्च गगनं तथा ।

वायुंश्च तथा वायुस्तेज स्तेजांश्च तथा ॥ ६४ ॥

सर्वे विलीनाः सर्वेषु को वाऽऽयास्यति रोदनात् ।

नामश्रुतियशःकर्मकथामात्रावशेषिताः ॥ ६५ ॥

वेदोक्तञ्चैव यत् कर्म कुरु तत् पारलौकिकम् ।

सच बन्धुः स पुत्रश्च परलोकहिताय यः ॥ ६६ ॥

भृगोस्तद्वचनं श्रुत्वा शोकं तत्याज तत्क्षणम् ।

रेणुका च महासाध्वी तं वक्तुमुपचक्रमे ॥ ६७ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

रेणुकीवाच ।

ब्रह्मन्ननुगमिष्यामि प्राणनाथस्य साम्प्रतम् ।
 ऋतोश्चतुर्थदिवसे ऋतोऽय मय मानदः ॥ १ ॥
 कर्त्तव्या का व्यवस्थात्र वद वेदविदां वर ।
 त्वमागतो मे सहसा पुण्येन कति जन्मनाम् ॥ २ ॥

भृगुरुवाच ।

अहो पुण्यवतो भर्तुरनुगच्छ महासति ।
 चतुर्थदिवसं शुद्धं स्वामिनः सर्वकर्मसु ॥ ३ ॥
 शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽङ्गि न शुद्धा दैवपैत्रयोः ।
 दैवे कर्मणि पैत्रे च पञ्चमेऽङ्गि विशुद्ध्यति ॥ ४ ॥
 व्यालग्राही यथा व्यालं विन्नादुद्धरते वलात् ।
 तद्वत् स्वामिन मादाय साध्वी स्वर्गं प्रयाति च ॥ ५ ॥
 मोदते स्वामिना तत्र यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 अत ऊर्ध्वं कर्मभोगं भुङ्क्ते साध्वि शुभाशुभम् ॥ ६ ॥
 स पुत्त्रो भक्तिदाता यः सा च स्त्री यानुगच्छति ।
 स बन्धुर्दानदाता यः स शिष्यो गुरु मर्चयेत् ॥ ७ ॥

सोऽभीष्ट देवो यो रक्षेत् स राजा पालयेत् प्रजाः ।

स च स्वामी प्रियाधर्मे मतिं दातुमिहेश्वरः ॥ ८ ॥

स गुरुधर्मदाता यो हरिभक्ति प्रदायकः ।

एते प्रशंसा वेदेषु पुराणेषु च निश्चितम् ॥ ९ ॥

रेणुकोवाच ।

मनुं स्वस्वामिना साङ्गं का शक्ता भारते मुने ।

का वाप्यशक्ता नार्थश्च तस्मै ब्रूहि तपोधन ॥ १० ॥

भृगुरुवाच ।

बालापत्याश्च गर्भिण्यो ह्यष्टष्टतव स्तथा ।

रजस्वला च कुलटा गलितव्याधिसंयुता ॥ ११ ॥

पतिसेवाविहीना या अभक्ता कटुवाचकाः ।

एता गच्छन्ति चेद्देवात् न कान्तं प्राप्नुवन्ति ताः ॥ १२ ॥

संस्कृताग्निं पुरो दत्त्वा चितासु शयिनं पतिम् ।

कान्तास्तु मनुगच्छन्ति कान्ता येत् प्राप्नुवन्ति ताः ॥ १३ ॥

अनुगच्छन्ति याः कान्तं तमेव प्राप्नुवन्ति ताः ।

साङ्गं कृत्वा पुण्यभोगं प्रति जन्मनि जन्मनि ॥ १४ ॥

इयन्ते कथिता साध्वि व्यवस्था गृहिणां ध्रुवम् ।

तीर्थं ज्ञानमृतानाञ्च वैष्णवानाञ्च श्रूयताम् ॥ १५ ॥

या साध्वी वैष्णवं कान्तं यत्र यतानुगच्छति ।

प्रयाति स्वामिना साङ्गं वैकुण्ठे हरिसन्निधिम् ॥ १६ ॥

विशेषो नास्ति भक्तानां तीर्थे बान्यत्र नारद ।

मरणे च समफलं मुक्तानां कृष्णभाविनाम् ॥ १७ ॥

तयोः पातानास्ति तस्माच्च हति प्रलये सति ।

नारायणं तं भजेत पुमां स्त्री कमलालयाम् ॥ १८ ॥

तीर्थं ज्ञानमृतश्चापि वैकुण्ठं याति निश्चितम् ।
 सभाय्यो मोदते तत्र यावद्वै ब्रह्मणः शतम् ॥ १९ ॥
 इत्युक्त्वा रेणुकां तत्र पशुराम मुवाच ह ।
 वेदोक्तवचनं सर्वं स भृगुः समयोचितम् ॥ २० ॥
 एहि वत्स महाभाग त्यज शोक ममङ्गलम् ।
 उत्तानं कुरु तातञ्च दक्षिणाशिरसं भृगो ॥ २१ ॥
 वस्त्रं यज्ञोपवीतञ्च नूतनं परिधापय ।
 जनशुनयनी भूत्वा सन्तिष्ठ दक्षिणामुखः ॥ २२ ॥
 अरणीसंभवाग्निञ्च गृहाण भक्तिपूर्वकम् ।
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि सर्वाणि स्मरणं कुरु ॥ २३ ॥
 गयादीनि च तीर्थानि ये च पुण्याः शिलोच्चयाः ।
 कुरुक्षेत्रञ्च गङ्गाञ्च यमुनाञ्च सरिद्वराम् ॥ २४ ॥
 कौशकीं चन्द्रभागाञ्च सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 गण्डकीमदकाशीञ्च पनसां सरयुं तथा ॥ २५ ॥
 पुण्ड्रभाद्राञ्च भद्राञ्च नर्मदाञ्च सरस्वतीम् ।
 गोदावरीञ्च कावेरीं स्वर्णरेखाञ्च पुष्करम् ॥ २६ ॥
 रैवतञ्च वराहञ्च श्रीशैलं गन्धमादनम् ।
 हिमालयञ्च कैलासं सुमेरुं रत्नपर्वतम् ॥ २७ ॥
 वाराणसीं प्रयागञ्च पुण्यं वृन्दावनं वनम् ।
 हरिद्वारञ्च वदरीं स्मरं स्मरं पुनः पुनः ॥ २८ ॥
 चन्दनागुरुकस्तूरीं सुगन्धिकुसुमं तथा ।
 प्रदाय वासमाच्छाद्य स्थापयेनं चितोपरि ॥ २९ ॥
 कर्णाक्षि नासिकास्त्रेषु शलाकाञ्च हिरण्मयीम्
 कृत्वा निष्कम्बनं तात देहि विप्राय सादरम् ॥ ३० ॥

सतिलं ताम्रपात्रञ्च धेनुञ्च रजतन्तथा ।
 सदक्षिणं सुवर्णञ्च दत्त्वाग्निं देह्यकातरम् ॥ ३१ ॥
 श्रीं कृत्वा तु दुष्कृतं कर्म जानतावाप्यजानता ।
 मृत्युकालवशं प्राप्य नरं पञ्चत्वमागतम् ॥ ३२ ॥
 धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमाहतम् ।
 दहेयं सर्वगात्राणि दिव्यान् लोकान् स गच्छतु ॥ ३३ ॥
 इमं मन्त्रं पठित्वा तु तातं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 मन्त्रेणानेन देह्यग्निं जनकाय हरिं स्मरन् ॥ ३४ ॥
 श्रीं अस्मत्कुले त्वं जातोऽसि त्वदीयं जायतां पुनः ।
 असी लोकाय स्वर्गाय स्वाहेति वद सम्प्रतम् ॥ ३५ ॥
 अग्निं देहि शिरः स्थाने हे भृगो भ्रातृभिः सह ।
 तच्चकार भृगुः सर्वं सगोत्रैराज्ञया भृगोः ॥ ३६ ॥
 अथ पुत्रं रेणुका सा कृत्वा तत्र स्ववक्षसि ।
 उवाच किञ्चिद्वचनं परिणामसुखावहम् ॥ ३७ ॥
 अविरोधो भवाञ्चौ च सर्वमङ्गलमङ्गलम् ।
 विरोधो नाशवीजञ्च सर्वोपद्रवकारणम् ॥ ३८ ॥
 अकर्त्तव्यो विरोधो वै दारुणैः क्षत्रियैः सह ।
 प्रतिज्ञा चैव कर्त्तव्या मदीये वचने श्रुते ॥ ३९ ॥
 आलोच्य ब्रह्मणा साङ्गं भृगुणा दिव्यमन्त्रिणा ।
 यथोचितञ्च कर्त्तव्यं सद्भिरालोचनं शुभम् ॥ ४० ॥
 इत्युक्त्वा तं परित्यज्य कान्तं कृत्वा स्ववक्षसि ।
 सा सुष्याप चितायाञ्च पश्यन्ती तं हरिं स्मरन् ॥ ४१ ॥
 वक्त्रिं ददौ चितायाञ्च स रामो भ्रातृभिः सह ।
 भ्रातृभिः पितृशिश्वैश्च साङ्गं स विललाप च ॥ ४२ ॥

राम रामेति रामेति वाक्यमुच्चार्य सा सती ।

पुरस्तात् पशुरामस्य भस्मीभूता बभूव सा ॥ ४३ ॥

भर्तुर्नाम समाकर्ण्य तत्राजग्मुर्हरेश्वराः ।

रथस्थाः श्यामवर्णाश्च सर्वे चारुचतुर्भुजाः ॥ ४४ ॥

शङ्खचक्रगदापद्मधारिणो वनमालिनः ।

किरीटिनः कुण्डलिनः पीतकौषेयवाससः ॥ ४५ ॥

रथे कृत्वा रेणुकां तां गत्वा ते ब्रह्मलोककम् ।

जमदग्निं समादाय प्रजग्मुर्हरिसन्निधिम् ॥ ४६ ॥

तौ दम्पती च वैकुण्ठे तस्थतुर्हरिसन्निधौ ।

कृत्वा दास्यं हरिः शश्वत् सर्वमङ्गलमङ्गलम् ॥ ४७ ॥

अथ रामो ब्राह्मणैश्च भृगुणा सह नारद ।

पित्तोः शेषक्रियां कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ ४८ ॥

गोभूहिरण्यवासांसि दिव्यशय्यां मनोरमाम् ।

सुवर्णाधारसहितां जलमन्त्रञ्च चन्दनम् ॥ ४९ ॥

रत्नदीपं रौप्यशैलं सुवर्णासनमुत्तमम् ।

सुवर्णाधारसहितं ताम्बूलञ्च सुवासितम् ॥ ५० ॥

कृतञ्च पादुकाञ्चैव फलं माल्यं मनीहरम् ।

फलमूलं जलञ्चैव मिष्टान्नञ्च मनोहरम् ।

ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा ब्रह्मलोकं जगाम सः ॥ ५१ ॥

ददर्श ब्रह्मलोकं स शतकुम्भविनिर्मितम् ।

स्वर्णप्राकारसंयुक्तं स्वर्णस्तम्भैर्विभूषितम् ॥ ५२ ॥

ददर्श तत्र ब्रह्माणं ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ।

रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ॥ ५३ ॥

सिधेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च ऋषीन्द्रैः परिवेष्टितम् ।

विद्याधरीणां नृत्यञ्च पश्यन्तं सम्मितं मुदा ॥ ५४ ॥

सङ्गीतं श्रुतवन्तञ्च गीयमानञ्च गायनैः ।

चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमेन विराजितम् ॥ ५५ ॥

तपसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् ।

धातारं सर्वजगतां कर्तारमीश्वरं परम् ॥ ५६ ॥

परिपूर्णतमं ब्रह्म जपन्तं कृष्णमोश्वरम् ।

गुह्ययोगं प्रगदन्तं पृच्छन्तं शिष्यमण्डलम् ॥ ५७ ॥

दृष्ट्वा तमव्ययं भक्त्या प्रणनाम भृगुः पुरः ।

उच्चैश्च रोदनं कृत्वा स्वहृत्तान्तमुवाच ह ॥ ५८ ॥

भृगुरुवाच ।

ब्रह्मं स्वद्वंद्वजातोऽहं जमदग्निसुतो विधे ।

पितामह स्वमस्माकं त्वां विना कथयामि किम् ॥ ५९ ॥

भृगया मागतं भूप सुपोषन्तं पिता मम ।

पारणां कारयामास कपिलादत्तवस्तुना ॥ ६० ॥

स राजा कपिलालोभात् कार्त्तवीर्यार्जुनः स्वयम् ।

घातयामास मत्तात मित्युक्त्वोच्चैररोद सः ॥ ६१ ॥

निरुध्य वाष्पं स पुन रुवाच करुणानिधिम् ।

माता मेऽनुगता साध्वी मां विहाय जगद्गुरो ॥ ६२ ॥

अधुनाहमनाथश्च त्वं मे माता पिता गुरुः ।

कर्त्ता पालयिता दाता पाहि मां शरणागतम् ॥ ६३ ॥

आगतोऽहं तव सभां प्रमातुं मतिराज्ञया ।

उपायेन जगन्नाथ महैरिस्मृदनं कुरु ॥ ६४ ॥

स राजा स च धन्विष्ठः स दयालुर्यशस्करः ।

स पूज्यः स स्थिरधीश्च यो दीनं परिपालयेत् ॥ ६५ ॥

उच्चैर्नीचं समं दृष्ट्वा यः प्रजां न च पालयेत् ।

तद्देहाद् याति रुष्टा श्रीः स भवेद् भ्रष्टलक्ष्मीकः ॥ ६६ ॥

श्रुत्वा विप्रवटोर्वाक्यं करुणासागरो विधिः ।

दत्त्वा शुभाशिषं तस्मै वासयामास वचसि ॥ ६७ ॥

श्रुत्वा भृगोः प्रतिज्ञाञ्च विस्मितश्चतुराननः ।

अतीव दुष्करां घोरां बहुजीविविधातिनीम् ॥ ६८ ॥

निषेकेण भवेत् सर्वमिति कृत्वा तु मानसे ।

उवाच पशुरामं तं परिणामसुखावहम् ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रतिज्ञा दुर्लभा वत्स बहुजीविविधातिनी ।

सृष्टि रेषा भगवतः सम्भवे दीश्वरेच्छया ॥ ७० ॥

सृष्टिः सृष्टा मया पुत्र क्लेशेनैवेश्वराज्ञया ।

सृष्टिलुप्ता प्रतिज्ञा ते दारुणा करुणा परा । ७१ ॥

त्रिःसप्तकल्पो निर्भूपां कर्तुमिच्छसि मेदिनीम् ।

एकक्षत्रियदोषेण तज्जातिं हन्तुमिच्छसि ॥ ७२ ॥

ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रैर्नित्या सृष्टिश्चतुर्विधैः ।

आविर्भूता तिरोभूता हरेरेव पुनः पुनः ॥ ७३ ॥

अन्यथा त्वत्प्रतिज्ञा च भविता प्राक्तनेन च ।

बद्धायासेन ते कार्यसिद्धिर्भवि तु मर्हति ॥ ७४ ॥

शिवलोकं गच्छ वत्स शङ्करं शरणं ब्रज ।

पृथिव्यां बहवो भूपाः सन्ति शङ्करकिङ्कराः ॥ ७५ ॥

विनाज्ञया मया महेशस्य को वा तान् हन्तुमीश्वरः ।

विभ्रतः कवचं दिव्यं शक्तेश्च शङ्करस्य च ॥ ७६ ॥

उपायं कुरु यत्नेन जयवीजं शुभावहम् ।

उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्धन्तुापक्रमाः ॥ ७७ ॥
 कृत्वा मन्त्रं कवचं ग्रहणं कुरु शङ्करात् ।
 दुर्लभं वैष्णवं तेजः शैवं शाक्तं विजेयति ॥ ७८ ॥
 गुरुस्ते जगतां नाथः शिवो जन्तानि जन्तानि ।
 मन्त्रो मन्त्रो न युक्तः सो यो युक्तः स भवेद्विधिः ॥ ७९ ॥
 निषेकान्नश्यते मन्त्रः कान्तः कान्ता गुरुः सुरः ।
 स्वयमेवोपतिष्ठन्ते ये येषां तेषु ते ध्रुवम् ॥ ८० ॥
 त्रैलोक्यं विजयं नाम गृहीत्वा कवचं वरम् ।
 त्रिः सप्त कृत्वा निर्भूषां करिष्यसि महीं भृगो ॥ ८१ ॥
 दिव्यं पाशुपतं तुभ्यं दाता दास्यति शङ्करः ।
 तेन देयेन मन्त्रेण क्षत्रसङ्घं विजेयसि ॥ ८२ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

ऊनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा प्रणम्य च जगद्गुरुम् ।
 स्फीतस्तस्माद्वरं प्राप्य शिवलोकं जनाम सः ॥ १ ॥
 लक्षयोजनं सूर्यं ब्रह्मलोकं द्विलक्षम् ।
 अत्यनिर्बचनीयं वाग्मन्महामहम् ॥ २ ॥

वैकुण्ठं दक्षिणे यस्य गौरीलोकश्च वामतः ।
 यदधो ध्रुवलोकश्च सर्वलोकात् परः स्मृतः ॥ ३ ॥
 तेषां मूर्धञ्च गोलोकः पञ्चाशत्कोटियोजनम् ।
 अत ऊर्ध्वं न लोकश्च सर्वोपरि च स स्मृतः ॥ ४ ॥
 मनोयायी स योगीन्द्रः शिवलोकं ददर्श ह ।
 उपमानोपमेयाभ्यां रहितं महदद्भुतम् ॥ ५ ॥
 योगीन्द्रानाञ्च प्रवरैः सिद्धविद्याविशारदैः ।
 कीटिकल्पतपःपूतैः पुण्यवद्भिर्निषेवितम् ॥ ६ ॥
 वेष्टितं कल्पवृक्षाणां समूहैर्वाञ्छितप्रदैः ।
 समूहैः कामधेनूनामसंख्यानां विराजितम् ॥ ७ ॥
 पारिजाततरूणाञ्च वनराजिविराजितम् ।
 पुष्पोद्यानायुतैर्युक्तं सदा चातिसुशोभितम् ॥ ८ ॥
 मणीन्द्रसार रचितैः शोभितैर्मणिवेदिभिः ।
 राजमार्गशतैर्दिव्यैरभ्यन्तरविभूषितम् ॥ ९ ॥
 मणीन्द्रसारनिर्माणशतकोटिगृहैर्युतम् ।
 नानाचित्रविचित्राढ्यैर्मणीन्द्रकलसोज्ज्वलैः ॥ १० ॥
 तन्मध्यदेशे रम्ये च ददर्श शङ्करालयम् ।
 मणीन्द्रसारनिर्माणप्राकारं सुमनोहरम् ॥ ११ ॥
 अत्यूर्ध्वमम्बरस्पर्शिं क्षीरनीरनिभं परम् ।
 षोडशद्वारसंयुक्तं शोभितं शतमन्दिरैः ॥ १२ ॥
 अमूल्यरत्नरचितै रत्नसोपानभूषितैः ।
 रत्नस्तम्भकपाटैश्च हीरकेण परिष्कृतैः ॥ १३ ॥
 माणिक्यजालमालाभिः सद्रत्नकलसोज्ज्वलैः ।
 मानाचित्र विचित्रेण चित्रितैः सुमनोहरैः ॥ १४ ॥

आलयस्य पुरस्तत् सिंहद्वारं ददर्श सः ।
 रत्नेन्द्रसारनिर्माणकपाटैश्च विराजितैः ॥ १५ ॥
 शोभितं वेदिकाभिश्च वाह्याभ्यन्तरतः सदा ।
 रचिताभिः पद्मरागैर्महामरकतैर्गृहम् ॥ १६ ॥
 नानाप्रकारचित्रेण चित्रितं सुमनोहरम् ।
 द्वारे नियुक्तौ ददर्श द्वारपालौ भयङ्करी ॥ १७ ॥
 महाकरालदन्तास्थौ विक्रतौ रक्तलोचनौ ।
 दम्बशैलप्रतीकाशौ महाबलपराक्रमौ ॥ १८ ॥
 विभूतिभूषिताङ्गौ च व्याघ्रचर्मस्वरौ वरौ ।
 पिङ्गलाक्षौ विशालाक्षा जटिला च त्रिलाचनौ ॥ १९ ॥
 त्रिशूलपट्टिशधरौ ज्वलन्तौ ब्रह्मर्तजसा ॥
 तौ दृष्ट्वा मनसा भीतस्त्रयः किञ्चिदुवावह ॥ २० ॥
 विनयेन विनीतश्च दुर्विनीतौ महाबली ।
 आत्मनः सर्ववृत्तान्तं कथयामास तत्पुरः ॥ २१ ॥
 विप्रस्य वचनं श्रुत्वा कृपायुक्तौ बभूवतुः ।
 गृहीत्वान्नाञ्चरद्वारा शङ्करस्य महात्मनः ॥ २२ ॥
 प्रवेष्टुमाज्ञां ददन्तीश्वरानुचरौ वरौ ।
 भृगुस्तदाज्ञामादाय प्रविवेश हरिं स्मरन् ॥ २३ ॥
 प्रत्येकं प्रोद्धम्यद्वाराद्दर्शं गुह्यनाहरान् ।
 द्वारपालाजियुक्ताश्च नानाचित्रविचित्रितान् ॥ २४ ॥
 दृष्ट्वा ताश्च हृदावस्थं ददर्श शूलिनः सभाम् ।
 नानामिद्वगणाकीर्णां महर्षिगणसेविताम् ॥ २५ ॥
 पारिजातप्रमूनाक्तवायुना सुरभीकृताम् ।
 ददर्श तत्र देवेयं शङ्करं चन्द्रशेखरम् ॥ २६ ॥

त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्माम्बरं परम् ।
 विभूतिभूषिताङ्गं तं नागयज्ञोपवीतिनम् ।
 रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ॥ २७ ॥
 महाशिवं शिवकरं शिवबीजं शिवाश्रयम् ।
 आकारामं पूर्णकामं सूर्यकोटिसप्तप्रभम् ॥ २८ ॥
 ईषडास्यं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकातरम् ॥ २९ ॥
 शश्वज्ज्योतिःस्वरूपञ्च लोकानुग्रहविग्रहम् ।
 धृतवन्तं जटाजालं दक्षकन्यास्थिभूषितम् ॥ ३० ॥
 तपसां फलदातारं दातारं सर्वसम्पदाम् ।
 शुद्धस्कटिकसङ्काशं पञ्चवक्त्रं त्रिलोचनम् ॥ ३१ ॥
 गुह्यं ब्रह्म प्रबोचन्तं शिष्येभ्यस्तत्त्वमुद्रया ।
 स्तूयमानञ्च योगेन्द्रैः सिद्धेन्द्रैः परिसेवितम् ।
 पार्षदप्रवरैः शश्वत् सेवितं श्वेतचामरैः ॥ ३२ ॥
 ध्यायमानं परं ब्रह्म परिपूर्णतमं परम् ।
 स्वेच्छामयं गुणातीतं जरामृत्युहरं परम् ॥ ३३ ॥
 ज्योतीरूपञ्च सर्वाद्यं श्रीकृष्णं प्रकृतिः परम् ।
 ध्यायन्तं परमानन्दं पुलकाञ्चितविग्रहम् ।
 सुखरं साशुनेत्रञ्च उद्गायन्तं गुणार्णवम् ॥ ३४ ॥
 भवेन्द्रैश्च रुद्रगणैः जेतपालैश्च वेष्टितम् ।
 मूर्ध्ना ननाम तं दृष्ट्वा पशुरामोऽति सादरम् ॥ ३५ ॥
 तद्वामे कार्तिकेयञ्च दक्षिणे च गणेश्वरम् ।
 नन्दीश्वरं महाकालं वीरभद्रञ्च तत्पुरः ।
 क्रोडे ददर्श जान्तां तां गोरीं शैलेन्द्रकन्यकाम् ॥ ३६ ॥
 ननाम सर्वान्मूर्ध्ना च भक्त्या च परया मुदा ।

दृष्ट्वा हरं परं सारं तं स्तोतुमुपचक्रमि ॥ ३७ ॥

सगद्गदपदं दीनं सायुनेत्रोऽतिकातरः ।

पुटाञ्जलियुतः शान्तः शोकार्तः शोकनाशनम् ॥ ३८ ॥

परशुराम उवाच ।

द्रेष्टुं त्वां स्तोतुमिच्छामि सर्वथा स्तोतुमक्षमः ।

अक्षराक्षयबीजञ्च किं वा स्तौमि निरीहकम् ॥ ३९ ॥

न योजनां कर्तुमीशो देवेशं स्तौमि मूढधीः ।

वेदा न शक्ता यं स्तोतुं कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ ४० ॥

बुद्धेर्वाङ्मनसोः पारं सारात्सारं परात्परम् ।

ज्ञानबुद्धेरसाध्यञ्च सिद्धं सिद्धैर्निषेवितम् ॥ ४१ ॥

यमाकाशमिवासीनमनन्तमादिमध्ययम् ।

विश्वतन्त्रमतन्त्रञ्च स्वतन्त्रं तन्त्रबीजकम् ॥ ४२ ॥

ध्यानासाध्यं दुराराध्यमतिसाध्यं कृपानिधिम् ।

ब्रूहि मां कृष्णासिन्धो दीनबन्धोऽतिदीनकम् ॥ ४३ ॥

अथ मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम् ।

स्वप्नादृष्टञ्च भक्तानां पश्यामि चक्षुषाधुना ॥ ४४ ॥

शक्तादयः सुरगणाः कलया यस्य सम्भवाः ।

चराचराः कलांशेन तं नमामि महेश्वरम् ॥ ४५ ॥

यं भास्करस्वरूपञ्च शशिरूपं हुताशनम् ।

जलरूपं वायुरूपं तं नमामि महेश्वरम् ॥ ४६ ॥

अनन्तविश्वसृष्टीनां संहर्तारं भयङ्करम् ।

क्षणेन लीलामात्रेण तं नमामि महेश्वरम् ॥ ४७ ॥

यः कालः कालकालश्च कालबीजञ्च कालजः ।

अजः प्रजश्च यः सर्वस्तं नमामि महेश्वरम् ॥ ४८ ॥

इत्येव मुक्ता स भृगुः पपात चरणाम्बुजे ।
 अशिषञ्च ददौ तस्मै सुप्रसन्नो बभूव सः ॥ ४९ ॥
 जामदग्न्यक्तं स्तोत्रं यः पठेद्भक्तिसंयुतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोकं स गच्छति ॥ ५० ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे जनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

शङ्कर उवाच ।

क स्त्वं वटो कस्य पुत्रः क्व वासः स्तवनं कथम् ।
 किं वा तेऽहं करिष्यामि वाञ्छितं वद साम्प्रतम् ॥ १ ॥

पार्वत्युवाच ।

शीकाकुलं त्वां पश्यामि विमनस्कं सुविस्मितम् ।
 वयसातिशिशुं शान्तं गुणेन गुणिनां वरम् ॥ २ ॥

भृगुरुवाच ।

जमदग्निसुतोऽहञ्च भृगुवंशसमुद्भवः ।
 माता मे रेणुका साध्वी पर्शुरामश्च नामतः ॥ ३ ॥
 क्रीणीहि मां दयासिन्धो विद्यापत्रेण किङ्करम् ।
 मदीशशरणापन्नं रक्त मां दीनवत्सल ॥ ४ ॥
 सृगयामागतं भूपमुपोषन्तं पिता मम ।
 चकारातिथ्यमानीय कपिलादत्तवस्तुना ॥ ५ ॥

राजा तं कपिलालोभाद् घातयामास मन्दधीः ।
 कपिला तं मृतं दृष्ट्वा गोलोकञ्च जगाम सा ॥ ६ ॥
 मातानुगमनं चक्रे अनाद्योऽहञ्च साम्प्रतम् ।
 त्वं मे पिता शिवा माता रक्ष मां पुत्रवत् प्रभो ॥ ७ ॥
 मया कृता प्रतिज्ञा च शोकेनैवातिदुष्करा ।
 त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यामि महीमिति ॥ ८ ॥
 कार्त्तवीर्यं हनिष्यामि समरे तातघातकम् ।
 इत्येवं परिपूर्णं मे भगवान् कर्तुमर्हति ॥ ९ ॥
 ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा दुर्गासुखं हरः ।
 बभूवानम्रवक्त्रञ्च सा च शुष्कोष्ठतालुका ॥ १० ॥
 पार्वत्युवाच ।

तपस्विन् विप्रपुत्रस्त्वं निर्भूपां कर्तुमिच्छसि ।
 त्रिःसप्तकृत्वः कोपेन साहसस्ते महान् वटो ॥ ११ ॥
 हन्तुमिच्छसि निःशस्त्रः सहस्रार्जुनसीश्वरम् ।
 भूभङ्गलीलया यस्य रावणस्य पराजयः ॥ १२ ॥
 तस्मै प्रदत्तं दत्तेन ग्रीहरिः कवचं वटो ।
 शक्तिरव्ययैरूपाच यया ते हिंसितः पिता ॥ १३ ॥
 हरिर्भन्वच्च स्तवनं ध्यायते स दिवानिशम् ।
 को वा शक्नोति तं हन्तुं न पश्यामीह मृतले ॥ १४ ॥
 अरे विप्र गृहं गच्छ किङ्करिष्यति शङ्करः ।
 अन्ये भूपाश्च मदभृत्वाः का भीस्तेषां मयि स्थिते ॥ १५ ॥

भद्रकाल्युवाच ।

अरे विप्रवटो जात्य निर्भूपान् कर्तुमिच्छसि ।
 यथा हि वामनचन्द्रं करेणाहर्तुमिच्छति ॥ १६ ॥

नानायज्ञकृतः पुण्यान् महाबलपराक्रमान् ।
 दिग्म्बरसहायेन मदृ भृत्यान् हन्तुमिच्छसि ॥ १७ ॥
 स तयोर्वचनं श्रुत्वा रुरोदोच्चैश्च शोकतः ।
 सहसा पुरतस्तेषां प्राणां स्थक्तुं समुद्यतः ॥ १८ ॥
 विप्रस्य रोदनं श्रुत्वा शङ्करः करुणानिधिः ।
 पश्यन् दुर्गाच्च कालीञ्च कृत्वातिविनयं विभुः ॥ १९ ॥
 तयोरनुमतिं प्राप्य सर्वेषां भक्तवत्सलः ।
 जमदग्निसुतं सद्यः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २० ॥

शङ्कर उवाच ।

अद्य प्रभृति हे वत्स त्वं मे पुत्तसमो महान् ।
 दास्यामि मन्त्रं गुह्यं ते त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २१ ॥
 एवं भूतञ्च कवचं दास्यामि परमाद्भुतम् ।
 लीलया मत्प्रसादेन कार्त्तवीर्य्यं हनिष्यसि ॥ २२ ॥
 त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यसि महीं द्विज ।
 जगत्ते यशसा पूर्णं भविष्यति न संशयः ॥ २३ ॥
 ह्युक्त्वा शङ्करस्तस्मै ददौ मन्त्रं सुदुर्लभम् ।
 त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ २४ ॥
 स्तवं पूजाविधानञ्च पुरश्चरणपूर्वकम् ।
 मन्त्रसिद्धेरनुष्ठानं यथा वन्नियमक्रमम् ॥ २५ ॥
 सिद्धिस्थानं कालसंख्यं कथयामास नारद ।
 वेदवेदाङ्गनिखिलं पाठयामास तत्त्वज्ञम् ॥ २६ ॥
 नागपाशं पाशुपतं ब्रह्मास्त्रञ्च सुदुर्लभम् ।
 वज्रं नारायणास्त्रञ्च वायव्यं वारुणन्तथा ॥ २७ ॥
 गान्धर्वं गारुडञ्चैव जम्भणास्त्रं तथैव च ।

गदां शक्तिं तथा पशुं शूलं मय्यर्थं मुत्तमम् ॥ २८ ॥
 नानाप्रकारशस्त्रास्त्रमन्त्रञ्च विधिपूर्वकम् ।
 शस्त्रास्त्राणाञ्च संहारं विज्ञेयमक्षयं धनुः ॥ २९ ॥
 आक्षरज्ञमन्त्रानां संग्रामविजयकमम् ।
 मायायुद्धञ्च विविधं हृदयं मन्त्रपूर्वकम् ॥ ३० ॥
 रक्षणञ्च परमैश्वर्यानां परमैश्वर्यविमर्दनम् ।
 ज्ञानाप्रकारं मन्त्रं सुप्रायं रणमङ्कटे ।
 संहारमोहिनीं त्रिधा जन्ममृत्युहरां हरः ॥ ३१ ॥
 स्थित्वा चिरं गुरोर्वीमे सर्वविद्यां विबोधय सः ।
 तीर्थे कृत्वा मन्त्रमिष्टिं तांश्च नत्वा जगाम सः ॥ ३२ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

भगवन् श्रोतुं मिच्छामि किं मन्त्रं भगवान् हरः ।
 कथं पशुं रासाय किं स्तोत्रं कवचं हृदी ॥ १ ॥
 को वास्य मन्त्रप्याराध्यः किं फलं कवचस्य च ।
 स्तवनस्य फलं किं वा तद्वान् वक्तुमर्हति ॥ २ ॥

नारायण उवाच ।

मन्त्राराधोहि भगवान् परिपूर्णतमः स्वयम् ।

गोलोकनाथः श्रीकृष्णो मोपगोपीश्वरः प्रभुः ॥ ३ ॥

त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् ।

स्तववाजं महापुण्यं विभूतियोगसम्भवम् ॥ ४ ॥

मन्त्रकल्पतरुं नाम सर्वकामफलप्रदम् ।

प्रददौ पशुरामाय रत्नपर्वतसन्निधौ ॥ ५ ॥

स्वयंप्रभानदीतीरे पारिजातवनान्तरे ।

आश्रमे लोकदेवस्य आधवस्य च सन्निधौ ॥ ६ ॥

महादेव उवाच ।

वत्सागच्छ महाभाग ऋगुवंशसमुद्भव ।

मुखाधिकोऽसि प्रेम्णा मे कवचग्रहणं कुरु ॥ ७ ॥

नृणु राम प्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डे परमाद्भुतम् ।

त्रैलोक्यविजयं नाम श्रीकृष्णस्य जपावहम् ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णेन पुरा दत्तं गोलोके राधिकाश्रमे ।

रासमण्डलमध्ये च मह्यं वृन्दावने वने ॥ ९ ॥

अति गुह्यतरं तत्त्वं सर्वमन्वीषविग्रहम् ।

पुण्यात् पुण्यतरश्चैव परं स्नेहाद्ददामि ते ॥ १० ॥

यद्गत्वा पठन्नाद्देवी मूलप्रकृतिरीश्वरी ।

शुभं निःशुभं ग्रहिणं रक्तबीजं जघानह ॥ ११ ॥

यद्गत्वाहञ्च जगतां सहस्रां सर्वतत्त्ववित् ।

अवध्यं त्रिपुरं पूर्वं दुरन्तं भवलीलया ॥ १२ ॥

यद्गत्वा पठन्नाद् ब्रह्मा सृष्टये सृष्टिं मुत्तमाम् ।

नाना भगवान् शेषो विधत्ते विश्वमेव च ॥ १३ ॥

यद्गत्वा पठन्नाद् भगवान् भक्तोऽवलीलया ।

यद्गत्वा पठन्नाद् भगवान् विभुः स्वयम् ॥ १४ ॥

यद्वृत्वा वरुणः सिद्धः कुबेरश्च धनेश्वरः ।
 यद्वृत्वा पठनादिन्द्रो देवानामधिपः स्वयम् ॥ १५ ॥
 यद्वृत्वा भाति भुवने तेजोराशिः स्वयं रपिः ।
 यद्वृत्वा पठनाच्चन्द्रो महाबलपराक्रमः ॥ १६ ॥
 अगस्त्यः सागरान् सप्त यद्वृत्वा पठनात् पपी ।
 चकार तेजसा जोषं देव्यं वातापिसंज्ञकम् ॥ १७ ॥
 यद्वृत्वा पठनाद्देवी सर्वाधारा वसुधरा ।
 यद्वृत्वा पठनात् पुता गङ्गा भुवनपावनी ॥ १८ ॥
 यद्वृत्वा जगतां साक्षी धर्मी धमेभृतां वरः ।
 सर्वविद्याधिदेवी सा यच्च धृत्वा सरस्वती ॥ १९ ॥
 यद्वृत्वा जगतां लक्ष्मीरन्नदात्री परात्परा ।
 यद्वृत्वा पठनाद्देवान् सावित्री प्रसुपाव च ॥ २० ॥
 वेदाश्च धर्मवक्तारो यद्वृत्वा पठनाद् भृगो ।
 यद्वृत्वा पठनाच्छुद्धस्तेजस्वी हव्यवाहनः ।
 सनत्कुमारो भगवान् यद्वृत्वा ज्ञानिनां वरः ॥ २१ ॥
 दातव्यं कृष्णभक्ताय साधवे च महात्मने ।
 गूढाय परमिष्याय दत्त्वा नृत्यमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥
 त्रैलोक्यविजयास्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।
 नृसिंहेन्द्रश्च गायत्री देवो रामेश्वरः स्वयम् ॥ २३ ॥
 त्रैलोक्यविजयप्राप्तौ विनियोगः प्रकीर्तितः ।
 परात्परश्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २४ ॥
 प्रणवी मे गिरः पातु श्रीकृष्णाय नमः सदा ।
 सदा पायात् कपालं कृष्णाय स्वाहेति पञ्चाक्षरः ॥ २५ ॥
 कृष्णेति पातु नेत्रे च कृष्ण स्वाहेति तारकम् ।

हराय नम इत्येवं भ्रूलतां पातु मे सदा ॥ २६ ॥

ओं गोविन्दाय स्वाहेति नासिकां पातु सन्ततम् ।

गोपालाय नमो गण्डौ पातु मे सर्वतः सदा ॥ २७ ॥

ओं नमो गोपाङ्गनेशाय कर्णौ पातु सदा मम ।

ओं कृष्णाय नमः शश्वत् पातु मेऽधरयुग्मकम् ॥ २८ ॥

ओं गोविन्दाय स्वाहेति दन्तावलिं मे सदावतु ।

ओं कृष्णाय दन्तरन्ध्रं दन्तोर्ध्वं क्लीं सदावतु ॥ २९ ॥

ओं श्रीकृष्णाय स्वाहेति जिह्विकां पातु सदा ।

रामेश्वराय स्वाहेति तालुकं पातु मे सदा ॥ ३० ॥

राधिकेशाय स्वाहेति कण्ठं पातु सदा मम ।

नमो गोपाङ्गनेशाय वक्षः पातु सदा मम ॥ ३१ ॥

ओं गोपेशाय स्वाहेति स्कन्धं पातु सदा मम ।

नमः किशोरवेशाय स्वाहा पृष्ठं सदावतु ॥ ३२ ॥

उदरं पातु मे नित्यं मुकुन्दाय नमः सदा ।

ओं क्लीं क्लीं कृष्णाय स्वाहेति करौ पादौ सदा मम ॥ ३३ ॥

ओं विष्णवे नमो बाहुयुग्मं पातु सदा मम ।

ओं क्लीं भगवते स्वाहा नखरं पातु मे सदा ॥ ३४ ॥

ओं नमो नारायणायैति नखरन्ध्रं सदा वतु ।

ओं क्लीं क्लीं पद्मनाभाय नाभिं पातु सदा मम ॥ ३५ ॥

ओं सर्वेशाय स्वाहेति कङ्कालं पातु मे सदा ।

ओं गोपीरमणाय स्वाहा नितम्बं पातु मे सदा ॥ ३६ ॥

ओं गोपीरमणनाथाय पादौ पातु सदा मम ।

ओं क्लीं श्रीं रसिकेशाय स्वाहा सर्वं सदावतु ॥ ३७ ॥

ओं केशवाय स्वाहेति मम केशान् सदावतु ।

नमः कृणाय स्वाहेति ब्रह्मरन्ध्रं सदावतु ॥ ३८ ॥
 यो गाधजाय स्वाहेति लोसाति स सदावतु ।
 यो ज्ञो यो रसिकेगाय स्वाहा सर्वं सदावतु । ३९ ॥
 परिपूर्णतनः कृणः प्राच्यां सां सर्वदावतु ।
 स्वयं गोलोकवासी मामाजिष्यां दिशि रजतु ॥ ४० ॥
 पूर्णब्रह्मस्वरूपं दक्षिणे सां सदावतु ।
 नैष्ठे व्यां पातु सां कृणः पश्चिमे पातु सां हरिः । ४१ ॥
 गोविन्दः पातु सां शम्भवायव्यां दिशि नित्यशः ।
 उत्तरे सां सदा पातु रसिकानां शिरोमणिः ॥ ४२ ॥
 ऐशान्यां सां सदा पातु वृन्दावनविहारकृत् ।
 वृन्दावतीप्राचनाथः पातु सामूर्ध्वदेशतः ॥ ४३ ॥
 सदैव साधवः पातु वलिहारी महाबलः ।
 जते स्थले चान्तरीजे नृसिंहः पातु सां सदा ॥ ४४ ॥
 स्वप्ने जागरणे शश्वत् पातु सां साधवः सदा ।
 सर्वान्तरात्मा निर्विघ्नो रज सां सर्वतो विभुः ॥ ४५ ॥
 इति ते कथितं तथा सर्वमन्त्रौघविग्रहम् ।
 तं लोच्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ ४६ ॥
 सवा न्युतं कणवत्तात् प्रवक्तव्यं न कस्य चित् ।
 गुह्यमभ्यर्च्यैव विधिवत् कवचं धारयेत्तु यः ॥ ४७ ॥
 कण्ठे वा दक्षिणे वाहो सोऽपि विष्णुने संशयः ।
 स च भक्तो वसेद् यत्र स श्रीं श्रीं वसेन्नरः ॥ ४८ ॥
 यदि स्यात् मित्रकवचो जीवन्मुक्तो भवेत्तु सः ।
 निश्चितं कोटिवर्षाणां पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥
 राजसूयसहस्राणि याजयेद्यतानि च ।

अश्वमेधायुतान्येव नरमेधायुतानि च ॥ ५० ॥

महादानानि यान्येव प्रादक्षिण्यं भुवस्तथा ।

तैर्लोक्यविजयस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ५१ ॥

व्रतोपवासनियमं स्नाध्यायाध्ययनं तपः ।

स्नानञ्च सर्वतीर्थेषु नास्मान्नाहन्ति कलामपि ॥ ५२ ॥

सिद्धिलभमरुलञ्च दास्यत्वं श्रीहरेरपि ।

यदि स्यात् सिद्धकवचः सर्वं प्राप्नोति निश्चितम् ॥ ५३ ॥

स भवेत् सिद्धकवचो दशलक्षं जपेत्तु यः ।

यो भवेत् सिद्धकवचः सर्वज्ञः स भवेत् भुवम् ॥ ५४ ॥

इदं कवचमज्ञात्वा भजेत् कृष्णं सुमन्दधीः ।

कोटिकल्पप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ ५५ ॥

गृहीत्वा कवचं वत्स महीं निःशत्रियां कुरु ।

त्रिःसप्त लक्षो निःशङ्कः सदानन्दोऽवलीलया ॥ ५६ ॥

राज्यं देयं शिरो देयं प्राणादेयाञ्च पुत्रक ।

एवं भूतञ्च कवचं न देयं माणसङ्कटे ॥ ५७ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

गणपतिखण्डे कवचप्रदानं नामैक-

त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

द्वाविंशत्तमोऽध्यायः ।

—०००००—

भृगुरुवाच ।

सम्प्राप्तं कञ्चन नाय गन्धत् सर्वाङ्गरक्षणम् ।

सुखदं मोज्ज्वलं सारं गन्धसंहारकारणम् ॥ १ ॥

अधुना भगवन्मन्त्रं स्तोत्रं पूजाविधिं प्रभो ।

देहि मन्त्रमनायाय शरणगतपालक ॥ २ ॥

महादेव उवाच ।

श्रीं श्रीं नमः श्रीकृष्णाय परिपूर्णतमाय च ।

मन्त्रेषु मन्त्रराजोऽयं महान् सप्तदशाक्षरः ।

सिद्धोऽयं पञ्चलक्षेण जपेन मुनिपुङ्गव ।

तद्दशांगञ्च हवनं तद्दशांगशोभिषेचनम् ।

तर्पणं तद्दशांगञ्च तद्दशांगञ्च मार्जनम् ।

सुवर्णानाञ्च गतकं पुरश्चरणदक्षिणा ॥ ४ ॥

मन्त्रसिद्धस्य पुंसश्च विष्णुं करतलं मुने ।

युक्तः पातुं ससुद्राञ्च विष्णुं संहर्तुमीश्वरः ।

पाञ्चभौतिकदेहेन वैकुण्ठं गन्तुमीश्वरः ॥ ५ ॥

तस्य संस्पर्शमात्रेण पदपङ्कजगणना ।

पृतानि सर्वतीर्थानि सद्यः पृता वसुन्धरा ॥ ६ ॥

ध्यानञ्च सामवेदोक्तं शृणु मन्मुखतो मुने ।

सर्वेन्द्रियस्य कृणु स्य अक्तिमुक्तिप्रदायि च ॥ ७ ॥

नवीनजलदय्यामं नीतिनालोचनम् ।

शरत्पार्वणचन्द्रास्य मीषडास्यं मनोहरम् ॥ ८ ॥
 कोटीकन्दर्पलावण्यलीलाधाम मनोहरम् ।
 रत्नसिंहासनस्यं तं रत्नभूषणभूषितम् ॥ ९ ॥
 चन्द्रनोक्षितसर्वाङ्गं पीताम्बरधरं वरम् ।
 वीक्ष्यमाणञ्च गोपीभिः स्तुहिताभिश्च सन्ततम् ॥ १० ॥
 प्रफुल्लमालतीमालावनमालाविभूषितम् ।
 दधतङ्कुन्दपुष्पाद्यां चूडां चन्द्रकचर्चिताम् ॥ ११ ॥
 प्रभां क्षिपन्तीं नभसश्चन्द्रतारान्वितस्य च ।
 रत्नभूषणसर्वाङ्गं राधावजःस्थलस्थितम् ॥ १२ ॥
 सिद्धेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च देवेन्द्रैः परिसेवितम् ।
 ब्रह्माविष्णुमहेशैश्च श्रुतिभिश्च स्तुतं भजे ॥ १३ ॥
 ध्यानेनानेन तं ध्यात्वा चोपचाराणि षोडश ।
 दत्त्वा भक्त्या च सम्पूज्य सर्वज्ञत्वं लभेत् पुमान् ॥ १४ ॥
 आद्यं पाद्यमासनञ्च वसनं भूषणं तथा ।
 गामर्घ्यं मधुपर्कञ्च यज्ञसूत्रं मनुत्तमम् ॥ १५ ॥
 धूपदीपौ च जैवेद्यं पुनराचमनीयकम् ।
 नानाप्रकारं पुष्पञ्च ताम्बूलञ्च सुवासितम् ॥ १६ ॥
 चन्द्रनागुक्कस्तूरीदिव्यतल्पं मनोहरम् ।
 भक्त्या भगवते देयं मात्स्यं पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥ १७ ॥
 ततः षडङ्गं सम्पूज्य पश्चात् सम्पूजयेद्गणम् ।
 श्रीदामानं सुदामानं बहुदामानमेव च ॥ १८ ॥
 हरिभानुं चन्द्रभानुं सूर्यभानुं सुभानुकम् ।
 वार्षदप्रवरान् सप्त पूजयेद्भक्तिभावतः ॥ १९ ॥
 गोपीश्वरीं राधिकाञ्च भूषणप्रकृतिमीश्वरीम् ।

क्षय्यमक्तिं कणपूज्यां पूजयेद्भक्तिपूर्वकम् ॥ २० ॥

गोपगोपीगणं शास्त्रं मां ब्रह्माणश्च पार्वतीम् ।

लक्ष्मीं सरस्वतीं पुत्रीं सर्वदेवं सविग्रहम् ॥ २१ ॥

देवपट्कं समभ्यर्च्य पुनः पञ्चोपचारतः ।

पञ्चादेवं क्रमेणैव श्रीकृष्णं पूजयेत् सुधीः ॥ २२ ॥

गणेशश्च दिनेशश्च बलिं विष्णुं शिवं शिवाम् ।

समभ्यर्च्य देवपट्कमिष्टदेवश्च पूजयेत् ॥ २३ ॥

गणेशं विघ्ननामाय व्याधिनामाय भास्करम् ।

आत्मनः शुद्धये बलिं श्रीविष्णुं मुक्तिहेतवे ॥ २४ ॥

ज्ञानाय शङ्करं दुर्गां परमैश्वर्यहेतवे ।

सम्पूजने फलमिदं विप्रतीत मपूजने ॥ २५ ॥

ततः कृत्वा परीहार मिष्टदेवश्च भक्तितः ।

स्तोत्रश्च सामवेदीकृतं पठेद्भक्त्या च तत्पुण्यम् ॥ २६ ॥

महादेव उवाच ।

परं ब्रह्म परं धाम परं ज्योतिः सनातनम् ।

निर्लिप्तं परमात्मानं नमामि सर्वकारणम् ॥ २७ ॥

स्थूलात् स्थूलतमं देव सूक्ष्मात् सूक्ष्मतमं परम् ।

सर्वदृश्यं सदृश्यञ्च स्वेच्छाचारं नमाम्यहम् ॥ २८ ॥

साकारश्च निराकारं सगुणं निर्गुणं प्रभुम् ।

सर्वाधारश्च सर्वञ्च स्वेच्छारूपं नमाम्यहम् ॥ २९ ॥

अतीवकमनीयञ्च रूपं निरूप्यमं विभुम् ।

करालरूपमत्यन्तं विभ्रतं प्रणमाम्यहम् ॥ ३० ॥

कर्मणः कर्मरूपं तं साक्षिणं सर्वकर्मणः ।

फलञ्च फलदातारं सर्वरूपं नमाम्यहम् ॥ ३१ ॥

स्वरा पाता च संहर्त्ता कलया स्मृतिभेदतः ।

नानामूर्तिः कलांशिन यः पुमां स्तं नमाम्यहम् ॥ ३२ ॥

स्वयं प्रकृतिरूपश्च मायया च स्वयं पुमान् ।

तयोः परं स्वयं शश्वत् तं नमामि परात्परम् ॥ ३३ ॥

स्त्री पुं नपुंसकं रूपं यो विभक्तिं स्वमायया ।

स्वयं माया स्वयं मायी यो देव स्तं नमाम्यहम् ॥ ३४ ॥

तारणं सर्वदुःखानां सर्वकारणकारणम् ।

धारणं सर्वविज्ञानां सर्वबीजं नमाम्यहम् ॥ ३५ ॥

तेजस्विनां रविर्योहि सर्वजातिषु ब्राह्मणः ।

नक्षत्राणाञ्च यच्चन्द्र स्तं नमामि जगत्प्रभुम् ॥ ३६ ॥

रुद्राणां वैष्णवानाञ्च ज्ञानिनां योहि शङ्करः ।

नागानां योहि शेषश्च तं नमामि जगत्पतिम् ॥ ३७ ॥

प्रजापतीनां यो ब्रह्मा सिद्धानां कपिलः स्वयम् ।

सनत्कुमारो मुनिषु तं नमामि जगत्गुरुम् ॥ ३८ ॥

देवानां यो हि विष्णुश्च देवीनां प्रकृतिः स्वयम् ।

स्वायम्भुवो मनूनां यो मानवेषु च वैष्णवः ।

नारीणां शतरूपाच बहुरूपं ननान्यहम् ॥ ३९ ॥

ऋतूनां यो वसन्तश्च मासानां मार्गशीर्षकः ।

एकादशी तिथीनाञ्च नमामि सर्वरूपिणम् ॥ ४० ॥

सागरः सरितां यश्च पर्वतानां हिमालयः ।

वसुधरा सहिष्णूनां तं सर्वं प्रणमाम्यहम् ॥ ४१ ॥

पत्राणां तुलसीपत्रं दारुरूपेषु चन्दनम् ।

वृक्षाणां कल्पवृक्षो य स्तं नमामि जगत्पतिम् ॥ ४२ ॥

पुष्पाणां पारिजातश्च शस्यानां धान्यमेव च ।

अमृतं भक्ष्यं वस्तूनां नानारूपं नमाम्यहम् ॥ ४३ ॥
 ऐरावता गजेन्द्राणां वैततयश्च पत्रिणाम् ।
 कामधनूश्च धेनूनां सर्वरूपं नमाम्यहम् ॥ ४४ ॥
 तेजसानां सुवर्णञ्च धान्यानां यवमिव च ।
 यः केशरी पशूनाञ्च वररूपं नमाम्यहम् ॥ ४५ ॥
 यक्षाणाञ्च कुबेरा यो ग्रहाणाञ्च वृहस्पतिः ।
 दिक्पालानां महेंद्रश्च तं नमामि परं वरम् ॥ ४६ ॥
 वेदसङ्गश्च शास्त्राणां पण्डितानां सरस्वती ।
 अक्षराणामकारो यस्तं प्रधानं नमाम्यहम् ॥ ४७ ॥
 मन्त्राणां विष्णुस्तश्च तीर्थीनां जाह्नवी स्वयम् ।
 इन्द्रियाणां मनो यो हि सर्वं विदुः नमाम्यहम् ॥ ४८ ॥
 बुद्ध्यनञ्च शस्त्राणां व्याधिनां वैष्णवी ज्वरः ।
 तेजसां ब्रह्मतेजश्च वरेण्यश्च नमाम्यहम् ॥ ४९ ॥
 निप्रेक्ष्य बलवतां मनश्च आत्मजाजिज्जाम् ।
 कालः कालयतां यो हि तं नमामि विजयवर्धन ॥ ५० ॥
 ज्ञानदाता गुरुणाञ्च साररूपश्च वसुधु ।
 मित्रेषु जन्मदाता यस्तं सारं नमाम्यहम् ॥ ५१ ॥
 शिल्पिनां विश्वकर्मा यः कामदेवश्च कृपिणाम् ।
 यतिव्रता यः पत्नीनां नमस्कृतं तं नमाम्यहम् ॥ ५२ ॥
 प्रियेषु पुत्ररूपो यो नृपरूपो नरिषु च ।
 शालग्रामश्च यन्त्राणां तं विविष्टं नमाम्यहम् ॥ ५३ ॥
 धर्मैः कल्याणबीजानां वेदानां सामवेदकः
 धर्माणां सत्वरूपो यो विविष्टं तं नमाम्यहम् ॥ ५४ ॥
 चले शैत्यस्वरूपो यो गगनरूपश्च भूमिषु ।

शब्दरूपश्च गगने तं प्रणम्यं नमाम्यहम् ॥ ५५ ॥

क्रतूनां राजन्यो यो गायत्री हृन्दिताश्च यः ।

गन्धर्वाणां चित्ररथस्तं गरिष्ठं नमाम्यहम् ॥ ५६ ॥

क्षीरस्वरूपो गव्यानां पवित्राणाञ्च पावकः ।

पुण्ड्रदानाश्च यः स्तोत्रं तं नमामि शुभप्रदम् ॥ ५७ ॥

तृणानां कुक्कुरूपो यो व्याधिरूपश्च वैरिणाम् ।

गुणानां शान्तरूपो यश्चित्ररूपं नमाम्यहम् ॥ ५८ ॥

तेजो रूपो ज्ञानरूपः सर्वरूपश्च यो महान् ।

सर्वानिर्वचनीयश्च तं नमामि न्वयं विभुम् ॥ ५९ ॥

सर्वाधारेषु यो वायुर्यथात्मा नित्यरूपिणाम् ।

आकाशो व्यापकानां यो व्यापकं तं नमाम्यहम् ॥ ६० ॥

वेदानिर्वचनीयं यन्न स्तोतुं पण्डितः क्षमः ।

यदनिर्वचनीयश्च को वा तत् स्तोतुमीश्वरः ॥ ६१ ॥

वेदा न शक्ता यं स्तोतुं जडोभूता सरस्वती ।

तश्च वाङ्मनसोः पारं को विद्वान् स्तोतुमीश्वरः ॥ ६२ ॥

शुद्ध तेजः स्वरूपश्च भक्तानुग्रहविग्रहम् ।

अतीवकमनीयश्च श्यामरूपं नमाम्यहम् ॥ ६३ ॥

द्विभुजं गुरलीवक्तं किशोरं सक्षितं मुदा ।

शस्त्रहीपाङ्गनाभिश्च वीर्यमाणं नमाम्यहम् ॥ ६४ ॥

राधया दत्तताम्रमूलं भुक्तवन्तं मनीहरम् ।

रत्नसिंहासनस्थश्च तमीशं प्रणमाम्यहम् ॥ ६५ ॥

रत्नभूषणभूषाण्यं सेवितं शीतनाभरैः ।

पार्पदप्रदरैर्गोपकुमारैः तं नमाम्यहम् ॥ ६६ ॥

हृन्दावनान्तरे दम्ये शशीक्षासप्तमुत्तुकम् ।

रासमण्डलमध्यस्थं नमामि रसिकेश्वरम् ॥ ६७ ॥
 शतशृङ्गे महाशैले गोलोके रत्नपर्वते ।
 विरजापुलिने रम्ये प्रणमामि विहारिणम् ॥ ६८ ॥
 परिपूर्णतमं शान्तं राधाकान्तं मनोहरम् ।
 सत्यं ब्रह्मस्वरूपञ्च नित्यं कृष्णं नमाम्यहम् ॥ ६९ ॥
 श्रीकृष्णस्य स्तोत्रमिदं त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां स दाता भारते भवेत् ॥ ७० ॥
 हरिदास्यं हरी भक्तिं लभेत् स्तोत्रप्रसादतः ।
 इह लोके जगत्पूज्यो विष्णुतुल्यो भवेत् ध्रुवम् ॥ ७१ ॥
 सर्वसिद्धेश्वरः शान्तोऽप्यन्ते याति हरिः पदम् ।
 तेजसा यशसा भाति यथा सूर्यो महीतले ॥ ७२ ॥
 जीवन्मुक्तः कृष्णभक्तः स भवेन्नात्र संशयः ।
 अरोगी गुणवान् विद्वान् पुत्रवान् धनवान् सदा ॥ ७३ ॥
 बह्वभिज्ञो दशवली मनोयायी भवेद् ध्रुवम् ।
 सर्वज्ञः सर्वदत्रैव स दाता सर्वसम्पदाम् ।
 कल्पवृक्षसमः शशङ्कवेत् कृष्णप्रसादतः ॥ ७४ ॥
 इत्येवं कथितं स्तोत्रं त्वं वत्स गच्छ पुष्करम् ।
 तत्र कृत्वा मन्त्रसिद्धिं यच्चात् प्राप्स्यसि वाञ्छितम् ॥ ७५ ॥
 त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कुरु पृथ्वीं यथा सुखम् ।
 ममाशिषा मुनिश्रेष्ठ श्रीकृष्णस्य प्रसादतः ॥ ७६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे गणपतिखण्डे स्तवप्रदानं नाम
 द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

शिवं प्रणम्य स भृगु दुर्गां कालीं मुदान्वितः ।
 गत्वा पुष्करतीर्थञ्च मन्त्रसिद्धिञ्चकार ह ॥ १ ॥
 स बभूव निराहारो मासं भक्तिसमन्वितः ।
 ध्यायन् कृष्णपदाम्भोजं वायुरोधञ्चकार सः ॥ २ ॥
 ददर्श चक्षुरन्मील्य गगनं तेजसावृतम् ।
 दिशो दृश्य द्योतयन्तं समाच्छन्नदिवाकरम् ॥ ३ ॥
 तेजो मण्डलमध्यस्थं रत्नयानं ददर्श ह ।
 ददर्श तत्र पुरुषमतीवसुन्दरं वरम् ॥ ४ ॥
 त्रैलोक्यास्यप्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम् ।
 मूर्ध्ना प्रणम्य दण्डवद्वरं वन्द्रे तमीश्वरम् ॥ ५ ॥
 त्रिःसप्त कृत्वो निर्भूपां करिष्यामि महीमिति ।
 पदारविन्दे सुदृढां तां भक्तिमनपायिनीम् ॥ ६ ॥
 दास्यं सुदुर्लभं शश्वत् त्वं पादाब्जे च देहि मे ।
 कृष्णस्तस्मै वरं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ ७ ॥
 भृगुः प्रणम्य भवनं जगाम तत् परात्परम् ।
 पश्यन्द दिक्षिणाङ्गञ्च परं मङ्गलसूचकम् ॥ ८ ॥
 वाञ्छाप्रतीतिजननं सुखप्रदं ददर्श ह ।
 मनः प्रसन्नं स्मीतञ्च तद् बभूव दिवानिशम् ।
 संभाष्य स्वजनं सर्वं गृहे तस्यै मुदान्वितः ॥ ९ ॥

स्वग्रिथान् पितृग्रिथांश्च भ्रातृवर्गांश्च बान्धवान् ।

आनीयानीय विविधान् मन्त्रांश्च स चकारह ॥ १० ॥

पौर्वापर्यं स्वहृत्तान्तं तानेवोक्ता शुभक्षणे ।

तैरेव सार्धं बलवान् बभूव गमनोन्मुखः ॥ ११ ॥

ददर्श मङ्गलं रामः सुश्राव जयसूचकम् ।

बुबुधे मनसा सर्वं स्वजयं वैरिसंचयम् ॥ १२ ॥

यात्राकाले च पुरतः सुश्राव सहसा मुनिः ।

हरिश्चन्द्रं सिंहश्चन्द्रं वण्टादुन्दुभिवादनम् ॥ १३ ॥

आकाशवाणीं सङ्गीतं जयस्ती भवितेति च ।

नवेङ्गितञ्च कल्याणं मेघश्चन्द्रं जयावहम् ॥ १४ ॥

चकार यात्रां भगवान् श्रुत्वैवं विविधं शुभम् ।

ददर्श पुरतो विप्रवन्दिदैवज्ञभिर्भुक्तान् ॥ १५ ॥

ज्वलत्प्रदीपं विभ्रन्तीं पतिपुत्रवतीं सतीम् ।

पुरो ददर्श स्मिरास्यां नानाभूषणभूषिताम् ॥ १६ ॥

शवं शिवां पूर्णकुम्भं चासञ्च नकुलन्तथा ।

गच्छन्ददर्श रामश्च यात्रामङ्गलसूचकम् ॥ १७ ॥

कृष्णसारं गजं सिंहं तुरगं गण्डकं द्विपम् ।

चमरीं राजहंसञ्च चक्रवाकं शुकं पिकम् ॥ १८ ॥

नयूरं खञ्जनं चैव शङ्खचिह्नं चकोरकम् ।

पारावतं बलाकाञ्च कारुण्यं चातकं चटम् ॥ १९ ॥

सौदामिनीं शक्रचापं सूर्यं सूर्यशोभां शुभाम् ।

सद्यो मांसं सजीवञ्च मत्स्यं शङ्खं सुवर्णकम् ॥ २० ॥

माणिक्यं रजतं मुक्तां मणीन्द्रश्च प्रवालकम् ।

दधि लाजं शुकधान्यं शुकपुष्पञ्च कुङ्कुमम् ॥ २१ ॥

पर्णं पताकां कृतञ्च दर्पणं श्वेतचामरम् ।
 धेनुं वत्सप्रयुक्ताञ्च रथस्थं भूमिपं तथा ॥ २२ ॥
 दुग्धमाज्यं तथा पूगम् अमृतं पायसन्तथा ।
 शालग्रामं पक्कफलं स्वस्तिकं शर्करां मधु ॥ २३ ॥
 मार्जारञ्च वृषेन्द्रञ्च मेषं पर्वतमूषिकम् ।
 मेघाच्छन्नस्य च रवेरुदयं चन्द्रमण्डलम् ॥ २४ ॥
 कस्तूरीव्यजनं तोयं हरिद्रां तीर्थमृच्चिकाम् ।
 सिद्धार्थं सर्पपं दूर्वां विप्रबालञ्च त्रालिकाम् ॥ २५ ॥
 मृगं वेश्याञ्च भ्रमरं कर्पूरं पीतवाससम् ।
 गोमूत्रं गोपुरीषञ्च गोधूलिं गोषदाङ्कितम् ॥ २६ ॥
 गोष्ठं गवां वर्त्मक्यां गोशालां गोगतिं शुभाम् ।
 भूषणं देवप्रतिमां ज्वलद्गङ्गां महोत्सवम् ॥ २७ ॥
 ताम्रञ्च स्फटिकं वैद्यं सिन्दूरं मातृचन्दनम् ।
 गन्धञ्च हीरकं रत्नं दृढं दक्षिणे शुभम् ॥ २८ ॥
 सुगन्धिवायोराघ्राणं प्राप विप्राग्निषं शुभम् ॥ २९ ॥
 इत्येवं मङ्गलं ज्ञात्वा प्रययौ स सुदान्वितः ।
 अस्तं गते दिनकरे नम्रं दातीरसन्निधौ ॥ ३० ॥
 तत्राक्षयवटं दिव्यं दृष्ट्वा सुमनोहरम् ।
 अत्यूर्ध्वं विस्तृतमति पुण्याश्रम पदं परम् ॥ ३१ ॥
 पौलस्त्यतपसः स्थानं सुगन्धिवायुनान्वितम् ।
 कार्त्तवीर्यार्जुनाभ्यासे तत्र तस्थौ गणैः सह ॥ ३२ ॥
 सुषाप पुष्पशय्यायां किङ्करैः पद्मिसेवितः ।
 निद्रां ययौ परिश्रान्तः परमानन्दसंयुतः ॥ ३३ ॥
 निशातीते च सद्युगु श्वाक स्वप्नं दृष्ट्वा ह ।

न चिन्तितं यन्मनसा वायुपित्तकफं विना ॥ ३४ ॥
 गजाञ्जलप्रसादं गोहजफलितेषु च ।
 आरुह्यमाणमात्मानं रुदन्तं कृमिभञ्जितम् ॥ ३५ ॥
 आरुह्यमाणमात्मानं नीकायां चन्दनोजितम् ।
 धृतवन्तं पुष्पमालां शोभितं पीतवाससा ॥ ३६ ॥
 विष्णुत्रोचितसर्वाङ्गं वशापूयसमन्वितम् ।
 वाणां वरां वादयन्तमात्मानञ्च ददर्श ह ॥ ३७ ॥
 विस्तीर्णपद्मपत्रैश्च स्वं ददर्श सरित्तेटे ।
 दध्याज्यमधुसंयुक्तं भुक्तवन्तञ्च पायसम् ॥ ३८ ॥
 भुक्तवन्तञ्च ताम्बूलं लभन्तं ब्राह्मणाशिषम् ।
 फलपुष्पप्रदीपञ्च पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥ ३९ ॥
 परिपक्वफलं चीरमुष्णात्रं शर्करान्वितम् ।
 स्वस्तिकं भुक्तवन्तं स्वं ददर्श च पुनः पुनः ॥ ४० ॥
 जलौकसा वृश्चिकेन मीनेन भुजगेन च ।
 भञ्जितं भीतमात्मानं पलायन्तं ददर्श तः ॥ ४१ ॥
 ततो ददर्श चात्मानं मण्डलं चन्द्रसूर्ययोः ।
 पतिपुत्तवतीं नारीं पश्यन्तं सस्मितं द्विजम् ॥ ४२ ॥
 सुवेशया कन्यकया सस्मितेन द्विजेन च ।
 ददर्श स्निष्टमात्मानं तुष्टेन परितुष्टया ॥ ४३ ॥
 फलितं पुष्पितं वृक्षं देवताप्रतिमां नृपम् ।
 गजस्यञ्च रघुस्यञ्च पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥ ४४ ॥
 पीतवस्त्रपरिधानां बालालङ्कारभूषिताम् ।
 विगन्तीं ब्राह्मणीं गृहं पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥ ४५ ॥
 गङ्गाञ्च स्फटिकं श्वेतमालां मुक्ताञ्च चन्दनम् ।

सुवर्णं रजतं रत्नं पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥ ४६ ॥
 गजं वृषञ्च सर्पञ्च श्वेतञ्च श्वेतचामरम् ।
 नीलोत्पलं दर्पणञ्च भार्गवः स्वं ददर्श ह ॥ ४७ ॥
 रथस्थं नवरत्नस्थं मालतीमाल्यभूषितम् ।
 रत्नसिंहासनस्थं स्वं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ४८ ॥
 पद्मश्रेणीं पूर्णकुम्भां दधि लाजं घृतं मधु ।
 पण्यच्छत्रं छत्रिणञ्च भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ४९ ॥
 वक्रपङ्क्तिं हंसपङ्क्तिं कन्यापङ्क्तिं व्रतान्विताम् ।
 पूजयन्तीं घटं शुभं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५० ॥
 मण्डपस्थं द्विजगणं पूजयन्तं हरं हरिम् ।
 जयोऽस्त्वित्युक्तवन्तं तं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५१ ॥
 सुधाहृष्टिं पण्यहृष्टिं कलहृष्टिञ्च शाश्वतीम् ।
 पुष्पाचन्दनहृष्टिञ्च भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५२ ॥
 सद्यो मांसं जीवमस्यं मयूरं श्वेतखञ्जनम् ।
 सरोवरञ्च तीर्थानि भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५३ ॥
 पारावतं शुक्लं चासं शङ्खचित्रञ्च चातकम् ।
 व्याघ्रं सिंहञ्च सुरभीं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५४ ॥
 गोरोचनां हरिद्राञ्च शुक्लधान्याचलं वरम् ।
 ज्वलदग्निं तथा दूर्वां भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५५ ॥
 देवालयसमूहञ्च शिवलिङ्गञ्च पूजितम् ।
 अर्चितां सृक्ष्मयीं शैवां भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५६ ॥
 अवगोधूमचूर्णानां पिष्टानि लड्डुकानि च ।
 भृगुर्ददर्श स्वप्ने च दुभुजे च पुनः पुनः ॥ ५७ ॥
 दिव्यवस्त्रपरीधानां रत्नभूषणभूषिताः ।

अगम्यागमनं स्वप्ने चकार भृगुनन्दनः ॥ ५८ ॥
 ददर्श नर्तकीं वेश्यां रुधिरञ्च सुरां पपी ।
 रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः स्वप्ने च भृगुनन्दनः ॥ ५९ ॥
 पक्षिणां पीतवर्णानां मानुषाणाञ्च नारद ।
 मांसानि वुभुजे रामो हृष्टः स्वप्ने ऽरुणोदये ॥ ६० ॥
 अकस्मान्निगडैर्वहं क्षतं शस्त्रेण स्वं भृगुम् ।
 दृष्ट्वा च वुबुधे प्रातः समुत्तस्थी हरिं स्मरन् ॥ ६१ ॥
 अतीव हृष्टः स्वप्नेन प्रातः कृत्यञ्चकार सः ।
 मनसा वुबुधे सर्वं विजेष्यामि रिपुं ध्रुवम् ॥ ६२ ॥
 इति श्रीमहावेनर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

स प्रातः रात्रिकं कृत्वा समालोच्य च तैः सह ।
 दूतं प्रस्थापयामास कार्तवीर्यायमं भृगुः ॥ १ ॥
 स दूतः शीघ्रमागत्य वसन्तं राजसंसदि ।
 वेष्टितं सचिवैः साद्वै मुवाच नृपतीश्वरम् ॥ २ ॥

रामदूत उवाच ।

नम्रदातीरमान्निधौ न्ययोधाक्षयनूलके ।
 स भृगुभ्रातृभिः साद्वै त्वं तत्र गन्तुं मर्हसि ॥ ३ ॥

युद्धं कुरु महाराज जातिभिर्जातिभिः सह ।

त्रिः सप्त कृत्वो निर्भूपां करिष्यति महीमिति ॥ ४ ॥

इत्युक्त्वा रामदूतश्च जगाम रामसन्निधिम् ।

राजा विधाय सन्नाहं समरं गन्तु मुद्यतः ॥ ५ ॥

गच्छन्तं समरं दृष्ट्वा प्राणेशं सा मनोरमा ।

तमेव वारयामास वासयामास सन्निधौ ॥ ६ ॥

राजा मनोरमां दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणः ।

तामुवाच सभामध्ये वाक्यं मानसिकं मुने ॥ ७ ॥

कार्तवीर्यार्जुन उवाच ।

मासेवाह्वयते कान्ते जमदग्निसुतो महान् ।

स तिष्ठन्नन्मंदातीरे रणाय भ्रातृभिः सह ॥ ८ ॥

सम्प्राप्य शङ्कराच्छस्त्रं मन्त्रश्च कवचं हरेः ।

त्रिः सप्त कृत्वो निर्भूपां कर्तुमिच्छति मेदिनीम् ॥ ९ ॥

आन्दोलयति मे प्राणान् मनः संचुभितं मुहुः ।

शश्वत् स्फुरति वामाङ्गं दृष्टं स्वप्नं शृणु प्रिये ॥ १० ॥

तैलाभ्यङ्गित मात्मानं मदर्शं गर्दभोपरि ।

विभ्रन्त मोड्गपुष्पस्य माल्यञ्च रक्तचन्दनम् ॥ ११ ॥

रक्तवस्त्रपरीधानं लौहालङ्कारभूषितम् ।

हसन्तश्चैव क्रीडन्तं निर्वाणाङ्गारराशिना ॥ १२ ॥

भस्माच्छन्नाश्च पृथिवीं जवापुष्पान्वितां सति ।

रहितं चन्द्रसूर्याभ्यां रक्त सभ्यान्वितं नभः ॥ १३ ॥

सुक्तकेशाश्च नृत्यन्तीं विधवां छिन्ननासिकाम् ।

रक्तवस्त्रपरीधाना मदर्शं मदहासिनीम् ॥ १४ ॥

रुश्ररामग्निरहितां चितां भस्मसमन्विताम् ।

भस्मवृष्टि मसृगवृष्टि मङ्गारवृष्टि मीश्वरि ।
 पक्वतालफलाकीर्णां पृथिवी मस्यसंयुताम् ।
 अदर्शं कर्पराशिञ्च क्षिप्रकेशनखान्वितम् ॥ १६ ॥
 पर्वतं लवणानाञ्च राशीभूतं कपर्दकम् ।
 चूर्णानाञ्चैव तैलाना मदर्शं कन्दरं निशि ॥ १७ ॥
 अदर्शं पुष्पितं वृक्ष मशोककरवीरयोः ।
 तालवृक्षञ्च फलितं तत्र एव पतत् फलम् ॥ १८ ॥
 स्वकरात् पूर्णकलसः पपात च वभञ्ज च ।
 इत्यदर्शञ्च गगनात् सम्पतच्चन्द्रमण्डलम् ॥ १९ ॥
 अदर्शं मन्वरात् सूर्य मण्डलं सम्पतद्भुवि ।
 उल्कापातं धूमकेतुं ग्रहणचन्द्रसूर्ययोः ॥ २० ॥
 विवृताकारपुरुषं विक्रटास्यं दिगम्बरम् ।
 आगच्छन्तश्चाग्रतस्तु अदर्शञ्च भयानकम् ॥ २१ ॥
 बाला द्वादशवर्षीया वस्त्रभूषणभूषिता ।
 संरुष्टा याति मन्त्रेहादित्यदर्शं सहं निशि ॥ २२ ॥
 विदायं देहि राजेन्द्र त्वन्नेहादु यामि काननम् ।
 वदसि त्वं मामिति च निश्य दर्शमहं श्रुत्वा ॥ २३ ॥
 रुष्टो विप्रो मां शपते जगन्नासी च तथा गुरुः ।
 भित्तौ पुत्तलिकाश्रित्वा नृत्यन्तीत्यदर्शं परम् ॥ २४ ॥
 चञ्चलानाञ्च गृध्राणां काकानां निकरैः सदा ।
 पीडितं महिषाणाञ्च ख नदर्शं महं निशि ॥ २५ ॥
 तैलं पीडितयन्त्रञ्च तैलकारिण आश्रितम् ।
 दिगम्बरान् पाशहस्तानदर्शं मह मीश्वरि ॥ २६ ॥
 नृत्यन्ति गायनाः सर्वे गानं गायन्ति मे गृहे ।

विवाहं परमानन्द मित्य दर्श महं निशि ॥ २७ ॥
 रमणं कुर्वतो लोकान् केशाकेशीति कुर्वतः ।
 अदर्शं समरं रात्रौ काकानाञ्च शूनामिति ॥ २८ ॥
 मोटकानि च पिण्डानि श्मशानं शवसंयुतम् ।
 रक्तवस्त्रं शुक्लवस्त्र मदर्शं निशि कामिनि ॥ २९ ॥
 कृष्णाम्बरा कृष्णवर्णा नग्ना च मुक्तकेशिनी ।
 विधवा श्लिथति च मा मदर्शं निशि शोभने ॥ ३० ॥
 नापितो मुण्डितो मुण्डं श्मश्रुश्रेणीं मम प्रिये ।
 वक्षःस्थलञ्च नखर मित्यदर्शमहं निशि ॥ ३१ ॥
 पादुकाचर्मरज्जूना मदर्शं राशि मुखणम् ।
 चक्रं भ्रमन्तं भूमौ च कुलालस्येति सुन्दरि ॥ ३२ ॥
 वात्यया घूर्णमानञ्च शुष्क वृक्षं तमुत्थितम् ।
 घूर्णमानं कवन्धञ्चैवादर्थं निशि सुव्रते ॥ ३३ ॥
 अघितां मुण्डमालाञ्च चूर्णमानाञ्च वात्यया ।
 अत्रीव घोर दशना मित्यदर्शमहं वरे ॥ ३४ ॥
 भुतप्रेता मुक्तकेशा वमन्तश्च हुताशनम् ।
 मां भीषयन्ति सतत मित्यदर्शमहं निशि ॥ ३५ ॥
 दग्धजीवं दग्धवृक्षं व्याधियस्तं नरं परम् ।
 अङ्गहीनञ्च वृषल मित्यदर्शमहं निशि ॥ ३६ ॥
 गेहपर्वतवृक्षाणां सहसा पतनं परम् ।
 सुहुर्मुहुर्वज्रपात मित्यदर्शमहं निशि ॥ ३७ ॥
 कुकुराणां शृगालानां रोदनञ्च सुहुर्मुहुः ।
 गृहे गृहे च नियत मित्यदर्शमहं निशि ॥ ३८ ॥
 अधोमस्त मूर्ध्नि पादं मुक्तकेशं दिगम्बरम् ।

भूमौ भ्रमन्तं गच्छन्त मित्यदर्शसहं नरम् ॥ ३८ ॥

विक्लताकार शब्दश्च ग्रामाधिदेवरोदनम् ।

प्रातः शुत्वैवावबोधश्च कमुपायं वदाधुना ॥ ४० ॥

नृपतेर्वचनं श्रुत्वा हृदयेन विदूषता ।

रुदती तं सगद्गद मुवाच सा नृपेश्वरम् ॥ ४१ ॥

मनोरमा उवाच ।

हे नाथ रमणश्रेष्ठ श्रेष्ठः सर्वमहीभृताम् ।

प्राणातिरेक प्राणेश नृणु वाक्यं शुभावहम् ॥ ४२ ॥

नारायणांशो भगवान् जामदग्न्यो महाबली ।

सृष्टिसंहर्तुरीशस्य शिष्योऽयं जगतः प्रभोः ॥ ४३ ॥

त्रिःसप्त कृत्वो निर्भूपां करिष्यामि महीमिति ।

प्रतिज्ञा यस्य रामस्य तेन साद्वं रणं त्यज ॥ ४४ ॥

पापिनं रावणं जित्वा शूरं स्वमपि मन्यसे ।

स त्वया न जितो नाथ स्वपापेन पराजितः ॥ ४५ ॥

यो न रक्षति धर्मं च तस्य को रक्षिता भुवि ।

स नश्यति स्वयं मूढो जीवन्नपि नृतोहि सः ॥ ४६ ॥

शुभाशुभस्य सततं साक्षी धर्मस्य कर्मणः ।

आत्मारामः स्थितः स्वान्तः मूढस्त्वं नहि पश्यति ॥ ४७ ॥

पुत्रदारादिकं यदयत् सर्वैश्वर्यं सुधर्मिणाम् ।

जलबुद्बुदवत् सर्वं मनित्वं नखरं नृप ॥ ४८ ॥

संसारं स्वप्नसदृशं मत्वा सन्तोऽत्र भारते ।

ध्यायन्ते सततं धर्मं तपः कुर्वन्ति भक्तितः ॥ ४९ ॥

दत्तेन दत्तं यज्ज्ञानं तत् सर्वं विस्मृतं त्वया ।

अस्ति चेत् त्रिप्रहिंसायां कुबुद्धे त्वत्पुनः कथम् ॥ ५० ॥

सुखार्थे गृह्यां गत्वा तत्रोपोथ द्विजाग्रमे ।
 भुक्त्वा मिष्ट मपूर्वञ्च हतो विप्रो विरर्थकम् ॥ ५१ ॥
 गुरुविप्रसुराणाञ्च यः करोति पराभवम् ।
 अभोष्टदेव स्तं रष्टो विपत्तिं स्तस्य सन्निधौ ॥ ५२ ॥
 स्मरणं कुरु राजेन्द्र दत्तात्रेयपदाख्यम् ।
 गुरो भक्तिय सर्वेषां सर्वविघ्नविनाशिनी ॥ ५३ ॥
 गुरुदेवं समभ्यर्च्य तं भृगुं शरणं व्रज ।
 विप्रे देवे प्रसन्ने च क्षत्रियाणां न हि क्षतिः ॥ ५४ ॥
 विप्रस्य किङ्करो भूपो वैश्यो भूपस्य भूमिप ।
 सर्वेषां किङ्कराः शूद्रा ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ ५५ ॥
 अयशः शरणं शश्वत् क्षत्रियस्य च क्षत्रिये ।
 महद् यशस्तच्छरणं गुरुदेवद्विजेषु च ॥ ५६ ॥
 ब्राह्मणं भज राजेन्द्र गरीयांसं सुरादपि ।
 ब्राह्मणे परितुष्टे च सन्तुष्टाः सर्वदेवताः ॥ ५७ ॥
 इत्येव भुक्त्वा राजेन्द्रं क्रोडे कृत्वा महासती ।
 मुहुर्मुहुर्मुखं दृष्ट्वा विललाप रुरोद च ॥ ५८ ॥
 क्षणं तिष्ठ महाराज पुनरेवमुवाच सा ।
 स्नानं कुरु महाराज भोजयिष्यामि वाञ्छितम् ॥ ५९ ॥
 चन्दनागुरुकस्तूरी कुङ्कुमावीरमुत्तमम् ।
 अनुलेपं करिष्यामि सर्वाङ्गे तव सुन्दरे ॥ ६० ॥
 क्षणं सिंहासने तिष्ठ क्षणं वक्षसि मे प्रभो ।
 सभायां रचिते तले पश्यामि जन्मशोधनम् ॥ ६१ ॥
 शतपुच्छाधिकाः प्रेम्णा सतीनाञ्च पतिर्नृप ।
 निरूपितो भगवता वेदेषु हरिणा स्वयम् ॥ ६२ ॥

मनोरमा वचः श्रुत्वा राजा परमपण्डितः ।

बोधयामास तां राज्ञीं ददौ प्रत्युत्तरं पुनः ॥ ६३ ॥

कात्तवीर्याशुन उवाच ।

शृणु कान्ते प्रवक्ष्यामि श्रुतं सर्वं त्वयेरितम् ।

श्रीकात्तानाञ्च वचनं नमस्यं सभासु च ॥ ६४ ॥

सुखं दुखं भयं शोकः कलहः प्रीतिरिव च ।

कर्मभोगाहंकालेन सर्वं भवति सुन्दरि ॥ ६५ ॥

कालो ददाति राजत्वं कालो मृत्युं पुनर्भवम् ।

कालः सृजति संसारं कालः संहरति पुनः ॥ ६६ ॥

करोति पालनं कालः कालरूपी जनार्दनः ।

कालस्य कालः श्रीकृष्णो विधातुर्विधिरिव च ॥ ६७ ॥

संहर्तुं वापि संहर्ता पातुः पाता निषेककृत् ।

स निषेको निषेकेण ददाति तपसां फलम् ।

कः केन हन्यते जन्तुर्निषेकेण विना सति ॥ ६८ ॥

स्रष्टा सृजति सृष्टिञ्च संहर्ता संहरेत् पुनः ।

पाता पाति च भूतानि यस्याज्ञां परिपालयेत् ॥ ६९ ॥

यस्याज्ञया वाति जातः सन्ततं भयङ्गलः ।

यश्च सञ्चरति नृत्यः सूर्यस्तपति सन्ततम् ॥ ७० ॥

वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निः कालो अस्मति भीतवत् ।

तिष्ठन्ति स्यावराः सर्वे चरन्ति सन्ततं चराः ॥ ७१ ॥

वृक्षाश्च पुष्पिताः काले फलिता पक्कवाञ्चिताः ।

शृण्वन्ति कालतः काले वदन्ते च तदाज्ञया ॥ ७२ ॥

प्राणिर्भूता तिरोभूता सृष्टिरिव तदाज्ञया ।

तदाज्ञया भवेत् सर्वे न किञ्चित् स्वे कदा नृणाम् ॥ ७३ ॥

नारायणांशो भगवान् पशुरामो महाबलः ।

विःसप्त कृत्वा निर्भूपां करिष्यति महीमिति ॥ ७४ ॥

प्रतिज्ञा विफला तस्य न भवेत्तु कदाचन ।

निश्चितं तस्य बध्योऽहमिति जानामि सुव्रते ॥ ७५ ॥

ज्ञात्वा सर्वं भविष्यच्च शरणं यामि तत्कथम् ।

प्रतिष्ठितानां चा कीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ७६ ॥

इत्येव मुक्त्वा राजेन्द्रः समरं गन्तुमुद्यतः ।

वाद्यच्च वादयामास कारयामास मङ्गलम् ॥ ७७ ॥

शतकोटिर्नृपाणाञ्च राजेन्द्राणां तिलक्षकम् ।

अक्षौहिणीनां शतकं महाबलपराक्रमम् ॥ ७८ ॥

अश्वानाञ्च गजानाञ्च पदातीनां तथैव च ।

असंख्यकं रथानाञ्च गृहीत्वा गन्तुमुद्यतः ॥ ७९ ॥

बभूव स्तम्भिता साध्वी दृष्ट्वा तं गमनोन्मुखम् ।

धृतवन्तञ्च सन्नाहमचयं सशरं धनुः ॥ ८० ॥

क्रीडागारे क्षणं तस्थौ कृत्वा कान्तं स्ववक्षसि ।

पश्यन्ती तन्मुखाम्भोजं चुचुस्व च मुहुर्मुहुः ॥ ८१ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे गणपतिखण्डे चतुस्त्रिंश-

त्तमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

मनोरमा प्राणनाथं ज्ञणं कृत्वा स्ववक्षसि ।
 भविष्यं मनसा चक्रे यद् यत् स्वामिसुखात् श्रुतम् ॥ १ ॥
 पुत्रांश्च पुरतः कृत्वा बान्धवांश्च स्वकिङ्करान् ।
 सा सम्भार हरिपदं मेने सत्यं भवे मुने ॥ २ ॥
 योगिन भित्वा षट्चक्रं वायुं संस्थाप्य मूर्धनि ।
 ब्रह्मरन्ध्रस्य कमले सहस्रदलसंयुते ॥ ३ ॥
 स्वान्तमाकृष्य विषयाज्जलबुद्धदसन्निभात् ।
 संस्थाप्य बद्धा ज्ञानेन लोलं ब्रह्मणि निष्कले ॥ ४ ॥
 द्विविधं कर्म संन्यस्य निर्मूलमपुनर्भवम् ।
 तत्र प्राणांश्च तत्याज न च प्राणाधिकं प्रियम् ॥ ५ ॥
 स राजा तां मृतां दृष्ट्वा विललाप रुरोद च ।
 सन्नाहं संपरित्यज्य कृत्वा वक्षस्युवाच ताम् ॥ ६ ॥

राजोवाच ।

मनोरमे समुत्तिष्ठ न यास्यामि रणाजिरे ।
 पश्य मां चेतनां प्राप्य विलपन्तं मुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥
 मनोरमे समुत्तिष्ठ मया सार्धं गृहं व्रज ।
 न करिष्यामि समरं भृगुणा सह भाविनि ॥ ८ ॥
 मनोरमे समुत्तिष्ठ श्रीशैलं व्रज सुन्दरि ।
 तत्र क्रीडां करिष्यामि त्वया सार्धं यथा पुरा ॥ ९ ॥

मनोरमे समुत्तिष्ठ ब्रज गोदावरीं प्रिये ।
 जलक्रीडां करिष्यामि त्वया साक्षं यथा पुरा ॥ १० ॥
 मनोरमे समुत्तिष्ठ नन्दनं ब्रज सुन्दरि ।
 पुष्पभद्रानदीदीरे विहरिष्यामि निर्जने ॥ ११ ॥
 मनोरमे समुत्तिष्ठ मलयं ब्रज सुन्दरि ।
 त्वया साक्षं रमिष्यामि तत्र चन्दनकानने ॥ १२ ॥
 शीतेन गन्धयुक्तेन वायुना सुरभीकृते ।
 अमरध्वनिसंयुक्ते पुष्कोकिलनतन्त्रिने ॥ १३ ॥
 चन्दनागुरुकसूरीं ममाङ्गे लेपनं कुरु ।
 चन्दनोत्तितसर्वाङ्गं पश्य मां सज्जिते सति ॥ १४ ॥
 सुधातुल्यं सुमधुरं वचनं रचय प्रिये ।
 कुटिलभ्रूविकारश्च कथं न कुरुषेऽश्रुना ॥ १५ ॥
 मृपस्य रोदनं श्रुत्वा वाग् बभूवागरीरिणी ।
 स्थिरो भव महाराज करोषि रोदनं कथम् ॥ १६ ॥
 त्वं महाज्ञानिनां श्रेष्ठो दत्तात्रेयप्रसादतः ।
 जलबुद्बुदवत् सर्वं संसारं पश्य शोभनम् ॥ १७ ॥
 कमलांग्वा च सा साध्वी जगाम कमलालयम् ।
 त्वमेव गच्छ वैकुण्ठं रणं कृत्वा रणाजिरे ॥ १८ ॥
 इत्येवं वचनं श्रुत्वा जहौ शोकं नराधिपः ।
 ततश्चन्दनकाष्ठेन चितां दिव्याञ्चकार ह ॥ १९ ॥
 संस्काराग्निं कारयित्वा पुत्तद्वारा ददाह ताम् ।
 मानाविधानि रत्नानि ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ २० ॥
 मानाविधानि दानानि वस्त्राणि विविधानि च ।
 मनोरमायाः पुण्येन ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ २१ ॥

भुज्यतां भुज्यतां शश्वदीयतां दीयतामिति ।
 शब्दो बभूव सर्वत्र कार्तवीर्याश्रमे मुने ॥ २२ ॥
 कोपेषु स्वाधिकारेषु स्थितं यद् यद्धनं तदा ।
 मनोरमायाः पुण्येन ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ २३ ॥
 राजा जगाम समरं हृदयेन विदूयता ।
 साङ्गं सैन्यसमूहैश्च वाद्यभाण्डैरसंख्यकैः ॥ २४ ॥
 ददर्शामङ्गलं राजा पुरो वर्त्मनि वर्त्मनि ।
 ययौ तथापि समरं नाजगाम गृहं पुनः ॥ २५ ॥
 मुक्तकेयीं किन्नराणां रुदतीञ्च दिगम्बराम् ।
 कणवस्त्रपरिधानामपरां विधवामपि ॥ २६ ॥
 मुखदुष्टां योनिदुष्टां व्याधियुक्ताञ्च कुट्टनीम् ।
 पतिपुल्लविहीनाञ्च डाकिनीं पुंश्चलीं तथा ॥ २७ ॥
 कुम्भकारं तैलकारं व्याधं सर्पोपजीविनम् ।
 कुचेलमतिरुद्धाङ्गं नग्नं काषायवासिनम् ॥ २८ ॥
 वसाविक्रयिणञ्चैव कन्याविक्रयिणन्तथा ।
 चितादग्धं शवं भस्म निर्वाणाङ्गारमेव च ॥ २९ ॥
 सर्पजतनरं रूपं गोधाञ्च शशकं विषम् ।
 आढपाकञ्च पिण्डञ्च मोटकञ्च तिलां स्तथा ॥ ३० ॥
 देवलं वृषवाहञ्च शूद्रयाज्ञानभोजिनम् ।
 शूद्रान्नपाचकं शूद्रयाजकं ग्रामयाजकम् ॥ ३१ ॥
 कुशपुत्तलिकाञ्चैव शवदाहनकारिणम् ।
 शून्यकुम्भं भग्नकुम्भं तैलं लवणमस्थि च ॥ ३२ ॥
 कार्पासं कच्छपं चूर्णं कुक्कुरं शब्दकारिणम् ।
 दक्षिणे च नृगालञ्च कुर्वन्तं भैरवं रवम् ॥ ३३ ॥

कपर्दकञ्च क्षौरञ्च क्षिन्नकेशं नखं मलम् ।
 कलहञ्च विलापञ्च विलापकारिणं जनम् ॥ ३४ ॥
 अमङ्गलं रुदन्तञ्च रुदन्तं शोककारिणम् ॥ ३५ ॥
 मिथ्यासाध्यप्रदातारं क्षौरञ्च नरघातिनम् ।
 पुंश्चलीपतिपुत्री च पुंश्चल्योदनभोजिनम् ॥ ३६ ॥
 देवतागुरुविप्राणां वस्तु वित्तापहारिणम् ।
 दत्तापहारिणं दस्युं हिंसकं सूचकं खलम् ॥ ३७ ॥
 पितृमातृविरक्तञ्च द्विजाश्वत्थविघातिनम् ।
 सत्यघ्नञ्च कृतघ्नञ्च स्याप्यापहारिणं जनम् ॥ ३८ ॥
 विप्रद्रोहं मित्रद्रोहं क्षतं विश्वासघातकम् ॥ ३९ ॥
 गुरुदेवद्विजानाञ्च निन्दकं स्वाङ्गघातकम् ।
 जीवानां घातकञ्चैव स्वाङ्गहीनञ्च निर्दयम् ॥ ४० ॥
 व्रतोपवासहीनञ्च दीक्षाहीनं नपुंसकम् ।
 गलितव्याधिगात्रञ्च काणं बधिरमेव च ॥ ४१ ॥
 पुकसं क्षिन्नलिङ्गञ्च सुरामत्तं सुरां तथा ।
 क्षिप्तं वमन्तं रुधिरं महिषं गर्दभं तथा ।
 मूत्रं पुरीषं श्लेष्माणं रूक्षिणं नृकपालकम् ॥ ४२ ॥
 भ्रूज्झावातं रक्तवृष्टिं वायञ्च वृक्षपातनम् ।
 वृक्षञ्च शूकरं गृध्रं श्येनं कङ्कञ्च भल्लुकम् ॥ ४३ ॥
 पाशञ्च शुष्ककाष्ठञ्च वायसं गन्धकं तथा ॥ ४४ ॥
 अग्रदानिब्राह्मणञ्च तन्त्रमन्त्रोपजीविनम् ।
 वैद्यञ्च रत्नपुष्पञ्च औषधं तुषमेव च ॥ ४५ ॥
 कुवार्त्तां मृतवार्त्ताञ्च विप्रशायञ्च दारुणम् ।
 दुर्गन्धिवातं दुःशब्दं राजा सम्प्राप वत्सनि ॥ ४६ ॥

सनश्च कुत्सितं प्राणाः क्षुभिताश्च निरन्तरम् ।

वामाङ्गलन्दनं देहजाद्यं राज्ञो बभूव ह ॥ ४७ ॥

तथापि राजा निःशङ्को ददर्श युद्धमङ्गलम् ।

सर्वसैन्यसमायुक्तः प्रविवेश रणाजिरम् ॥ ४८ ॥

अवरुह्य रथात्तूष्णं दृष्ट्वा च पुरतो भृगुम् ।

ननास दण्डवद् भूमौ राजेन्द्रैः सह भक्तितः ॥ ४९ ॥

आशिषं युयुजे रामः स्वर्गं याहीति वाञ्छितम् ।

तेषां लब्धं तद्वभूव दुर्लभा ब्राह्मणाशिषः ॥ ५० ॥

भृगुं प्रणम्य राजेन्द्रो राजेन्द्रैः सह तत्क्षणात् ।

आहूरोह रथं तूष्णं नानासज्जसमन्वितम् ॥ ५१ ॥

नानाप्रकारवाद्यञ्च दुन्दुभिं सुरजादिकम् ।

वादयामास सहसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ धनम् ॥ ५२ ॥

उवाच रामो राजेन्द्रं राजेन्द्राणाञ्च संसदि ।

हितं सत्यं नीतिसारं वाक्यं वेदविदां वरः ॥ ५३ ॥

परशुराम उवाच ।

अये राजेन्द्र धर्मिष्ठ चन्द्रवंशसमुद्भव ।

विष्णोरङ्गस्य शिष्यत्वं दत्तात्त्रेयस्य धीमतः ॥ ५४ ॥

स्वयं विद्वांश्च वेदांश्च श्रुत्वा वेदविदो मुखात् ।

कथं दुर्वृत्ति रथुना सज्जनानां विहस्यता ॥ ५५ ॥

पूर्वमहनस्त्वं लोभान्निरीहं ब्राह्मणं कथम् ।

ब्राह्मणी शोकसन्तप्ता भर्ता सादं गता सती ॥ ५६ ॥

किं भविष्यति ते भूप परत्रैवानयोर्वधात् ।

सर्वे मिथैव संसारं पद्मपत्रे यथा जलम् ॥ ५७ ॥

सत्कीर्त्तिश्चाथ दुष्कीर्त्तिः कथा सात्रावशेषिता ।

विडम्बना वा किं मतो दुष्कीर्त्तैश्च सतामहो ॥ ५८ ॥
 क्व गता कपिला त्वं क्व क्व विवादो मुनिः कुतः ।
 यत् कृतं विदुषा राज्ञा न कृतं हालिकेन तत् ॥ ५९ ॥
 त्वामुपोषन्तमीशं हि दृष्ट्वा तातो हि धार्मिकः ।
 पारणां कारयामास दत्तं तस्य फलं त्वया ॥ ६० ॥
 अधीतं विधिवद्दत्तं ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने ।
 जगत् ते यशसा पूर्णं मयशो वार्द्धके कथम् ॥ ६१ ॥
 दाता वरिष्ठो धर्मिष्ठो यशःखान् पुण्यवान् सुधीः ।
 कार्त्तवीर्यार्जुनसमो न भूतो न भविष्यति ॥ ६२ ॥
 पुरातना वदन्तीति वन्दिनो धरणीतले ।
 यो विख्यातः पुराणेषु तस्य दुष्कीर्त्तरीदृशी ॥ ६३ ॥
 दुर्वाक्यं दुःसहं राजन् तीक्ष्णास्त्रादपि जीविनाम् ।
 सङ्कटेऽपि सतां वक्तादु द्विरुक्तिर्न विनिर्गता ॥ ६४ ॥
 न ददामि द्विरुक्तिं न्ते प्रकृतं कथयाम्यहम् ।
 उत्तरं देहि राजेन्द्र मच्चं राजेन्द्रसंसदि ॥ ६५ ॥
 सूर्यचन्द्रमनूनाञ्च वंशाः सन्त्यत्र संसदि ।
 सत्यं वद सभायाञ्च शृण्वन्तु पितरः सुराः ॥ ६६ ॥
 शृण्वन्तु सर्वे राजेन्द्राः सदसहस्रं मीश्वराः ।
 पश्यन्तो हि समं सन्तः पाक्षिकं न वदन्ति च ॥ ६७ ॥
 इत्युक्त्वा पशुरामश्च विरराम रणस्थले ।
 राजा ब्रह्मस्यतिसमः प्रवक्तुं मुपचक्रमे ॥ ६८ ॥
 कार्त्तवीर्यार्जुन उवाच ।
 अये राम हरिरंशो हरिभक्तो जितेन्द्रियः ।
 श्रुतो धर्मो मुखात् येषां त्वञ्च तेषां गुरोगुरुः ॥ ६९ ॥

कर्मणा ब्राह्मणो जातः करोति ब्रह्म भावनम् ।
 स्वधर्मनिरतः शुद्ध स्तुत्याद्ब्राह्मण उच्यते ॥ ७० ॥
 अन्तर्बहिश्च मननात् करोति कर्म जगन्नि ।
 मीनी शश्वदटेत् काले योहि स मुनि रुच्यते ॥ ७१ ॥
 स्वर्णे लोद्रे गृहेऽरण्ये पङ्के सुस्निग्धचन्दने ।
 समता भावना यस्य सयोगी परिकीर्तितः ॥ ७२ ॥
 सर्वे जीवेषु यो विष्णुं भावयेत् समताधिया ।
 हरौ करोति भक्तिञ्च हरिभक्तः स च स्मृतः ॥ ७३ ॥
 तपो धनं ब्राह्मणानां तपः कल्पतरुवथा ।
 तपस्या कामधेनुश्च सन्ततं तपसि स्पृहा ॥ ७४ ॥
 ऐश्वर्यं क्षत्रियाणाञ्च वाणिज्ये च तया विशाम् ।
 क्षत्रियाणाञ्च तपसि स्पृहातीवाऽऽशंसिता ॥ ७५ ॥
 ब्राह्मणानां विवादे च स्पृहातीवविनिन्दिता ॥ ७६ ॥
 रागी राजसिकं कार्यं कुरुते कर्मरागतः ।
 रागात्थञ्च राजसिक स्तेन राजा प्रकीर्तितः ॥ ७७ ॥
 रागतः कामधेनुश्च मया भिक्षा कृता मुने ।
 को दोष एव मे जातः क्षत्रियस्यानुरागिणः ॥ ७८ ॥
 कुतः कस्य मुने रस्ति कामधेनु स्वया विना ।
 स्पृहा रणे वा भोगे वा युष्माकञ्च व्यतिक्रमः ॥ ७९ ॥
 त्रिंशद्दक्षीहिणीं सेनां राजेन्द्राणां त्रिकोटिकाम् ।
 निहत्यायान्त मेकं मां न हन्तुं सहनं मुने ॥ ८० ॥
 आत्मानं हन्तु मायान्त मपि वेदाङ्गपारगम् ।
 न दोषो हनने तस्य न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ ८१ ॥
 प्रायश्चित्तं हिंसकानां न वेदेषु निरूपितम् ।

बधः समुचितस्तेषामित्याह कमलोद्भवः ॥ ८२ ॥
 पित्रा ते निहता भूपा महाबलपराक्रमाः ।
 इदानीं राजपुत्राश्च शिशवोऽत्र समागताः ॥ ८३ ॥
 त्रिःसप्त कृत्रो निर्भूपां कृत्स्नां कर्तुं महीमिति ।
 त्वया कृता प्रतिज्ञा या तस्याश्च पालनं कुरु ॥ ८४ ॥
 क्षत्रियाणां रणे धर्मो रणे मृत्युर्न गर्हितः ।
 रणे सृष्ट्वा ब्राह्मणानां लोके वेदे विडम्बना ॥ ८५ ॥
 तपोधनानां विप्राणां वाग्वलानां युगे युगे ।
 शान्तिः स्वस्त्ययनं कर्म विप्रधर्मो न सङ्गरः ॥ ८६ ॥
 क्षत्रियाणां बलं युद्धं व्यापारश्च बलं विशाम् ।
 भिक्षा बलं भिक्षुकाणां शूद्राणां विप्रसेवनम् ॥ ८७ ॥
 हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानां बलं हरिः ।
 हिंसा बलं खलानाञ्च तपस्या च तपस्विनाम् ॥ ८८ ॥
 बलं वेशश्च वेश्यानां योषितां यौवनं बलम् ।
 बलं प्रतापो भूपानां बालानां रोदनं बलम् ॥ ८९ ॥
 सतां सत्यं बलं मिथ्या बल मेवासतां सदा ।
 अनुगानामनुगमः स्वल्पस्त्रानाञ्च सञ्चयः ॥ ९० ॥
 विद्या बलं पण्डितानां गाम्भीर्यं साहसीबलम् ॥ ९१ ॥
 धनं बलञ्च धनिनां शुचीनाञ्च विशेषतः ।
 बलं विवेकः शान्तानां गुणिनां बल मेकता ॥ ९२ ॥
 गुणो बलञ्च गुणिनां चौराणां चौर्यं मेवच ।
 प्रियवाक्यञ्च कापट्यं मधुमंः पुंश्चलीबलम् ॥ ९३ ॥
 हिंसा च हिंस्रजन्तूणां सतीनां पतिसेवनम् ।
 वरशापौ सुराणाञ्च शिष्याणां गुरुसेवनम् ॥ ९४ ॥

बलं धर्मो गृहस्थानां भृत्यानां राजमेवनम् ।
 बलं स्तवः स्तावकानां ब्रह्म च ब्रह्मचारिणाम् ॥ ८५ ॥
 यतीनाञ्च सदाचारो न्यासः सन्यासीनां बलम् ।
 पापं बलं पातकीनामशक्तानां हरिर्वलम् ॥ ८६ ॥
 पुण्यं बलं पुण्यवतां प्रजानां नृपतिर्वलम् ।
 फलं बलञ्च वृक्षाणां जलीकानां जलं बलम् ॥ ८७ ॥
 जलं बलञ्च शस्यानां मत्स्यानाञ्च जलं बलम् ।
 शान्तिर्वलञ्च भूपानां विप्राणाञ्च विगेषतः ॥ ८८ ॥
 विप्रः शान्तो रणोदयोगी नैव दृष्टो न च श्रुतः ।
 स्थिते नारायणे देवे बभूवान्यविपर्ययः ॥ ८९ ॥
 इत्येव मुक्ता राजेन्द्रो विरराम रणाजिरे ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वस्तूष्णीं बभूवह ॥ ९० ॥
 रामस्य भ्रातरः सर्वे सुतीक्ष्णशस्त्रपाणवः ।
 आरंभिरे रणं कर्तुं महावीरास्तदाज्ञया ॥ ९०१ ॥
 रणोन्मुखाञ्च तान्दृष्ट्वा मत्स्यराजो महाबलः ।
 समारंभे रणं कर्तुं मङ्गलो मङ्गलालयः ॥ ९०२ ॥
 शरजालेन राजेन्द्रो वारयामास तानपि ।
 चिच्छिदुः शरजालञ्च जमदग्निमुतास्तदा ॥ ९०३ ॥
 राजा चित्रेप दिव्यास्त्रं शतसूर्यप्रभं मुने ।
 माहेश्वरेण मुनयश्चिच्छिदुश्चावलीलया ॥ ९०४ ॥
 दिव्यास्त्रेणैव मुनयश्चिच्छिदुः सगरं धनुः ।
 रथञ्च सारथिञ्चैव राज्ञः सन्नाहमेव च ॥ ९०५ ॥
 न्यस्तशस्त्रं नृपं दृष्ट्वा मुनयो हर्षविह्वलाः ।
 दधार शूलिनः शूलं मत्स्यराजजिघांसया ॥ ९०६ ॥

शूलं निःक्षेप समये वाग्वभूवा शरीरिणी ।
 शूलं त्यजत विप्रेन्द्राः शिवस्याव्ययं मेव च ॥ १०७ ॥
 शिवस्य कवचं दिव्यं दत्तं दुर्वाससा पुरा ।
 मत्स्यराजगलेऽस्तीति सर्वावयवरक्षणम् ॥ १०८ ॥
 प्राणानाञ्च प्रदातारं कवचं याचतं नृपम् ।
 तदा निक्षिप्य शूलञ्च जघान नृपतीश्वरम् ॥ १०९ ॥
 तच्छूलं तं नृपं प्राप्य शतखण्डं गतं मुने ।
 श्रुत्वैवाकाशवाणीञ्च शृङ्गो सञ्चासवेशकृत् ॥ ११० ॥
 ययाचे कवचं भूपं जमदग्निमुतो महान् ।
 राजा ददौ च कवचं ब्रह्माण्डे विजयं परम् ॥ १११ ॥
 गृहीत्वा कवचं तच्च शूलैर्नैव जघान ह ।
 पपात मत्स्यराजश्च शतचन्द्रसमाननः ।
 महाबलिष्ठो गुणवान् चन्द्रंश्च समुद्भवः ॥ ११२ ॥
 नारद उवाच ।

शिवस्य कवचं ब्रूहि मत्स्यराजेन यद्वृतम् ।
 नारायण महाभाग श्रोतुं कौतुहलं मम ॥ ११३ ॥
 नारायण उवाच ।

कवचं शृणु विप्रेन्द्र शङ्करस्य महात्मनः ।
 ब्रह्माण्ड विजयं नाम सर्वावयवरक्षणम् ॥ ११४ ॥
 पुरा दुर्वाससा दत्तं मत्स्यराजाय धीमते ।
 दत्त्वा षडक्षरं मन्त्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ११५ ॥
 स्थिते च कवचे देहे नास्ति मृत्युश्च जीविनाम् ।
 णस्ते शस्त्रे जले वद्धौ सिद्धिश्चेन्नास्ति संशयः ॥ ११६ ॥
 यद्वृत्ता पठनाद्वाणः शिवत्वं प्राप लीलया ।

बभूव शिवतुल्यश्च यदृत्वा नन्दिकेश्वरः ॥ ११७ ॥

वीरश्रेष्ठो वीरभद्रो बभूव धारणाद् यतः ।

त्रैलोक्यविजयी राजा हिरण्यकशिपुः स्वयम् ॥ ११८ ॥

हिरण्याक्षश्च विजयी बभूव धारणाद् यतः ।

यदृत्वा पठनात्सिद्धो दुर्वासा विश्वपूजितः ॥ ११९ ॥

जैगीपथ्यो महाशोमी पठनात् धारणाद् यतः ।

यदृत्वा वामदेवश्च देवलश्चावनः स्वयम् ।

अगस्त्यश्च पुलस्त्यश्च बभूव विश्वपूजितः ॥ १२० ॥

ओं नमः शिवायेति च मस्तकां मे सदावतु ।

ओं नमः शिवायेति च स्वाहा भालं सदावतु ॥ १२१ ॥

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं शिवायेति स्वाहा नेत्रे सदावतु ।

ओं ह्रीं क्लीं हं शिवायेति नमो मे पातु नासिकाम् ॥ १२२ ॥

ओं नमः शिवाय शान्ताय स्वाहा कण्ठं सदावतु ।

ओं ह्रीं श्रीं हं संहारकर्त्रे स्वाहा कर्णौ सदावतु ॥ १२३ ॥

ओं ह्रीं श्रीं पञ्चवक्त्राय स्वाहा दन्तं सदावतु ।

ओं ह्रीं महेशाय स्वाहा चाधरं पातु मे सदा ॥ १२४ ॥

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं त्रिनेत्राय स्वाहा केशान् सदावतु ।

ओं ह्रीं ऐं महादेवाय स्वाहा वक्त्रः सदावतु ॥ १२५ ॥

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ऐं रुद्राय स्वाहा नाभिं सदावतु ।

ओं ह्रीं ऐं श्रीं ईश्वराय स्वाहा पृष्ठं सदावतु ॥ १२६ ॥

ओं ह्रीं क्लीं मृत्युञ्जयाय स्वाहा भ्रूयुः सदावतु ।

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ईशानाय स्वाहा पाश्वं सदावतु ॥ १२७ ॥

ओं ह्रीं ईश्वराय स्वाहा उदरं पातु मे सदा ।

ओं श्रीं क्लीं मृत्युञ्जयाय स्वाहा बाह्वौ सदावतु ॥ १२८ ॥

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ईश्वराय स्वाहा पातु करौ मम ।

ओं महेश्वराय रुद्राय नितम्बं पातु मे सदा ॥ १२८ ॥

ओं ह्रीं श्रीं भूतनाथाय स्वाहा पादौ सदावतु ।

ओं सर्वेश्वराय सर्वाय स्वाहा सर्वं सदावतु ॥ १२९ ॥

प्राच्यां मां पातु भूतेश आग्नेय्यां पातु शङ्करः ।

दक्षिणे पातु मां रुद्रो नैऋत्यां स्थाणुरेव च ॥ १३० ॥

पश्चिमे खण्डपरशुर्वायव्यां चन्द्रशेखरः ।

उत्तरे गिरिशः पातु ऐशान्यामीश्वरः स्वयम् ॥ १३१ ॥

ऊर्ध्वे सृङ्गः सदा पातु अधो मृत्युञ्जयः स्वयम् ।

जले स्थले चान्तरीक्षे स्वप्ने जागरणे सदा ॥ १३२ ॥

पिनाकी पातु मां प्रीत्या भक्तञ्च भक्तवत्सलः ॥ १३३ ॥

इति ते कथितं वत्स कवचं परमाद्भुतम् ।

दशलक्षजपेनैव सिद्धिर्भवति निश्चितम् ॥ १३४ ॥

यदि स्यात् सिद्धकवचो रुद्रतुल्यो भवेत् ध्रुवम् ।

तव स्नेहान्मया ख्यातं प्रवक्तव्यं न कस्यचित् ॥ १३५ ॥

कवचं काण्वशाखोक्तमतिगोप्यं सुदुर्लभम् ।

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ॥ १३६ ॥

सर्वाणि कवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।

कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ १३७ ॥

सर्वज्ञः सर्वसिद्धीशो मनोयायी भवेत् ध्रुवम् ।

इदं कवचमज्ञात्वा भजेद् यः शङ्करं प्रभुम् ।

अतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ १३८ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे गणपति

खण्डे शङ्करकवचप्रकाशनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

— . —

नारायण उवाच ।

मत्स्यराजे निपतिते राजा युद्धविशारदः ।
 राजेन्द्रान् प्रेषयामास युद्धशास्त्रविशारदान् ॥ १ ॥
 बृहद्वलं सोमदत्तं विदर्भं मिथिलेश्वरम् ।
 निषधाधिपतिञ्चैव मगधाधिपतिन्तथा ॥ २ ॥
 आययुः समरे द्यौहुं पर्शुरामं महारथाः ।
 त्रिभिरक्षौहिणीभिश्च सेनाभिः सह नारद ॥ ३ ॥
 रामस्य भ्रातरः सर्वे वीरास्तीक्ष्णास्त्रपाणयः ।
 वारयामाचुरस्त्रैश्च तानेव रणमूर्धनि ॥ ४ ॥
 ते वीराः शरजालेन दिव्यास्त्रेण प्रयत्नतः ।
 वारयामासुरेकैकं भ्रातृवर्गान् भृगोस्तथा ॥ ५ ॥
 आययौ समरे शीघ्रं दृष्ट्वा तांश्च पराजितान् ।
 पिनाकहस्तः सभृगुर्ज्वलदग्निशिखोपमः ॥ ६ ॥
 चिन्नेप नागपाशञ्च पर्शुरामो महाबलः ।
 चिच्छेद् तं गारुडेन सोमदत्तो महाबलः ॥ ७ ॥
 भृगुः शङ्करशूलेन सोमदत्तं जवान ह ।
 बृहद्वलञ्च गदया विदर्भं मुष्टिभिस्तथा ॥ ८ ॥
 मैथिलं मुद्गरैरेव शक्त्या च नैपथं तथा ।
 मागधं चरणोद्घातैरस्त्रजालेन सैनिकान् ॥ ९ ॥
 निहत्य निखिलान् भूपान् संहाराग्निसमो रणे ।

दुद्राव कार्त्तवीर्यञ्च पर्शुरामो महाबलः ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा तं योद्धुमायान्तं राजानञ्च महारथाः ।
 आययुः समरं कर्त्तुं कार्त्तवीर्यं निवार्य च ॥ ११ ॥
 कान्यकुब्जाश्च शतशः सौराष्ट्राः शतशस्तथा ।
 राट्टीया शतशश्चैव वारेन्द्राः शतशस्तथा ॥ १२ ॥
 सौम्या वाङ्गाश्च शतशो महाराष्ट्रास्तथा दश ।
 कतिधा गुर्जजातीयाः कालिङ्गाः शतशस्तथा ॥ १३ ॥
 कृत्वा तु शरजालञ्च भृगुश्चिच्छेद तत्क्षणम् ।
 तं कृत्वाभ्युत्थितो रामो नीहारमिव भास्करः ॥ १४ ॥
 त्रिरात्रं युयुधे रामस्तैः सार्धं समराजिरे ।
 द्वादशाक्षौहिणीं सेनां ततश्चिच्छेद पर्शुना ॥ १५ ॥
 रम्भास्तम्भसमूहञ्च यथा खड्गेन लीलया ।
 कृत्वा सेनां भूपवर्गं जघान शिवशूलतः ॥ १६ ॥
 सर्वांस्तान्निहतान् दृष्ट्वा सूर्यवंशसमुद्भवः ।
 आजगाम सुचन्द्रश्च लक्षराजेन्द्रसंयुतः ॥ १७ ॥
 द्वादशाक्षौहिणीभिश्च सेनाभिः सह संयुगे ।
 कोपेन युयुधे रामं सिंहं सिंहो यथा रणे ॥ १८ ॥
 भृगुः शङ्करशूलेन नृपलक्षं निहत्य च ।
 द्वादशाक्षौहिणीं सेनां जघान पर्शुना बली ॥ १९ ॥
 निहत्य सर्वाः सेनाश्च सुचन्द्रं युयुधे बली ।
 नागास्त्रं प्रेरयामास निहर्त्तुं तं भृगुः स्वयम् ॥ २० ॥
 नागपाशञ्च चिच्छेद गारुडेन नृपेश्वरः ।
 जहास च भृगुं राजा समरे च पुनः पुनः ॥ २१ ॥
 भृगुर्नारायणास्त्रञ्च चिक्षेप रणमूर्धनि ।

अस्त्रं ययौ तं निहन्तुं शतसूर्यसमप्रभम् ॥ २२ ॥

दृष्ट्वा तं नृपमादौ लब्ध्वा वनस्य रथात् क्षणात् ।

न्यस्तशस्त्रः प्रणनाम सुत्वा नारायणं शिवम् ॥ २३ ॥

तमेव प्रणतं त्यक्त्वा ययौ नारायणान्तिकम् ।

अस्त्रराजो भगवतो रामः संप्राप विस्मयम् ॥ २४ ॥

भृगुः शक्तिञ्च सुपलं तोमरं पट्टिशं तथा ।

गदां पशुं च कोपेन चित्रेण नृपहिंसया ॥ २५ ॥

जग्राह काली तान् सर्वान् सुचन्द्रस्यन्दनस्थिता ।

चित्रेण शिवशूलं स नृपमाख्यं बभूव तत् ॥ २६ ॥

ददर्श पुरतो रामो भद्रकालीं जगत्प्रसूम् ।

बहन्तीं मुण्डमालाञ्च विकटास्यां भयङ्करीम् ॥ २७ ॥

विहाय गस्त्रमस्त्रञ्च पिनाकञ्च भृगुस्तदा ।

तुष्ट्वा तं महामायां भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ २८ ॥

परशुराम उवाच ।

नमः शङ्करकान्तायै सारायै ते नमो नमः ।

नमो दुर्गेतिनागिन्यै मायायै ते नमो नमः ॥ २९ ॥

नमो नमो जगद्धात्रे जगत्कवौ नमो नमः ।

नमोऽस्तु ते जगन्मात्रे कारणाय नमो नमः ॥ ३० ॥

प्रसादं जगतां मातः सृष्टिसंहारकारिणि ।

त्वत्पादे शरणं यासि प्रतिज्ञां साधकं कुरु ॥ ३१ ॥

त्वयि मे विमुखायाञ्च को मां रक्षितुमीश्वरः ।

त्वं प्रसन्ना भव शुभ मां भक्तं भक्त्यस्तुते ॥ ३२ ॥

युष्माभिः शिवलोके च सद्यः दत्तो वरः पुरा ।

तं वरं सफलं कर्तुं त्वमर्हसि वरानने ॥ ३३ ॥

पशुरामस्तवं श्रुत्वा प्रसन्नाभवदम्बिका ।
 माभैरित्येवमुक्त्वा तु तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३४ ॥
 एतद् भृगुकृतं स्तोत्रं भक्तियुक्तञ्च यः पठेत् ।
 महाभयात्समुत्तीर्णः स भवेदवलीलया ॥ ३५ ॥
 स पूजितश्च त्रैलोक्ये त्रैलोक्यविजयी भवेत् ।
 ज्ञानिश्चेष्टो भवेच्चैव बैरिपक्षविमर्दकः ॥ ३६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे भृगुकृतं कालीस्तोत्रम् ।
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा भृगुं धर्मभृतां वरम् ।
 आगत्य कथयामास रहस्यं राममेव च ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु राम महाभाग रहस्यं पूर्वमेव च ।
 सुचन्द्रजयहेतुञ्च प्रतिज्ञासार्थकाय च ॥ ३८ ॥
 दशाक्षरी महाविद्या दत्ता दुर्वाससा पुरा ।
 सुचन्द्रायैव कवचं भद्रकाल्याः सुदुर्लभम् ॥ ३९ ॥
 कवचं भद्रकाल्याश्च देवानाञ्च सुदुर्लभम् ।
 कवचं तद्गले यस्य सर्वशत्रुविमर्दकम् ॥ ४० ॥
 अतीव पूज्यं शस्त्रञ्च त्रैलोक्यजयकारणम् ।
 तस्मिन् स्थिते च कवचे कस्यं जेतुमलं भुवि ॥ ४१ ॥
 भृगो गच्छतु भिक्षार्थं करोतु प्रार्थनां नृप ।
 सूर्यवंशोद्भवो राजा दाता परमधार्मिकः ॥ ४२ ॥
 प्राणांश्च कवचं मन्त्रं सर्वं दास्यति निश्चितम् ॥ ४३ ॥
 भृगुः सत्यासिवेशेन गत्वा राजान्तिकं मुने ।
 भिक्षाञ्चकार मन्त्रञ्च कवचं परमाद्भुतम् ॥ ४४ ॥
 राजा ददौ च मन्त्रञ्च कवचं परमादरात् ।

ततः शङ्करशूलेन जघान तं नृपं भृगुः । ४५ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 भगवत्पतिखण्डे षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

भारद उवाच ।

कवचं श्रोतुमिच्छामि ताञ्च विद्यां दशाक्षरीम् ।
 नाथ त्वत्तो हि सर्वत्र भद्रकाल्याश्च साम्प्रतम् ॥ १ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि महाविद्यां दशाक्षरीम् ।
 गोपनीयञ्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २ ॥
 ओं क्लीं श्रीं क्लीं कालिकायै स्वाहेति च महामन्त्रम् ।
 दुर्वासा हि ददौ राज्ञे पुष्करे सूर्यपर्वणि ॥ ३ ॥
 दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिः कृता पुरा ।
 पञ्चलक्षजपेनैव राज्ञा कवचमुत्तमम् ॥ ४ ॥
 बभूव सिद्धकवचोऽप्ययोध्यामाजगाम सः ।
 कृत्स्नां हि पृथिवीं जिग्ये कवचस्य प्रसादतः ॥ ५ ॥

नारद उवाच ।

श्रुता दशाक्षरी विद्या त्रिषु लोकेषु दुर्लभा ।
 शङ्खना श्रोतुमिच्छामि कवचं ब्रूहि मे प्रभो ॥ ६ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि विप्रेन्द्र कवचं परमाद्भुतम् ।

नारायणेन यद्वत्तं कृपया शूलिने पुरा ॥ ७ ॥

त्रिपुरस्य बधे घोरे शिवस्य विजयाय च ।

तदेव शूलिना दत्तं पुरा दुर्वाससे मुने ॥ ८ ॥

दुर्वाससा च यद्वत्तं सुचन्द्राय महात्मने ।

अतिगुह्यतरं तत्त्वं सर्वमन्त्रोपविग्रहम् ॥ ९ ॥

ओं क्लीं श्रीं क्लीं कालिकायै स्वाहा मे पातु मस्तकम् ।

क्लीं कपालं सदा पातु क्लीं क्लीं क्लीं इति लोचने ॥ १० ॥

ओं क्लीं त्रिलोचने स्वाहा नासिकां मे सदावतु ।

क्लीं कालिके रक्ष रक्ष स्वाहा दन्तं सदावतु ॥ ११ ॥

क्लीं भद्रकालिके स्वाहा पातु मेऽधरयुग्मकम् ।

ओं क्लीं क्लीं क्लीं कालिकायै स्वाहा कण्ठं सदावतु ॥ १२ ॥

ओं क्लीं कालिकायै स्वाहा कर्णयुग्मं सदावतु ।

ओं क्लीं क्लीं काल्यै स्वाहा स्कन्धं पातु सदावतु ॥ १३ ॥

ओं क्लीं भद्रकाल्यै स्वाहा मम वक्षः सदावतु ।

ओं क्लीं कालिकायै स्वाहा मम नाभिं सदावतु ॥ १४ ॥

ओं क्लीं कालिकायै स्वाहा मम पृष्ठं सदावतु ।

रक्तबीजविनाशिन्यै स्वाहा हस्तौ सदावतु ॥ १५ ॥

ओं क्लीं क्लीं मुण्डमालिन्यै स्वाहा पादौ सदावतु ।

ओं क्लीं चामुण्डायै स्वाहा सर्वाङ्गं मे सदावतु ॥ १६ ॥

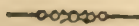
प्राच्यां पातु महाकाली आग्नेय्यां रक्तदन्तिका ।

दक्षिणे पातु चामुण्डा नैऋत्यां पातु कालिका ॥ १७ ॥

श्यामा च वायवे पातु वायव्यां पातु चण्डिका ।

उत्तरे विकटास्या च ऐशान्यां साट्टहासिनी ॥ १८ ॥
 ऊर्ध्वं पातु लोलजिह्वा मायाया पात्वधः सदा ।
 जले स्थले चान्तरीक्षे पातु विश्वप्रसूः सदा ॥ १९ ॥
 इति ते कथितं वत्स सर्वमन्त्रीषविग्रहम् ।
 सर्वेषां कवचानाञ्च सारभूतं परात्परम् ॥ २० ॥
 सप्तदीपेश्वरो राजा सुचन्द्रोऽस्य प्रसादतः ।
 कवचस्य प्रसादेन मान्धाता पृथिवीपतिः ॥ २१ ॥
 प्रचेता लोमशश्चैव यतः सिद्धो बभूव ह ।
 यतो हि योगिनां श्रेष्ठः सौभरि पिप्पलायनः ॥ २२ ॥
 यदि स्यात् सिद्धकवचः सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् ।
 महादानानि सर्वाणि तपांसि च व्रतानि च ।
 निश्चितं कवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २३ ॥
 इदं कवचमज्ञात्वा भजेत् कालीं जगत्प्रसूम् ।
 शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्वः सिद्धिदायकः ॥ २४ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे सप्तविंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टविंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

सुचन्द्रे पतिते ब्रह्मन् राजेन्द्राणां शिरोमणौ ।
 आजगाम पुष्कराक्षः सेनाव्रजौहिणीयुतः ॥ १ ॥

सूर्यवंशोद्भवो राजा सुचन्द्रतनयो महान् ।
 महालक्ष्मीसेवकश्च लक्ष्मीमान् सूर्यसन्निभः ॥ २ ॥
 महालक्ष्म्याश्च कवचं गले यस्य मनोहरम् ।
 परमैश्वर्यसंयुक्तस्त्रैलोक्यविजयी ततः ॥ ३ ॥
 तं दृष्ट्वा भ्रातरः सर्वे पशुरामस्य धीमतः ।
 आययुः समरं कर्तुं नानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ ४ ॥
 राजेन्द्रः शरजालेन छेदयामास लीलया ।
 चिच्छिदुः शरजालञ्च ते वीराश्चावलीलया ॥ ५ ॥
 चिच्छिदुः स्यन्दनं राज्ञस्ते वीराः पञ्चबाणतः ।
 सारथिं पञ्चबाणेन रथाश्वं दशबाणतः ॥ ६ ॥
 तद्वनुः सप्तबाणेन तूष्णञ्च पञ्चबाणतः ।
 चिच्छिदुस्तदभ्राट्वर्गान् विप्राः शङ्करशूलतः ॥ ७ ॥
 ते च त्र्यक्षौहिणीं सेनां निजघ्नुश्चावलीलया ।
 हन्तुं नृपेन्द्रं ते वीराः शिवशूलं निचिक्षिपुः ।
 गले बभूव तत् शूलं राज्ञः पुष्करमालिका ॥ ८ ॥
 शक्तिञ्च परिघञ्चैव भुषुण्डीं मुद्गरन्तथा ।
 मदाञ्च चिक्षिपुर्विप्राः कोपेन ज्वलदग््नयः ॥ ९ ॥
 तानि शस्त्राणि चूर्णानि नृपेन्द्रदेहयोगतः ।
 विस्मिता भ्रातरः सर्वे भृगोरेव महामुने ॥ १० ॥
 रथं धनुश्च शस्त्राणि चास्त्राणि विविधानि च ।
 सेनां प्रस्थापयामास कार्तवीर्यार्जुनः स्वयम् ॥ ११ ॥
 राजा स्यन्दनमारुह्य पुष्कराक्षो महाबलः ।
 चकार शरजालञ्च महाघोरतरं मुने ॥ १२ ॥
 चिच्छिदुः शरजालञ्च ते वीराः शस्त्रपाणयः ।

राजा प्रश्वापनेनैव निद्रितांस्तांश्चकार ह ॥ १३ ॥
 श्वातुं च निद्रितान्दृष्ट्वा पशुरामो महाबलः ।
 जतवित्ततसर्वाङ्गान् बोधयामास तत्त्वतः ॥ १४ ॥
 बोधयित्वा तान्निवार्य जगाम रणमूर्धनि ।
 चित्रेप पशुं कोपेन शीघ्रं राजजिवांसया ॥ १५ ॥
 हित्वा राज्ञः किरीटञ्च पशुर्भूमौ पपात ह ।
 जग्राह परशुं शीघ्रं पशुरामो महाबलः ॥ १६ ॥
 तदा शङ्करशूलञ्च चित्रेप मन्त्रपूर्वकम् ।
 नृपस्य कुण्डलं हित्वा जगाम शिवसन्निधिम् ॥ १७ ॥
 राजा निहन्तुं तं रामं शरजालञ्चकार ह ।
 चिच्छेद शरजालञ्च पशुरामञ्च लीलया ॥ १८ ॥
 क्रमेण राजा नानास्त्रं चित्रेप मन्त्रपूर्वकम् ।
 तच्छिच्छेद् क्रमेणैव भृगुः शस्त्रभृतां वरः ॥ १९ ॥
 भृगुश्चित्रेप नानास्त्रं महासन्धानपूर्वकम् ।
 तच्छिच्छेद् महाराजः सन्धानेनावलीलया ॥ २० ॥
 रामश्चित्रेप ब्रह्मास्त्रं सन्धानमन्त्रपूर्वकम् ।
 राजा निर्वापणञ्चक्रे सन्धानेनावलीलया ॥ २१ ॥
 सर्वाण्यस्त्राणि शस्त्राणि रामः पाशुपतं विना ।
 चित्रेप कोपविभ्रान्तो भूपश्चिच्छेद् तानि च ॥ २२ ॥
 रामः स्तुत्वा शिवं नत्वा ददे पाशुपतं मुने ।
 नारायणञ्च भगवानुवाच विप्ररूपधृक् ॥ २३ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

किङ्करोपि भृगो वत्स त्वमेव ज्ञानिनां वरः ।
 नरं हन्तुं पाशुपतं कोपात् किं क्षिपसि भ्रमात् ॥ २४ ॥

विश्वं पाशुपतेनैव भवेद्भस्म च सत्वरम् ।

सर्वघ्नञ्च यस्तमिदं विना श्रीकृष्णमीश्वरम् ॥ २५ ॥

अहो पाशुपतं जेतुमलमेव सुदर्शनम् ।

हरेः सुदर्शनञ्चैव सर्वास्त्रपरिमर्दकम् ॥ २६ ॥

पाशुपतं पशुपतेर्हरेरेव सुदर्शनम् ।

एते प्रधाने सर्वेषामस्त्राणाञ्च जगत्तये ॥ २७ ॥

त्यज पाशुपतं ब्रह्मन् मदीयं वचनं शृणु ।

यथा जेष्यसि राजानं पुष्कराक्षं महाबलम् ॥ २८ ॥

कार्तवीर्यमजेतारं यथा जेष्यति साम्प्रतम् ।

श्रूयतां सावधानेन तत् सर्वं कथयामि ते ॥ २९ ॥

महालक्ष्मणाश्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ।

भक्त्या च पुष्कराक्षेण धृतं कण्ठे विधानतः ॥ ३० ॥

परं दुर्गतिनाशिन्याः कवचं परमाद्भुतम् ।

धृतञ्च दक्षिणे बाहौ पुष्कराक्षसुतेन च ॥ ३१ ॥

कवचस्य प्रसादेन विश्वं जेतुं क्षमौ च तौ ।

को जिता च त्रिभुवने देहे च कवचे स्थिते ॥ ३२ ॥

अहं यास्यामि भिक्षार्थं सन्निधाने तयोर्मुने ।

करिष्यामि च तद्भिक्षां प्रतिज्ञासफलाय ते ॥ ३३ ॥

ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा रामः संवत्समानसः ।

उवाच ब्राह्मणं वृद्धं हृदयेन विदूयता ॥ ३४ ॥

परशुराम उवाच ।

न जानामि महाप्राज्ञ कस्त्वं ब्राह्मणरूपधृक् ।

शीघ्रञ्च ब्रूहि मां मूढं तदा गच्छ नृपान्तिकम् ॥ ३५ ॥

परशुरामवचः श्रुत्वा प्रहस्य ब्राह्मणः स्वयम् ।

अहं विष्णुरेव सुक्ता ययो भिक्षितुमीश्वरः ॥ ३६ ॥

गत्वा तयोः सन्निधानं ययाचे कवचञ्च तौ ।

ददतु स्त्री च कवचे विष्णवे विष्णुमायया ।

गृहीत्वा कवचे विष्णुर्वकुण्डं प्रजगाम सः ॥ ३७ ॥

नारद उवाच ।

महालक्ष्मणाश्च कवचं केन दत्तं महामुने ।

पुष्कराचाय भूपाय श्रोतुं कौतूहलं मम ॥ ३८ ॥

कवचञ्चापि दुर्गायाः पुष्कराक्षसुताय च ।

दुष्कर्मभं केन वा दत्तं तद्ववान् वक्तुमर्हसि ॥ ३९ ॥

कवचञ्चापि किम्भूतं तयोश्च तस्य किं फलम् ।

मन्त्रौ च किं प्रकारौ तन्मे ब्रूहि जगद्गुरो ॥ ४० ॥

नारायण उवाच ।

दत्तं सनत्कुमारेण पुष्कराचाय धीमते ।

महालक्ष्मणाश्च कवचं मन्त्रञ्चापि दशाक्षरः ॥ ४१ ॥

स्तवनञ्चापि गोप्यञ्चै वोक्तं तच्चरितञ्च यत् ।

ध्यानञ्च सामवेदोक्तं पूजाविधिमनोहरम् ॥ ४२ ॥

दुर्गायाश्चापि कवचं दत्तं दुर्वाससा पुरा ।

स्तवनञ्चापि गोप्यञ्च मन्त्रञ्चापि दशाक्षरः ॥ ४३ ॥

पश्चात् श्रोष्यसि तत् सर्वं देव्याश्च परमाद्भुतम् ।

महायुद्धसमारम्भे दत्तं प्रार्थनया च यत् ॥ ४४ ॥

महालक्ष्मणाश्च मन्त्रञ्च शृणु तं कथयामि ते ।

श्रीं श्रीं कमलवासिन्यै स्वाहेति परमाद्भुतम् ॥ ४५ ॥

ध्यानञ्च सामवेदोक्तं शृणु पूजाविधिं मुने ।

दत्तं तन्मे कुमारेण पुष्कराचाय धीमते ॥ ४६ ॥

सहस्रदलपद्मस्थां पद्मनाभप्रियां सतीम् ।
 पद्मालयां पद्मवक्त्रां पद्मपत्राभलोचनाम् ॥ ४७ ॥
 पद्मपुष्पप्रियां पद्मपुष्पतल्पविशायिनीम् ।
 पद्मिनीं पद्महस्ताञ्च पद्ममालाविभूषिताम् ॥ ४८ ॥
 पद्मभूषणभूषाढ्यां पद्मशीभाविवर्द्धनीम् ।
 पद्मकाननं पश्यन्तीं सस्मितां तां भजे मुदा ॥ ४९ ॥
 चन्दनाष्टदले पद्मे पद्मपुष्पेण पूजयेत् ।
 गणं सम्पूज्य दत्वाचैवोपचाराणि षोडश ॥ ५० ॥
 ततस्तुत्वा च प्रणमेत् साधको भक्तिपूर्वकम् ।
 कवचं श्रूयतां ब्रह्मन् सर्वसारं वदामि ते ॥ ५१ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु विप्रेन्द्र पद्मायाः कवचं परमं शुभम् ।
 पद्मनाभेन यद्वक्तं नाभिपद्मे च ब्रह्मणे ॥ ५२ ॥
 सम्प्राप्य कवचं ब्रह्मा तत् पद्मे सृष्टे जगत् ।
 पद्मालयाप्रसादेन सलक्ष्मीको बभूव सः ॥ ५३ ॥
 पद्मालयावरं प्राप्य पाद्मश्च जगतां प्रभुः ।
 पाद्मेन पद्मकक्षे च कवचं परमाद्भुतम् ॥ ५४ ॥
 दत्तं सनत्कुमाराय प्रियपुत्राय धीमते ।
 कुनारेण च यद्वक्तं पुष्कराय च नारद ॥ ५५ ॥
 यद्वृत्वा पठनाद्ब्रह्मा सर्वसिद्धेश्वरो महान् ।
 परमैश्वर्यसंयुक्तः सर्वसम्पत्समन्वितः ॥ ५६ ॥
 यद्वृत्वा च धनाध्यक्षः कुबेरश्च धनाधिपः ।
 योगेश्वरो मनुः श्रीमान् पठनाद्वारणाद् यतः ॥ ५७ ॥
 विष्णोस्तोतानपादौ तच्छीवन्तौ यतो मुने ।

पृथुः पृथीपतिः सद्यो बभूव धारणाद् यतः ॥ ५८ ॥

कवचस्य प्रसादेन स्वयं दत्तः प्रजापतिः ।

धर्मश्च कर्मणां साक्षी पाता यस्य प्रसादतः ॥ ५९ ॥

यदृत्वा दक्षिणे बाहौ विष्णुः क्षीरोदशायिकः ।

भक्त्या विधत्ते कण्ठे च शेषो नारायणांशकः ॥ ६० ॥

यदृत्वा वामनं लेभे कश्यपश्च प्रजापतिः ।

सर्वदेवाधिपः श्रीमान्महेन्द्रो धारणाद् यतः ॥ ६१ ॥

राजा मरुतो भगवान् बभूव धारणाद् यतः ।

तैलोक्याधिपतिः श्रीमान्नहुषो यस्य धारणात् ॥ ६२ ॥

विश्वं विजिग्ये खट्वाङ्गः पठनाद्वारणाद् यतः ।

भुवुकुन्दो यतः श्रीमान्मान्वाहृतनयो महान् ॥ ६३ ॥

सर्वसम्पत्प्रदस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।

ऋषिच्छन्दश्च वृहती देवी पद्मालया स्त्रयम् ॥ ६४ ॥

धर्मार्थकाममोत्रेषु विनियोगः प्रकीर्तितः ।

पुण्यबीजञ्च महतां कवचं परमाद्भुतम् ॥ ६५ ॥

ओं ह्रीं कमलवासिन्यै स्वाहा मे पातु मस्तकम् ।

ओं मे पातु कपालञ्च लोचने श्रीं त्रियै नमः ॥ ६६ ॥

ओं श्रीं त्रियै स्वाहेति च कर्णयुग्मं सदावतु ।

ओं श्रीं ह्रीं क्लीं महालक्ष्म्यै स्वाहा मे पातु नासिकाम् ॥ ६७ ॥

ओं श्रीं पद्मालयायै च स्वाहा दन्तं सदावतु ।

ओं श्रीं कृष्णप्रियायै च दन्तरन्ध्रं सदावतु ॥ ६८ ॥

ओं श्रीं नारायणेशायै मम कण्ठं सदावतु ।

ओं श्रीं केशवकान्तायै मम स्कन्धं सदावतु ॥ ६९ ॥

ओं श्रीं पद्मनिवासिन्यै स्वाहा नाभिं सदावतु ।

ओं क्लीं श्रीं संसारमात्रे मम वक्षः सदावतु ॥ ७० ॥
 ओं श्रीं श्रीं कृष्णकान्तायै स्वाहा पृष्ठं सदावतु ।
 ओं क्लीं श्रीं श्रियै स्वाहा मम हस्तौ सदावतु ॥ ७१ ॥
 ओं श्रीं निवासकान्तायै मम पादौ सदावतु ।
 ओं क्लीं श्रीं क्लीं श्रियै स्वाहा सर्वाङ्गं मे सदावतु ॥ ७२ ॥
 प्राच्यां पातु महालक्ष्मी राग्न्येयां कमलालया ।
 पश्चा मां दक्षिणे पातु नैऋत्यां श्रीहरिप्रिया ॥ ७३ ॥
 पश्चालया पश्चिमे मां वायव्यां पातु श्रीः स्वयम् ।
 उत्तरे कमला पातु ऐशान्यां सिन्धुकन्यका ॥ ७४ ॥
 नारायणेशी पातुर्द्धर्मधो विष्णुप्रियाऽवतु ।
 सन्ततं सर्वतः पातु विष्णुप्राणाधिका मम ॥ ७५ ॥
 इति ते कथितं वक्ष्ये सर्वमन्त्रौषविग्रहम् ।
 सर्वैश्वर्यप्रदं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ ७६ ॥
 सुवर्णपर्वतं दत्त्वा मेरुतुल्यं द्विजातये ।
 यत् फलं लभते धर्मी कवचेन ततोऽधिकम् ॥ ७७ ॥
 गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेत्तु यः ।
 कण्ठे वा दक्षिणे वाहौ स श्रीमान् प्रतिजन्मनि ॥ ७८ ॥
 अस्ति लक्ष्मीर्गृहे तस्य निश्चला शतपूरुषम् ।
 देवेन्द्रैश्चा सुरेन्द्रैश्च सोऽवध्यो निश्चितं भवेत् ॥ ७९ ॥
 स सर्वपुण्यवाप्सीमान् सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
 सस्नातः सर्वतीर्थेषु यस्येदं कवचं गले ॥ ८० ॥
 यस्मै कस्मै न दातव्यं लोभमोह भयैरपि ।
 गुरु भक्ताय शिष्याय शरण्याय प्रकाशयेत् ॥ ८१ ॥
 इदं कवचं मज्जाल्वा जपेन्नक्ष्मीं जगत्प्रसूम् ।

कोटि संख्य प्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ ८२ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे

गणपतिखण्डे अष्टाविंशत्तमोऽध्यायः ।

एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

कवचं कथितं ब्रह्मण पञ्चायाश्च मनोहरम् ।

परं दुर्गतिनाशिन्याः कवचं कथय प्रभो ॥ १ ॥

पञ्चाक्षप्राणतुल्यञ्च जीवनं बलकारणम् ।

कवचानाञ्च यत् सारं दुर्गसिवनकारणम् ॥ २ ॥

नारायण उवाच ।

नृण नारद वक्ष्यामि दुर्गायाः कवचं शुभम् ।

श्रीकृष्णेनैव यदुक्तं गोलोके ब्रह्मणे पुरा ॥ ३ ॥

ब्रह्मा त्रिपुरसंग्रामे शङ्कराय ददौ पुरा ।

जवान त्रिपुरं रुद्रो यदृत्वा भक्तिपूर्वकम् ॥ ४ ॥

हरो ददौ गोतमाय पञ्चाक्षाय च गोतमः ।

यतो बभूव पञ्चाक्षः समदीपिष्वरो जयी ॥ ५ ॥

यदृत्वा पठन्नाद् ब्रह्मा ज्ञानान् शक्तिमान् भुवि ।

शिवो बभूव सर्वज्ञो योगीनाञ्च गुरुर्यतः ।

शिवतुल्या गोतमश्च बभूव मुनिसत्तमः ॥ ६ ॥

ब्रह्माण्डविजयस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।
 ऋषिष्णुद्वयं गायत्री देवो दुर्गतिनाशिनी ॥ ७ ॥
 ब्रह्माण्डविजये चैव विनियोगः प्रकीर्तितः ।
 पुण्यतोर्थं च महतां कवचं परमाद्भुतम् ॥ ८ ॥
 ओं ह्रीं दुर्गतिनाशिन्यै स्वाहा मे पातु मस्तकम् ।
 ओं ह्रीं मे पातु कपालञ्च ओं ह्रीं श्रीमिति लोचने ॥ ९ ॥
 पातु मे कर्णयुग्मञ्च ओं दुर्गायै नमः सदा ।
 ओं ह्रीं श्रीमिति नासां मे सदा पातु च सर्वतः ॥ १० ॥
 ह्रीं श्रीं ह्रीमिति दन्तानि पातु क्लीमोष्ठयुग्मकम् ।
 क्रीं क्रीं क्रीं पातु कण्ठञ्च दुर्गे रक्षतु गण्डकम् ॥ ११ ॥
 स्कन्धं दुर्गविनाशिन्यै स्वाहा पातु निरन्तरम् ।
 वक्षो विपहिनाशिन्यै स्वाहा मे पातु सर्वतः ॥ १२ ॥
 दुर्गे दुर्गे रक्षणीति स्वाहा नाभिं सदावतु ।
 दुर्गे दुर्गे रक्ष रक्ष पृष्ठं मे पातु सर्वतः ॥ १३ ॥
 ओं ह्रीं दुर्गायै स्वाहा च हस्तौ पादौ सदावतु ।
 ओं ह्रीं दुर्गायै स्वाहा च सर्वाङ्गं मे सदावतु ॥ १४ ॥
 प्राच्यां पातु महामाया आग्नेय्यां पातु कालिका ।
 दक्षिणे दक्षकन्या च नैऋत्यां शिवसुन्दरी ॥ १५ ॥
 पश्चिमे पार्वती पातु वाराही वारुणे सदा ।
 कुबेरमाता कौवेर्यां ऐशान्यामीश्वरी सदा ॥ १६ ॥
 ऊर्ध्वे नारायणी पातु अम्बिकाधः सदावतु ।
 ज्ञाने ज्ञानप्रदा पातु स्वप्ने निद्रा सदावतु ॥ १७ ॥
 इति ते कथितं वत्स सर्वमन्त्रौघविग्रहम् ।
 ब्रह्माण्डविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ १८ ॥

सुस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत् फलम् ।
 सर्वत्रतोपवासे च तत् फलं लभते नरः ॥ १८ ॥
 गुरु मभ्यर्च्य विधिवदस्त्रालङ्कारचन्दनैः ।
 कण्ठे वा दक्षिणे वाहौ कवचं धारयेत्तु यः ॥ २० ॥
 स च त्रैलोक्यविजयी सर्वशत्रुप्रमर्दकः ।
 इदं कवचं मन्त्रात्वा भजेद् गतिनाशिनीम् ॥ २१ ॥
 शत लक्ष प्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ २२ ॥
 कवचं काण्वशास्त्रोक्तं मुक्तं नारद सुन्दरम् ।
 यस्मै कस्मै न दातव्यं गोपनीयं मुदुर्लभम् ॥ २३ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-
 संवादे गणपतिखण्डे एकोनचत्वारिं-
 शत्तमोऽध्यायः ।

चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

ते गृहीत्वा तदा विष्णौ वैकुण्ठञ्च गते सति ।
 सपुत्रञ्च सहस्राक्षं जघान भृगुनन्दनः ॥ १ ॥
 कृत्वा युवन्तु सप्ताहं ब्रह्मास्त्रेण प्रयत्नतः ।
 राजा कवचहीनोऽपि सपुत्रञ्च पपातह ॥ २ ॥
 पतिते तु सहस्रात्रे कार्त्तवीर्यार्जुनः स्वयम् ।
 आजगाम महावीरो द्विलक्षाक्षीहिणीयुतः ॥ ३ ॥

सुवर्णरथमारुह्य रत्नसारपरिच्छदम् ।
 नानास्त्रं परितः कृत्वा तस्थौ समरमूर्धनि ॥ ४ ॥
 परशुरामश्च समरे तं राजेन्द्रं ददर्श ह ।
 रत्नालङ्कारभूषाढ्यै राजेन्द्रकोटिभिः सह ॥ ५ ॥
 रत्नातपत्रभूषाढ्यं रत्नालङ्कारभूषितम् ।
 चन्द्रनोक्षितसर्वाङ्गं सस्मितं सुमनोहरम् ॥ ६ ॥
 राजा दृष्ट्वा सुनीन्द्रं तमवरुह्य रथादहो ।
 प्रणम्य रथमारुह्य तस्थौ नृपगणैः सह ॥ ७ ॥
 ददौ शुभाशिषं तस्मै रामश्च समयोचितम् ।
 प्रीवाच च गतार्थञ्च स्वर्गं गच्छेति सानुगः ॥ ८ ॥
 उभयोः सेनयोर्युद्धं बभूव तत्र नारद ।
 पलायिता रामशिष्या भ्रातरश्च महाबलाः ।
 क्षतविक्षतसर्वाङ्गाः कार्त्तवीर्य्यप्रपीडिताः ॥ ९ ॥
 नृपस्य शरजालेन रामः शस्त्रभृतां वरः ।
 न ददर्श स्वसैन्यञ्च राजसैन्यं स्वमेव च ॥ १० ॥
 चिक्षेप वज्रं रामश्च बभूवाग्निमयं रणे ।
 निर्वापयामास राजा वारुणेनावलीलया ॥ ११ ॥
 चिक्षेप रामो गान्धर्वं शैलसर्पसमन्वितम् ।
 वायव्येन महाराजः प्रेरयामास लीलया ॥ १२ ॥
 चिक्षेप रामो नागास्त्रं दुर्निवार्य्यं भयङ्करम् ।
 गारुडेन महाराजः प्रेरयामास लीलया ॥ १३ ॥
 माहेस्वरश्च भगवांश्चिक्षेप भृगुनन्दनः ।
 निर्वापयामास राजा वैष्णवास्त्रेण लीलया ॥ १४ ॥
 भृगुश्चिक्षेप ब्रह्मास्त्रं नृपनाशाय नारद ।

ब्रह्मास्त्रेण च भूपस्य प्राप निर्वापणं रणे ॥ १५ ॥

दत्तदत्तञ्च यच्चूलमव्ययं मन्त्रपूर्वकम् ।

जग्राह राजा समरे पर्गुरामबधाय च ॥ १६ ॥

शूलं ददर्श रामञ्च शतसूर्यसमप्रभम् ।

प्रलयाम्निगिखोद्विक्तं दुर्निवाय्यं सुरैरपि ॥ १७ ॥

पपात शूलं समरे रामस्योपरि नारद ।

मूर्च्छामवाप स भृगुः पपात च हरिं स्मरन् ॥ १८ ॥

पतिते पर्गुरामे च सर्वे देवा भयाकुलाः ।

आजग्मुः समरं तत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १९ ॥

शङ्करश्च महाज्ञानी महाज्ञानिन लीलया ।

ब्राह्मणं जीवयामास तूष्णं नारायणाज्ञया ॥ २० ॥

भृगुश्च चेतनां प्राप्य ददर्श पुरतः सुरान् ।

प्रणनाम परं भक्त्या लज्जा नम्रात्मकन्धरः ॥ २१ ॥

राजा दृष्ट्वा सुरेयांश्च भक्तिनम्रात्मकन्धरः ।

प्रणम्य गिरसा मृध्ना तुष्टाव परमेश्वरान् ॥ २२ ॥

तत्राजगाम भगवान् दत्तात्रेयो रणस्थलम् ।

शिथरजानिमित्तेन कृपालुभक्तवत्सलः ॥ २३ ॥

भृगुः पाशुपतास्त्रञ्च जग्राह कोपसंयुतः ।

दत्तदत्तेन दृष्टेन बभूव स्तम्भितो रणे ॥ २४ ॥

ददर्श स्तम्भितो रामो राजानं रणमूर्धनि ।

नानापार्षदयुक्तेन कृणेन रक्षितं रणे ॥ २५ ॥

सुदर्शनं प्रज्वलन्तं भ्रमणं कुर्वता सदा ।

संस्मितेन मुतेनैव ब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः ॥ २६ ॥

गोपालगतयुक्तेन गोपवेशविधारिणा ।

नवीनजलदाभेन वंशीहस्तेन वादयन् ॥ २७ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र वाग्वभूवाशरीरिणी ।

दत्तेन दत्तं कवचं कृष्णस्य परमात्मनः ॥ २८ ॥

राज्ञोऽस्ति दक्षिणे बाहो सद्रत्नगुटिकान्वितम् ।

गृहीतकवचे शम्भौ भिक्षया योगिनां गुरौ ॥ २९ ॥

तदाहन्तुं नृपं शक्तो भृगुश्चेति च नारद ।

श्रुत्वाऽशरीरिणीं बाणीं शङ्करो द्विजरूपधृक् ॥ ३० ॥

भिक्षां कृत्वा तु कवचमानीय च नृपस्य च ।

शम्भुना भृगवे दत्तं कृष्णस्य कवचञ्च यत् ॥ ३१ ॥

एतस्मिन्नन्तरे देवा जग्मुः स्वस्थानमुत्तमम् ।

उवाच पशुरामश्च राजानं समरं प्रति ॥ ३२ ॥

परशुराम उवाच ।

राजेन्द्रोत्तिष्ठ समरं कुरु साहसपूर्वकम् ।

कालभेदे जयो नृणां कालभेदे पराजयः ॥ ३३ ॥

अधीतं विधिवदत्तं कृत्स्ना पृथ्वी सुशासिता ।

यशः कृतञ्च संग्रामो त्वयाहं मूर्च्छितोऽधुना ॥ ३४ ॥

जिताः सर्वे च राजेन्द्रा लीलया रावणोजितः ।

जितोऽहं दत्तशूलेन शम्भुना जीवितः पुनः ॥ ३५ ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः ।

मूर्द्धा प्रणम्य तं भक्त्या यथार्थोक्तिमुवाच ह ॥ ३६ ॥

राजोवाच ।

किमधीतं किं वा दत्तं कावा पृथ्वी सुशासिता ।

गताः कतिविधा भूपा मादृशा धरणीतले ॥ ३७ ॥

बुद्धिस्तेजो विक्रमश्च विविधा रणमन्त्रणा ।

श्रीरैखर्यं तथा ज्ञानं दानं शक्तिश्च लौकिकम् ॥ ३८ ॥

आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा परमं तपः ।

सर्वं मनोरमासङ्गे गतमेव मम प्रभो ॥ ३९ ॥

सा च स्त्री प्राणतुल्या मे साध्वी पद्मांशसम्भवा ।

यज्ञेषु पत्नी मातेव स्नेहे क्रीडति सङ्गिनी ॥ ४० ॥

आवाल्यात् सङ्गिनी शश्वत् शयने भोजने रणे ।

तां विना प्राणहीनोऽहं विषहीनो यथोरगः ॥ ४१ ॥

त्वया न दृष्टं युद्धं मे पुरेयं शोचना स्थिता ।

द्वितीयशोचना विप्र हताऽहं ब्राह्मणेन च ॥ ४२ ॥

काले सिंहः शृगालश्च शृगालः सिंह मेव च ।

काले व्याघ्रं हन्ति मृगो गजेन्द्रं हरिणं स्तथा ।

महिषं मच्चिका काले गरुडश्च तथोरगः ।

किङ्करः स्तौति राजेन्द्रं काले राजा च किङ्करम् ॥ ४४ ॥

इन्द्रश्च मानवः काले काले ब्रह्मा मरिष्यति ।

तिरोभूत्वा च प्रकृतिः काले श्रीकृष्णविग्रहे ॥ ४५ ॥

मरिष्यन्ति सुराः सर्वे त्रिलोकस्याश्चराचराः ।

सर्वे काले लयं यान्ति कालाहि दुरतिक्रमः ॥ ४६ ॥

कालस्य कालः श्रीकृष्णः स्रष्टुः स्रष्टा यथेच्छया ।

संहर्ता चैव संहर्तुः पातुः पाता परात्परः ॥ ४७ ॥

महान् स्थूलतमः सूक्ष्मात्सूक्ष्मतमः कथः ।

परमाणुपरः कालः कालश्च कालभेदकः ॥ ४८ ॥

यस्य लोमानि विग्रहानि स पुमांश्च महाविराट् ।

तेजसा षोडशांशश्च कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ४९ ॥

ततः क्षुद्र विराट् जातः सर्वेषां कारणं परम् ।

यः स्रष्टा च स्वयं ब्रह्मा यन्नाभिकमलोद्भवः ॥ ५० ॥

नाभेः कमलदण्डस्य योऽन्तं न प्राप यत्नतः ।

अमणालक्षवर्षञ्च ततः स्वस्थानसंस्थितिः ॥ ५१ ॥

तपश्चक्रे ततः स्तत्र लक्षवर्षञ्च वायुभुक् ।

ततो ददर्श गोलकं श्रीकृष्णञ्च सपार्षदम् ॥ ५२ ॥

गोपगोपीपरिवृतं द्विभुजं मुरलीकरम् ।

रत्नसिंहासनस्यञ्च राधावक्षःस्थलस्थितम् ॥ ५३ ॥

दृष्ट्वानुज्ञां गृहीत्वा च प्रणम्य च पुनः पुनः ।

ईश्वरेच्छाञ्च विज्ञाय स्रष्टुं सृष्टिं मनो दधे ॥ ५४ ॥

यः शिवः सृष्टिसंहर्त्ता स च स्रष्टुर्ललाटजः ।

विष्णुः पाता लुद्रविराट् श्वेतद्वीपनिवासकृत् ॥ ५५ ॥

सृष्टिकारण भूताश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

सन्ति विश्वेषु सर्वेषु श्रीकृष्णस्य कलोद्भवाः ॥ ५६ ॥

तेऽपि देवाः प्राकृतिकाः प्राकृतश्च महाविराट् ।

सर्वप्रसूतिः प्रकृतिः श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ॥ ५७ ॥

न शक्तः परमेशोऽपि तां शक्तिं प्रकृतिं विना ।

सृष्टिं विधातुं मायेशो न सृष्टिर्मायया विना ॥ ५८ ॥

सा च कृष्णे तिरोभूत्वा सृष्टिसंहारपालके ।

साविर्भूता सृष्टिकाले सा च नित्या महेश्वरी ॥ ५९ ॥

कुलालश्च घटं कर्तुं यथा शक्तो सृष्टं विना ।

स्वर्णं विना स्वर्णकारः कुण्डलं कर्तुं मच्चमः ॥ ६० ॥

सा च शक्तिः सृष्टिकाले पञ्चधा चेश्वरेच्छया ।

राधापद्मा च सावित्री दुर्गा देवी सरस्वती ॥ ६१ ॥

प्राणाधिष्ठात्री वा देवी कृष्णस्य परमात्मनः ।

प्राणाधिकप्रियतमा सा राधा परिकीर्तिता ॥ ६२ ॥
 ऐश्वर्याधिष्ठात्रीदेवी सर्वमङ्गलकारिणी ।
 परमानन्दरूपा च सा लक्ष्मीः परिकीर्तिता ॥ ६३ ॥
 विद्याधिष्ठात्रीदेवी या परमेशस्य दुर्लभा ।
 वेदशास्त्रयोगमाता सा सावित्री प्रकीर्तिता ॥ ६४ ॥
 बुद्ध्याधिष्ठात्री या देवी सर्वशक्तिस्वरूपिणी ।
 सर्वज्ञानात्मिका सर्वा सा दुर्गा दुर्गनामिनी ॥ ६५ ॥
 वागधिष्ठात्री या देवी शास्त्रज्ञानप्रदा सदा ।
 कृष्णकण्ठोद्भवा सा च या च देवी सरस्वती ॥ ६६ ॥
 पञ्चधादौ स्वयं देवी मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
 ततः सृष्टिक्रमेणैव बहुधा कलया च सा ॥ ६७ ॥
 योपितः प्रकृतिरंगाः पुनांसः पुरुषस्य च ।
 मायया सृष्टिकाले च तद्विना न भवेद्भवः ॥ ६८ ॥
 सृष्टिश्च प्रतिविम्बेषु ब्रह्मन् ब्रह्मोद्भवा सदा ।
 पाता विष्णुश्च संहर्त्ता शिवः शङ्खत् शिवप्रदः ॥ ६९ ॥
 दत्तदत्तं ज्ञानमिदं राम मन्त्रश्च पुष्करि ।
 दीक्षाकाले च माध्याह्न सुनिप्रवरसन्निधौ ॥ ७० ॥
 इत्युक्त्वा कार्तवीर्यश्च रामं नत्वा च सन्मितः ।
 आरुरोह रथं ग्रीष्मं गृहीत्वा सशरं धनुः ॥ ७१ ॥
 रामस्ततो राजसैन्यं ब्रह्मास्त्रेण जघान ह ।
 नृपं पाशुपतेनैव लीलया श्रीहरिं स्मरन् ॥ ७२ ॥
 एवं त्रिःसप्तकृत्वञ्च क्रमेण च वसुन्धराम् ।
 रामश्चकार निर्भूषां लीलया च शिवं स्मरन् ॥ ७३ ॥
 गर्भस्थं मातृक्रोडस्थं शिशुं हृदञ्च मध्यमम् ।

जघान क्षत्रियं रामः प्रतिज्ञापालनाय वै ॥ ७४ ॥
 कार्तवीर्यश्च गोलोकं जगाम कुण्डसन्निधिम् ।
 जगाम परशुरामश्च खालयं श्रीहरिं स्मरन् ॥ ७५ ॥
 त्रिःसप्त कल्पो निर्भूपां महीं दृष्ट्वा महेश्वरः ।
 पशुना रमणं दृष्ट्वा पशुरामश्चकार तम् ॥ ७६ ॥
 देवाश्च मुनयो देव्यः सिद्धगन्धर्वकिन्नराः ।
 सर्वे चक्रुः पुष्पवृष्टिं राममूर्द्ध्नि च नारद ॥ ७७ ॥
 स्वर्गे दुन्दुभयो नेदुर्हरिशब्दो बभूव ह ।
 परशुरामस्य यशसा शब्देण पूरितं जगत् ॥ ७८ ॥
 ब्रह्मा भृगुश्च शुकश्च च्यवनो वाल्मीकिस्तथा ।
 जमदग्निर्ब्रह्मलोकादाजगाम प्रहर्षितः ॥ ७९ ॥
 पुलकाञ्चितसर्वाङ्गाः सानन्दाश्रुसमन्विताः ।
 दूर्वापुष्पकराः सर्वे कुर्वन्तो मङ्गलाशिषम् ॥ ८० ॥
 प्रणनाम च तान् रामो दण्डवत् पतितो भुवि ।
 क्रोडे चकार ब्रह्मादौ क्रमात्तातेति संवदन् ॥ ८१ ॥
 तमुवाच स्वयं ब्रह्मा पशुरामं जगद्गुरुः ।
 हितं नीतिं वेदसारं परिणामसुखावहम् ॥ ८२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु राम प्रवक्ष्यामि सर्वसम्पत्करं परम् ।
 काण्वशाखोक्तवचनं सत्यञ्च सर्वसम्पत्तम् ॥ ८३ ॥
 पूज्यानामेव सर्वेषामिष्टः पूज्यतनः परः ।
 जन्मको जन्मदानत्वात् पालनाच्च पिता स्मृतः ॥ ८४ ॥
 गरीयान् जन्मदातुश्च सोऽन्नदाता पिता मुने ।
 विनाशञ्च नश्वरो देहो नित्यञ्च पितुरुद्भवः ॥ ८५ ॥

तयोः शतगुणे माता पूज्या मान्या च वन्दिता ।
 गर्भधारणपोषाभ्यां सा च ताभ्यां गरीयसी ॥ ८६ ॥
 तेभ्यः शतगुणे पूज्योऽभीष्टदेवः श्रुतौ श्रुतः ।
 ज्ञानविद्या मन्त्रदाताऽभीष्टदेवात् परो गुरुः ॥ ८७ ॥
 गुरुवद् गुरुपुत्रश्च गुरुपत्नी ततोऽधिका ।
 देवे रुष्टे गुरु रज्जेद् गुरौ रुष्टे न कश्चन ॥ ८८ ॥
 गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ।
 गुरुरेव परं ब्रह्म ब्राह्मणेभ्यः प्रियः परः ॥ ८९ ॥
 गुरुर्ज्ञानं ददात्येव ज्ञानञ्च हरिभक्तिदम् ।
 हरिभक्तिप्रदाता यः को वा बन्धुस्ततः परः ॥ ९० ॥
 अज्ञानतिमिराच्छन्नो ज्ञानदीपं यतो लभेत् ।
 लब्ध्वा च निर्मलं पश्येत् को वा बन्धुस्ततः परम् ॥ ९१ ॥
 गुरुदत्तञ्च मन्त्रञ्च जप्त्वा ज्ञानं ततो लभेत् ।
 सर्वज्ञत्वञ्च सिद्धिञ्च को वा बन्धुस्ततोऽधिकः ॥ ९२ ॥
 सुखं जयतिसर्वत्र विद्यया गुरुदत्तया ।
 यया पूज्योऽपि जगति को वा बन्धुस्ततोऽधिकः ॥ ९३ ॥
 विद्याभ्यो वा धनाभ्यो वा यो मूढो न भजेद् गुरुम् ।
 ब्रह्महत्याधिकं पापं लभते नात्र संशयः ॥ ९४ ॥
 दरिद्रं पतितं क्षुद्रं नरबुद्ध्या चरेत् गुरुम् ।
 सोऽशुचिस्तीर्थस्नातोऽपि नाधिकारी च कर्मसु ॥ ९५ ॥
 अभीष्टदेवः श्रीकृष्णो गुरुस्ते शङ्करः स्वयम् ।
 शरणं गच्छ हे पुत्र देवात् पूज्यतमं गुरुम् ॥ ९६ ॥
 त्रिःसप्त कृत्वो निर्भूपा त्वया पृथ्वी कृता यतः ।
 प्राप्ता त्वया हरिभक्तिस्तं शिवं शरणं ब्रज ॥ ९७ ॥

शिवञ्च शिवरूपञ्च शिवदं शिवकारणम् ।
 शिवाराध्यं शिवं शान्तं गुरुं त्वं शरणं ब्रज ॥ ९८ ॥
 गोलोकनाथो भगवानंशेन शिवरूपधृक् ।
 य इष्टदेवः स गुरुस्तमेव शरणं ब्रज ॥ ९९ ॥
 आत्माकृष्णः शिवो ज्ञानं मनोऽहं सर्वजीविषु ।
 प्राणा विष्णोश्च प्रकृतिः सर्वशक्तियुता सुत ॥ १०० ॥
 ज्ञानदं ज्ञानरूपञ्च ज्ञानबीजं सनातनम् ।
 मृत्युञ्जयं कालकालं तं गुरुं शरणं ब्रज ॥ १०१ ॥
 ब्रह्मज्योतिः स्वरूपं तं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।
 शरणं ब्रज सर्वज्ञं भगवन्तं सनातनम् ॥ १०२ ॥
 प्रकृतिर्लक्षवर्षञ्च तपस्तप्त्वा यमीश्वरम् ।
 कान्तं प्रियपतिं लेभे तं गुरुं शरणं ब्रज ॥ १०३ ॥
 इत्युक्त्वा मुनिभिः सार्द्धं जगाम कमलोद्भवः ।
 रामश्च गन्तुं कैलासं भनश्चक्रे च नारद ॥ १०४ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायण नारदसंवादे
 गणपतिखण्डे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

—००—

एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

हरेश्च कवचं धृत्वा कृत्वा निःक्षत्रियां महीम् ।
 रामो जगाम कैलासं नमस्कृत्तुं शिवं गुरुम् ॥ १ ॥

गुरुं पत्नीं शिवाम्बां द्रष्टुं गुरुसुतो च तौ ।
 गुणैर्नारायणसप्तो कार्तिकेयगणेश्वरौ ॥ २ ॥
 मनोयायी महात्मा च शीघ्रं संप्राप्य तत्क्षणम् ।
 ददर्श नगरं रम्यमतीव सुमनोहरम् ॥ ३ ॥
 शुद्धस्फटिकसङ्काशैर्मणिभिः सुमनोहरैः ।
 सुवर्णभूमिसदृशैः राजमार्गैर्विराजितम् ॥ ४ ॥
 सिन्दुराकारवर्णैश्च वेष्टितं मणिवेदिभिः ।
 संयुक्तं मुक्तानिकरैः पूरितं मणिमण्डपैः ॥ ५ ॥
 यज्ञाणामालयैर्दिव्यैः संयुक्तं शतकोटिभिः ।
 कपाटस्तम्भसोपानैः शोभितैर्मणिनिर्मितैः ॥ ६ ॥
 सुवर्णकलसैर्दिव्यैः राजितैः श्वेतचामरैः ।
 रत्नकाञ्चनपुष्पैश्च यजेन्द्रगणवेष्टितैः ॥ ७ ॥
 रत्नभूषणभूषाब्जैर्दीपितैः सुन्दरीगणैः ।
 बालिकाभिर्बालकैश्च चित्रपुत्तलिकाकरैः ॥ ८ ॥
 क्रीडद्भिः सन्वितैः शश्वत्स्वच्छन्दश्च विराजितैः ।
 पारिजातद्रुमगणैः खर्णदीतीरनीरजैः ॥ ९ ॥
 आकीर्णं पुष्पजालैश्च पुष्पितैश्च सुगन्धिभिः ।
 कल्पवृक्षाश्रितैः सिद्धैः कामधेनुपुरस्कृतैः ॥ १० ॥
 सिद्धविद्यातिनिष्ठैः पुष्पवद्भिर्निषेवितम् ।
 वटवृक्षैश्च यैश्च द्विलक्षयोजनोच्छ्रितैः ॥ ११ ॥
 शतयोजनविस्तीर्णैः शतस्त्रयसमन्वितैः ।
 असंख्यशाखातिकरैर्वसन्त्यफलसंप्लुतैः ॥ १२ ॥
 नानापञ्चिगणकीर्णैः सुतनाहरगन्धितैः ।
 कम्पितैः शीतवातेन मण्डितश्च सुगन्धिना ॥ १३ ॥

पुष्पोद्यानसहस्रेण सरसाञ्च शतेन च ।

सिद्धेन्द्रालयलक्षैश्च मणिरत्नविकारजैः ॥ १४ ॥

रामश्च दृष्ट्वा नगरमतीव हृष्टमानसः ।

ददर्श पुरतो रम्यं श्रीयुक्तं शङ्कराश्रमम् ॥ १५ ॥

सुवर्णमूल्यशतकैर्मणिभिः स्वर्णवर्णकैः ।

खचितं रत्नसारेण रचितं विश्वकर्मेणा ॥ १६ ॥

चतुर्योजनविस्तीर्णं त्रिपञ्चयोजनस्थितम् ।

चतुरस्त्रं चतुष्कोणं प्राकारं सुमनोहरम् ॥ १७ ॥

द्वारं रत्नकपाटेन नानाचित्रान्वितेन च ।

युक्तं मणीन्द्रवेदिभिर्मणिस्तम्भविराजितैः ॥ १८ ॥

तद्दक्षिणे वृषेन्द्रश्च वामे सिंहश्च नारदः ।

नन्दीश्वरं महाकालं पिङ्गलाक्षं भयङ्करम् ॥ १९ ॥

विशालाक्षश्च बाणश्च विरूपाक्षं महाबलम् ।

विकटाक्षं भास्कराक्षं रक्ताक्षं विकटोदरम् ॥ २० ॥

संहारभैरवं कालभैरवञ्च भयङ्करम् ।

रुक्मभैरवमीशाभं महाभैरवमेव च ॥ २१ ॥

क्षणाङ्गभैरवश्चैव क्रोधभैरवमूल्लणम् ।

कपालभैरवश्चैव रुद्रभैरवमेव च ॥ २२ ॥

सिद्धेन्द्रांश्च रुद्रगणान् विद्याधरांश्च गुह्यकान् ।

भूतान् प्रेतान् पिशाचांश्च कुष्माण्डान् ब्रह्मराक्षसान् ॥ २३ ॥

वेतालान्दानवांश्चैव योगीन्द्रांश्च जटाधरान् ।

यक्षान् किम्पुरुषांश्चैव किन्नरांश्च ददर्श ह ॥ २४ ॥

तान्दृष्ट्वा नन्दीकिशाक्षां गृहीत्वा भृगुनन्दनः ।

तां सम्भाष्याभ्यन्तरञ्च जगामानन्दमानसः ॥ २५ ॥

रत्नेन्द्रसार निम्माणं ददर्श शतमन्दिरम् ।

अमूल्यरत्नकलसैर्ज्वलद्भिश्च विराजितम् ॥ २६ ॥

अमूल्यरत्नरचितैर्मुक्तानिम्बलदर्पणैः ।

हरीसारविकारैश्च कपाटैश्च विराजितम् ॥ २७ ॥

गोरोचनाभिर्मणिभिर्युतं स्तम्भसहस्रकैः ।

मणिसार विकारैश्च सोपानैः परिसेवितम् ॥ २८ ॥

ददर्शाभ्यन्तरं द्वारं नानाचित्रेण चित्रितम् ।

मुक्तामाणिक्य ग्रथितैर्मालाजालैर्विराजितम् ॥ २९ ॥

ददर्श कार्तिकं वामे दक्षिणे च गणेश्वरम् ।

वीरभद्रं महाकायं शिवतुल्यपराक्रमम् ॥ ३० ॥

प्रधानपार्षदगणान् जैत्रपालांश्च नारद ।

रत्नसिंहासनस्थांश्च रत्नभूषणभूषितान् ॥ ३१ ॥

तान् सम्भाष्य भृगुः शीघ्रं महाबलपराक्रमः ।

पर्युहस्तः पर्युरामो गमनङ्कर्तुमुद्यतः ॥ ३२ ॥

गच्छन्तं तं गणेशश्च क्षणं तिष्ठेत्युवाच ह ।

निद्रितो निद्रया युक्तो महादेवोऽधुनेति च ॥ ३३ ॥

ईश्वराज्ञां गृहीत्वाह मत्तागत्य क्षणान्तरे ।

त्वया सार्धं गमिष्यामि भ्रातस्तिष्ठेति सास्त्रतम् ॥ ३४ ॥

युत्वा गणेशवचनं पर्युरामो महाबलः ।

ब्रह्मस्यति समो वक्ता प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३५ ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद-

संवादे गणपतिखण्डे कैलासवर्णनं नामैक-

चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

परशुराम उवाच ।

यास्याम्यन्तःपुरं भ्रातः प्रणामं कर्तुमीश्वरम् ।
 प्रणम्य मातरं भक्त्या यास्यामि त्वरितं गृहम् ॥ १ ॥
 त्रिःसप्त कृत्वो निर्भूपां कृता पृथ्वी च लीलया ।
 कार्त्तवीर्य्यः सुचन्द्रश्च हतो यस्य प्रसादतः ॥ २ ॥
 नानाविद्या यतो लब्धा नाना शास्त्रं सुदुर्लभम् ।
 तं गुरुं जगतां नायं द्रष्टुमिच्छामि सान्नातम् ॥ ३ ॥
 सगुणं निर्गुणञ्चैव भक्तानुग्रहवियहम् ।
 सत्यं सत्यस्वरूपञ्च ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ॥ ४ ॥
 स्वेच्छामयं दयासिन्धुं दीनबन्धुं सुनीश्वरम् ।
 आत्मारामं पूर्णकामं व्यक्ताव्यक्तं परात्परम् ॥ ५ ॥
 परापराणां स्मृष्टारं पुरुहुतं पुरस्कृतम् ।
 पुराणं परमात्मानं मीशानां मादिप्रव्ययम् ॥ ६ ॥
 सर्वमङ्गलमङ्गल्यं सर्वमङ्गलकारणम् ।
 सर्वमङ्गलदं शान्तं सर्वैश्वर्य्यप्रदं वरम् ॥ ७ ॥
 आशुतोषं प्रसन्नास्यं शरणागतवत्सलम् ।
 भक्ताभयप्रदं भक्तवत्सलं समदर्शनम् ॥ ८ ॥
 इत्युक्त्वा परशुरामश्च तस्यै गणपतेः पुरः ।
 वाचा मधुरया तत्र तमुवाच गणेश्वरः ॥ ९ ॥

श्रीगणेश्वर उवाच ।

क्षणं तिष्ठ क्षणं तिष्ठ शृणु भ्रातरिदं वचः ।
 रहःस्थलनियुक्तो न दृष्टव्यः स्त्रीयुतः पुमान् ॥ १० ॥
 स्त्रीसंयुक्तं पुरुषं यः पश्यति नराधमः ।
 करोति रसभङ्गं वा कालसूत्रं व्रजेत् ध्रुवम् ॥ ११ ॥
 तत्र तिष्ठति पापीयान् यावच्चन्द्रदिवाकरो ।
 विशेषतश्च पितरं गुरुं भूतपतिं द्विज ॥ १२ ॥
 रहः सुरतसंसक्तं न हि पश्येद्विचक्षणः ।
 कामतः कोपतो वापि यः पश्येत् सुरतोन्मुखम् ॥ १३ ॥
 स्त्रीविच्छेदो भवेत्तस्य ध्रुवं सप्तसु जन्मसु ।
 शोणीवजःस्थलं वक्तुं यः पश्यति परस्त्रियाः ।
 कामतोऽपि विमूढश्च सोऽन्यो भवति निश्चितम् ॥ १४ ॥
 गणेशस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य शृगुनन्दनः ।
 तमुवाच महाकोपान्निष्ठुरं वचनं मुने ॥ १५ ॥

परशुराम उवाच ।

अहो श्रुतं किं वचन मपूर्वानीति मुत्तमम् ।
 इदमेवमर्थो नैवं श्रुतमोश्वरवक्तृतः ॥ १६ ॥
 श्रुतं श्रुतौ वाक्यमिदं कामिनाश्च विकारिणाम् ।
 निर्विकारस्य च गिरी न दोषः कश्चिदेव हि ।
 यास्याम्यन्तःपुरं भ्रातस्तव किं तिष्ठ बालक ॥ १७ ॥
 यथा दृष्टिं करिष्यामि कार्यञ्च समयोचितम् ।
 तवैव तातो माता च एवं नैव निरूपितम् ॥ १८ ॥
 जगतां पितरौ तौ च पार्वतीपरमेश्वरौ ।
 पार्वती स्त्री पुमान् शम्भुरितिकैर्न निरूपितः ॥ १९ ॥

सर्वरूपः शङ्करश्च सर्वारूपा च पार्वती ।
 गुणातीतस्त्र का क्रीडा तद्भङ्गो वा कुतो बिभी ॥ २० ॥
 क्रीडा लज्जा भीतिभङ्गो ग्राम्यस्य नेश्वरस्य च ।
 स्तनाभं बालकं दृष्ट्वा पितृलज्जा कुतो भवेत् ॥ २१ ॥
 लज्जायाश्च कुतो लज्जा लज्जेशस्य च तत्कुतः ।
 लज्जा लज्जामवाप्नोति तापं किंवा हुताशनः ॥ २२ ॥
 शीतं शीतमहो भ्रातर्निदाघो दाहमेव च ।
 भीतिभीति मवाप्नोति मृत्योर्मृत्युर्विभेति किम् ॥ २३ ॥
 कुतो ज्वरो ज्वरं हन्ति व्याधिं व्याधिश्च जीर्यति ।
 सहर्तानाञ्च संहर्ता कालः कालादिभेति च ॥ २४ ॥
 स्रष्टा सृजति स्रष्टारं पाता स्वं पाति त्वन्यते ।
 क्षुत् क्षुधं समवाप्नोति तृष्णा तृष्णां प्रयाति किम् ॥ २५ ॥
 निद्रा निद्राञ्च श्नीः शोभां शान्तिः शान्तिञ्च तन्यते ।
 पुष्टिः पुष्टि मवाप्नोति तुष्टिस्तुष्टिं क्षमा क्षमाम् ।
 आत्मनः परमात्मास्ति शक्तिः शक्त्या बिभेति किम् ॥ २६ ॥
 लोभमोहकामक्रोधाः स्वात्मना नहि बाधिताः ।
 दया न वद्वा दयया नेच्छा बद्धेच्छया प्रभो ॥ २७ ॥
 ज्ञानबुद्धयोः को विकारो जरामाबाधते जरा ।
 चिन्ता न चिन्तया यस्ता चक्षुः स्वञ्च न पश्यति ॥ २८ ॥
 हर्षो मुदं किं प्राप्नोति शोकं शोको न बाधते ।
 का विपत्तिर्विपत्तेश्च सम्पत्तिः सम्पदः कुतः ॥ २९ ॥
 मेधाया धारणा शक्तिः स्मृतेर्वा स्मरणं कुतः ।
 न दग्धः स्वप्रतापेन विवस्वानिव सम्मतः ॥ ३० ॥
 विपरीत मतो भ्रातस्त्वयैवाचरितोऽधुना ।

न श्रुतोऽयं गुरुमुखान्न दृष्टो न श्रुतो श्रुतः ॥ ३१ ॥

इत्युक्त्वा परशुरामश्च प्रहस्य च पुनः पुनः ।

शीघ्रं गन्तुं मनश्चक्रे गुरोरभ्यन्तरं मुदा ॥ ३२ ॥

परशुरामवचः श्रुत्वा जितक्रोधो गणेश्वरः ।

शुद्धसत्वस्वरूपश्च प्रहस्य तमुवाच ह ॥ ३३ ॥

गणपतिरुवाच ।

अज्ञानतिमिराच्छन्नो ज्ञानं प्राप्नोति ज्ञानिनः ।

पितुर्भ्रातुर्मुखान् ज्ञानं दुर्लभं भाग्यवान् लभेत् ॥ ३४ ॥

श्रुतं ज्ञानं विशिष्टञ्च ज्ञानिना मपि दुर्लभम् ।

किञ्चित्काम मन्दबुद्धेः शृणु भ्रातर्निवेदनम् ॥ ३५ ॥

यो निर्गुणः सो निर्लिप्तः शक्तिभ्यो न हि संयुतः ।

सिसृक्षुराश्रितो शक्तौ निर्गुणः सगुणो भवेत् ॥ ३६ ॥

यावन्ति च शरीराणि भोगार्हाणि महाशुने ।

प्राकृतानि च सर्वाणि श्रीकृष्णविग्रहं विना ॥ ३७ ॥

ध्यायन्ते योगिन स्तच्च शुद्ध ज्योतिःस्वरूपिणम् ।

हस्तपादादिरहितं निर्गुणं प्रकृतेः परम् ॥ ३८ ॥

वैष्णवास्तं नमस्यन्ते भक्तानुग्रहकारकम् ।

कुतो बभूव तद्ज्योतिरहो तेजस्विनां विना ॥ ३९ ॥

ज्योतिरभ्यन्तरे नित्यं शरीरं श्यामसुन्दरम् ।

द्विभुजं मुरलीहस्तं सस्मितं पीतवाससम् ॥ ४० ॥

अतीवामूल्यसद्रत्नभूषणेन विभूषितम् ।

ज्योतिरभ्यन्तरे मूर्तिं पश्यन्ति कृपया विभो ॥ ४१ ॥

तदा दास्ये नियुक्तास्ते भवन्त्येवेश्वरेष्वा ।

योग स्तपोवा दास्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ४२ ॥

यदा सृष्ट्युन्मुखः कृष्णः ससृजे प्रकृतिं मुदा ।
 तद्योनीं ह्यर्पितं वीर्यं वीर्याड्डिम्बो बभूव ह ॥ ४३ ॥
 दिव्येन लक्षवर्षेण गर्भाड्डिम्बो विनिर्गतः ।
 तदा चकार निश्वासं ततो वायुर्बभूव ह ॥ ४४ ॥
 निश्वासेन समं भ्रातर्मुखविन्दुर्विनिर्गतः ।
 ततो बभूव सहसा जलराशिर्हरेः पुरः ॥ ४५ ॥
 सज्जले च स्थितो डिम्बो दिव्यवर्षेण लक्षकम् ।
 ततो बभूव सहसा विश्वाधारो महाविराट् ॥ ४६ ॥
 यावन्ति गात्रलोमानि तस्य सन्ति महात्मनः ।
 ब्रह्माण्डानि च तावन्ति विद्यमानानि निश्चितम् ॥ ४७ ॥
 तत्रैव प्रति ब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 देवाश्च मुनयश्चैव विद्यमानाश्चराचरा ॥ ४८ ॥
 महाविराडाश्चयश्च सर्वस्य च जनस्य च ।
 निश्वासवायुर्भगवान् बभूव श्रीहरेर्मुने ॥ ४९ ॥
 महान् विष्णुः कलया ततः क्षुद्रविराडभूत् ।
 तन्नाभि कमले ब्रह्मा शङ्कर स्तललाटजः ॥ ५० ॥
 विष्णुस्तदंशः पाता यः श्वेतद्वीपनिवासकृत् ।
 एवन्ते प्रति ब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ५१ ॥
 स्वयञ्च स्वांशकलया नाना मूर्तिधरो हरिः ।
 तदाभवच्च सगुणः सर्वशक्तियुतस्तदा ॥ ५२ ॥
 कथं लज्जादिरहितः स च स्वेच्छामयो महान् ।
 सर्वदा सर्वभोगार्हः सर्वशक्तिसमन्वितः ॥ ५३ ॥
 लज्जा नास्त्येव लज्जाया मतोऽयं सर्वसम्मतः ।
 या च लज्जावती देवी तस्य लज्जा कुतो गता ॥ ५४ ॥

सर्वशक्तिमती दुर्गा प्रकृत्या सा च शैलजा ।
 तस्या लज्जादयः सन्ति सर्वदा सर्व सम्मता ॥ ५५ ॥
 पञ्चधा याच प्रकृतिः श्रीकृष्णस्य बभूवह ।
 राधा पद्मा च सावित्री दुर्गा देवी सरस्वती ॥ ५६ ॥
 प्राणाधिष्ठात्री या देवी कृष्णस्य परमात्मनः ।
 प्राणाधिका प्रिया सा च राधास्ति तस्य वक्षसि ॥ ५७ ॥
 विद्याधिष्ठात्री या देवी सावित्री ब्रह्मणः प्रिया ।
 लक्ष्मीनारायणस्येव सर्वसम्पत्स्वरूपिणी ॥ ५८ ॥
 सरस्वती द्विधा भूत्वा कृष्णस्य सुखनिर्गता ।
 सावित्री ब्रह्मणः कान्ता स्वयं नारायणस्य च ॥ ५९ ॥
 बुद्ध्याधिष्ठात्री या देवी ज्ञानसूः शक्तिसंयुता ।
 सा दुर्गा शूलिनः कान्ता तस्या लज्जा कुतो गता ॥ ६० ॥
 प्रकृतिः पञ्चधा भ्रातर्गोलोके च बभूवह ।
 इमाः प्रधानाः कलया बभूवानेकधापि सा ॥ ६१ ॥
 विप्रेन्द्र नित्यं वैकुण्ठं ब्रह्माण्डात्परमुच्यते ।
 अविनाशी स्थलं शश्वत् लये प्राकृतिके ध्रुवम् ॥ ६२ ॥
 तत्र नारायणो देवः कृष्णार्द्धांशश्चतुर्भुजः ।
 वनमाली पीतवासाः शक्त्या च पद्मया सह ॥ ६३ ॥
 स्वयं कृष्णश्च गोलोके द्विभुजः श्यामसुन्दरः ।
 सस्मितो मुरलीहस्तो राधावचःस्थलस्थितः ॥ ६४ ॥
 गोगोपगोपीभिः शश्वत् संयुक्तो गोपकूपधृक् ।
 परिपूर्णतमः श्रीमान् निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥ ६५ ॥
 स्वेच्छामयः स्वतन्त्रस्तु परमानन्द रूपधृक् ।
 सुराः कन्दोदवा यस्य घोड्यांशो जहाविराट् ॥ ६६ ॥

यतो भवन्ति विश्वानि स्थूलसूक्ष्मादिकानि च ।
 पुनस्तत्र प्रलीयन्ते एवमेव मुहुर्मुहुः ॥ ६७ ॥
 गोलोक मूर्धं वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजनम् ।
 नास्ति लोकस्तदूर्ध्वं च नास्ति कृष्णात्परः प्रभुः ॥ ६८ ॥
 इदं श्रुतं शम्भुवक्त्रात्मया ते कथितं द्विज ।
 क्षणं तिष्ठाधुना भ्यात रीश्वरः सुरतोन्मुखः ॥ ६९ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे पशुं रामसंवादे ज्ञाननिरूपणं
 नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

गणेशवचनं श्रुत्वा स तदा रागतः सुधीः ।
 पशुं हस्तः पशुरामो निर्भयो गन्तुं मुद्यतः ॥ १ ॥
 गणेश्वरस्तदा दृष्ट्वा शीघ्रं सुत्याय यत्नतः ।
 वारयामास संप्रीत्या चकार विनयं पुनः ॥ २ ॥
 रामस्तं प्रेषयामास हं कृत्वा तु पुनः पुनः ।
 बभूव च ततस्तत्र वाग्युद्धं हस्तकर्षणम् ॥ ३ ॥
 पशुनिक्षेपणं कर्तुं मनश्चक्रे भृगुस्तदा ।
 हाहा कृत्वा नार्त्तिकेयो बोधयामास संसदि ॥ ४ ॥
 गणेशं मया हि भ्यातर्गुरुपुत्रे कथं क्षिप्य ।

गुरुवद् गुरुपुत्रश्च मा भवान् हन्तु मर्हति ॥ ५ ॥

पर्शुं क्षिपन्तं कुपितं रक्तपद्मदलेक्षणम् ।

गणेशो रोधयामास निवर्त्तस्वेत्युवाच तम् ॥ ६ ॥

पुनर्गणेशं रामश्च प्रेरयामास कोपतः ।

पपात पूरतो वेगाच्छिन्नमानो गजाननः ॥ ७ ॥

गजाननः समुत्थाय धर्मं कृत्वा गु साक्षिणम् ।

पुनस्तं बोधयामास जितक्रोधः शिवात्मजः ॥ ८ ॥

निवर्त्तस्व निवर्त्तस्वेत्युच्चार्य च पुनः पुनः ।

प्रवेशने ते का शक्तिरीश्वराज्ञां विना प्रभो ॥ ९ ॥

मम भ्राता त्वमतिविद्विद्यासम्बन्धतो ध्रुवम् ।

ईश्वरप्रियशिष्यश्च सहामि तेन हेतुना ॥ १० ॥

नह्यहं कार्त्तवीर्य्यश्च भूपास्ते क्षुद्रजन्तवः ।

अतो विप्र न जानासि माञ्च विश्वेश्वरात्मजम् ॥ ११ ॥

क्षणं तिष्ठ निवर्त्तस्व समरे ब्राह्मणातिथे ।

क्षणान्तरे त्वया सार्द्धं यास्यामीश्वरसन्निधिम् ॥ १२ ॥

नारायण उवाच ।

हेरम्बवचनं श्रुत्वा प्रजहास पुनः पुनः ।

पर्शुं क्षेप्तुं मनश्चक्रे प्रणम्य शङ्करं हरिम् ॥ १३ ॥

पर्शुं क्षिपन्तं कोपेन पर्शुरामं गजाननः ।

दृष्ट्वा मुमूर्षुं देवेभ्यो धर्मं कृत्वा तु साक्षिणम् ॥ १४ ॥

चकार हस्तं योगेन स तदा कोटियोजनम् ।

योगीन्द्र स्तत्र सन्तिष्ठन् भ्रामयित्वा पुनः पुनः ॥ १५ ॥

शतधा वेष्टयित्वा तु भ्रामयित्वा तु तत्र वै ।

जडं मुत्तोत्थ वेगेन क्षुद्राहिं गरुडो यथा ॥ १६ ॥

सप्तद्वीपांश्च शैलांश्च काञ्चनीं सप्त सागरान् ।
 क्षणेन दर्शयामास रामं योगेन स्तम्भितम् ॥ १७ ॥
 हस्तपादाद्यनाथं तं जडं सर्वाङ्गकम्पितम् ।
 पुनस्तं भ्रामयामास दर्पितं दर्पनाशनः ॥ १८ ॥
 भूर्लोकञ्च भुवो लोकं स्वर्लोकञ्च सुरेश्वरः ।
 जनलोकं तपोलोकं ध्रुवलोकञ्च तत्परम् ॥ १९ ॥
 गौरीलोकं शम्भुलोकं दर्शयामास नारद ।
 दर्शयित्वा तु ब्रह्माण्डं स पपौ सप्त सागरान् ॥ २० ॥
 पुनर्बह्नीरणं चक्रे सनक्रसागरोदकम् ।
 तत्र तमर्पयामास गभीरे सागरोदके ॥ २१ ॥
 मुमुर्षुं तं सन्तरन्तं पुनर्ज्जाग्राह लीलया ।
 पुनस्तत्र भ्रामयित्वा ब्रह्माण्डादूर्ध्वमुत्तमम् ॥ २२ ॥
 वैकुण्ठं दर्शयामास सलक्ष्मीकं चतुर्भुजम् ।
 क्षणं तत्र भ्रामयित्वा योगीन्द्रो योगमायया ॥ २३ ॥
 पुनः करञ्च योगेन वर्धयामास लीलया ।
 मोल्लोकं दर्शयामास विरजाञ्च नदीश्वरीम् ॥ २४ ॥
 वृन्दावनं शतशृङ्गं शैलेन्द्रं रासमण्डलम् ।
 गोपीगोपादिभिः सार्धं श्रीकृष्णं श्यामसुन्दरम् ॥ २५ ॥
 द्विभुजं मुरलीहस्तं सक्वितं सुमनोहरम् ।
 रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ॥ २६ ॥
 तेजसा कीटिसूर्याभं राधावक्षःस्थलेस्थितम् ।
 एवं कृष्णं दर्शयित्वा प्रणमय्य पुनः पुनः ॥ २७ ॥
 क्षणेन लम्बमानस्य भ्रामयित्वा पुनः पुनः ।
 दृष्ट्वा कृष्णं मिष्टदेवं सर्वपापप्रणाशनम् ।

भ्रूणहत्यादिकं पापं भृगोर्दूरं चकारह ॥ २८ ॥
 न भवेद् यातना नष्टा विना भोगिन पापजा ।
 सत्याच्च बुभुजे रामो गतान्या कृष्णदर्शनात् ॥ २९ ॥
 क्षणेन चेतनां प्राप्य पपात वेगती भुवि ।
 बभूव दूरीभूतञ्च गणेशस्तम्भनं भृगोः ॥ ३० ॥
 सस्मार कवचं स्तोत्रं गुरुदत्तं सुदुर्लभम् ।
 अभीष्टदेवं श्रीकृष्णं गुरुं शम्भुं जगद्गुरुम् ॥ ३१ ॥
 चित्रेप पशुमव्यर्थं शिवतुल्यञ्च तेजसा ।
 ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तखण्डप्रभाशतगुणं मुने ॥ ३२ ॥
 पितुरव्यर्थमस्तञ्च दृष्ट्वा गणपतिः स्वयम् ।
 जग्राह वामदन्तेन नास्त्रं व्यर्थञ्चकारह ॥ ३३ ॥
 निपत्य पशुर्वेगेन कृत्वा दन्तं ससूलकम् ।
 जगाम रामहस्तञ्च महादेवबलेन च ॥ ३४ ॥
 हाहेति शब्दमाकाशे देवाश्चक्रुर्महाभिया ।
 धीरभद्रः कार्तिकेयः क्षेत्रपालाश्च पार्षदाः ॥ ३५ ॥
 पपात भूमौ दन्तश्च सरत्तः शब्दमुच्चरन् ।
 पपात गैरिकयुक्तश्च महास्फाटिकपर्वतः ॥ ३६ ॥
 शब्देन सहता विप्र चक्रन्ते पृथिवी भिया ।
 कैलासस्था जनाः सर्वे सूर्जमापुः क्षणं भिया ॥ ३७ ॥
 निद्रा बभञ्ज निद्राया निद्रेयस्य जगत्प्रभोः ।
 आजगाम वह्निः शम्भुः पावत्या सह सन्ध्यायात् ॥ ३८ ॥
 पुरो दाम्गं हेमवं लोहितास्यं जतं नतम् ।
 भक्तदत्तं जितक्रीडं सन्धितं ललितं मुने ॥ ३९ ॥
 पप्रच्छ पापतो गीर्षं कन्दं किमिति पुच्छक ।

स च तां कथयामास वार्त्तां पौर्वापरीं भिया ॥ ४० ॥
 चुकोप दुर्गां कृपया कुरोदच मुहुर्महुः ।
 उवाच शम्भोः पुरतः पुत्रं कृत्वा स्ववक्षसि ॥ ४१ ॥
 सम्बोध्य शम्भुं शोकेन भिया विनयपूर्वकम् ।
 उवाच प्रणता साध्वी प्रणतार्त्तिहरं पतिम् ॥ ४२ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे गणेशदन्तभङ्गो नाम त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

पार्वत्युवाच ।

सर्वे जानन्ति जगति दुर्गां शङ्करकिङ्करीम् ।
 अपेक्षारहिता दासी तस्याश्च जीवनं वृथा ॥ १ ॥
 ईश्वरस्य समाः सर्वास्तृणपर्वतजातयः ।
 दासीपुत्रस्य शिष्यस्य कस्य दोष इति प्रभो ॥ २ ॥
 विचारं कर्तुमुचितं त्वच्च धर्मविदांवरः ।
 वीरभद्रः कार्तिकेयः पार्श्वदाः सन्ति साक्षिणः ॥ ३ ॥
 साक्ष्ये मिथ्यां को वदेद्वा द्वावेष्टां भ्रातरौ समौ ।
 साक्ष्ये समे शत्रु मित्रे सतां धर्मनिरूपणे ॥ ४ ॥
 साक्षी सभायां यत् साक्ष्यं जानन्नप्यन्यथा वदेत् ।
 कामतः क्रोधतो वापि लोभेन च भयेन च ॥ ५ ॥

स याति कुम्भीपाकञ्च निपाल्य शतपुरुषम् ।
 तैश्च सार्द्धं वसेत्तत्र यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ६ ॥
 अहं विबोधितुं शक्ता निर्णेत्री च द्वयोरपि ।
 तथापि तव साक्षात्तु ममाज्ञा निन्दिता श्रुती ॥ ७ ॥
 किङ्कराणां प्रभा कुत्र नृपे वसति संसदि ।
 उदिते भास्करे पृथ्वां खद्योतोहि यथा प्रभो ॥ ८ ॥
 सुचिरं तपसा प्राप्तं त्वदीयं चरणाखुजम् ।
 परित्यागभयेनैव सन्ततं भीतया मया ॥ ९ ॥
 यत्किञ्चित् कोपशोकाभ्या मुक्तं मोहन तत्परम् ।
 तत् क्षमस्व जगन्नाथ पुनस्त्रिहाञ्च दाक्षणात् ॥ १० ॥
 त्वया यदि परित्यक्ता तदा पुच्छेण तेन किम् ।
 साध्व्याः सङ्गजायाश्च शतपुच्छाधिकः पतिः ॥ ११ ॥
 असङ्गप्रसूता या दुःशीला ज्ञानवर्जिता ।
 स्वामिनं मन्यते नासौ पितोर्दीपेण कुक्षिता ॥ १२ ॥
 कुक्षितं पतितं मूढं दरिद्रं रोगिणं जडम् ।
 कुलजा विष्णुतुल्यञ्च कान्तं पश्यति सन्ततम् ॥ १३ ॥
 हुताशनो वा सूर्यो वा सर्वतजस्विनां परः ।
 पतिव्रतातिजसश्च कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १४ ॥
 महादानानि पुण्यानि व्रतान्यनश्वरानि च ।
 तपांसि पतिशेवायाः कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १५ ॥
 पुत्रो वापि पिता वापि बान्धवोऽथ सहोदरः ।
 शीघ्रितां कुलजातानां न कश्चित् स्वामिनः समः ॥ १६ ॥
 इत्युक्त्वा स्वामिनं दुर्गा ददर्श पुरतो भृगुम् ।
 शम्भोः पदाब्जं सेवन्तं निर्भयं तमुवाच ह ॥ १७ ॥

पार्वत्युवाच ।

अये राम महाभाग ब्रह्मवंशोऽसि पण्डितः ।

पुत्रोऽसि जमदग्नेश्च शिष्योऽस्य योगिनां गुरोः ॥ १८ ॥

माता ते रेणुका साध्वी पद्मांशा सत्कुलोद्भवा ।

मातामहो वैष्णवश्च मातुलश्च ततोऽधिकः ॥ १९ ॥

त्वच्च रेणुक भूपस्य मनुवंशोद्भवस्य च ।

दौहित्रो मातुलः साधुः शूरो विष्णुयशा नृपः ॥ २० ॥

कस्य दोषेण दुर्द्धर्षं स्वं न जानेऽथाशुद्धतः ।

येषां दोषैर्जनो दुष्ट स्तव ते शुद्धमानसाः ॥ २१ ॥

अमोघं प्राप्य पशुं च गुरुं च करुणानिधिम् ।

परीक्षां क्षत्रिये कृत्वा बभूवास्य सुते पुनः ॥ २२ ॥

गुर्वे दक्षिणां दातु मुचितं च श्रुतौ श्रुतम् ।

भग्नोदन्त स्तत्सुतस्य हृदयस्य च मस्तकम् ॥ २३ ॥

गणेश्वरं रणे जित्वा स्थितश्चेदावयोः पुरः ।

मा त्वं लब्ध्वा शिषो भूत्वा पूजितोऽभूर्जगत्तये ॥ २४ ॥

पशुनाऽमोववीर्येण शङ्करस्य वरेण च ।

हन्तुं शक्तः शृगालश्च सिंहं शार्दूलमाबुभुक् ॥ २५ ॥

त्वद्विधं लक्ष्मकोटिं च हन्तुं शक्तो गणेश्वरः ।

जितेन्द्रियाणां प्रवरो नहि हन्ति च सच्चिकाम् ॥ २६ ॥

तेजसा कृष्णतुल्योऽयं कृष्णांश्च गणेश्वरः ।

देवाश्चान्ये कृष्णकलाः पूजास्य पुरतस्ततः ॥ २७ ॥

व्रतप्रभावतः प्राप्तः शङ्करस्य वरेण च ।

शोकेनातिकठोरिणं नहि सम्प्रदिवद्दिना ॥ २८ ॥

इत्युक्त्वा पार्वती शेषात्तं रामं हन्तुमुद्यता ।

रामः सत्कारं तं कृत्वा प्रणम्य मनसा गुरुम् ॥ २८ ॥

एतस्मिन्नन्तरे दुर्गा ददर्श पुरतो द्विजम् ।

अतीव वामनं बालं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ २९ ॥

शुक्लदन्तं शुक्लवस्त्रं शुक्लयज्ञोपवीतिनम् ।

दण्डिनं कृत्रिणञ्चैव दधतं तिलकीज्ज्वलम् ॥ ३० ॥

दधतं तुलसीमालां सञ्चितं सुमनोहरम् ।

रत्नकेयूरबलयं रत्नमालाविभूषितम् ॥ ३१ ॥

रत्ननूपुरपादञ्च सद्रत्नमुकुटीज्ज्वलम् ।

रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजितम् ॥ ३२ ॥

स्थिरमुद्रां दर्शयन्तं भक्तं वामकरेण च ।

दक्षिणेऽभयमुद्राञ्च भक्तेशं भक्तवत्सलम् ॥ ३३ ॥

वालिकाबालकगणैर्नागरैः सञ्चितैर्युतम् ।

कैलासवासिभिः सर्वैरावृद्धैरीक्षितं मुदा ॥ ३४ ॥

तं दृष्ट्वा सम्भ्रमात् शम्भुः सम्भृत्यः सहपुत्रकः ।

मूर्ध्ना भक्त्या प्रणनाम दुर्गां च दण्डवदुवि ॥ ३५ ॥

आशिषं प्रददौ बालः सर्वेभ्यो वाञ्छितप्रदम् ।

तं दृष्ट्वा बालकाः सर्वे महाश्रुत्यं ययुर्भिया ॥ ३६ ॥

दत्त्वा तस्मै शिवो भक्त्या चोपचाराणि षोडश ।

पूजाञ्चकार श्रुत्युक्तां परिपूर्णतमस्य च ॥ ३७ ॥

तदाव काण्वशाखोक्तस्तोत्रेण नतकन्धरः ।

पुलकाङ्कितसर्वाङ्गी भगवन्तं सनातनम् ॥ ३८ ॥

रत्नसिंहासनस्थञ्च प्रीवाच शङ्करः स्वयम् ।

अतीवतेजसा सर्वं प्रच्छन्नीकृतमेव च ॥ ४० ॥

शङ्कर उवाच ।

आकारामेषु कुशलप्रश्नोऽतीवविडम्बनम् ।

ते शश्वत् कुशलाधाराः कुशलाकुशलप्रदाः ॥ ४१ ॥

अद्य मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम् ।

प्राप्तं स्व मतिथिब्रह्मन् कृष्णसेवाफलोदयात् ॥ ४२ ॥

परिपूर्णतमः कृष्णो लोकनिस्तारहेतवे ।

कलया पुण्य क्षेत्रे हि भारते च कृपा निधिः ॥ ४३ ॥

अतिथिः पूजितो येन पूजिताः सर्वदेवताः ।

अतिथिर्यस्य सन्तुष्टस्तस्य तुष्टो हरिः स्वयम् ॥ ४४ ॥

ज्ञानेन सर्वतीर्थानां सर्वदानेन यत् फलम् ।

सर्वव्रतोपवासाभ्यां सर्वयज्ञेषु दीक्षया ॥ ४५ ॥

सर्वैस्तपोभिर्विविधैर्नित्यैर्नैमित्तिकादिभिः ।

तदेवातिथिसेवायाः कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ४६ ॥

अतिथिर्यस्य भग्नाशो याति रुष्टश्च मन्दिरात् ।

कोटिजम्भार्जितं पुण्यं तस्य नश्यन्ति निश्चितम् ॥ ४७ ॥

स्त्रीगोघ्नश्च कृतघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ।

पितृमातृगुरूणाञ्च निन्दको नरघातकः ॥ ४८ ॥

सम्याहीनो स्ववाती च सत्यघ्नो हरिनिन्दकः ।

ब्रह्मस्वस्थाप्यहारी च मिथ्यासाध्यप्रदायकः ॥ ४९ ॥

मितद्रोही कृतघ्नश्च वृषवाहश्च सूपकत् ।

शवदाही ग्रामयाजी ब्राह्मणो वृषलीपतिः ॥ ५० ॥

शूद्रश्राद्धान्नभोजी च शूद्रशब्देषु भोजकः ।

कन्या विक्रयकारी च श्रीहरेर्नाम विक्रयी ॥ ५१ ॥

लाक्षा मांस लौह रस तिलानां लवणस्य च ।

विक्रेता ब्राह्मणश्चैव तुरगाणां गवां तथा ॥ ५२ ॥

एकादशीक्षणसेवाहीनो विप्रश्च भारते ।

एते महापातकिन स्त्रिषुलोकेषु निन्दिताः ॥ ५३ ॥

कालसूत्रे च नरके पतन्ति ब्रह्मणः शतम् ।

एतेभ्योऽप्यधिकः सोऽपि यश्चातिविपराङ्मुखः ॥ ५४ ॥

नारायण उवाच ।

शङ्करस्य वचः श्रुत्वा सन्तुष्टः श्रीहरिः स्वयम् ।

मेवमभ्योरया वाचा तमुवाच जगत्पतिः ॥ ५५ ॥

विष्णुरुवाच ।

श्वेतद्वीपादागतोऽहं ब्राह्मा कोलाहलञ्च वः ।

पशुरामस्य रक्षाद्य कृष्णभक्तस्य साम्प्रतम् ॥ ५६ ॥

नैतेषां कृष्णभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् ।

रक्षामि तां चक्रहस्तो गुरु मन्युं विना शिव ॥ ५७ ॥

नाहं पातां गुरो रूष्टे बलवद् गुरुहेलनम् ।

तत्परः पातकी नास्ति सेवाहीनो गुरोश्च यः ॥ ५८ ॥

मान्यः पूज्यश्च सर्वेभ्यः सर्वेषां जनको भवेत् ।

अहो यस्य प्रसादेन सर्वान् पश्यति मानवः ॥ ५९ ॥

जनको जन्मदानाञ्च रक्षणाञ्च पिता नृणाम् ।

ततो विस्तीर्णं करणात् कलया स प्रजापतिः ॥ ६० ॥

पितुः शतगुणैर्माता पोषणाद्भ्रमधारणात् ।

बन्ध्या पूज्या च मान्या च प्रतूरूपा वसुधरा ॥ ६१ ॥

मातुः शतगुणैर्वन्ध्याः पूज्या मान्याऽन्नदायकाः ।

यहिना नशरो देहो विष्णुश्च कलयाञ्चदः ॥ ६२ ॥

अन्नदातुः शतगुणोऽभीष्टदेवः परः स्मृतः ।

गुरुस्तस्माच्चतगुणो विद्यामन्त्रप्रदायकः ॥ ६३ ॥
 अज्ञानं तिमिराच्छन्नं ज्ञानदीपेन चक्षुषा ।
 यः सर्वार्थं दर्शयति तत्परः कोऽपि बान्धवः ॥ ६४ ॥
 गुरुदत्तेन मन्त्रेण तपसेष्टसुखं लभेत् ।
 सर्वज्ञत्वं सर्वसिद्धिं तत्परः कोऽपि बान्धवः ॥ ६५ ॥
 सर्वं जयति सर्वत्र विद्यया गुरुदत्तया ।
 तस्मात् पूज्योहि जगति कोवा बन्धुस्ततोऽधिकः ॥ ६६ ॥
 विद्यान्धो वा धनान्धो वा यो मूढो न भजेद्गुरुम् ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैः स लिप्तो नात्र संशयः ॥ ६७ ॥
 दरिद्रं पतितं क्षुद्रं नरबुडगाचरेत् गुरुम् ।
 सोऽशुचि स्तीर्थस्नातोऽपि नाधिकारी च कर्मसु ॥ ६८ ॥
 पितरं मातरं भार्यां गुरुपत्नीं गुरुं परम् ।
 यो न पुण्यार्तिं कापय्यात् स महापातकी शिव ॥ ६९ ॥
 गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ।
 गुरुरेव परं ब्रह्म गुरुर्भास्कररूपकः ॥ ७० ॥
 गुरुश्चन्द्र स्तथेन्द्रश्च वायुश्च वरुणोऽनलः ।
 सर्वरूपोहि भगवान् परमात्मा स्वयं गुरुः ॥ ७१ ॥
 नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नहि कृष्णात् परः सुरः ।
 नास्ति गङ्गासमं तीर्थं न पुष्पं तुलसीपरम् ॥ ७२ ॥
 नास्ति क्षमावती भूमेः पुत्तान्नास्त्यपदः प्रियः ।
 न च देवात् परा शक्तिर्ब्रह्मं नैकादशीं विना ॥ ७३ ॥
 शालग्रामात् परो यन्त्रो न क्षेत्रं भारतात्परम् ।
 परं पुण्यस्थलानाञ्च पुण्यं वृन्दावनं यथा ॥ ७४ ॥
 मोक्षदानां यथा काशी वैष्णवानां यथा शिवः ।

न पार्वतीपरा साध्वी न गवेशात् परी वशी ॥ ७५ ॥

न च विद्यासमो बभूव नास्ति कश्चिद्गुरोः परः ।

विद्यादातुः पुत्रदारौ तत्समौ नात्र संशयः ॥ ७६ ॥

गुरुस्त्रियाश्च पुत्रे च बभूव रामहेलनम् ।

परं सम्भार्ज्जनां कर्तुं मागतोऽहं तवालयम् ॥ ७७ ॥

नारायण उवाच ।

इत्येव मुक्ता शम्भुश्च दुर्गां सम्बोध्य नारद ।

उवाच भगवान् तत्र सत्यसारं परं वचः ॥ ७८ ॥

विष्णुरुवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मदीयं वचनं शुभम् ।

नीतियुक्तं वेदसारं परिणामसुखावहम् ॥ ७९ ॥

यथा ते गजवक्त्रश्च कार्तिकेयश्च पार्वति ।

तथा परशुरामश्च भार्गवो नात्र संशयः ॥ ८० ॥

नास्त्येषु स्नेहभेदश्च तव वा शङ्करस्य च ।

विचार्य सर्वं सर्वज्ञे कुरु मातर्यथोचितम् ॥ ८१ ॥

पुत्रेण सार्धं पुत्रस्य विवादो दैवदोषतः ।

दैवं हन्तुं कोहि शक्तो दैवञ्च बलवत् परम् ॥ ८२ ॥

पुत्राभिधानं वेदेषु पश्य वत्से वरानने ।

एकदन्त इति ख्यातं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ८३ ॥

पुत्रनामाष्टकं स्तोत्रं सामवेदोक्त मीश्वरि ।

शृणुष्वावहितं मातः सर्वविघ्नहरं परम् ॥ ८४ ॥

विष्णुरुवाच ।

गणेश मेकदन्तश्च हेरम्बं विघ्ननायकम् ।

सम्बोदरं शूर्पकणं गजवक्त्रं गुहायजम् ॥ ८५ ॥

नामाष्टार्थश्च पुत्रस्य शृणु मातर्हरप्रिये ।

स्त्रीलाणां सारभूतश्च सर्वविघ्नहरं परम् ॥ ८६ ॥

ज्ञानार्थवाचको यश्च णश्च निर्वाणवाचकः ।

तयोरीशं परं ब्रह्म गणेशं प्रणमाम्यहम् ॥ ८७ ॥

एकशब्दः प्रधानार्थो दन्तश्च बलवाचकः ।

बलं प्रधानं सर्वस्मादेकदन्तं नमाम्यहम् ॥ ८८ ॥

दीनार्थवाचको हिश्च रस्वः पालकवाचकः ।

दीनानां परिपालकं हेरस्वं प्रणमाम्यहम् ॥ ८९ ॥

विपत्तिवाचको विघ्नो नायकः खण्डनार्थकः ।

विपत्खण्डनकारकं नमामि विघ्ननायकम् ॥ ९० ॥

विष्णुदत्तैश्च नैवेद्यैर्यस्य लम्बोदरं पुरा ।

पिता दत्तैश्च विविधैर्वन्दे लम्बोदरश्च तम् ॥ ९१ ॥

शूर्पाकारौ च यत्कर्णौ विघ्नवारणकारणौ ।

सम्पदौ ज्ञानरूपौ च शूर्पकर्णं नमाम्यहम् ॥ ९२ ॥

विष्णुप्रसादपुष्पञ्च यन्मूर्द्धि मुनिदत्तकम् ।

तन्नजेन्द्रवक्त्रायुक्तं गजवक्त्रं नमाम्यहम् ॥ ९३ ॥

गुहस्याग्रे च जातोऽय माविर्भूतो हरालये ।

वन्दे गुहाग्रजं देवं सर्वदेवाग्रपूजितम् ॥ ९४ ॥

एतन्नामाष्टकं दुर्गे नामभिः संयुतं परम् ।

पुत्रस्य पश्य वेदे च तदा कोपं यथा कुरु ॥ ९५ ॥

एतन्नामाष्टकं स्तोत्रं नानार्थसंयुतं शुभम् ।

त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं स सुखी सर्वतो जयी ॥ ९६ ॥

ततो विघ्ना पलायन्ते वैनतेयाद् यथोरगाः ।

गणेश्वरप्रसादेन महाजानी भवेत् ध्रुवम् ॥ ९७ ॥

पुत्रार्थी लभते पुत्रं भार्यार्थी विपुलां स्त्रियम् ।
 महाजडः कवीन्द्रश्च विद्यायाश्च भवेद् ध्रुवम् ॥ ८८ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारद संवादे
 गणपतिखण्डे गणेश स्तोत्रकथनं नाम चतु-
 सत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

पार्वतीं बोधयित्वा तु विष्णू राम मुवाचह ।
 हितं सारं नीतिसारं परिणामसुखावहम् ॥ १ ॥

विष्णुरुवाच ।

राम त्व मधुना सत्य मपराधी श्रुतेऽस्मिन्ते ।
 कोपात् कृत्वा दन्तभग्नं गणेशस्य स्थितोऽशिवे ॥ २ ॥
 मयोक्तेनैव स्तोत्रेण सुत्वा गणपतिं परम् ।
 काण्वशाखोक्त स्तोत्रेण स्तौहि दुर्गां जगत्प्रसूम् ॥ ३ ॥
 श्रीकृष्णस्य परा शक्ति बुद्धिरूपा जगत्प्रभोः ।
 अस्याश्च तव रुष्टायां हता बुद्धिर्भविष्यति ॥ ४ ॥
 सर्वशक्तिस्वरूपेय मनया शक्तिमज्जगत् ।
 अनया शक्तिमान् कृष्णो निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥ ५ ॥
 सृष्टिं कर्तुं न शक्तश्च ब्रह्मा शक्त्याऽनया विना ।
 वयमस्यां प्रसूताश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ६ ॥

सुरसङ्घेऽसुरग्रस्ते काले घोरतरे दिव ।

तेजःसु सर्वदेवानामाविर्भूता पुरा सती ॥ ७ ॥

कृष्णाञ्जयाऽसुरान् हत्वा दत्त्वा तेभ्यः पदन्ततः ।

दक्षपत्न्यां जनिं लेभे दक्षस्य तपसा पुरा ॥ ८ ॥

भार्या भूत्वा शङ्करस्य पुनः पत्युश्च निन्दया ।

देहं त्यक्त्वा शैलपत्न्यां जनिं लेभे पुरा सती ॥ ९ ॥

शङ्करस्तपसा लब्धो योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुः ।

लब्धो गणपतिः पुत्रः कृष्णांशः कृष्णसेवया ॥ १० ॥

य मेव ध्यायसे नित्यं तं न जानासि वालक ।

स एव भगवान् कृष्णश्चांशेन पार्वतीसुतः ॥ ११ ॥

पुटाञ्जलिर्नतो भूत्वा स्तौहि दुर्गां शिवप्रियाम् ।

शिवां शिवप्रदां शैवां शिवबीजां शिवेश्वरीम् ॥ १२ ॥

शिवायाः स्तोत्रराजेन कृतेन शूलिना पुरा ।

त्रिपुरस्य वधे घोरे ब्रह्मणा प्रेरितेन च ॥ १३ ॥

इत्युक्त्वा श्रीपदं श्रीघ्नं जगाम श्रीनिकेतनम् ।

गते हरी हरिं स्मृत्वा रामस्तां स्तौतुमुद्यतः ॥ १४ ॥

विष्णुदत्तेन स्तोत्रेण सर्वविघ्नहरेण च ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणेन च नारद ॥ १५ ॥

पुटाञ्जलियुतो भूत्वा स्नात्वा गङ्गोदके शुभे ।

गुरुं प्रणम्य भक्तेशं धृत्वा धौते च वाससी ॥ १६ ॥

आचम्य नत्वा मूर्ध्ना तां भक्तिनम्रात्मकन्धरः ।

पुलकाङ्कितसर्वाङ्गश्चानन्दाश्रुसमन्वितः ॥ १७ ॥

परशुराम उवाच ।

श्रीकृष्णस्य च गोलोके परिपूर्णतमस्य च ।

आविर्भूता विग्रहतः पुरा सृष्टुन्मुखस्य च ॥ १८ ॥

सूर्यकोटिप्रभायुक्ता वस्त्रालङ्कारभूषिता ।

वह्निशुद्धांशुकाधाना सुस्मिता सुमनोहरा ॥ १९ ॥

नवयौवनसम्पन्ना सिन्दूरविन्दुगोभिता ।

ललितं कवरीभारं मालतीमाल्यमण्डितम् ॥ २० ॥

अहोऽनिर्वचनीया त्वं चार्वीं मूर्तिञ्च विभ्रती ।

मोक्षप्रदा मुमुक्षाणां महद्विष्णोर्विधिः स्वयम् ॥ २१ ॥

मुमोह जणमात्रेण दृष्ट्वा त्वां सर्वमोहिनीम् ।

बाले संभूय सहसा सस्मिता धाविता पुरा ॥ २२ ॥

सद्भिः स्याता तेन राधा मूलप्रकृतिरीश्वरी ।

कृष्ण स्वामं सहसाद्वाय वीर्याधानञ्चकारह ॥ २३ ॥

ततो दिव्यं महद् जज्ञे ततो भूतो महाविराट् ।

यस्यैव लोमकूपेषु ब्रह्माण्डान्यखिलानि च ॥ २४ ॥

तत् शृङ्गारक्रमेणैव त्वन्निःश्वासो बभूवह ।

स निःश्वासो महावायुः स विराट् विश्वधारकः ॥ २५ ॥

तव घञ्जलेनैव पुष्पाव विश्वं गोलोकम् ।

स विराट् विश्वनिलयोजलराशिर्बभूवह ॥ २६ ॥

तत स्वं पञ्चधाभूय पञ्चमूर्तिञ्च विभ्रती ।

प्राणाधिष्ठात्री वा मूर्तिः कृष्णस्य परमात्मनः ।

कृष्णप्राणाधिकां राधां तां वदन्ति पुराविदः ॥ २७ ॥

वेदाधिष्ठात्री वा मूर्तिः वेदशान्तप्रचरपि ।

तां सावित्रीं शुद्धरूपां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २८ ॥

ऐश्वर्याधिष्ठात्री मूर्तिः शान्तिश्च शान्तकृपिणी ।

वज्रं वदन्ति सन्त स्तां शुद्धां सत्यकृपिणीम् ॥ २९ ॥

रागाधिष्ठात्री या देवी शुक्तमूर्तिः सतां प्रसूः ।

सरस्वतीं तां शास्त्रज्ञां शास्त्रज्ञाः प्रवदन्त्यहो ॥ ३० ॥

बुद्धिर्विद्यासर्वशक्तेर्या मूर्तिरधिदेवता ।

सर्वमङ्गलमङ्गल्या सर्वमङ्गलरूपिणी ॥ ३१ ॥

सर्वमङ्गलबीजस्य शिवस्य मन्दिरेऽधुना ॥ ३२ ॥

शिवे शिवस्वरूपा त्वं लक्ष्मीर्नारायणान्तिके ।

सरस्वती च सावित्री वेदसू ब्रह्मणः प्रिया ॥ ३३ ॥

राधा रासेश्वरस्यैव परिपूर्णतमस्य च ।

परमानन्दरूपस्य परमानन्दरूपिणी ॥ ३४ ॥

त्वत्कलांशंशकलया देवानामपि योषितः ॥ ३५ ॥

त्वद्विद्यायोषितः सर्वा स्त्वं सर्वबीजरूपिणी ।

क्वाया सूर्यस्य चन्द्रस्य रोहिणी सर्वमोहिनी ॥ ३६ ॥

शची शक्रस्य कामस्य कामिनी रतिरीश्वरी ।

वरुणानी जलेशस्य वायोः स्त्री प्राणवक्त्रभा ॥ ३७ ॥

वज्रैः प्रिया हि स्वाहा च कुबेरस्य च सुन्दरी ।

यमस्य तु सुशीला च नैऋतस्य च कैटभी ॥ ३८ ॥

ईशानस्य शशिकला शतरूपा मनोःप्रिया ।

देवहूती कर्दमस्य वशिष्ठस्याप्यरुन्धती ॥ ३९ ॥

अदितिर्देवमाता या मुद्रागस्त्यमुनेः प्रिया ।

अहल्या गौतमस्यापि सर्वाधारा वसुन्धरा ॥ ४० ॥

गङ्गा च तुलसी चापि पृथिव्यां या सरिहरा ।

यताः सर्वाश्च या ह्यन्याः सर्वास्त्वत्कलयाम्बिके ॥ ४१ ॥

गृहलक्ष्मीर्गृहे नृणां राजलक्ष्मीश्च राजसु ।

तपस्विनां तपस्या त्वं गायत्री ब्राह्मणस्य च ॥ ४२ ॥

सतां सत्वस्वरूपा त्वमसतां कलहाङ्कुरा ।
 ज्योतीरूपा निर्गुणस्य शक्ति स्वं सगुणस्य च ॥ ४३ ॥
 सूर्ये प्रभास्वरूपा त्वं दाहिका च हुताशने ।
 जले शैत्यस्वरूपा च शोभारूपा निशाकरे ॥ ४४ ॥
 त्वं भूमा गन्धरूपा च आकाशे शब्दरूपिणी ।
 क्षुत्पिपासादय स्त्वञ्च जीविनां सर्वशक्तयः ॥ ४५ ॥
 सर्वबीजस्वरूपा त्वं संसारे साररूपिणी ।
 ऋतिर्मेधा च बुद्धिर्वा ज्ञानशक्तिर्विपश्चिताम् ॥ ४६ ॥
 कृणेन विद्या या दत्ता सर्वज्ञानप्रसूः शुभा ।
 शूलिने कृपया सा त्वं यतो मृत्युञ्जयः शिवः ॥ ४७ ॥
 सृष्टिपालनसंहारशक्तय सिद्धिदाय याः ।
 ब्रह्मविष्णुमहेशानां सा त्वमेव नमोऽस्तु ते ॥ ४८ ॥
 मधुकैटभभीत्या च त्वस्तो धाता प्रकम्पितः ।
 मृत्वा मुमोच यां देवीं तां मूढां प्रणमाम्यहम् ॥ ४९ ॥
 मधुकैटभयोर्युद्धे दातासौ विष्णुरीश्वरीम् ।
 बभूव शक्तिमान् मृत्वा त्वां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५० ॥
 विपुरस्य सहायुद्धे सरथे पतिते शिवे ।
 यां तुष्टुवुः सुराः सर्वे तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५१ ॥
 विष्णुना वृषरूपेण स्तब्धं शम्भुः समुत्थितः ।
 जवान विपुरं मृत्वा तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५२ ॥
 यदाज्ञया वाति वातः सूर्यस्तपति सन्ततम् ।
 वर्षतीन्द्रो दहत्यग्नि स्तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५३ ॥
 यदाज्ञया हि कालश्च शम्भुश्च भ्रमति वेगतः ।
 मृत्युञ्जरति जन्वीधे तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५४ ॥

स्रष्टा सृजति सृष्टिञ्च पाता पाति यदाज्ञया ।

संहर्त्ता संहरेत् काले तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५५ ॥

ज्योतिः स्वरूपो भगवान् श्रीकृष्णो निर्गुणः स्वयम् ।

यया विना न शक्तश्च सृष्टिं कर्तुं नमामि ताम् ॥ ५६ ॥

रक्ष रक्ष जगन्मात रपराधं क्षमस्व मे ।

शिशूनामपराधेन कुतो माता हि कुप्यति ॥ ५७ ॥

इत्युक्त्वा पशुरामश्च प्रणम्य तां करोदह ।

तुष्टा दुर्गा सम्भ्रमेण चाभयञ्च वरं ददौ ॥ ५८ ॥

अमरो भव हे पुत्र वत्स सुस्थिरतां व्रज ।

सर्वप्रसादात् सर्वत्र जयोऽस्तु तव सन्ततम् ॥ ५९ ॥

सर्वान्तरात्मा भगवां सुष्टोऽस्तु सन्ततं हरिः ।

भक्तिर्भवतु ते कृष्णे शिवदे च शिवे गुरौ ॥ ६० ॥

इष्टदेवे गुरौ यस्य भक्तिर्भवति शाश्वती ।

तं हन्तुं नहि शक्ताश्च रुष्टाश्च सर्वदेवताः ॥ ६१ ॥

श्रीकृष्णस्य च भक्तं स्वं शिष्योहि शङ्करस्य च ।

गुरुपत्नीं स्तौसि यस्मात् कर्त्तुं हन्तुं मिहेश्वरः ॥ ६२ ॥

अहो न कृष्णभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् ।

अन्यदेवेषु ये भक्ता न भक्ता वा निरङ्कुशाः ॥ ६३ ॥

चन्द्रमा बलवां सुष्टो येषां भाग्यवतां भृगो ।

तेषां तारागणा रुष्टाः किं कुर्वन्ति च दुर्वलाः ॥ ६४ ॥

यस्य तुष्टः सभायाञ्चैन्नरदेवो महान् सुखी ।

तस्य किं वा करिष्यन्ति रुष्टा भृत्याश्च दुर्वलाः ॥ ६५ ॥

इत्युक्त्वा पार्वती तुष्टा दृष्ट्वा रामं शुभाशिषम् ।

जगामान्तःपुरं पूर्णं हारशब्दो नभूवह ॥ ६६ ॥

काखशाखोक्तस्तोत्रं पूजाकाले च यः पठेत् ।
 यात्रा काले च प्रातर्वा वाञ्छितार्थं लभेत् ध्रुवम् ॥ ६७ ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रं कन्यार्थी कन्यकां लभेत् ।
 विद्यार्थी लभते विद्यां प्रजार्थी चाप्नुयात् प्रजाम् ।
 मृष्टराज्यो लभेद्राज्यं धननष्टो धनं लभेत् ॥ ६८ ॥
 यस्य रुष्टो गुरुर्देवो राजा वा बान्धवोऽथवा ।
 तस्य तुष्टश्च वरदः स्तोत्रराजप्रसादतः ॥ ६९ ॥
 दस्युग्रस्तोऽहिग्रस्तश्च शत्रुग्रस्तो भयानकः ।
 व्याधिग्रस्तो भवेन्मुक्तः स्तोत्रस्मरणमात्रतः ॥ ७० ॥
 राजदारे श्मशाने च कारागारे च बन्धने ।
 जलरागो निमग्नश्च मुक्तो भवति स्तोत्रतः ॥ ७१ ॥
 स्वामिभेदे पुत्रभेदे मित्रभेदे च दारुणे ।
 स्तोत्रस्मरणमात्रेण वाञ्छितार्थं लभेत् ध्रुवम् ॥ ७२ ॥
 कृत्वा हविष्यं वर्षञ्च स्तोत्रराजं शृणोति या ।
 भक्त्या दुर्गाञ्च सम्पूज्य महाबन्ध्या प्रसूयते ॥ ७३ ॥
 लभते सा दिव्यपुत्रं ज्ञानिनं चिरजीविनम् ।
 असीभाग्या च सौभाग्यं घण्टासत्रवणाक्षभेत् ॥ ७४ ॥
 नवमासं काकबन्ध्या मृतवत्सा च भक्तितः ।
 स्तोत्रराजं या शृणोति सा पुत्रं लभते ध्रुवम् ॥ ७५ ॥
 कन्यामाता पुत्रहीना पञ्चमासं शृणोति या ।
 वटे सम्पूज्य दुर्गाञ्च सा पुत्रं लभते ध्रुवम् ॥ ७६ ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे
 गणपतिखण्डे दुर्गास्तोत्रं नाम पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

स्तुत्वा दुर्गां पशुरामो हर्षविह्वलमानसः ।
 हरिणोक्तेन स्तोत्रेण प्रतुष्टाव गणेश्वरम् ॥ १ ॥
 पूजाश्चकार भक्त्या च नैवेद्यैर्विविधैरपि ।
 धूपैर्दीपैश्च गन्धैश्च पुष्पैश्च तुलसीं विना ॥ २ ॥
 सम्पूज्य भ्रातरं भक्त्या स रामः शङ्कराक्षया ।
 गुरुपत्नीं गुरुं नत्वा गमनं कर्तुमुद्यतः ॥ ३ ॥

नारद उवाच ।

पूजां भगवतश्चक्रे रामो गणपतेर्ददा ।
 नैवेद्यैर्विविधैः पुष्पैः सुलरीञ्च विना कथम् ॥ ४ ॥
 तुलसी सर्वपुष्पाणां मान्या धेनू मनीहरा ।
 कथं पूजां सारभूतां न गृह्णाति गणेश्वरः ॥ ५ ॥

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्ये ह मितिहासं पुरातेनम् ।
 ब्रह्मकल्पस्य वृत्तान्तं निगूढञ्च मनोहरम् ॥ ६ ॥
 एकदा तुलसी देवी प्रोज्झन्ननवयीवना ।
 तीर्थं भ्रमन्ती तपसा नारायणपरायणा ॥ ७ ॥
 ददर्श गङ्गातीरे सा गणेशं यौवनान्वितम् ।
 अतीव सुन्दरं शुद्धं सस्मितं पीतवाससम् ॥ ८ ॥

चन्दनोक्षित सर्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् ।

ध्यायन्तं कृष्णपादाङ्गं जलमृत्युजरापहम् ॥ ८ ॥

जितेन्द्रियाणां प्रवरं योगोन्द्राणां गुरोर्गुरुम् ।

अरूपहार्थं निष्कामं सकामा तमुवाच ह ॥ १० ॥

तुलस्युवाच ।

अये किं ध्यायसे देव शान्तरूप गजानन ।

कथं लम्बोदरो देहो गजवक्त्रं कथं तव ॥ ११ ॥

एकदन्तः कथं वक्त्रे वदानृत्य च कारणम् ।

त्यज ध्यानं महाभाग सायङ्काल उपस्थितः ॥ १२ ॥

ब्रह्मलुक्ता तुलसी देवी प्रजहात पुनः पुनः ।

पर चेतसि दग्धा सा कामवाणैः सुदारुणैः ॥ १३ ॥

गणेशस्य प्रधानाङ्गे दत्त्वा किञ्चिज्जलं मुने ।

जघान तर्जन्यग्रेण निष्यन्दं श्रमानसम् ॥ १४ ॥

बभूव ध्यानभङ्गश्च तस्य शिरसि चेतनम् ।

दुःखश्च ध्यानभेदेन साहच्येदोहि शोकदः ॥ १५ ॥

ध्यानं त्यक्त्वा हर्षं स्मृत्वा ददृश कामिनीं पुरः ।

नवयौवनसम्पन्नां सस्मितां कामपीडिताम् ॥ १६ ॥

लम्बोदरश्च तां दृष्ट्वा परं विनयपूर्वकम् ।

उवाच सस्मितः शान्तः शान्तां कामातुरां वशी ॥ १७ ॥

गणेश्वर उवाच ।

का त्वं वत्से कस्य कन्ये मातसीं ब्रूहि किं शुभे ।

पापदोऽशुभदः शश्वद्वानभङ्गस्तपस्विनाम् ॥ १८ ॥

कृष्णः करोतु कामाणं हन्तुं विघ्नं कृपानिधिः ।

मदध्यानभङ्गजो दोषो नाश भवतु ते शुभे ॥ १९ ॥

गणेशचनं श्रुत्वा तमुवाच स्मरातुरा ।

सस्मितं सकटाच्च देवं मधुरया गिरा ॥ २० ॥

तुलस्युवाच ।

धर्मात्मजस्य कन्याह मप्रौढा च तपस्विनी ।

तपस्या मे स्वामिनोऽर्थे त्वं स्वामी भव मे प्रभो ॥ २१ ॥

तुलसीवचनं श्रुत्वा गणेशः श्रीहरिं स्मरन् ।

तामुवाच महाप्राज्ञः प्राचीं मधुरया गिरा ॥ २२ ॥

गणेश उवाच ।

हं मातर्नास्ति मे बाष्पा घोरे दारपरिग्रहे ।

दारग्रहोहि दुःखाय न सुखाय कदाचन ॥ २३ ॥

हरिभक्तेर्व्यायश्च तपस्यानाशहेतुकः ।

मोचद्वारकपाटञ्च अवबन्धनपाशकः ॥ २४ ॥

गर्भवासकरः शश्वत् तत्त्वनिदुःखतनूतनः ।

संशयानां समारम्भो यस्याज्योत्पभैरपि ॥ २५ ॥

गेहोऽयं करणानाञ्च सर्वमायाकरः ।

साहसानां समूहश्च दीषाणाञ्च विशेनः ॥ २६ ॥

निवर्त्तस्व महाभागे पश्यान्तं कामुकं पतिम् ।

कामुकेनैव कामुक्या सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ २७ ॥

इत्येवं वचनं श्रुत्वा कोपात्तु सा शशापह ।

दारग्रह स्ते भविता सा साध्वीति गणेश्वरम् ॥ २८ ॥

इत्याकर्ण्य सुरश्रेष्ठ स्तां शशाप शिवात्मजः ।

देवि त्वमसुरग्रस्ता भविष्यति न संशयः ॥ २९ ॥

तत्पञ्चात्महतां शापादुद्धतत्वं भवितेति च ।

महातपस्वीत्युक्तेन विरराम च नारद ॥ ३० ॥

यापं श्रुत्वा तु तुलसी प्रकरोद् पुनः पुनः ।

तुष्टाव च सुरश्रेष्ठं स प्रसन्न उवाच ताम् ॥ ३१ ॥

गणेश्वर उवाच ।

पुष्पाणां सारभृता त्वं भविष्यसि मनोरमे ।

कलांगेन महाभागे स्वयं नारायणप्रिया ॥ ३२ ॥

प्रिया त्वं सर्वदेवानां श्रीकृष्णस्य विशेषतः ।

पूजाविमुक्तिदा नृणां मम त्याज्या च सर्वदा ॥ ३३ ॥

इत्युक्त्वा तां सुरश्रेष्ठो जगाम तपसे पुनः ।

हरिहराधनक्षयो वदरीसन्निधिं ययौ ॥ ३४ ॥

जगाम तुलसीदेवी हृदयेन विदूयता ।

निराहारा तपश्चक्रे पुष्पके ॥ ३५ ॥

पञ्चानुनीन्द्र शरणागता च नारद ।

सा प्रिया शरणागता चिरं मुने ॥ ३६ ॥

ततः शङ्करः समाराधयेश्वरः ।

सा कलांगेन त्वं ययौ नारायणप्रिया ॥ ३७ ॥

कथितः सस्ती श्रुतो धर्ममुखात् पुरा ।

सौजप्रसारय पुराणे न प्रकीर्तितः ॥ ३८ ॥

पश्यन्ता महाभागी जगाम तपसे वनम् ।

प्रणम्य शङ्करं दुर्गां संपूज्य च गणेश्वरम् ॥ ३९ ॥

पूजितो वन्दितः सर्वैः सुरेन्द्रमुनिपुङ्गवैः ।

पार्वती शिवमन्त्रिभ्यः तत्र तस्थौ गणेश्वरः ॥ ४० ॥

इदं गणपतेः खण्डं यः शृणोति समाहितः ।

स राजसूययज्ञस्य फलनाप्नोति निश्चितम् ॥ ४१ ॥

अपुत्रो लभते पुत्रं श्रीरूपेण प्रसादतः ।

धीरं वीरञ्च धनिनं गुणिनं चिरजीविनम् ॥ ४२ ॥

यशस्विनं पुत्त्रिणञ्च विद्वांसं सुकवीश्वरम् ।

जितेन्द्रियाणां प्रवरं दातारं सर्वसम्पदाम् ॥ ४३ ॥

सुपवित्रं सदाचारं प्रशंस्य वैष्णवं लभेत् ।

अहिंसकं दयालुञ्च तत्त्वज्ञानविशारदम् ॥ ४४ ॥

भक्त्या गणेशं संपूज्य वस्त्रालङ्कारचन्दनैः ।

श्रुत्वा गणपतेः खण्डं महाब्रह्म्या प्रसूयते ॥ ४५ ॥

वृत्तवत्सा काकब्रह्म्या ब्रह्मन् पुत्रं लभेद् ध्रुवम् ।

अदूषितं दूषितापि शुद्धा चैव लभेत् सुतम् ॥ ४६ ॥

संपूर्णं ब्रह्मवैवर्तं श्रुत्वा यत्नभते फलम् ।

तत् फलं लभते मर्त्यः श्रुत्वेदं खण्डमुत्तमम् ॥ ४७ ॥

वाङ्महाश्रुत्वा तु मनोबन्धनपद्मि परमास्थितः ।

तस्मै ददाति सर्वं तत्त्वं निहतेन्दुरः ॥ ४८ ॥

श्रुत्वा गणपतेः खण्डं विघ्नं प्रभैरादृतः ।

स्वर्णयज्ञोपवीतञ्च श्वेतकुत्राश्विनः ॥ ४९ ॥

प्रदीयते वाचकाय स्वस्तिकं तिलगणैः ॥ ५० ॥

परिपक्वफलान्येव देशकालोद्भवानि हि ॥ ५० ॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणसंवादे

गणपतिखण्डे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

इति गणपतिखण्डं समाप्तम् ।

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

BL
1135
P725A12
1888
v.1

Puranas. Brahmavaivartapurana
Brahmavaivartapuranam

